

TARIK ZAFER TUNAYA

TÜRKİYE'DE
SİYASAL
PARTİLER

CİLT: II

MÜTAREKE
DÖNEMİ

HÜRRİYET VAKFI YAYINLARI

INSTITUT KURDE DE PARIS

ENTRÉE N° 2620

Toplumların tarihi yarattıkları büyük eserlerle aydınlanır.

Yüzyılların bile eskitemediği ve nesilden nesile aktarılan bilgi, sanat ve kültür hazineleri bir toplum için vazgeçilmez bir öğrenme, gelişme ve yeni eserler yaratma kaynağıdır.

Bu nedenle kültür, sanat, edebiyat tarihinin temel taşlarından mahrum bir toplum, çağdaşlık düzeyine ulaşmak gücünden de mahrumdur.

Ülkemiz topraklarına yüzyıllardır ekilen kültür tohumları, bir yandan Türk-İslam sentezinin en olgun örneklerini verirken, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e kadar süren dönemde Batıya açılan kapılar, kültürümüze değişik boyutlar getirmiştir. Cumhuriyet döneminin gelişmeleri ise, kuşaklar arasında daha öncelerden süregelen kültür kopukluklarının giderilmesi gayretini yoğunlaştırmamızı kaçınılmaz bir gerek olarak ortaya çıkarmıştır.

Bütün bunların yanında, dünü bugüne getirir ve geçmiş yüzyılların kültür birikimini bugünkü nesle tanıtırken çağımızın bilim, sanat ve kültür verilerinin de ihmal edilemeyeceği kesindir.

Haberleşmenin böylesine geliştiği günümüz dünyasında, toplumların kendi kültür ve sanatını bilmeleri kadar başka ülkelerin kültür ve sanatını da bilmesi ve hangi ülkede yaşarsa yaşasın insanoğlunun değer taşıyan ürünlerinden haberdar olmaları kaçınılmazdır.

İşte bu nedenle "Hürriyet Vakfı Yayınları" arasında, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinin önemli eserlerinin yanı sıra ülkemizden ve Batıdan çağdaş eserler de yer alacaktır. Bu arada sanat ve kültür tarihimizde önemli yeri olan, sanat değeri ve tarihi öneminin ötesinde bir yaşam şeklini belirleyen minyatürlü eserlere, müzelerimizin tarih ve sanat zenginliklerini sergileyen kataloglara da bu yayınlar arasında yer verilecektir.

Böylece hem gelecek kuşaklara bırakılan kıymetli belgeler, hem de Batı dünyasına ulusal kültürümüzün tarihsel gelişimini tanıttak birçok eser yayımlanmış olacaktır.

Bu tür yayınların seçilmesinde taşınması beklenecek sorumluluğu, alanlarının en güvenilir ve seçkin uzmanlarından oluşan bir kurulla paylaşmış bulunuyoruz. Yayımlanacak eserlerin seçilmesinde tarafsızlığın ancak bu yolla gerçekleştirilebileceği inancımızdandır bu tercihimiz.

Yıllarca değil yüzyıllarca devamını hedeflediğimiz bu yayınların meydana getireceği kitaplığın, gelecek kuşaklar için bugünkünden de büyük bir değer ve önem taşıyacağına inanıyoruz.

“Hürriyet Vakfı Yayınları”, bu tür yayınların, kazanma amacının ötesinde bir anlayışla gerçekleştirilmesi gereğinin inanç ve bilinci ile kararlaştırılmıştır. Temennim, Vakfımızın bu bilinç altında paha biçilmez yüzlerce eser yayımlayabilmesi ve Türk okurunu her geçen yıl daha zengin bir kitaplığa kavuşturmasıdır.

Erol SİMAVİ

TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİLER

YAYIN KURULU :

Doç. Dr. Ayda AREL
Orhan BİRGİT
Ferit EDGÜ
Arslan KAYNARDAĞ
Prof. Dr. Şerif MARDİN
Prof. Dr. Tahsin YÜCEL
Doğan HIZLAN (Sekreteryası)

Basım Sorumlusu :

Adnan ÖZYALÇINER
Sennur SEZER

Kapak ve Sayfa Düzeni :

Aydın ERKMEN

Dizgi/Baskı :

Kent Basımevi, 528 08 15

Cilt:

Şema Mücellithanesi

© Hürriyet Vakfı Yayınları

1. Baskı : Şubat 1986

5.000 adet

LIV. TUR. 1151 (TUR. 186.2)
04/08/2016
-1230 TUN TUR (2)

TARIK ZAFER TUNAYA

TÜRKİYE'DE SİYASAL PARTİLER

**CİLT II
Mütareke Dönemi
1918-1922**

(Genişletilmiş İkinci Baskı)

HÜRRİYET VAKFI YAYINLARI

YAZARIN YAYINLANMIŞ KİTAPLARI

Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyet'in Fikir Cereyanları (Teksir) İstanbul, 1948

Türkiye'de Siyasi Partiler, 1. Baskı, İstanbul, 1952

Hürriyetin İlanı, İstanbul, 1959

Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul 1960

İslâmcılık Cereyanı, İstanbul, 1962

Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, 1. Baskı 1964, 2. Baskı 1981

Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, 1. Baskı 1966, 2. Baskı 1969, 3. Baskı 1975, 4. Baskı 1980, 5. Baskı 1982 (Son iki baskı *Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku* adıyla yayımlanmıştır.)

Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri, İstanbul, 1970

İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa, İstanbul, 1979

Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul, 1984

Türkiye'de Siyasal Partiler, Cilt II, 2. Baskı, İstanbul, 1986

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	XVII
Kısaltmalar	XXIV

GİRİŞ

MÜTAREKE ORTAMI (1918 - 1922)

A — Ortamın Özellikleri	3
1. Son'un Başlangıcı	3
2. Mütareke Döneminde Osmanlı Devleti ve Anayasal Sorunları	7
3. Son Osmanlı Parlamentosu ve Ötesi	13
4. Malta Dosyası	21
5. İstanbul Hükümeti ve İdeolojisi	26
6. Türkiye'de Türklere Karşı Açılan Kampanya	31
7. Mütareke Döneminin Siyasal Partileri ve Cemiyetleri	34
B — Mütareke Dönemine İlişkin Belgeler	37

1918

I

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti (Son Kongre ve Dönüşüm)	51
1. Son Kongre (1-5 Ekim 1918)	51
2. Fesih ve Sonrası	52
B — İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne İlişkin Belgeler	55

II

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası	71
A — Mütareke Ortamı İçinde	71
1. Fırka'nın Kuruluşu	71

IX

2. Fırka'nın Örgütlenme ve Çalışmaları	72
3. Fırka'nın Sonu	74
B — Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'na İlişkin Belgeler	75

III

Radikal Avam Fırkası	85
A — Mütareke Ortamı İçinde	85
B — Radikal Avam Fırkası'na İlişkin Belgeler	86

IV

Selâmet-i Amme Heyeti	89
A — Mütareke Ortamı İçinde	89
1. Kuruluş ve İdeolojî Sorunları	89
2. Heyet'in Sonu	90
B — Selâmet-i Amme Heyeti'ne İlişkin Belgeler	91

V

Teceddüt Fırkası	92
A — Mütareke Ortamı İçinde	93
1. Kuruluş Sorunları	93
2. İttihat ve Terakki'nin Mirası ve Malvarlığı	94
3. Örgütlenme ve Çalışmalar	96
4. Parlamento İçinde	98
5. İçyapı Üzerine	100
6. Fırka'nın Sonu	101
B — Teceddüt Fırkası'na İlişkin Belgeler	103

VI

Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti	138
A — Mütareke Ortamı İçinde	139
1. Cemiyet'in Kuruluşu ve İdeolojisi	139
2. Cemiyet'in Çalışmaları ve Sonu	140
B — Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti'ne İlişkin Belgeler	141

VII

Millî Türk Cemiyeti	144
A — Mütareke Ortamı İçinde	144
B — Millî Türk Cemiyeti'ne İlişkin Belgeler	145

VIII

Millî Kongre	150
A — Mütareke Ortamı İçinde	150
1. Kuruluş Sorunları	150
2. Örgütlenme ve Çalışmalar	151
3. Millî Kongre'nin Sonu	154
B — Millî Kongre'ye İlişkin Belgeler	155

X

IX

Ahali İktisat Fırkası	161
A — Mütareke Ortamı İçinde	161
1. Kuruluş ve Örgütlenme Sorunları	161
2. Fırka'nın Sonu	162
B — Ahali İktisat Fırkası'na İlişkin Belgeler	163

X

Selâmet-i Osmaniye Fırkası	183
A — Mütareke Ortamı İçinde	183
B — Selâmet-i Osmaniye Fırkası'na İlişkin Belgeler	184

XI

Kürdistan Teâli Cemiyeti	186
A — Mütareke Ortamı İçinde	187
1. Petrolle Bütünleşme	187
2. Kuruluş Sorunları	188
3. İstanbul'daki Çalışmalar ve İlişkiler	191
4. Şerif Paşa ve Cemiyet	195
5. İngiliz Politikası İçinde Cemiyet	197
6. Müdafaa-i Hukuk Hareketi ve Cemiyet	199
7. Cemiyetin Sonu	203
B — Kürdistan Teâli Cemiyeti'ne İlişkin Belgeler	205

XII

Sosyal Demokrat Fırkası	230
A — Mütareke Ortamı İçinde	230
1. Kuruluş ve Örgütlenme Sorunları	230
2. Fırka'nın Sonu	231
B — Sosyal Demokrat Fırkası'na İlişkin Belgeler	232

1919

XIII

Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası	237
A — Mütareke Ortamı İçinde	237
1. İkili Birleşme ve Kuruluş	237
2. Örgütlenme ve Çalışmalar	238
3. Şura-yı Saltanat ve Ötesi	240
4. Fırkanın Sonu	241
B — Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası'na İlişkin Belgeler	242

XIV

Wilson Prensipleri Cemiyeti	245
A — Mütareke Ortamı İçinde	245
1. Kuruluş ve Kurtuluş Sorunları	245
2. Çalışma ve Örgütlenme	247

XI

3. Cemiyet'in Sonu	247
B — Wilson Prensipleri Cemiyeti'ne İlişkin Belgeler	249

XV

Hürriyet ve İtilâf Fırkası	264
A — Mütareke Ortamı İçinde	264
1. Yeniden Doğuş Girişimleri	264
2. Örgütlenme Sorunları	266
3. İy yapı Bunahımları ve Hızıpleşmeler	267
4. Fırka ve Basın	277
5. Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Seçimler, Parlamento ve Şura-yı Saltanat'lar	278
6. Hürriyet ve İtilâf ve Hükümetler	279
7. Hürriyet ve İtilâf ve Müdafaa-i Hukuk	286
8. Kaçış Bozgunu ve Fırka'nın Sonu	305
B — Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na İlişkin Belgeler	307

XVI

Osmanlı Mesal Fırkası	330
A — Mütareke Ortamı İçinde	330
B — Osmanlı Mesal Fırkası'na İlişkin Belgeler	331

XVII

Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi	337
A — Mütareke Ortamı İçinde	338
1. Kuruluş ve İdeoloji Sorunları	338
2. Yapı Sorunları	338
3. Yabancı Tepkiler	339
4. Sözde Bir Kongre	341
5. Nigehban'cılar ve Müdafaa-i Hukuk	342
6. Nigehban'ın Sonu ve Kızılhançer'ciler	342
B — Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi'ne İlişkin Belgeler	346

XVIII

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet Cemiyeti	359
A — Mütareke Ortamı İçinde	359
1. Örgütlenme ve Eylem Sorunları	359
2. Cemiyet'in Sonu	360
B — Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'ne İlişkin Belgeler	361

XIX

Osmanlı Çiftçiler Derneği	364
A — Mütareke Ortamı İçinde	364
1. Cemiyet'ten Fırka'ya	364
2. Örgütlenme ve Çalışma Sorunları	365
3. Derneğin Sonu	366
B — Osmanlı Çiftçiler Derneği'ne İlişkin Belgeler	367

XII

XX

Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti	374
A — Mütareke Ortamı İçinde	374
B — Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti'ne İlişkin Belgeler	376

XXI

Teâli-i İslâm Cemiyeti (Eski Cemiyet-i Müderrisin)	382
A — Mütareke Ortamı İçinde	382
1. Kuruluş Sorunları	382
2. Örgütlenme ve Çalışma Sorunları	383
B — Teâli-i İslâm Cemiyeti'ne İlişkin Belgeler	386

XXII

Türkiye Sosyalist Fırkası	398
A — Mütareke Ortamı İçinde	399
1. İstanbul'da İşçi Örgütleri ve Eylemleri	399
2. Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Yeniden Kuruluşu	401
3. Program ve İdeolojî Sorunları	402
4. Örgütlenme Sorunları	404
5. Çalışma Sorunları	404
6. Siyasal Hayat ve 1919 Genel Seçimi	408
7. Anadolu ve T.S.F.	409
8. T.S.F'na Karşı Engellemeler	409
9. Fırka'nın Sonu	410
B — Türkiye Sosyalist Fırkası'na İlişkin Belgeler	412

XXIII

Vahdet-i Millîye Heyeti (Ahmet Rıza Bey ve Arkadaşları)	437
A — Mütareke Ortamı İçinde	437
1. Ahmet Rıza Bey'in Karizmatik Kişiliği	437
2. Vahdet-i Millîye Heyeti	439
3. İki "Tarafla" Diyaloglar	441
4. Heyet'in Sonu	444
B — Vahdet-i Millîye Heyeti'ne İlişkin Belgeler	446

XXIV

Türkiye'de Arnavut Teavün Cemiyeti (Komitet İkolon Ne Turql)	452
A — Mütareke Ortamı İçinde	452
B — Arnavut Kulübüne İlişkin Belgeler	454

XXV

Lâz Tekâmül-i Millî Cemiyeti	456
A — Mütareke Ortamı İçinde	456
B — Lâz Tekâmül-i Millî Cemiyeti'ne İlişkin Belgeler	457

XXVI

Millî Ahrar Fırkası	460
A — Mütareke Ortamı İçinde	460

XIII

1. Kuruluş ve Örgütlenme	460
2. Fırka'nın Çalışmaları	461
3. Fırka'nın Sonu	462
B — Millî Ahrar Fırkası'na İlişkin Belgeler	464

XXVII

İngiliz Muhipler Cemiyeti (The Friends of England Association)	472
A — Mütareke Ortamı İçinde	473
1. Kuruluş ve İdeoloji Sorunları	473
2. İç Yapı Sorunları	477
3. Cemiyet'in Eylemleri	481
4. Muhipler ve Müdafaa-i Hukuk	481
B — İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne İlişkin Belgeler	484

XXVIII

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası	493
A — Mütareke Ortamı İçinde	493
1. Kuruluş Sorunları	493
2. Kuruluş ve İdeoloji Sorunları	494
3. Eylem Sorunları	495
B — Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'na İlişkin Belgeler	500

XXIX

Türk Teâlî Cemiyeti	512
A — Mütareke Ortamı İçinde	512
B — Türk Teâlî Cemiyeti'ne İlişkin Belge	513

XXX

Osmanlı Musevileri İntihap Cemiyeti	514
A — Mütareke Ortamı İçinde	514
B — Osmanlı Müsevileri İntihap Cemiyeti'ne İlişkin Belge	516

XXXI

Osmanlı İlä-yı Vatan Cemiyeti	518
A — Mütareke Ortamı İçinde	519
Örgütlenme ve Eylem Sorunları	520
Cemiyet'in Sonu	523
B — Osmanlı İlä-yı Vatan Cemiyeti'ne İlişkin Belgeler	524

XXXII

Millî Türk Fırkası	531
A — Mütareke Ortamı İçinde	531
1. Kuruluş ve İdeoloji Sorunları	531
2. Müdafaa-i Hukuk'la İlişki	532
3. Fırka'nın Sonu	533
B — Millî Türk Fırkası'na İlişkin Belgeler	536

XIV

XXXIII

Türk - Fransız Muhipleri Cemiyeti	536
A — Mütareke Ortamı İçinde	536
1. Sorunun "Evveliyatı"	536
2. Türk - Fransız Muhipleri Cemiyeti	537
B — Türk - Fransız Muhipleri Cemiyeti'ne İlişkin Belge	538

1920

XXXIV

Makedonyalılar Cemiyeti	543
A — Mütareke Ortamı İçinde	543
Cemiyet'in Gelişmeleri ve Sonu	543
B — Makedonyalılar Cemiyeti'ne İlişkin Belge	545

XXXV

Piyerloti Cemiyeti	547
A — Mütareke Ortamı İçinde	548
1. Kuruluş Sorunları: "Ezmek Yenmek Değildir"	549
2. Cemiyet'in Sonu	552
B — Piyer Loti Cemiyeti'ne İlişkin Belgeler	553

XXXVI

Hukuk-ı Osmanî Nigeşban Cemiyeti	558
A — Mütareke Ortamı İçinde Cemiyet	558
B — Hukuk-ı Osmanî Nigeşban Cemiyeti'ne İlişkin Belge	559

XXXVII

Müsaemet İttifakı (Ve Lütflî Fıkri Bey)	561
A — Mütareke Ortamı İçinde	561
1. Kuruluş Sorunları	561
2. Amaç ve Yapı Sorunları	563
3. Lütflî Fıkri Bey ve Ankara	564
4. İttifak'ın Sonu	566
B — Müsaemet İttifakı'na İlişkin Belgeler	568

XXXVIII

Amele Fırkası	572
A — Mütareke Ortamı İçinde	572
B — Amele Fırkası'na İlişkin Belgeler	573

XXXIX

Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti (ve Distolcular)	576
A — Mütareke Ortamı İçinde	576
1. Kuruluş Sorunları	576
2. Örgütlenme ve İçyapı Sorunları	577
3. Eylemler ve Sorunlar	579

4. Cumhuriyet Rejimi İçindeki Uzantı	581
5. Cemiyet'in Sonu	583
B — Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti'ne İlişkin Belgeler	585

XL

Türkiye Zürra Fırkası	594
A — Mütareke Ortamı İçinde	594
B — Türkiye Zürra Fırkasına İlişkin Belgeler	595

1921

XLI

İnkışaf-ı İctimai Cemiyeti	603
A — Mütareke Ortamı İçinde	603
B — İnkışaf-ı İctimai Cemiyeti'ne İlişkin Belgeler	604

XLII

Şark-ı Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti	606
A — Mütareke Ortamı İçinde	606
1. Kuruluş ve İdeoloji Sorunları	607
2. Cemiyet'in Sonu	609
B — Çerkes Cemiyetlerine İlişkin Belgeler	610

XLIII

Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti	625
A — Mütareke Ortamı İçinde	625
1. Kuruluş Sorunları	625
2. Çalışma Sorunları	626
B — Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti'ne İlişkin Belgeler	627

XLIV

Müstakil Sosyalist Fırkası	636
A — Mütareke Ortamı İçinde	636
B — Müstakil Sosyalist Fırkası'na İlişkin Belge	637
Bu Cildin Hazırlanmasında Yardımcı Olanlar	641

KAYNAKÇA, LİSTELER VE DİZİNLER

Kaynakça

Kaynakça	643
--------------------	-----

Listeler

I Kitapta Yer Alan Partiler ve Kuruluşların Zamansal Tablosu	653
II Kitapta Yer Alan Belgelerin Listesi	655

Dizinler

I Genel Dizin	662
II Kişi Adları Dizini	676

XVI

ÖNSÖZ

Bir ülkenin insanları zaman zaman yakın tarihin aralanmış kapılarını zorlamalı. Çünkü orada öğrenecek çok şey vardır. Alınacak bir hayli ders vardır. Ben de bunu yapıyorum. Mütareke döneminin kapısını daha fazla itiyorum. Ardına kadar açabileceğimden emin değilim.

Adını Mondros Mütarekesi'nden (bırakışmasından) alan bu dört yıllık dönem (1918-1922) Son'un fırtınaları ve anafoları içinde oluşan bir başlangıçtır. Kuşkusuz yeni bir şey değildir bu. Tarihte rastlanılır bir olgudur. Ama yakın tarihimizde ilktir ve biz onu hâlâ keşfetmiş değiliz.

Birinci cildin başlangıcında şöyle demiştim: «Siyasal doğa örtüsünün birimleri toplumsal atılımların hızını ve yaratıcılığını taşımaktadır» (s. 15) Sanırım bu sav Mütareke dönemi için özellikle geçerlidir.

*

*Şimdi mikroskopunuzu 1918'in Ekim sonuna yaklaştırınız. Peşışan bir tablo seyredeceksiniz. "Harb-i Umumi"den yenik çıkmış Osmanlı ülkesi siyasal ve sosyal bir yıkıntı halinde. İkinci "Meşrutiyet" dediğimiz o ünlü siyaset laboratuvarında her şey yüzüstü ve karmaşa içinde. Herşey paramparça. İnsanlar ıztıra-
bın ve şaşkınlığın ezikliğini yaşamakta. Bir şeyler yok olmakta, ölmekte. Galiplerin verecekleri cezanın ölüm olduğuna inanmışlar. Onu ömür boyu hapse çevirmek en büyük umutları.*

Akbabalar yaralı vücuda saldıracaklar. Akbabaların ne istedikleri belli.

Pâyitaht İstanbul üzerindeki siyasal tabiat örtüsünü kaldırınız. Viğil viğil, yeraltı ve yerüstü çatışmalar, siyasal kan dâvaları gözlemciyi şaşırtacak bir hareketlilik içinde ortaya çıkar. "Asırlık meseleler" yakalanamayacak bir "sür'atle" yer değiştirmekte, her an bozulan dengeler birbirini izlemekte.

Bu bakımdan Mütareke insanı araştırmacı olmak zorundadır. Yaratıcı olmak için gerekli malzemeleri yaşadığı dönem bol bol sağlar.

Klâsik Mütareke adamı bu başdöndürücü oluşlar karşısında

ne yapar. Sorunlara çözüm aramaz. Geçmiş olayların sorumlusunu arar. Değişen bir dünya içinde onun gözü gelecekte değil, geçmiştedir. Cezalandırılacak, gerekirse hapsedilecek, hatta idam edilecek insan avı çok çabuk İttihatçı ve giderek Müdafaa-i Hukukçu avına dönüşecektir. Sanki geçmişin intikamı alınmakla gelecek "inşa" edilecekmiş gibi...

Mütareke hayatının şaşkıncılığı da buradadır.

Bu ortamın göze batıcı özelliği "fiili" bir çoğulculuktur. Yalnız "fiili" değil, anarşik bir çoğulculuk.. Herşey birbirinden kopmuş, öğeler birbirinden ayrılmış tek başlarına kendi çevrelerinde dönmektedirler, yalnız kalabalıklardır bunlar...

Mütareke İstanbul'unda birkaç tip insan vardır.

Birinci tip, büyük çözülmenin rüzgârından bir zafer havası çıkaran yabancılar ve onlarla işbirliği eden azınlıklardır. Bunlar arasında kendilerini öyle kabul edenler de vardır. Yabancılar büyük kentin yaşamına egemendirler. Askerlere evlerin bir iki odası ayrılacak, "umumi vasıtalarda" bedava gidip gelecekler, subayları Osmanlı Hükümeti hesabına Pera Palas gibi otellerde kalacaklardır.

Yabancı-azınlık işbirliği en çok "karşıda", Köprü'nün öte yanında, ayrı bir dünya manzarasındaki Beyoğlu'nda, taşkınlıklarda somutlaşır.

Mondros adasına yolcu edilen heyetin uğurlandığı gün Beyoğlu bayram etmektedir. Mağaza vitrinleri yabancı ve Yunan bayraklarıyla donanmıştır. Herkes sarılıp öpüşmekte, göğüslerini İngiliz, Fransız kokartlarıyla donatmaktadır.

Sadr-ı âzam Paşa'nın yaverleri Mondros'tan dönen heyeti karşılararken, Fransız askeri bandosu Pangalti'da marşlar çalmaktadır. Amiral Amet, buradaki Katolik kilisesinde âyine katılmaktadır. Taksim'deki Rum Ortodoks Kilisesinde Yunan subayları alkışlanırken, "Cadde-i Kebir"de (bugün İstiklâl Caddesi) bir apartmandan kalabalığı selâmlayan Yunan Amiralı Kolkonis'in sesi gösterilerin gürültüsünden işitilememektedir. Amerika'nın eski Başkanlarından Theodore Roosevelt'in Ermenistan'a cumhurbaşkanı olacağını gazeteler sevincin zirvesindeki Beyoğlu halkına duyurmaktadırlar.

Başkan Wilson'un "Prensiplerine" Rumca Neologos gazetesi bir karikatürü ile yeni bir yorum getirmektedir: Wilson'un attığı toptan çıkan gülle Venizelos şeklinde Ayasofya Camiinin kubbesinin üstüne oturtulmuştur. (İkdam, 17 Teşrin-i Sâni = Kasım 1918). Gazeteler Rumca başlıklarının altındaki Türkçe ismi kaldırmış, Rum okullarında Türkçe dersleri kaldırılmıştır.

Fransız generali Franchet d'Esperay (Franse Depere) ziyaret ettiği bir Türk okulunun hatıra defterine şu satırları yazmıştır: "Savaş esirlikten daha az aşağılayıcıdır." Bu tipe giren insanlar İstanbul'da değil, Bizans'ta yaşamaktadırlar.

Olayları seyreden bir gazetecinin vardığı yargı, "Bu memleket-te doğup büyümüş, cedbeced burada yaşamış olan insanların vatanının felâketi ile bu kadar eğlenmeleri yürekleri kan ağla-tacak bir manzara idi" (İkdam, 2 Kasım 1918).

Bu düşünce devrime götürücü bir kaynak olabilir.

Türkler, Mütareke insanları olarak ayrı bir kategoride yer alırlar.

Bu kitapta yer yer, belki de fazla yinelediğim Mütareke'nin "boğucu havası" ve iklimi içinde, geleceği algılama bakımından aynı inançta değildiler. Aynı tutumda ise, hiç olmayacaklar-dır.

Kimileri sanki hiçbir şey olmamış gibi Osmanlı düzeninin sür-düğü kanısındadır. Bu hayalden cesaret alarak, etliye sütlüye karışmadan geçinip gitmek isterler. Kimileri aynı düzen içinde, 1908'den beri besledikleri intikamlaşma fırsatını yitirmeyerek köşebaşında bekleyeceklerdir. Bu fırsatın doğduğunu parlamen-toda —Ayan ve Mebusan Meclislerinde— Damat Ferit Paşa, Ar-tin ve Mavroyani efendiler "yapılanların cezasız kalmamasını" söyleyerek ilân etmişlerdir. Hatta Sadr-ı azam Ferit Paşa, İtti-hatçıların özel bir Mahkemece yargılanmasını, işgalci makam-lara tavsiye edecek ve isim listelerini bile bu makamlara vere-cektir.

Türk kesiminde Mütareke kabuğunu kırarak ortaya çıkan asıl model isimsiz kahraman tipidir. Rahmetli sevgili Galip (Vardar) hocamız gibi. Her gün, Boğaziçinde (Baltalimanındaki Damat Ferit Paşa'nın yalisından) aldığı haberleri Topkapı'daki Mim Mim Grubu başkanına yaya olarak götürebilecek yüreklilikte insanlar...

*

Bu dönemde özellikle İstanbul nasıl yaşamıştır? İstanbul'un yaşamı sanıldığı ve söylendiği kadar tekdüze de-gildir.

Bir kere, sanat kesimi, zamanın koşullarına göre, fevkalâde gelişken ve canlıdır. Tiyatrolar dolup taşmaktadır. Kel Hasan Efendi'nin 37., Nâşit Bey'in 15. meslek yıldönümleri 1919 yılında kutlanmıştır. "Gündüz hanımlara, gece umuma" ister Şehzade-başında örneğin, Ferah Tiyatrosunda, ister Beyoğlunda Halep

Çarşısındaki Varyete Tiyatrosunda, ya da Kadıköy Kuşdilinde "Taaccübe şâyan" (Şaşırtacak kadar heyecanlı) komedileri, dramları, başta Şamram Hanım olmak üzere kantoları, "kuvar-tetleri", "dans ve raksları" seyretmek günlük olaylardandır.

Daha üst düzeyde Darülbedayi, eskiden kalma değil, yeni pi-yesler sahnelemektedir. (Binnaz, Baykuş, Hisse-i Şâyia, Ceza Kanunu, Kayseri Gülleri bunlar arasındadır.)

Bir yanda kalabalık kadrolu İngiliz, Fransız operet kumpan-yaları, öte yanda Azerbaycan grubunun oyunları arasında ter-cih seyircinindir.

Spor hayatı da ilginçtir. "Milli ve beynelmilel boks müsabaka-ları" ve "ciddi pehlivan güreşleri" yapılmaktadır. Kulüpler ku-rulmaktadır.

Mütareke'nin kendine özgü, bir edebiyatı vardır. Şairler yeni şiirler, romancılar yeni eserler vermektedirler.

Bu fikir ve sanat olayları içinde gezinen insan, iki kutup arasında kalmıştır. Ankara'dakileri eşkiya sayanların da ondan kurtuluş bekleyenlerin de gazeteleri, başyazarları, fıkracıları, hikâyecileri, araştırmacıları vardır. Peyam-ı Sabah'tan Tevhid-i Efkâr'a kadar...

Bu dönemde okuyucu sayısı da azımsanamaz. İstanbul oku-maktadır. Örneğin 1335 (1919) yılında Bayezid Umumi Kütüpha-nesine ondokuz bin kişinin "bera-yı mütalâa" (okumak amacı-yla) gelmiş olduklarını ve "en ziyade felsefi, riyazi ve ecnebi âsârı (yabancı eserleri) okumuş olduklarını Alemdar gazetesi haber verir (15 Şubat 1920).

*

İstanbul'un bu dönemdeki ekonomik durumundan da yakın-maması gerekir. Örneğin altın liranın fiyatı, Harp sonunda iyi durumdadır (yaklaşık 380 kuruş). Anadolu'nun durumu daha da ilginçtir. Harp içinde Suriye ve Anadolu'ya bol miktarda gön-derilmiş olan altının büyük kısmı köylüler tarafından toplan-mıştır ve bu servet hâlâ saklı tutulmaktadır. Almanların "kül-liyetli miktarda" topladıkları ve ihracedemedikleri tütün, afyon, iptik birikimine yenileri de eklenince karşılıklı ve hareketli bir ticaret oluşmuştur. Osmanlı kâğıt parası Balkan ve Avus-turya kâğıt parasından yüksektir.

Yabancılar bu alanda önemli rol oynamışlardır. "Türkiye Mil-li Bankası" senetlerinin çok büyük bir bölümü İngiliz "British Trade Corp." tarafından satın alınmıştır.

İstanbul'un beslenmekte zorluk çektiği de söylenemez. Yalnız

Tophane mezbahasında 1920 yılının Mart ayında 36.707 baş hayvan kesilmiştir. Aynı yıl "Pâyitaht'a" Amerikadan 37.500 kilo un gelmiştir. Limanda bol sayıda ecnebi yük gemileri demirlidir. Bunlar manifatura getirmişlerdir. "Âlâ ve hâlis cinsinden" Amerikadan ithal gazağı dükkânlarda emre âmâdedir.

İstanbul'un karmaşık çoğunluğunu Bâbil Kulesine çeviren olaylardan biri de, akın akın İstanbul sokaklarını dolduran "muhacirler"dir (yalnız 17 Kasım 1920 akşamına kadar Kırım'dan gelen vapur sayısı 45'tir, muhacir sayısı da 11.000'i bulmuştur). Onları esirler izleyecektir.

Bu hayhuy arasında, İstanbul Hükümeti ancak Gebze'ye kadar memur tâyin edebilmekte, kamu yaşamına İstanbul'da teokratik yasaklarla karışabilmektedir. Boy hedefi kadınlardır: 1919 yılında hâlâ Tıp Fakültesine kabul edilmemektedirler. Sahneye çıkmaları, Ramazan-ı Şerif gecelerinde Kuşdili çayırında piyasa etmeleri yasaktır. Şeyhülislâmlık emri bu yoldadır.

Mütareke hayatı üstünkörü bakışlarla işte budur. Fakat bu herkesin aynı yaşamı sürmesi değildir. Mütareke'nin omuzlarında ağır bir yük vardı. Onun için bir zaaf olan bu yük aslında geleceğin en büyük umudu idi.

Cevat Dursunoğlu'nun tanımıyla "dört savaş yılının ateş altında döge döge çelikleştirdiği bu nesil ordunun kucağından ayrıldığı gün işsiz ve umutsuz sokakta kalmıştı". (Milli Mücadele Erzurum, s. 14).

İşte bütün bir gençlik kitlesi yıkıntılar üzerinde oturuyordu. İstanbul Hükümeti kendisini korkutan bu birikime ne ekmek ne de umut verebilirdi. Boğaziçi kıyılarına oturmuş, Üsküdardan Anadolu'nun ilk ufuklarını seyreden bir gencin ne düşünebildiğini tahmin edebiliyor musunuz?

Beliren gözlem şu: 1908'den önce Meşrutiyet rejimini kuracak bir kuşak yoktu. Sınırlı bir kitle vardı. 1918'den sonra ise, milli bir devlet kuracak bir kuşak hazırды. Sınırlı bir kitle ile savaşmışlardır.

*

Bu kitabın sayfaları açıldıkça ideolojik özgeçmişleri okunacak kırk dört siyasal parti ve cemiyet, —biri dışında— Mütareke İstanbul'u içinde kurulmuşlardır. Tümünün programına pâyitaht'ın yaşamındaki koşulları yansımıştır. Kuşkusuz Pâdişahçı - Müdafaa-i Hukuk'çu yol ayrımı onlara gerçek özelliklerini vermektedir. Hatta bazılarının programları okunurken sanki hiçbir şey olmamışcasına ayrıntılar üzerinde durdukları görülür. "Şimdi

bunların sırası mı?" sorusu da doğaldır. Fakat bunlar barış arayan insanların, eskinin suçlarına karşı tepkilerle beraber ele alınmalıdır. Çelişkiler içindedirler. Çünkü Mütareke'nin çocuklarıdır.

Önce şunu belirtelim: Mütareke döneminin siyasal kuruluşları (fırka olsun, cemiyet olsun) bu kadar değildir. Zaten yalnızca isimlerine değinilen bu gibi kuruluşlar bu durumu kanıtlarlar. Burada ele alınanlar belli başlı olanlardır ve çoğuna ilişkin bilgilerimizin de ne kadar kısır olduğu görülecektir. Ama ben iyimserim.

Geleceği sevdiğim ve ona inandığım için iyimserim. Geleceğin araştırmacıları bu katkıyı getireceklerdir. Belirttiğim gibi, ben sadece aralanmış bir kapıyı açma girişimindeyim.

Üzerinde durulacak sorunlardan biri, partilerle beraber cemiyetlerin de bu kitapta yer almasıdır. Mütareke döneminin özelliklerinden biri de budur. Bu dönemin insanlarında cemiyet sözcüğü fırka'ya oranla daha az allerji uyandırmaktadır. Fırka daha iddialı ve sorunlu bir çalışmadır. Cemiyet'in kurulması daha kolaydır. Fırkacılık artık insanları ürktürmekte, uzaklaştırmakta ve kavgaya götürmektedir. Cemiyet'lerin bir özelliği de, tümünün siyasal olmasıdır. Mütareke toplumunun siyasallaşmasında cemiyetler önemli bir rol oynamışlardır.

*

Bir noktaya daha değinmek isterim.

Bir süredir Türk yazarları aydın sorununu, eskiye oranla, sürekli olarak gündeme getirmektedirler. Bu kitapta konuya somut olarak bakılmıştır. Batan ve doğan iki dünya arasında, insanlar önerilerini, tercihlerini siyasal kuruluşlar içinde ifade etmek, etkin kılmak istemişlerdir. Mütareke, aydınları tarih içinde ve iş başında bir araya getirmiştir.

Bu adamlar kimlerdi? Zamanın koşulları içinde, bu insanları, gerektiğinde elinde silâh ve kalem, çarpışırken görmek olanaksız değildir. Büyük bir bölümünü adlarıyla saptamak girişimi kolay olmadı. Asker, yazar, din adamı, yönetici, partici, ideolog, fırsatçı, militan vb. modellerle karşılaştık. Bunlar kurdukları partiler ve cemiyetlere psikolojilerini ve hatta psikozları yansıtmışlardır. Ülkeleri tarihten silinme tehlikesiyle karşılaşınca yakın tarihin Türk aydını ne düşünmüştür?

Bu nedenle kişi adları dizini hayli uzun ve ayrıntılı olmuştur. Soyadı olmaması güçlükleri arttırmıştır. Bu tür bir yaklaşımın ne denli yarar sağlayacağı merakla beklenmeye değer.

Burada bazı üzüntülerimi iletmek istiyorum.

Bu serinin hazırlıkları sırasında özellikle Başbakanlık Arşivinden alınan fotokopileri verilen belgelerin numaralarını tamamlamak mümkün olamadı. Çünkü bunları yeniden bulmak olanağı ne yazık ki verilmemektedir. Bununla beraber verilmiş olan bilgilerle de bu belgelere ulaşmak olasılığı, Arşiv yönetiminin müsaade ettiği oranda, vardır.

Kitapta denetimimizden kaçan bazı yanlışlardan çok büyük üzüntü duyduğumu açıklamak isterim. Bunlar, özellikle küçük bölümlerle ilişkindir ve esası bozmamaktadırlar. Beni bağışlamalarını okuyucularımdan diliyorum ve kendilerine teşekkürlerimi sunuyorum.

*

Her kitabımda olduğu gibi bu uzun çalışmamda da yalnız bırakılmadım. Teşekkür görevim de burada başlıyor. Önce eşim Melâhat Tunaya'nın sürekli yardımlarını belirtmeliyim. İlk okuyucum olduğu kadar, dizinlerin yapılmasında da büyük rolü oldu.

Genç arkadaşım Dr. Şükrü Hanioglu bıkmadan usanmadan Osmanlıca belgelerin transkripsiyonunu yapmak gibi zor bir işi başardı. Erol Şadi Erdinç dostum da her zamanki ilgisini esirgemedi. Bu serinin yayımlanmasında en büyük destekleyicilerimiz oldular. Kendilerine en içten teşekkürlerimi sunmaktan zevk duyuyorum.

Benden yardımlarını esirgemeyen dostlarımla adları ayrıca 641. sayfada verilmiştir. Onları hiçbir zaman unutmuyorum. Unutmayacağım.

Kitabın yayımını sağlayan Hürriyet Vakfı yöneticilerine, başta sayın Erol Simavi olmak üzere, sonsuz teşekkürlerimi sunmak isterim. Vakıf Müdürü Orhan Birgit'i hayli yordüğümün farkındayım. Eski dostluğun sevgi dolu ifadesini ben de teşekkürlerle dile getirmek isterim. Aynı şekilde sayın Sennur Sezer ve Adnan Özyalçiner'e de teşekkürlerimi iletirim. Kent Basımevi'nin değerli yönetici ve çalışanlarına da teşekkürler.

Belirttiğim gibi fevkalâde önemli ve anlamlı bir tarih döneminin kapısını biraz daha zorluyoruz. Genç insanlar bu kapıdan içeri girmelidirler. Hem de kapıyı vurmadan.. Yakın tarih onları özlemle ve sevgiyle karşılayacaktır.

TARIK ZAFER TUNAYA
İstanbul, Gümüşsuyu
Ocak 1986

KISALTMALAR

A.g.e.	Adı geçen eser (makale ve yazılar için de kullanılmıştır.)
AFE	Archives du Ministerè des Affaires Etrangerès (Fransa Dışışleri Bakanlığı Arşivi)
AÜSBF	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
BBA	Başbakanlık Arşivi
BEO	Bâb-ıâli Evrak Odası
C.	Cilt
D	Devre (Yasama Dönemi)
DHÖ	Divan-ı harb-i Örfi
EGM	Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi
HTVD	Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İA	İslâm Ansiklopedisi
İBA	İçişleri Bakanlığı Arşivi
İçt.	İçtima (toplantı)
İçt. s.	İçtima Senesi
LBA	Londra Büyükelçiliği Arşivi
MAZC	Meclis-i Âyan Zabıt Ceridesi
MMZC	Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi
MVM	Meclis-i Vükelâ Mazbatası
PBA	Paris Büyükelçiliği Arşivi
PRO	Public Record Office (İngiltere Resmi Arşivi)
s.	Sayfa
Si	Sene-i İçtimaiye (toplantı yılı)
TİTE	Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (Ankara)
TTK	Türk Tarih Kurumu
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMMH	Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti
TBMMZC	Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TV	Takvim-i Vekayi

GİRİŞ

**Mütareke Ortamı
(1918-1922)**

GİRİŞ

MÜTAREKE ORTAMI

(1918-1922)

İKİNCİ Meşrutiyetin ne kadar devam ettiği tartışmalara neden olan bir konudur. Kimi yazarlar Saltanatın kaldırılışına değin —1908'de başlayın bu dönemin— devam ettiğini savunurlar. Ancak bu dönemin açıklanmakta olan özelliklerinden dolayı ayrı bir kategoride incelenmesi gerekmektedir.

A. ORTAMIN ÖZELLİKLERİ

1. Son'un Başlangıcı

İki "dünya" ve İki "taraf"

Adını *Mondros* (ya da *Mudros*) Bırakışma Belgesinden alan bu dönem, "Mütarekenâme"nin imza tarihinden (30 Ekim 1918), Osmanlı saltanatının kaldırılmasına değin (1-2 Kasım 1922) dört bunalım yılını kapsamıştır. Biten bir imparatorlukla, doğan yeni ve milli bir devlet arasında, yakın tarihimizin en ilginç oluşları ve olguları görülür. Türk yakın tarihinin bu ilginç manzarası dünyanın içine girdiği yeni bir çağın koşulları içinde ayrı boyutlar kazandıdır. Birinci Dünya Savaşı sonunda, iki büyük ideolojik blok kurulmuştur. 1917 Ekim İhtilalinin bunalımları içinde, Çarlık Rusya tarihten silinmiş, yerini Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'ne bırakmıştır. Bu rejim Doğu'yu temsil etmektedir.

Marksist-Leninist yeni bir dünya karşısında Batı'yı ve Batı uygarlığını temsil ettiklerini savaş galipleri kendiliklerinden öne sürmektedirler. Mağluplar ise, sanki o zamanın Üçüncü Dünya'sı olmuşlardır.

Türklerin içinde buldukları tablo, bu iki blok arasında ele alınmalıdır.

Bir yanda, Osmanlı İmparatorluğundan kalan ne varsa, İstanbul Hükümeti olarak saklı tutulmak ve devam ettirilmek istenmiştir. İstanbul Hükümeti, Sèvres (Sevr) diktacıları olan galip devletlerin çizdikleri ülke sınırları içinde, elde edebileceği deği-

şikliklerle kalmaya ve yaşamaya mahkûm edilmiştir ve buna razıdır.

Bir yanda da, Müdafaa-i Hukuk hareketi vardır. Bu Milli Kurtuluş Hareketidir ve İstanbul Hükümeti'nin 16 Mart 1920'den (İstanbul'un işgal tarihi) başlayarak, yaptığı tüm andlaşmaların reddi ve yok sayılacağı ilkesine, amacının önüne çıkan iç ve dış tüm engellerle savaş kararlılığına dayanarak gelişmiştir.

Mütareke döneminin canlılığı, bu iki "taraf" arasındaki çatışmalardan doğmuştur.

Mütareke Döneminde Beliren Ana Sorunlar

Yer yer belirttiğimiz gibi, baş sorun savaş galibi büyük devletlerin (Düvel-i Muazzama) Osmanlı İmparatorluğuna ve özellikle Türkler'e karşı tutumundan oluşmuştur. Bu devletler Osmanlı İmparatorluğunun ülke bütünlüğünü korumaktan vazgeçmişler ve Osmanlı ülkesini parçalayarak, kendi koruyuculukları altında yeni devletler ve yeni tür sömürgeler kurma girişimine başlamışlardır. Bu bakımdan, Osmanlı mirasının paylaşılması, onları Almanya'dan çok uğraştırmıştır. Çünkü, Orta Doğu'nun haritasını yeniden çizmek durumundaydılar.

Osmanlı ülkesini bölme girişimleri, özellikle 1915'ten itibaren, İngiltere, Fransa ve Çarlık Rusya arasında yapılmış olan gizli andlaşmalarla programlaştırılmıştı. Rusya, Brest-Litovsk Andlaşmasıyla, devre dışına çıkınca, yerini İtalya almıştır. Çok uzun bir süre, Osmanlı ülkesini parçalama tasarılarında usta olan Avusturya-Macaristan'a gelince, Birinci Dünya Savaşına Osmanlı-Alman ittifakı içinde katıldığından bu ortaklıkta yeri olmamış ve o da Çarlık Rusya gibi devre dışı kalmıştır.

1918 Ekiminin son günü, Ahmet İzzet Paşa kabinesinin gönderdiği delegelerle, İtilâf Devletlerinin baş delegesi ve Akdeniz filosu kumandanı Amiral *Carlthorpe* arasında, Limni adasının Mudros limanında imzalanan mütareke, aslında, en azından yüzyıldır geliştirilen bir politikanın sonucu ve uygulanmasıydı¹.

¹ Mondros Mütarekesinin yapılışını tüm ayrıntılarıyla, birinci derecede bir kaynak olan şu eserde bulabiliyoruz: Ali F. Türkgeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, s. 5-69. Mütareke döneminin ana çizgileri ve olayları için bk. Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilâli*, s. 33-44 — Fransa'nın Washington Büyükelçisi *Jusserand*'ın bu konudaki 15 Eylül 1918 tarihli yazısı ve Dışişlerine gönderdiği *Official U.S. Bulletin*'de Mütarekeye ilişkin küpür de ilginçtir. (*AFE, Europe 1918-1929, Turquie, vol. 42*). Fransızca metni için bk. *Asie Française, No. 174, Octobre 1918 - Janvier 1919, s. 134 vd.* İngilizce metni ve gelişimi için bk. *Chronology of the War 1918.*

Böylesine tek taraflı ve adaletsiz bir belge, Fransızlar tarafından bile eleştirilmiştir². Bu politikanın zaferi Sevr Andlaşması olacaktı.

Asırlık parçalama programının görünürdeki gerekçesi, Wilson'ın "14 ilkesi"ne dayandırılmıştır³. Paris'te, Barış Konferansı adı altında toplanan galip devletlerin temsilcileri, yenik devletlere, başkentin banliyölerinde kayıtsız şartsız dikte ettirdikleri andlaşmalarla sözde barış dağıtmışlardır.⁴

Uygulamalar

Mondros'la Türklerin elinden herşeyleri alınıyordu. Üstelik, belgeye konulan 7. madde ile, İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edici durumla karşılaştıkları takdirde, işgal etmedikleri yer-

² Mondros Mütarekesinin imzalanışı ve Fransız kamuoyuna sunulduğu ile ilgili kaynaklardan bir kısmı, Doçent Dr. Yahya Akyüz tarafından incelenmiştir. (Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919 - 1922), Ankara 1975. — Yine bk. Robert de Caix, *Questions pour la guerre et pour la paix (Asie Française, No. 173, Mai - Septembre 1918, s. 66 - 67)*. — E.J. Dillon'un yorumları da ilginçtir (*L'Europe Nouvelle, No. 1, 12 Janvier 1918, s. 12 - 13*). Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1976.

³ Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Woodrow Wilson, Birinci Dünya Savaşı sonrası barışının temel ilkelerini çeşitli bildiri ve söylevleriyle yayınlamış ve ilân etmiştir. Bunlar arasında 8 Ocak 1918 tarihli, Kongre'ye gönderdiği 14 Maddelik Bildiri adlı mesaj en ünlüsüdür. Bildirinin 12. maddesi şöyledir: "Şimdiki Osmanlı İmparatorluğunun Türk bölgelerine mutlak egemenlik tanınmalıdır. Ancak, Türk boyunduruğu altında yaşayan öbür uluslara kesin bir yaşama güveni, özgür ve engelsiz tam bir gelişme olanağı verilmelidir. Boğazlar her devlete açık olmalıdır." Bu konuda Ali F. Türkgeçdi, A.g.e. Bu eserde Wilson'un sözü edilen, tüm mesajları ve söylevleri vardır (s. 12 - 15); Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, s. 28 - 29.

⁴ Belirttiğimiz gibi Paris banliyölerinde imzalanan andlaşmalar şunlardır:

Versay (Versailles) Andlaşması (Almanya ile) (28 Haziran 1919) (440 madde, 15 bölüm). Sen Jermen (Saint - Germain - en - Laye) Andlaşması (10 Eylül 1919) (Avusturya ile) (381 madde ve 14 bölüm). Trianon Andlaşması (Macaristan'la) (4 Haziran 1920) (364 madde ve 14 bölüm), Nöyi (Neuilly) Andlaşması (Bulgaristan'la) (27 Kasım 1919), Sevr (Sèvres) Andlaşması (Osmanlı İmparatorluğu ile) (11 Ağustos 1920) (432 madde ve 12 Bölüm ve çeşitli ekler) — Bu konuda bk. Jean Bach - Thal, *Chronologie des Relations Internationales de 1870 à Nos Jours* (Paris 1957), s. 84-86; J. Landman and Herbert Wender, *World since 1914*, (9. Baskı, New York 1955), s. 68; *L'Histoire, de 1871 à 1971 les Faits*, Cilt II; Murat Sarıca, *Siyasal Tarih* (İstanbul 1980), s. 314-317; Seha L. Meray ve Osman Olcay: *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri*, s. 43 - 179.

leri de işgal altına alacaklarını pekiştirmişlerdi. Bu bölgelerin Türk olmayan unsurları, güvensizlik ve Türk zulmü altında olduklarını velveleli telgraflarla ilân ederek işgal davetçisi rolünü oynamışlardır.

İşgalci devletler de bu çağrıya gönülden katılmışlardır. Özellikle İngilizler, Osmanlı ülkesindeki Rum, Ermeni, Arap, Kürt gibi unsurları hem birbirinden çeşitli vaatlerle ayırmak, hem de Türkler aleyhinde birleştirerek kışkırtmak için büyük çaba harcamışlardır. Fakat bu unsurlara, bol keseden yaptıkları bağımsızlık vaadlerini tutmamışlardır.

İşgalcilerin gerekçeleri Türkler aleyhindeki klâsik suçlama kampanyasına dayandırılmıştır. Buna göre önce Türkler uygar değildiler, sonra da, özellikle Jön Türk olarak adlandırdıkları İttihatçılar, ülkeyi uzun dertlere ve ıztıraplara boğmuş "birtakım vicdansız ve akılsız herifler"di. Bu bakımdan, Mondros Ateşkesi "Türkiye'ye uygulanan şifa verici tedbirlerin ilki" olmaktaydı⁵.

İstanbul Hükümeti, Barış Konferansına sunduğu muhtıralarında, bu görüşün ikinci kısmına, canü gönülden katılmıştır ve Birinci Dünya Savaşı'na girme sorumluluğunu İttihatçılara yüklemiştir. Fakat, büyük bir Türk düşmanı ve Paris'teki "On'lar Konseyi"nin (On galip devletin oluşturduğu konsey) başı olan Fransız Başbakanı Georges Clémenceau, bu tezi yeterli bulmamış, Türkleri tüm olarak sorumlu saymıştır. Ana sorun, Osmanlı ülkesinin parçalanmasıydı. Türkler de topun ağzında idiler.

Galip devletler, Batı uygarlığını temsil ettikleri iddiasında idiler. Kendileri dışında olanlar —savaşı yitirdikleri için olacak— uygar değildi. Hele, Osmanlı ülkesi içinde olanları yetiştirmek ve eğitmek gerekiyordu. Himaye (protectorat) ve manda (mandat) formülleri bu amaçla ortaya atılmış ve tazelenmiştir.

Türkler için, Anadolu ortasında, küçük ve ekonomik bakımdan kendi kendine yetmeyen bir vatan haritası çizilmişti. Sevr Andlaşması, bu yeni düzenin güvence belgesi olacaktı.

Mütareke'nin, siyasal olsun olmasın tüm dernekleri bu sorunu çözmek ve programlarına almak zorundaydılar.

⁵ Orient News'den Peyam-ı Sabah'a aktarılan bu yazının bazı satırları Mustafa Kemal Paşa tarafından kırmızı kalemle çizilmiştir Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD olarak geçecektir), (Sayı 26, Belge 677, Mart 1336) — Bu konuda şu değerli esere özellikle bakılmalıdır: Osman Olcay, Sèvres Andlaşmasına Doğru — Sabahattin Selek de bu dönemin ilginç bir analizini yapmıştır, A.g.e., s. 44-137.

2. Mütareke Döneminde Osmanlı Devleti ve Anayasal Sorunları

1918-1922 yılları arasında, "Osmanlı" adını taşıyan bir devletin varolup, olmadığı kesinlikle tartışılabilir. Mütareke dönemi bir iktidar boşluğudur (interregnum). İstanbul'un oluşturduğu siyasal iktidarın coğrafya bakımından, ülkenin neresine kadar etkin olduğunu kestirmek zordur. Bu iktidarın, 1922 yılına kadarki gelişmesi, Anadolu ile kurduğu diyaloglara dayanır. 1922 yılında ise tarih sahnesinden silinmiştir. Bununla beraber, bu yıla değin, işgalci kuvvetlerin koltuk değnekleriyle ayakta durmaya uğraşan Osmanlı siyasal "müesseseleri" vardır.

Padişah ve Halifeler

Mütarekenin tek hükümdarı, padişah Mehmet Vahidettin (Vahdettin ya da VI. Mehmet)dir (1861-1926). Osmanlı tahtına, sonuncu ve otuzaltıncı padişah olarak çıkmış olan Vahdettin, (3 Temmuz 1918) dört yılı aşkın bir süre Osmanlı tarihinin en bunalımlı bir döneminde saltanatta kalmıştır. Anadolu Hareketinin zaferi üzerine kaçmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla hal'edilmiştir (1-2 Kasım 1922).

İkinci Meşrutiyette yapılmış olan 1909 (1325) Kanun-ı Esasi değişikliği, anayasal sistemi değiştirerek, padişahın yetkilerini azaltmıştı. Vahdettin, kendi dışında, yapılmış bir statünün içinde sıkışmayı kabul etmemiş adeta 1876 sistemini yeniden kurmak, padişahın en yüce anayasa organı olmasını yeniden gerçekleştirmek istemiştir⁶. Başarılı olamamıştır. Bununla beraber, İttihatçıların, 1911 yılında, parlamentoya hâkim olmak amacıyla, giriştikleri Kanun-ı Esasi değişiminden tek yararlanan da, yine Vahdettin olmuştur. 35. madde kaldırılmıştı. İttihat ve Terakki'nin hiç işine yaramamış olan bu yeni sistemin, İttihatçılar aleyhine (1918 feshi), sonra da Müdafaa-i Hukukçular aleyhine (1920 feshi) ilk ve son uygulayıcısı da kendisi olmuştur.

Vahdettin, İttihatçıların sert bir muhalifi olduğu kadar, İttihatçı saydığı Müdafaa-i Hukukçuların da karşısına çıkmıştır ve tutumunu gittikçe sertleştirmiştir. Sonunda T.B.M.M. kararıyla

⁶ Doçent Dr. Sina Akşın, Vahdettin'in bu tutumunu 'mutlakiyetçi karşı ihtilâl' olarak nitelendirmiştir. Bu görüşe katılıyoruz (A.g.e. s. 591-592).

hal'edilince⁷ Büyük Britanya'ya başvurarak İngiliz donanmasına ait bir gemi ile ülkeyi terketmiştir⁸.

Vahdettin, 1918 ve 1920 yıllarındaki kısa süreli parlamento dönemleri bir yana, tüm Mütareke süresince "kararname" olarak isimlendirdiği "muvakkat" (geçici) kanunlar sistemine başvurmuştur⁹.

Osmanlı tahtı açısından Mütareke döneminin ikinci adamı önce veliahd sonra da halife Abdülmecit Efendi'dir (1868-1944). Vahdettin'i hal'eden T.B.M.M. tarafından Mütareke döneminin son günü Halife seçilmiştir¹⁰. İki yılı aşkın bir süre Halife olarak kalmış olan Abdülmecit Efendi, halifeligi tarihe gömen bir kanun gereğince, yurt dışına çıkarılmıştır¹¹.

Abdülmecit Efendi, Cumhuriyet ilanından sonra da, bir yıl kadar halife olarak kalmıştır ve "teokratik bir demokrasi"nin

⁷ Bu konu ile ilgili olarak şu kitabımıza bak. İslâmcılık Cereyanı, İstanbul, 1962, s. 149-158. Ayrıca bk. "Osmanlı İmparatorluğunun in-kiraz bulup Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti teşekkül ettiğine dair" (367 sayılı ve 30.10.1338 (1922) tarihli T.B.M.M. kararı); "Türkiye Büyük Millet Meclisinin, hukuk-ı hâkimiyet ve hükümrâninin mümessilli hakikisi olduğuna dair" (308 sayılı ve 1-2 Kasım 1338 (1922) tarihli T.B.M.M. kararı); "Vahidettin'in hal'i hakkında" (313 sayılı ve 18.11.1338 (1922) tarihli T.B.M.M. kararı (Türkiye Büyük Millet Meclisi Kavanin Mecmuası, s. 487 - 489).

⁸ Vahdettin, Malaya müslümanları tarafından Büyük Britanya İmparatorluğuna hediye edilmiş olan "Malata" dretnotu ile 15 Kasım 1922 Perşembe günü Malta'ya doğru, ülkeyi terketmiştir. (Muzaffer Muhittin, Vahidettin'in İhanetleri ve Fırası) — Vahdettin'in yaşam öyküsü için yaverlerinden Tarık Mümtaz Göztepe'nin şu kitaplarına bk. Osmanogullarının son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında - Osmanogullarının son Padişahı Vahdettin Gurbet Cehenneminde, İstanbul 1969 — Tarihin garip bir cilvesi, Vahdettin'i götüren aynı zırhlı, Atatürk'ün cenaze törenine katılmıştır.

⁹ Vahdettin döneminde kararname sayısı 621'dir (Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku kitabımız 3. baskı, İstanbul, s. 113, not 22)

¹⁰ T.B.M.M. Hükümeti'nin vellahd Abdülmecid Efendiyi hilafet makamına seçmesi üzerine, (19.11.1338 - 1922), "Abdülmecid Efendi nezdine bir heyet izamına dair" 314 sayılı ve 20.11.1338 (1922) tarihli kararı gereğince, bir meclis heyeti İstanbul'a gitmiştir. Heyet kırmızı atlas bir kese içinde "Hanedan-ı Âl-i Osmaniden Halife-i Müslimin Hadim-ül Haremeynüşşerifeyn Abdülmecid Efendi Hazretlerine Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Gazi M. Kemal" imzalı kararı sunmuştur. Belge, Topkapı Sarayı Müzesi arşivinde aynı kese içinde saklı tutulmaktadır.

¹¹ Hilâfetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti memaliki haricine çıkarılmasına dair kanun (26 Recep 1342 ve 3 Mart 1340) (1924).

simgesi sayılmıştır¹². İstanbul-Ankara diyalogu içinde, adı sık sık siyasal sürtüşmelere karışmış ve Ankara'nın "muhafazakâr" çevresiyle yakın ilişkiler kurmuştur¹³.

Hükümetler

Mütareke döneminde on iki kabine kurulmuştur. Sadrazam olarak iki isim önde gelmiştir. *Damat Ferit* ve *Ahmet Tefrik Paşalar*. Bunlardan birincisi beş, ikincisi üç kabine kurmuştur. Bu iki ismin yanı sıra Talât Paşa¹⁴, Ahmet İzzet Paşa, Ali Rıza Paşa ve Salih Paşa da birer kez Sadr-ı âzam olmuşlardır¹⁵.

Mütareke kabinelerinin, dönemin gelişmelerini ve aşamalarını vurgulayan özellikleri vardır.

Damat Ferit Paşa kabineleri, iki kez Milli Kurtuluş Hareketine karşı sertleşme aşamalarını başlatmıştır. Yabancı baskısı altında Damat Ferit Paşa ilk üç kabinesini, Anadolu ile sert bir diyalogu yürütmek amacıyla kurmuştur. Divan-ı harpler, İttihatçı liderlerin ve ileri gelenlerin (Başta Talât, Enver, Cemal Paşalar) idama mahkûm edilmeleri, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten "ihracı", Âyan'a hükümet yanlısı atamalar, Anadolu ile büyük sürtüşmeler hep bu beş aylık birinci aşama içinde olmuştur.

Müdafaa-i Hukukçularla kurulan diyalog üzerine çekilmek zorunda kalan Damat Ferit Paşa, yerini Ali Rıza, sonra da Salih Paşa kabinelerine bırakmıştır. Gerginlik hemen azalmış, Heyet-i Temsiliye ile kurulan ılımlı diyalog sonucu, Amasya Protokolleri imzalanmış, 1919 genel seçim kararnameşi çıkarılarak seçimler yapılmış, yabancılara karşı daha dirençli bir tutum takınılmış, parlamento açılmıştır. Misak-ı Milli Beyannamesi kabul ve ilan edilmiştir. Altı ayı bir kaç gün aşkın Mütarekenin bu balayı süresi, İstanbul'un işgali ile sonuçlanmıştır. Mebusan Meclisi, işgalciler tarafından çalışırken basılmış, mebuslar birleşimleri (in'ikatları) tehir (erteleme) kararı almışlardır. Bir bölümü Malta'ya sürülmüştür.

Yabancı baskısı ile sona erdirilen kısa süreden sonra, ortam yeniden sertleştirilmiş ve Damat Ferit Paşa iş başına getirilmiş-

¹² "1924 Almanach Hachette" çeşitli devletlerin siyasal rejimleriyle ilgili bilgiler verirken, Türkiye'yi şöyle tanımlıyordu: "İrsî halifeliğe dayanan dinî demokrasi hükümeti" (Cumhuriyetin İsmi, Şekli ve Kuvveti başlıklı yazıdan) (Hâkimiyet-i Milliye, 15 Kânun-ı evvel 1339).

¹³ *İslâmcılık Cereyanı* kitabımız, s. 162 vd.

¹⁴ Talât Paşa kabinesi Mütareke döneminin özelliklerini taşımamaktadır.

¹⁵ Bu kabinelerin kuruluş tarihleri ve süreleri için bk. s. 37'deki tablo.

tir. Tekrar Kuvay-ı Milliye aleyhine Şeyhülislamın fetvasıyla açılan bu aşama yedi buçuk ay sürmüştür. Mebusan Meclisi feshedilmiş (11 Kasım 1920), divan-ı harplerin sayısı arttırılmış, Kuvay-ı İnzibatiye Kararnamesi çıkarılmış (24 Nisan 1920), Müdafaa-i Hukukçular idama mahkûm edilmiştir. Orduda tasfiye yapılarak, rütbelerin tashihi (düzeltilmesi) kararnamesi çıkarılmıştır. Damat Ferit Paşa'nın başkanlığındaki Osmanlı delegele-ri Sevr Andlaşmasını imzalamışlardır.

Son olarak, yine Anadolu'nun baskısı altında, Damat Ferit Paşa'nın çekilmesi üzerine Tevfik Paşa kabinesi kurulmuştur. Her ne kadar, daha sakin bir ortam oluşturulmuşsa da, iki yıl süren bu aşamada, İstanbul Hükümeti, yavaş yavaş erimiş ve saltanatın ilgası kararıyla tarihe karışmıştır.

Seçimler, Meclisler ve Parlamento Dışı Oluşlar

Mütareke imzalandığı zaman, Meclis-i Umumi'nin (Osmanlı Parlamentosu) 3. yasama dönemi sürmekteydi. Bu dönem 1330 (1914) genel seçimi sonucu 1 Mayıs 1914'te başlamıştı. İttihat ve Terakki, 1913 yılından beri kendi hâkimiyeti altında tek partili bir rejim kurduğu için, muhalefetsiz —ya da muhalifi yok denemek kadar az— bir Mebusan Meclisi kurulmuştu.

3. yasama dönemi, İkinci Meşrutiyet'in en uzun parlamento-lu dönemi olmuştur. Çünkü, Kanun-ı Esasi'nin 1914'te değiştirilen 69. maddesi gereğince, savaş nedeniyle, bir yıl uzatılmıştır.

Talat Paşa'nın çekilmesinden sonra kurulmuş olan Mütareke kabineleri ile Vahdettin ve çevresi bir İttihatçı çoğunluk karşısında kalmışlardır. Ne var ki bu çoğunluğun İttihatçılığı bazı özelliklerle kabul edilebilir. Daha İzzet Paşa kabinesinin kurulması sırasında (Mütareke'nin kabulünden önce) bu çoğunluğun çatladığı görülmüştür.

Dahiliye Nazırı Fethi Bey'in "Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası" adında bir parti kuracağı havadisi yayılırken, sert tartışmalar arasında meb'usların gruplaştığı görülmektedir. Doğu vilayetleri meb'usları farklı bir gruplaşma içindedirler. İttihat ve Terakki'den ayrılan meb'usların bir bölümü de "Müstakiller" etiketi altında çalışmak istegindedirler. Bu arada "Radikal Avam Fırkası" da kurulmuştur. "Teceddüt Fırkası"na gelince, Mütareke imzalanmasından sonra kurulmuştur.

Bu partiler, parlamento içinde belirmişlerdir. Meclisler dışında, sürekli olarak "fırka"lar ve "cemiyetler" hemen her gün ortaya çıkmaktadır. Bu koşullar içindedir ki, Vahdettin ve çevresi, yabancı baskısına da uyarak Mebusan Meclisi'ni feshetmiş-

lerdir (21 Aralık 1918). Böylece, Parlamento, Mütarekenin imzalanmasından itibaren, iki ay bile çalışmadan dağıtılmıştır.

Âyan Meclisi'ne gelince, o da çoğunluğu İttihatçı olarak Mütareke dönemine girmiştir. Fakat, daha önce, başta eski Jön Türk ve İttihatçı Ahmet Rıza Bey, Damat Ferit Paşa, Çürüksulu Mahmut Paşa ve Nikolaidis Efendi olmak üzere, küçük bir grup, Mebusan Meclisinde rastlanmayan güçlü bir muhalefet cephesi kurabilmişlerdi.

Mütareke Âyanı'nın ilk reisliğine Vahdettin, Ahmet Rıza Bey'i atamıştır. O da, padişahın yeni bir adalet çağı açtığını belirten söyleviyle işe başlamıştır. Damat Ferit Paşa da özlediği ortama kavuşmuştur. Mebusan'ın feshi üzerine, Âyan Meclisi üyeleri, maaşlarını alarak, yeni bir yasama dönemini beklemişlerdir. Bununla beraber özel nitelikte bazı kıpırdanmalar olmuştur¹⁶.

Birinci Şura-yı Saltanat (26 Mayıs 1335 - 1919)

İzmir'in işgali ile (15 Mayıs 1919) ağırlaşan olayların baskısı altında, meclissiz bir yönetimin sakıncaları ve sorumlulukların ağırlığı apaçık ortaya çıkmıştır. Veliahd Abdülmecit Efendi'nin de önerisine uyan Vahdettin memleketin içinde bulunduğu durumdan nasıl kurtulunacağını söyleşmek ve somut çözümlere varmak amacıyla bir yüce saltanat meclisi (*Şura-yı Saltanat* ya da *Meclsi-i Âli*) toplanmasını irade etmiştir¹⁷.

¹⁶ Geç bir tarihte olmakla beraber *Tevhid-i Efkâr*'ın verdiği bir haber bu duruma örnek sayılabilir. Buna göre Âyan'ın müslüman üyeleri Çürüksulu Mahmut Paşa'nın evinde toplanarak "Türklerin Hıristiyanlara mezalim yaptıkları iddasının tahkik edilmesine ve Yunan istilâsı altındaki Anadolu ve bilhassa Trakya'da yapılan mezalimin nazar-ı itibara alınmamasının protesto edilmesine" dair bir kararı oy birliği ile imzalamışlardır. Hıristiyan üye olarak yalnız Aram Efendi bu toplantıya ve karara katılmıştır (*Tevhid-i Efkâr*, 26 Mayıs 1338-1922).

¹⁷ *Takvîm-i Vekayî*'den izleneceği gibi, toplantıdan bir gün önce, Şura-yı Saltanat'ın toplanacağını bildiren bir haber yayınlanmıştır. Buna göre, davetیه gösterilmesi mecburidir. Yalnız Âyan üyeleri davetsiz girebileceklerdir. Temsil edilen "zümrelerin" her birinden yalnız bir kişi konuşabileceklerdir. Vükelâ ve "mazûlin-i vükelâ" (eski Bakanlar) ve Âyan üyeleri bu kayda bağlı olmayacaklardır. Darülfünun ile Matbuat Cemiyeti temsilcilerinden ikişer kişi söz söyleyebileceklerdir. Beşiktaş'tan Yıldız'a davetlileri özel arabalar götürülecektir (TV, sayı 3558, 26 Mayıs 1335). Basında çıkan haberlere göre, iki yüz davetیه gönderilmiştir. (Vakit, 24 Mayıs 1335 - 27, 28 Mayıs sayılarında haberler devam etmektedir), o tarihte, Vahdettin'in yaveri olarak toplantıda bulunmuş olan Ta-

Asıl amaç, danışmacı (istişari) bir toplantı ile sorumlulukların bölüşümünü sağlayıcı bir meşrutiyet gösterisi idi. Basında, Damat Ferit Paşa hükümetinin bu topluluktan güvenoyu isteyeceği haberleri bile yer almıştır.

Hayli kalabalık olan Şura-yı Saltanat, Yıldız Sarayında toplanmıştır. Topluluk, hükümet üyeleri, yüksek devlet memurları yanında, Darülfünun (üniversite), İlmîyeliler, Ticaret Odaları, basın ve siyasal partilerin ve cemiyetlerin temsilcilerinden oluşmuştur¹⁸.

Toplantıyı Vahdettin, kısa bir söylevle açarak sözü Damat Ferit Paşa'ya bırakmış ve ağlayarak toplantıdan ayrılmıştır¹⁹.

Şura-yı Saltanat'ı partilerüstü bir toplantı saymak zordur. Çünkü, çeşitli siyasal parti ve derneklerin temsilcileri de katılanlar arasındaydı. *Vahdet-i Milliye Heyeti*, *Milli Kongre*, *Vilâyatı Şarkîye ve Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri*, *Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*, *Millî Ahrar ve Sosyal Demokrat fırkaları* ikişer delege ile katılmışlardı. Yine *Hürriyet ve İtilâf Fırkası* ve uydusu *Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti*²⁰, *Sulh ve Selâmet Fırkası* bazı koşullarla katılmışlardır. İttihatçıların sözüne dahi tahammül yoktur. Bu arada, Şura-yı Saltanat'ın toplandığı tarihe değin kurulmuş olan *Radikal Avam*, *Osmanlı Hürriyetperver Avam*, *Teceddüt ve Ahali İktisat fırkaları* ile *Selamet-i Amme Heyeti* çağırılmamışlardır. İttihatçı olarak,

rık Mümtaz (Göztepe), gördüklerini anlatmıştır (Son Osmanlı Padişahı Vahideddin, Mütareke Gayyasında, s. 164-170). Yine bk. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, (Bu eserde ayrıntılı bilgiler vardır, s. 91. vd.); Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştiklerim* (yazar çok yararlı bilgiler vermiştir, s. 215 vd.)

¹⁸ Toplantıya katılanlar arasında, Heyet-i Vükelâ ve Âyan üyeleri dışında, şu isimler vardır: *Hürriyet ve İtilâf Fırkasından*: Sadık Bey ve Zeynelabidin Efendi, *Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetinden*: Ömer Fevzi Efendi, *Sulh ve Selâmet Fırkasından*: Ferit Paşa, *Millî Ahrar Fırkasından*: Cami Bey, *Sosyal Demokrat Fırkasından*: Dr. Hasan Rıza Bey, *Kilikyalılar Cemiyetinden*: Ali Cenani Bey; *Vilâyat-ı Şarkîye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinden*: Süleyman Nazif Bey, eski valilerden Ahmet Nedim Bey. *Matbuat temsilcileri*: *İstiklal* gazetesi başmuharriri Rauf Ahmet ve *Yeni Gün* gazetesi başmuharriri Yunus Nadi Beyler.

¹⁹ Vahdettin'i toplantıyı terkederken gören Ali Fuat Türkgeldi'nin çizdiği tablo: "Müşarünleyh meclisten çıkarak, Abdülmecit Efendi de koltuğuna girerek, orta kattaki daire-i hususiyelerine aydet etmek üzere melul ve mahzun bir halde servis merdiveninden inerken iki gözünden yaş akıp 'karılar gibi ağlıyorum' diyordu" (A.g.e., s. 216).

²⁰ Bu cemiyet Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti olmalıdır. Çünkü toplantıda konuşan temsilcinin adı Ömer Fevzi Efendidir.

yalnız Âyan Meclisindeki bazı üyeler, Şura'ya katılma olanağına sahiptiler.

Bu tablo karşısında Şura-yı Saltanat'ın Mütareke çoğulculuğunu kısmen temsil ettiği söylenebilir.

Konuşulan sorunlara gelince, Damat Ferit Paşa'nın İngiliz yandaşlığına bağladığı konuşmasından sonra söz alanlar, ortak bir görüşte birleşmişlerdir. Devletin kaderi, seçimle kurulmamış bir heyete bırakılamazdı. Bir milli meclisin kurulması şarttı. Ayrıca, Amerika'nın koruyuculuğuna bağlanılmasını ileri sürerler de olmuştur. Fakat bu öneri kişisel kalmıştır²¹.

Vahdettin de, bu tür bir meclisin kurulmasından yana idi. Nitekim, Şura'nın dağılmasından sonra, meclisin oluşumu ile ilgili görüşlerin somutlaştırılmasını istemiştir. Gelen cevaplar sayıca kalabalık bir mecliste birleştikleri için, Vahdettin'i kuşkulandırmıştı. Çünkü, vilayetlerden gönderilecek üyeleri de kapsamaması istenen böyle bir organ İttihatçıları yeniden iş başına getirebilirdi. Sorun, Damat Ferit Paşa kabinesince kurulacak bir komisyona havale edilerek geçirilmiştir²².

Birinci Şura-yı Saltanat, meclissiz bir dönemin nabız yoklaması olmuştur.

3. Son Osmanlı Parlamentosu ve Ötesi

Ali Rıza Paşa kabinesinin Heyet-i Temsiliye ile kurduğu diyalog sonucu, Müdafaa-i Hukukçular "taraf" olarak tanınmıştır.

Bahriye Nazırı Salih Paşa'nın Anadolu'da "teftiş" gezisine çıkma görüntüsüyle, Amasya'da Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarıyla buluşması seçim ve meclis sorunları üzerinde anlaşma ile sonuçlanmıştır. Anlaşmalar "Amasya Protokolleri" olarak hazırlanmış ve imzalanmıştır²³.

İntihab-ı Mebusan Kararnamesi gereğince (7 Ekim 1919) genel seçim Aralık ayının ilk yarısında yapılmıştır (18 Kânun-ı evvel 1919). Özelliklerine daha sonra değineceğimiz bu seçim, çoğunluğu Müdafaa-i Hukukçu bir meclise vücut vermiştir. 12

²¹ Konuşmalarla ilgili ayrıntılı bilgileri Prof. Tayyip Gökbilgin vermiştir. *Millî Mücadele Başlarken*; Tarık Mümtaz Göztepe, A.g.e., s. 165 vd.

²² Şura adına, kurulması istenen milli meclisle ilgili raporu hazırlayan komisyona göre, bu meclisin kurucu unsurları Âyan üyeleri, Şura'ya çağırılmış olan fırka ve cemiyetlerin temsilcileri, taşra vilayetlerinin genel meclisleriyle belediyelerinin temsilcileri olmalıydı. Vahdettin'i kuşkulandıran, taşranın kalabalık temsilci grubu olmuştur (Ali Fuat Türkgeldi: A.g.e., s. 222-223).

²³ Fak Reşit Unat, *Amasya Protokolleri*.

Ocak 1920'de Meclis-i Umumi (Osmanlı parlamentosu) İstanbul'da çalışmalarına başlamıştır. Ve, kısa bir süre sonra, Misak-ı Milli Beyannamesi'ni ilân etmiştir. Mebusan Meclisi, çalışmalarını boyunca, sürekli olarak ülkenin her yerinde kök salmış olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk şubelerinin baskısı altında kalmıştır. Müdafaa-i Hukukçular, gönderdikleri telgraflarla bu etkilemeyi yoğunlaştırmışlardır.

Meclis-i Mebusan'ın varlığı en çok, yabancı devletleri kuşkulandırmıştır. Ve, Meclisin susturulması için en ağır tedbire başvurarak, İstanbul'u işgal etmişlerdir. Meclis'i de çalışır durumda basmışlardır. Bu durum bir fesih değildi. Meclis'in varlığını kanıtlamak amacıyla, Dr. Rıza Nur Bey ve arkadaşlarının "takriri" (önergisi) ile, birleşimler ertelenmiştir²⁴. Aralarında Rauf Bey gibi ünlü Müdafaa-i Hukukçular olmak üzere, meb'uslardan bir grup tutuklanarak Limni ve Malta adalarına sürgün edilmişlerdir.²⁵

Salih Paşa kabinesinin çekilmesi üzerine, Damat Ferit Paşa, işgalcilerin baskısıyla dördüncü kabinesini kurmuştur. Anadolu'ya karşı açılan kampanyanın ilk tedbiri olarak ve Anadolu'da kurulacak bir meclisin meşru olamayacağını belirtmek için, başta Kuva-yı Milliye'nin "âsi" olduğu önce Şeyhülislam fetvası sonra da hükümet beyannamesiyle ilân edilmiştir. Daha sonra ise Meclis-i Mebusan feshedilmiştir. Divan-ı harpler işletilmeye başlanmıştır²⁶. Anzavur kuvvetleri Kuva-yı Milliyecilere karşı savaş girmiştir.

²⁴ Bu konuda, Mebusan tutanakları ve belgelerinden yararlanarak yayınladığımız şu incelememizde bilgi vardır: "Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Rejimine Geçiş" (Ord. Prof. Muammer Raşit Seviğ'e Armağan'dan ayrı bası, İstanbul 1956).

²⁵ "...Nihayet, işgal kuvvetlerinin tasallut planı Meclise kadar uzandı ve Meclise gelip isimlerini verdikleri bir kaç meb'usu alıp götürmek istediler. Bunlar arasında Rauf Orbay da vardı. Rauf Bey, o sırada, Ankara'da kalan Mustafa Kemal Paşa'nın Meclisteki mümessillerinden biri idi. Rauf Beye arkadaşları tarafından kaçması teklif edilmişti. Her halde kaçabilirdi de. Fakat kaçmadı, ve kaçma teklifini yapan arkadaşlarına, hatırımda iyice kalmış olduğuna göre: "Ben şimdiye kadar düşmandan kaçmadım" cevabını verdi; aşağıya indi, teslim oldu, götürdüler" (Hilmi Uran: **Hatıralarım**, s. 127).

²⁶ Dördüncü Damat Ferit Paşa kabinesinin kurulmasından dört gün, Meclis-i Mebusan'ın feshedilmesinden iki gün sonra, 17 Mart 1920 de iki divan-ı harp daha kurulmuştur (TV, Sayı 3829, 17 Nisan 1920).— Ayrıca bk. Kuva-yı İnzibatıye için 1.250.836 lira tahsisat-ı fevkalâde itası hakkında kararname (TV, Sayı 3835, 24 Nisan 1336).

Ankara'da "olağanüstü yetkilere sahip" (salâhiyet-i fevkalâdeyi haiz) kurucu nitelikli Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanmış (23 Nisan 1920), İstanbul Mebusanından bir kısım üyeler bu meclise katılmışlardır. Daha sonra, Malta'dan gelenler de katılacaklardır.

T.B.M.M.'nin oluşturulması için 1920'de yeni ve ek bir seçim daha yapılmıştır.

Âyan Meclisi'ne gelince, Ali Rıza Paşa kabinesi döneminde, başkanlığa ılımlı bir devlet adamı olan Tefvik Paşa atanmıştı (11 Ocak 1920). Fakat, Âyan'ın İttihatçı kompozisyonunu değiştirmek amacıyla, Damat Ferit Paşa önlem almayı ihmal etmemiş, iki kez yeni atamalar yapılmıştır²⁷.

Bu atamalar sonucu Milli Kurtuluş hareketine cephe almış olan Âyan, ideolojik bakımdan, Mebusan'dan ayrı bir yönde yürümüştür. Müdafaa-i Hukukçuları tutan üyeler arasında tutuklananlar olmuştur²⁸. Birleşimleri erteleme kararı, bir gösteri olarak karşılanmıştır²⁹ Âyan reisliğine Rıza Tefvik Bey getirilmiştir.

Mebusan Meclisi dağıldıktan sonra, Âyan üç toplantı daha yapmıştır. Son toplantıda reis hiç bir şey olmamış gibi, birle-

Süleyman Şefik Paşa'nın İzmit ve havalisi fevkalâde kumandanlığına tayin iradesi, 28 Recep 1338 tarihli Kuva-yı İnzibatiye kararnameğine müzeyyel kararname (TV, Sayı 3841, 1 Mayıs 1336). Kuva-yı İnzibatiye 1. Alayına bir sancak itası ve mezkûr sancağa 3. rütbe Mecidi nişan-ı zıssanı taliki iradesi, (TV, Sayı 3851, 12 Mayıs 1336).

²⁷ Damat Ferit Paşa'nın ilk kabinesi döneminde Âyan Meclisine iki kez atamalar yapılmıştır. Atananlar arasında çoğunluğu Hürriyet ve İtilaf Fırkasının önde gelenleri oluşturmuştur. İlk atama irade-i seniyyesi ile, (16 Mart 1335 - 1919) atanan yedi üye: Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi, Maliye Nazırı Tefvik Bey, eski Ticaret ve Ziraat Nazırlarından Kostaki Vayani Efendi, Maarif Nazırı, Rıza Tefvik Bey, Hariciye Nezareti Müsteşarı İzzet Fuat Paşa, Darülhikmet-i İslâmiye Reisi Mustafa Asım Efendi, eski Konya mebusu Zeynelâbidin Efendi (TV, sayı 3499, 18 Nisan 1335). Âyan Meclisi reisliğine Mustafa Asım Efendi getirilmiştir (TV., Sayı 3512, 2 Nisan 1335). 15 Eylül 1335 irade-i seniyyesiyle atanan yedi üye: Şûra-yı Devlet Reisi Rauf Paşa, Dahiliye Nazırı Adil Bey, Adliye Nazırı Mustafa Efendi, Ticaret ve Ziraat Nazırı Hadî Paşa, Evkaf-ı Hümayun Nazırı Hamdi Efendi, eski Adliye Nazırı Vasfî Efendi, Tedrisat-ı Âliye (Yüksek Öğretim) Müdürü Ahmet Naim Bey (Babanzade) (TV., Sayı 3562, 22 Eylül 1335).

²⁸ Çürüksulu Mahmut Paşa tutuklananlar arasındadır.

²⁹ Mebusan'ın birleşimlerin erteleme (in'ikadların tehiri) kararı Vasfî Hoca'ya göre: "...Bu tatil değil, tecil değil, temdit değil, fesih de değildir." Rıza Tefvik Bey'e göre, "muzır bir tezahür (gösteri) dır."

şimi kapamıştır³⁰ ve 1922 yılına değin, geleneklerine uygun olarak, "muhafazakâr" Ayan'ın üyeleri, maaşlarını almışlardır.

Âyan Meclisi de, Müdafaa-i Hukuk örgütünün baskısı altında kalmıştır.

Âyan Meclisi'nin donukluğu ve tutuculuğu yanında, ülke birliğini sarsıcı sorunlara da yer verdiği açıktır. Seyit Abdülkadir'in ve Babanzade Naim bey'in konuşmaları durumun bir örneğidir.

Son Osmanlı parlamentosu bu manzara içinde tarihe karışmıştır.

"Meclis-i Hilâfet" Haberi

Meclis-i Mebusan'ın basılma hazırlıkları arasında, İngilizlerin bir Halifelik Meclisi girişimini düşündükleri anlaşılıyor. 1920 Martında Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa'nın Bandırma'da 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'ya gönderdiği telgrafta uyarıcı bir haber verilmektedir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre "İngiliz haberalma örgütünde bulunan güvenilir kişilerden işitildiği" ve doğruluğu belirtilen bu habere göre, İstanbul'a gelen Sili (gerçek yazılışı bulunamadı) adındaki bir İngiliz yüzbaşısı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası önderlerinden Mustafa Sabri Hocaya başvurarak, "din-i İslamın bolşevik aleyhinde olduğuna dair" bir fetva almıştır. Prens Sabahattin, Vasfi Hoca ve öteki kalburüstü muhaliflerin bundan haberi vardır. Tefvik Paşa da işe öncülük etmiştir. İngilizler, Şeyhülislamdan da aynı doğrultuda bir fetva alacaklardır³¹ ve bir alt emperyalizm aracı olarak Yunanlılar "Mikro-Asya" hareketi çizgisinde, padişahın başkanlığı altında tüm İslam ülkelerinden gelecek temsilcilerin oluşturacağı bir "Meclis-i Hilâfet" kurulmasını düşünmektedirler³².

³⁰ Son içtimada (5 Nisan 1336, 24. içtima) Reisin son sözleri: "Bundan başka müzakere edecek bir şeyimiz yoktur. İş olduğu vakit içtima ederiz. Celseye hitam veriyorum" (Saat 4, dakika 55) (MAZC 1336, D. IV, Sl. 1, içt. 24).

³¹ Mustafa Kemal Paşa, Bandırma'da 14. Kolordu Kumandanı Yusuf İzzet Paşa'ya gönderdiği bir telgrafta bu haberi vermiştir (Telgrafın metni için bk. HTVD sayı 22, Belge 554- 11.3.1336 - 1921).

³² Bu terim Anadolu Rumlarının Ege bölgesinde kurmak istedikleri İyonya devletine yakından bağlıdır ve Yunan Hellenistik hareketinden ayrı olduğunu belirtmek için kullanılmıştır. Meclis-i Hilâfet aynı bağlamın bir kurumu sayılmıştır. Haber Mustafa Kemal Paşa'ya İstanbul Mümessilli Hamit Bey tarafından verilmiştir. Bu-

Osmanlı Mebusanı'nın feshinden bir ay önce, İngilizlerin, kendilerine bağlı ülkelerde ve sömürgelerdeki yüz milyonu aşkın müslüman tebaayı ve özellikle Halifeliği korumakta hassas olan Hindlileri oyalama taktiği düşünülebilir.

İkinci Şura-yı Saltanat (22 Temmuz 1336 - 1920)³³

Damat Ferit Paşa hükümeti, Sevr Andlaşması koşullarının olduğu gibi kabul edilemeyeceğini ve bunlarda hafifletici değişiklikler yapılmasını öngören³⁴ bir cevap "lâyihasını" sulh konferansına sunmuştu.

Spa konferansında biraraya gelen müttefik delegeleri³⁵ İzmir ve Boğazlar gibi esas konularda hiçbir değişiklik yapmayacak-

na göre Yunanlılar aracılığı ile Anadolu Cemiyeti kurulacak, ve bu yoldan İstanbul'da ve Anadolu'nun işgal altında bulunan yerlerinde T.B.M.M.'ne karşı bir "meclis-i müessisan" kurulmasına dair propaganda yapılacaktır. Meclis'in başına Saray geçecek ve Sabri Efendi sadr-ı âzam olacaktır. Ve bir hükümet kurularak Ankara hükümetinin meşrû olmadığı ilân edilecektir (Bu haberin metni için bk. HTVD, Sayı 22, Belge 1520 - 27.7.1337 - 1921). Bu konuda ayrıca bk. Bilâl N. Şimşir, Sakarya'dan İzmir'e, s. 404 — Bilge Umar, İzmir'de Yunanlıların Son Günleri, s. 234-255 — İslâm dininin bolşevikliğe karşı olduğuna dair bir fetva Teali-i İslâm Cemiyeti tarafından da verilmiştir. Bu cemiyete ilişkin belgeler bölümüne bakılmalıdır.

³³ 2. Şura-yı Saltanatla ilgili olarak, gazeteler dışında elimizde bazı belgeler vardır ve bunlar hayli aydınlatıcıdır. Önce, Şura'ya sunulan belgeler, Takvim-i Vekayi'de yayınlanmıştır. (3907, 3908, 3909, 3910, 3911. sayılar), yine, Şura'daki konuşmaların tutanakları da vardır: "5 Zilkaade 1338 - 22 Temmuz 1336 Perşembe günü huzur-u hümayun-u mülukanede in'ikadeden mecliste evrak-ı resmîye okunduktan ve sadr-ı azam Damat Ferit Paşa Hazretleri canibinden vaziyet-i hazıra kemaliyle izah ve beyan-ı ârâ dermeyanına müsaade olunduktan sonra âtide esamisi münderiç zevat tarafından mütalaat-i mazbuta dermeyan kılınmıştır" (Belge rahmetli Kemal Zeki Gençosman tarafından sağlanmıştır ve elyazısı tutanağın fotokopisidir). Bu tutanak da, kısmen Takvim-i Vekayi'nin 3911. sayısında yayınlanmıştır.

³⁴ "Heyet-i Murahhasn-ı Osmaniye tarafından Sulh Konferansına Verilen Cevap Lâhiyası" (TV, 17, 18, 19 Temmuz tarihli, 3905, 3906, 3907. sayılarda yayınlanmıştır). Bu konuda bk. Seha L. Meray ve Osman Olcay, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Ankara 1977), s. 31-35.

³⁵ Spa Konferansı, Belçika'nın aynı adı taşıyan kentinde 5-16 Temmuz 1920'de toplanmıştır. Almanya'nın savaş onarımı tazminat yüzde-lerini saptamıştır. Daha fazla bilgi için bk. J.-B. Duroselle, Histoire Diplomatique de 1919 à Nos Jours (Paris, 5. Baskı, 1971), s. 20. — Seha L. Meray- Osman Olcay, A.g.e., s. 35-40.

larını, ancak bazı noktaları değiştirebileceklerini bildiren bir cevabı, Osmanlı delegasyonundan Dahiliye Nazırı Ahmet Reşit Bey'e bir muhtırayla sunmuşlardır³⁶. Bu ağır muhtıra, aynı zamanda bir tehdidi de içeriyordu. 27 Temmuz 1920 günü, gece yarısına kadar, Sevr Andlaşması imzalanmazsa Müttefik Devletler gerekli gördükleri tedbirleri alacaklardır. Osmanlı delegesi, durumu telgrafla, İstanbul'a bildirmiştir³⁷.

Vahdettin, bu ağır tehdit ortamı içinde, yeni bir Şura-yı Saltanatın toplanmasını irade etmiştir. Şura, 28 Temmuz Perşembe günü Yıldız Sarayı'nda toplanmıştır. Toplantı yapıldığı gün, müttefiklerin verdikleri sürenin bitmesine beş gün kalmıştı. Meclis-i Mebusan'ın basılmasından altı ay, Ankara'da T.B.M.M.'nin toplanmasından üç ay sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun yazgısı, bu sefer çok ciddi olarak saptanacaktı.

İkinci Şura-yı Saltanat, ilkinden hayli farklıdır. Çünkü çoğulcuğunu yitirmiş bir siyasal hayatın unsurları temsil edilmektedir. Kabine üyeleri dışında³⁸, Osmanlı bürokrasisinin ilmiyecisi, asker ve sivil kırkaltı ünlü kişisinden oluşmuştur³⁹.

³⁶ "17 Temmuz 1336 tarihiyle heyet-i murahhasa azasından Dahiliye Nazırı Reşit Beyefendi hazretleri tarafından Nezaret-i Celle-i Hariciyeye çekilip Spa Konferansının muahede-i Sulhiye hakkındaki kararını muhtevi bulunan telgrafname (TV. Sayı 3911, 24 Temmuz 1336).

³⁷ Reşit Beyin telgrafından: "...Bu müddet Temmuzun 27. günü nisfelleyle (gece yarısı) hitam kılacaktır. Eğer andlaşma bu koşullar içinde imza edilmeyecek olursa, Müttefik Devletler, duruma göre, gerekli gördükleri tedbirleri alacaklardır" (Hariciye Nezaret-i Cellesine, Paris'te hey'atı murahhasa azasından Reşit Beyefendi hazretleri tarafından 17 Temmuz 1920 tarihiyle keşide olunan telgrafın tercümesidir (TV, sayı 3909, 21 Temmuz 1336). Aynı belge TV, sayı 3911, 24 Temmuz 1336'da bir kez daha yayınlanmıştır. Damat Ferit Hükümetinin Şura-yı Saltanat'ı bu telgrafla başlattığı görülmüyor. (Seha L. Meray ve Osman Olcay, A.g.e. s. 37)

³⁸ Bu tarihte 4. Damat Ferit Paşa kabinesinin üyeleri: Damat Ferit Paşa (Sadr-ı azam, Hariciye ve Harbiye Nazır vekili), Şeyhülislam Dürrizade Abdullah, Mehmet Sait Paşa (Bahriye Nazırı), Ali Rüştü Efendi (Adliye Nazırı), Edhem Bey (Şura-yı Devlet Reisi ve Ticaret ve Ziraat Nazır vekili), Mehmet Reşat Bey (Maliye Nazırı ve Dahiliye Nazır vekili), Fahrettin Bey (Rumbeyoğlu) (Maarif Nazırı), Cemil Paşa (Nafla Nazırı), Osman Rıfat Paşa (Evkaf-ı Hümayun Nazırı).

³⁹ 1. Tefrik Paşa (Eski Sadr-ı azam ve Âyan Meclisi Reisi), 2. İzzet Paşa (Eski Sadr-ı azam), 3. Ali Rıza Paşa (Eski Sadr-ı azam), 4. Sallı Hulusi Paşa (Eski Sadr-ı azam), 5. Mustafa Sabri Efendi (Eski Şeyhülislam), 6. Müşir Fuat Paşa, 7. Müşir Osman Paşa, 8. Müşir Ömer Rüştü Paşa, 9. Birinci Ferik Süleyman Paşa, 10. Abdurrahman Şeref Bey, 11. Refet Bey, 12. Topçu Ferik Rıza Paşa, 13. Aristidi Pa-

Dördüncü Damat Ferit Kabinesi, bu konuda bir yazı ile durumun feci tablosunu çizmiştir⁴⁰. Sadr-ı âzam, toplantıyı açış söylevinde duruma bir siyasal tarihçi gözüyle bakmak istemiştir. Devlet, bir ölüm kalım tercihi karşısındaydı. Yaşamı yeğ tutanlar, söz aldıktan sonra, tutanağı imza etmeliydiler. Söz istemeyenler, devletin yokolmasından yana sayılacaklardı⁴¹. Delegele-
rin çoğu sözalmıştır⁴².

şa, 14. Seyyit Abdülkadir Efendi, 15. Tevfik Bey (Eski Maliye Nazırı), 16. Hâdi Paşa, 17. Rıza Tevfik Bey, 18. Mustafa Efendi, 19. Adil Bey, 20. Vasfi Efendi, 21. Hamdi Efendi, 22. Mustafa Asım Efendi, 23. Mavroyanı Bey, 24. İzzet Fuat, 25. Abdülhak Hamit Bey, 26. Azaryan Efendi, 27. Bohor Efendi, 28. Aram Efendi, 29. Dilber Efendi, 30. Zeynelabidin Efendi, 31. Müşir Zeki Paşa, 32. Müşir Kâzım Paşa, 33. Müşir Nuri Paşa, 34. Kadıasker Mehmet Nuri Bey, 35. Ali Rıza Efendi, (Fetva Emni), 36. Mehmet Tevfik Efendi (Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iye Reisi), 37. Ferik Hamdi Paşa (Erkân-ı Harbiye Reisi), 38. Mustafa Nuri Paşa (Harp Mesulleri Divanıharp üyesi), 39. Birinci Ferik Zeki Paşa, 40. Emekli Ferik Muhsin Paşa, 41. Ferik Fuat Paşa (Erkân-ı Harbiye ve Temyiz-i Askeri eski reisi), 42. Emekli Topçu Ferik Fuat Paşa, 43. Ali Refik Paşa (Emekli Topçu Dairesi Reisi), 44. Emekli Ferik Rıza Paşa (Topkapı Saray-ı Hümayunu Muhafızı), 45. Emekli Ferik Şakir Paşa, 46. Emekli Ferik Galip Paşa (TV., sayı 3911, 24 Temmuz 1336, s. 5) (Bu kişilerin bir bölümü, Lozan Andlaşmasının öngördüğü genel af dışında bırakılarak, 1924 yılında ilân edilen 150'likler listesine alınmışlardır Bk. Hilmi Uran. Hatıralarım, s. 314-336 — Resmî Ceride, Sayı 81, 7 Kânun-ı sani 1340 - 1924) — İlhami Soysal, 150'likler, s. 59 - 65.

⁴⁰ "Mezkûr telgrafnamede muharrer karar üzerine Meclis-i Vükelâca cereyan etmiş olan müzakerat neticesini mutazammın 20 Temmuz 1336 tarihli zabıtname" (TV., 3911, 24 Temmuz 1336), Reşit Bey'in Paris'ten gönderdiği telgraf üzerine, Damat Ferit Paşa Kabinesi, durumu görüşmüş, vardığı sonuçları bu belge ile, toplantıya katılanlara sunmuştur.

⁴¹ Damat Ferit Paşa'nın açış konuşmasından: "Binyediyüz sene mukaddem Roma İmparatorluğunun inihalinden beri tarih ikinci bir vakıa-ı mühimme karşısında bulunuyor". Sadr-ı âzam, şanı dünyayı kapsamış olan "Muazzam Osmanlı Devletinin" "on yıllık müthiş hatalar" sonucu bugünkü düşkün duruma indirildiğini sözlerine ekledikten sonra, şöyle demiştir: "...toplantıda bulunan sayın kişilerin karar sonucunu bildirmeleri yeter. Eğer yokluğu varlığa tercih edenler varsa, sözaldıktan sonra, mütalaasını sözlü ya da yazılı kısa şekilde belirterek zaptı imza etmesini rica ederim. Söz istemeyen "zevat", devletin devamını ve yaşamını, mahva ve yokluğa tercih edenlerden sayılacaktır" (TV., sayı 3911, s. 4).

⁴² İlk sözü, Mustafa Sabri Efendi almış ve hükümetin "vaziyeti takdir" ederek, ona göre hareket etmesini önermiştir. Vahdettin, bu konuşmaya "Müphem kaldı. Maksat anlaşılamadı" cevabını vermiştir. (Elyazısı tutanak, s. 1).

Osmanlı delegasyonundan ve Âyan Üyesi Hâdi Paşa, Sadr-ı âzamı desteklemiş, edebiyat yapılmadan konuşulmasını istemiştir. Ne var ki, kendisi de edebiyata sapsmıştır⁴³. Yürekli konuşmalar yapılmamıştır⁴⁴.

Konuşmalar bittikten sonra, padişah, andlaşmayı imza yanlısı olanların ayağa kalkmalarını istemiştir, bir kişi dışında, herkes ayağa kalkmıştır. Tek kişi, Topçu Feriki Rıza Paşa, "müstenkif" (çekimser) olduğunu söylemiştir ve toplantıya son verilmiştir⁴⁵. Durum bir mazbata ile saptanmıştır⁴⁶. İki gün sonra da, Damat Ferit Paşa, beşinci ve son kabinesini kurmuştur ve diktacılarına verdiği sözü tutarak, Şura-yı Saltanat'tan da aldığı güçle, Anadolu "isyancılarına" karşı şiddetli bir cephe ateşi açmıştır⁴⁷.

Bu tarihlerde, T.B.M.M. Hükümetini kurmuş olan Müdafaa-i Hukukçular da, Şura-yı Saltanatçıları vatan haini ilân etmişlerdir⁴⁸.

⁴³ Hâdi Paşa, "Şairane hayallere" ve demagojik sözlere (tedabirat-ı avampesendane) sapılmamasını isteyerek, kendisi bu yola girmiştir. Paşa'ya göre, inkıraz (yıkılma) intihar demektir. "...Tasavvur buyurulsun, bir ağacın dalları budanmakla onun kökünü çıkarıp atmak mı lâzımdır? Kökü yerde oldukça o ağaç elbette taze hayat bulur. Bunun gibi cennetmekân Sultan Osman Gazi'nin semeresi olan, büyük saltanat ağacı, şecere-i takkibe-i saltanat-ı seniyye bugün kâmilten budanmış olmakla beraber umut kesmemek, üzüntülü olmak gerekmez (TV., sayı 3911, s. 4).

⁴⁴ Ayan üyelerinden Abdurrahman Şeref Bey ve Topçu Feriki Rıza Paşa, İstanbul'ca kabullenilen andlaşmanın Anadolu'da uygulanıp uygulanmayacağını sormuşlardır. Damat Ferit Paşa şu cevabı vermiştir: "Eğer reddedersek, İstanbul'u derhal Yunan askerinin istillâ edeceği şimdi okunan telgraftan anlaşıldı. İmza edersek Yunan askeri gelmeyecek. Hep birden, elbirliğiyle çalışarak Anadolu'daki isyanı bastıralım ve hem de Cenabıhaktan ümit ederim ki bastırırız. Hiç değilse, böyle bir ümit kapısı açık bulunuyor" (Elyazısı Tutanak, s. 5) (TV., aynı sayı, s. 5).

⁴⁵ Elyazısı tutanaktan (s. 6): "İrade-i hümayun (Vahdettin): Kabul edenler ayağa kalksınlar. Etmeyenler otursunlar. Sadrazam Paşa (Damat Ferit): İrade-i hümayunu infaz ediyorum. Muahede-i Sulhiyenin (barış andlaşmasının) imzasını kabul edenler lütfen ayağa kalksınlar. Hey'at cümleten ayağa kalktı. Yalnız Topçu Feriki Rıza Paşa ayakta olduğu halde "müstenkif" olduğunu ifade eyledi. Meclis hitam buldu". Bazı yazılarda olduğu gibi, Rıza Paşa'nın oturduğu ayağa kalkmadığı red oyu verdiği ve muhalif kaldığı rivayetleri gerçeğe uymamaktadır.

⁴⁶ TV., Sayı 3911, s. 3-5.

⁴⁷ Kabine 31 Temmuz 1920'de kurulmuştur. Anadolu hareketini suçlayan hükümet bildirisi 4 Ağustos'ta yayınlanmıştır. (TV., 3918 ve 3921 sayılar, 1, 4 Ağustos 1920).

⁴⁸ HTVD., sayı 70 (Mart 1974), 1520 sayılı belge.

4. Malta Dosyası

Malta adasına sürgün, 1919 yılı Mart ayının ortalarında başlamış ve 1921 yılı Kasım sonuna kadar iki buçuk yıl kadar sürmüştür⁴⁹. Tüm özellikleriyle bir Mütareke dönemi olayıdır. Bu dönem içinde başlamış ve bitmiştir.

Sürgünler büyük grupların yanı sıra birer ikişer kişilik yol-lamalarla da yapıldığı için tutsakların kesin sayısını vermek zordur. Sonuç olarak "Harb-ı Umumi" sonunda 150'yi aşkın fikir, siyaset adamı ve komutan adadaki Pulverista kışlasını çeviren tel örgüler ardında hapsedilmiştir⁵⁰. Sürgün yeri olarak Malta'nın seçilmesini işgal kuvvetleri Başkomutanı Amiral Calthorpe salık vermiştir⁵¹.

En kalabalık grup 78 kişiliktir ve 28 Mayıs 1919 sabahı İstan-

⁴⁹ İlk sürgün Mayıs sonlarında (28 Mayıs 1919) başlayıp 1921 Kasım ayının 1'inde son bulduğuna göre Malta sorunu iki yıl beş aylık bir süreyi kapsamıştır.

⁵⁰ Bu konuda resmî Osmanlı belgelerine ilişkin bilgilerden yoksunuz. Genellikle İngiliz arşivlerinden yararlanılmıştır ve bu yöntemle Bilâl N. Şimşir doğrudan doğruya konuyla ilgili ilk ayrıntılı yapıtı vermiştir: *Malta Sürgünleri* (1976). Ayrıca aynı yazarın, yalnız belgelerden oluşan şu yapıtına da bk. *İngiliz Belgelerinde Atatürk* (1. ve 2. ciltler). Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri* (1971). Bu yapıtta konuya ilişkin belgeler vardır. Hatırat türündeki Türkçe yapıtlarda kesin sayılar bulmak zordur. Belirttiğimiz gibi en ayrıntılı kitabın yazarı Sayın Bilâl Şimşir sürgünlerin sayısını 150'nin üstünde vermekte, fakat kitap sonunda yayınladığı liste 144'ü bulmaktadır. Bizim Fransız Dışişleri Arşivi'nde (AFE) bulduğumuz Cevat Paşa'ya ait elyazısı dilekçedeki listede 114 isim vardır. Bu belgelerle ilgili olarak *Echo de l'Islam* adlı Paris'te çıkan Fransızca gazetesinin verdiği haber de ilginçtir (1 ve 15 Şubat 1921 tarihli sayıları). Malta'dan Paris'teki Yüksek Barış Konseyi'ne gönderilen telgraflar hem İspanya elçiliği, hem de General Pellé tarafından gerekli yerlere ulaştırılmıştır (AFE, Vol. 35, Europe 1918 - 1929 Turquie, Ref. AE/211/ard).

⁵¹ 14 Şubat 1919 tarihli, "very urgent" (çok acele) kayıtlı, Paris'teki Büyük Britanya Elçiliğinden Fransız Dışişlerine bir kopyası gönderilmiş olan belge, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe (Kaltorp)'un bir mesajını içermektedir. Bu belgede tutuklanması gerekli Türk sürgünler için Malta'nın elverişli bir yer olduğu Amiral Calthorpe tarafından salık verildiği belirtilmiştir (...The Admiral suggested Malta as a suitable place in which to intern the persons handed over.) Bu çok önemli belgeye yer yer değinilecektir. Bu belgenin aslını Fransız Dışişleri Arşivinde bulduk (AFE V, Vol. 27, Europe 1918 - 1929 Turquie, Ref. AD 221).

bul'dan «Princess Ena» gemisiyle yola çıkarılmıştır⁵². Sürgüne götürülenler arasında ünlü İttihatçılar vardır ve bir kısmı Divan-ı Harp tarafından yargılanma sırasında götürülmüşlerdir⁵³. Gemi önce Limni adasının Mudros (Mondros) limanına uğrayarak 12 yolcusunu bırakmış⁵⁴, kalan kısmı Malta'ya götürmüştür. Daha sonra Mondros'dakiler de aynı adaya taşınmıştır. İstanbul'un işgali günü İngilizler tarafından basılan Meclis-i Mebusan'ın 11 üyesi de Malta'ya sürülmüş⁵⁵, bunları başka sürgünler izlemiştir.

Malta'ya sürülmüş olanlar arasında tutsaklardan kimi serbest bırakılmış⁵⁶, kimileri de kaçmıştır⁵⁷.

⁵² Bu konuda en ayrıntılı kaynak Bilâl N. Şimsir'in kitabıdır: **Malta Sürgünleri**. Ayrıca aynı yazarın **İngiliz Belgelerinde Atatürk C. I ve II'ye** bakılmalıdır. Prof. Gotthard Jaëski'nin eserinde de önemli kaynaklar vardır. Bunlar dışında "hatırat"lara başvurulabilir. Örneğin Tarık Mümtaz Göztepe, **Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında** (s. 170 vd.); Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim** (C. 2, s. 97 vd); Hüseyin Cahit Yalçın, **Malta Hatıraları, Tanin'deki yazı dizisi**. Ali F. Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, s. 218, 228, 255, 259 - 260; Ali İhsan Sâbis, **Harb Hatıralarım**, 5. Cilt, s. 19, 23-25.

⁵³ İttihatçıları yargılayan Divan-ı Harb-i Örfi'nin 3 Haziran 1919 celsesinde, İstanbul Muhafızı Mirliya Seyyit Paşa imzalı ve 29 Mayıs 1919 tarihli yazıda 8 Mayıs Perşembe günü mahkemece celbedilen bâzı "zevatin" aynı gün İngiliz kumandanlığı tarafından gönderilen bir binbaşya teslim edildikleri bildirilmiştir. Müdde-i Umumi Muavini Feridun Bey de Reis'in sorusu üzerine "İngiltere devlet-i fahımanesinin Dersaadet mümessilleri tarafından hapis-hanede cinayetle mevkuf bulunan Salt Halim Paşa ve rüfeka-yı salresil alınıp bir semt-i meçhule sevkedildiğinden" Ceza Usulü Kanununa göre götürülenler hakkındaki davanın ayrılmasını istemiştir ve önerisi kabul edilmiştir. (8 Mart Sene 1335 Tarihinde İrade-i Senlyye-i Hazret-i Padişahiye İktiran Eden Kararname ile Mütasekkil Divan-ı Harb-i Örfi Muhakematı Zabıt Ceridesi [DHÖ olarak geçecektir]. TV 2571, sayısına ilâve, s. 128). Bu durum da Mütareke dönemi Divan-ı Harbinin hukuksal ve siyasal niteliğini açıkça göstermektedir.

⁵⁴ Bu grupta olanlar: Prens Salt Halim Paşa, Mithat Şükrü (Bleda), Hacı Adil, Ziya Gökalp, Halil (Menteşe), (Kara) Kemal, Ali Münif, Ahmet Şükrü, Ahmet Ağaoglu, Hüseyin Tosun Beyler, Mahmut Kâmil Paşa (Bilâl N. Şimsir, A.g.e., s. 121-122).

⁵⁵ Bu kafiylede olanlar: Ali (Çetinkaya) (Afyon), Ahmet Falk (Kaltakkıran) (Edirne), Mehmet Şeref (Aykut) (Edirne), Ali Cenani (Ayıntap), Celâl Nuri (İleri) (Gelibolu), Numan Usta (İstanbul), Hasan Tahsin (Uzer) (İzmir), Hacı İlyas Sami (Muş), Hüseyin Rauf (Orbay) (Sivas), (Kara) Vasıf (Sivas) Beyler (Bilâl N. Şimsir, A.g.e., s. 219-220).

⁵⁶ Serbest bırakılan 40 kişilik bir grup vardır. 12 Nisan 1921 tarihinde önce üç kişi salıverilmiştir (Edirne meb'usları Şeref ve Falk Bey-

Böylesine seçkin şahsiyetleri Malta'ya sürmek yalnızca işgal makamlarının buluşu değildir. Gerçi, Almanya için yapıldığı gibi, savaş suçlularının özel mahkemelerce peşin olarak çok ağır cezalara çarptırılma ve yargılama sistemi Osmanlılar için de uygulanmak istenmiştir⁵⁸. Ne var ki asıl neden Mondros ve Sèvres (Sevr) uygulamalarına karşı beliren engellerin ortadan kaldırılmasıydı. Bunların başında işgal makamlarının gizli ya da açık "istihbarat" raporlarına göre "hâlâ güçlü" İttihatçılar geliyordu⁵⁹. Onları özellikle savaş suçlusu sayılan komutan paşalar izliyordu.

Olaylar geliştikçe ortaya çıkan üçüncü bir kesimle de uğraşmak gerekmiştir. Önce İttihatçılar bütünü içinde ele alınan bu kesim taze ve değişik bir kuvvet olarak ortaya çıkmıştır. İngilizlerin "Nationalist" (milliyetçiler) olarak tanımladıkları "Kemalists"ler (Kemalistler), daha doğrusu Müdafaa-i Hukukçular İstanbul kamuoyuna ve Meclis-i Mebusanı'na egemendiler ve hükümete Malta'ya sürülenler hakkında soru yöneltecek kadar

lerle, Mithat Bey). Ayrıca kendi olanaklarıyla İtalya'ya yollanan dört kişi (İbrahim Saip Bey, Abbas Halim Paşa, Salt Halim Paşa ve Hüseyin Cahit Bey). Otuz üç sürgün de iki gemi ile İtalya'ya yollanmıştır. Ali Fethi (Okyar), İsmail Canbolat, Rahmi, Ferit (Tek), Ubeydullah Efendi, Salâh Cimcoz, Ahmet Nesimi, Ziya Gökalp, Hacı Adil, Halil (Menteşe), Ahmet Şükrü ve Ahmet Ağaoglu Beyler bu grup içindedir (Bilâl N. Şimşir, A.g.e., s. 418-420).

⁵⁷ Kaçanlar: Ali İhsan (Sâbis) Paşa, Sabit, Nevzat, Bedrettin, Macit, Muammer, Gani, Ahmet, Memduh, Faik, Şükrü, Feyzî, Kara Kemal, Tahsin, Necmi Beyler ve Mahmut Kâmil Paşa (Bilâl N. Şimşir, A.g.e., s. 439 — Ali İhsan Sâbis, A.g.e., s. 33-36) — Durum Fransız Dışişlerince yakından izlenmiştir (AFE, 48 sayılı nottaki Belge).

⁵⁸ Örneğin İngilizler, başta Lloyd George olmak üzere, bu konuda ısrarlı ve inatçıdır. Başbakanları Lloyd George, barış koşullarını Türklere kabul ettirebilmek için İstanbul'un işgal edilmesi, Mustafa Kemal Paşa'nın azlettirilmesi, İstanbul'daki Meclis'in dağıtılması gibi önlemler alınmasından yanadır (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, C. 1, Belge 145, s. 429 vd) — Başbakan Avam Kamarasında da aynı çizgide konuşur ve Türklere verilecek cezaların, en ağır ceza yanlısı olanları bile şaşırtacağını ileri sürer.

⁵⁹ İngiliz kesiminin raporlarında bu gözlem sürekli olarak egemendir. İngiliz kamuoyunda da aynı doğrultuda görüşler vardır. Örneğin The Near East dergisinde, 1919 genel seçimine ilişkin bir haberde "...her ne suretle olursa olsun Meclis-i Mebusan'ın iktidardan sonra, belki de bir İttihat kabinesinin iktidar mevkiine gelmesi pek ihtimal dahilindedir. Şurası unutulmasın ki İttihatçılar apaçık İngiliz aleyhtarındırlar" (İkdam'ın alıntısından, 30 Kânun-ı evvel 1335).

da atıldılar⁶⁰. İngilizler bunları ağır suçlu saymışlar⁶¹ suç ve suçlu çeşidini genişletmişlerdir.

İşgal otoritesinin "uygarlık - kurtarıcılık" iddiasıyla giriştiği bu görevinde en büyük yardımcı, kendi raporlarına göre "çok âciz" durumda olan İstanbul Hükümeti (Vahdettin - Damat Ferit Paşa ekibi) idi ve işgalcilere daha iyi hizmet "arz edebilmek için" "muzır" (zararlı) saydıkları isimlerden oluşan listeleri kendiliklerinden sunmuşlardır. İstanbul mitingleri de kendilerini korkutmuştur⁶². Kaldı ki bu kişileri yakalama gücüne sahip değildiler.

Büyük Britanya Başbakanı Llyod George ve Hariciye Nazırı Lord Curzon işlemleri yakından izlemişlerdir. Ne var ki bu il-

⁶⁰ 28 Şubat 1336 (1920) birleşiminde Çorum meb'usu İsmail Kemal Bey'in "Malta'ya sevkolunan rical ve evlâd-ı vatanın ecanibe (yabancılar) suret-i teslimlerinin (teslim edilme durumunun) hükümetten suali hakkında" takriri (MMZC 1336-1920, D IV, Sı 1, 15. celse) — Ayan Meclisi'nde Malta tutsaklarının durumun da ele alınmıştır. Örneğin bu dönemde "takibata uğrayan Ayan azaları"nın yanı sıra, Hayri Efendi ve İbrahim Beyin, Malta'da oldukları halde, maaşlarını alıp alamayacakları uzun tartışmalara konu olmuş, sonunda sürgün bir mazeret olarak kabul edilmiştir. Rıza Tevfik Bey kararı "O mazeretin altında azim (büyük) bir kabahat var" diyerek karşılamıştır. Malta'dan İbrahim Bey'in gönderdiği yazı, Ahmet Rıza Bey'in de konuşmalara katılmasına neden olmuştur (MAZC, D IV, Sı 1, in'ikad 4, TV sayı 3758'e ilâve s. 14-17).

⁶¹ "Mütareke koşullarına aykırı hareket etmek; uygulamalara karşı çıkmak; işgalci subay ve komutanlara karşı saldırganlık; tutsaklara vahşice muamele etmek; Kafkasya'da olduğu kadar Türkiye'de de Ermenilere ve öteki azınlık halklara kötü davranmak; mal ve mülk yağmalamak ve tahrip etmek; savaş kanunlarına başka aykırılıklar" (50 sayılı nottaki belgelerden).

⁶² Bu döneme ilişkin İngiliz belgelerinde durum açıkça belirtilir. Özellikle Ferit Paşa'nın, sürgünlerden sonra rahatladığı bile gözlenmiştir. (Bilâl N. Şimşir, A.g.e., C. 1. s. XXXVI, XXXVIII, XXXIX, XLI, LXXXIII, CXVIII, CXXI, XXVII, XXXIX, XL) (Osmanlı hükümetinin tutuklanmasını ve sürülmesini istediği kişiler için Bk. s. 91 - 92). — Saray'ın en önemli görevlerinde bulunan Lutfi Simavi Bey aynı kanıdadır: «...Teslim edilen mevkufini (tutukluları) İngilizler, koyun sürüsü gibi, kamyonlara doldurarak nakil ve bir torpido ile Malta'ya gönderdiler. İzmir için akdolanan mitingden sonra ahalinin Bekırağa Bölüğündeki mevkufini tahlils edeceği (kurtaracağı) şaylası (söylentisi) üzerine Damat Ferit Paşa kabinesinin İngilizlere müracaat ederek bu tedbirin ittihazını (önlemin alınmasını) rica ettiği bilahara tahakkuk eyledi» (Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halefinin Sarayında gördüklerim, İkinci Kısım, s. 238, eski yazı) — Falih Rıfkı Atay da aynı kanıdadır: «...Malta sürgünlerinin bir kısmı Damat Ferid'in ricasıyla tevkif olunmuşlardır» (Çankaya, 1959 baskısı, s. 218).

gileri, üç yıl sonra Lozan'da karşılaşacakları Türkler hakkında bir deneyim kazandırmamıştır.

Malta sorununda —Almanlara oranla— bazı farklar vardır. O da yeni bir Türk Devletinin Müdafaa-i Hukukçular tarafından, galip devletlerin diktaları dışında, kuruluş çalışmalarına geçirilmesidir.

İkinci fark Saray'ın "sâdık kulları"dır.

Asıl önemli fark, Müdafaa-i Hukukçuların Anadolu'da esir aldıkları, başlarında Colonel Rawlinson bulunan İngiliz ve Büyük Britanya tebaalı (Hintliler gibi) kişilerdir⁶³. Malta tutuklamaları başlar başlamaz, önceden plânlanan şekilde, bunların tümü gözaltına alınmıştır⁶⁴. Bu çok önemli koz, sorunun kesin bir çözüme bağlanmasında baş neden olmuştur.

İngiltere hükümetinin çeşitli baskılar altında Anadolu'daki tebaalarını kurtarmak amacıyla pazarlıklara girişmesi bu bakımdan hiçbir sonuç vermemiştir. İngilizler, savaş suçlusu olarak —sınırlı da olsa— bir grup sürgünü geri vermek istememişlerdir. Mustafa Kemal Paşa "ya hep, ya hiç" ilkesinde ısrar etmiş ve başarılı olmuştur.

Uzun görüşmeler sonunda Ankara'nın isteği galip gelmiştir.

Malta'da kalan 59 kişi, iki İngiliz gemisiyle İstanbul'dan geçerek⁶⁵, İnebolu'ya getirilmiş ve İngilizlerle değiştirilmiştir. İçlerinden bir bölümü Anadolu'ya çıkmayarak İstanbul'a gitmişlerdir⁶⁶.

İstanbul Mebusanı'nın eski üyeleri, T.B.M.M.'nin üyeleri sayılmışlar ve genel kurula alkışlar arasında "takdim" edilmişlerdir⁶⁷.

⁶³ Bu tutsaklar 29 kişi olarak saptanmıştır (Bilâl N. Şimşir, *Malta Sürgünleri*, s. 424).

⁶⁴ Bilâl N. Şimşir, *A.g.e.*, s. 201-204, 451-461 — Gotthard Jaeschke, *A.g.e.*, s. 194.

⁶⁵ *Chrysantemum* ve *Soutenor* gemileri 30 Teşrin-i Evvel 1337 (1921) günü İstanbul'da kısa süre durarak Karadeniz'e açılmışlardır (İkdam 31 Teşrin-i Evvel 1337).

⁶⁶ Hoca Rifat Efendi, Mithat Şükrü (Bleda), Numan Usta, Celâl Nuri (İleri), Ahmet Emin (Yalman), Muammer, Süleyman Nazif, Enis Avni (Aka Gündüz), Seyyit Burhanettin, Albay Adil Beyler (Bilâl N. Şimşir, *A.g.e.*, s. 460) - Gotthard Jaeschke, *A.g.e.*, s. 194

⁶⁷ 3. ciltte (Müdafaa-i Hukuk Dönemi) konu üzerinde durulmuştur. Örnek olarak Faik (Edirne) ve Şeref Beylerin Meclis'e takdimi için bk. TBMMZC, s. 77 - 78 (1949 basımı).

5. İstanbul Hükümeti ve İdeolojisi

İstanbul Hükümeti'nin⁶⁸ genel politikası Mondros'la başlamış, aynı doğrultuda Sevr'le sonuçlanmıştır. Vahdettin bürokrasisi, yenilgi çizgisi içinde kaldıkça, başka bir yol düşünmemiştir. Bu gelişme boyunca, İstanbul Hükümeti, iki temel diyalog kurmuştur. İlk diyalog, Birinci Dünya Savaşı'nın işgalci ve parçalayıcı cephesiyle kurulmuştur. Bu temel diyalogun, alt diyaloglarından birini, ister istemez, Türk olmayan unsurlarla oluşturmak zorunluluğu vardı.

İkinci diyalog, Müdafaa-i Hukuk cephesiyle kurulmuştur. Müdafaa-i Hukuk terimi, Milli Kurtuluş Hareketi, Kuvay-ı Milliye, Teşkilât-ı Milliye, Heyet-i Temsiliye gibi topluca Türk devrimcilerini kapsayan bir formül olmuştur.

İstanbul Hükümeti, ideolojisini bu diyaloglar boyunca karşılaştığı olaylara göre geliştirecektir.

Cezaya Boyun Eğmek

İtilâf devletlerinin gerçek karar organı "Sulh Konferansı"na göre, sorun açıldı: "Devlet-i Aliyye" (Osmanlı devleti), müttefiklerin, "bütün öğütlerine ve önerilerine rağmen, Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmişti. İktidardakiler (İttihatçılar) yüzbinlerce Ermeni'yi öldürmüşler, yarım milyon Rum ve Ermeni'yi sürmüşlerdi. Bu, "medeniyete bir suikast"tı. Cezasız kalamazdı⁶⁹. Türkler, bu olayları, millet olarak, protesto etmemişlerdi. Zaten tüm tarihleri boyunca, Osmanlılar, İslam olsun, Hıristiyan olsun, çeşitli milletleri ve ülkeleri uygarca yönetmemişlerdi.

⁶⁸ Burada bir sorunu anımsamak gerekir. İstanbul Hükümeti, Ankara'nın karşısındaki taraf'tır. Ne var ki, Birinci Dünya Savaşı'nın galipleri 1919'da "dünyanın en acaip devletini" kurmuşlardır. Bu devletin adı "Uluslararası İstanbul Devleti" olmuştur. Gerçi çok kısa sürmüştür ve ciddi görüşmelerin konusu olmamıştır. Fakat bu acaplık İstanbul Hükümeti adına da yansımıştır. (Bu konuda bk. Osman Olcay, *Sèvres Andlaşmasına Doğru*, s. XVI - XVII).

⁶⁹ Osmanlı barış delegasyonundan Dahiliye Nazırı Reşit Bey aracılığı ile, "Sulh konferansınca", Damat Ferit Paşa hükümetinin "İlâhiha" sına verilen yanıtın: "Türkiye'de bu suikaste (Birinci Dünya Savaşı'na girerek) katılmıştı. Osmanlı Devleti, Boğazları kapamak suretiyle Müttefiklerin yüzlerce milyar zarara uğramalarına sebep olmuştur. 1914 yılındanberi kasıtlı ihtilallerle 800.000 Ermeni'yi katletmiş, 200.000 Rum ve 200.000 Ermeni'yi vatanlarından başka yerlere sürmüştür" (TV, sayı 3909, 21 Temmuz 1336 s. 3 - 4) — Bu konuda 1. Ciltte özet bilgiler vardır. Bk. s. 565 - 586.

Batı'da gelişen fikirlere göre, onlar "vahşi" sürülerdi. Bu durum karşısında, Müttefikler, Osmanlı tutsaklığından, bu milletleri ve ülkeleri kurtarmaya kararlıydılar⁷⁰. Ve Türkiye dedikleri Osmanlı İmparatorluğunu artık kısırmışlardı ve mutlaka cezalandıracaklardı⁷¹. Bu suçlamalar, Amerikan kamuoyuna da yansıtılıyordu⁷².

İstanbul Hükümeti, bu cezaya razıydı. Hatta, yapılan tüm hakaretlere de razıydı. Ne var ki, ceza hafifletilmeliydi. Bu ceza, İstanbul Hükümetine göre, haksızdı ve adaletsizdi. Bu bakımdan Sevr de hafifletilmeliydi. Çünkü, savaş sonunda mağlupların hiçbirine böylesine bir ceza verilmemişti. Türkler, Wilson ilkelerinin gerçek bir uygulaması dışında, ilân edilen adalet ve milletlerin eşitliği kuralı dışında bırakılmışlardı.

İstanbul Hükümeti, Mondros uygulamalarından, özellikle Yunanlıların taşkın eylemlerinden şikâyetçiydiler. İşgaller konusunda Osmanlı Hükümetinin görüşü, bazı sonuçlar da doğurmuştur. Önce, Türk halkı "cahil"di. Örneğin İtalyanların sözde insancıl işgal yönetimine inanarak, işgal rejimine alışacak kadar cahildi⁷³.

İkinci bir sonuç da, Müttefiklerin Sevr'i az çok değiştirmeye

⁷⁰ Aynı yanıtta: "Müttefik Devletler, andlaşmanın Trakya ve İzmir'in Osmanlı hâkimiyetinden ayrılmasını öngören maddelerinde hiçbir değişikliğe razı olmaz. Zira bu iki kısım arazide Türkler azınlıktadır. Aynı düşünceyle, Türkiye ile Suriye arasında çizilmiş olan sınırdaki da uygulanır" "...Bu nedenlere dayanarak, Müttefik hükümetler Türk çoğunluğu ile meskûn olmayan araziye Türk baskısından kurtarmaya karar vermişlerdir" (TV., aynı sayı, s. 4).

⁷¹ Londra sokaklarında "İstanbul'u Türklere mi bırakacağız?" yazılı el ilânları dağıtılırken, Lloyd George, Türkleri "İnsanlık dünyasının yapısını durmadan kemiren bir kansere benzetiyordu (Osman Ulagay: *Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı*, s. 81 - 82). Lloyd George'un meşhur söyleviden: «...Barış koşulları ilân edince, zaten Türklerin deliliklerinden, körlüklerinden, cinayetlerinden ötürü ne kadar ağır cezalara çarptırıldıkları görülecektir... Cezalar, onların en büyük düşmanlarını bile yeterince tatmin edecek kadar müthiştir" (Vakit Gazetesinden alıntı. HTVD, sayı 48, Belge 1120).

⁷² Bu konuda Osman Ulagay, çok ilginç belgeler vermektedir. (A.g.e., Örneğin, s. 251).

⁷³ Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ferit Paşa'nın bir genelgesinden: "...Bu işgallerin olduğu yerlerdeki bol para ve geniş propaganda ile cahil olan efkârı umumiyeğimiz o derece zehirlenmektedir ki, bunun akıbeti her halde iyi neticelenmeyecektir. Bugün, Antalya'dan Konya'ya kadar genişleyen İtalyan işgali altındaki bölgede yaşayan müslüman ve Türk halktaki muazzam değişmeyi görmek kadar acı ne tasavur olunabilir" (BBA — BEO/Dosya II, 8 Temmuz 1335 tarihli yazı).

eğilimli oldukları bir dönemde, onlara silahla direnilmek istenmesi olmuştur. Silahlı eylem, Barış Konferansındaki şansları azaltabilirdi⁷⁴.

Yardımlı İşgalcilerden Beklemek

Vahdettin ve çevresinde oluşan grup en büyük dostluğu düşmanlarından beklemiştir ve yaşamını sürdürebilmek için galip-mağlup ilişkisinden medet ummuştur. Damat Ferit Paşa, bu görüşünü açıkça belirtir. Sevr koşullarıyla, "mağlup bir kavme, galipler isteklerini yüklemek istiyordu"⁷⁵.

İngiliz dostluğu, özellikle Damat Ferit Paşa'nın en fazla güvendiği bir politikaydı⁷⁶. Karşılığını da görmüştü. Kabinesinin Divanı Âli'ye sevk edilmesi söz konusu olduğu zaman, İstanbul'daki işgalci komiserler, tercümanları aracılığı ile, böyle bir hareketi "fiilen" engelleyeceklerini resmi yoldan bildirmişlerdir⁷⁷. İstanbul'un Paris diktacılarıyla olan barış temaslarını Damat Ferit Paşa hükümetleri yürütmüştür. Sevr Andlaşmasını da yine beşinci Damat Ferit Paşa kabinesi imzalamıştır. Damat Ferit Paşa'nın, Paris Barış konferansındaki tutumu ve İngilizlere meyletmesi, özellikle Fransızları kızdırmıştır.

Alman yandaşlığı, Mütareke harp divanlarınınca, İttihatçılıkla birdi ve en büyük suçtu.

İstanbul Hükümeti, kendi tükenmiş emperyalizmi karşısında,

⁷⁴ "Nezaret-i âcizî ordunun bugünkü mevcudu ve hall ile müttefik bulunduğumuz büyük itilâf devletlerine karşı hiçbir şey yapma-mak aczinde bulunduğu kanaatindedir... Gerçi, memleketin çeşitli bölgelerinde sebepsiz olarak, yabancı askerleri görmek, tahammül edilmez bir hal ise de, bunun önüne siyaseten geçmek lâzındır" (aynı genelge). Dahiliye Nazırı Mehmet Şerif Paşa'ya göre, "fiilen mukavemetten ihtiraz (kaçınmak), protesto ile iktifa (yetinmek)" gerekmektedir. (BBA — BEO/Aynı Dosya).

⁷⁵ Damat Ferit Paşa bu nedenle sürekli olarak, sığınma yöntemini savunmuştur.

⁷⁶ Damat Ferit Paşa'nın bu tarihsel saplantısı gayet açık olarak belgeleriyle kanıtlanabilir. Nitekim, 1919 yılında, İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından Hohler'le yaptığı bir konuşmayla ilgili raporda şu satırlar okunur: «...He repeated his old statement that now more than ever before he had no hope save in God and Great Britain" (Eski açıklamasını tekrarladi ve bugün herşeyden fazla Allah'tan ve Büyük Britanya'dan kurtuluş umudu olduğunu söyledi) (Bilâl N. Şimsir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, C. 1, s. 68). Ali Fuat Türkgeldi de durumu örneklendirmiştir (Görüp İşittiklerim, s. 235).

⁷⁷ Mustafa Kemal Paşa, durumu Mahmut Bey'e bildirmiştir (HTVD. sayı 18, Belge 459).

kendisini parçalamakla ödevli Batı emperyalizmini hoşgörme zorunda kalmıştır. Zaten, Müttetikler, Sevr ile Türkleri de emperyalizmden kurtardıkları kanısındaydılar⁷⁸.

Müttetikler, Osmanlı ülkesindeki Türk olmayan unsurların koruyucularıydılar. Zaman zaman "emrederiz ki" terimini de kullanarak, bu görevlerini yerine getirmişlerdir. Osmanlı halkının bu unsurlarına, 1914 (1330) dan beri çıkarılan kanunların uygulanmamasını, gümrük ve vergi zararları dışında bırakılmaları komiserlerin olağan istekleri arasındaydı.

Yardıma saldırgandan ve işgalciden beklemek tarihsel bir çelişkiydi ve tarihin akışına tersti. Bütün bunların faturası, üstünkörü değişikliklere uğramış Sevr Andlaşması olmuştur. "Eşil Plânı" gibi Sevr'i destekleyici önerileri de unutmamak gerekir.

En büyük düşman: İttihatçılar ve Müdafaa-i Hukukçular

İstanbul Hükümeti'ne göre, İttihatçılar, Birinci Dünya Savaşı'na girişin ve yenilginin tek ve en büyük sorumlusu idiler. Damat Ferit Paşa savaş yılları boyunca, Ahmet Rıza Bey'le Âyan Meclisinde, bir muhalefet partisi gibi bu konuyu işlemiştir. İttihatçılar, başta Ermeniler olmak üzere, Rum ve Arap tehcirlerinden de (soykırımlarından da) sorumlu tutuluyordu. Zaten, bu konuyu Sulh Konferansı da, Osmanlı delegasyonuna verdiği ağır yanıtta belirtmişti.

Damat Ferit Paşa da bu kanıdaydı. Savaş yılları boyunca, Âyan Meclisi'nde —Ahmet Rıza Beyin destekleyicisi olarak— ve sürekli olarak bu konuyu ele almıştır. İttihatçılar, toplam üç milyonu aşkın insanı açlıktan, sefaletten, zulümden, kötü idareden öldürmüşlerdi. İttihatçı liderler, özellikle Enver ve Cemal Paşalar, "cahilâne emirler veren" "bolşeviklerdir". Birinci Dünya Savaşı galiplerinin yardımıyla bunların temizlenmesi gerekiyor-

⁷⁸ Orta Doğu'yu kendi emperyalist programlarına göre bölüşmek isteyen Birinci Dünya Savaşı galiplerinin bu akıl almaz iddiaları, Damat Ferit Paşa kabinesinin Sevr andlaşmasında değişiklikler isteyen "lâyihâ"sına verilen cevap notasında aynen şöyledir: "...Osmanlı devletinin malî işleri için denetim kurulması, kendisini vesayet altına koymak fikrinden doğmuş değildir. Bu hükümlerin konması bu devleti daha önceden tahrip etmiş olan ahlâksızlıktan ve ihtikârdan kendisini korumak ve en nihayet emperyalist cereyanlardan kurtarılmış olan Türk milletinin mutlu ve iyi bir yönetim sahibi bir millet olmasını sağlamak gibi büsbütün başka bir amaca dayanmaktadır" (TV., sayı 3909, s. 14).

du. Damat Ferit Paşa, 1919'da, Sulh Konferansına verdiği muhtıradaki bu görüşünü daha da resmileştirmiştir⁷⁹.

İstanbul'a göre, Anadolu'da, "Teşkilât-ı Milliye" adı altında eylemlere girişenler de İttihatçı, ya da aynı kafada insanlardı. Şu halde, onlar da eşkiya türünden kişilerdi. "Anadolu'yu korkunç bir istilaya uğratmak ve de devletin başını gövdesinden ayırmak felâketinin" yapıcılarıydılar.

Müttefikler de, aynı kandıydılar. Sevr Andlaşması imzalanırsa bile, İstanbul Hükümeti, Anadolu'ya hakim olamaz ve andlaşmanın uygulanmasını sağlayamazsa, Müttefikler, andlaşmayı yeniden gözden geçirecekler ve "bu kez Türkleri Avrupa'dan ebediyen kovma durumuna girebileceklerdi".

Yeni bir devletin kurulmasını engellemek

1. Şura-yı Saltanat'ta çizilen tablo Damat Ferit Paşa'nın gözlemidir: "...Devlet, her tarafına kurt saldırmış bir ağaç halinde bulunuyor. Bunların içteki hızlı tahribatı, bu ağacı birdenbire kurutuverecektir. Bu tahribatın önüne kuvvetle geçecek değiliz. Bunun siyaset ilacı ile tedavisini arz ve istirham ederim"⁸⁰.

Aynı kişinin deyimleriyle, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra, dünya yeni bir tarih olayı karşısında kalmıştı. Yeni devletler kurulmuştu. Osmanlı ülkesinin ve nüfusunun üçte ikisi koparılmıştı. Damat Paşa devam ediyordu:

Böylesine bir yıkım karşısında hangi devlet kurtarılacaktı ve kurtuluş yöntemi ne olacaktı? Sevr'i imzalamak ya da imzalamamak? İmzalamamak yok olmaktı. Ancak, hafifletilmiş bir Sevr'in imzalanması kurtuluş olacaktı. 2. Şura-yı Saltanat'ın toplanış amacı bu tarihsel tercihin de saptanması olmuştur.

İstanbul'cu bürokrat çevrenin savaş sonrasına bakışı, bağımlı ve yarı sömürge bir devlet anlayışından öteye geçmemiştir. 1. Şura-yı Saltanat'taki yabancı bir büyük devletin koruyuculuğuna sığınma önerisi burada anımsanabilir. Bu görüşe, Müdafaa-i Hukuk Cephesinde de rastlanılacaktır. Fakat, İstanbul, bu isteğin dışına çıkamamıştır. Büyük emperyalist devletlerin kontrolü ve koruyuculuğu altında Osmanlılık kadrosu dışına çıkmadan yaşamayı en güvenceli politika saymıştır⁸¹.

⁷⁹ Yine bk. "Heyet-i Murahhasa-ı Osmaniyeye Tarafından Sulh Konferansına Verilen Cevap Lâyihası" (TV., sayı 3095, s. 3).

⁸⁰ TV., sayı 3911, s. 5.

⁸¹ Rumbeyoğlu Fahrettin Bey'in Peyam-ı Sabah gazetesinde yayınladığı "Devlet-i Osmaniyenin Siyaset-i Haricîyesi" başlıklı dizi-

6. Türkiye'de Türklere karşı açılan kampanya

Mütareke'nin hızla değişen oluşları içinde, en büyük değişmez, azınlıkların başta olduğu, Türklere karşı sürdürülmüş olan öcalma kampanyası olmuştur. Balkan Savaşlarına değin izlenilmiş olan bu ağır suçlama ve ayrılıkçılık politikası, Birinci Dünya Savaşı bitmeden yeniden alevlenmiştir. Azınlık olarak, Rumlar ve Ermeniler başı çekmişlerdir. Müslüman kesimdeyse, Araplar aynı doğrultuda yürümüşlerdir. Bu arada Yunanistan, Enosis amaçlarını gerçekleştirici boğucu ortamın baş aktörü olarak ikili bir politika gütmüştür. Bir yandan Kuzey Anadolu'da Pontus Devleti'ni kurma girişimlerini desteklemiştir. Bir yandan da, İzmir ve Ege Bölgesini ele geçirmek için, işgal alanını genişletmeye ve ordularıyla Anadolu içlerine doğru yayılma eylemlerine girişmiştir. Ve Ege Bölgesinde İyonya Devleti'nin kurulmasını istemiştir⁸².

Bu unsurlar, çok geniş eylemleri ve savaş gücünü gerektiren girişimlerini kendi başlarına gerçekleştiremezlerdi. Bu yardımı, Batı emperyalizmi, ondokuzuncu yüzyılın başlarından beri sağlamış ve planlamıştı. Osmanlı ülkesini parçalama ve bölüşme çabalarını somutlaştıran Mondros Mütarekesi, tüm ülkeyi işgal altına almamıştı. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi, bu belgenin 7. maddesiyle, işgal altında bulunmayan yerleri işgal olanağını saklı tutmuştur. Azınlıklar ve Türk olmayan unsurlar, yeni işgalleri başlatmak için ellerinden geleni yapmışlardır.

Sevr Andlaşması, Türklere ayrılmak isteyenlere, istekleri-

den: "...Biz hiçbir vakit İngiltere, Fransa ve İtalya devletlerinin yardımlarından ve dostluklarından yoksun olamayız. Kendileriyle iyi geçinmek en ciddi görevlerimizdendir... Anadolu'daki milli harekete gelince, bu milli hareketler İzmir işgali sonucu olarak milli duyguların taşmasından oluşmuştur. Sulhün akdinden sonra, Anadolu meselesi kendi kendiliğinden hallolunacaktır. Bu bir iç meseledir. Osmanlı İmparatorluğunun kurucusu Âl-i Osman hanedanıdır. Osmanlılar, hiçbir vakitte padişahlarından ve hanedanından ayrı yaşayamazlar. Böyle olaylar tarihimizde pek çok defalar görülmüştür. Fakat sonunda padişaha itaatle mesele son bulmuştur. Anadolu halkı padişahlarına, halifelerine son derece bağlı ve itaatlidirler. Her devletin kendisine özgü bir yönetim biçimi vardır. Bizde de devletin devam ettirilmesi, ancak padişahımızın etrafında meşru ve şartlı bir suretle toplanmaktığımızla mümkündür." (Bir safha-i siyaset, Peyam-ı Sabah, s. 2, 30 Aralık 1921). Makalenin yazarı Rumbeyoğlu Fahrettin Bey, Damat Ferit Paşa ekibi içinde Maarif Nazırlığı yapmıştı. Daha sonra, Lozan Andlaşmasının öngördüğü genel af dışında bırakılarak, 1924 yılında 150'likler arasına alınmıştır.

⁸² Bu konuda bk. s. 16 - 17.

nin "en fazlası"nı sağlamıştır. Bu bakımdan, Sevr yapıcılarıyla aralarında tam bir anlaşma ve bir çeşit bütünleşme olmuştur.

Anadolu'da ve Suriye'de, nüfuz bölgeleri ve sömürge peşinde koşan İngiltere, Fransa ve İtalya fiili işgallere girişmişlerdir. Fransa ve İtalya'nın giderek bu konvoydan çekilmeleri üzerine, İngiltere Yunanlılarla başbaşa kalarak savaşı sürdürmüştür. Savaş sonrası dünyanın, ilk "İstiklâl Harbi" ile de bozguna uğramışlardır. Müdafaa-i Hukukçular, Sevr planlarını altüst etmişlerdir.

Türlere karşı sürdürülen saldırıların yanı sıra, kampanyanın tezgâhlanması Amerika ve Avrupa'nın büyük merkezlerinde sağlanmaya çalışılmıştır. Buralarda geçici hükümetler, temsilcilikler kurulmuştur. Kamuoyu yapıcısı haberleşme araçları, Türlere karşı, seferber edilmiştir. Dışişleri Bakanlıklarında özel bir ilgi ve konukseverlikle karşılanmışlardır. Tüm Batı kamuoyu, Türklerin zulmüne ve vahşiliğine inandırılmaya uğramıştır.

Bu kampanya, İstanbul'u da, Anadolu'yu da etkilemiştir. Fakat tepkiler ve karşı koymalar farklı olmuştur.

Osmanlı ülkesinden koparılan ülkeler halkını, başta İngilizler olmak üzere, siyasal ajanlar sürekli olarak kışkırtmışlardır. Paris'teki "büyükler", kanıtladıkları takdirde, ayrılıkçı istekleri kolaylıkla desteklemeye hazırdılar.

Burada bir noktayı vurgulamakta yarar var. Mondros ve Sevr koşulları dünya kamuoyunda her zaman olumlu tepki yaratmamıştır.

Bu konuda, biri Avrupa'dan, öteki Asya'dan olmak üzere, iki örnek verilebilir.

Avrupa örneği Fransa'dır. Türkiye'de saplandığı çıkmazdan bir an önce kurtulmak isteyen Fransa'da, daha 1919 yılında, Mondros metni eleştiriliyordu. Daha sonra, özellikle 1921 yılında, Paris sokaklarında, "Comité Duplex" tarafından Sevr'in tasdik edilmemesini isteyen bildiriler yapıştirilmiştir⁸³. Toplantılar, yazılar, konferanslar ve Ankara Andlaşmasının açtığı dostluk ilişkileri kamuoyunu Türlere karşı ılımlandırmıştır. Pierre Loti ile Claude Farreré'in, rolleri de unutulmamalıdır.

Hintlilere gelince, sistemli bir şekilde, İngiltere kamuoyunu ve inatçı Lloyd George'u baskı altında tutma yöntemini ısrarla uygulamışlardır. Şeyh Müşir Hüseyin Kıdvai (Kıdvai)⁸⁴, Ağa

⁸³ Bk. Yahya Akyüz, A.g.e., s. 106.

⁸⁴ Bu konuda Londra Büyük Elçiliğimiz arşivinde hayli belge vardır. Hintli Şeyh Kıdvai (Kıdvai)'nin şu kitaplarına da bk. Tür-

Han, İsfahani, Ali Sabri, Yusuf Ali, Türkleri, Müslümanlık açısından desteklemiş isimlerin bir kaçıdır⁸⁵. "Hüddam el Kâbe"⁸⁶ "İslâm Cemiyeti Merkeziyesi"⁸⁷ gibi örgütlerin uğraşları da azımsanmamalıdır.

Varılan Sonuçlar

İşaret ettiğimiz noktalar ışığında belirtmemiz gereken ilk husus Mütareke döneminin tamamen kendine özel ve kendisinden öncekiyle farklı bir dönem olduğudur. Her şeyden öte bir "meşruiyet bunalımı" vardır ve döneme bambaşka bir açıdan bakılmasını gerektirmektedir. Mütareke oluşları ve İstanbul hükümetinin ideolojisi ile Müdafaa-i Hukukçuların karşı savları incelendiğinde bunların pek çoğunun ilginç, çatışan, yeni sorunlar ortaya çıkardığı görülmektedir. Ama bu Mütarekedeki gelişmelerin asıl önemi sonuçta altıyüz yıllık bir yapıyı yıkarak yepyeni bir devletin ortaya çıkışını sağlayan süreçleri taşımakta olmalarıdır⁸⁸.

kıye İslâm İmparatorluğunun İstikballi, —İslâma Çekilen Kılıç Yahut Alemdaran-ı İslâmı Müdafaa (Londra 1921).

⁸⁵ Bu konuda bk. **Müslüman Protestosu** (24 Mayıs 1919'da, Londra'da Essex Hall'de Türkiye lehinde yapılan büyük toplantı ile ilgili bilgiler ve söylevler bu kitaptadır. Toplantıya katılanlar ve alınan kararlar da yine bu kitaptadır). Ağa Han'ın Türkiye lehine söylevi (**İzmir'e Doğru**, 17 Kanun-ı sanî. 1336, s. 2) — **Echo de l'İslam**, 18 Ekim 1920, 1, 15 Ocak, 25 Mart, 1 Temmuz 1921 tarihli sayılar) (1 Temmuz sayısında Ağa Han ve Şeyh Kıdvai'nin, Hint delegasyonu olarak Lloyd George'a gönderdikleri mektup vardır. Zaten, bu sayı, tüm olarak bu konuyla ilgilidir).

⁸⁶ Hüddam el Kâbe Cemiyeti'nin amacı: "Kutsal İslâm ülkelerini gayri müslimlerin hücum ve istilâsına karşı savunma" olarak ilân edilmiştir. Başkanı Hadim ül Hüddam Mevlâna Muhammed Abdülbarî'dir. Genel sekreterleri Mevlevî Şevket Ali ve Şeyh-i Müşîr Hüseyin Kıdvai'dir. Her üçü Hint müslümanlarındandır (Hüseyin Kıdvai: **İslâma Çekilen Kılıç**, s. 5).

⁸⁷ "İslâm Cemiyet-i Merkeziyesi"nin (Central Islamic Society) Londra'da kurulmuş olduğu anlaşılıyor. (yazışma adresi: 156 Illus Street, London, E.C. 4). Cemiyet'in amacı dokuz noktada toplanmıştır. Temel ilke "İslâm dünyasının dini, ahlâki, sosyal, fikri hareketini ilerletmektir" (Şeyh Müşîr Hüseyin Kıdvai: **A.g.e.**, s. 3).

⁸⁸ Bu bölümde İstanbul Hükümeti'nin ideolojik tutumunu belirtmekle yetindik. 3. ciltte özellikle Müdafaa-i Hukuk ideolojisi ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Her iki taraf arasında bu alanda bir karşılaştırma için bk. Sina Akşin, **1919 Sonu Ve 1920 Başında Saray İle Sivas Arasında İdeolojik Mücadele**.

7. Mütareke Döneminin Siyasal Partileri ve Cemiyetleri

Mütareke dönemi milliyetçi eylemlerin, himaye ve manda sorunlarının birbiriyle çatıştığı bir süreyi kapsar. Meşrutiyetin başa çıkamadığı tüm sorunları Harb-i Umumi galipleri Türkler aleyhine Sèvres'le çözmek istemişlerdir. Osmanlı Hükümeti (İstanbul) de bu yöntemden yanadır.

Müdafaa-i Hukukçular bu tutumun kesinlikle karşısındadır. Bu yol onları Osmanlı harabeleri arasından yeni bir devlet çıkarmaya götürecektir.

Mütareke döneminin en önemli olayı bu siyasal kutuplaşmadır. Siyasal nitelikli *fırkalar* ve *cemiyetlerin* sayısı hayli kabardır. Hükümet, yabancı devletlerin de etkisiyle "cemiyet hürriyetini", bu kuruluşların program ve tüzüklerinde gerekli gördüğü ölçüde değiştirme yetkisine sahip olarak, geniş çapta sınırlamıştır⁸⁹.

Bu sınırlama fırkaların ve cemiyetlerin sayısını etkilememiştir. Ayrıca yasal olanlara gizli cemiyetler de eklenmiştir.

Siyasal Kuruluşların Özellikleri

Kısaca değindiğimiz siyasal sorunlar çeşitli partilerin ve derneklerin programlarını oluşturacak niteliktedir. Uçurumun kenarına gelmiş devletin ne olacağı sorusu yalnızca siyasal partileri değil *Hey'etleri*, *Cemiyet'leri* de birinci derece ilgilendirmiştir. Bunlar genel seçimlere katılıp katılmamaya karar verecek derecede kendilerini siyasallaşmış saymışlardır. Bu bakımdan 1908-1918 dönemine oranla üzerinde daha fazla durulması gereken, siyasal hayattaki etkinlikleri ağır basıcı bu tür kuruluşlardır. Örneğin renksiz sayılabilecek Mühendisler Cemiyeti Anadolu hareketine yardım bakımından, muhalif bir gazetenin dikkatini çekmiştir⁹⁰.

İttihat ve Terakki Düşmanlığı

Bu dönemin siyasal yaşamında onulmaz yenilginin tek sorumlusu sayılan İttihat ve Terakki'nin ezeli düşmanı Hürriyet ve İti-

⁸⁹ "29 Recep 1327 (1909) Tarihli Cemiyetler Kanunu'na Müzeyyel Kararname'nin 1. maddesi: "Elyevm müesses ve hal-i faaliyette bulunan cemiyetlerle bâdema teessüs edeceklerin nizamname-i esasilerinde hukuk-ı ammeye ve siyaset-i devlete mugayir mevad hakkında taddilat icrasına Dahilliyeye Nezareti mezundur". Kararname 29 Eylül 1336 (1920) tarihlidir. (Karakoç Serkis, *Tahşiyeli Kararname*, Cilt 2, s. 194).

⁹⁰ *Alemdar* 1335, Sayı 317 - 2618.

lâf Fırkası kendisini egemen görmektedir. Yabancı ve işgalci makamlar tarafından da desteklenmektedir.

Ne var ki Hürriyet ve İtilâf —tüm uğraşlarına karşın— iktidar partisi olamayacaktır. Üstelik böylesine karmaşık bir ortamda birleştirici bir rol de oynayamayacaktır. Yabancı gözlemcilerin raporları bu değerlendirmede kesindir.

İttihat ve Terakki düşmanlığını kendisi için tek gerçek program ve politika sayan Hürriyet ve İtilâf, siyasal kutuplaşmanın bir başındadır. Anadolu Hareketi de İttihatçı sayıldığı için, muhalefeti bu yeni oluşumu da kapsamaktadır. Çünkü İttihatçı olan, görünen ve gösterilen ne varsa O'nun karşısındadır ve onları bolşeviklikle suçlamaya hazırdır.

Bütün bunlara Divan-ı harplere hatta İttihat ve Terakki'nin hukuku yolculuğuna ve tasfiye edilmiş olmasına rağmen (çünkü feshedilmiştir), İttihatçılar fiilen vardılar. 1919 genel seçimini kontrol edecek, adaylarını kazandıracak kadar vardılar. Ve İstanbul Hükümetini korkutmaktadırlar. İstanbul Anadolu karşısında donuk değil, canlı bir destekleyicidir.

Mütareke kuruluşlarının tümü, İstanbul'daki ihtilâlcı potansiyeli gözönüne almak durumunda kalmışlardır ve kutuplaşmayı simgelemişlerdir. Tüm kamuoyu kurumlarında olduğu gibi, muhafazakâr-devrimci kutuplar çevresinde oluşmuşlardır.

Partilerarası Uzlaştırıcı Girişimler

İrili ufaklı her çeşit siyasal parti ve kuruluşların çatışması bazı aydınları harekete getirmiştir. Memleketin birliğe ve sulh ve selâmete ihtiyacı olduğunu düşünenlerce bir yandan partilerüstü kuruluşlar oluşturulmuştur. Bir yandan da, geçici de olsa (hiç olmazsa dış sorunlarda) bunları birleştirme girişimlerine geçilmiştir.

"Selâmet-i Amme" ve "Vahdet-i Milliye" hey'etleri birinci kategoriye girerler.

Ara bulucu ve ortak eylem araştırmacı girişimler arasında İttihatçılıktan vazgeçmiş, Mütareke seçkini olmak için çırpınan Ahmet Rıza Bey'in⁹¹ ve Hürriyetperver Avam Fırkası'nın girişimleri (bk. s. 73), başta gelir. Bunları *Milli Kongre* (bk. s. 150) ve Lûtfi Fikri Bey'in kuruculuğundaki "Müsalemet İttifakı"⁹² izleyecektir.

Hemen eklemek gerekir ki, adı geçen girişimler, çoğulculuğun ve çok sayıda parti ve derneğin varolduğu bir ortamda geçerli-

⁹¹ Mütevakkit 29 Kânun-ı Sani 1335.

⁹² Alcmdar, 23 Haziran 1336.

lik kazanabilir. Mütareke dönemi bu bakımdan en elverişli ortamı oluşturmuştur. Türkiye'nin siyasal tarihinde 1908'den itibaren, bu tür kuruluşların en yüksek sayıda oldukları ve kaynaştıkları dönem 1918 - 1922 dönemidir. Belli başlı ve çoğunluğu İstanbul hükümetine taraftar kuruluşların sayısı 40'a yakındır. Müdafaa-i Hukukçu kuruluşlar, belirtildiği gibi, 3. ciltte incelenecektir.

B. MÜTAREKE DÖNEMİNE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Mütareke Dönemi Kabineleri*

Ahmet İzzet Paşa	11 Ekim 1918 - 8 Kasım 1918	(25 gün)
Ahmet Tevfik Paşa (İlk dönem)	I. 11 Kasım 1918 - 13 Ocak 1919 II. 14 Ocak 1919 - 3 Mart 1919	(2 ay 1 gün) (1 ay 20 gün)
Damat Ferit Paşa (İlk dönem)	I. 4 Mart 1919 - 15/16 Mayıs 1919 II. 19 Mayıs 1919 - 20 Temmuz 1919 III. 21 Temmuz 1919 - 30 Eylül 1919	(2 ay 13 gün) (2 ay 2 gün) (2 ay 11 gün)
Ali Rıza Paşa	2 Ekim 1919 - 8 Mart 1920	(5 ay 3 gün)
Salih Hulusi Paşa	8 Mart 1920 - 2 Nisan 1920)	(25 gün)
Damat Ferit Paşa (İkinci dönem)	IV. 5 Nisan 1920 - 31 Temmuz 1920 V. 31 Temmuz 1920 - 17 Ekim 1920	(3 ay 25 gün) (2 ay 17 gün)
Ahmet Tevfik Paşa (İkinci dönem)	III. 21 Ekim 1920 - 4 Kasım 1922	(2 yıl 14 gün)

BELGE 2

Birinci Damat Ferit Paşa Kabinesini İlan Eden Hatt-ı Hümayun

Vezir-i Meallsemirim Ferid Paşa

Tevfik Paşa'nın vuku -u istifasına ve sizin derkâr olan ehliyet ve dirayetinize binaen mesned-i sadaret, uhde-i kifâyetinize ve meş-

* Kaynaklar: BBA, Kabineler Dosyası - TV: 14 Kânun-ı Sanî; 11, 26 Şubat; 4, 6, Mart; 3, 8, 23 Nisan; 21, 22, 24, 25, 29 Mayıs; 3, 22, Temmuz; 14 Ağustos; 4, 15 Teşrin-i Evvel 1335 - 9, 13 Mart; 6, 21 Nisan; 23 Eylül; 22, 26 Teşrin-i Evvel (1336) - 25 Nisan, 13 Haziran, 20 Ağustos (1337) tarihli sayılar - Sabah, İkdâm, Tevhid-i Ef-kâr, Alemdar ve öteki gazeteler - Nevsal-i Osmanî - Ali Fuad Türk-geldi, Görüp İşittiklerim; Lütfi Simavi, Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim - İbn-ül Emin Mahmut Kemal, Osmanlı Devrinde Son Osmanlı Sadrazamlar, C. 3, 4 - İsmail Hâmi Dânişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C. 4

hat-ı İslâmiye dahi Dar-ül-muhakemet-ül-İslâmiye âzasından Mustafa Sabri Efendi uhdesine tevcih kılınmıştır. Kanun-ı Esasî'nin yirmi yedinci maddesi mucibince teşkil edeceğiniz hey'at-ı cedide-i vükelânın tasdikimize arzını irade eylerim. Ahvâlın ehemmiyet-i fevkalâdesi devletimizin te'min-i selâmeti için o nisbette gayret ve faaliyet ibrazını icab ettirmekte olduğundan rüfekanızla bilittihad bu uğurda bez-i mechûd etmeniz matlub-u kat'i-i şâhânemizdir. Min Allah Ettevfik. 1 Cemaziy'ülâhir 1337/4 Mart 1335.

Mehmed Vahideddin

وزیر معالیسمیر فرید پاشا
توقیحه پاشانک وقوع استعفا سے وسرن درکار اولوا اہلیت و درایتکے بار سے صدرت میں
کفایتکے وسیع استعداد و دار الحکومت اسلامیہ کے اعضاء سے مصطفیٰ صبری افسانہ سے توقیحه
قانونہ اسلامیہ کے بعضی مادی سے موجود تشکیل ایچ جگہ اہلیت جدید و کلانک تصدیقہ عرض
ارادہ ایچ اہل اہلیت فوجہ العادکہ و قانون نامیہ سلامتی ایچ و اولیٰ سندہ غیرت و فعالیت
ابراہیم ایچ ایچ اولیٰ سندہ رضا کرکے بالاتحاد و باوجود بے بدن مجبور ایچ مطوب قطعی
شاہ فرور صدرہ التوقیحه ۱۱ جمادی الثانی ۱۳۳۷ ۱۱ مارچ ۱۳۳۵

مکرمہ

BELGE 2a

Kabine Listesi

Mucibince İcrası
Mehmed Vahideddin

- Hariciye Nezaretine, Taraf-ı bendegânemden deruhde olunmuşdur.
- Harbiye Nezaretine, Tayini mukarrer olan zatın vürûduna kadar vekâleten Nafia Nazırı Avni Paşa.
- Bahriye Nezaretine, Müşir Şakir Paşa.
- Şûra-yı Devlet Riyasetine, Seyyit Abdülkadir Efendi.
- Dahiliye Nezaretine, Konya Valisi Cemal Bey
- Adliye Nezaretine, Aydın Meb'us-u esbakı Sıdkı Bey.
- Maliye Nezaretine, Divan-ı Muhasebât reisi Tevfik Bey.
- Nafia Nezaretine, Birinci kolordu ahz-ı asker reisi Avni Paşa.
- Ticaret ve Ziraat Nezaretine, Sabık Posta ve Telgraf Nazırı Edhem Bey.
- Maarif Nezaretine, Ali Kemal Bey.
- Evkaf Nezaretine, Şûra-yı Evkaf reisi Vasfi Efendi.
- Posta ve Telgraf ve Telefon Nezaretine, Mehmed Ali Bey.

Teşkilî uhde-i bendegâneme havale buyurulan hey'et-i cedide-i vükelâ esamîsi bâlâda arz olunan zevatdan teşekkül etmiş olmağa keyfiyet rehîn-i tasdik-i celîl-i cenâb-ı tacdarileri olarak işbu takrir-i âcizânemin bâlâsı hatt-ı hümâyun-ı hazret-i hilâfetpenâhileriyle tevşih buyurulduğu halde müşarileyhümün memuriyetleri icra ve ilân olunacağı muhat-ı ilm-i âll-i cenâb-ı padişâhleri buyuruldukda ve katıbe-i ahvâlde emr ü ferman hazret-i velîy'ül-emr efendimizin- dir.

Sadr-ı âzâm Kulları

Damad Ferid

(imza)

1 Cemazly'ülevvel 1337/4 Mart 1335

روحیو ابراسی
محمد علی

فد بخاندی در حرم اولی	خدیجه فخره
شیخه صفیه اولی زلف و درودیه در زمانه نازکله عروقه بانا	حمیده فخره
مشیرتا کریانا	حمیده فخره
سید هیلال عارفه	سوزله فخره
قرینه زلیسه جمیله	زلفیه فخره
آیینه سنجیده اسبقه عروقه بان	هدیه فخره
دیوانه سماسات شیخه عتیقه بان	مالیه فخره
برنجی قولا در اولی عتیقه بان	نازلیه فخره
سارمیرینه و خندان و دروغه ناله ادهم بان	نارینه فخره
علی کمال بان	معاریف فخره
سوزله اولی شیخه و صفیه فخره	ادرفان فخره
محمد علی بان	برینه و خندان فخره

تشیخ عروقه بان در حرم اولی حضرت جدیده و کلا اسبقه بان در حرم اولی در زمانه نازکله عروقه بان
جناب فخریه فخره در حرم اولی عتیقه بان بان اسبقه عتیقه بان عتیقه بان عتیقه بان عتیقه بان عتیقه بان
اجرا دعت اولی عتیقه بان عتیقه بان عتیقه بان عتیقه بان عتیقه بان عتیقه بان عتیقه بان عتیقه بان

محمد علی فخره
دوام و درودیه

محمد علی فخره

BELGE 3

Sonuncu Tevfik Paşa Kabinesi İçin Yayınlanan Program*

538

13 Safer 1336

26 Teşrin-i evvel 336 tarihiyle

evrak-ı havadisle neşrolunmuştur.

Kabinenin Programı

İktihamı hükümetle milletın sâ-yi samimiyesine tavakkuf eden müşkilât önünde idare-i hükümeti deruhte eden heyetimiz Cenâb-ı Hakkın tevfiyatına resûl-i muhtereminin ruhanîyetine ve padişahımız efendimizin devam-ı teveccüh ve itimadına istinad ediyor. Kabine bu müşkilâtı bütün netaic-i muhtemelesiyle takdir eden efkâr-ı umumiye-i milletle matbuattan heyetimizin hüvviyetini ifade eden samimiyet ve ciddiyeti yanılmayacak olan bir müzâharete muntazırdır. Hükümet evvel-emirde mevcudiyet-i siyasîyemize tahmil edilen pek girân şerait-i sulhiye karşısındadır. Bu vaziyet-i mübreminin sevk edeceği fedakârlıklara düvel-i mu'telife-i muazzamanın dahi şiddetle alâkadar bulunduğu menafî-i mesâlemetin taklil edeceği ümidinde ve bu suretle asayiş-i cihanın husûlüne masruf olan mesaisinde düvel-i müşarileyhümün hayırhâhâne müzâheretlerine mazhar olacağı kanaatindedir. Beniyye-i vatanda hâdis olan ve mevcudiyet-i devleti gayr-ı muayyen avakıba doğru sürükleyen ikillîgi vekar-ı devlet ve millet ile münâsib surette bertaraf ederek mevcudiyet-i milliyemizi sıyanet ve te'min etmek heyetimizin ilk vazifesi olacaktır.

Siyaset-i dahiliyedeki düstûr-u icraat kanunlara mûraâtta hadd-i âzâmî-i itınayı göstererek kanunu hâkim kılmak ve bir zamandan beri temeddüs ve temâdi gayr-ı kanunî harekât ve su-i istimâlâta ba'dezin imkân-ı vuku' bırakmamaktan ibaret olacaktır. Binaenaleyh hey'etimiz hukuk ve masuniyet-i şahsiyeye hürmet ederek halka ihsâs-ı itimad etmeyi en mutenâ bir vazife bilir. Bu maksadladır ki efkârı tazyik eden ve serbesti-i tenkide mani' olan sansürün âtiyen ref'i hükümetce mültezimdir. Ancak nezaket ve vehamet-i zamanı lâyıkıyla takdir etmesi lâzım gelen matbuatın meşru ve makûl surette ve vekar ve ciddiyet dairesinde tenkidat ile iktifa edüb memleketde ihlâl-i şîrâze-i efkâr ve âmâl edecek neşriyatda bulunması da me'mûl ve muntazırdır.

Siyaset-i mallyede takib edilecek olan hatt-ı hareket zaid-i meşarîfden ve bunun netaici olan felâket-i iktisadiyeden memleketi kurtarmak ve menabi-i varîdat ile mütevazın bir bûdce vücûda ge-

* Kaynak: BBA-BEO/Siyasi Kısım.

tırerek devletin hadise-i harb üzerine haleldâr olan itibâr-ı mallısını iade ve takviye etmekden ibarettir.

Siyaset-i adliye-i hükümet mehakimin istiklâli ve hükkâmın masuniyet-i hukuk ve haysiyeti esbabının te'mini olacaktır.

Hükümet ile milletin hemdest-i vifak olarak ifa-yı vazife etmesi vücûbuna kani' olan heyetimiz Kanun-ı Esasi'nin muktaziyatına tevfikân muahede-i sulhiyenin şekli kanunide tasdikini mümkün kılmak üzere te'min-i vahdete matuf teşebbüsâtın husûlü ânında, Meclis-i Umumiyi ictima'a da'vet edecektir.

Elhasıl, muahede-i sulhiyenin imzasıyla açılan yeni devrin ilcaatına tevfik-i icraat ile maliye, maarif, nafıa, ziraat, ordu ve jandarma gibi bilcümle aksam-ı idarede memleketin kabiliyet-i hayatîyesini teyid ve tezyid eyleyecek suretde ta'dilât ve ıslahât vücûda getirmek ve ale-l-husus teşkilât-ı mülkiyeye ekalliyetlerin bile alâkadar olduğu idareye iştirâkını te'min eder suretde işleyebilecek bir cihaz-ı hükümet şeklini vermek maksadımızın en mühimlerindedir.

Ve min Allah ettevfik.

Tevfik (Paşa) ve diğer imzalar.

۱۳۵۹
۱۴
۹۹
نشر اولیده

قانون مدنی

۵۴۸

اقتصاد حکومتی است که بر مبنای تفکیک دولت و اداره حکومت در هر یک از اینهاست
تفکیک دولت و حکومت - و قانون اساسی و قانون اساسی است. قانون اساسی، بر مبنای
تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست که تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست
تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست که تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست
تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست که تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست
تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست که تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست

سیاست را باید در دو دسته اجزای قانون اساسی و سیاست را باید در دو دسته اجزای قانون اساسی
تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست که تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست
تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست که تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست
تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست که تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست
تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست که تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست

سیاست را باید در دو دسته اجزای قانون اساسی و سیاست را باید در دو دسته اجزای قانون اساسی
تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست که تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست
تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست که تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست
تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست که تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست
تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست که تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست

تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست که تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست
تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست که تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست
تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست که تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست
تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست که تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست
تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست که تفکیک دولت و حکومت است. در هر یک از اینهاست

BELGE 4

**İşgal Kuvvetleri Komutanı General Harrington'un
Türk Gizli Örgütleriyle İlgili Yazısı
Üzerine Kabinenin Kararı***

Meclis-i Vükelâ
Müzâkerâta Mahsus Zabıtname

Sıra Numerosu: 351

Tarihi: 18 Muharrem 1340 31 Eylül 1337

Hülâsa-i Meâli

Dersaadet'de kuva-yı itilâfiye nüfuzunu kesr maksadıyla mevcudiyeti ihbâr olunan teşkilâta dair mutelifeyn kuva-yı itilâfiye başkumandanı General Harrington tarafından mürsel tezkere ile bu babda mumailayh vuku'bulan mülâkatı havi zabıt varakası suret-i mütercemelerinin gönderildiğini mutazammın Harbiye Nezaretinden vârid olan 18 Eylül 337 tarihli ve 343 numarolu tezkere okundu.

(Mahrem)
Kararı

Evrak-ı mezkûr münderecatına ve Harbiye Nazırı Paşa tarafından verilen izahata nazaran eşhas-ı matlubenin tevkif ve teslimleri hususunda cihet-i askeriye ve zabıtaca gösterilen sür'at ve ciddiyet ve hüsn-i niyet mumailayh General tarafından takdir edilmekle beraber:

1 — Taleb olunan eşhasdan mütebakısının de teslimine bilâtevakuf devam olunması.

2 — Buna mümâsıl teşkilâtı imha hususunda ittihaz-ı tedabir ile vukuata meydan verilmemesi.

3 — Mahfuz malzeme-i harbiyenin ziyâ Mütelifin memur-ini askeriyesi aleyhinde bir hareket olduğundan buna nihayet verilmesi talep ve telkif edilmekte bulunmuşdur.

Mumailayh general tarafından dahi lisan-ı sitayişle beyân edildiği vechile eşhas-ı matlubeden bir kısmı nasıl müsaraaaten tevkif ve teslim edilmişlerse mütebakısının de teslimine gerek cihet-i askeriye ve gerek zabıtaca kemâl-i germi devam edilmekte olduğundan bunların da derdestlerini müteakib teslimleri tabii olub ancak eşhas-ı mezkûresinin hüvviyetlerine dair elde malûmat-ı tamme ve vâzıha bulunmaması taharriyatı işgâl etmekte olduğundan bu babda daha etraflıca malûmat itası tesrih-i husul-ü maksada hâdim olacağıının ve bahsolunan müşkilâta dair hükümetçe şimdîye kadar bir emâreye dest-res olunamamakla beraber her türlü teşebbüsât-ı fe-

* Kaynak: BBA - Meclis-i Vükelâ Mazbataları, No. 351/31 Eylül 1337

مجلس وکلاء

مذاکرته مخصوص ضبط نامہ

قارن نامت

تاریخ روز و تاریخ تلخیص

مجلس

۲۰۱

تاریخ

۱۸ / ۱۲ / ۱۹۴۷

روز و تاریخ

قراری

در بیان فراموشی فراموشی که مقصود میگردید اما اولاً تنفیذ و در سرفصله فراموشی
 باین فراموشی خذال های مقصود فراموشی در آن تکلیف بر این صورت بود و فراموشی در فراموشی
 خط در فراموشی صورت میگردید که در فراموشی فراموشی فراموشی در فراموشی
 در ۱۹۴۷ فراموشی فراموشی

(۵)

قراری

اولاً فراموشی فراموشی در فراموشی فراموشی در فراموشی
 فراموشی فراموشی فراموشی فراموشی فراموشی
 فراموشی فراموشی فراموشی فراموشی فراموشی
 فراموشی فراموشی فراموشی فراموشی فراموشی
 فراموشی فراموشی فراموشی فراموشی فراموشی

بوکالیته در فراموشی
 فراموشی فراموشی

sadiyeye meydan verilmemesi için cihet-i askeriye ve zabıtaca tedabir-i tekdikârîde bulunulmakta olduğunun ve levazım-ı harbiyenin ziya'dan vikayesi zımında tesdid-i tekidat olunarak bu babda memurin-i müteallikasına evamir-i ekide ve şedide ita edildiğinin Harbiye Nazırı Paşa tarafından mumaillelyh kumandana cevaben iş'arı ve eşhas-ı maznunenin hin-i isticvabında zabtiye-i Osmaniyenin bulundurulması keyfiyetinin de ilâveten izbarı bittensib bu dairede kalemeye alınan merbut fransevi-ül-ibâre tezkere müsveddesinin bir suretinin mumaillelyh kumandana lâcîl-ül-tebliğ Harbiye Nezaretine tevdiî tezekkür kılındı.

Tevfik (Paşa) ve diğer imzalar.

BELGE 5

Anadolu'daki Örgütlenmeyi İttihatçılık ve Bolşevikle Suçlamalara Örnek Bir Belge Şifre Telgrafnâme*

Dahiliye Nezareti
Bâb-ı âli
Şifre Kalemî

Mahreci: Konya
Tarih-i Keşidesi: 25 Haziran 35

Gayet Müsta'celdir.

C. 18 Haziran 35 Şifre: Şimdi yazdığım açık telgrafa zeyldir.

Kolordu müfettişliğinin makam-ı âciziye yazmış olduğu telgrafı şifreye kalb ederek aynen zire aldım. Hükümetin nokta-i nazarıyla Harbiye Nezaretinin ittihadı arasında pek büyük bir fark görüyorum ki bunun neticesi yavaş yavaş anarşiyi ve birden bire de bolşevizm gayelerini intâc edecektir. Esasen ittihadcıların son tertibat ve programları da bundan başka bir şey değildir. Şayed Harbiye Nezaretiyle hükümet müttehid olmayub Kolorduların tertibatından Harbiye Nezareti haberdar değilse de bu da başkaca şâyân-ı esefdir. Bu babda müteselsilen vuku'bulan marûzatım zât-ı meseleyi tavziha kifayet eder. Vilâyet muvalat-ı âcizi ile beraber daha tebliğat-ı devletlerini almaksızın aynı dairede hareket ederek sükun ve itidali muhafaza muktedir olmuş isem de Burdur ahz-ı asker reisi İsmail Bey'in öyle millî teşkilât arkasında koşması diyebilirim ki Burdur ve Isparta'nın İtalyanlar tarafından işgalini tesri' etmiştir. İşte meseleyi hey'et-i mecmuasıyla nazar-ı ittilâ-i devletlerine arz ile ıktifa eylerim.

25 Haziran 35 (1919)

Nazır
Cemâl.

* Kaynak: BBA - BEO/Siyasî Kısım.

خاندان قزاقی

شماره قلمی

محرری

تجویز

شماره قلمی

شماره قلمی

شماره قلمی

شماره قلمی

خاندان قزاقی

ع ۱۸۰۰ : سید یزدان احمدی خواننده

خطاورد و مستصفاً مقام عاجز و بایسته اولی و ثانی سیفیه یقیناً اولاد عیناً بزیر اربع
حکومتی نفقه نظیر حریه نفق و اجرت او آره سزه بد جوں برزنده کوی برکه بونی
نیمه کی بیله براسه انارشی و درود برده برسه ویزم فایزین انجاق ایه جگمه اساساً ای چیدون
محول رضانه ویر و اولاد و ده برزنده بیتر برش و کمره شایه حریه نفق تید صورت تکملاً
قول اور و اول تر بیاضده حریه نفق ای خردا و کمره بوده بقدر شایه اسفند بیله و شمس
و قوجولان مود و شایه نام سندی ترمیو آفتابا بد ولایت ملاحظه عاجز بر باره بیضانه
و ولایتی اقمزیه حیه دان و ده و کتیا بدله سکوه و اقدای محافظیه مقدر اولسه ای سده
بوده و اخذ عده نیمه اسسین بکده ایچ سده سکیده آره سزه قوش دیر بیدم که
بوده و ایسار طرف ایان بند طرفه استانی ترمیو ایستد ایینه سندی طرف مجر و سید

نفق الطلاق و قویزه عده ایستقا ایچم (بر سر ایستد) نانی
جمعه

1918

- I. *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*
- II. *Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası*
- III. *Radikal Avam Fırkası*
- IV. *Selâmet-i Amme Heyeti*
- V. *Teceddüt Fırkası*
- VI. *Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti*
- VII. *Milli Türk Cemiyeti*
- VIII. *Milli Kongre*
- IX. *Ahali İktisat Fırkası*
- X. *Selâmet-i Osmaniye Fırkası*
- XI. *Kürdistan Teâli Cemiyeti*
- XII. *Sosyal Demokrat Fırkası*

OSMANLI İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

(Son Kongre ve Dönüşüm)

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Son Kongre (1 - 5 Ekim 1334 - 1918)

İTTİHAT ve Terakki Cemiyeti'nin son hükümeti Talât Paşa kabinesi Mondros Mütarekesinin imzalanmasından önce istifa etmiştir. Müşir İzzet Paşa kabinesi kurulmuştur. Ülke işgallerle başlayan uygulamalara terkedilmiştir. Meclis-i Mebusan henüz feshedilmemiştir ve gürültülü bir çalışma içindedir. Bir matem havası içinde İttihat ve Terakki son kongresini toplamıştır¹.

İstifalardan ötürü kongre divanı değişik bir içerikle kurulmuştur. 1. Reisliğe Musul meb'usu şair (Hacı) *Mehmet Emin Bey*; 2. Reisliğe Ertuğrul meb'usu *M. Şemsettin Bey* (Günaltay) seçilmişlerdir. Toplantılara *Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası* temsilcilerinin çağırılması önerilmişse de, fırkaca kabul edilmemiştir².

Kongrede iki tez çarpışmıştır: Bir öneriye göre İttihat ve Terakki kendini feshederek siyasal yaşamdan kesin olarak çekilmelidir. Karşı öneriye göre İttihat ve Terakki programı ile siyasal sabıkası olmayan, yıpranmamış isimler yeni bir parti kurmalıdırlar. Bu takdirde İttihat ve Terakki "mefsu" (feshedilmiş) sayılmayacak, biçim değiştirerek, aynı "öz"le, başka bir siyasal partiye dönüşecektir (bk. s. 94-95).

İkinci tez kazanmış ve tasarı hazırlamakla görevli bir komisyon, bir de hesap tetkik encümeni kurulmuştur.

Bu arada en üst kademe liderlerinin yurt dışına kaçtukları haberleri kongreyi sarsmıştır.

Kongrenin son günü (5 Kasım 1918) yeni fırkanın ismi üzerinde hararetli konuşmalar olmuş, 4 çekimser ve 9 muhalif oya karşı 35 oyla *İttihat ve Terakki adının tarihe karıştığı* kabul edilmiştir.

¹ *Minber*, 2 Teşrin-i sani 1334

² *Zaman*, 6 Teşrin-i sani 1334

Muhalef bir gazete önerilen isimler arasında en çok «teceddüt» ün (yenilik anlamına) beğenilmiş olduğunu ve hayata bunalımlar içinde doğan bir kuruluşun «eski Fırka'nın lekelenmemiş, mucib-i hacalet (utandırıcı) işlere karışmamış azalarının yeni bir kisve, gaye ve unvan tahtında» çalışacaklarını bildirmiştir.

Son olarak yeni fırka'nın, *Teceddüt Fırkası* idare heyeti ve fırkaya giriş koşulları³ saptanmıştır. Dört gün süren tarihsel görevini tamamladıktan sonra kongre dağılmıştır.

2. Fesih ve Sonrası

İmparatorluğun alinyazısıyla bütünleşen İttihat ve Terakki Cemiyeti' (ve Fırkası)'nin fesih kongresiyle hukuken var olmasına karşılık, fiilen yok olduğu ya da «intihar ettiği» kabul edilecek bir fikir değildir. Çünkü gerçeğe uymamaktadır. Şöyle ki:

Önce, muhaliflerinin egemen oldukları İstanbul'da, belli başlı üyelerinin ve meb'uslarının bir kısmı «Hürriyetperver Avam», «Teceddüt» ve «Radikal Avam» fırkalarına girmişler, parlamento ve siyasal yaşamdan ayrılmamışlardır. Mebusan'ın ilk feshini (21 Aralık 1918) gerektiren baş neden bu olguda aranmalıdır. İkinci olarak, henüz kapanmayan şubeleri ve kulüpleriyle İttihat ve Terakki Anadolu'da (ve Trakya'da) hâlâ ayaktadır. Örgütün Müdafaa-i Hukuk hareketinin oluşmasında büyük etkisi olmuştur. Dolaylı olarak İstanbul'u da etkilemiştir. Anadolu hareketinin İttihatçılık olduğu, Hürriyet ve İtilâf tarafından bu nedenle ilân edilmiş ve 1919 seçimine bu yüzden katılmadıkları da ileri sürülmüştür⁴. O kadar ki, 1911'de olduğu gibi, Anadolu'yu baskısı altında tutan İttihat ve Terakki'ye karşı bu sefer de Hürriyet ve İtilâf bayrağı altında muhalefetin çılglaşması önerilmiştir⁵.

Ülke dışında

Ülke dışına kaçan İttihatçı liderlerin maceraları başlı başına bir konudur ve bugün de bilinmezlerle doludur⁶.

³ Bu konuda bk. s. 93 - 94.

⁴ Bu fırka ile ilgili bölüme bakılmalıdır.

⁵ Beşinci Dönem Osmanlı Mebusan Meclisi feshedildiği zaman (11 Nisan 1920), *Alemdar*'ın yorumu: "... Mebusan, lâyük olduğu âkıbete uğradı... Sopa ile, tehdit ile sırf kuvayı gayr-ı milliyeye çetelelerinin tazyiki altında toplanan ve kendisine hasbî olarak (kendiliğinden) millet vekilleri meclisi unvanını veren Cemiyet nihayet lâyük ve müstahak olduğu âkıbete uğramış ve dün feshedilmiştir" (*Alemdar*, 13 Nisan 1336).

⁶ Ayrı bir cilt olarak yayınlanacak *İttihat ve Terakki* kitabımızda bu konu ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Bu nedenle üzerinde kısaca durmakla yetiniyoruz.

Mondros ateşkesinden iki gün sonra, son İttihat ve Terakki kongresinin ikinci günü, Boğaziçinden bir Alman denizaltısı ile ünlü bir İttihatçı grup ülke dışına çıkmıştır. Talât Paşa, Enver, Cemal Paşalarla beraber bu grupta Dr. Bahattin Şakir, Dr. Nazım, Cemal Azmi, Bedri, Rüşühi Beyler de vardır. Yolcular Sıvastopol'a çıkmışlardır. Enver Paşa dışında, geri kalanlar Berlin'e gitmişlerdir.

Berlin'deki grup eylemsel yönü çok hafif çalışmalar yapmış ve temaslar kurmakla yetinmiştir. Yeni bir parti kuracakları haberi doğru çıkmamıştır⁷. Ve bir kısmı Ermeni komitacıları tarafından öldürülmüştür. Talât Paşa (15 Mart 1921), Sait Halim Paşa, Malta'dan gittiği Roma'da öldürülmüştür (6 Aralık 1921). Dr. Bahattin Şakir ve Cemal Azmi Beyler de Berlin'de öldürülmüşlerdir (18 Nisan 1921).

Cemal ve Enver Paşalar, bu grup içinde en eylemci olanlardır ve bu eylemlerini özellikle Bolşevik Rusya'da sürdürmüşlerdir.

Cemal Paşa bir süre Avrupa'da kaldıktan sonra, Moskova yoluyla Afganistan'a geçmiş ve bu ülkenin ordusunu modernleştirmede etkin çalışmalarda bulunmuştur. Bir Avrupa seyahatinden sonra yeniden Rusya'ya dönmüştür. Ve Tiflis'te o da Ermeni kurşunlarının hedefi olmuştur (21 Temmuz 1922).

Enver Paşa, ülke dışındaki İttihatçıların en hareketlisidir. Büyük tehlikeler içinde Moskova'ya gitmiş ve "İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadi" adlı bir örgüt kurmuştur. Kuruluşun "iç adı"nı *İttihat ve Terakki* olarak belirlemiştir. Ünlü Bolşevik liderlerle Bakü "Doğu Halkları Kongresi"ne ve yine "Halk Şûralar Fırkası"nın kuruluşuna katılmıştır (1-8 Eylül 1920). Anadolu'ya geçme girişimi başarılı olamayınca, Türkistan Seferine çıkmıştır. *Basmacılar*'la birleşerek Ruslarla savaşa girmiştir. Ve Pamir eteklerinde Düşenbe kentinde bir Rus birliğine karşı hücumla geçtiği sırada vurulmuştur (4 Ağustos 1922).

Bu grup dışında, ayrı ayrı ülke dışına giden İttihatçıların da varlığı unutulmamalıdır.

İttihat ve Terakki'ye Karşı Önlemler

İttihat ve Terakki'nin suçu Harb-i Umumi ve yenilgisi olarak ilân edilince, en ağır cezalara çarptırılması bu büyük suçuna da-

⁷ *Alemdar*'ın (23 Kânun-ı Evvel 1335) verdiği bu habere göre Berlin'deki İttihatçıları Lozan'da bir şube açmak kararını kongre halinde toplanarak vermişler ve bu şubeye Cavit Bey reis, eski elçilerden Sellm Fuat, Necmettin Molla Beylerle Hallacyan Efendi'nin üye olacakları belirtilmiştir.

yandırılmıştır. Önderlerin kaçıışı muhaliflerin en acı ve hakaret dolu eleştirilerinin konusu olmuştur⁸.

Daha sonra İttihatçılara karşı sert önlemler birbirini izlemiştir. Önce içlerinde ünlü İttihatçıların bulunduğu 69 kişilik bir grup Bekirağa Bölüğü'ne kapatılmıştır. Divan-ı Harb-i Örfi yargılamalara başlamıştır, yargılama devam ederken İngilizler 78 kişilik bir kabileyi Limni ve Malta'ya sürmüşlerdir (bk. s. 22) Divan-ı harp ilk toplu kararını 5 Temmuz 1919 tarihinde vermiş ve birçok İttihatçıyı "gıyaben" idama mahkûm etmiştir. Bu arada Boğazlayan Kaymakamı Kemal Bey ve Nusret Beyler, "Ermeni tehcir ve taktili suçlarındaki sorumluluklarından ötürü" idam edilmişlerdir. Kemal Beyin cenaze töreni İstanbul'u hayli karıştırmıştır⁹.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Tevfik Paşa hükümetince feshedilmiş, mallarına el konmuştur. Bu konudaki resmi tebliğ yayınlanmıştır (bk. s. 55, 57). Basında İttihat ve Terakki kulüplerinin kapatılacağı, Merkez-i Umumi'de araştırma yapıldığı, Mithat Şükrü Beyin istifası büyük puntolarla bildirilmiştir. Aralarında Refi Cevat Bey'in de bulunduğu bazı kişiler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden tazminat isteğinde bulunmuşlardır (bk. s. 60, belge 2).

⁸ Örneğin Refik Halit (Karay), *Gittler*, (Zaman, 4 Teşrin-i sani 1334) - *Kaçanların Macerası* (Alemdar 1920, sayı 426 - 2726) - Refi Cevat (Ulunay)ın ünlü makalesi *Oooh!* (Alemdar, 22 Kânun-ı Evvel 1334).

⁹ Bu konuda bk. İkdâm 11, 13 Nisan 1335

B. İTTİHAD VE TERAKKİ CEMİYETİNE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Fırka'nın Mallarına El Konulmasını Öngören Meclis-i Vükelâ Kararı

Meclis-i Vükelâ
Müzâkerâtına Mahsus Zabıtname

Sıra Numerosu: 51
Tarihi: 29 Rebîy'ülâhîr 1337
1 Şubat 1335

Tebliğ Olunduğu Devair: Dahiliye, Maliye
Tarih-i Tebliği: 2 Şubat 335

Hülâsa-i Meall

Mefsup İttihad ve Terakki Cemiyetinin gerek merkezde gerek vilâyatda mevcut emlak ve emvâl hakkında olunacak muamele teemmül olundu.

Kararı

Evvelce fesh olunduğu kendi taraflarından dahi ilân edilen İttihad ve Terakki Cemiyetinin badehu tebeyyün edecek hâle göre muktezası ifa olunmak üzere şimdiden cemiyet-i mefsuhanın gerek merkezde ve gerek vilâyâtda bulunan menkul ve gayr-ı menkul kâffe-i emlak ve emvâline ve nükûd ve tahvilâkına hükümetce vaz'-ı yed edilmesi tensib edildiğinden Dahiliye ve Maliye Nezaretlerine tebliğat-ı muktaziye ifası ve keyfiyetin evrak-ı havadisle ilânı tezekkür kılındı.

(İmzalar)

BELGE 1 a

Daire-i Sadaret Umur-ı İdariye Kalemi*

Evrak Numerosu: 51

2 Şubat 335

30 Rebiy'ülâhîr 337

Dahilliye Nezareti Vekâlet ve Maliye Nezaret-i Cellelerine.

Evvelce fesh olunduğu kendi taraflarından dahi ilân edilen İttihad ve Terakki Cemiyetinin ba'de tebeyyün edecek hâle göre muktezası ifa olunmak üzere şimdiden cemiyet-i mefsuhenin gerek merkezde ve gerek vilâyatda bulunan menkul ve gayr-ı menkul kâffe-i emlâk ve emvâline ve nükûd ve tahvilâtına hükümetçe vaz'-ı yed edilmesini bâtensib Maliye Nezaret-i Cellesine tebligat icra kılınmış olmağla vekâlet-i cellelerince de iktizanın ifasına himmet.

BELGE 1 b

Daire-i Sadaret Umur-ı İdariye Kalemi**

Evrak Numerosu: 287

Tarih-i Tesvîd: 5 Şaban 337

6 Mayıs 335

5 Mayıs 335 tarihli ve 296 numarolu tezkere-i ûtufiyelerine cevabdır. İttihad ve Terakki Cemiyetinin fesh ü ilgasına ve emvâlinin suret-i idaresine dair olan 2 Şubat 335 tarihli ve 51 numarolu tezkerenin suretli leffen savb-ı âlilerine irsâl kılındı efendim.

İşaret-i aliyye-i hazret-i müştüşârî üzerine

* Kaynak: BBA - Siyasi Dosya: 27

** Kaynak: BBA - Siyasi Dosya: 27

BELGE 2

**Gazeteci Refi Cevad (Ulunay) Bey'in
İttihat ve Terakki'den Tazminat İsteğini
Belirleyen Meclis-i Vükelâ Kararı**

**Meclis-i Vükelâ
Müzâkerâtına Mahsus Zabıtname**

Sıra Numerosu: 455

Tarihi: 7 Muharrem 1339

21 Eylül 1336

Tebliğ Olunduğu Devair: Dahiliye

Hülâsa-i Meâlî

Mahmut Şevket Paşa hadisesini müteakiben İttihat ve Terakki hükümetince tevkif ve tazyik ve işkenceye düçar edildikten sonra bilâ sebep nefy-ü tagrib Dersaadet'deki matbaası tahrib olunduğundan bahisle mezkûr matbaa ile emvâl ve emlak-i hususiyesinin imhasından ve nefy-ü tagribin tevlid eylediği hasar-ı maddî ve maneviden dolayı cem'an otuz beş bin lira tazminat itası istidamı havf Alemdar gazetesi sahib-i imtiyaz ve başmuharriri Refi' Cevat imzasıyla verilen arzuhalin gönderildiğine dair Nezaretin 11 Eylül 1336 tarihli ve 1299 numarolu tezkeresi merbutuyla beraber okundu.

Kararı

Müsted'inin emvâl ve emlakinin kimler tarafından ne suretle tahrib edildiğinin ve tahribat-ı vakiadan mütevellid zararı mikdarıyla bunun müsebbiblerine tazmin etdirilmesi mümkün olup olmadığının Polis müdiriyet-i umumiyesince tahkik ettirilerek inbası hususunun Dahiliye Nezaretine tebliği tezekkür kılındı.

Damat Ferit ve diğer imzalar

Mevrudu: 21 Eylül 36/3382

BELGE 3

Talât Paşa'nın Son Kongredeki Nutku*

* Bu nutkun asıl metni bulunamamıştır. Bu amaçla Sayın Celâl Bayar ve Ahmet Emin Yalman'ın verdikleri metinler sunulmuştur.

BELGE 3 a

Talât Paşa'nın Son Kongredeki Konuşması

(Celâl Bayar tarafından yayınlanan metin)*

1 Kasım 1918 Cuma günü öğleden evvel fevkalâde bir kongrenin toplanmasına karar verildi. Ben, İzmir'de bulunduğum için acele toplanan bu kongreye yetişememiştim. Âyandan, Mebuslardan, İstanbul'da bulunan murahhaslar ile tanınmış eski ittihatçılardan 120 kadar delegenin huzuru ile kongre müzakereye başlamıştı.

Talât Paşa, riyaset makamına geçmiş, Cemiyet'in lideri sıfatıyla Balkan Muharebesi'nden beri üzerinde yürünen politikayı, 1914 - 1918 Cihan Harbi'ne neden ve nasıl girildiğini anlatmıştı. Paşa'nın nutkunu mealen kaydediyorum¹.

"Öteden beri büyük bir Avrupa devleti ile anlaşmak politikası ta-kibedyorduk. İngilizlerle, Fransızlarla temaslarımızdan ancak men-fi netice almıştık.

Bir gün Sadr-ı âzam Sait Halim Paşa, Enver Paşa'yı, Halil Bey'i ve beni (Talât Paşa) yalnızca çağırdı. Alman elçisinin müsavi şartlarla bir ittifaktan bahsettiğini söyledi, fikirlerimizi sordu.

Memleketin kalkınması, varlığının korunması için böyle bir ittifakın lüzumunda her üçümüz birleştik, müspet cevap verdik. Sadr-ı âzam Sait Halim Paşa, iş henüz bir yoklama mahiyetinde olduğu için başkalarının bilmemesi lâzım geleceğini söyledi. Müzakerelerine devam etti. Kuvvetli bir devletin, zayıf Osmanlı İmparatorluğu ile ittifak etmek istemesi yakın bir harbin işaretiydi. Bunu anlamakta gecikmedik. Yalnız harbin umumi olacağını tahmin etmiyorduk. Böyle bir ittifaka girmekle memleketimizi her türlü tehlikeden korumuş olacağımızı düşünüyorduk. Nihayet Sadr-ı âzam Paşa, Almanya ve Avusturya - Macaristan elçileriyle İttifak Antlaşması'nı imzaladı² Nazırlardan bir kısmına haber verildi.

Az sonra Rusya ile Almanya arasında harb başladı. Bizim de İttifak Antlaşması'na göre, muharebeye girmemiz lâzım geliyordu.

Sadr-ı âzam vakit kazanmak için elçileri oyalyıyordu. Böylelikle yeni antlaşmanın hükümleri bozulmuş oluyordu. Üstelik her iki tarafın emniyet ve sempatisini kaybediyorduk. Ben ve bazı arkadaşlarım bu hali beğenmiyorduk. Sait Halim Paşa, elçilerin hemen harbe girmemiz için ısrar etmediklerini, yalnız gecikmemizle ittifaka sadık kalmadığımızı söylediklerini anlattı. Bu sözlerden, onların da taah-

* Kaynak: Ben de Yazdım, C. 1, s. 109 - 112 (Sayın Bayar'ın dip notları aynen saklı tutulmuştur).

¹ Nutkun orijinal metni bulunamadı. Bu satırlar o kongrede hazır bulunanlardan bazılarını dinlemek ve o günlerin bu konu ile ilgili gazete haberlerini gözden geçirmek suretiyle edinilen bilgiye göre yazılmıştır.

² M. Cemal Bilsel: Lozan Cilt I. Sayfa: 154, 160 - 161.

hütlerinin devam etmeyeceği mânasını anlamak lâzım geldiğini ilâve etti.

Kabine toplandı. Vaziyeti mütalâa etti. Elçilere Bulgaristan'ın ve Romanya'nın siyasi durumları anlaşılmeden harbe girmemizin bizim olduğu kadar kendilerinin de menfaatlerine uymayacağını anlatmaya karar verdi.

Bir gün yine toplanmıştık. Enver Paşa biraz geç geldi: Bir "oğlumuz" oldu, diye söze başladı. Goeben (Yavuz) Zırhlısı ile Breslau (Midilli) Kruvazörü'nün Çanakkale Boğazı'ndan içeri girdiklerini söyledi. Gemilerin geleceğini kimse bilmiyordu. Bir sürpriz karşısında idik. Sadr-ı âzam Paşa ile bazı nazırlar tarafsızlık kaidesine göre gemilerin 48 saat içinde sularımızdan ayrılmasını veyahut silâhlarının alınmasını zaruri görüyorlardı.

Bu sırada Alman elçisi Sadr-ı âzam'ı ziyarete geldi. Görüştüler. Elçi, Sadr-ı âzam'ın karar halindeki teklifinden hiddetlenmiş. Müttefik sıfatıyla gemiler hakkında böyle bir muamele yapmaya hakkımız olmadığını söylemiş. Halil Bey ile ben elçiyi ayrıca gördük. İş çıkmazdan kurtarmak için gemilerin bize satılmasını teklif ettik. Bu tedbir ilk defa Halil Bey'in aklına gelmişti. Elçi biraz tereddütten sonra teklifimizi kabul etti. Gemileri, Hükümet satın aldı, malımızdır. Arada muvazaa yoktur.

Elçi, Bulgaristan'ı kazanmak hakkındaki kararımızı da iyi buldu. Hükümet, Halil Bey ile beni Bulgaristan'a gönderdi. Sofya'ya vardığımızda, Bulgar Başbakanı Radoslavov'u müsait bulduk. Padişah'ın tasdikinden sonra yürürlüğe girmek şartıyla Bulgar İttifak Antlaşması'nı imzaladık.

Bulgarlar da harbe girmek için Romanya'dan emin olmak istiyorlardı. Bükreşe gittik. Bulgarların arzularını yerine getirmek için Almanya ve Avusturya elçileriyle birlikte çalıştık. Romanya Başbakanı Bratiano'dan sözle teminat aldık. Bulgarlar bunu kâfi görmediler. Yazılı teminat almakta ısrar ettiler.

Biz Romanya'nın harbin sonuna kadar tarafsızlıkta sebat edeceğine inanmıştık. Çünkü Bratiano Romanya, hangi tarafla birlikte harbederse diğer tarafın üç gün sonra Bükreşe gireceğini, memleketin harabolacağını söylüyordu. Biz de bunu, kuvvetli delil sayıyorduk.

İstanbul'a döndüğümüzde kat'i bir karara varmak zamanının geldiğini Sadr-ı âzam Sait Halim Paşa'ya söyledim. Benimle lâfife etti:

— Siz fazla harbcisiniz, dedi.

Hakikatte ben, harbci değildim, Menfaatlerimize karşı hareket tarzımızı doğru bulmuyordum. Bir müddet daha beklemek için İttifak metnine bir madde ilâvesini teklif ettim. Bunu temin etmek için Halil Bey'in askerî bir heyetle Berlin'e gitmesi kararlaştı. Halil Bey yol hazırlığı yaparken Arife günü (29 Ekim 1914) Karadeniz'de Rus Donanması ile Amiral Souchon arasında bir muharebe olduğunu, Yavuz'un Rus sahillerini bombardıman ettiğini haber aldık. Bu meseleden Sadrazam son derece müteessir oldu. Ertesi günü muayedeye

(Padişah'ın bayramını kutlama törenine) iştirâk etmeyeceğini bir tezkere ile bana bildirdi. Hâdiseden hiçbirimizin malûmatı yoktu. Ben de, diğer arkadaşlar gibi, Enver Paşa'nın haberi olduğuna kani idim. Bayram günü Halil Bey'in evindeki toplantımızda Enver Paşa'ya hücum ettim. Paşa, haberi olmadığını yeminle temin etti. Bu vaka üzerine harb bir emrivaki olmuştu. Sadr-ı âzam istifa etti. O, bir müddet daha harbden uzak kalmayı istiyor ve bunun mümkün olacağını sanıyordu. Bayramın üçüncü günü Sadr-ı âzam Paşa'nın yazısında Kabine içtima etti —bu arada Sait Halim Paşa istifasını geri almıştı— Kabine âzâlarının çoğu hemen harbe tutuşmayı muvafık bulmadıklarından, İtilâf Devletleri'yle uzlaşmak istiyorlardı. Bu devletlerin İstanbul'daki elçileri ise bunu kabul etmek için, Alman gemileri ile Alman Askerî Heyeti'nin hudüt dışına çıkarılmasını ıleri sürüyorlardı. Hükümet buna muktedir değildi.

Bazı arkadaşlar, müttefiklerimiz ısrar ederlerse derhal harbe girmeye taraftar idiler. Ben de aynı kanaatte idim. Rusya'nın, Catharina zamanından beri Türkiye'yi parçalayarak İstanbul'u almak istediği malûmdur. Son zamanlarda İngiltere, Fransa, Rusya'nın Şark siyasetini tamamiyle tasvib etmişlerdi. Almanya'nın mağlûbiyeti halinde siyasi muvazene bozulacağından Rusya'nın senelerden beri beklediği parçalanma programını Türkiye aleyhinde tatbik edeceğine en ufak bir şüphem dahi yoktu.

Biz harbe girmekle Rus kuvvetlerinin bir kısmını bağlamış, bu suretle de Almanya'ya büyük yardım etmiş olacaktık. Türkiye'nin var olarak kalmasını Almanya'nın harbi muvaffakiyetle bitirmesinden buluyordum. Bu sıralarda İtilâf elçilerinden bazıları nazırlardan birine: "Osmanlı Devleti bitaraf kaldığı takdirde tamamiyetinin garanti edileceğini" söylemişlerdi. Kanaatımca, bu sözün ehemmiyeti olamazdı. Tarih bu gibi beyanatın kıymetini gösteriyor. Tamamiyeti, iki mühim anlaşma ile garanti edilmiş bulunan Devlet-i Osmaniye'nin nasıl mütemadi taarruz ve tecavüzlere uğradığını hepimiz biliriz. Devletlerin, bu vaziyeti devam ettikçe Rusya'nın galebesi ve hâkim olması karşısında mevcudiyetimizin muhafazası tasavvur bile olunamazdı.

Sadr-ı âzam Paşa da nihayet bir karara varmaya mecburdu. O da harb halini kabul etti. Cavit de (Maliye Nazırı) beraber olduğu halde dört nazır istifa ettiler. Harb başladı. Hükümet'in, Fırka'nın bütün gayretleri, Umumî Harb'in kazanılması hedefine tevcih edildi. Çanakkale'nin şanlı müdafaası, Irak'da Kütülamara zaferi, Almanların Batı cephesindeki muvaffakiyetleri ve daha sonra Hindenburg'un Mazuriya (Masurie) gölleri çevresinde Ruslara galebesi herkesin yüzünü güldürdü.

Çekilen nazırlar Almanya'nın "nihai zaferi"nden şüphe ettikleri için aleyhte rey vermişlerdi. Bütün Osmanlılar galip bir Almanya ve Avusturya'nın yanında Türkiye'nin istiklâlini koruyacağına inanıyorlardı. Rus İhtilâli'nden sonra bu hakikat daha iyi anlaşıldı. Bizim için Almanya'nın harbi kazanması şüphesiz iyiydi. Almanya'nın

mağlûp olmaması da kâfi görülüyordu. Kimse harbe girildiğinden pişman değildi. Padişah, Veliâht Sultan Vahdettin, Ayan ve Mebusan Meclisleri, memleketin kurtarılmış olduğuna kaani idiler. Fakat harbin bu kadar uzun süreceği kestirilememiştir.

Dört harb yılının iki senesi fedakârlıklarla geçti. Halk canını, malını seve seve verdi. Sivil, asker bütün memurlar şereflerini muhafaza ettiler. Harbin üçüncü ve dördüncü yıllarında yolsuzluk yapanlar oldu. Bunlar da takibedildi. Cezalandırıldı. Son zamanlarda harb tâlîhi döndü, mağlûp olduk. İktidar mevkiini bıraktık. Şimdi de Cemiyet'in Reisliği'nden çekiliyorum. Umumi Merkez âzâları da istifa ettiler. Bundan sonra Fırka'nın mukadderatı kongrenin kararına bağlıdır".

Bu nutuk ile Talât Paşa, Türkiye'de son vazifesini yapmış oldu. Kongrenin bundan sonraki toplantılarında hazır bulunamadı.

BELGE 3 b

Talât Paşa'nın Son Kongredeki Konuşması

(Ahmet Emin Yalman tarafından yayınlanan metin)

İttihat ve Terakki Kongresi*

Balkan Harbinden beri memleketi idare eden İttihad ve Terakki, allak - bullak haldeydi. Gidişi beğenmeyenlerin hepsi tenkitçi sıfatıyla ortaya atılmıştı. Eski liderlerin nüfuzundan eser kalmamıştı. 4 Ekim'de toplantıya başlayan Parlamentoda kasırga havası esiyordu. Vilâyetlerden acele alınan murahaslık vesikalarıyla bir takım delegeler bir araya getirildi. Bunlara İstanbul'daki tesislerin ve teşkilâtın erkânı katıldı. Partinin kaderini belirtmek üzere 14 Ekim'de derme çatma bir kongre toplandı, 18 Ekim'e kadar şiddetli münakaşalar içinde devam etti. İsmail Canbolat'ın başkanlığı altındaki kongrede Talât Paşa tarafından yapılan konuşmada harbe girmek ve harp yıllarında ipin ucunu kaçırmak suretiyle yapılan hataların bir hesabı vardır. Talât Paşa'nın söylediklerinin belli başlı noktaları şunlardır:

«Meşrutiyet hayatına, İngiliz dostluğuna ait ateşli emellerle girdik. Fakat gün geçtikçe iki memleketin hedefleri arasındaki mesafeler genişledi. Balkan Harbinin sonlarına doğru Mahmut Şevket Paşa iş başına geçince, eski Sadrazam Hakkı Paşayı fevkalâde bir vazife ile Londra'ya yolladık. Orada anlaşmaya varınca, Fransa'ya gidecek. Paris'te de müzakerelere girişecekti. Tam bu sırada Rusya çok şiddetli bir nota ile karşımıza dikildi. Balkan Harbinden henüz çıkmıştık. Türkiye'nin çok zayıf, hatta ölüm halinde olduğu iddiaları bütün Avrupa'yı sarmıştı. Rusya bu durumdan faydalanarak,

* Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. 1, s. 307 - 311.

1878 Berlin Muahedesinin Doğu vilâyetlerine ait maddelerinin yürütülmesini istiyordu. Bab-ı âli telâşa düştü, İstanbul'da bulunan sefirlerle temaslar aradık. Hakkı Paşa'ya Doğu vilâyetlerde islahatın tatbik şekli hakkında İngilizlerle anlaşmasına dair talimat verildi. Berlin muahedesi Doğu vilâyetlerimizde Türk hakimiyetinin devamını garanti ediyordu. Buna dayanarak Doğu vilâyetlerinde İngiliz idareci ve müfettişler kullanılmasına ve islahata girişilmesine dair bir anlaşmaya vardık. Hizmetimize girecek İngilizlerden bir kısmının isimleri bile belli oldu, fakat Çarlık hükümeti Londra nezdinde nüfuzunu kullandı, İngilizler sözlerini geri aldılar, islahat projesi suya düştü. İstanbul'daki ecebi sefirleri arasında yalnız Alman sefiri bizi tutuyordu. Almanya'nın ağır basması sayesinde Doğu vilâyetleri islahatı işi, acele bir mesele halinden çıkarıldı ve **umumi islahat davasının içinde eridi**. Bu münasebetle Almanya'ya doğru kayma meyli kuvvetlendi. Bir ittifak için Almanları yokladık. Balkan muvazenesi aleyhimize olarak bozulduğundan herhangi bir ittifaka ihtiyaç duyuyorduk. Berlin şöyle cevap verdi: «Türkiye'de kudret yok. Zamanı gelince düşünülür.» 1914'de Almanya, İttifak konuşmasının zamanı geldiğini bildirdi. Bundan memnun olmamağa sebep görmedik. Müzakereye giriştik. Başlıca esaslarda kolayca anlaştık. İttifak projesi meydana geldi ve iki tarafca parafe edildi. Bundan sonra Bosna - Hersek cinayeti oldu. Sırbistan - Avusturya ihtilâfı patlak verdi. Anlaşıldı ki evvelce müracaatımızı reddeden Almanya, harbin zaruri bir hale geldiği kanaatiyle bizimle ittifakı istiyor. Biz bunu tabii gördük. Bizden edilecek bir istifade olmadan, büyük bir devletin bizimle ittifakın gâilelerini göze alması beklenemezdi.

Umumi Harp patladı. «Harbe ne zaman gireceksiniz?» diye Alman ve Avusturya sefirleri karşımıza dikildiler, bizi sıkıştırmağa başladılar. Cevap verdik: «Gireceğiz, Rusya ile çarpışmak bizim için bir ihtiyaçtır, fakat Bulgaristan'ın tutumu belli olmadan harbe giresek, size hiç faydalı olamayız, ancak kendimizi zarara sokarız. Bulgaristan diğer tarafa katılırsa İstanbul müthiş bir istilâ tehlikesine uğrar. Bulgarlar bizim tarafa geçer geçmez var kuvvetimizle ittifak cephesinde yer alacağız.» Böyle vakit kazanıyorduk, harbin cereyanını izlemeğe imkân buluyorduk.

İtilâf devletlerinin tarafsız kalmamız için bize tekliflerde buldukları şâyi oldu. Gerçek şudur ki, Karadeniz vakasına kadar Rusya bize hiç bir şey teklif etmedi. İki Batı devleti ise, tarafsız kalmamız için bize sıkı tavsiyelerde bulunmaktan başka bir şey yapmadılar. Biricik vaadleri «Harbe girmezsek, aramızın **tamamlığını temin ettiklerinden ve Rusya'nın da bunu yapması için çalışacaklarından**» ibaret kaldı. Bu ise hükümsüz bir şeydi. Doğu vilâyetleri meselesinde anlaşmaya varmış iken, ilk işaretle bizi Rusya'ya feda eden İngiltere'den ne bekleyebilirdik? Rus ihtirasları karşısında elbette yelkenleri indireceklerdi. İngiltere, halkımızın bunca fedakârlığı ile Donanma Cemiyeti tarafından yaptırılan Birinci Osman ve Resad drednotlarımıza el koyarak bizi Adalar Denizinde Yunanlılara

üstünlük sağlamaktan mahrum etmemiş miydi? Protestolarımızı hiçe saymamış mıydı? Bununla beraber harp patladıktan sonra sert davranmamaları, Almanlar'dan Goeben ve Breslau gemilerini aldığımız ve kapitülasyonları ilga ettiğimiz zaman yalnız kuru bir protesto ile kalmaları, büyük kuvvetlere karşı ağır bir mücadeleye girmişken, bilhassa Boğazlar meselesi dolayısıyla bizim harbe girmemizi önlemeğe kıymet vermelerinden ileri geliyordu. İtilâfçılar, iki Alman gemisinin sularımızda bulunmasından ve Alman askeri heyetinin faaliyetlerinden pireleniyorlar, fakat itirazlarını son hadde getirmemeğe dikkat ediyorlardı.

Almanlar, bizim itirazlarımızı yenmek için bizi Sofya ile müzakerelere girişmeğe davet ettiler. Orada Radoslavov kabinesi iş başında idi. Bunun Hariciye Nazırı Guadiyef şahsi dostumuzdu. Kabinede uzun müzakerelerden sonra Halil Beyle beraber Sofya'ya gittim. Orada anlaşıldı ki anahtar Bükreş'tedir ve Romanya'nın ne yapacağı belli olsa, Bulgarlar harbe girmeğe ve Sırlardan intikam almağa teşnedirler. Bulgarlara hak verdik. İstanbul'la muhabereden sonra Bükreş'e gittik. Alman Sefiri sonradan Hariciye Nazırı olan Kühlmann, Avusturya Sefiri yine sonra Hariciye Nazırlığına geçen Kont Çernin idi. Onlarla işbirliği ettik. Başvekille, nazırlarla, başlıca partilerin başkanlarıyla temaslara geçtik. Her akşam birleşerek, neticeleri birbirimize bildiriyorduk. Nihayet Rumenler bir Bulgar-Sırp harbinde tarafsız kalacaklarını vadettiler. Sofya kabinesi, sefirine yeni talimat verdi, teminat istedi. Romanya şifahi sözden ileri gidemeyeceğini söyledi, Bulgarlar yazılı teminatı ısrar ettiler. Yapacak bir şey yoktu. Bize, iki zıd baskı karşısında vakit kazanmağa çalışmaktan başka bir şey kalmıyordu. Bu da kolay değildi. Alman nüfuzunun memlekette genişlediğini gösteren alâmetler çoğalıyordu.

İşler bu merkezde iken Karadeniz vakası çıktı. Talim bahanesiyle Karadeniz'e açılan Amiral Souchon, Rus limanlarını ve Rus filosunu bombardıman etti. Benim vakadan önceden haberim olduğu sanılmıştır. Bu doğru değildir. Harp yıllarında yalanı tekzip etmeğe lüzum görmedim, şimdi harp bitmiştir, ben iktidarda değilim. Serbestçe doğruyu söyleyebilirim. Sizi namusumla temin ederim ki ben de olanı, biteni herkes gibi olup bittikten sonra haber aldım.

Hadise şiddetli tepkiler yarattı. Sadrazam Sait Halim Paşa istifaya kalkıştı. Nazırlardan Çürüksulu Mahmut Paşa, Süleyman Elbustani, Oskan Efendi derhal istifa ettiler. Bütün gayretlere rağmen Maliye Nazırı Cavit Bey de onlara katıldı. Sait Halim Paşa'yı İtilâf devletleriyle müzakerelere girişmek vaadiyle, istifasını geciktirmeğe razı edebildik.

Hadise, bir Kurban Bayramı günü merasim sırasında sarayda ağızdan ağıza duyuldu, top gibi patladı, büyük heyecan yarattı. Umumi efkâr Alman zaferlerini alkışladı. Dört istifa kabinesinin, bu alkışlarda bir bütün olarak beraber olmadığını belli ediyordu.

Kabine derhal, Sait Halim Paşayı, İtilâf Sefirleriyle ve bilhassa Rus sefirıyla müzakerelere girişmeğe memur etti. İngilizlerle Fran-

sızlar Rus protestosuna iştirâkle beraber arada tavassuta razı oldular. Şartları şuydu: Alman askeri heyetinin memleketten çıkarılması, Alman gemilerinin silâhsızlanması, tarafsızlığın açık bir surette ilânı ve Almanya ile gizli münasebetlerden kaçınılması, yani ittifağın tamamıyla ortadan kaldırılması...

Müzakereler buraya dayanınca, kabinede uzun konuşmalar oldu. Mesele Kabinenin kararına kalıyordu. Ben vakanın zuhurunu hiç istemiyordum, fakat harbe girmemek için değil... Artık harbe girmeyi çaresiz buluyordum. Senelerce gayretten sonra elde ettiğimiz bir ittifağa sadık kalmayacak olursak, bundan sonra yeni bir ittifağ için kimseden güven göremezdik. Harbin sonunda yardımsız, herkesin güveninden mahrum ve her türlü ihtiraşlara maruz kalacaktık. Ben mütteliklerimizle beraber mutlaka harbe girmek niyetindeydim, fakat bunu mümkün olduğu kadar geciktirmeği, en uygun zamanda harbe girmeği istiyordum. Cavit ve Rahmi gibi en güvendiğim arkadaşların, muhalefetleri, Alman zaferine inanamalarından ileri geliyordu. Askerler Alman zaferini şüphesiz sayıyorlardı, fakat uygun zaman davası artık manasını kaybetmiş, ok yaydan çıkmıştı. Rusların Kafkasya'ya çok asker yığdıklarını biliyorduk. İki ordu arasındaki durum gergindi. Bir defa silâh patladıktan sonra geri çekilmek imkânını görmüyordum. Almanlarla olan taahhütleri feshetmeden harpten kurtulmak mümkün değildi. Mebusan Meclisi de bu kanaata katıldı. Harp başladı, sonuna kadar dayanmak bir zaruret halini aldı.

Bundan sonra sözü uzatmağa lüzum yoktur, neticeler meydandadır. Bunları doğuran saikler hakkında tarih hükmünü verecektir. Ben burada aleyhimize en çok propaganda yapılmasına sebep olan Ermeni tehcir, harp suiistimalleri, harp ticareti gibi meselelerin üzerinde durmak isterim.

Ben fenalıkları inkâr edecek değilim. Yalnız hakikati söylemek, mübalağaları ortadan kaldırmak arzusundayım. Tehcir vukuatı olmuştur, fakat bunlardan hiç birinde Bab-ı âlinin önceden verdiği bir karar üzerine hareket edilmemiştir. Büyük bir harp esnasında hareket serbestisini bozan, cephenin arkasında isyanlar çıkararak memleketin selâmetini, ordunun emniyetini tehdit eden hareketlere müsamaha edilemezdi. Erzurum'da ordunun hareketlerini zorlaştıran Ermeni çeteleri vardı. Bunlar başları sıkıldıkça Ermeni köylerinden yardım ve himaye görüyorlardı. Killiseler silâh deposu halindeydi. Tehcir çaresizdi. Her yerde intizamlı bir şekilde kalındığını ve zaruretin icaplarının dışına çıkılmadığını iddia edecek değilim. Bir çok yerlerde düşmanlıklar bu münasebetle patlak verdi. Hiç bir suretle istemediğimiz kötülükler oldu. Bir takım memurlar haddinden ziyade zulüm ve şiddet göstermişler, bir hayli masum haksızca kurban olmuştur. İtiraf ederim ki bunları önlemek Hükümetin vazifesiydi. Fenalıklar önlenemediği takdirde kabahatleri aramak, bulmak, cezalandırmak gerekti. Bazı yerlerde bu yapılmıştır, fakat yeter değildi. Umumi tahkikat yapmak ve mücadelelere girişmek doğru olurdu, fakat harp zamanında bunu yapmak kolay değildi. Arada hiç

bir menfaat ve düşmanlık hissine kapılmadan sırf memlekete hizmet iddiasıyla zulümler irtikâp edenler vardı. Havsalaları dar, fikirleri mahdut, taassup hislerinin baskısı altında bulunan bu gibiler çoktu. Harp esnasında en ziyade birliğe muhtaç bulunurken, mümkün olsa taştan adam yaratıp cepheye gönderilmek isterken, memlekette iki cereyan arasında bir uçurum açmak uygun olabilir miydi? Ben bunu doğru bulmadım. Her türlü mesuliyeti üzerime aldım, her türlü tahkikatı harp sonuna bıraktım.

Harp uzadı taşıt işlerinde, ticaret muamelelerinde, laşede türlü türlü yolsuzluklar oldu. Bunun inkârı imkânsızdır. Suçlular cezalandırılmalydı, bu iş yapılamadı. Bu vazifenin yerine getirilmemesinden mesul olanlar meydandadır, onlar biziz. Bunun mesuliyetini kabul etmeye hazırız.

Müşamanın sebebi ayındır. Ticaret adamlarından başka bir çok memur ve asker de işe karışmış, kötülük dal-budak salmıştı. Harp zamanında mücadele açmak, birliği bozacaktı. Şiddetle muhtaç olduğumuz bir çok kollardan bizi mahrum bırakacaktı. Bu sebeple tahkikat, açmayı ve cezalamayı harp sonrasına bıraktık. Bizim yerimize geçenler bu işleri elbette dikkate alacaklardır.»

Talât Paşa, gözleri yarı dumanlı bir halde üzüntü ve heyecan içinde uzun beyanatı yaparken, bu noktada durdu. Kongre heyetini süzdü uzun bir duraklamadan sonra yeniden kuvvet almış gibi sözüne devam etti.

«Biliyorsunuz Bulgar cephesi çökmüştür. müttefiklerimizle temasımız kalmamıştır. Suriye'de ordularımız bozguna uğramıştır. Harp bizim mağlup olmamızla sona ermiştir. Karşı tarafın hiç olmazsa Wilson prensipleri dairesinde hareket etmesini sağlamak maksadıyla beraberce Wilson'a başvurduk. Bu müracaatla beraber şunu düşündük ki harbi idare eden ve Amerika'nın gözünde harpten mesul olan bir kabinenin iş başında kalması caiz değildir. Bunun için kabinenin istifasını Padişaha verdik.

Siyasetimiz mağlup oldu. Bunun için de bizim iktidar mevklini ne suretle olursa olsun, muhafaza etmemiz mümkün olamazdı. Aynı zamanda umumi merkez olarak İttihad ve Terakki Cemiyetinin sevk ve idare mevkiinden umumi merkez heyetiyle beraber istifa ediyoruz ve cemiyeti gerçek ve meşru sahibi olan Kongre Hey'etine terk ve tevdi ediyoruz.»

BELGE 4

Sait Halim ve Talât Paşa Kabinelerinin Divan-ı Âli'ye Sevki Hakkında Divaniye Meb'usu Fuad Beyin tavrı*

* M.M.Z.C. 1334 (III. Devre, 5. Sene-1 intibaîhiye, 11. in'kiad, s. 76 - 77) - "Sait Halim ve Mehmet Talât Paşa Kabinelerinin Divan-ı Âli'ye sevkleri hakkında Divaniye Meb'usu Fuat Bey merhum tarafından

Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine

Sait Halim ve Talât Paşa kabinelerinin ziyirde muharrer esbap-tan dolayı Divan-ı Âli'ye sevkini talep ederim:

- 1 — Sebepsiz ve vakitsiz harbe girmeleri,
- 2 — İlân-ı Harbin esbap ve avamil-i hakikiyesiyle suret-i cereyan ve vukuu hakkında Meclis-i Umumi'ye hılâf-ı vâki beyanatta bulunmaları,
- 3 — Seferberlikten sonra ve ilân-ı harpten evvel, itilâf hükümetleri tarafından vuku bulan şerefli ve faydalı teklifleri reddeylemesi ve Almanya'dan bir gûna taahhüt ve ziman almaksızın ve bir faide-i gaiye temin etmeksizin harbe sürüklenmesi,
- 4 — Harbi dirayetsiz ve istikametsiz ellere tevîl ederek her cephede fûnun-ı harbiyenin kabul edemeyeceği mecnunâne hareketlerin cereyanına ve sırf menafi-i hasise-i şahsiye uğrunda kuvve-i hayatiyye-i milletin gasp ve israfına müzaharet eylemesi,
- 5 — Kavaid-i hukukiye ve insaniyeye ve hassaten Kanun-ı Esasimizin ruh ve sarahatine külliyyen münafi ve muvakkat kanunlar ve emir ve nizamlar ısdar ederek memleketi bir sahne-i fecayie kalb-eylemesi,
- 6 — Vekayi-i harbiyeden sevkülceyşe taallük etmeyen ve binaenaleyh ketmi lâzım gelmeyenleri mücerred muhafaza-i mevki dairesiyle ketmeylemesi ve her gün birer menfi sebeple düşmana çığnettği vatan-ı muazzez aksamının avakıbı elimesinden milleti vaktül zamanıyla haberdar etmemesi,
- 7 — Harp seneleri zarfında itilâf hükümetleri tarafından mükerreren vuku bulan ve bilhassa Rusya'nın inhlâlinden sonra edilen sulh tekliflerini reddeylemesi ve binnetice âkıbet-i meş'umeyi dâvet eylemesi,
- 8 — Harbin ihdas eylediği müşkülât karşısında halkın ihtiyacını tehvin edecek tedabire tevessül edecek yerde bir takım eşas-i maddiye ve hükmiyenin ihrazı servet eylemesini teminen ihtikâr ve sulistimal yollarına saparak memleketin iktisadiyatını batırması,
- 9 — Hiçbir lüzum ve kanuna müstenit olmayarak siyasi ve askeri sansürler ihdasıyla hürriyet-i matbuat ve muhaberatı ihlâl eylemesi ve Avrupa evrak-ı havadisini memlekete ithal etmemesi,
- 10 — Dahil-i memlekette bir hercümerc-i idari vücude getirerek ve hürriyetli can ve mal ve ırza musallat bir takım çetelere müzaharet ederek ika eyledikleri fecayie iştirak eylemesi.

28 Teşrin-i Evvel 334

Divaniye Meb'usu
Fuad

verilen takrir üzerine Bera-yı Tahkikat Kur'a İsbet eden Beşinci Şube tarafından icra olunan tahkikat ve zaptedilen ifadati muhtevidir" adlı eser, s. 5 - 6.

II

OSMANLI HÜRRİYETPERVER

AVAM FIRKASI

KURULUŞ YILI: *Ekim 1334 (1918)*¹

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: *İstanbul, Bâb-ı âli "Minber" gazetesi idarehanesi*

KURUCU VE YÖNETİCİLER²: *Ali Fethi (Okyar) Bey (İstanbul meb'usu), Hüseyin Kadri Bey (Karesi meb'usu)*

YÖNETİM KURULU (HEYET-İ İDARE): *Kurucular ve Tahsin Bey (Tokat meb'usu), Dr. Sami Bey (Divaniye meb'usu), Halet Bey (Erzincan meb'usu), Şakir Bey (Yozgat meb'usu), Fuat Hulûsi Bey (Demirelli) (Antalya meb'usu).*

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Fırka'nın Kuruluşu

FIRKA, İzzet Paşa Kabinesi döneminde, Mütarekenin imzalanmasından ve İttihat ve Terakki'nin son kongresinden önce kurulmuştur. Mütarekenin ilk siyasal partilerinden biridir ve parlamentonun Mebusan kanadı içinde kurulmuştur. Kurucuların tümü İttihat ve Terakki'nin eski meb'uslarıdır, bu bakımdan O'nun niteliklerini taşıyıcı sayılabilir³. Kısa bir süre sonra kurulacak olan Teceddüt Fırkasıyla aynı görüntüdedir. Fakat İttihat ve Terakki'nin yasal mirasçısı değildir.

Fırka'nın kuruluşunu Hüseyin Kadri Bey, İzzet Paşa'nın kabi-

¹ Aşağıda, 5 sayılı notta görüleceği gibi, Hüseyin Kadri Bey, İzzet Paşa, programını okuduktan sonra Fırka'nın kuruluşunu haber vermiştir. Bu tarih, 19 Ekim 1918'den, bir kaç gün önce olmalıdır. Gazeteler, 10 Ekim'den sonra, Meclis-i Mebusan'daki fırkalaşmalardan sözetmişlerdir. Fırkanın kuruluş tarihi, 10 - 19 Ekim arası olmalıdır. Belge olarak verdiğimiz başvurma dilekçesi de, tarihsiz bir kopya olarak elimize geçmiştir.

² Bu isimler, kurucuların başvurma dilekçesinden alınmıştır. (bk. s. 75 Belge 1).

³ Bu nedenle çok sayıda belgede iki fırkadan beraberce bahsedilmektedir. (Bk. Teceddüt Fırkasına İlişkin Belgeler, s. 75)

ne programını okuduğu gün (19 Ekim 1918), programın ana çizgilerini özetleyerek bildirmiştir. Kurucuların *İttihat ve Terakki'den istifa eden* meb'uslar olduğunu da eklemiştir⁴.

Meclis'te yapılan ilk açıklama, İttihatçıların kurdukları yeni partinin ideolojisini de belirliyordu⁵. Dikkati çeken nokta, Fırka programının hiçbir olağanüstü durumu olmayan bir ortamda kaleme alınmış gibi olmasıdır. Türklerin ve Türkiye'nin, tehlikelerle çevrili değil de, gayet normal, savaşız bunalımsız bir dönemde sorunlarının ele alındığı görüntüsü şaşırtıcıdır⁶.

2. Fırka'nın Örgütlenme ve Çalışmaları

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, parlamento içinde kurulmuş bir partidir ve kısa süren hayatı boyunca ülke içi örgütlenme olanağını bulamamıştır. Bununla beraber, Meclis-i Mebusan içinde aktif bir rol oynamıştır.

Kurulduğu tarihten Mebusan'ın feshine değin, Fırka, İzzet, Tevfik ve Damat Ferit Paşalar kabineleriyle diyalog kurmuştur. İzzet Paşa hükümetinin programını kendi programına uygun

⁴ Hüseyin Kadri (Karesi) — ... Bazı meb'us arkadaşlarımızla birlikte, İttihat ve Terakki Fırkasından ayrılarak şu esasat dairesinde bir fırka teşkil etmiş bulunuyoruz" (MMZC 1334 - 1918, D. III, Sı 5, 4. İft., s. 18). (Konuşmacı, fırkanın ismini belirtmemiştir) — Bu konuda yeni bir kaynak olarak bk. Erik Jan Zürcher, *The Unionist Factor*, s. 78 - 80.

⁵ Hüseyin Kadri Bey, fırka programının dayandığı ana ilkeleri şöyle açıklamıştır: "... Kanun-ı Esasi'nin millete verdiği hukuk tamamen muhafaza edilerek hürriyetperverlik esasına sâdik kalmak ve Kanun-ı Esasi'nin ruhuna muhalif olan kavanin ve nizamati ilga etmek ve Kanun-ı Esasi'yi hâkimiyet-i milliye esasatı dairesinde tâdil eylemek ve aelhusus harp ve sulh kararları gibi milletin hakkı olan mesâili irade-i milliyeye bırakmak ve meclis-i milliye tahkikat-ı teşriye icrasına salâhiyettâr kılmak istiyoruz. Beynelmilel kendi hakkına kani ve başkalarının hakkına riayetkâr bir unsur-u müsalemet olarak hür yaşamak arzusundayız, düstur-u esasımız budur. Bu esasat dairesinde tanzim edilmekte olan program -ki yakında neşrolunacaktır- müfredatında Sadr-ı âzam paşa hazretlerinin şimdi vâki olan beyanatına da muvafık bulunuyoruz. Her türlü şekavetin memleketten ref'i ile beraber sükûnun ladesi için bozulmuş olan hakların temini lâzımdır. Bunun için Sadr-ı âzam paşa hazretlerinin beyanatında izahat-i kâfiye vardır. Sulhü istiyoruz ve istediğimiz şerâit de gayet mükemmel olarak izah ettiklerinden dolayı heyetimiz nâmına hükümete beyanı itimat ediyor ve o yolda bir takrir takdim ediyoruz. "Hıfzı Bey (Hüdeyde) - İştirak eyleriz" (MMZC 1334 - 1918, Aynı cilt, s. 18).

⁶ Fırkanın programı *Minber* gazetesinin 1. sayısında yayımlanmıştır. — Program, ayrı olarak da yayımlanmıştır. (bk. s. 75 vd. Belge 2)

bulduğu için, güvenoyu vermiştir⁷. Zaten, kurucularından Fethi Bey, bu kabinede Dâhiliye Nâzırlığını üstlenmektedir.

Tevfik Paşa kabinesiyle ilişkisi dostane olmamıştır. Fırka, kabineye, «mütecânis» (türdeş) bulmadığı gerekçesiyle, güvensizlik oyu vermiştir. Kuruculardan Hüseyin Kadri Bey, mütareke şartlarına uygun olmayarak yapılan askerî işgallerin, tüm uygar devletlerin parlâmentolarında protesto edilmesine ilişkin bir önerge sunmuştur⁸. Önergenin, gensoruya dönüştürülmesi kabul edilmemiş, yalnızca soru olarak gündeme alınmıştır. Fakat, Hariciye Nâzırı Mustafa Reşit Paşa'nın sudan cevaplamaları kimseyi tatmin etmemiştir. Önerge geri alınmıştır⁹.

Bu sefer, Tevfik Paşa kabinesinin programındaki esasları uygulamadığı konusunda (Teceddüt Fırkası ile beraber) yeni bir gensoru önergesi verilmiştir¹⁰. Hükümetin cevabı tartışmaya geçilmeden önce, Meclis feshedilmiştir.

Fırkanın kuruluşu, mütareke basınında, iyi karşılanmamıştır, siyasal partileri birleştirme ve ara bulma çağrısı¹¹, olumsuz bir tepki ile yanıtlanmıştır¹². Fırka, İttihatçılığın maskelenmesi sayılmıştır. Nitekim, Ahmet Rıza Bey'in çağrısı üzerine yapılan toplantıda, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası gibi örgütler «tasfiye» edilmeden, bu gibi girişimlerin gereksiz olduğu ileri sürülmüştür¹³.

Fırka'nın yayın organı «Minber» gazetesi olmuştur.

Fırka, içinden çıktığı İttihat ve Terakki'ye karşıt bir tutum iz-

⁸ Takrir metninden: "... İstiklâlimiz galipler tarafından selbedilebilir. Fakat, dünyayı sulh ve müsalemetle yaşatmak isteyen prensipler, bizim hakk-ı mevcudiyetimiz inkâr edildiği günden itibaren düşar-ı halel olmaya mahkûmdurlar. Biz, namuslarına itimat ettiğimiz galip milletlere silâhlarımızı namuslu millet olarak teslim ettik" (MMZC 1334 - 1918, D. III, Si 5, 18. içt., s. 154).

⁹ MMZC 1334 - 1918, Aynı içtima, s. 204 (Takririn Fırka adına geri alınıp alınmadığı tutanaklardan anlaşılmamaktadır).

¹⁰ MMZC 1334 - 1918, D. III, Si 5, 29. içt., s. 304.

¹¹ Çağrı metninden: "Hâlihazırın vehametli dolayısıyla hayati mevcudiyetimizi muhafaza etmek üzere, mevcut firkaların en muvafık surette nasıl çalışacakları noktasının müzakeresi için, her firkadan ikişer murahhas tâyini ve Beyoğlu'nda Matbuat Kulübünde 26 Kânun-ı Sani 1335 (1919) günü bir toplantı yapılması..." (Söz 1918, No. 7, s. 2.) — İkdâm, 24 Kânun-ı Sani 1919, s. 2 — Sulh-u Selâmet-i Osmaniye Fırkasına gönderdiği çağrı metni için bk. Söz, 26 Ocak 1919, No. 75.

¹² Celâl Nuri: Ruh-u Meşrutiyet (Âtı, No. 298, 300) - İsmail Suphi: İtlâf İstiyenler İtlâfın şartını hazırlamalıdır (Söz, 1919, 24 Kânun-ı Sani) — Mütevakkit, 1919, No. 1, 24 Kânun-ı Sani.

¹³ Söz, 24 Kânun-ı Sani 1919.

lemiş ve İttihatçıların son kongresine çağırıldığı halde katılmamıştır.

Fırka'nın, Mebûsan feshine değin, Mütareke ortamında, sesini duyurabildiği anlaşılmaktadır. Fethi Bey, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti başkanlığına getirilmiştir.¹⁴

3. Fırkanın Sonu

Fırka hakkında, en sert karar, birinci Damat Ferit Paşa hükümetince verilmiştir. 6 Mayıs 1335 (1919) tarihli Meclis-i Vükela kararında gerek Osmanlı Hürriyetperver Avam, gerekse Teceddüt Fırkalarının yönetim kurullarındaki üyeler incelenmiş ve tümünün de «mefsub (feshedilmiş) İttihat ve Terakki erkân ve âzay-ı sâbikasından» oldukları, bir kısmının zanlı ve tutkulu bulunduğu, her iki partinin de, yalnızca isim değiştirerek, «bir muvazaa sonucu» kuruldukları, İttihat ve Terakki'den farklı olmadıkları belirtilmiştir.

Her iki fırkanın da merkez ve taşra şubelerinin «hemen fesih ve seddi» (kapatılması), «münfesih İttihat ve Terakki emval ve emlakı» hakkındaki kararın bunlara da uygulanması ve dilekçelerinin iptali istendiği gibi, bundan sonra da «İttihat ve Terakki mahlûbu (dönüşüğü)» olarak başka adlarla kurulmak istenen parti ve derneklere izin verilmemesi kararlaştırılmıştır¹⁵.

Bu kararın sonucu olarak, Yozgat meb'usu Şâkir Beyin, 1919 yılında, Fırka'nın yeniden «faaliyete geçme» başvurusu, hükümetçe geri çevrilmiştir¹⁶.

Böylece, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, sekiz ay kadar yaşayabilmiştir.

¹⁴ İkdâm, 27 Kânun-ı Sani 1919.

¹⁵ 5 Mayıs 1335 (5 Şaban 1337) tarihli Meclis-i Vükela kararının metni, Teceddüt Fırkası bölümünde verilmiştir, (bk. s. 134, Belge 10).

¹⁶ Yozgat mebusu Şâkir Bey'in, fırka'nın yeniden canlandırılması için girişiminden, İkdâm, söz etmiştir (22 Teşrin-i Evvel 1335) — Aynı gazeteye göre, fırka Meclis-i Vükela kararıyla feshedildiği için, ihyası da aynı yoldan gerekmektedir. Evrak Dahiliye Nezâreti kanalıyla, Meclis-i Vükela'ya gönderilmişse de, yeniden çalışmaya başlama iznine rastlanmamıştır (İkdâm, 29 Teşrin-i evvel 1335, s. 2).

B. OSMANLI HÜRRİYETPERVER AVAM FIRKASI'NA İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın Kuruluş Dilekçesi*

Devletlü efendim hazretleri

Merkez-i idaresi Babiâli caddesinde kâin Minber gazetesi idarehane-
si olmak ve hey'et-i idaresi zirde vaz-i ül imza bizlerle Kadıköyünde
Kartalpede Tokat Meb'usu Tahsin, Pangaltıda Hacımakak soka-
ğında Divaniye meb'usu Dr. Sami, Göztepede Ferit paşa köşkünde
Erzincan meb'usu Halet, Beşiktaşta Serencebey yokuşunda Cihan-
nûma mahallesinde Yozgat meb'usu Şakir, Şişlide Kâğıthane caddesin-
de Antalya meb'usu Fuat Hulusi beylerden mürekkep bulunmak üze-
re (Hürriyetperver Avam Fırkası) namile bir fırka teşkil olunmuş ve
bu fırkanın maksad-ı teşekkülü siyasi program ahkâmının mevki-i
kanuniyet ve mer'iyete vaz'ına çalışmaktan ibaret bulunmuştur. Fir-
kanın nizam ve programından ikişer nüshası leffen takdim kılınmış
olmakla usulen bir kit'a beyânname itası hususuna müsaade buyu-
rulması müste'adır. Olbapta emr-ü ferman hazretli menlelhülem-
rindir.

İstanbul Meb'usu
Ali Fethi

Karesi Meb'usu
Hüseyin Kadri

BELGE 2

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası Programı**

Ahkâm-ı Siyâsiyye

Madde 1 — Devlet-i Osmaniye'nin dini, din-i İslâmdır. Fakat ed-
yan-ı saire de serbesttir.

Madde 2 — Sülâle-i Âlî Osmanın Kanun-ı esasi ile müeyyet hu-
kuku mahfuzdur.

Madde 3 — Herkes efkârında serbesttir.

* Kaynak: Dersaadet, Minber Matbaası 1334, Ayrıca bk. **Minber**, no.
1, Teşrin-i Evvel 1334.

** Kaynak: İçişleri Bakanlığı Arşivi.

Madde 4 — Osmanlılar hangi din ve mezhebe mensup olursa olsun hukuk ve vezaifte müsavidirler.

Madde 5 — Kanun-ı Esasi'nin millete verdiği hukuk tamamen muhafaza edilecek ve hürriyetperverlik esasatına sadık kalınacaktır.

Madde 6 — Osmanlılar serbesti-i seyr-ü sefer hakkına maliktiler.

Madde 7 — Osmanlılar kanun-ı mahsusuna tebaiyyat şartile cemiyet teşkilı hakkına maliktiler.

Madde 8 — Memalik-i Osmaniye'de esaret, müsadere ve angarya ve cerime külliyen memnudur.

Madde 9 — Âyan'ın nısfı taraf-ı Padişahiden kayd-ü hayat şartile tayin ve nısf-ı diğeri sekiz sene müddetle intihap olunur.

Madde 10 — Fırkanın esas mesleği intihabatın rey-i âm usulüyle icrasını temine matuf olup ancak bu maksadın husulü için şimdilik şehirlerde intihabatın bir derece üzerine icrası eshabına tevessül edilecektir.

Madde 11 — Kanun-ı Esasi ile muayyen ve musaddak olan hürriyet-i şahsiye, hürriyet-i matbuat ve masuniyet-i mesâkin ve hukuk-ı tasarrufiye gibi hukuk-ı esasiyeyi ihlâl edenler hakkında mücazat-ı şedide vaz'ı teklif olunacaktır.

Madde 12 — Meclis-i Mebusan tahkikat-ı teşriye icrasına selâhiyettardır.

Madde 13 — Kanun-ı Esasi mevadd-ı sabıka nazar-ı itibare alınmak üzere hâkimiyet-i milliye ve parlamantarizm esasatı ile ahenttar bir hale ifrağ edilecek ve ezcümle harp ilânı ve sulh akdi Meclis-i Umumi kararına talik olunacaktır.

Madde 14 — Kanun-ı Esasi'ye muhalif kavanin ile ahkâm-ı mevdude-i kanuniyeye mugayir olan nizammat ve talimat ve teamüller ref ve ilga edilecektir.

Teşkilât-ı Umumiye

Madde 15 — Teşkilât-ı devlet vezaif-i hakikiye icabatına göre tanzim ve islâh edilecektir.

Madde 16 — Evkaf Nezareti Müdüriyet-i Umumiye şekline ifrağ olunarak Meşihat'a raptedilecektir.

Madde 17 — Sıhhiye Nezareti müstakıl bir Nazırın taht-ı mes'uliyetinde olmak üzere memleketin hayat-ı sıhhiyesinin iktisap eylediği nezaket ve ehemmiyetle mütenasiben vâsi bir sıhhiye teşkilâtı icra edilecektir.

Madde 18 — Teşkilât-ı mülkiye adetleri tezyit ve mesaha-i satihyeleri tenkis edilmek üzere vilâyet ve kaza namlarıyla iki derece olarak ve şahsiyet-i maneviyeyi haiz nahiyeler teşkil edilecektir.

Madde 19 — Ahval-i mahalliye ve tebayi-i ahali ve âdât ve an'ânât itibariyle kavanin-i umumiye-i devletin aynen ve tamamen gayrı kabili tatbik olduğu yerlerde hususi idareler teşkil ve buna göre kavanin ve nizammat vaz olunacak ve kavanin-i devletten hangilerininin tatbiki lâzım geldiği ayrıca tayin kılınacaktır.

Madde 20 — Devletin arması tesbit ve ticaret bayrağı tesis ettirilecektir.

Siyaset-i Devlet

Madde 21 — Hidemat-ı vezaif-i devlette istihdam olunan bilumum memurların nasb-ü azillerine ve terfih-i hal ve istikballerine ve suret-i terakki ve tecziyelerine ve hukuk-ı vezaif ve selâhiyetlerine dair kavanin-i mahsus tanzim ve teklif olunacaktır.

Madde 22 — Mes'uliyet-i Vükelâya ve Divan-ı Âli usul-ü muhakematına mütecellik kavanin teklif edilecek ve bunun iktisab-ı kanuniyet etmesine çalışılacaktır.

Madde 23 — Hanedan-ı Saltanat âzâ-yı kiramının tahsil ve terbiyeleri ve hayat ve münesebat-ı içtimaiyeleri hakkında kanun-ı mahsus teklif olunacaktır.

Madde 24 — Devair ve şubat-ı devlette ecnebi mütehasısların vukuf ve tecrübelerinden istifade olunabilecektir.

Siyaset-i Dahiliye

Madde 25 — Valiler Dahiliye Nezaretinin inhası ve Hey'et-i Vükelâ'nın intihabiyle ba irade-i seniyye tayin olunur. İdare-i vilâyat hususunda mecâlis-i umumiyenin hukuk ve vezaifi, idare-i mahalliye'nin inkişaf-ı tamamını kâfil olacak surette tevsi olunacaktır. Mecâlis-i umumiyeye intihabatında akalliyette kalan milletler hukukunun muhafazası esbabı temin edilecektir. Kavanin-i sairenin tanziminde idare-i vilâyat kanunıyla idare-i mahalliye'lere verilen hukuk ve vezaifin mahfuziyeti nazarı itibara alınacaktır.

Madde 26 — Nahiyelere şahsiyet-i maneviye veren lâyiha-i kanuniyenin bir an evvel Meclis-i Umumiden çıkarılmasına ve idare-i nevahide ahâlinin tevsi-i hukuku esasatının muhafazasına çalışılacaktır.

Madde 27 — İdare-i Örfiye ilânına ve usul-ü muhakemesine müteallik kavanin ve nizamât ve mukarrerat-ı mevcude tadil edilerek adalet-i içtimaiyenin istilzam eylediği ahval ve hadisatta idare-i örfiyenin ilân ve devamını mucip olan esbab-ı tasrih ve divan-ı harb-i örfilerin teşkilât ve usul-ü muhakemesinin Kanun-ı Esasi ile müleyyet olan hakk-ı müdafaa ve istiklâl-i hükâm esasatını zâmin ve efrada itimatbahş olacak surette tanzimine gayret olunacaktır.

Madde 28 — Devletin kuvvay-i inzibatıyesini tevhit ve bir müdüriyet-i umumiyeye idaresinde Dahiliye Nezareti'ne rapt edilecektir.

Madde 29 — Dersaadette ve taşrada icabeden mahallerde harikın men-i vukuu ve tevessülü hakkında tedabir-i lâzimeyi havi kanun-ı mahsus teklif olunacak ve umur-ı itfaiyenin idaresi bir merci-i mes'ule tevdi ve idare-i umumiyesi Dahiliye Nezareti'ne rapt edilecektir.

Madde 30 — Yerleşmek üzere memalik-i Osmaniyeye münferiden ve müçtemilan gelecek muhacirin kabul ve bunlara iskân muntıkası

ları tayini muhacirler için bazı müsaadat ve muafiyat vaz-ı kabulü ile muntazam bir iskân ve imar programı tertip edilecektir.

Madde 31 — Âşâr'ın âdât ve hayat-ı içtimaiye ve iklimiyeleri ve inkişaf-ı âtileri nazar-ı dikkate alınarak terfih ve iskânları ve hükümetin yedd-i tasarrufunda bulunan arazinin aşair ve muhtacın-ı ahaliye tevzii hakkında kavanin-i lâzime teklif edilecektir.

Madde 32 — İçtimaat-ı umumiyeye ve tecemmüat hususunda Kanun-ı Esasî'nin hakk-ı içtima hakkında vazettiği teminat ile hema-henk olarak ahkâm-ı cedide vaz edilecektir.

Madde 33 — Siyasi cemiyetlerin teşekkülüne ve ecneblerin cemi-at-ı siyasiyeye teşkili hakkını haiz olamayacağına dair muvazzah bir Cemiyetler Kanunu tanzim edilecektir.

Madde 34 — Esasat-ı Meşrutiyete muvafık ve şahsiyat ile işğallı mani eşhas-ı âdiye ve hükmiyenin mahafaza-i namus ve haysiyetlerini kâfil Matbuat Kanunu tanzim olunacaktır. Gazete ve risale neşri için teminat akçesi alınmaz.

Madde 35 — Memalik-i Osmaniye'nin muntazam haritasının tanzimine ve tasarrufatın kadastro usulüyle tesbitine çalışılacaktır.

Madde 36 — Memleketin imarı ve inşaatın teshilli için hususi şirketler teşkiline ve bu maksadı temin için emlak bankaları tesisine müteallik teşvikat ve teşebbüsât icra olunacaktır.

Madde 37 — Ebniyenin sıhhat, metanet, harikten masuniyet ve tarz-ı mimari-i milliyeye muvafakat esasatına ve memleketin iklim ve servetine göre inşası için bir ebniye kanunu tanzim ve teklif edilecektir.

Madde 38 — Tıp Fakültesi'nin asrın terakkiyat-ı fenniyesiyle mütenasib bir hale ifrağıyla etibbanın tezyid-i adedinin teminine mafuf tedabir icra edilecektir.

Madde 39 — Mektepten neş'et edecek etibbanın hizmet-i hükümette temin-i istihdamları zımında Tıp Fakültesine meccani leylî talebe kabulüne ve bütçesinin tezyidi cihetine gidilecektir.

Madde 40 — Memleketin ihtiyacatını temine kâfi etibba yetişin-ceye kadar icabeden mahallerde küçük sıhhiye memurları mektepleri küşadı iltizam olunacaktır.

Madde 41 — Her vilâyet sıhhiye müdürlüklerine merbut olmak üzere birer bakteriyoloji muayene merkezi tesis ile etibba-ı müte-hassısa tayinine ve lüzum görülen mahallerde tebhirhane küşadına teşebbüs olunacaktır.

Madde 42 — Nesl-i hâzırla ensal-i âtiye milletin temin-i sıhhati namına vilâyetlerde mücadele-i sıhhiye hey'etleri teşkil ile hey'at-ı mezkureye salâhiyet-i kanuniye temini cihetine gidilecektir.

Madde 43 — Emraz-ı sâriye meccanen tedavi ettirilecektir.

Madde 44 — Memleketimizde mevcut miyah-ı madeniye ile kaplı-calardan istifade edilebilmek için taliplerine teshilât-ı vâsia gösterilecektir.

Madde 45 — Müskiratın tahdid-i istimali esbabına teşebbüs edilecektir.

Madde 46 — Tiyatro ve sinemaların ahlâk ve sıhhat-ı umumiye-yi ihlâl ve ifsad etmesine mani tedabir ittihaz olunacaktır.

Madde 47 — Kumar ve fuhşun men'i ve tahdid-i mazarratı için takyidat ve mücazat vaz edilecektir.

Madde 48 — Tevkifhane ve hapishanelerin kısa bir zamanda inşası temin olunacak ve mahbusinin iskân-ü iştigalleri ve mesailerini memalik-i mütemeddinedeki mümasil idarelerin teşkilât ve tarz-ı mesalsine göre tanzim olunacaktır.

Madde 49 — İhtiyacat-ı memleketle mütenasip kuvay-ı berriye ve bahriyye için bir program tanzim ve tesbit ettirilecektir.

Siyaset-i Maarif

Madde 50 — Mekâtib-i ibtidaiye programı esasat-ı diniye, ahlâki-ye ve milliyeye ve terbiye-i medeniyeye muvafık ve talebe ve talebatın hayat-ı içtimaiyede maddeten istifade edebilmelerini ve bunların terakkiyat-ı asriyyeyi hüs-ü telâkki etmelerini temine hâdim bir surette tanzim olunacaktır.

Madde 51 — Hükümetin hakk-ı teftiş ve nezareti bâki olmak üzere efrad-ı eşhas-ı maneviye tarafından derecat-ı tahsiliyenin her birinde mektep küşad edilmesi teşvil ve ancak her birinde lisan-ı resminin mecburiyet-i talimi şart kılınacaktır.

Madde 52 — Nevahi bütçelerinden kurrâ için mümkün mertebe fazla miktarda iptidai mektebi ve vilâyet bütçelerinden Darülmuallimin ve Darülmuallimat bina ve küşadı için mebalîğ-i kâfiye tahsisine pek ziyade gayret ve itina edilecektir.

Madde 53 — Ana mektepleriyle ameli ziraat ve sanayi mekteplerinin tesis ve teksirine çalışılacaktır.

Madde 54 — Sünuf-u tedrisatın cümlesinde muallimlik bir meslek-i mahsus olarak kabul edilecek ve muallimin ve muallimatın suret-i istihdam ve terfih ve terfileri hakkında kavanin-i mahsusa tanzim kılınacaktır.

Madde 55 — Medârisde tahsil icabat-ı asriyyeye göre islâh edilecek ve derece derece köy imamı, müftü, müderris ve mürşid yetiştirilecektir.

Madde 56 — Şark ve garbın müellifât-ı ilmiyesinden temin-i istifade için her lisanında münteşir müellifât-ı mühimme lisanımıza tercüme ve neşrolunacak ve bunun için de mevcut müessesat islâh edilecektir.

Madde 57 — Memlekete nefi ve lüzumu olan telifatta ve müellifât-ı şarkıyye ve garbiyyeden tercüme ve ictibaslarda muvaffakiyet ibraz ederlerin hükümetçe suret-i mahsusada teşrifat ve mükâfat-ı maddiye ile ikdar olunmaları hakkında kanun-ı mahsus teklif edilecektir.

Madde 58 — Garbın ulûm-u maarif ve sanayiinden bir suret-i ciddiye istifade edebilmelerini teminen ikmal-i tahsil için hükümet tarafından memalik-i ecnebiyyeye gönderilecek talebenin tâli tahsili itmam ve on sekiz yaşını ikmal etmiş olmaları şarttır.

Madde 59 — Tedrisatta vahdet-i fikriye mültezimdir. Tâli tedrisatın müntehasına kadar olan kısm-ı tahsil Maarif-i Umumiyye Nezareti'ne merbuttur.

Meslek ve ihtisas mektepleri alâkadar Nezaretlere merbut olabilir. Mekâtib-i Umumiyye programları tesbit ve intişar olunacak mektep plânları memleketin ehemmiyet ve istitaat-ı maliyesine göre şerait-i sıhhiye dairesinde tanzim olunacaktır.

Madde 60 — Darülfünun, kanun-ı mahsus dairesinde müstakl ve muhtardır. Darülfünun müderrisleri memuriyet-i mahsusa kabul ve ticaret ve vekâlet icra edemezler.

Siyaset-i Adliye

Madde 61 — Siyaset-i adliyede Fırkanın gayesi adaletin halka te-karrübü ve istihsal-i hukukun tesri ve teshili olup bu gayeye ve hâ-kim-i müteaddit usulünün tamim ve tevsiine doğru gitmek üzere şimdilik münferid ve müteaddit hâkim usulünün mezc ve terkihi ta-rikine tevessül edilecektir.

Madde 62 — Cinayât ile matbuat ceraimi için hey'et-i adüller in-tihap ettirilecektir.

Madde 62 — Mahkeme-i Temyizde muhakemat aleni olacak ve tashih-i karar usulü ilga edilecektir.

Madde 64 — Evsaf-ı lâzimeyi halz hükkâmın teksiri için teşki-lât-i mahsusa vücade getirilecektir.

Madde 65 — Darülfünun hukuk şubelerinin tezyidi talep oluna-cak ve müderrislerine mekteplerin tatil zamanlarında harc-ı râh ve yevmiye itasiyle taraf taraf tettebbu ve tetkik seyahatleri yaptırıl-a-caktır.

Madde 66 — Hükkâmın istiklâl, haysiyet-i lâyenazillikler ve maa-şât müstevkiye itasiyle maddeten terfi ve ikdarları hassaten nazar-ı itinada tutulacaktır. Hükkâmın usul-ü intihap ve terakkisi ve taht-ı muhakemeye alınmaları hakkında bir kanun-ı mahsus yapılacaktır.

Madde 67 — Hükkâm hiç bir bahane ile emr-i kazadan başka bir vazifeyle işgal edilmeyeceklerdir.

Madde 68 — Dava vekâleti Muhamilik unvaniyle inzibat altına alınacak ve Muhamat kanununun sūr'at-i izhar ve müzakeresine te-sebbüs olunacaktır.

Madde 69 — Usul-ü muhakemat kanunları mümkün mertebe ba-sit ve amelî bir hale ifrağ olunacaktır. Kanun-ı Medenî ihtiyacat-ı asriyeye muvafık bir surette islâh edilecektir.

Madde 70 — Rubu harc ve kaydiyye gibi maarif-i ibtidaiye ref' ve lağvedilecek ve neticede haksız çıkan taraftan ve dava terk olu-nursa müddellerden mahkûm veya müddeâ bihin veya mütehakkik ise bedel-i sulhün yüzde yarımından üçüne kadar mesarif-i muhakeme takdir ve diğere tarafın zarar ve ziyanına birlikte hükmolunaca-k-tır. Haciz ve istinaf ve temyiz ve icra-yı muvakkat için usul-ü mev-cude islâhen ibka edilecektir.

Madde 71 — Ticaret kanunlarının beynelmîl tevhidî cihetine gayret edilecektir.

Madde 72 — İade-i mücrimin mukavelenamesi tervic ve iltizam ve bu husus için beynelmîl bir ittîfak husulüne gayret edilecektir.

Siyaset-i İktisadiye ve Maliye

Madde 73 — Fırka emval-i devletin siyasetine ve israfatın men'i vukuuna gayret ve bu maksadın husulü için bütün vesait-i kanuniyeye müracaat edecektir.

Madde 74 — Fırkanın siyaset-i iktisadiyede gayesi ihtiyacat-ı memleketin mümkün olduğu kadar istihsalât ve imalât-ı mahalliye ile tatmini ve mamulât ve mahsulât-ı Osmaniyenin pazar-ı âlemde temin-i revaç ve muvaffakiyettir.

Madde 75 — Ziraat ve sanayi ve ticaret ve serbest mesai erbabının mükellefiyet-i maliyeleri tevhin edilecek ve bilhassa âşâr vergisi islâh olunacaktır.

Madde 76 — İnkişaf-ı iktisadiyi temin etmek için Sanayi ve Ticaret Bankalarının teşviki ve Ziraat Bankası'nın islâh ve tevsli gibi tedabire tevessül olunacaktır.

Madde 77 — Zürrân ve sanat ve ticaret erbabının sâilerinden azamî istifade temin etmeleri için Ziraat ve Ticaret borsaları ve sanayi müzeleri tesis ve her sınıf müstahsilere itibar-ı mâli temin edilecektir.

Madde 78 — Mahsulat-ı ziraiyenin nakliyat şirketlerince asgarî ve ehven tarifelerle naklettirilmesi için teşebbüsât-ı mahsusada bulunulacaktır.

Madde 79 — Memur-ini şebenderinin iktisadî vazifelerini hakkı ile ifa edebilmeleri için teşkilât-ı mukteziye icra ve o bâpta kanun-ı mahsus teklif edilecektir.

Madde 80 — Ticaret-i berriye ve bahriye kanunlarının ihtiyacat-ı hâzıra-i iktisadiyeye göre islâhına tevessül olunacaktır.

Madde 81 — Manî-i umran olan rûsum ve tekâlif islâh ve tâdil edilecek, kavanin-i tasarrufiyede tadilât ve islâhat-ı lâzime tesri olunacak ve ikrazat ve inşaat şirketlerine teshilât-ı mahsusâ gösterilecektir.

Madde 82 — Devair-i resmiye ve memur-ini devlet ticaretten su-ret-i kat'iyede menedilecektir.

Madde 83 — Ticarete ve say-ü amelde inhisar yaptırılmayacaktır.

Madde 84 — Kararname ile tekâlif vaz'ı kabul olunmayacaktır.

Madde 85 — Şosalar vilâyetlerce yaptırılacak ve umur-ı fenniyesi merkezden idare olunacaktır.

Madde 86 — Amelî mühendis mektepleri tesis olunacaktır.

Madde 87 — Masarif-i âdiye-i devletin mutlaka varîdat-ı âdiye ile tevazün ettirilmesine çalışılacak ve umur-ı nâfia ve müsmire için ayrıca istikrazlar akdedilecektir.

Madde 88 — Memleketin ihtiyacatiyle mütenasıp bir şebeke-i hadide vücuda getirilmesine çalışılacaktır.

Madde 89 — Memleket dahilinde muntazam bir telgraf ve telefon şebekesi tesis olunacaktır.

Madde 90 — Nehirlerden kabiliyetlerine göre seyr-ü sefain ve ırva ve iska-i arazi suretleriyle istifade ve bataklıklarla bu kabilden olan gölleri tebyis ve kuvvay-i miyahiyeyi sanayide istimal etmek maksadiyle vuku bulacak teşebbüsat-ı nâfia suret-i mahsusada teşvik edilecektir.

Madde 91 — Ticaret-i bahriyemizin inkişafı suret-i mahsusada himaye edilecektir.

Siyaset-i Hariciye

Madde 92 — Siyaset-i hariciyede hiç bir devlet ve milletin hukukuna taarruz ve tecavüz fikri tasvip edilmeyecektir.

Madde 93 — Milletler beyninde sulh ve müsalemet ve medeniyet gayesi uğrunda müttehiden çalışmak fikrinin takviyesine ve bar-ı teslimatın tahfifine çalışılacaktır.

Madde 94 — İhtilâfat-ı düveliyyenin sulhen halli için beynelmil hakem hey'etleri teşkiline ve bir Cemiyet-i Akvam tesisine matuf olacak teşebbüsata iştirak olunacaktır.

BELGE 3

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası Nizamnamesi*

1 — Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası namile bir fırka-i siyasiye teşkil olunmuştur.

2 — Fırkanın maksat ve gayesi siyasi programında muharrer mevadin mevki-i kanuniyet ve mer'iyete vaz'ına çalışmaktan ibarettir.

3 — Fırkanın aza-yı tabiiye ve aza-yı âmille namile iki nevi aza-sı vardır.

4 — Aza-yı tabiiye fırkanın siyasi programına taraftar olup bilcümle intihabatta fırka namzetlerine rey verecek olan Osmanlılardır.

5 — Aza-yı âmille fırka program ve nizamatını kabul edip senevi mikdarı muayyen meblâğı veren Osmanlılardır.

6 — Fırkanın teşkilât-ı teşriiye ve teşkilât-ı umumiye namile iki teşkilâtı vardır.

7 — Teşkilât-ı umumiye: Vilâyat ve kaza merakızinde işbu program etrafında teşekkül etmiş hey'etlerdir.

8 — Teşkilât-ı teşriiye: Meclis-i Mebusan ve Âyanda işbu program etrafında toplanan ve nizamname-i dahiliyeleri ile hareket eden Mebusan ve Âyan zümreleridir.

9 — Teşkilât-ı teşriiye zümreleri programa riayet etmek şartile vazifelerinde müstakildirler.

10 — Teşkilât-ı umumiyenin her Vilâyet ve kaza merakızinde

* Kaynak: İçişleri Bakanlığı Arşivi.

aza-yı Amilenin rey-i umumiyesile ve rey-i hafile intihap edilmek ve içlerinden birisi riyaset vazifesini ifa eylemek üzere altı kişilik bir hey'et idaresi ve idareye dahil bir muvazzaf muhasıp ve kâtibî bulunur. Muharreratı reis ve kâtip müstereken imza ederler.

11 — Hey'et-i idareler program ve nizamnamede muayyen mevadın gayrisile iştigal edemezler.

12 — İstanbul'da her sene Teşrin-i evvel içerisinde fırkanın umumî kongresi toplanır ve muamelât-ı umumiyesi kongrede müzakere edilir ve kararlaştırılır.

13 — Her sene Ağustosda Vilâyet ve kaza merakizinde meb'uslarının riyaseti altında mahallî kongreler aktedilir ve icabeden mukarrerat ittihaz olunur.

14 — Fırkanın hey'et-i irşadiyesi ve bir de hey'et-i intihabiyesi vardır. Hey'et-i irşadiye: Her sene kongre tarafından intihap olunur. Bunlar irşat için icabeden mukarreratı ittihaz ve tatbik ederler. Ancak merkez ile muhaberatı fırka hey'eti idaresi vasıtasile yaparlar. Vilâyet ve kaza merakizinde dahi irşat hey'etleri yapılabilir.

15 — Her Vilâyet ve kaza dahilinde yapılacak intihabatı idare etmek için mahallî kongrelerce bir intihap hey'eti ihzar edilir. İşbu hey'etler fırka namzetlerinin temin intihaplarına gayret ederler.

16 — Mebusan ve Âyan intihabatı için kongre tarafından tayin edilecek mikdar dahilinde bir hey'et intihap edilir. İntihabat-ı umumiye'yi bu heyet idare eder.

17 — Vilâyet hey'eti intihabiyeleri kaza hey'etleriyle bil'itilâf namzetlerini intihap ederler ve merkez hey'etine bildirirler. Merkez hey'etinin bu listelerde tadil ve tebdil hakkı vardır. Fakat esbabı ta'dil ve tebdil ait olduğu merkeze bildirecektir. Tarafeyn namzetlerinde ısrar ederse mes'uliyeti uhdesine almak ve bilâhare kongreye karşı esbabı tercihi izah eylemek şartile merkez intihap hey'eti namzetlerini kabule diğer taraf mecburdur. Kongre meseleyi tetkik eder. Merkez intihab hey'etini haklı bulmazsa intihap edilen namzet istifaya mecburdur. Aksi halde fırkadan çıkarılır.

18 — Umumî kongre: her sene Vilâyat merakizinden müntehib birer murahhasın mürekkep olmak üzere İstanbul'da içtima eder. Vilâyet teşkilâtı program dairesinde ikmal edilinceye kadar kongreye Livalardan dahi birer murahhas gönderilir.

19 — Umumî kongreye gelecek murahhas behemahal merakiz kongresinin netayicini mübeyyin bir rapor getirmek mecburiyetindedir. Rapor mevad-ı âtiye'yi muhtevî olacaktır. Muarifiyet, ümrân-ı memleket, sıhhat-ı umumiye, nüfus-u umumiye, siyasi program hakkında mütalâat-ı umumiye.

20 — Kongre murahhasların getireceği raporları tetkik ve icabeden mukarreratı ittihaz eder. Fırka hey'et-i idaresinin bir senelik hesabatını tetkik ve tasdik ve sene-i âtiye bütçesini tanzim eder. Mukatazı ise merkez intihap hey'eti rey-i hafi ile intihap ve vazifesini tayin eyer. Hülâsa fırkanın sene-i âtiye için programını tanzim ve tesbit ve taksim-i vezaif eyer. Meclis-i Mebusan ve Âyandaki zümrelerinin faaliyetini ve programın ne dereceye kadar tatbik eylediği-

ni tetkik eyler. Ve neticesine göre mukarrerat ittihaz eyler. Kongre mukarreratı merakize taksim edilir.

21 — Vilâyet ve müstakil Livalar kongreleri kaza hey'et-i umumi-yeleri tarafından müntehip birer murahhasan teşekkül eder. Umumi kongre murahhaslarının mükellef olduğu vazife ile bunlar da mükelleftir.

22 — Kaza merakızinden gelen raporları tetkik Vilâyetçe yapılabileceklerini tefrik ve icrasına teşebbüs eyler. Diğerlerini mafevk kongreye gönderir. Sene-i sabıka hey'et-i idaresinin hesabâtını rüyet ve bilânçosunu ve muamelât-ı umumiyesini tetkik ve tasdik eyler. Sene-i âtiye bütçesini tanzim ve mukarrerat ittihaz ve lüzum görülürse hey'et-i idare ve hey'et-i intihabiyeyi intihap ve tayin eder.

23— Kaza kongreleri: Nevahlı hey'at-ı umumi-yeleri tarafından müntehip murahhaslardan teşekkül ederler. Umumi kongreye gidecek murahhasların sıfatlarını vazifelerini halzdirler. Getirecekleri raporlar tetkik olunur.

Vilâyet kongresine arzı lâzım gelen mevad tefrik edilir. Diğer mevaddan kazaca yapılabilecekler mevki-i file konur ve icrası için icabeden teşebbüsât yapılır. Sene-i âtiye hey'et-i idaresi ve sene-i sabıka hey'et-i idaresi hesabâtı ve muamelâtı ve bilânçosu tetkik ve tasdik olunur. Sene-i âtiye bütçesini tanzim ve muamelât-ı umumi-yeye ait muhtıralar tebliğ edilir.

24 — Her Vilâyet ve kaza merkezinde ve icabeden nevahide Fırka taraftarları birer kulüp tesis edebilirler.

25 — Hey'et-i idarelerin vezaifi: Siyasî program ahkâmını halka neşir ve telkin etmek ve intihabatta Fırka namzetlerinin ihraz-ı ekseriyet eylemelerine çalışmaktan ibarettir.

26 — Hey'et-i idareler icabeden mesail-i umumiye hakkında doğrudan doğruya fırka hey'et-i idaresile muhabere edebilirler.

27 — Hey'et-i idarelere intihap edilebilmek için aza-yı âmileden olmak şarttır.

28 — Fırkanın varidatı: Aza-yı âmîle tarafından verilen tekasit ile fırkaya terk ve teberru olunan nükût ve emvâldir. Fırkanın emval ve emlâk ve nukuduna kongresi tasarruf eder.

29 — Kongrece merakizi teftiş ve netayic-i teftiş mübeyyin rapor ita etmek üzere icabında lüzumu kadar muvakkat müfettişler tayin olunurlar. Bunların tetkikatı hey'et-i idareler tarafından teskil olunacaktır.

30 — Müfettişlerin vezaifi kongrece tanzim edilecek ve talimatnâmede gösterilecektir.

31 — Müfettişler kat'iyen kongreye iştirak edemezler. Ancak bir meselenin istizahı zımında kendileri davet olunabilir.

32 — Aza-yı âmîle senevi tekasit-i muayyene ile lâakal altı lira vermekle mükelleftir. Fazla verenlere hamiyet unvanı da verilir.

Osmanlı Hürriyetperver Avam
Fırkası

III

RADİKAL AVAM FIRKASI

KURULUŞ YILI: 22 Teşrin-i evvel (Ekim) 1334 (1918)

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: İstanbul, Divanyolu, Müdafaa-i Milliye karşısında öze' daire

KURUCU VE YÖNETİCİLERİ: Reis Mevlânzade Rıfat Bey, Emin Âli Bey (Edirne'de Maliye Müfettişliğinden emekli), Mazlûm Bey (gazeteci), Mehmet Faik Bey (tüccardan), Ragıp Bey (Müdafaa Gazetesi sahibi), Babanzade Aziz Bey¹.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

FIRKA, Mütareke döneminin, kuruluş tarihi bakımından, ilk siyasal partisidir. Kurucusu *Mevlânzade Rıfat Bey*'in koyu bir İttihat ve Terakki muhalifi olarak, Şerif Paşa grubu içinde yer alması², Firka'nın Mütareke siyasal yaşamı içindeki yerini ve cephesini saptayıcı olmuştur. Radikal Avam Fırkası parlamento dışında kurulmuş bir partidir. Kurucuları arasında parlamenter yoktur.

Firka'nın ideolojik tutumu Nizamnamesi'nin 4. maddesinde belirtilir: "Devlet-i aliyenin tamamıyet-i mülkiyesini son derece gözetmek ve bütün aksamının ittihadına halel gelmemek şartıyla milliyetçilik prensipleri dairesinde idaresini temin eylemek" (Bk. s. 86 vd., Belge 2).

Firka'nın örgütlenmesi ve çalışmaları hakkında çok az bilgiye sahibiz.

Firka Ahmet Rıza Bey'in ve Hürriyetperver Avam Fırkası'nın partilerarası birleştirici çalışmalarına çağırılmıştır.

1919 (4. dönem) genel seçimine katılmamıştır. Yalnız 1919 yılında Demokrat Firka ile birleştiğini ilân etmiştir³.

Firka kayda değer bir varlık gösterememiştir. Mütareke döneminin hızlı gelişmeleri içinde siyasal hayattan silinmiştir.

¹ İsimler Dahilliye Nezaretine verilen dilekçeden alınmıştır. (Bk. s. 86, Belge 1)

² Rıfat Bey'in "Hakk-ı Vatan Yahut Tarık-i Mücahedede Hakikat Ketmedilemez" kitabı durumun kanıtıdır — Ayrıca bk. Celâl Bayar, A.g.e., s. 185, 186.

³ *Alemdar* 1335 - 1919, Sayı 170 - 1480.

B. RADİKAL AVAM FIRKASI'NA İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Radikal Avam Fırkası*

Amacı: Devlet-i Aliyye'nin müterakki memâlik derecelerine isâli esbabını taharri ve icrası esbabına bakmak ve anasır-ı muhtelif-i millet arasında ahenk ve imtizacı temin etmek ve sairidir.

Adresi: Divan Yolu'nda Müdafaa-i Milliye Karşısında Daire-i mahsusa

Veriliş Tarihi: 5 Teşrin-i sani 1334

Kurucu Üyeler: Mevlânzâde Rifat Bey, Emin Âli Bey ve Babanzâde Aziz Bey, Muharririn-i Osmaniyeden Mazlum Bey, Müdafaa gazetesini sahibi Ragıb Bey, Tüccardan Mehmed Faik Beyden mürekkeptir.

BELGE 2

Radikal Avam Fırkasının Nizamnamesi**

1 — Fırkaya girmek için yirmi yaşını tecavüz etmiş olmak, sicil varakası kuyud-u nakısayı muhtevi olmamak lâzımdır.

2 — Hüsnühal ile maruf olan zevat ve rical yalnız muvafakatlarını mübeyyin olarak vaz'ı imza etmekle fırkaya kabul olunmuş sayılır. Sair aza ise mevcut azadan ikisi tarafından tavsiye olunarak Meclis-i idarece kabul olunur.

3 — Fırka azası evvel-i emirde meclis-i millice meşrutiyet-i hakikiye göre tadil edilecek Kanun-ı Esasi ahkâmına, usul-ü meşrutiyete her halde sadık kalacaklarına ve elden geldiği kadar onların taarruzdan vikayesine çalışmakla mükelleftirler. Bu bâpta tekâsül eden fırka azası Meclis-i idare kararile firkadan ihraç olunur.

4 — Osmanlılık vücudunun her uzvu fırka için mukaddestir. Ve her taarruzdan masundur. Bilhassa bekasını ve tahkimini iltizam edeceği müessesat-ı asliye, takibedeceği maksatlar şunlardır:

a — Devlet-i âliyyenin temamiyet-i mülkiyesini son derecede gözetmek ve bütün aksamının ittihadına halel gelmemek şartile "milliyet prensipleri" dairesinde idaresini temin eylemek,

* Kaynak: BBA - Cemiyetler Dosyası.

** Kaynak: İçişleri Bakanlığı Arşivi.

b — Umum Osmanlıların vezaif ve imtiyazatta kat'i surette müsavı olmalarını temin etmek,

c — Osmanlıları tam manasile "Hürriyet-i hakikiye"ye nail eylemek,

ç — Terakkiyat-ı memleketi mucib-i tedabir ve teşebbüsata önayak olmak, memleketin nef'ini mucip her nevi teşebbüsat-ı şahsiyeyi himaye etmek,

d — Anasır-ı muhtelif-i millette âhenk ve imtizacı idame etmek,

e — Bütün devletler ve milletler ve bilumum insanlar arasında uhuvvet-i umumiyenin velhasıl bir hayat-ı müşterekin teessüs teşebbüslerine iştirak etmek ve tahsil ve hulûlüne cidden çalışmak,

f — Devlet-i âliyyenin memalik derecelerine kadar isâli esbabını taharri etmek ve icrası çarelerine bakmak ve ledelicap irşadatta bulunmak.

5 — Fırkanın bir reis ile müntehip dokuz azadan bir meclis-i idare-si vardır ki bu hey'et fırkanın resmî hey'etidir. Fırka namına hareket edeceği gibi yine o nam ile muhatap olacaktır.

6 — Meclis-i idarenin müddet-i memuriyeti bir senedir. Umumi içtima meclisi ibka etmeğe külliyyen veya kısmen azasını değiştirmeğe muktedirdir.

7 — Fırkanın içtima-i umumiyesi her sene Mayıs birde meclis-i idarenin davet-i mahsusası üzerine akdolunur. Davet-i vakiyaya icabet eden fırka azaları ekseriyeti teşkil edince meclis-i umumi addolunur.

8 — Meclis-i idare fırka namına münasip bir mahal-i içtima tayin eder.

9 — Her nevi müracaat ve neşriyat fırka namına olarak meclis-i idare tarafından icra olunur.

10 — Meclis-i idarenin hareket ve muamelâtı firkaca muteberdir. Lâkin içtima-ı umumi onlardan bazılarını muaheze ile fesh edebilir. Ve bu gibi haller meclis-i idarenin tebdilini daif olur.

11 — Meclis-i idarenin kararları azaca münferiden vacibürrüayedir. İtizar ve içtima-ı umumide şikâyet hakkı mühimdir. Lâkin itizarı şikâyeti meclisce veya içtima-ı umumice makbul olamaz ise itaat şarttır. Bu gibi hallerde itaatte kusur eden aza meclis kararı ile firkadan müstafi addolunur.

12 — Fırka namına ianeler cem'i kat'iyyen memnudur. Fırka âzası, efradı milletin malik buldukları kâffe-i hukuka münferiden malik ve onlardan istifade etmeğe mezundurlar. Lâkin fırka namına yahut fırka âzası imzasile hiç bir teşebbüs-ü ticarî ve iktisadiye iştirak edemezler.

13 — Meclis-i idare zabıt, muhabere, muhasebe defterlerinin intizamını temin eder. Bunun için istihdam edeceği memurları herhalde firkaya mensup zatlardan intihap edecektir. Müstahdeminin nasbı; icabında da azli meclis-i idareye aittir.

14 — Fırka âzası, firkaya hin-i intisaplarında duhuliyeye olarak elli kuruş ve her ay on kuruş fırkanın kasasına tediye etmekle mükelleftirler. Firkaya fazla teberrüatta bulunmak ihtiyari olup "hediye" olarak kabul edilir ve ilân olunur.

15 — Fırkanın bilcümle harekât ve muamelâtı alenidir. Meclis-i idare müzakeratı bile imkân dairesinde aleni olup her içtima müzakeresinin zabıt varakası hulasası fırkanın gazetesi ile neşrolunur. Haff müzakerat ve muamelât içtima-ı umumî nazarında hükümsüzdür. Ve içtima-ı umumî bunun için meclis-i idareyi muaheze edebilir.

16 — Fırka fırak-ı saire ile hüsn-ü muaşeretle bulunmağa çalışacaktır. Umuma ait mesailde kendileri ile bilistişare müştereken hareket etmeğe daima talip olacaklardır.

17 — Fırkanın merkezi İstanbul'dur. Hariçte şubeler tesis edebilir. Şubeler bilâşart merkezin mukarreratına tabidir. Merkeze tebaiyette kusur eden şube, halile fırkadan infikâk etmiş olur. Fırka namını taşımaya selâhiyeti kalmaz.

18 — Fırka azasının umur-ı hükümete fırka nüfuzuna istinaden münferiden müdahale etmesi kat'iyen memnudur. Uygunsuz ve kanuna muhalif gördüğü haller hakkında merkeze malûmat vermekle iktifa eder. Merkez icabını bilmüzakere neticesini ait olduğu Nezarete şifahen veya tahriren tebliğ eder. Fırkanın gazetesi dahil bu bapta münasibi veçhile bahseder.

Hâtime

İşbu nizamname usul-ü dairesinde resmen tasdik ettirilecektir.

Radikal Avam Fırkası
22/Teşrin-i evvel/1918

Dahilliye Nezaret-i Celilesine
Efendim hazretleri

Bu defa tesis ve teşkil edilip şimdilik merkez idaresi Divanyolu'nda Müdafaa-i Milliye karşısındaki daire-i mahsusa olan "Radikal Avam Fırkası'nın kanun-ı mahsusuna tevfikân iki nüsha nizamnamesi merbuten takdim edilmiştir. Bu bapta icabeden ilmühaberinin itası babında emr ü ferman hazreti menlehülemrindir.

22/Teşrin-i evvel/1918

22/Teşrin-i evvel/1918

Radikal Avam Fırkası
Reisi Divanyolunda
Müdafa-i Milliye karşısında
sakin Sermet
gazetesi sahibi Matbuat
Cemiyeti faal azasından
Mevlânzâde Rifat

Heyet-i idare azasından
Gedikpaşa'da sakin
Muharririn-i Osmaniyeden
Mazlum

Heyet-i idare azasından
mensubin-i matbuattan
Müdafaa gazetesi sahibi
Ragıp

Heyet-i idare azasından
Kızıtoprakta İsmail Beyin
kira köşkünde sakin Edirne
Adliye Müfettişliğinden
mütekallf
Emin Âli

Heyet-i idare azasından
Fındıklıda altı numaralı
hanede sakin tüccardan
Mehmet Falk

IV SELÂMET-İ AMME HEYETİ

KURULUŞ YILI: 9 Teşrin-i sani 1334 (1918)¹.

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: İstanbul, Kınacıyan hanı, daire 12.

KURUCU VE YÖNETİCİLERİ². Beyrut vali-i sâbıkı Edhem, "muharririnden" (yazarlardan) Asaf Muammer, Şura-yı Devlet âzayı sâbıkasından Reşat Fuad Beyler, Konya meb'us-u sâbık-ı Zeynel-âbidin, Efendi, Darülfünun müderrislerinden Fatin, Dâva vekili Mustafa Arif, Mehmet Ali³, "muharririnden" Mahmut Sadık, Nüzhet Sâbit, Fâzıl Ahmet, Binbaşı Nâhit Beyler.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Kuruluş ve İdeoloji Sorunları

MÜTAREKE döneminin ilk siyasal derneği olan Selâmet-i Amme Heyeti, Mondros kararlarının acı tablosu ve uygulamalarına bir tepki olarak kurulmuştur. Çok kısa (üç maddelik) "Nizamname-i Esasi"sinde⁴, kendisini "bütün fırkaların hususi gayeleri fevkinde" (partiler üstü) bir kuruluş olarak nitelemiştir. Ve, pâdişah-halifenin etrafında birlik olmayı, ilke olarak kabul etmiştir. Dernek, bir fırka değildir, fakat siyasal amacı olduğu açıktır. Üstelik, üyeleri arasında, Hürriyet ve İtilâf'çılar vardır (Zeynelâbidin Efendi gibi), fakat İttihatçı yoktur. Heyet, İttihat ve Terakki'ye muhalif olanlarla, tarafsız sayılabilecek kişilerden —özellikle yazar ve gazeteci— oluşmuştur.

Kurucular, yenilginin yarattığı şaşkınlığı, bilinçli bir politik tutuma dönüştürmek istemekteydiler. Bunun için de, partizanca bir tutumda olmamayı, ilke olarak benimsemişlerdir⁵.

¹ Kurucuların, Dâhiliye Nezâretine sundukları dilekçe suretinde bu tarih vardır (Belge, Emniyet Genel Müdürlüğü arşivindedir, No. 30-664)

² 1 sayılı nottaki dilekçede yazılı isimlerdir.

³ Mustafa Arif (Deymer) ve Mehmet Ali Beyler, Mütareke döneminin Dâhiliye Nazırlarındandır.

⁴ Belge olarak verilmiştir. bk. s. 91 (Aslı, Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivindedir, No. 30-664).

⁵ Asaf Muammer (Kütaylı) Beyle, 1949 yılı Ocak ayında yaptığımız konuşma notlarına göre.

Selâmet-i Amme Heyeti, yayınladığı bildiriye, "Wilson Prensipleri"ne, insanlık adına bağlandığını, "Şark Meselesi"nin dinsel ve siyasal tutkularla çözülemeyeceğini, körü körüne batı taklidi ıslâhatçılığı meslek edinmiş hükümet adamlarının yanlış yol izlemiş olduklarını belirtmiştir. Bildiri, Osmanlı *hükümeti* ile *milleti* arasındaki kopukluğa da değinerek, Osmanlı Türklerinin hâlâ saklı tuttukları "faziletleri"ni övmüştür. İttihatçıların adını anmamakla beraber, 1908 hareketinin yeni bir istibdat rejimi getirdiğini de özellikle ileri sürmüştür. Kurtuluş, "seyyat-ı sâ-bıkadan" (eski kötülüklerden) arınmış yeni bir zihniyetle, Wilson Prensiplerine bağlanacaktır. Barış masasına, bu "kafa ile" oturulmalıdır⁶.

Heyet'in T.B.M.M.'de soru konusu olan *Selâmet-i Amme Komitesi* ile ilişkisi olmamıştır⁷.

2. Heyet'in Sonu

Selâmet-i Amme Heyeti, birkaç bildiriden öteye geçmeyen çalışmalarını fazla sürdürememiştir. Amacını, İttihatçılık dışında, *Hürriyet ve İtilâf* ve *Sulh ve Selâmet* fırkalarıyla kurulacak bir yüksek heyet içinde gerçekleştirmek istemiştir⁸. Fakat girişim başarılı olmamıştır. Üyeler, çeşitli partilere dağılmışlardır. Dernek, üyelerince terkedilmiştir.

⁶ Bildiri metni için bk. Söz, 28 Teşrin-i sani 1334 (1918).

⁷ Kastamonu Meb'usu Besim Bey, bu isimde bir Cemiyet'in var olup olmadığını sormuştur. Dahiliye Vekâleti Vekili Mehmet Vehbi imzasıyla verilen yazılı yanıtta böyle bir cemiyete ait kaydın bulunmadığının bildirilmesi üzerine, Hüseyin Avni Bey'in tepkisi: "Ya kendileri de oraya dahil ise, Heyet-i Vekile'den dört kişi bu cemiyete dahil imiş...". Mesele geçştirilmiştir (T.B.M.M.Z.C., C. 18, s. 239, 484 - 485). Sözü edilen bu Cemiyet'in İstanbul'daki ile herhangi bir ilişkisi bulunmadığı anlaşılmaktadır. Zaten İstanbul'daki kurucuların Müdafaa-i Hukuk hareketiyle ilişkileri olmamıştır.

⁸ Söz, 3 Kânun-ı evvel 1334 (1918).

V

TECEDDÜT FIRKASI

KURULUŞ TARİHİ: 9 Teşrin-i sani (Kasım) 1334 (1918)¹.

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: İstanbul.

KURUCUSU VE YÖNETİCİLERİ: *İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin son kongresi ve bu kongrece seçilen Meclis-i İdare üyeleri*². Reis: *Hüseyin Hüsnü Paşa (Ayan'dan)*, Reis-i Sâniler: *İsmail Canbolat Bey (İstanbul meb'usu)*, *M. Şemsettin (Günaltay) Bey*³. Âzalar: *Faik Bey (Kaltakkıran) (Edirne meb'usu)*, *Yunus Nadi (Abalıoğlu) (Edirne meb'usu)*, *Muhittin (Birgen) Bey (Çorum meb'usu)*, *Dr. Tevfik Rüşdü (Aras) Bey*, *Galip Bahtiyar Bey (Trakya Paşaeli Cemiyeti'nden)*, *Fazıl Arif Bey (Amasya meb'usu)*, *Reşit Paşa (Ergani meb'usu)*, *Babanzade Hikmet Bey (Süleymaniye meb'usu)*, *Sabri Bey (Toprak) (Saruhan meb'usu)*, *Rahmi (Aslan) Bey (İzmir meb'usu)*, *Rahmi (Köken) Bey (Sivas meb'usu)*, *Mustafa Fevzi Efendi (Saruhan meb'usu)*, *Ali İh-*

¹ Bu tarih kuruluş dilekçesindeki tarihtir — Ayrıca EGM Arşivindeki belgede de aynı tarih vardır.

² Birinci baskıda üye sayısı eksik verilmiştir, (s. 412) çünkü Nizamname'ye göre (Madde 4) Meclis-i İdare üyeleri sayısı 3 Reis ve iki ikinci reis ve de 18 üyeden oluşmalıdır. (Bk. s. 115, mad. 10) — Sayın Celâl Bayar, üye sayısını 22 olarak vermiştir (Ben de Yazdım, C. I, s. 122-123, not 1) — Biz de, TTK Arşivindeki Teceddüd Fırkası dosyasında 21 sayısını bulduk. Ayan'dan Mavrokordato Efendi'nin Meclis-i İdare tutanaklarından hiçbirinde ismine ve imzasına rastlamadığımız için üyeler arasında bulunmadığı kanısındayız — Ayrıca Ergani meb'usu Ali İhsan Bey'in İzmir İstiklâl Mahkemesi'ndeki ifadelerine bakılabilir (Cumhuriyet, 7 Temmuz 1926) — Bu konuda yeni bir kaynak olarak bk. Erik Jan Zürcher, *The Unionist Factor*, s. 72 - 75, 77 - 79.

³ Meclis-i İdare'nin 4. içtimaında (11 Teşrin-i sani 1918) eski İttihatçı olarak bir takım siyasal manevralara giriştikleri basında İleri sürülen Yunus Nadi, Muhittin ve İsmail Canbolat Beyler (bk. s. 92, not 6), istifa etmişlerdir. Yerlerine Asım Bey, Ömer Şevki, Rahmi (Sivas) beyler getirilmişlerdir. Ayrıca Mustafa Fevzi, Fazıl Arif, Dr. Tevfik Rüşdü ve Reşid Paşa ve Sason Efendi'nin istifaları da kabul edilmiştir. İstifa eden reis vekillerinden birinin yerine Seyyit Bey, sonra da Sabri Bey getirilmiştir. (TTK, aynı dosya'dan). İstifaların yarattığı karışıklıklar sürekli olarak devam etmiştir.

san Bey (Mardin Meb'usu), Ahmet Hamdi Bey (Konya meb'usu), Seyyit Bey (Âyan'dan), Orfanidi Efendi (İstanbul meb'usu), Dikran Barsamyan Efendi (Sivas meb'usu), Sason Efendi (Bağdat meb'usu), İdare Encümeni üyeleri: İsmail Canbolat, Fakik, Sabri, Tevfik Rüştü, Seyyit Beyler. Fırka Kalemî Üyeleri: Şemsettin, Yunus Nadi, Mustafa Fevzi Beyler, Orfanidi Efendi — İrşad Encümeni: Seyyit, Muhittin, Şemsettin, Ali İhsan Beyler, Barsamyan Efendi.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Kuruluş Sorunları

TECEDDÜT Fırkası, 1918 yılında, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (Fırkasının), yok olmamak için bir dönüşüm arayışı çözümlüdür. Ve tanınmış İttihatçılar tarafından kurulmuştur⁴. Mondros Mütarekesinin imzalanmasından on gün sonra acele ve şaşkınlık içinde kurulan Fırka, bir dedikodu ve suçlama ortamının boy hedefi olmuştur.

Tarihsel gerçek odur ki, İttihatçılar, İttihat ve Terakki'yi değişik bir isim altında sürdürmek amacıyla bu Fırka'yı kurmuşlardır⁵. Tüm tartışmalar ve hükümet önlemleri de bu durumdan kaynaklanmıştır. Fırka kurucularının Manisa Kâtib-i Me'sulü'ne gönderdiği bir yazıda sorun açıkça belirtilmiştir. Ne var ki suçlamaları karşılamak için adları üzerinde siyasal dedikodular yapılan İdare Meclisi (yönetim kurulu) üyeleri (örneğin Yunus Nadi, İsmail Canbolat, Muhittin Beyler) ilk anda istifa ettirilmiştir (Bk. s. 92 not, 3)⁶. Fakat bunun yanında Teceddütçülerin, İttihat ve Terakki uzantısı olduklarını reddettiklerini

⁴ Bu durum ilk toplantı tutanağından anlaşılmaktadır (4 Teşrin-i sani 1918).

⁵ İstanbul Divan-ı Harb-i Örfi'sinde İttihat ve Terakki eski Kâtib-i Umumisinin düşüncesi:

"Rels - Taşralardaki teşkilât da Teceddüt Fırkası'na kalb ve tahvil mi edildi? "Mithat Şükrü Bey - Yalnız ismi değişti, eski teşkilât tamamıyla kaldı" (DHÖ, s. 20) — Sayın İlhan Tekeli ve Selim İlkin de bu noktayı vurgulamışlardır [Kör] Ali İhsan [İloğlu] Bey ve Temsil-i Mesleki Programı, Birinci Taslak s. 23).

⁶ Söz gazetesi şu haberi vermiştir: "İstihbaratımıza nazaran, Teceddüt Fırkası azasından bazıları bu firkada müzlim (karanlık) ve gizli işler görmeye başladığı beyanı ile firkadan istifa ettirilmiştir (5 Aralık 1918) — Ahmet Emin Bey'in (Yalman) şu makalesi: Teceddüt Fırkası (Mütevakkıt, 28 Ocak 1919).

belirtici haberler muhalif başında yer almıştır⁷. Fırka'ya giriş koşulları daraltılmıştır⁸.

Fırka'dan çekilmeler olmuştur. Bu arada Yıldırım Orduları Kumandanı Mustafa Kemal Paşa'nın Fırka'ya üye olduğu bildirilmişse de, Paşa haberi yalanlamıştır⁹.

Mütareke basını Fırka'nın doğumunu pek hoş karşılamamıştır. *Celâl Nuri (İleri)* Bey'in gazetesi "Âti" kuruluşu "İmana Gelenler" başyazısıyla karşılamıştır¹⁰. *Mahmut Sadık* Bey de Tevfik Paşa kabinesinin "neye istinadettiğini (dayandığını)" eleştirisel açıdan incelerken Fırka'ya değinmiştir¹¹.

⁷ *Alemdar* 1335, Sayı 310 - 2610.

⁸ *Zaman* gazetesine göre son kongrede kararlaştırılan üç esas: 1 - Sabık İttihat ve Terakki Meclis-i Umumi Heyetinin bu fırka ile münasebetleri münkatidir (kesilmiştir). 2 - İttihat ve Terakki Fırkası azalarından bu programı kabul etmeyenler Fırka'dan ayrılacaklardır. Hariçten kabul edilenler dahi olabilecektir. 3 - Siyaset-i dahiliye ve hariciyesi yeni esaslara istinaden ve İttihat ve Terakki'nin mesai-i sabıkasından büsbütün ayrı bir yol takibeden bu Fırkayla İttihat ve Terakki Fırkası azasından evsaf ve şerait-i âtiyede bulunanların münasebetleri kat'olunacaktır: a - Şahsi ve keyfi icraatlarıyla memleketi harabiye sürükleyenler; b - Taht-ı muhakemeye alınan ve alınacaklar; c - Suiistimal ve sul hal ile müştehir olanlar, d - İttihat ve Terakki'yi menafi-i şahsiyelerine âlet edenlerle ihtikâr işlerine karışanlar. Yeniden Fırka'ya dahil olmak isteyenler arasında işbu şeraiti haiz olanlar Fırka'ya kabul edilmeyeceklerdir (*Zaman*, 6 Teşrin-i Sani 1334 - 1918) — Fırka Tüzüğü'nün 21. ve 22. maddelerinde bu koşullar bir hayli hafiftir (Bk. s. 117, 118).

⁹ *Söz ve Minber* gazetelerinde çıkan bu haberden sonra, *Söz* gazetesindeki yalanlama (Sayı 48):

Söz gazetesi müdüriyetine — Beyefendi:

"Gazetenizin 29 Kânun-ı evvel 1334 pazar günkü nüshasında bâzı menabiden temin edildiğine göre benim Teceddüt Fırkası'na dahil olduğum hakkında bir haber neşrolunmuştur. Bu haber doğru değildir. Ben askerî sıfat ve makamımla nisbet ve alâkamı muhafaza etmekteyim. Binaenaleyh mukarrin-i hakikat olmayan (gerçeğe uymayan) haberin tezkibini rica ederim.

Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyârî

Sabık Yıldırım Grubu Kumandanı Mirliwa
Mustafa Kemal.

¹⁰ *Âti* 1334, sayı 315, s. 2.

¹¹ "Hükümet bugün neye istinat ediyor. Kendisine itimat reyli veren Meclis-i Mebusan'da Teceddüt Fırkasına mı?" (M.S., *Hükümet, Fırkalar, Cemiyetler, Yeni Gazete* 1334, Sayı 11 - 1575) — *İkdam*'ın "İttihat ve Terakki'nin yeni ismi" başlıklı yazısından: "... Yeni teşkil edilen İttihatçı fırkası Teceddüt nâmı altında... Fakat bugün şurası muhakkak ki millet İttihat ve Terakki nâmını ilelebet lânetle yâdedecektir. Çünkü bu nâmın uyandırdığı hâtıra pek elimdir. Kan, ateş, zulüm ve şekavet" (7 Teşrin-i I sanı 1918, s. 1).

2. İttihat ve Terakki'nin Mirası ve Malvarlığı

Teceddütçüler, örgüt yazışmalarında kabul ettikleri gibi, kurdukları Fırka'nın İttihat ve Terakki çocuğu olduğunu her zaman ileri sürmüşlerdir. Fırka'nın aynı ruhla dolu olduğu ve yaşatılacağı saklanmamış ve bir yüreklendirme ögesi sayılmıştır.

İttihat ve Terakki'nin tüm malvarlığını (taşınır taşınmaz tüm varlığını) Teceddüt Fırkası'na devrettiği bir gerçektir¹², İttihatçıların yargılanmasında, kendilerine bu konuda sorular sorulmuştur.

İstiklâl Mahkemesi'nden Bilgiler

Bu konudaki soruların büyük bir kısmı Ankara İstiklâl Mahkemesinde ele alınmıştır. Ergani meb'usu (Kör) Ali İhsan Bey'e göre, İttihat ve Terakki'nin eşyalarıyla beraber 30.000 lira nakit parası ve mücevherleri Teceddüt Fırkası'na devredilmiştir. Mücevherler kuyumcu Haçik Efendi tarafından değerlendirilmiş, (takdir edilmiş) ve 26.350 kuruş tutmuştur. Bu paradan Kâtib-i Mesullere biner lira verilmiştir, Malta sürgünlerine yardım edilmiştir. Ayrıca bazı harcamalar da olmuştur.

İhsan Bey'in ifadelerinde bir yenilik vardır. Buna göre Suriye Kâtib-i Mesulu İsmail Hakkı Bey'de 16.000 altın vardı. Geri vermeyince dâva edilmiş, avukatlığı da Hâfız Mehmet Bey üstlenmiştir¹³.

Dr. Nâzım Bey ifadesinde, İttihat ve Terakki'nin topladığı servetten söz ederek, Meşrutiyetten sonra 60.000 altın ve bir miktar mücevherin iane olarak toplandığını, köylünün tarla bile bağışladığını söylemiştir¹⁴.

İttihat ve Terakki Fırkası'nın son Kâtib-i Umumi'si Mithat Şükrü (Bleda) Bey de bu durumu açıklamıştır. Şöyle ki, Teceddüt Fırkası'na "taşralardan, Halep ve başka yerlerden gelen evrak, sonra da son yılın hesap defterleri, binalar ve binala-

¹² Bu konudaki açıklamalarda tam bir belirginlik yoksa da, devir işleminin son kongre üyelerinin tanıklığında yapıldığı kesindir — Hüseyin Cahit Yalçın A.g.e., s. 49.

¹³ İttihat ve Terakki'nin hatırı sayılır bir mal varlığı olduğu anlaşılıyor. Mütareke Divan-ı harbinde durum kesin açıklığa kavuşturulmuş değildir. 1926 yılında Ankara İstiklâl Mahkemesinde en dolgun ve ilginç bilgilyl Ergani meb'usu (Kör) Ali İhsan Bey vermiştir. (Cumhuriyet, 22 Ağustos 1926). Dr. Rüşühi Bey de bu paradan Kâtib-i Mesullere biner lira ve ihtiyaçta olanlara bir miktar para verildiğini doğrulamıştır (Cumhuriyet, 7 Ağustos 1926).

¹⁴ Cumhuriyet, 9 Ağustos 1926.

rın eşyaları", "külliyetli" bir miktar para da devrolunmuştur¹⁵. Ne var ki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Fırka'ya devredilen evrakı bulunamamıştır¹⁶.

"İdare Meclisi"ne Göre

Fırka Yönetim Kurulu üçüncü toplantısında (7 Kasım 1918), hükümetin Teceddüt Fırkası'nın hesaplarını incelemek istemesi üzerine durumu konuşmuştur. Kongrede seçilen "tedkik-i hesap" komisyonunun genel kurula sunduğu rapor, resmi makamlara verilecek açıklamalara esas olarak alınmıştır.

Buna göre 1918 yılı kasası 461.015 krş. 87,5 santimdir.

Teberruat ve varidat 2.065.888 krş. 12,5 santimdir.

Toplam 2.526.904 krş'tan, Merkez-i Umumi'nin 1918 masrafı olan 1.391.140 krş. indirilince sandık 1 milyon 535.764 krş. olarak kalmaktadır.

Bu para yanında: 1 - İttihat ve Terakki'nin iki yüz bine yakın nakit para ve tahvilleri; 2 - Merkez-i Umumi'de saklı değerli eşya (12 parça mücevherat, bir antika saat, Yanya Kulübünden gönderilen bir saat); 3 - 29.000 liralık İttihat ve Seyr-i Sefain tahvilleri; 4 - 20.000 liralık nakit; 5 - 5.000 liralık Donanma Cemiyeti ve piyango bileti; 6 - 500.000 liralık İtibar-ı Millî Bankası senetleri de vardır¹⁷.

Bazı kalemler çıkarıldıktan sonra elde 159.857 lira 64 krş. kalmış ve bundan sarfedilmemesi kararlaştırılmıştır.

Fakat Damat Ferit Paşa hükümeti Fırka'yı kapatınca bu paralara el koymuştur.

Böylece Cemiyet'in serveti hakkında bazı bilgiler edinilmiştir.

3. Örgütlenme ve Çalışmalar

Teceddüt Fırkası için özel bir örgütlenme çalışmasına gerek

¹⁵ Midhat Şükrü Bey'in İstanbul Divan-ı harbindeki ifadelerinden (DHÖ, s. 20).

¹⁶ Midhad Şükrü Bey Divan-ı harp'teki ifadelerinde, evrakın Dr. Nâzım Bey tarafından alınıp götürüldüğünü söylemiştir. (DHÖ, s. 20). Ankara İstiklâl Mahkemesindeki ifadelerinde tamamlayıcı bilgiler vermiştir. Şöyle ki, bütün evrak Dr. Bahattin Şakir Bey tarafından bir bavula konulup götürülmüştür. Hesap evrakı da bunlar arasındadır. Doktor bunları damadı dâva vekili Râmiz Bey'e teslim etmiş, o da İngilizlerden korkarak imha etmiştir (Cumhuriyet, 4 Ağustos 1926).

¹⁷ Bu sayıları ve işlemleri Fırka Meclis-i İdare'sinin 4. toplantısında (7 Kasım 1918) hükümete verilmek üzere hazırlanan bir karar yazısından, kontrol etmeden, aktarıyoruz. (Belge için bk. T.T.K. Arşivi, aynı dosya).

kalmamıştır. İttihat ve Terakki'nin ülke içindeki kulüpleri, Kâtib-i Mesulleri merkez'le beraber çökmemişti. Teceddütçüler bu bakımdan da İttihatçıların mirasçısı olmuşlardır. Anadolu ve Trakya'daki örgüte sahip çıktıkları gibi, örgüt tarafından da benimsenmişlerdir¹⁸. Hemen her vilâyette hazır kulüpler tabanına dayanan Fırka özellikle İzmit, Bursa, Manisa, Kayseri kulüpleriyle diyalog kurmuştur. İstanbul'da, Makriköy (Bakırköy) Kulübü faaldir. Nur-u Osmaniye, Üsküdar, Anadoluhisarı, Mirgün (Emirgân) Kulüplerinin kapatılmasına karar verilmiştir. Kulüplere verilen direktiflerde sürekli olarak Fırka'nın İttihat ve Terakki'nin bir dönüşüm şekli olunduğu belirtilmiştir. Belediye ve meb'us seçimlerine hazır bulunulması istenmiştir. İzmir ve Bursa'daki Belediye seçimlerindeki başarı kutlanmıştır.

Fırka'nın parlamento dışı çalışmaları ilginçtir.

Basın alanında bazı plânları olmuştur.

Önce haftalık, sonra da günlük *Teceddüt* adlı bir yayın organı çıkarılması kararlaştırılmıştır. Bunun dışında iki üç gazete imtiyazı alınmasına da karar verilmiştir. Matbaa vesair işler için tahsisat çıkarılmıştır. Ayrıca Akşam, Tercüman, Vakit, Yeni Gün, Zaman gazetelerine parasal yardım yapılması kabul edilmiştir. Akşam gazetesini sahiplerinin bir de sabah gazetesi çıkarmalarında yardımcı olunması önerisi müsait karşılanmıştır. Bu arada tanınmış yazarlardan Ahmet Rasim Bey'e, getireceği eserlere "mahsuben" yüz lira verilmiştir. Harb-i Umumi'de gösterilmiş olan özverileri küçümseyen bazı gazeteler, Meclis-i İdare'de eleştirilmiştir.

Fırka, başka parti ve derneklerle de ilişki kurmuştur.

Örneğin kendisiyle aynı nitelikte saydığı *Hürriyetperver Avam Fırkası* reisi Fethi (Okyar) Bey'i İdare Meclisi üyeliğine davet etme kararı almıştır. Yerel derneklere ve spor kulüplerine para

¹⁸ Örneğin, Mütareke Divan-ı harbindeki ifadelerinde Eskişehir Kâtib-i Mes'ulü Zühtü Bey, bu kentteki İttihat ve Terakki şubelerinin toptan Teceddüt Fırkası'na geçtiklerini belirtmiştir. Bursa'da Fırkaya 40 - 50 kişi yazılmıştır. Yine Mudurnu şubesi İttihat ve Terakki'nin bir devamı addolunmuştur, buna neden olarak kurucuların "koyu İttihatçı" olmaları gösterilmektedir. Fakat Teceddüt Fırkasının Hürriyet ve İtlâf ve taraftarı kuruluşların düşmanı olduğu açıktır. Kiraz Hamdi Paşanın Bandırma ve havalisinde İngiliz Muhipleri Cemiyetini kurma girişimlerine karşı, Fırkanın İstanbul merkezli "basret ve teyakkuz" tavsiye etmektedir. Mudurnu şubesi iki ay kadar yaşayabilmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyetine ait evrakın Hürriyet ve İtlâf Fırkası şubesine devri emrolunmuştur. (İstiklâl Savaşında Mudurnu - Bolu - Düzce, yazar: C.H.P. Reisi merhum Selim Sarıbey, Sunan: A. Boyacıgiller, Aydın Halkevi neşriyatı, 1943), s. 21.

yardımlında bulunmuştur. Bunlar arasında Kadıköy Spor Kulübü, Kilikyalılar (Adanalılar), Vilâyat-ı Şarkıye (Müdafaa-i Hukuk) Cemiyetleri vardır.

Fırka'nın Mütareke döneminin en zengin partisi olduğunu belirtmek gerçeğe aykırı düşmez.

4. Parlâmento İçinde

Teceddüt Fırkası parlâmento içinde kurulmuştur. Fırka, kuruluşu ile dağılması (5 Mayıs 1919) arasındaki yedi aylık kısa ömrü içinde İzzet Paşa, Tevfik Paşa'nın iki kabinesi ve Damat Ferit Paşa'nın birinci kabinesiyle diyalog kurmuştur. 4. yasama dönemi Vahidettin'in feshiyle sona ermeden Fırka'nın kendisi feshedilmiştir.

Parlâmento içinde Teceddüt Fırkası'nın —İttihat ve Terakki'nin uzantısı olarak— ağır basıcı bir parti olduğu açıktır.

Önce Teceddütçülerin —eski ve ünlü İttihatçılar olarak— ilân ettikleri program üzerinde durmak ve ana parti ile aralarındaki ideolojik koşutluğu kısaca saptamakta yarar var.

Fırka "Nizamnamesinde" de İttihat ve Terakki'nin allerji uyandıran *Merkez-i Umumi* adı yoktur. İttihatçıların heyet halinde (kolejyal) yönetimi yerine bir "reis" in idaresinde *Meclis-i İdare* vardır ve partinin en yüksek karar organıdır. Partinin yapısal kurgusu İttihat ve Terakki tabanı üzerinde yükselmektedir ve ondan pek farklı sayılamaz.

Asıl fark fiili plândadır. İttihat ve Terakki'nin resmi programı ve tüzüğü dışında oluşturduğu fiili durumu, Teceddüt Fırkası'nın oluşturmasına ortam da koşullar da elverişli değildir. Teceddütçülerin böyle bir güce sahip olmaları olanaksızdı.

Teceddütçüler kendilerini şöyle tanıtır:

"... Malûmunuzdur ki kongre İttihat ve Terakki'yi mefuh (feshedilmiş) addetmemiştir. İttihat ve Terakki "Teceddüt" ismiyle daha liberal bir program ile kendisini takdim etmiştir. Şu halde bu bir inkılâptir. Şeklini yenilemek istemiş, "Teceddüd'e" istihale etmiştir (dönüşmüştür). Kongre'nin kararı budur. Bu hükûmete söylendi, onlar bihaber göründüler. Biz de hale intizaren sükutu (ses çıkarmamayı) vatanın menfaatine daha muvafık bulduk"¹⁹.

Aynı yazıda seçime hazır bulunulması bildirilmektedir.

Ülke yüzeyinde hemen her kasabada geçmişi ve deneyimi olan bir örgüt şubesini hazır olarak bulan Teceddütçülerin sözünü ettikleri programa gelince, İttihat ve Terakki döneminde çatışma-

¹⁹ TTK Arşivi, aynı dosya.

lar yaratmış kimi sorunlar, çok ayrıntılı ve yazımı aceleye gelmiş bu metinde (Bk. s. 103 vd.) ele alınmıştır. Örneğin Parlamantarizm bir meşrutiyet yöntemi olarak kabul edilmiştir (madde 1, 5). Milliyetler arası kesin bir eşitlik kuralı benimsenmiştir (madde 5, 6). Devlet yine İslâm dinine dayalı —öteki dinlere saygılı— ve teokratiktir. Esaret yasaktır, esirlikten ve hürriyetsizlikten kaçanlara ülkede sığınma hakkı vardır. Dövülme, eziyet, işkence ve zor kullanma ve müsadere yasaktır (madde 16).

İttihat ve Terakki için yeni sayılacak zor bazı maddeler ilgi çekicidir: Siyasal suçlardan dolayı idam cezası yasaktır, siyasal suçlular geri verilemez (madde 20, 23). Sivil (mülki) rütbeler kaldırılmış, Osmanlılara ünvan ve asalet "tecvih olunamayacağı" kabul edilmiştir (madde 22). Âyan Meclisi'nin yarısı seçimle oluşacaktır (madde 31). "Hükümet hiçbir suretle kanun hüküm ve kuvvetinde bir karar neşredemez" (madde 42).

Devletin kolunu kanadını kıran kapitülasyonlar açıkça zikredilmemiş olmakla beraber, devletlerarası medeni ilişkilerin tam bağımsızlık üzerine kurulacağı ilkesiyle duruma açıklık kazandırılmak istenmiştir (madde 5, 6, 59). Ayrıca memurların ve askerlerin herhangi bir siyasal partiye giremeyecekleri yasağı getirilmiştir (madde 62). Yine ilginç bir madde ile askerlere geniş bir şikâyet hakkı tanınmıştır (madde 65).

Programdan alınan bu "eşantyonlar", büyük ve feci bir yenilgi sonunda, Mütarekenin imzalanmasından on gün sonra kurulan bir siyasal partinin programında neler düşünülebileceğini örneklemektedir. Ayrıca İttihatçıların değişik bir ortam içinde saptadıkları çıkış yollarını göstermek bakımından önemlidir. Çünkü bir bakıma Teceddüt Fırkası'nın tarihi, İttihat ve Terakki'nin de tarihidir. Bu nedenle Teceddüt Fırkası farklı ve daha ayrıntılı bir açıklama konusu yapılmıştır.

Fırka'nın, doğal olarak, parlamentoda programı doğrultusunda çalışma olanağı yoktu. Sürekli olarak da kabinelerle çatışmıştır.

Fırka'nın Meclis-i Mebusan çalışmalarına aktif olarak katıldığı bir gerçektir. Böylece "artık tarihi bir isim" olarak İttihat ve Terakki, güncel kişiliğiyle Mebusan Meclisi'nde devam ettirmek istenmiştir.

İzzet Paşa kabinesi, Fırka'nın kuruluşundan bir gün sonra çekildiği için, Teceddütçüler Tevfik Paşa ve Ferit Paşa kabineleriyle çatışma halinde olmuşlardır. Kabine programının Hariciye Nâzırı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmasından sonra, açılan sert ve milliyetçi konuşmalara, Teceddütçüler de katılmışlardır. Konuşmalar hızla Türk-Ermeni çekişmelerine dönüşmüştür. Hükümetin yeterlik istemesi üzerine Teceddüt Fırkası, güvenoyu

verilerek gündeme devam edilmesi yönünde bir önerge vermiştir²⁰. Bunu başka önergeler izlemiştir.²¹ Tevfik Paşa hükümeti Teceddütçülerin katılmasıyla güven oyu almıştır.²²

Bununla beraber ihtiyar Sadr-ı Azam İttihat ve Terakki'ye karşı, hiçbir suretle yumuşak tutumda olmamıştır²³.

5. İçyapı Üzerine

Fırkanın reisliğine her ne kadar Âyan'dan Hüsnu Paşa getirilmişse de, bu görevi Saruhan meb'usu Sabri Bey üstlenmiştir.²⁴ Paşanın, bir Divan-ı harp yazısında, başkanlığa haberi olmadan "gıyabında" seçildiğini ileri sürdüğü belirtilmiştir²⁵.

Teceddüt Fırkası, Rum ve Ermenilerin İttihat ve Terakki'yi en ağır şekilde suçladıkları bir dönemde kurulmuştur. Bununla beraber kurucu üyeleri arasında Mavrokordato, Orfanidi, Barsamyan Efendilerin bulunmaları ilginçtir. Orfanidi Efendi Meclis'te Rum grubu bulunmadığını ve Rumlarla bir ilişkisi olamayacağını bildirmişti²⁶.

²⁰ MMZC 1334 (1918), D III, Sı 5, 13. İct. s. 130 (18 Kasım 1918).

²¹ Örneğin Kütahya meb'usu Abdullah Azmi Bey'in "takririnde" Mütareke hükümleri dışındaki muameleleri kabul etmemek şartıyla itimat öneriliyordu. Hükümet Teceddüt Fırkası takririnin oylanmasını istemiştir (MMZC, aynı cilt, s. 130).

²² Tevfik Paşa hükümeti programının oylanmasına 124 meb'us katılmıştır. 26 red, 7 çekimser oya karşı, kabine 91 oyla güven almıştır (MMZC, aynı cilt, s. 133).

²³ Tevfik Paşa'nın Fransızca Stamboul gazetesi yazarına verdiği demeçten:

"Gazeteci — İttihat ve Terakki ne oldu?

"Tevfik Paşa — İttihat ve Terakki artık mevcut değildir. Fırka kendi kendisini dağıtmıştır.

"Gazeteci — Fakat bazı kurtlar vardır ki, kesildikten sonra parçaları birleşince canlanırlar. Bu da o kabilden olmasın.

"Tevfik Paşa — Görürsek takibedeceğiz" (İkdam'ın alıntısı, 22 Şubat 1335).

²⁴ Barsamyan Efendi'nin bir konuşmasından: "... Mensup bulunduğum Teceddüt Fırkası lideri olan Saruhan meb'usu muhtereminin beyanatı üzerine, bendeniz de kabineye bilâ kayd-ü şart itimat beyan etmekteyim" (MMZC aynı cilt, s. 118)

²⁵ Belgenin metni tam olarak verilmiştir, bk. s. 128, Belge 7 — Paşa hakkında bk. Falih Rıfki Atay, Çankaya 1969 baskısı, s. 229 - 230.

²⁶ Meclis-i İdare'nin 2. İctima (6 Teşrin-i sani 1334) tutanağından, 8 sayılı karar: "Meclis-i Mebusan'da fırka ve gruplarla anlaşmak meselesi mevzu-u bahsolunca Orfanidis Efendi, Rum mezhebi ve Rum milleti meselelerinde bütün Rum meb'uslarının grup halinde çalışması ve bunun haricindeki mesalde her birinin mensup oldukları diğer siyasi fırkalara mensubiyetin muhafaza olunacağı daha

Teceddüt Fırkası, çok çatışmalı bir parlamento içinde sessiz kalmamıştır. Parasal bakımdan Mütareke döneminin en zengin partisi olması etkisinin artmasına olduğu kadar ilişkilerinin yayılmasına neden olmuştur²⁷. Bu da Fırka'nın varlığı bakımından "bir kelimeden ibaret kalmadığını" kanıtlar.²⁸ Son olarak Tevfik Paşa kabinesi hakkında gensoru önergesi vermiş (18 Aralık 1919) fakat Meclis'in feshi üzerine uygulamaya geçirilememiştir.

6. Fırka'nın Sonu

Meclis'in feshinden sonra, Fırka bir süre daha yaşamıştır. Tevfik Paşa'yı izleyen birinci Damat Ferit Paşa kabinesi *Teceddüt* ve *Hürriyetperver Avam* fırkalarını 5 Mayıs 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ kararıyla feshetmiştir ve gerek İstanbul'da, gerekse taşrada bulunan merkez ve şubelerin "hemen fesih ve seddini"

Talât Paşa zamanında takarrur etmiş olduğunu ve fakat ahiren kabinede itimat ve adem-i itimat meselesi Rum meb'usları arasında mevzu-u bahs olunca bunun din ve millet meselesi olmadığından iştirak etmediğini, binaenaleyh bir Rum grubu veyahut fırkası namı altında bir fırka veya grup mevcut olmadığını beyan etti: Binaenaleyh şimdilik yalnız Hürriyetperveran Avam Fırkası ile temas etmek ve bunun haricindeki meb'uslarla müstakil meb'uslar grup telâkkisi ile ona göre telâkki ve münasebette bulunmak karargir oldu. Ve evvel-i emirde Fırka Kalemimizin bizlerden kimlerin ayrılıp ayrılmadığının tedkiki için Mebusan'daki grubumuzun akd-i içtima etmesi karargir oldu" (TTK Arşivi, aynı dosya) — Teceddüt Fırkası'nın gayr-ı müslim meb'uslarla ilgili bilgilerden yoksunuz. Yalnız bunlardan Barsamyan Efendi'nin "adem-i devamı" (devamsızlığı) dolayısıyla "müstafi" (istifa etmiş) kabul edildiği Meclis-i İdare tutanaklarında bir karar olarak vardır (TTK Arşivi aynı dosya 19 Ocak 1919 toplantısı). Orfanidis Efendi'nin 24 Ocak 1919 toplantısına kadar Fırka'da bulunduğu, bu toplantının tutanağı altındaki imzasından anlaşılmaktadır.

²⁷ Fırka'nın bütçesi Meclis-i İdare'nin 5. toplantısında (17 Kasım 1918) kabul edilmiştir: "Umumî bütçe okunmuş ve 1334 senesi için, bir müfettiş için şehri (aylık) 6000 ve senevi 72.000 = Merkez-i İdare kâtipleri için şehri = 1000 = senevi 96.000 = hademe için şehri = 4.900 = ve senevi = 58.850 = İstanbul kâtipleri için şehri = 21.000 = ve senevi = 252.000 = taşra kâtipleri için şehri = 70.000 = ve senevi = 840.000 = masarifi müteferrika için = senevi 108.000 = İstanbul kulüpleri için şehri = 4.000 = senevi = 48.000 = Teceddüt mecmuası için şehri = 30.000 = senevi = 360.000 = Merkez-i İdare mahrukatı (yakacağı) için senevi = 30.000 = ve bir defaya mahsus olmak üzere muhtacine muavenet akçesi olmak üzere = 19.000 = kuruluş ki cem'an = 1.884.300 = (bir milyon sekiz yüz seksen dört bin üçyüz) kuruluş kabul olunmuştur, (14 imza) (TTK Arşivi, aynı dosya).

²⁸ Bay Asım Us'un bu kanısına katılamıyoruz: *Gördüklerim Duyduklarım, Duygularım*, C. 1, s. 20.

(kapatılmalarını) bildirmiştir. "Mefsuah (kapatılan) İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin emval ve emlakı hakkında müttehaz (alınmış olan) kararın bunlar hakkında da" uygulanarak kuruluş müsaadelerinin iptali ve bundan sonra da İttihat ve Terakki "maklûbu" (dönüşeni) olarak başka adlarla kurulmak istenecek fırka ve cemiyetlere izin verilmemesi Dâhiliye Nezaretine bildirilmiştir (Bk. s. 135, Belge 9a).

Damat Ferit Paşa hükümeti kapatma gerekçesi olarak, her iki partideki yönetim kurulları üyelerinden hemen tümünün İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski üyesi olmalarını bir bölümünün de sanık ve tutuklu bulunmalarını göstermiştir (Bk. s. 134, Belge 10).

Fırka merkezi kapatılınca, İdare Meclisi aldığı kararla çalışmaların sürdürülmesini, bunun için yeni bir yer bulunmasını, çalışmalarının ciddiliğine inandığı takdirde *Milli Kongre* ile işbirliği yapılabileceğini kararlaştırmıştır (Bk. s. 129, Belge 8).

Hükümetle diyalog bu noktada bitmemiştir. Üyelerinden bir kısmı Divan-ı harp önüne çıkarılmış, bir kısmı da Malta'ya sürgün edilmiştir. Bu grupta *Hürriyetperver Avam'*cılar da vardır. Yine her iki fırka üyelerinden bir kısmı son Osmanlı Meclisine ve T.B. M.M.'ne katılmışlardır.

Teceddüt Fırkası bir Mütareke kuruluşu olarak geçit görevi üstlenmiş bir kuruluştu. Bu görevini yerine getirmiştir.

B. TECEDDÜT FIRKASI'NA İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Teceddüt Fırkası Programı

Program

1 — Devlet-i Osmaniye parlamantarizm usul-ü meşrutiyetle idare olunan bir devlet olup hâkimiyet milletten nebean eder.

2 — Devlet-i Osmaniye hilafet-i kübra-yı İslâmiyeyi haiz olan sülâle-i âl-i Osmanın zir-i hükümdarisindedir.

3 — Devlet-i Osmaniye'nin dini, din-i İslâmdır. Edyan-ı saire de devlet'in taht-ı himayesinde serbest ve muhteremdir.

4 — Osmanlılar, hangi din, mezhep ve millete mensup olursa olsunlar, hukuk ve vezâifte müsavidirler.

5 — Her milletin, dini, edebî, ilmi istiklâlî olacak ve milliyetler arasında müsavat-ı kâmile cari bulunacaktır.

6 — Memleket dahilinde müstamel olan lisanların istimali herkes için ihtiyardır. Lisan-ı resmîden gayrı lisan istimaline lüzum hissedilen yerlerde mahkeme ve belediye ve nahiyeler umuruna müteallik hususat için bir kanun tedvin kılınacaktır.

7 — Her Osmanlı efkârında serbesttir.

8 — Herkes mal ve mülkünden emindir. Menafi-i umumiye için lüzumu sabit olmadıkça ve bedeli peşin verilmedikçe devletçe kimse'nin tasarrufunda bulunan mülk alınamaz. Menafi-i umumiye için istimlâkten murat her nevi sokak ve yollara; meydan ve umumî bahçelere tarih-i miyahiyeye, mecralara, liman ve doklara müteallik istimlâktır.

9 — Osmanlılar serbestçe seyr-ü sefer hakkını haizdirler. Her Osmanlı istediği yerde ikamet eder. Nefy ve tagrip memnudur.

10 — Osmanlılar kanun-ı mahsusuna tebalyyet şartıyla cemiyet teşkilî hakkını haizdirler. Bunun için müsaade almak mecburiyeti yoktur.

11 — Osmanlılar, gayr-i müsellâh olmak ve kanun-ı mahsusuna tebalyyet ve asayişî ihlâlden mücanebet etmek şartıyla, istedikleri meseleyi mevzu-u bahs eylemek üzere ictima hakkına maliktirler. Kapalı yerlerde ictima için hükümete ihbar ile iktifa olunur. Açık yerlerde ictima keyfiyeti polis kavanin ve nizamata tâbidir.

12 — Hiç kimse kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada bir sebep ve bahane ile tevkif edilemez. Tevkif edilen şahsa en geç yir-

mi dört saat zarfında esbab-ı tevkifi memurun-i aidesi tarafından tahriren tebliğ edilecektir. Esna-yı tevkifinde yapılacak sul muamele mucib-i mücazattır.

13 — Her Osmanlı kendi esasat-ı diniyesine muhalif olmamak üzere icthadında hürdür.

14 — Hiç kimse kanunun emretmediği şeyi icraya icbar ve nehyetmediğini de icradan men olunamaz.

15 — Memalik-i Osmaniye de herkesin mesken ve menzilli taarruzdan masundur. Kanunun tayin eylediği ahvalden maada bir sebeple hükümet tarafından cebren hiç kimsenin mesken ve menzilline girilemez. Kanunun tayin ettiği ahvalde dahi dühulüne memur olan memurun dühul emrini veren selâhiyettar makamın emr-i tahririni kabletdühul alâkadara tebliğ ile beraber iki Osmanlı huzuruyle hareket etmeye ve taharriyi müteakip netice hakkında bir zabıt varakası tanzim ve alâkadara tevdie mecburdurlar. Alâkadar taharriyi kabul etmeye mecbur olup ancak arzu eylediği takdirde mahkeme nezdinde itiraz hakkını haizdir.

16 — Osmanlı devleti dahilinde esaret yoktur. İnsan alıp satmak cürümlerine karşı ağır cezalar vazolunacaktır. Memalik-i Osmaniye ye ayak basan her esir hür addolunur. Her nevi darp, işkence ve eziyet müsadere, angarye ve cerime kat'iyyen ve her vakit memnurdur. Kavanin-i hâzireda mevcut olan darp cezaları da ilga edilecektir.

17 — Matbuat hiç bir bahane ile kablet'ab' sansüre tâbi tutulmak veyahut tâbi ve muharrire ihbar mecburiyeti tahmil edilmek gibi kuyudata tâbi tutulmayacak ve gazete ve resalî neşri için teminat akçesi talep olunmayacaktır.

18 — Posta ve telgraf muhaberatının mahremiyeti müemmindir. Posta ve telgrafhanelere tevdi edilecek mektup ve telgrafnamelerin mahremiyetlerini ihlâlden mes'ul olanlara bir kanun-ı mahsus tayin edilecektir.

19 — Menafi-i umumiye için herkesin hakk-ı şikâyeti vardır.

20 — Ceraim-i siyasiyeden dolayı idam cezası yoktur.

21 — Bir kanuna müstenit olmaksızın hiç kimseye yemin ettirilemez.

22 — Rütbe-i mülkiye mülğadır. Osmanlılara unvan-ı asalet ita ve tevcih olunamaz.

23 — Mücrimin-i siyasiyenin idesi hiç bir vakit caiz değildir.

24 — Zat-ı Hazret-i Padişahî gayr-i mes'ul olup ancak vükelâsî mes'ul bulunduğundan nefis-i hümayunlarına karşı hiç bir suretle tenkit ve muahaze caiz değildir. Şifahî veya tahriri hiç bir İrade-i Seniye, Nâzırı mes'uliyetten kurtaramayacağı için bütün evamir ve iradat-ı seniyenin mes'ul nazırlar tarafından da imza edilmesi elzemdir. Hey'et-i vükelânın kâmilten tebeddülü halinde reis-i sabık, reis-i lâhikin memuriyetini mutazammın İrade-i Seniye yi imzalamakla mükellef olup istinkâfı halinde bu vazife, tayininden sonra, reis-i lâhik tarafından ifa olunur.

25 — Baba ve oğul ve kardeşler bir arada nazır olamazlar.

26 — Vükelâ işe başlamazdan evvel zat-ı hazret-i Padişahiye ve vatana karşı sadakatle ifa-yı vazife edeceklerine ve Kanun-ı Esasî ile kavanin-i mevcudeye tamamen riayet edeceklerine dair huzur-u şahane yemin ederler.

27 — Vükelâ hükümetin siyaset-i umumiyesinden müstereken ve daire-i nezaretlerine alt sırf idari muamelâtın dolayısı ile münferiden hey'et-i mebusana karşı mes'uldürler. İşbu mes'uliyet bir kanun-ı mahsus ile tayin ve tanzim edilecektir.

28 — Âyan ve Mebusanın hükümetten hakk-ı sualleri vardır.

29 — Hey'et-i Âyan ve Mebusan devairinin etraf ve civarına, reislerinin muvafakati olmaksızın, kuvva-i müsellâha ikame edilemez.

30 — Âyan ve Mebusan azaları mensup oldukları hey'etlerin müsaadesi olmaksızın muvakkat dahi olsa devlet tarafından gösterilen hiç bir vazifeyi kabul edemezler. Vükelâlık ve muallimlik müstesnadır.

31 — Hey'et-i Âyan azasının nisfî müddet-i intihapları sekiz sene olmak ve her dört senede bir nisfî tecdit edilmek üzere, müntehap olacaktır. İlk intihap ile her fesihten sonra gelen tecdit zamanlarında bu nisfî kur'a keşidesi suretiyle tefrik olunur.

32 — Hey'et-i Âyan'a gerek nasp ve gerek intihap suretiyle aza olabilmek için şerait ve evsaf-ı âtiyeyi haiz bulunmak lâzım gelir: Evvelâ, kırk yaşını ikmal etmiş olmak; sâniyen, lâakal sekiz sene Âyanlıkta, vükelâlıkta, mebuslukta, Mahkeme-i Temyiz, Divan-ı Muhasebat veya Şura-yı Devlet riyaset-i ulalığında, sefir-i kebirlikte, müşirlik ve birinci feriklikte veya valilikte hidemat-ı hasenesi mesbuk bulunmak. İşbu evsafı haiz olan her zat gerek nasp ve gerek intihap suretiyle Hey'et-i Âyan'a aza olabılır. Ancak askerden oldukları takdirde esna-yı nasp ve intihapta müteakib veya müstafi bulunmaları meşruttur. Diğerleri hizmette buldukları takdirde nasp veya intihabı müteakip hizmet-i sabıklarından sâkit olurlar.

33 — Hey'et-i Mebusan, Nâzırları her vakit davet hakkını haizdir.

Tahkikat-ı Teşriyye

34 — Hey'et-i Mebusan tahkikat-ı teşriyye icrasına selâhiyettardır.

35 — Hey'et-i Mebusan'ın miktar-ı azası kırk bin nüfus için bir mebus olmak üzere hesap edilir. Yirmi bir yaşını ikmal eden her erkek Osmanlı, birinci derecede intihap hakkını haizdir.

36 — İntihabatın hükümetin tesir ve nüfuzundan azade olarak serbest bir surette icrasını temin edecek ahkâm-ı kanuniye vazedilecektir.

37 — Mebusan İntihabatında en vasi şekilde rey-i âm usulünün tabiki gaye olmakla beraber muvazzaf zabitanla sılâh altında bulunan efrad-ı askeriyenin intihabata iştiraki şimdilik gayri câizdir.

38 — Osmanlı tâbiyetini iktisap eden ecnebler memalik-i Osmaniyede beş sene ikamet etmeksizin müntehip ve on sene geçmedikçe müntehap ve Nâzır olamazlar.

39 — Bir lâyiha-i kanuniyenin hîn-i müzakeresinde Hey'et-i Âyan ile Hey'et-i Mebusan arasında ihtilâf zuhur ettiği takdirde hey'etlerden birinin talebi üzerine her iki hey'et azasından müsavî miktarda zevat tefrik edilerek muhtelit bir encümen teşkil ve ihtilâf-ı mezkûr işbu encümende tetkik olunur. Encümenin tanzim edeceği mazbata üzerine her iki hey'et yeniden izhar-ı rey ederler. Bu suretle dahi ihtilâfat izale edilemeyecek olur ise müteakip devre-i ihtihabiyedeki hey'et-i mebusanın reyî suret-i kat'iyede muteber olacaktır.

40 — İlan-ı harp etmek ve kuvve-i harbiyeyi tecavüzi olarak istimal eylemek için evvel-i emirde Meclis-i Umumi'nin muvaffakatini almak şarttır.

41 — İdare-i örfiyenin ilânı için evvel-i emirde Meclis-i Umuminin müsaadesini istihsal lâzım gelir. Meclis mün'akit bulunmadığı surette hükümet on beş gün içinde idare-i örfiye ilânına selâhiyettardır. Bununla beraber mezkûr on beş gün zarfında Meclis-i Umumi bilâ davet ictima ile idare-i örfiyenin lüzum veya adem-i lüzumuyla devamı meselesini müzakere edecektir. İdare-i örfiye ilânı adem-i lüzumuna karar verdiği takdirde idare-i örfiye kendiliğinden mürtefi olur. Bu halde Divan-ı harpler tarafından verilen hükümler keenlemeykûn addedilerek mahkumin maznunen mehakim-i müteallikasına sevk olunurlar. Meclis münfesih bulunduğu takdirde idare-i örfiye yeni meclisin in'ikadına kadar devam edebilirse de mahkumin hakkında aynı suretle hareket olunur.

42 — Hükümet her ne nam ile olursa olsun hiç bir zaman kanun hüküm ve kuvvetinde bir karar neşredemez.

43 — Memalik-i Osmaniye dahilinde bulunan ecanıp kavanin-i Osmaniyenin umuma temin ettiği himayet ve teminattan müstefit olacaklardır.

44 — Bir kanun-ı mahsusa müstenit olmaksızın ecnebi kıtaat-ı askeriyesinin memleket hizmetine alınması, yahut memlekettan müruru veya memleketin dahilinde ikametli calz değildir.

45 — Nezaretlerin teşkilât-ı merkezîyesi ikmal ve islâh olunacak ve şubat-ı idare ait oldukları nazeretlere ilhak edilecektir.

46 — Evkaf Nezareti bir emanet haline ifrağ edilerek Meşihata rapt edilecektir.

47 — Ticaret, sanayi ve sair umur-ı iktisadiyeyi cemetmek üzere bir İktisat Nezareti teşkil ve hal-i hazırdaki Ticaret ve Ziraat Nezareti buna göre tadil edilecektir.

48 — Şura-yı Devlet Sadaret'e merbut kalacak ve Şura-yı Devlet Reisi Meclis-i Vükelâya dahil olamayacak ve tefsir hakkını haliz olmayacaktır.

49 — Posta ve Telgraf Nezareti bir emanet haline ifrağ ve Nafia Nezareti'ne rapt olunacaktır.

50 — Teşkilât-ı mülkiye, adetleri tezyit ve mesaha-i sathiyeleri tenkis edilmek üzere, vilâyat ve kaza namlarıyla iki derece olacak ve tedricen şahsiyet-i maneviyeyi haliz nahiyeler teşkil olunacaktır.

Vilâyet ve kazalar merkezinin ehemmiyeti, nüfus ve mesaha-i sat-hiyelerine nazaran üç dereceye tefrik olunacak ve bunların teşkilinde coğrafi, iktisadî avamîl dahi nazar-ı dikkate alınacaktır.

51 — Teşkilât itibarıyla İstanbul'un vilâyattan bir farkı olmayacaktır.

52 — Mecalis-i idarede rüesa-yı ruhaniye ve aza-yı müntehibe bulunmayacaktır.

53 — Ahval-i mahalliye ve tebaa-yı ahali ve âdât ve an'anât itibarıyla kavanin-i umumiye-i devletin aynen ve tamamen tabiki gayri kabil olan yerlerde hususi idareler teşkil ve bunlara göre kavanin ve nizamât vazolunacaktır.

54 — Devlet ve memleketin ismi bir kanun ile takarrür ettirilecek, arma tesis olunacak ve bir milli marş kabul edilecektir.

55 — Millet'in hâl-i hazırda Kanun-ı Esasî ile muayyen olan hukuku tamamen mahfuz olacak ve Kanun-ı mezkûr işbu program ve hâkimiyet-i millîye ve parlamantarizm esasatına göre ahenktar bir tarzda tadil edilecektir. Kanun-ı Esasî bu suretle tadil edildikten sonra kanun-ı mezkûrun badema suret-i tadilinın şekli-i hazırından çıkarılarak daha esaslı şeraitte raptı temin edilecektir.

56 — Kanun-ı Esasî ile men edilecek olan ef'al-i irtikâp ve milletin bu dairedeki hukukuna tecavüz edenlere karşı ağır cezalar vaz-edilecektir.

57 — Siyaset-i hariciyede hiç bir devlet ve milletin hukukuna taarruz ve tecavüz fikri takip edilmeyecektir.

58 — Milletler beyninde sulh ve müsalemet ve medeniyet gayesi uğrunda mütehhiden çalışmak fikrinin takviyesine ve bâr-ı teslihatın tenkisine çalışılacaktır.

59 — İhtilâfat-ı beyneddüvel'in sulhen halline ve Cemiyet-i Akvam teşkiline çalışılacak ve her halde devletin istiklâl ve tamamiyetinin muhafazası şartıyla bütün devletlerle münasebat-ı dostane-de bulunulacaktır.

60 — Kuvve-i icraiye ile adliye arasındaki münasebat sarahaten tefrik edilecektir.

61 — İcabat-ı zamana muvafık bir hukuk-ı memurin vaz ve tesis edilecek ve memurinin maaşat, tahsisat, harc-ı rah ve tekaüdiyeleri tanzim ve islâh olunacaktır.

62 — Bilumum memurin-i mülkiye ve adliyenin ve askerlerin fırka ve cemiat-ı siyasiyeye intisapları ve nüfuz-ı hükümetî fırkacılıkta istimalleri menedilecektir.

63 — Bir memura aynı zamanda iki vazife tevdi olunamaz, yalnız muvakkat vekâletler müstesnadır.

64 — Memurinin muamele-i keyfiyesine ve nüfuz-ı memuriyetleri sulistimalleri ihtimalâtına karşı ahkâm-ı kanuniye vazedilecektir.

65 — Askerlikte süs için masarıftan tevakkî edilecek, efrad-ı askeriyeye sui muamele edilememesi için ciddi teftişat yapılacak, usul-ü muhakemat ve mücazat-ı askeriyeye islâh edilecek, efrada müsmir ve vasi bir hakk-ı şikâyet verilecektir.

66 — Kuvve-i daimiye askeriye dahili ve harici inzibatın temini için muktazî miktara tenzil edilecek ve bu surete hizmet-i muvazzafa müddeti tenkis olunacaktır.

67 — Nişan ve madalya bir kanuna tevfikân ancak taraf-ı Padişahiden ita olunur. Ecnebi nişanlarının kabul ve taliki İrade-i Seniye istihsaline mütevakıftır.

68 — Muamelât-ı hükümette iltimas icrasına mani olacak ahkâm vazedilecektir.

69 — Bilumum imtiyazlı şirketlerin mukavelenameleri ahkâmına tamamen riayetleri temin olunacak aksî ahvalde memurın-ı âidesi tecrim edilecektir.

70 — Takvim tamamen islâh olunacaktır.

71 — Memleket dahilinde muntazam bir telgraf ve telefon şebekesi tesis olunacaktır.

72 — Şehzadegân hazaratının ahvâl-i ictimaiyeleri bir kanunla tayin olunacak ve bu meyanda fırkacılık hissiyatının fevkinde kalmaları hususu temin olunacaktır.

73 — Sermayenin aslı kaale alınmayarak imtiyazat-ı nafla itası teshil olunacaktır.

74 — Osmanlıların bir memuriyete tayininde kavmiyyet ve mezhep kaale alınmaz. Ecnebi müşavir ve mütehasıslar müstesna olmak üzere, sair devlet hidematında ecnebi memur istihdamı bir kanun-ı mahsusla câiz olabilir.

75 — Kanun-ı Esaside mezkûr olduğu üzere vükelâdan ittihâm olunanların usul-ü muhakemelerine ve alelittlak Divan-ı Âl'nin suret-i teşekkül ve usul-ü muhakemesine dair sūr'atle bir kanun vücu- de getirilecektir.

Siyaset-i Dahiliye

76 — İctimaat-ı umumiye ve tecemmüt hususunda Kanun-ı Esasi'nin hakk-ı içtima hakkında vazettiği teminat ile hemahenk olarak ahkâm-ı cedide vazedilecektir.

77 — Siyasî cemiyetlerin suret-i teşekkülüne dair yeniden bir kanun tanzim edilecek ve ecnebilerin siyasî cemiyetler teşkil ve bu cemiyetlere intisap edemeyecekleri bu kanunla teyit olunacaktır.

78 — İdare-i örfiye'nin suret-i vaz ve ilân ve tatbikine ve idare-i örfiye halinde muhakemesi divan-ı harplere intikal edecek ceraim ile işbu divan-ı harplerin hudut ve selâhiyetleri ve teşkilâtı usul-ü muhakemeleri ile cinayatta muamelât-ı gıyabiyenin suret-i cereyanı ve müsellâh çetelerin ihtilâl ika etmeleri halindeki hususî ahkâm hakkında bir kanun tanzim edilecektir.

79 — Fuşşun vüs'at ve mazarratını tahdit için takyidat ve mücazat vaz olunacaktır.

80 — Esasat-ı meşrutiyete muvafık ve şahsiyatla iştigal her suretle mani ve eşhas-ı âdiye ve hükmiyenin muhafaza-i namus ve haysiyetlerini kâfil ve ahlâk-ı umumiyeyle halelden vikayeye muvafık bir matbuat kanunu tanzim olunacaktır.

81 — Nahiyelere şahsiyet-i maneviye veren lâyiha-i kanuniyenin bir an evvel Meclis-i Umumi'den çıkarılması ve nahiy müdürlerinin alettedric evvela nahiy meclis azası arasından, saniyen nahiy müntehipleri meyanından, salisen vilâyet ahalsinden olmak şartıyla encümen-i daimiyi vilâyetin muvafakatiyle vali tarafından, rabian, vilâyet ahalsinden olmayanlar meyanından Meclis-i Umu-minin müctemi olduğu zaman meclisin, müctemi olmadığı zaman encümenin kararıyla vali tarafından nasbolunması ve memurin-i devlet hakkındaki kavalt ve şerâite tevfikân nahiy müdürlerinin rüesay-ı memurin-i tarafından azolunması şeklinde tadili teklif olunacaktır.

82 — Hıdemat-ı umumiyyeden madut hususat için nevahi bûdçesine masarif tahmil edilmeyecek ve kadınların nevahi dahilinde haliz-i hukuk olmaları esası kabul olunacaktır.

83 — Valilerin Dahiliye Nezareti'nce bilântihap bâ İrade-i Seniye-i hazret-i Padişahi nasb ve tayin kılınmaları esası tatbik edilecek ve vilâyatta memurin-i taliyenin azl ve nasbında tevsi-i mezuniyet kaldesine göre valilerin haiz oldukları hukuk ve selâhiyet memurin-in hukukunu ve vazifeyi ihlâl etmeyecek ve şek ve tereddüde mahal bırakmayacak surette tasrih edilecektir.

84 — Valilerin şubat-ı idareye karşı olan hakk-ı murakabelerinin vazihan tayin ve umur-ı muhakeme hükümetçe müdahaleyi tazammun edebilecek mevaddın ilgasiyle yalnız devam ve intizam-ı muamelâtı temin edecek bir hakk-ı nezaret itası ve mecalis-i idareye rüesa-yı memurin-in kâffesinin idhali esasları teklif edilecektir.

85 — Belediye reislerinin her halde müntehap olması esası dairesinde belediye kanunu tanzim ve bu kanun ile belediye meclislerinin selâhiyetleri tezyit olunacağı gibi belediyelerin vezaif-i içtimaiyelerini hakkıyla ifa edebilmelerini temin edecek tedabire tevessül olunacaktır.

86 — Ebniyenin sıhhat, metanet, harikten masuniyet, memleketin iklim ve servetine ve tarz-ı mimari-i milliyeye muvafakat esasatına müsteniden inşası için bir ebniye kanunu tanzim edilecektir.

87 — Hal-i hâzırda mevcut olan ebniye buhranını mümkün mer-tebe sür'atle izaleye medar olmak üzere inşaat şirketleri teşkiline ve binaların ve arsaların terhini mukabilinde para ikraz edecek emlak bankaları tesisine çalışılacaktır.

88 — Harikin zuhuruna mani olacak tedabir, harik vuukunda itfa için müracaat olunacak vesalt ittihaz ve ihzar edilecek, itfaiye teşkilâtı için icap eden tesisat, alât ve edevat-ı iptidaiyeyi tedarik etmek üzere hükümetçe bir defaya mahsus olarak muavenet-i nakdiyede bulunulacak ve sigortalardan senevi alınacak mebalîğ ve belediye bûdçelerini vazolunacak tahsisat ile teşkilât ve tesisatın hüsnü muhafaza ve idame-i mevcudiyetleri temin olunacaktır.

89 — Jandarmanın maksad-ı tesisi ile, Dahiliye Nezareti'ne merbutiyeti rüesa-yı memurin-i mülkiye ve şubat-ı muhtelif-i idariye

ile münasebatı hukuk ve vezaif ve teşkilâtı ve tertibatı bir kanun-ı mahsusla tayin edilecektir.

90 — Külülün memlekette icra etmekte olduğu maddi ve manevi tahribatına mani olmak üzere lüzum gelen her türlü tedbir ittihaz olunacaktır.

91 — Tiyatro, sinema ve sair lubiyatın ahlâk ve sıhhat-i umumiye-yi ihlâl ve ifsat etmemesini teminen tedabir ittihaz olunur.

92 — Kumarın mazarratını tahdit için tedabir-i mahsusla ittihaz olunur.

93 — Yerleşmek maksadiyle memalik-i Osmanliyyeye münferiden ve müctemian gelecek muhacirinin kabulü ve bunlara iskân muntakaları tayini ve kendilerine bazı müsaadat ve muaf'yat bahşî gibi esat dahilinde muntazam bir iskân programı tertip edilecektir.

94 — İskân meselesinin sırf hükümetin muavenetine hasredilmeyerek sermayedarının teşkil edeceği şirketler vasıtasıyla icrasına da teşebbüs olunacaktır.

95 — İşlek ve büyük şehirlerden başlanmak ve kısa bir müddet zarfında inşaları temin olunmak üzere hapishaneler inşaatının şirketlere havalesi ve hapishanelerin idaresi, mahbusunun iskân ve işgalleri ve mesaileri memalik-i mütemeddinedeki mümasıl idarelerin teşkilât ve tarz-ı mesaisine göre tanzim olunacak ve mahbusun bilhassa umur-ı ziyaiyede umum için veya hükümet hesabına istihdam olunacaklardır.

96 — Osmanlıların âile isimleri taşımaları usulünü ihdas eden bir kanun vazedilecektir.

97 — Tıp Fakülteleri miktarının tezyidi ve bunların memalik-i mütemeddinedeki emsallerine muadil bir dereceye isali ile beraber tabipliğe rağbetin tezyidi için etibbanın terfih-i ahvalleri temin olunacaktır.

98 — Küçük Sıhhiye Mektebi'nin islâh ve vilâyatta bu tarzda mektepler tesis ve küşadiyle miktar-ı kâfi sıhhiyye memuru yetiştirilmesine gayret edilecektir.

99 — Emraz-ı sariyyeye karşı mücadele edilebilmek için şehir ve kasaba ve köylerin şerait-i sıhhiyelerinin islahiyle beraber mühim merakızde bakteriyoloji muayenehaneleri daülkelp tedavihaneleri, tebhirhane ve temizleme evleri tesis ve bunların masarif-i tesisiyesi devlet bütçesinden tefrik olunacaktır.

100 — Emraz-ı zühreviyenin men'i tevessü ve sırayetli için sıkı teftişat icrası ve müdavatın devlet hesabına meccanen ifası lüzumdur.

Siyaset-i Adliyye

101 — Mehakim müstakıl ve hükkâm lâyenazıldır.

102 — Kanun-ı medenî icabat-ı zamana muvafık surette tadil ve islâh edilecektir.

103 — Sulh mehakiminin tezyidi için lüzum görülen tedabire tevessül edilecektir.

104 — Teşkilât-ı adliye büyük ve işlek şehirlerden başlamak suretiyle varıdatın vüs'atı nisbetinde sür'atle islâha çalışılacaktır.

105 — Mehakımın teşekkülü için behemahal üç hâkimin vücudü şarttır. Teşkilât-ı adliyemizin esası bu düstura irca edilecektir.

106 — Umur-ı hukukiyede tevzi-i adaletin temin ve tesrii için nevahi meclisinin hakk-ı kazaya sahip olması esası tecviz edilecektir.

107 — Âdilâne olmakla beraber amelî ve kısa bir usul-ü muhakeme tatbiki çareleri araştırılacaktır.

108 — Hükâmın terfih halleri ile tevzi-i adaletin harc ve rüsum takyidatından kurtarılması nazar-ı itibare alınacaktır.

Siyaset-i Maarif

109 — Hükümetin teftişi altında olmak üzere mekâtib-i hususiyenin teessüsü teşvik ve teshil edilecektir.

110 — Mekâtib-i iptidaiye-i umumiyenin mevcut olduğu yerlerde tahsil-i iptidai mecburi ve meccanidir. Olmayan yerler için mektep tesisine çalışılacaktır.

111 — Köyleri dağınık olan nevahide seyyar muallim esası kabul edilecektir.

112 — Mekâtib-i talliyenin adedi mekâtib-i âliye için icap eden talebeleri yetiştirecek derecede bırakılarak darülmuallimin ve darülmuallimatların ihtiyacı acile-i memleket nisbetinde sür'atle teksirine çalışılacak ve bunların muhassetatının devlet bütçesine nakli ve idarelerinin doğrudan doğruya Maarif Nezareti'ne raptı teklif edilecektir.

113 — Mekâtib-i iptidaiye-i umumiyede lisan-ı resminin tedrisi mecburi olmakla beraber her mahallin ana lisanı lisan-ı tedris olacaktır.

114 — Alelumum mekâtib-i hususiyede lisan olarak lisan-ı resminin tedrisi mecburi olmak şartıyla milel-i Osmaniye lisanlarından her biriyle tedrisat caizdir.

115 — Hükümet Avrupa'ya bilhassa ikmal-i tahsil için talebe izam edecektir.

116 — Kadınların mekâtib ve müessesat-ı ilmiyenin her derecesinden müstefit olmalarına sal edecektir.

117 — Lisan-ı resmî olan Türkçenin imlâ ve sarf kavaidi tedvin ve lisanda istimal olunan lugatleri tesbit ve tahdit edici bir kamus tertip olunacaktır.

118 — Bir encümen-i dâniş tesis olunarak Türkçe islâh edilecektir.

119 — Şuhur ve kasabatta kütüphaneler ve mühim şehirlerde müzeler tesisine çalışılacaktır.

120 — Mekâtib-i iptidaiye ve talliyede münhasıran hizmet talim ile meşgul bir meslek-i muallimin tesis edilecek, kıdem ve ehliyet itibariyle muallimlerin maaşı tezyit olunacaktır.

Muallimlerin suret-i tayin ve azil ve terakkisi hakkında bir kânun teklif edilecektir.

121 — Mühim ve nâfi âsâr-ı ecnebiyye lisanımıza nakil ve tercüme ettirilecektir.

122 — İstanbul'da mükemmel bir kütüphane-i millî tesisine çalışılacaktır.

123 — Kıymet-i millîye ve tarihiyesi olan kütüp ve asar mesnûatın harice kaçırılmasına müsaade edilmeyerek müzeler namına mübayaası iltizam olunacaktır.

Siyaset-i İktisadiye ve Ziraiye

124 — Şehirlerde ve mevadd-ı iptidaiye mıntıklarında sanayînin inkişafı ve köylerde ziraatın ve sanayî-i ziraiyenin terakkisi esbabına tevessül edilecektir.

125 — Zürranın her türlü hukuk ve menafil müdafaa ve himaye edilecek ve kendilerine hafif şeraitle ikrazatta bulunulması temin olunacaktır.

126 — Emraz-ı sariye kanunlarının hüsn-ü tatbikiyle ağnam ve mevaşının sâri hastalıklardan muhafazası temin olunacaktır.

127 — Bostancılık, eşcar-ı müsmire, bağcılık, sanayî-i ziraiyye ziraat-ı vâsia aledderecat himaye edilecektir.

128 — Gübre ve yem ve mevaşi nakliyatında ucuz tarifeler kabul ettirilmesine çalışılacaktır.

129 — Haymenişinler salım bir usul ile tatvin edilecektir.

130 — Bataklıkların kabil-i ziraat bir hale sür'atle ifrağı matlup olduğundan bu yolda vâki olacak umumî ve hususî her türlü teşebbüsat teshil olunacak ve böyle tebyis olunacak arazi-i emiriye müteşebbislerine temlik edilebilecektir.

131 — Alât-ı ziraiyye hükümetin muavenetiyle vâsi bir surette neşir ve tamim olunacaktır.

132 — Mevadd-ı ziraiyye ve iptidaiyyenin naklini teshil için yollar yaptırılacaktır.

133 — Demiryolu hutut-u esasiyesine şube hattı makamında dekovil hututu tesis ve şebeke-i hadidiyenin memalik-i Osmaniyenin her tarafına teşmili için çalışılacaktır.

134 — Nakliyat için miyah-ı câriyeden istifade edilmesi esbabına tevessül edilecektir.

135 — Ormanların hukuk-ı tasarrufiyesi tesbit edilecek, tahribattan muhafazalarına ve işledilmesine ve yeniden orman yetiştirilmesine çalışılacaktır.

136 — Alelumum madeniyatın ve banka kömür ve demir madenlerinin işletilmesini temin için müsaadat ve teshilât-ı vâsia bahşolunacaktır.

137 — Elektrik kuvvetinin ve bilhassa sulardan elektrik istihsalinin tamimine gayret olunacaktır.

138 — Ticarete gayri meşru rekabete karşı şiddetle mücadele edilecektir.

139 — Mevadd-ı gıdaiyye ve havayic-i zaruriyenin dahil-i memlekette yetiştirilmesine son derecede çalışılacaktır.

140 — Askerî fabrikaları imalâtı vakıfane ve iktisadî murakabeye tâbi tutulacaktır.

141 — Hükümet tarafından memleket dahilinde mevcut olan müessesat-ı hususiye-i ticariye ve sınıyeye, muadil müessesat tesisi memnu olup müesses olanlar da bu maksatla teşekkül edecek şirketlere devrolunacaktır.

142 — Mahsulât borsalarının ve alelumum ticaret ve ziraat odalarının tamimi ve idame-i mevcudiyetlerinin temini istikmal edilecektir.

143 — Memleket dahilinde evzan ve ekyalın tevhit ve tanzimine gayret olunacaktır.

144 — Mevaşi ve efras ve bilhassa çift hayvanatının tedarik ve cinslerinin ıslâhı için çalışılacaktır.

145 — Hayvan sırkatine karşı bilhassa mücadele edilecektir.

146 — Mezruatın zarar ve ziyandan vikayesi için her vilâyet meclis-i umumisi mahallî örf ve teâmülüne göre destibân usulünü tatbik edecektir.

147 — Mühim merakizde tarassudat-ı cevviye ve iklimiye istasyonlarının tesisine çalışılacaktır.

148 — Afât-ı ziraiyeye karşı tedabir-i mahsusa teklif edilecektir.

149 — Ziraat Bankası'nın zürra'dan gayriye hiç bir nam ve münasebetle para ikraz etmesine müsaade edilmeyecektir.

150 — Ziraat ve Baytar mekteplerinin tâli derecelerinin ve nümune çiftliklerinin teksiri matluptur.

151 — Umumî yollar ve şimendüferlerin bir an evvel ikmali için ancak ameli mühendis mektepleri tesis edilecek ve elektrik ve su mühendisliği ve ameli mimarlık müesseseleri vücuda getirilecektir.

152 — Müessscat-ı naftada mes'uliyet-i maliye hususunun kabulüyle bu ahkâm vazolunacaktır.

153 — Ufak sanatlar ve sanayi-i ameliye mekteplerinin tesisine sarf-ı gayret olunacaktır.

154 — İstihlâkât-ı dahiliyeden ziyade ihracata elverişli olan mahsulât-ı dahiliye üzerine inhisar vaz'ı memnu'dur, bunlardan ancak rüsum-u istihlâkiye alınabilir.

Siyaset-i Maliye

155 — Emval-i gayri menkulenin bey-i ve ferağı ile hukuk-ı tasarrufiyenin memalik-i mütemeddinedeki esasat dairesinde emîn ve basit bir hale ifrağı için bir kanun-ı mahsus tanzim edilecektir.

156 — Emlâk ve arazi kuyudunun emîn bir şekilde olması için kadastro usulünün tatbikine teşebbüs olunacaktır.

157 — Bilumum tekâlif-i devlette mükelleflerin su'a-i kudretlerine göre âdilâne tevzi esası kabul edilecektir.

158 — Müzeyyinattan olan mevad üzerine ağır bir rüsum vazolunacaktır.

159 — Âşâr vergisi yerine arazinin verebileceği mahsulâta göre oldukça uzun bir müddet değişmeyecek muayyen ve mutedil bir vergi vaz'ına teşebbüs edilecektir.

160 — Tahsisat-ı mesturenin suret-i sarfı hakkında bir nizam-name tanzim edilecektir.

161 — Devlet, vilâyat, nevahi ve belediyeler bûdçeleri masarıfında tasarrufa itina olunacaktır.

162 — Devair ve teşkilât-ı devletin kâffesi umur-ı maliyede maliye müfettişlerinin teftişine tâbi tutulacaktır.

163 — Gümrük tarifelerinde mahsulât ve masnuat-ı mahalliyenin himayesi nazar-ı itibare alınacaktır.

Siyaset-i İctimaiye

164 — San'at ve işin cinsine göre hıfzıssıhhaya muvafık azami mesai saatleri tayin edilecektir.

165 — Darülmesallerde amele ve işçiler muzırülsıhha ahvale karşı himaye edilecektir.

166 — Sigorta hakkında ahkâm-ı kanuniye vazolunacak ve bu muamele iktidar-ı malisi az olanlara da teşmil edilecektir.

167 — İşsizlere muavenet ve meccanen iş bulmak için müesseseler teşkiline say' edilecektir.

168 — Haftada bir gün tatil esası kabul edilecek ve bu tatil istirahatı kahvehane ve bu kabil müessesat ve vesait-i nakliye müstahdemine dahi teşmil edilecektir.

169 — Çıraklara ve hizmetkârlara edilen sul muameleye karşı mücadele edilecektir.

170 — Ahalinin muhafaza-i sıhhati ve hane kiralarının yükselmemesi için suret-i umumiye mesakin meselesiyle hükümet ve nevahi esaslı surette iştigal edecektir.

171 — Kadınların müsait ve menfaatli meslek ve işlerde çalışmaları himaye edilecektir.

172 — Kazancıyle geçinen sunuf-u halkın zuafasının ve muhtac-ı muavenet olanlarının himayesi ve bu himayenin bu gibilerin ailelerine de teşmili talep edilecektir.

173 — Amele ile sermayedarların münasebat-ı mütekaablesine müteallik ahkâm-ı kanuniye teklif ve vazolunacaktır.

174 — Kavanin-i islâhiye-i ictimaiye vaz'ında bilhassa erbab-ı mesalnin müstefit olması noktasının gözedilmesi ve fakat aynı zamanda fikir teşebbüsünün tenkisini mucip ifratlardan tevakkil edilmesi iltizam olunacaktır.

175 — Şüheda evlâdiyle harpten mütazarrır olanların tehvin-i ihtiyacı esbabına tevessül olunacaktır.

BELGE 2

Teceddüt Fırkası Nizamnamesi*

1 — Teceddüt fırkası, program ve ati-yüz-zıkr nizamnameyi kabul eden efrad-ı Osmaniye ve gazeteler ve zümrelerden mürekkep bir fırka-i siyasiyedir.

* Kaynak: İçişleri Bakanlığı Arşivi

2 — Teceddüt fırkası Meclis-i Mebusanda programını tatbik edecek bir ekseriyet vücude getirmek için Meclis-i Mebusan intihabında istihsal-i muvaffakiyete çalışacağı gibi makasid-ı siyasiye ve iktisadiyesini terviç ettirmek için intihabat-ı sairede dahi namzetlerinin ihraz-ı ekseriyet etmesine gayret edecektir.

3 — Fırkanın merkezi "İstanbul"dur.

Teşkilât

4 — Teceddüt fırkası bir reis in taht-ı idaresinde müteşekkıl bir Meclis-i İdare tarafından idare olunur. Meclis-i mezkûr fırkanın gerek teşkilât-ı teşrihiye ve gerek teşkilât-ı hariciyesini idare eder.

5 — Meclis-i İdare bir reis iki reis-i sani ile on sekiz azadan tereküp eder.

6 — Meclis-i İdare vezâif-i mevduasını hüsn-ü ifa için azası meyanında beşer zattan mürekkep olmak üzere Fırka Kalemî, İdare Encümeni, Matbuat Encümeni. ve İrşat Encümeni nâmlarile dört encümen tefrik eder.

Meclis-i İdare'nin Vazifesi

7 — Meclis-i İdare Teceddüt Fırkası programının tatbikine ve fırkanın idaresine müteallik alelumum mevad hakkında ittihaz-ı mukararerat eder. Reis tarafından tevdi' edilen mevad ile aza tarafından teklif olunup müzakeresi kabul olunan hususâtı tetkik ve mütaalea dermeyan eder. Fırak-ı siyasiye ile led-el-iktiza müzakere ve itilâf eder. Mebus namzetlerini tekarrür ettirir. Kongrenin mahall-i içtimainı tayin ve fırka şubâtına tebliğ eder. Fırkanın umur-ı malîyesi Meclis-i İdarenin taht-ı mesuliyetinde ceryan eder. Meclis-i İdare kongreye karşı mesuldur.

Encümenlerin Vazifesi

8 — Fırka kalemî heyet-i teşriyedeki teşkilâtına, idare encümenî fırkanın teşkilât-ı hariciyesine matbuat encümeni fırkanın matbuat-ı yevmiye ve mevkutasına ve irşat encümeni propaganda hususâtına ve irşat encümeni propaganda hususâtına müteallik meclis-i idare mukarareratını tatbik ile iştigal eder.

Suret-i İntihap ve Tayin

9 — Kongrece evvelâ reis ve saniyen meclis-i idare azaları intihap olunur. Meclis-i idare azalarının lâakal sülûsanı heyet-i teşriyeden olacaktır.

10 — Gerek reis-i saniler ve gerek encümenler meclis-i idare tarafından tefrik ve intihap olunur. Bir zat iki encümenden fazlasında bulunamaz.

Reis-i sanilerden biri Fırka Kaleminde diğeri İdare Encümeninde bulunur.

Sancak Teşkilâtı

11 — Daire-i intihabiye olmak hasebile Fırkanın her sancakta bir merkezi vardır.

12 — Her sancak meclis-i idarece tayin edilen bir Kâtib-i Mesul ile bir Heyet-i Merkeziye tarafından idare olunur.

13 — Heyet-i Merkeziyeler Sancak kongreleri tarafından intihap edilecek dört ilâ altı aza ile Kâtib-i Mesulden tereküp eder. Lüzumu halinde iki azanın ilâveten kabulü heyeti merkeziyenin selâhiyeti dahilindedir.

Kâtib-i Mesullerin Vezâfı

14 — Kâtib-i mesul Fırka azası vesaire ile temas eder. Sancak dahilindeki teşkilâtı led-el-iktiza teftiş ve tanzim her üç ayda bir kere teşkilâtın derece-i terakkisi ve fırkanın vaziyeti, tarz-ı sâyi ve faaliyeti hakkında Meclis-i idareye rapor takdim ve Meclis-i idarenin tebliğatını ifa eder. Heyet-i merkeziyenin muntazaman içtımını temin ve ruznâmesini tanzim eder heyet-i merkeziye ile bilmûzakere bir sene müddetle muhabirleri tayin ve kendilerini tenvir eder. Sancak dahilinde fırka hayatını halli teyakkuz ve intibahta tutar led-el-icap mitingler tertip eder. Mesail-i mühimme-i siyasiye ve kanuniyede fırkanın tezahüratını temin eder.

Meclis-i Millî için tekarrür edecek namzetlerin intihabatında talimatname-i mahsusa ahkâmına tevfikân icra-yi faaliyet edeceği gibi Meclis-i Umum-i Vilâyet ile liva dahilindeki bilumum belediye ve buna mümasıl intihaplarda heyet-i merkeziye ile bilistişare namzetlerini tayin eder.

Hey'et-i Merkeziyelerin Vezâfı

15 — Hey'et-i Merkeziye, haftada bir kere muntazaman lüzumlu görüldükçe daha ziyade içtımata akteder meclis-i idare tarafından vukubulan tebligat ahkâmına tevfik-i hareket eder. Evrak-ı varide ile rüznâme ve aza tarafından dermeyeran edilecek tekâlif hakkında ittihaz-ı karar eyler.

Sancak dahilindeki bilumum fırka azasını numunesi veçhile tesbit-i defter eder. Fırka varidatını celp ve cem ve meclis-i idarenin hissesini irsal eder. Bilmum sarfiyat hakkında ittihaz-ı karar ve Liva kongresi için bir senelik icraatı ve muamelât-ı hesabiyeyi ve âti için tekâlifli havi raporu ihzar eder. Her nevi intihabatta muvaffakiyet esbabını teemmül ve temin eder. Fırka azasının teksirini ve beynlerindeki münasebatın idamesi esbabına tevessül ve kendilerinin tarz-ı mesal siyasetlerini tanzim eder.

Sancak Merkezlerindeki Teşkilât

16 — Sancak merkezleri semtlere taksim olunur. Her semt bir he-

yet-i idareye malikdir. Heyet-i merkeziye tarafından müntehap dört aza heyeti idareyi teşkil eder.

Hey'et-i İdarenin Vazifesi

17 — Hey'et-i idare hey'et-i merkeziyelerin tebligatına tevfiğ-i hareket ve fırka efradının teksirine gayret eder. Azayı tesbit-i defter ve fırkaya duhul edecekleri kabul eyler. Fırkanın maksadına dair vukubulacak mesaliyi muhtelif için icap eden komisyonları teşkil ve intihabat zamanlarında ârâyı tevhit ve efrat tarafından verilecek aidatı muntazaman tahsil ve merkeze irsal eyler.

Muavinlerin Vazifesi

18 — Muavinler merkezle hey'et-i idare ve hey'et-i idare ile fırka azası arasında vasıta-i tebliğ ve tebellüğ olur. Hey'et-i idareyi iktizasına göre toplar. Her üç ayda bir kere teşkilâtın derece-i terakkisi ve semti dahilinde fırkanın vaziyeti ve tarz-ı mesai ve faaliyeti hakkında kâtib-i mesule bir rapor ita eder.

Mülhakat Teşkilâtı

19 — Derece-i cesamet ve ehemmiyetlerine göre büyük küçük kasabalarda 14'ncül maddede zikredilen surette fırkanın birer sene müddetle müntehap muhabirleri bulunur. Cesim kasabalar semtlere ayrılarak her semte bir muhabir ve bu muhabirlerin mesaisini cem ve tevhit ve merkezlerle münasebatı temin için bir de sermuhabir tayin olunur. Bir muhabir bulunan mahaller bittabi doğruca merkezle muhabere eder. Müteaddit muhabir bulunan kazada sermuhabir ve bir muhabiri bulunan kazada muhabir on yedinci maddede gösterilen vazife ve selâhiyeti halız ve ikiden dörde kadar azaya malikdir.

Muhabirlerin Vazifesi

20 — Muhabirler merkezle fırka azası arasında vasıta-i tebliğ ve tebellüğ olur. Fırka efradını teksir ve azayı tesbit-i defter eder. Fırkaya duhul edecekleri kabul eyler. Fırkanın maksadına dair vukubulacak mesal-i muhtelif için heyet-i idare ile bilistişare icap eden komisyonları teşkil de intihap zamanında ârâyı tevhit ve azaya vazife tevdi ve fırka aidatını bittahsil merkeze irsal eyler. Her üç ayda bir defa muntazaman teşkilâtın derece-i terakkisi ve fırkanın vaziyeti ve tarz-ı mesai ve faaliyeti hakkında merkeze rapor takdim eder.

Fırkaya Dühul ve İntisap

21 — Cinayetle mahkûm ve sulahval ile müştehir olmiyan ve on sekiz yaşını ikmal eden her Osmanlı sakin olduğu mahallin muavin

veya muhabirine bilmüracea fırkaya dahil olur. Kabul edilmeyenler hey'et-i merkeziyeye müracaat eder. Hey'et-i merkeziyeler kabul ve adem-i kabulü hakkında karar-ı kat'i ita' eder.

22 — Fırkanın programını kabul ve faaliyeti intihabiyeye işti-râki taahhüt eden gazeteler ve zümreler hey'et-i merkeziyelere müracaat ederek fırkaya intihap eder. Fakat gazetelerin fırkaya intisabı kendilerinin fırkanın vasita-i neşri efkârı olduklarını ifade etmez.

Kongreler

23 — Umumi ve mahalli her sene iki nev'i kongre aktolunur.

Umumi Kongre

24 — Umumi kongre her sene Teşrin-i evvel yirmisinde in'ikat eder. Meclis-i idare lüzum gördüğü takdirde vaktinden evvel veya fevkalâde olarak kongreyi in'ikada davet edebilir. Umumi Kongre:

Meclis-i idare azasile fırka müfettiş ve kâtiplerinden ve Liva kongreleri tarafından müntehap birer mürahas ile fırkaya mensup Âyan ve Mebusandan kezalik fırkaya müntesip gazete vekillerinden tereküp eder.

25 — Kongrelerinin adem-i in'ikadından dolayı umumi kongreye mürahas intihabına muvaffak olamıyan Livaların mürahaslarını hey'et-i merkeziyeler intihap edecektir.

26 — Kongrelere aza olacak zat behemehal yirmi beş yaşını ikmal etmiş olacaktır.

27 — İlk içtimada kongrenin devamı müddetince müzakeratı idare etmek üzere bir reis-i evvel iki de reis-i sani sırasile intihap edilir. Kezalik ilk içtimada vazife-i kitabeti ifa etmek üzere üç kâtip intihap olunur.

28 — Kongre vazifesini teshil için icabı kadar encümenler intihap edilerek bunlar mevad-ı umumiyeyi ihzar eyler ve peyder pey kongre içtimat-ı umumiyesinde mevadd-ı mezkûre müzakere ve ittihaz-ı karar olunur.

Umumi Kongrenin Vazifesi

29 — Umumi kongre fırkanın esasat-ı siyasiyesine dair karar verir. Program ve nizamnameyi tanzim ve tadil eder. İcraat-ı hükümete dair ihtisatını bildirir. Meclis-i idare tarafından teklif edilen mevad ve merakızden irsal edilen lâyhalarla azadan biri tarafından vukubulacak tekâlif hakkında ittihaz-ı karar eder.

Fırkanın umur-ı maliyesini tetkik eder. Son içtimaatta reis ile meclis-i idare azasını intihap ile vazifesine hitam verir.

Liva Kongreleri

30 — Liva kongreleri Eylül iptidasında Liva merkezlerinde in'ikat eder. Müddet-i içtima on beş günü katiyen tecavüz etmez. Liva kâ-

tib-i mesullerle muavinlerden ve muhabirlerden ve merkez-i livada her semt azasından intihap edecekleri bir murahhas ile diğer kasabalardaki efradın intihap edecekleri birer murahhasan tereküp eder.

Liva Kongresinin Vazifesi

31 — Hey'et-i merkeziye ve murahhaslar tarafından vukubulacak teklifat hakkında ittihaz-ı karar ve hey'et-i merkeziyenin bir senelik muamelât-ı maliyesini tetkik ve sene-i âtiye bütçesini tasdik eder. Livanın bir senelik hesab-ı cariye ve ahvâl terekkiyat-ı içtimaiyesiyle ihtiyacat-ı âtiyesi ve fırkanın nizamname ve programına dair mülahazat ve mütalâatı hakkında umumi kongreye verilmek üzere bir lâylha ihzar eder.

Liva dahilindeki belediyelerin teşebbüsât-ı imariye ve sihiyesi için birer program tanzim ve Meclis-i umumi-i vilâyete kazalar tarafından vukubulacak teklifatı müzakere eyler ve meclis-i idarenin tasdikine arzedilmek üzere hey'et-i merkeziye azasını ve umumi kongre ve merkez-i vilâyette in'ikat edecek meclis-i müsterek murahhaslarını intihap eder.

32 — Kongreler Kâtib-i Mesul tarafından küşat olunur.

Meclis-i Müsterek

33 — Liva kongrelerinin iktisat, maarif ve umrana ait yapacağı mukarrerat esasî ittihaz edilerek fırkaya mensup azaların meclis-i umumiyi Vilâyette takip edecekleri programı tanzim etmek üzere merkez sancağında Kâtib-i Mesuller ile liva kongrelerinden müntehap murahhaslardan mürekkep bir meclis-i müsterek teşekkül eder. Fırkaya mensup meclis-i umumi azaları meclis-i müsterek azayı tabiiyesindedir.

Müstakil Sancaklarla İstanbul Vilâyetinde meclis-i müsterek vazifesini kongre ifa eder.

34 — Meclis-i müsterek, meclis-i umumiyi vilâyetin in'ikadından lâakal üç gün evvel içtima eder.

İstanbul Teşkilâtı

35 — İstanbul ve mülhakatı bir daire-i belediye olmak haseble Sancaklar misülli bir merkez tarafından idare olunur. Kâtib-i mesulü ve hey'et-i merkeziyesi Sancak Kâtib-i mesulü ve hey'et-i merkeziyeleri selâhiyeti haizdir. Ancak İstanbul merkezî kendisine merbut ve semtler teşkilâtına merci olmak üzere her daire-i belediye bir kâtip ile bir hey'et-i idareye maliktir.

36 — Hey'et-i idareler hey'et-i merkeziye tarafından müntehap ve meclis-i idarece musaddak bir kâtip ile daire kongresinde intihap edilecek dört kişiden tereküp eder.

37 — Müddet-i içtimalı beş günü tecavüz etmemek ve münhasıran mahallî umuru nafia ve belediyesile teşebbüsât-ı hayriye ve milliyesine dair teemmülâtta bulunmak ve vilâyet kongresine vekil intihap etmek üzere her daire-i belediyede (Ağustos iptidasında) bir kongre in'ikat eder. Bu kongre her semt azasının biliçtîma intihap edecekleri birer vekil ile kâtib-i mesulü ve muavinlerinden ve heyet-i idare azasından tereküp eder.

38 — Vilâyet kongresi (Eylül iptidasında) merkez kâtib-i mesulü ve heyet-i merkeziye azalarile devair kâtiplerinden ve devair kongrelerle (Şile) (Kartal) (Gebze) kazalarının vekillerinden tereküp eder. Bu kongrenin müddet-i in'ikadı, vazifesi ve selâhiyeti Sancak kongreleri gibi olup ancak meclis-i müşterek vazifesini işbu kongre ifa eder.

39 — Her daire-i belediyede bir Kulüp bulunacak ve Kulüp Heyet-i idare marifetile idare olunacaktır.

Müfettişler

40 — Muamelât-ı umumiye cemiyetini teftiş ve merkezlerin arasında temini intizam için talimatname-i mahsusasına tevfiқан selâhiyeti halz meclis-i idarenin müfettişleri vardır.

41 — Müfettişler meclis-i idare tarafından tayin edilir. Teftiş heyetinin merkezi İstanbul olup teftiş dairelerinin tayini meclis-i idareye aittir.

İnzibat

42 — Fırkaca kararlaştırılan namzetler aleyhine rey verenler ve makûs ceryanlar husule çalışanlar heyet-i merkeziye kararla firkadan ihraç edilir.

43 — Yapılacak propagandalar hakkında meclis-i idarenin verdiği karar aleyhine makûs ceryanlar husule getirenler Meclis-i İdare kararla cemiyetten ihraç edilir.

44 — Fırkayı manafi-i şahsiyesine âlet ittihaz edenler ayyaşlık, kumarbazlık, dolandırıcılık, sirkat, suüstimal, irtikâp ve ihtilâs gibi mugayir-i ahlâk ahvale cür'et edenler, Hey'et-i Merkeziyeler kararla firkadan ihraç olunur.

45 — Hafi cemiyetlere, siyasi fırkalara intisap edenler heyet-i merkeziye kararla firkadan ihraç olunur.

46 — Fırkanın âhenk uhuvvet ve ittihadını nıfak ve tefrika ilka veyahut taraftar peyda ederek ihlâl etmek isteyenler heyet-i merkeziyeler kararla firkadan ihraç edilir.

47 — Alelumum ihraç kararı meclis-i idareye bildirilir.

İhraç olanların meclis-i idare nezdinde hakk-ı müracaat ve istinafi vardır.

48 — Müfettiş ve kâtib-i mesullerin tayin ve azilleri bir talimata raptedilir ve işbu talimat meclis-i idarece tanzim ve müfettiş ve kâtib-i mesullere tevdi olunur.

49 — Kongrelerde ve merkezlerde ceryan edecek müzakeratın neticesi suret-i mahsusada tutulacak zabıt defterlerine tahrir ve zırları aza-yı mevcude tarafından imza edilecektir.

50 — Meclis-i İdare ve hey'et-i merkeziye ve hey'et-i idarelerin müddeti intihap ve tayinleri bir senedir.

51 — Fırka teşkilâtına ait her nevi intihap rey hakkı ve ekseriyetle icra olunur nizamname ve programın tadili aza-yı mevcude-nin sülûsan-ı ekseriyetle yapılır.

52 — Meclis-i İdare azasından biri infikâk ettiği takdirde aza-yı mütebakiye tarafından yerine diğeri intihap olunur.

53 — Mevad-ı mahsusasında musarrah vezaifi ifada tekâsül eden hey'etler mavefkleri tarafından iskat ve yerlerine diğeri intihap ve tayin edilir.

54 — Kongrelere dahil ve merkezlere aza olmak lâakal bir sene akdem Fırkaya duhul ile meşruttur.

55 — Kongrelerin ilk içtimasında ekseriyet teşekkül etmediği takdirde aza-yı salre davet edilir. Daveti müteakip vukubulacak içtimada mevcut âza ile intihap icra edilir.

56 — Her merkez muvazzaf veya fahri kâtip ve veznedar istihdam edebilir.

57 — İkmal-i müddet eden azanın yeniden intihabı caizdir.

58 — Müfettiş ve muvazzaf kâtip-i mesullerin memur ve Meb'us olması ve ticaret ile işğal etmesi memnudur.

59 — Meclis-i idare ile merkezlerin mevcut numunesi veçhile birer mühürü olacaktır.

60 — Fırka umuruna ait kâffe-i muharrerat fırkanın mühürü ile bittahtim Reis veya reis-i sani ve kâtibi mesuller tarafından imza edilecektir.

61 — Fırkaya mensup olan Meb'uslar müddeti tatilenin sülûsünden nisfına kadar bir müddet zarfında daire-i intihabiyesini yahut mahall-i saireyl ziyaret ederek, dinî, içtimai, iktisadi hitabeler iradına ve fırkanın makasid-ı umumiyesi hakkında izahat itasına mecburdur.

Fırkanın Varidat ve Muamelât-ı Maliyesi

62 — Fırkanın menabi-i maliyesi cfradının şehriye varidatından, itasını müteahhit bulunduğu yüzde bir ile hibe tarikile vukubulacak teberruatın ve fırkanın emval-i gayr-i menkülesi hasılatından ve âyanın senevi yüzde altı ve mebusanın yüzde üç verecekleri aidat ve îanat-ı mukannesinden ibarettir.

63 — Meclis-i idare ve merkezler fırkanın muamelât-ı maliyesinden mesul olduklarından veznedarlar Meclis-i idarenin ve heyet-i merkeziyelerin kararı olmadıkça hiç bir akçe kabz ve sarf edemezler.

64 — Bankalar vesair müessesatı maliye ve ticariye ile olacak

muamelâta Meclis-i İdare mühürü ile Muhasebeci reis veya reis-i sani imzaları bulunacaktır.

65 — Fırkanın maksat ittihaz ettiği hususun icrası için gerek hibe tarikile gerek iştirâ suretile uhdesine geçen alelumun emval-i menkule ve gayr-i menkulenin tasarrufu Meclis-i idareye mevdudur. Hey'et-i merkezîyenin icar vesaire gibi tasarrufatı meclis-i idareye vekâlet ve izafetledir.

66 — Tahsilât Hey'et-i Merkezîyelerin mesuliyeti tahtında tahsil-darlar yahut muavinler ve muhabirler vasıtasile icra olunacaktır.

Kulüpler

67 — Her Sancak merkezinde hey'et-i merkezîyenin idaresi altında olmak üzere bir kulüp bulunur. Kulübün müntehap hey'et-i idaresi bulunmayıp heyet-i merkeziye azasından biri yahut fırka azasından sair bir zat kulüp müdürlüğünü ifa eder.

Kulüp, konferanslar ve hey'et-i merkeziyece lüzum görülen sair içtimalar için bir mecma'dır.

Bu gibi içtimalar vukuundan bir iki gün akdem hususi ise fırka efradına umumî ise bütün halka ilân edilir, kulüpler dahil memlekette seyahatlar tertibine delâlet edecektir. Hey'et-i merkezîyelerinin makarrı kulüptür.

68 — Sancak merkezleri haricinde kulüp tesisi meclis-i idarenin reyine vabestedir.

Teşkilât-ı Merbuta

69 — Fırkanın merkez-i saltanatta bir büyük mahfelî olacaktır. Bu mahfel Meclis-i İdarenin taht-ı nezaretinde bulunacaktır. Mebusan ve Âyan vesair erkân ve aza-yı fıraka mahfele bir duhuliyeye ve taahhüdât-ı nakdiye-i seneviye ile dahil olacaklardır.

70 — Büyük şehirlerde ayrıca esnaf ve amele kulüpleri küşat edilecektir. Bunlarda da muhitin zihniyet ve ahval-i içtimaiyesine göre esbab-ı istirahat nazarı dikkate alınacaktır.

Kumar ve müskrat memnudur. Bunlara yalnız fırka efradı dahil olmazlar. Sair ahali de devam edebilir. Sancak hey'et-i merkezîyeleri buralarda erbab-ı iktidar ve zekâ-yi münavebeten gönderir. Bunlar arkadaş gibi kulüp efradile müzakere ve muhaverede bulunurlar. Müzakere ve talim suretile fikirlerinin tenvirine hizmet ederler. Hey'et-i merkezîyeler bilhassa bu hususa itina etmekle mükelleftir.

71 — Fırkaya merbut olarak ayrıca avcılık, nişancılık, yarış ve güreş ve cirit ve binicilik, futbol, bisiklet, keşşaf kulüpleri gibi idman kulüpleri teşkil edilecektir.

72 — İşbu nizamnamenin icrası ve mevki-i tatbika vaz'ı Meclis-i İdareye aittir.

Teceddüt Fırkası
Meclis-i İdaresi
337
(mühdü)

BELGE 3

Teceddüd Fırkası Meclis-i Mebusan Grup Nizamname-i Dahilisi

1 — Teceddüt Fırkası Meclis-i Mebusan grubu, fırkanın siyasi programı ile işbu nizamname ahkâmını kabul ve namusuyla te'yid eden meb'uslardan müteşekkildir.

2 — Grup azası grup ictima'larına muntazaman devam ve meclisde fırka programının tervic-i ahkâmıyla iktisab-ı kanuniyet etmesine ihtimam etmek mecburiyetinde olduğu gibi grubca mektum tutulması taht-ı karara alınan mevad hakkında iltizam-ı mahremiyet etmek ve müzakere salonu haricinde grub kararı aleyhinde mütalâat ve tenkidatta bulunmamak azanın her biri için bir vazife-i vicdaniye ve siyasiyedir.

3 — Grup azası bir karara müstenid olmaksızın, grup namına devair-i hükümete ve müessesât-ı salreye müracaat etmekte memnu'dur.

4 — Grup azası zâtlarına veya daire-i intihabiyelerine müteallik mesail hususunda fırka kalemine taktir vermek suretiyle müracaat ederek işlerinin takib ve inticamı talep edebilirler.

5 — Grup azası muhassetat-ı seneviyelerinden yüzde birini fırka mesarifi karşılığı olarak grup veznesine tediye edecektir. Teberruat dahil kaydolunur.

6 — Mevad-ı sabıka hükmüne riayet etmeyen aza hakkında ittihaz edecekleri kararı grup ictima'larında arz eder.

7 — Fırka kaleminin gördüğü lüzüm üzerine kalem reisi veya kâtibin daveti ile grub asası fırka reisinin ve reis bulunmadığı takdirde fırka kalemi riyaşetinde bulunacak olan reis-i sâninin taht-ı riyaşetinde ictima' ve münhasıran rûznâmede münderic mevadın teskiyle iştigâl eyler. Rûznâme haricinde dermeyan edilen bir tekli-fin lüzüm-u müzâkeresi heyetin ekseriyetince kabul edildikten sonra yevm-i müzâkere kararlaştırılır.

8 — Azadan her biri grup ictima'larında fikir ve ictihadlarını serbestçe beyân ve müdafaa etmek ve bir madde hakkında müstenkif kalmak selâhiyetine ekseriye iktiran eden kararlara itba' vacib-ül-

riayet olmağa hey'et-i umumiye müzâkerelerinde aleyhine reyverilemez.

9 — Grup ictima'larında aza-yı mürettebenin nıfından bir fazlası bulunmadıkça hiçbir karar ittihaz edilemez. Rûznâmede münderic mevad hakkında bilvesayet rey vermek caiz değildir. Ancak mazeret-i meşru'dan dolayı fırka müzâkerelerinde isbat-ı vücûd edemeyen aza mazeretlerini ve reylerini tahrîren riyasete tebliğ ettikleri takdirde tahrîri reyleri kabul olunur. Ve vekilin reyi aslîin reyi ad-dolunarak ekseriyet teşkiline medar olunur.

10 — Ârâ, iş'arî veya hafi veyahud ta'yin-i esamî ile olmak üzere üç suretle cem' olunur. Rey-i iş'arî el kaldırmak ve ayağa kalkmak ve rey-i hafi imzasız ve ta'yin-i esamî imzalı pusulalara yazmaktır.

Azadan lâakal on zât tarafından tahrîren teklif vaki' olur ve hey'etce ekseriyetle kabul edilirse rey-i hafi veya ta'yin-i esamî ile reye müracaat olunur.

11 — Azadan her biri müzâkere edilen bir madde müstenkîf olarak kalmak selâhiyetine malik ise de sekizinci maddenin fıkra-i mahsusası mucibince grup ictima'larında ekseriyetle verilen kararlar her hey'et-i umumiye ictima'larında tebâiyet etmeğe mecbur olub aleyhte rey veremez. Bir meselenin sülûsân-ı ekseriyet-i ârâ ile karara iktiran ettirilmesi aza-yı mevcudenin on beşi tarafından tahrîren teklif edilirse ve hey'etce ekseriyetle kabul olunur ise bu usûl ile rey istihsâl olunur.

12 — Reisdan söz talep ve istihsal eylemeksizin beyân-ı mütalâa edilemez. Riyaset tarafından sıra ile kime söz verilirse o zât mütalâat ve ictihadâtını söyler. Söz söylerken riyasete hitab edilir. Bir zât sözünü bitirmedikçe diğeri tarafından başlanılamaz ve yekdiğesine kötü suretle veya refiklerine karşı istihza ve tezyif tarihiyle irad-ı kelâm olunamaz. Hududdan haric söz söyleyen hatib riyaset tarafından sadede davet olunur. Üç def'a davetî müteakkib sadede adem-i avdetde ısrar eden hatibi reis men' eder. Men' tebliğine itaat etmeyen zata karşı fırka kararıyla ihtar icra edilir. Aynı celsede üç defa ihtar cezasına marûz kalan, reisin emriyle müzâkere odasından dışarı çıkartılır. Fırkanın mekasid-ı asliyesi aleyhinde veya rûfekasına karşı istihza ve tezyif mahiyetinde söz söyleyen hatib riyaset tarafından men' edilir. Aynı celsede üç defa men' tebliğine marûz kaldığı halde adem-i itaatde ısrar eden aza fırka kararıyla azalıktan ıskat edilir.

13 — Vükelâ-yı devletden vuku'bulacak istizahlar fırkanın ekseriyet-i azasıyla kabul olunduktan ve sualler grup kalemlî riyasetine malûmat verildikten sonra vaki' olacaktır.

14 — İşbu nizamnamenin kabul ve tebdil ve ta'dilli grubun ekseriyet-i sülûsân-ı ârâsıyla icra edilir.

26 Kanun-ı evvel 332.

İlâve

(12. maddeden sonra)

Grup müzâkerâtında ekseriyet iktiran eden bir mesele heyet-i

umumiye ictima'ında rey-i hafî usûlüne müracaat edilerek halledilmek istendikde azanın grup kararına tebaiyet etmesi bir emr-i vicdanidir.

BELGE 4

Meclis-i Mebusan

(Büyük olasılıkla üyelerden biri tarafından Meclis-i Mebusan antetli bir kâğıt kullanılmıştır. Yoksa, vesika ile Meclis-i Mebusanın bir ilgisi yoktur.)

Umumi Merkezin Hükümetce İşgalini Müteakkib Yapılan İlk İctima'daki Karar*

Son ve tarihî kongre İttihad ve Terakki'nin on bir senelik hayatından sonra harbin meş'um neticesiyle Teceddüd'e inkilâbına karar vermiş ve Teceddüd Fırkası teşkilâtına başlamış. Meclis dahilinde, fırkası ile devlet siyasetine iştirak etmiş ve hattâ hey'et-i vekileye itimad etmek suretiyle medar-ı istinad olmuşken aynı hükümetin mevcudiyetini kabul ve tasdik ettiği Teceddüd Fırkasının merkez ve kulüblerine vaz'-ı yed etmesi, eşya ve nüküdunu zabt ve defatirini tesellüm eylemesi gayr-ı kanuni bir harekettir. Ma'heza vaziyetin nezaketi Teceddüd Fırkasının muhafaza-i sükûnet ve itidâlini âmir olduğundan vakt-i merhununda lâzım gelen teşebbüsât yapılmak üzere şimdilik merkez ittihazına elverişli bir bina tedariki ile hükümete ihbar-ı keyfiyet olunması, maaşat, ücûrat, muhassetatın kemâkân sarfına devam olunması ve Teceddüt Mecmuası için evvelce mübâyaa edilmiş olan kâğıdların satılarak esmanının mesarifata karşı olarak satılması, Milli Kongre ile temas edilerek memleket hakkında mesai-i hayriyede buldukları kanaati hasil olursa lâzım gelen maddî ve manevî muavenet ibrazı ve ittihaz edilecek karar hülâsalarının zabtı kararlaştırıldı.

BELGE 5

Teceddüd Fırkası Malvarlığına İlişkin Âyan Meclisi Yazısı**

Meclis-i Âyan

Rıyaseti

144/37

Huzûr-u Sami-i Cenâb-ı Sadaretpenahiye,
Mefsub İttihad ve Terakki Cemiyetine aid vezne mevcudu olan

* TTK Arşivi, Teceddüd Fırkası Dosyası. (Sayın Ord. Prof. Reşat Kaynar tarafından sağlanmıştır).

** Kaynak: BBA - Siyasi Dosya. 27

BELGE 6
Teceddüt Fırkası'nın Malvarlığına
İlişkin Sadaret Yazısı*

Sadaret-i Uzma

Mektubî Kalemî

28 Zilkade 337/26 Ağustos 335

Kalem Numerosu: 1116

Divan-ı Harb-i Örfî Riyaset-i Behiyesine,

Mefsup İttihad ve Terakki Cemiyetinin vezne mevcudu olan yazı

9

صدارت عظمیٰ مکتوب قلمی

رقم نومبردی	تاریخ	مقدار	تاریخ	مقدار	تاریخ	مقدار
۱۱۱۶	۲۸	۴۸	۲۸	۴۸	۲۸	۴۸
مقابلہ ایدانلر	۲۸	۴۸	۲۸	۴۸	۲۸	۴۸

موضوع: تقاضا در ذمہ جمعیت دینہ معجزی اور ذمہ سنیہ جہ برائے موصوفہ
موردیہ جدیدہ در ذمہ دورا بدیع انجمن غنیہ اولیہ بقیعہ ذمہ دورہ
رہبر اولیہ الیوم و قوفیہ اولیہ کتب ایادہ ایادہ ایادہ ایادہ ایادہ
انصاف و عدل

بن
بن
بن

* Kaynak: BBA - Siyasi Dosya: 27.

seksen bin liranın muvazaa suretiyle Teceddüd Fırkasına devredildiği istihbar kılınmış olduğundan keyfiyetin fırka-ı mezkûre reisi olub elyevm mevkuf bulunan Hey'et-i Âyan azasından Hüsnü Paşa'dan tahkikiyle neticesinin iş'arına himmet.

Melfuf pusula mucibince.

BELGE 7

Teceddüt Fırkası'nın Malvarlığına İlişkin Divan-ı Harb-i Örfi Yazısı*

Divan-ı Harb-i Örfi

Aded

1560

Huzûr-u Fehametuşûr Cenâb-ı Sadaretpenâhiye
Marûz-u Çâker-i Keminelidir,

26 Ağustos 335 tarihli ve 344 - 63/195 numarolu tezkere-i samiyeye-1 fehamepenâhileri arıza-1 cevabiyesidir. İttihad ve Terakki Fırkasının 1 Teşrin-i sani 334 tarihinde akdedtiği son kongrede siyasi programının tevsiyan tadilî üzerine nâmı Teceddüd Fırkasına tebeddül eylediği ve bilcümle emvâl ve emlakini Teceddüd Fırkasına devre karar verdiği ve Teceddüd Fırkası İttihad ve Terakki'nin istihâle görmüş bir şekli-1 diğeri olduğundan devr-1 vakiada muvazaa bulunduğu ve Meclis-i Has Vükelâca ittihaz buyurulan karar üzerine fırka-ı mezkûre emvâl ve emlakine Maliye Nezaret-i Aliyyesi cânıbinden gönderilen bir hey'et tarafından vaz'-ı yed edildiğinin anlaşıldığı Divan-ı Harb-i Örfi müstantikliğinin 11 Teşrin-i evvel 335 tarihli fezlekesinde beyân olunmuş ve Âyan azasından Hüsnü Paşanın dahi vuku'bulan istizaha cevaben İttihad ve Terakki Cemiyeti tarafından son günlerde akd olunan bir kongrede Teceddüd namında yeniden bir fırka teşkiline karar verilüb kendisünün de gıyaben ri-yasete intihab edildiğini ve İttihad ve Terakki'nin merkez namıyla eşya ve servetinin Teceddüd Fırkasına terk ve teberru' eylediğini işitmiş ise de kendisinin hiç bir şey teslim etmediğini ve kime ne gibi eşyanın ne suretle teslim edildiğinden malûmatı olmadığını ifade etmiş idüğü marûzdur. Olbabda ve her halde katibe-i ahvâlde emr-ül ferman hazret-i veliy'ül emrindir.

12 Teşrin-i evvel 335

Divan-ı Harb-i Örfi Reisi
Mirliva
(İmza)

* Kaynak: BBA - Siyasi Dosya. 27

فهرست خلاصه و مختصر

۱۹۶

عدد سه جلد کتب

۹۹ عدد ۵۴۰ نایب و علی‌اکبر اوردند که در سال ۱۳۰۰ هجری قمری در میان ممالک ایران و خارج آن
 نایب و علی‌اکبر اوردند که در سال ۱۳۰۰ هجری قمری در میان ممالک ایران و خارج آن
 فرزند دود و فرزند علی‌اکبر اوردند که در سال ۱۳۰۰ هجری قمری در میان ممالک ایران و خارج آن
 خانی و مکه و فرزند علی‌اکبر اوردند که در سال ۱۳۰۰ هجری قمری در میان ممالک ایران و خارج آن
 اوردند که در سال ۱۳۰۰ هجری قمری در میان ممالک ایران و خارج آن
 فرزند علی‌اکبر اوردند که در سال ۱۳۰۰ هجری قمری در میان ممالک ایران و خارج آن
 اوردند که در سال ۱۳۰۰ هجری قمری در میان ممالک ایران و خارج آن
 فرزند علی‌اکبر اوردند که در سال ۱۳۰۰ هجری قمری در میان ممالک ایران و خارج آن
 اوردند که در سال ۱۳۰۰ هجری قمری در میان ممالک ایران و خارج آن

محمد...

Signed

۲۷

BELGE 8

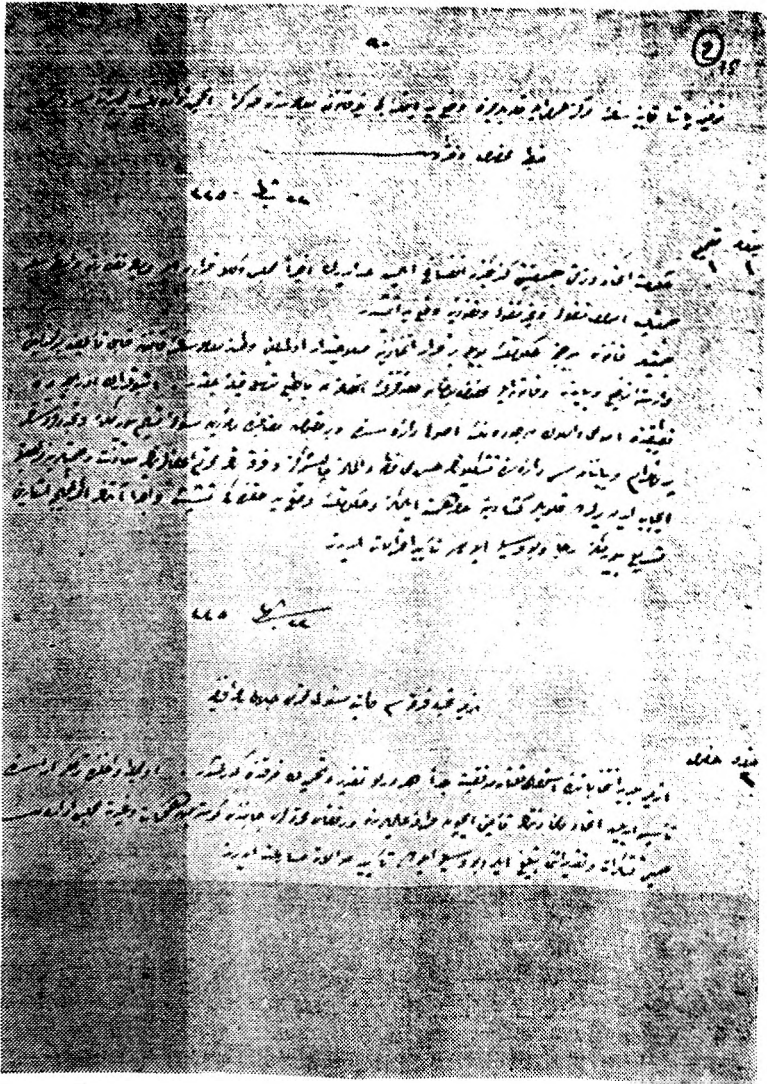
Tevfik Paşa Kabinesinin Merkez-i Umumi ile Kulübelerimize Vaz'ı yed etmek gibi gayr-ı kanunî muamelesinden sonra encümen-i idarenin muhaberat müsvedatını zabta mahsus defterdir.

Numero	Tamim	
1	1	22 Şubat 335

Hükümet İttihad ve Terakki Cemiyetini kendiliğinden infisah eylemiş addederek ahiren Meclis-i Vükelâ kararı ile ve Maliye Nezaret-i vasıtasıyla cemiyetin emvâl-i menkûle ve gayr-ı menkûle ve nûkûduna vaz'-ı yed eylemiştir.

Cemiyetler Kanunu mucibince hükümetin böyle bir karar ittihazına selâhiyetaş olmadığı ve tarz-ı muamelesinin kanunla kabil-i telif bulunmadığı vareste-i tavlîh ve beyandır ve kanun ile mahfuz bulunan hukukumuzun istisalne de bittabi tevessül kılınacaktır. İşbu kararın oraca da tatbikinde emvâl ve emlak-ı mevcûdiyenin usûlü dairesinde ve bir makbuz mukabilinde memurin-ı mes'ûlüne

teslim buyurulan ve Teceddüd Fırkasının program ve beyannâmesi dairesinde teşkilâtın hüsn-i muhafaza ve ikmâlîne çalışmanız ve fırkanın muhterem azalarının muavenet ve hamiyetlerine müracaatla icab eden yerlerde kulübler küşadına hasr-ı himmet eylemeniz ve hükümetin vaz'-ı yed hakkındaki teşebbüs ve icraatın etraflıca iş'arını tesri' buyurmanız rica ve bu vesile ile teyid-i ihtiramat ederiz.

Handwritten document in Ottoman Turkish script, likely a political program or manifesto.

Numero Hususî
2

22 Şubat 335

İzmir Teceddüd Fırkası Kâtib-i Mesul-ü Muhteremî Celal Beyefendiye

İzmir belediye intihabatında istihşâl kılınan muvaffakiyet cidden her türlü takdir ve tahmidin fevkinde görülmüştür. O muhit dahilinde Türkler arasında tesis edilen ittihad ve muhadenetin temini için taraf-ı âlilerine ve rüfeka-yı muhteremeleri cânibinden gösterilen himmet ve gayrete Meclis-i İdarenin samimi teşekkürât ve takdiratını tebliğ eyler ve bu vesile ile de tekid-i muvâlâta müsarâat ederiz.

BELGE 9

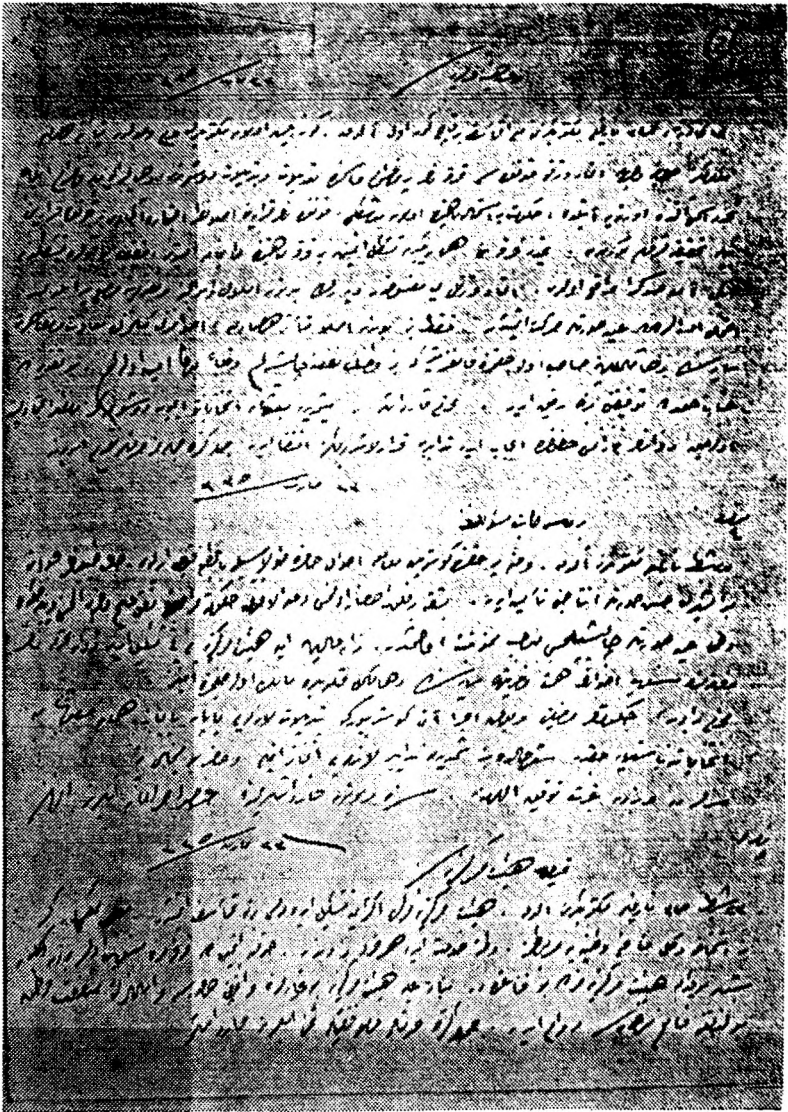
Maraş Heyet-i Merkeziyesine

Numero
3

23 Mart 335

13 Kanun-ı sani 335 tarihli mektubunuzu ma'teessüf birkaç gün evvel aldık. Gönderilmiş olan mektubların adem-i vüsûlünden müteessir olduk. Malûmunuz olduğu veçhile İttihat ve Terakki kongresi fırkanın programı ve isminde tadilât ve tebdilât düşündü ve daha liberal bir program ile Teceddüd ismi altında ortaya atıldı. Hükümet bir istihale mahiyetinde olan bu şekli kongrenin kararını asla nazar-ı itibara almadı. Kongre kararını bile tahkike lüzûm görmedi. Teceddüd fırkasını hemen yeniden teşekkül etmiş bir fırka mahiyetinde tanımak istedi. Hakkında bu kabul de teşekkülünden iki ay sonra vaki' oldu. İttihat ve Terakki'yi mefsuhtur diyerek bütün emlak ve emvâline ve nüküduna vaz'-ı yed eyledi. İhtimal oralarda da aynı suretle hareket etmişdir. Fakat biz bundan asla müteessir olmadık, ihvanımızın, milletimizin muavenet ve müzaheretı sayesinde daha mükemmellerimize sahip olacağımıza kanîz yeter ki biz vatanın menfaatine çalışalım. Ve kalben buna emin olalım. Bu takdirde cenâb-ı hakkın da tevfikini bize refik eder. Muhterem kardeşler, şimdi mebusan intihabatı için düşünmeniz mazhar-ı itimadımız olacak zevatın kazanması hususunda icâbeden tedabirî kararlaşdırmanız iktiza eder. Cümlemlerimize cümlemleriniz hürmetler takdim ederiz.

23 Mart 335.

BELGE 10

Teceddüt Fırkası'nın Feshine İlişkin Belge

Meclis-i Vükela
Müzâkeratına Mahsus Zabıtname

Sıra Numerosu: 219
Tarihi: 5 Şa'ban 1337
5 Mayıs 1335

Tebliğ Olunduğu Devair: Dahilliye
Tarih-i Tebliği: 6 Mayıs 335

Hülâsa-i Meali
Kararı

Teceddüd, Hürriyetperver Avam Fırkaları Meclis-i İdarelerini teşkil eden azanın isim ve hüvviyetleri tedkik olundukda heman kâffesi mefsuh İttihad ve Terakki erkân ve aza-yı sabıkasından olmağa beraber bir kısmının da elyevm müttehimen mevkuf bulunduğu anlaşılmasına mebnî mezkûr fırkaların kendileri İttihad ve Terakki'den maktûb ve eşhas heman aynı olduğu halde yalnız ünvanlarının tebdiliyle bir şekli-i muvaza'akâri ahz edildiği tebeyyün eylediğinden gerek Dersaadet gerek taşrada bu namda bulunan merkez ve şubaların heman fesh-ü seddi ve münfesi İttihad ve Terakki emvâl ve emlak hakkında müttehaz kararın bunlar hakkında dahi tatbik ve icrası ve ilm-ü haberlerinin ibtali ve bundan sonra da böyle İttihad ve Terakki maktûbu olmak üzere diğer ünvanlarla teşekkül etmek isteyen fırka ve cemiyetlere ilm-ü haber ita olunmaması hususunun Dahilliye Nezaretine tebliği tezekkür kılındı.

Damad Ferid Ali Kemal ve 8 imza.

BELGE 10a

Teceddüt Fırkası'nın Feshi Gerekçesini Bildiren Yazı*

Daire-i Sadaret Umur-u Mühimme Kalemi

Evrak Numerosu: 219
Kalem Numerosu: 984
Tarih-i Tesvid: 5 Mayıs 335

Dahilliye Nezaret-i Cellesine,
Teceddüd ve Hürriyetperverân Avam Fırkaları meclis-i idarelerini teşkil eden azanın isim ve hüvviyetleri tedkik olundukda heman kâffesi mefsuh İttihad ve Terakki erkân ve aza-yı sabıkasından olmağa beraber bir kısmının da elyevm müttehimen mevkuf bulun-

* Kaynak: BBA - BEA / Siyasî Dosya: 27

تاریخ	سجل شماره	<p style="text-align: center;">مجلس وکلاء</p> <p style="text-align: center;">مذاکره مخصوص ضبط نامه</p>	تاریخ	سجل شماره
۱۳۰۵/۱۰/۲۰	۱۱۶		۱۳۰۵/۱۰/۲۰	۵۱۹
خلاصه مالی				
قراری				
<p>فردی در خصوص عوام فزوری معین داده لری تشکیلیه را اخصاص اسم و کوریه ترقی اولاده کله کادوس مضوع افادته اکره واقعه سالیانه اولفقد برابر برشمه ده الیم سها موقوف برلرین اکتکله نه نکره فزولن کتیر باقا دورقیه فزون و شخاصی کله سینه اولرین عیوه باکره فزولرین نه جید برشکی اولضه کاره اخذ ایلیک تیدا جریه کرن ریسارنه اولفقد ده بر نامه بر نامه مرکز سقاغه کله سینه و سقاغه افادورنق اموال و املاک حقیقه فزولن فزول حقه رضی نظیه و اجراس دعوم و فزولرین اطلاق دونه سکرده بود افادورنق مضوع اولفقد ده دکره اولفقد افاد اینده فزولرین ده هم در اعلی اولریم معصیت واقعه فقهه بنیه نکرده</p>				
<p>دانا اولفقد</p> <p style="text-align: center;">۱۰ - ۱۱</p> <p style="text-align: center;">_____</p> <p style="text-align: center;">_____</p> <p style="text-align: center;">_____</p>				

duğu anlaşılmasına mebni mezkûr fırkaların kendileri İttihad ve Terakkiden maktûb ve eşhas heman aynı olduğu halde yalnız ünvanlarının tebdiliyle bir şekli-muvaza'a kârî ahz edildiği tebeyyün eylediğinden gerek Dersaadet gerek taşrada bu nâmda bulunan merkez ve şubasının heman fesh-ü seddi ve münfesiî İttihad ve Terakki emvâl ve emlakî hakkında müttehaz kararın bunlar hakkında dahl tatbik ve icrası ve ilm-ü haberlerinin ibtali ve bundan sonra da böyle İttihad ve Terakki maktubu olmak üzere diğer unvanlarla teşekkül etmek isteyecek fırka ve cemiyetlere ilm-ü haber ita olunmaması hususunun Nezaret-i aliyyelerin tebliği Meclis-i Vükelâca tezekkür ve tensib olunmağla ifa-yı muktezasına himmet.

5 Mayıs 335 tarihli Meclis-i Vükelâ Mazbatası Üzerine

BELGE 11

Teceddüt Fırkası'nın Feshine İlişkin Belge*

Bâb-ı Âli

Dahiliye Nezareti

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti.

Şu'be: Asayiş

Umumi: 104472

Hususi: 17

Teceddüt ve Hürriyetperver Avam Fırkalarının feshine dair makam-ı semi-i sadaretpenâhiden, Dahiliye Nezaret-i celilesine tastir buyurulan 6 Mayıs 335 tarihli tezire-i samiye suret-i musaddakasının müsaraaaten tesyarı ricasıyla işbu müzekkere Bâb-ı Âli evrak müdüriyet-i aliyyesine takdim kılındı, 6 Teşrin-i Sanî 335.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
(Mühür)

* Kaynak: BBA - BEA / Siyasi Dosya: 27

TECEDDÜT FIRKASI

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الحمد لله رب العالمین
والصلاة والسلام على
محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمین
والصلاة والسلام على
محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمین
والصلاة والسلام على
محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الحمد لله رب العالمین
والصلاة والسلام على
محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الحمد لله رب العالمین
والصلاة والسلام على
محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الحمد لله رب العالمین
والصلاة والسلام على
محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الحمد لله رب العالمین
والصلاة والسلام على
محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الحمد لله رب العالمین
والصلاة والسلام على
محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الحمد لله رب العالمین
والصلاة والسلام على
محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
الحمد لله رب العالمین
والصلاة والسلام على
محمد وآله الطيبين الطاهرين
الطاهرين

OSMANLI SULH VE SELÂMET CEMİYETİ

KURULUŞ YILI: *Resmî kuruluş: (20 Kasım 1918)².*

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: *İstanbul, Yeni Postahane karşısı Vlorâ Hanı.*

KURUCULAR: Ankara kurucuları³: *Satvet Lûtfi (Tozan), Toygarzade Nâsîr (Ankara eşrafından), Mustafa Kemal (Dâva vekili) Kırşehirli Müfit Hoca (Vilâyet Meclisi azası), Balâ'lı Şehsuvarzade Hacı Osman (Hecibanlı Kürt aşiret reisi) beyler.* İstanbul kurucuları ve ilk yönetim kurulu⁴: *Topçu Feriki Ferit Paşa (Reis), Yahya Adnan Paşa (Şürefadan ve Şerif Abdülmutilip ailesinden)⁵, Arif Paşa (Eski Piyade Mirlivalarından), Ali Kemal (Sabah gazetesi başmuharriri ve eski Nâzır), Cemal (Mamuretülaziz eski valisi), Fuat Şükrü (Dilbilen)⁶, Sait Molla⁷, Süleyman (eski miralaylardan), Faik Şemsettin (İzmir'de Türk Matbaası sahibi), Salâhattin (Askeri hekimlikten emekli), Salih (Eski köprüler başkontrolü), Mehmet Ârif (Ankara Vilâyet Encümeni âzası), Süleyman Radi (Yeni İstanbul gazetesi başmuharriri), Mehmet Radi (Ankara Vilâyet Encümeni eski âzası), Tevfik Nevzat (eski muallim) beyler.*

¹ Rahmetli Satvet Lûtfi Tozan'la 10 ve 17 Ocak 1951 tarihli konuşmalarımız notlarına göre Fırka ilk ve gizli olarak Ankara'da 1907 Eylül'ünde kurulmuştur.

² Yasal dernekle ilgili bilgiler, Dahiliye Nezâretine sunulan 20 Kasım 1918 tarihli kuruluş dilekçesinden alınmıştır. Belgenin sağlanmasında Sayın Avukat Metin Önol'un yardımından yararlandık.

³ Rahmetli Tozan'la konuşma notlarımızdan.

⁴ 2 sayılı nottaki belge altındaki isimler.

⁵ Tarikat-ı Selâhiye Cemiyeti kurucularındandır.

⁶ Bk. 1. Cild, s. 171 - 179 (Osmanlı Demokrat Fırkası kurucularındandır).

⁷ İngiliz Muhipleri Cemiyeti kurucularındandır.

A. MÛTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Cemiyetin Kuruluşu ve İdeolojisi

MÛTAREKE döneminin hırçın ortamı içinde, bâzı küçük kuruluşların birleşerek bir partiyi oluşturmaları olgusuna sık rastlanmıştır. İlk örnek "Osmanlı Sulh ve Selâmet (ya da Sulh-ü Selâmet) Cemiyeti" tarafından verilmiştir.

Ayrıca, kendi içinde Cemiyet, fiili ve yasal olmak üzere, iki aşamadan geçmiştir.

Ankara'daki Gizli Kuruluş⁸.

Ankara, İttihat ve Terakki muhaliflerinden bir bölümünün sürgün kentidir. Bunların, en tanınmışlarından biri olan *Satvet Lütüfi (Tozan) Bey* de burada bulunmaktadır ve bilindiği gibi, *Prens Sabahattin Bey*'in kâtibi ve en yakın dostudur.

Muhalifler, Brest-Litowsk sonrası ortamını elverişli bulmuşlardır. Alman-Osmanlı orduları, yenilgiden yenilgiye uğramaktadırlar. Halk üzüntü ve şaşkınlık içindedir.

Keçiören yolu üzerinde yapılan gizli toplantıda, "Sulh ve Selâmet-i Osmaniye" adında gizli bir ihtilâl derneği kurulmuştur. Ayaküstü toplantılarda, programdan çok, eyleme önem verilmiştir. Bir iki maddelik programın yanı sıra, eylem daha ayrıntılıdır: *Satvet Lütüfi Bey*, Mütteliklerle (İngiltere - Fransa grubu) ayrı yapılabilecek barış koşullarını öğrenmek üzere, *Prens Sabahattin Bey*'le ilişki kurmaya memur edilmiştir. İnebolu yoluyla Rusya'ya, oradan Avrupa'ya geçmesi plânlanmıştır. Memleket içindeki örgüt, yeni bir hükümeti işbaşına getirecektir. İstanbul, Samsun, Sivas, Konya, Adana ile de ilişki kurularak, örgüt genişletilmiştir.

Ne var ki, birkaç ay sonra, gizli örgüt, hükümet tarafından, Samsun'da haber alınmıştır ve *Satvet Lütüfi Bey* de İstanbul'a getirilmiştir.

Mütareke'de Açıklığa Kavuşma

Mütareke ortamı, muhaliflerin siyasal hayatta ortaya çıkma- larını kamçılایınca, aynı adı taşıyan Cemiyet de yasal yoldan kurulmuştur.

Kuruluş, çeşitli tartışmalar sonunda gerçekleşmiştir. Kimi üyeler, bir siyasal parti kurulmasından yana olmuşlardır. *Birbaşı*

⁸ Rahmetli Tozan'la konuşma notlarımızdan.

Mümtaz, Ferit Paşa, Köprücü Salih Beyler bu kanıdadırlar. Kurmak istedikleri siyasal partinin, ihtilâlcı bir geçmişe dayanmasını istemekteler.

Prens Sabahattin Bey, bu girişime karşı çıkmış ve *Satvet Lutfi Bey*'i de ihtilâlcı eylemin dışında bırakmıştır. Bunun üzerine, yeni bir programla Cemiyet kurulmuştur. Program, mütareke döneminin alışılmış ideolojik ilkelerine dayandırılmıştır.

2. Cemiyet'in Çalışmaları ve Sonu

İttihatçı düşmanı olarak siyasal hayata giren Cemiyet, çalışmalarını eski hesapların "tasfiyesi"ne yöneltmiştir. Bu amaçla, Mahmut Şevket Paşa suikastında idam edilenlerin en yakın akrabalarını aramıştır⁹. Ermenilere hastahane yaptırılması için Hilal-i Ahmer'i harekete geçirmek istemiştir.¹⁰

Siyasal hayatta Cemiyet'in etkin olmadığını gören yöneticiler, sürekli olarak başka kuruluşlarla bütünleşme arayışında olmuşlardır. Cemiyetin *Selâmet-i Amme Heyeti*¹¹ ve *Hürriyet ve İtilâf Fırkası* ile birleştiği haberleri yayılmıştır.

İtilâfçılar bu haberi yalanlamışlardır.

Cemiyet, *Selâmeti Osmaniye Fırkası* ile birleşmiş ve *Sulh ve Selâmeti Osmaniye Fırkası*'nın kurucusu olmuştur (Bk. s. 183).

⁹ Söz, şu ilânı yayınlamıştır: "Damad-ı hazret-i şehriyârî Salih Paşa, Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa, Muhip Bey, Erkân-ı harp Miralayı Fuat Bey, Yüzbaşı Kâzım Bey, Kâzım Paşazade mülâzım-ı evvel Mehmet Ali Bey, Mülâzım-ı evvel Hasan Şevki Bey, Topal Tevfik, Nazmî, Postacı Kenan ve Talât Efendiler, Nâzım Paşa'nın yaveri Süvarî Yüzbaşısı Tevfik ve Süvarî Mülâzımı Nâfiz Beyler, Kavaklı Mustafa, Mülâzım Reşit Bey, Çerkes Ziya ve biraderi Hakkı Efendiler.

"Hükümet-i sâbika tarafından idam olunan berveçli bâlá zevatı müşar ve mumalleyhîmin en yakın allelerinin adreslerini bilmek Cemiyetimizce matlûp olduğundan lütfen Sirkeci'de, Yeni Postahane karşısında Vlorâ hanında Osmanlı Sulh-ü Selâmet Cemiyeti merkez-i umumîsine bildirmeleri rica olunur" (5 Aralık 1918, No. 23).

¹⁰ "Sulhü Selâmet Cemiyetinden: Adapazarına avdet eden Ermeni muhacirlerinin terakki ahvâlî için mahallinde bir hastahane tesisi maksadıyla Sulh-ü Selâmet Cemiyetinden bir heyet-i mahsusâ derdesti izamdır. Ve bu bapta ibrâz-ı teshilât olunması için Hilâlî Ahmer Cemiyetine müracaat olunmuştur" (Söz, 6 Aralık 1918, No. 24).

¹¹ Söz, 1919, No. 21, 49.

B. OSMANLI SULH VE SELÂMET CEMİYETİNE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Dahiliye Nezareti Celilesine*

Cemiyetin unvanı: Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti

Maksadı : Beyn-el-anasır tahaddüs etmiş olan su-i tefhüm ve bürudeti izale ederek bilâ tefrik ve cins ve mezhep bütün Osmanlıların hukuk-ı tabiiye ve müktesebesini istihsale ve ika edilen hiyanat ve mezalimin fail ve müsebbiblerinin tecziyesi ve düçar-ı zarar olanların zararlarının tazmini esbabının istikmaline ve Devlet-i Osmaniye'nin selâmetini kâfil bir sulhun akdine çalışacaktır.

Merkez-i İdaresi : İstanbul'da Yeni Postane karşısında ve Vlorahanında daire-i mahsusadadır.

Meclis-i İdareyi Teşkil Eden Zevat

Ali Kemal Bey - Sabah Sermuharriri - Büyükkada'da, Şerif Yahya Adnan Paşa - Şurafadan - Heybellada'da, Arif Paşa - Piyade Mirlivalığından mütekait - Beyoğlu'nda Tepebaşı'nda, Süleyman Bey - Miralaylıktan müstafi - Erenköy'ünde, Sait Molla Bey - Vükelâ-yi deaviden ve sabık Şura-yı Devlet istinaf mahkeme azasından - Cağaloğlu'nda, Fuat Şükrü Bey - Vükelâ-yi deaviden - Anadolu Hisarı'nda, Cemal Bey - Mamuretulaziz Vali-i sabıkı - Şehzadebaşı'nda, Süleyman Radi Bey - Yeni İstanbul Gazetesi Sermuharriri - Kadıköyü'nde, Tevfik Nevzat Bey - Muallimlikten müstafi - Kuruçeşme'de, Mehmet Radi Bey - Ankara Encümeni-i Vilâyet aza-yı sabikasından - Kadıköyü'nde, Salih Bey - Esbak Köprütler serkontrolörü - Kadıköyü'nde, Selâhattin Bey - Askeri Tebabetinden müstafi - Halıçoğlu'nda, Faik Şemsettin Bey - İzmir'de Türk Matbaası sahibi - Fener'de.

Cemiyetler Kanunu'nun altıncı maddesi mucibince teşkil edeceğimiz cemiyetin ismini ve maksadını ve merkez-i idaresiyle heyet-i idaresinde bulunacak zevatın isim ve mahall-i ikametlerini havi tahrir

* Kaynak: İçişleri Bakanlığı Arşivi

olunan beyanname bälâyâ derç ile huzur-u âli-i nezaretpenahillerine
taksim kılındı olbabda emr-ü ferman hazret-i menlehtëmrindir.

20/Teşrin-i Sani/334

Sabah sermuharriri
Ali Kemal

Miralaylıktan müstafi
Süleyman

Şürefadan Şerif
Abdulmuttalip
ahfadından
Yahya Adnan

Mamuretulazız
Vali-i sabıki
Cemal

İzmir'de Türk
matbaa sahibi
Faik Şemsettin

Piyade Mirlivalığından
müteakit müstafi
Arif

Vükelâ-yi deâviden
Fuat Şükrü

Sabık Şûra-yı Devlet
âzâsından Vükelâ-yi
deâviden
Sait

Etibba-yı askeriyeden
tekaüt
Selâhattin

Esbak Köprüler
Serkontrolü
Salih

Ankara Encümen-i
Vilâyet âzâsından
Mehmet Arif

BELGE 2

Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti Nizamnamesidir

Madde 1 — Beyn-el-anasır tahaddüs etmiş olan su-i tefehhüm ve bürudeti izale ederek bilâ tefriki cins ve mezhep Osmanlıların hukuk-ı tabiiye ve müktesebesini ve Devlet-i Osmaniye'nin selâmetini kâfil bir sulhün istihsaline hâdim olmak maksadı ve "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti" unvanla bir cemiyet teşekkül etmiştir.

Madde 2 — Cemiyet, memleketi Harb-i Umumi bâdiresine sûrûk-leyenleri ve Hanedan-ı Âli Osman'a, evlâd-ı Arap ile ihale-i Harameyne, Ermenilere, Rumlara, Türklere, Arnavutlara, Kürtlere vel-hasil bilcümle anasır-ı müslime ve gayrimüslimeye ve rical-i siyasiye ile gazetecilere gerek bilâhüküm ve gerek hakka müstenit olmadığı bedihî bulunan hükümlerle icra olunan tasmim, katil, idam ve imha, nefy-ü tagrib, tebcir ve evlâd-ı mümtaze-i vatani memlekettten uzakta yaşamağa mecbur eden her nevi tedabir ve mezalimi münferiden veya müçtemian ika edenler veya ispat hususunu temin ve tesclil eyleyenler veya mezalim-i mezkûrenin icrasından sonra dahi menafi-i şahsiye temin edenleri ibret-i müessire olmak üzere takip ve tecziye ettirmeyi akdem-i vezaif bilir.

Madde 3 — Cemiyet; madde-i ânifede gösterilen mezalim ve taaddiyat netayicinden olarak tahakkuk eden hukuk-ı şahsiye ve gasbedilen emval veya bigayr-ıhakkın vukua gelen iktisabat ve tarik-i ihtikâr ile idhar olunan nukut ve emval-i menkule ve gayr-ı menkulenin istirdat ile eshabına iadesi ve sahipleri zuhur etmeyenlerin beytûlmal vasıtasile zulümdidelere itası esbabına kemal-i azımla tevessül etmeyi cümle-i vezaifinden addeder.

Madde 4 — Hanedan-ı Âli Osman'ın hukuk-ı saltanatını muhafaza ve müdafaayı Cemiyet vezaif-i mukaddesinden addeder.

Madde 5 — Cemiyet; bir Osmanlı cemiyeti olduğundan bu maksat uğrunda çalışmak ihtiyacını duyan ve cemiyetten maddi hiç bir menfaat teminini düşünmeyen müslim ve gayr-ı müslim her vatan-ış cemiyete dahil olabilir.

Madde 6 — Cemiyet; gayesini gerek memalik-i Osmaniyede gerekse memalik-i ecnebiyede rical-i siyasiye ve mühimme ile temasta bulunmak, gazeteler neşretmek vaaz ve nasihat ve konferanslar vermek ve bilcümle vesait-i kanuniyeye tevessül etmek suretile temine çalışacaktır.

Madde 7 — Cemiyet gerek vilâyatta ve gerek memalik-i ecnebiyede şubeler teşkiline sarf-ı mesal edecektir.

VII

MİLLÎ TÜRK CEMİYETİ

KURULUŞ TARİHİ: 23 Teşrin-i sani (Kasım) 1334 (1918).

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: İstanbul Divanyolu Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Umumi Merkezinde.

KURUCU VE YÖNETİCİLERİ: Halil Nimetullah Bey (Dar-ül Fünun muallimlerinden), Mehmet Sadi Bey (Vefa Sultanisi Müdü-rü), Halit Fahri Bey (Muallim, yazar ve şair), Naip Servet Bey (Müdafaa-i Milliye Cemiyeti Merkez-i Umumi Başkâtibi), Hıfzı Tevfik Bey (Gönensay) (Muallim), Rıza İzzet (Muallim).

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

MONDROS Mütarekesinin imzalanmasından bir ay kadar sonra, Türk milletinin bir yandan öteki milletler arasındaki varlığını medeni niteliklere zaten sahip olduğunu savunmak, bir yandan da milli dayanışma yaratmak ve geliştirmek amacıyla kurulmuş olan Cemiyet, yalnızca eğitimci bir grubun eseri olmuştur. İçlerinde politikaya karışmış isimlere rastlanmaktadır.

Cemiyet'in çalışmalarıyla ilgili bilgiler yoktur. Bir yıl sonra kurulacak olan aynı adı taşıyan Fırka ile ilişkisi olmamıştır. (Bk. s. 150).

B. MİLLÎ TÜRK CEMİYETİ'NE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Cemiyet'in Başvuru Belgesi ve Bildirisi*

Dahiliye Nezaret-i Celilesine
Devletlü Efendim Hazretleri,

Merbuten takdim kılınan iki nüsha beyannâme mucibince Millî Türk Cemiyeti nâmiyla bir cemiyet teşkil etmiş olduğumuzdan ale-l-usul muamele-i resmîyenin icrasına emr ve müsaade-i âliye-i cenâb-ı nezaretpenâhileri müsted'adır. Olbabda emr-ü ferman hazret-i men leh ül emründür.

22 Teşrin-i sani 334

Millî Türk Cemiyeti Kâtib-i Umumi ve Murahhas-ı mes'ulü.

Beyanname

1 — Müesses unvanıyla aynı zamanda ilk hey'et-i idareyi de teşkil etmek üzere zirde vazi'ül-imza hey'et-i müteşebbise "Millî Türk Cemiyeti" nâmiyla bir cemiyet te'sis etmişlerdir.

2 — Cemiyet merkez-i idaresi muvakkaten Divan Yolunda Müdafaa-i Milliye Cemiyeti merkez-i umumisi dahilinde bir dairedir.

3 — İşbu cemiyetin maksad-ı teşekkülü ve ifa edeceği hizmet hususat-ı âtiyeden ibarettir:

Elif — Türk milletinin cemiyet-i mllel arasındaki mevcudiyetini müdafaa etmek için esasen haiz olduğu evsaf-ı medeniyeyi bütün delâil ve vesailiyle meydana koymak.

Be — Cemiyet Türk milletinin siyasi, içtimai hayatını ilmi bir usul dairesinde tekemmül ettirmek için her dürlü vesait-i terbiyeviye ile çalışarak efrad-ı millet arasında beka-yı mevcudiyet için bulunması lâzım gelen tesanüd te'min etmektir.

Hey'et-i müessisin unvanıyla ilk hey'et-i idareyi teşkil edecek zevatin esamisi bervech-i âti ta'dad ve tezkâr kılındı.

Halil Nimetullah Bey	Darülfünûn muallimlerinden
Mehmed Şadi	Vefa Sultanisi Müdiri (Cemiyetin Kâtib-i Umumisi ve Murahhas-ı mes'ulü)
Halid Fahri	Mualliminden
Nesib Servet	Müdafaa-i Milliye merkez-i umumisi başkâtibi
Hıfzı Tevfik	Mualliminden
Rıza İzzet	Mualliminden

23 Teşrin-i sani 334

Millî Türk Cemiyeti Kâtib-i Umumi ve Murahhas-ı mes'ulü

* Kaynak: EGM Arşivi

BELGE 2

Milli Türk Cemiyeti Nizamnamesi*

- 1 — Milli Türk Cemiyeti namile bir cemiyet teşkil edilmiştir.
- 2 — Cemiyetin maksad-ı esasısı Türk milletinin siyasi, içtimai hayatını, ilmi bir usul dairesinde tekemmül ettirmek için her türlü vesait-i terbiyeviye ile çalışarak millet arasında bir tesanüd-ü asri bir varlık husule getirmektir.
- 3 — Cemiyet, siyasi hudutlarımız dahilinde müşterek gayelerimize bağlı unsurlara karşı. "vatandaşlık" hürmet-i mütekallesini nazar-ı dikkate almakla beraber memleketimiz Türklerinin cemiyet-i milîl arasındaki mevcudiyetini ispat için haiz olduğu evsaf-ı medeniyyeyi bütün delâil ve vesaiyle meydana koymaya çalışacaktır.
- 4 — Milli Türk Cemiyeti'nin Dersaadet'de bir merkezi olacak ve teşkilâtı tevessü ettikçe taşralarda dahi şubeleri küşat olunacaktır.
- 5 — Cemiyetin gayesine vüsul için deruhte ve ifa edeceği hizmet ber veçhi âti tadad olunur:

a) Milliyetperverlik, milletin içtimai bünyesini tekemmül ettirmek için yegâne ilmi meslek olduğu halde şimdiye kadar yanlış bir surette anlaşıldığından bu mefhumun maksud-u hakikisi ne olduğunu ve ne gibi meşru ve hakiki gayeleri istihdaf ettiğini ilmi izahnamelerle teşrih ve tefsir etmek.

b) Bu meslek dahilinde millî ve asri bir terbiyeyi tamim ve içtimai tesanüdü temin edecek neşriyatta bulunarak millî mefkûreyi canlandırmak ve şimdiye kadar bir takım hurafat-ı tefsiriyye ile karışık bir surette belenilmekte olan din-i mübini-mizi kudsiyyet-i asliyesine irca' ile millete hakiki İslâmiyeti telkin ve tebliğ ederek İslâmi bir terbiye-i diniye ve ahlâkiye tamimine çalışmak ve sabit ve seyyar muhazara hey'etleri vasıtasıyla efrad-ı milleti bu mefkûre etrafından birleştirecek telkinatta bulunmak.

p) Millî terbiyeyi gaye ittihaz edici mektepler tesis etmek, tahsil görmüş gençlerin memleketin her köşesinde vazife-i talim-i terbiyye ile meşgul olarak müşterek gayelerin husulüne çalışmaları için teşvikat ve teşebbüsatta bulunmak ve muallimler arasında sıkı münasebetler tesis etmek için her sene Kongre halinde içtimalar yapılmasına delâlet etmek.

t) Kütüphane, ziraat sergileri, sıhhi, bedîi ve sınaî müzeler millî sinema ve tiyatrolar, eczahane, hastahane, sanatoryum tesis ve tertibi için teşebbüsat ve teşvikatta bulunmak.

s) Çiftçiler Bankası, Tasarruf Sandıkları gibi amele ve zürrai ve küçük sanatkârları iktisada ahştıracak müessesat teşkil

* Kaynak: Milli Türk Cemiyeti Nizamnamesi (İstanbul 1334) (Rahmetli Lütüfî Erişçi tarafından sağlanmıştır.)

ve şeker, cam, fes, çuha, deri ve levazım-ı inşaiyye şirketleri tesis etmek için millet arasında telkinatta ve hükümet nezdinde teşebbüsatta bulunmak.

c) Dülgerlik, kunduracılık, terzilik, bakkalık, makinistlik, dokumacılık, aşçılık, marangozluk, demircilik, saatçılık, döşemecilik gibi sanatların efrad-ı millete fenni bir surette öğretilmesine ve millî sanayiden halıcılık, çinicilik, yazmacılık ve emsalinin fenni bir surette terakkisine çalışmak.

h) Tahsilde bulunan anasız, babasız çocuklara muavenette bulunmak.

hı) Her sene memalik-i ecnebiyyeye erbab-ı yesar tarafından ikmal-i tahsil için münasip miktar talebe gönderilmesine ve hükümet tarafından gönderileceklerin hüsn-ü intihabına ve bunların avdetlerinde tahsillerine göre lâyük oldukları vazifeye sevklerine delâlet etmek.

d) Memalik-i ecnebiyeden ve vilâyattan payitahta gelen talebeye ve cemiyetin malumatı tahtında olmak üzere memalik-i ecnebiyyeye gidecek talebeye rehberlik etmek.

z) Mürebbiye yetiştirmek ve ticaret müesseselerine Türk memur ve memureleri (kavmi) kabul ve istihdam ettirmek için hükümet ve bu müesseseler nezdinde teşebbüsât-ı müessirede bulunmak.

6 — Cemiyetin menabi-i varidatı şunlardır:

a) Azasının şehri veya senevi taahhüdatı.

b) Erbab-ı hayır ve maarifet ile müessesat tarafından vukubulacak teberruat.

p) Cemiyet menfaatine olmak üzere tertip edilecek sergi, muhazara, müsamere ve emsali hasılatıyla neşredilecek risale ve saire temettuâtı.

7 — Cemiyetin berveçhi âti dört nevi azası vardır:

a) Aza-yı mümtaze: Cemiyete hal-i hayatında maddeten ve manen veyahut badelfefat vasiyeti veçhile nakten veya bir mülk ve akar terk etmek suretiyle fevkalâde ibraz-ı muavenet etmek.

b) Aza-yı müessise Milli Türk Cemiyeti tesis eden zirde vaziyülümza ile hey'et-i merkeziye tarafından aded-i mürettebin sülûsan ekseriyetiyle intihap olunacak zevat (Azay-ı müessise Cemiyete senevi beş lira verir).

p) Aza-yı âmile: Senevi dört taksitte yarım liradan iki liraya kadar âdat verenler.

8 — Cemiyete aza kaydı muamelesi, azadan ikisinin delâlet ve tavsiyesi ile ve talimatname-i mahsus veçhile hey'et-i idarece icra olunur.

9 — Cemiyetin muamelât-ı umumîyesi, hey'et-i umumîyece aza-yı müessise arasından müntahap on kişilik bir hey'et-i merkezîye tarafından idare olunur.

10 — Hey'et-i Umumîye: Aza-yı mümtaze, aza-yı müessise ve aza-yı âmileden müteşekkil olarak her sene 24 Teşrin-i sani alelade ve hey'et-i merkezîye reisinin daveti üzerine suret-i fevkalâdede içtima ederek rey-i hafi ile içtimaa mahsus olmak üzere bir reis bir reis-i sani ve iki kâtip intihap ve hususat-ı âtiye ile işğal eder.

a) Bir senelik mesai hakkında hey'et-i merkezîye tarafından verilecek ilmi ve idari ve mali raporların mütalâası.

b) Sene-i âtiye için her üç esas hakkında varid olacak teklifatin hey'et-i merkezîyeye tevdi.

p) Hey'et-i Merkezîye azasının intihabı.

11 — Hey'et-i umumîye, aded-i mürettebin lâakal nisfından bir fazlasının bizzat huzuru ile küşad olunur. Birinci içtimada bu suretle temin-i ekseriyet edilemezse bir hafta sonra ikinci içtimada mevcut ile müzakereye ibtidar olunur.

12 — Hey'et-i umumîyede ve diğer hey'etlerde kararlar ekseriyet-i ârâ ile ita ve intihabat ekseriyet-i mutlaka ile icra olunur. Reyde vekâlet yoktur.

13 — Hey'et-i Merkezîye azasının müddet-i hizmetli iki senedir. Hey'et-i müessisin tarafından teşkil edilen ilk hey'et-i merkezîye tarih-i teessüsten itibaren üç sene müddetle ifa-i vazife edecektir. Bu müddetler zarfında inhlâl edecek azalığa ilk hey'et-i umumîyeye tasdik ettirilmek üzere diğerleri intihap olunur.

14 — Hey'et-i Merkezîye kendi azası meyanından bir reis ile biri hey'et-i ilmiyyeden biri de hey'et-i idareden olmak üzere iki reis-i sani ve keزالık aynı suretle iki kâtip intihap eyler. Reis Cemiyet'in mümessili ve muamelât-ı umumîyenin nâzir ve nâzimidir. Gaybubiyetinde reis-i sanilerden biri vekâlet eder. Kâtipler hey'etin ruznamesini tanzim ve müzakeratını zapt eder.

15 — Hey'et-i Merkezîye, lâakal on beş günde bir defa alelade ve reisin daveti üzerine suret-i fevkalâdede içtima ederek Cemiyetin muamelât-ı umumîyesiyle işğal ve hey'et-i ilmiyye ve hey'et-i idare muamelât ve teşebbüsât ve icraatını mürakabe eder.

16 — Hey'et-i Merkezîye, azası yedişer zattan mürekkep olmak üzere hey'et-i ilmiyye ve hey'et-i idare namile iki hey'et arasında taksim-i amal ile ifa-i vazife eder.

17 — Hey'et-i ilmiyye, münhasıran cemiyetin vezâif-i ilmiyesiy-le işğal eder. Azadan veya haricteki erbab-ı ihtisas tarafından vâki olacak teklifatı tetkik eder.

18 — Hey'et-i İdare, aza-yı Cemiyetin teksirine ve varıdatın tezyidine, Cemiyet muamelat-ı idariyesinin tedvirine, müessesatının idaresi hususunun hüsn-ü ceryanına çalışmak vezâifiyle mükelleftir.

19 — Gerek hey'et-i idare ve gerek hey'et-i ilmiyye, esasatı hey'

et-i merkeziyyenin kabul ve tasdikine iktiran etmek şartıyla bilimum mesaldeki müstakillen ittihaz-ı ifa-i mukarrerat ederler.

20 — Hey'etlerin ve rüesanın derece-i salâhiyet ve tarz-ı mesalleri ile idari ve hesabi muamelâtın suret-i icrası hakkında bir talimat-name tanzim olunur.

21 — Hey'et-i merkeziyye her devre-i intihabiyesinde, azasından bir zatı hükümete karşı murahas-ı mes'ul olarak intihap ve irae eyler.

22 — Hey'et-i Merkeziyyenin emr-ü malyetinde umur-ı tahririyye ve hesabiyye için lüzumu kadar memurin-i muvazzafa bulunur.

(Madde 23 yoktur)

24— İşbu nizamnamenin tādili Hey'et-i Umumiyyeye aittir.

VIII MİLLÎ KONGRE

KURULUŞ YILI: 29 Kasım 1918¹.

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: İstanbul, Binbirdirek, Milli Ta-
lim ve Terbiye Cemiyeti Merkezi.

KURUCU VE YÖNETİCİLER: Kurucuları: 52 dernek² Yöne-
tici Kurul: Kurucu derneklerin temsilcileri³. Umumi Kâtip: Ab-
durrahman Şeref Bey (Âyan Meclisi âzası)⁴. Heyet-i Faale⁵: Gön-
tabibi Esat (Işık) Paşa, Halide Edip (Adivar) Hanım, Ferit Pa-
şa (Sulh-ü Selâmet Fırkasından), Gümülcineli İsmail Bey, (Hür-
riyet ve İtilâf Fırkasından)⁶, Câmi (Baykut) Bey (Milli Ahrar
Fırkasından), Hamit Bey (eski Dâhiliye Müsteşarı), Dr. Besim
Ömer Paşa, (Tıp Profesörü), Ömer Fevzi Bey (Müdafaa-i Hu-
kuk-i Milliye Cemiyetinden), Yusuf Ziya Bey (Ticaret Mahke-
mesi Reisi), Ahmet Selâhattin Bey (İstanbul Darülfünunu Hu-
kuk Şubesi Müderrislerinden), Servet Bey (Darülfünun'dan).

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Kuruluş Sorunları

MİLLÎ Kongre, partilerarası —hatta üstü— olarak kuruldu-
ğunu bildirmiş olan bir dernektir. Sanıldığı gibi bir
"kongre" değildir. Siyasal parti olmadığını, da "Beyanname" ve
"Program"ında, açıkça belirtmiştir (Bk. s. 155, 156, Belge 1, 2). İde-
olojisinden çok eylemsel yöntemini saptamış olan *Milli Kongre*,
siyasal olmayan (sosyal yardım, öğrenci, meslek ve kültür der-
nekleri gibi) kuruluşlarla, tamamen siyasal partilerin ve dernek-
lerin⁷ karışımından oluşmuştur. Bu bakımdan, partiler dışında-

¹ Program'ın 1. Maddesi (Bk. s. 156).

^{2 3} Kurucu derneklerin sayısı, Sulh ve Selâmet Cemiyeti ile Selâmet-i
Osmanîye partilerinin çekilmelerinden sonra 52'ye inmiştir (Prog-
ram, madde 1).

⁴ Beyanname ve Program'a giriş, (Bk. s. 155, 156, Belge 1, 2).

⁵ Vakit, 24 Mayıs 1919, s. 2.

⁶ Hürriyet ve İtilâf Fırkası, kurucular arasında değildir. Gümülcineli
İsmail Bey'in kişisel katılımıdır.

⁷ İlk kurucu partilerin sayısı 6'dır — Sabahattin Selek, *Anadolu İhtil-
ali*, s. 92 - 93.

ki kuruluşları da bir siyasallaşma sürecine katmıştır. Başkanı olmamakla beraber, tüm yönetim ve gelişmeler "Göz tabibi" ve "Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti Reisi" Esat (Işık) Paşa'nın kişiliğine ve eylemciliğine bağlı kalmıştır.

Böylesi bir durum aynı nitelikteki girişimlerde de görülecektir.

Bir çeşit dernekler konfederasyonu oluşturmak isteyen *Milli Kongre*, bir kadro hareketi yaratmaya çalışmıştır. Bunalım ortamında büyük umutlar peşinde koşan küçük ve hayalci kuruluşlara, bir araya gelme, fikir alışverişinde bulunma, güçlerini karşılaştırma olanağı sağlamıştır. Düşman kardeşleri bir çatı altında toplamak kolay olmamış, çekişmeler ve kopmalar sürekli sarsıntı yaratmıştır. Çekişmeler özellikle partilerde görülmüştür. Bunlar, hem kendi içlerinde, hem de kendi aralarında bitmeyen bir çatışma zinciri kurmuşlardır.

2. Örgütlenme ve Çalışmalar

Milli Kongre, yapısal niteliği bakımından, şubeler açarak örgütlenme durumunda olmamıştır.

Çalışmaları çeşitli alanlarda izlenebilir.

Kültürel ve siyasal yayım çalışmaları: Milli Kongre, bu alanda, ulusal bilinçlenme ve kurtuluş davasına yararlı yayınlar yapmıştır. Dünya kamuoyunda, yoğun bir propaganda ile suçlanan Türkleri Trakya ve Anadolu'nun etnik bakımdan Türk çoğunluğunu, muhtıralarla (örneğin Wilson'a Muhtıra) istatistiklerle ve yabancı dillerde yayımladığı kitaplarla savunmuştur.⁸

Şura-yı Saltanat: Milli Kongre, Mütareke döneminin siyasal sorunları karşısında, fikrini her zaman açıklamıştır. Nitekim, birinci Şura-yı Saltanat'a Esat Paşa, Rüstem ve Hüsnü Beylerle birlikte katılmıştır.⁹

Anadolu Hareketi ve 1919 Seçimi: İşgalci Yüksek Komiserlerle elele veren Divan-ı harplerin giyotin gibi işledikleri, tutuklama ve sürgünlerin günlük olaylar sayıldığı İstanbul'da çalışabilmenin tüm zorluklarına, Milli Kongre —özellikle *Esat Paşa* ekibi— de katlanmıştır. Nitekim, 1919 Haziranında Milli

⁸ Örneğin: *La Turquie Devant le Tribunal Mondial* (Dünya Mahkemesi Önünde Türkiye) (1919) — Ahmet Cevat Emre'ye hazırlattırılan "Les Turcs D'après les Auteurs Célèbres" (Ünlü Yazarlar Açısından Türkiye) (1919) (Bk. Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, s. 225 - 226) — Wilson'a yazılan muhtıra metni için bk. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 103.

⁹ M. Tayyib Gökbülgin, *Milli Mücadele Başlarken* (Hüsnü Bey'in konuşması için bk. s. 157, Belge 3).

Kongre merkezi polis tarafından basılmıştır. 3. Damat Ferit hükümeti bu kadarla yetinmemiş, Esat Paşa, tutuklanmış ve Kütahya'ya sürgün edilmiştir¹⁰. Olay, özellikle, Darülfünun çevresinde tepki yaratmıştır¹¹. İki aya yakın bir sürgün hayatından sonra, Esat Paşa, İstanbul'a dönmüştür¹². Hararetle karşılanmıştır. Fakat, İtilâfçılarla kesin olarak anlaşmamıştır¹³. Bu olgular karşısında Milli Kongre'nin İtilâfçılarla, ad değiştirilmiş, İttihatçıları ve kararsızları, ortak bir ideoloji yörüngesinde topladığını söylemek, gerçeklere aykırı düşer.

Müdafaa-i Hukukçuların hızla İstanbul karşısında taraf haline gelmeleri, Sèvres'in imzalanmasındaki gecikmeler, nihayet İstanbul'un Anadolu ile anlaşma zorunluluğunu duyarak 1919 seçimlerine gidişi gibi gelişmeler içinde, Milli Kongre kendisine uygun bir görev bulmakta gecikmemiştir. Ve, özellikle siyasal partileri, 1919 seçimi üzerinde anlaşırma işlevini yüklenmiştir.

Ne var ki, zorluk tek değil, iki yönlü olmuştur. Bir yandan, başkentte partileri bağdaştırmak, bir yandan da Müdafaa-i Hukukçuları tatmin etmek, Milli Kongre'yi iki ateş arasında bırakmıştır.

Milli Kongre, partileri, önce İstanbul aday listeleri üzerinde ortak bir çalışmaya; çağırmıştır. Toplantılara sert tartışmalar egemen olmuştur. İstanbul adayları üzerinde, yalnızca *Milli Ahrar ve Ahali İktisat* fırkaları uyuşabilmişlerdir.

Genellikle, seçimlere yalnız İstanbul'dan katılma isteği üzerinde anlaşılmıştır. *Sosyalist Birliği* ile *Sulh ve Selâmet-i Osma-*

¹⁰ İstiklâl Harbi Gazetesi (Ömer Sami Coşar), 7 Haziran 1919 - Esat Paşa 12 Temmuz 1919'da Kütahya'ya gelmiştir (Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Görüp Geçirdiklerim*, C, 2, s. 15) — Bu tarih 12 Haziran olmalıdır (İstiklâl Harbi Gazetesi, 13 Haziran 1919)

¹¹ Ömer Sami Coşar'ın hazırladığı İstiklâl Harbi Gazetesi'nde (8 Temmuz 1919), Esat Paşa'nın serbest bırakılmasını isteyen örgütlerin isimleri verilmemiştir. Yalnız, Tıp Fakültesi Talebe Cemiyeti'nden söz edilmiştir.

¹² Dönüş tarihini, Ahmet Emin Yalman 14 Temmuz (1919) olarak belirliyor. Oysa Esat Paşa'nın Kütahya'ya gönderiliş tarihini 12 Temmuz olarak yazmıştı (A.g.e., s. 15, 24). Bu tarih yanlış olarak verilmiştir ve 5 Ağustos olması gerekir (Alemdar, 6 Ağustos 1919, s. 1).

¹³ Refi' Cevat Bey'in yazısından: "... Bu zat, evvelden beri yıkıcılar cemiyetinin nüfuzlu (etkin) iş başarılarından olmakla tanınmıştır... Ne hikmet bilmem, bazı doktorlarımız güzel güzel san'atlarını terkederek, burunlarını politika cereyanlarına sokmaktan zevk alıyorlar" (Alemdar, 6 Ağustos 1919) — Yine, aynı yazarın başka bir başyazısı: Milli Kongre'ye ithaf (Alemdar, 7 Teşrin-i sani 1919). — Mahir Sait Milli Kongrede neler oldu (Alemdar, 29 Teşrin-i sani 1919).

niye Fırkası bu konuda hemfikir kalmışlardır. *Çiftçiler Derneği*, *Milli Türk Fırkası* ve *Sosyal Demokrat Fırkası* bazı koşullarla, Anadolu vilâyetlerinde de seçime katılmayı kabullenmişlerdir.

İstanbul'da seçime katılma tartışmaları sürerken, asıl ortaya çıkan ve toplantıları elektriklendiren sorun, Anadolu ve Trakya'nın durumu olmuştur. Delegeler, özellikle Anadolu vilâyetlerinde, Müdafaa-i Hukukçuların (İttihatçıların), hâkim olduklarını, bu koşullar altında, serbest seçim yapılamayacağını ileri sürmüşler ve Heyet-i Temsiliye'ye baskı yapmaması için sert bir protesto telgrafı çekilmesine, Milli Kongre'yi zorlamışlardır. Zor durumda kalan Esat Paşa ekibi, bu telgrafı, mümkün mertebe geciktirerek çekmiştir (Bk. s. 158 Belge 4).

Telgraf, Heyet-i Temsiliye'yi kızdırmış ve Mustafa Kemal Paşa imzalı ağır bir cevap verilerek, asıl Milli Kongre'nin eski İttihatçıları —*Çiftçiler Derneği* ve *Teceddüt* kulüpleri aracılığı ile— Bursa, Eskişehir, Kütahya, İzmit, Kastamonu, Sivas, Trabzon, Erzurum gibi vilâyetlere özel memurlar göndererek, seçtikmek istediği bildirilmiştir.

Milli Kongre'ye zorla çektirilmiş olan telgraf, Anadolu'yla arasını açmıştır. Heyet-i Temsiliye, Milli Kongre ile hiçbir ilişkisi olmadığını, kumandanlara bildirmiştir. Ali Fuat Paşa, asıl İttihatçılığı "ihya" etmek (diriltmek) isteyenin Esat Paşa olduğunu, Heyet-i Temsiliye'ye resmen yazmıştır¹⁴.

Bu durum, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na protesto olanağı sağlamış, fırka 1919 seçimlerine katılmayacağını —uydu dernekleriyle beraber— ilân etmiştir.

Milli Kongre, çalışmalarını sürdürmüştür ve "Teshil-i İntihap Heyeti"ni (seçimleri kolaylaştırma kurulu) kurmuştur. Bu arada Patrikhane ve Hahamhaneden, temsilciler istenmiştir. Patrikhane temsilci göndermemiştir. Hahambaşı ise, seçim alanına karıştırılmasını doğru bulmadığını resmen bildirmiştir¹⁵.

Yine, Milli Kongre'ye hamallar ve iki bin mavnacı adına, ikinci seçmenlerin seçimi için başvurulmuştur¹⁶.

İşlerin böylesine dal budak saldıği sırada, Milli Kongre'nin, seçim çalışmalarında bulunmaktan vazgeçtiği haberi çıkmıştır¹⁷.

Heyet-i Temsiliye ile çatışma da, bu aşamada ortaya çıkmıştır.

1919 Kasım ayı sonunda, gazetelerde "Milli Kongre'nin İstanbul

¹⁴ Heyet-i Temsiliye Kararları, s. 50, 51 (Niğde'de 11. Fırka Kumandanı Mümtaz Beye ve Cafer Tayyar Paşa'ya yazılar).

¹⁵ İkdâm, 22 Ekim 1919.

¹⁶ İkdâm, 28 Ekim 1919.

¹⁷ İkdâm, 29 Ekim 1919.

bul namzetleri" başlığı ile bir liste yayınlanmıştır. Milli Kongre, "büro santral"inin açıklamasına göre, bu isimler, derneğin adayları değildi. Fırkaların anlaşamamaları üzerine, Milli Kongre "aşağıdaki zevatı takdir ettiğini ahali-i muhteremeye arz" ediyordu¹⁸. Aynı yöntemle, taşra için de "tavsiye edilen" aday isimleri yayınlanmıştır¹⁹. Bu olay, Mustafa Kemal Paşa'nın sert cevabından bir gün önce cereyan ediyordu. *Milli Türk Fırkası*, Müdafaa-i Hukuk'a çekilen telgraftan ötürü örgütlenme işinden çekilmiştir²⁰. Hürriyet ve İtilâf'la uyduları da zâten çekilmiştiler.

Seçimler, sürprizli olmuştur. İstanbul'da bile, İttihatçı ve Müdafaa-i Hukukçu adaylar kazanmıştır. Ne var ki, Esat Paşa ve arkadaşlarıyla, Mustafa Kemal Paşa ekibinin arası düzelmemiştir²¹.

3. Milli Kongre'nin Sonu

1919 seçiminin beklenmiyen sonuçları ve Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra, Milli Kongre gibi kuruluşların çalışmaları olanaksızlaşmıştır. Kongre çalışmalarını tatil etmiştir. Başkan Esat Paşa Malta'ya sürülmüştür. Üyelerinden bir kısmı, Müdafaa-i Hukuk hareketine, son Osmanlı parlamentosuna ve T.B.M.M.'ne katılmışlardır²².

¹⁸ İkdâm, 28 Ekim 1919.

¹⁹ İkdâm, 4 Kasım 1919.

²⁰ Alemdar, 23 Ekim 1919.

²¹ Bizzat, Mustafa Kemal Paşa bu durumu Nutuk'ta dile getirmiştir. Esat Paşa'yı, Müdafaa-i Hukukçular, ihtiyatla karşılamışlardır. Ankara'nın İstanbul temsilcisi Galatalı Miralay Şevket Bey'e göre, Esat Paşa "bâzi kardeşlerimizin sul zannına" uğramıştı, aslında "programlara bîhakkın sâdık ve hâdim" bir kişiydi ve önemli bir kuvveti vardı (Vesika 180). Atatürk, bir hayli ihtiyatlıdır: "... Hakkında kat'i bir fikrim yok... Son derece mahdudülfikir, pek fazla haris, şan ve şörete düşkünlük" gösteren bir kişi olarak niteler ve ekler: "Bu gibi zevatın nasayihî (öğütleri) sayan-ı tetkiktir (incelenmeye değer)" (Vesika 182). Harbiye Nâzırı Cemal Paşa, Milli Kongre'nin "yola geleceğini" belirtir (Vesika 183).

²² Halide Edip (Adivar) Hanım bu girişim hakkında hiç de iyimser değildir: "... Bu yeni partiler İstanbul'da mütevazı bir evde toplanarak Esat Paşa'nın koruyuculuğunda bir Milli Kongre meydana getirdiler. Bunların faaliyetini toplandılar, oturdular, konuşular ve dağıldılar özdeyişle anlatabiliriz" (Türkün Ateşle İmtihanı, s. 25).

B. MİLLÎ KONGRE'YE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Milli Kongre'nin Beyannamesi*

Maksat ve gayesi programın birinci maddesinden de anlaşılacağı veçh üzere Devlet ve milletin geçirdiği bu en müşkül ve tarihi anlarda bütün âlem-i insanîyet ve medeniyete karşı vatanın âli hukuk ve menafîini temin ve müdafaa vazife-i mühimmesile teşekkül ve ibrazı faaliyete mübaşeret eden kuva-yı milliyenin tevhidinden ve münterid veya müçtemi müteferrik bütün mesal ve faaliyetlerin tanzim ve müşterek gayeye doğru sevk ve idaresinden ibaret bulunan ve payitahtta müesses ve mütaazi başlıca heyet ve fırkaların mümessil ve murahhaslarının iştirakile kurulan (Milli Kongre) bugünkü içtimaında programını bervech-i âti tesbit eylemiş ve kat'i şekilde sahâ-ı faaliyete geçmiştir. Tarz-ı teşekkülüne nazaran müessesat-ı milliyeyi sinesinde toplıyan ve bu itibarla efkâr-ı umumiye ve menafî-i memleketin mümessil ve müdafi-i millisi olarak ortaya atılan (Milli Kongre) bütün teşebbusat ve mukarreratının hariç ve dahilde bu suretle telâkki ve kabule mazhar olmasını temin eyliyecek esaslar dairesinde çalışacaktır.

Kongre kâtib-i umumiliğine namzet zevat-ı muhtereme ihtisas ve taksim-i âmal esaslarına göre çalışacak encümenler ile iştigal ve bunların esamî ve mahiyetleri ile vezaifini tayin eylemiştir. Millî Kongre milletin medar-ı iftiharî olan ve hariç ve dahilde tanınmış muhterem simalarını teşkil eden bilûmum zevat-ı âliyenin irşadat ve müzaharetinden müstefid olacak ve şimdiye kadar millet ve memleketin hukuk ve mukadderatı ile alakadar olmak üzere hanımlarımızın cemiyetlerini de bittabi mesaisine iştirak ettirecektir. Millî Kongre vatanın münevver ve mütefekkir bütün evlâdını âza-yı tabiiyesinden ad ve hepsini hususî bütün emeller ve ihtirasların fevkinde bulunan maksadı etrafında toplanmağa davet eyler. Tekmil fikri kuva-yı vatanıyeyi tevhid ve temsil vazife-i mühimmesini üzerine alan Kongre bilûmum anasır-ı Osmaniyenin memleketin hakikî menafî ve ihtiyacatını müdrîk mümessil ve erkânile temas ve bunların arasında ahenk ve mukarenet tesisine sâ-y-ü gayret edecektir.

Ancak siyasi ve iktisadî istiklâlile yaşıyacak olan vatanın en mühim olan hak ve menfaatlerini temin ve müdafaa maksadile ve ef-

* Kaynak: Millî Kongre, Beyanname ve Program Dersaadet 1335 - 1912. Bu metin bize Sayın Nureddin Kalkandelen tarafından sağlanmıştır.

kâr-ı umumiye-i memleketin tercümanı olarak milletin en meşru ve tabii metalibatını bütün cihan-ı medeniyet ve insaniyete isma' emelle neşredilecek vesaik ve risalelerin muhteviyatı arasında vahdet ve iştirakle mevcudiyetli lüzumu üzerine herkesin dikkatini celbetmeyi vazife bilen Kongre bu gibi teşebbüslerin daima bir kalemden geçmesini temin edecektir.

(Milli Kongre) bilhassa bu mühim nokta üzerinde bütün münevver ve müfekkrlerimizin tevakkuf ve teemmül eylemelerini ve harice karşı milletin bütün âmâl ve metalibinde müttehid görünmesi zaruretinin hiç bir zaman hatırdan çıkarılmamasını talep eyler.

BELGE 2

Milli Kongre'nin Programı

1 — Bİlcümle kuva-yı milliyeyi tevhid etmek maksadile İstanbul'da müesses ve mütaazziv umum heyetler, cemiyetler ve fırkalar davet olunarak 29 Teşrin-i sani 334 tarihinde Milli Talim ve Terbiye Cemiyetinde akdolunan içtimada âtideki cemiyetler, heyetler ve siyasi fırkalar ikişer mümessilinden Milli Kongre teşekkül etmiştir.

(Edebiyat Fakültesi, Üsküdar Türk Ocağı, Teceddüd Fırkası, Türk Ocağı, Himaye-i Etfal Cemiyeti, Hürriyetperveran Avam Fırkası, Darülmualliminler Mezunları Cemiyeti, Donanma Cemiyeti, Radikal Avam Fırkası, Tıp Fakültesi, Galatasaraylılar Yurdu, Fünun Fakültesi, Kabataş Teavün Cemiyeti, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, Matbuat Cemiyeti, Muallimler Cemiyeti, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, Milli Türk Cemiyeti, Mahamlar Cemiyeti (Baro), Ressamlar Cemiyeti, Çiftçiler Derneği, Villayat-ı Şarkiyeye Cemiyeti, İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti, Adanahlar Cemiyeti, Trakya (Paşaeli) Cemiyeti, Sulh ü Salâh Cemiyeti, Selâmet-i Osmaniye Cemiyeti — son iki cemiyet bilâhare fekk-i iştirak etmiştir — Milli Hususi Mektepler Cemiyeti, Ahali İktisat Fırkası, Sanatkâran Cemiyeti, Cemiyet-i Hayriye-i Nisvanıye, Esirgeme Derneği, İstihlâk-i Milli Kadınlar Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Kadınlar Merkezi, Himaye-i Etfal Kadınlar Merkezi, Kadıköy Hanımlar Müdafaa-i Milliye Merkezi, İslâm Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Bilgi Yurdu, Bıçkı Yurdu, Musiki Muhipleri Hanımlar Cemiyeti, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti, Muallimler Cemiyeti, Üsküdar Bıçkı Yurdu, Asri Kadın Cemiyeti, Amerika Talebeleri Mezunun Cemiyeti, Tıp Mezunun Cemiyeti, Darülmuallimat Cemiyeti, İnas Darülfünun Cemiyeti, İspat-ı Sanayi Nefise Cemiyeti, Darülelhan Cemiyeti, Ticaret Mekteb-i İnas Cemiyeti.)

2 — Hariçte kalan bİlcümle cemiyet, heyet ve fırkaların dahi Kongreye ikişer murahhas göndermek suretile iştirakli ve bir cemiyet veya hey'ete mensup olmiyan zevatın içtimalarda hazır bulunup ruznameye dahil mevad hakkında beyan-ı mütalâaya hakları derkârdır.

3 — Kongre vaziyet-i hazıra karşısında vatanın hukuk ve menafîni müdafaa ve istihsal etmek esbap ve vesaitini temine çalışacaktır.

4— Kongre gayesine vasil olmak için:

Evvelâ: Milletin cemiyet-i milele hür ve müstakil bir millet sıfatı ile dahil olabilmesi için icap eden tedabire tevessülüne; **Sâniyen:** Matbuatta vatanın hukuk ve menafîne muvafık şekilde ittihad-ı efkâr ve tesanüd tesisine, **Sâlisen:** Muhtelif lisanlarla risale ve gazeteler neşrine, konferans ve içtimalarla efkâr-ı umumiyenin tenvirine; **Râbian:** Memalik-i ecnebiyeye heyetler izamına; **Hâmisen:** Anasır-ı Osmaniyeye arasında itilâf ve muhadenet tesisine; **Sâdisen:** Kongre teşebbüsâtına karşılık olacak masarifatı temin için kongreyi teşkil eden heyet, cemiyet ve fırkaların ve icabında bilûmum efrad-ı milletin muavenetine müracaat edecektir.

BELGE 3

Birinci Şura-yı Saltanatta (26 Mayıs 1919) Milli Kongre Temsilcisi Hüsni Beyin Konuşması*

"... Hurşit Paşa söz sırası gelmiş olan Millî Kongre'den Hüsni Bey'i davet etti:

Hüsni Bey — Bugünkü tehlikeye karşı alınması lüzumlu tedbirleri düşünmek ve bunun icaplarını icra ve tatbik etmek üzere bir Şura-yı Millî Teşkilini teklif ve arz ediyorum. Bu azim bâdire içinde beş on kişiden ibaret olan kabinenin gerek ahlâk ve gerek kültür ve tecrübe itibarıyla ne derece yüksek mevkide olursa olsun memleketi kurtaracağı kanaati millette yoktur. Vilâyetlerden gelen ve kendileriyle temasta bulunduğumuz kimselerin çoğu bir Şura-yı Millî'nin kurulmasında birleşiyor ve ısrar ediyor. Kabine, belirttiğim gibi, mülki birliğe ehemmiyet vermemek, fırkacılığın tesirleri altında harekette bulunmak, memuriyetler için millet gözünde itimad kazanmış kültür ahlâk ve tecrübe sahibi kimseleri seçmemek gibi töhmetler altındadır. Ve bu kanaat umumidir. Belki bu hakikat değildir. Fakat kabinenin arkasında bu hususları murakabe ve kontrol edecek millî bir kuvvet yoktur. Eğer böyle bir kuvvet olursa onun söyleyeceği söz milleti hükûmete daha ziyade ısındırır. Bu bakımdan Şura-yı Millî kurulması için acele olarak bir encümen teşkil edilmelidir. Bu öyle bir günde, iki günde olamazsa da bu halde tam temsil hasıl olmak için derhal vazifeye başlamalıdır."

* Kaynak: M. Tayyib Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, s. 110-111.

BELGE 4

**Milli Kongre Tarafından "Anadolu ve Rumeli
Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" Hey'et-i Temsiliyesine
1919 Seçimleri Dolayısıyla Çekilen Telgrafın
Gazetelerde Yayınlanmış Olan Metni***

Resmen müteşekkil ve müteazzı altmış kadar cemiyetin mümessili bulunan Milli Kongre ile intihab-ı mebusan dolayısıyla teşrik-i mesai eden Milli Ahrar, Sulh ve Selâmet-i Osmaniye, Ahali İktisad ve Sosyalist Birliği misillü fırak-ı siyasiye murahhasları gayet mühim addetdikleri intihab-ı mebusan dolayısıyla tevâtür derecesine varan bâzı şaiyat üzerine Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri Hey'et-i Temsiliyesinin nazar-ı dikkatlerini celb etmeği ve caib-i mukaddese-i vataniyeden addederler. Varest-e-i izahdır ki bu defaki meclis-i millî memleketin hayat ve mematına taallükeden mukadderatını idare edeceğinden meb'uslarımızın bu nokta-i dektakayı haiz yüksek zevat-ı muhteremen bulunmaları elzemdir. Aynı zamanda bu mebuslar ahlâk-ı meftûre ve meftureleri itibarıyla menafi'-i memleketi hiçbir emel ve hisse feda etmeyecek mücerreb erbâb-ı namûsdan olmalıdırlar. Ve hakeza memleketi bugünkü hâl-i elimine getiren hey'et-i İttihadiyenin mukarreratına vazihân olmuş sabık meb'uslarla kibirli ittihadcılarının marûf simalarının hattâ fırak-ı saireye mensub şalbeli ve garazkâr şahısların katıyyen bu meclis-i millîde bulunmaması emr-i zarurîdir. Çünkü dahilen millet bâis-i felâketleri olmuş bulunan fırka-i İttihadiyenin tekrar makam-ı devlete gelmiş olmasını hazmedemeyeceği gibi mukadderat-ı milleti ta'yin edecek milîl ve hükûmât-ı itilâfiyece dahl bu halin milletin zararına sebebiyet vereceği gayr-i kabil-i itiraz umur-u muhakka-kadandır.

Binaenaleyh, Edirne, Bursa vilâyetleriyle sair bir takım livalardan ilân edilen meb'us namzedlerinin kuva-yı milliyeden mükteseb te'sirat dahilinde bir takım marûf İttihadcılarla küçük rütbede bir kısım zabıtanandan ibaret olduğu tahakkuk derecesinde bir tevâtürle malûm olması şu hasbihale mecburiyet verdi.

Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetine düşen mukaddes vazife Müdafaa-i Hukukun kâfilli olacak emr-i bitarafının teminidir. Hey'et-i Temsiliyenin livalarda bulunan mümessillerinin umur-u intihabiyeye müdahelerinin mutlaka men' edilmeleri lâzımdır. Beyannâmeleri bu noktayı deruhte etmişdir. Ve bizce itimadbağ olmuşdur. Fakat itimadın teyid ve tahakkuku ef'ale muhtacdır. Dahilî ve haricî bütün enzârın matûf olduğu bu nokta-i mühimme üzerinde tenvirata ve bu babda teemmül ve ittihaz olunacak mukarrerata âclen muntazır bulunduğumuz mu'ülk ve milletin saadeti nâmına ma'-ül-ihtram arz eyeriz.

* Kaynak: Alemdar, 3 Teşrin-i sâni 1335, No. 322/2623, s. 1

BELGE 5

**Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Adına
Hey'et-i Temsiliye'nin Milli Kongre'ye Verdiği ve
Gazetelerde Yayınlanan Cevabı***

Sivas'dan:

9.8/335 Nâmına imza buyurduğunuz altmış kadar cemiyetler, Millî Ahrar, Sulh ve Selâmet-i Osmaniye, Ahali İktisad ve Sosyalist Birliği siyasi fırkalara İntihab-ı mebusan ve mukadderat-ı millet ve memleketi bihakkın tahlise matûf tevaggullerinden dolayı takdîm-i şük-rân eylerim.

Şalyât-ı mütevâtire üzerine serdine lüzûm gördükleri mütâlâat bizce de pek ziyade şâyân-ı ehemmiyet görülmüştür. Bu gibi tevatürün sıhhat ve adem-i sıhhatini tebeyyün ettirmek müşkil oluyor. Çünkü bir taraftan zât-ı âlinizin de güya "Çiftçi Derneği" nâmında İttihad ve Terakki Kulübü olan "Teceddüd" fırkasının âzâsını meb'us yaptırmak için Eskişehir, İzmit, Kastamoni, Kütahya, Bursa, Trabzon, Erzurum, Sivas gibi memalikde birçok kulübler ve hatâtâ memur-u mahsuslar gönderdiklerini ve bâzi zevata "Teceddüd" fırkasının namzed listesini yolladığınız ve bu suretle te'min ve hizmete hâdim olan "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin" teşkilât-ı milliyesini teşevvüşe dücâr etmeğe ve bugün kendi lisanınızla takbih etmekte bulunduğunuz bir hey'etin vücûd bulmasına çalışmakta olduğunuz hakkında şayiât varid olmuştu.

Milletin İntihab edeceği meb'usların ahlâk ve evsaf-ı lâzımeyle hâiz bulunmaları bittabi bizce de pek ziyade şâyân-ı temennidir.

Ancak, bu hususda mücerreb kinseleri tamamen tanıdığımız içündür ki işi doğrudan doğruya milletın safvet-i vicdan ve dîmağına terk etmeği lüzumlu bulduk. Binaenaleyh bu suretle milletın ârâsına mazhar olacak meb'uslardan mürekkeb hey'ete de ne dahilen ve ne de haricen hiç kimsenin itirazı hakk-ü salâhiyeti olamaz. Bâzi meb'us namzedlerinin kuva-yı milliyeden mükteseb te'sirat dahilinde İntihablarının te'minine çalışdıkları muhtac-ı te'yiddir.

"Hey'et-i Temsiliye'nin hiçbir yerde misil mevcud olmadığından bu babdaki istihbaratınız doğru değildir. Bu haberi verenlerin muradı Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine mensub olan herhangi bir zâtın veya bir ferdin İntihab-ı mebusanda kanunen kendilerine bahş olunmuş hak veya vazifeyi her ferd-i millet gibi istimâl eylemekte olmaları ise bu pek tabiidir. İntihab-ı mebusan hakkındaki beyannâmemizin bahşetdiği İtimadın teyid ve tahkiki için bizden ef'ale İntizar olunur ise bunda mazûr olduğumuzun arzına müsaadenizi rica ederiz. Çünkü, teklifinizi ifa için İntihabata fiilen müdahale etmek lâzımdır. Halbuki cemiyetimiz bir fırka-i siyasiye olmayub bilcümle

* Kaynak: Alemdar, 10 Teşrin-i sani 1335, s. 1.

fırkaların ictihadına hürmetkâr ve ancak muayyen maksad için milletin vahdetini te'mine matûf bulunduğumuzdan intihabata bilhas-sa fillen müdahale halinde bir taraflı iltizam ve diğer tarafla muare-fe eylemeği kabul etmek icab edecektir ki bu da cemiyetin gâyesi-ne münafi'dir. Hükümet-i hâzıra dahi cemiyetimizin intihab-ı me-bûsana fillen müdahale etmemesinde isabet görerek bu hususu hey'etimizden talep eylemesi ve o yolda taahhüd edilmiş olması da cemi-yetimiz bakımından bir kerre daha münasib bulunur.¹ Binaenaleyh mebusanın şöyle veya böyle intihabda bulunmasından ve vücûda ge-lecek meclis-i mebusanın şunun veya bunun hoşuna gitmeyeceğın-den dolayı cemiyetimiz bir gûna mes'uliyet kabul etmez.

Meb'us intihabında milleti irşâd etmek için bilcümle siyasi fır-kalara meydan-ı faaliyet kûşâdedir. Böyle bir faaliyet-i meşruaya muhalefete kalkışanlar olursa o gibilerin hakkında dahi hükümet-i seniyeyi icabât-ı kanuniyeyi tatbikinden kimse men' edemez. Cemi-yetimiz nâmına gayr-ı kanunî ef'al ve harekâtda bulunanlar mev-cud ise bu gibilerin nerede ve ne dürlü ef'al-i gayr-ı kanuniyede bu-lunduklarının maddeten takdimi halinde cemiyetimizce ittihaz-ı te-dabirde te'hir edilmeyeceğine de emniyet buyurulmalıdır. Ma'haza telgrafnâme-i âlleriyle ma'rûz cevabnâme münderecatına umumca ittılâ' husûlü tenvîr-i efkâra medar olacağından her ikisinin pâyi-taht matbuatına tevdi buyurulması rica ve buraca neşr-ü ta'mim olunacağı arz olunur.

5 Teşrin-i sani 1335
Hey'et-i Temsilîye Nâmına
Mustafa Kemal

IX

AHALİ İKTİSAT FIRKASI

KURULUŞ YILI: *Teşrin-i sani (Kasım) 1334 (1918)*

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: *İstanbul, Balıkpazarı, Hacı Eyüp Hanı.*

KURUCU VE YÖNETİCİLERİ: *Ermenaklı Mehmet Nuri Bey (tüccardan), Lütflü Arif (Kenber) Bey (gazeteci), Eskişehirli Hüseyin Hüsnü Bey (tüccardan), Ahmet Hamdi (Başar) Bey (iktisatçı).*

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

FIRKA'NIN özelliği, programında ilk kez sosyo ekonomik sorunları ele almış olması, Mütareke döneminin siyaset sahnesine ekonomik bir bakış getirmiş olmasıdır¹. Fırka "içtimai iktisada" yöneleceğini açıklamıştır. Ve bu görüşünü halkın egemenliğine bağlamıştır².

1. Kuruluş ve Örgütlenme Sorunları

Fırka İstanbul'da ve taşrada örgütlenememiştir. Hiçbir şubesi açılmamıştır. Eskişehir girişimi sonuçsuz kalmıştır. Kayıtlı üye sayısı 300-400 kadardır ve tümü de "ticaret erbabındandır". Fırka'nın bütçesi üye ödenti ve bağışlarıyla oluşturulmuştur. Yayın organı "Ticaret-i Umumiye gazetesi"dir. İlginç olan, üyelerin —özellikle Ahmet Hamdi Beyin— yazılarına bu gazetede rastlanılmayıştır.

4 Şubat 1335 tarihinde Fırka'nın ilk kongre şeklinde altmış yetmiş kadar üye ile bir toplantısı yapılmıştır.

¹ Fırkaya ilişkin bilgilerin büyük bir bölümü, Fırka'nın Umumi Kâ-tibli Sayın Lütflü Arif Kenber'le yaptığımız 17 Ocak 1950 tarihli konuşmamız notlarından alınmıştır.

² Program, belge olarak verilmiştir, bk. s. 163 vd. — Yine, kısa bir seçim bildirisi (1919) de verilmiştir, bk. s. 180 (Program, Sayın Hakkı Tarık Us, kısa bildiri de, Sayın Lütflü Arif Kenber tarafından sağlanmıştır) — yine bk. "Ahali İktisat Fırkasının Nokta-i Nazarı" (Vakit, 7 Ağustos 1919).

Toplantıda 1919 seçimine katılıp katılmama, adaylık sorunları ve ekonomik bunalıma karşı alınacak önlemler üzerinde durulmuştur.

Fırka meclissiz bir dönemde kurulduğu için, doğal olarak parlamento dışında doğmuştur. Bununla beraber Fırka, 1919 genel seçimiyle açılacak 4. yasama dönemine katılmayı, seçimde Anadolu hareketiyle ilişki kurmak suretiyle, tasarlamıştır. Bu amaçla da Milli Kongre ile işbirliği yapmıştır ve yalnız İstanbul'dan Milli Ahrar Fırkasıyla ortak bir liste hazırlamıştır.³ Anadoluda tek aday saptanmıştır⁴. Seçimde kazanamamıştır.

Mütareke'nin hızla değişen olayları içinde, Ahali İktisat Fırkası hareketsiz kalmamıştır. Örneğin İzmir'in işgali üzerine yapılan Sultanahmet Mitingine (2-3 Mayıs 1918) "İzmir Türk Kalacaktır" yazılı rozetler dağıtarak katılmıştır⁵.

2. Fırka'nın Sonu

Fırka resmen feshedilmemiştir. Özellikle Mebusan'ın basılması izleyen gelişmeler içinde siyasal hayattan silinmiştir.

³ *İkdam*, 26 Ekim 1919 sayısında Fırka'nın İstanbul'dan oniki aday gösterdiğini belirterek bu isimleri yayınlamıştır. Adaylar arasında, Rauf, Bekir Sami, Celâl Muhtar Beylerle, Mustafa Kemal ve Dr. Besim Ömer Paşalar vardır — 20 Aralık sayısında ise, Milli Kongre, Milli Ahrar ve Çiftçiler Derneği adayı olarak Ahmet Selâhattin Bey gösterilmiştir.

⁴ *İkdam*'a göre, Eskişehir'den Lütflî Arif Bey, aday gösterilmiştir. (28 Ekim 1919, s. 3).

⁵ Rozetin kışeleri için bk. *Vakit*, 24 Mayıs 1919, s. 1.

B. AHALİ İKTİSAT FIRKASI'NA İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Ahali İktisat Fırkası Programı*

Esasîyat

Madde 1 — Fırkanın maksadı, içtimai iktisadiyata doğru yürümekdir. Binaenaleyh hükümetin elinde durdukça bilâ kıymet ve bilâ istifade muattal kalan veyahut eşhasa ait olup sahipleri tarafından imar ve ıslah edilmeyen emlak ve arazinin mucib-i istifade bir surette halka taksimi, faaliyet-i iktisadiye ve içtimaiyyede bilâ istisna her feridin hissement olarak tufeylilikten kurtulması ve içtimai, iktisadi hürriyet ve istilâline sahip olması ve ziraat, sanayi, ticaret erbabından ibaret olan müstahsillerin temin-i hukuk ve hâkimiyeti ve hakk-ı hâkimiyetin ahaliye âdiyeti esasları, fırkanın gayesini teşkil etmektedir.

Madde 2 — Sülâle-i âl-i Osman'ın hukuk ve imtiyazatı kemakân bâkiddir.

Madde 3 — Bilâ tefrik-i cins ve mezhep her ferd-i Osmanî, kanun dahilinde hürriyet-i mutlakaya sahip ve her türlü icraatında müstakildir. Umumun ve âhır bir şahsın hürriyet ve menfaatine taalluk eden meselelerden gayri ahvalde bu hürriyet hiç bir veçhile takyid edilemez. Osmanlılarda sınıf-ı zâdegân olmadığı gibi rütbe-i mülkiye de mülğadır. Herkes kanun ve cemiyet nazarında aynı hakka maliktir.

Madde 4 — Osmanlı memleketinde esaret, müsadere, angarya, cerime külliyyen memnudur.

Madde 5 — Ticaret ve say-ü amel her suretle ve herkes için serbesttir.

Madde 6 — Bilâ tefrik-i cins ve mezhep her Osmanlı kaabiliyet ve iktidarına göre memur olmak hakkına maliktir. Hiç bir suretle meslek ve ihtisası haricinde bir şahsa memuriyet verilemez.

Madde 7 — Memalik-i Osmanîye'de her yer kendi idaresiyle alâ kadar ve bundan mes'uldür. Fırka, kavanin-i muhtelifle ile tayin ve takyid edilecek hakkına her nahiyenin sahip olması emelindedir.

* Kaynak: Ahali İktisat Fırkası (İstanbul 1335) Sayın Lûtfi Arif Kenber tarafından sağlanmıştır.

Madde 8 — Fırkanın mesleği, temsil-i nisbi usulüyle her yirmibeş bin nüfus-u zükurun bir meb'us intihabını temine matuftur. Yirmi yaşını ikmal eden intihap hakkına, yirmibeş yaşını ikmal eyleyen ise meb'us olmak selâhiyetine maliktir. Doğrudan doğruya ve bir derece üzerine icra edilecek intihabatın hiç bir tesir ve nüfuz altında kalmaması matluptur. Her meb'us üç sene müddetle intihap olunur.

Madde 9 — Meclis-i Ayan, nisf-i kayd-ı hayat şartıyla taraf-ı Hazret-i Padîşahiden mensup ve nisf-ı diğeri de millet tarafından altı sene müddetle müntehap azadan mürekkeptir.

(Fırka, zürra, tüccar, erbab-ı sanayiden Meclis-i Millî'de meb'us bulundurarak münferiden veya menafi-i mülk-ü millete hâdim ve nokta-i nazarına muvafık diğerk fırak-ı siyasiye ile müstereken halz-i ekseriyet olmaya çalışacak ve bu suretle memalik-i Osmaniye'de ticaret ve ziraat ve sanayiin inkişafını, terakki ve teallsini, ahallinin refah ve saadetini kâfil kanunlar teklif eyleyecektir.)

Madde 10 — Harp, sulh kararlarını Meclis-i millinin tasdiki şarttır.

Madde 11 — Mükellefiyet-i askeriye mülğadır. Yalnız emniyetimizi tehdit edecek sair düvel ve akvamın mükellefiyet-i askeriye ile kemakân bâki olduğu takdirde biliztirar ibkası tabiidir. O takdirde mükellefiyet-i fiiliye zamanının tenkisi, askerlik hayatının tehvin ve terfihi lâzım gelir.

Madde 12 — Osmanlılar haklarına hürmet edildiği müddetçe muhibb-i sulh ve müsalemettirler. Hiç bir zaman memlekette bir intikam ve haksız bir tevsi-i arazi politikasına müsaade olunmaz.

Madde 13 — Mahdut bir zaman için bir lüzum-u fevkalâde üzerine hükümet hal-i ictimada ise, meclisin tasdiki, değilse meclis-i milliye karşı mes'ul olmak şartıyla idare-i örfiyye ilân edebilir.

Madde 14 — Hükümet-i Osmaniye'nin lisan-ı resmîsi Türkçedir. Türkçenin aynı zamanda ticari, umumî bir lisan olmasını fırkanın ahz-ı âmâlidir. Resmen yevm-i tatil, Cuma ve bayramlarla iyyad-ı mebruke ve milliyedir. Herkes say-ü amelinde serbest ise de resmî eyyam-ı tatiliyede terk-i meşagil eylemesi kanunen mecburidir.

Madde 15 — Vuku bulan şikâyet, yahut görülen lüzum üzerine Meclis-i Millî sür'at-i mümkinine ile tahkikat-ı teşriyye icrasıyla muvazzaftır.

Madde 16 — Ahval-i mahalliye ve teba-i-ahali âdât ve an'anat itibarıyla kavani-i umumîye-i devletin kısmen veya tamamen kabul-i tatbik olamadığı yerlerde meclis-i millinin muvafakatiyle hususi idareler teşkil ve buna göre kavanin ve nizamat vaz olunabilir ise de bu idarelerle hukuk-ı esasîye-i milliyenin duçar-ı tecavüz olmaması şarttır.

Madde 17 — Mevadd-ı sâbika nazar-ı itibare alınmak üzere, Kanun-ı Esasî, hâkimiyet-i milliye, hakikî parlamantarizm esasatına tevfikân tadil ve islâh ve işbu Kanun-ı Esasî'ye mugayir kavanin, nizamat, talimat ve teamüller ref' ve lîga edilecektir.

Teşkilât

Madde 18 — Teşkilât-ı devlet, maksat ve gaye etrafında tanzim ve islâh ve devair-i hükümetten muamelât-ı kırtasiyye telhis edilecek ve eshab-ı mesalihin umuru, sür'at-i mümkinine ile biltakip ve tavassut hal ve masuniyet-i hukukiyeleri temin olunacaktır.

Madde 19 — Ticaret Nezareti unvanı İktisat Nezareti'ne tebdil ve Ziraat ve Sıhhiyye Nezaretleri namıyla iki nezaret teşkil, Evkaf, Posta ve Telgraf, İaşe Nazırlıklarıyla imkân hududunda Harbiye ve Bahriye Nezaretleri lağvedilecektir.

Madde 20 — İktisat ve Nezareti dahil ve hariçte Osmanlı menfaat-i iktisadiyesini temine ve memlekette alelumum mesal-i iktisadiyenin tanzimine sâi bir teşkilâta sahip olacak, Maadin ve Sanayi Müdüriyet-i Umumiyesiyle ayrıca teşkil edilecek Mesal Müdüriyeti umumiyesi bu Nezarete raptolunacaktır.

Madde 21 — Ziraat ve Orman Nezareti'ne Baytar, tetkikat-ı iklimiyye ve Ziraatiye Müdüriyet-i Umumiyele de ilhak olunarak ayrıca zürra' ve halkın tohumluk ve işesyle meşgul bir İaşe Müdüriyeti teşkil edilecektir.

Madde 22 — Mükellefiyet-i askeriyyenin ilgasına zemin ve zaman müsait olunca Harbiye ve Bahriye Nezaretleri de lağvedilerek taraf-ı Padişahiden mensup ve makam-ı Sedaret'e merbut bir ordu ve donanma Müşirliği tesis olunacaktır.

Madde 23 — Evkaf Nezareti, Müdüriyet-i Umumiyye şeklinde makam-ı Meşihat'a rapt ve her cemaate ait evkafın usulüne tevfiқан istibdaline, emlak ve arazi-i vakfiyyenin islâh ve imarı ve nukud-ı mevkuafenin tenmiyesi esbabına teşebbüs edilecektir.

Madde 24 — Posta ve Telgraf Nezareti Müdüriyet-i umumiyye haline bedelferağ Nafia Nezareti'ne ilhak olunacaktır.

Madde 25 — Kuvve-i icraliyye ile kuvve-i adliyye arasındaki vezaif ve münasebat-ı tefrik, mes'uliyet-i vükelâya ve Divan-ı Âli ve usul-ü muhakematına ait ve hukuk-ı umumiyyeye vuku bulan tecavüzat ve sul istimalât ve müdahalâtın şiddetle men'ine müteallik kavanin teklif edilecektir.

Madde 26 — Ecnebi mütehasıs ve müşavirlerin vukuf ve tecrübelerinden bihakkın istifade için esaslı teşkilât yapılacaktır.

Dahili

Madde 27 — Teşkilât-ı dahiliyede esas, şahsiyet-i maneviyeyi haz nahiyelerdir. Vasatı olarak beşbin nüfusu iskâna muktedir arazi bir Nahiyeye addedilerek ve takriben onbeş nahiyeye bir merkeze rapt edilerek Liva'yı teşkil eyleyecektir.

Madde 28 — Gerek nahiyeye ve gerek liva taksimatında tabii, iktisadi, beşeri hudutlar nazar-ı dikkate alınacak ve mümkün mertebeye, livalar nahiyelerin merkezinde intihap olunacaktır.

Madde 29 — Her nahiyenin bir reisi ve bir nahiyeye emini ile üç azası vardır. Nahiyeye reisi ve azaları ahali tarafından iki sene müd-

detle intihap ve mazbata-ı intihabiyyesi alelusül liva tarafında tasdik olunur.

Yalnız intihaba salâhiyettar ahaliden lâakal nısfı okuyup yazmak bilmeyen nahiyelerde bir müddet-ı muvakkate için reisler hükümetler tarafından intihap ve tayin edilir.

Madde 30 — Her nahiyenin kavanin-i mahsusa ile muayyen varidatı ve müstakıl bir bütçesi vardır. Turuk-u hususiye münhasıran nahiyeye ve belediye bütçeleriyle yapıldığı gibi nahiyeden geçen turuk-u umumiyye de bütçenin müsaadesine göre muavenet ve muhafazasına atf-ı gayret edilir. Her nahiyeye ve belediyede cevami-i şerife, mabetler, mektep binaları inşa, tedrisat ve umur-ı sıhhiyyeye ait masarifi temin, bütçenin müsaadesine göre büyük veya küçük bir halk kütüphanesi, icabında sinema ve konferans ve tiyatro salonları umumî bahçe ve müesseseler vesaire kûşad olunur.

Madde 31 — Nahiyeye teşkilâtına ait teklif olunacak kanunda evvelâ nahiyeye taksimatına esas olan mevad tayin edilecek, ba'de nahiyelerin tarz-ı idare, derece-i selâhiyetleriyle nahiyeye reisleri ve azalarının haiz olacakları şerait ve tarz-ı intihap ve bunlara ait bilcümle hususat zikrolunacaktır.

Madde 32 — Yedibinden fazla nüfusa malik kasaba ve şehirlerde belediye intihabat ve teşkilâtı nahiyeye esasına göre icra ve tayin edilerek her yirmibeş bine kadar nüfus için müştereken bir belediye reisi intihap olunur. Birden fazla belediyeye malik olan şehirlerde ise yine intihab-ı umumî ile ayrıca bir Şehremini nasb ile teşkilât-ı mahsusası yapılır. Belediye meclisinde her nahiyeye iki aza bulundurulur. Şehremaneti meclisi ise kısmen veya tamamen belediye azalarından ibarettir.

Madde 33 — Belediyeler ticaret, ziraat, sanayi odalarıyla icabeden cem'iyet ve müessesat-ı ictimaiyye ve iktisadiyye nezdinde murahhas azalar bulunduracak ve belediye ve Şehremaneti meclislerinde de bu kabil müessesattan murahhas azalar bulunabilecektir.

Madde 34 — Şehirlerin imar ve tezyini, mebaninin zevk-i selim-i millî icabatına tevfikân ve memleketinin iklim ve servet nazar-ı dikkate alınarak inşası, yangınlardan muhafazası asar-ı atıka ve âbidât-ı millîyenin tahribten vikayesi, fabrikaların huzur ve sıhhat-i belediyeyi ihlâl etmeyecek bir surette inşası maksatlarıyla bir imarât ve ebniyye kanunu teklif olunacak ve her şehrin muntazam haritalar, plânlar dahilinde tevsi ve imarına tevessül ve plansız ve keyfi istimlaklerin men edilmesi, mektep, hastahane, kütüphane, müze, tiyatro, otel ve saire umumî müessesatla bağçelerin, şehirlerin şanı ile mütenasip bir surette inşa ve kûşadı ve mesakinin mümkün mertebeye müstakillen bir aileye tahsus olunması esbabı temin edilecektir.

Madde 35 — Mutasarrıflar, Dahiliye Nezareti'nin intihap ve inhası ve meclis-i vükelânın tasvibiyle ba irade-i seniyye tayin olunurlar. İdare-i liva hakkında meclis-i umuminin hukuk ve vezaiifi mahallin inkişaf-ı tammini kâfil olacak surette tevsi olunacak ve liva meca-

İis-i umumiyesine her beş nahiye müştereken bir aza intihap edecektir.

Madde 36 — Her nevi intihabatta ekalliyatta kalan milletler hukukunun muhafazası esbabı temin edilecek ve kavanin-i umumiye-nin tanziminde idare-i liva kanunuyle idare-i mahalliyelere verilen hukuk ve vezâifin mahfuziyeti nazar-ı dikkate alınacaktır.

Madde 37 — Hidemat-ı umumiye-i devlette müstahdem memurinin ve nasb ve azıl ve terfi ve tebeddüllerine, terfih-i hal ve istikbal-lerine, vezâif ve selâhiyetlerine ait kanun ve talimatnameler yapı-larak bilhassa bir lüzum-u mücbir olmadıkça rüesa ve memurinin makamlarından tebdiline müsaade olunmayacak ve bilâ istisna bi-lumum memurinin siyasi fırkalarla münasebetleri tervic edilmeyecektir.

Madde 38 — Asayiş meselesini ahsen surette hal için polis, jan-darma, bekçi ve kolcular islah ve tezyit ve idareten polisler be-lediyelere, jandarmalar da nahiye ve livalara merbut olmakla bera-ber hey'et-i mecmuası İnzibat Müdiriyet-i umumiyesi tahtında tev-hid edilerek Dahiliye Nezareti'ne rapt olunacak, sıhhi, adli, beledi, askeri vezâif-i İnzibatıyye de polislere verilecektir.

Madde 39 — Şehir ve köylerle alelumum orman, çayır ve harman yangınlarının men'i zuhuru ile hüdusu takdirinde sür'at-i iftasının temini için tedabir-i lâzime ittihaz olunacaktır.

Madde 40 — Hapishane ve tevkifhanelerin sıhhi bir surette in-sasına, işkence usulünün lağviyle mahpusların iskân, tarz-ı maişet, mesal, tahsil, terbiye ve ahlâkları hususunun bir suret-i ciddiyede nazar-ı dikkate alınmasını dair ve memalik-i mütemeddine teşkilâ-tına muvafık tedabirin icrası teklif olunacaktır.

İctimai

Madde 41 — Fırka, her Osmanlı'nın müstakillen aile teşkil et-mesi ve her cihetten muhtac-ı mürüvvet ve atıfet bir mevkiden kur-tarılacak sahib-i istiklâl olması emelindedir.

Madde 42 — Sıhhat-i umumiyenin vikayesi, emraz-ı müstevliye ve müzminenin men'i intışarı, esbab-ı refahın temini, sal ve istirahat arasındaki nisbet-i sıhhiyenin tesbiti gibi esasat ve mesken, id-man, gıda, hava, su gibi şerait nazar-ı dikkate alınarak memlekette ömr-ü vasatı-i beşerin tezayüdü, izdivacat ve tevellüdatın teşvik ve teksiri hakkında teşkilât icrası fırkanın ahs-ı âmâlidir. İzdivaçta kadına sağlam ve emin bir mevki vererek saadet-i allenin teminine çalışılacak, erken ve geç izdivaçlara mümanaat ve vaktinde vâki me-nahikâti teşvik ve tervic için kaabil-i iska ve zer' arazi-i haliye-den münasip ve kâfi miktarını bilâbedel ve mesken hususunda tes-hillât-ı mahsusa ibraz eylemek veyahut sanat ve ehliyetiyle müte-nasip işler temin için kavanin ve teşkilât-ı mahsusa teklif edilecektir.

Madde 43 — Fırkanın matma-i nazarı şehirlere doğru mevcut olan muhacerete vesait-i meşrua ile meydan vermeyerek ahaliye istihlal hayatını sevdirmek ve icabında mukabil bir hicret temin etmektir. Sinn-i tehhüle baliğ olmuş her Osmanlının az ve çok varidatını temine kâfi bir arazisi ve sıhhi bir meskeni bulunarak bu suretle memlekette zirai kapitalizmin mümkün mertebe olsun men'ine ve vergi ashabından olmak itibarıyla nahiye, belediye, mecals-i umumiyye ve teşri'yye intihabatına ve memleket mukadderatına iştirakinin teminine sarf-ı makderet olunacaktır.

Madde 44 — Ahkâm-ı mirasta emlak ve arazinin küçük parçalara taksim veya bervech-i iştirak-i tasarruf edilmemesi ve hukuk-ı tasarrufiyede ictimai haksızlıkların adem-i hüdsu için lâzım gelen tadilat-ı asriyye yapılacaktır.

Madde 45 — Fırka, emval-i gayri menkulenin Osmanlıların elinde kalması emelindedir.

Madde 46 — Halk ve bilhassa tüccar, amele ve sünuf-u müstahsile arasında ittilhat ve tesanüd-ü itibarın teminiyle kooperatif tarzında şirketlerin tasarruf ve teavün sandıklarının teessüs ve tezayüdü uğrunda faaliyet-i mahsusa deriğ olunmayacaktır.

Madde 47 — Memalik-i Osmaniye'de el'an kemiyetleri şayan-ı dikkat bir yekûn tutan göçbe aşiretlerin fenni ve idari usullerle temeddini için ayrıca köyler teşkil ve arazi tefrik ve esbab-ı temeddünleri temin olunacaktır.

Madde 48 — Mevcut köyler, kasabalar hakkında ciddi ve ilmi tetkikat yaparak muntazam, ictimai, tabii, sıhhi haritalar tanzim olunacak, gayri sıhhi ve gayri tabii köy teşekküllerini men ve boş arazimizde irva ve iska ve taksim-i arazi gibi mesail-i evveliyeyi teminden sonra yeniden sıhhi köyler teşkil ve buralarda iskân çarelerine bakmak için teşkilât ve kavanin-i mahsusa teklif edilecektir.

Madde 49 — Fırka, emval-i gayri menkulenin kıymet ve ehemmiyetçe terakkisini ictimai ve iktisadi bir gaye olarak telâkki ettiğinden köylere varıncaya kadar sıhhi, muntazam ve asri evler yaptıрмаğa matuf teşebbüsata bu meyanda ebniye ve emlak şirketleri, kooperatif tarzında inşaat şirketleri teşkiline müzaheret-i tammesini deriğ etmeyecektir.

Madde 50 — Dilencilik, acezilik, dalkavukçuluk gibi zell vasıtalarla idare-i malşet memnudur. İşlemeğe muktedir kimselerden teşkilât-ı mahsusa ile istifade edilerek kendilerinin ictimai hayata idhalleri ve cidden âciz bulunanların da müessesat-ı hayriyede iskân ve işleriyle beraber memlekette marazilik, sakatlık gibi fena teşekküllerin vesait-i muhtelifle ile men'i ve haricden gelecek muhaceritlerin memlekette tufeyli bir vaziyete düşecek ve kendisini idare edemeyecek derecede marız, all olanlarıyla ahlâk ve âdâtı şüpheyi dâif ve muzir bulunanların kat'iyen men'i kabulü ve serserilikte tannânüt eden ecnebi teb'asının memleketlerine iadesi hakkında kavanin-i mahsusa yapılacak ve ebeveynden veya muavenetten mahrum

çocukların tahsil ve terbiye ve işlerini belediye ve nahiyeler temin edecektir.

Madde 51 — Memalik-i Osmaniye'den harice memleket için muzir olan muhaceretlerin azalması için her ferd ve ailenin vatan ve malşetinden memnun olması esbabı temin ve hariçten gelen muhacirlerin eyvâ ile terfihî çarelerine tevessül edilecektir.

Madde 52 — Memlekette kâfi bir sıhhiye teşkilâtı icra edilerek mümkün mertebe her nahije ve belediyede kâfi miktarda doktor ve sıhhiye memurlarının bulunmasına ve nahije ve belediyelerin idaresi altında bir eczahane bulundurularak ucuz fiyatla mualecat fûruhtunun teminine çalışılacaktır.

Madde 53 — Memlekette mevcut müvellüdül-emraz göl ve bataklıkların kurutulması için vesait ve esbab-ı fenniye bil-taharri mahsusa yapılacak, firengi illet-i müthişesinin, verem, sıtma, daülfil ve sair emrazın def'i için mücadele hey'etleri teşkil kılınacaktır.

Madde 54 — Tiyatro ve sinemalarda ahlâk ve sıhhat-i umumiyenin ihlâl ve ifsadını mâni tedabir ittihaz ile beraber sıhhi ve nâfi tiyatro binaları inşasına ve her cihetle müfid asarın vaz'ı sahne edilmesine gayret olunacaktır.

Madde 55 — Müskiratın adem-i intişarı ve tahdit-i istimali begayet matluptur. Anadolu'da ekseri yerlerde câri olan gizli müskirat fûruht ve istimali men edilerek hükümetin mürakabesi altında açılacak mahdud meyhaneler vasıtasıyla müskiratın fûruhtu ve müskirat üzerine ağır bir istihlâk resmi vaz'ı ve daha sair tedabir-i müessirenin tatbiki talep edilecektir.

Madde 56 — Kumar ve fuhuşiyatın hem men'i intişarı, hem de netayic-i muzarrasının izalesi babında şiddetli kanunla teklif olunacaktır.

Madde 57 — İctimai hayatımızda dinin umum halk ve münevverler tarafından temsil edilmesi için ahkâm-ı diniyye ile ahkâm-ı asriyye ez her cihet telif ve ulemalık mesleği tahdid ve tayin edilerek klsve-i ilmiyye bir imtiyaz-ı ilim ve kemal olarak inhisaren erbabına terk edilecek, idare-i hükümette ahkâm-ı şer'iyyeye riayetle beraber müessesat ve devair-i diniyyenin uhdelere tereddüp eden vezaif-i diniyye ve insaniyeyi bihakkin ifa edebilmeleri zımında kendilerine istiklâl temin ve müessesat-ı idariye ve dünyeviyeye adem-i müdahaleleri tasvib olunacak ve bab-ı meşihatte ifta, irşad, telkinat, tedrisat ile umum ehl-i İslâm arasında vahdet-i diniyye ve maneviyenin temini ve ahkâm-ı şer'iyyenin neşri zımında teşkilât ve islahat-ı mahsusa yapılacaktır.

Madde 58 — Kadın hayat-ı ictimaiyyede erkekle yalnız ilim, fazilet, iktidar gibi meziyetlerle tefrik edilir. Fırka, kadınların hayat-ı ictimaiyyede gerek müstakillen ve gerek erkekle müştereken çalışmasını muvafık bulur. Kiyafet-i hariciyye meselesinde ise teamül ve ictihâdât-ı umumiyeye mugayir ve galeyân-ı ammeyi mucib müfrit eşkâlden maadasında müdahalenin icabetmediği fikrindedir.

Madde 59 — Memalik-i Osmaniyede müfrit muhafazakârlık derecesine vâsıl olmamak şartıyla âdât ve an'anât-ı milliyeye ve âbidât-ı tarihiyenin muhafazasına çalışılacak ve ekalliyette kalan akvam hakkında bir temsil-i ictimai tatbik edilmeyeceği gibi misyonerler ve saire harici ve dahili vasıtalarla memlekette muzır bir temsile kat'iyen müsaade olunmayacaktır.

Madde 60 — Memlekette sahib-i hak ve istiklâl bir amele sınıfının vücud bulması matluptur. Bir taraftan sermayedaran istibdadı, diğer taraftan amelenin lüzumsuz metalip ve grevlerini men' için ameleye uğraştığı işte fiili ve maddi, bir iştirak temin olunarak aralarında malî, maddî, manevî teşkilât yapmaları esbab-ı ihzar, amele hayatının terfihi için de mesken, gıda, sıhhat ve istirahatla saat-ı mesai gibi hususatin hallini kâfil tedabir iltizam olunacak ve ihtiyaç nisbetinde ecnebi amelenin vücudu halinde yerli amele daima himaye edilmekle beraber icabında hariçten amele celbi de teşvik edilecektir.

Maarif

Madde 61 — Fırkanın maarif hakkındaki nokta-i nazarı, umum halkın tahsil, ve terbiye-i iptidaiyyeyi ikmal, bilhassa millî, dinî, bedenî, bedîî, fikrî, esaslı bir terbiye ahzetmiş bulunması ve memlekette her sınıftan evsaf-ı lâzimeyi haliz mütehassıslar, ameli meslek memurları yetiştirilmiş olması ve memleket kütüphanesi irfanının matlup dereceye i'sali gayelerine ma'tuftur. Binaenaleyh evvel emirde Maarif Nezareti teşkilâtında ehemmiyetli bir tebeddül, maarif kanun ve programlarında esaslı ve müfit bir inkılâp, fırkanın nuhbe-i makasidini teşkil etmektedir.

Madde 62 — Tahsil-i iptidai, kadın ve erkek için mecburîdir. Ancak müddet-i tahsil nahiyelerde dört ve şehirlerde beş seneye tenzîl ve iş mevsimleri derslerin kısmen veya tamamen tatil edilmesi temin edilecek ve tedrisat-ı iptidaiyye kanununda esaslı bir tadilât yapılacaktır. Mekteplerde bi lüzum ve fazla nazari dersler lağv ile çocukluk zekâ ve hâfızasını yormayacak, talebenin maddî ve manevî inkişafatını mucib olacak surette programlar islâh ve tanzim edilecek, aynı program ve talimatname ile umum memalik-i Osmaniyede mekteplerinin idaresine beyhude çalışılmayacak, bilhassa müstahsille bir terbiye vermek gayesi nazar-ı dikkate alınacaktır. Mekâtib-i iptidaiyyede lisan-ı ecnebi okutulmaz.

Madde 63 — Her nahiyeye ve belediye mektep binası, muallimin ve müstahdemlerin ve saire ücretini kendi bûdçesinden temin etmeye mecburdur. Nahiyeye ve belediyeler kavanin-i mahsusa ile muayyen varidatlarından kâfi kısımları her sene bankaya yatırarak şerait-i sıhhiyye ve asriyyeyi câmi ve muhite kâfi bir mektep binası inşasına kifayet edinceye kadar hıfzederler. Bu suretle muayyen bir müddet nihayetinde memalik-i Osmaniyenin her yerinde mektep küşad edilmiş olur.

Madde 64 — İlk üç sene iptidai mekteplerinde inas ve zükûr, muhteliten okurlar. Ayrıca inas mektebi olmayıp dördüncü seneyi de erkeklerle beraber takipte mahzur beyan edilen yerlerde tahsil-i iptidaiyyenin kızlara üç sene için mecburiyeti kabul edilecektir.

Madde 65 — Lisanı sadeleştirmek, aynı zamanda ihtiyacı medeniyye ve ilmiyyeye muvafık bir hale irca etmek hususunda sarf-ı mesal edilmekle beraber tahsil ve kıraati kolay bir imlâ tesisi ve hasaten halk kütüphanesi ve edebiyatının ihya ve tezyidi hakkında faaliyet-i kâfiyyeye sarf ve kavanin-i mahsusa teklif olunacaktır.

Madde 66 — Tahsil-i iptidaiyyeden sonra derecat-ı tahsiliyye iki kısma ayrılır. Biri ameli meslek tahsili, ikincisi ihtisas tahsili. Fırka içtihadınca, her sınıf-ı mesaliye ait meslek mekteplerinin müddet-i tahsiliyyesi azamî 5 sene olup ziraat, sanayi, ticaret idadileri, malumat-ı umumîyye idadileri, lisan mektepleri, muhtelif sanat ve elîşi mektepleri, ameli maden ve orman mektepleri, iptidai darümuallimin ve darümuallimatlar, vaaz ve muallim medreseleri, muhtelif-i memurin mektepler, küçük sıhhiyye mektebi, küçük baytar mektebi gibi aksama ayrılır. Şehirlerde tahsil-i iptidaiyyeyi ikmalden sonra ihtisas tahsilini takip etmeyen çocukların bu meslek mekteplerinden birisini ihtiyar etmesi mecburidir. Bu mekteplerin program ve mesal saatlerine müdâvîm ülyay-i etfalın maddi istifadelerinin ve teşebbüsat-ı şahsiyelerinin tezyidi esbabının temini kâfil bir şekil verilecektir.

Madde 67 — İhtisas tahsili mekâtib-i sultanîyede başlar. Sultani tahsilinin ihtiyacı asriyye ve medeniyyeye muvafık ve talebenin maddi ve manevi terakkisini mucip şekilde olması ve bilhassa hayat ve faaliyetin ihmal edilmemesi şart-ı âzamdır.

Madde 68 — Darülfünun, şahsiyet-i hukukîyeye sahip, ilmi bir muhtariyetli halz ve bir takım menabi-i varidata malik olacak ve her şube-i ilme, bilhassa iktisadiyat ve maliyyata ait kürsüler bulunacaktır. Darülfünun tahsilinin beynelmilel bir derece-i kemale vâsil olması için azamî faaliyet sarf ve bu hususta tanzim edilen kanunla tadilat teklif olunacaktır. Hükümet de lüzumu halinde mehamm-ı umura elverişli memurin-i âliye yetiştirmek için Darülfünun'da muvakkat ve dalmî kürsüler ihdas edebilecektir.

Madde 69 — Ziraat, ticaret, sanayi, baytar, mühendis mekâtib-i âliyeleri Darülfünuna merbut olmakla beraber bu program, idare itibarıyla farklı olacak ve Darülfünunun diğer şubaları bulunmayan yerlerde bu şubeler küşad edilebilecektir. Tatil zamanlarında Darülfünun muallimleri talebeleriyle beraber memleketin dahil ve haricinde mesleklerine ait tettebbu seyahatleri icra edeceklerdir.

Madde 70 — Medarisin asra tevfikân islâhı begayetül-elzem olduğundan tahsil-i talisini medrese-i sultanîyi ikmal eden talebe-i ulûm, tahsil-i âlisini darülfünunda muhaddes ulum kürsülerinde takip edilecektir. Şura-yı medâris biri meslek medreseleri namıyla (imam, hitabet, kürsü şeyhliği, muallimlik) kısımlarına ayrılmış, diğeri de medrese-i sultanîyye namıyla Darülfünun ulum-u âliye-i diniyye ve

fıkıh kürsülerine talebe yetiştirecek yalnız bir kısma taksim edilmiş olacaktır. Darülfünun mezunu ulema-i kiram memleketin fıkıh ve şer'i şerif hususlarında sahib-i irfan ve fazilet zevatını teşkil edecektir. Bunlar da diğer Darülfünun mezunları gibi usul-ü cedide veçhile rüüs ve icazet verebileceklerdir.

Madde 71 — Ana mektepleri, çocuk bağçeleri muntazam teşkilât ve tesisatla memlekette tevsie gayret olunacaktır.

Madde 72 — Üüm ve fünun-u müdevvenenin tetkik, te'lif, tercüme ve neşri için encümenler, bilhassa memalik-i Osmaniyе'nin coğrafya, jeoloji, etnografya, tarih-i tabii ve tarih tetkikatiyle meşgul akademiler, cemiyetler teşkil olunacak ve bunlara mümkün mer-tebe müzaheret deriğ edilmeyerek muntazam ilmi te'lifat ve haritalar elde edilmesine ve memlekette tetkikat ve ilim hevesinin tezayüdüne ezher cihet çalışılacaktır.

Madde 73 — Memlekette milli bir kütüphanе-i irfanın teşkiline, edebiyat, musiki, resim gibi sanayi-i nefisenin terakkisine ait teşkilât ve kavanin teklif olunacak ve asar-ı nâfia daima himaye edilecektir.

Madde 74 — Bilâtefrik-i cins ve mezhep her Osmanlı derecat-ı tahsilyenin her bir şekline ait, kanun-ı esasi ahkâmına tevfikan, mektepler küşad edebilir. Yalnız mekâtib-i iptidaiyye ve meslek mekteplerinde Osmanlı lisan ve tarih coğrafyasının Türkçe olarak tedrisi ve diğerlerinde de ayrıca mecburi Türkçe derslerinin programa id-hali şarttır. Ecnebi nüfuz ve propagandasına tâbi mekteplerin küşadında kat'iyyen müzaheret ve suhulet ibraz etmemek hakkını fırka kabul eder.

Adli

Madde 75 — Siyaset-i adliyyede fırkanın gayesi adaletin halka tekarrübü ve istihsal-i hukukun tesri' ve teshildir. Muhakeme edilmeden hiç bir Osmanlı, hapis nefiy-ü tağrib edilemez. Muhakematın sürüncemede bırakılmayarak sür'at-i mümkünine ile rüyyetli temin olunacaktır.

Madde 76 — Nahiyeler, efrad-ı ahali arasında mütehaddis ufak tefek niza ve deaviyi ahlâk âdât-ı mahalliyeye tevfikan âdilâne bir surette hall ve fasl için gerek nahiyе meclislerinde ve gerek tarafeynin hürmetini kazanmış hakemler vasitasıyla sulhen halli selâhiyetine malik olacaklardır.

Madde 77 — İdare-i örfiyye ilânına ve usul-ü muhakematına müteallik mevcut kavanin ve nizamat ve mukarrerat tâdil edilerek adalet-i ictimaiyyenin istilzam eylediği ahval ve hâdisatta idare-i örfiyye ilân ve devamını mucip olacak esbab-ı tasrih, divan-ı harb-i örfilerin teşkilât ve usul-ü muhakemesinin Kanun-ı Esasiyle müeyyed olan hakk-ı müdafaa ve istiklâl-i hükkâm esasatını kâfil ve ef-rada itimatbahş olacak bir surette tanzimine gayret olunacaktır.

Madde 78 — Mahkeme-i Temyiz'de muhakemat âleni olacak ve

tashih-i karar usulü lağv edilecektir. Ceraim-i siyasiyyeden dolayı idam yoktur.

Madde 79 — Evsaf-ı lâzimeyi haiz hükkâmın teksiri için teşkilât-ı mahsusa vücude getirilecektir.

Madde 80 — Hükkâmın istiklâl, haysiyet ve hayen-azıllıkları ve maâsat-ı müstevfiye itasiyle terfi ve ikdarları hassaten nazar-ı itibare alınacak hükkâmın usul-ü intihap ve terakkisi, taht-ı muhakemeye alınmaları hakkında bir kanun-ı mahsus yapılacaktır.

Madde 81 — Hükkâmın hiç bir bahane ile emr-ü kazadan gayri bir vazife ile işgal edilmeyecektir.

Madde 82 — Dava vekâleti muhamilik ünvanıyla inzibat altına alınacak, muhamat kanununun sür'at-i ihzarına ve müzakeresine teşebbüs olunacaktır.

Madde 83 — Her nevi kavanin ile usul-ü muhakemat kanunları mümkün mertebe basit ve ameli bir hale ifrağ, kanun-ı medeni ihtiyacat-ı asriyyeye muvafık bir surette islâh edilecektir.

Madde 84 — Rub-u harc ve kaydiyye gibi masarif-i iptidaiyye ref' ve lağv ile neticede haksız çıkan taraftan ve dava terk olunursa müddetlerden mahkûm ve müdde-i bih'in ve mütehakkık ise bedel-i sulhun yüzde yarımından üçüne kadar masarif-i muhakeme takdir ve diğer tarafın zarar ve ziyanına birlikte hükmolunacaktır.

Madde 85 — İfade-i mücrimin mukavelenamesi tervic ve iltizam ve bu husus için beynelmilel bir ittifak husulüne gayret edilecektir.

Mali

Madde 86 — Devair bütçeleri hadd-i asgarisine tenzili edilmekle fazla israfata mahal verilmeyecekse de gerek umrani teşebbüsata ve gerek düyun-u umumiyenin itfasına kâfi bütçede karşılıklar bulunacaktır.

Madde 87 — Alelumum vergilerin efrâd-ı ahali ve hayat-ı iktisadiyeyi zarara iras etmeyecek surette vaz ve cibayeti esbabı temin ve bilvasıta vergilere fazla ehemmiyet atf edilecektir.

Madde 88 — Mani-i ümran olan rûsum ve tekâlif, tadil ve kavanin-i tasarrufiyede islâhat-ı lâzime icra olunacak, kararname ile tekâlif vaz'ı suret-i kat'iyede men edilecektir.

Madde 89 — Masarifat-ı âdiye devletin varıdat-ı âdiyye devletle tevazüd peyda etmesine çalışılacak ve umur-ı nafia ve müsmire için ayrıca mutedil istikrazlar aktedilmesine müsaade edilecekse de menafi-i memleket muzır şeraitin mukavelenamerde bulunmamalarına fevkalâde itina ve dikkat olunacak ve maliye müfettişlerinin selâhiyetleri tevsi edilerek her daire umur-ı maliyesini teftiş hakları bulunacaktır. Düyun-u umumiyenin tarz-ı itfasına ait ayrıca bir kanun yapılacaktır.

Madde 90 — Bilumum emlâk, arazi ve akarın imar ve islahı için intikal, ferağ muamele ve harçları teshil ve tehvin edilecektir.

Madde 91 — Bir buhran tevlihdine müsait ve kavanin-i maliye ve

ve iktisadiye mugayir her nevi sikke darbı suret-i şedidede men edilecek ve paramızın itibarının muhafazasına, beynelmilel kabil olduğu takdirde tevhid-i meskükât teşebbüsünün hüsn-ü kabulüne teşebbüs olunacaktır.

Madde 92 — Ecnebi sermayesinin memlekete celbi pek ziyade şayan-ı temennidir. Ancak hariç sermayenin yerli sermaye ile ittihat ve iştirakine çalışılacaktır. Alelumum yerli sermayedarının zaruri veya rekabete adem-i muktedir bir vaziyete ilgası tecviz edilmeyeceği gibi memlekette bir hulul-ü iktisadi teminine matuf ecnebi sermayelerinin de temerküzü iltizam olunmayacaktır.

Madde 93 — Harpte ihtilâs, sirkat, sulüstimal gibi vasıtalarla kazanılmış servetten maadasiyla lâalettayin müessesat-ı ticariye, milliyeye ve iktisadiyyenin sermaye ve istikballeri aleyhine bir tehdit icrası kat'iyen memnudur. Aynı zamanda harp kazançları vergisine ait kanunun feshine çalışılacaktır.

Umrani

Madde 94 — Berri ve nehri turuk-u muhtelif şebekesinin memlekette tezayüdü fırkanın birinci maksatlarındandır. Memleketin müsaade ettiği derecede nehirlerden istifade edilmesi ve nehir yollarının da kara yolları gibi canib-i hükümetten inşa ve muhafazası, kabil olmadığı takdirde bu hususatin imtiyazlı şirketlere tevdi, turuk-u hadidiyye şebekesinin hadd-i kifayeye ıblâğı hakkında Nafia Nezaretinin her sene için esaslı programlarla Meclis-i Mebusana gelmesi temin edilecektir.

Madde 95 — Hükümetin doğrudan doğruya şimendüfer, vapur işletmesini fırka muvafık bulmamaktadır. Hükümet, inşa ve tesisatla işletmeğe tahsis edeceği sermayeyi bu hususta teşkil edilecek bir şirkete sermaye-i iptidaiyye olarak vaz edilebilir.

Madde 96 — Turuk-u bedelât nakdiyyesi muhasebat-ı hususiyye açıklarını kapamak için maarif ve sair fasıllarda sarfa müsaade edilmeyecek şoselerin tezyid ve hüsn-ü muhafazasına çalışılacaktır.

Madde 97 — Enhardan kuvve-i muharrike istihsaliyle tenvirat, fabrika ve darüssinaalar tahriki hususlarında emin ve kâfil bir teşkilât icrası ve her nevi teşebbüsat-ı nâfia imtiyazının teshil-i itası teklif olunacaktır.

Madde 98 — Kuraklıktan müteessir olan arazide vesait-i fenniyye ile irva ve iska ameliyatının icrası için tetkikat, teşkilât, himaye ve teşvikat talep olunacak, bu babta bir kanun-ı mahsus teklif edilecektir.

Madde 99 — Vesait-i nakliye-i muhtelefe tarihelerinin dalma hadd-i asgaride bulunması ve bilhassa memalik-i muhtelefede mevcut en müsait tarifelerin esas ittihaz edilmesi zımında vesait-i nakliyye imtiyazının itasında veya tecdidinde iltizam-ı ciddiyyet ve gayret olunacaktır.

Madde 100 — Memalik-i Osmaniye'de mevcut ticaret limanları, kabiliyet ve istikbal ve meşgalelerine göre sınıflara taksim edilecek, her birinde doklar, antrepolar, arziyeler vesair asri tesisat bulunmasına, liman imtiyazatının itasında Osmanlı ticaret-i bahriye filosunun hukuk ve imtiyazatının muhafazasına çalışılacaktır.

Madde 101 — Memlekette kâfi bir telgraf ve telefon şebekesinin tesisine uğraşılacaktır.

Zirai

Madde 102 — Memlekette usul-ü cedide ile ziraat icrası, azami miktarda arazi-i haliyeden istifade edilmesi için gelen fennî, idari teşkilâtın bir an evvel tatbiki teklif olunacaktır.

Madde 103 — Her çiftçi sahib-i arazi olacak ve münhasıran başkasının nam ve hesabına icra-yi zerriyat etmemesi ve ziraatte angarye ve her nevi teklifatın ilgası hususunda lâzım gelen tedabir temin edilecektir.

Madde 104 — Büyük sermayeli zirai anonim şirketlerin vâsi miktarda zerriyat icra edebilmesi kaabil ise de bu tarz şirketlerden ziyade çiftçiler arasında alât ve edevat, irva ve iska, tohumluk ve sair hususat-ı zer'iyede ittihat temin edilerek kooperatif tarzında köylü şirketlerine müzaheret olunacaktır.

Mamafih araziyl ziraate salih bir hale ifrağ ettikten sonra taliplerine taksim ile meşgul büyük sermayeli ziraat şirketlerinin tesis ve tezyüdüne ehemmiyet-i mahsusa atf edilecektir.

Madde 105 — Ziraat Bankasının sermaye ve teşkilâtı tezyid ve tevsi olunarak nahiyelere kadar köylü tasarruf sandıkları namıyla tesis edilecek müesseselere müzaheret ve onlarla tevhid-i mesai eyleyecektir. Köylü tasarruf sandıklarının mahiyeti, temin edilen fevaid ve imtiyazat ve hususat-ı saire ile Ziraat Bankası'nın bunlarla olan münasebetlerine ait bir kanun teklif ve aynı zamanda Ziraat Bankası nizamnamesinde esaslı tadilat icrası temin olunacaktır.

Madde 106 — Maarif Nezaretinden Ziraat Nezaretine rapt edilmesine çalışılacak olan "Tetkikat-ı İklimiyye" Müdiriyet-i Umumiyesi vasıtasıyla memalik-i Osmaniye'nin muhtelif mahallerinde bir çok rasat merkezleri küşad edilerek, iklim, nehirlerin ahval ve şerait-i cereyanı ve saire hakkında tetkikler yapılacak ve memalik-i Osmaniye'nin muntazam bir harita-i iklimiyyesi meydana gelecektir.

Madde 107 — Muhtelif mahallerde kâfi derecede ziraat idadleri, ziraat nümune tarlaları gibi müessesat açılacak ve bunlar ve ayrıca ziraat muallimleri vasıtasıyla memlekette her cins mahsulün kendisine mahsus menatiki tayin ve muntazam, mufassal bir harita-i ziraiyye temin edilecektir.

Madde 108 — Bilumum arazi-i haliye emr-ü ziraat için meccanen Osmanlılara temlik edilecektir. Yalnız bu babta teşkilât-ı mahsusa icrası ile arazinin kaabil-i zer' ve iskân bir hale ifraından son-

ra usulüne tevfikân veya züra'a mükâfaten veya nüfusun tezayüt ve refahını teminen ba tapu itası hususunda bir kanun teklif edilecek ve Ziraat Bankası ile buna ait teşkilât-ı mahsusada alât ve edevat ve tohumluk tedariki ve hane inşası hakkında yardımlarda bulunacaktır.

Madde 109 — Ziraate salih olan araziden dört sene müteakiben ekilmeyen ve imar edilmeyenleri bilmüzayede başkalarına furuht olunacaktır. Marelzıkr arazi eğer meccanen temlik edilmiş arazi-emiriyeden ise, bedeli hükümete kalacak veya hükümet-i ahara meccanen ferağa selâhiyettar bulunacaktır.

Madde 110 — Mahsulâta âriz olan hastalıklar ve hayvanat hakkında fenni tedbirler ve mücadeleler yapılacaktır.

Madde 111 — Memalik-i Osmaniye'de her nevi şuebat-ı ziraiyye ile beraber bağcılık ve gülcülük düştüğü hal-i inhitattan kurtarılmasına ve sütçülük, yoğurtçuluk, peynircilik, bağcılık, tavukçuluk, kozacılık, şarapçılık, konservencilik, ispiroculuk, şekerçilik gibi sanayi-i ziraiyyenin terakkisine sarf-ı makderet ve bu meyanda kaabiliyet-i iklimiyyeye göre şeker pancarı zer'i teşvik ve tamim olunacaktır.

Madde 112 — Memleketimiz hayvanat-ı muhtelefesini hakkında iyi bir tetkik icrası ve cinslerinin islâhı ve kemiyetlerinin tezyidi hususunda kavanin ve teşkilât-ı mahsusa teklif olunacaktır.

Madde 113 — Züraa'a zarar iras eden rüsum ve kavanin ilga ve tâdil ve ezcümle âşâr vergisi, başka nevi vergilerle bu miktar temin edildikten sonra lağvedilecek ve şimdilik islâhı çaresine bakılacaktır.

Madde 114 — Ahalinin fenni ziraate tergip ve teşviki için fen dalresinde muayyen miktarda zer'iyatta bulunanlara muhtelif tarzda mükâfat itasına gayret edilecektir.

Madde 115 — Memalik-i Osmaniye'nin gündün güne mahf-ü tahrip edilen ormanlarını kurtarmak ve boş yerlerde yeniden teşhir ameliyesi yapmak için Ziraat Nezaretine bilâ ifate-i zaman teşkilât yapması teklif ve muhtelif darülsinaalarımızla maden ocaklarımızın ihtiyacını temin edecek surette ormanlardan kat'iyyat yapılması temin edilecek ve köylülere kâfi baltalıklar ayrılacak ve hususî ormanlar eshabının istikbal aleyhine tahribat yapması şiddetle men olunacaktır.

İktisadi

Madde 116 — Fırkanın maksadı, ihtiyacat-ı memleketin mümkün mertebe istihsalât ve imalât-ı mahalliyye ile tatmini ve mahsulât ve mamulât-ı Osmaniyyenin pazar-ı âlemde temin-i revaç ve muvafakiyetiyle servet-i umumiyenin tezayüdüdür.

Madde 117 — Mahsulât-ı milliyemizin harîç pazarlara, mevadd-ı iptidaiyye halinde ihracı da şayan-ı temenni ise de sanayiın terakkisi, nüfusun tezayüdü ve amele ücretinin memleketimizde tevkifi için mamül olarak istihzarı esbabı temin ve ezcümle dahilde işlenmesi faydeli olmayanları müstesna olmak üzere mevadd-ı iptidaiyye-

ye üzerine nisbeten ağır ihrac resmi vaz edilecektir. Şu kadar var ki, bu tedbirin memlekette bir aksülamel husûle getirerek istihsalâtın tevakkuf veya tenakus intaç etmemesi de meşruttur. Aynı zamanda memlekette işlenmek üzere memalik-i ecnebiyeden celp edilen mevadd-ı iptidaiyyeden alınacak gümrük idhalat resmi, hadd-i asgariye tenzil edilecek veya hiç gümrük resmi alınmayacaktır.

Madde 118 — Mevad-ı iptidaiyyesini memlekette tedarik eden sanayi tasnif edilerek bunlara âzâmi himaye deriğ edilmeyecek ve alelumum halıcılık, alacacılık, çinçilik, savatçılık, kumaşçılık ve emsali sanayi-i mahalliyenin inhitattan muhafazasıyla sahipleri arasında iştirak temin ederek muntazam darûsinaalara ifrağı ve her mahalle hâs sanayi-i iptidaiyyenin de bu suretle ihyası ve istihsalât ve ihracata mükâfatlar, müsaadeler gibi himayelerin tatbiki hakkında İktisat Nezareti esaslı bir teşkilât icra edecek, bir kanun-ı mahsus teklif olunacaktır.

Madde 119 — Tatbikinde müşkilâta tesadûf edilen Teşvik-i Sanayi Kanunu ihtiyacatına tevfiikan hemen tebdil ve erbab-ı istihsale muayyen şumullü teshilât ve muavenat ibraz edilecektir.

Madde 120 — Mevcut köy değirmenleri yerine fenni değirmenler ikamesi ve bunların da kemafıssabık su kuvvetinden istifadesi zımında değirmenciler ve köylüler arasında ittihadın temini ve elektrğin sanayide revac-ı tatbiki çarelerinin tatbiki talep edilecektir.

Madde 121 — Şeker, kâğıt, ispiroto fabrikalarıyla sanayi-i lebe-niye ve alelumum sanayi-i ziraiyyenin terakki ve himayesi ehemmiyetle derpiş olunacaktır.

Madde 122 — Mekşuf ve gayri mekşuf maadinimizden bihakkın istifade temini için evvel emirde memlekette madencilik ilim ve hevesinin tezayüdüne çalışılacak, maden teharrî ve işletme ruhsat ve imtiyazlarının itasında yerli tebeaya karşı tercihen sühulet ibrazına ve büyük maden teşebbüsâtı için yerli ve ecnebi sermayedarının ittihat etmelerine ve vesait-i nakliye imtiyazatının itasında madencilere sühulet temin edici mevad vaz'ına gayret ve menabi-i madeniyyeden kâfi derecede istifade esbabı ihzar olunacaktır.

Madde 123 — Sanayi-i madeniyye ve cismiyyenin inkişaf ve terakkisi hususunda memlekette mevcut tabii, iktisadi, beşeri şerait ve müsaadât nazar-ı dikkate alınarak esaslı bir program tanzim ve mevadd-ı madeniyyemizin mümkün mertebe mamul olarak ihracı esbabı temin edilmekle beraber esasen müsait olarak teessüs etmiş eski sanat merkezleriyle bisud rekabet için kuvva-i milliyenin sarfı iltizam olunmayacaktır.

Madde 124 — Berrî ve bahri vesait-i nakliyye imalâthanelerinin teessüs ve bakalarına ait faaliyet deriğ edilmeyecektir.

Madde 125 — İktisadi buhranlar tevlid eden amele gevlerine vesait-i meşrua ve âcile ile mani olmak için âtiyyen teşkili mukarrer amele ittihadlarında sermayedarın ve amelenin hukuku nazar-ı dikkate alınacak bir tarz-ı tesviye temin etmekle beraber hakem heyetleri teşkiline müzaheret edilecektir.

Madde 126 — Mahsulât-ı ziraiyye ve sınıyyemiz ve bilhassa ihracat-ı emteamızın nakliyat şirketlerince asgari ve ehven tarifelerle naklettirilmesi için teşebbüsât-ı lâzimedede bulunulacak ve millî ticaret filomuzun terakkisine ve mahsulât-ı milliyyenin hariç pazarlarda teşhir ve fûruhta dair teşkilât ve tedabir-i mahsusaya tevessül ve bir ticaret bayrağı tesis edilecektir.

Madde 127 — İnhisar ve boykotaj siyaseti yoktur. Yalnız menafî-i umumîyyeye mütedair hükümet inhisarlarına bazı kuyud ve şurut tahtında müsaade edilebilir. Kendi mahsulatımıza boykotaj siyaseti tatbik eden piyasalar müverridatından maadası için boykotaj tecviz olunamaz. Aynı zamanda hükümet ve memurin-i hükümetin maden, matbaa, orman, müessesat-ı sınıyye işletmesi ve muame-iât-ı ticariyede bulunması memnudur. Mamafih hükümet her nevi tesisat-ı nâfia, sınıyye, ticariyye'de lüzumunda sermayedar olabilir.

Madde 128 — Sulh-ü umumî esasatı, münasebatta bulunduğumuz devletlerin vaziyeti, ziraat ve sanayi-i milliyyenin terakkisi nazarı dikkate alınarak gümrük tarifesi tayin ve idhalât ve ihracat, transit resimlerinde son haddine kadar himaye sistemi kabul edilecekse de bir tarafın himayesi için memlekette bir kısım erbab-ı mesaliye darbe urulmaması ve ticaret muahedeleri akdedilirken menafî-i Osmanîyenin muhafazası esbabı temin ve daha sair iktisadî mesail bir suret-i cedide ve ilmiyyede tetkik edilebilmek için evvel emirde payitahtında bir İktisat Akademisi tesis edilecektir.

Madde 129 — Memurin-i şebenderiyye, Harıclıye Nezaretinden fekil İktisat Nezaretine rapt ve vezâif-i iktisadiyelerini hakkiyle ifa edebilmeleri için teşkilât-ı mukteziyye icra ve bu babta bir kanun-ı mahsus teklif olunacaktır. Aynı zamanda mahsulat-ı Osmanîyenin hariç pazarlara sevk ve fûruht ve teşhiri, hariçte Osmanlı menfaat-i iktisadisinin muhafazası zımında şebenderlerin faaliyet ibraz edebilmeleri esbabı temin edilecektir.

Madde 130 — Mahsulât ve mamulât-ı Osmanîyenin memalik-i ecnebiyyeye sevk ve fûruhtu için ecnebi vasıtalarına ihtiyaç kalmamasına ve memalik-i ecnebiyyede mahsulât ve mamulât-ı Osmanîyeden müteşekkil nümune müzeleri teşkil, âlenî müzayedelerle satış muamelelerinin teshili için beynelmilel bir kalem tesisine, ticaret ve ziraat ve sanayi odalarıyla müstahsillerin daima münasebatta bulunmalarına dair icabeden nizamnameler tanzim ve teşkilât icra kılınacak ve hariçte memurin-i şebenderiyyenin gayret ve himmetiyle satışlar icrasına çalışılacaktır.

Madde 131 — Ticaret Odaları hakkında ahiren tanzim edilen lâyiha-i kanuniyenin tadilat-ı lâzimesi bilicra tamami-i tatbikine çalışılacak ve muamelede bulunduğumuz memalik-i ecnebiyyede Osmanlı Ticaret Odaları küşad edilecektir.

Madde 132 — Bilâ tefrik-i cins ve mezhep memalik-i Osmanîyede bulunan tüccar arasında bir meslek tesanüdü teminine, bilhassa yerli tüccarın memalik-i ecnebiyye ile olan muamelâtımızda büyük

bir rol oynamasına ve beyneltüccar muhaddes-i ihtilâfatın evvelâ sulh ve hakem hey'etleri tarafından halline çalışılacaktır.

Madde 133 — Tüccar ve müstahsile itibar temin edici müesseselerin ve yerli sığorta şirketlerinin tezayüdüne ve muamelelerinde mümkün mertebe müsaadat ibrazı esbabının teminine uğraşılacaktır.

Madde 134 — Her nevi şirket-i iktisadiyye ve ümrânın tezayüt ve terakkîsi fırkanın ahz-i âmâlidir. Bilhassa anonim şirketlerine ait himaye tevsi olunacak ve memlekette anonim şirket cereyanı İktisat Nezareti ve İktisat Akademisi ile Ticaret Odaları tarafından bir suret-i cedide ve ilmiyyede tetkik ve takib olunarak muzir teşekküllere mümanaat ve iyi işler etrafında sermayenin temerküzü esbabına tevessül edilecektir.

Madde 135 — İştirakte esas birinci derecede erbabı mesal arasında, ikinci derecede erbab-ı mesal ile hariç sermayedaran beyinde müştereken teessüs edecek iştiraklerdir. Sınai, bilhassa zirai mesailde yalnız ve ekseriyetle hariç sermayedaranın iştirakine ancak iki esasta iştirak kabil olmadığı takdirde cevaz verilebilir.

Madde 136 — Ticaret-i berriyye ve bahriyye kanunlarıyla sair iktisadî kavanin ve nizamatin ihtiyacat-ı hâzire-i iktisadiyyeye göre islahına tevessül olunacak, ticaret kanunlarının beynelmilel tevhidî cihetine gayret edilecektir.

Madde 137 — Erbab-ı ziraat, ticaret ve sanayi-i garbın terakkîyatından haberdar etmek için nümune-i imtisal müesseseler teşkiline kuvve-i mihanikiye ve mücerrebat-ı fenniyyeden istifadelerinin teminine ve bu maksat için seyahatlar tertip ve icrasına çalışılacaktır.

Madde 138 — Ticaret, sanayi, ziraat erbabını harice tanıtmak, kendileriyle münasebette bulunan memalik-i ecnebiye müesseselerinin mevki ve vaziyetlerini göstermek üzere, risaleler, muhtelif lisanlarda kataloglar, rehber ve salnameler neşrederek bu suretle şark ile garbın ticaretî birbirine raptedilmesi alâkadar makam ve hey'etlerden talep edilecektir.

Madde 139 — Ticaret, ziraat, sanayi mektepleri teksir ve ihtiyacat-ı asriyyeye muvafık tarzda islâh edilerek mezunlarının hayat-ı faaliyete atılmaları için hususî ve resmi teşkilât icrasına ve aralarında ittihadlar teminine çalışılacak ve mezunlarının terfih ve terakkileri düşünülecektir.

Madde 140 — Memalik-i Osmaniye'de ziraat, sanayi, ticaret mesleği eshabının tefrik ve tasnifi ile namus ve haysiyet ve izzet-i nefis-i meslekilerinin muhafazasına, itibarın tevliidi esaslarının inhisarına dikkat, mamulât-ı dahiliyenin ecnebi mamulâtına tercihen bilimum ahalice istimalinin temini için bir nizamname tanzim olunacaktır.

Madde 141 — Amele sınıfının sıhhati ve evkat-i mesalsi ve hakk-ı tatil ve tekaüdiyle hayatlarının sığorta edilmiş bulunması ve evlât ve iyallerinin... halleri hakkında teklifi mukarrer amele kanununda mevadd-ı kâfiye bulunacak ve İktisat Nezareti amele

hukukunu müdafaa ve mesalsini tanzim vazifesiyle de mükellef olacaktır.

Madde 142 — Mamulât ve mahsulât-ı Osmaniyenin rekabet-i ecnebiyye ve cinsiyeden mümkün mertebe himayesi esbabının teminine çalışılacaktır.

Madde 143 — Hayat-ı iktisadiyye ve erbab-ı ticaret ve ziraatı zarara iras eden bilumum vergiler ve tekâlif islah ve tadil iktisadiyata müteallik tanzim edilen kavanin ve nizamatın hüsn-ü suretle tatbik ve icrası temin edilecektir.

BELGE 2

İktisadiyatımız Hakkında Bir Beyannâme*

4 Şubat 355 Salı günü akd-i ictima' eden Ahali İktisad Fırkasının Bâb-ıâli'ye takdim ettiği mahzar suretidir:

En had devresine vâsil olan iktisadî buhranın izalesiyle hem erbab-ı ziraat ve san'at ve ticaretten ibaret olan müstahsillerin şerait-i meşrua dahilinde azamî faaliyet sarf etmesi ve hem bu faaliyetten bilumum müstehtlik halkın te'min-i istifadesi maksadına lâzımgelen tedabiri tezekkür etmek üzere marr-ül-müzakere müstahsil kitleye istinad eden "Ahali İktisad Fırkası" hususat-ı âtiyeyi hükümet-i seniyenin nazar-ı dikkatine arz ve iblâğa karar vermiştir:

1 — Bilumum şimendifer nakliyatının Harbiye Nezareti emrin-den nakliye serbestisi ve münâkâlâtda hırsızlık ve anafor parası gibi ticaretin ruhu olan emniyeti selb edici ahvâl-i muzırranın men'i.

2 — Evrak-ı nakdiye ve Osmanlı esham ve tahvîlâtı kıymetinin tenziline mani' olmak üzere memalik-i ecnebiyye vaki' olan altın kaçakçılığına meydan vermeyecek ve mezkûr evrak üzerinde yapılan spekülasyonu tahfif edecek tedabirin sür'atle ittihazı.

3 — Harb kazançları vergisine aid tedabir-i ibtidaiye hakkındaki kararnâmenin ilgası ve inkişâf-ı iktisadiyemize sedd çekecek olan bu vergiler [den] sarf-ı nazar edilmesi.

4 — Harbde ihtilâs, irtişâ, sirkat, yağma suistimal gibi gayri-meşru vasıtalarla kazanılmış servetin zabt ve müsaderesi ve fail ve müsebbiblerinin şiddetle tecziyesi ve muamelât-ı meşrua ve ticariye ile kesb-i servet etmiş kimselere aid sermayelerin te'min-i masu-niyeti.

5 — Kaçakçılığa sebebiyet veren memnuatın men'i ve memalik-i ecnebiye ile mütekabil mübadelet-ı ticariyeye bazı kuyud ve şurut tahtında mübaşeret için teşebbüsât-ı muktaziyenin icrasıyla erbab-ı san'at ve ticarete teshilat iraesî.

* Kaynak: Söz, 8 Şubat 1335

6 — Kömür istihsalinin her nev' ihtiyacımıza kifayet edecek bir miktara iblâğını kâfil tedabir ittihazı.

7 — Asayişin mümkün mertebe takriri.

8 — Alelumum memurun-i mülkiye ve askeriyenin serbesti-i ticarete münafî müdahalelerinin şiddetle men'i.

9 — Ziraat ve istihsalâtın teşvik ve tezyidi zımında bervech-i âti tedabirin ittihazı:

Elif- Terhis olunan zabitan ve efradın ve alelumum iş bulamayan eşhasın mümkün mertebe istihsâl vasıtaları etrafında bir faaliyet sarf edebilmeleri için Ziraat Nezaretine merbut bir teşkilât yapılarak münferiden veya müştereken icra-yı ziraat etmek üzere arazi-i halliyeden münâsib ve kâfi miktarda meccanen vermek ve tohumluk, mesken, âlât ve edevat hususunda ihtirazât ve muavenâtda bulunmak suretiyle çiftçiliğe sevkleri.

Be- Zürrain daha şâmil bir surette istifade etmesi yukarıdaki umur-ı mühimminin imkân-ı icrası için Ziraat Bankası nizamname ve teşkilâtının ta'dil ve islahı,

Ce- Âşâr vergisinin iltizam ve emanet usullerinden herhangi biriyle istifası gerek hazine-i devletin ve gerekse ziraatın zararına bâis olduğu, tecrübe ve emsâl-i âdidesiyle sabit ve şekli-i hazırında bir gün bile devamı istihsalâtın tezayüdüne mani' bulunduğundan muayyen ve usulî bir nisbet dahilinde tarh edilecek ve her seneki zahire piyasasına göre bir kıymet kesb edecek olan sabit vasatî istihsâlâta tabi' bir verginin âşâr yerine ikamesiyle âlât-ı fenniye-i ziraiye isti'mâlinin ta'mimi ve istihsalâtın teşvikî için fazla istihsalâtda bulunanlar hakkında vergi miktarından muayyen bir nisbette tenzilat icrası ve hall arazisini ekdirmeyen kimselerden dahi bu verginin aynen tahsil.

De- Harbde kesb-i servet ederek arazi işletmekden vazgeçenleri ziraate mecbur etmek için arazisi gayr-i kâfi olup istihsalâtı hadd-i âzâmisine yaklaştıran çiftçilere mezkûr arazinin bilâ bedel bera-yı ziraat birer sene müddetle ihalesi.

He- Gerek erbab-ı ziraat arasında iştirak ve teâvün temin ve gerekse doğrudan doğruya devlet veya ziraat bankaları vasıtasıyla bir teşkilâtdan istifade edilerek âlât ve edevat-ı ziraiyenin müte-hassısların yardımıyla çiftçiler arasında neşr ü ta'mimi.

Vav- Ba'dema erbab-ı istihsâlden hiçbir vechile vaz'-ı yed, ikinci hisse-i özü gibi sebeplerle mallarının alınmayacağını ve icab ettikçe mahallî piyasa fiyatıyla hükümetin mübayaat icra ve vergilerin zahire olarak itasını talep edebileceğinin resmen te'mini.

Ze- En ziyade iş zamanlarında köylüyü tehdit eden sıtma illetiyle her nev' sarı ve müzmin hastalıkların men'-i intişârı ve ref'i ve köylünün ucuzca edviye tedarikini te'min üzere kaza ve nahiyeye mer-

kezlerine kadar her yerde belediye ve nahiyelere merbut birer eczahane küşâdı, kâfi tabib ve sıhhiye memurları bulundurulması.

Bervech-i bâlâ nıkat, âcilen nazar-ı dikkate alınmadığı ve bu sene ki ziraat miktarının bir an evvel tezyidi esbabına tevessül edilmediği takdirde mazallah gelecek sene kût gibi bir belâ-yı âzımın huzur etmesi ve memlekette esasen mevcut galâ ve sakaletin misli görülmemiş bir raddeye vâsıl olması muhakkak görüldüğünden işbu mütâlaamızın heman nazar-ı dikkate alınmasını menafi'-i vatanîye ve millîye nâmına fırkamız talep eyler.

X

SELÂMET-İ OSMANİYE FIRKASI

KURULUŞ YILI: 17 Kânun-ı evvel (Aralık) 1334 (1918)¹

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: İstanbul, Meydancık Ananyadı han, No: 9.

KURUCU VE YÖNETİCİLER:

KURUCULAR: Sabık Amasya meb'usu İsmail Hakkı Paşa, Ulemadan Fazıl Efendi, Emekli Ferik Ferit Paşa, Kudret Hâki (Tüccardan), Mehmet Ali (Fesçi) (İstanbul sabık polis müdürlerinden).

YÖNETİCİLER: İsmail Hakkı Paşa (Reis), Ferit Paşa (Kâtib-i Umumi), Öteki üyeler: Soysallıoğlu İsmail Suphi (Söz gazetesi müdürü), Hasan Hicâbi (Tarik gazetesi sahibi), Behzat (Emekli mîralay), Kudret Hâki Beyler, Zeki Efendi (Ulemadan).

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

Çok kısa bir yaşantısı olan fırka'nın örgütü zayıf kalmıştır². Çalışmaları çok kısır olmuştur. Sesini, Söz ve Tarik gazeteleriyle duyurabilmiştir. Kuruluşundan bir ay bile geçmeden, kendi programı altında³, "Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti" ile birleşerek, "Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası"nı oluşturmuştur⁴.

Yeni kişiliği ile, Milli Kongre'den çekilmiştir.

¹ Bu partiye ilişkin bilgileri Sayın Mehmet Ali Fesçioğlu ile, 22 Mart Mart 1949 tarihli konuşma notlarımızdan almış bulunuyoruz.

² Kocamustafapaşa (İstanbul), Çorlu, Konya, İzmir'de şube kurulma çalışmaları yapılmıştır (Söz, 24 Ocak 1919).

³ Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası belgeleri arasında verilmiştir.

⁴ Bk. s. 140.

B. SELÂMET-İ OSMANİYE FIRKASI'NA İLİŞKİN BELGE

BELGE 1

Selâmet-i Osmaniye Fırkası Beyannamesi*

Müstağni-i arz-ı izah olduğu veçhile Meşrutî hükümetler şumulü bir nokta-i nazardan irade-i umumiyenin bir muhassalası, efkâr-ı milliyenin bir mümessili ve arzu-yu halkın bir ifadesi olsa da her memlekette siyasi ve iktisadi ictihadâtın teallûf ve mütezayidi neticesi mütehaddis mesall-i mufassalanın yeknesak bir tarzda hall-ü faslı ve kabiliyet ve zihniyet itibariyle bir millet gibi girift ve gayri mütecanis bir kitle-i uzmada temayülât-ı münkadetenin yalnız bir ceryan ile tayin ve izharı gayri mümkün olduğundan kuvvay-ı vatanın fark-ı muhtelifeye inkısamı kavaid-i zaruriye-i meşrutiyet iktizasındandır. Hey'at-ı teşriyenin her hususta muayyen bir kanaat etrafında toplanması tabiat-ı eşyaya muhalif ve ciddi vesait-i sun'iyye istimaline mütevakkıf bir keyfiyet olduğu cihetle madde-ten ancak bir zümrenin tahakkümüyle husulpezir olabileceğinden mutlaka istibdat idareyi davet eder. Nitekim on senelik tarih-i meşrutimiz hakayık-i salifeyi müeyyet acı ve bariz misaller ile malâmâldir.

Nukat-ı anife-i mesrudde derpiş olunarak, memlekette vücudü taht-ı elzemide bulunan âmâl-i meşru'aya mukarin mesalik-i siyasiyeye karşı bir va'zı hürmetkârane ahz-ü muhafaza etmek şartıyla, âtide meşruh fikir ve kanaatları etrafında mürevviclerini cem ederek, kendi ictihadına da bir çığır açmak üzere memleketimizde (Selâmet-i Osmaniye) namile bir fırka teşkil olunmuştur. Gerek icabat-ı asliyye-i Meşrutiyete ve gerek ihtiyacat-ı ahire-i memlekete tekabül eden (Selâmet-i Osmaniye) Fırkası sulhün akdiyle tayin edecek vaziyet-i sarihaya intizaren ahval-i hazirenin ibhamından münbais bir zaruretle şimdilik mesleğinin hutut-u akait-i esasıyesini muhtevî ve mücmel bir program ile iktifa etmeği münasib görmüştür.

İmdi, tefrik ve tevazün-ü kuva-yı emniyesi, bir akide-i esasiye ittihaz olunarak mezkûr programda hukuk-ı teşri'iyye-i millet lâyiğında tutulmakla beraber hukuk-ı mukaddese-i saltanat dahi pay-ü bülend-i imalete vaz olunmuş ve gerek emr-i tayin ve gerek emr-i iradede zamanın tesir-i tadilkarısına ve efkâr-ı umumiyenin re-

* Kaynak: Söz, Sayı 38, 20 Kânun-ı evvel 1334 (1918)

viş-i müterakkisine tevfik-i hareket lüzumuna riayeten icabat-ı mahalliyeyi gözetmek bir düstur-u mühim siyaset addedilmiştir. Memleketimizde kavanin ile usul-ü mes'uliyet ve mürakabeye adem-i hürmet bilcümle seyyatın masdarı olmakla bir taraftan ahkâm-ı mezbure ve demokrasi ile parlamantarizm ceryanlarının fiy ve müt-tehaza cihan-ı medeniyette hâkim bulunmasına nazaran diğer taraftan esasat-ı mezkûre dairesinde idare-i hareket olunacağı tasri' kılınıp bu cümle-i mukarrerattan olmak üzere anasır-ı Osmaniye'nin alettesavî hukuk-ı siyasiyyeden istifadesi ve usul-ü intihabatın daha âdilâne şeraitte tevfikân islahî lüzumu ayrıca kaydolunmuştur.

Betahsis memleketimizde menabi-i varidatı miktar-ı küllide massile asar-ı ümrânın inkişafına mani olduğunu bitteemmül zaten cihan-ı medeniyette mazarrat-ı adidesi müsellemler bulunan askerliğe lüzumundan fazla atf-ı ehemmiyet mesleğinin terkiyle, böylece tasarruf edilecek olan kuvvet ve servetlerin saadet-i dahiliyye yollarına hasr ve tahsis çarelerini taharri eylemek vecibesi bir umde-i vazife ittihaz kılınmıştır.

Terakkiyyat-ı umumiyeye hükümetlerin mesaisinden ziyade faaliyet-i ferdiye ve teşebbüs-ü şahsî semeratından madut olmasına binaen bu cihetlerin inkişafına ve hürriyet-i iktisadiyyenin neşv-ü nemasına geniş sahalar açmak gayesi istihdaf edilmiştir. Memleketimizde bünyan-ı içtimainin tecdit ve takviyesi hususunda an'anat-ı milliyeden istiğna edilemeyeceği ve harb-i umumînin ahlâk-ı umumiyeye üzerindeki tesirat-ı muzirre ve muhribesini izale için esasat-ı dinîyyeden istiane kılınacağı tabiidir.

Hülâsa, (Selamet-i Osmaniye) Fırkası, saadet-i mülke matuf ve ihtiyacat-ı milliyeyi müemmen olacak mesaisinde millet-i Osmanîyenin itimat ve müzaharctine istinaden faaliyet-i siyasiyyesine ibtidar ettiğini işbu beyanname ile ilân eder.

Veminallahittevfik..

KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ

KURULUŞ YILI: 17 Kânun-ı evvel 1334 (1918)¹

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: İstanbul, Cağaloğlu "İçtihat Evi" yanında².

KURUCU VE YÖNETİCİLER: Reis, Seyyit Abdülkadir Efendi (Şeyh Abdullah Efendizade)³, Hüseyin Şükrü (Baban) Bey, (Kâtib-i Umumi)⁴, Dr. Şükrü Mehmet (Sekban) Bey⁵, Muhittin Nâmi Bey⁶, Babanzade Hikmet Bey ve Aziz Bey⁷.

¹ Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey'in, Sadarete 22 Mayıs 1335 tarihli yazısından: "... Âyandan Seyyit Abdülkadir Efendi hazretlerinin taht-ı riyasetinde zevât-ı malûmeden mürekkep olarak Dersaadette teşekkül eden ve 17 Kânun-ı Evvel 334 tarihinde alelusul İlmühaber ita edilmiş olan Kürdistan Teali Cemiyetine..." (BBA, Meclis-i Vükelâ Müzakeratına Mahsus Zabıt Varakası defteri). Biz bu kuruluş tarihini adı geçen yazıdan saptamış oluyoruz.

² Bu adres, genellikle, "Divan-ı Muhasebat civarı", "İçtihat Evi yanı" olarak görülmektedir. "İçtihat Evi", İstanbul Cağaloğlu'nda Dr. Abdullah Cevdet Bey'e ait bir apartmandır ve Cemiyetin lokali de bu bina yanında olmalıdır.

³ Seyyit Abdülkadir Efendi, Şûra-yı Devlet Reisiği ve Âyan âzâlığı yapmıştır. Hakkâri vilâyetinin Şemdinan (Şemdinli) ilçesinden Şeyh Abdullah'ın oğludur. Binbaşı Novil ile (İngiliz ajanı) işbirliği yaparak, Malatya Valisi Ali Galip'le beraber, Sivas Kongresi'ni basmak istemiştir. 1925 Şeyh Sait isyanları sırasında yakalanmış. Şark İstiklâl Mahkemesi tarafından idama mahkûm edilmiş, hüküm 27 Mayıs 1925 tarihinde infaz edilmiştir (İkdam, 17 Nisan, 28 Mayıs 1925).

⁴ İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyelerinden rahmetli Ord. Profesör Şükrü Baban, kısa bir süre sonra Cemiyet'ten ayrılmıştır.

⁵ Dr. Şükrü Mehmet Sekban (1881 - 1960) Kürdistan sorununda önemli bir isimdir. Kısa biyografisi için şu kitabına bk. Kürt Sorunu, s. 7.

⁶ Eski bir kurmay subay olan Muhittin Nâmi Bey, C.H.F.'dan 2. ve 3. dönemlerde Bitlis, 4. dönemde Muş me'usu seçilmiştir.

⁷ Yöneticilerin isimleri burada tamamlanmıyor. Bu isimleri Ord. Prof. Şükrü Baban'la 1 Temmuz 1976 tarihli konuşmamızda saptadık. Tam listeyi saptamak olanağını bulamadık. Kurucu, yönetici ve faal üye olarak şu isimlerin de eklenmesi gerekir: Kâmrân Âli Bedirhan, Necmettin Hüseyin, Kürt amele Reisi Reşit Ağa,

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Petrolle Bütünleşme

Mütareke döneminin on yıllık Meşrutiyet döneminden farkı, yarattığı işgal ve parçalanma olaylarıyla, siyasal yaşam üzerindeki etkileridir. Siyasal dernekler ve partiler de bu oluşun dışında kalmamışlardır. Bu ortam Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun Kürt asıllı feodallerini ve politikacılarını da harekete geçirmiştir.

Tamamen değişik ve değişken koşullar içinde, Kürdistan davası önce Ermeni ve Arap projeleriyle çatışmak zorunda kalacaktır. İngiliz - Fransız emperyalizmlerinin kontrolü altına alınmak istenen sorunlar milletlerarası plâna çıkmışlar ve petrolle bütünleşmişlerdir⁸.

Kürdistan sorununun bazı temsilcileri de, Osmanlı mirasını kapışma furçası içinde, kendilerine hem bir pay, hem de koruyucu aramışlardır⁹.

Bölgeye ve sorunlarına Fransızları bir yana iterek egemen olmak İngiliz politikasının ana çizgisidir¹⁰. Bu politikanın bölge-

Kadızaade M. Şevki, Kürdistan dergisi sermuharriri Arvasi zade Mehmed Şefik ve mes'ul müdürü Mehmed Mihri, Jin dergisi müdür-i mes'ulü Hamza, Emin Feyzi, Vanlı M. Selim Begi, Berzencizade Abdülvahit, Dr. Hamit Şakir, Lâv Reşit, Dr. F. Berho, Hakkâri Abdürrahim Rahmi, Yemleki zade Aziz, Heyzani zade Kemal Fevzi (Bu isimler Jin ve Kürdistan dergilerinden alınmıştır.)

Listeyi tamamlamak için Anadolu'da kurulan şubelerin kurucu ve yönetici üyeleri de eklenmelidir — Bu konuda ayrıca bk. Şadillili Vedat, Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar 1, s. 159 (Bu konuda hiçbir kaynak gösterilmemektedir).

⁸ Durumu Türkler açısından ve belgeleri yorumlayarak inceleyen kitabında Osman Olcay konuya değinmiştir (Sevr Andlaşmasına Doğru, s. XIII).

⁹ Minorsky, İ.A., Kürtler maddesi.

¹⁰ Fransa Başbakanı Millerand ile Büyük Britanya Başbakanı Lloyd George arasında, 24 Nisan 1920 tarihli andlaşmanın 1. maddesi: "Le Gouvernement Britanique s'engage à accorder au gouvernement Français ou à ceux qu'il désignera, une part de 25 %, aux prix courants, dans la production nette d'hulle brute que le gouvernement de Sa Majesté pourra se procurer par les champs pétroliers de Mésopotamie" (Economiste d'Orient, No. 16, 5 Eylül 1920, s. 250) (Anlaşma metninin tümü bu sayıdadır, s. 249 - 250). (Fransızca kısmın çevirisi: "Britanya Hükümeti, Mezopotamya petrol alanlarından sağlayabileceği brüt petrolün net üretiminden % 25'lik bir hisseyi, Fransız Hükümetine veya saptayacaklarına, câri fiyatlarla tahsis etmeyi taahhüt eyler").

sel ajanları olarak da, yeni Lawrence'ler sahneye çıkarılır¹¹. Sınırlarını İngiltere'nin çizeceği Kürdistan devleti için Şeyh Mahmut Elberzenci ile kurulan diyaloglar sorunun iniş çıkışlarını belirler¹².

Böylesine karmaşık ortamın ürettiği siyasal cemiyetler de ilginçtir. *Kürdistan Teâli Cemiyeti* (1918), *Kürdistan Cemiyeti* (1918), *Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti* (1919), *Kürt Talebe Heyvi Cemiyeti* (1919), *Kürt Kadınlar Teâli Cemiyeti* (1919), *Kürt Millî Fırkası* (1919) bunların başlıcalarıdır.

Bu cemiyetlerin 1908'de başlayan bir çizginin, değişimleri de içeren, bir doğrultuda oldukları açıktır. Tümü de 1920 yılından önce (1918, 1919 yıllarında) ve İstanbul'da kurulmuşlardır ya da ortaya çıkmışlardır. Aynı kişiler, ufak değişikliklerle, tüm cemiyetlerin kurucu ve yöneticileri arasında görülürler. Ve asıl önemli olan, hayli karmaşık ve geniş boyutlara erişen sorunlar içinde, bunları karşılayıcı ve çözücü olma bakımından çok kısır ve yetersiz kalmışlardır. İçlerinde dikati çeken *Kürdistan Teâli Cemiyeti* olmuştur.

2. Kuruluş Sorunları

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin Meşrutiyet dönemine oranla ayrılıkçı sayılmasını, Nizamnamesinden çok, eylemsel yönüne bağ-

¹¹ Major Noel, C. J. Edmonds, Bolton, Kolonel Elphinston, Yüzbaşı Hay, Lees, Jardine, Clarke, G. R. Driver, Greenhouse, Yeni Zelandalı mühendis A.M. Hamilton bunların tanınmışlarından. (Lucien Rambout, *Les Kurdes et le Droit*, s. 49). Sivas Kongresi tutanaklarından, T.B.M.M. görüşmelerine ve Atatürk'ün Nutkuna geçmiş bir kişi ele Binbaşı Novil'dır (Novil diye de anılır). Yine Major Soane da önemli role sahip olmuştur (Lucien Rambout: *A.g.e.*, s. 48).

¹² Bölgede, geniş çapta ilk ve son muhtariyet savaşı 1918 Mayısında olmuştur. Osmanlı ordusu tarafından Kerkük'ten çıkarılan İngilizler, Mütareke'nin imzalanmasından sonra Süleymaniye'ye girmişlerdir. General Arnold Wilson, Şeyh Mahmut Elberzenci'ye hükümet başkanı yetkilerini tanımıştır. Şeyh de kendini Kürdistan Emiri ilân etmiştir. Türk memurlar işlerinden uzaklaştırılmıştır. İngiliz denetiminde Kürt memurlar yerleştirilmiştir. İngiliz baskısı arttırılmış, Şeyh Mahmut bu baskının ajanı sayılmıştır. Mahmut İngilizlere savaş açmış, Major Greenhouse dahil, birçok asker ve silah ele geçirmiştir. İniş çıkışlar sürmüştür: İngilizler karşı bir hareketle Mahmud'u esir ederek Hindistan'a sürmüşlerdir. Şeyh'e ülkesine dönüş izni 1922 yılı sonlarında verilmiştir. O da Kürdistan hükümdarı olarak taç giymiştir. Ankara hükümetine dostluk göstermiştir. Yeniden İngilizlerle savaşmıştır. Yeni bir yenilgiye uğrayınca, bölge İngiliz egemenliği altına girmiştir. Bu konuda doyurucu bir kaynak, ne yazık ki yoktur ve sorun kopukluklarla doludur.

lamak mümkündür. Cemiyet Wilson ilkelerinin "Kürt milletine" de uygulanmasını istemektedir.

Bu noktada ortaya çıkan önemli sorun şudur: İstanbul Hükümeti böyle bir derneğin kurulmasına nasıl izin vermiştir? Bu takdirde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'yu gözden çıkarmış sayılmayacak mıdır?

Başlangıçta, Cemiyet'in kurulması hükümetçe benimsenmiştir. Bölgenin İtilâf devletlerince, Ermeniler ve Araplar arasında paylaştırılma hazırlıkları yoğunlaşınca, bundan kuşkulanan Tevfik Paşa hükümeti, Kürtlerin de bu yönde çalışmalarını istemiştir. Hükümet ilerde Kürtlerle anlaşılacağını hesaplayarak Ermeni ve Arap programları arasına girmiştir. Cemiyet bir siyasi parti olmadığını açıklayarak işe başlamışsa da eylemleri tamamen siyasaldır ve de İstanbul hükümetlerinin isteklerine ters yönde gelişmiştir¹³.

Örgütlenme

İstanbul'da kurulmuş olan Cemiyet, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da şubeler açmıştır. Diyar-ıbekir (Diyarbakır), Mamuretülaziz (Elâzığ ve yöresi), Arapkir (Atma), Gargan, Hozat (Dersim) şubeleri bunlar arasındadır¹⁴. Adana'da bir "Teâli Cemiyeti" kurulmuştur¹⁵. İstanbul'daki merkez, Meşrutiyetin siyasi sözlüğüne uygun olarak, "Kürt Kulübü" olarak da adlandırılmıştır.

¹³ Ord. Prof. Şükrü Baban'la yaptığımız konuşma notlarına göre. Rahmetli hocamıza göre Seyyit Abdülkadir Efendi İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliği memurlarından Mr. Hohler'le yaptığı bir konuşmada hem Damat Ferit, hem de Ali Rıza Paşa'ların Türk (Osmanlı) koruyuculuğu altında, Kürtlere tam bir "muhtariyet" (özerklik) vaadinde bulduklarını öğrenmiştir. Bu durum İngiliz belgelerinde de izlenebilir. Bu konuda bk. Bılâl Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, C. I, s. 273 — yine bk. Alemdar, 5 Teşrin-1 sanı 1335, s. 2

¹⁴ Bunlara Erzurum ve Van şubeleri de eklenebilir. Arapkir şubesi reisi Battalzade Hulûsi Efendi'dir ve aşiret reisidir. Mamuretülaziz şubesi reisi Mehmet Cevdet Bey'dir. Bu şube 22 Şubat 1922'de kurulmuştur (Kürdistan, 21 Mayıs 1335). Diyar-ıbekir Kürt Kulübü reisi, Cemil Paşazade Kasım Bey'dir ve binbaşı Novil ile ilişki kurmuştur (Diyar-ıbekir'den Harbiye Nezaretine gönderilen 12 Teşrin-1 Evvel 1335 (1919) tarihli şifreye göre) (BBA - BEO/Siyasi Kısım).

¹⁵ Adana'da çıkan Ferda gazetesine göre, "Adana Teâli Cemiyeti" başkanlığına İran Kârperdarzı İsmail Asaf Han getirilmiştir (14 Haziran 1920, Sayı 140, s. 2). Cemiyetin Kürt Teâli Cemiyeti ile ilişkilili olup olmadığı belli değildir.

Anadolu'daki örgütlenmenin İstanbul'da yapılan bir toplantı sonunda kararlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Gençlerin "teşkilât için" Anadolu'ya gitmeleri bu toplantıda planlanmıştır. Adı verilmeyen bir binbaşının Dersim (Hozat), Sivas, Koçkiri arasında bağlantı kurmak üzere, Eğin kaymakamlığına atanmasına çalışmışsa da, girişimi Harbiye Nezareti önlemiştir. Dersim ve Sivas aşiretleri arasında çalışma görevi Divriği, Kangal veterinerliğine atanan Baytar Nuri Beye verilmiştir. Koçkirili Mustafa Paşa'nın iki oğlu (Haydar ve Alişan) özellikle Sivas bölgele-
rindeki örgütlenmeleri ve eylemleri (Koçkiri isyanı gibi) yönetmişlerdir. 1920 yılı sonuna değin, İstanbul'daki merkezle kurulabilen bağlantı daha sonra kesilmiştir. Yöneticiler arasında anlaşmazlıklar başgöstermiştir.

Başka Kuruluşlarla İlişki

Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin *Jin* (Hayat), *Kürdistan* dergileri gibi kendi yayım organları olmuştur. Bunların yanısıra Anadolu hareketine muhalif cephede yer aldığı için bu cepheyi tutan gazetelerle sesini duyurmuştur.

Cemiyet ancak bu cephedeki siyasal kuruluşlarla anlaşabilmiştir. Başta Hürriyet ve İtilâf Fırkası olmak üzere İngiliz Muhipleri Cemiyeti gibi siyasal derneklerle bir yakınlık kurmuş olması ideolojik tutumu bakımından doğal karşılanabilir.

İstanbul'da kurulmuş olmakla beraber Anadolu hareketine yardımcı olan "Vilâyat-ı Şarkıyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" ile birleşmeyi reddetmesi de bir çelişki sayılamaz.

Bu açıdan bâzı fikir adamları ve yazarlarla arası iç de iyi olmamıştır. Örneğin "ne Kürt, ne de Türk saydığı" *Süleyman Nazif*, *Ziya Gökalp* ve *Ahmet Ağayef* Beyleri sert biçimde eleştirmiştir¹⁶. Buna karşılık *Dr. Abdullah Cevdet Bey*'le yakın ilişki kurmuştur.¹⁷.

¹⁶ *Kürdistan*, sayı 4, 29 Mayıs 1335 — Cevat Dursunoğlu, *Milli Mücadelede Erzurum*, s. 18.

¹⁷ *Dr. M. Şükrü Hanioglu*, bu konuyu ayrıntılı olarak incelemiştir ve şu kandadır: "... Ayrıca Abdullah Cevdet'in, Ermenistan ve Kürdistan hakkındaki çeşitli yorumlarının *Jamanak* gazetesinin Kürtlerin yaşadığı bölgelerin de müstakbel Ermenistan sınırları içerisinde kalacağı iddiasına Kürt tarihinden örnek vererek yaptığı müdafaalar olduğu ve kendisinin bu nedenle etnik ayrılıkçılar tarafından aşırı bir övgüye mazhar kılındığı gözden kaçırılmamalıdır" *Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi*, s. 318).

Cemiyet Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın tüm uyduları gibi 1919 genel seçimini veto etmiştir¹⁸. Bir siyasal parti olmadığı halde, Cemiyet'in bu nitelikte bir karar alması mütareke'nin siyasal keşmekeşini kanıtlaması bakımından çok ilginçtir¹⁹.

Kürt Teavün Cemiyeti'nin ilginç çalışmalarından bir bölümü hamalların örgütlenmesi (hamallar loncası) alanında görülür. Seyyit Abdülkadir Efendi'nin bu alandaki önemli rolü de belirtilmiştir²⁰. Lonca bu etki altında siyasallaşmıştır.

3. İstanbul'daki Çalışmalar ve İlişkiler

Ayrılıkçı ideolojisine bağlı olarak Cemiyet, Ermeniler tarafından "tehcire uğramış Kürtlerin" yerlerine döndürülmesini, Kürdistan'a Kürt memurların atanmasını istemiştir. İngiliz kontrolü altında kurulmuş olan Kürt hükümetiyle ilişki kurmak için çalışmalar yapmıştır²¹.

İstanbul Hükümeti'nin kontrolünden sıyrılmaya yönelik Cemiyet, amacının ancak Sevr Andlaşmasıyla gerçekleşebileceği kanısında olduğu için, özellikle Güney Anadolu ve Irak bölgesine egemen olan İngilizlerden yana olmuştur. Bu nedenle İngilizlere "derin ve samimi bir itimatla" bağlanmayı öngörmüştür²².

Hükümetler'in Tepkisi

Cemiyet'e karşı "Pay-ıtahttaki" tepkiler, hükümetlerden ve parlâmentodan gelmiştir.

Cemiyet'in Anadolu'da şubeler açarak "câmia-i Osmaniye-den" ayrılma isteği ve İngilizlere yönelik eylemleri İstanbul hükümetlerini kızdırmıştır. Yerel eylemlerin başında eski meb'us

¹⁸ "Kürdistan Teâlî Cemiyeti, Anadolu'da Kuva-yı Milliye'nin emri-i intihaba pek faal bir surette müdahalesinden dolayı intihabata iştirak etmemeye karar vermiştir (Alemdar, 5 Teşrin-i sani 1335, s. 2).

¹⁹ Örneğin Kürt Teavün Kulübü azalarının lonca'da intihap yetkisine sahip oldukları bildirilmiştir (Alemdar, 8, 14 Haziran 1921, s. 2).

²⁰ Alemdar'ın haberi (7 Haziran 1921, s. 3).

²¹ Bu konuda bk. Memduh Selim Begi, **Kürt Kulübünde Bir Musahabe** (Jin 1335, Sayı 21) — İhsan Nuri, **Wilson Prensipleri ve Kürtler** (Jin 1335, Sayı 15).

²² Cemiyet'in İstanbul'daki merkezinde Mehmet Selim Begi tarafından verilen bir konferansta bu konular anlatılmıştır (Jin 1335, Sayı 21) — Dr. M. Şükrü Hanioğlu da Cemiyet'in bu yakınlığı üzerine dikkati çekmiştir (A.g.e., s. 319).

Seyyit Taha'nın bulunduğu, İngiliz ajanlarının kışkırtmalarına uyduğu açıklanmıştır²³. Tehlikeyi önlemek amacıyla eski Şeyhülislâm *Haydarizade İbrahim Efendi'nin* başkanlığında kurulan bir heyete araştırma ve "irşad" (yol göstericilik) görevi verilmiştir²⁴. Eylemlerin baş sorunulusu olarak *Kürdistan Teâlî Cemiyeti* gösterilmiştir²⁵

Bu uyarılar bölgede tepkiyle karşılanmıştır. İstanbul hükümetlerine çekilen telgraflarda, "İstanbul'daki Cemiyetin" bölge halkı ile hiçbir ilişkisi olmadığı, Kürtlerin "Osmanlı câmiasına" içten bağlı oldukları belirtilmiştir.

Cemiyet, kendisini Kürt davasının tek ve gerçek temsilcisi saymıştır. İstanbul'a gelen Amerika heyetiyle bu sıfatla ilişki kur-

²³ Dahiliye Nâzırı Ali Kemal Bey'in Sadarete yazısından: "... Urfa'dan gelen İngiliz yüzbaşısının Viranşehir ziyaret etmesine nazaran Millî aşretini elde etmek üzere mütemadiyen ve musırrane (ısrarla) tahrikattan hâli (kışkırtmalardan geri) kalmadıkları Diyar-ıbekir vilâyetinden bildirilmekte..." (Bâb-ı âli, Dahiliye Nezareti, Kalemî Mahsus, 5759/977, 31 Eylül 1335) (BBA - BEO/Siyasî Kısım) — Dâhiliye Nezâreti, Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti, Asâ-yîş şubesinin Sadarete yazısından: "... Mardin livası dahilinde dolaşan İngiliz hâkim-i siyasîsi Binbaşı Noel'in Kürdistan teşkilî için propaganda yaptığı sırada..." (Hususî numara 50, 1 Haziran 1335) (BBA-BEO/Siyasî Kısım) — "Siverek eşraf ve tüccarının Dahiliye Nezâretine telgrafı (20 Mart 1335) (BBA-BEO/Siyasî Kısım) — İngilizlerin Simko'yu, Türkler aleyhine kışkırttıklarını gösteren Müsteşar Âdil imzalı yazı (7079/12, 24 Temmuz 1335) — Harbiye Nâzırının İngilizlerin Urfa, Ayıntap (Gaziantep) ve yöresindeki "Kürt tahrikatı"na ilişkin yazısı (110/91. 6 Kânun-ı sani 1335) — Arappınarı'nda bulunan İngiliz kaymakamlığının Kerkan aşret reisi Basravî'nin evinde kaldığı ve gündüzleri otomobil ile ve reisle beraber yakın köylerde dolaştığını bildiren 310 sayılı şifre iletmiştir. 6. Ordu Kumandanlığından Harbiye Nezâretine çekilen şifrede, bu gezilerle İngilizlerin Urfa yöresinde yeni bir Kürt hükümeti kurmayı amaçladıkları, bu gibi girişimlere son verilmesi için gerekli önlemlerin alınması Kumandanca (Ali İhsan Paşa) istenmiştir (Osmanlı Ordu-yu Hümâyunu, Başkumandanlığı Vekâleti, No. 606, 4. 1. 35, Harekât No. 402, şifre sureti (BBA-BEO Siyasî Kısım) — Yine Yıldırım Kıtâatı Müfettişliğinin 432 sayılı şifresi de aynı içeriklidir (7 Kânun-ı sani 1335) — (BBA-BEO Siyasî Kısım).

²⁴ Meclis-i Vükelâ, 18 Haziran 1335 tarihli toplantı zaptının son satırları: "... Haydarizade İbrahim Efendi Hazretleri ile, Abuk Ahmet ve Bahriye Nâzırı Avni Paşa'lar hazeratından mürekkep dalmı bir encümen-i mahsus teşkilî münasip mütalâa kılını" (Aynı tarih, sıra No: 302) (BBA, Meclis-i Vükelâ Müzakeratına Mahsus Zabıtname, 18 Haziran 1335 tarihli karar, sıra numarası 302).

²⁵ Aynı tarihli Meclis-i Vükelâ mazbatasında bu suçlama vardır.

muştur²⁶. Cemiyet'in üzerinde en fazla konuşulan ve fırtına koparan eylemi, Şerif Paşa'nın Paris'teki girişimlerini desteklemesi olmuştur.

Son Osmanlı Parlamentosunda

Mebusan'da: 1920 yılı başlarında toplanan ve büyük çoğunluğu Müdafaa-i Hukuk'çu olan Meclis-i Mebusan, Cemiyet'in reisi Seyyit Abdülkadir Efendi ile Şerif Paşa'yı ağır eleştirilerin konusu yapmıştır.

İlk tartışma "Türk" ve "Millet" sözcüklerinin tanımlanması konuşmalarında çıkmıştır (19 Şubat 1920 birleşimi) ve bunların geniş anlamda alınmaları gerektiği savunulmuştur. Mebuslara göre "Türk" kelimesi çeşitli etnik unsurları içermekteydi. "Millet"den ise "Osmanlı milleti" anlaşılması gerekiyordu²⁷.

Şerif Paşa - Boğos Nubar anlaşması Meclis'i karıştırmıştır ve gelen telgraflar birleşimi galeyana getirmiştir. Telgraflarda belirtilen kaniya göre "Kürtlük ve Türklük bir kül(tüm)dü". Her ikisi de müşterek bir vatan içinde "yekdiğerinin öz ve din kardeşi" idi²⁸. Meb'uslar ayrılık sorununu şiddetle reddetmişlerdir. Şerif Paşa'yı, Kürdistan Teali Cemiyeti'ni de ağır şekilde suçlamışlardır²⁹. Yabancı baskısı ve kontrolü altındaki "Pây-ı tahta", Meclis'i İngilizlerin basmasından iki hafta kadar evvel, açıkça İngiliz emperyalizmini yerebilmişlerdir. Seyyit Abdülka-

²⁶ Cemiyet'in Temsilcileri olarak Amerika heyeti ile görüşmeye gidenler: Eski polis Müdürü Halil Bey, Dr. Şükrü Mehmet (Sekban) Bey, Babanzade Hüseyin, Şükrü Bey (İkdam, 5 Ağustos 1335).

²⁷ Abdülaziz Mecdi Efendi'nin (Karesi) konuşmasından: "... Bundan maksat Türk, Kürt, Lâz, Çerkes gibi anasır-ı muhtelif-i İslâmiyedir. Bu böyle midir? ("Hayhay böyledir" sedaları, alkışlar). Eğer Türk kelimesinin mânası bu değilse, rica ederim, burada nutuk iradedildikçe Türk tâbiri yerine anasır-ı İslâmiye (İslam unsurlar) densin...

"Rıza Nur Bey — Öyledir.

"Hüseyin Bey (Erzurum) — Hatta yahudiler bile dahildir.

"Mecdi Efendi (devamla) — Türk kelimesinin mânasını Meclis bu suretle tefsir ve serhedip efkâr-ı umumiyeye arzettikten sonra ben Kürdüm diyen bâzı zevatın hatırına hiçbir şey gelmez ve yahut gubar-ı siyasi (siyasal toz) kondurmamak için Türk, Kürt, Lâz, Çerkes veyahut anasır-ı İslâmiye gibi tâbirat kullanalım" (MMZC 1336, DIV, Sı 12, s. 134 - 135) (TV, 24 Şubat 1336, Sayı 2874 ilâvesi).

²⁸ Bu telgraflar için bk. MMZC, D. IV, Sı 1, 14. içt. (19 Şubat 1920). s. 168 - 169 (TV 3 Mart 1336, Sayı 2971 ilâvesi).

²⁹ Celâlettin Arif Bey'in konuşmasından: «... Bu prensibi tatbik eylemek arzu eyleyenler, demin meyzubahs eylediğim bir takım hod-

dir Efendi'nin Şerif-Boğos Nubar'la anlaşması dolayısıyla yabancı dilde çıkan bir gazeteye verdiği demeç tartışılmıştır³⁰ ve Ayan azalığından "iskatı" (düşürülmesi) için girişime geçilmiştir.³¹

Protesto telgrafları durmamıştır³². Mardinizade Arif Bey'in yalanlaması da bu sırada yayımlanmıştır³³.

Ayan'da: Aynı sorun dolayısıyla bu meclis de telgraf yağmuruna tutulmuştur. Bu konuda ilk konuşmayı Babanzade Ahmet Naim Bey yapmış, hem Cemiyet'i, hem de Şerif Paşa'yı eleştirmiştir³⁴. Eski bir Dahiliye Nazırı olan Âdil Bey, Cemiyet'e ilişkin bilgiler vermiş, kanuna aykırı olarak kurulduğunu ileri sürmüştür³⁵.

Seyyit Abdülkadir Efendi, kendisine maledilen demeçle ilgili açıklamalar yapmak için gizli celse önermiştir. Öneri kabul edilmiştir³⁶. Sonraki birleşimde "aslâ beyanatta bulunmadığını" belirten bir önerge vermiştir³⁷.

gâmları (bencilleri), vatansızları kendilerine âlet ittihaz etmişler, onları bu vâdiye sevk eylemek istiyorlar. Aç ve sıffâk (kan dökücü) büyük bir emperyalist unsur da, tabiidir ki bunun neticesini bekleyip ondan müstefit olmak istiyor. Halbuki onlar bilmiyorlar ki, Türklerle Kürtler pek yakın zamanlarda acı bir ders-i ibret aldılar. O ders-i ibret de Arnavutlukla Arap mesaili (sorunları)dır" (Aynı Eser, s. 169) — Celâl Nuri Bey'e göre, Şerif Paşa "herzevekin (ipe sapa gelmez) biriydi" (Aynı Eser, s. 168) — Hüseyin Avni (Erzurum) ve Bekir Sıtkı Beylerin eleştirileri de çok ağır olmuştur (Aynı Eser, s. 169 - 170).

³⁰ MMZC 1336, DIV, Si 1, 17. içt. (1 Mart 1926), s. 229 - 230 (TV, 1 Mart 1336, Sayı 2794 ilâvesi).

³¹ Önergeyi imzalayan öteki meb'uslar: Haydar (Van), Mehmet Münip (Van), Mazhar Müfit (Hakkâri), Halil (Erzincan), Süleyman Necati (Erzurum), Eşref (Trabzon), Şefik (Beyazıt), Zeki (Gümüşhane), Zihni (Erzurum), Ahmet Muhtar (Trabzon), Rıfki (Gümüşhane), Hüseyin Avni (Erzurum), Asaf (Hakkâri), Bekir Sami (Amasya), Ali Şükrü (Trabzon), Celâl (Genç), (Aynı Eser, s. 230).

³² Örneğin Mardin'den gelen telgraf (Aynı Eser, s. 357).

³³ Arif Beyin Mısır'dan gelen telgrafında, Şerif Paşa ve İstanbul'daki Kürt komitesiyle hiçbir ilişkisi bulunmadığını, Sabah gazetesi'ndeki yayının yanlış olduğunu belirtmiştir. Yalanlaması için bk. TV, Sayı 3800, s. 4.

³⁴ MAZC 1336, DIV, Si 1, 15 içt. (1 Mart 1980), s. 125 - 126 (TV, 10 Mart 1336, Sayı 2797 ilâvesi).

³⁵ Aynı Eser, s. 125 - 126.

³⁶ TV, 11 Mart 1336, s. 127 - 128, Sayı 3789 ilâvesi.

³⁷ Ayan Meclisi'nin 19. içtimaında (15 Mart 1336) Seyyit Abdülkadir Efendi'nin şu yazılı açıklaması okunmuştur: "Meclis-i Ayan Riyaseti Cellesine — Geçen gün Meclis-i Mebusan'da vilâyat-ı şarkıye

Mütareke parlamentosu; kısa süren ömrü içinde, Kürt sorunu ile yakından ilgilenmiştir.

4. Şerif Paşa ve Cemiyet

Meşrutiyette sorunlar yaratan eylemlerini, Şerif Paşa Mütareke döneminde çok daha hızlı bir tempo ile arttırmıştır. Büyük serveti yine en güçlü desteğidir. Fransız siyasal çevrelerinde Şerif Paşa tanınmış bir kişidir³⁸ fakat Emniyet tarafından da izlenmektedir³⁹. 1918 yılına değin Osmanlılık savunucusu olan

meb'usları tarafından verilen bir taktirde dâilerinin **Jurnal Doryan** gazetesi muhbirine bâzı beyanatta bulunduğum serraşesiyle (bahanesiyle), Âyanlıktan iskatım için bir takım sözler sarfolunduğu mesmuu âcizane olmakla bu bapta bâzı ifadatta bulunmak mecburiyetini hisseyledim şöyle ki: Mezkûr gazeteye aslâ öyle bir beyanatta bulunmadım. Binaenaleyh ilk nokta-i istinadı böyle bi esas olan İftira alüd iddiaları kemali nefretle müddeilerine red ve lade eylerim. Şerafet ve diyanete dokunan bu isnadat-ı nifakçı-yânenin nerelerden mülhem ve ne gibi ağrazın (garezlerin) mahsulü olduğu bedahatı ile iktifa etmeyerek tafsilen beyan ve irae edebilirsem de, devlet ve milletin bulunduğu şu hal içinde şahsiyata müncer olacak bir bahse girişmeyi muvafık bulmuyorum. Şunu da kaydetmeden geçemeyeceğim ki, herkesin malûmu olduğu üzere, saye-i risaletpenâhîde emniyem diyanetin, devlet ve vatan ve milletin şeref ve saadetini, feyz-ü terakkisini görmeye mâtuf olduğu cihetle, eğer Meclis-i Osmaniden çekilmekliğimde memleket için bir fayda mutasavver ve bu suret arzuyu âliye muvafık ise istifa etmeyi de, hizmet ve şeref addedeceğimi isnadat-ı mugalatakârardan hoşlanacak zevata ihtardan kendimi alamıyorum. 12 Mart 336 — Âyandan Seyyit Abdülkadir. (Bravo sesleri)" (TV, 22 Mart 1336, 3807'ye ilâve, s. 127 - 128).

³⁸ Örneğin Paşa'nın "Osmanlı Hürriyet ve İtilâf Fırkası Paris Merkez-i Umumi'si başlıklı (16 Nisan 1915 tarihli), Fransız Dışişlerine yazdığı mektuptan bâzı satırlar: "... Kürt olmak sıfatı ile (à titre kurde) bugünkü çalkantıların gerçek nedenlerini belirtmeyi görev sayarım... Kürtler, Ermenilere karşı kötü niyetle müteharrik değildirler" (AFE, 1912 - 1913, Vol 9 Nouvelle Série, Turque). Paşa 16 Nisan 1914 tarihli mektubunda, daha önce sunduğu muhtıra ile ilgili olarak Nâzır'la görüşme dileğini belirtmiştir.

³⁹ Fransa İçişleri Bakanlığı Emniyet Genel Müdürlüğü 2. Daire (2ème Bureau) tarafından verilen (20 Şubat 1911 tarihli) raporu Dışişleri Bakanına sunuş yazısında şu fikirler belirtiliyor: Paşa Paris'te oturmakta, halen Türkiye'yi yöneten İtilhat ve Terakki komitesiyle Fransa'nın arasını açmaya çalışmaktadır. Hele önüne gelene, Bakan Pichon'un, Ermeni kıyımının komitece düzenlendiği saptandığı takdirde, onu yokedeceğini söylediği bildirilmektedir.

Şerif Paşa, ülkenin parçalanma ve paylaşılma tablosu içinde kendisine yeni bir yer seçme isteğiyle önce sadr-ı azamlığı düşünmüştür sonra da Paris'te Kürt davasının liderliğini ve savunuculuğunu yeğlemiştir.

Önce Barış Konferansına iki "muhtıra" (memorandum), bir de Kürdistan haritası sunmuştur (22 Mart 1919 ve 1 Mart 1920 tarihlerinde). Ayrıca Ermeni temsilcisi Boğos Nubar Paşa ile bir anlaşma imzalamış (20 Aralık 1920) ve Konferansa çağrılarak konuşmuştur.

Bu andlaşmaya göre Ermenilerin istedikleri altı vilâyette, Kürtlerin çoğunlukta buldukları ileri sürülerek bu bölgeye bir heyet gönderilmesi önerisi Konferans tarafından kabul edilmiştir. Boğos Nubar Paşa da bu öneriye uymuş ve Kürtler aleyhinde propagandaya son vermeyi kabul etmiştir. Şerif Paşa'nın, "Kürt Cemiyeti'nin" temsilcisi, "Kürt murahhası" olarak hareket etmesi de kararlaştırılmıştır. Her iki tarafın da isteği "a" vilâyetin muhtariyeti'dir. Bu tür bir yorum Seyyit Abdülkadir Efendi'nin İstanbul'da Fransızca çıkan *Journal d'Orient* gazetesine verdiği bildirilen bir demeçten çıkarılıyor ve duruma yeni bir boyut getiriliyordu. Yapılan yorumlarda Kürtlerin Ermenistan kuruluşunu tanıdıkları, Türklerin Kürtler adına konuşma yetkisine sahip olmadıkları ileri sürülüyordu⁴⁰.

Belirttiğimiz gibi, bu haber önce, o sırada toplanık bulunan Mebusan ve Âyan Meclislerini karıştırmıştır. Seyyit Abdülkadir Efendi'yi ve Şerif Paşa'yı zor duruma sokmuştur.

Cemiyetin ayrıca Şerif Paşa'ya yardımcı olmak üzere, emrine girecek bir heyeti, Arif Paşa'nın başkanlığında Paris'e gönderme kararı alması durumu daha da kızıştırmıştır⁴¹. Dersim eski meb'usu Lütü Fikri Bey bu heyette bulunma önerisini red etmiştir⁴². Sorunlar, Celâl Nuri - Seyyit Abdülkadir düello gi-

Bu sözleri, Türkiye'yi yönetenlere ulaşmıştır (Belge üzerinde, el yazısıyla Fransızca şu sözcükler yazılıdır: "Ferit Paşa, bir budala ve mert adam") (AFE (1911 - 1914) Vol. 8, 9. Nouvelle Série Turque).

⁴⁰ MMZC 1336, D IV, Si 1. s. 229 - 230 — İkdâm'a göre Paris'ten gelen bir Ermeni temsilcisi Cağadamard gazetesine verdiği beyanatta Şerif - Boğos Nubar andlaşmasından bu kesin sonuçları çıkarmıştır (2 Mart 1920) — Naim Bey'in (Babanzade) böyle bir andlaşma kabul etmediği ve Vilâyat-ı Şarkıyye meb'uslarının protestoları da aynı tarihli gazetelerde yer almıştır (İkdâm, 2. 3 Mart 1920).

⁴¹ Jin, Sayı 9, s. 7.

⁴² Nitekim, 1925 yılında, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanması sırasındaki ifadesinde bu durumu açıklamıştır. Buna göre, Fransız konsoloshanesinden çağrılarak Şerif Paşa'nın bir telgrafi

rişimi haberi üzerine daha da elektriklendirmiştir.⁴²

İş bu kadarla kalmamış Kürt asıllı yazarlar ve seçkinler anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Güney bölgesinde, İngiliz ajanlarıyla birlikte çalışan grup, Şerif Paşa'yı tutmuştur⁴³. Büyük bir çoğunluk Cemiyet'e karşı cephe almıştır. Parlamente'ya çekilen telgraflar bu durumu görüntülemiştir.

5. İngiliz Politikası İçinde Cemiyet

Sevr Andlaşması kanalıyla Cemiyet tamamen İngilizlere bağlanmış bir kuruluştur.

Emperyalist ganimet paylaşımında, Kürdistan hissesi İngilizlere düşmüştür. İngilizlere göre, denetimleri altında böyle bir ülke Anadolu ile Arap bölgeleri arasında tampon işlevini yerine getirebilirdi⁴⁴. En önemlisi petrol bölgesinde bulunmasıydı.

İngilizlerin böyle bir planlamayı Ermenistan sorununa göre, ele aldıkları açıktır. Mezopotamya (Elcezire) bölgesinde, Kürtlere yakın Kürt temsilcileri (Seyyit Abdülkadir, Kâmuran ve jor (binbaşı) Noël tarafından İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorpe'a bildirilmişti. Buraya Kürt ajanları gönderilmeli ve İngiliz binbaşısı ile ilişki kurulmalıydı. İngiliz-

verildiğini söylemiştir. Şerif Paşa telgrafında "İkimizi de delege seçtiler, hemen geliniz" demektedir. Lütfi Fikri Bey hemen cevap vermiş ve "bütün Osmanlılar adına gelmeyi teşekkülle kabul ederim, fakat yalnız Kürtleri temsil için gelemem" demiştir. (Cumhuriyet, 1 Ağustos 1925, s. 2).

⁴² Celâl Nuri Bey'in İleri gazetesinde çıkan ve Seyyit Abdülkadir Efendi'ye ağır surette çatan "Çocuk Oyunağı mı" başlıklı yazısı üzerine, "Turuk ve Mezahip müderrisi" Necmettin Hüseyin Efendi kendisini düelloya davet etmiştir. Necmettin Efendi 17 Şubat 1919 tarihli davet yazısında "Reisimize ve dolayısıyla Osmanlılığa karşı yaptığınız hakareten dolayı sizi behemahal ikimizden birinin ölümüyle neticelenecek bir düelloya davet ediyorum. Namuslu bir fert iseniz davetimi kabul ve şahitlerinizi tâyin ediniz" demekteydi. Alemdar gazetesi habere özel bir önem vermiş ve yayınlamıştır (20 Şubat 1335). Hatta gazete sahipleri Refi Cevat ve Kadri Beyler Necmettin Efendi'nin şahitliğini kabul etmişlerdir. Celâl Nuri Bey hakaret etmediğini söylemiş, daha sonra mesele kapanmıştır.

⁴³ İkdâm, 9 Temmuz 19; 2, 3 Mart 1920.

⁴⁴ Sayın Osman Olcay'ın görüşü: "... Gerçekte Lloyd George'un istediği, Musul'u İngiltere açısından olabildiğine güvence altına almaktı. Bunun için de çevre güvenliği önem taşıyordu. Kürdistan ve Ermenistan adı altında bağımsız bölgeler yaratmak için gösterilen özenin altında, Türkiye ile Musul arasında tampon bölgeler kurmak isteminin yattığı açıktır." (A.g.e., s. XIII).

lere yakın Kürt temsilcileri (Seyyit Abdülkadir, Kâmuran ve Emin Âli Bedirhan ve Seyyit Taha gibi) "feodal sistemin de temsilcileriydiler". Kürdistan'a verilecek siyasi rejime gelince, henüz (1920 yılında) belirlenmiş değildir⁴⁶.

İngiliz politikası, Kürtleri ve Ermenileri blok halinde Müdafaa-i Hukuk hareketine karşı silâhlı eylemlere itmeyi çıkarlarına uygun görmüştür. Ermenileri bu alanda daha önce silâhlandırma yoluna gitmiştir⁴⁷. Ne var ki, her iki kitleyi birleştirme yanlısı olmamıştır. Her iki kitleyi "Osmanlı camiası içinde", fakat Avrupalıların kontrolü ve "vasilığı altında" yaşatma yabana atılacak bir proje değildi⁴⁸.

Ermenileri ve Kürtleri Mustafa Kemal Paşa'ya karşı silâhlı eylemlerde kullanmak, Damat Ferit Paşa'nın da yandaş olduğu bir politika idi⁴⁹. Ali Galip ve Koçkiri olayları bu ortak politikanın ürünü olmuşlardır.

Bu politik çerçeve içinde İngilizler Kürdistan Teâli Cemiyeti'nden bir piyon olarak yararlanmayı ihmal etmemişlerdir. *Foreign Office*'e (İngiltere Dışişleri Bakanlığı) gönderilen yazılardan bu durumu kolaylıkla anlamak olanağı vardır. İngiliz Yüksek Komiserliği Cemiyet'in gelişmeleriyle yakından ilgilenmiştir. Diyar-ıbekir Kulübünün hükümetçe kapatıldığı, Cemiyet'in bölgeye temsilciler göndereceği, Diyar-ıbekir'de başarısız fakat ısrarlı olduğu gibi haberler yazışmalarda yer almıştır⁵⁰.

Belirtildiği gibi, Cemiyet de İngilizlere karşı kayıtsız kalmamıştır. Bu "sadakatın" ve "hayranlığın" ilk görüntüsü bir yandan çeşitli yazılarda belirlenmiştir⁵¹. Bir yandan da Wilson Prensipleri'ne bağlılık Sevr hazırlayıcılarına kesin bir güven sayılmıştır. İstanbul'da Kürt Kulübü'nde verilen bir konferansta Wilson Prensipleri "Kürtlerin hayat programı" olmalıydı.

Konferansı yorumlayan ve adını açıklamayan yazar, İstanbul'daki Kürt yazarlarının ve aydınlarının İngiltere'ye karşı "derin ve samimi bir itimat gösterdiklerini", bunun İngiliz yardımını sağlamanın koşulu olduğunu da vurguluyordu. Başka bir yazar da bu bağlılık durumunun mazlûm milletlerin "... her an ka-

⁴⁶ Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 25, 28 — Gottard Jaeschke, *İstiklâl Savaşı Kronolojisi*, s. 39 - 39 — Bilâl N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, C I, Belge 15, s. 34 - 40.

⁴⁷ Bilâl N. Şimşir A.g.e., Belge 41, s. 217.

⁴⁸ Bilâl N. Şimşir A.g.e., Belge 5, s. 18.

⁴⁹ Bilâl N. Şimşir A.g.e., C. II, Belge 86, s. 245.

⁵⁰ Bilâl N. Şimşir A.g.e., bu konuya ilişkin Belgeler: Belge No. 15, s. 40; No. 41, s. 270; No. 97 ve eki, s. 272 - 275; No. 106 eki, s. 299, No. 113, s. 337.

⁵¹ Dr. M. Şükrü Hanioglu, A.g.e. (bk. not 17).

nayan ve sızlayan yaralarına... bir pansuman tesiri" yaptığını belirtmek istiyordu⁵².

Kürdistan dâvasını ele almış olan Mütareke'nin Kürt asıllı kimi yazarları, kurulacağı söylenen devletin şeklini ve siyasal rejimini düşünmemişlerdir. Bu devletin Türklere (ve Osmanlı'ya) karşı *milli fakat* İngiltere "himayesinde" olması bu yazarları pek ilgilendirmemiştir. Bu da İngilizlerin işini kolaylaştırmış ve böyle bir ülkenin kurulmasını Sevr Andlaşmasıyla çok zor —hatta hayalci— koşullara bağlanmasını sağlamışlardır (madde 62, 64)⁵³.

6. Müdafaa-i Hukuk Hareketi ve Cemiyet

Müdafaa-i Hukukçular, Kürt sorununu Misak-ı Milli çerçevesi içinde ele almışlardır. "Kürt halkı" ya da "milleti" milli kuruluş hareketinin yapısal bir ögesi olarak kabul edilmiştir. Türklerle Kürtlerin aynı (Turani) kökenden geldikleri, birlikte yaşama durumunda oldukları, ayrılmanın her iki taraf için kesinlikle tehlikeli olduğu belirtilmiştir. İstiklâl Savaşı onların da savaşıydı⁵⁴ ve bu ölüm kalım çarpışmasında aktif bir rol oynamaktaydılar.

Bu tez özellikle İngiliz politikasına, İstanbul Hükümetine ve yine özellikle Kürdistan (ya da Kürt) Teâli Cemiyeti ile çevresindekilere karşıydı. Müdafaa-i Hukuk'a (Heyet-i Temsiliye'ye ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne) karşı tüm engellemeler ve saldırılar da bu nedenlere dayandırılmıştır.

İki ögenin bütünleşmesini simgeleyen bir konu da T.B.M.M. de beliren fikirlere göre özellikle Musul'un Misak-ı Milli sınırları içinde sayılmış olmasıdır. Musul doğu vilâyetlerinin kapusu" idi. Lozan'da pazarlıklar sürerken, bu bölgenin terkedileceği düşünülmüyordu. Hatta, Yemen bile, terkedilemeyecek ülke parçalarından sayılmıştır⁵⁵.

⁵² İhsan Nuri, A.g.e. (Bk. not 19).

⁵³ Joyce Blau, A.g.e., s. 49 - 49 — Mémorandum Sur la Situation des Kurdes et leurs Revendications, s. 10 - 12 — Jean - Pierre Viennot, Le Mouvement National Kurde, s. 31, 46.

⁵⁴ Bu tez özellikle Lozan Andlaşmasının yapılması sırasında İsmet (İnönü) Paşa tarafından işlenmiştir. T.B.M.M. de yapılmış olan konuşmalar aynı tezi güçlendirici niteliktedirler (69 sayılı Nottaki kaynaklara bakılmalıdır).

⁵⁵ İcra Vekilleri Heyet-i Reisi (Başvekil) Rauf (Orbay) Beyin, Lozan Andlaşması hazırlıklarını açıklayıcı konuşmasından: "... Musul'un dahi bizim öz vatanımızdan olması itibarıyla, bütün mülhaka-

Müdafaa-i Hukukçular Kürt Teâli Cemiyeti'nin eylemlerini İstanbul'a oranla daha kolay izleme olasılığına sahiptiler ve sorununu genel bağlam içinde ele almışlardır. Gelişmeleri Heyet-i Temsiliye döneminde (1919 Eylül - 23 Nisan 1920) ve T.B.M.M. Hükümeti (1920 - 1923) ve Cumhuriyet rejimi içinde izlemek gerekir. Bu kitabın kapsamı bakımından 1923 yılına kadarki gelişmeler incelenecektir.

Hey'et-i Temsiliye'nin Bakışı

İlk dönemdeki olayları, Mustafa Kemal Paşa, daha Meclis Reisi seçilmeden, açılış söylevinde, ayrıntılarıyla açıklamıştır⁵⁶. Bu İngiliz belgelerinde Bedirhanlı Emin Âli Bey'in İngilizlerce Diyar-ı bekir valisi olmasını istedikleri dönemdir⁵⁷. Mustafa Kemal Paşa da Nutuk'ta Kürdistan Teâli Cemiyeti'nin zararlı eylemlerini saptayan belgeler vermiştir. Bir kolordu kumandanı Cemiyet'in "câmia-i Osmaniyenin parçalanmasına hizmet ettiğini" bildirmiştir. Malatya mutasarrıfı Halil Rami Bey Kürt Cemiyeti'nin ve Ermeni patrikhanesinin "muavenet ve tesirâtı ile" (yardım ve etkileriyle) Malatya'ya atandığını herkesin içinde söylemektedir⁵⁸. Faik Ali Bey de, kendisini İngilizlerin tayin ettirdiğini "müftehiren" (övünerek) belirtmektedir⁵⁹.

Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa sürekli olarak Kürt aşiret reisleriyle yoğun bir yazışma köprüsü kurmuştur⁶⁰.

Heyet-i Temsiliye, "İngiliz parası ve kışkırtmasıyla hareket eden "Kürt Teâli Cemiyeti'ne, Seyyit Abdülkadir'e, Şeyh Mahmud'un hareketlerini bastırmakla görevlendirilen Seyyit Taha ve Basravî gibi kişilere karşı "Kürt agavat (ağalar) ve eşrafını" örgütlenmiş, İstanbul Hükümeti'ne protesto telgrafları çek-

tıyla beraber bize verilmesi lazımdır", (s. 157), "... Müdafaasından bir an bile feragat etmiyeceğimizi taahhüt ettiğimiz Misak-ı Milli-mizin çizdiği hudud-ı milli dahilindedir" (s. 147), "Yemen bizim eczayı vatanımızdır" (s. 155) — Muş meb'usu Osman Kadri Beyin sözü: "Musul Türkiye'nin lâyenfek (koparılmaz) bir cüzüdü" (s. 158) (T.B.M.M.Z.C., C. 20) — yine bk. s. 202, not 70.

⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920 günü T.B.M.M.'deki konuşmasından: "... Hakikaten İngilizler daha evvel bütün Kürdistan'ı iğfal etmek, Türk ve sair dindaşlarından ayırmak için tasavvur edebildikleri her şeyi orada tatbikle meşgul idiler" (TBMMZC, C. I, D. I, içt. s. 1, s. 17 - 18).

⁵⁷ Bilal N. Şimşir, A.g.e., C. I, Belge No. 41, s. 108; Belge No. 49, s. 119

⁵⁸ Gazi Mustafa Kemal, Nutuk (eski harflerle) (13. K.O. Kumandanı Cevdet Beyin görüşü, Belge No. 156).

⁵⁹ Aynı Eser, Belge No. 186.

⁶⁰ Örneğin Nutuk, 47 - 53 sayılı belgelere bakılabilir.

tirmiştir. Aynı içerikli telgraflar parlamento meclislerine, işgal kuvvetleri komiserlerine, hatta Paris'e çekilmiştir. Bu yöre ile kaynaşma önemli ölçüde sağlanmıştır. Şeyh Mahmut başta olmak üzere, Kürt eşrafından Heyet-i Temsiliye'ye gelen yazılarda ve telgraflarda, Misak-ı Milli'nin kabul edildiği, işgallerin protesto edildiği görülür⁶¹.

Mustafa Kemal Paşa ekibi Kürdistan Teâli Cemiyeti ile doğrudan mücadelede geçmiştir. Örneğin Arapkir ve Dersim'de Kürt Teâli Cemiyeti'nin iftiracı çalışmalarını durdurucu önlemler alınmasını istemiştir. Amasya görüşmelerinde de, Güney Anadolu ve Kürt sorunu, üzerinde önemle durulan konulardan biri olmuştur⁶².

T.B.M.M.'de Heyecan

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Doğu ve Güneydoğu vilayetlerinden seçilmiş hayli mebus vardır⁶³. Mustafa Kemal Paşa uzun açış söylevinde, en büyük değişimin güney sınırında olduğunu vurgular. Bunun yalnızca askeri mülâhazalarla çizilmediğini, bir "hudud-ı milli" (ulusal sınır) olduğunu ve bu sınır içinde çeşitli İslam unsurlarından oluşan "yalnız bir cins milletin" var olduğunu belirtir. Bu "kardeş milletlerin hudud-ı millisi"dir, içindeki siyasal rejim milli hâkimiyet esasına dayanacaktır⁶⁴.

Meclisin açılışından ilk yıl geçmeden "iç isyanlarla" karşıla-

⁶¹ Bu konudaki bazı belgeler için bk. s. 215 vd.

⁶² Nutuk, s. 146.

⁶³ T.B.M.M. Birinci Dönem Albümü (23 Nisan 1945) — Kazım Öztürk. T.B.M.M. Albümü (1920 - 1973).

⁶⁴ Mustafa Kemal Paşa'nın açış söyleviden: "... Fakat bu hudud-u milli dahilinde tasavvur edilmesin ki anasır-ı İslâmiyeden yalnız bir cins millet vardır. Çerkes vardır ve anasır-ı İslâmiye-i saire vardır. İşte bu hudut memzuç (karışmış) bir halde yaşayan, bütün maksatlarını, bütün mânasıyla tevhit etmiş olan kardeş milletlerin hudud-u millisidir (Hepsi İslâmdir, kardeşler sesleri). Bu hudut meselesini tespit eden madde içersinde büyük bir esas vardır. Fazla olarak o da bu vatan hududu dahilinde yaşayan anasır-ı İslâmiyenin herbirinin kendine mahsus olan muhitine, âdatına, ırkına mahsus olan imtiyazatı bütün samimiyetle ve müteakiblen tasdik etmiştir. Bittabi buna ait teferruat ve tafsilât yoktur. Çünkü bu tafsilât ve teferrüata girmenin zamanı değildir. İnşallah mevcudiyetimiz tahlis edildikten sonra (inşallah sadaları) kardeşler beyninde (arasında) hall-ü fesledileceğinden bırakılmış ve teferrüata girilmemiştir. Fakat esas olarak bu maddede mündemictir" (TBMMZC, C I, D I, İçt. s. 1, s. 16)

şılmıştır. Koçkiri isyanı T.B.M.M. Hükümetini hayli uğraştırmıştır⁶⁵. Koçkiri için özel bir kanun çıkarılmıştır⁶⁶. Hareket Siirtlilerce de yerilmiş ve Kürdistan Teâli Cemiyeti kınanmıştır⁶⁷. Mustafa Kemal Paşa'ya göre Kürt Teâli Cemiyeti'nin bu harekette rolü olduğu açıktır⁶⁸. Sorun Meclisi de karıştırmıştır.

Lozan Andlaşmasının hazırlanma döneminde de Kürt sorunu yoğunluk kazanmıştır⁶⁹. Lord Curzon'un İsmet Paşa'nın açıklamalarına karşı ileri sürdüğü fikirler ve gösterdiği istatistikler T.B.M.M.'ni hayli heyecanlandırmıştır. Mebuslar önce Musul ve çevresinin Araplığını reddederler⁷⁰. Genel kaniya göre, İngi-

⁶⁵ 2000 km²'lik bir alan üzerinde oluşan bu hareketin başında Haydar ve Alişir Beyler vardır. Haydar Bey İmranlı'da (Ümraniye) Cemiyet'in bir şubesini açmış ve tüm aşiret reislerini üye yaptırmıştır ve İstanbul'da Seyyit Abdülkadir Efendiyle sürekli ilişki kurulmuştur. İmranlı isyancılar tarafından işgal edilmiştir (6 Mart 1921). Sıkıyönetim ilân edilmiştir. İsyancılar isyan bölgesinin "mümtaz bir vilâyet" olması, bir Kürt vali atanması, yardımcısının Türk olabileceği koşullar ileri sürmüşlerdir. İsyanı bastırmakla Nurettin Paşa görevlendirilmiştir. T.B.M.M. kuvvetleri 10 Nisan 1921 tarihinde harekete geçmişlerdir. Hareketin bastırılması bir ay sürmüştür. (Hareketin askerî cephesi ve ayrıntıları için bk. *İç İsyanlar* (T.C. Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları, Seri No. 1, s. 151 - 169 — Koçkiri isyanının ana çizgileri, İcra Vekilleri Heyet-i Reisi Fevzi (Çakmak) Paşa'nın Hüseyin Avni Beyin (Erzurum) sorusuna verdiği yazılı yanıtta özetlenmiştir. (TBMMZC, C. 14, D I, içt. s. 1, s. 316 - 318) — İsyanla ilişkin karşı bir yorum için bk. Nuri Dersimi, A.g.e., s. 120 vd.

⁶⁶ "Koçkiri hâdisesinde düçar-ı sefalet olanlara verilecek tohumluk ve yemeklik hakkında kanun" (Sayı 196, 26 Şubat 1922). Kanununun çıkarılması uzun sürmüştür (TBMMZC, C. 17, D I, içt. s. 2, s. 121, 129 - 131, 132, 142, 147 - 148) — TBMM Kavanin Mecmuası, s. 223). Bu konuya ilişkin kararlar da vardır.

⁶⁷ Meclis'e çekilen 2 Kânun-ı evvel 1335 tarihli telgraftaki imzalar: Belediye Reisi Hamdi, Siirt Müdafaa-i Hukuk Reisi Müftü Halil, âzadan Fehmi, Hamza, Sitki, Nasip, Abdülkerim, eski meb'us Nusret (Telgraf Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 10 Kânun-ı sani 1335 tarihli 1. sayısında yayınlanmıştır).

⁶⁸ Örneğin Cemiyet'in ve reisi Seyyid Abdülkadir, Haydar ve Alişan'ın Koçkiri olayının aktif elemanlarından olduğu Nutuk'ta (s. 450) açıklanmıştır.

⁶⁹ Bu tartışmalar için bk. *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler* (Çeviren Prof. Seha L. Meray), Takım I, C. 1, Kitap 1, s. 301 - 302, 346 - 350 — Ali Naci Karacan, *Lozan Konferansı ve İsmet Paşa*, s. 174 - 179 (1. bası).

⁷⁰ Sırrı Bey'in (İzmit) konuşmasında Lord Curzon'a yanıtından: "Musul ve ahalsinin ekseriyet-i ahalsi Kürttür diyor. Ona demeli ki, zâten bizim de dâvamız Kürt olduğu için istiyoruz. Burası Kürt ve Türk vatani olduğundan dolayı bize verilmesi lâzımdır,

lizlerin gözü petrolededir. Oysa Musul'un "gazyâğına âşık olmayanlar" — asıl onlar, özmaları petrolü Lord Curzon'a satacaklardı⁷¹. 'Merhum Osmanlı hükümeti'nin zayıflığından yararlanan Batı diplomasisinin, karşılarında yeni bir rejim bulunduğunu anlaması gerekti⁷². Konuşmaların heyecanı giderek artacaktır⁷³. Bu durum Güney Doğu'dan gelmiş olan bütünleşme isteklerine de uygun düşüyordu⁷⁴.

1923 yılının başlangıcında durum buydu. Ve İngiliz uçakları (R.A.F.) Süleymaniye bölgesini bombardıman etmekteydiler⁷⁵.

7. Cemiyet'in Sonu

Bütün bu gelişmeler içinde Kürdistan Teâli Cemiyeti, rolü ve etkisi bakımından, birinci planda bir eleman olmaktan uzaktır.

demeli" (TBMMZC, C. 26, s. 157) — Yusuf Ziya Bey'in (Bitlis) konuşmasından: "... Efendiler vilâyet-ı şarkıyyenin aksam-ı mühimmesi ne ise, Musul da vilâyet-ı şarkıyyenin kapısıdır. Birbirinden ayırmak her ikisini de felctemektir" (Aynı Eser, s. 166, 506 - 508).

⁷¹ Dr. Abidin Bey'in (Lâzistan) konuşması (Aynı Eser, s. 181).

⁷² Mazhar Müfit Bey'e göre, Batı diplomasisinin karşılarında yeni bir rejim bulunduğunu anlaması, Lloyd George'un izinden gitmemesi gerekli (Aynı Eser, s. 179, 509) — Nebizade Hamdi Bey (Trabzon) de aynı kanıdadır (Aynı Eser, s. 171).

⁷³ Lord Curzon'un, İsmet Paşa'ya, Kürdistan'dan gelen meb'usların Mustafa Kemal Paşa tarafından tâyin edildiğini söylemesini eleştiren Yusuf Ziya Bey'in konuşmasından: "... Arkadaşlar! Meb'uslar tâyinle değil, intihap edilir... burada, Millet Meclisi'nde Mustafa Kemal Paşa'nın tâyin ettiği, meb'uslar, uşaklar yoktur (Bravo sesleri, alkışlar)" (Aynı Eser, s. 505, 506) — Mahmut Goloğlu bu konuşmalardan bir kısmını yayınlamıştır (Üçüncü Cumhuriyet, s. 85 - 106).

⁷⁴ "Kürdistan meselesi mevcut olmadığına, kürtleri ancak TBMM'nin temsil edeceğine ve bu cihetin Londra Konferansına bildirildiğine dair Van vilâyetinden alınan telgraf hakkında Dahilliye Vekâleti Tezkeresi" bu tutuma bir örnektir (TBMMZC, C. 9, s. 140 - 141).

⁷⁵ Başvekil Rauf (Orbay) Bey'in konuşmasından: "... Ancak ve ancak cihan-ı İmar gûya taraf-ı haktan kendilerine ihsan edilen İngiliz ırkı bu felâketin önüne geçebilirmiş (Tayyarelerle tahribetmek suretiyle mi?" sesleri) (TBMMZC, A.g.e., s. 147 - 148) — Bu konuda köy-sancak kazası seçkinleri tarafından "Suriye ve Filistin Harekât-ı Millîye Kumandanlığına çekilen bir telgrafla devletler ve İslâm hukukuna ve insanlığa tamamen aykırı olarak İngiliz tarafından ilçe ve yöresindeki köylerin "tayyareler vasıtasıyla bombardımana tutturulduğu" ve Misak-ı Millî'ye bağlı bulunduğunu bildiren bir yazıda kanıtlayıcı bir belge vardır (fotokopisi için bk. s. 221, belge 8).

Fakat yine de gelişmeler dışında değildir. Hürriyet ve İtilâf Fırkası ve İngiliz Muhipler Cemiyeti ile kader birliği etmiş, Müdafaa-i Hukuk hareketi karşısında oluşturulan muhalefet cephesi içinde yerini almış olan Cemiyet, bozgun ortamı içinde kaybolmuştur. Şerif Paşa —geçici olarak— vazgeçme kararındadır⁷⁵ Cumhuriyet'in ilk yıllarında Cemiyet'in ve eski üyelerinin eylemleri ağır cezalarla karşılanmıştır.

⁷⁵ "Kürtler Türklere ayrılamaz" diyen Şerif Paşa'nın Bağdat'da Irak gazetelerine demecinden: "Kral Faysal'la görüşeceğim. Fakat Kürtlere dair konuşmayacağım. Çünkü Kürtler hemen umumiyetle Osmanlı idaresini talebettiklerinden artık bundan bahsetmek salâhiyetim haricindedir" (Tevhid-i Efkâr, 6 Eylül 1922).

KÜRDİSTAN TEÂLİ CEMİYETİ'NE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Kürdistan Teâli Cemiyeti Nizamnamesi*

Madde 1 — Kürtlerin menafî-i umumiyesinin temin ve teshîli inkişafı maksadıyle "Kürdistan Teâli Cemiyeti" nâmı ile bir cemiyet teşekkül etmiştir. Merkezi İstanbul'dadır. Kürdistan'da ve indelhace sair yerlerde şubeler küşad edecekler. Aynı maksada çalışacak cemiyat ve akvam-ı saire ile teşrik-i mesai eder.

Madde 2 — Cemiyet maksadına vüsûl için, her lîsanda yevmi ve mevkut gazete, risale ve kitaplar neşir ve mütalâahaneler, mektepler ve matbaalar tesis edecek ve gece dersleri, konferanslar verecek ve münasip yerlere heyet-i irşadiyeler gönderecek ve her nevi müessesat-ı hayriye ve içtimaiye vücude getirecektir.

Madde 3 — Sul ahlâkla müştehir olmayan her kürt ve kürt olmayan ve cemiyetin makasidına hizmet etmesi memul bulunan herkes cemiyete aza olabilir.

Madde 4 — Cemiyet azalıkları müessis, âmil ve tabii namile üç sınıfa ayrılır.

1 — Esna-yı duhulde asgarî dört lira duhuliyeye ita ve şehri bir lira taahhüt eden aza-yı müessiseden olur.

2 — Hin-i duhulde asgarî iki lira duhuliyeye ve şehri elli kuruş taahhüt eden zevat aza-yı tabiiyeden olur.

3 — Mebde-i duhulde asgarî beş kuruş duhuliyeye ve şehri iki kuruş taahhüt eden zevat aza-yı tabiiyeden olur.

Madde 5 — Cemiyetin varidatı azaların duhuliyeye ve şehriyelerinden mütehassıl mebalîğ ile teşebbüsat-ı cemiyetten, teberrüat ve salreden mütehassıl mebalîğdir.

Hey'et-i İdare

Madde 6 — Hey'et-i idare bir reis ve iki reis vekili ve on üç azadan ibarettir. Muhasebeci ile başkâtip ve veznedar ve kâtip aza meyanında intihap olunur.

Reis mutlaka aza-yı müessise meyanından, diğerleri müessis, âmil ve tabii azalardan rey-i hafî ile intihap olunur. Müddetleri bir sene-

* Kürdistan Mecmuası, 1. Sene, 8 Şaban 1337, 8 Mayıs 1335 Adet (No:): 7, derginin iç kapağı ve dış kapağında, kaynak Hoover Institution, Dağdeviren koleksiyonu Dosya No. D 25 California - ABD.

dir. Sene nihayetinde âtîde beyan olunacak heyet-i umumiyenin hin-i akdinde yeniden hey'et-i idare intihap olunur. Evvelki heyetin tekrar intihabı caizdir.

Bu heyetin fevkinde bir heyet-i istişare bulunacaktır. Hey'et-i istişare indelicap meşâyih ve ulema ve şürefa ve ümeradan heyet-i umumiyenin intihabıyla teşkil edilir.

Madde 7 — Hey'et-i idare riyasetinin inhilâlî takdirinde riyasete reis-i sanî infisalinde yerine reis-i mezkûrun madununda haiz-i rey olan zat ikame edilir. İnhiâl edecek azalığa heyetin ekseriyet-i ârâsı ile bir zat intihap olunur.

Madde 8 — Veznedarın mükeffil olması şarttır.

Madde 9 — Hey'et-i idare bir sene-i kâmile zarfında nizamname-i dahillî mucibince cemiyetin her nevi umur ve muamelâtını tedvir eder ve bu müddet zarfındaki teşebbüsât ve icraattan yegâne mesul bulunur.

Madde 10 — Hey'et-i idare haftada lâakal bir defa içtima eder.

Madde 11 — Hey'et-i idare mukarreratı ekseriyet-i arâ ile ittihaz edilir. Fazla bir rey ekseriyeti temin eder.

Madde 12 — İçtimanın ruznamesi içtima'dan evvel Reis ve kâtib-i umumî tarafından ihzar ve heyete tebliğ olunur. İttihaz olunan mukarrerat defteri mahsusuna kayd ve zeyri onu ittihaz eden hey'et tarafından imza edilir ve karara itiraz eden aza mevadde mukarrere zeyrine esbab-i itiraziyeyi kayıt ve imza eder. Hey'et-i idare kendisini terkip eden onaltı azadan dokuzu olmadıkça ittihaz-ı mukarrerat edemez.

Madde 13 — Sene hitamında heyet-i idare heyet-i umumiyeyle içtimaa davet eder. İçtimanın ilânı yevmi içtimadan lâakal onbeş gün evvel yapılır.

Hey'et-i Umumiye

Madde 14 — Hey'et-i umumiye cemiyetin her nevi azasından teşekkül eder.

Madde 15 — Vâki olacak dâvete vakti muayyeninde icabet eden mîkdarı azanın içtimai ile hey'et-i umumiye teşekkül eder ve her nevi kararlar ittihaz edebilir.

Madde 16 — Hey'et-i umumiye senede bir kere ağustosun otuzbirinci günü alelâde içtima eder. Hey'et-i idarenin kararı veyahut aynı bir merkezin bir sülûs azasının talebiyle bir defaya münhasır olmak üzere suret-i fevkalâdede içtimai mümkündür.

Madde 17 — Hey'et-i umumiye nisap husulünden sonra müessis azanın en yaşlısı tarafından mezkûr içtima için bir reis ve kâtip intihabına dâvet olunur. İntihap olunan reis, heyet-i idarenin muamele-i intihabiyesine yardım etmek üzere aza-yı mevcude arasından ayrıca yedi zat tayin eder.

Madde 18 — Hey'et-i umumiye bir senelik hülâsa-i hesabiye ve

icraatı gösteren mazbatayı istima ve münakaşa neticesinde tasdik eder. Bادهu intihabata şuru ile (6) ncı madde mucibince yeni heyet-i idareyi ve kongre azasını intihap eder.

Madde 19 — Reylerin tasnif ve neticesinin ilanı aynı içtima iptidasında icra edilir.

Kongre

Madde 20 — Senede bir defa Merkez-i Umumide içtima eder. Cemiyetin hali malisini ve bir senelik icraatını tedkik ve tasdik eder. Ertesi seneye ait umumî şubatin bütçelerini tedkik ve tayin ve indellüzum cemiyet nizamnamelerinde tadilat icra eder. Kongrenin içtima ve suret-i müzakeresini irae eden tafsilât nizamname-i dahilinde münderiçtir. Kongreye her şubeden lâakal bir zat intihap olunur.

Kasa, Tahsil-i Varidat, Sarfiyat ve Umur-u Tahririye

Madde 21 — Bütün azanın duhuliye ve şehriyeleri yekûnunun yüzde yirmisi kasada hıfz ve mütebakisi bir bankaya tevdi olunur.

Madde 22 — Cemiyet varidat ve mesarifini defatiri mahsusasına müdekkikane kaydetmek veznedarın ve bu muamelenin usulü dairesinde icrasını teftiş Reisin vazifeleridir.

Madde 23 — Taahhüdat-ı şehriye ve her nevi varidat-ı cemiyet koçanlı makbuzlarla ahzedilir. Bunların numarası sene dahilinde ve bilâfasiyla teselsül eder. Bu makbuzat cemiyetin mühr-ü resmisi ile reis ve veznedarın imzasını ihtiva eder.

Madde 24 — Sarfiyat ve kabziyat evrak-ı sübutiye ile ve şekli-i kanuniye muvafık bir surette icra olunur.

Madde 25 — Makbuz verilmeden hiçbir kimseden bir para alınmayacağı gibi marûzıkr evrak-ı sübutiyesi sandığa konulmaksızın masraf dahi edilemez.

Madde 26 — Kasaya para vaz ve ihracı behemehal reis ve veznedar ve heyet-i idare azalarından hazır bulunandan bir zâtın huzuru ile mümkündür. Anahtar daima veznedarda bulunur. Sandığı, reis ve hazır bulunan aza mühürlerler.

Madde 27 — Evrak-ı muhabereyi imza hakkı reisin veya vekilindedir ve bu imza daima mühr-ü resmî ile beraber bulunur.

Madde 28 — Umur-u tahririyenin ve Cemiyet kütüphanesinin idaresi kâtime aittir.

İnzibat

Madde 29 — Cemiyetin programı ile muayyen esas ve maksat hilâfında harekette bulunanlar heyet-i idare kararı ile bir daha girmemek üzere azalıktan çıkarılır.

Madde 30 — Müteahhid olduğu şehriyeyi bilâmazeret üç mah tediyeye etmeyenler veya cemiyetçe memur edildiği vazifeyi üç defa vaki olacak ihtara rağmen ifa etmeyenler müstafi addolunur.

Madde 31 — Cemiyete ait mebanî dahilinde kumar, müskirat istimali memnu olup muhalif harekette bulunanlar idare kararıyla tenbih ve tekerrürü halinde cemiyetten çıkarılır.

Madde 32 — Cemiyetin malik olduğu nükut ve emvali menkule ve gayr-ı menkule üzerinde azadan hiçbir fert hiçbir türlü hakkı ta-sarruf iddia edemez.

Madde 33 — Aynı merkeze merbut azadan bir sülüsün talebiyle hey'et-i idare hesabatının her zaman rüyeti mümkündür.

Madde 34 — Şuabatın merkeze nazaran vaziyetli nizamname-i dahili ile tayin edilecektir.

BELGE 2

Cemiyetin Nizamname-i Dahilisi*

Madde 1— Hey'et-i Umumiye "Kürdistan Tealî Cemiyeti" merkez-i umumisinde nizamname-i esasının 14'ncü maddesi mucibince teşekkül ve 18'nci maddesinde muharrer vezâifi ifa eder.

Hey'et-i İstişare

Madde 2 — "Hey'et-i İstişare" nizamname-i esasının 6'ncı maddesinin fıkra-i ahiresinde beyan edildiği veçhile hey'et-i umumiyenin intihabı ile zevat-ı malumeden ve hey'et-i idare azalığından istifa edip şerait-i lazımeyle haiz bulunduğu halde hey'et-i idare tarafından bera-yı intihap esamileri hey'et-i umumiyye arzolunan zevattan teşekkül eder.

Madde 3 — "Hey'et-i İstişareye aza olacak zevatın mensup olduğu hanedanın beynelekrad malûm ve şayan-ı hürmet olması veya o vazifeye irşat ve telkini kalben ve kalemen ifaya muktedir erbab-ı fikir ve kalem, yahut irfan ve kemali ile müştahir fudaladan olması şarttır.

Hey'et-i İstişarenin Vazifesi

Madde 4 — "Hey'et-i İstişare"nin vazifesi nizamnamesi esasının birinci maddesinde muharrer makasid-i cemiyetin hıfzile, çıkma-

* Kaynak: Belge Sayın Nurullah Perkev tarafından sağlanmıştır. Ayrıca bk. Kürdistan Mecmuası, Sayı 7, 8 Mayıs 1335.

sına çalışmak ve Kürdistanın maddeten ve manen terakki ve teallisine ve Kürt Kavminin terbiye-i İslâmiye fikriye ve ruhiyesine müteallik hususâtı tezekkür ile beraber hey'et-i idarenin hal edemediği ve ehemmiyet itibariyle hey'et-i umumiyye içtimâna kadar tehirinde mahzur gördüğü mesall hakkında esbab-ı mucibe beyaniyle müştereken o içtimaa mahsus olmak üzere aralarında intihap edecekleri bir zatın taht-ı riyasetinde billictima ittihaz-ı karar ile hey'et-i idare tarafından ihtisaslara göre teşkil edilen encümenler mukarreratını tctkik veyahut kendileri tarafından herhangi bir madde üzerine kaleme alacakları raporları hey'et-i idareye tevdi eder.

Madde 5 — "Hey'et-i İstişare" her içtimasında yalnız o müzakere-ti idare etmek üzere içlerinden bir reis ve reis vekili ile bir kâtip intihap eyler. Ayda laakal bir defa muntazaman merkez-i umumide akd-ı içtima eder.

Beş içtimada mütevaliyen bilâmazeret bulunmıyan aza müstafi addolunur ve ekseriyetle yerine diğeri intihap olunur. Hey'et-i İstişarenin azası mahdut ve muayyen değildir.

Hey'et-i İdare

Madde 6 — Suret-i teşekkül ve içtima ve aded-i azası nizamname-i esasının (6 - 13)'ncü maddelerinde beyan edilen hey'et-i idare maksadı cemiyetin temin ve teshil husulü için mukarrerat-ı lazıme-i ittihaz, lüzum görülen mahalde şubatin teşkil ve merkez-i umumî ile münasebetlerini tanzim ve idare ile beraber icabında cemiyetin her nevi azasından irşadı ve sair hey'etleri intihap ve konferans, mevize, merasim günlerini tayin eder.

Madde 7 — "Hey'et-i İdare" efkâr-ı fukaradan olup muhtac-ı muavenet Kürt efradının zükür ve inâsına muavenet karşılığı olmak üzere her aybaşında münasip bir meblağ tayin ve tefrik ve yine kendi kararıyla muhtacına tevzi eder.

Madde 8 — Cemiyetin nizamname-i esasısı mündericâtına tatbik-i kabil olmayan esbab-ı mübreme husulünde hey'et-i idare kendi içtihadıyla de ittihaz-ı mukarrerat edebilir.

Madde 9 — İdare heyeti rüesası evvelce tanzim edilen ruzname-i müzakerat mucibince müzakeratın hüsn-ü cereyanını temin ve idare eder. Rûznameye bir gün evvel ithal edilmeyen mevad takrir suretinde teklif olunur.

Madde 10 — Kürdistan Teâli Cemiyeti namına gelen evrakın açılabilmesi hakkı reis veya reis vekiline aittir.

Evrak-ı varide ehemmiyetli nazar-ı itibare alınmadan bilâ istisna ruznameye bilithal idare heyetine tebliğ olunur, ve hey'et-i idare kararıyla istişare veyahut umumî heyete de arzolanabilir.

Madde 11 — "Hey'et-i İdare" tarafından müntehap olup hey'et-i idare azasından olması meşrut bulunan katip cemiyetin "katib-i umumisi"dir. Bütün karar muhabere ve tebliğlerin ve müesses, âmi-

İl tabii azalara mahsus bulunan kayıt ve esas defterlerinin zapt ve tahriri vazifesi ile mükelleftir.

Madde 12 — Müesses, amil, tabii azaların evvelen: hüviyetlerini, saniyen ikamet mahallerini, salisen: duhul tarihlerini, rabian: tahhüt ettikleri aylıkları, hamisen: cemiyetin maksatlarından birinin husulü için deruhte eyledikleri vazifeleri sırasıyla kaydetmek katib-i umuminin cümle-i vezaifindedir.

Madde 13 — Resmi mühür bir kutu içine konularak reis veyahut reis vekillerinin biri ile katib-i umumi ve bir aza taraflarından mühürlenecek ve bunlardan ikisi hazır bulunmadıkça açılmıyacaktır. Hiç biri bulunmadığı takdirde hey'et huzurunda da açılabilir.

Madde 14 — İdare Hey'eti, muhasip, katip, ve veznedar ve sair memurların muamelatını her zaman teftişe selahiyettardır. Muhasibeci ve veznedar tarafından tanzim olunacak şehriye, varidat ve masarifat cetvelleri mumailayhimanın muvacehesinde bir reis vekili ile iki aza tarafından usulü cibayet ve masrafa tevfikân tetkik edildikten sonra meclis-i idarenin tasdikine arz edilir, ve badettasdik bir suret-i musaddakası cemiyet salonuna talik edilir.

Madde 15 — "Hey'et-i İdare" hitam müddetinden bir ay evvel umumi hey'eti içtimaa davet eder.

Madde 16 — "Hey'et-i İdare" bir sene zarfındaki icraatını (munta-zamın) rapor ile vuku bulan varidat ve masarifatını mübeyyin bilançosunu hey'et-i umumiyeye arzeder.

Madde 17 — Reis vekillerinden biri ile katib-i umumi, muhasip ve veznedar muvazzaf olacak ve her gün cemiyette isbat-i vücud ederek müracaatı kabul ve hariçle teması muhafaza ve idame edecektir.

Madde 18 — İdare memuru: aza-yı cemiyetten muvazzaf olarak tayin edilecektir. Cemiyet dahilindeki eşyanın muhafaza ve yegân yegân tesbit-i defter edilmesi, dahil-i cemiyette zapt ve raptın temini, sarfiyatın makbuzu alınmak ve muhasebeye tevdi olunmak üzere icrası, devairdeki takibatın ifası, zevatın kabulü, eyyam-ı resmide teşrifatın yapılması ve rasimelerin idaresi vezalfinden ibarettir. Cemiyete ait eşyanın suret-i hıfzı talimatname-i mahsus ile mukayyettir.

Şube Teşkilatı

Madde 19 — Cemiyetin kürtlerle meskun her vilayet, ilva, kaza ve halz-i ehemmiyet nahiyelerinde birer şubesi vücude getirilecektir.

Şube Heyet-i Umumiyesi

Madde 20 — Şube muhitinde bulunan her nevi azadan teşekkül eder. Zaman ve mekan içtima bir hafta evvel vesait-i aleniye ve

mümkine ile ilan edilir. Vakt-i muayyeninde içtima eden zevat heyet-i umumiye itibar olunur.

Vazifesi

Madde 21 — Hey'et-i İdarenin teklifatını bir senelik hülâsa-i hesabiyeyi tetkik ve tezekkür ve icraat mazbatasını istima ve münakaşa ve tasdik eyler. Hey'et-i İdare-i cedideyi nizamname-i esasının 18'nci maddesi mucibince intihap eyler.

Madde 22 — Hey'et-i Umumiye esna-yı içtimada içlerinden bir reis ve bir reis-i sani iki katip intihap eylerler. Kararlar sülûsan-ı ekseyetle ittihaz edilir. Reyler hafidir.

Şube Hey'et-i İstişaresi

Madde 23 — Merkez-i umumide teşkil olunacak veçhile her şubenin bir hey'et-i istişaresi vardır. Aynı şerait ile intihap edilen mezkur azalar nizamname-i dahilinin 3'ncü maddesindeki vezaifi ifa eylemekle mükelleftir.

Şube Hey'et-i İdaresi

Madde 24 — Reis, reis vekili, katip, muhasebeci ve veznedar ve idare memuru ile bunlardan maada 3 ila 6 azadan ibarettir; İntihabatta nizamname-i esasının 3'ncü maddesi nazarı dikkate alınır. Vazifeleri nizamname-i esasının 6 - 13'ncü maddelerinde tayin edilmiştir.

Şubelerin Vezaifi

Madde 25 — Her şubenin iki türlü vazifesi vardır, biri vezaif-i esasiyesidir ki bu da merkezlerinde mütemekkin kürtlerin ilmen, ahlakan, ve ruhan teali ve terakkisine mevzeler, konferanslar, müsamereler tertibi suretiyle hizmet etmek ve tamimi maarif için dini ve içtimai risaleler neşrettirmek, muhtac-ı muavenet olanları himaye etmek, tahakkuk edecek ihtiyaçla şubenin sene-yi maliyesine göre muavenet-i nakdiyede bulunmak ve Kürtlerin akvam ve meleli saire ile hüsnü amiş ve münasebatını idare etmektir.

Madde 26 — Vezaif-i umumiye ve resmiyesi ise merkezden tebellüğ edeceği tebligatı infaz ile efrat ile merkez beyinde vasıta olmak ve ahvali umumiye ve mahalliye hakkında her ay muntazaman merkeze ba rapor ita-yı malumat eylemekten ibarettir.

Madde 27 — Şubat vezaif-i esasiyesini ifa için nizamname-i esasının mevadd-ı mahsusasını nazarı dikkate alır. Vezaif-i umumiyesi için de merkezden irsal olunacak talimat ve tamimname ve beyanname ve telgraflara tevfikan icra-yı hareket eder.

Madde 28 — Şuabat, müesses ve idare azasının esamisini akıbi teşekkülünde merkez-i umumiye bildirir. Her dört ay nihayetinde mamüfredat irat ve masarifatını mübeyyin bir bilanço ile hasılatı safiyesinin nisfını merkeze alıkoyarak nisfı diğerini merkez-i umumiye irsal eyler.

Kongre

Madde 29 — Her sene mayısın onbeşinde Dersaadette merkez-i umumide in'ikat eder. Hey'et-i İdare azası ile o nisbette Hey'et-i Umumiye ve istişare azalarından ve cemiyete mensup gazete murahhaslarıyla her şubeden gönderilecek ikişer murahhasan ibarettir. Kongrelerde aza olacak zevatın behemahal 25 yaşını ikmal etmesi şarttır.

Madde 30 — 15 Mayıs'ta merkez-i umumide isbat-ı vücut eden aza ve murahhaslar ile kongre teşekkül etmiş addolunur ve içtima başlar.

Madde 31 — Kongre ilk içtimasında bir reis-i evvel, iki reis-i sani iki katip intihap eyler. Hey'et-i İdarenin bütün icraatı ve bir sene evvel umumî hey'et tarafından karar altına alınan maddelerin icra olunup olunmadığını tetkik eyler. Cemiyetin esasat-ı milliye ve içtimaiyesini taktır ve tesbit eyler. Lüzum görürse program ne nizamnameyi tadil eyler. Hey'et-i umumiye tarafından teklif edilen mevât ve şubattan irsal edilen layihalarla azadan herhangi biri tarafından vukubulacak tekalif hakkında ittihaz-ı karar eyler.

Mevadd-ı Şita

Madde 32 — Cemiyet milletin vahdet ve teâlisi esası üzerine müesses olup ananat-ı milliye ve terbiye-i İslamiye ve medeniye ve milliyeye hürmet beynelekrat ittihat ve müveddet-i idame edeceğinden cemiyetin her ferdi temini infakı için bu esbaba karşı kendisini itib'a vazifedar addetmelidir.

Madde 33 — İşbu nizamname-i dahili; cemiyetin tarih-i teşekkülü olan 6 Teşrin-i sani 333 tarihinden itibaren Hey'et-i İdare tarafından ittihaz edilen kaffe-i mukarrerata da şamildir.

Madde 34 — Şuabata gönderilen mühürlerin merkez-i umumide bir tatbik defteri bulunacak ve daima kontrol altında bulundurulacaktır.

BELGE 3

Kürdistan Cemiyeti Nizamnamesi*

(İst. Necm-i İstikbal Matb. 1334 — Nizamnamenin bazı maddeleri Teali Cemiyeti nizamnamesiyle aynıdır, biz değişik maddeleri ve kısımları saptadık).

Madde 1 — Kürt milletinin menafi-i siyasiye, iktisadiye, içtimaiye, hukuk-ı tarihiye ve ırkıyesinin temin ve teshili inkışafı maksadıyla (devamı sözkonusu nizamnamedeki birinci maddenin aynıdır).

Madde 2 — Aynı.

Madde 3 — Aynı.

Madde 4 — Aynı.

Madde 5 — Aynı.

Hey'et-i İdare

Madde 6 — Bir reis, bir kâtip-i umumi, bir veznedar, dokuz azadan mürekkep olmak üzere on kişidir.

2. fıkra aynı.

İndeliktilze hey'et-i idare kendi arasından bir reis vekil intihap eder.

4. fıkra, diğerindeki 3. fıkradır.

Madde 7 — Hey'et-i İdare reisinin hasbelicap infisalinde yerine reis-i mezkûrun mâdununda haiz-i rey olan zat ikame edilir. Bu kalde âzalar için de câridir.

Tesavi-i âra husulünde reisin reyî iki rey addolunur.

Madde 8 — Aynı.

Madde 9 — Aynı.

Madde 10 — Aynı.

Madde 11 — Aynı.

Madde 12 — Aynı.

Madde 13 — Aynı.

Hey'et-i Umumiye

Madde 14 — Aynı.

Madde 15 — Aynı.

Madde 16 — Aynı.

Madde 17 — Aynı.

Madde 18 — Aynı.

* Kaynak: Hoover Institute Kitaplığı, Dağdeviren Koleksiyonu (Stanford, California).

Madde 19 — Aynı.

Madde 20 — Aynı.

Kasa, Tahsil-i Varidat, Sarfiyat ve Umur-u Tahririye

Madde 21 — Aynı.

Madde 22 — Aynı.

Madde 23 — Aynı.

Madde 24 — Aynı.

Madde 25 — Aynı.

Madde 26 — Aynı.

Madde 27 — Aynı.

Madde 28 — Aynı.

İnzibat

Madde 29 — Aynı.

Madde 30 — Aynı.

Madde 31 — Aynı.

Madde 32 — Aynı.

Madde 33 — Aynı.

Madde 34 — Aynı.

BELGE 4

Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti Talfınamesi

1 — Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti namıyla münhasıran ilmi ve müstakil, İstanbul'da bir cemiyet teşekkül etmiştir.

Cemiyetin Maksadı

2 — Cemiyetin maksadı evlâd-ı vatan içinde en ziyade nimeti maariften mahrum bırakılmış olan kürtler arasında maarif ve sanayiî neşir ve tamim etmektir.

3 — Cemiyet şimdilik İstanbul'da kürt çocuklarına mahsup iptidai bir mektep tesis ve ihyası ile meşgul olacak ve ahvali maliyesi erbab-ı hamiyet ve gayretin muavenat-ı insanîyetkâranesiyle müsait bir hale geldikçe ekseriyet-i sekenesi kürt olan kasaba ve karyelerde ve bittercîh muzlim bir halde kalan aşair ve kabail arasında mektepler tesis ve teksiri ile izalei cihetlerine çalışılacaktır.

14. maddeye kadar teşkilât.

15 — Aza-yı müessisenin ittifaq veya ekseriyeti ârâsı ile işbu talfınamenin tevzi ve tadilî mecazdır.

Müessisler

Bedirhanzade Emin Âli Bey.

Dr. Abdullah Cevdet Bey

Bedirhanzade Midhat Bey
 Erzurum Meb'usu Seyfullah Bey
 Hakkâri Meb'usu Taha Efendi
 Van Meb'usu Tevfik Bey
 Bedirhanzade Kâmil Bey
 Bedirhanzade Abdurrahman Bey
 Genç Meb'usu Mehmed Ef.
 Mîr Seyfettinzade Hüseyin Avni Bey
 Mîralay Mahmut Sami Bey
 Mîsr-ı Mahkeme-i Şer'iyede muvazzaf Diyarbekirli Mehmet Faik Ef.
 Bediüzzeman Sait Efendi
 Mutkâylı Halil Hayali Ef.
 Kürdi Zade Ahmet Ramiz

BELGE 5

 Şeyh Mahmud'un Bir Yazısı*
 (Çeviri)

I

(Kırmanşâh Vall-i Umumisi)¹
 Hükümet-i Kırmanşâhân
 Numara: 3071

Tarih 4 Şehr-i Cema'ül-sâni

Saygıdeğer âyân-ı emîr-i kul (başkumandan) ile emîr-i mahsus-ı hakîm ve reis-i il (vali-i umumî) hazretlerine,

Saygıdeğer Efendim... Yüce Sadr-ıâzâmımız Hazretleri,

Devlet ve milletimizin salâhı ve siyaset nokta-i nazarından gerekli görünen ...sınırlarla ilgili hükümleri Ankara devletine ve ordusuna bildirdik, bunlara ait kayıtlar bizde de bulunmaktadır ve bizim için de geçerlidir.

Ayrıca merkezden gelen yeni bir emri gizlice bildiririm ki, onlara [Ankara'ya] görünüşte hekimâne bir ittihad içindeymiş gibi davranın. Ama, gerçekte biz onlarla hiçbir surette birlik olmak istemiyoruz, dolayısıyla onların söylediklerine kulak asmayın. Dünya savaşından edindiğimiz tecrübe ışığında kendi asayişinizi koruyun, onlara mali kaynak vermek ve yardımda bulunmak kesinlikle yastaktır. Özet olarak vatansever aşiretlere ve onların huduttaki reislerin gizli olarak tebliğ edin ki Türk ordusuna hiçbir şekilde müdahale etmesinler ve yardımda bulunmasınlar.

Size göndereceğimiz bu tebliğ ile çatışan resmî yazılar geçici mahiyettedir.

 Şeyh Mahmud
 (İmza)

* Kaynak: Hoover Institute, Dağdeviren Koleksiyonu, Stanford, California.

¹ Vesika üzerine Osmanlı memuru tarafından not olarak düşülmüştür.

کرامت بیگم خانم دلت

تاریخ بم شهر اسفند ۱۳۰۲ طابق ۲ روح دلو تیل ام
ضیاء

حکومت کرمانشاهان

نوم ۳۰۰ ۱۰۱

جنابان سزا بصر ... آقایان ایریکم در اسیر خصوص حکم در اسیر ...

دم ابدی ۱۴۰۲

جب حضورت بصر ... بی آقای را شهر از زان دام نکرده ...

ظرفیاست رصبع دسی دوات امتت کد نیرت انی اوی نیست
 بیفت آفره و نظیان آنه لنام بود در روح بهم بیات و حکم صیدی
 دستگیر دهمش اجه شبت است (حیه بیجرب آنرا نمانه در بر
 که صادر شد برتر مر قلم سدد بطور عی امر به جود کلانی رشتی با فنا
 نامشردی ...) انان به پیوسته قلم درام سنایت در کلکتا کوا
 در لطافات آنرا حکم کنند بر تمون نه خنک بین شهر آسارش عرو
 مهددی غم اجرام سنایت منع و مانع سنایت فراموش
 در رس معددی که وطن خواهنه تیغ عمره انکه نما شوق
 عطفه رسوات بان ای ترک نزد و احداثت سیر رضایت
 وقت باندن و التزم ...

D/D

BELGE 6

Uçaklarla Atılan Seyyid Taha İmzalı
Farsça Bildiri*

İlân

Kamuoyuna Duyurulur

Yüce hükümet toplumun asayiş ve refahı için askeri bir harekât yapmak istemektedir. Hükümetin bu hareketten amacı kimseden intikam almak değildir. Fakat, Musul Vilâyeti sınırları içinde halkın asayiş ve refahını bozanların ortadan kaldırılmasını ve sürgüne gönderilmesini amaçlamaktadır. Lâkin, bu vilâyet sakinleri hiçbir şekilde bu hareketten kaygılanmasınlar, hiçbir yerde ve hiçbir şekilde yüce devletimizin askerlerine muhalif bir hareket yahut karşı koymada bulunmayarak, müfsitlerin hareketlerine iştirak etmeyecek güven içinde evlerinde otursunlar. Zira hükümet müfsitleri Musul Vilâyeti sınırları içinde tutmamak için kesin karar almıştır. Yurttaşlarımız evlerinde oturup direnişçilerin hareketlerine iştirak etmesinler. Başkumandanın çağıracağı herkes onun çağrısı üzerine korkmadan huzûruna çıksın çünkü hürmet ve saygıdan başka muamele ile karşılaşmayacaktır. Ancak, şüpheli görünüp bir de böylesine davetleri reddedenlere karşı düşman muamelesi yapılacaktır.

Esseyid Taha
Bağdad 28 Mart 923

* Kaynak: Hoover Institute, Dağdeyiren Koleksiyonu.

اعلان

خاطر عموم را مستحضر می نماید

مخاض برای تأمین آسایش عمومی حکومت اخبیه می خواهد. یک حرکت مسلکی بکنند و در این حرکت مئه و ده حکومت اتفاقاً هیچ شخص نیست فقط می خواهد آنها که در داخل حدود ولایت موصل این اخلال سایش عمومی شده اند طرد و تبعید نماید لهذا هر کسی که در این حدود می باشد به هیچ وجه از این حرکت مخالفت در طلبد البته به هیچ صورت و در هیچ جا مخالفت بسا اگر دولت قیمه نماید و اشترک در حرکت مفیدین نکند و در هر صورت از خود ملین بوده در خانه خود نشسته کناره گیری نماید زیرا دولت قیمه قسماً قرار داده که مفسدین را در داخل حدود ولایت موصل نکنداره لهذا لازمست اهالی عموماً در خانه خودشان نشسته آمده باشند اشترک در حرکت مقاومت کارانه نکنند در صورت همت از طرف فرماندهان کل هر کسی باشد بدون خوف لازمست بحضور مشارالیه بیاید زیرا خیل لطف و مروت خواهد دید اگر ترمه زده حاضر نشود حضرت مشارالیه او را مثل دهن خواهد داشت

شماره ۲۸ مارچ ۱۹۳۳

جایزه ای ۴۰۰۰۰۰۰۰

BELGE 7

6. Ordu Kumandanlığının Bir Yazısı

Osmanlı
Ordu-yu Hümayûnu
Başkumandanlığı Vekâleti
Şube

Numero
606

Altıncı Ordu Kumandanlığından Harbiye Nezaret-i Celilesine Mev-
rud 310 Numerolu Şifre Suretidir:

3-1-35 tarih ve harekât 333 numarolu şifreye zeyldir:

Arab Pınarında bulunan İngiliz Kaymakamlığının Gerkan aşiret
reisi Belarunin evinde ikamet ettiği ve gündüzleri otomobil ile ve
mezkûr reis ile birlikte civar köylerde dolaşdığı ve rüesanın Basru'
nin evine celb ettiği Arab Pınarından bildirilmektedir. Bu ise İn-
gilizlerin Urfa livasında, Süleymaniyede yaptıkları gibi kendi teş-
vikleriyle yeni bir Kürd hükümeti teşkil etmek veya Urfa livasını
Arab hükümeti hududuna ilhak eylemek ve binnetice elimizde ka-
lan vatan aksamını da parçalamak gayesini takib ettiklerine dair-
dir. İngilizlerin bu gibi hilâf-ı ahd ve hodserâne harekâtlarına ni-
hayet verilmesi için teşebbüsât-ı seria icrası mütemennadır.

Harekât Numero
402
4-1-35

تاریخ
۶-۶

X

آقای اردوبادخانم و بیگم خانم در روز ۲۵-۱-۲۰۰۰

۲-۱-۲۰۰۰ تاریخ و وقت بعد از ظهر شنبه ۱۰-۱-۲۰۰۰

عرب بخارند. بوشام انبار قانچاقمق قرقاقمق شیمی بولورمق اونه
 اوقات ایچی و قندوزوی اولمیس ایله دینور شیماجه برکده جوار کوردوه قوشی
 و روسانت بوردیک خان شعیب ایچی عرب یگانم بوردکده - بو ایله
 انگیزش ادرق و انده سیماه ده یاردقوی کده توفیقجه آتا بوردکده
 شتیق ایفک دیا اورق تواسی عرب کدهی حدوده ایله ایفک و بقیجه ایله قانچاق
 دله افاق عده یایم دله قانچاق ایفک دازور . ایفک بوردی
 خودمده و خدر کوا و قاتریم ۷-۱-۲۰۰۰ دوشنبه قیانا سیر اچری خاندور .
 ۲-۱-۲۰۰۰

BELGE 8

Güney Halkından Orduya Bir Yazı*

Suriye ve Filistin Harekât-ı Millîye Kumandanlığı Huzur-u Sâmisine
Marûz-ı Hallisânemizdir,

Min-el-kadım menba-ı ülema-yı kirâm ve meşayih bulunan ve
bayağı İslâmiyet ve taassub-u diyanet ve milliyetle müftehir olma-
sı meşhur-u âfâk olan Köysancak kazasının eşraf ve ahalisindeniz.
Ötedenberi teşerrüfüyle can atmakta bulunduğumuz asakir-i man-
surenin kemâl-i ihtiram ve ihtifalle kasabamıza duhûlünü müteak-
kib kavanin-i düvellye ve İslâmiye ve insaniyeye külliyyen mugayır
olarak İngilizler tarafından beldemizle etrafındaki köyleri tayyare-
ler vasıtasıyla bombardımana tutdurulub kısm-ı külli hâne ve ema-
kınılmızı harab, çoluk, çocuklarımızı âvâre eylediğini gören Remzi
Bey tarafından keyfiyetin zât-ı âli-i kumandan-ı efhemilerine arzı-
yla hasb-ül-emr dün gün şhrimizden ricatle Hadran'a çekildiği-
ne müteessir kaldığımız kadar lutf ve inayet-i sâmilerine müteşek-
kir olduksa da kalbimizde esasen temerküz eden hubb-i İslâmiyet
ve misâk-ı millimiz ahd ve yeminle tekid edilerek asakir-i İslâmi-
yenin her dürlü hareket ve tasminatına cansiperliğimiz bâki olub
zerrece fütûr getirmemiş olduğumuzun ve Nureddin Reis, İsa Ağa
ile bu babda rabita-i ittihad ve ittifakı teşyid eylediğimizden ke-
mâkân emr ü irade-i kumandan-ı efhemilerine hazır ve âmâde bu-
lunduğumuzun arzıyla takdim ve tahkim-i râsime-i sıdk ve ihlâsa
ibtidar kılınmıştır. Olbabda emr ü irade efendim hazretlerinizdir.
fl. 10 Teşrin-i evvel 338.

Gaffurzâde Hoynerzâde Gaffurzâde Gaffurzâde Gaffurzâde
Resul Hikmet Ahmed Cevdet Ahmed

Hoynerzâde Gaffurzâde
Abdülkerim Salih

* Kaynak: BBA-BEO Siyasî Kısım.

سوریه و فلسطین و عراق و یمن و جزیره یمن

مصدق: محمد فوزی

مدیریت نوبت‌ها و مراسم و مسایح و جشنواره و بیانی مسولیت و تعقیب دست و پایی که از آن مسولیت
 امانت گرفته و تقاضای آنرا در اولویت قرار دهد و در صورتی که حاکم منطقه در این باره
 کارهای خود را در اختیار قهرمان و کوهی متعاقب قوتیه دولت و سایر دولت به یکجا معانی و دلایل
 گرفته شده در این باره که در این میان راه را در دست بگیرد و به این ترتیب حاکم منطقه
 هرگز به خود اعتماد نداشته و در این باره که در این میان راه را در دست بگیرد و به این ترتیب
 و در صورتی که حاکم در این باره که در این میان راه را در دست بگیرد و به این ترتیب
 اولویت قوتیه است که در این باره که در این میان راه را در دست بگیرد و به این ترتیب
 هرگز به خود اعتماد نداشته و در این باره که در این میان راه را در دست بگیرد و به این ترتیب
 از این جهت که در این باره که در این میان راه را در دست بگیرد و به این ترتیب
 تقسیم و تقسیم است که در این باره که در این میان راه را در دست بگیرد و به این ترتیب

عقوبت
 حیدر
 عقوبت
 عقوبت
 عقوبت
 عقوبت
 عقوبت

BELGE 9

Kürt Teâli Cemiyeti'nin Çalışmalarına İlişkin
Meclis-i Vükelâ Kararı*Meclis-i Vükelâ
Müzâkerâtına Mahsus Zabıtname

Sıra Numerosu : 302

Tarihi: 19 Ramazan 1337

18 Haziran 1335

Hülâsa-i Meâl

Van, Bitlis, Diyarbekir ve Musul vilâyetlerindeki İngiliz mümessil-i siyasiyeleri tarafından o havalide sâkin Kürd aşairi üzerinde hükümet-i seniye aleyhine tahrikat ve ilkaatda bulunulmakta olduğuna dair şâyân-ı dikkat ihbârâtı havi mahallerinden mürsel telgrafname suretlerinin leffiyile vilâyet-i mezkûrede emniyet ve asayişin halelden vikayesini teminen ittihazı muktazi tedabir hakkında bâzı ifadâtı ve Kürd Teâli Cemiyeti'ne mensub bir takım zevât tarafından müstakill Kürdistan teşkili sadedinde vuku'u başkaca istihbar kılınan teşebbüsâtı hâkî Dahiliye Nezaretinden varid olan tezkere-ler bu babda Encümen-i Mahsus-i Vükelâca tanzim olunan mütalâanâmelerle birlikde okundu.

Nezaret-i müşarileyhanın suret-i iş'aratından vilâyet-ı şarkiyedeki İngiliz mümessil-i siyasiyelerinin o havalide sâkin ve asabiyet-i diniye ve milliyeye ile marûf Kürd aşairi rüesasını kâh külliyyetli para itası ve kâh cebr ü şiddet iracsi suretiyle elde etmeğe ve hükümet-i seniyeden iftirak ettirmeğe sâi oldukları ve bu havalin bir takım aşair üzerinde tesirat ve tehyicat-ı fevkalâdeyi müstelzim olmasıyla binnetice muhal-i emn ü sükûn hadîsâtâ sebep verebileceği ez-cümle Gelikoyan nahiyesi kurrası arasında berâ-yı telkinât keş ü füzâr eden İngiliz hakim-i siyasiyesinin telkinat-ı vakiadan dîlgir ve tehyic olan aşair tarafından katl edildiği anlaşılmıştır.

Kararı

Cümle-i iş'ar-ı nezaretden olduğu üzere mütarekenâme ahkâmınca düvel-i itilâfiye vilâyât-ı mezkûrenin herhangi bir tarafını iğtişâş zuhurunda işgal edebilüb mahall-i mezkûrede ise muhal-i emn ü asayiş bir hal vuku'a geldiği gibi mümessil-i siyasi ünvanı altında oralara gönderilen zevatın ekrad ve aşaire tesvilât ve tahrikatda bu-

* Kaynak: BBA-Meclis-i Vükelâ Mazbataları, No. 216, 18 Haziran 1335.

lunarak bu suretle salif-ül-zikr hakim-i siyasinin katli hâdisesi gibi vekayi'-i müessife ve muhal-i emn ü sükûna ahvâl-i vuku'unu teniyye ve ihzar edecek halâta sebebiyet vermeleri şâyân-ı nazar bulunduğuna binaen mümaileyhüm mümessillerin telkinât ve tahrikât-ı vakıalarına dair olan telgrâfnâmelerin birer suretinin bâtez-kere Hariciye Nezareti Vekâletine irsâliyle ahvâl-i mebhüsedan dolayı İngiltere mümessillîği nezdinde teşebbüsât-ı müessire icrası hususunun vekâlet-i müşarileyhaya izbarı tensib edildi.

Tezkere-i mezkûrede mevzu'bahs olan iş'arat vilâyatdan bir kısmı da mahallerince asayişin temin-i muhafazası için bir taraftan kuva-yi külliye-i askeriye sevki diğer taraftan İngilizlerin tesvîlâtına kapılan aşarın yeniden hükûmete istimâleleri ve henüz farkında olmayanların hükûmet-i seniyye karşı sadakat ve merbutiyetlerinin teyid ve teşviki zımında tahsisat itası ve jandarmaca olan nakayısın ikmâl-i lüzûmuna dair olmasıyla bu babda müdâvele-i efkâr olundukda mahall-i mezkûreye asker sevkine halen imkan mefkud ve nakden mühim miktarda fedakârlık ihtiyarına da hâl-i hazır-ı hazine gayr-i müsaid olub ancak jandarma kadrolarının ihtiyacat-ı vakia ile mütenâsib suretde hâl-i faaliyete ırcalı icab edeceği ve ma'hezâ emn ü asayiş berminval-i muharrer muhafazası esbabı bir taraftan istikmâl olmağla beraber diğer taraftan rüesayı aşairi hükûmete ısındırarak ve kendilerini tesvîlât-ı hariciden vikaye edecek tedabir ve teşebbüsât-ı mahsusaya da müracaat lüzûmu derkâr olmasıyla bunun için de rüesadan icab edenlerin nişan ve madalya ile ve kendilerine münâsib ünvanlar tevcihi suretiyle tatyib ve taltifleri ve içlerine oralarca yine kendi aralarında hüsn-i sît ile müştehir erbab-ı zühd ve tekvadan ve nafiz-ül-kelim zevat-ı mu'tebere den nâsihlar izamiyla mümaileyhüm tarafından hâl ü zamanın ehemmiyet-i fevkalâdesi kendilerine ifham edilmesi ve irşadatda bulunulması lâzım-ül-tevessül tedabir cümlesinden olmasına binaen vilâyat-ı mezkûreye bu babda talimat-ı mahsusa ita ve mahall-i memuriyetlerine müteheyyi'-i azimet bulunan Diyarbekir Vali-i lâhikî Faik Ali Bey'e de vesaya ve tenbihat-ı lâzımının ifası ve encümen-i müşarileyhin cümle-i mütalâatından olduğu vechile devlete karşı pek ziyade ibraz-ı merbutiyet ve sadakat etmekte olan Şırnak Reis ağası Sürzâde Abdurrahman Ağa'ya Kürd kulübü gibi teşkilâta lüzûm olmadığının tebliğiyle beraber vilâyetce hizmetinden istifade olunmak üzere mümaileyhin icab-ı hâle göre münâsebât ve muhaberâtda bulunulması lüzumunun ilâveten Bitlis vilâyetine iş'arı ve ağa-yı mümaileyhin münâsib bir rütbe ile taltifi zımında iktiza-yı muamelenin ifa olunması hususlarının Dahiliye Nezaretine ve salif-ül-beyân vilâyetlerde nüfûz-u hükûmetin istikrarı için icab edenlere tevzi' olunmak üzere münâsib miktar akçenin temin-i tedarikiyle mahallerine irsâli için nezaret-i müşarileyha ile bilmuhabere ifa-yı muktezasının Maliye Nezareti Vekâletine ve ahvâl-i harbiye ilcasıyla Konya ve Ankara vilâyetlerine

İskân edilmiş olan Kürd ahalinin memleketlerine iadesi ve bunların efrad-ı aşairden olmaları hasebiyle seferberlikden fazla kalan hayvanat ve çadırların cihet-i askeriyece kendilerine itası münâsib görüldüğünden gerek hususun gerek bervech-i bâlá temin-i emn ü asayişe müteallik tedabir ve mikdaratın Harbiye Nezaretine tebliği tezekkür kılındı. Bir de asıl şayân-ı dikkat ve bilvücuh haiz-i ehemmiyet olan şey her tarafca olduğu gibi bilhassa vilâyat-ı şarkiyede eiyem mevcut ve müstahdem bulunan ve bundan böyle gönderilecek olan büyük ve küçük bilcümle memurinin mahallerine ehemmiyetiyle mütenâsib rüyet ve iktidarı haiz erbab-ı kiyaset ve fetanetden intihab ve tayinleri keyfiyeti olmasıyla bu cihetin de hemişe nazar-ı itinadan dür tutulmaması akdem umur görülmüştür.

Kürd Teâlî Cemiyetine taallük eden fıkârata gelince: Cemiyatin suret-i teşekkülü ve tabî olacağı ahkâm ve şerait kanun-ı mahsusı ile muayyen ve bunun hilâfında hareket takibat-ı kanuniyeyle müstelzim bir keyfiyet olmağla bahs olunan cemiyetin gerek Dersaadet hey'et-i merkezîyesince gerek şu'abâtınca şerait-i mevzua-i kanuniye temami-i itba' lüzümü derkâr olmağla vilâyat-ı mezkûrenin Saltanat-ı Osmaniyeden iftirakı için dahilden ve haricden vuku'bula- cak tesvîlât ve tahrikat hakkında aled-devam istitlâat ve istiknâhât- da bulunmak ve harekât-ı mebhuse inhaya karşı vacib-ül-ittihaz-ı tedabir ve teşebbüsata tevessül ve bilhassa burada mukim Kürd mu- teberanı ve vücûhuyla temasda bulunarak kendilerini irşad ve ikaz eylemek gibi vezaifle işgal eylemek üzere Haydarîzâde İbrahim Efendi Hazretleriyle Abuk Ahmed ve Bahriye Nazırı Avni Paşalar Hazeratından mürekkeb bir daimî encümen-i mahsusı teşkilî münâsib mütalâa kılındı.

(Hey'et-i Vükela'nın imzaları)

مجلسین وکلاء

تاریخ

مجلسین وکلاء

مذاکرته مخصوصه صیقل مذ

خارجی مال

در این مجلس در روز دوشنبه ۱۹۰۸ و در تاریخ ۱۹۰۸ ...
 و در تاریخ ۱۹۰۸ ...
 و در تاریخ ۱۹۰۸ ...
 و در تاریخ ۱۹۰۸ ...
 و در تاریخ ۱۹۰۸ ...

تقریر

جناب آقایان! در این مجلس ...
 و در تاریخ ۱۹۰۸ ...
 و در تاریخ ۱۹۰۸ ...
 و در تاریخ ۱۹۰۸ ...
 و در تاریخ ۱۹۰۸ ...

هر چه از این اسباب بر طرفه دیگر باشد و بر طرفه دیگر قرار گیرد این صیغه بر وجه دیگر نیز میسر خواهد بود
 و قیاسی است تا بر دستانت مخصوصه در جهت از روی درکار خواهد بود و در سواد به جای این که نشان برادران
 و کثرتی است مناسب عنوان تو حیرت هر چند در تقییم و در نظریه و در غیره او را در هر یک که آرد از حق صیغه است مشهوره باید که در هر
 و مانند تقییم زلاته مقدره در نامحذوف است بر طرفه در حال و زمانه اکتفا نموده اند و هر چه از این اسباب در دستانت
 بر طرفه از این اسباب نیز در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 بود حق فایده های که در هر صیغه از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 بر طرفه از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 و آنچه در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 حکایت است استعجابی که در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 با ظاهره انشاء تقاضای مال و نقد و کفایت و اهل و غیره از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 و چهاره و در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 کوزه نیکو کردن بر طرفه از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 اهل و شایان دقت و با توجه به آنکه اکتفا در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 بر طرفه از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 و تقییم و کیفیت اسباب بر طرفه از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت

که در تمام صیغه تعدیج قنانه کلید : حیثیات صورت تکلیف و تابع الملحقه اطلاق و شرایط قانونی مخصوصه در هر یک
 هدفی است حکایت تعقیبات قانونیه استدرم رکبیتا بعد صیغه اولیا بر صیغه کن در رسالت حکایت مرکزیت که در هر یک از این اسباب در دستانت
 سبب است بر طرفه از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 و قیاسی است تا بر دستانت مخصوصه در جهت از روی درکار خواهد بود و در سواد به جای این که نشان برادران
 و کثرتی است مناسب عنوان تو حیرت هر چند در تقییم و در نظریه و در غیره او را در هر یک که آرد از حق صیغه است مشهوره باید که در هر
 و مانند تقییم زلاته مقدره در نامحذوف است بر طرفه در حال و زمانه اکتفا نموده اند و هر چه از این اسباب در دستانت
 بر طرفه از این اسباب نیز در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 بود حق فایده های که در هر صیغه از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 بر طرفه از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 و آنچه در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 حکایت است استعجابی که در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 با ظاهره انشاء تقاضای مال و نقد و کفایت و اهل و غیره از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 و چهاره و در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 کوزه نیکو کردن بر طرفه از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 اهل و شایان دقت و با توجه به آنکه اکتفا در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 بر طرفه از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت
 و تقییم و کیفیت اسباب بر طرفه از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت در هر یک از این اسباب در دستانت

(Handwritten signatures and stamps, including the name 'محمدرضا' and other illegible signatures)

BELGE 10

İngiltere Hükümeti Tarafından Kürtlere
Sunulan Beyanname*

Bab-ıâli Dahiliye Nezareti Kalemi Mahsus

1 — Ermenilerle Kürtler tarafından meskûn arazilerin istikball meselesi Sulh Konferansında tahrir edilecektir. İşbu konferansta Kürtlerin hukuku kaybettirilmeyecektir.

2 — Mezkûr karar verilinceye kadar Kürdistan'da sâkin umum milletlerin her tarafta kanuna riayet etmelidirler.

3 — Türkiye hükümetinin emri üzerine Ermenilerin tehcir ve taktil meselesinin tatbiki hususunda evamir-i cânıyaneyi veren memurların medeniyet icabatından olarak cezalandırılacaklardır.

4 — İslâmcıları katleden Ermeniler de haklarında aynı muamele tatbik edilecektir.

5 — İslâmların hanelerindeki saklandırılmış bulunan Ermeni muhacir kızlarıyla kadınları derhal serbest bırakılmalıdır. Cebr ile alınan emvâl-i metruke ve gayrı metrukenin dahi sahib-i şer'ilerine iade olunmalıdır.

6 — Kürtlerin muharebe esnasında irtikâbetmiş oldukları harekât-ı na marzıyenin İngiltere Hükümetinin intikam nazarı ile bakılmayacaktır.

7 — Mezkûr arazilerde sâkin bulunan her iki unsurun davalarında hükümete müracaat etmelidirler. Hiss-i intikam ve garaz daire-sinde hareket etmemelidirler. Her ikisi de tezvırata kapılmamalıdır-lar. Bil'akis meveddet ve ittifak ile yaşamaya esbabının istikmal etmelidirler.

8 — İngiltere Hükümeti işbu mevaddın tatbiki harflıyen görmek arzusunda'dır. Kanuna muhalif muamelelerle iftira edenlerin adale-tin şiddetiyle cezalandırılacaktır.

Halep Mintikası
İngiliz İşgal Ordusu
Kumandanı
Grigori

* Kaynak: BBA - BEO / Siyasî Kısım (Metindeki ifade bozuklukları düzeltilmemiştir).

بیاد موصوف

انگیزه مکتوبی طرفه کرداره در بیان بیاد

ایستادگان و اولاد که سکون از امیدوار استغناء سلیح فرقه است و تقرباً به یکدیگر...
عمری بینا بیدید مید...

شکر فراد در اینجه کورستانه و کسانعم سلطه هر لونه نازده حلیت اینجه در
تکره مکتوبه ارضه و نه واریدنه سحر و نقل سلسله نطقه حقوقه و اورا بیایانه و ویرنه مکتوبه
سختا عیاشانه که درجه برادر بیز مقدر...

استادان فاضل اینده ایستاده و مقدره و حبه ساله نظیره یار مکتوبه
استادانک مبارزه و کنی حافله بربسته برطه ارضی و با مقدر ایله قانونده و در حال سربسته و نظیره
همین آناه اول مذکور و غیر مذکور که در حق سامت سربسته اعاده اولم...

کردار و کنی عیاشانه و از نگاه نمیده اوله قله و حرات نازمینه که انگیزه مکتوبه حقیر تقرب
بالمه حقه...

شکر اولیاده و کسانعم برطه هایت عفتک و حلاله و مکتوبه راجعت اینجه در... حبه استقام و غیره
و اینه در کتبا مکتوبه در... هر ایکسی و نه تریانه قایما مکتوبه در... حله حودت و اقلایه
باشانه اسبابک مکتوبه اینجه در...

انگیزه مکتوبی سبب مکتوبه نظیره حریفاً کور مکتوبه از دست و در... قانده مخالف سالار اوله انزایه کرد
مکتوبه سبب برادر بیز مقدر...

مجلس تنظیم اینکله استقامت و در...
فرمانده ای مکتوبه
فرستاده

XII SOSYAL DEMOKRAT FIRKASI

KURULUŞ YILI : 23 Kânun-ı evvel (Aralık) 1334 (1918)¹

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: İstanbul, Şişli, Cadde-i Kebir, 104 numaralı özel daire — Sonraki adres: Sirkeci, Hamidiye Caddesi, İsmail Paşa Hanı².

KURUCU VE YÖNETİCİLER: Dr. Hasan Rıza Bey (Reis), Kâzım Bey (daha sonra Mirilivalık'tan mütekit Halit Paşa³, Yorgaki Efendi (Kâtib-i Umumi), Dr. Lebip Bey (Kâtib-i Umumi Muavini), Cemal Efendi ve Salim Bey (Kasadar ve muavini). Öteki Üyeler: Mehmet Esat Bey, Muallim Osman Nuri Bey, Muallim Abdullah Bey, Cemil Elsebuki Bey, Hamdi Bey, İbrahim Bey, Kaptan Seyit Ali Efendi⁴.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Kuruluş ve Örgütlenme Sorunları

RUS İhtilâlinin patlak vermesinden sonra kurulmuş olan Fırka kendisini İkinci Enternasyonal'e bağlı saymıştır⁵. Kuruluş hazırlıkları sırasında, merkezi Brüksel'de olan Enternasyonal'le ilişki kurulmuş, programlar getirilmiştir⁶. Bu bakımdan Sosyal Demokrat Fırkası, öteki partilere oranla kendisini farklı saymıştır.

¹ Programın resmî makamlara sunulduğu tarihtir. (Bk. s. 232, Belge 1).

² Birinci baskıda Fırka'ya ilişkin bilgileri, 1952 yılında yeniden kurulmuş bulunan Sosyal Demokrat Partisi lideri rahmetli Cemil Alpay'la 16 Temmuz 1948 tarihli konuşmamızda edindiğimizi belirtmiştik. Fakat BBA, Cemiyetler Dosyasında adresi değişik bulduk. Aynı dosyada adı geçen adresin değişikliği de yazılıdır.

³ Fırkanın 1919 yılı yazılarında bu isim vardır.

⁴ BBA, aynı belgeye göre.

⁵ TİTE arşivindeki, 24 Ağustos 1338 (1922) bir raporda bu durum belirtilmiştir — yine bk. Alemdar 1919, Sayı 79 - 1389, s. 3.

⁶ Nitekim bu nedenle Millî Ahrar Fırkasıyla birleşeceği haberi yalanlanmıştır: "Sosyal Demokrat Fırkasından: 28 Teşrin-i evvel 1335 salı günkü nüshanızda, Sosyal Demokrat Fırkası delegelerinin Millî Ahrar Fırkası'na, birleşmek üzere gönderildiği havadisi görülmüştür. Bu havadisi veren sizli iğfal etmiştir. Ve yalandır. Bilmeyiz böyle esassız havadisleri gazetelere vermekten ve neşret-

Kuruluş sorunları içinde Vahidettin'in rolü tartışmalıdır⁷.

Demokrat Fırkası örgütlenememiştir. Özel bir yayın organına da sahip olamamıştır. Bütçesi çok zayıf kalmıştır. Kongre niteliğinde iki toplantı yapılmış, ikincisinde Dr. Hasan Rıza Bey düşürülmüştür⁸. Fırka'nın iç çatışmaları hakkında bilgilerimiz yeterli değildir.

Mütareke döneminin küçük partilerinden biri olmakla beraber, Fırka kendisinden sözettirmiştir. Fırkalararası girişimlere katılmıştır. Ahmet Rıza Bey'e verdiği yanıtta, Wilson Prensipleri doğrultusunda çalışacak bir temsilciyi Avrupa'ya göndereceğini bildirmiştir⁹.

Fırka, reisi tarafından Birinci Şura-yı Saltanat'ta temsil edilmiştir.

Sosyal Demokrat Fırkası da meclissiz bir dönemde ve parlamento dışında kurulmuş olmanın özelliklerini taşır. Umudunu 1919 genel seçimine bağlamış fakat adayları kazanamamıştır¹⁰.

Fırka, işçi ve küçük san'atkârları (zanaatkârları) örgütlemeyi, milletlerarası sosyalizmin yüklediği bir ödev saymıştır ve sosyalizm konusunda polemik alanına atılmıştır¹¹.

2. Fırka'nın Sonu

Bu dönemin siyasal partilerinden bir çoğu gibi, 1919 seçiminin sonu Fırka'nın adı duyulmaz olmuştur.

mekten ne lezzet duyarlar. Efendim, Sosyal Demokrat Fırkası, sosyalist bir fırka olmasına ve demokrasi esasının tatbiki ile muvazaf olmasına nazaran, milliyet prensiplerini takibeden küçük bir fırka ile temastan ne fayda temin edebilir. Bu mantığa da muvafık değildir. Lütfen bu yalanın tashihi (düzeltilmesi) ile fima-baad Fırkamız hey'et-i merkeziyesinden memhuren (mühürlü olarak) takdim kılınacak vesail müsteniden Fırkamız hakkında neşriyatta bulunulmasını rica eder ve muhterem Alemdar gazetesinin Sosyal Demokrat Fırkası'nı gayet ciddi ve kendi prensiplerinde azımkâr tanımasını istirham eyler ve takdim-i ihtiramat-ı fal-ka eder efendim." (Alemdar 1919, Sayı 319 - 2620, s. 1)

⁷ Sayın Cemil Alpay konuşmamızda, kuruluşu için Vahidettin'e başvurulduğu, formalitelerin bu sayede çabuk tamamlandığını söylemişti. Oysa Lütfi Simavi Bey bu konuda şu satırları yazmıştır: "... Reis Dr. Hasan Rıza ve Reisvekili Mirilvalıktan müteakıt Halit Paşa Mabeyn-i Hümayun'a geldilerse de Zât-ı Şâhâne bu zevatı kabul etmedi" (A.g.e., s. 216).

⁸ Bu toplantıların tarihleri bilinmemektedir.

⁹ Söz, 1919, Sayı 81.

¹⁰ Adaylar: Reis Dr. Hasan Rıza Bey, Reis vekili Halit Paşa, Kâzım Bey ve maliyecî İbrahim Beyler (İkdam, 26 Teşrin-i sani 1335).

¹¹ İkdam sahibi Ahmet Cevdet Bey'e "Sosyal Demokrat Fırkası'nın Cevabı" (Katki, yıl 5, sayı 10, s. 11 - 13).

B. SOSYAL DEMOKRAT FIRKASI'NA İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Kuruluş Başvurusu*

Sosyal Demokrat Fırkası

Amacı: Devlet ve milletce kabul alınan "Wilson Prensipleri" dairesinde muhtac bulunduğumuz teceddüdât-ı asriyeye sarf-ı mesal eylemek.

Merkezi: Şişli'de Cadde-i Kebirde 104 numarolu daire-i mahsusa bilâhare Sirkeçide Hamidiye caddesinde İsmail Paşa hanına nakl edilmiştir.

Başvuru Tarihi: 22 Kânun-ı evvel 1324

Reis: Doktor Hasan Rıza Bey.

Reis Vekili: Kâzım Bey

Kâtib-i Umumi: Yorgaki Efendi

Kâtib Muavini: Doktor Lebib Bey

Kasadar: Cemal Efendi

Kasadar Muavini: Salim Efendi

Aza: Mehmed Said Bey, Muallim Osman Nuri, Muallim Abdullah, Dava Vekili Cemil El-Subûti Efendilerle mütekaid Miralay Hamdi, mazulinden İbrahim ve kaptan Seyyid Ali Efendi'den mürekkeptir

BELGE 2

Sosyal Demokrat Fırkası Programıdır**

1.ci Madde — Merkezi İstanbul'da olmak üzere bir sosyal demokrat fırkası teşekkül etmiştir. Fırkaya, esas programını kabul eden bilâ tefrik-i cins ve mezhep herkes dahil olabilir.

2.ci Madde — Fırkanın hey'et-i idaresini müessislerden 13 kişi teşkil ederler. Bunların vezaifini gelecek sene Temmuz iptidasına kadar takriben 1.5 sene devam eder ve her sene Temmuz iptidasında

* Kaynak: BBA - Cemiyetler Dosyası.

** Kaynak: Rahmetli İbrahim Kavur arkadaşımızın Cemil Alpay'ın elindeki tek programdan kopya ettiği metindir.

bir içtimaî umumî akdolunarak hey'et-i idare bilintihap teccid olunur. Hey'et-i idareden çıkanların tekrar intihapları caizdir.

3.cü Madde — Fırkaya dahil olacak zevat usulen kabul varakasını imza edecek ve aza-yı firkadan 3 kişi imzalarile tavsiye ve şahadetleri buna inzımm edecek badehu hey'et-i idare kararile kayıd ve kabul olunacaktır.

4.cü Madde — Sosyal Demokrat fırkasına dahil olanlar Fırka sandığına duhuliyeye olarak (1) lira verecek ve her ay 10 kuruştan aşağı olmamak üzere sia'i haline göre bir meblâğ itasını taahhüt eyliyecektir.

5.ci Madde — Taahhüdât-ı maneviye ve maddiyesinde mazeret-i hakikiyeye müstenit olmayarak terahi ve tekâsül edenler haklarında hey'et-i idarece adli hakkaniyetle tatbikat-ı medeniyede bulunacaktır.

6.cü Madde — Hey'et-i idarenin vezaifi evvelâ: Fırkanın programını hakkile tatbik etmek, diğer memleketlerde sosyal demokrat fırkalarile teyit ve tevsi, rabita-yı hakikiye'ye ciddiyetle çalışmak ve beynelmilel teşkilâta her suretle dahil olmak, saniyen; fırkanın varidatını ahz ve kabul ve bunu herhalde program dahilinde fırkanın maksat ve gayesi uğrunda sarfeylemek, hey'et-i umumiyeye her sene bir raporla fırkanın icraat ve mesaisine ve varidat ve mesarifine dair muntazam malûmat vermek ve hey'et-i umumiyenin mukarreat-ı umumiyesini hakkile infaz etmek, muamelât ve müzakeratın hüsn-ü cereyanına fevkalâde dikkat etmektir.

7.ci Madde — Hey'et-i İdare müzakerat ve muamelâtın hüsn-ü cereyanı için içlerinden bir reis, bir reis vekili, bir katib-i umumî, bir muavin, bir kasadar, bir de muavin intihap ederler. Bunların vezaifi nizamname-yi mahsusla tanzih kılınacaktır. Hey'et-i idare lüzüm görürse hey'et-i umumiyeyi vaktinden evvel ve her dakika davet eder. Azadan 30 kişi imzalarile hey'et-i idareye, hey'et-i umumiyenin fevkalâde olarak davetini mutazammın bir talebi tahriri-i muhik vuku bulur ise hey'et-i idare hey'et-i umumiyeyi derhal içtimaa davete mecburdur.

8.ci Madde — Hey'et-i umumiye mün'akid olunca müzakeratı tanzım ve teshil zımmında içlerinden iki kâtip nasbederler. Ve hey'et-i idare reisi hey'et-i umumiyeye riyaset eyler. Ancak kâtib-i umumî mevkilini muhafaza eder.

9.cü Madde — Fırkanın gayeleri: Alelumum işçilerin amele ve çiftçilerin tanzimi âmâl, ve teşriki mesalleri, bilcümle teşkilâtın sosyal demokrat esasatına ifrağı, teşkilât-ı iktisadiye ve siyasiyenin bu esas üzerine tanzimi, sermayedaran şirket ve cemiyetlerinin yine sosyal demokrat prensiplerine tevfiği, bu suretle tedvir-i muamelâtı, ziraf, sımayî, iktisadî sendikalar teşkilî bu sendikaların iştirak ve tevhid-i âmâli hattâ bu esaslardan kavaninin tedvini, beynelmilel sosyal demokrat teşkilât-ı umumiyesile teşriki, işçilerin bilcümle hukununun ve hassaten sermayedarlara karşı müdafaası zımmında tea-

vün cemiyetleri teşkili, işçilerin temin-i maişet ve terfih halleri ve her nevi avarızda onlara ve allelerine muavenet-i maddiye ve maneviye- nin temini, Rey-i âm usulü ile intihabat icrasının tesbiti, meclis-i umumî ve meclis-i Belediyeye bilintihap dahil olacak aza vasita- sile alelumum teşkilât ve tesisatta sosyal demokrat esasatının ha- kim ve nâzım kılınmasıdır.

10.cu Madde — 9.cu maddenin hey'et-i umumiye ekseriyetile ve beynelmilel sosyal demokrat kongrelerinin tadilât-ı umumiyesile tâ- dil ve tavzihli mecburidir.

11.ci Madde — İşbu programın mevad-ı sairesinin tadil ve teb- dilî hey'et-i umumiyenin ekseriyeti ârâsile olur. Hey'et-i idare bun- ların hiç birini tebdil ve tadil edemez.

12.ci Madde — Fırkanın merkez-i umumisi Dersaadettedir.

Tarih-i tesisi ve Tasdikı
23/Kânun-ı evvel Sene 1334
Fı. 17 Rebiyülahır Sene 1331

1919

- XIII. *Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası*
- XIV. *Wilson Prensipleri Cemiyeti*
- XV. *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*
- XVI. *Osmanlı Mesai Fırkası*
- XVII. *Nigenban Cemiyet-i Askeriyesi*
- XVIII. *Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti*
- XIX. *Osmanlı Çiftçiler Derneği*
- XX. *Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti*
- XXI. *Teali-i İslâm Cemiyeti*
- XXII. *Türkiye Sosyalist Fırkası*
- XXIII. *Vahdet-i Milliye Heyeti*
- XXIV. *Türkiye'de Arnavut Teavün Cemiyeti*
- XXV. *Lâz Tekâmül-i Milli Cemiyeti*
- XXVI. *Milli Ahrar Fırkası*
- XXVII. *İngiliz Muhipler Cemiyeti*
- XXVIII. *Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası*
- XXIX. *Türk Teâli Cemiyeti*
- XXX. *Osmanlı Musevileri İntihap Cemiyeti*
- XXXI. *Osmanlı İlâ-yı Vatan Cemiyeti*
- XXXII. *Milli Türk Fırkası*
- XXXIII. *Türk Fransız Muhipleri Cemiyeti*

XIII

SULH VE SELÂMET-İ OSMANİYE FIRKASI

KURULUŞ YILI: 14 Kânun-ı sani (Ocak) 1335 (1919)

KURULUŞ YERİ ve MERKEZİ: İstanbul, Meydancık, Ananyadı Han, 9 Numaralı Daire.

KURUCU VE YÖNETİCİLERİ: Kurucular: Fazıl Efendi (Ulema-dan), Mehmet Ali (Feşci) Bey, Hüseyin Hakkı Bey, Ferit Paşa. Yönetim Kurulu:¹ İsmail Hakkı Paşa², Yahya Adnan Paşa³, Asaf Muammer Bey,⁴ Soysallıoğlu İsmail Suphi Bey,⁵ Câmi Bey (Sabi-k Dahiliye müsteşarı ve Fizan meb'usu), Mehmet Ali Kasım Bey (eski şebenderlerden), Kudret Hâki Bey, Osman Nevres Bey, Mehmet Refik Bey ve Fazıl Efendi.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. İkili Birleşme ve Kuruluş

FIRKA, gelişmelerin beklenen sonucu olarak Sulh ve Selâmet Cemiyeti ile Selâmet-i Osmaniye Fırkası'nın birleşmeleriyle oluşmuştur⁶. Yeni Fırka doğuş nedenlerini, daha önceki bildi-

¹ Söz, 17 Kânun-ı sani (Ocak) 1335 (1919), Sayı 66 - Alemdar, 17 Kânun-ı sani 1335.

² 1908 - 1918 döneminde Mutedil Hürriyetperveran Fırkası yöneticilerinden ve liderlerinden (Bk. C. 1, s. 214 - 218).

^{3 4 5} Her üçü de istifa etmişlerdir. İstifa yazıları için bk. Söz, 1 ve 24 Ocak 1919 - Osman Nevres için ise bk. s. 240 not 18.

⁶ Söz, birleşme olayını şu satırlarla değerlendirmiştir: "Geçenlerde imtizaç etmiş olan Osmanlı Sulh-ü Selâmet Cemiyeti ile Selâmet-i Osmaniye Fırkası'ndan müteşekkıl yeni bir heyet-i siyasiyeye, heyet-i idarece bu kere cereyan eden müzakerat neticesinde Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası namı verildiği istihbar kılınmıştır. Bu surtle iki heyet-i siyasiye bir program ve bir isim, bir nizamname altında kat'iyen mezc ve tevhit edilmiş, ortaya kuvvetli yeni bir fırka çıkmış oluyor ki, selâmet-i mülk ve millet uğrunda çalışacak bu yeni fırkayı hürmetle selâmlar ve faaliyet-i vatanperverânesinden pek çok icraat hüsn-ü ümit eyerleriz. Bâdema Sulh-ü Selâmet Cemiyeti ile Selâmet-i Osmaniye Fırkası'na ait muhtelif şubeler Sulh ve Selâmet-i Osmaniye namı altında birleşerek tamamen kaynaşacaklar ve o suretle faaliyet göstereceklerdir" (31 Ocak 1919) - yine bk. Yeni Gazete, 15 Kânun-ı sani 1919 - Alemdar, 16 Kânun-ı sani, s. 2.

risinde (19 Aralık 1918) saptamıştı: Siyasal partilerden yoksun meclislerin diktatoryası "on senelik tarih-i meşrutiyetle" kanıtlanmıştır. İç barış ancak militarizmden yapılacak tasarrufla sağlanabilir. Bu amaçla Fırka meşrutiyet ve demokrasi ilkelere dayanarak siyasal hayata atılmaktadır.

2. Örgütlenme ve Çalışmalar

Fırka, İstanbulda ve bazı vilâyetlerde şubeler açmıştır⁷.

Fırka'nın çalışmalarında itici gücü İttihad ve Terakki düşmanlığı olmuştur. Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Cemiyeti'nin başlattığı sorunu devam ettirmiştir⁸. İttihatçıların —suikastler dahil— idam ettirdiği kişilerin aranmasına girişmiştir. Fırka da, İttihat ve Terakki'yi genel bir suçlamayı devam ettirerek, "Harbi Umumi" yenilgisinin tek ve baş sorumlusu olarak ilân etmiştir⁹. Olumlu saydığı tüm ilişkileri İttihatçı düşmanlarıyla kurmuştur.

Ne var ki İttihatçı düşmanlığı, yüzde yüz Hürriyet ve İtilâf dostluğu da değildir. Nitekim, Fırka liderlerinden Ferit Paşa'nın Damat Ferit Paşa kabinesinde Harbiye Nazırlığını kabul etmesi, Fırka'yı karıştırmıştır. Ferit Paşa'nın partisiyle ilişkisi kalmadığı kamuoyuna duyurulmuştur¹⁰. Bir yandan da, Hürriyet

⁷ Kuruluştan on gün sonra, Kocamustafapaşa ve Çorlu şubeleri açılmıştır (Söz, 24 Ocak 1919, s. 2) - Beyoğlu şubesi, Cerrah Mehmet Efendi oğlu ve ihtiyat zâbiti Kemal (Temti) bey tarafından açılmıştır (Linardi sokağı, No. 7). Tophane ve Ayazpaşa şubeleri de, bu şubece desteklenmiştir (Arşivimizdeki özel mektuplardan) - İzmit şubesi reisi, askeri kaymakam emekliisi Ragıp Bey (Söz, 31 Ocak 1919), Ankara şubesi Şehsuvarzade Hacı Osman tarafından kurulmuştur. İzmir şubesi Hasan Tahsin (Osman Nevres) Bey tarafından kurulmuştur (Tarık, 13 Eylül 1919). Nevres Bey, daha sonra istifa etmiştir. (Bk. s. 240, not 18) yine basında Kartal, Adapazarı, Çanakkale, Koçhisar, Ünye şubelerinin açıldığı haberleri görülmüştür (İkdam, 11 Temmuz 1919).

⁸ Selâmet-i Osmaniye Fırkası'nın programı da, beyannamesi de — yalnız parti ismi değiştirilerek — harfî harfine kabul edilmiştir. Belge olarak verilmiştir, bk. s. 243 Belge 1. (Bu belgeler bize rahmetli Hakkı Tarık Us tarafından verilmiştir).

⁹ Fırka Kâtib-i Umumi'si Ferit Paşa'nın demecinden (Tarık, 12 Ağustos 1919) - 10 Mart 1919 tarihli Fırka Beyannamesi (Söz, sayı 114, 10 Mart 1919).

¹⁰ İkdam'ın haberi: "Harbiye Nezâretine tayin olunan Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası Kâtib-i Umumisi Ferit Paşa'nın bu fırka ile bir alakası kalmadığı Fırka merkezinden bildiriliyor (30 Haziran 335) Gazete, Paşa'nın bu mevkie Fırka'dan istifa koşuluyla getirildiğini, verdiği habere eklemiştir. Bu durumda, bu koşulun hükümet cephesince ileri sürülmüş olabileceği düşünülebilir.

ve İtilâf'a yardımcı olunması Fırka üyelerinden istenmiştir¹¹. Çelişkiler birbirini izlemiş, Miralay Sadık Bey'in girişimi üzerine Sulh ve Selâmetçilerin Hürriyet ve İtilâf'la beraber çalışacakları haberi bu sefer yalanlanmıştır¹².

Fırkanın başka partilerle olan ilişkiler alanında, özellikle partilerarası anlaşmalar konusunda, faal ve kararlı olduğu görülür.

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası'nın çağrısını Fırka İttihatçı muhalifi olarak yanıtlamıştır¹³. Ahmet Rıza Bey'in çağrısı da, Fırka'ca benimsenmemiş, temsilcileri toplantıyı terk etmişlerdir¹⁴. Yine Fırka *Milli Kongre* ile de anlaşamamış, toplantılara katılmama kararı almıştır.

¹¹ "Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası heyet-i merkezlyesinden: Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın hükümeti ele almış olması dolayısıyla diğer fırk-ı muhalifinin adem-i memnuniyetleri yolunda bazı rivayatin deveren ettiği işitiliyor. Halbuki vatani bu hal-i perişâniye sürükleyen İttihat ve Terakki hükümetinin hakiki muhaliflerinden her hangi bir fırka hükümeti ele almış olsa, diğer fırkaların asla hilâfgir olması vârid-i hâtır olamaz. Hükümet menafi-i âliye-i vataniyeyi temin edecek yolda icraatı madeletkârisinde devam ettikçe fırkamız tarafından her türlü muavenet ve müzaheretle asla kusur edilmeyeceği, tabii bulunduğunu beyana lüzum gördük" (Söz, 10 Mart 1919, No. 114).

¹² *Zaman* gazetesinde (4 Temmuz 1335) verilen bu haber "Miralay Sadık Bey'in teşebbüsü üzerine Hürriyet ve İtilâf'la teşrik-i mesaiye karar verildiği" şeklindedir. Daha sonra yalanlanmıştır. (Söz, 6 Temmuz 1335, s. 2).

¹³ Hürriyetperver Avam Fırkası'nın daveti için bk. Söz, 26 Ocak 1919 — Fırka'nın kararı: "Hürriyetperveran Avam Fırkası Riyaset-i Aliyyesine.

"Reis Beyefendi Hazretleri,

"Vatanın istiklâli ile milletin hukuk-ı hayatîyesini temin için firak-ı siyasiyenin nasıl çalışmaları mevzuu üzerine müzake icrasına dair daveti mutazammın tezkire-i aliyeleri ahzolundu. Bu keyfiyetin efkâr-ı umumiyede nasıl bir tesir husule getirmiş olduğunu umum matbuatın, betahsis fırkaların nâşir-i efkârı bulunan evrak-ı havadisın başmakaleleri göstermiş ve gün geçtikçe efkâr-ı umumiyenin tasfiye ve tecziyeyi (temizlik ve cezalandırmayı) suret-i katiyede arzu eylediği tahakkuk etmiş ve binaenaleyh menafi-i âliye-i vatan namına İttihat ve Terakki maklûbu (dönüşüğü) fırkaların tasfiyesi meselesi her türlü müzakereye takaddüm eylediği şüphesiz görülmüş olmakla terkîm-i cevapnameye maa-lîhtıram ibtidar kılındık" (Söz, 26 Kânun-ı sani 1335).

¹⁴ Fırka temsilcileri Âyan Reisi'nin odasında, Teceddüt ve Hürriyetperver Avam ve Radikal Avam fırkalarının delegeleriyle karşılaştıklarını, bunların eski İttihatçılar olduklarını, onlarla aynı masaya oturamayacaklarını bildirmişlerdir. Ve Fırka temsilcileri olarak

Bu alanda yalnız Vahdet-i Milliye Heyeti ile zayıf ilişkiler sürdürmüştür.

Bu konuda ilginç bir hareket de Fırka'nın Paris'te kendi tavasını sürdüren Şerif Paşa'ya, yardımcı olacağını bildiren telgrafıdır¹⁵.

3. Şura-yı Saltanat ve Ötesi

Fırka, Mütareke'nin çoğulcu ortamında sürekli bir arayış içindedir. Örneğin, İzmir'in "vahşiyane" işgalini kınamış. Wilson Prensipleri'ne bağlılığını belirtmiştir¹⁶. Fırka manda yanlısı olmadığını, Milli sınırlar içinde Ermeni devleti kurulmasına karşı olduğunu, Kıbrıs ve Mısır dışında, Anadolu ve İstanbul üzerinde fedakârlığa rıza göstermeyeceğini duyurmuştur. Boğazların Türk egemenliği altında kalmasını savunmuştur. Batılılaşma sorununu, tam bağımsızlık koşuluna bağlamıştır¹⁷.

Sulh ve Selâmet Fırkası Birinci Şura-yı Saltanat'a çağrılmış, temsilcisi Ferit Paşa, en nâzik bir zamanda gerçekçi olmanın ve milletin iradesine bağlı bir hükümetin gerekliliğini savunmuştur (Bk. s. 243 Belge 2)

Fırka özel bir yayın organına sahip olmamıştır. Gazeteci üyelerinin istifaları ile bu durum daha da zayıflamıştır. Önce de belirtildiği gibi İzmir'de çıkan "Sulh-u Selâmet" ve "Hukuk-ı Beşer" gazeteleri Fırka'nın yayın organları olmuşlardır¹⁸.

Fırka, aday gösterdiği halde¹⁹, 1919 genel seçimine katılma-

giden İsmail Suphi ve Zeki Beyler toplantıyı terketmişlerdir. Bununla beraber Ahmet Rıza Bey'in Avrupa'ya giderek yapacağı çalışmalarını destekleyeceklerini de belirtmişlerdir (Söz, 30 Ocak ve 2 Şubat 1919).

¹⁵ Fırka'nın Şerif Paşa'ya telgrafı: "Cenevre'de Bulvar Tranşe'de 16 numarada Reşit Bey vasıtasıyla Türk Hürriyetperver Fırkası'na: "Fırkamızın bütün kuvvetiyle teşebbüsât-ı vatanperveranenin müzahir olacağını murahhas Şerif Paşa'ya tebliği mütemennadır (dileğimizdir)" (Söz, 22 Ocak 1919).

¹⁶ Fırka'nın 16 Ağustos tarihli ve "Kâtib-i Umumi Ferit" imzasıyla teksir edilmiş bir tamimi (genelge) ile tüm şubelere durumu bildirmiştir (Belge Sayın Feşcioğlu tarafından sağlanmıştır).

¹⁷ İkdâm, 16 Şubat 1919.

¹⁸ Osman Nevres Bey (eski İttihatçı ve Teşkilât-ı Mahsusa üyesi) özellikle Hukuk-ı Beşer gazetesinin sahibi ve yazarıdır. Hasan Tahsin Recep adını kullanan yazar, İzmir'in işgalinde ilk kurşunu atmış ve Yunanlılar tarafından şehit edilmiştir. (Zeynel Kozanoğlu, Anıt Adam).

¹⁹ Aday listesi basında değişik olarak verilmiştir. Bu konuda Fırkaca

mıştır. Parlamento içinde kurulmuş bir siyasal parti olmadığı gibi, son Osmanlı parlamentosunda (4. dönem) temsil edilmemiştir. Seçim öncesi, tarafsız olması koşuluyla Ali Rıza Paşa kabinesine yardımcı olacağını bildirmiştir²⁰. Fakat seçimlere baskı yapıldığı gerekçesiyle katılmama kararı almıştır²¹. Bu baskının ancak İttihatçılardan —bir bakıma da— Müdafaa-i Hukukçulardan geleceği düşünülmeyle beraber, Fırka Anadolu ile sert bir diyaloga girmiş sayılamaz²².

4. Fırka'nın Sonu

1919 seçimlerinin sonucu, Fırka'nın siyasal tabanı çökmüştür. İstanbul'un işgali ve Meclis-i Mebusan'ın feshi üzerine, aynı çizgideki siyasal partiler gibi, o da terkedilmiş duruma düşmüştür. Zaten şubelerinden bazıları Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na "dehalet etmiştir" (sığınmıştır)²³. Bu bakımdan Fırka reisinin bildirisi etkisiz kalmıştır (Bk. s. 243, Belge 3).

yayınlanan bir belgeye rastlanmamıştır. İkdâm'ın iki kez verdiği (1919 ve 22 Teşrin-i evvel 1335) listelerde birlik yoktur. Daha geç bir tarihte (3 Kânun-ı evvel 1335) Alemdar'ın yayınladığı liste ilginçtir. Buna göre adaylar, Fırka'dan: Harbiye Nâzır-ı esbaki Ferit Paşa, Ticaret ve Ziraat Nâzır-ı esbaki Kâmil Paşazade Abdullah Bey, Erkân-ı harbiye Mirillivalığından müteakıt Sermet Paşa, Konya valî-i esbaki Samih Rifat Bey, Ulemadan Ahmet Fazıl Efendi. Müstakillerden: Prens Sabahattin Bey, Lutfi Fıkri Bey. Süferadan Safa Bey, Maarif Nâzır-ı Salt Bey Hüdavendigâr Vallisi Hâzım Bey (Tepeyran). — Ayrıca bk. Alemdar 3 Kânun-ı evvel 1335, s. 1

²⁰ Söz, 10 Mart 1919.

²¹ İkdâm, 2 Teşrin-i sâni 1335.

²² Örneğin Harbiye Nâzır-ı Cemal Paşa, Ankara'ya gönderdiği bir yazıda, Meclis-i Mebusan bakımından "Sulh-u Selâmet'i tamamen kazandık" demektedir. (Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Vesika 183).

²³ İkdâm gazetesindeki şu haber ilginçtir: "Rami şubesinde, heyet-i umumiyeden yalnız dört kişi müstesna, hepsi mukaddema mukayyet (evvelce kayıtlı) bulunduğumuz Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na dehalet edildiği ilân olunur" (16 Mart 1335, s. 2).

B. SULH VE SELÂMET-İ OSMANİYE FIRKASI'NA İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası Programı*

1 — Osmanlı vatani evlâdından bîlâ tefriki cins ve mezhep, erbab-ı namustan mürekkep ve Sulh ve Selâmet-i Osmaniye unvanlı bir Fırka teşekkül etmiştir.

2 — Fırkanın maksadı:

A — Âmâl-i mülûkâneleri selâmet-i mülk ve millete matuf olan zat-ı Hazret-i Padişahinin erike-i hümayûnları etrafında usul-ü meşrutiyet dairesinde toplanarak Osmanlı vatanını elyevm maruz bulunduğu mehalikten kurtarıp sulh-ü selâmete isal için âcilen bezl-i mukadderat eylemek ve bu yoldaki teşebbüsata bütün mevcudiyeti ile müzaherette bulunmak,

B — Memlekette adem-i merkezîyet-i idariye tesis ve kavanin-i mahsusa ve mahalliye tertip ve tanzim ve bedelîcap bazı aksam-ı memlekette siyasi muhtariyetleri kabul eylemek,

C — Demokrasi ve parlamantarizm esasatını tahkim ve usul-ü intihabatı bu esaslara tevfikân ıslâh etmek,

D — Kanunun her şeyin fevkinde hâkim bulunmasını ve usul-ü murakabe ve mesuliyetin kat'iyen cereyanını temin eylemek,

H — Memlekette inkişaf ve hürriyet-i iktisadiyye, teşebbüs-ü şahsiye geniş sahalar açmak,

V — Badema millitarizm usulünü terkederek böylece kuvayı memleketi bitasaruf saadet-i dahiliye yollarına sarfeylemek,

R — Ahlâk-ı umumiyeyi düştüğü girive-i dalâlden tahlis ile an'anat ve esasat-ı diniye dairesinde ıslâh eylemek,

3 — Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası parlamenter ve demokratik bir Osmanlı Devletine muvafık surette hürriyet-i şahsiye ve masuniyet-i mülkiye ve serbesti-i kelâm ve matbuat ve serbesti-i içtima ve hürriyet-i tedris ve hakk-ı müsavat esaslarını umde-i kat'iyeye ittihaz eylemiştir.

* Sulh-ü Selâmet-i Osmaniye Fırkası (Dersaadet 1335)
Belge, Sayın Hakkı Tarık Us tarafından sağlanmıştır.

4 — Din-i resmîsi din-i islâm olan Devlet-i Osmaniye'de bîcümle edyan ve mezahib-i marufe serbest-i tamâmı halz ve teb'a-ı Osmaniye'den bulunan, sâllikleri alettesavî hukuk-ı siyasiyeden müstefiddir.

5 — Sulhün avdetile memleketin hasil olacak vaziyet-i umumiyesine göre Fırka programını ve teşkilâtını etraflı surette tekmil ve tadil edecektir.

BELGE 2

Fırka Kâtib-i Umumi'si Ferit Paşa'nın Birinci Şura-yı Saltanat'taki Konuşması* (26 Mayıs 1919)

... Hürşit Paşa sıranın Sulh ve Selâmet Fırkası'ndan Ferit Paşa'da olduğunu bildirdi.

Ferit Paşa — Söz alan muhterem arkadaşların beyanlarından bir şey anlıyorum. O da Sadr-ı âzam tarafından verilen izahatın lüzumu olduğu derecede kâfi bulunmadığıdır. Galip Kemali Beyefendi sözlerinde hükümetin inkisamından bahsettiler. Bu nokta pek mühimdir. Eğer Galip Kemali Bey'in beyanları doğru ise o vakit alınacak tedbir başka türlü olmalıdır. Hükümetçe, siyaset bakımından yapılması lâzımgelen şeyler yapılmışsa, eğer başka bir çaremiz kalmamışsa millet, tarihin de ispat ettiği irki asaletini son defa olarak göstermelidir. Hürriyet ve İtlâf Fırkası'nın beyannameşi pek edibânedir.

Fakat bilelim ki böyle kanlar içinde yuvarlanmış olan millet susmakla ondan kurtulacak mıdır? Vatandaşlarımızın halî bizî ağılatıyor. İşte orada mukabele görmeden giren asker ırzlara tecavüz ettiler. Yarın bize yapmayacaklarını da hangi firkalar temin edebilir? Aynı program, aynı firkalar... Bunların hepsi lâftır lâf... Artık birbirimizi aldatmıyalım rica ederim. 328 (1912) senesinde de Bab-ı âlî'de böyle bir meclis oldu. Orada söylediğim en sonunda Diyar-ı Bekir'e kadar gitmeme sebep oldu. Bugün de Meclisimiz beni kovabilir. Fakat yine hakikatı söylerim. Firkaların programlarından bir şey çıkmaz. Bunlara aldanmayalım. Hükümet milletin iradesinde doğmuş bir hükümet olsun, seçilsin, milletin başına padişahın etrafına ya derdimizi anlatalım ya ölelim (alkışlar).

BELGE 3

Sulh ve Selâmet Fırkası Reisi'nin Beyanâtı**

«Firkamız icab-ı hale tevfikân terkettiği faaliyetine yeniden başlamıştır. Vaziyet-i siyasiyenin el'an pek vâzih olmamasına rağmen

* Kaynak: M. Tayyib Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, s. 113.

** Kaynak: Le Journal d'Orient'dan alıntı (İkdam, 27 Kânun-ı sâni 1337 - 1921, s. 3)

biz istikbal için bütün ümitlerimizi kaybetmedik. Teşkilâtımız mütedil ve dürüst bir siyaseti iltizam eylemektedir. İsmen memleketimizde otuz kadar fırka vardır. Fakat hiç biri vatan için faydalı bir unsur olamadı. Muhtelif siyasi kanaatlerden mütevellit niza'lar, şahsî münafeler, bütün anasırın cesaretini kırmaya sebep oldu. Bizim maksadımız bu niza'ları ortadan kaldırmaktır. Biz, daima bu programı muhafaza etmekteyiz. Şüphesiz vaziyet, faaliyetimizi teshil edecek bir halde değildir. Fakat ben, menfaat-i cihan namına Şark'ın teskini mümkün olacaktır itikadındayım. Hükümet-i hâzıranın siyaseti, Türkiye'nin müşkülâtını ref'e münhasırdır. Biz, şimdiki kabineye tamamen zahiriz.»

XIV WILSON PRENSİPLERİ CEMİYETİ

KURULUŞ YILI: 14 Ocak 1919¹.

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: İstanbul, Nuruosmaniye "Zaman" gazetesi idarehanesi².

KURUCU VE YÖNETİCİLERİ: Kurucular: Halide Edip (Adivar) Hanım, Celâletin Muhtar Bey, Ali Kemal Bey, (Dahiliye Nâzırı ve gazeteci) Hüseyin Hulûsi Bey³.

İdare Heyeti üyeleri⁴: Halide Edip (Adivar) Hanım, Refik Halit (Karay) Bey, Ali Kemal Bey, Hüseyin Hulûsi Bey.

Kâtip: Ragıp Nurettin (Ege) Bey.

Hey'et-i Faale⁵ üyeleri: Celâl Nuri (İleri) Bey (Âti ve İkdam gazetesi başmuharriri), Necmettin Sadık (Sadak) Bey (Akşam gazetesi başmuharriri), Cevat Bey (Zaman gazetesi başmuharriri), Mahmut Sadık Bey (Yeni gazete başmuharriri), Ahmet Emin (Yalman) Bey (Vatan gazetesi başmuharriri), Yunus Nâli (Abaloğlu) Bey (Yeni Gün gazetesi başmuharriri).

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

Kuruluş ve Kurtuluş Sorunları

WILSON Prensipleri Cemiyeti'nin, 1918 yılı sonlarında kurulduğu anlaşılıyor. Çünkü, bu yılın son ayında —Aralık ortalarında— Fransız başbakanı Clémenceau (Klemanso) ve ABD başkanı Wilson'a iki mektupla önerilerde bulunduğu, bilinmektedir (Bk. s. 255, 257, Belge 4a, 4b). Yabancı kaynaklarda kendine "Lingue Wilsonienne", "Turkish Wilsonian League" adlarını vermiş olan cemiyet, daha geç bir tarihte Dâhiliye Nezaretine başvurmuştur.

Kurucu ve yöneticilerinin kişiliklerinden, Cemiyetin, İstanbul Anadolu karışımı bir ideolojiye sahip olmak istediği açıktır. "Siyasal akımlar üstü" bir kurtuluş formülü arayışı içinde bulunan

^{1 2 3} Cemiyet adına, Refik Halit imzalı kuruluş dilekçesine göre (Belge olarak verilmiştir., bk. s. 429, Belge 1).

^{4 5} Minber 1918 (No. 35, 36, 38, 44) - Tarık 1918 (No. 10, 11, 12, 13).

bu üyelerin, düşüncelerini, Cemiyet'in programında kısmen bulmak mümkündür.⁶

Asıl programı, daha önce değindiğimiz mektuplarda saptamak gerekir. Yabancı bir kaynaktan bulduğumuz bu mektupların her ikisi de, İstanbul'daki yabancı komiserliklere verilmiştir.⁷

Fransız başbakanı Clémenceau'ya gönderilen mektupta, Amerikalı uzmanlardan oluşacak geniş bir komisyonun, belirli bir süre, Türkiye'deki reformları gerçekleştirici bir organ olarak çalışması istenildiği bildirilmiştir. Bu sonuca, uzun bir düşünce sonunda vardıklarını belirten Wilsoncular, "Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve siyasal yapısındaki bozukluklar nedeniyle, *kendi kendini ıslâh edemeyeceği* kanısında olduklarını belirtmişlerdir. Hürriyet ve eşitlik ülkesi saydıkları Fransa'dan anlayış beklediklerini, "ihtiyar Kaplan'a" (Klemanso bu adla anılıyordu) bildirmişlerdir. (Mektup 17 Aralık 1918 tarihlidir).

"Türk Wilsoncular", daha önce, ABD başkanı *Woodrow Wilson*'a yazdıkları bir mektupta, önerilerini 9 madde halinde, daha ayrıntılı olarak saptamışlardır. Şöyle ki:

Kesin tarafsızlığı tanınacak ve ülke sınırları barış konferansınca çizilecek bir "Türkiye"de, her şeyden önce, padişah ve meşrutiyet rejimi korunacaktır. Azınlıklar da, nisbi temsilli bir seçim sistemiyle korunacaktır. Her çeşit memuriyet kendilerine açık olacaktır.

Uzman kişiler ve yardımcılarının, bir baş danışman çevresinde oluşturdukları geniş bir kurul, Türkleri geçici bir süre eğitecektir. Bu süre en az 15, en çok 25 yıl sürmelidir.

Etnik yapısı gereği birlikten yoksun bu ülkenin kendi dinamikleriyle kalkınması olanaksız olduğu için, bu büyük reform kurulu, maliye, ziraat, sanayi ve ticaret, maarif (eğitim), nafia (bayındırlık) alanlarında bir yandan, reformları yöntemleri, araç ve gereçleri sağlayacaktır. "Çeşitli siyasal çatışmalar yüzünden bizim türdeşleyemediğimiz" eğitim ve kalkınmayı gerçekleştirecektir.

Kurul, bu kadarla yetinmemelidir. Adalet, güvenlik (jandarma, polis, hapishaneler), "mahalli idare" (yerel yönetim) alan-

⁶ Program belge olarak verilmiştir. (bk. s. 249, Belge 1)

⁷ Fransız Dışişleri Arşivinde Fransız İşgal Komiserliği hukuk danışmanı *Jacques Duparc* imzasıyla, Dışişleri Bakanına gönderilen 26 Aralık 1918 günlü ve 320 sayılı rapor (AFE, Europe 1918-1929, Yol. 43.). (Bu raporda Fransızca ve İngilizce olarak, her iki mektubun çevirileri için bk. s. 255, 257 Belge 4a. 4b)

larını da ıslâh etmelidir. Özellikle, her eyalette bir Amerikan heyeti bulunmalıdır.

Cemiyet, tarihsel koşulların kendi kendini kurtarmayı engellediği bir ülkeye, yabancı bir yardım ve yetiştirici elinin uzanmasından yanaydı. Fakat bu, tek devlet olmalıydı ve ABD olmalıydı. Wilsoncular, ABD Başkanı'nın çağrılarına iyi gözle bakacağından emin olmak istiyorlardı. Ama, önerdikleri bir vesayet sistemi değildi. Çünkü böyle bir sistem, tam bağımsızlığı sınırlayıcı olurdu. Bu, süreli bir eğitim ve velilik olmalıydı ve Türkiye'yi milletler ailesinin onurlu bir üyesi durumuna getirmeliydi (Mektup 5 Aralık 1918 tarihlidir).

Türk Wilsoncuların, Osmanlı devletinden değil de, Türk ve Türkiye'den sözetmeleri ilginçtir.

Çalışma ve Örgütlenme

Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin özel bir gazetesi olmamıştır. Tüm yöneticileri yazar ve gazeteci olan Cemiyet, basın tarafından olumlu ve olumsuz yorumlarla karşılanmıştır⁸.

Cemiyet'in örgütlenme ve seçim sorunlarıyla ilgilendiğini gösteren bilgiler ve belgelere rastlanmamıştır.

Müdafaa-i Hukuk ve Wilsoncular

Sınırları Sevrçilerin arasındaki pazarlığa kalmış bir "Türkiye"nin halkı olarak, Türklerin yabancılar tarafından eğitilmesi önerisi, Müdafaa-i Hukukçulara, başta Halide Edip Hanımın mektubu olmak üzere, bildirilmiştir⁹. Sorun, Sivas Kongresinde

⁸ Örneğin, İsmail Hâmi Beyin eleştirisi: "...Avrupa rekabeti karşısında... Cemiyetin programı, her türlü maksatlara ve ihtiyaçlarımıza Amerika etkisini (nüfuzunu), beynelmilel, ister istemez garip bir rekabet uyandırmak fikrine hizmet ediyor" (Temelsiz Bir Bina, Minber 1918, No: 38, başmakale) — Söz gazetesi de Cemiyet'i yetersiz bulmuştur (1918, No: 25, 38) — Sabah (1918, No: 10346, 10452) Âti (1918, No: 328, s. 3-4).

⁹ Türk Devriminin en ilginç sorunlarından olan Manda (Mandat, Mandate) konusu, aydınları ikiye ayırmıştır. Nutuk'ta, Gazi Mustafa Kemal, bu konuyu, belgelerle ele almıştır. Halide Edip Hanımın mektubu ve öteki belgeler için bk. s. 64 - 73 (1938 basımı). - Yine bk. Yavuz Abadan, Türk İnkılâbı Tarihi (1942 basım, s. 34-36) Halide Edip Adıvar'ın mektubu aynen verilmiştir, (Bk. s. 250 Belge 3).

de ele alınmıştır ve uzun tartışmalardan sonra, geçiştirilmiştir¹⁰. Hey'et-i Temsiliye, durumu görüşmüş, ve bu konudaki kararın, "kuva-yı milliyeye" dayanan bir hükümet tarafından verilmesi yerinde olacağını, cevap olarak Halide Edip hanıma bildirilmesi kararlaştırılmıştır¹¹.

Cemiyet'in Sonu

Mütarekenin ilk derneklerinden biri olan Wilson Prensipleri Cemiyeti kurucularının ortak görüşlerde birleşmeleri olasılığı yoktu. Zaten, *Halide Edip Hanım*, *Yunus Nadi Bey* gibi yöneticiler Anadoluya geçmişlerdir. Bununla beraber kurulduğu dönem içinde kendinden sözettirmişti¹².

Cemiyet, Mütareke keşmekeşi içinde kaybolmuştur¹³.

¹⁰ Sivas Kongresinde manda sorunu uzun uzun tartışılmıştır. Bu konuda, hayli kaynak vardır. Bunlardan ilki, *Sivas Kongresi Tutanakları'dır* (s. 45-79) - Yine bk. *Gazi Mustafa Kemal, Nutuk*, s. 73 - 82 - Vehbi Cem Aşkun, *Sivas Kongresi* (2. baskı) - Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi*, s. 87 - 97.

¹¹ *Hey'et-i Temsiliye Kararları*, s. 74.

¹² Amerikalı Profesör Dr. Howard Reed "Atatürk'ün Düşünce ve Uygulamalarının Evrensel Boyutları" konulu bir seminerde (Ankara, 2-6 Kasım 1981) bu derneğin Mütareke dönemindeki rolüne, Ahmet Emin Yalman ve Halide Edip Adıvar'ın rollerine abartıcı açıdan bakmıştır. (1919 Sivas Kongresi sırasında Amerika'nın Türk Milliyetçileri ve Atatürk'le İlişkileri, s. 74-75). Bu satırların yazarı tebliğ üzerinde yapılan tartışmalarda bu görüşten yana olmadığını ve Cemiyet'in etkisizliğini ileri sürmüştür (Aynı Eser, s. 103).

¹³ Halide Edip (Adıvar) Hanımın değerlendirmesi: "...ve İstanbul'da Wilson Prensipleri Cemiyeti tanınmış yazarlar ve avukatlar tarafından kuruldu... Cemiyet 1918 yılı Kasım ayında kuruldu. İki ay içinde de ortadan kalktı. Çünkü Doğu Anadolu, ta başlangıçtan beri bunun aleyhindeydi" (*Türkün Ateşle İmtihanı*, s. 22). Prof. Dr. Howard Reed yeni sayılması gereken bir incelemesinde (1919 Sivas Kongresinde Amerika'nın Türk Milliyetçileri ve Atatürk'le İlişkileri, s. 74-75) bu cemiyetin etkin bir rolü olduğunu ileri sürmektedir. Oysa Halide Edip Hanımın Cemiyet'le ilgili değerlendirmesini kendisi belirtmektedir: "Cemiyet 1918'de kuruldu ve iki ay içinde tamamen çöktü" (*Memoirs*, Londra 1926, s. 146-190) - Yine Ahmet Emin Yalman'ın da bir değer yargısı aynı incelemede yer almıştır: "...Ben Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin temsilcisi olarak bu kongreye gönderildim... Cemiyet'in amacını inandırıcı biçimde iletmeyi başardım. Esat Paşa ve Millî Kongre zamanla Wilson Cemiyeti'nin programını benimsediler" (*Turkey in My Time*, 1956, s. 71-73). Böyle bir görüş tarihsel gerçekler bakımından tamamen yanlıştır. (Ayrıca bk. not 12).

B. WILSON PRENSİPLERİ CEMİYETİ'NE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Cemiyet'in Kuruluş Dilekçesi*

Dahiliye Nezareti Cellesine

Devletlü efendim hazretleri,

Maksat ve gayesi rapten takdim kılınan iki nüsha nizamname-i esasîyesle muayyen "Wilson Prensipleri Cemiyeti" namile bir cemiyetin İstanbul'da Bebek'te Robert Kolej civarında mukim Halide Edip hanımla Kadıköy'ünde mukim sabık işe nazırı Dr. Celalettin Muhtar ve Beyoğlu'nda Mesk sokağında mukim Sabah gazetesi başmuharriri Ali Kemal ve Bebek'te Robert Kolej muallimlerinden Hüseyin ve Bebek'te Robert Kolej'de mukim Refik Halit beyler tarafından teşkil olunduğu arzeyler ve muamele-i muktaziye-i kanuniyenin ifasile alelusul bir ilmuhaberin itasını rica ederiz efendim hazretleri.
14/Kânunsanı/335

Wilson Prensipleri Cemiyeti
Bebek'te Robert Kolej'de mukim
Refik Halit (Karay)

BELGE 2

Wilson Prensipleri Cemiyeti Nizamname-i Esasî**

Madde 1 — Merkezi İstanbul'da Nuruosmaniye'de "Zaman matbaası" olmak üzere Wilson Prensipleri Cemiyeti namile bir cemiyet teşkil olunmuştur.

Madde 2 — Cemiyetin maksat ve gayesi berveçliati izah olunur:

a — Memleketin Akvam Cemiyetinde müsavî hukuku haiz bir uzuv ve beynelmillel mücadelede belli başlı bir âmıl olabilmesi için ihtisaskâr bir hükümet makinesine mazhar olması, kendi ihtiyaçlarına göre metin ve salım bir surette inkişaf edebilmesi.

* Kaynak: Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, 1938 Basımı, 67-70.

** Kaynak: İçişleri Bakanlığı Arşivi. Sayın Metin Önel tarafından sağlanmıştır).

b — Bütün ahalinin Osmanlı vatandaşı sıfatile hayat-ı memlekete iştirak hususunda müsavi hukuk ve vezaiife mazhar olması ve istirahat, itimat ve saadetlerinin temin edilmesini kâfil bulunacak şerait ihdası.

c — Efkâr-ı umumiyenin bir kısmında hakkımızda adem-i itimat ve su-i teveccüh bulunan İtlâf devletleriyle Amerika'ya itimat ilkası.

d — Haricen siyasi ve iktisadi istiklâlimizin temini, ecnebi sermayesinin memlekete siyasi değil iktisadi bir esas üzerine girmesi, iktisadi manatik-ı nüfuz tefrikine mahal kalmaması ve umur-ı dahiliyemize müdahale itiyatlarına karşı kavî bir sed vücude getirilmesi.

h — Hariçten izzetinefsimizi cerihadar murakabe ve vesayet teklifleri serdine mahal bırakmaksızın sırf ihtiyaçlarımız ve arzularımız nokta-i nazarından haysiyetimize muvafık ve İtlâf devletleriyle Amerika için şayan-ı kabul bir millî programla ortaya çıkmak ihtiyacı.

Madde 3 — Cemiyetin şimdilik yirmi kişiden ibaret bir heyet-i faalesi ile bu heyet-i faale arasından intihap olunacak beş zattan mürekkep bir heyet-i idaresi vardır.

Madde 4 — Cemiyete heyet-i faalenin ekseriyet-i ârâsile aza kaydolunur.

Madde 5 — Cemiyet, heyet-i faalenin ârâsının ekseriyet-i mutlakasıyla fesholunur.

BELGE 3

Halide Edip Hanımın Mustafa Kemal Paşa'ya Mektubu*

Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkânıharbiye Rilyasetine

Bekir Sami Bey'den alınan cevap berveçhliati arz olunur:

Mustafa Kemal Paşa'ya mahsustur: Amerikalılarla şimdiye kadar cereyan eden müzaherat bittabi daima hususî bir şekilde vakî olmuş ve sırf bir faraziyeden ibaret bulunmuş olduğuna nazaran mandaterliklerin tarafeyni akideyne tahmil edilecek şerait hakkında teati-i efkâr edilmemiştir. Mümkün olduğu takdirde ihzarile Sivas Kongresinin sürat-i kûşadı lüzumunu hulûsaten arz ederim.

Erkânıharbiye Kaymakamı
Arif

Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Muhterem Efendim.

Memleketin siyasi vaziyeti en hâd bir devreye geldi. Kendimize bir istikamet tayini için Türk milletinin zararını atıp müspet bir vaziyet almak zamanı ise geçmek üzere bulunuyor:

Harici vaziyet İstanbul'da şöyle görünüyor:

* Kaynak: Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, 1938 basımı, s. 67-70.

Fransa, İtalya, İngiltere, Türkiye'de mandeterlik meselesini Amerika Senasına resmen teklif etmiş olmakla beraber bütün kuvvetlerini Senanın kabul etmemesi için sarfediyorlar. Taksimden hisse çıkarmak tabii işlerine gelmiyor.

Suriye'de hüsrana uğrayan Fransa, zararını Türkiye'de telâfi etmek istiyor; İtalya namuskâr bir emperyalist olduğundan muharebeye ancak Anadolu taksiminde pay almak için girdiğini açıktan açığa söylüyor. İngiltere'nin oyunu biraz daha incedir.

İngiltere Türkün vahdetini, asrileşmesini, hakiki bir istiklâl almasını, atı için bile olsa istemiyor. Yeni vesait ve fikirle tamamen asri ve kavî bir Müslüman - Türk hükümeti başında hilâfet de olursa İngiltere'nin Müslüman esirleri için bir su-i misal teşkil eder. Türkiye'yi kül halinde İngiltere alabilse kafasını kolunu koparır, birkaç sene de sadık bir müstemleke haline koyar. Buna en başta bilhassa Klerikal sınıflar memleketimizde çoktan taraftardır. Fakat bunu Fransa ile döğüşmeden yapabilmek kabli olamayacağından taraftar olamaz. Fakat Türkiye'yi vahdet halinde muhafaza zarurî görülürse yani taksim ancak büyük askeri fedakârlıklarla husule geleceğini anlarsa Lâtinleri sokmamak için Amerika fikrine zahır ve taraftar olur. Nitekim İngiliz siyasi adamları arasında zaten bu fikre temayül mevcut. Morison gibi meşhur simalar Amerika'nın Türkiye'de umumî manda almasına taraftar oluyorlar.

Diğer bir suretli hal de Türkiye'yi Trakya'dan, İzmir'den, Adana'dan belki de Trabzon'dan ve mutlak İstanbul'dan mahrum ettikten sonra eski «kapütülasyon»ları ve boğulmağa mahkûm dahillî hududu ile müstakil bırakmak.

Biz İstanbul'da kendimiz için bütün eski ve yeni Türkiye hudutlarını şamil olmak üzere muvakkat bir Amerika mandasını ehveni şer olarak görüyoruz. Sebeplerimiz şunlardır:

1 — Aramızda herhangi şerait altında Hıristiyan ekalliyetleri kalacaktır. Bunlar hem Osmanlı tebaası hukukundan istifade edecekler, hem de hariçte bir Avrupa devletine dayanarak şuriş çıkaracaklar, mütemadî müdahaleye sebebiyet verecekler, zaten suri olan istiklâlimizden ekalliyetler namına her sene parça parça kaybedeceğiz.

Muntazam bir hükümet ve asri bir idare tesisi için Patrikhanenin siyasi imtiyazları, ekalliyetlerin kuvvetli devletler vasıtasile mütemadî tehdidi ortadan kalkmalıdır. Küçük ve zayıf bir Türkiye bunu yapamayacaktır.

2 — Birbirini ifna eden, menfaat, hırsızlık veyahut sergüzeşt ve şöret namına yaşayanların hırsını tatmin eden hükümet nazariyesi yerine milletin refah ve inkişafını temin, halkı, köyleri, sıhhati ve zihniyeti ile asri bir halk haline koyabilecek bir hükümet nazariyesine ve tatbikatına ihtiyacımız var. Bunda lâzımgelen para, ihtisas ve kudrete sahip değiliz. Siyasi istikrarlar siyasi esareti tezyit

ediyor. Tarafgirlik, cehalet ve çok konuşmaktan başka müspet bir netice veren yeni bir hayat yaratamıyoruz.

Bugünkü hükümet adamlarını takdir etmese bile, halkı ve halk hükümeti tesisini münferit bilen Filipin gibi vahşi bir memleketi bugün kendi kendini idareye kadir asrı bir makına haline koyan Amerika, bu hususta çok işimize geliyor. On beş yirmi sene zahmet çektikten sonra yeni bir Türkiye ve her ferdi tahsili, zihniyeti ile hakiki istiklâli kafasında ve cebinde taşıyan bir Türkiye'yi ancak yeni dünyanın kabiliyeti vücuda getirebilir.

3 — Harici rekabetleri ve kuvvetleri memleketimizden uzaklaştırabilecek bir zahire ihtiyacımız var. Bunu ancak Avrupa haricinde ve Avrupa'dan kuvvetli bir elde bulabiliriz.

4 — Bugünkü emrivakiler kalkınmak ve süratle davamızı dünyaya karşı müdafaa edebilmek için lâzımgelen kuvveti halz bir devletin muzaheretini istemek lâzımdır. İstilâcı Avrupa'nın bin bir vesaiti ve mel'un siyasetine karşı böyle bir vekil sıfatile Amerika'yı kendimize kazanarak ortaya atabilirsek Şark Meselesini de, Türk Meselesini de ati için kendimiz halletmiş olacağız.

Bu sebeplerden dolayı süratle istememiz lâzımgelen Amerika da, tabii mahzursuz değildir. İzzet-i nefsimizden epeyce fedakârlık etmek mecburiyetinde bulunuyoruz. Yalnız bazılarının düşündüğü gibi Amerika'nın resmî sıfatında dinî temayül ve tarafgirlik yoktur. Hıristiyanlara para verecek misyoner kadını Amerikası, Amerika'nın idari makinasında bir mevki tutmaz. Amerika'nın idare makinası dinsiz ve milliyetsizdir. O çok ahenktar muhtelif cins mezhepte adamları çok imtizaçlı bir surette bir arada tutmanın usulünü biliyor.

Amerika şarkta mandaterliğe ve Avrupa'da galle almağa taraftar değildir. Fakat onların izzet-i nefis meselesi yaptıkları Avrupa'ya, usulleri ve idealleri faik bir millet olmak dâyesindedirler. Bir millet, samimiyetle Amerika milletine müracaat ederse Avrupa'ya, girdikleri memleket ve milletin hayrına nasıl bir idare tesis edebildiklerini göstermek isterler.

Resmî Amerika'nın mühim adamları arasında lehimize epeyce bir temayül husule geldi. İstanbul'a Ermeni dostu olarak gelen birçok mühim Amerikalılar, Türk dostu ve Türk propagandacısı olarak döndüler.

Bu cereyanı temsil eden resmî Amerika'nın fikri hafî olarak şudur: Türkiye'yi olduğu gibi hiçbir parçaya ayırmamak, eski hudutları dahilinde vahdet içinde muhafaza etmek şartile umumî ve birtek manda almak istiyorlar. Suriye, Amerika Komisyonu orada iken umumî bir kongre aktederek Amerika'yı istemiştir. Amerika'da Suriye'nin bu arzusu pek hararetle karşılanmıştır.

Resmî Amerika bizden topraklarımız üzerinde Ermenistan yapmağa mütemayil görünmüyor. Eğer manda alırlarsa bütün milletleri müsavî şerait altında bir memleket evlâdı olarak telâkki edip alacaklarını en mühim mehafilinden haber aldım.

Fakat Avrupa mutlak bir Ermenistan meselesi yapmak —bilhassa

İngiltere— Ermenilere tavizat vermek istiyor. Amerika efkâr-ı umu-
mîyesinde Ermeni mazlûmları namına bir oyun oynamağa çalışıyor.
Avrupa korkusu bizim mütefekkirleri düşündürüyor. Reşat Hikmet Bey
gibi Câmî Bey gibi hatta vahdet-i milliyeti teşkil eden diplomatları-
mızın, Ermeni meselesi için bir suret-i hal tavsiyeleri var. Resmen si-
ze yazılıyor.

Çok tehlikeli anlar geçiriyoruz: Anadolu'daki harekâtı dikkat ve
muhabbetle takip eden bir Amerika var. Hükümet ve İngilizler bu-
nun, Hıristiyanları öldürmek, İttihatçıları getirmek için bir hareket
olduğunu Amerika'ya telkine el birliğile çalışıyorlar.

Her an bu millî harekâtı durdurmak için kuvvet sevki mutasavver,
bunun için İngilizleri kandırmağa çalışıyorlar. Millî harekât süratle
ve müspet arzularla hemen meydana çıkarsa (ve Hıristiyan düşman-
lığı gibi bir rengi de olmazsa) Amerika'da hemen zahîr bulacağını yi-
ne çok mühim mehafil temin ediyorlar.

Sivas Kongresi in'ikat edinceye kadar Amerika komisyonunu alı-
koymağa çalışıyoruz. Hatta kongreye Amerikalı bir gazeteci gön-
dermeğe de belki muvaffak olabileceğiz.

İşte bütün bunlar karşısında, davamızda zahîr olabilmesi için, bu
fırsat dakikalarını kaybetmeden taksim ve izmihlâl korkusu karşı-
sında, kendimizi Amerika'ya müracaate mecbur görüyoruz. Vasîf Bey
kardeşimizle bu hususta müşterek olan noktaları kendisi de ayrıca
yazacaktır.

Türkiye'yi azim ve irade sahibi geniş kafalı bir iki kişi belki kur-
tarabilir.

Sergüzeşt ve cidal devri artık geçmiştir. Atı için inkişaf ve vahdet
muharebesi açmağa mecburuz. Hududunda bu kadar çok evlâdı ölen
zavallı memleketimizin fikir ve temeddün muharebesinde kaç tane
şehidi var? Biz Türkiye'nin hayırlı evlâtlarından yarımın banileri ol-
malarını istiyoruz. Rauf Bey kardeşimizle, sizin müştereken temelle-
ri bile çöken zavallı memleketimiz için uzakları görecek düşünüp ça-
lışmanıza intizar ediyoruz.

Hürmetlerimi gönderir, muvaffakiyetinize dua ederim. Millî dava-
da canile ve başile çalışanlar arasında sade bir Türk askerî tevazuu
ile sizinle beraber olduğumu beyan ederim.

10 Ağustos 1919

Halide Edip

BELGE 4

Fransız İşgal Makamı Danışmanı J. Duparc'ın
Raporu'nda Sunuş Yazısı*

Constantinople 6.16.1919

15 JUNE 1919

DIRECTION
ET
Général

MINISTÈRE DES AFFAIRES
POLITIQUES & COMMERCIALES

AGENCE CENTRALE

N° 8

MONSIEUR JOUQUES DUPARC, CONSEILLER POLITIQUE,
ADJOINT AU HAUT COMMISSAIRE DE LA REPUBLIQUE A
SON EXCELLENCE LE MINISTRE DES AFFAIRES
ÉTRANGÈRES A
PARIS

Handwritten notes:
L'Agence Centrale des Affaires Politiques et Commerciales
de Constantinople
N° 8
15/6.1919

J'ai l'honneur de transmettre à
Votre Excellence une lettre que la Ligue Wilsonienne
Turque me prie de faire parvenir à l'adresse de
M.le Président du Conseil.

Ce document est signé par: Halideh
Katib, femme de lettres très connue ici, Ali Kömal,
rédacteur en chef du "Babah", précédemment directeur
du "Peyam", adversaire déterminé des "Unionistes",
Dr Bişal Mouhtar, praticien turc renommé ayant
séjourné longtemps en France, organisateur du
"Croissant Rouge", Réfik Halid, écrivain et
Housséï Y. Huseïn, professeur de turc au Robert
Collège (collège américain situé à Bebek près de
Constantinople).

Votre Excellence voudra bien trouver
également ci-joint une copie de la lettre adressée
par le même Comité à M.le Président Woodrow Wilson.

* Kaynak: AFE, Europe, 1918 - 1919 Turquie, AE 211/ard. Rapor 26
Aralık 1918 tarihliidir.

BELGE 4a

Clémenceau'ya Yazılan Mektubun Çevirisi

(Aynı rapordan)

Fransa Cumhuriyet Hükümeti ve bağlaşıkları (müttefikleri) zayıf devletlerin haklarını korumak için yapılan savaşı zaferle tamamlamışlardır. Savaşın ortaya çıkardığı sorunların tümüne ilişkin çalışmalar sona ermek üzeredir.

Bu arada Türk basınının ve fikir adamlarının temsilcileri, türdeş olmayan bir milletin, tab'alarının çeşitli istekleri, idari ve genelde çağdaşlaşma sorunları gibi, bedbaht memleketimizde bugüne dek tatmin edici çözüme ulaştırılmamış sorunlar üzerinde fikir alışverişinde bulunmak üzere bir komite kurmuşlardır.

Olumlu düşünceler sonunda, inancımız odur ki, iç ayrılıklar ve yabancı çekişmelerin ortaya çıkaracakları benzeri olmayan karışıklıklar ve zorluklar gözönünde tutulursa, Türkiye'de uluslararası bir yönetiminin ömrü çok kısa olabilecektir.

Sonuç olarak, Türk milletinin ve öteki milletlerin özgün ve çağdaş gelişmesini sağlamak ve memleketimizi yirminci yüzyılda dünyanın çağdaş ve uygar milletleriyle eşit olarak aynı yüzeyde yürütecek bir devlet haline getirmesi için, Barış Konferansınca saptanacak tüm yetkilerle donatılmış büyük bir reform komisyonuna sahip olmak için, Kuzey Amerika Birleşik Devletleri'nden istedik ve Başkan Wilson'a gerekli başvurularda bulunduk.

Tasarlanan reformların uygulanması sırasında istenecek güvence-lere gelince, kendimizi Barış Konferansının kararlarına bağlamayı savunduğumuz davanın çıkarlarına uygun düştüğünü düşünüyoruz.

Amerika Birleşik Devletleri'nin bağlaşıkların hükümetlerinden başvurumuza tatmin edici bir yanıt alabilmemiz için kişilerin olduğu kadar toplumların da özgürlükleri için her zaman hakem olmuş Fransa'ya başvurmayı Komitemiz bir ödev sayar.

Wilson Birliği adına

E: 3201

238

17 décembre 1918

à Monsieur Clemenceau

SOUS-DIRECTION ASIATIQUE
5-12-1918

Le Gouvernement de la République Française et ses alliés, viennent de terminer victorieusement la guerre entreprise pour la sauvegarde des droits des nations faibles, guerre sans pareille dans les annales de l'humanité. Leur travail est sur le point d'être achevé sur l'ensemble des problèmes suscités par la guerre.

Parlant, les membres de la presse et les intellectuels turcs ont formé un comité pour échanger leurs idées sur les meilleures réformes à effectuer lors de la conclusion de la paix générale en vue de résoudre les multiples problèmes difficiles relatifs à une nation hétérogène, aux diverses aspirations de ses nationalités, aux problèmes administratifs, et, en général, de modernisation qui, jusqu'à nos jours, n'ont point trouvé une solution satisfaisante dans notre malheureux pays.

Après de mûres réflexions, nous avons acquis la conviction qu'une administration internationale ne pourrait avoir qu'une vie éphémère en Turquie, vu les troubles et les difficultés sans précédent que les dissensions intérieures et les rivalités étrangères y suscitieraient.

Nous avons, en conséquence, décidé de demander aux Etats-Unis de l'Amérique du Nord et fait les démarches nécessaires auprès de M. le Président Wilson, pour obtenir une grande commission de réformes avec tous les pouvoirs permettant - dans les limites qui seront assignées par la conférence de la paix - d'assurer le développement libre et moderne de la nation turque ainsi que l'égalité des autres races et de faire de notre pays un

Neut-appeals de marquer en vingt-trois siècles sur un
même pied d'égalité avec les nations modernes et civilis-
lisées du monde entier.

Nous pensons qu'il serait précis aux intérêts
de la cause que nous défendons de nous en remettre aux
décisions de la conférence de la paix, quant aux garan-
ties qui pourraient être exigées lors de l'application
des réformes projetées.

Notre Comité se fait donc un devoir de s'ad-
resser à la France qui, de tout temps, a été un arbitre
pour la liberté aussi bien des individus que celle des
nations, pour qu'elle intervienne auprès du Gouvernement
des Etats-Unis et celui de ses alliés afin d'obtenir
une réponse satisfaisante à notre démarche./.

Pour la Ligue Wilsonienne.

BELGE 4b

Başkan Wilson'a Yazılan Mektubun Çevirisi*

Mr. Woodrow Wilson

Constantinople, 5 Aralık, 1918

Amerika Birleşik Devletleri Başkanı

Bay Başkan,

Gazetelerin büyük bir çoğunluğunu, çeşitli mesleklerin ve okumuş sınıfların (aydınların) illeri gelenlerini içeren popüler bir hareket "Türk Wilsoncular Cemiyeti" adlı bir cemiyeti (League), Amerika Birleşik Devletleri'nin, ilkeleri düşmanları ve müttefikleri tarafından halihazır savaşın yarattığı problemlerin çözümü ve yeni bir barış ve refah çağının habercisi olarak benimsenen mümtaz Başkanına baş-
vurmak için oluşturmuş bulunmaktadır.

"Türk Wilsoncular Cemiyeti", dinsel özgürlük ve siyasal eşitlik ru-
hıyla kurulmuş ve sınırları içinde heterojen bir nüfusu büyük ba-

* İngilizceden Doçent Dr. Ersin Kalaycıoğlu tarafından çevrilmiştir.

şarıyla uyumlaştırmış bulunan Amerika Cumhuriyeti'nden, yardım göndererek ve tecrübelerinden yararlandırarak Türkiye'deki heterojen dinler ve ırkların sorununu çözmesini ister. Bunu yapmakla, Amerika üzüntü ve ızdırap içindeki millete barış ve yeni bir hayat getirecektir.

Yakın geçmişin çaba ve başarısızlıkları gözönünde bulundurulduğunda, Türkiye'nin bu vatansever ve aydın insanları kendileri tarafından girişilecek olan çabaların gelenekler ve ırk anlaşmazlıkları (önyargılı anlaşmazlıklar) dolayısıyla var olan zorluklar yüzünden bozularak istibdata yol açacağı inancına sahip olmuşlardır. Bu nedenden dolayı inanmaktadırlar ki kendi milletleri devlet yönetmekte bilgili ve idare yeteneği olan yabancı yol göstericilerin belirli bir dönem için rehberliğine gerek duymaktadır. Bu yeniden doğuş çabasını tek bir yabancı milletten seçilen bir komisyon tarafından yürütülmesinin daha uygun olacağı hissi doğmuştur, çünkü çeşitli güçlerden oluşan uluslararası bir komisyon bu güçlerin farklı metod ve amaçları arasındaki farklılıklar dolayısıyla Türk İmparatorluğu'nun çeşitli ve karmaşık sorunlara sahip halkları ile uğraşmakta başarılı olamayacaktır. Bu güçler, sözkonusu görevi tek bir gücün göstereceği sebat ve etkinlikle yerine getiremeyeceklerdir.

Ümid ediyoruz ki büyük Amerika'nın Başkanı başvurumuzu olumlu karşılayacak ve Amerika'nın uzun yıllar süren ulusların uğraş ve çabalarının ve ırkların karşıtlıklarının sona ermesini dileyen müttefikleriyle [bizim aramızda] aracı olacak biçimde hareket edecektir. Bizim amacımız bağımsızlığımıza son vermek anlamı taşıyan bir esaret değil, fakat gelişmemiş ve geri bir halkın bir eğitim döneminden geçirdikten sonra uluslar ailesinin içinde şerefli bir mevkiye sahip kılmasıdır. Kendimizi emin hissetmekteyiz ki, Amerika tarafından geçmişte vazeden ulusların özgürlüğü doktrini ve şu andaki ulusların özgür kendi kaderini tayin hakları konusundaki Wilson programına gösterdiği destek, uygun zaman geldiğinde kendi ulusal çizgimizde gelişmemize fırsat tanıyacağını garanti etmektedir.

Amerika'nın yardım etmesinin istendiği ulusal ihtiyaçlar aşağıda özetlenmiştir:

1. Türkiye'de Sultan'ın egemenliği ve meşrutî bir hükümet biçimi korunacaktır.

2. Her düzeyde yapılacak olan seçimlerde uygulanacak olan nisbi temsil azınlıkların haklarını koruyacaktır. Bütün Osmanlı vatandaşları (hangi milletten olurlarsa olsunlar) en düşükten en yüksek mevkiye kadar tüm memuriyetlere seçilebilecekler veya getirilebileceklerdir.

3. Maliye, Tarım, Endüstri ve Ticaret, Bayındırlık, İmar ve İskân Bakanlıklarına bir Amerikalı Başdanışman, uzmanlardan oluşan kadroyla birlikte atanacak ve danışmanlar birarada bir Amerikan Komisyonu oluşturarak, bir yanda yeni düzenlemelere göre ülkenin maddî gelişme refahını attıracak metod ve reformlar başlatacak, diğer yandan ise toplumsal refah ve kamu çıkarı için bizim kendi başımı-

za, ahenkli ve değişmez bir bütün içinde vermeyi çeşitli siyasal akımlar yüzünden beceremediğimiz talimatları vereceklerdir.

4. Yargı reformu için bir Amerikan Başdanışmanı uygun gördüğü ülkeden veya uluslardan seçtiği hukuk uzmanlarından şu anki hukuk sisteminin zamanını doldurmuş ve itiraz edilebilir durumdaki yanlarını yürürlükten kaldırmak üzere bir kurul oluşturacak ve aynı kurul Türk Hukuku'nu bütün Osmanlılara adalet ve eşitliği temin edecek şekilde modernleştirecektir.

5. Jandarma ve polisin denetimi (supervision) kendi seçtiği kadroyla görev yapacak olan bir Amerikalı Baş Müfettişe bırakılacaktır. Şu andaki ilkel hapisane idaresi çağın en aydınlık fikirlerine göre bir Amerikan uzmanlar kurulu tarafından reforme (islâh) edilecektir.

6. Türkiye'nin bütün vilayetlerinde yerel hükümeti reforma tabi tutmak görevine haiz bir uzman kadrosu ile birlikte görev yapacak olan bir Amerikan Baş Müfettişi olacaktır.

7. Bu biçimdeki yerel hükümet Amerikan yardımıyla o vilayet için mümkün olan en iyi kalkınmayı temine çalışacaktır.

8. Bu memorandumda bildirilen esaslar içindeki Amerikan rehberlik ve yönetimi en az 15 yıl, en çok 25 yıl sürecektir.

9. Bu süre zarfında Türkiye'nin tam tarafsızlığı kabul edilecek ve uluslararası garantilerle desteklenecektir.

Amerikan rehberliğinde olacak Türk İmparatorluğu'nun coğrafi sınırları toplanacak Barış Konferansı tarafından belirlenecektir.

Bu reformların tam ve mükemmel bir biçimde yürütülebilmesi için gerekli olan garantileri kabul etmeye, yayınlamış bulunduğunuz tüm uluslar için adalet ilkelerine olan derin hürmetimiz ve onları şükranla kabulümüzü ifade ederek hazırız.

(Mektubun son satırları bulunamamıştır).

Constantinople, le 3 décembre 1918.

Mr. Woodrow Wilson,

President of the United States of America.

Mr. President.-

A popular movement including the large majority of the newspapers, and the leading men of the professions and the educated classes have formed a league called the "Turkish Wilsonian League" for the purpose of making an appeal to the eminent President of the United States of America, whose principles of the Rights of Nations, accepted since his enemies and allies, as the solution of the problems of the present war, herald a new era of peace and prosperity for the world.

The "Turkish Wilsonian League" would ask that the Republic of America, which was founded in the spirit of religion freedom and political equality, and which has so successfully harmonized a heterogeneous population within its own boundaries, should lend its aid and experience for the solution of the problem of the heterogeneous religions and races in Turkey. By doing this America would bring peace and new life to a sorely vexed and distressed nation.

In view of the attempts and failures of recent years, these patriots and intellectual men of Turkey have arrived at the conviction that any system attempted by themselves is likely to degenerate into despotism, because of the difficulties of historical tradi-

240

them out of some proportion. We must remember that we have a system that under which we are to be under the guidance of foreign instructors versus in substance and substance administration for a fixed period of time. They feel that this task of representation can be more easily carried on by a committee from a single nation than by an international commission because of the probable divergence of interests and aims which would arise in a commission composed of several different powers who would have to deal with the different peoples and the complex problems in the British Empire. They would not perform this duty with the dispatch and with the efficiency of a single power.

It may be that the President of the great American Republic will look with favor upon an appeal, and that he will act as intermediately to this end with the allies of America, who likewise are persuaded that the ongoing strife and turmoil of nations, and antagonisms of states should cease to exist. Our desire is not for a tutelage which would limit our ultimate independence, but for a period of instruction that would elevate and undeveloped and backward people to an honored position in the family of nations. We feel sure that the doctrine of the liberty of nations preached by America in the past, and her support at present of the Wilsonian program of the right of nations to a free and full development, is all guarantee to us of the proper and the opportunity for our own development along national

The national needs for which the help of America is asked are summed up in the following articles:

1. That the sovereignty of the Sultan and a constitutional form of government for Turkey shall be preserved.

2. That a proportional representation in all elections shall protect the rights of minorities. All Ottoman nationalities shall be eligible to all government offices from the highest to the lowest.

3. That there shall be appointed an American Adviser-in-Chief with a staff of expert assistants, to be in of the Ministries of Finance, Agriculture, Industry and Commerce Public Works, and Public Instruction, and that these advisers shall together form an American Commission which shall the use tend to introduce such reforms and reforms as shall ensure the material development and prosperity of the country along new lines; and on the other hand, to systematize and direct entirely all activities relating to social welfare and public instruction, which we ourselves could never render uniform and harmonious on account of the diverse political opinions in our country.

4. That for the reform of the Judiciary an American Adviser-in-Chief shall constitute a board of legal experts selected from such countries or nationalities, as shall be deemed advisable, for the purpose of rendering skill and void the objectionable and obsolete features of the present legal system and that the same board shall modernize Turkish law in such a manner as shall ensure justice and equality to all citizens.

5. That the imperialism of the Government and of the Sultan shall be given over to an American Inspector

242

General with such a staff as he may choose.

That present primitive Administration of Prisons shall be reformed according to the most enlightened ideas of the age by a board of American experts.

6. That in every province of Turkey there shall be an American Inspector-in-Chief and a staff of experts whose duty shall be to reform the local government.

7. That such a form of local government shall be worked out with American assistance as shall ensure the best particular development of each province.

8. That the period of guidance and instruction by America along the lines of this memorandum shall continue for a minimum period of 15 years, or for a maximum one of 25 years.

9. That the complete neutrality of Turkey shall be accepted and assured by international guarantees for the same period of time.

The territorial limits of the Turkish Empire for which American guidance is asked are those which shall be fixed by the Peace Conference.

We are ready to accept such guarantee for the full and complete execution of these reforms as may be deemed necessary with the expression of our high esteem and grateful recognition of the principles of justice for all nations which you have enunciated./.

HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI

YENİDEN EYLEME GEÇİŞ TARİHİ: 14 Ocak (1919)¹

MERKEZ-İ UMUMİ ADRESİ: İstanbul, Şehzadebaşı, Fevziye Caddesi, No. 9².

FIRKA'NIN MÜTAREKE DÖNEMİNDEKİ İLK KURUCU VE YÖNETİCİLERİ³: Müşir Nuri Paşa (Reis), Zeki Paşa, Seyyit Abdülkadir Efendi (Ayan azası ve Kürdistan Teâli Cemiyeti Reisi), Mustafa Sabri Efendi (Sâbık Tokat meb'usu ve Şeyhülislâm), Vasfi Efendi (Sâbık Karesi meb'usu), Süleyman Paşa (askeri mütekait), Ferit Paşazade Celâlettin Paşa, Ali Kemal Bey (Sâbık Nâzır, Darülfünun müderrisi ve Peyam-ı Sabah başyazarı), Refik Halit Bey (Sâbık Posta Telgraf Müdür-i Umumisi, yazar), Nurettin Bey (İkdam gazetesi eski idare memuru), Hasip Bey (Sâbık Tahran sefiri), Rıza Tefrik Bey (Sâbık Nâzır, Ayan azası, Darülfünun müderrisi), Hacı Osman Efendi (Tüccardan), Mehmet Ali Bey (Sâbık Nâzır).

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Yeniden Doğuş Girişimleri

MONDROS Mütarekesi sonucu, İttihat ve Terakki'nin çökmesiyle doğan iktidar boşluğunu doldurmak için eski muhalefet hareketine geçmiştir⁴.

¹ Tarih tam olarak saptanamamıştır. Bu tarih Fırka lider grubunun Cercle d'Orient Kulübünde yaptığı ilk toplantının tarihidir ve Fırkanın Mütareke döneminde ilk kez siyasal hayata çıkması olmuştur.

² Fırkanın genel merkez adresi, ayrılmalar yüzünden değişmiştir. Bu adres en sürekli olanıdır.

³ 10 Kânun-ı sâni (Ocak) 1919'da, birçok Ayan azalarının da katılımıyla yapılan toplantıda seçilmişlerdir (Alemdar, 11 Kânun-ı sâni 1919).

⁴ Kuruluşla ilgili olarak bk. Lutfi Sınavlı, Sultan Mehmet Reşat Hanın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim, 2. Kısım, s. 210-213, 245-246.

İtilâfçılar (İttihatçılar deyimine karşılık Hürriyet ve İtilâf Fırkaları) yeniden ve hızla kendi Merkez-i Umumi'lerini seçmişlerdir. Ve de "şube teşkili için talimatnamelerini" yayınlamaya başlanmışlardır. İlk işlerden biri, *Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası* ile birleşmeyeceklerini kamuoyuna duyurmak olmuştur⁵.

Fırka programı gazetelerde tefrika edilmektedir ve Vahideddin'in İtilâfçılara selâmı başyazıların konusu olmaktadır⁶. Zamanın Sadr-ı âzamı, Fırka'nın geleceğinden umutlu görünmektedir⁷.

İlk Bildiri ve İlk Savlar

İstanbul'un karma karışık ortamı içinde, en büyük siyasal güç olduğunu ileri süren Hürriyet ve İtilâf, ilk bildirisinde (22 Ocak 1919) yeniden doğduğunu, güncel gözlemlerini ve yeni yaşamında izleyeceği ilkeleri açıklar, şöyle ki:

a — Savaş yenilgisi, millete yüklenemez. Asıl sorumluluk istibdatçı bir kafaya sahip olan, yabancı bir devletin (Almanya'nın) askeri gücüne dayanarak hareket eden hırslı bir gruba aittir.

b — Mütareke imzalanalıdan beri güçlü bir hükümet kurulamamıştır.

c — Hürriyet ve İtilâf Fırkası, programı, isabetli görüşleri olaylarla doğrulanmış olarak, memleketi selâmete götürecek her hangi bir hükümeti destekleyecek kadar güçlenmiştir.

Bu üç noktayı, 15 maddelik bir program izler ve bir uyarı ile tamamlanır: Belirlenen bu üç temel ilkeye saygı gösterecek

⁵ "Firkamızın Sulh ve Selâmet Cemiyeti ile birleşmiş olduğu bir kaç gün mukaddem ilân edilmiş ise de Cemiyet-i mezkûre tarafından muahharen vuku bulan metalibat kabil-i is'af görülmediğinden Firkamızın kemafissabık müstakillen harekete karar verdiğini ve Sulh-u Selâmet Cemiyeti ile rabıtası olmadığını yeniden beyana mecburiyet hissettik. Şubatımıza bir güne iltibasa mahal kalmamak üzere ilan olunur" (Alemdar, 10 Kânun-ı sanî 1335).

⁶ Alemdar gazetesi'ndeki tefrika için bk. 15,16,17,18 Kânun-ı sâni 1919 tarihli sayılar.

⁷ Sadr-ı âzam Tevfik Paşa'nın İkdâm'a demecinden gazetecinin "yeni firkalar hükümet için faydalı mıdır?" sorusuna cevabı: "Şimdiki halde hayır, Hürriyet ve İtilâf, Sulh-ü Selâmet gibi firkalar inkişaf edecek gibi görünüyor. Fakat bunlar hakkında henüz kat'î bir fikir beyan etmek zamanı gelmemiştir." (İkdâm, 22 Şubat 1919).

her hangi bir hükümeti, Fırka tüm gücü ile destekleyecektir. Aksi takdirde millete karşı hiçbir sorumluluk yüklenmeyecektir⁸.

Daha ilk bildirisıyla, Fırka, kendisini "payitahtı"da aşip tüm ülkenin en güçlü ve gerçek siyasal kuvveti ve partisi olarak tanıtmıştır. Bu iddiadan çıkardığı sonuç olarak da, iktidarın tek adayı ve sahibi olması gerektiğini ilân etmiştir.

İlk bakışta, koşulların, Hürriyet ve İtilâf lehine işlediği düşünülebilir. Çünkü eski rakip —ve düşman— İttihat ve Terakki, görünüşte kendinin tarihe gömüldüğünü ilân etmişti. Almanlar yenilginin anarşik dehşeti içinde kıvranmaktaydılar.

Bu tür düşünceler ve görüşler yanıltıcıydı. İttihat ve Terakki *hukuken* yoktu ama, İttihatçılar *füilen* vardılar. Ve tüm örgütçü enerjileriyle, yalnız Anadolu'da değil, İstanbul'da da sağdılar. Almanlar gitmişti. Fakat, yerlerini İngilizler ve Fransızlar başta olmak üzere, Sevr'ci işgal kuvvetlerini almıştı.

Hürriyet ve İtilâf da, yabancı askeri kuvvetlere dayanıyordu. Almancılıkla suçladığı İttihatçılara karşı, kendisi İngilizciydi.

Yabancılar, ister istemez Hürriyet ve İtilâf'ın yerini saptamak zorundaydılar: İttihatçılar, siyaset ve tarih sahnesinden gerçekten çekilmişler miydi?

İtilâfçılar, onların boşluğunu dolduracak, Mütareke döneminin en büyük siyasal gücü müydüler?

Doğu işgal kuvvetleri kumandanı, Fransız generali *Franchet d'Esperey'e* (*Franşe Depere*) göre, tek ve gerçek kuvvet hâlâ İttihat ve Terakki idi. Akdeniz donanması kumandanı *Amiral Calthorpe* da aynı kanıdaydı (Bk. s. 23).

Aslında, İtilâfçılar da bu kanıdaydı. Çünkü, İttihatçı korkusu, fırka politikasının bir değişmezi olmuştur.

İttihatçı "rüesanın" (lider takımının) tutuklanması, özel mahkemelerde yargılanması ve ülke dışına (örneğin Malta'ya) sürülmesi için işgalci komiserlerle sürekli anlaşma yollarını arayanların başında Damat Ferit Paşa vardı (Bk. s. 24) İtilâfçılar, bir adım daha atarak, Müdafaa-i Hukuk hareketini de, örtülü İttihatçılık sayacaklardır.

2. Örgütlenme Sorunları

Fırkanın yeniden kurulması, tüm İtilâfçıların yeniden bir ara-

⁸ Bildiri için bk. *Alemdar* (24 Kânun-ı sani 1335). Ayrıca bk. Refik Halid'in iki makalesi: *Hürriyet ve İtilâf'ın galebesi - Hürriyet ve İtilâf'ın faziletli - xxx: Hürriyet ve İtilâf* (*Alemdar*, 20 Kânun-ı evvel 1334).

ya gelmesi olmamıştır. Önce, İstanbul'da hareketlilik görülmüştür, eski "şubeler" su yüzüne çıkmaya başlamışlardır⁹.

Taşra örgütüne gelince, bu alan da hayli hareketlidir. Hürriyet ve İtilâf'ın, özellikle Anadolu'da, *Kürt Teâlî ve İngiliz Muhipleri* cemiyetleriyle beraber yayılması, Müdafaa-i Hukukçu derneklere karşı bir ağırlık amacını gütmüştür. Taşra şubelerinin 1919 Temmuzunda 196'ya, daha sonra da 400'e vardığı, Fırka yayınlarıyla basında belirtilmiştir¹⁰.

Hürriyet ve İtilâf'ın yapısı, *Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti* gibi katılmalarla güçlendirilmek istenmiştir (Bk. s. 359). İstanbul dışı sayılmanın özelliklerine ayrıca değinilmiştir. Sorun tekrar ele alınacaktır.

3. İçyapı Bunalımları ve Hizipleşmeler

Hürriyet ve İtilâf Fırkası, zamanın deyimi ile "şahsiyattan" (sen ben çekişmesinden) kurtulamamış ve siyasal bir birlik ve türdeşlik kazanamamıştır. Yapısındaki bölünme eğilimi, Mütareke döneminin hırçın koşulları içinde hızla gelişmiştir. Ve Fırka'nın ikiye bölünmesiyle sonuçlanmıştır.

1919 Bunalımı

İlk çalkalanmalar, 1919 Haziranının sonlarında ortaya çıkmıştır. Bu tarih, Damat Ferit Paşa'nın ikinci kabinesi dönemine rastlar. Sadr-ı âzam, Paris banliyösünde *Vaucresson* (Vokreson) şatosunda¹¹, Osmanlı devleti hakkında verilecek idam hükmünü beklerken, İstanbul'da kabine ile Fırka'nın arası açılmıştır.

Sadr-ı âzam kaymakamı (vekili) Şeyhülislâm *Mustafa Sabri Efendi* hükümetin, Miralay emeklisi *Sadık Bey* de Fırkanın başındadırlar.

Düellonun, Sadık Bey'in kabineye ve Âyan'a girmek, hatta Sadr-ı âzam olmak istemesinden doğmuş olduğu temel neden sayılmıştır.

⁹ Örneğin Haydarpaşa şubesi Amiralzade Cemal Hüsnü Bey tarafından açılmıştır (*Alemdar* 1335, sayı 65-1375)

¹⁰ *İkdam*, 9 Temmuz 1335 - *İkdam*, 23 Eylül 1335 (Fırka'nın 22 Eylül Bildirisi).

¹¹ Monteclon Paris banliyösünde bir küçük kenttir. *Vaucresson*, Şatosu ile ilgili olarak, Mütareke gazetelerinde kısa bilgiler çıkmaktaydı. *İkdam*, "Osmanlı murahhasları"nın şatoya yerleştikleri havadisini bildirirken şöyle yazıyordu: "...Burada zaman zaman aşıkane sahneler vuku bulmuş ve bazıları feci neticelere varmıştır." (15 Haziran 1335).

Sadık Bey, Fırka adına yayınladığı ilk bildiri (26 Haziran 1919), kabinenin izlediği siyasetin Fırka programıyla bağdaşmadığını kamuoyuna duyurmuştur¹².

Bildirinin etkisi görülmüş ve Dâhiliye Nâzırı *Ali Kemal Bey*'le Harbiye Nâzırı *Şevket Turgut Paşa* istifa etmişlerdir¹³.

Beşiktaş şubesinde, Sadık Bey'in başkanlığında yapılan toplantı sonucu, Merkez-i Umumi'ce yayınlanan ikinci bildiri (30 Haziran 1919) kabine - Fırka diyalogu daha da şiddetlendirilerek, iki uyarıda bulunulmuştur:

a — Kabinenin, Fırka ile hiçbir ilişkisi kalmamıştır;

b — Nâzırlar, derhal istifa etmedikleri takdirde, Fırka ile ilişkilerini kesmiş sayılacaklardır¹⁴.

Sadık Bey, bu toplantıda, kendisinin değişmez (azledilemez) Fırka reisi olmasını ve Merkez-i Umumi'ye daha geniş "tasfiye" (ayıklama) yetkisi verilmesini istemiştir¹⁵.

Liderler çekişmesi, giderek daha da kızışmıştır. Mustafa Sabri Efendi, Sadık Bey'i Nâzır ve Âyan azası olamadığı için saldırıya geçmekle suçlamıştır.

Sadık Bey, böyle bir Âyan'a zâten gerek olmadığını ve "Ne-

¹² "Re'sikârda bulunan Ferit Paşa hazretlerinin kabinesinin takibelediği fikir ve meslek, fırka programıyla kabil-i telif olduğu takdirde her türlü müzaheret ve muavenetin derlgedilmeyeceği geçenlerde sebkedan bir tebliğ-i umumimizle arz ve izah olunmuştur. Son günlerde evrak-ı havadiste görülen bazı mütalâat bilhassa kabine reisinin ifadat-ı vakıası beni bir fırka reisi olmak sıfatıyla beyanat-ı âtiyede bulunmaya sevk ve mecbur eyledi.

Kabine, şekli-i hâzır siyaseti itibariyle herşeyden kat'ennazar kat'iyen bir Hürriyet ve İtilâf kabinesi olamayacağından ve çünki siyaseti hâzıra-i hükümeti, firkanın akald ve esasatı idariyesyle telifi gayrı mümkün olduğundan, bâdema Fırka ile bir günâ alâkası kalmamıştır. Binaenaleyh Fırka erkânından olup kabineye dâhil bulunan ve oradaki tavir ve vaziyetleri ancak Fırka ekanim-i idariye ve siyasiyesinin mukadderat-ı milliyeye üzerinde tatbik ve tervicinden ibaret olan zevatın da tayin-i hatt-ı hareket eylemelerine medar olmak arzusu da beyanatımızın âmil ve müessirlerinden birini teşkil etmektedir." (Alemdar, İkdâm, 27 Haziran 1335-1919).

¹³ Alemdar, İkdâm (aynı sayılar).

¹⁴ Bu bildiri, kabinenin Fırka ile ilişkisi kalmadığı bildirilerek şöyle denmektedir: "...Fırkaya mensup olup nuzzar meyanında (Nâzırlar arasında) bulunan zevat derhal kabineden çekilmedikleri surette fırka namına hareket ve Firkanın meslek ve siyasetini takip etmemiş olacaklarından Fırka ile münasebetlerini katetmiş addolunacaklardır" (Alemdar, İkdâm, 30 Haziran 1335-1919).

¹⁵ İstiklâl Harbi Gazetesi (Ömer Sami Coşar), 30 Haziran 1919.

zâret sandalyasıyla seyrü sefer otomobillerinden hoşlanmadığını", Mustafa Sabri Efendi'nin Kardinal Rişliyö (*Richelieu*) rolüne özendiğini bildirerek cevap vermiştir¹⁶. Alemdar'cılar da, Mustafa Sabri Efendi'yi suçlu bulmuştur¹⁷. Sadık Bey'in Âyan azalığını ve Harbiye Nâzırlığını da reddettiği açıklanmıştır¹⁸.

Temmuz'un ilk haftasında, Firka'nın şube temsilcileri, durumu görüşmek üzere toplantıya çağırılmıştır. Sadık Bey'e, Firka "nizamnamesinde", reisin yetkileri açık olarak belirlenmemesine karşın, tam yetki (salâhiyet-i kâmile) verilmiştir. İstanbul şubelerinden 38'inin Sadık Bey lehinde oy verdikleri, Alemdar gazetesi idarehanesine taşra şubelerinden destekleyici mazbatalar gelmekte olduğu, "firkada tam bir tesanüt (dayanışma) olduğu" da ayrıca yayınlanmıştır¹⁹.

Damat Ferit Paşa, Clémenceau'nun Osmanlı heyetini Fransa'dan kovan mektubu üzerine, İsviçre'de bir kaç gün geçirdikten sonra, pâyitahta dönmüştür (15 Temmuz 1919).

Sadık Bey, Damat Paşa'nın Fransa'daki başarısızlığından yararlanmak istemiş ve Tefik Paşa'ya başvurarak kabineyi kurmasını ve kendisinin de alınmasını istemiştir. Bu amaçla, öteki partilere başvurularak Sulh ve Selâmet Fırkası merkezinde toplanılmıştır. Fakat, toplantıda, Sadık Bey grubunun istekleri benimsenmemiştir²⁰.

Müdafaa-i Hukukçuların Erzurum kongresini toplamalarından bir gün önce, 3. Damat Ferit hükümeti kurulmuştur.

Bu kuruluş olumlu karşılanmamış ve basın, Damad Paşa'ya karşı büyük bir kampanya açmıştır²¹. Kabine, bu oluşu durdurabilmek için genel seçimlerin yapılmasına da karar vermiştir²².

¹⁶ Sadık Bey'in, Mustafa Sabri Efendi'ye uzun cevabı (*Alemdar*, 4 Temmuz 1335-1919).

¹⁷ Bir mübareze münasebetiyle (*İkdam*, 4 Temmuz 1335-1919) — Başmakale (*Alemdar*, 5 Temmuz 1919).

¹⁸ Sadık Bey'in, hem Âyan azalığına atandığı, hem de Harbiye Nâzır vekilliğine getirildiği *Alemdar* (15 Haziran 1919) ve *İkdam* (5 Haziran 1919) da görülmekle beraber, *Takvim-i Vekayl'de* böyle bir îrade'ye rastlayamadık - yine bk. *Miralay Sadık Beyle Mülâkat* (*İkdam*, 10 Mayıs 1335) - *Evkaf Nâzırı Hamdi Efendi ile Mülâkat* (*İkdam*, 4 Temmuz 1335).

¹⁹ *İkdam*, 9 Temmuz 1335.

²⁰ Toplantıya katılan partiler ve dernekler: Sosyal Demokrat Fırkası, Ahâlî İktisat Fırkası, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet Cemiyeti (*İstiklâl Harbi Gazetesi*, 17, 19 Temmuz 1335 - 1919).

²¹ *İstiklâl Harbi Gazetesi*, 28 Temmuz 1335 - 1919, s. 2.

²² *İkdam*, seçim haberlerini haziranın ilk haftasında yayınlamaya başlamıştır (5 Haziran 1919) *İntihab-ı Mebusan Kanunu tadilatı*

Fakat, önemli bir haber, Hürriyet ve İtilâf'ın yapısındaki ilk çatlağı belirtmiş ve Mustafa Sabri grubunun yeni bir parti kuracağı, adının da "Muhafazakâr Fırka" olacağı gazetelerle duyurulmuştur²³.

Özellikle, Alemdar idarehanesinde yapılan arabuluculuk toplantıları sonunda, ve seçim döneminde, geçici bir barış havası yaratılmış ve bölünmeler bir süre ertelenmiştir²⁴.

İtilâfçılar, post kavgasıyla bölünürlerken Müdafaa-i Hukukçular Anadoluyu birleştirmektedirler. Erzurum kongresini, Balıkesir kongresi izlemiştir.

1920 Bunalımı "Yazılı Kongre" ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası

Çok ciddi olaylarla yüklü bir yıl sonunda, ve yine bir Osmanlı delegasyonu Avrupadayken, post kavgası yeniden alevlenmiştir.

Mayıs ayı sonunda, *Miralay Sadık Bey*, gazetelerde yeni bir Merkez-i Umumi listesi ilân etmiştir²⁵. Hiçbir kongre yapılmadan ortaya çıkan listenin oluşumunu, Hürriyet ve İtilâf Fırkası reisi alışılmamış bir biçimde açıklamıştır. Şöyle ki: Koşulların elverişsizliği yüzünden, *Sadık Bey*, İstanbul ve Anadolu şubelerinden, oylarını istemiştir. Bir "tahriri (yazılı) kongre" niteliğinde olan bu yazışma ve başvuru sonucunda kendisine gerekli yetkiler verilmiştir. O da, geçen yılki Şura-yı Saltanat'ta açıkladığı ve kamuoyunca bilinen Fırka iç ve dış politika ilkelelerini kabul edeceklerini hesapladığı kişilerden oluşan listeyi

haberi (12 Haziran 1919) — Yüksek seviyedeki bir Hürriyet ve İtilâfçının bu konudaki demeci (14 Haziran 1919). Fakat seçim, Ali Rıza Paşa kabinesi zamanında, 19 Ekim 1919'da yapılmaya başlanmıştır.

²³ Alemdar, 25 Temmuz 1919 — Mustafa Nazmi, Muhafazakâran Fırkasının Teşkili Teşebbüsü Münasebetiyle (Sebillürreşat, c. 17, sayı 441, 18 Eylül 1335 - 1919).

²⁴ Alemdar, 6, 9, 11, 15 Eylül; 2, 15 Teşrin-i evvel 1335.

²⁵ Listede ilân edilen isimler: Sadık Bey (Reis), Adliye Nazırı Rüştü Bey, Seyyit Abdulkadir ve Vasfi Efendiler, Rıza Tevfik Bey, Sadaret Müsteşarı Cemal Bey, Ali Kemal Bey, Gümmülcineli İsmail Bey, eski İstanbul valisi Yusuf Ziya Bey, eski İşkodra valisi Safiyettin Bey, Ömer Fevzi Bey (eski Karahisar-ı şarki meb'usu), Sait Molla, Prens Hayrettin Bey, Mahir Sait Bey (Rüsumat Müdürü Umumisi), Ahmet Rasım Avni Efendi, Hafız İsmail Efendi (Darül-hikme kâtibi), Harputlu Remzi Bey, Bedirhanzade Emin Âli Bey, Trabzonlu Süleyman Bey, Şeyh Ömer Efendi, Evrenozzade Sami Bey, Dersîâm Âtîf Efendi, Mithat Paşa hafidi (torunu) Mithat Kemal Bey, müverrih (tarihçi) Ahmet Refik Bey, Halil Rifat Paşa zade Fuat Paşa (Alemdar, 27 Mayıs 1920).

saptamıştır. İsteyenlerin istifa edebilecekleri doğal sayılmıştır. ve memur olanların, görevleri devam ettiği sürece oy sahibi olmayacakları da bildirilmiştir.

Gazeteler, Fırka'nın yeni şeklini eleştirici yazılar yayınlarken istifalar da başlamıştır. İlk olarak tarihçi *Ahmet Refik Bey* istifa etmiş, Adliye Nâzırı *Rüştü Bey* de Fırka ile ilişkisi olmadığını bildirmiştir²⁶. Daha sonra *Sait Molla* (31 Mayıs) *Seyyit Abdülkadir*, *Mahir Sait*, *Kemal Midhat*, *Prens Hayrettin Beyler* ayrılmışlardır²⁷. Bu arada, meraklı bir okuyucu da, lider *Sadık Bey*'den listesine aldığı bâzı kişilerin, Osmanlı teb'ası olup olmadıklarını sormuştur²⁸.

İstifalar sırasında, *Damat Ferit Paşa* ve takımına (Başta, *Mehmet Ali Bey*, *Ali Kemal Bey*, *Sait Molla*) olmak üzere karşı bir suikast düzenlemesi ortaya çıkarılmıştır²⁹.

İkiye Bölünüş: Mutedil Hürriyet ve İtilâf Fırkası

Sadık Bey'in yeni bir girişimle ortaya çıkması üzerine, *Mustafa Sabri* grubu da harekete geçmiştir. 30 Mayıs günü yapılan toplantıda, ikiyüzü aşkın çağrılı bulunmuştur. Seçkin çağrılılar arasında, *Ahmet Anzavur Paşa*, *Refi Cevat Bey*'le babası *Muhittin Paşa* (eski Ankara valisi), *Hüseyin Şükrü (Baban)* ve *Alemdar*'ın sorumlu müdürü (Pehlivan) *Ahmet Kadri Beyler* bulunmuştur.

Konuşulan büyük sorun, yeni bir fırkanın kuruluşu olmuştur. *Mustafa Sabri Efendi* reis, *Mehmet Ali Bey* de kâtip seçilmişlerdir. Fırka'nın ismi ve programının saptanması için bir komisyon kurulmuştur³⁰. *Alemdar*, toplantıyı, bir silkiniş ve güç gösterisi olarak nitelemiştir³¹.

Böylesine bir "güç gösterisi" Hürriyet ve İtilâf'ın parçalanı-

²⁶ *Alemdar*, 31 Mayıs 1920

²⁷ *Alemdar*, 1, 2 Haziran 1920

²⁸ Hürriyet ve İtilâf Kasımpaşa Klübü reisi *Ahmet Kadri Bey*, "Bir İstizah" başlıklı yazısında, Gümülcineli İsmail Bey'in Bulgar ya da Yunan tabiiyetinde, Şeyh Ömer Efendi'nin tüm ailesiyle, Efe Sami Bey'in Yunan tabiiyetinde, Âta Efendi'nin Sırp tabiiyetinde bulduklarını ve "terk-i tabiiyet edip etmediklerini" *Sadık Bey*'den sormaktadır (*Alemdar*, 2 Haziran 1920, s. 2).

²⁹ Haberle ilgili olarak *Alemdar*, 1,2 Haziran 1336 — Girişimde Kuva-yı Milliyeci'lerin eli olduğu belirtilmiştir. Dört suikastçi idam edilmiştir (*Alemdar*, 12 Haziran 1336) ve bu konudaki *Divan-ı Harb-i Örfî* kararnameşi metni (*Alemdar*, 13 Haziran 1336, s. 2-3)

³⁰ *Alemdar*, 2 Haziran 1920

³¹ *Refi Cevat*: *Evvelki Geceki İçtima* (*Alemdar*, 2 Haziran 1920) (başmakale).

şından başka şekilde yorumlanamazdı. Yeni Fırka'nın ismi 5 Haziran toplantısında konmuştur. "Mutedil Hürriyet ve İtilâf Fırkası"nın bu ilk toplantısında, toplantı başkanına sunulan 52 imzalı bir öneri üzerine, "heyet-i idare" üyeleri seçilmiştir³². Ayrıca, heyete seçilebilecek kişilerin nitelikleri de saptanmıştır³³.

Fahri reisliği kabul etmesi için, *Damat Ferit Paşa*'ya yazılmıştır³⁴.

Fırka, "beyanname"sini bir kaç gün sonra yayınlamıştır ve düzenli toplantılar başlamıştır³⁵. Örgütlenmeye geçilmiştir³⁶.

Sadık Bey'e karşı açılan polemikte, muhafazakârlık doktrininin açıkça kabul edildiği kamuoyuna duyurulmuştur³⁷.

Fırka, 5. *Damat Ferit* kabinesine üç üye vermiştir ve tam gücüyle destekleyeceğini bildirmiştir³⁸. Fırka'nın adı, basında sık

³² Mutedil Hürriyet ve İtilâf'ın oybirliğiyle seçilen "Heyet-i Merkeziye" üyeleri: *Mustafa Sabri Efendi*, *Zeynelâbidin Efendi*, *Şerif Sadettin Paşa*, *Muhittin Paşa*, *Mehmet Ali Bey*, *Rıza Tevfik Bey*, *Salim Paşa* (İstanbul Şehremini), *Vasfi Efendi* (Alemdar, 6 Haziran 1920, s. 2).

³³ 52 imzalı öneriye göre, Fırkaya kaydedilecek kişilerin nitelikleri şöyle saptanmıştır: 1 — Heyet-i Merkeziye'ye, muhalefetle ün salmış olan *Âyan* azaları, nazırlar, valiler, müsteşarlar, yüksek rütbeli askerler, şeyhler, peygamber soyluları ve pâdişah yakınları seçilebileceklerdir; 2 — Heyet-i Faale'ye, muhalefetleriyle ün salmış uzman kişiler seçilebileceklerdir; 3 — Heyet-i Faale'nin toplantılarına Heyet-i Merkeziye'den bir üye başkanlık edecektir (Alemdar, 6 Haziran 1920).

³⁴ Alemdar, 6 Haziran 1920, 1-2.

³⁵ Beyanname 10 Temmuzda (İkinci Meşrutiyet'in 12. yıldönümünde) yayınlanmış, ilk toplantı 16 Temmuzda yapılmıştır (Alemdar, 11, 17 Temmuz 1920).

³⁶ Eski partiden yeni partiye geçme eylemleri ilginçtir. Örneğin *Eyüp Şubesi*, *Gedikpaşa*'dan ayrılarak, *Veznecler Merkezine* (Mutedil'lerin merkezi) atanmış, üye sayısı "160 iken 1000'i aşkın olmuştur" (Alemdar, 31 Ağustos 1920). *Kasımpaşa* ve *Fatih Şubeleri*, daha geç açılmıştır (2, 3 Ekim 1336). *Sarıyer*'de, *Yeniköy Şubesi* açılmıştır (5 Eylül 1920) (Alemdar, 5, 10 Eylül ve 2, 3 Ekim 1920). Şubeler durmadan artmıştır (Durum Alemdar'dan izlenebilir).

³⁷ *Konyalı Zeynelâbidin* ve *Mustafa Sabri* imzalı, "Bir İzah" başlıklı yazıdan "Muhafazakârlık mesleğini(1) iddia alındığı ve nefsüllemre de muvafık olduğu veçhile kabul ederek... ve elyevm kendilerine Merkez-i Umumi süsü verenlerin harekâtına ait hiçbir mesuliyet kabul etmeyerek, netice-i hükmü, hazırdaki efkârı umumiyeye ile âtideki kongreye terk ettik" - (1) sayılı not da şudur: "Zâten Avrupa'da olduğu gibi aristokrasi tarzında muhafazakârlığın bizde mânası yoktur." (Alemdar, 28 Haziran 1920, s. 2).

³⁸ Bu üyeler *Mustafa Sabri Efendi* (Şeyhülislam), *Rıza Tevfik Bey*

sık duyulmakta, özellikle karşılama merasimlerinde üyelerinin adları yayınlanmaktadır³⁹.

Fırka merkezi, İstanbul'da, Çemberlitaş'ta, "Matbaa-i Osmaniye" yanındaki binada açılmıştır⁴⁰.

Hürriyet ve İtilâf'ın, için için gelişen yapısal bunalımları, Mutedil'lerin ayrılmasıyla, ilginç bir aşamaya varmıştır. İtilâfçı liderler arasındaki bu çatlamanın yarattığı yıpratıcı ve zayıflatıcı durum, İngiliz işgal komiserinin dikkatinden kaçmamış ve Damat Ferit Paşa'nın nasıl yalnız kaldığı ve yeteneksizliğini açıklayıcı bir olay olarak karşılanmıştır⁴¹.

Anadolu ile çatışma da, bu dönemde kesin bir sertlik kazanmıştır. İstanbul Hükümeti'nin, Müdafaa-i Hukukçuları fetva, bildiri ve divan-ı harp mahkûmiyetleriyle "âsi" ilân etmesine karşılık, T.B.M.M. Hükümeti de Damat Ferit ve takımını idama ve ağır hapis cezalarına çarptırmıştır.

Birleşme ve Temizlik Girişimleri

İki ayrı Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın ortaya çıkışı, tek dayanak sayılan Damat Ferit Paşa iktidarını da etkilemiştir.

İkiliği kaldırma girişimleri, 1920 Ağustosunun ikinci yarısında başlamıştır.

Bu sırada, gelişmeleri etkileyici bir olay vardır. O da, Hürriyet ve İtilâf Fırkası "reis-i sânisî" (ikinci başkanı) *Gümülcineli İsmail Bey*'in tutuklanmasıdır.

Birleşme girişimlerinin ilki, Teâli-i İslâm Cemiyeti'nin, Şehzadebaşındaki merkezinde yapılan toplantı ile başlamıştır (19 Ağustos 1920). Toplantıda her iki tarafın temsilcileri bulunmuşlardır. Hürriyet ve İtilâf'ı *Vasfi ve Ömer Fevzi* efendiler, Mute-

(Şura-yı Devlet Reisi), Ali Rüşti Bey (Adliye Nazırı) dir. Mehmet Ali Bey Journal d'Orlent'a demecinde, Fırka'nın hükümete karşı mesleği "müzaharet-i tamme" (tam destekleme) olarak ifade edilebilir" demiştir. (Alemdar, 11 Ağustos 1920, s. 2).

³⁹ Sadr-ı âzam Paşa'yı, Avrupa dönüşü Mutedil'ler karşılamışlardır. Mehmed Ali Bey de aynı aynı şekilde karşılanmıştır (Alemdar, 10, 11 Temmuz 1920).

⁴⁰ Alemdar, 7 Haziran 1920

⁴¹ Amiral De Robeck'in, Dışişleri Bakanı Lord Curzon'a verdiği raporda "Moderate Entente Libérale" dediği, Mutedil Hürriyet ve İtilâf, zayıf bir parti olarak tanıtılmaktadır (Bilâl N. Şimşir. İngiliz Belgelerinde Atatürk, s. 3, 14 sayılı dip notu). İngiliz Yüksek Komiserliği Siyasî Müsteşarı ve Baştercümanı Ryan da aynı kanıdadır (Aynı Eser s. 329).

dil'leri *Mehmet Ali Bey*'le *Mustafa Natık Paşa* temsil etmişlerdir⁴². *Abdullah Ziyaettin Efendi* başkanlığında 11 kişilik bir "Hey'et-i Telifiye" (Bağdaşım kurulu) seçilmiştir. Gelecek toplantılar, Hürriyet ve İtilâf delegeleri gelmediği için, iki kez ertelenmiştir⁴³.

Nihayet, 30 Ağustos tarihinde, Dragman şubesinde yapılan toplantıda, Mutediller, öteki taraf delegelerinin katılmamaları üzerine bir "kararname" yayınlamışlardır.

Bu metne göre, "Mutedil" kelimesi kaldırılacak, fakat Mutedil Hürriyet ve İtilâf Fırkası asıl olarak kabul edilecektir. Mutedillerin Şehzadebaşı yakınındaki Merkez-i Umumi binası asıl merkez olarak işgal edilecektir. *Vasfi hoca* ile, *Safiyettin Bey*, Merkez-i Umumi'ye alınarak, tek Merkez-i Umumi olacaktır⁴⁴. Kararı iyi karşılayan yazılar ve başvurular izlemiştir⁴⁵.

Fırka'nın tekleşme eylemi bu suretle sonuçlanınca, reislik için, çatışmaların üstünde bir isim aranmış ve *Prens Sabahattin Bey*'e başvurulmuştur. Prens'in, bazı koşullar ileri sürdüğü de belirtilmiştir⁴⁶.

Şubelerde bu karara göre kayıt yenilemeleri başlamıştır. İstanbul ve taşra şubeleri de karara uymuştur⁴⁷. "Mutedil" sözcüğü kolay kolay kalkmamıştır ve isim karışıklığı sürmüştür.

Fakat, bu tür bir bütünleşme girişimi başarılı olmamıştır. Önce, yeni kurulan birleşimden istifalar başlamıştır⁴⁸. Daha sonra 5. Damat Ferit Paşa kabinesinden, Şeyhülislâm *Mustafa Sabri Efendi* ile Ticaret ve Ziraat Nâzırı *Cemal Bey* çekilmişlerdir⁴⁹.

⁴² *Alemdar*, 31 Ağustos 1920, s. 2.

⁴³ *Alemdar*, 19, 23, 24, 30 Ağustos 1920.

⁴⁴ *Alemdar*, 30 Ağustos 1920.

⁴⁵ *Alemdar*, 13, 14 Eylül 1920, s. 2, 3.

⁴⁶ *Alemdar*, 13 Teşrinievvel 1920, s. 2.

⁴⁷ Örneğin Balıkesir Şubesinin, 5 Ekim 1920'de, kurucuları: *Giridzade Muhittin Bey*, *Basri Beyzade Şevki Bey*, *Memişzade Mustafa Efendi* ve *İbrahim Vehbi Efendi* (Eşraftan) *Bayramzade Zekâl Efendi* ve *Ahmet Hamdi Efendi*, *Viranyan Serkis Efendi*, *Panayot Efendi* (Tüccardan), *Mehmet Tevfik* ve *Emin Vedat Beyler* (Dava vekillerinden), *Yanko Efendi*, (Rejl Muhakemat Müdürü) *Gazapzade Muharrem Efendi* (Ulemadan), (*Alemdar*, 12 Teşrin-i evvel 1920, s. 4) — Şehremini (İstanbul) şubesinin açılış dâveti (*Alemdar*, 14 Teşrin-i evvel, s. 3).

⁴⁸ *Şerif Sadettin Paşa* ve Heyet-i Faale Reisi *Bahattin Beyler* istifa etmişlerdir. *Bahattin Bey*in yerine, Trabzon valisi *Galip Bey* getirilmiştir (*Alemdar*, 13, 15 Teşrinievvel 1920, s. 2, 3).

⁴⁹ *Alemdar*, 27 Eylül 1920.

Sorunun Hukuksal Yönü

Mutedil'lerin karşısında olan *Sadık Bey* grubunun, *Mustafa Sabri* ekibiyle hesaplaşmakta ısrarlı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü, birleşme, tek yanlı bir kararla gerçekleştirilme yoluna gidilmiş ve *Mustafa Sabri* ekibinin hâkimiyetine dayandırılmıştır.

Gümülcineli İsmail Bey'in salıverildiği gün (23 Eylül 1920) yapılan toplantı, ertesi gün onun başkanlığı altında sürdürülmüştür. Bu toplantıda, Mutedil Hürriyet ve İtilâf hakkında, Şura-yı Devlet'e başvurma kararı alındığı tahmin edilebilir⁵⁰. Öte yandan da, Fırka'nın bu bölümünü eleştiren *Ali Kemal Bey*'e, ağır ve uzun bir cevap verilmiştir⁵¹.

Sorunun hukuksal yönü, *Mustafa Sabri* grubu aleyhine olmuştur.

Bu grup, yeni fırkayı kurmak için eskisinin adına "Mutedil" sözcüğünü, eski program ve nizamnameye de dörder madde eklemiştir (Bk. s. 322 - 324, Belge 10, 11).

Fırka adına, *Gümülcineli İsmail Bey*, Şura-yı Devlet'e itirazda bulunmuştur. İtiraz, "Mülkiye ve Maarif" dairesince ele alınmış ve yerinde görülmüştür. Şöyle ki, Hürriyet ve İtilâf Fırkası programına ve tüzüğüne bu kadar kısa bir değişiklik yapmakla ve ismine "Mutedil" sözcüğü eklenmekle yeni bir parti kurulabileceği kararına varılmıştır⁵².

Karardan önceki bir tarihte, Mutedil'lerin yeni bir "nizamname" hazırlayacakları haberi de çıkmıştır⁵³.

Fakat 5. kabinesinin istifasıyla, Damat Ferit Paşa ve çevresinde gittikçe küçülen takımı, siyasal hayat içindeki rollerini yitirmişlerdir.

Son Barış Girişimi

Birleşmeden dağılan İtilâfçılar, Anadolu hareketinin hızlı gelişmeleri karşısında, Damat Ferit Paşa'nın da siyasal hayattan

⁵⁰ Bu durum, yalnızca bir tahminimizden ibarettir. Belgelenmiş değildir.

⁵¹ *Alemdar*, 27 Eylül 1920.

⁵² Bu konuya ilişkin belgelerin metin ve fotokopileri verilmiştir (Bk. s. 322 - 326, Belge 10, 11).

⁵³ *Alemdar*, 13 Teşrinievvel 1920, s. 2.

çekilmesi üzerine, suskunluk dönemine girmişler fırkasız fırkacılar olmuşlardır. Çıkan havadisler arasında, Hürriyet ve İtilâfçıların, dış sorunlar çözülmüncüye kadar fırkacılık yapmama-ya, Barış gerçekleşinceye kadar da tarafsız kalmaya, Anadolu'nun Yunanlılardan temizlenmesinden sonra Bâbüali'yi desteklemeye karar verdikleri belirtilmiştir⁵⁴. Ebuzziyazade Velit Bey, bu sözde kararları küçümsemeyle karışık eleştiriyi karşılamıştır.⁵⁵

İstiklâl Savaşının son aşamasında, İtilâfçılar bir toparlanma gereğini duymuşlardır. *Serkl Doryan* kulübünde verilen bir ziyafet sonunda, üyeler arası bir barışma havası estirilmiştir (7 Temmuz 1922). Yemekte Damat Ferit Paşa ve bazı ünlü kişiler de bulunmuş, bir kısmı "fırkadan olmadıklarını" bildirmişlerdir⁵⁶.

Ziyafeti, Bozdoğan'daki merkezde dört gün süren "hararetli" bir toplantı izlemiştir. *Tevhid-i Efkâr*'ın alaylı gözlemiyle, sayıları ondördü geçmeyen fırkadan dört üye atılmıştır⁵⁷. Ayrıca, milli kuvvetler meydan savaşını kazanma durumundayken, İtilâfçılar, savaşın bitiminde, ülkenin kendilerine teslim edilmesini, müttefik devletlerden istemeye karar vermişlerdir⁵⁸. Bu grubun, Tevfik Paşa hükümetini düşürmek amacı, Ankara'nın gözünden kaçmamıştır⁵⁹.

⁵⁴ *Tevhid-i Efkâr*, 28 Mart 1922.

⁵⁵ "...Evvel-i emirde Anadolu mücahedesinin Hürriyet ve İtilâf'ın müzaheretine (desteklemesine) ihtiyacı olduğunu kim söyledi? Sâniyen, böyle bir ihtiyaç olduğunu farzetsek, azasının hemen hepsi müslüman olması lâzımgelen bir fırkanın bu mücahedeye müzaharetten çekindiğini tereddütsüz ilân eylemesi ne elim bir haldir. Mücahede-i milliyemizin ne mukaddes ve meşru bir hareket olduğu bugünkü muvaffakiyetleriyle artık tahakkuk eylediği bir sayıda, hem bu mücahedeye iştirak etmiyeceğiz, diyen insanların bu memlekette nâfiz ve müessir (etkin) bir siyasi heyet halinde bulunmalarına imkân kalır mı?" (*Tevhid-i Efkâr*, 30 Mart 1922 başmakale).

⁵⁶ Ziyafet 7 Temmuzda verilmiştir. (*Tevhid-i Efkâr*, 9 Temmuz 1922) Fırkadan olmadıklarını bildirenler arasında Süleyman Nazif, Cemil Molla, Şeyhülislamzade Muhtar Beyler vardır. (*Yeni Gün*, 12 Temmuz 1338) (Haberin bir Ankara gazetesi tarafından verilmiş ilginçtir.)

⁵⁷ Fırka'dan "ihraç" edilenler: Kasımpaşa şubesi reisi Hâmit, Sultan Selim şubesi reisi Nef'i, Heyet-i Merkeziye âzalarından Asım ve Mevlüt Lutfi (*Tevhid-i Efkâr*, 13 Temmuz 1336).

⁵⁸ *Tevhid-i Efkâr*, 10 Temmuz 1338

⁵⁹ HTVD, No. 70, Belge 1535 (20.8.1338)

"Hürriyet ve İtilâf Mezatta"

Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Meşrutiyet yıllarında olduğu gibi, Mütareke döneminde de, gerçek bir siyasal parti görünümünden de, içeriğinden de yoksun kalmıştır. Örneğin, babası ve kendisi fırkadan olan *Refi Cevat Bey* (Ulunay), durumu her fırsatta belirtmiştir ve hizipler içinde taraf tutmuştur. Hizipçilik, Barış Konferansına seçilen heyete girip girmeme, kabine üyesi olup olmama sorunlarıyla kızırmış ve çeşitli çatışmalar olmuştur. Kabine üyeleri arasındaki çatışmayı ve "koltuk kavgasını" fırka içindeki bölünmeler, daha sonra da, kabine-fırka diyalogu izlemiştir. Ve bir yazara göre Hürriyet ve İtilâf "mezada" çıkarılmış, en azından on sahipli bir mal sayılmıştır⁶⁰. Ve, başından sonuna kadar, iç çekişmelerden kurtulamamıştır.

4. Fırka ve Basın

Hürriyet ve İtilâf'ın, Mütareke dönemindeki gazetesi "Mesuliyet"tir⁶¹. Bu gazetenin dışında, İttihat ve Terakki ve Müdafaa-i Hukuk aleyhtarı bir çok gazete de, Fırka'ya, kendi yayın organından çok yararlı olmuşlardır. Başta, *Refi Cevat* (Ulunay) - *Pehlivan Kadri* ikilisinin çıkardıkları *Alemdar* gazetesini saymak gerekir. *Alemdar*, Mütareke döneminin en şiddetli İttihatçılık ve Kuva-yı Milliye düşmanı bir yayım organı olmuştur. Bu gazetenin yazı kadrosu, zaman zaman Fırka'nın iç sorunlarında etkin olmuştur⁶².

⁶⁰ İstiklâl Harbi Gazetesi, 2 Eylül 1919 (1335)

⁶¹ Bugün için çok zor bulunmaktadır. Bu nedenle *Alemdar*'dan yararlanılmıştır.

⁶² Başmuharriri *Refi Cevat* (Ulunay), Müdür-i Mes'ulü (*Pehlivan Ahmet Kadri* Beyler olan *Alemdar*, ilk olarak Meşrutiyette yayınlanmıştır (1911 yılı). 1918 yılından itibaren yeniden yayınlanmış İttihatçı ve Müdafaa-i Hukukçulara karşı şiddetli bir yayım politikası izlemiştir. 2 Kânun-ı Evvel (Aralık) 1920'de, siyasal programını değiştireceğini haber vererek, yeni bir yazı kurulu tarafından, yayınlanmasına devam edilmiştir Başyazarı *Hüseyin Şükrü* (*Baban*) Beydir. *Refi Cevat Bey*'in son başyazısı (Ermeniler) 3 Aralık 1920 tarihli'dir. Fakat, zaman zaman yine yazıları çıkmaktadır (Örneğin 29 Aralıktaki yazısı). Bu dönemde Anadolu aleyhtarı değildir, fakat tam bir yakınlık da göstermiş sayılmaz. 1921 yılında, T.B.M.M. Hükümeti, 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanununu çıkardıktan sonra, gazetenin 29 Mart 1921 sayısında, *Alemdar* başlığı altında şu atır okunmaktadır: "Saltanat-ı meşruta tarafta-

Mihran Efendi'nin, Abdülhamit döneminden beri süregelen *Sabah*'i, *Ali Kemal Bey'in Peyam*'ı⁶³ da, ve daha sonra bu ikisinin birleşmesinden oluşan *Peyam-ı Sabah*, bu arada sayılmalıdır.

Hürriyet ve İtilâf, Anadolu'da da şubeleri açılan bir siyasal parti olduğu için, İstanbul dışı basınla da ilişkisi olmuştur. Kastamonu şubesi *Zafer*, Mudurnu şubesi *Kürsi-i Millet* gazetelerini çıkarmışlardır⁶⁴. Ayrıca, Edirne'de *Tecemmin*⁶⁵, Bandırma'da *Adalet*, Adana'da *Ferda*⁶⁶, İzmir'de *Köylü ve Islâhat*⁶⁷, Trabzon'da *İrşâd*⁶⁸, gazeteleri, bu alanda önemli rol oynamışlardır.

Görüldüğü gibi, Hürriyet ve İtilâf'ın basınla kurduğu ilişki, umulandan fazla olmuştur ve saydığımız gazete isimlerine de yeni eklemeler yapılma olanağı her zaman vardır.

5. Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Seçimler, Parlâmento ve Şura-yı Saltanat'lar

Mütareke döneminin Hürriyet ve İtilâf Fırkası, parlamenter bir siyasal parti değildir ve olamamıştır.

1918 feshinden sonra ve her ihtimale karşı hazırlık olmak amacıyla, Vahdettin - Damat Ferit ikilisi, Âyan Meclisinde bir güç oluşturmak için iki kez, Âyan azası atamışlardır. Bu üyeler, Âyan'daki İttihatçı'larla sürekli olarak çatışmışlardır (Bk. s. 15, 16).

Çatışma, yalnızca, Âyan Meclisi içinde kalmamıştır. Hürriyet ve İtilâf, uydu ortaklarıyla beraber, 1919 genel seçimine ka-

rıdır". Böylece, Anadolu hareketinin anayasal yönüne de muhalefete başlamıştır. Başyazılar *Mahir Sait* ve *Hakkı Halit Beyler* tarafından kaleme alınmaktadır. *Refi Cevat Bey*'in de yazıları çıkmaktadır. *Hakkı Halit Bey*, 1918 yılında, *Kemal Midhat Bey*le beraber "Paix et Liberation" (Barış ve Kurtuluş) partisini kurmuşlardır. Ermenilerle de anlaşan bu kişiler, İttihat ve Terakki'ye karşı bir muhalefet cephesinin yapıcıları olmak istemişlerdir. Bu konuda, Fransız Dışişleri Arşivinde bazı bilgiler vardır (AFE, Guerre 1914 - 1918 Turquie, Vol. 889, Fransa'nın Bern elçiliğinden Dışişlerine gönderilen 25 Ocak 1918 tarihli yazı).

⁶³ *Peyam-ı Sabah*, 2 Ağustos 1335 (1914) tarihinde yayınlanmaya başlanmıştır.

⁶⁴ *Açıksözcü Hüsnü, İstikâl Harbinde Kastamonu*, s. 7, 8 - *Selîm Sarıbey, A.g.e.*, s. 21-22.

⁶⁵ *Hasan Adnan Önelçin, Trakya Basını*, s. 20.

⁶⁶ *Ömer Sami Coşar, Millî Mücadele Basını*, s. 67, 68.

⁶⁷ *Aynı Eser*, s. 257.

⁶⁸ *Aynı Eser*, s. 257 - *İstiklâl Harbi Gazetesi*'nde *Köylü*'den naklen bir demec vardır (26 Mayıs 1919, s. 2).

tılmadığı için, son Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında listesinden seçilmiş mebus yoktur. Böylece, Âyan'la Mebusan arasında da çatışma olmuştur ve Âyan, Mebusan'a oranla daha fazla toplantı yapmıştır (Bk. s. 15). Son Osmanlı Mebusan'ı, silme İttihatçı değildi. *Dr. Rıza Nur Bey* gibi eski İtilâfçılar ve İttihat ve Terakki'den başka partilerin ya da partiszizlerin buldukları bu meclis, zihniyeti bakımından antiemperyalist ve bir bakıma Müdafaa-i Hukukçu sayılabilir.

Parlamentosuz dönemlerde toplanan, ilk Şura-yı Saltanat (28 Mayıs 1919) (Bk. s. 11-12), çoğulcu bir görünümdeydi. Öteki partiler gibi, Hürriyet ve İtilâf, lideri *Sadık Bey*'le *Zeynelâbidin Efendiden* kurulu bir heyetle bu Şura'ya katılmış ve açıkça İngiliz manda ve koruyuculuğunu savunmuştur (Bk. s. 317-318 Belge 7).

İkinci Şura-yı Saltanat (22 Temmuz 1920) yalnız Sevr anlaşmasıyla ilgili ve tek maddelik bir gündemle ve tamamen İtilâfçıların kontrolünde toplanmıştır.

Mütareke döneminin siyasal gücü olarak Hürriyet ve İtilâf'ın dayanağı parlamenter bir çoğunluk olmamıştır. Hürriyet ve İtilâf'ın seçim ve parlamento yollarını denemek istediği söylenebilir. Her ne kadar 3. Damat Ferit kabinesi seçim kararı almışsa da, uygulama plânına geçirmemiştir.

Hürriyet ve İtilâf, çoğulcu siyasal hayattan hoşlanmayan, işgal ve sıkı yönetim ortamlarında daha rahat hareket olanağını bulan bir siyasal parti olmuştur.

6. Hürriyet ve İtilâf ve hükümetler

Mütareke döneminin on iki hükümetinden beşini Damat Ferit Paşa kurmuştur (Bk. s. 37), İtilâfçılar ancak bu beş kabinelerle içli dışlı bir ilişki sürdürebilmişlerdir. Tüm Damat Ferit Paşa kabinelerinin katıksız İtilâfçı kabineler olduklarını ileri sürmek zordur.

Bir kere, İstanbul hükümetlerinin hemen tümü yabancı baskısı altındaydılar ve Damat Ferit Paşa kabineleri, bu tür baskıları, gerekli ve doğal saymaktaydı. Çünkü, işgalci komiserlerle ortaklaşa karar vermek zorundaydı. Bu durumda, belirli bir programı uygulamakla ödevli bir parti hükümeti olamazdı. Bir çeşit koalisyondur. Zâten, Fırka - kabine ilişkisi doğru dürüst kurulamamıştır.

Ferit Paşa hükümetlerinin, İtilâfçı kabineler olup olmamalarına gelince, ilke olarak İtilâfçı bir zihniyete —programa dene-

mez— sahip olduklarını kabul etmek gerekir. Fakat, bunları Hürriyet ve İtilâf Fırkası hükümetleri olarak nitelenmek zordur. Bu kabineler, Saray'la işgal komiserleri tarafından oluşturulmuş "Ferit Paşa kabineleri"dir. Nâzırların seçimi de aynı kaynak tarafından saptanmıştır.

Zamanın yazarları, bu kabinelerin, Hürriyet ve İtilâf "iktidarı" olmak bakımından, olumlu ve olumsuz kanılarla karşılaşmışlardır. Eski bir İttihatçı olan *İsmail Suphi Bey'e* (Soysalloğlu) göre, 1. Damat Ferit Paşa kabinesi "Hürriyet ve İtilâf'ın iktidara geçişi" olarak nitelenmelidir⁶⁹. *Refi Cevat Bey* ise, aksi fikirdedir⁷⁰. Zâten artan bir tempo ile Damat Paşa'yı eleştirmiştir⁷¹.

Damat Ferit Paşa kabinelerini, altı yedi ay arası iki aşamada ele almak gerekliliğini belirtmiştik. Her iki aşama arasında, dört ayı çok az aşkın, Ali Rıza ve Salih Paşalar parantezi vardır. Ferit Paşa kabinelerinin en belirgin özelliği olan İttihatçı ve Müdafaa-i Hukuk düşmanlığı, ikinci aşamada çok daha keskinlik ve şiddet kazanmıştır.

Birinci Damat Ferit kabinesinde, İtilâfçı Nâzırların sayısı yarıdan fazladır. Bu hükümet, İzmir'in işgaline değin, üç ay kadar dayanabilmiştir (4 Mart - 20 Mayıs 1919).

İkinci Damat Ferit kabinesi süresindeki gelişmeler, hüküme-

⁶⁹ *İsmail Suphi*: Yeni Hey'et-i Vükelâ, Hürriyet ve İtilâf Fırkası mevki-i İktidara geçti (Söz, 4 Mart 1335, başmakale) — *İkdam*'ın yorumu: "Bugün Ferit Paşa'nın taht-ı riyasetinde teşekkül etmiş olan yeni kabinenin bütün azası Hürriyet ve İtilâf Fırkasına mensuptur. Binaenaleyh kabine tam mânasıyla bir fırka kabinesidir ve yalnız bir fırkadan neşet ettiği (doğduğu) için mütecânis (türdeş) bir kabinedir" (5 Mart 1919, başmakale).

⁷⁰ *Refi Cevat Bey*'in, Damat Ferit Paşa aleyhindeki yargılarına ilerde değinilmiştir (Bk. s. 284, not 83). Bir örnek olmak üzere, "**Centilmenlik Başka Keyfiyet**" başlıklı başyazısından bir kaç satır: "...Ferit Paşa hazretleri, cidden centilmen bir zat olabirler, fakat: evvelâ, memleketi tanımazlar; sâniyen Rical ve memurin-i devleti bilmezler; sâlsen, Kendilerine refik-i mesai (çalışma arkadaşı) intihap edemezler; râbian, Halkın temayülât-ı ruhyesini tetkik eylemezler" (*Alemdar*, 23 Teşrin-i sani, 1336 - 1920).

⁷¹ Daha 1. Damat Ferit Paşa kabinesi için yazdıkları: "...Hürriyet ve İtilâf, mevki-i İktidara gelmedi ki, idare-i umurda behresizliği (bilgisizliği) iddia edilsin. Damat Ferit Paşa ile gelir gibi olurken başta Sadr-ı âzam Paşa olduğu halde üçler, beşlerle Hürriyet ve İtilâf'ın arasından silkinip çıktı ve bildiği gibi yaptı. Hürriyet ve İtilâf tam manasıyla iktidara gelseydi böyle mi olurdu? **Zâde fit tanburî nağmetün Uhra**; *Alemdar*, 5 Temmuz 1335 (1919), başmakale).

ti istifaya zorlamıştır. En büyük sorun, Paris barış konferansında, "On'lar Konseyi"ne (Conseil des Dix) gönderilecek Osmanlı delegasyonu üyelerinin seçiminde çıkmıştır. Ali Kemal Bey'le, Keçecizade İzzet Fuat Paşa, heyetten çıkarılarak, eleştirilerin önü alınmak istenmişse de, Rıza Tevfik Bey'in kalması gerilimi azaltmamıştır⁷². Aslında, en büyük hedef, Damat Ferit Paşa'nın kendisiydi. Bu koşullar içinde atanan heyet⁷³, Fransa'da Osmanlı devletinin temsilcileri değil de sadece eksperler olarak sıygaya çekilirken⁷⁴, İstanbul'da da Sadık - Mustafa Sabri grupları arasında post kavgası patlak vermiştir. Fırka - kabine çekişmesi resmen ilân edilmiştir. Damat Paşa'nın eli boş dönüşü istifasıyla sonuçlanmıştır.

Üçüncü kabine de, Ankarayla girişilen anlaşma sonucu, yerinde kalamamışlar.

Muhtıralar

Ve böylece, Ferit Paşa kabinelerinin İtilâfçıları 1919 genel se-

⁷² Refi Cevat Bey'in, Rıza Tevfik Bey hakkındaki görüşü bu allerjinin bir örneğidir: "...Bilfarz, Rıza Tevfik Bey; bu zâtı da tehlikeli beyanatçılar zümresine kaydetmeye mecburuz. İki de birde Gümülcine'de yedği dayağı dinlemek hiç hoş gidecek bir hikâye teşkil etmiyor... Her halde, hayat-ı hususiyelerinde pek neşeli bir zât olan filozofumuz, hayat-ı resmîyelerinde kâfi derecede eğlenceli ve faideli değil" (Söz Gümüş İse Sükût Altındır; başyazı, Alemdar, 25 Haziran 1335 - 1919).

⁷³ Delegasyonla ilgili sadaret yazısı: "Sadaret-i Uzma Mektubî Kalemî Hariciye Nezaret-i Cellesine, 28 Temmuz 336. Bugünkü tarihli tezkereye zeyldir: Âyan'dan Sadr-ı esbak Tevfik Paşa hazretleriyle Dahiliye Nâzırı Reşit ve Maarif Nâzırı Muhittin Beyfendiler ve Nafia Nâzırı Cemil ve Muhtar paşalar hazeratının Sulh Konferansına Hükümet-i Seniyye canibinden murahhas tayın buyurulduklarına dair ısdar olunup ledelarz icab-ı âlisi icra buyurulan beş kıt'a ruhsatname-i hümayun savb-ı âli-i âsafanelerine tesyar kılınmağla olbapta" (BBA - BEO, siyasî kısım).

⁷⁴ Bu durum, Damat Ferit Paşa başkanlığındaki heyetin, bir devletin delegasyonu olarak değil, sadece, fikirleri sorulan danışman "eksperler" kişiliğiyle gittiklerini gösterir ve fevkalâde önemlidir. Zaten Tevfik Paşa, Cyrius İngiliz kruvazöründe verdiği demeçte durumu açıkça ortaya koymuştur: "Paris'e bir mütehassis gibi, reyimiz sorulmak üzere gidiyoruz". Fransa'nın ünlü kiralıcı gazetesi Action Française'in verdiği haber, daha da açık, daha da küçültücüdür: "Osmanlı delegeleri yalnız eksper olarak kabul edileceklerdir. Bu sebeple barış andlaşmasıyla ilgili müzakerelerin açılması diye bir şey söz konusu değildir" (İstiklâl Harbi Gazetesi, 7 ve 16 Haziran 1919).

çiminin sonuçları karşısında afallayarak, sertlik politikasına hazırlanmışlardır. Ali Rıza Paşa kabinesine de iki muhtıra vermişlerdir.

İlk muhtıra, (13 Ekim 1919) Anadolu'da varolduğu sanılan eşkıya kuvvetlerini (kuvve-i bağıye-i mevhumе) isyancı saymakta, buna karşın Bozkır isyanını meşru olarak nitelemekteydi. Muhtıraya göre, "Kuva-yı Milliye" denilen ve kişilikleri herkesçe bilinen adamlar "sabun köpüğünden" farksızdı. Bu adamların hedeflerinden biri de Hürriyet ve İtilâf'tı. Bu adamlar seçimlerde baskı yapacaklardı. Fırka seçime katılıp katılmamak için, hükümetin açıklamalarını bekliyordu⁷⁵.

İkinci muhtıra (28 Ekim 1919) çok daha ağır suçlamaları kapsamaktadır. Müdafaa-i Hukukçular bir "cinayet komitesi" ve "türediler" grubuydu. Salih Paşa'nın, Amasya'dan *Kara Vasıf Beyi* de beraberinde getirmesi, yeniden bir "dördüncü kuvvet" kurulmasının kanıtıydı. Hürriyet ve İtilâf, bu koşullar altında, kesinlikle seçime katılmıyacaktı ve Fırka'ca hazırlanacak bir "tahkik heyeti"nin Anadolu'ya gönderilmesini istiyordu. Ayrıca, muhtıraya eklenen bir notla, "pazarlık suretiyle" meb'us seçiminin asla kabul edilmeyeceğini belirtiyordu⁷⁶. Bu bakımdan, İtilâf'çılar Ahmet Rıza Bey'in, partilerarası birleşme girişimlerini reddetmiştir⁷⁷. Hürriyet ve İtilâf Milli Kongreyi de boykot etmiştir⁷⁸.

Ferit Paşa hükümetleri dışındaki kabinelerle, İtilâf'çılar bu tür ilişkiler kurmuşlardır. Hele İstanbul seçiminin, çoğunluğu

⁷⁵ Bu tutumunu Ali Rıza Paşa kabinesine sunduğu muhtıralarla açıklamıştır (Bk. s. 308 - 312 Belge 1,2,3). Fırkanın yayın organı *Mesuliyet*'in konu ile ilgili bir yorumundan:

"...Ey millet-i muazzama şimdî sizlere terettüb eden büyük bir vazife var işte o hizmeti bihakkin ifa ettiğinizde memnata doğru gitmekte olan hastayı cahil doktorların elinden kurtarmış olacaksınız... Meşrutiyetten beri umur-ı idareyi elinde tutan hükümet Cemiyet'in hükümeti idi. Artık şu onbir senelik ahvâl-i ellmemizi gözlerimiz önüne getirelim de intihabatda meb'uslarımızı, hukukumuzu hakkıyla muhafaza edecek mücerreb zevatdan intihab edelim bu kere aldanmayalım. Artık yeter, çünkü vatanın tahammülü kalmamıştır. Gerçi millet istediklerini meb'us yapsaydı bu harb-ı umumiye iştirâk etmez ve dört milyon Osmanlı da hâk-i helâke serilmez ve o güzelim memleketimiz de ellerimizden çıkmaz idi." ("İntihabat Başlıyor", *Mes'uliyet* No. 12, 7 Eylül 1919/1335, s. 2).

⁷⁶ Not 75'deki aynı belgelerde bu konuda uzun açıklamalar vardır.

⁷⁷ *Sabah*, 1918, Sayı 10495.

⁷⁸ Mahir Sait Bey'in beyanatı (Milli Kongre'de neler oldu?) (*Alem-dar*, 29 Teşrin-i sâni 1919).

İttihatçı ve Ankara'cı kişilerce kazanılmasını, şaşkınlıkla ve küçümseyerek karşılamışlardır⁷⁰.

İkinci Aşama

Salih Paşa'nın istifasından sonra başlayan bu dönemde, 3. ve 4. Ferit Paşa hükümetleri kurulmuştur. İç çekişmeler daha da artmış, Fırka, ikiye bölünmüş, Ferit Paşa her iki gruptan Nâzırlar seçmek zorunda kalmıştır. Sevr diktasına boyun eğen bu kabinelerin, sürekliliğini Ferit Paşa sağlamıştır. Ve, bir yandan Anadoludaki milli kuvvetlerin başarıları, bir yandan da Sevr'ci ve işgalci devletlerin Ferit Paşa ve ekibine karşı güvensizlikleri, uzun bir bekleme döneminden sonra, *Tevfik Paşa'nın* altıncı kez Sadr-ı âzamlığı ile sonuçlanmıştır. Bu kabine ılımlı sayılan kişilerden oluşmuştu ve 1922 Kasımının ilk haftasına, saltanatın kaldırılmasına değin, İstanbul Hükümetini temsil etmiştir. İtilâfçıların, bu kabineden hoşnut olmadıkları ve düşürme çalıştıklarını Ankara bilmektedir.

Damad Ferit Paşa

Hürriyet ve İtilâf iktidarını —ne kadar varsa ve sözedilebilirse— esas olarak Damat Ferit Paşa'nın somutlaştırdığını söylemek, gerçeğe aykırı düşmez. "İstanbul Hükümeti"nin güttüğü politikada tek değişmez unsur, O olmuştur. Vahidettin, Ferit Paşa kadar aktif devrede değildir ve onun kadar ısrarlı Müdafaa-i Hukuk muhalifi olmamıştır. Değişen nâzırlara karşılık değişmeyen Sadr-ı âzam olan Damat Ferit Paşa (1853-1923) önce işgal komiserlerinin, sonra da Vahidettin'in güvendikleri bir kişiydi. Ve de, Mütareke döneminin, en fazla tartışılan ve eleştirilen siyaset adamı olmuştur.

"Allaha ve İngilizlere inanan" ve koyu bir İttihat ve Terakki düşmanı olan Ferit Paşa, Fransızlara da göz kırpmayı unutmamıştır⁸⁰.

⁷⁰ Alemdar, özellikle İstanbul mebuslarını alay ederek tanıtmıştır. Refi Cevat Bey, Lutfi Fikri Bey'e, mebusluktan ayrıldığı için övgü dolu bir yazı yazmıştır. Refik Halit Bey, "Hürriyet ve İtilâf'ın galebesinden" söz etmiştir (20, 21 Kânun-ı evvel 1919).

⁸⁰ 23 Nisan 1919 günü, Galatasaray Sultanisi'ni (Lisesini), Müttefik kuvvetler kumandanı Miralay Vick ve Maarif Müsteşarı Reşat Halis Bey'le teftişe gitmiş ve protokol defterine şu satırları yaz-

Lehinde ciddi ve olumlu yargılara rastlamak olanaksızdır⁸¹. Zamanının, aktif politika gerisindeki gözlemci bürokratları, onun değişken ve tehlikeli yönlerini belirtmişlerdir⁸².

Damat Ferit Paşa, hem kader ortaklığı ettiği İngilizler hem de Alemdar başyazarı gibi fırkacılar tarafından, ağır eleştirilere hedef seçilmiştir. Eleştiriler bazı noktalarda ortaktır: İtilâfçı Sadr-ı âzam'ın çevresi daralmış, grubu azalmış ve yalnız kalmıştır⁸³ İngiliz gözlemcileri de bu kanıdadırlar⁸⁴. O, politikada

mıştır: "...Bu irfan müessesesi size yüksek ve uygar Fransız fikirlerini telkin etmek gibi bir hizmet ifa eylemiştir... (Şimdiki öğretmenler) vatanınıza bir sevgi duygusu aşılamağa beraber, Fransızları sevmeyi de öğretecektir". Bu sözler okulun konferans salonunda söylenmiştir (İkdam, 23 Nisan 1919).

⁸¹ Belki bazı istisnalar olacaktır. Nitekim, Fransız "Opinion" gazetesi Ferit Paşa'yı övmüştür (İkdam, 8 Mayıs 1919).

⁸² Örneğin, Sultan Reşat ve Vahidettin'in (V. ve VI. Mehmet) "Ser karin"i olan Lutfi Simavi Bey'e göre, Ferit Paşa'nın "cehaleti, mahvumuzu hazırlıyordu", küstah ve intikamcı, Kuvay-ı Milliye hakkında affedilmez hatası ve kötü fikri vardı. Mondros Mütareke heyetine girmek istemişti (Age, s. 175, 176, 257-260, 262) — Saray Başkâtibi Ali Fuat (Türkgeldi) Bey de hemen hemen aynı kanıdadır. Vahidettin'in Ferit Paşa için "dünyadaki, saç ayağı üç mel'undan biri" dediğini hatırlatan yazar, Ferit Paşa için tacını ve tahtını feda edecek kadar meftüniyet göstermesini anlamadığını belirtir. (Görüp İşittiklerim, s. 273 - 274) — Ferit Paşa hakkında en ayrıntılı çalışmayı yapmış olan İbnül Emin Mahmut Kemal Bey de onu eleştirmiştir (Son Osmanlı Devrinde Sadr-ı âzamlar, C. XIII, s. 2034 - 2035).

⁸³ "Feridiyet - Feridiyet" başlıklı başyazısında, Refi Cevat Bey'in sert yargılaması: "...Bu devlet yaşayacaksa, onun artık feridiyet ve bilhassa Feridiyet (Feritçilik) politikasına tahammülü yoktur... Bundan dolayı sadr-ı sâbık tamamiyle kimsesiz kalmıştır... Hele muhalefete vurulan o biaman (amansız) darbe ne fecidir! Muhalefet bir dilenci gibi hakkını arıyordu" (Alemdar, 16 Teşrin-i sani 1920).

⁸⁴ İngiltere Büyükelçisi Mr. Ryan'ın, İngiliz Dışişlerine raporundaki şu satırlar ilginçtir: "...Ferid Pasha, already unpopular and deserted by his remaining supporters among the active politicians, can only retain power either by convincing the Sultan that the above illusion is a reality, and thereby securing the continued confidence of at least the Sultan or by convincing the illusion into a reality, and thereby again widening of his supporters" (Bilâl N. Şimşir: Age, C. I, s. 329).

Tarık Mümtaz Göztepe'ye göre, Ferit Paşa, halkın dilinden başka her dili konuşan ve anlayan, memleketinde, kırk yıl Münzevi gibi yaşayan bir kişiydi (Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında, s. 118).

bencil, memleketini tanımayan bir kişidir. Ve barış sorunları içinde, bir cenaze merasimini hatırlatmaktadır⁸⁵.

Hürriyet ve İtilâf Fırkasıyla öğrenen⁸⁶, dünya tarihinin dönemeç noktasında, Osmanlı İmparatorluğu'nun, Birinci Dünya Savaşı sonunda, alinyazısını saptama durumunda bulunan Ferit Paşa, aslında Sevr'ci devletlerin İstanbul ajanı, Mütareke döneminin de en problemlili kişisi olmuştur. 1922'de Avrupa'ya (Karlsbad'a) gitmesi ve dönmesi artık alay konusu oluyordu.⁸⁷ Boğaziçi vapurları, Baltalimanındaki görkemli yalıısına sürünecek kadar yakından geçiyorlar ve yolcular koro halinde eski Sadr-ı âzamı yuhalıyorlardı. "Kuva-yı gayri milliye" dediği Müdafaa-i Hukukçuların, İstiklâl Savaşını kazanmaları üzerine Vahidettin gibi, yurt dışına kaçmış ve Menton şehrinde ölmüştür⁸⁸.

Vahidettin'e gelince, İttihat ve Terakki düşmanlığı tüm yaşamının değişmez ilkesi olmuştur, Hürriyet ve İtilâf'ın da ger-

⁸⁵ "...Esasen mösyö Klemanso'nun nazikâne teşyii ile artık tamamen vefat etmiş olan Sadr-ı âzam Paşa ile etrafındaki kalabalık hey'eti gözönüne getirince, neden bilmem, bir cenaze merasimi aklımıza geliyor. Evet, artık işimiz ıskatçılığa kaldı" (Refi Cevat: **Hürriyet ve İtilâf Köprüsü**) (Alemdar, 4 Temmuz 1919, başyazı).

⁸⁶ "Hepimiz müddet-i medide, Türkiye'nin azamet ve şevketini ilân eden bir fırkaya mensubuz" (Hepimiz uzun zaman, Türkiye'nin yücelliğini ve ululuğunu gösteren bir partinin mensuplarıyız) (Alemdar, 25 Haziran 1919). (Bu sözlerin Fransadayken söylenmiş olması mümkündür).

⁸⁷ **Tevhid-i Efkâr** yazarı, Ferit Paşa'nın 10 Eylül 1922'de Prag'dan dönüş haberini şöyle yorumlamıştır: "...Mücadele-i milliyeye Yunanlılar kadar zarar veren Damat Paşamız aylarca kan ağlattığı İstanbul'u anlaşılan İzmir'in kurtuluşu münasebetiyle bayramsevinci içinde görmeye tahammül edemediğinden dün Çekmece'den bir ecnebi istilbotuna binerek doğruca yalıısına kaçmıştır. Damat Paşamızı şanına lâyık bir surette karşılamak için İstanbul halkı cidden iyi hazırlanmıştı. Sirkeciye gelseydiler binlerce vatanperverlerin lânetleme bağırışları içinde işitilmemiş bir karşılama töreni yapılacaktı. Fakat pâdişah damadı, "nasr-ı basrına" (üstün görüşüne) rağmen bir yabancı bayrağın koruyuculuğuna sığınarak deniz yoluyla yalıısına dönmenin akıllıca bir iş olacağını nasılsa görebilmiştir" (11 Eylül 1922) — **Tarık Mümtaz Göztepe: Vahidettin, Mütareke Gayyasında** s. 443.

⁸⁸ **İbnülemin Mahmut Kemal İnal**, Age, s. 2068. (Belirttiğimiz gibi, Damat Ferit Paşa'nın bugüne değin tek ayrıntılı biyografisi bu eserdir, s. 2029 - 2094). Yalnız Ferit Paşa'nın Nis'te öldüğünü söylemektedir. Oysa, **Tarık Mümtaz Göztepe**, Menton'da öldüğünü belirtmekte ve son günlerini ayrıntılı olarak anlatmaktadır (Aynı Eser, s. 340). Biz, **Göztepe'nin** verdiği bilgiyi gerçeğe uygun buluyoruz.

çek destekleyiciliğini üstlenme durumuna, kendi kendini getirmiştir. Ankara'ya karşı düşmanlığını zaman zaman hafifletme olanağını aramışsa da, siyasal tercihinde aldanmıştır. Ve bir İngiliz zırhlısıyla kaçarak, *San Remo*'da ölmüştür⁸⁹. Hürriyet ve İtilâf'ın son perdesinde bu oyuncular ön plandadır.

7. Hürriyet ve İtilâf ve Müdafaa-i Hukuk

Mütareke İtilâfçı'larının en büyük özelliği, kuşkusuz, İttihat ve Terakki düşmanlığı ve "İttihatçı avı" olmuştur. İşgalci kumandanlarla iş ve kader birliği ederek giriştikleri bu eylem aynı zamanda Müdafaa-i Hukuk'a ve bu akımı temsil eden T.B.M.M. Hükümetine de karşıdır. Çünkü, Müdafaa-i Hukukçular "maske-li İttihatçılar"dır. Bir adım daha: Bolşeviktirler.

Hürriyet ve İtilâf'ın, Müdafaa-i Hukuk'la kurduğu ilişki Damat Ferit hükümetlerince yürütülmüş idam kararlarından silâhlı çatışmalara dönüşerek gelişmiştir.

Bu gelişmeyi oluşturan unsurlar, Hürriyet ve İtilâf Fırkasının ve daha toplu olarak, İstanbul Hükümeti'nin genel politikasını saptayıcı oldukları için önemlidirler. Daha önce değinilen bu konuyu daha da derinleştirmekte yarar var.

İttihat ve Terakki ile Müdafaa-i Hukuk'a Karşı Düşmanlık

İttihatçılıkla Müdafaa-i Hukukçuluk, İstanbul'ca (ve de Hürriyet ve İtilâf açısından) özdeş olarak görülmüş, yerli ve yabancı kamuoyuna sürekli olarak bu birleşiklik kanıtlanmak istenmiştir.

Örneğin, *Vaucresson* şatosunun parkında gezinirken, (Filozof) Rıza Tefvik Bey, bir gazeteciye şu sözleri söyleyebilmektedir:

"...Nereye gittiğimizi biz ne bilelim? Şüphesiz fırkamız hâkimdir, fakat günün birinde kuvvetten düşebilir, çünkü en genç taraftarlarımız mübalâğasız temin edebilirim ki, bunların için-

⁸⁹ Vahidettin'le ilgili olarak, İbnülemin Mahmut Kemal İnal, kısa bir biyografya denemesine girişmiştir. (A.g.e., s. 2095 - 2104) — Ayrıca ve daha ayrıntılı olarak bk. Tarık Mümtaz Göztepe: *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında — Yazarın başka bir eseri, Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Gurbet Cehenneminde*, başlıktır — Fransız Dışişleri Arşivinde, San Remo'daki durumu, ölümü ve cenazenin Şam'a nakli konularıyla ilgili bilgiler vardır.

den bir kaç bin tanesi Alman muhibbi (dostu) vatandaşlarımız tarafından katlolunmuşlardır."⁹⁰

Alemdar başyazarı ise şu yargıya varabilir. "...Bizler için, Osmanlılar için, Türkler için, Şark için, Garp için, velhasıl bütün dünya için bir tek biaman (amansız) düşman vardır: İttihat ve Terakki. Başka düşman bilmiyoruz"⁹¹

İstanbul'un bürokrasisi kısmen aynı fikirdedir ve onlar için tarafsız olmak, İttihat ve Terakki'yi yerden yere vurmakla mümkündür.

Örneğin, Dahiliye Nâzırı Âdil Bey, "Mustafa Kemal'i ele geçireceğiz" gibi beyanat verir⁹². Cemil Paşa, İstanbul Şehremini (Belediye başkanı) olarak, Belediye Meclisini açış söylevinde İttihatçıların kendisini nasıl istifaya ve memleketi terke mecbur ettiklerini anlatmıştır.⁹³ Bu tür örnekler, ciltler dolduracak kadar çoktur. Asıl tez şuydu: İttihatçılık, Anadolu'da, Müdafaa-i Hukuk maskesiyle yeniden ortaya çıkmıştı.

Hürriyet ve İtilâfçılar, Müdafaa-ı Hukukçuları, yalnız İttihatçılıkla değil, bolşeviklikle suçlayacaklardır:

"...Kahraman-ı hürriyet, Harbiye Nâzırı diktatör, emperyalist, Napolyon taslağı, şimdi de kommünist... Maaheza (ne var ki) İttihat ve Terakki muvakkaten büründüğü Kuva-yı Milliye kisvesini (örtüsünü) artık üzerinden atmak üzeredir. Bu kisvenin altından Talât ile Enver'in şahsiyeti çıkarsa, buna hayret etmeyiz"⁹⁴. Bu gözlem ve suçlama, resmi memurlarca da güçlendi-

⁹⁰ Alemdar, 23 Haziran 1919.

⁹¹ Refi Cevat, Yeni bir çevirme hareketi (Alemdar, 25 Kânun-ı evvel 1919, başmakale).

⁹² Âdil Bey, Vahidettin'e göre, Sadr-ı âzam olmak istemekteydi. Dahiliye Nâzırı olarak Alaşehir kongresinin engellenmesini de istemiştir (İstiklâl Harbi Gazetesi 18, 30 Eylül, 3, 14 Ağustos 1919).

⁹³ TV, No. 3753, 19 Kânun-ı sani 1920 (1336)

⁹⁴ Refi Cevat: Talât ve Enver Paşa hazeratı (Alemdar, 30 Teşrin-i sani 1920, başmakale) — Ali Kemal Beyin yorumu: "...Lisanlarını bile bilgisizlikle kullanamıyan bu Ankara "yâranının" (dostlarının), ağızlarında demokrat, kommünizm, kapitalizm ve emperyalizm gibi bizimle, teşkilât-ı esasiyemizle pek münasebeti olmayan bir çok vahşi kelimelerden başka, halk hükümeti, millet devleti gibi bir alay manasız sözler durmadan dolaşmaktadır, çünkü bilhassa dışta Avrupa ile münasebetlerinde, içte öyle gaddarca bir yönetim biçimi hususunda Ankara öteden beri Moskova'yı örnek aldığı için, tabii o alanın türedilleri de bolşeviklerin bu çeşit herzelere ve herzeciliklerine uymaktadır, ne var ki bilgili ve insafli kişiler teslim ederler ki, böyle uydurma şeylerle bu ülkenin ve milletinin Kanun-ı Esasisi ıslâh değil, ifsad olunur." (Peyam-ı

rilmişti. Yabancı kaynaklar da aynı durumu belirtmişlerdir ve Anadolu'ya saldırı gerekçelerini bu nedene dayandırmışlardır.

İstanbul Hükümetçilerinin geliştirdikleri muhalefet tezini izlemekte yarar var. Bunlara göre:

Ankara hâlâ Turancıydı⁹⁵. Şark'ı tercih etmişti⁹⁶. Üstelik, yaptığı anayasada (1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu), Moskova örneğindeydi⁹⁷, ve İttihatçıların Selânik kongresinde kabul ettikleri

Sabah 17 Kânun-ı evvel 1921) (Kısmen konuşulan dile aktarılmıştır). Yine **Ali Kemal Bey**'in kaleminden: "...Acaba Troçki'ler, Leninler, Çiçerin'ler gibi memleketlerine şimdiye kadar hiçbir hayrı dokunmayan serserilerden biz ne umarız..." (Bir kimsesiz belâzede) (**Peyam-ı Sabah**, 22 Mayıs 1921, başmakale). — **Hakkı Halit** imzalı "**Kimi aldatıyorlar?**" adlı başmakaleden: "...Fazla olarak istiklâl-i tam diye bağırmakta olan Ankara yaranının öte taraftan bolşevikler ve bu yoldan Almanlarla anlaştıkları gerçekleşiyor ki, bu da başlı başına bütün dünya için bir tehlikedir ...Fakat, Ankaradakiler kimi aldatıyorlar? Kim aldanıyor? Bolşevikler ve Almanlarla anlaşma yapan istiklâl-i tamcılarının, bu yalancı siyasetçilerin yaptıkları bir mum ancak yatsıya kadar yanar. Yatsı da geldi, geçiyor" (**Alemdar**, 16 Haziran 1337 - 1921).

⁹⁵ **Rıza Tevfik Bey**'in Âyan Meclisindeki sözlerinden: "Üçyüz milyonluk İslâm devleti yapacaklardı. Bendenizi polis dairesinde istintak ederken bunu söylediler. Hindistanı alacaklardı" (**MAZC** 1336 - 1920, dönem 4, Şi. 1, 4. içt., s. 61) — **Hakkı Halit Bey**'in, **Alemdar**'daki "**Daima Şarka Doğru**" başmakalesinden: "...Ziya Gökalp, filhakika bir yarım deli olmaktan başka bir şey değilmiş. An'asil Diyarbekirli olan bu adam, yaradılıştan bir zekâya malik olmakla beraber, okuduğunu hazmedemiyenler arasında yer alacaklardanmış... Meşhur deyimdir: Bir delinin yedi mahalleye zararı olurmuş. Bir Turanizm fikri döne doluşa sonunda Şark'ı Garb'a tercih fikrinin genişleyerek gerçekleşmesine sebebiyet verdi... (bu) yarım delilik de değil, büsbütün çıldırmaktır" (**Alemdar**, 30 Mayıs 1921).

⁹⁶ Yine **Hakkı Halit** imzalı "**Ankara Şark'ı tercih etti**" başlıklı başyazıdan: "...İttihatçılar barış ve barışıklık ile yaşayamaz. Eğer Ankara heyeti, başlamış oldukları işin vatanın selâmetine varmasını arzu ediyorsa, evvelâ içlerinde bulunan Ocakçıları defetmeli, saniyen bakışlarını ve siyasetlerini Şark'tan Garb'a çevirmeli. Bizim için kurtuluş ancak Garp'tedir, Garb'ın Şark'a tercihi ile mümkündür" (**Alemdar**, 27 Mayıs 1921).

⁹⁷ T.B.M.M. Ankara'da yerleşik bir organ olarak gelişmeye ve anayasal işlemler yapmaya başladığı zaman, İstanbul'un İttilâfçı basını ve başyazarları bu tür suçlamaları, Osmanlı müesseselerini korumak için yapmışlardır. 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, onları hayli şaşırtmıştır. **Ali Kemal Bey** bu tür çalışmaları yersiz bulmuştur. "**Meşrutiyet ve milliyet**" adlı başyazısından: "...Şimdi ananelerimizi ve mukaddesatımızı büsbütün ayak altına alarak, milliyet ve meşrutiyet diye Kanun-ı Esasi'mizi büsbütün altüst ede-

gizli dört maddenin uygulanmasıydı⁹⁸.

Görüldüğü gibi, Müdafaa-i Hukuk hareketi İttihatçılık ve bolşeviklikle nitelendirilirken, T.B.M.M. Hükümeti'nin giriştiği anayasal işlemlere de aynı damga vurulmuştur. Ankara aleyhtarlığına geliştikçe yeni unsurlar kazandırılmıştır. Önce bu hareket bir blöftü yapıcıları da gerçek Türk ve Müslüman olamazdı.⁹⁹

cek olursak ve hele mukadderatımızı ister İttihat ve Terakki, ister Kuva-yı Milliye deyiniz. — Lâzın dediği gibi, kim indil denizin dibine, kim koydu onun adını? — bir mütegalibe hizbine kaptırırsak, her halde Moskoflardan daha fena oluruz ve zâten olmadık nemiz kaldı? (Peyam-ı Sabah, 18 Kânun-ı evvel 1921) — Yine bk. Ali Kemal, Kanun-ı Esasi müzakereleri (Peyam-ı Sabah, 17 Kânun-ı evvel 1921) — Mustafa Sabri, Makam-ı hilâfet ve Ankara Meclisi (Alemdar, 10 Şubat 1921) — **, Hilâfet ve Saltanat meselesi (Alemdar, 12 Şubat 1921) — Mahir Sait, Meşrutiyet ve muhalefet (Alemdar, 29 Mart 1921) — Ticaret ve Ziraat Nâzır-ı Sabıkı Cemal, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (Alemdar, 30 Mart 1921) — Mahir Sait, Saltanat-ı Meşruta (Alemdar, 7 Haziran 1921).

⁹⁸ Mahir Sait, "Teşkilât-ı Esasiye Kanunu neden vaz'edildi?" adlı başyazısında, bu kanunla, İttihat ve Terakki'nin Selânik kongresinde, 73 üyeden üç dört kişi tarafından, gizli maddeler olarak programa eklenen plân arasında bağlantı kurmaktadır: "...Bilâhare Cemiyet'in değerli üyelerince bilinen ve itiraza uğrayan bu karanlık maddeler, malların ve mülklerin kardaşlar arasında taksimli, dinsel kurulların kamu işlemleri dışında bırakılması (noktalı yerler sansür edilmiştir), büyük işleri kapsamaktadır... İttihat ve Terakki, belirgin özellikleri gereği, bu maddelerin uygulama alanına konması isteğini, hiçbir vakit, hiçbir nedenle terketmemiş, harpler ve Harb-i Umumi, kardaşları zengin etmek için en güzel fırsatı teşkil edeceğinden, sevine sevine bu tehlikeli oyuna girişmiş; genel ahlâk ve alışkanlıklarda görülen zayıflama ve kargaşadan faydalanılarak dinsel kurulların ihmali amacı uygulama alanına konmuş (buradaki sözcükler sansür edilmiştir). Yukardaki açıklamalar, Teşkilât-ı Esasiye Kanununa nasıl ve neden gidildiği hakkında, kamuoyunu ciddi olarak aydınlatırsa gerek (Alemdar, 9 Nisan 1921).

⁹⁹ "...Şu hale nazaran Anadolu mukavemeti (blöf)tür ve bir hayli haydut çeteleri var. Onlara haddini bildirmek, elbette elzemdir; madem ki —Ankara gibi yalnız ismi anılan— Türk hükümet-i merkeziyesi bu haydutlarla başa çıkamıyor; elbette Avrupa medeniyetinin gereklerine göre mesele hallolunacak ve Anadolu bu muzır haşarattan kâmilten temizlenecektir... Hükümet, bu Kuva-yı Milliye haydutlarını şer'an, kanunen red ve inkâr ve hatta tek tek idama mahkûm ettikten sonra..... (satır sansürce çıkarılmıştır)...

Eğer öyleyse Kuva-yı Milliye efradı ne adamakıllı Türktür, ne de müslümandır ve şer'an, kanunen, insanıyetten ceza görmelidir ve behemehal görecektir. (Rıza Tevfik, Son Anadolu Vukuatı ve Hakiki Türkler) (Alemdar, 11 Temmuz 1920, başmakale).

Bunu verdikleri sözü daima tutan Yunanlılar anlamışlardı¹⁰⁰. Ve sonra da, *Ali Kemal Bey*'in yargılamasıyla, "Müdafaa-i Hukukçular, Yunanlılardan daha tehlikeliydiler"¹⁰¹. Müdafaa-i Hukukçuların İttihatçı ve komünist olduklarını ilân etmek, İtilâfçılarla işgalcilerin ortak bir stratejisiydi. Mustafa Sabri Efendi'den "din-i islâmın bolşevik aleyhtarı olduğuna dair" fetva almak, Meclis-i Hilâfet toplamak, fetvalar çıkartmak bu stratejinin araçları olmuştur. İtilâfçılar, katılmadıkları, son Osmanlı parlamento çalışmalarını da hiçbir suretle beğenmemişler, eleştirmişlerdir¹⁰².

Devrim hükümeti yerleştikçe, İtilâfçılar da yeni yorumlara girişmişlerdir. Ankara'da (T.B.M.M. de) "Mutedilleri-Müfritler" olmak üzere gruplar ve fırkalardan sözetmeye başlayan İstanbul, Müteditleri tutmuştur. Müdafaa-i Hukuk Grubu, tek başına bir "fırka" olarak karşılanmıştır¹⁰³. Müfritler'in Mustafa Kemal liderliğinde ve bolşevik desteğinde olduklarını her fırsatta ileri sürmüştür¹⁰⁴. İki grubun çetin bir çatışma içinde bulunduğunu, Mecliste cinayetler olduğunu, *Bekir Sami Bey*'in görevden atılmasının Müfritlerin marifeti olduğunu da belirtmiştir¹⁰⁵.

¹⁰⁰ "...Venizelos, bizi her halde bizden çok iyi biliyor. Mustafa Kemal'in elindeki kozun saçmalığını anlamış ve Avrupa'ya karşı bundan dolayı taahhüt altına girmiştir. Bugüne gelinceye kadar Yunanistan'ın taahhütlerinde hata ettiğini gösteren bir hareket görülmedi" (Refi Cevat, Yunanistan'a yeni bir salâhiyet) (Alemdar, 13 Ağustos 1920, başmakale).

¹⁰¹ İstiklâl Harbi Gazetesi, 26 Haziran 1919. (Ali Kemal Bey'in sözleri).

¹⁰² Bu konuda sayısız makale ve başmakale yazılmıştır. Örneğin Refi Cevat, *Reha-yı Vatan* (Alemdar, 9 Şubat 1920).

¹⁰³ Ali Kemal Bey, 1. Grubu, 170 meb'usluk bir siyasal parti olarak nitelmiştir (Peyam-ı Sabah, 28 Mayıs 1921). Alemdar'a göre de, Ankara'daki "fırkaları" bu grup birleştirecektir (8 Haziran 1921).

¹⁰⁴ Alemdar'a göre, "Ankara Meclisindeki partiler: Ahall, Amele, Komünist ve Milliyetçi namı ile dört fırka mevcuttur". Ahall (fırkası) hem milliyetçi hem bolşevik amaçlarına sahiptir. Amele (fırkası) de aynı siyaseti izlemektedir. Milliyetçiler, ekseriyetle galibiyet sağlamaktalar. Aralarında sert tartışmalar olmakta (23 Kânun-ı evvel 1920) — Aynı gazeteye göre, "Meclis-i Milli" ikiye bölünmüştür. Müfritler Ankara hükümetine sadık, yani sonuna kadar harbe taraftardır. Mutediller, Sovyet hükümetiyle işbirliğini istememektedirler. Sovyetlerin, Azerbaycan'da olduğu gibi, müsülmanlar aleyhine döneceğine inanmaktadırlar (Alemdar, 1 Teşrin-i sani 1920).

¹⁰⁵ "...Son haberlerden anlaşıldı ki, Bekir Sami Bey, Büyük Millet Meclisinde efkâr-ı müfrite (aşırı fikirler) sahiplerine mağlup ol-

İttihatçılarla Millî Blok arasındaki çatışmadan da söz edilmiştir¹⁰⁶. Eleştiriciler, İstanbul'un esas ve iki "taraf"ı temsil bakımından tek yetkili bulunduğunu da gözlemlerine eklemiştir¹⁰⁷.

Yinelemek gerekirse İttihatçıları, her bakımdan acımasızca yeren İtilâf'çılar, düşmanlarına yükledikleri suçlamalardan bir kısmını kendileri taklit etmişlerdir. *Almancılığ*ı eleştirenler *İngilizci* olmuşlardır. Kara Kemal şirketlerine kendileri sahip çıkmışlardır. Örneğin *Adanalı Zeynelâbidin Bey*'in, "Millî Kantariye Şirketi"nin anbarını kiralaması ve devretmesi Mütareke döneminin suiistimal olaylarından anlamlı bir örnektir¹⁰⁸. *Emanuel Karasu Efendi*'nin, Beşinci Damat Ferit kabinesinden iki Nâzırın istifasında rol oynaması da ilginç bir olaydır. Hürriyet ve İtilâf Fırkası reisi *Nuri Bey*'in, İttihatçı Maliye Nâzır *Câvit Bey*'i, kendi evinde saklaması, sonra da Avrupa'ya kaçmasına yardım etmesi daha da ilginçtir. Daha ilginç bir olay, Hürriyet ve İtilâf'ın çatısı altında, eski ve koyu İttihatçı Teşkilât-ı Mahsusa'cılarının bulunmasıydı. Onlar da artık acımasız birer İttihatçı avcısı ve intikamcısı olmuşlardı. Örneğin (Kürt ya da Nemrut) Mustafa Paşa, İttihatçıları yargılayan 1 Numaralı Divan-ı harbin reisiydi ve eski bir Teşkilât-ı Mahsusa üyesiydi¹⁰⁹.

Bu gibi olayların, İtilâf'çılarla İttihatçılar arasında genelleştirilememesi gerekir. Fakat gözardı da edilemeyecek bazı ilişki noktaları bulunduğunu kanıtlayacak değerdedirler.

Bu tür olaylar, kısmi kalmış olsalar da, düşündürücüdürler. Mütareke İtilâfçı'larının, Meşrutiyettekilerin devamı oldukları

duğu için çekilmek zorunda kaldı ve çekildi" (Ali Kemal, *Ankara'da Fıkr-ı Muhalefet*) (Peyam-ı Sabah, 20 Mayıs 1921, başmakale).

¹⁰⁶ *Alemdar*'da, böyle bir habere de rastlıyoruz. Bu habere göre, İttihatçılar, halkı, milletin isteklerini savunmaya çağırarak bir bildiriyle, *Yeni Gün* gazetesiyle yayınlamışlar, gazete toplattırılmıştır. *Alemdar*'a göre "İttihatçılarla Millî Blok arasındaki çatışma şiddetlenmiştir. İttihatçılar, yönetimi ele geçirme girişimindedirler" (14 Haziran, 1921).

¹⁰⁷ "...Biz Anadolu ve İstanbul murahhasları gibi bu mühim hayat meselesinde ikilğe bakmıyarak, bir tek heyet kabul edelim. Bunun da reisi Sadr-ı azam Tevfik Paşa'dır" (Refî Cevat) (*Alemdar*, 13 Şubat 1920) .

¹⁰⁸ *İstiklâl Harbi Gazetesi*, (30 Ağustos, 2. 26 Eylül 1919).

¹⁰⁹ Mustafa Paşa, Teşkilât-ı Mahsusa başkanı Hüsametîn (Ertürk) Bey'i, sorguya çekmiştir. O zamanki sözleri: "Evet, Hüsametîn Bey, bütün söylediklerin doğrudur. Ben bu teşkilâta dahil oldum ve bir müddet de çalıştım" (Hüsametîn Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, 3. baskı, s. 379).

kabul edilse bile, bir bölümünün Anadolu hareketine katılıp katılmadıklarını, bu oranın ne olduğunu henüz bilmiyoruz. Ne var ki, T.B.M.M. bir baştan bir başa İttihatçılardan oluşmuş değildi. İttihatçıların muhalifleri de 1919, 1920 seçimleri kanalıyla Meclise katılmışlardır. Sinop meb'usu *Dr. Rıza Nur Bey*¹¹⁰ ve Kütahya meb'usu *Ahmet Ferit* (Tek) Bey durumun en ilginç örnekleridir. Örnekleri arttırmak olasılığı da yok değildir¹¹¹.

İstanbul Dışına Yayılma ve Örgütlenme

Hürriyet ve İtilâf'ın, iki büyük ortağı ile beraber, yalnız "pâ-yıtaht"ta örgütlenmekle yetindiğini söylemek olası değildir. Aksine, *Kürdistan Teâli Cemiyeti* Sivas'tan Doğu ve Güney Anadolu'ya doğru yayılırken, İngiliz Muhipler Cemiyeti de boş durmamıştır.

Birer siyasal parti olmayan bu cemiyetlerin başında, *Hürriyet ve İtilâf*'ın da, Anadolu'da yer yer yuvalandığı görülmektedir.

Örneğin, Bursa'da, zamanın valisi *Gümülcineli İsmail Bey*, bir yandan "çete teşkilâtı" yaparken, bir yandan da Hürriyet ve İtilâf'ın örgütlenmesine öncülük etmiş, hatta halkın, kendinden gelen bir istekle, fırkanın şubelerini açtığını kamuoyuna yansıtmıştır¹¹². Hürriyet ve İtilâf'ın Anadolu şubeleri hakkında bilgiler çok azdır. Balıkesir, Kütahya gibi bazı şubelerin kurucuları bellidir¹¹³. Özellikle, Anadolu'da kurulmuş şubeler, hemen her gün basında ilân edilmişler¹¹⁴, Fırka'nın, 1920'de, ikiye ayrılması, iki

¹¹⁰ *Alemdar*, Dr. Rıza Nur Bey'i "Ankara İstibdadından kurtulmak için Avrupa'ya kaçan İtilâfçılar arasında" göstermiştir (25 Eylül 1920, s. 1). Oysa, Dr. Rıza Nur Bey, Damat Ferit hükümetinin kararları karşısında sert bir tutum izlenmemesinin nedenlerini İcra Vekilleri Heyetinden sormuştur (TBMM ZC, c. 28, s. 195, c. 29 s. 236).

¹¹¹ Şu incelememize bakılabilir: *Türkiye Büyük Millet Meclisinin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri* (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası'ndan ayrı bası). Bu incelememizde konuyla ilgili satırlar şunlardır: "...Mecliste bilhassa Çifçiler Derneği, Millî Türk Fırkası, Türkiye Mesal Fırkası, Millî Ahrar, Ahâlî İktisat fırkalarının müsterek listesine girmiş olanlar vardı" (s. 6).

¹¹² *Alemdar*, 5 Temmuz 1919 (Bk. not 114).

¹¹³ Balıkesir şubesi yöneticilerinin isimleri verilmişti (Bk. s. 274 not 47) — Kütahya şubesinin ikinci reisi Dâva vekili *Ali Vasfi Efendi*'dir (*Alemdar*, 21 Haziran 1919).

¹¹⁴ Örneğin Sındırgı, Giresun, Avanos, Balâ, Sinop, Fıllıçe, Perşembe, Bartın, Aziziye, Araç kaza ve nahiyeye şubeleri (*Alemdar*, 21 Hazir-

bölüm arasındaki karışıklık sürdüğü için, konuyu izlemek zorlaşmıştır.

Taşra şubeleri sayısının 1919 Temmuzunda 196'ya, daha sonra 400'e ulaştığı fırka tarafından resmen bildirilmiştir.

Böylesine "takviyeli" bir yayılmanın amaçlarına gelince, doğrudan doğruya, milli hareketi, çoğu zaman silâhlı eylemlerle yönetmek olmuştur.

Çünkü, Müdafaa-i Hukukçular, İtilâfçılara göre hem İttihatçı ve "Ocakçı"dırlar, hem de İstanbul'ca birbirini tamamlayan niteliklerle donatılmışlardı: "Gayr-ı milli'ler", "bâgiler" (eşkıyalar), "isyancılar", "türediler", "Kemaliler", "Zuhuriye", "cinai komite" ve benzeri terimler, başta Hürriyet ve İtilâf yazarları ve bürokratları tarafından, hep Ankara için kullanılmıştır.

İstanbul dışındaki vilâyetlere ve kırsal alanlara, Padişah-Halife'nin temsilcileri olarak yayılan İtilâfçılar, önce Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile çatışmışlardır¹¹⁵. Ayrıca, *Teceddüt Fırkası*, *Osmanlı Çiftçiler Derneği*'ni de (sonra Fırkası) karşılarında bulmuşlardır.

Hürriyet ve İtilâf'ın Anadolu örgütleri, İstiklâl Savaşı olumlu aşamalara vardıkça, Hürriyet ve İtilâf şubeleri de görünmez olmuşlardır. Miralay Sadık Bey, örgütünün üzerindeki Kuva-yı Milliye baskısını neden olarak göstermiş ve şubeleri kapattığını bildirmiştir¹¹⁶. 1920'deki "yazılı kongre"nin bu durumun sonucu olduğu da söylenmiştir.

Yabancılarla İşbirliği ve "İngilizcilik"

Damat Ferit Paşa hükümetleri yalnızca kaderlerini değil, çıkarlarını da Sevr'ci emperyalizme bağlamıştır.

İstanbul Hükümeti, her hareketinde, değişmez bir kuramı kalış noktası edinmiştir: "...*Hükümet-i Osmaniye, her türlü hukuksal aykırı olarak ve zâlimce bir şiddetle yapılan işgallerden ne derece etkilenmiş olursa olsun, şu dakikalarda harbedecek halde değildir...*"

ran 1919) — Bursa'da: Armutköy, Geçit, Mis, Hamitler, Mağaralı, Çavuş, Hasköy, Çalıköy, Badırma, Cumalıkızı şubeleri (*Alemdar*, 5 Temmuz 1919) — Ordu, Arapsun, Yalova, Daday, İstanbul'da Makrıköy, Topkapu şubeleri (*Alemdar*, 2 Kânun-ı sâni 1919).

¹¹⁵ Örneğin *Hâkimiyet-i Milliye*'nin "İstanbul'daki Vaziyet" yazısından: "Hürriyet ve İtilâf Fırkası 3-17 Mart 336 tarihinde Sadık Bey'in riyasetinde toplanmış ve İngilizler için çalışacaklarını ve 60'şar lira mukabilinde Anadolu hareketini baltalamak için adam göndereceklerini karar altına almışlardır" (23 Mart 1336, s. 4).

¹¹⁶ *Alemdar*, 9 Teşrin-i sâni 1919.

Bu satırlar, Damat Ferit delegasyonu Fransadayken, Dahiliye *Nâzırı Ali Kemal Bey*'in "tamiminden" (genelgesinden) alınmıştır¹¹⁷. Daha önce, İstanbul Hükümeti'nin bu tutumu sergilenmiştir. (Bk. s. 30, 31).

Bu gözlem, veri olarak kabul edilince, en azından şu sonuçlara varılmıştır: Milis ve benzeri örgütlere girişilmesi yasaklanmalıdır.

Bu gibi eylemlere girişenler, devlete (pâdişah - halife) karşı gelecekler ve isyancı olarak cezalandırılacaklardı. Bu istek aslında da yabancıların emridir. Ve, Müdafaa-i Hukuk hareketi, İstanbul Hükümetince ne kadar çabuk bastırılabilirse, Barış konferansı o derece merhamete gelecektir görüşü yaygındır. Sevr hazırlayıcıları, bunu bir ön koşul ve tehdit olarak ileri sürmüşlerdi. Bu alanda, İstanbul Hükümetiyle iş birliği yapmaya hazırdılar. Yapmışlardır da, iç isyanlar, bu birliğin ürünleridir.

Yabancılarla olan yakınlığın eylemselliği yanında, bir de düşünsel yönü vardır.

Hemen belirtilecek gerçek, Hürriyet ve İtilâf'ın, politikasını ve tüm çıkarlarını İngilizlere ve İngilizciliğe bağlamış olmasıdır ve böyle olmayanları, kendilerinden saymamışlardır.

İngiltere armasındaki terime paralel olarak, *Damat Ferit Paşa* da, daha evvelce belirtildiği gibi, şu kurala varmıştır: *Allaha ve İngiltere'ye güvenmek*. Durumu, İngiliz işgalci kumandanı, Amiral *Carlthorpe*, Londra'ya bildirmiştir (Bk. s. 28, not 76)¹¹⁸.

İngiltere konusu Fırkahlı yazarlarca, her fırsatta ele alınmış ve kamuoyuna iletilmiştir. Fırkanın ünlü yazarları, bu konuda fevkalâde hassas ve heyecanlıydılar. En ateşlisi de *Refi Cevat Bey*'dir. O, İngiltere'yi unutmamıştır ve "İngilizleri istemektedir"¹¹⁹. Tevfik Paşa'nın, manda rejimini ve bağımsızlıkla bağdaşmaz bulan fikirlerini eleştirerek, Osmanlı devletinin varlığını koruma-

¹¹⁷ "...Hükümet-i Osmaniye, her türlü hukuk hilâfına olarak ve zâlimâne bir şiddetle vuku bulan işgallerle ne derece müteessir olursa olsun şu dakikalarda harbedecek halde değildir..." (Genelgenin tüm metni için bk. *Alemdar*, 25 Haziran 1919, s. 2).

¹¹⁸ Bilâl N. Şimsir Age, (C. I, s. 68)

¹¹⁹ *Refi Cevat* imzalı, *Alemdar*'da yayınlanan şu başyazılara bk. *İngilizleri İstiyoruz* (Sayı 149 - 1459, 1919); *Hakkaniyetle Düşünürsek* (1919); *Milliyet Cereyanı Münasebetiyle* (her iki makale için bak. Sayı 91-1403, 95-1405, 1335); *İki Büyük Söz* (5 Temmuz 1919); *İngiltere Seni Unutmadık* (7 Temmuz 1919); *Amerika mı? İngiltere mi?* (1 Ağustos 1919) — Ayrıca bk. not 120.

sı için, "kuvvetli", "paralı bir devletle yürümekten başka bir çare tasavvur" edememiştir¹²⁰.

Miralay Sadık Bey, "yazılı kongresi" ile seçtiği yönetim kurulu bu politikaya uygun olarak kurmuştur.

"Reis-i Sâni" *Vasfi Efendi*, Fırka adına yayımladığı bir bildiriye, Damat Ferit Paşa'nın istifasını değil. Onun gibi "İngiliz siyasetini açıkça ve kesince yol gösterici sayacak bir hükümetin kurulmasını" istiyordu¹²¹.

Bu noktada, bir çatışmadan söz etme olanağı vardır. Amerika'nın, mandacı olarak, Osmanlı'dan ayrılan ve kalan ülkelere gelmesi, İngiltere'nin çıkarlarını tehlikeye düşürebilirdi

Eşil Projesi

Pek ayrıntılarını bilmemekle beraber, Dahiliye Nazırı *Ali Kemal Bey*'in, *Eşil Projesi* ile ilişkisi, böyle bir çatışmayı ortaya çıkarmıştır.

İkinci Damat Ferit Paşa kabinesinin sarsıntılı döneminde, Ali Kemal Bey'in *Dr. Eşil*'in projesiyle ilgilendiği havadislerinin kamuoyuna duyurulması istifasına sebep olmuştur.

Eşil Projesi, Doğu Anadolu'daki göçmen sorununu çözmek isteyen bir Amerikan plânıydı. Daha doğrusu *Dr. Eşil* adındaki bir misyonerin düşüncesinden çıkmıştı. Van, Bitlis, Erzurum yöresinde yirmi yıl yaşamış olan bu misyoner, bu bölge halkına yardım ve kalkınma götürmek amacındaydı. Dayandığı ana çizgilerse, şunlardı: Bu vilâyetler Osmanlı yönetimi altında kalacaktır. Jandarma örgütü yerli halktan, müslüman - hıristiyan oranısında kurulacaktır. Fakat, Amerikan askeri kontrolü altında bulunacaktır.

Ali Kemal Bey'in istifasından sonra, proje üzerinde konuşan

¹²⁰ "...Tevfik Paşa'nın manda meselesindeki fikirleri bizi hayretlere boğdu. (Manda) ister (hımaye) koruma, ister vesayet manasına kabul edilsin, bir milletin istiklâliyle bağdaşmaz... manda bağımsızlığa aykırıdır" diyen eski Sadr-ı âzam Tevfik Paşa hazretlerine bir kaç sual sormak cesaretinde bulunalım... Bir memlekette kuvvet olmaz, para olmazsa ne yapar? Kuvvetli, paralı bir devletle beraber yürümekten başka, varlığını sürdürmek için çare tasavvur edemiyoruz. Öyle ki çare varsa, ayıp değil ya öğrenmek istiyoruz. Bunlar lâf-ü güzâftan (palavradan) ibarettir. Bu devlet, yaşamak için İngiltere vesayetini kabul eylemeli, şer'i şerifimiz muclblince de zamanı gelince rûştünü ispat ederek malına sahip olmalı" (Refi Cevat Tevfik Paşa'nın Beyanatı). (Alemdar, 19 Ağustos 1919, başmakale).

¹²¹ Belgenin metni için bk. Alemdar, 21 Eylül 1920.

Nâzır vekili *Edhem Bey*, Amerika'nın göndereceği uzmanlar ve yapacağı yatırımlara karşılık, kârdan (temettüünden) yararlanacağını da belirtmiştir¹²².

Ali Kemal Bey, Fransızca *Journal d'Orient* (Jurnal Doryan)'a verdiği mülâkatta projeyi övmüştür. Ve, Paris'te bulunan Damat Ferit Paşa'ya iletilmek üzere, *Dr. Eşil'e* bir tavsiye mektubu verdiğini, Sadr-ı âzamin kabul etmesi halinde derhal yürürlüğe konulabileceğini de, sözlerine eklemiştir¹²³.

Nafia Vekili Ferit Bey, Ali Kemal Bey'i ağır şekilde suçlamış, Ali Kemal Bey de istifa etmiştir. Ali Kemal Bey'in, istifa nedeninin, sadece askeri kumandanlara müdahale ve seçimleri geri bıraktırma olmadığı, asıl önemli nedenin bu proje olduğu açıklanmıştır¹²⁴.

Hürriyet ve İtilâfçılarının kabine düzeyindeki bu Amerikancı-İngilizci çatışması, önemli boyutlar kazanmamış fakat sarsıntılar içinde bulunan İkinci Damat Paşa kabinesini hayli zayıflatmıştır.

Refi Cevat Bey, bu konuda da kesindir: "...Türkiye, istiklâliyet-i tammesini temin için âdil bir hükümetin (himaye değil) müzaheret ve refakat-i siyasisesine muhtaçtır. Bu hükümette ancak ve ancak İngiltere, İngiltere; İngilteredir!"¹²⁵.

İtilâfçılar, baştan sona İngilizci kalmışlardır.

Müdafaa-i Hukuk Aleyhinde Propaganda ve Haber Alma:

İtilâfçılarının, yerli yabancı ortaklarıyla beraber, milli harekete karşı giriştikleri propaganda, Sivas Kongresinden, T.B.M.M.'deki konuşmalara değin, her zaman bir yakınma ve mücadele konusu olmuştur. Örneğin, Aydın'ın Yunanlılar eline geçmesinin baş nedeni, Hürriyet ve İtilâf'ın kötü propagandasına bağlanmıştır¹²⁶. Nazilli'de *Demirci Efe'yi*, İtilâfçılarının etkileyip kandırarak, *Hacı Şükrü Bey'le* arasını açtıkları belirtilmiştir¹²⁷. Konya'da, örgütlenme işini üstlenen *Zeynelabidin* Hocanın rolü bellidir¹²⁸. Yozgat'taki propaganda, Hürriyet ve İtilâf başkanı Ça-

¹²² *İkdam*, 5 Temmuz 1919.

¹²³ *Alemdar*, 3 Temmuz 1919, s. 2 — Sabah'tan naklen *İstiklâl Harbi Gazetesi* (8 Temmuz 1919).

¹²⁴ *İstiklâl Harbi Gazetesi* (1 Temmuz 1919) — Aleyhte bir yazı için bk. Mahut Eşil Lâyihası (Tasvir-i Efkâr'ın imzasız başyazısı, 10 Temmuz 1919). (metni için bk. belge 12, s. 327 - 329).

¹²⁵ *Amerika mı? İngiltere mi?* (*Alemdar*, 1 Ağustos 1919).

¹²⁶ *İstiklâl Harbi Gazetesi* (30 Ağustos 1919).

¹²⁷ Aynı gazete, s. 2.

¹²⁸ HTVD, No. 18, s. 1-2 (Aralık-1956), Belge 452 (29 Şubat 336)

panoğlu *Edip*'le kardeşi *Celâl* tarafından yapılmıştır. Bu aile *Akdağ* ve *Boğazlayan*'da da faal olmuşlardır¹²⁹. İstanbul'da, milli hareketi hıristiyanlık düşmanı olarak yayanların İtilâfçılar olduğu propagandasının İstanbul'a şikâyet edilmesi gerektiği, Hey'et-i Temsiliyece karar altına alınmıştır¹³⁰.

Yine, İngilizlerle ortak hareket ederek Anadolu'nun çeşitli yerlerine 75 İtilâfçı ajan gönderildiğini, Hey'et-i Temsiliye, bir uyarı olarak Kolordu kumandanlıklarına bildirmiştir¹³¹.

Hürriyet ve İtilâf'ın üst tabaka üyesi olan ve Müdafaa-i Hukuk'a karşı büyük bir silâhli eyleme adını veren Anzavur'un hareketinde, İngilizlerle Türkler arasında "espionajla", Hürriyet ve İtilâf'ın faal heyetinden (Kalkandelenli Tahsin Kâmil Paşa'nın damadı) *Dr. Esat*, İzmirli *Hamamcı Mahmut*, terzi Üsküdarlı *Mehmet Kemal*'in görevlendirildikleri, Mustafa Kemal Paşa'nın gözünden kaçmamıştır¹³². Anzavur ve ona bağlı hareketlerde, "Kızıl Hançer" ve "Cemiyet-i Ahmediye" adlı gizli örgütlerin de rolünden sık sözedilmiştir¹³³.

Bütün bu iddiaların yanı sıra, Türkçe olmayan yabancı ve azınlık gazeteleri Mustafa Kemal ve devrimci ekiple ilgili olarak, yoğun bir dedikodu kampanyası oluşturmuşlardır. Örneğin, Mustafa Kemal'in, Avrupa barlarının ünlü dansözlerinden biriyle yaşadığı¹³⁴, Çar 2. Nikola gibi özel bir trene sahip olduğu¹³⁵,

¹²⁹ *İç Ayaklanmalar* (Genel Kurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi), s. 94-102.

¹³⁰ *Hey'et-i Temsiliye Kararları*, s. 16.

¹³¹ *Aynı Eser*, s. 22-23.

¹³² *HTVD*, No. 22, s. 2 (Aralık 1957), Belge 554 (11.3.1336) — Zühtü Güven, *Anzavur İsyanı — Uluğ İğdemir, Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları*.

¹³³ *Kâzım Özalp: Milli Mücadele*, c. I, s. 102.

¹³⁴ Fransızca bir İstanbul gazetesi *Journal d'Orient*'nin verdiği bir haber, *Alemdar* yayınlamıştır: "...Mustafa Kemal, hoş güllüşleriyle kalbini büyülemiş olan bir çok güzel kadınlarla haberleşmektedir. Fakat bu milliyetçi reis bu kadar teorik ilişkilerle yetinememektedir. Avrupa barlarında ün salmış olan (İvon Vensan) adlı bir dansözünü yanına getirmiştir. Bu serseri kadın, Ankara'da kraliçe gibi davranmaktadır. Sahipleri tüfek dipçığı ile dışarı atılmış bir evde oturan bu kadın, bugün Anadolu'nun yazgısını belki elleri arasında tutmaktadır. Uzun boylu, az rastlanır bir güzellikte olan bu kadını Ankara halkı zarif bir otomobil içinde görmektedir. Parmakları, halka yükletilmiş keyfi vergilerin ürünü bulunan değerli yüzükler ve taşlarla süslüdür... Kendisini yeni bir Neron anası sanmaktadır" (*Mustafa Kemal Nasıl Yaşıyor?*) (*Alemdar*, 15 Ağustos 1336, s. 2).

¹³⁵ Bu haber de *Journal d'Orient*'dan alıntıdır: "Ankara, Teşrin-i ev-

kurmay heyetinde, Enver taraftarı subaylar bulundurduğu¹³⁶ bu türden yayınlardır. Ayrıca "Mustafa Kemal'in Anadolu'daki mezhebi"de alaylı biçimde belirtilmiştir¹³⁷. Enver'den sonra "başka bir Napolyon" olduğu, Waterloo tehlikesi içinde bocaladığı anlatılmıştır¹³⁸.

Özellikle, *Alemdar*, Müdafaa-i Hukuk'u küçültücü bu çeşit yazılara, sütunlarını cömertçe açmıştır.

İsyanlar ve Silâhlı Eylemler İçinde

İstiklâl Savaşı yıllarında patlak veren iç ayaklanmaların, tümünde, Hürriyet ve İtilâf'çıların kışkırtıcı eylemleri bulunduğu açıktır. Bu kışkırtmaların besleyicileri de, özellikle, İngiliz ajanları olmuştur. Örneğin, İngiliz kaynakları Hürriyet ve İtilâf'ın, iki ortağı ile, İstanbul (1919) seçimlerine karşı olacakları ve iptalini isteyeceklerini haber vermiştir¹³⁹. Yine, daha 1919 yılında, Hürriyet ve İtilâf'ın, Mustafa Kemal Paşa'ya karşı silâhlı mukavemet cephesi kuracağı ve Kürdistanı tâviz olarak vereceği de, aynı kaynaklarca açıklanmıştır¹⁴⁰.

Sait Molla ile papaz *Frew*'nun (Fru), *Şeyh Recep* olayında, yabancılarla ortak oldukları, doğrudan doğruya *Gazi Mustafa Kemal Paşa* tarafından saptanmıştır¹⁴¹.

Yine Anzavur ve Biga hareketlerinde İtilâfçıların —ve Damat Ferit Paşa'nın— plânlayıcı rolleri unutulmamalıdır.

vel — Mustafa Kemal, tamamıyla 2. Nikola gibi, kendisi için hususi bir tren bulundurmaktadır" (Ankara'dan Eskişehir'e, imzasız yazı, *Alemdar*, 12 Teşrin-i sâni 1336, s. 2).

¹³⁶ *Alemdar*, 25 Eylül 1920, s. 1.

¹³⁷ Feridun imzalı "Mustafa Kemal'in Anadolu'daki Mezhebi" başlıklı yazıdan: "...Mustafa Kemal diyor ki: Ey açlar!.. An sizin, şan sizin, mal sizin, mâlik sizin. Siz yiğit, at yiğit, biz yiğit. Ermeni kes, rum kes, kız kes, karı kes. Fransız deme, İngiliz deme, Yunan deme, korkma, vur, kes, yak, yık, kaç. Hak büyüktür, affeder. Bizlere vergi olan er kişinin kanunu!... İşte, sonsuz ve geniş yetkiyi gerektiren bu program hâlen Anadolu'da uygulanıyor" (*Alemdar*, 2 Eylül 1920, s. 2).

¹³⁸ Fransızca Bosfor (Bosphore) gazetesinden alınan "Mustafa Kemal" başlıklı yazıdan: "...Türkiye, Enver'den sonra başka bir Napolyon buldu. Fakat Austerlitz (Osterlitz) zaferinden sonra, yaklaşan bir Waterloo (Vaterlo)dan sakınmalıdır. Bugün savunma araçlarından yoksun toprakların elde edilmesinin, geçici bir işgal, güllünc bir blöf ve bir hata olmadığını pek ciddi olarak kim düşünebilir" (*Alemdar*, 13 Teşrin-i sâni 1920, s. 1).

¹³⁹ Bilâl N. Şimşir, A.g.e, C I, s. 199-200 (Belge No. 72, 12 Kasım 1919)

¹⁴⁰ Aynı Eser, s. 273 (Belge No. 96'ya ek, 8 Aralık 1919).

¹⁴¹ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, C, I, s. 181.

T.B.M.M.'nde, bu hareketi cezalandırmak için bir kanun teklifi verilmiştir¹⁴². *Bekir Sami Bey*'i "imha plânı" da bu hareketler içinde, ele alınmalıdır. Çerkeslerle ilişki, bu amaçla kurulmuştur¹⁴³. Yozgat, Akdağmadeni ve Boğazlayan ayaklanmalarında Çapanoğullarının rolüne değinilmişti. Konya isyanını, destekleyen *Alemdar*, Bozkırlıların *Mustafa Kemal Paşa*'ya karşı bir "Selçuk Hükümeti" kuracağını haber vermiş ve bu girişimi meşru görmüştür¹⁴⁴.

Bazı İstanbul Olayları

İstanbul'da, İttihatçıları yargılamakla görevlendirilmiş Divan-ı Harbi Örfi (sıkıyönetim mahkemesi), Müdafaa-i Hukuk liderleri için de idam fetvaları yayınlamış ve eski Boğazlayan Kaymakamı *Kemal Bey*'le, eski Bayburt Kaymakamı *Nusret Bey*'in cezaları yerine getirilerek idam edilmişlerdir. Bu mahkemeye yargıç dayanmamaktadır. Eski başkan ve İttihatçı düşmanı *Mustafa Paşa* görevinden azledilerek, hakkında takibata geçilmiştir. Yargılama nedeni Bayburt kaymakamı *Nusret Bey* hakkında iki mahkûmiyet mazbatası düzenlemiş olmaktadır. Kendisi ve arkadaşları, vaktiyle mahkûm ettiği kişilerin başvurdukları kanun yollarını denemişlerdir. *Nusret Bey* hakkındaki idam kararı, karar uygulandıktan sonra bozulmuştur. *Mustafa Paşa*, paçasını zor kurtarmıştır. "Silk-i askeriden" (askerlik mesleğinden) istifa ederek, Şam'a gitmiştir ve "gıyaben" yargılanmasına karar verilmiştir¹⁴⁵. Aslında "Nemrut" takma adıyla daha iyi tanınan

¹⁴² Kuva-yı İnzibatlıyecilerin Muhakeme Edilmeleri Kanun teklifi Hakkında Lâyiha Encümeni Mazbatası. (T.B.M.M. Z.C., C. 26, s. 755).

¹⁴³ HTVD No. 18 Belge 452.

¹⁴⁴ *Alemdar*, 14 Teşrin-i sâni 1920, s. 1.

¹⁴⁵ *Mustafa Paşa*, Harbiye Nâzırı *Ziya Paşa*'nın emriyle 15 Kasım 1920'de tutuklanmıştır. Arkadaşlarıyla beraber, normal mahkemelerde yargılanma dilekleri reddedilmiştir. Bu arada, Yıldız yağması davasında beraat eden *Ebubekir Hâzım Bey*, *Mustafa Paşa* aleyhinde, işkence ve hakaret dâvası açacağını bildirmiştir. Divan-ı harp eski reisi *Esat Paşa* da, *Paşa* aleyhinde dâva açmak için Divan-ı harb'e başvurmuştur. Bu gibi başvurular birbirini izlemiştir. *Paşa*'nın avukatları *Leon Remzi* ve *Mıgırdıç Çaylak Efendilerdir*. *Paşa*, öylesine suçlu bulunmuştur ki, bir dâvası bitip, öteki başlamıştır. Kendisi ve arkadaşları hakkında, 3 aydan 7 aya kadar çeşitli cezalar verilmiştir. Askerî Temyiz Meclisi bu cezaları nakzetmiştir. *Erkân Divan-ı harbi* ise, kararda ısrar etmiştir. Mahkûmiyetleri, Harbiye Nezâretince yeter sayılarak, kalan süreler *Padişah* tarafından affedilmiştir. Ve, tahliye edilmiştir (*Alemdar*, 21 Teşrin-i sâni; 1,3,8,9,10,19,20,22 Kânun-ı evvel 1920; 9,10,16,19,24, 25,28 Kânun-ı sâni ve 8 Şubat 1921 günlü sayılardan izlenmiştir).

Mustafa Paşa, İtilâfçı-İngiliz işbirliğinin yarattığı zoraki bir adalet sunucusu olmuştur. İttihatçıları, kişi olarak değil, İttihat ve Terakki'yi tüzel kişi olarak yargılamış ve mahkûm etmiştir. *Ziya Gökalp Bey*'i de sıygaya çekmiş, ona niçin Türkçü olduğunu sormuş, İttihatçıların ideolojisini de yargılamıştır¹⁴⁶. Fakat, yine de patronlarına yaranamamıştır. Oysa, Mustafa Paşa'nın Kuva-yı Milliye'ye karşı savaşan İstanbulcu kuvvetlerin umum kumandanı olduğu haberi çıkmıştı¹⁴⁷. Bedirhani ailesinden olan Mustafa Paşa, vaktiyle *İttihat ve Terakki'nin Teşkilât-ı Mahsusası*'sında çalıştığına değinilmiştir ve Kürdistan Teâlî Cemiyetinin fiili ve asıl başkanı ve Şeyh Sait isyanının hazırlayıcılarından olduğu da belirtilmiştir¹⁴⁸.

Divan-ı harp başkanları ve üyeleri hızlı bir geçit resmi halinde, sık sık azledilmişler ve değiştirilmişlerdir.

Mütareke siyasal hayatının Hürriyet ve İtilâf yöresinde oluşan havası içinde, bu tür "aile çekişmeleri" her zaman gazete sütunlarında geçitirilmemiştir. Hizipleşmenin ve post kavgasının doğurduğu olaylar çoğu zaman tutuklamalara ve Divan-ı harbe kadar uzanmıştır. Ve bu sonuçtan pek az kimse sıyrılabilmıştır.

Refi Cevat Bey tutuklanmıştır¹⁴⁹. *Ali Kemal Bey*, *Şevket Turgut Paşa* hakkında, 1. Divan-ı harbi hareketsizlikle suçlamış, Divan-ı harp, bunu kanıtlamazsa, hakkında takibat yapacağını gazetelerle ilân etmiştir¹⁵⁰. Fakat, bu Ali Kemal Bey'e ilişkin tek olay değildir. Örneğin *Lutfi Fikri Bey*'e hakaretten dolayı altı ay hapse mahkûm olmuştur¹⁵¹.

Bir başka örnekte, Hüdavendigâr (Bursa ve yöresi) valisi *Gümülcineli İsmail Bey*'in durumudur. Valiliğe atanması ve görevini yapması büyük bir sevinç ve övgüyle karşılanan *İsmail Bey*, 1920 yılı Ağustosunda tutuklanmıştır. Nedeni Bursa'da çeteler

¹⁴⁶ Bu konu *Takvim-i Vekal'e* ek olarak yayınlanan Divan-ı harbi Örfi tutanaklarından izlenmelidir — Ayrıca şu yazımıza bk. *Bir İdeolojinin Yargılanması* (Cumhuriyet, Özel Ziya Gökalp Eki, 26 Ekim 1974).

¹⁴⁷ HTVD, No: 18, Belge 452.

¹⁴⁸ *Tarık Mümtaz Göktepe*, A.g.e., s. 122, 175, 330 — *Hüsamettin Ertürk, İki Devrin Perde Arkası*, 379, 383, 384.

¹⁴⁹ *Yazar*, 31 Teşrin-i evvel'de tutuklanmış, ertesi gün tahliye edilmiştir (*İkdam*, 1,2 Teşrin-i sani 1919) — Mütareke döneminde, *Emanoel Karasu*'nun yardımını anımsayacak ve ona yardımcı olmaya çalışacaktır.

¹⁵⁰ *Alemdar*, 21 Teşrin-i evvel 1920.

¹⁵¹ *Tarık Mümtaz Göktepe: Vahideddin Mütareke Gayyasında* s. 452-453. — Ali Kemal Bey'in biyografisi hakkında bk. *Zeki Kuneralp. Sadece Diplomat* — Aynı yazar babasının anılarını yayınlamıştır bk. *Ali Kemal, Ömrüm*.

kurarak, halkı birbirine kırdırmak olduğu gösterilmiş ve resmi belgelerle kanıtlandığı da habere eklenmiştir. 1 numaralı Divan-ı harpçe tutuklanan ve yargılanan *İsmail Bey*, tehlikeli günler geçirmiş, İstanbul dışına sürüleceği havadisi yayınlanmıştır. Bir aylık yargılama süresi sonunda, beraat etmiştir. Gümölcineye gitme isteği kabul edilerek, serbest bırakılmıştır¹⁵².

1922 yılına gelindiği zaman, İtilâfçılar kendilerine karşı git-tikçe yoğunlaşan, sertleşen intikamcı ve alaycı bir İstanbul için-de çok rahatsız olmaya başlamışlardır. Fakat, yine de tek tük kıpırdanmalar olmuştur ve Yeniköy Belediye reisliğinden mazul (azledilmiş) *Kemal Efendi*, bunlardan birinin yapıcısı olmuştur¹⁵³.

İtilâfçı Profesörler ve Üniversite Olayları

1922 yılının 20 Mart günü, Darülfünun Edebiyat medresesi (Fa-külte anlamına) öğrencileri, yaptıkları kongrede, oybirliği ile bazı kararlar almışlardır. Bu kararlardan birinde, "milliyet his-lerine yabancı" hocalar olarak *Cenap Şahabettin*, *Ali Kemal*, *Hüseyin Dâniş*, *Rıza Tevfik Beylerle*, *Barsamyan Efendiyi* istifaya davet eden öğrenciler yalnızca öğrenci olarak değil, "alelade bir vatandaş olarak dahi kendileriyle münasebette bulunamıya-caklarını ilân" etmişlerdir¹⁵⁴.

¹⁵² İsmail Bey, 4 Ağustos 1920 günü tutuklanmıştır, 20 Ağustos'ta 1 Numaralı Divan-ı harbi Örfi'de yargılanmasına başlanmıştır. 22 Eylül akşamı salıverilmiş ve Sadr-ı azam'a teşekkür etmiştir (*Alemdar*, 6, 20, 30 Ağustos; 5, 22, 23 Eylül 1920 sayılarından izlenebilir). Tarık Mümtaz Göztepe, *Age*, s. 353.

¹⁵³ Kemal Efendi, görevindeyken, halkın Anadolu'ya yardım etmek üzere topladığı eşyayı, *Hilâli Ahmer'e* (Kızılay'ın eski adı) teslim etmemiş, alay ederek, bunları Yunan orduları başkumandanı (General) *Papulas'a* göndereceğini söylemiştir. *Tevhid-i Efkâr* gazetesi, aleyhinde yazınca, o da 2. Ceza Mahkemesinde gazete aleyhinde hakaret davası açmıştır. İlk duruşma 24 Mart 1922 günü başlamış, salonu dolduran İtilâfçılar, gösteriler yaparak mahkeme heyetini baskı altında tutmak istemişlerdir (*Tevhid-i Efkâr*, 25 Mart 1922, s. 3).

¹⁵⁴ Kongrede, öğrencilerin oybirliği ile aldıkları kararlar:

1 — Türk Darülfünununu, Türk milletinin ahlak ve ilim müessesesi bilen Edebiyat Medresesi talebesi, kendi samimi varlığı arasında, mânevî heyecanların zevkinden mahrum, istiklâl, kudsiyet ve milliyet hislerine yabancı ve muhacim (saldırgan) şahsiyetleri görmekle müteellimdir (elem duymaktadır).

2 — Darülfünun gençliği, memleketin vicdan-ı ammesince (kamu vicdanınca) esasen mahkûm edilmiş bulunan, fakat her nasılsa

Olaylar ilginç şekilde siyasallaşmış İttihatçı - İtilâfçı çatışmasına dönüşmüştür¹⁵⁵.

Rıza Tevfik Bey'in konferansı engellenmiştir¹⁵⁶. Filozof, daha sonra derse gelince, sınıfı boş bulmuştur. Derse girmeyen öğrenciler, dersane kapısı önünde, kararlarını bildirmişlerdir¹⁵⁷.

İngiliz edebiyatı müderrisi *Barsamyan Efendi*, İngiliz Divanı harbinde, Torlakyan'ın avukatlığını üstlendiği için boykot edilmiştir¹⁵⁸.

Bazı gazeteler öğrencilerin eylemlerini, haklı ve övgüye değer bulmuşlardır¹⁵⁹.

Muhtariyeti 1918'de tanınan Darülfünun'un Müderrisler Heyeti (Profesörler Kurulu) *Hüseyin Dâniş ve Rıza Tevfik Bey*'lerin istifalarının kabulünü, *Barsamyan Efendi* hakkında soruşturma açılmasını, *Cenap Şahabettin*¹⁶⁰ ve *Ali Kemal* Beylerin görevlerine devam etmelerini kararlaştırmıştır. Ali Kemal Beyin 5 Nisan dersine, koruyucu olarak, öğrenci kılığında gelen İti-

ahlâk ve irfan ocağına sokulmuş olan bu efendilere karşı nefret ve istikrahını (İğrenisini) beyan eder.

3 — Kongrece müntehap (seçilmiş) bir heyetin *Cenap Şahabettin, Barsamyan, Ali Kemal, Rıza Tevfik, ve Hüseyin Dâniş Bey*'lere bu kararı tebliğ ile istifaya dâvet ve talebenin ilim ve irfan namına değil, alelade bir vatandaş sıfatı ile dahi kendileriyle münasebette bulunamayacaklarını ilân eder" (Tevhid-i Efkâr, 31 Mart 1922).

¹⁵⁵ Tarık Mümtaz Göztepe, baştan sona izlediği olayları, ayrıntılarıyla anlatmıştır (A.g.e., s. 414-421).

¹⁵⁶ Rıza Tevfik Bey'in 30 Mart 1922 tarihli konferans konusu "Füzulî'nin efkâr-ı hakimanesi" (felsefi fikirleri anlamına) idi. Gürültülü ve sert eylemlerle susturulması, konferansçının Füzulî'nin kişiliğinde, onun acem olduğunu, iyi bir şâir olmadığını da belirterek, Türklüğü tahkir nedenine dayandırılmıştır. (Tevhid-i Efkâr 31 Mart 1922). (Aynı gazete, 1 Nisan sayısında konferansla ilgili bir eleştiri yazısı yayınlamıştır, s. 3).

¹⁵⁷ Tevhid-i Efkâr, 3 Nisan 1922.

¹⁵⁸ Aynı gazete aynı sayı.

¹⁵⁹ Siyaset değil, milliyet davası (s. 1), Mâhut Müderrisler ve Darülfünunumuzun Celâdeti (yürekliği) (Tevhid-i Efkâr, 4 Nisan 1922).

¹⁶⁰ Şâir ve Müderris *Cenap Şahabettin Bey*'in, "Mustafa Kemal Paşa'ya açık mektubu"ndan bir parça: "... Paşa hazretleri, siz bu memleketin bir kumandanısınız, ben de sahte tevazuu bir tarafa atarak diyeceğim ki, aynı memleketin bir edibiyim. Vatanımız için çâre-i necatı (kurtuluş çaresini) siz kılıçta görüyorsunuz halbuki bence vatanımız için imkân-ı kıyam (ayaklanma olasılığı) silâhta değil, kitapta; ateşte değil nurda, muharebede değil medeniyettedir" (Şubat 1922 de yayınlanan bu mektup, kısmen Tevhid-i Efkâr'ın, 15 Nisan 1922 tarihli sayısına alınmıştır. s. 3).

lâfçı kişiler, kimlikleri sorulunca dersaneye sokulmamışlardır.

Öğrenciler, Müderrisler Meclisi'nin kararını protesto etmişlerdir¹⁶¹.

Olay büyümüş, tüm yüksek okullar eylemi genişletmişlerdir ve belli hocalardan Anadolu'nun da nefret ettiği belirtilmiştir. Talebe-i Ulûm Cemiyeti de harekete katılınca, Darülfünun, Maarif Nezaretince kapatılmıştır¹⁶². Ve iki profesör de azledilerek, yerlerine *Ali Reşat ve Yahya Kemal Beyler* atanmıştır¹⁶³.

1919'da Rum okullarında Türkçe derslerini kaldıran, Hürriyet ve İtilâf maarifi¹⁶⁴, 1922'de bu duruma düşmüştü.

Sevr İmzalayıcılığı ve Savaş Sonrası Plânlamaları

Hürriyet ve İtilâf'ın, en belirgin özelliklerinden biri, Sevr andlaşmasını, tehdit karşısında, imzalamış olmasıdır. İkinci Şura-yı Saltanat'a katılanların tümü denecek kadar çoğunluğunu bu fırkanın üyeleri oluşturmuşlardır. Ve Beşinci Damat Ferit Paşa kabinesi kurularak, andlaşma imzalanmıştır (Bk. s. 31). Pa-dışah tarafından tasdik edildiğine dair, hiçbir belgeye rastlanmamıştır¹⁶⁵.

T.B.M.M. Hükümeti, İtilâfçıların bu tür işlemlerinin "keenlem-yekün" (yok) sayılacağını ilk kanunlarından biri ile dünya kamuoyuna ilân etmiştir¹⁶⁶. Zaten, Dördüncü Damat Ferit hükümetinin, Ankara'ya karşı kesin ve düşmanca cephe alması, 1920'

¹⁶¹ *Tevhid-i Efkâr*, 5, 6 Nisan 1922, s. 3.

¹⁶² *Tevhid-i Efkâr*, 9, 10, 11, 12 Nisan 1922.

¹⁶³ 3 Eylül 1938 tarihli Meclis-i Vükelâ kararı: "Hissiyat-ı milliyeyi rencide ettikleri iddia olunan Devlet-i Osmaniye Münasebatı Tarihi müderrisi **Ali Kemal**, Türk Tarihi Edebiyatı müderrisi **Cenap Şahabettin Beylerin** azilleriyle yerlerine **Ali Reşat ve Yahya Kemal Beylerin** tayini" (BBA - Meclis-i Vükelâ Mazbataları, No. 223, 3 Eylül 1338.) Öğrencilerin grev (boycot) hareketleri ve protestoları sonucunda bu öğretim üyeleri görevlerinden alınmışlardır. Konu tüm ayrıntıları ile şu eserde işlenmiştir: *Kâzım İsmail Gürkan, Darülfünun Grevi, İstanbul, 1971.*

¹⁶⁴ 25 Haziran 1335 (1919) Meclis-i Vükelâ kararı: "Rum cemaat mekteplerinde Türkçe dersleri ilga edilmiştir". (BBA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, No. 353, 25 Haziran 1335.)

¹⁶⁵ Prof. *Nihat Erilm'e* göre "Ancak, bu vesika tasdik edilip Takvim-i Vekayi ve Düstur'da yayınlanmadığı için..." (Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri, s. 524, no 1).

¹⁶⁶ 16 Mart 1336 - 1920'den itibaren İstanbul Hükümetince aktedilen biçimle mukavelât, uhudat vesairenin keenlem-yekün addi hakkında kanun (Kanun No. 7, 7 Haziran 1336) (T.B.M.M. Kanunların Mecmuası, c I, s. 8)

de, tam bir kutuplaşma yaratmıştı.

Bununla beraber, Sevr'i imzalayan delegelerden birisi, *Filozof Rıza Tevfik Bey*, bu işlemin, Ankara'ya zaman kazandırdığını da bildirmekten geri kalmamıştır¹⁶⁷.

Hürriyet ve İtilâf, 1922 yılında, ülkenin teslim alınması bakımından, kendisini Mustafa Kemal Paşa ekibiyle aynı haklara sahip olarak görmüştür. Şu anlamda ki, hiçbir suretle tasvip etmediği, üstelik yasakladığı ve küçümsediği Müdafaa-i Hukukçu yöntemle ülkenin kurtarılmasından sonra, kendisinin yönetim yetkisine sahip kılınmasını, İngilizlerle ortaklarından, istemiştir¹⁶⁸. Oysa, Türkiye, İngilizlerden izin alınarak kurtarılmamıştır.

Dr. Nihat Reşat (Belger) Beyin, Hariciye Vekâletine gönderdiği bir yazı, gizli kalmış bir olayı ortaya çıkarmaktadır. *Sadık, Rıza Tevfik Beylerin ve Vasfi Hocanın* da imzalarını taşıyan yirmi imzalı bir muhtıra, "hakiki meşrutiyetperver fırka" adına, Lordlar Kamarasının "Şark Meselesiyle uğraşan" üyelerine dağıtılmıştır. Muhtıraya göre Ankara'dakiler hâlâ "asiler, bâgiler, zâlimler" olarak nitelenmekteydi. Barış, bunlarla değil, Hürriyet ve İtilâfçılarla yapılmalıydı. Hürriyet ve İtilâf görüşmelere derhal hazır¹⁶⁹.

İtilâfçıların, 1922 yılında, son ve "artçı" bir kabine kurmak istedikleri söylentisi olmuştur. Bununla beraber, gizli olarak toplanan İstanbul'daki subayların, *Mahmut Muhtar Paşa'nın* başkanlığında bir hükümet kurma (ve *Tevfik Paşa'yı* düşürme) girişimleri de başarısız kalmıştır. Bu subaylar, kendilerine "Muha-demet-i Fikriye Cemiyeti" adını seçmişlerdi¹⁷⁰.

Ankara'nın bu tür girişimleri haber almamasına imkân yok-

¹⁶⁷ "...Bu muahedeyi imza eden yalnız ben değilim... Milliyetçiler bu muahededen şikâyet etmemelidirler. Çünkü, onun sâyesinde 18 ay mühlet kazandılar ve bu müddet zarfında Anadoluya geçerek mukavemetli teşkil ettiler. Hakikat şudur ki, biz muhalifiz ve maruz kaldığımız hücumların hakiki sebebi budur... Hiç kimseye karşı kin beslemiyorum. Bununla beraber, milliyetçiler takibettikleri siyasetle, müdafaa ettikleri iddiasında buldukları biçâre Türku feda ediyorlar. Bu milliyetperverlik, tâbir doğru ise, sırf Makedonyâî (makedonyacı)dır.... (sansür) Bu adamlar, böyle bir yol takip ettikçe, ben muhalif kalacağım" (*Tevhid-i Efkâr*, 5 Nisan 1922, s. 3).

¹⁶⁸ *Tevhid-i Efkâr*, 28 Mart 1922.

¹⁶⁹ 26 Haziran 1922 tarihli ve Hariciye Vekâletine gönderilen bu mektup, Paris Büyük Elçiliğimiz arşivindedir.

¹⁷⁰ *Tarık Mümtaz Göztepe*, kendisinin de katıldığı bu toplantıları ayrıntılı olarak anlatmıştır (*A.g.e.*, s. 397 - 408).

tu¹⁷¹. İtilâfçıların, T.B.M.M. ne muhalif bir politika izleyeceklerini Yunan gazeteleri bile haber vermekteydiler¹⁷². Ne var ki, Osmanlı saltanatı, tarihsel bir hızla, sonuna ulaşmıştı.

Kaçış Bozgunu ve Fırkanın Sonu

Anadolu hareketine cephe alan her kişi ve örgüt gibi, Hürriyet ve İtilâf Fırkası da, İstiklâl Savaşının zafere ulaşmasıyla, tarih sahnesinden çekilmiştir. Bu, üç yıllık bir düellonun sonudur.

İstanbul divan-ı harplerinin, Pâdişah, hükümet beyanname'leri ve de Şeyhülislâm fetvalarına, T.B.M.M. Hükümeti, önce kekeleykün, hiyanet-i vataniye gibi kanunlarla, sonra da Ankara İstiklâl Mahkemesi'nin cezalandırmaları ile karşı koymuştur.

1922 zaferi kesinleşince, İtilâfçılar arasında bir panik başlamıştır¹⁷³. Gerçek kurtuluş yolu, yurt dışına çıkma sayıldığı için, "yüzlerce muhalefet fıkarası, pâdişahın, kaçış parası istemek için" Saray'ın kapısını aşındırmışlardır. Reis Miralay Sadık Bey'den Fırka'nın kapıcısı "Kel Abdullah Ağa'ya kadar", her türünden kaçma ve korunma yollarına başvurulmuştur.

İlk girişim, Miralay Sadık Bey'den gelmiştir. İtilâfçı reis, İngiltere sefaretine sığınarak, baş tercüman *Mr. Ryan*'dan, hayatının güvenlik altına alınmasını istemiştir¹⁷⁴. Bunu gören, öteki İtilâfçılar hemen elçiliğe koşmuşlardır.

İtilâfçı göçmenlerin elçiliği doldurduğunu gören, *General Harrington*, Fırka reisinden belge almak şartıyla, kendilerine sığınanları Taşkışla'da koruma altına almışlardır.

Daha sonra, "gurbet cehennemi"ne kaçış başlamıştır. *Egypt* vapuru, çeşitli limanlara uğrayarak İskenderiye'ye dört yüz politika sürgünü getirmiştir.

Önce, Miralay Sadık ve Mehmet Ali Beyleri, Romanya'ya gitmek üzere, Dedeağaç'a indirmiştir.

İskenderiye'de konforlu bir otele yerleştirilen sürgünler, burada da bölünmüşler, Sadık - İsmail (Gümölcineli) grupları çatışması başlamış ve İngilizler uyarıda bulunmuşlardır.

¹⁷¹ *Yeni Gün* (Ankara gazetesi), 12 Temmuz 1338 - İkdâm (Aynı tarih).

¹⁷² *Tevhid-i Efkar*, 3 Mayıs 1922.

¹⁷³ Bu konuda, en ayrıntılı bilgileri *Tarık Mümtaz Göztepe* adigeçen eserlerinde olayların tanığı olarak vermiştir. Biz bu kitaplardan geniş surette yararlandık. Yazarın hiçbir tarih vermemesi saptama işini zorlaştırmaktadır.

¹⁷⁴ Daha sonra yüzelliükler arasına alınmış, affedilip Türkiye'ye döndüğü gün (24 Şubat 1940) ölmüştür (İlhami Soysal, 150'ükler, s. 7).

İtilâfçılar, İtalya, Balkanlar, Suriye, Mısır, hatta Cava adasına kadar dağılmışlardır¹⁷⁵.

Vahdettin İtalyan Riviyerasında San Remo'yu seçmiştir. Damat Ferit Paşa, Fransız Riviyerasında, *Menton*'a yerleşmiştir.

Kalanlara gelince, 150'likler listesinin hemen tümünü, Hürriyet ve İtilâf mensuplarının adları somutlaştırmıştır. İçlerinde eski İttihatçılar da yok değildir. Lutfi Fikri Bey, ayrı bir işlem konusu olmuştur. Bazı İtilâfçılar, cumhuriyet rejimi içinde, CHP'ye muhalif partiler saflarında yer almışlardır.

Meşrutiyet yılları boyunca, iktidar partisi olamamış ve yalnızca muhalefet sahnesinde görülmüş olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Mütarekede ve çok değişik koşullar içinde, bu olanağa büyük ölçüde kavuşmuştur. Fakat, kendisini hiçbir suretle, yeni koşullara uyduramamış, hiçbir şey yokmuş gibi, eski çizgisinde inatçı bir tutumla ısrar etmiş ve kendi sonunu hazırlayarak, tarihe gömülmüştür.

¹⁷⁵ Tarık Mümtaz Göztepe'den saptayabildiğimiz kadarıyla, Salt Molla, eski Malatya valisi Ali Galıp, eski Dâhiliye Nâzırı Cemal Beyler Romanya'ya, Sâlim Paşa Varna'ya, İşkenceci Âdil ve Kâzım Cevherî Yunanistan'a (burada memuriyet kabul etmişlerdir) gitmişlerdir. Sadık, Gümülcineli İsmail, Rıza Tefrik Beyler ve Süleyman Şefik Paşa Kahire'ye ve Arap ülkelerine gitmişlerdir. Yine Romanya'da Şehzade Nizamettin Efendi'nin çevresinde Mevlân-zade Rifat, Mustafa Sabri ve Mehmet Ali Beyler, Kiraz Hamdi, Vehip ve Recep Paşanın oluşturduğu bir grup vardır. Yalnız, bu saptama ilk gidişi ifade eder. Daha sonra yerler değişmiştir. (Vahideddin, *Gurbet Cehenneminde*, s. 44, 45 - 48, 54, 67, 84, 85, 99, 103 - 106 — Vahideddin, *Mütareke Gayyasında*, s. 444, 447 457 - 460.

B. HÜRRİYET VE İTİLÂF FIRKASI'NA İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Hürriyet ve İtilâf Fırkası Tarafından 26 Eylül'de Ferid Paşa Kabinesine Verilen 1 nci Muhtıra Sureti*

Tarih-i milliyemizi lekeleyen 11 senelik devr-i ukubatında icra olunan intihabatta hükümet-i İttihadiyenin tazyikat ve İtisafatıyla hukuk-ı mukaddese-i intihabiyesinden mahrum edilen millet, evvelce hükümet-i İttihadiye nâmına istihsâl olunan vesait ve kuvvaya muadil olarak bugün de Müdafaa-i Milliye nâmı altında Anadolu'da bulunan kolordu kumandanları ve onlara mevlub hey'et-i zabitanın iştirâkı ile —milletin rıza ve arzusu hilâfına olarak— cem' ve teşkil olunan çetelerin taht-ı tazyik ve tahakkümünde hukuk-ı esasıyesinden mahrum edilmek tehlikesine marûz bulunmaktadır.

Fırkamızın en ziyade alâkadar bulunduğu ahvâl-i müessife-i marûza ve gayr-ı tabiiye tahtında iştirak müteassır görüldüğü cihetle evvel emirde hükümet-i seniyenin nazar-ı dikkatini celbe müsaraat olunur. Olbabda.

Eylül 335

BELGE 2

Hürriyet ve İtilâf Fırkası Tarafından 13 Teşrin-i Evvel'de Ali Rıza Paşa Kabinesine Verilen 2 nci Muhtıra Sureti**

Hükümet-i Seniyece malûm olduğu üzere tahminen beş aydan beri dimağı İstanbul'da olarak Anadolu'da yapılmakda ve bugün pek acı semânâk-i semeratı görülmekte bulunan teşkilâtın gûya müdafaa ve muhafaza-i hukuk-ı milliye düşüncesiyle bizzarure ümmetin sinesinde doğmuş bir kuvve-i meşrua olduğu hakkındaki iddialara ve vaveylalara rağmen işbu kuvvetin sırf buradan intihab ve Anadolu-yu Şarkıye'ye sevk edilmiş ve evsaf ve hüvviyetleri şüpheli ve şayan-ı tedkik bulunmuş bâzı zabitan ile Anadolu'daki bir kısım kumandanların isyanından ve hiçbir kıymet ve mahiyetli ha-

* Kaynak: Alemdar, 26 Teşrin-i evvel 1919/1335, s. 2.

** Kaynak: Alemdar, 26 Teşrin-i evvel 1919, s. 2.

iz olmayan bir kıyamdan başka birşey olmadığı bugün gerek nazar-ı milletde ve gerekse ecanib nazarında tamamıyla tavazzuh eylemiş bir hakikat olduğu bittabi nazargâh-ı fahametlerinde dahi tecelli eylemiştir. Zât-ı hazret-i hilâfetpenâhinin emn, ü itimat buyurmuş olduğu bir hey'et-i vükelâyı iskat, umum telgrafnâmeleri işgâl ve muhaberatı kat' ve ihlâl, mutasarrıflardan bâzılarını katl, valleri azl, memurini tard ve tevkif, ahaliye cebren iane tarh, emvâl-i hazineye vaz'-ı yed, divan-ı harb-i örfiler teşkil, irade-i seniye istihsâl etmeksizin askeri silâh altına celb ve da'vet ve üç gün zarfında icabet etmeyenleri idam ile tehdit ve tecziye ve bu suretle devletin asayiş-i dahiliyesini ihlâl ve haysiyet-i hükümeti payımâl ederek devleti müşkil bir vartaya ilka eyleyen bir kuvve-i bağiye-i mevhumе hiçbir vakitte zan ve tahmin edilmez ki riyaset-i fahimanelerinde emn ü itimad-ı hazret-i hilâfetpenâhiye mazhar olarak teşkil edilmiş bulunan bir hey'et-i vükelâ tarafından meşru' ve muta addedilmiş olabilsin. Hal böyle iken zimam-ı idaresi zât-ı hazret-i tacdari tarafından yed-i âsâfânelerine tevdi' buyurulmuş olan hey'et-i hükümet işbu kuvve-i mevhumenin hakimiyeti tahtında mebusan intihabını emr ve muamele-i intihabıyeyi tesri' eyliyor. Acaba hükümet-i seniye ahval ve şerait-i hâzıra tahtında meşru bir intihab icra edebileceğine kanı mıdır? Meselâ yüzü müteceviz cesim karyeyi muhtevi Bozkır Kazası ahalsi ümmetden bir cüz' olduğu halde bugün baği ve şâki telâkki eylediği bu zabitanın isyanına karşı müsademe ediyor. Ve bu müsademenin civar kazalara sirayet eylediği de mesmu'dur. Yakında bütün Anadolu'da aynı ahvâlin serzede-i zuhur olacağı ihtimâl-i vahimi müste'bat değildir. Bâzi hükümet memurini ile sırf zabitanın isyanından ibaret olan bu ihtilâlin kıymet ve mahiyetine eğer hükümet-i seniye telgrafhânelerinin işgâl edilmiş bulunması neticesi olarak kemahû hakkiha gayr-ı vakıf bulunuyorsa vilâyattan payitahta dökülüb gelen eşrâf ve âyânı ve terk-i vazifeye mecbur edilen memurini istima' buyurarak serian tavzih ve tevsik-i vaziyet buyurulmalıdır. Hukuk-ı intihabıyesine münhasıran malik ve anın bilâmezahim istimâlüne bittabi talib olan millet hükümetin emr-i intihabındaki nokta-i nazarını tesbit ve izah buyurmasına ise şiddetle muhtaç ve muntazır bulunuyor.

Kim ne derse desin mekasıd-ı malume ve amâl-i şahsiye tahtında olarak sekiz seneden beri kendisine tevcih edilmekte bulunan hücum ve enva' efk ü iftiralara rağmen mücahadesinde sebat ve nezahitini muhafaza etmiş ve her türlü mezalim ve mezahime sineküşâd bulunmuş olmakla isbat-ı rüşt eylemiş bulunan Hürriyet ve İtilâf Fırkası da intihabatın erbab-ı kıyamca gümrükden mal kaçırircasına icrasına şitâb edilmesi ve hükümetce de buna mümaşaatda bulunulması karşısında aynı ihtiyac ve intizarda bulunmakta olduğu ümit eyeriz ki hükümet-i seniyece mazur ve muhikk görüldür.

Kuva-yı millîye denilen ve hüvviyet ve mahiyetleri pek marûf olan şahsiyetler tarafından vücûda getirilip sabun köpüğünden baş-

ka bir mahiyeti haiz olmayan bu isyanın hedeflerinden biri de Hürriyet ve İtilâf Fırkasıdır. Anadolu'nun her tarafında Hürriyet ve İtilâf Fırkası mütehayyızan ve efradı hiçbir fırka hissini taşımadığını iddia eden bu fitne-i bâğiye tarafından düçâr-ı tecavüz ve taarruz oluyor. Haps veya tevkif veya firara icbâr ediliyor. Payitaht bu nevi mültecilerle dolmaktadır. Kıyamın adem-i meşruiyetiyle beraber eğer erbab-ı kıyam iddiaları vechile niyetlerinde halis olsalardı kendi arzularına muvafık, itimad-ı şâhânevi haiz bir hükümet mevki-i iktidara geçince dağılmaları lâzım gelirdi. Bunu yapmadıktan ma'ada bervech-i marüz umur-ı hükümete müdahaleye ve e'âl-i gayr-ı meşruayı ika'a devam ile memleketde muntazam bir hükümet fikrini imha ve memleketin vaziyetini haricen ve dahilen muhataraya ilka etmektedirler. Binaenaleyh esrar-ı devlete bittabi' gayr-ı vakıf ve zaten gayr-ı mes'ul olan bir hey'et-i askeriyenin bir hükümet-i mes'ulenin muvacehesinde anın murakıbı ve şerikî olmak üzere devam-ı mevcudiyeti bir unsur-u muhafız vî istihlâs değil bir âmâl-i teşeddül ve inhilâl olmak tabii bulunduğundan artık takibedilen maksad ve gayenin menafi-ı zatiyye hizmet ve memleket ve hükümeti ele almaktan ibaret idüğü ve bu ise sırf İttihadçılık zihniyet ve tarz-ı hükümetinden başka birşey olmadığı zahirdir.

Bu yolda âmâl besleyen bir hey'etin netayic-i müstahsilleyi itmâm ve idare için intihabâta dahi müdahale ile Meclis-i Millide cebren ekseriyeti ihraza tasaddi edeceği bilştibahdır.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası intihabat hakkında nokta-i nazarını 26 Eylül 1335 tarihli arızasıyla hükümet-i seniyyeye arzyledi. İşbu ikinci arızasıyla da beyân-ı hâl ve mâ-vakâ' eyleyerek bu babdaki vazife-i siyasiyesini ifa eyliyor. Ve intihabata iştirak veya adem-i iştirak kararını ittihaz edebilmek için hükümetten emr-i intihabatın şerait-i hazıra tahtında matlub olan selâmetle icra edillip edilemeyeceği hakkındaki noktayınazarının serian millete şerh ve izah buyurulmasını istirham eyliyor.

13 Teşrin-i evvel sene 1335.

BELGE 3

28 Teşrin-i Evvelde Ali Rıza Paşa Kabinesine Verilen 3. Muhtıra Sureti*

Hürriyet ve İtilâf Fırkası 26 Eylül ve 13 Teşrin-i evvel sene 335 tarihlerinde takdim ettiği arızalarında intihab-ı mebusan hakkındaki nokta-i nazarını ve 600 senelik bir devlet-i muazzamayı bu günkü varta-i felâkete düşürmüş olan İttihat ve Terakki Fırkasının İzmir fecayi'i ve taarruzatına karşı müdafaa-i vatan hissiyle teşekkül eden Kuva-yı Milliye'nin şeklinden bilistifade Anadolu'da

* Kaynak: Alemdar, 29 Teşrin-i evvel 1919, s. 2.

Kuva-yı Milliye nâmi altındaki zuhurinin mahiyet ve kemiyetini nazargâh-ı asâfânelerine arz ve vaz'eylemiş idi. İşbu komite 10 sene-den beri gasb ve sırkat, nehb ü gâret, ihtikâr ve irtisâ takdîl ve teh-cir gibi mütenevvi' vesait-i zulmiye ve itisafiye ile doldurduğu kasa-larının kapılarını sekiz aydan beri küşat ve buna Anadolu'da salgın suretiyle topladığı mebâliğ-i azımeyle ilâve ve mütarekeden sonra pâyitahta toplanmış olan bâzı ihtiyat zabitanıyla komiteye men-sub bâzı zabitan ile ümerâ ve erkân-ı askeriyeyi tavzîf ve itmağ ede-rek menbaı İstanbul olan teşkilât vasıtasıyla ve bütün mesalmize ve hükümet-i seniyyeye ale-t-tevâli vuku'bulan müracaat ve rica-larımıza rağmen Anadolu'ya sevk ve cem'e muvaffak oldu. İşbu ci-naî komite her ne şart-ı şekl dahilinde bulunursa bulunsun, netice-si ne kadar müthiş olursa olsun vekayi-i iğtışâşıye tekvîn ve bun-dan bilistifade menfaat, servet, şân ve şöhrat teminine sâî bir kı-sım muhteris ve müfteris kimselerden ve kezâlık setr-i seyyiât ve def'-i mes'uliyet dâyesiyile cinâyat-ı mütevâliye ikaından çekinme-yen ve bütün mukaddesatımızı menafi'-i hasise mukabilinde hiçbir azab-ı vicdani hissetmeksizin pâyimâl edenlerden mürekkeb bir ka-fileyi de hiçbir maniaya tesadûf etmemek bahtıyarlığı sayesinde kendisine zamm ü ilâve edebildi. Ve hükümet-i seniyyenin hâl-i te-reddüdünden bilistifade mevzi' ve zamana hâkim görünmeğe çalış-tı ve zannolunur ki bu atalet ve tereddütler neticesinde muvaffak da oluyor. Ahalinin hiçbir iştirâki olmadığı halde bu türediler tara-fından Anadolu'da vücuda getirilen ve İttihat ve Terakki Cemiyeti' ne mensub zabitan, memurin ve jandarma ile kuvvetini hükümet-en alan bu üssatin intihab-ı mebusana icra-yı teehhür ve nüfûz edeceği ve sabıkan yaptıkları gibi tehdit ve terhip ve istimâl-i cebr ü şiddetle milletin hukuk-ı intihabiyesini gasb ederek Meclis-i Meb-usan nâmi altında vücuda getirecekleri bir hey'et vasıtasıyla bütün mukadderât-ı ümmeti bittasarruf bâzilçe-i emelleri kılmak isteyeceklerdir. Tahriren ve şifahen fırkamız tarafından Hükümet-i se-niyyeye arz edilmiş ve selâmet-i intihabın ne suretle temin edilebile-ceğinin hukuk-ı intihabiyesinin gasb ve pâyimâl edilmekte olduğu-nu gören millete beyân ve izah buyurulması ıstırham kılınmış idi. Fakat ne çâre ki Hükümet-i Seniyyenin neşrettiği beyannâme ile millete karşı deruhte eylediği taahhüdâtın vuku'bulan müracaatı üzerine Hürriyet ve İtilâf Fırkasının taraf-ı samî-i sadaretpenâh-lerinden ita bulunmuş olan şifahi teminatın bugüne kadar hiçbir eser-i fiilisi görülmemiş olmasından kat'î nazar blâkîs erbab-ı kı-yâmın Fırkamız beyannâmesinde arz ü tafsil edilmiş olan harekât-ı bağıye ve şekâvetkârâneleri el'an devam ettiği ve Anadolu'dan Pa-yitahta doğru vuku'bulmakta olan muhacerât ve bazı taraflarda bu isyan aleyhine gösterilen kıyam ve mukavemet ile sabit olmaktadır. Kuva-yı milliye mümessilleri nâmını alan rüesâ-yı İttihadiye'nin Anadolu'nun her köşesinde umur-u intihabiyeye müdahale ve hu-kuk-ı millete tecavüz eyledikleri ve hattâ ekseri mahallelerde mün-tehib-i sânilerin intihabını ikmâl ettikleri evrak-ı havadîsde görü-

mekde ve nefsi Pâyitahtta bile Milli Kongre maskesi altında icra-yı faaliyet ederek ahali ve devair-i intihabiye üzerinde vesail-i muhtelifle ile icra-yı tesir ve imâl-i nüfuz eyledikleri vekayi-i câriye ile tahakkuk etmektedir. Diğer taraftan Amasya'ya davet edilen Salih Paşa'nın kuva-yı milliyenin Dersaadet mümessilli ve murahhası Kara Vasıf Bey'i birlikte getirilmesine nazaran beynehümada vukubulduğu nüzzarca gazetelerde beyân ve ilân edilen itilâfın memlekette dördüncü bir kuvvetin kabulü şeklinde tecelli ettiği tebeyyün etmesine ve harekât-ı milliyenin ücretsiz telgrafla muhaberesine müsaade olunduğunun gazetelerde görülüb hükümetce tezkir edilmemesine ve harp cephelelerinde bulunup devleti şerait-i müessife dahilinde akt ve mütarekeye mecbur eden ahvâlden hesab vermesi lâzım gelen kumandanların hâlâ işbaşında bulundurulmasına ve bunlardan adem-i mutavaatından dolayı bârade-i seniye rütbesi nez'olunan biri ile hükümetin bera-yı itilâf temasda bulunmasına ve harekât-ı milliyeye tarafından tard ü tebid ve habs ve tevkif edilen vali, mutasarrıf ve memurin-i sairinin hukuk-ı kanuniyeleri tetkik edilmeksizin haklarındaki bu muamelât-ı keyfiye ve zecriyenin hükümetce terviciyle yerlerine harekât-ı milliyeye tarafından arzu edilenleri nasb ve tayin edilmesine mebni hükümetin serbesti-i intihabı temine muvaffak olamayacağı anlaşılmaktadır.

Bu halde memlekette hayat-ı siyasiyenin teminine imkân kalmadığına kanaat getiren ve Anadolu ve Rumeli'nin her tarafında şubatı olmak itibarıyla umur-u intihabiyede daha ziyade alâkadar bulunan Hürriyet ve İtilâf Fırkası vaziyetin hal-i tabiiyesine ırcama intizaren bugünkü intihabata katiyyen iştirak edilemeyeceğini maatteessüf taraf-ı âsâfânelere arz ve bu babda mazûr görülmesini istihdam eder.

Binaenaleyh zeyr-i hakimiyette bulunan bütün efrad ve ahalinin hukukunu muhafaza ve erbab-ı ceraimi tenkil ve tecziye ile resmen mükellef olan hükümet-i seniyeden öyle Salih Paşa Hazretlerinin Amasya seyahatlerinden mütehassıl kanaatleriyle iktifa etmeyerek fırkamızdan müntehab bir hey'et izamı ile merbut listede kısmen muharrer ef'al-i cinaiye ve gayr-ı kanuniyeyi mahallinde tedkik ettirerek tebeyyün eyleyecek hale göre mücazat-ı kanuniyenin tertib ve icrasıyla lâzıma-i adaletin ifasını talep ve istida etmeyi fırkamız vezalf-i mukaddese addeyleyler.

BELGE 4

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Beyannamesi*

Teşkilât-ı kadimesini ihya ve hey'at-ı merkezîyesini yeniden teşkil eden Hürriyet ve İtilâf Fırkası cebren sükuta ve adem-i faaliyete

* Kaynak: Alemdar, 24 Kânun-ı sani 1335, s. 1-2.

mahkûm edildiği tarihten, Talât Paşa kabinesinin sukutuna kadar devam eden vekayi-i müessife ile Mütarekeden sonra uhde-i millete terettüp eden vazifeler hakkındaki nokta-i nazarını efkâr-ı millete arz etmeyi vazife bilir:

Hürriyet ve İtlâf Fırkası her şeyden evvel İttihat ve Terakki Cemiyetine mensup bir hizb-i kalil ile avenesinin yine o Cemiyete mensup bir kısım durenmiş efradın itirazatına ve ekseriyet-i azime-i milletin şikâyat ve teessüflerine rağmen, garip ve korkunç bir zihniyet-i hırs ve istibdat ile bir devletin kuvve-i askeriyesine müsteniden ve müsavî, mânevi hiçbir mesuliyetten korkmayarak bir çok sey'iat ve fecayle sebebiyet vermesini ezcümle:

1 — Alelittak kavanın-i memleketi ve bilhassa kavanın-i esasiye-i meşruiyeti indî ve örfî muamelâtla mütemadiyen ihlâl etmesini,

2 — Efrad-ı milletin fıtraten hasıp ve terbiye-i müteehhir bir kısmını bir çok menafi-i maddiye ile itma ve lğfal ederek memlekette muzır bir komitacılık zihniyetini vücude getirmesini,

3 — Bu muzır komitacılık zihniyetinin tesiriyle fırk-ı muhalifenin teşekkülüne mâni olarak memleketin en tehlikeli zamanlarda hükümet buhranları hudusuna ve kuvve-i milliyeye gayr-ı müstenit hükümetlerin teşekkülüne sebebiyet vermesini,

4 — Memurun ve mensubın-i devletin ekseriyetini, eytam ve aramîl ile mütekaidini ve fıkara-yı halkı hiçbir suretle sıyanet etmeyecek bunları akla sığmayan bir sefaletle mahkûm ve binnetice irtikâp irtişa ve su-i istimal, kahran tamim ile milletin saffet-i ahlâkiyesini haleldar etmesi,

5 — Kendi mensubıyla bâzı müessesat-ı siyasiyeyi müteneffî etmek maksadıyla memleketin teşkilât ve muvazene-i iktisadiyesini esasından rahnedar ederek efrad-ı milletten bir çoğunun ihtikâr yüzünden mahv ve telef edilmesini,

6 — Her türlü vesait ile beynelanasır ilka-yı fitne ve fesat ve muhtelif unsurlar hakkında irtikâb-ı zulüm ve cinayat eylesini,

7 — Devlet-i Osmaniyenin tarihî dostları olan devletlerin irşadat ve müsaadat-ı siyasiye ve iktisadiyesine rağmen, aynı hükümetlerin mensup olduğu zümre-i düveliyeye ve esasat-ı medeniyeye karşı ilân-ı harbederek memleketi nâkabil-i telâfi felâketlere düşürmesini ve bilâhare zuhur eden fırsatları da kasden fevt ile ihanetkâr bir siyasette tecerrüt etmesini huzur-ı millet ve medeniyette alenen takbîh ve ekseriyet-i azime-i milletin de seyylat-ı vâkıayı aynı suretle takbîh eylediğine kani bulunduğunu beyan eder.

Eyyam-ı ahiredeki hâdisat hakkında uhde-i millete terettüp eden vazifelere gelince: Bugün milletimiz nazar-ı cihanda, maalesef Almanya ile birlikte medeniyet ve hürriyete karşı harbederek Düvel-i İtlâfiye'yi müşkilât-ı azimeye düşürmek ve millet-i muhtelif hakkında irtikâb-ı itisafat etmekle müttehim olduğu gibi medenî ve âdil bir hükümet teşkilinden âciz bulunmak ile de maznundur .

Binaenaleyh uhde-i millete terettüp eden vazife-i esasiye:

Evvelâ— Kendinin bir hizb-i kalil tarafından harbe sürüklendiği;

sanıyen: İrtikâbedilen itisafatta ekseriyet-i azimesi itibariyle kat'iyen medhaldar olmadığını isbat ve muntazam ve âdil bir hükümet teşkil ederek acz-i medenisi hakkındaki zann-ı bâtili bilfiil reddetmektedir. Bunun için de harbin ilân ve idamesine ait bilcümle vesaike cem' ve telifik ve vesait-i muhtelifle ile neşr-ü tamim ve seyylat ve itisafat mürtekiplerini derhal tevkif ve teczie ve milletın bütün menabı-i irfan ve azmine müracaatla teşkilât-ı siyasiye ve idariyesini icabat-ı asriyeye göre ıslah etmek iktiza ederdi.

Halbuki Mütareke akdedileli mühim ve kıymettar bir zaman geçtiği halde bu yolda kat'i ve müessir bir hatve bile atılmamıştır.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası, mes'uliyet-i azimeyi mucip addettiği bu müzir taallül ve ataletin sebep-i evvelini, milletın ruh ve iradesinden ahz-ı kuvvet etmiş bir hükümetin teşekkül edememesine atfeder ve şimdiki kadar ancak teşkilâtını ihya ve efkâr-ı umumiye-i milletı tefahhus ile ıstıgal edebildiği için bu esnada teşekkül eden hükümetleri müzaharetiyle takviye edememek mecburiyetinde kaldığına teessüf eyler.

Şu kadar ki bugün, Hürriyet ve İtilâf Fırkası teşkilâtını tanzım ve takviye etmiş ve seyylat-ı mâziyenin daima fevkinde yaşayan bir çok efrad-ı münevvere ile de kuvvet bulmuş ve hususiyile, kanuna hürmet, anasır-ı muhtelifenin hukukuna rıayet, hâkimiyet-i milliyeyi teyit gibi ötedenberi müdafaa ettiği esasat ile milletın amal-i hakikiyesine tamamiyle ma'keş olduğu hâdisat-ı ahire ile de teeyyüt etmiş bulunduğundan artık kendinin memleketi selâmete isal edecek her hangi bir hükümete müzaharet edebilecek bir mevki ve kudret ihraz etmiş olduğu kanaatindedir.

Şu halde Hürriyet ve İtilâf Fırkası, ancak kendi nıkat-ı nazarını takibedecek bir hükümete müzaharet edebilir.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın nıkat-ı nazarı, hutut-ı esasıyesi itibariyle şunlardır:

1 — Bil'umum icraatında kanunun hâkimiyetini kabul ve teyit etmek.

2 — Hürriyet-i matbuatı bihakkın tesis ve bilhassa icraat-ı hükümet hakkındaki tenkidatını her kim tarafından ve her ne maksatla yazılmış olursa olsun bizatihi kabul ederek hataları tashih ve hakikatları izah etmek,

3 — Kanun-ı Esası'nın madde-i mahsusası mucibince dahli ve harici icraat-ı umumiyeden müştereken mes'uliyeti muhakkak olan harp kabinelerinin mes'uliyetini kuvveden file çıkarmak.

4 — Tehcir ve taktil fecayilini idare etmekle maznun olan İttihat ve Terakki Merkez-i Umumi'siyle fecayilin vukua geldiği merakizdeki murahhass-ı mes'ullerinin Kanun-ı Ceza'nın madde-i muayyinesi mucibince tevkif edilerek taht-ı muhakemeye alınması.

5 — Mevaki-i muhtelifede müslümanlara karşı ika edilen cinayatin bitaraf devletler hükkâm ve hukukşınasını marifetiyle tahakkuk ettirilmesi.

6 — Tahkikat-ı mestureden efrad ve cemat-ı muhtelifeye tevzi edilen mebalîğin derhal istirdadı.

7 — Umur-ı harbiye, iktisadiye ve idariyedeki su-i İstimalât müsebbiplerinin meydana çıkarılarak tecziesi.

8 — Şuabat-ı muhtelif-e idarede el'an devam etmekte olan su-i İstimalatın izalesiyle müsebbiplerin mes'ul edilmesi.

9 — Ordu müntesibinin şikâyat-ı muhikkasının derhal is'afı ile Teşkilât-ı Mahsusa vücude getirmelerine hacet bırakılmaması.

10 — İaşe Nezaretini, memleketin ihtiyacat-ı hâzirasına göre esaslı bir surette teşkil ve "Hükümet Teavünleri" vücude getirilerek bil' umum memurin ve mensubin-i devletle eshab-ı maaşın ve fıkara-yı halkın her nevi ihtiyacat-ı zarurîyesini ehven fiyatlarla temini ve İktisadî teşkilâtta mazulin ve mütekalidın ile İhtiyat zabitanından ehliyeti sabit olacakların tercihan tâyni.

11 — Bilumum nezaretlerde ve hususiyile Harbiye ve Bahriye Nezaretlerinde âcil ve ciddi tasarruflarda bulunularak İsrafata nihayet verilmesi ve kıtaat-ı askeriyeden bir kısmının umur-ı zıralyede İstihdamıyla müstakbel tehlike-i İaşenin önüne geçilmesi.

12 — Donanma ve Müdafaa-i Milliye cemiyetlerinin Hilâl-i Ahmer'e kalbi ve menabi ve varidatının tezyidi suretiyle fıkara-yı umur-ı sihhîyesiyle meşgul olacak muntazam ve faal bir teşkilât vücude getirilmesi.

13 — Polis ve jandarma teşkilâtının âcilen tevhid ve tensikiyle asâyiş-i memleketi bihakkın temin edebilecek bir hale ircaı.

14 — Devair-i devletteki kâğıtçılığa nihayet verliyerek memurinin vezaifini tâyn ve tahdit suretiyle fikir ve vazife ve mes'uliyetin tesisi.

15 — İşbu icraatı âcilen kuvveden fiile çıkarabilmek için nezaretlerin münasebat-ı mütekalidelerinde kavî bir tesanüt husulünün temini.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası işbu nıkat-ı nazarı takip ve âcil ve esasî İslahat ve İcraatiyle milleti, nazar-ı medeniyette ilâ ve seyyiat-ı sâbıkadan tebriye edecek bir hükümete bütün kuvvetiyle müzaharet eyliyeceğini ve aksi takdirde millete karşı hiçbir suretle hiçbir mes'uliyet kabul edemeyeceğini beyan ve Fırka'nın nıkat-ı nazarina İştirak edecek olan evlâd-ı vatana karşı bütün teşkilâtının kemal-i samimiyetle açık bulunduğunu arzeder.

BELGE 5

Hürriyet ve İtilâf'ın 1919 Seçimlerine İlişkin Bildirisi*

Hürriyet ve İtilâf Fırkası Merkez-i Umumsinden:

Son günlerde mevzu-u bahsedilen muhtelif mesall-i siye hakkında Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın nokta-i nazarı berveçhi âtidir:

* Kaynak: Alemdar, 3 Şubat 1335- (1919), s. 1-2.

Evvelâ - Fırkalar Arasında İttihad:

Hürriyet ve İtilâf Fırkası, münhasıran memleketin selâmetini ve haysiyet-i milletin muhafazasını gaye edinmiş ve mülk-ü milletin selâmet ve haysiyeti mevzu-u bahseldüğü zaman şahsiyet-i mâneviyesinden beklenilecek fedakârlıkları birer "vazife-i milliyeh" gibi kabul etmeye azmetmiştir. Şu kadar ki fedakârlığın müsmir ve dâim olabılması için ma'kul ve bihakkin mahalline masruf olması, bunun için de fedakârlığı icabettiren mesailin bitarafâne muhakeme ve açık lisanla izahedilmesi lâzımdır. Binaenaleyh, Hürriyet ve İtilâf Fırkası, en açık zannettiği bir lisanla beyana lüzum görür ki:

Memlekette bilâ tefrik-i cins-ü mezhep, ekseriyet-i azimesi itibarıyla mağdur ve masum bir millet ile milletin başına musallat olmuş bir zümre-i zâlîme vardır. Bu zümre-i zâlîme, maateessüf İttihat ve Terakki unvanı altındaki müessesesi siyasiyeye mensuptur ve kimlerden ibaret olduğu da henüz nazar-ı millet ve medeniyette tahakkuk etmiş değildir. Bunun için herhangi suretle ve her hangi bir iddia ile ayrılmış olursa olsun İttihat ve Terakki efradının fırak ve cemiyate ittihak, milletin haysiyet-i hariciyesini ve muhalefetin saffet ve ismetini muhl bir iştirak-ı alel cürüm mahiyetindedir. İttihat ve Terakki'nin müsavisine adem-i iştirak iddia eden efradına terettüp ilk ve son vazife İttihat ve Terakki müessesesi siyasiyesini muğfil muvazaalarla değil fakat samimi, açık ve ciddi bir tasfiye ile tathir ettikten sonra mevki-i muhalefete geçmek ve samimi ve ma'kul tenkidatıyla müessesenin şahsiyet-i mâneviyesinin iade-i itibarına çalışmaktır.

Bunun için de:

- 1 — İktisadi, idari, siyasi bilumum mezalime ait vesâkin hükûmete teslimi,
- 2 — İttihat ve Terakki'nin eski ve yeni teşkilât-ı hafiyesini idare eden efradın meydana çıkarılması,
- 3 — İttihat ve Terakki'ye ait olup tahsisat-ı mestureden alınan paralarla vesair gayr-ı meşru vasaitle elde edildiği sabit olan bilmümle emval-i menkule ve gayri menkulenin hükûmete iadesi lâzımdır.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası ancak bu nokta-i nazarı kuvveden fiile çıkarmış bir teşkilâtın samimiyetine kanaat edebilir.

Fırak-ı sairere gelince: Gerek Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası ve gerek sair fırak-ı siyasiye ile Hürriyet ve İtilâf arasında hiçbir muhalefet yoktur. Fırkaların beyannameleri buna şahittir.

Binaenaleyh İttihat ve Terakki'ye nisbetle muhalif fırkalar arasında vahdet-i fikir ve nazar muhakkaktır. Ve fırak-ı muhalifenin fikir ve nazarları ekseriyet-i azime-i milletin ruh ve arzusundan mühemmdir. Binaenaleyh —zallim, muhtekir ve cânilerle avenesinden maada— bütün efrad-ı millet arasında ve mes'ulleri tecziye, adaleti tesis, hukuk-ı milliyeyi müdafaa etrafında esasen müesses olan vah-

det-i fikir ve emell inkâr ederek efkâr-ı umumiyeyi teşviş edecek ve milleti ecanibe karşı yeniden başka suretle küçük düşürecek teşebbüsleri herşeyden kat'i nazar derin bir gaflet-i siyasiye gibi telâkki eder.

Sâniyen - Siyaset-i Hariciye

Hürriyet ve İtilâf Fırkası siyaset-i dahiliye ile siyaset-i hariciyeyi tefrik etmek imkânı olmadığına ve elyevm siyaset-i hariciyedeki muvaffakiyatın şahısların nüfus ve muarefeleriyle değil, cihan-ı medeniyetin musırran istediği icraat ve teşkilâtı kat'iyet ve ciddiyetle vücude getirmekle kabil olacağına ve esası ve asrı olması lâzımgelen bu icraat ve teşkilâtının da ancak tamamiyle mütecânis ve azımkâr ve asrı fikirlerle âmil bir kabine tarafından vücude getirilebileceğine kanidir. Binaenaleyh Hürriyet ve İtilâf Fırkası hutut-ı esasiyesini beyannamesiyle bildirdiği siyaset-i dahiliye etrafında bütün kuvvetiyle sarf-ı mesal etmeyi siyaset-i hariciyeyi imlâ edecek yegâne tarik-i selâmet telâkki eylediğini beyan ile bütün evlâd-ı vatani aynı tarik-i mesaliye tekrar davetli bir vazife bilir.

BELGE 6

Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın Teşekkürü*

Hürriyet ve İtilâf Fırkası Merkez-i Umumisinden:

Müterakenameyi imza ettiği tarihten itibaren hak ve adaletin galbesinden, hukuk-ı mukaddese-i milliyesinin her halde takdir ve takdis edileceğinden emin olarak neticeyi kemal-i metanetle beklemekte olan Türk milleti sevgili vatana âti, her türlü an'anat-ı adalete ve hususiyile Sulh Konferansına insanî ve medenî milliyet prensiplerine mugayır olarak tecavüz edilmesi üzerine derin bir sukut-ı hayale maruz kalmış, amik bir heyecana düşmüştür. Anavatanın en uzak köşelerinden bile pâyitahta akseden müheyyic, tezahürat-ı diniye ve vatanperveraneye makarr-ı hilâfetin öz evlâdı olan müslümanlar, erkeğiyle, kadınıyla, çocuklarıyla iştirak etmiş, bilcümle fırka-ı siyasiye en kudsi gaye olan selâmet-i vatan namına birleşmiş, tüccar ve erbab-ı san'at mağazalarını kapamak suretiyle bu amik teessür-ü milliyeye bigâne kalmamıştır. Vifakın kuvvet, kuvvetin selâmet olduğunu hiçbir zaman unutmamış olan "Hürriyet ve İtilaf Fırkası" bu tezahürat-ı hakikiye-i milliyeye karşı bilumum müslüman ve Türklere teşekkürü bir vazife bilir.

* Kaynak: Alemdar, 19 Mayıs 1335, s. 1.

BELGE 7

Sadık Bey'in Şura-yı Saltanat'ta Hürriyet ve İtilâf
Fırkası Adına Yaptığı Konuşma*(Âbidin Bey Tarafından Okunmuştur)
(26 Mayıs 1919 Pazartesi)

"Halife Hazretlerine şükranı, vatani bir vecibe bildikten sonra gerek İstanbul'da gerek taşrada dört yüze yakın şubesi bulunan Hürriyet ve İtilâf Fırkası adına ve bu partinin reisi sıfatıyla düşüncelerimi arz ediyorum: Mâziden bahsetmek faydasız olduğu için bunu yapmıyacağım. Hâlen Mütareke'den evvelki mâzi nefret edilen bir lisanla yâdolunmaya bile lâyık değildir. Mütareke'den bugüne kadar geçen zamanda harp sebepleri ile diğer suçluların cezalandırılması hususunda üç kabine tarafından gösterilen zaafı da muahaze etmiyeceğim. Yalnız ilk defa kurulduğu zaman Fırkamıza mensup olarak telâkki edilen Ferit Paşa kabinesi başlangıçta biraz azim ve istidat eseri gösterir gibi olduğu halde, nihayet, memleketimizde adaletin icrasından şahsen zarar göreceklerini tahmin edenler eski teşkilâtları ve muhtelif vasıtaları ile hükümeti tereddüde düşürmeğe, kabinede partimizin mesleğini takip hususunda hassasiyet gösteren azamızın fikirlerini akim bırakmaya muvaffak olmuşlardır. İcraatımızı bekliyerek bir müddet vakit geçiren medeniyet dünyasının aleyhimizeki âni hareketlerinin mühim sâik ve sebeplerinden biri de bu olsa gerektir. Burada bahsi program haricinde olan âmililer ve eski illetler pek çoktur ve mâzi istikbale o kadar bağlıdır ki içinde bulunduğumuz an onun ayırıcı hududunu teşkil eder. Binaenaleyh şu anda yapılacak iş nedir?

Artık tehlike gözümüze batacak bir mesafeye kadar yaklaşmıştır. Memleketimizin mukadderatı ve maazallah tamamen infisahı söz konusu oluyor. Vuku bulan ve olması ihtimali bulunan işgallere mukavemet edelim mi? Buna takatimiz var mı? Gerçi Türkler ve Müslümanlar geri kalan ferdlerinin hayatını da din ve devlet yolunda feda etmekten kat'iyen çekinmezler. Rehberlerinin bir işareti bunun için kâfidir. Bu işareti bugün her tarafta sabırsızlıkla beklerler. Türkler her türlü yüksek vasıfları haiz bir millettir. Zaten biz müslümanlarda itaat birbirine bağlı bir zincir gibidir. Millet hükümetine ve hükümet halfesine bağlı ve itaatlidir. Şu halde kavlen ve fillen bir vücut halindedir. Bundan ayrılmamak azminde sebat etmeliyiz. Lâkin din ve devlet bu derece sadık ve fedakâr olan masmus halkın daha fazla kanını döktürmek ve kadınları ile, çocukları ile geri kalan nüfusunu vahşet ayakları altında çiğnetmek bilmem

* Kaynak: M. Tayyib Gökbilgin, Milli Mücadele Başlarken, C 1, s. 111-113 (Yazar tarafından kısmen sadeleştirilmiştir.)

reva mıdır? Asya'nın muhtelif bölgelerinde yaşayan milyonlarca müslüman dahi, iyice haber aldığımızı göre bizim için rahat ve huzurlarını tehlikeye koymak derecelerinde fedakârlığa kalkışmışlardır. Yabancı gazeteleri her tarafta ihtilâllerin genişlemekte olduğunu yazıyor. Her zaman hariçteki din kardeşlerimiz bizi ve hilâfet makamını düşünmekten bir an geri kalmıyorlar ve her fedakârlığı yapıyorlar. Acaba bizim de hem kendimizi ve hem de dışarıda bizim için nüfus fazlalığı ile bir zenginlik, bir kuvvet teşkil eden müslüman hayatının mahfuz kalmasını düşünmek karşılıklı bir vazife değil midir? İslâm umumi efkârının umumi galeyanı karşısında İtilâf devletlerinin medenî ve insani vazifeyi daha ziyade ihmal etmeyeceği ümidini açığa vurmakla beraber bizim kendi vazifemiz, şimdiki vaziyetin ağırlığı ve nazik durumu içinde yeni bir karışıklık hazırlayacak olan maddî hareketlerden çekinerek seziş ve anlayış daresinde hakkımızı istemek ve yer yüzünde bir sulh unsuru olmaya çalışarak zavallı milletimizden başka Hindistandaki din kardeşlerimizin de menfaati namına devletimizin eski ve tarihi dostu bulunan büyük bir devletin millî ve siyasi mevcudiyetimizi muhafaza etmek suretiyle müzaheret ve dostluğunu sağlamak uygun olacağı kanaatindeyim".

BELGE 8

(Miralay) Sadık Bey'in Bildirisi*

Sadık Beyfendi Hazretlerinden Varıdolmuştur:

Mösyö Klemanso'nun Damat Ferit Paşa Hazretlerine İstanbul'a avdet yolunu gösteren mektubu hukuk ve namus-ı milliyi vikaye için derhal sadaret kaymakamlığından istifasını mu'llin diğer bir varaka ile karşılayacağını zannettiğim Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi Hazretlerinin dünyada mevki-i iktidarda bulunan hiçbir mantık sahibinin israf etmeyeceği sözlerle gazete sütunlarına kadar çıkarak şahsiyatla uğraşması mevki-i iktidara gelmesinden evvel kendisi için basamak taşı yaptığı bir fırkanın reisi olan şahs-ı âcızaneme hücum etmesi ve bu hücumunun bilcümle gazetelere geçmesi şu beyanname-i cevabiyi neşre beni sevk ve mecbur ettiğinden dolayı müteessifim. Bir farkla ki onun kullandığı üslup ile kelîmata —hatta edebiyat-ı siyasiyede de— yer vermemek ve insanların nezahat-ı ifade ve asalet-i tasavvur denilen mükellefiyet-i mâneviyelerinden uzaklaşmamak isterim.

Hiçbir nokta-i nazardan tutulacak yeri kalmayan müşarünleyleh Paşa hazretlerinin Sadr-ı âzam olmak üzere Kardinal "Rişliyo" devrinin kimbilir ne sathî mütalâalarla gözönüne getirerek bu asrın o asır olmadığını ve ondan sonra bu memlekette Kardinal "Rişliyo"

* Kaynak: Alemdar, 4 Temmuz 1335.

nün karikatürleri bile bulunmadığını görmemek fakr-ı ilmiyle kendisinin riyaset etmek istediği klerikallere Hürriyet ve İtilâf kelimeleri içinde bir gıda-yı içtimai ve ahlâki bulamayınca yalnız hükümet kuvvetini israf suretiyle mücahedat-ı meşruamızı baltalamağa kalkmış olan Mustafa Sabri Efendi hazretleri "İlder" sözü etrafında memleketimizde artık fırk-ı siyasiyenin komitacılıktan kurtulması gibi en belîğ, en geniş, en halâskâr âfâk-ı fikriye bulunduğunu nasıl anlayabilsin. Evet nasıl anlayabilsin ki bizim gibi fikir ve meslek namına vükelâlîğe kadar her şeyi feda eden vatan oğulları Mısır'dan veya cihat-ı saireden henüz avdet edemezken geçen oligarşi sayesinde ikamete her nasılsa mezun buldukları köşelerden Bâb-âli'ye ve Âyan'a teveccühle boşluktan bilistifade cism-i resmi-i devlete müstevli olan "zevat-ı hamse" bizler gibi peyderpey vatana avdet etmek çarelerini bulmağa başlayan mazlûmin ve mücahdin-i siyasiyeye karşı "vay bu adamlar ölmemişler, geliyorlar, aman koltuklara ne iyi oturmuştuk, rahatımızı kaçıracaklar" diye bin türlü hücum ve iftiralara başlamışlardır.

Kabine riyaseti vekâletinde bulunan bir zatın "filân bize muarızdır, çünkü kendisini Meclis-i Âyan'a aza yapmadık" demesi kadar sayan-ı merhamet bir fikir küçüklüğü tasavvur olunamaz. Ben esasen şu şekildedeki Âyan'ın vücudüne bile taraftar değilim. Benim fikrimce ancak bir "meclis-i müessisan"dır ki elde kalacak kısm-ı mülkûn hakiki ihtiyacınıza nazaran açık ve mükemmel bir Kanun-ı Esasî'ye göre yeni Osmanlı parlamentosunun şekli-i müstakbelini tayin ve tespit edecektir. Şu halde ben Âyanlığı nasıl isteyebilirim. Bu teklif siz de hazır bulunduğunuz halde Ferit Paşa tarafından vuku bulmuştur. Bab-ı Meşihat'te rüfekanız da hazır olduğu halde teklif ettiğiniz Harbiye Nezaretini reddelediğim hatırimızda olsa gerektir. Heyet-i Vükelâ'ya memuriyetimin kabulü bile Fırka prensip ve mesleğini takibedebilecek bir kabine vücade getirmek vaadiyle tarafınızdan vaki olan teklif üzerine idi. Siz vaadinizde halfettiniz. Ben de istifa ettim. Mensup olduğu fırka ile anlaşmağa lüzum görmemek ve Paris'te tutacağı hatt-ı hareket hakkında hatta kendi kabinesindeki azaları da amik bir karanlık içinde bırakmak suretiyle İstanbul'dan alelacele hareket buyuran Damat Ferit Paşa hazretleri gibi kendi fırkasına karşı küfran-ı nimette bulunan yani meşru bir cereyan-ı siyasiye istinat etmeksizin sadaret kaymakamlığına geçen zat hiç olmazsa o âmirinin Paris'te hezimet-i siyasiye ile —maatees-süf şahs-ı mânevi-i devlet namına— iflâsa uğradığı gün olsun intibaha gelecek ve gazetecileri evlâd-ı vatana karşı şahsi hücumlara vasıtacağı yerde namus-ı millî-i Osmani'yi kurtarmak için derhal huzur-ı hümayuna çıkacak ve deyecekti ki "Padişahım! dâvamızı nasıl kazanacağımızı bilmeksizin ve bu bapta makul bir hazırlıkta bulunmaksızın Paris'e koştuk. Lüzumsuz ve muzır olduğunu sonradan anladığımız bir nota üzerine oradan ric'ate mecbur olduk. Ferit Paşa hazretlerinin şu muvaffakiyetsizliğinden gelen darbe milletin can-gâhına inmemelidir. Binaenaleyh beceremediğimiz bu işten dolayı

hâkîpây-ı şâhanenizden aflar, bârgâha-ı Hüdadan mağfîretler dileyerek çekiliyoruz."

Nezaret sandalyelerinden ve seyr-ü sefer otomobillerinden duydukları zevki üç gün daha temdit için sabahtan akşama kadar bir kaç kere "ahval-i umumiyede iyilik var, vaziyet lehimize tahavvül ediyor, Klemanso'nun yazdığı mektup ehemmiyetsizdir. Yani Damat Ferit Paşa İstanbul'u çabuk özlediği için avdetini teshil etmek üzere böyle bir mektup yazmasını Klemanso'ya rica etmiştir!!!!... İlahare" diye en gülünç ve en muzır bir nikbinlik propagandasıyla milleti iz'ansız addeden ve vicdan-ı millîye karşı ardı arası kesilmeyen, böyle hakaretlerden asla çekinmeyen bedbaht kimseler suretle mevkilerini tahkim ettiklerine kail iseler yalnız kendi kendilerini aldatıyorlar demektir. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın "lideri" de bütün dünyada akide-i siyasiyesine sadık olan her "lider" gibi icabında tek başına kalsa bile parti bayrağını elinden bırakmıyacak ve fikir ve meslek etrafında yürüyenlerin nihayet şerefli galebelere başka bir şeye müsadif olmayacaklarını isbat edecektir.

İstibdat yalnız mevki-i iktidarda bulunanlardan gelir. Bilakis parti "lideri" mevki-i iktidarda bulunmadığı vakit istibdada karşı koyabilmek için her yerde bilâ istisna "disiplin" ve tecanüs-ü vecalbine dayanır. Bu kudret-i ahlâkiyeye istibdat demek için bütün mevzuat-ı ilm-ü irfanı tersine okumak gerektir. Bu nokta-i nazardan Şeyhülislâm Efendi hazretlerinin yekûn-ı beyanatına alelade mugalata dan başka bir şey değildir diyeceğiz.

(Sansür edilmiş bir kaç sözcük) Klemanso'nun mektubunu dikkatle okuyan her müslümanın kalbi derin bir surette titredirdi. İşte ben de o yolda bütün bu söylediklerimi raşedar olan bütün mevcudiyetimle söylüyorum. Siyaset-i dahiliye ve hariciyesinde en açık bir fecaatle taksiratlı iflâsa düşenlerin mücrimiyetini şahs-ı mânevi-i devlet namına mal etmemek şu dakikada yedd-i kudret hazret-i pâdişahidedir.

Bu noktada o kudret-i âliyenin azçok sükûtu derin yaralı vatani ileride tedavisi kabil olmayacak bir hale düşürür. Geçirecek an kalmadığı için şu mâruzat ve beyanat-ı münteşire hem hâkîpây-ı muallâyı şehriyari hem de efkâr-ı umumiye muvacehesinde vatani bir borç bildiğim son bir hitaptır. Ve minallah-ü tevfiik.

Hürriyet ve İtilâf Fırka-i Siyasiyesi Reisi Sadık

BELGE 9

Hürriyet ve İtilâf Fırkası Merkez-i Umumi'si Tarafından Varıdolmuştur*

1328 senesi Kânun-ı sanisinde vukubulan Bâb-ı âli hâdise-i malûmesile tatil-i faaliyet etmiş ve erkân-ı mühimmesi memleketten mü-

* Kaynak: Alemdar, 27 Mayıs 1336 s. 2.

farekate mecbur kalmış olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası, Mütarekeyi mütcakıp inkişaf eden saha-ı siyasette iade-i mevcudiyetle tekrar taazzuva çalışmış ise de ilca-yı ahval-i harp dolayısıyla metin ve mütecanis surette teşekkül edememiş olması yüzünden mütevellit ihtilâflar; gerek Heyet-i Merkeziye azası meyanında ve gerekse Fırka şubasında Merkez-i Umumi'nin tensik ve takviyesi lüzumuna dair bir kanaat vücade getirmişti. Bunun üzerine Reis Miralay Sadık Bey Anadolu'da tahaddüs eden vukuat-ı malûme sebebiyle bir fırka kongresi akdi imkânsızlığı karşısında esbab-ı mucibeye müstenit beyan-ınamesiyle Fırka'nın Dersaadet'le Rumeli ve Anadolu'da müesses şubasına müracaat ederek mütecanis ve müttehit bir Merkez-i Umumi teşkil salâhiyetini talebe mecbur kalmış ve şubattan vârid olan cevapnamelerin rey-i âm kuvvetinde ve tahriri kongre mahiyetindeki netayic-i hâsılası, salâhiyet-i matlubenin ekseriyet-i azime ile kendisine itası cihetinde mütecellî ve nümayan olmuş ancak o esnada tahaddüs eden bazı ahvalin tavsiye eylediği teenniye tevfiikan işbu salâhiyet mevki-i fiile ve tatbîke konulamamış idi.

Gerek sabıkan bals-i şikâyet olan aynı ahvalin tekerrür ve temadisi yüzünden tekevün etmekte olan intizamsızlıkların izalesiyle mütecanis ve müttehit bir Merkez-i Umumi teşkil ihtiyacının tebarüzü ve diğer taraftan da Dersaadet Küçükpazar şubesinde vücade gelen bir içtimain netayic-i hasılası ve gerek ahval-i hâzıra ilcasıyla Anadolu'nun cihat-ı muhtelifesinden Dersaadet'e gelmiş olan şubata müesa ve murahhaslarının müracaat-ı mütevaliyesi ve bilhassa ihtiyac-ı kat'î-i zaman ânifen maruz salâhiyeten mevki-i fiil ve tatbîke vaz'ı mecburiyetini tahakkuk ettirmiş olmakla aza-yı müşave-reyi de ihtiva etmek üzere zirde esamisi muharrer zevattan mürekkep Merkez-i Umumi teessüs ve teşekkül eylemiştir.

Esamisi işbu teşkilâta dahil bulunan zevat-ı kiramdan Fırka'nın geçen sene Şura-yı Saltanat'ta tanzih eylediği ve ammenin muttallı bulunduğu siyaset-i hariciye ve dahiliyeyi kendi akide-i siyasiyesine muvafık bulmayan zevat Fırka Nizamname-i Dahili'sinin madde-i mahsusası mucibince tabii istifa hakkına maliktiler.

Merkez-i Umumi Azasının Esamisi

Reis: Sadık Bey, Adliye Nâzırı Rüştü Beyfendi hazretleri, Âyan'dan Seyyid Abdülkadir Efendi¹, Âyan'dan Maarif Nâzır-ı esbakı Rıza Tefik Bey, Âyan'dan Adliye Nâzır-ı esbakı Vasfi Efendi, Sadaret Müsteşarı Cemal Bey, Dahiliye Nâzır-ı esbakı Ali Kemal Bey, Hüdavendigâr Vali-i esbakı Gümülcinelli İsmail Bey, İstanbul Vall-i Sâbıkı Yusuf Ziya Bey, İskodra Vali-i esbakı Safiyettin Bey, Karahisar-ı Şarkî vali-i esbakı Ömer Feyzi Bey, Adliye Müsteşarı Sait Molla Bey², Prens Hayrettin Bey³, Rüşumat Müdür-i Umumi'si Mahir Sa-

¹ İstifasını bildirmiştir (Alemdar, 1 Haziran 1336, s. 1)

² İstifasını bildirmiştir (Alemdar, 3 Haziran 1336, s. 3)

it Bey⁴, Dar-ül hikmet-i İslâmiye Kâtibi Hafız İsmail Efendi, Harputlu Remzi Bey, Bedirhanzade Emin Âli Bey, Trabzonlu Süleyman Bey, Şeyh Ömer Efendi, Evrenoszade Sami Bey, Ders-i âm Ata Efendi, Midhat Paşa hafidi Midhat Kemal Bey⁵, müverrih Ahmet Refik Bey⁶, Halil Rifat Paşazade Fuat Paşa.

Merkez-i Umumi'nin mesaisini tezyid ve takviye eyleyecek olan encümenlerin suret-i teşekkülleri de ayrıca neşrolunacaktır.

Memuriyette bulunan Merkez-i Umumi azası memuriyetleri devam ettiği müddetçe Merkez-i Umumi müzakeratında sahib-i rey değildirler.

BELGE 10

Mutedil Hürriyet ve İtilâf Fırkasının Beyannamesi*

Mutedil Hürriyet ve İtilâf Merkez-i Umumi tarafından varid olmuştur:

Meşrutiyetle birlikte her memlekete Fırka hayatının duhulü zaruri olduğu halde bizim memleketimizde ne doğru bir meşrutiyet ve ne de muntazam bir fırka hayatı muhafaza edilememiştir. Daha doğrusu meşrutiyetle beraber suiistimal edilen fırka hayatı yüzünden halkın memlekete nâfi olabilecek aksam ve anasırı nazarında meşrutiyetle beraber fırkalara karşı da bir nefret hasıl olmuş ve gün geçtikçe bu nefret bilhakkın teberri-i liyakatı iddia olunabilecek derecede vüs'at ve umumiyet peyda eylemiştir. Fakat meşrutiyetten hayır ve menfaat yerine büyük zararlar gördüğümüzü vesile ittihaz ederek meşrutiyet-i idareyi terk ve tebdille karar vermediğimize göre memleketimizde fırka hayatla de alâkadar olmak mecburiyetinden kurtulduğumuzu hiç bir vakit iddia edemeyiz Bahusus fırkalardan tavakki ve teberri etmekte kendilerini haklı bulan zevatın istinat ettiği esbab-ı mucibe fırkalarda görülen yolsuzluktan ibaret olursa bu defa öyle bir fırkaların karşısına iyisini ikame etmek vazifesi daha mütehattem bir hale gelmiş olur. Çünkü müctemian ika edilmekte olan zararların yine ancak müctemi kuvvetlerle önüne geçilebilir. On seneden beri gayr-ı lâyük ve gayr-ı kâfi ellere geçen fırka cereyanlarının tevliid eylediği nekayıstan müberra kalmakta kendilerinin zevat zevat için düşünmek lâzım gelmez mi ki Meşrutiyetle beraber behemehal memlekete girecek olan fırkalar kendileri gibi erbab-ı haysiyet ve liyakatın uzakta durması yüzün-

³ İstifasını bildirmiştir (Alemdar, 31 Mayıs 1336, s. 1)

⁴ İstifasını bildirmiştir (Alemdar, 1 Haziran 1336, s. 1)

⁵ İstifası bildirilmiştir (Alemdar, 30 Mayıs 1336, s. 1)

⁶ İstifası bildirilmiştir (Alemdar, 1 Haziran 1336, s. 1)

* Kaynak: Alemdar, 11 Temmuz 1920.

den gayr-ı lâıyk ellere geçmiştir. Ve bu itibar ile vazife-i müsterekeyi hüsn-ü ifa edemiyenlerden ziyade vazifenin vücudunu hissetmiyenlerin mesuliyeti daha ağır olmak lâzım gelir. Bu tafsilâtta da anlaşılacağı üzere şimdiye kadar fırkalarda görülen muvaffakiyet-sizliklerin sebeplerini programların adem-i kifayesinde aramaktan ise tatbık ve icrasına müekkel olan eydi-i emanette aramak daha muvafık olacağı cihetle gerek eski Hürriyet ve İtilâf programı ile nizamnamesi haricinde hodserane hareket eden azanın ef'aline iştirak etmiyen Hürriyet ve İtilâf azasını ve gerek memleketin sair erbab-ı hamiyet ve haşsiyetini (Mutedil Hürriyet ve İtilâf) nâmı altında toplanmağa davet ediyoruz. İleride Kongrenin tasvibine vaz' edilmek üzere şimdilik eski programa bir kaç madde ilâve ile iktifa ettik. Maksadımız memleketi bir an evvel sulha kavuşturmak ve hayalât ve iğfalât-ı mütemadiye uğrunda istihlâk oluna oluna mevcudu pek ziyade azalmış ve kalanları cidden bitab düşmüş olan efrad-ı millleti ölüm yollarına sevk ve teşvik etmekten ise her şeyden evvel onları yaşatmak çarelerini arıyarak vatanın azamî derecede düçar olduğu felâketi şiddet ve mukavemetle değil, sükûn ve itidal ve basiret ile tazmin ve telâfiye çalışmaktır.

Fırka programına mevadd-ı âtiye ilâve edilmiştir:

Madde 1 — Fırka, âdât ve an'anat itibarile diğer milletleri taklid etmek gibi gerek menfaatimize ve gerek izzet-i nefsi millimize tevafuk edemiyen halâttan ictinap ederek bu gibi hususat milletimizin hüviyetini, ruhunu tağyir ve tebdile müsaade etmemekle beraber mîllet-i mütemeddinenin ulûm ve sanayi noktasından terakkîyat ve teceddüdünü da her hatve de takip etmek lüzumuna kalıdır.

Madde 2 — Meb'us intihabatında tebaa-i Osmaniyenin zükûr ve inas nüfusunun mecmuu nazarı itibare alınacak ve millet teşkilâtı hükümet teşkilâtından tamamen ayrılacak yani intihab-ı mebusa-na esas olan Heyet-i İhtiyariye ve Belediye intihabatında ekseriyeti ihraz edenler hükümetin tercihine muhtaç kalmaksızın taayyün edecektir.

Madde 3 — Maarif tedrisatında Müslüman talebenin islâmiyet ve milliyet hüsn-ü terbiyesini muhafaza edecek surette yetiştirilmesine itina olunacak ve Memalik-i Osmaniyede maruf olan mîllet-i muhtelif e'tfalının tedrisat-ı mezhebiyelerine müdahale edilmeyecektir. Müslümanlar arasında Arapçanın kıymet-i diniye ve ilmiyesi ve lisanımızda Arabî ve Fârisinin kıymet-i edebiyeleri derkâr olduğundan mekâtipde bu iki lisanın tahsiline lisan-ı maderzadımızdan sonra birinci derecede mazhar-ı ihtimam olan elsi-ne derecesinde ehemmiyet verilecektir.

Madde 4 — Fırka, halkı mümkün mertebe müstehlik vaziyetinden tahlis ile teşebbüsât-ı şahsiyenin inkişafı esbabına tevessül edecek ve bu hususu temin için gençlerin salâbet-i fikriye ve ahlâkiyelerle salâbetli azm ve iradelerinden azamî derecede istifadeye çalışacaktır.

Nizamnam-i dahiliye berveçhi âti mevad ilâve edilmiştir:

Madde 1 — Merkez-i Umumide hey'et-i idare tarafından münthap ve hey'et-i idareye karşı mes'ul olmak üzere lâakal yedişer kişiden mürekkep encümenler bulunacaktır.

Madde 2 — Encümenlerin adedi Merkez-i Umumî Hey'et-i İdare-since görülecek lüzuma göre tezyid veya tenkis edilebilir. Fakat bu husustaki kararlarda sülûsan-ı ekseriyet lâzımdır.

Madde 3 — Her encümen kendi azası meyanında birer reis ve ve kâtip intihap edecek ve ledelicap hey'et-i idare ile temas hakkı azanın malûmatı lâhik olmak şartile münhasıran reis de olacaktır.

Madde 4 — Encümenler hey'et-i idare tarafından kendisine tevdi olunan hususat ile salâhiyetleri dahilinde resen lüzum gördüğü mevad hakkında icra-yı tetkikat ve ittihaz-ı mukarrerat edilebilir. Ancak bu mukarrerat ehemmiyetine göre hey'et-i idarenin veya hey'et-i idare reisinin tasvibine iktirân ettikten sonra icra edilir.

BELGE 11

Mutedil Hürriyet ve İtilâf Fırkasının Kuruluşu Hakkında Şûra-yı Devlet Kararı*

Şûra-yı Devlet
Mülkiye ve Maarif
Aded
40427/991

Dahiliye Nezaretinden bittakdüm Şûra-yı Devlete havale buyurulan Teşrin-i evvel 336 tarihli tezkire melfuflarıyla Mülkiye ve Maarif Dairesinde kıraat olundu.

Tezkire-i Mezkûrede, Hürriyet ve İtilâf Fırkası azasından Mustafa Sabri ve Zeynelabidin Efendilerle Şerif Sadeddin Paşa imzalarıyla verilen beyannamede mensub oldukları Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın nizamnâme-i esasisini aynen ibka etmekle beraber buna ilâveten de mezkûr nizamnâmenin program kısmına yeniden dört madde ve nizamnâme-i dahiliye de kezalik dört madde ilâvesi ve **Mutedil** kelimesinin Hürriyet ve İtilâf ünvanına izafeten isti'mâlî suretiyle ibraz-ı faaliyet eyleyeceği dermeyeran olunması üzerine ünvanın ve kısmen takib edilecek mekasdın tebeddülü nazar-ı itibara alınarak ayrı bir fırka olmak üzere ita edilen beyannâme ve merbut programa mukabil kendilerine ale-l-usul ilm-ü-haber ita kılındığı anlaşılmış ve bu kerre Hürriyet ve İtilâf Fırkası reisi sânisî Gümülcineli İsmail Bey imzasıyla verilen arzuhalde fırka merkez-i umumi-sinde yapılan tasfiyede hey'et-i idareden ihraç edilen âyândan Mustafa Sabri ve Zeynelabidin Efendilerin **Mutedil Hürriyet ve İtilâf nâ-**

* Kaynak: BBA/Siyasi Dosya: 27

mıyla bir hizb te'sis eyledikleri ve herhangi bir ferdin usûlü daire-sinde fırka te'sisine hakkı derkâr olub ancak mevcut ve müesses olan bir fırka-ı siyasiyenin nizamnâme-i esasisini aynen kabul ve tatbik ve ünvanını da bir kelime ilâvesiyle istimal gayr-ı caiz olduğundan Mutedil Hürriyet ve İtilâf nâmındaki hizbin fesh ve ilgasıyla müessislerinin başka bir nâm altında ayrı bir programla fırka teşkiline mecbur tutulmaları isti'da edilmiş ve esasen Nezaretçe de nizamnâme-i esasie dört madde ve ünvana bir kelime ilâvesi suretiyle vaki' olan bu iftirak hakkındaki itiraz varit görülüyorsa da bu babda cemiyetler kanununda sarahat-ı kâfiye gayr-ı mevcut ve keyfiyet hall ü tefsire muhtaç bulunmuş olduğundan bahisle bu cihetin Şûra-yı Devletçe tedkik ve tefsiri lüzümü ityân kılınmıştır.

İcabı led-il-tceimmül cemiyetler kanununda aynı maksad ve gaye için müteaddid fırka ve cemiyetler teşkilinin adem-i cevazına dair bir gûna kayd ü işaret olmadığından bir fırka nizamnâme-i dahiliyesinin diğerine müşabih veyahut o mahiyette olması yeni bir fırkanın teşkiline mani' olmayacağı ve Hürriyet ve İtilâf Fırkasından ayrılan hizb nizamnâme-i esasie dört madde ve fırkanın ünvanına diğerinden fark ve temyize delâlet etmek üzere bir de 'mutedil' kelimesi ilâve eylemiş olduğu cihetle diğerinin aynı addolunamayacağı, derkâr ve ma'heza bundan dolayı kendisini muzarrır addedenlerin ait olduğu mahkemeye müracaatta muhtar bulunmuş olduklarının Dahiliye Nezaretine iş'arı tezekkür kılındı. Olhabda emr ü ferman hazret-i men leh ül emrindir.

(Şûra-yı Devlet)

Mülkiye ve Maarif Dairesi

Azalar

Reis-i Sanisi

Mühür

İmza

(Beş imza)

Handwritten notes and stamps in the top right corner, including the number 80477 and the year 1941.

Handwritten signature: B. S. Arslan Sığirci D. 57

Main body of handwritten text in Turkish, detailing political or administrative matters. The text is dense and covers most of the page's content.

Official signatures and stamps at the bottom of the document, including the name 'M. S. Arslan' and other administrative markings.

BELGE 12

Tasvir-i Efkâr'ın Başyazısı*

Mahut "Eşil" Lâyihası

Cenab-ı Hakkın millet-i Osmaniyeye bir lütf-u mahzusu olmak üzere, müddet-i nezâretli pek az devam etmiş olan Dahilliye Nâzır-ı sâbıkı, bu pek az müddet zarfında yaptığı marifetlerin belki birincisi ve şaheseri ıtlakına seza olan Doktor "Eşil" projesi meselesinin milletın enzar-ı intibâh ve ibtisârına vaz'ından gocunmuş ve hiddetlenmiş olmalı ki evvelki gün, "Sabah"ın başmakalesinde, mülk ve millete muzır bulduğumuz bu meseleseyi karıştırdığımız için hem bize hücum ediyor, hem de keyfiyeti kendi hesap ve kitabına muvafık bir suretle teşrih ve tavzih ediyor.

Sabık Dahilliye Nâzırı, izahnamesinde bermutad o pek sevdiği ve kendi lehçesi için pek munis bulduğu kabak, karpuz, lâhana, ham, kelek gibi nebatî teşbih ve istiarelerle tezyin-i kelâm eyledikten sonra "Eşil" projesini devlet ve millete pek fâideli ve nâfi bir şekilde göstermeye çalışıyor.

Ali Kemal Bey'in hikâyesine nazaran: "Türkçe, Ermenice, Kürtçeye ve Van, Bitlis, Erzurum havalisine vâkif bir zat olan Amerikalı Doktor "Eşil" bilâ tefrik-i cins ve mezhep havall-i mezkûre ahâlisine yardım etmek fikri ile bir lâyiha hazırlıyor. Bu lâyihanın hutut-ı esasıyesi berveçh-i âtidir: Vilâyetler hâkimiyet-i Osmaniyede kalmakla beraber jandarınası müslüman ve hıristiyanlardan muhtelit olarak bir ecnebi âmire tâbi bulunacak.

(.....)¹ ahâlisine ikraz edilecek. Vilâyetler hâkimiyet-i Osmaniyede kalacak ama, bu hâkimiyet asrın ve zamanın icabatına göre tâdil, tensik ve tanzim edilecek.

İşte Ali Kemal Bey proje hakkında yalnız bu izahatı veriyor. Fakat acaba proje yalnız bundan mı ibarettir?

Sabık Dahilliye Nâzırının allayıp pullamasına rağmen, devletin hukuk-ı siyasiyesine muhalif bulunduğu güneş gibi âyan olan bu lâyiha acaba hakikaten Ali Kemal Bey'in izah ettiği şekilde midir? Sabah başmuharririnin artık yerli yabancı herkesçe malûm olan masabakı her sözünün mahz-ı hakikat telâkki edilmesine mâni olduğu için soruyoruz:

Şöyle bir hulâsasını, sırf kendi istediği şekil ve surette çiziverdiği projeyi aynen neşredebilir mi? Kendini vatana ihanet ve Divan-ı Âli'ye sevk gibi ithamat altında bırakan projeyi neden aynen neşretmedi de yalnız kendi işine geldiği veçhüzere, sathî ve yaldızlı bir hulâsasını meydana atmakla iktifa eyledi? Bu gibi mesal-i muaz-

* 10 Temmuz 1919 (yazı imzasızdır. Velid Ebüzziya Bey tarafından yazılmış olması mümkündür.)

¹ Noktalı yerler sansür edilmiştir.

zamada, muarızlarını İskât için en basit çare-i hal, en kestirme tarık, lâhana ve karpuz sergisine lâıyk tezehhât ile işi gürültüye boğmaktan ziyade, lâıyhayı aynen neşreylemek değil midir? Ali Kemal Bey, hakikatin tezahüründen korkmuyorsa projeyi aynen neşrettirmelidir. Bütün efkâr-ı umumıye-i millet bu muntazırdır.

Sabah başmuharriri, aynı zamanda işin henüz bir lâıyha halinde bulunduğunu da iddia ediyor:

"... Fakat maalesef bu lâıyha şimdilik kuru bir tasavvurdur, halta bir hayaldir ki henüz bir parça hâmdır. Olmamıştır. Çünkü min hay-sel macmu Doktor "Eşil" kimdir? Bir fert, bir memur ki bir heyete, bir çok amirlere tabidir. İptida-yı emirde sulh konferansı bize, devletimize, hâkimiyetimize dair kararını vermeli ki bu lâıyha bir ehem-miyetli haiz olsun" diyor.

Pek iyi, madem ki Nâzır-ı sâbıkın kendi nebati tâbratı veçhile ham imiş, olmamış imiş; o halde bu kadar isticale ne lüzum vardı?

Madem ki lâıyha tasdik edilse de sulh konferansının hakkımızda vereceği karara intizar mecburiyeti vardı, o halde Ali Kemal Bey neden bu ham lâıyhayı Meclis-i Vükelâ'ya alıncelce tasdik ettirmek istedi? Biz iddia ediyoruz ki "Eşil" projesi Meclis-i Vükelâ'ya, deva-ir-i aidesince tedkik edilmek üzere değil, der'akap o celsede imzalan-mak üzere takdim edilmiştir.

Lâıyanın, sulh konferansınca hakkımızda ne vakit ittihaz edile-ceği malum bulunmayan karar-ı kat'ıye müteallik muallâk ve tabi bulunduğunu söyledikten sonra "gelecek kışın, zer-ü hasat mevsim-lerinin, hâsılı o memleketin muhtaç halkının düşünöldüğü" için istical olduğunu ifade etmek pek kuvvetli bir mantığa delâlet et-mez.

Binaenaleyh Dâhiliye Nâzırı tarafından gösterilen isticalın me-seleyi gürültüye getirip Heyet-i Vükelâ'ya tasvip ve tasdik ettirmek-ten ibaret olduğunu anlayabilmek, hatta koyu câhiller için bile müş-kül değildir.

Üçüncü bir nokta daha var: Dâhiliye Nâzır-ı sâbıkı, (.....) ve Hey'et-i Vükelâ'da, tecrübedide ve kâmil bir vezirin lisanından: "Kongo hükümeti bile böyle bir mukavelenameye vaz'ı imza ede-mez" suretinde kat'i bir cevab-ı redde maruz kalan bu lâıyhayı na-sıl oldu da kendi iddiasına nazaran, Sadr-ı âzam Paşa'ya bir mek-tup ile tavsiye etmek, diğeri bir iddiaya göre de imzalamak cesare-tini gösterdi. İmza meselesini bir tarafa bırakıp Nâzır-ı sâbıkın biz-zat kabul ve itiraf ettiğeri tavsiye keyfiyetini nazar-ı itibara alırsak görürüz ki iş yine pürüzlüdür. Hey'et-i Vükelâ'nın reddettiğeri lâ-yıhayı Dâhiliye Nâzırı ve hak ve selâhiyetle Sadr-ı âzam Paşa'ya tavsi-ye edebilir? Ve bu tavsiye acaba ne şekilde vâki olmuştur?

Ali Kemal Bey, bu tavsiyeyi de aynen neşretmelidir ki mesele ta-mamen tavazzuh etsin.

Lâıyanın "ancak birkaç kanun ile mevki-i tatbika konulabileceğeri son derece âşıkâr iken böyle bir lâıyhayı tasdik bir Dahiliye Nâ-rının ne selâhiyeti, böyle bir tasdik de ne hükmü olabilir?" iddia-

sına gelince, bu da isticallin ve Sadr-ı âzam Paşa'ya tavsiye göndermenin lüzumsuzluğunu ispat eylemekle beraber bizim gibi zayıf ve beynelmilel müşkül bir vaziyette bulunan bir devlet namına tek bir Nâzır tarafından bile imzalanan muahede ve mukavelenamelerden ne derecelerde mutazzırır olduğumuzu ve asgari zarar olmak üzere tazminat vermeye mecbur kaldığımızı, bilmeyiz, tafsile lüzum var mı?

Biz "Eşil" projesini ve bu projeye dair Dahiliye Nâzır-ı sâbıkı tarafından yapılan muamelâtı devletin hukuk-ı siyasiyasinc ve memleketin menafiine gayr-ı muvafık buluyoruz. Aksini iddia edenler, yukardaki suallerimize cevap vermek ve gerek lâihayı, gerek Sadr-ı âzam Paşa'ya, yazılan tavsiyeyi aynen neşretmek mecburiyetindedirler; tâ ki hakikat tamamıyla meydana çıksın.

XVI OSMANLI MESAİ FIRKASI

KURULUŞ YILI: 29 Kânun-ı sani (Ocak) 1335 (1919)¹

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: İstanbul.

KURUCULARI:² İmalât-ı Harbiye tüm fabrikaları ile şimendifer, fes, mensucat fabrikaları, Ağaçlı madeni işçileri ve bazı hususi müessese müstahdemleri tarafından seçilmiş delegeler.

İDARE HEYETİ:³ (Reis) Sınai tesisat mütehassısı ve makine mühendisi H. Memduh Bey, (Murahhas-ı Mes'ul) Muharrir Avni Ali Bey, Öteki üyeler: Fişek şube memuru Hasan Muslihittin, Tophane şube memuru Yusuf, Mensucat ustabaşlarından Vahidettin, Bahriye yeni tamirat ustabaşısı Seyit, muhabere memuru İsmail, Tapa şube memuru İhsan Bey ve efendiler.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

OSMANLI Mesai Fırkası kendiliklerinden oluşan sosyalist (ve işçi) partilerine karşı ağırlık olmak üzere özellikle kurulmuştur. Programından da anlaşılacağı gibi (Bk. s. 333, Belge 2) "Harb-ı Umumi"nin sorumlularını bulmak, savaş zenginlerine ait "emval ve nukudun" (Mülk ve nakit paranın) müsaderesi" istekleriyle çerçevelenmiştir ve işçi haklarının korunması üzerinde durulmuştur.

Fırka'nın çalışma ve örgütlenmeleri bakımından kayda değer bir durumu olmamıştır. 1919 genel seçiminde adaylarından Numan Usta meb'us seçilmiştir⁴.

Fırka Mütareke olayları içinde silinmiştir.

^{1 2 3} Söz, 30 Kânun-ı sani 1335 - Fırka hakkında daha fazla bilgi için bk. Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar*, s. 79, 90, 305.

⁴ Alemdar'ın yorumu ilginçtir: Numan Efendi sosyalist mi, İttihatçı mı? (26 Kânun-ı evvel 1335) - A. Cerrahoğlu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, s. 358 - 362, 531 - 533.

B. OSMANLI MESAI FIRKASI'NA İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Osmanlı Mesai Fırkası Nizamnamesi Dahilisi*

Birinci Fası: Maksat, İsim, Merkez

Madde 1 — Amele ve sanatkâran arasında ahlâki, ilmi ve sanal cereyanlar ihdas, hastahane ve şubâtı tesis suretiyle hüsni tevâvünü tenmiye ve hukuk-ı esasiyesini talep ve istirdat maksadile siyasi bir fırka teşekkül etmiştir.

Madde 2 — Fırkanın ismi (Osmanlı Mesai Fırkası)dır.

Madde 3 — Fırkanın merkez umumisi İstanbul'da Mes'adet handadır.

Madde 4 — Fırka Memalik-i Osmaniye dahilinde her arzu ve talep edilen şeraiti haiz mevakide şubât tesis edilebilecek ve beynelmilel erbab-ı mesai teşkilâtile yakından alakadar olacaktır.

İkinci Fası: Aza ve Heyet

Madde 5 — Fırkanın azası üç kısımdır: A — Aza-yı tabliye. B — Aza-yı esasiye, C — Aza-yı muavine.

Madde 6 — Kolunun kuvveti, alınının teriyle temin-i malşet eden ve sermayedar olmıyan umum sanatkâran, işçiler, muallimeyn, ustalar, çıraklar, kalfalar, müessesat-ı amele ve mütahdemini, berberler vesaire aza-yı tabliyedir.

Madde 7 — Aza-yı tabliyeden olup da fırka veya şubâtına kayd edilerek şehri tekasiti ita edenler aza-yı esasiyedir. Fırkada aza-yı rey ve umur-ı hayriyeden istifade bu sınıfa mahsustur.

Madde 8 — Aza-yı tabliyeden olamadığı için aza-yı esasiye meyanına dahil olamıyanlar aza-yı muaviniyedir. Bu namı alabilmek için bir teahhüd-ü şehride bulunmak ve fırkaya maddi, manevi bir hizmet etmiş olmak ve herhalde fırkanın efkârını terviç etmek şarttır.

Madde 9 — Fırkanın beş kişilik bir hey'et-i müessesanı vardır. Bu hey'etin kongre akdine hakkı vardır. Fırka mesalsini beş sene müddetle idare edecektir.

Madde 10 — Hey'et-i müessis evvela murahhas-ı mahsus ve kâtib-i umumiyi ve sonra 12 kişilik hey'et-i idareyi intihap eder.

Madde 11 — Hey'et-i idare aralarından bir reis, bir reis-i sanî, bir

* Kaynak: Osmanlı Mesai Fırkası Nizamname-i Dahili ve programı. 17/Kânun-ı sanî/1334 İstanbul - Necmi İstikbal Matbaası 1335.

veznedar intihap ederler ve kitabet murahhas-ı mesul ve kâtib-i umumi tarafından ifa olunur.

Madde 12 — Azası yüzü mütecaviz şubat merkez-i umumi hey'et-i idaresine her sene intihap ile birer aza gönderirler ve bunlar müessesenin on üç kişilik merkez-i umumi hey'et-i idaresine dahil olurlar.

Madde 13 — Şuabatta hey'et-i idare kâtib-i mes'ul dahil olduğu halde on ikişer kişiliktir.

Madde 14 — Hey'et-i idarenin verdiği kararlar murahhas-ı mes'ul ve kâtib-i umuminin riyaset ettiği bir hey'et-i faale tarafından infaz olunur.

Üçüncü Fası: Şerait-i Duhul:

Madde 15 — Fırkaya dahil olmak isteyenler verilen talepnamcyi imza ve duhuliyeyi ita ederler. Mahzur olmadığı takdirde de kabul olunur ve darülmehalsine nazaran bir humara alır.

Madde 16 — Fırkanın varidat-ı duhuliyeye namille alınan bir mecdiye ile aza-yı esasıye ve muavinienin verecekleri şehri beşer ve umum müessesan ile şubat hey'et-i idare azalığına intihap edilen zevatın ita edecekleri ellişer kuruştan ibarettir. Fırka müessesat-ı hayriyesi için ita edilecek ianat da kabul edilebilir.

Madde 17 — Umur-ı nakdiyede kâtib-i umumi ve murahhas-ı mes'ulün imzası muteberdir. Veznedar parayı hıfza memur ve murahhas-ı mes'ul kontrol ve sarfiyatı teftiş ve tanzime memurdur.

Beşinci fasıl: Şubat

Madde 18 — Aza-yı esasıyesi bini mütecaviz beş şubenin bulunduğu şehirlerde bir şube-i merkeziye bulunur.

Madde 19 — Aza-yı esasıyesi yirmiyi mütecaviz mahallatta bir şube küşat edilebilir.

Madde 20 — Şubeler müsavi hukuka maliktirler.

Madde 21 — Hey'et-i idarenin verdiği kararların infazına murahhas-ı mes'ul ve Kâtib-i umumi memurdur. Hey'et-i müessesan ayda hey'et-i idare haftada bir defa ictima eder.

Madde 22 — İşbu nizamname-i dahili ve program kongreler tarafından tebdil olunabilir.

Yedinci Fası: Divan-ı Haysiyet

Madde 23 — Fırka reisi, murahhas-ı mes'uliyle müessis meyanından müntehap üç azadan mürekkep beş kişilik bir divan-ı haysiyet aza ve hey'etin harekâtını tetkik edecektir.

Madde 24 — Divanı haysiyet, ihtar, tevbih, teşhir ve tard olarak dört nevi ceza verir.

Sekizinci Fası: Tenvir ve İrşat

Madde 25 — Fırka amilin ve amele menfaatını müdafaa için yevmi, isbui gazeteler neşrederek, konferanslar, müsamereler, tenezzühler tertip eyleyecektir.

Dokuzuncu Fasil: Umur-ı Hayriye ve Sıhhiye

Madde 26 — Aza-yı esasiyenin hasta olanları tedavi ettirilecek ailesine bakılacak, tevhinine çalışılacaktır.

Madde 27 — İşsiz kalanlara iş bulunacak ve merkez-i umumiye bu hususat ile meşgul olacak bir kalem bulunacaktır.

Onuncu Fasil: Kongre

Madde 28 — Azası yirmi bire balığ olan her şube ve şube-i merkezîye her sene Nisan iptidasında kongre murahhaslarını intihap ve bir mayısta hazır bulunmak üzere İstanbul'daki merkezi umumiye izam eder. Azası yüzü tecavüz eden şubat yüzde bir itibarile aza gönderirler.

Madde 29 — 336 senesi Mayıs bayramının tesidinden sonra 20 Mayıs'ta kongre in'kat ve hey'et-i idare raporunu istima ile umumî müzakerata ibtidar eyler. Hitam-ı müzakeratta hey'et-i idare istifa eder ve müessis yeniden murahhas-ı mes'ul ve kâtib-i umumiyi ve on iki kişilik hey'et-i idaresini intihap eyler, Şuabatta bu esnada intihabatını yapar, ve azalarını merkez-i umumiye gönderir. Birinci kongreyi müteakip her sene aynı tarihte kongre bilâ davet içtima edecek-tir.

Madde 30 — Müessisler meclisi fevkalâde olarak kongreyi davete salahiyetdardır.

BELGE 2**Osmanlı Mesai Fırkası Programı*****A — Siyaset-i Hariciye**

Madde 1 — Gizli diplomasi usulünün ilgası,

Madde 2 — Minelkadim devam edegelen iğfal usulünün samimiyyete tebdili,

Madde 3 — Mütakabil münasebatta akvamın amal ve menafilne hizmet,

Madde 4 — Umum akvam ve Hükümet ile münafiretsiz daimi bir müsalemet,

Madde 5 — Tebdil-i tabiiyet mesailinin islahı ve teshili,

Madde 6 — Tahdit ve terk-i teslihatın tervici,

Madde 7 — Beynelmillel hüküm usulünün kabulü,

Madde 8 — Kavmiyet ve milliyet hukukunun siyanetini müdafaa,

Madde 9 — Kaputılasyonların ilga ve adem-i tervici,

B — Siyaset-i Dahiliye

Madde 10 — Kanun-ı esasımızın 108'nci maddesi mucibince tevsi-i mezuniyet usulünün şumul ve vuzuhile tatbiki,

* Kaynak: Bk. s. 331, dip notu.

Madde 11 — Polis, jandarma ve belediyenin tevhidı,

Madde 12 — Hürriyet vicdan, matbuat ve içtimaatın adem-i tahdidı,

Madde 13 — Memurun mes'uliyet mütekabil ve müteselslesinin kabulü,

Madde 14 — Anasının yekdiğerinden adem-i tefriki,

Madde 15 — Dahil-i memlekette seyrüsefer kuyudattan azade kişi,

Madde 16 — Tescil-i nüfus usulünün islahı ve polise devri, tezakere-i Osmanıye yerine hüviyet cüzdanlarının kabulü.

Madde 17 — Akalliyetlerin hukukuna riayet.

Madde 18 — Alle-i Hükümdarı erkânının asrı terbiye ve tahsile sevkile memuriyetlerde istihdamı,

C — Siyaset-i Adliye

Madde 19 — Jandarma polis ve muhakım vezalfinin muvazzahan tefriki,

Madde 20 — Şeri, hukuki, cezai kavaninin icabat-ı asrıyeye tevfiği için baştan başa tetkik ve islahı,

Madde 21 — Kanaat-ı vicdaniye-i hakâmın serbesti-i mutlakı,

Madde 22 — Cezanın cürüm ile bir nisbet muadele dairesine ircaı,

Madde 23 — Muhakimde hey'et-i adulin kabulü,

Madde 24 — Hakım münferi usulünün ilgası ve bu vazifenin tadilat ile polis ve belediyeye devri,

Madde 25 — İdam cezasının müebbet küreğe tahvilii suretiyle tahfifi,

Madde 26 — Mücrimiyet siyasiye tabirinin sureti katilyede ref'i,

D — Siyaset-i Ziraiye

Madde 27 — Fakir çiftçilere resmen muavenet,

Madde 28 — On dönümden fazla arazi sahibi olmayan ve ekemiyen çiftçilerden nısıf aşar tahsili,

Madde 29 — Dinlendirilen arazi muaf olmak üzere mezra olduğu halde ekilmiyen araziden üç misli arazi rusumu ahzı,

Madde 30 — Ekilen arazi ile çiftte müstamel hayvanat vergisinin lağvı.

Madde 31 — Vilâyet merkezlerinde her sene mükâfatlı mahsulat sergilerinin küşadı,

Madde 32 — Usul-i ziraati vesait-i medeniye ile teshil için civar ve küçük çiftçilerin iştirâkını bilâfaiz ikraz suretiyle temin,

Madde 33 — Büyük ve zengin erbab-ı ziraatin tahakküm ve cebri-ne belediyeler tarafından vazedilecek narhlar ve hububat borsaları tesisi suretiyle mümanaat,

Madde 34 — Bir teşvik ve icbar ziraat kanununun tatbiki,

S — Siyaset-i İlimiye ve Terbiyeviye

Madde 35 — Zükur ve inas tahsil-i iptidainin bilfiil mecburiyeti ve kadınlara tevdi,

Madde 36 — Erbab-ı mesai ve fukara için gece mekteplerinin kabulü,

Madde 37 — Mekâtib-i resmîyede tahsil eden fukaradan gayrisinden nisbi ücret ahzı,

Madde 38 — Fukara evladına itimam-ı tahsil edinceye kadar muavenet,

Madde 39 — İhtisas mekâtibinin tesis ve tezyidi,

Madde 40 — Lisan, fen, sanat gibi terakkiyat-ı asriyenin takibi için akademiler tesisi,

Madde 41 — Çocuk melcelerinin tesisi,

Ş — Siyaset-i İktisadiye

Madde 42 — Ticaret-i bahriye, sanayi, sayı ve amelin, ziraatin tergiip ve teşvik ve istihsalatın azami dereceye çıkarılması için bu dereceye bu nama tahsisat idhali,

Madde 43 — Amele müessesatı sanalyesinin ilk sene-i tesisinde rüsumdan muafiyeti,

Madde 44 — Lüzumsuz ve ağır vergilerin ilgası,

Madde 45 — Gümrükden mada bütün rusumun temeddü namile tevhlidli ve usul-ü aşariye vechile tahkik ve istifası,

Madde 46 — Rüsum-u istihlakîyenin meşrubat, mükeyyifat ile fuşşuyata hasrı,

Madde 47 — Maadinin tercihan anonim şirketlere ihalesi,

Madde 48 — Şirketler ve müessesat-ı hususiyeye kontrol vazı,

Madde 49 — Otuz yaşını tecavüz ettiği halde bekâr olanlardan hisse-i temeddünün iki misli ahzı,

Madde 50 — Vergi tahakkukunda mahallat hey'et-i ihtiyariyesinin hazır bulunması,

Madde 51 — İşlemiyen ve nümaya yatırılan servetlerden yüzde on temeddü ahzı,

Madde 52 — İktisadiyat-ı memleketin hariç ve dahilde himayesi,

Madde 53 — Hanedan-ı muhassesatın hadd-i lâyıkhına ircaı,

Madde 54 — Mesai Nezaretinin ihdası,

K — Siyaset-i Diniye

Madde 55 — Evkaf-ı metruke Maliye Nezareti tarafından idare edilmekle beraber Evkaf Nezareti makam-ı meşhate raptı.

Madde 56 — Dinin mesail-i resmîyeye adem-i müdahalesi,

L — Siyaset-i İctimaliye

Madde 57 — Kadınlık mesallinin bittetik seviyesle mütenasip hukukunun kısım kısım bahşı,

Madde 58 — Fesh ve akd-i nikâh hususunda rüesa-i ruhaniyenin riyaseti altında mecallis teşkil.

Madde 59 — Tevellüdat, veffiyat ve nikâh kuyudatının günü gününe kayd ve tescilli,

Madde 60 — Fuşşun, küülün tahdit ve takdidli,

Madde 61 — Aile içtimaiyatının ciddi esasata rabtı,

Madde 68 — İzdivaçların mukavelata rabtı ve namzetlerin tabip raporile tezkiesi,

M — Siyaset-i Askeriye

Madde 63 — Hizmet-i askeriye'nin bir senesi muvazzaf, dokuz senesi ihtiyat, beş senesi müstahfız olmak üzere onbeş seneye tenzill,

Madde 64 — Rütbe-i askeriye'nin mülazım, yüzbaşı, binbaşı, miralay, ferik ve müşir olmak üzere altı dereceye tenzill,

Madde 65 — Tahdiditerk teslihatın umum Hükümet ve akvam ile beraber kabulü,

Madde 66 — Harbiye nezaretinin sivil nezarete tevdi,

K — Siyaset-i Mesai

Madde 67 — Azami sekiz saat mesai usulünün kabulü,

Madde 68 — Hanedan erkânının sayı ve san'at ile istlmasına hizmet,

Madde 69 — Mesai kanunlarının bizzat erbab-ı mesai tarafından tanzimi ve malulinden mada her ferdin behemehal tanzifi,

Madde 70 — Erbab-ı mesainin iktidar nisbetiye sinuf üzerine taksimi ve senevi yüzıyirmi liradan dun munhassasatın adem-i kabulü,

Madde 71 — 16 yaşından küçük gençlerin amele sınıfına adem-i kabulile ihtiyacatını temin ile mekâtibe sevki,

Madde 72 — Haftada bir gün tatilin resmen kabulü ve bu yevmiyenin adem-i kat'i,

Madde 73 — Amelenin muhassasatından mada müessesese kârına teşriki ve müstahdeminden hasta olanların tedavisile bu müddet zarfında muhassasatından yüzde sekseninin ailesine itasına müessesatın icbarı, kadınlarımıza fazla müsaadenin itası,

Madde 74 — Müessesat-ı defatır ve hesabatın müstahdemini tarafından kontrollü,

V — Siyaset-i Teşrihiye

Madde 75 — Rey-i âm usulünün kabulü ve yirmi yaşına basan her Osmanlının intihap etmek ve edilmek hakkına malikiyeti ve akalliyetin intihabata nisbetle teşriki;

Madde 76 — Tevazunü kuvva usulünün ittihazı,

Madde 77 — Makam-ı Hükümdarının bizzat ayân riyasetini ihrazi,

NİGEHBAN CEMİYET-İ ASKERİYESİ

KURULUŞ YILI: *Kânun-ı sani (Ocak) 1919¹*

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: *İstanbul, Beyazıt, Harbiye Nezâreti alanında, Merkez Kumandanlığı binası².*

KURUCU VE YÖNETİCİLER³: *Kiraz Hamdi Paşa, Erkân-ı harp Miralayı Refik Bey, Topçu Binbaşısı (Çopur) İsmail Hakkı Efendi⁴, matrut (görevden atılmış) erkân-ı harp binbaşlarından Nevres Bey⁵ Tayyar Paşa, Kaymakam Fettah Bey, Yüzbaşı Celâl*

¹ Cemiyet programı'nın Alemdar gazetesinde yayın tarihi 7 Kânun-ı sani (Ocak) 1919'dur. Başka tarihe rastlamadık. Kuruluş tarihini Ocak ayı başı olarak kabul etmek, yeni bir belge bulununcaya dek, gerçeklere daha uygun düşer.

² Tarık Mümtaz Göztepe: *Osmanoğullarının son padişahı Vahideddin Mütarcke Gayyasında*, s. 125 (Bu bina, bugün İstanbul Üniversitesi merkez bina bahçesindeki eski rektörlük binasıdır) - Aynı yazar, Cemiyet'in gözden düştükten sonra, Nuruosmaniye'de, Mahmudiye otelinin bir köşesine sığındığına dikkatli çeker (Aynı Eser, s. 131).

³ Bu isimler üç kaynaktan alınmıştır. İlk dört isim, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün büyük Nutkundan alınmıştır (s. 168, ayrıca Vesika 150, 151, 152.). Atatürk'ün saptadığı isimler arasında, **Gelibolulu Kemal Şenkil** da gösterilmiştir. Fakat, Sayın Şenkil, 3 Ekim 1951 tarihli konuşmamızda, bu kitabın yazarına, Nigehban Cemiyetiyle hiçbir ilişki kurmamış olduğunu, kendisini "Şeyhülmuhalifin" (en yaşlı muhalif) sayan subaylara da, bu cemiyetten çekilmelerini ısrarla öğütlediğini söylemiştir. Bu nedenle, ismi kurucular arasında bulunmamaktadır. İkinci kaynak, "İki numaralı Suphi Paşa Divaniharbi"ndeki duruşma ayrıntılarını veren **Alemdar** gazetesidir (24 Teşrin-i sani 1335, s. 3) - Üçüncü kaynak **Tarık Mümtaz Göztepe**'nin 2 sayılı notta adı geçen kitabıdır. En çok isim bu kitaptadır, (s. 125, 126, 128).

⁴ **Gazi Mustafa Kemal Atatürk**'ün verdiği bilgiye göre, eski görevi Bandırma sevkiyat reislîği olan bu kişi (**Nutuk**, s. 168), **Tarık Mümtaz Göztepe**'ye göre, Cemiyetin asıl kurucusu ve önderi durumunda olmuştur. (Aynı Eser, s. 125, 126).

⁵ **Nevres Bey**'i, Fransız İstihbarat raporu, aynı zamanda Halâskâr Zabitan Grubu mensubu olarak da göstermiştir (bk. s. 352, Belge 5) -

Bey, Mustafa Nâtik Paşa, Tüfekçi Yakup Usta, Recep Paşa, Emekli Mirliva Suphi Paşa, Filibeli Tahsin Bey, Köse Muhittin Bey.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

NİGEHBÂN-ı *Askeri Cemiyeti* ("Askerlerin bekçileri" anlamına), Mütareke döneminin gürültücü ve blöfçü derneklerinden biri, belki de birincisidir. Hürriyet ve İtilâf Fırkası, İngiliz Muhipler Cemiyeti ile kurulan "muhalefet blokunun" üçüncü ayağıdır.

1. Kuruluş ve İdeoloji Sorunları

Nigenban Cemiyeti, yalnızca, küçük bir subay grubu ve emekli paşalar tarafından kurulmuştur. Programına göre, Cemiyet ve üyeleri, hiçbir siyasal derneğin amacını izlemeyeceklerdir. İzleyenler askerlik mesleğinden atılacaklardır⁶.

Cemiyet, subayların ekonomik durumunu kalkındırmak ve orduyu politikadan uzaklaştırmayı ilke saydığını kamuoyuna ve resmî makamlara bildirmiştir.

Nigehbancılar, kendilerini, İttihatçıların amansız düşmanı saymışlardır. Ortakları gibi, bu kalkış noktası, Nigenbancıları Müdafaa-i Hukuk düşmanlığına götürmüştür. Cemiyet, yüzde yüz siyasal bir rol oynamış ve kendisini ihtilâlcî olarak göstermeye büyük dikkat sarfetmiştir.

2. Yapı Sorunları

Cemiyet, İstanbul dışında, Millî kuvvetlere karşı olan eylemlere katılmakla beraber, örgütlenme yoluna gitmemiştir. Örgütlenseydi programına göre, yapısı şu organları içerecekti: En yüksek organın adı "Merkez-i Umumi" olacaktı. İttihat ve Terakki ile Osmanlı siyasi hayatına ve edebiyatına giren bu terimi somutlaştıracak organ, Harbiye Nezâretinin teşkilâtı içinde, bir çeşit resmî daire niteliğinde olacaktı. Şubelere gelince, bunlar

Nutuk'ta da, M. Kemal Paşa, Nevres Bey'i, Nigehban'ın kurucularından saymıştır. (bk. not 4) - Fakat, öteki kaynaklarda, özellikle T.M. Göztepe bu isim üzerinde durmamıştır.

⁶ Cemiyet'in programı için bk. **Alemdar** (7 Ocak 1919) (Bu metin belge olarak verilmiştir). Ayrıca Cemiyet'in çeşitli tarihlerde yayınladığı bildiri, açık mektup gibi belgelerin bir kısmı da belge olarak verilmiştir. (Bk. s. 348 - 351, Belge 2,3,4)

alay merkezlerindeki "Divan-ı Haysiyet"lerde (Onur Kurullarında) bulunacaklardı.

Her alaydan birer temsilci kolordu merkezlerinde toplanarak, her sınıftan bir aday seçeceklerdir. Adaylar, Harbiye Nezâretinde, sınıf sınıf ya da kura ile ayrılarak, Merkez-i Umumiyi vücu- de getireceklerdi.

Merkez-i Umumi üyeleri, başkanlarını (Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi başkanını) kendi içlerinden ya da dıştan seçme yetkisine sahiptiler. Cemiyetin bu en yüksek organı, askerlik mesleğinin ve ordunun İttihatçı bir niteliğe dönüşmemesi ve yücelerek gelişmesi için, gerekli kanunların çıkmasına, en doğal ödevi olarak, çalışacaktı.

Merkez-i Umumi üyelik süresi, üç seneydi ve bu süre tamamlanmadan hiç bir üye başka bir yere tâyin edilemeyecekti.

Cemiyeti, Nezâret (Harbiye), hiçbir suretle dağıtamıyacaktı. Aksi halde, bu işlem, subayların haklarına (tecavüz) sayılacaktı.

Görüldüğü gibi, Nigenban'cılar, derneklerine askeri cemiyetlerde ilk kez rastlanan iki ana özellik vermektedirler: Önce, hemen hiç bir ülkede görülmiyecek biçimde, doğrudan doğruya, Harbiye Nezâreti (Erkân-ı harbiye dairesi dahil) ve Ordu yapısı içinde kuruyorlardı. Sonra da, dernek, Harbiye Nâzırına da, başkumandanına da direktif verici bir askeri - siyasi organ oluyordu.

3. Yabancı Tepkiler

1919 yılı Ocak ayının ilk günlerinde sesini duyuran Nigehbancı takım, Tevfik Paşa hükümeti tarafından sert bir tepkiyle karşılanmıştır.

Durum, Fransız askeri istihbarat örgütünün dikkatinden kaçmamıştır. Gizli raporda, Nigehban (Le Gardien) Cemiyeti'nin programını, doğru olarak, özetlemiş olan "1. Şube" (1er Section), zamanın Harbiye Nâzırının verdiği demeci de özetlemiştir⁷.

Harbiye Nâzırına göre (Cevat Paşa), Orduya ilişkin her türlü konuda, sorumluluk kendisine aittir. Sorumsuz kişilerin, devleti bağlayıcı kararlar almaları doğru olamazdı. Bu gibi eylemler aşırı fikirlerin ifadesiydiler. Uygur dünya bu tür fikirlere karşı savaşmıştı ve bu tür düşünenler, memleketin geleceğini

⁷ 5 Şubat 1919 günlü ve 160 sayılı "Information" raporu (AFE, Europe 1918 - 1929, Turquie, Vol. 27).

tehlikeye atmaktaydılar. Ordu, bölünmez bir tümdü. Ordu içinde, komitelerin kurulmasına izin verilemezdi. Her türlü şikâ-yete bütün kapılar açıktı.

Raporda, *Tasvir-i Efkâr* ve *Âti* gazetelerinin tutumuna ve Mustafa Hilmi Paşa'nın demecine de yer verilmişti. O da, Ordu içinde komiteleşmenin parçalayıcı etkisini belirtmekteydi.

Önemli olan nokta, her iki Paşa da, Nigehban'cıları, her çeşit İttihatçılıkla suçlamaktaydılar. Rapora göre de, 1919'un *Nigehban*'ı ile 1912'nin *Halâskâr Zâbitan*'ı arasında bir paralellik kurmak mümkündür.

Fransız haberalma örgütü, yedi yıl aralıkla ve çok farklı koşullar içinde kurulmuş olan iki cuntanın birleştirici unsuru olarak *Nevres* Bey'i almaktadır. Eski bir İttihatçı olan *Nevres* Bey'in, Halâskâr'lıktan sonra Nigehban'cı olması ve Vahideddin'in Mabeyincilerinden *Refik Bey*'in desteğini kazanmasını önemle belirtir. Rapora göre, Nigehban'ın Hürriyet ve İtilâf'la birleşmesi, *Mustafa Sabri ve Zeynelâbidin* Efendiler tarafından önlenmiştir. Nigehban Cemiyeti, kabineyi ikiye bölmüştür ve sürüşmeler yeni bir kabinenin geleceğini göstermektedir.

İngiliz istihbaratına göre de, Nigehban Cemiyeti, siyasal hayattaki yerine konmuştur. Hariciye Nâzırı *Lord Curzon*'a (Körzın) gönderilen raporda, Nigehban (*Nighiaban* olarak yazılmıştır), *Hürriyet ve İtilâf*'la beraber (Liberal Entente) "İstanbul'un siyasal partileri" (parties in Constantinople) sayılmış, Konya, Bursa ve Çanakkale'de, milli harekete karşı güçlü bir muhalefet yaptıkları belirtilmiştir. İngiliz ajanına göre Anadolu hareketi 1919 yılının son ayında henüz yeterince "milli" değildi ve tüm Anadolu halkınca desteklenmemektedir. Daha çok, orduya dayanan askeri - siyasal bir örgütlenmeden ileri gidememiştir⁸.

Her iki gizli rapor, sorunu farklı, fakat gerçekçi açılardan ele almıştır. İngiliz yorumu, Nigehban'ın *hukuken* feshedilmiş olmakla beraber, *fiilen* bir güç olduğunu kanıtlayıcıdır. Fransız yorumu, Nigehban Cemiyeti'nin, nasıl bir cunta olduğunu, tarihsel açıdan araştırmıştır. Fransız Raporunun verildiği 1919 yılının başlarına değin, Nigehban'a benzeyen bir örgütlenme örneğine rastlama olasılığı yoktur. Bu tür bir subaylar örgütü, Ordunun içine bir cunta yönetimini getirmekteydi. Subaylardan kurulu bir siyasal parti türü ortaya çıkmaktaydı.

Bu bakımdan, resmî bir devlet müessesesi olan Teşkilât-ı Mah-

⁸ Billâl N: Şimsir, A.g.e., C. 1, s. 257 - 258 (Amiral J. de Robeck'ten, Earl Curzon'a).

susa'dan da, Halâskâran'dan da farklıydı ve mütareke siyasal koşullarının ortaya çıkardığı değişik bir modeldi. Mütareke yıllarında, subayların haklarını korumak için iki dernek daha, kendilerinden söz ettirmiştir. *Osmanlı İhtiyat Zâbitanı Cemiyeti* ve *Mütakaidin-i Askeriye Cemiyeti*, *Nigehbancılar*, bu örgütlerden de farklıydılar. Cemiyet tüm "resmi" tepkilere rağmen, bir süre fiili varlığından söz ettirmiş, etkili de olmuştur.

4. Sözde Bir Kongre

Mütareke hayatını tüm iniş çıkışlarıyla yaşamış bir asker yazar'a, *Tarık Mümtaz Göztepe*'ye göre, Nigehban Cemiyeti bir "blöften" ibarettir⁹. Ne var ki, Damat Ferit Paşa, Nigehban'cıları, iç çekişmelerden kurtulamayan İtilâf'çılara karşı bir denge unsuru saymak istemiş ve Cemiyet'e, merkez olarak Harbiye Nezâreti Merkez Kumandanlığına ait binayı tahsis etmiştir.

Bu konforlu binada, Nigehban'cılar, Osmanlı ordusunun temsilcileri oldukları savıyla gösterişli bir şekilde çalışmaya başlamışlardır. Damat Ferit Paşa, Cemiyet ileri gelenlerine Divan-ı harp azalığı, İstanbul Merkez Kumandanlığı gibi, yüksek görevler vermiştir. Nigehban'cılar da bu durumdan yararlanmasını bilmişlerdir¹⁰.

Kesin olarak saptayamadığımız bir tarihte¹¹, Nigehban'cılar, kongremsi bir toplantı düzenleyerek, ordu subaylarıyla ilişki kurma denemesi yapmışlardır.

Toplantıya katılan subaylar, işi ciddi tutarak "ordudaki istikballerini kaybetmekte olan kalabalık zâbitler kitlesinin" ekonomik durumlarını kalkındırma önerilerinde bulunmuşlardır. Fakat, Cemiyet bu komisyonu lâğvederek, gizli olarak çalışacağını bildirmişdir.

⁹ "Bu Askeri Nigehban Cemiyeti, Çopur Hakkı diye tanınan bir topçu binbaşısının hayalhanesinden doğmuş donkişotvari bir teşekküldü. Harbiye Nezâretinin en ihtişamlı merasim köşklerinde kendisine en parlak mevkiiler verilen bu cemiyet, ipsis sapsız iddialasıyla, katliâm hülyalarıyla en yüksek devlet makamlarını hiçe sayan tehditleriyle az zaman içinde umumi bir şikâyete meydan vermiş ve nihayet kabul edilip baş sedirlere geçirildiği mükellef dairelerden çıkarılarak Nuruosmaniye'deki Mahmudiye otelinin bir köşesine sığınmıştı" (*Tarık Mümtaz Göztepe*, A.g.e., s. 125-131).

¹⁰ Mirliya (Tuğgeneral) Tayyar ve Recep Paşalar Divan-ı harp azalıklarına, Mustafa Nâtik Paşa İstanbul Muhafızlığına getirilmiştir (*Tarık Mümtaz Göztepe*, Aynı Eser, s. 126).

¹¹ T.M. Göztepe, bizzat katıldığı bu toplantının tarihini vermemiştir, (Aynı Eser, s. 128 - 130).

Bu tür verimsiz çalışmaları yanında, Nigehban'cılarının, yine gizli, iki dernekle işbirliği yaptıkları söylenmiştir. Bunlar "Kızıl Hançer" ve "Necat ve İtilâ" (Kurtuluş ve yükseliş anlamına) cemiyetleridir. Bu konudaki bilgiler de yetersizdir.

Mim Mim grubu ajanının, "Necat ve İtilâ" ile ilgili raporu da pek ayrıntılı sayılamaz¹². "Kızıl Hançer"e gelince, bu cemiyete ilişkin bilgilere sahip değiliz. Fakat, gizli olduğu ve Nigehban'cılar, tarafından kurulduğu, sokaklara bildiriler asarak, kendisini ihtilâlcı bir nitelikte kamuoyuna tanıttığı bilinmektedir. Daha sonra, Nigehban'cılar aynı zamanda Kızıl Hançer'ci oldukları için de yargılanacaklardır.

Nigehban'cılarının asıl çalışmaları ve eylemleri, milli harekete karşı Anadolu'da çıkmış olan isyanlarda izlenebilir. Asıl sıkı ilişkii de "Kuva-yı İnzibatiye" ya da "Teşkilât-ı Ahmediye" adını alan Anzavur hareketiyle kurmuşlardır. Anzavur birliklerine katılacak elemanlara âdeta vize vermişlerdir¹³. Yine Bozkır (Konya) isyanına da katılmışlardır.

5. Nigehban'cılar ve Müdafaa-i Hukuk

Hürriyet ve İtilâf'la beraber İngiliz politikası doğrultusunda hareket eden Nigehban Cemiyeti, Müdafaa-i Hukuk'un gelişmesini önleme ve iç isyanlara katılma bakımından aktif rol oynamıştır. Sivas Kongresinden itibaren, İstanbul'daki oluşları titizce inceleyen Heyet-i Temsiliye —daha sonra da T.B.M.M.— Nigehban'cılarını adım adım izlemiştir.

Ankara'nın Nigehban hakkındaki görüşü, Tevfik Paşa hükümetinin değerlendirilmesinden farklı değildir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre, Nigehban Cemiyeti, Mütarekenin anarşik havası içinde "türeyen bir fesat cemiyeti"dir. Harbiye Nâzırı *Cevat Paşa* da, bu fikirde olduğu için, Nigehban'cılarla ilgili takibata başlamıştır. Heyet-i Temsiliye Reisi, Harbiye Nâzırı *Cemal Paşa*'

¹² TITE arşivi, dosya 39'da, bu dernekle ilgili çok az bilgi vardır. Gizli olduğu ve başında sâbık Levazım reisi Mirliya İsmail, ikinci reis olarak da Miralay Yusuf'un bulunduğu belirtilmiştir.

¹³ "...Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile Askerî Nigehban Cemiyeti'nden bir vesika koparan, soluğu bu teşkilâta alıyor ve askerlikle hiçbir alâkaları bulunmayan bu bir sürü başıbozuk kafilesi Erkân-ı Harbiye-i Hususiyenin bir kapısından keçe külâh olarak, öteki kapısından mülâzım ve yüzbaşı olarak çıkıyordu. İstanbul'un ipten kazıktan kurtulmuş birçok meşhur semt kabadayıları zâbit kesilmiş, birtakım tekke şeyhleriyle tabur imamlarının tabur kumandanlıklarına tâyin edildikleri görülmüştü" (Aynı Eser, s. 275).

ya durumu anlatmış, Nezâretin gözü önünde, bu kanun dışı cemiyetin, eylemlere geçmesini, ordu adına protesto etmiştir ve şiddetli cezalandırmaya geçilmesini istemiştir. Nâzırın cevabı: "Bu kat'ı mukarrerdir (kesinlikle kararlaştırılmıştır)" olmuştur¹⁴.

Aynı başvuru, bir ay geçmeden yinelenmiştir. Çünkü, Müdafaa-i Hukuk'un İstanbul'daki ajanı Miralay Galatalı Şevket Bey, İtilâfçılar —Nigehban'cılar— İngiliz Muhipleri doğrultusunda bir kabinenin; Damat Ferit Paşa'nın gelişini ufukta görmüştür¹⁵.

Heyet-i Temsiliye, belirtildiği gibi Nigenban'ın, iç isyanlardaki rolünü yakından gözetlemekteydi. İngilizlerin tertibi ile, 30 Nigehbanlı subayın, yabancı işgalini sağlamak amacı ile, hıristiyanlara karşı cinayet olayları çıkarmak için, Trabzon ve Samsun'a gönderilecekleri haber alınmıştır. Bozkır, Karabiga, Bandırma yöresine de, Nigehbanlı subaylar gönderildiği bilinmekteydi. Bu bölgedeki komutanlar uyarılmıştır. Biga olaylarında, İngiliz parmağı ve bu bölgedeki ayaklanmanın başarıya ulaştırılması için 5.000 İngiliz lirasının Şah İsmail'e verildiği açıklanmıştır. Bursa'da, Bekir Sami Bey'i ortadan kaldırma plânının uygulanması nedeniyle, 300 kişilik bir Çerkes grubunun, ticaret yapma perdesi ardından, gönderildiği de ayrıca gerekli yerlere yazılmıştır. Yine, Düzce'de Maan Ali Bey'in Nigehban Cemiyeti girişimleri, Harbiye Nezaretine bildirilmiştir¹⁶. Nigehban Cemiyeti hakkında kanuni takibat yapılacağını bildiren Harbiye Nezaretinin yapıtı da bir genelge ile duyurulmuştur. Genelgede, Nigehban'cıların da, öteki ortakları gibi, milli hareketin aslında İttihatçı ve hıristiyan aleyhtarı olduğu propagandasına katıldığı, özellikle belirtilmiştir¹⁷. Ve, Nigehban'cılar, hem İstanbul'un, hem de Ankara'nın hazırladıkları sona ister istemez itilmişlerdir.

6. Nigehban'ın Sonu ve Kızıl Hançer'ciler

Nigehban Cemiyeti, kendi tutumuyla kendini iki ateş arasında sıkıştırmıştır. Ankara da İstanbul da Nigehban Cemiyet-i Askeriyesini —kurulan yumuşak diyalog sonucu— istenilmeyen dernek ilan etmişlerdir. Nigehban'cılar, Ankara - İstanbul arasındaki sayısı gayet az ortak sorunlardan biri olmuştur.

¹⁴ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Vesika 150, 151, 152 - Gottard Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, s. 70, 12 Eylül).

¹⁵ A.g.e., Vesika 242.

¹⁶ *Heyet-i Temsiliye Kararları*, s. 22, 41, 47, 49.

¹⁷ Aynı Eser, s. 42.

İşe başladıklarından (1919 Ocak ayı) on ay kadar sonra Cemiyet hükümetçe feshedilmiştir (20 Ekim 1919)¹⁸. Cemiyet aleyhindeki durum kurulduğu günlerde sertleşmiştir. Harbiye Nazırı'nın tepkisine Heyet-i Temsiliye sürekli suçlamalarla katılmıştır.

Bu arada karşı Nigenbancılar gizli "Kızıl Hançer Cemiyeti" ni kurmuşlardır. Önce Anzavur'un Cemiyet-i Ahmediye'si bunlardan yararlanmayı ve Karabiga'ya gönderilmelerini düşünmüştür¹⁹. Daha sonra tutuklanarak 2. Numaralı Suphi Paşa Divan-ı harbinde Cemiyetin elebaşı üyeleri (Tayyar Paşa, Kaymakam Fettah, Binbaşı İsmail Hakkı ve yüzbaşı Celâl) dörder ay hapse mahkûm edilmişlerdir²⁰. Divan-ı Temyiz-i Askeri cezaları az bulmuş ve şiddetlendirmesi için "evrakı" iade etmiştir²¹. Bir süre sonra affedilmişlerdir²².

Gizli hareketleri devam etmiştir. 1922 yılında, hükümeti devirmek amacıyla "Necat ve İtilâ Cemiyeti"ni kurmaktan sanık olarak Nigehtancılar 1 Numaralı Divan-ı harp tarafından yeni cezalara çarptırılmışlardır²³.

¹⁸ 20 Teşrin-i evvel 1335 (1919) tarihli İkdâm, 3. sayfasında şu haber vermiştir: "Nigehtan feshedilmiştir. Cemiyet müessisleri Muhafızlık tarafından davet edilerek maksat ve gayeleri hakkında izahat istenmiş, müessisler Cemiyet'in siyasiyatla iştigal etmediğini ve maksadın Ordunun şeref ve hukukunu teminden ibaret olduğunu söylemişlerdir. Bunun üzerine, bu gibi makasдын (amaçların) temini için bir cemiyet teşkiline lüzum olmadığı izah edilerek mühür ve evrakın tevdi (verilmesi) talep edilmiş, mühür ve sair evrak Muhafızlığa verilerek, Cemiyet feshedilmiştir".

¹⁹ Kâzım Özalp, *Millî Mücadele*, C. 1, s. 102.

²⁰ *Alemdar*, 12, 13, 24 Teşrin-i sani 1335.

²¹ *Alemdar*, 28 Kânun-ı sani 1336.

²² "Ordu dahilinde Nigehtan namıyla bir cemiyet-i hafiyye (gizli cemiyet) teşkili maddesinden dolayı Divan-ı harp kararıyla dört ay hapis cezasına mahkûm olmuş ve 1 Teşrin-i sani (Kasım) 1335 tarihinden beri mevkuf bulunmuş olan istihkâm kaymakamlarından **Fettah Bey**'in müddet-i mütebâkiye-i cezaiyesi Meclis-i Vükelâ kararı ile affedilmiştir. 6 Rebiülevvel 1338 - 29 Kânun-ı evvel 1335, **Sadrâzam Ali Rıza**" (TV, No: 3741, 5 Kânun-ı sani 1336) (Öteki üyelerle ilgili af tezkereleri de bu sayıdadır).

²³ Tutuklananlar için bk. *Tevhid-i Efkâr*, 15 Mayıs 1338 - 7 Haziran 1338 (1922) sayısında, *Tevhid-i Efkâr*'ın haberi (s. 3): "Taklib-i hükümet maksadıyle kurduğu **Necat ve İtilâ Grubu** adlı cemiyet-i siyasiye-i askeriden, hapisshanede mevkuf kaymakam **Fettah**, **Yüzbaşı Çopur İsmail Hakkı**, **İzzet**, **Tahsin**, **Musa Kâzım** ve **Mülâzım Mustafa efendiler** ve gayr-ı mevkuf yedi arkadaşlarının 21 Hazir-

İstanbul'un cezalarını T.B.M.M. Hükümeti şiddetlendirmiştir. Bir kısmı Ankara İstiklâl Mahkemesince İtilâfçı ortaklarıyla ağır cezalara çarptırılmışlardır. Nigebbancı Kızıl Hançer'ci, Kuva-yı İnzibatiyeciler'in yargılanmasıyla ilgili kanun teklifi yapılmıştır²⁴. Nigebbanlılardan bir kısmı 150'likler listesine sokulmuştur.

Nigebbanlıların, Cumhuriyet döneminde de, zararlı bir dernek olarak kabul edildiği görülmektedir. Nitekim, 1925 yılında, "Kızıl Hançer Cemiyeti"ne mensup olduğu anlaşılan bir subay, bu nedenle askerlikten çıkarılmıştır²⁵.

Nigebban Cemiyet-i Askeriyesi Mütareke siyasal hayatının koşulları içinde ortaya çıkmış ve aynı koşullar kendisini ortadan kaldırmışlardır.

randa 1 Numaralı Divan-ı harpte muhakemelerine devam edilecektir. - 9 Temmuz'da yargılama sürmekteydi (Tevhidî Efkâr).

²⁴ "Kızıl Hançer'ci, Nigenban'cı, Kuva-yı İnzibatiye'ci zâbitanla hizmet-i vatanîyeye icabet etmeyen erkân, ümera ve zâbitan ve memurin ve mensubin-i askeriyenin muhakeme edilmeleri hakkında" Lâyiha Encümeni mazbatasası" (TBMMZC, C. 26, s. 7, 55).

²⁵ "İhtiyat süvari Mülâzım-ı evvelî Mehmet Âli bin Fuat Paşa'nın Kızıl Hançer ve Nigebban cemiyetleri müessis ve mensubininden olduğu cürm-ü meşhut halinde yakalanarak emsali ile birlikte tevkif ve Tayyar Paşa rüfekası ile Divan-ı harb-i örfice mahkûm olduğu sâbit olmasına binaen olbaptaki kanuna tevfikân nisbet-i askeriyesinin kat'ı ile askerlikten tardı tasdik-i âliye iktiram etmiş ve dün vilâyete iş'ar edilmiştir" (Cumhuriyet, 24 Temmuz 1925, s. 3) - Aynı şekilde bir karar için bk. İkdâm 29 Mayıs 1925, s. 2.

B. NİGEHBAN CEMİYET-İ ASKERİYESİ'NE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Nigehban Cemiyet-i Askeriyesinin Programı*

Nigehbân nâm askeri grubun esbab-ı teşekkülü maksadından ibaret olup hiç bir cemiyet-i siyasiyenin tarvic-i âmâlî maksadını takip etmeyecek ve bu maksat peşinde dolaşanlar (hayat-ı askerîye ile gayri kaabil-i te'lif olduğundan) biltefrik zümre-i askerîye meyanından ihraç edilecektir. Askerlik, sâfiyet-i ruh ve his merdanlığı ile yaşamak ve izzet-i nefis sahibî olarak ancak hükümetin emr-ü kumandasına tâbi bulunmakla vazife-i asliyesini ifa edebileceğinden bu hususun temini için bir merbutiyet-i manevîye ile Padîşaha, memlekete, dine karşı sadakat göstermek mecburiyeti bulunduğundan şahsî icraattan ve şahsa hizmetten tevakkî ile evâmîr-i hükûmete inkiyad edilecektir. Hayat-ı askerîyede necabet-i ahlâkiyye üssül-esas olmakla, saffet-i ahlâkiyyeyi ihlâle bâdî olacak her türlü hareket merdud ve muhabbet-i mütakabille ve samimiyye ile her askerın yekdiğerine merbut olması esas maksadı teşkil eder. Bir neferin dahi askerlikten bir hazz-ı ruhanî duyması hususuna ciddiyetle itina şarttır.

1 — Her zabıtın necib bir hisse ve zabıtlık şerefine karşı büyük bir muhabbete malikiyyeti şarttır.

2 — Her zabıt umum zabıtlık ve umum zabıtlık bir zabıt içindir.

3 — Hukuk ve şeref-i askerî zabıtanın taht-ı tekeffülündedir.

4 — Zabıtanın her zaman ve her yerde tekdîğerine muhabbeti ve şeref ve haysiyetlerine riayeti meşruttur.

5 — Her zabıtın ve binnetice askerliğin tealisî namına her ferdın fikren ve bilicab hubban ile çalışması şarttır.

6 — Kanunun icabettirdiği ahvalden maade, şart dahilindeki evamirin infazından ictinap vezail-i asliye cümlesindedir.

7 — Mugayir-i kanun icra edilecek her muamele kimin hakkında olursa olsun, umum zabıtanın müdafaaya mecburiyeti lâzım olmakla bunun temini için alaylar (Bahriyede dahi münasip veçhile) ve müteferrik taburlar tarafından birer divan-ı haysiyet teşkili ile işi tezekkür etmek ve makam üzerinde tesir göstermeye çalışmak icab eder. Adem-i muvaffakiyyet halinde civar kıtaat Haysiyet'lerine müracaatla meseleyi tamim etmek ve haksızlığa mümanaat eylemek lâzımdır.

* Kaynak: Alemdar, 7 Kanun-ı sani 1335, Sayı 24/1334.

Olmadığı takdirde Niğebân Cemiyeti'nin merkez-i umumîsini teşkil eden Harbiye Nezareti'ndeki hey'et-i merkezîyesine bildirilecektir.

8 — Niğebân Cemiyeti'nin merkez-i umumîsi Harbiye Nezareti'nde resmen mün'akid olacak ve şubatını alaylar merkezindeki divan-ı haysiyetler teşkil edecektir.

9 — Niğebân Cemiyeti merkez-i umumî azalarını her sınıf zabıttandan tayin edilecek birer zatın teşkil edeceği hey'et meydana getirecek ve işbu zevat hukuk-ı askeriyyenin emr-ü muhafazası maksadıyla Harbiye Nezaretinde daima müçtemi bulunacaktır.

10 — Cemiyetin merkez-i umumî azaları reislerini veya aralarından veyahut hariçten bir zâtı intihap etmeğe selâhiyetleri olacaktır.

11 — Makam hiç bir sebep ve bahane ile bu cemiyeti dağıtmak teşebbüsünde bulunmayacak ve bu gibi bir teşebbüs hukuk-ı zabıtana tecavüz telâkki edilecektir.

12 — Akla gelen her şey kanun, nizamname mahiyetini ictisab etmeyerek adl ve mantığın ve hal ve zamanın icabatına tevfiğ edilmek lâzım geldiğinden, merkez-i umumîce ta'kibât ve tahkikat icra edilerek mütemayiden bu gibi kavaninin esaslı olmasının teminine ve müdevven kavanin-i askeriyyenin tadilâtiyle birbirlerine kabili-i tatbik ve mazhar-ı takdir olacak kavanin tanzim ettirilmesine merkez-i umumî azaları çalışacaktır.

13 — Merkez-i umumî azaları üç sene müddetle ibka edilecek ve yerlerine diğerleri tefrik ve tayin edildikten ve merkeze muvasalat edildikten sonra eskileri terk-i mevki edeceklerdir.

14 — Harbiye Nezareti'nin veya diğer bir makamın emriyle merkez-i umumî azalarının bir mahalle memuriyetleri gayri calıdır. Ancak ikmal-i müddette tayin edilebilirler.

15 — Zabıttan hukukunun emr-ü muhafazasındaki vazife ve müsaadesinden dolayı her hangi makamın iğbirarını celp sebebiyle merkez-i umumî azalarının mağduren tayinleri ihtimali bulunmakla hâlelerin selefleri hukukunu evvel ve be evvel nazar-ı itibare alması lâzımdır.

16 — Vazife-i mev'udesini hüsn-ü ifa etmeyen ve zabıttan namına mümessil olduğunu bilmeyen zamanperest merkez-i umumî azalarından her hangi bir sınıfa mensup olanı o sınıf zabıttan tarafından her zaman tebdil edilebilir.

17 — Merkez-i umumî azalarının intihabı her alaydan birer muharhas Kolordu merkezinde ictima ederek her sınıftan da birer namzet tayin etmek ve Kolordularından tayin edilen işbu namzedler Harbiye Nezareti'nde toplanarak sınıf sınıf veya kur'a ile tefrik edilmek üzere usul ittihaz edilmiştir.

18 — İşbu nizamname bilicab tâdil edilebilir. Suret-i tâdil Divan-ı Haysiyetlerden vuku bulacak teklif üzerine yapılacaktır.

BELGE 2

Nigehbân Cemiyeti'nin Arızası*

Huzur-u sâmi-i Sadaretpenahiye üç bin kûsur zabitan namına askeri Nigehbân Cemiyeti tarafından takdim kılınan arzıdır:

Dört harp senesinde Türk millet-i necibesini sıcak ve soğuk cephelelerde üç milyona yakın zayıf ile mahv ve imha ve vatanın son kuvvetini de Filistin cephesinde teslim ettikten sonra mahkeme-i kübra-yı millette verilecek hesap ve sorulacak suallerden kaçarak milletin bakıyyet-üs-süyuf ve kalpleri yaralı olan evlâtlarının kemiklerinden kendi seyyiât ve cinâyâtına siper yapmak maksadiyle bu defa Anadolu harekâtını meydana getiren ve müdafaa-i Millîyye nam-ı mukaddes ve meşruu altında oyun oynamak isteyen erkân-ı ümera ve zabitanın icraat-ı muzirresini biz sadık Nigehbân Cemiyeti zabitan kulları takbih eder ve bu gibi harekâttan nefret ettiğimizizin südde-i seniye-i hazret-i hilâfetpenahiye arza delâlet buyurmanızı istîrham ve sadakatımızı teyid ile iftihar ederiz.

Dört harp senesinin alâm-ı meşakk-ı sevgili asker evlâdiyle birlikte omuzlarımızda ve kıymetli Sultanlarının muhabbetini ecdad-ı âzâmının tarihleriyle beraber kalplerinde taşıyan biz zabitan kullarınız beyanat-ı şâhânelerini yaralı kalplerimize bir merhem-i şâfi bulduk. Pek yorgun ve vazife-i dinîyye ve vataniyesini, uğur-u şâhâ-nede pek mebzul olarak döktüğü kanla ifa ettiğine kani olan millettimize artık sükûn ve istirahat emreden beyanat-ı şâhâneleri aynı hikmet ve bir enmuzec-i şefkat ve merhamettir. Beyanat-ı şâhâneyi okurken gözlerimizin yaşıyla ısladıp hâk-i pay-ı şâhâneye tekrar alettekrar arz-ı sadakat ve ubudiyet ettik. Ömr-ü âfiyyet-i şâhânelerinin müjdat olması duasını ref' bargâh-ı ahdi'yyet eyleriz olbabda.

BELGE 3

Harbiye Nâzırı Paşa Hazretlerine**

Paşa Hazretleri

Takdim edilen isti'tafnamenin taraf-ı devletlerinden suitelâkkiye uğradığı, vâki ta'mimden anlaşıldı. Zayıf olan hukuk-ı askeriyenin

* Kaynak: Alemdar, 23 Eylül 1335, Sayı 181 - 1581.

** Kaynak: Alemdar, Kânun-ı sani 1335, Sayı 24 - 1334.

emr-ü siyaneti hususunda niğebân olmak vazifesinin zât-ı devletlerine âdiyyeti ordunun aza-yı tabiiyesi olan zâbitân tarafından tamamen kabul edilmiş bir keyfiyet olup esasen uluvv-u cenabınız ve hakk-u hakikate mukarın hissiyat-ı âlicenabâneniz bizce de malum ve müsellemler olan keyfiyetten olmakla içimizde pîrestîşkârane denilecek derecede doğrudan doğruya şahsiyet-i merdanenize merbutiyet gösteren pek çok zabıt mevcuttur.

Makam-ı âli-i Nezareti işgaliniz âtinin teminine medar olur ümidini hasıl etmiş ve ancak ebediyyen o makamda tevzi-i âdalete olan memuriyetinizi ifaya tebeddülât-ı siyasiye müsait olmaması yani czerchihet cerihadar edilmiş olan hayat-ı askeriyemizi muvakkat olan zamanınızda teşfiyeye şitâbân olmak mecburiyetini tevliid eylemiştir.

Şüphesizdir ki, zât-ı âlileri sahib-i makam olmak üzere hukuk-ı askeriyenin niğebânı ve fakat hey'et-i zâbitanda riyaseti uhde-i devletlerinde olan askerlik cemiyet-i tabiiyesinin aza-yı tabiisidir.

Paşa Hazretleri!

Gayri kaabil-i inkâr olan hakikattir ki makam her zaman erbab-ı vicdan tarafından meşgul bulunmaz. Maceraperest bir Enver yine o makamı işgal eder ve hakikaten zavallı olan askerliğin başına nice bin rövelverli türediler taslid ederek şeref-i askerî ihlâl edilir. Hak payimal, adalet mahkûm-u zeval olur. Zabıtlık bir sîfât, şeref-ü vekar değil, bir çiftlik amelesi mahiyetini kesbeder. Bugün elinize tevdi edilen iktidar ile mürde olan şeref-i askeriyeyi ihya etmezseniz yarın (sabıkı mîsillü) nedamctınız muhakkaktır. Askerliği memleketin cellâdı görmekte şimdiye kadar elde etmeğe muvaffak olmadığımız bu iktidarınızın sui telâkki yüzünden hüsn-ü istimal edilmemesi âli vicdanınızı ta'zib eder.

Paşa Hazretleri

Emin olunuz ki cemiyetimiz ne ayyıldız ve ne de İttihat propagandacısı vikaye-i hukuk-ı zâbitan cemiyeti mahiyetindedir. Siyaset en merdud bir maksat telâkki edilmek suretiyle hayat-ı askeriyemizi tezlil eden siyasetçilik, irtikâp ve ahlâk ve zamime-i saire ile malûl olanlardan orduyu tathir, türedillik suretiyle husule gelen kini imha, saf ve nezih bir kitle-i askeriyeye meydana getirerek memleketin badi-i felâketi olmak şaibesinden tebriye mak-sadına hizmet gaye-i emeldir.

Esas-i program takdim-i huzur-u âlileri kılınmakla hakkımızdaki hükmün itasını ve etrafınızda içtimaa hazır bulunan askerliğin bu hakiki evlâtlarına dest-i siyanetinizin uzadılmasını istirham ederiz.

Alemdar'ın Notu:

Harbiye Nazırı Cevad Paşa Hazretlerine takdim edilen arızanın elimize geçen bir nüshasını derc ediyoruz.

BELGE 4

**Askeri Nigeşban Cemiyeti'nin
Milletle Beyannamesidir***

Müdafaa-i Milliye maksadıyla teşkil edilen çetelere ordu mensubunun iltihak ettiği muhakkaktır. Müdafaa-i Milliye milletin ruhundan doğar ve daima millet zulme maruz kalıp bunaldığı bir zamanda, değil düşmanlarına, müstevlilerine hatta öz cinsinden hâkimlerine karşı da bu vasıtayı kullanır. Hal-i hâzırda müdafaa-i milliyeyi idare ve sevk edenler inhilâl etmiş ordu mensubından olamaz. Harb-i zâilî idare eden kumanda heyet-i âliyesiyle heyet-i zâbitandan hiçbirinin bu çeteleri idare etmesi doğru değildir. Zira kumanda heyet-i âliyesi ordunun mağlubiyetinden henüz millete hesap vermemişler, el'an maznun mevkiindedirler. Milletin harb-i meş'um-ı zâilinde verdiği kurbanlarından çobanlarıyla bir çok sebeplerden dolayı arası açılmış ve ordunun gerisinde cereyan eden su-istimalât ve içlerinde vukua gelen cebr-ü şiddet ve cinayat ile milletin hey'et-i zabitanın bir kısmı ile münasebeti bir müddet için inkıtaa uğramıştır. O halde bu şekilde olan bir heyetin tekrar milleti âdest-i idarelerine almaya yeltenmeleri, ya hat'iyat-ı maziyelerini tamir için bir defa daha tal'lerini tecrübe etmek veyahut kurulması kuvve-i karibeye gelen mahkeme-i kübrayı yıkmak ve yükselecek sadayı hakkı susturmak için herçibâdabad milleti tekrar silâhhaneye sürüklemek maksadıyla olacaktır. Ordu mensubunun müdafaa-i milliyeye ithal etmezden evvel harb-i meş'um-ı zâilde vukua gelmiş olan sulstimalat ve cinayat-ı askeriyenin müsebbiplerini vakit fevtetmeden enzar-ı millette cezalandırmak lâzımgeldi. Millet daha Sina ve Irak'ın ateşli, yakıcı, Kafkas'ın dondurucu, kırıcı, Çanakka- le'nın öğütücü, eritici cephelerinden bir kaç emir zabiti ile karar-gâhından ibaret bir mevcutla yalnız başına dönen çobanlarından evlâdının hesabını sormadı. Kumandanlardan bazıları zabitanın fedakârlık talebediyorlar. Bu talepten Harbiye Nezaretinin malûmatı varsa, ordu zabitanın vazife-i fedakârlıklarının körü körüne ve bir itaat-i mezbuhane ile ifa ettikleri, zabitan kadrosunun dörtte üç nispetinde verdiği kurbanlarla sâbittir. Bakiyet-üs-süyufun içersinde, ordu hastalık, kan ve ateşle boğuşurken buzlu şerbetler içenler ve fırkacılıkla uğraşmıyacağına yemin etmişken yemininde hânîs olarak gerilerde ticaret ve cem'i servetle işgal edenler halen yaşarken ve yaşayanlar içersinde ordunun namuskâr olarak cephelerden tesadüfen kurtulabilen kısmının yüreklerinde sessiz bir intikam nağmatı saklanırken tekrar fedakârlık talebi gibi haksız bir nefirin ne hükmü olabilir? Fedakârlık talebedenler, ordu yokluk ve vasitasızlık için-

* Kaynak: Alemdar, 7 Temmuz 1335.

de kıvranırken, efradını çalı diplerinde tabıbsız, ilâcsız, sargısız açık hastahanelerde defnederken bizzat istifa edip çekilmek gibi bir fedakârlıkta bulunsalardı, tarih bugünkü inhilâl-i elimi sayfalarında taşımayacak ve millet ve memleket bugünkü dereke-i mezellele sukut etmeyecekti.

Aç, çıplak, yorgun bir kıt'ayı dinlenmeksizin sıcak ve soğuk cephelere sevk ve idarenin kabil olabileceğini bu genç kumanda heyetine hangi Alman muallimi ve hangi Alman tâbiyesi öğretmişse bunu soracak ve hesap isteyecek bir Harbiye Nâzırı memleketimizde sahib-i zuhur olarak istikbal olunur.

Mazî-i karıpte vukua gelen hat'iyatı ve cürümleri tasfiye etmek için öyle bir adalet görmek isteriz ki, istikbalde bu mülkü idare ve harbe sevkedecek kumanda heyet-i âliyesinden en küçük cüz'ütam kumandanına kadar, bu adaletin bıraktığı asarın dehşet ve şiddetinden hafv-ı mes'uliyetle titresin. Böyle yapılmadıkça her şahıs kendini lâyüs'el addederek keyfine göre hareket ederek ve netekim de ediyorlar.

Şimdiki müdafaa-ı millîye heveskâranını da bizler bu lâyüs'el zümrelerden addetmekte haklıyız ve itimat edemeyiz.

Düvel-i galibenin kabul ettikleri bu işgale silâhla mâni olmaya muvaffakiyet mümkün olsa bile buna şimdiden başlamak, Harb-i Umumî'ye vaktinden evvel girdiğimiz şüpheli ve tehlikeli ve felâketli bir işe başlamak demektir ki bunun ilk ve kanlı neticesi Menemen ve Bergama'daki müslümanların maruz kaldıkları şiddet ve katliamlarla görüldü. Mağluplar içersinde bizden daha ağır şerait-i musallâhaya mecbur tutulmuş, servet ve nüfusça bizden daha kavilleri itaat-ı mutlaka gösterir ve kimıldamazlarken, pek genç evlâd-ı vatan bakıyet-üs-süyuf olan yorgun köylüyü muntazam, müsellâh kuvvetler karşısında eritmek isteyen şöhetperest, haris genç kumandanlara tekrar sorarız: Bunlar da öldükten sonra ecsad üzerinde doluşarak kargalara mı kumanda edecekler? O efendiler bizlere cevaben: Bizler de onlarla beraber öleceğiz! derlerse buna inanamayız. Çünkü muharebat-ı mazîye bize bunun aksini isbatetmiştir!..

Filistin, Irak ve Çanakkale'deki kahramanlıkların serdarlığı ile genç havadar kumandanlar ile, biçare milletin kaniyla kemiklerinden kâşâneler kuranlar, yetimleriyle dullarının nafakasından bîpayan servetler toplayanlar hâlâ yaşıyor! Ve kazandıkları o meş'um senetler kâfi gelmemiş olmalı ki el'an milleti kana boğmak bakıyet-üs-süyuf nesli kaldıysa onu da gasbetmek, öldürmek ve baykuşlar gibi virane-i vatanda hâlâ yaşamak istiyorlar. Binaenaleyh biz bu hareket-i mecnunaneyi en büyük nefretlerle reddeder ve zavallı mâsum millete nazar-ı intibahlarını açarak bu cânillerin iğfalâtına kapılmamalarını bütün samimiyet-i ruh ve vicdanımızla tavsiye ve istirham ederiz.

Hukuk-ı Askerî Niğehban Cemiyeti

Kâtib-i mes'ulü

M. Kemal

BELGE 5

Fransız Gizli İstihbarat Raporu

Genel Kurmay

1. Şube

5 Şubat 1919

160

GİZLİ

İstihbarat

—11 Ocak İstanbul'dan—

Askerî dernek "Nigeşban" (koruyucu)

Sözde, subayların haklarını korumak, Orduyu siyaset dışına çıkarmak, Ordu mensupları arasında dayanışma yaratmak vs... amacıyla kurulmuştur. Program 7 Ocak tarihli Alemdar (yayın organı) tarafından yayınlanmıştır. (Alemdar) aynı zamanda Harbiye Nezaretine, derneğin amacını açıklayan ve tutumuna yakınlık göstermesini isteyen ve bu derneğin siyasal hiç bir yönü olmadığını ve soyuzlaşmış ya da tehlikeli ne varsa tümünü Ordu'dan uzaklaştırmak eğiliminde olduğunu belirten bir de açık mektup iletmiştir.

[Rapor sahibi ajan programın ana çizgilerini özetledikten sonra (Bk. Belge 1), aşağıdaki bilgileri eklemektedir.]

Harbiye Nezareti her çeşit askerî örgütlenmeyi yasaklayan ve elebaşlarının takibedilmesini içeren bir günlük emirle (durumu) yanıtlamıştır. Adı geçen emir şöyledir:

"Nâzır, Orduyu ilgilendiren her çeşit sorumluluk bana aittir, doğal olarak Ordu'nun koruyucusu benim, demektir. Devlet işleri alanında sorumsuz kişiler hiçbir suretle karar alma yetkisine sahip olamazlar. Bu tür işlemler ancak uygar dünyanın savaş açtığı aşırı fikirlerin sonuçları olabilir. Fakat bu fikirler memleketin geleceğini tehdit edebileceklerine göre, vicdan sahibi herkes kendini bunların dışında tutacaktır. Öte yandan Ordu bölünmez bir bütündür. Ordu'nun kuralları toplu dilekçeler sunulmasına müsaade etmezken bu tür komitelerin kurulmasını nefretle karşılar.

"Sonuç olarak Ordu içinde komitelere yer yoktur. Bütün kapılar her şikâyete açıktır. Durumun gerektirdiği önemle ilgili kişilerin bilgisine sunulmasını isterim".

8 tarihli Tasvir-i Efkâr, Mustafa Paşa'nın, bir askerî dernek kurulmasını yasaklayan bildirisini yayınlamıştır.

Bu arada, Mustafa Hilmi şunları belirtmektedir:

"İşlerin idari bir mutlakiyete bağlı olduğu ordu içinde parti ve

komiteler kurulmasına Askerî kanun (mevzuat) izin vermez ve veremez. Aksî hareket dağılma ile sonuçlanır. Tek kelimeyle bu, yetkili merciin resmen haberdar olmadığı ve gözardı edemeyeceği özel bir sorundur."

10 Ocak tarihli Âtı bu tür bir derneğin kurulmasına karşı çıkararak Harbiye Nazırının dikkatini, ne kadar yararlı ve kutsal olursa olsun, gayr-ı meşru bir girişimin sakıncaları üzerine çekmektedir.

Nıgehban derneği, resmi programının politikayla hiçbir ilişki olmadığını her ne kadar belirtmekteyse de aslında, 1912'de Mahmut Şevket Paşa'nın istifasına ve Küçük Sait Paşa kabinesinin düşmesine, neden olan "Halâskâr-ı Vatan" (Vatan kurtarıcıları) adlı derneğin yeniden kuruluşu girişiminden başka bir şey değildir.

Derneğin başgirişimcisi Nevres Bey vaktiyle Selânik'te İttihat ve Terakki'ye bağlı olan, Enver'le rekabetli sonucu muhalefete geçen bir erkân-ı harp yüzbâşısıdır. İtilâfçı muhalefetin en hareketli üyelerinden ve Halâskâr-ı Vatan'ın girişimcilerinden biri olmuştur.

Türkiye savaşa girince Nevres Bey Kafkas cephesine gönderilmiştir. Çabacur (Çapakur) cephesinde (Kürdistan) haritalar ve bilgilerle Rus tarafına geçmiş ve Rus ordusunda görev almıştır. Bolşevik bozgununda, İran'a geçmiş ve İngilizlerin hizmetine girmek istemişse de, İngilizler kendisine güven duymamışlar ve Malta'da gözaltına almışlardır. Mütareke'den sonra İngiliz makamlarından ülkeye dönme müsaadesini almıştır. İttihatçılara göre bir İngiliz ajanıdır.

Nevres hâlen politika ile etkin şekilde uğraşmaktadır ve İttihat ve Terakki üyeleri hakkında en ağır önlemlerin alınmasını isteyenlerin başında bulunmaktadır.

İyi kaynaklardan alınan haberlere göre, Nıgehban cemiyetine katılanların sayısı hayli düşüktür.

Cemiyetin elebaşısı Nevres İhtilâlden sonra İttihat ve Terakki Edirne yerel bölge komitesi üyesi idi. Daha sonra Komiteyi terketmiştir. İttihatçılara göre ayrılışı Komiteye ait paraların aşırı suistimalinden ötürü olmuştur.

Kendisi Selânik Kolordu kumandanı ve bu kentin Vali vekili Ferit Paşa ile beraber çalışanlardan biri olmuştur. Halâskâr cemiyetinin kuruluşunda Nevres, Ferit Paşa'dan yardım istemiş, Halâskâr cemiyetini yeniden kurma girişimini Ferit Paşa geri çevirmiştir.

Cemiyet üyeleri şehir merkez kumandanı Fevzi Paşa'ya sürekli imzasız mektuplar göndererek İttihat ve Terakki üyelerine karşı kitle halinde bastırma önlemleri alınmasını istemekteydiler ve Cemiyet'in istekleri yerine getirilmediği takdirde çok sert hareketlere geçileceği tehdidinde bulunmaktadırlar.

Yeni cemiyetin belli başlı desteği Padişahı Cemiyet lehinde etkileyen ve Saltanatın yetkilerini güçlendirmek için Cemiyet'e yardımını sağlayan İkinci Mabeynci Refik Bey'dir. Hatta Refik Bey Hürriyet ve İtilâf Fırka'sına, Nıgehban'la birleşmeye karar vermesi için, 3000 liralık bir yardım da sağlamıştır.

Fakat Hürriyet ve İtilâf Fırkasının iki etkin üyesi Mustafa Sab-

ri Efendi ve Zeynelâbidin Efendi'nin karşı koymaları üzerine birleşme girişimi suya düşmüştür.

Cemiyet'in amacı iktidara kesin olarak el koymak ve hükümeti İttihat ve Terakki üyelerine karşı şiddetli önlemler almaya zorlamaktır. Refik Bey Padişah'ı bu politikaya kazandırmaya girişmiştir ve yirmi gün kadar önce İttihatçıların toplu olarak tutuklanmaları kararından sözedilmiştir. Fakat Celâl Nuri Bey'in Padişah'ın müdahalesini istemesi bu projenin uygulamaya geçirilmesini önlemiştir.

Hâlen Cemiyet aynı amaca yönelik çalışmalarını sürdürmektedir. Ziya Paşa (Nafia), İzzet Bey (Evkaf) ve Abdurrahman Bey (Maliye) gibi Nâzırlar Cemiyet'in lehindedirler. Mustafa Arif Bey (Dahiliye), Rıza Tefvik Bey (Maarif) ve Cevat Paşa (Harbiye) bu tür önlemler alınmasına karşıdır ve sorumlulukları kanıtlanmış İttihatçılar hakkında kanuni takibat yapılmasından yanadırlar.

Bu görüş ayrılıklarından doğan sürtüşmeler, bir kriz öncesinde görünen kabine içinde sürmektedirler. Askeri cemiyet bütün gücüyle bu bunalımın bir an önce çıkması için körüklemektedir.

MAJOR GENERAL

Line Section

le 5 Février 1919

160

I N F O R M A T I O N .

SECRET

- de Constantinople du 11 Janvier -

LIGUE MILITAIRE "NİGEHBAN" (le Gardien)

Elle est soi-disant formée dans le but de sauvegarder les droits des Officiers, d'exclure la politique de l'Armée, de créer la solidarité entre les militaires etc... Le programme en 18 articles a été publié par l'"ALEMDAR" (son organe) du 7 Janvier, qui a inséré en même temps une lettre ouverte au Ministre de la Guerre exposant le but de la ligue et l'invitant à être favorable à sa tactique, en arguant que cette ligue n'a rien de politique et tend à éloigner de l'Armée tout ce qui est corrompu ou dangereux.

Voici l'essence de ce règlement:

- 1-Tout officier est tenu de faire preuve de sentiments nobles et à l'honneur professionnel.
- 2-Tout officier pour tous ses collègues et tous pour chacun.
- 3-Les droits et l'honneur militaire sont sous la sauvegarde des officiers.
- 4-Étroite solidarité professionnelle partout et toujours.
- 5-Tout officier doit consacrer son intelligence et même sa vie à relever la carrière militaire.
- 6-Refus d'obéissance à tout ordre en dehors de la loi.
- 7-Défense obligatoire de toute victime d'actes illégaux; formation de tribunaux d'honneur dans les régiments et les bataillons isolés, avec recours en dernier ressort du comité central du Ministère de la Guerre.
- 8-Le Comité central de la ligue se réunira officiellement et en permanence au Ministère de la Guerre.
- 9-Le Comité central sera composé d'un membre désigné par chaque catégorie d'officiers.
- 10-Le Comité central pourra désigner un président pris dans son sein ou en dehors.
- 11-Cette ligue ne pourra être dissoute sous aucun prétexte, la dissolution serait considérée comme violation des droits des officiers.
- 12-Le Comité central s'efforcera d'assurer la qualité ou l'amélioration des lois militaires.
- 13-Le Comité Central est nommé pour trois ans.

14.....

14-Les membres du Comité Central ne pourront exercer leurs fonctions en vertu d'ordres du Ministère de la Guerre ou d'un autre Département.

15-Dans l'éventualité de nominations arbitraires des membres du Comité Central pour cause de mécontentement de certains Départements, les membres nouveaux devront tenir compte des droits de leurs prédécesseurs.

16-Toute catégorie d'officiers a toujours la faculté de remplacer son délégué démeritant.

17-Pour le choix du Comité Central, chaque régiment nommera son délégué; ces délégués se réuniront au siège du Corps d'Armée pour choisir un candidat de chaque arme; les candidats aux-mêmes, réunis au Ministère de la Guerre, éliront un représentant de chaque arme.

18-Le règlement est modifiable sur la proposition des Tribunaux d'Honneur.

Le Ministère de la Guerre a répondu par un ordre du jour interdisant toute organisation militaire et ordonnant des poursuites contre les initiateurs; cet ordre est ainsi conçu:

"La responsabilité pour tout ce qui concerne l'Armée incombe à moi, dit le Ministre, c'est moi naturellement qui suis le gardien de l'Armée. Jamais des irresponsables ne peuvent avoir la compétence de prendre des résolutions au sujet des affaires de l'Etat. Des actes de ce genre pourraient tout au plus, être la conséquence des idées extrémistes, auxquelles le monde civilisé a déclaré la guerre. Mais comme ces idées peuvent menacer l'avenir du pays, il est clair que tout homme de conscience les évitera. D'autre par l'Armée est une société indivise. Les règles de l'armée qui ne permettent pas même la remise de requêtes collectives abhorrent la formation de comités de ce genre. En conséquence il ne saurait y avoir des comités dans l'armée. Les portes sont ouvertes pour toute plainte. Je demande que ce qui précède soit porté à la connaissance des intéressés avec l'importance que comporte le cas."

Le JASYIR-I-EKKIAR a publié en date du 8 une déclaration du Général MOUSTAPHA Pacha condamnant la tentative d'organiser une ligue militaire.

MOUSTAPHA HILMI a dit entre autres:

"Le code militaire n'autorise et ne peut autoriser la formation de partis et de comités dans l'Armée, dont les affaires sont soumises à un absolutisme administratif. La contraire conduisant à la désorganisation. En un mot, toute cette question est une entreprise privée dont le Département compétent n'a aucune connaissance officielle et qu'il ne saurait tolérer."

L'ATI du 30 Janvier proteste contre la formation d'une ligue de ce genre et appelle l'attention du Ministre de la Guerre sur les

inconvenients.....

162

inconvenients qui pourraient résulter "d'une entreprise illégale si utile et si sacrée qu'elle fût".

§ §

Quoique le programme officiel de la Ligue "NİĞEHBAN" déclare qu'elle n'a aucun caractère politique, en réalité il s'agit d'une tentative de reconstituer la ligue militaire "HALASKIARAN-I-VATAN" (Libérateurs de la Patrie) qui en 1918 avait été causée de la démission de MAHYOUD CHEVKEK Pacha et de la chute du Cabinet unioniste de KUTCHEK SAID Pacha.

NEVRES Bey, promoteur de la constitution de cette ligue est un Capitaine d'Etat-Major, affilié jadis à l'Union et Progrès de Salonique et que la rivalité avec NEVER a poussé à l'opposition. Il fut un des membres les plus actifs de l'opposition libérale et un des initiateurs de la ligue "HALASKIARAN-I-VATAN."

Quand la Turquie entra en guerre NEVRES Bey fut envoyé sur le front de Caucase. Sur le front de Djabahdjour (Kurdistan), il passa aux Russes avec des cartes et des renseignements et prit service dans l'armée russe. Lors de la débâcle bolcheviste, il passa en Perse et voulut entrer au service des Anglais qui ne lui accordèrent pas confiance et l'internèrent à Malte. Après l'armistice il parvint à se faire rapatrier par les autorités anglaises. Les unionistes prétendent qu'il est un agent anglais.

NEVRES s'occupe activement de politique et se trouve à la tête de ceux qui exigent des mesures d'exception envers les membres de l'Union et Progrès.

D'après les renseignements puisés de bonne source, le nombre des adhérents actuels de la ligue "NİĞEHBAN" est fort réduit.

Le promoteur de la ligue, NEVRES a été après la révolution membre du Comité régional de l'Union et Progrès d'Andrinople. Il a quitté le Comité quelques temps après. Les Unionistes prétendent que sa sortie a été provoquée par les abus qu'il aurait commis dans la gestion des affaires du Comité.

Il fut un des collaborateurs du Général FERID Pacha, ancien commandant du corps d'armée de Salonique et vali-intérimaire de cette province, dans la constitution de la ligue "HALASKIARAN-I-VATAN". NEVRES a tenté de s'assurer le concours de FERID Pacha dans sa tentative de reconstituer la ligue "HALASKIARAN-I-VATAN" sous un nouveau nom mais FERID Pacha a refusé.

Les membres de la ligue envoient continuellement au commandant militaire de la ville NEVEI Pacha des lettres anonymes exigeant des répressions en masse contre les membres de l'Union et Progrès et menaçant de mesures extrêmes dans le cas où les exigences de la ligue ne seraient pas satisfaites.

Le principal appui de la nouvelle ligue est le second chambellan NEVİK Bey, qui influence le Sultan en faveur de la ligue et lui assure le concours de celle-ci pour renforcer le pouvoir de la Couronne. NEVİK Bey a même obtenu du Sultan un subside de 2.000 Liras en faveur du parti "HURRIYET VE İTILAF" (Entente Libérale) pour décider ce parti à s'unir avec la ligue "NİĞEHBAN". Mais l'opposition de MUSTAFA SABRI Effendi et ENKEL-İLDIRIM Effendi, deux membres influents du parti "HURRIYET VE İTILAF" a

fait.....

fait échouer cette tentative de fusion.

Le but de cette ligue est de mettre définitivement la main sur le pouvoir et de forcer le gouvernement à prendre des mesures d'exception contre les membres de l'Union et Progrès. İZZET Bey a même tenté de pousser le Sultan à cette politique, et il y a une vingtaine de jours, l'arrestation en masse des unionistes semblait décidée. Mais l'intervention appuyée du Sultan CAHŞAL HÜSEİN Bey a entravé la mise à exécution de ce projet.

Actuellement la ligue continue son activité dans le même but. Les Ministres SIA Pacha (Travaux publics) İZZET Bey (Evkaf) et ABÜDİŞİHMAN Bey (Finances) sont favorables à la ligue. HÜSREV PAŞA ABEY Bey (Intérieur) İBRAHİM BEY (Instruction) et İSMAİL Pacha (Guerre) sont plutôt hostiles à ces mesures d'exception et sont partisans de poursuites légales contre ceux des unionistes dont la responsabilité est établie.

De cette divergence de vues il résultent des frottements continuels au sein du cabinet qui semble à la veille d'une crise. La ligue militaire travaille de toutes ses forces à provoquer au cette crise le plus tôt possible.

-i-i-i-i-i-i-i-i-

XVIII
TRABZON VE HAVALİSİ
ADEM-İ MERKEZİYET CEMİYETİ

KURULUŞ YILI: *Kânun-ı sâni 1335 (Ocak 1919)*

KURULUŞ YERİ ve MERKEZİ: *İstanbul¹*

KURUCU ve YÖNETİCİLERİ²: *Şatırzade Hasan Hicabi (Reis), Azalar: Derviş Kaptanzade Necati, Muhsin Paşazade Edhem Bey, Süleyman Sudi Bey, Esat Bey, Mehmet Kâmil Bey, Şükrü Bey, Besim Bey, Nazmi Nuri Efendi³.*

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

C EMİYET, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın uydusu olarak İstanbul'da kurulmuştur. Saltanat ve halifelik düzeni içinde, İttihat ve Terakki'ye ve Müdafaa-i Hukuk hareketine muhalif cephededir. Programının ilk maddesine göre, idarî adem-i merkeziyet (yerinden yönetim) yanlısıdır (Bk. s. 361. Belge 1).⁴

1. Örgütlenme ve Eylem Sorunları

Cemiyet, İstanbul'da kurulmuş, adını taşıdığı Trabzon ve yöresinde örgütlenmemiştir. Of ilçesiyle Lâzistan şube girişimleri başarısız kalmıştır. Kısaca "*Trabzon'da Adem-i Merkeziyet Cemiyeti yoktur*"⁵. Sonuç olarak, doğrudan doğruya bu yörede

¹ Adres bulunamamıştır.

² Söz, 24 Kânun-ı sâni 1335.

³ 1919 Haziranında, henüz Hey'et-i Temsiliye kurulmadan, Havza'dan Mustafa Kemal Paşa Trabzon Valiliğine bir telgraf çeker (Nutuk, Vesika 5) ve bu Cemiyetin kuruluş tarihini ve programını, yasal olup olmadığını, kurucularını ve çalışmalarını sorar. Vali Mehmet Galip imzalı yanıt telgrafının (Nutuk, Vesika 6) daha ilk tümcesi şudur: "Trabzon'da Adem-i Merkeziyet Cemiyeti yoktur" (Telgraf metinleri için bk. s. 362, 363, Belge 3, 4).

⁴ Ayrıca bk. Cemiyetin Beyannamesi (Söz, 1335, Sayı 126, s. 2) - N..., İki kanun ve Trabzon Adem-i Merkeziyet Cemiyeti (Söz, 1335, Sayı 147, s. 1) - Cemiyet'in Muhtırası (Söz, Sayı 151, s. 1).

⁵ Sayın Falk Ahmet Barutçu'nun bu konuyu anlatan 3 Kasım 1949

kurulmuş olan "Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti" ile hiçbir ilişkisi olmamıştır⁶. Özel bir yayın organı yoktur.

2. Cemiyet'in Sonu

Cemiyet, koruyucusu Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile birleştiğini ilân etmiştir (15 Eylül 1919).⁷ Bu "son"u Pontos devletinin kurulmamasına bağlayanlar da olmuştur⁸.

tarihli mektubundan (Bu bakımdan Sayın E.B. Şapolyo'nun kanısına katılmıyoruz, bk. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, s. 12) - **Kâzım Karabekir Paşa'nın** verdiği belgeden: "Trabzon Adem-i Merkezîyet Cemiyeti diye bir kaç kişilik zayıf bir şey var ve Fransız mümessilinin nüfuzunda" (İstiklâl Harbimiz, s. 20).

⁶ Bu noktada rahmetli Prof. Tayyib Gökbilgin'den ayrılma zorundayız. Prof. Gökbilgin'e göre (Millî Mücadele Başlarken, s. 75 - 78) Adem-i Merkezîyet Cemiyeti şöyle bir gelişme sonucu oluşmuştur: Önce Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Sonra Rize'de Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti kurulmuş ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'nin Rize şubesini meydana getirmiş ve de Batum'da kurulan Selâmet-i Milliye, Lâzistan Tahliî Cemiyeti gibi derneklerle mücadele etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ile beraber hareket etmiştir. Bu tabloda bazı karıştırmalar olsa gerektir. Çünkü Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet Cemiyeti 1335 (1919) yılı başlarında kurulmuştur. Müdafaa-i Hukuk hareketine karşıdır, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın uydusudur, sonunda da bu fırkaya katılmıştır. Üstelik Trabzon (veya Rize) da değil İstanbul'da kurulmuştur. Bu bakımdan Trabzon'daki Muhafaza-i Hukuk ya da Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleriyle karıştırılmamalıdır. Bu yörede birbirine ters düşen iki gelişme ve bunları temsil eden dernekler var olmuştur. **Kâzım Karabekir Paşa** da durumu kanıtlayıcı bir belge vermiştir (A.g.e., s. 19 - 20).

⁷ Birleşme kararı gerek Fırka gerekse Cemiyet tarafından **Alemdar**'da yayınlanmış ve gazete durumu "sulh ve intibahın fiilî delilleri" saymıştır. (Bk. s. 362, Belge 2).

⁸ Gottard Jaeschke, İkdâm'ın bir haberini şöyle özetlemiştir: "Pontos Hükümeti teşekkül edemeyeceğinden Trabzon Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti kendi kendini ilgaya karar verdi." Bu habere bir kaydı da eklemiştir: 26 (Eylül) Adem-i Merkezîyet C'nin Hürriyet ve İtilâf Fırkası'na ilhakı (A.g.e., s. 67-27 Eylül). Burada da bir karıştırma görülüyor.

TRABZON VE HAVALİSİ ADEM-İ MERKEZİYET CEMİYETİ'NE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'nin Programıdır*

Unvan-ı Cemiyet ve Maksad-ı Teşekkül

Madde 1 — Vatan ve milletin teâli ve inkişâfı ve hükümetin takviye ve tarsini inbîsâtı adem-i merkezîyet idari usûlünün tabkîyle kabil olacağı kanaat-i katîyesine binaen tamamîyet-i mülkiye-i Osmanîye mahfuz kalmak ve saltanat-ı Osmanîye etrafında toplanmak şartıyla teşkil ettiğimiz cemiyetin ünvanı (Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet Cemiyeti)dir.

2 — Hukuk-ı tabîye-i ve esasiye-i millete inanan idari adem-i merkezîyetin şekli ü mahiyetinin tayin ve takriri hakk-ı tablisinin Trabzon ve havalisindeki kısm-ı milletin arzu ve idaresini ilâ edecek müessesata tahsisli.

3 — Hukuk-ı esasiye-i milleti ve şekli-i mahiyet-i meşrutiyeti tesbit eden Kanun-ı Esasi-i Osmanînin vaz' ve takriri hakkının hey'et-i umumiye-i millîti temsil eden meclis-i müessisâna hasrı.

4 — Nüfûz-u siyasiye ve icraiye-i selâhiyet-i teşriyeyi gasben amâl-i hasısa ve şahsiyelerine feda ederek millet ve devleti harb-i umumiye cebr ü idhal ve sair cinâyât-ı müteaddide-i malûmeyi tertib ve saha-i fiile isâl eden hey'et-i icraiye-i devlet ve hey'et-i teşriye ve erkân-ı ittihad ile işbu cinâyât-ı şeniayı tahriren ve şifâhen emr ve bizzat ve bilvasıta ika' eden ve ettiren rûesâ-ı icraiye ve bilumum memur-in-i devlet ve mensubat-ı ittihad haklarında eşhas-ı salre-i müteaddideye tercihan ve mevsukan takibat-ı âcile-i adliye icrası esbab ve vesâiline tevessül.

5 — Cinâyât-ı şeniâ-i mebhuseye mübaderetten hiçbir servete malik olmayan hattâ kût-i lâyemût geçinenlerin bu müddet-i kalile zarfında cem' ve idhar olunan ve müessesât-ı maliye ve sinaiye ve ticariyede münferid suretde eşhas nezdinde müsta'mel ve müdhâr bulunan cesim servetlerine hükümetce derhal vaz'-ı yed ile taht-ı muhafazaya aldırılarak lade-i emvâl-i mezkûbe ve menhube ile ihkâk-ı hak esbabına tevessül.

* Kaynak: Söz, sayı: 74, 75 Kânun-ı sanî 1335.

6 — Ekalliyetin hukuk-ı esasiye ve siyasiyelerini teyiden ve tesbiten intihab-ı nisbî usulünün tatbik ve icrası.

7 — İşbu siyasi nizamnâme-i esasinin ta'dil ve tevsil kongreye aiddir.

Hey'et-i İdare Relisi
Şatırzâde
Hasan Hıcabî Bey

Aza	Aza	Aza	Aza	Aza
Besim	Şükrü	Mehmed	Kâmil	Es'ad
	Aza			Süleyman
				Sudi
Muhsin Paşâzade	Mehmed	Edhem	Derviş	Kapudanzâde
				Necatî

BELGE 2

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet Cemiyetinin Hürriyet ve İtilâf Fırkası ile Birleştiğini İlan Eden Yazı*

Trabzon Adem-i Merkezîyet Cemiyetinden:

Şimdiye kadar takib ettiğimiz gaye-i siyasiyeyi tevliid ve vilâyetimiz havalisine inhisar eden tehlikenin zallı olmasına ve esasen takib eyledikleri siyasetle selâhiyet-i mahalliyeye esasını kabul eyleyen Hürriyet ve İtilâf fırkasıyla hiçbir itilâf mevcut olmamasına ve ahvalin kesbettiği ehemmiyet ve nezaketin ise tahlis-i vatan, teâlî-i millet hususunda muhaliflerin yekvücüd çalışmalarını istilzam eylesin mebni cemiyetimiz hey'et-i merkezîyesince dür-dirâz icra kılınan müzâkerât neticesinde verilen karar Hürriyet ve İtilâf Fırkası hey'et-i merkezîyesince dahi vaki' olan hüsn-i kabûl üzerine cemiyetimizin Hürriyet ve İtilâf Fırkasına kalb ve keyfiyetin şu'abâta da tebliğ olunduğu ilân olunur.

Hürriyet ve İtilâf Fırkası Merkez-i Umumisinden:

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet Cemiyeti'nin saika-i hamiyetle fırkamıza kalb olunduğunu şükrân ile karşılar ve vatanın selâmeti hususunda bizimle beraber çalışmak isteyen arkadaşlarımızı samimiyetle selâmlarız.

BELGE 3

Mustafa Kemal tarafından Trabzon Valiliğine Adem-i Merkezîyet Cemiyeti hakkında yazılan yazı**

1/Haziran/335

Trabzon Vilâyeti Aliyyesine

1 — Trabzonda müteşekkîl adem-i merkezîyet cemiyetinin tarih-i teessüsü ve programı nedir? Hükümetin müsaadesine mazhar mı-

* Kaynak: Alemdar, no: 184/1584 26 Eylül 1335/1919.

** Kaynak: Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Vesika 5.

dır? Müessisleri kimlerdir? Şimdiye kadar hükümetçe mazbut olan ef'alle hattı hareketleri nedir?

2 — Vilâyet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin Trabzon'daki merkez ve mümessilleri kimlerdir?

3 — Her iki cemiyetin merkez ve mülhakat vilâyetteki teşkilâtı ne derecededir? Bu iki cemiyetten başka cemiyat var mıdır? Müsareaten inba buyrulmasını rica ederim.

Mustafa Kemal

BELGE 4

Trabzon Valiliğinden Mustafa Kemal'e verilen yanıt*

Trabzon

9/6/35

Havza'da Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

C 1 — Haziran - 35 ve 44 şifreye:

Trabzonda Âdem-i Merkezîyet Cemiyeti yoktur. Dersaadette müteşekkil Trabzon ve Havalîsî Âdem-i Merkezîyet Cemiyeti tarafından bir kaç ay evvel gelip geçenlerde avdet eden Nazmi Nuri efendi isminde bir mürahhasın teşebbüsü üzerine Of kazası ile Lâzistan Livası dahilinde âdem-i merkezîyet şubeleri açılmıştır. Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti memleketin ileri gelen eşraf ve mütehizzani meyanından ve müntehip ve Muradhazade Ziya ve Nemlizade Sabri ve Çulhazade Kadri ve Hacı Ali Hafızzade Mehmed Salih ve Kızazade Hüseyin ve Abanoszade Hüseyin ve Hatipzade Emin efendilerden mürekkeptir ve bu heyetlin ikramatı rabıtaf osmaniyeinin muhafazası gibi bir his-sî vatanperveraneden mülhemdir. Bu cemiyetin bütün mülhakatta birer şubesi bulunuyor. Bundan mâda Trabzonda bir de ihtiyatî zabitan cemiyeti olduğunu arz ederim.

Vali

Mehmet Galip

* Kaynak: Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Vesika 6

XIX OSMANLI ÇİFTÇİLER DERNEĞİ

KURULUŞ YILI: 2 Şubat 1919¹

KURULUŞ YERİ ve MERKEZİ: *İstanbul Babıâli Caddesi.*

KURUCULARI: *Çiftçiler Derneği üyeleri*².

İLK MERKEZ YÖNETİM KURULU ÜYELERİ³. *Hamdullah Emin Paşa, Esat Paşa (Göz Doktoru), Mehmet Emin Paşa, İsa Ruhi Paşa, Mustafa Münif Paşa, Dr. Mustafa Hulûsi, Ali Haydar, Yusuf Mazhar, Mehmet Mahfi, Hüseyin Hüsnü, Nâzım, Ali Rıza Beyler.*

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Cemiyet'ten Fırka'ya

OSMANLI Çiftçiler Derneği, 1910 yılında mesleki bir cemiyet olarak kurulmuştur. O zamanki adı "Osmanlı Çiftçi Derneği"dir. Cemiyet, Nizamnamesi'nin (Bk. s. 367, Belge 1) 2. maddesine göre, "siyasetle katıyen meşgul olmayacak, ancak mebus seçiminde çiftçilerin hukukunu" koruyacak ve sürdürecektir. Nitelikte adayların seçilmesine çalışacak, çiftçi yararına yasaların çıkarılması için, parlamentoya başvuracaktır. Cemiyet, mütareke öncesi, İttihat ve Terakki ile iyi ilişkiler kurmuştur ve toplantılarını bu "Fırka"nın merkezinde yapmıştır.

1919 yılının olayları, mesleki derneği partileşmeye götürmüştür. 1919 genel seçimi öncesinde, kalabalık bir üye grubunun önerisi üzerine,⁴ iki kongre yapılmıştır⁵. Sonuçta, Cemiyet bir siya-

^{1 2 3} Çiftçiler Derneği Mecmuası 1335, Sene III, Sayı 3, s. 3 - 4.

⁴ Öneri metninden: "... Derneğin bir fırka-i siyasiye olması Taşra ve Dersaadetteki aza-yı kiramın pek çoğu tarafından şifahen ve tahriren vuku bulan müracaatlarla da teklif olunmuştur. Şu halde fırka kuvvetini halktan iktibas eylemek itibarıyla memleketimizin en tabii ve kavli bir fırkası olacak ve zürrain arzu-yu bittarafanesinin mâ'kes ve tercümanı olduğundan vazifesini, kuvvetini hiç bir zaman suistimal etmeksizin Meşrutiyetin ve kanunun niğehbanlığı vazifesini ifa edecektir. Binaaleyh Derneğin fırka-i siyasiye haline kalbiyle buna ait nizamnameleri tanzim için bir hey'et teşkilini teklif eyeriz" (Bir çok imzalar). (Çiftçiler Derneği Mecmuası 1335, No. 3, s. 413) — Alemdar 1335 No. 49, s. 2.

⁵ Öneri Beşinci senelik kongrede sunulmuştur. (26 Aralık 1918). Ni-

sal partiye dönüştürülmüştür⁶. Yeni "Nizamname-i Esasi"nin 1. maddesinde "teknik (fenni), iktisadi ve siyasi" nitelikteki bu dernek, artık politik ilkeleri gerçekleştirmeyi üstlenmiştir. (Bk. s. 372, Belge 2). Ne var ki, kurucularının ve yöneticilerinin sosyal durumlarından da anlaşılacağı gibi, Osmanlı Çiftçiler Derneği, köylüye dayalı bir dernek değildir. Kurucu ve yönetici isimlerin tümü de, büyük toprak sahipleridir.

2. Örgütlenme ve Çalışma Sorunları

Cemiyet, adını duyurmuş olan bir dernektir. Sınırlı olmakla beraber, bazı vilâyetlerde kazalarda şubeleri açılmıştır⁷. Cemiyetin yayın organı "Çiftçiler Derneği Mecmuası"dır.

Programı gereği, Cemiyet 1919 genel seçimiyle faal olarak ilgilenmiştir. Önce, partilerarası —ya da, üstü— bir girişim olan Milli Kongre'ye (Bk. s. 150-160), katılmış ve toplantılarda sürekli olarak temsil edilmiştir. Cemiyet, 1919 seçimine, yalnız İstanbul'dan değil, İstanbul dışından da aday göstererek katılmıştır⁸. Bu konuda bir "beyanname" yayınlanmış⁹. Çiftçilerin seçecekleri meb'usların nitelikleri üzerinde durulmuştur¹⁰. Cemiyet, seçimleri izlemek amacıyla, İstanbul dışına Temsilciler göndermiştir¹¹. Bur-

zamname ve program 13 ve 15 Şubat 1919 tarihli olağanüstü kongrelerde kabul edilmiştir.

⁶ Alemdar haberi "Yeni Çiftçiler Fırkası" başlığı altında vermiştir (24 Kasım 1920). Fakat gazetenin tarihine bakılırsa aynı Fırka olmaması mümkündür.

⁷ Örneğin İzmir ve yöresi, İzmit, Eskişehir yörelerinde açılan köy dernek şubeleri) Alemdar, 30 Ekim 1335. s. 2). Derneğin aday gösterdiği yerlerde de örgütlendiği düşünülebilir.

⁸ Açık sözcü Hüsnü (Kastamonu), Lutfi Efendi (Kırkkilise), Çiftçizade Ömer Efendi (Kara Hakkı karyesinden), Ali Rıza Bey (Mülkiye Baytar Mektebi Müdürü) (Ankara), eshab-ı araziden (arazi sahibi) Mehmet ve Şemsettin Beyler (Bilecik), Müşfik Selami Bey (Bursa), sâbık Mutasarrıf Hüseyin Hüsnü Bey, Washington sefiri Rüstem Bey (Gelibolu), İaşe eski Nazırı Râşit Bey (Tekirdağ), İsmail Cenani Bey (Ayıntap), İrfan, Kaymakam Edhem Mehmet Nuri Beyler (Mamuretülaziz), eşraftan ve eshab-ı emlakten Mehmet Vehbi, Mecit, Sebülreşat sahibi Eşref Edip, Baro reisi Celâlettin Beyler (Karesi), Şeyh Saffet Efendi (Urfa) (Alemdar, Aynı Sayı, s. 2), (İkdam, 26 Ekim ve 2 Kasım 1919).

⁹ "Çiftçiler Fırkasının Beyanname-i" (İkdam, 19 Ekim 1919, s. 4).

¹⁰ Cevat Rüşti: "Çiftçiler Nasıl Mebus İntihap Etmeli?" (İkdam, 17 Ekim 1919, s. 3).

¹¹ Müfit Bey İzmit'e, Selâhattin Bey Eskişehir'e, Haydar ve Hamdi Beyler Konya'ya gönderilmişlerdir (Alemdar, aynı sayı).

sa'da, seçimin yönetimini ele alacak on kişilik bir merkez heyetine, Derneğin temsilcisi de katılmıştır¹².

İstanbuldan gösterdiği adaylar arasından¹³ Hâmit, Hasan Ferit¹⁴ Reşat Hikmet, Lûtfi Fikri, Celâlettin Arif Beyler kazanmışlardır¹⁵.

Dernek, İstanbul Mebusan'ında kendinden sözettirmiştir¹⁶. Mebusları daha sonra da, Ankara'da, T.B.M.M.'ne katılmışlardır.

Dernek, İttihatçılara yakındır ve Müdafaa-i Hukuk hareketi dışında kalmamıştır.

Derneğin Sonu

Meclis-i Mebusan'ın feshinden sonra, T.B.M.M. içinde, Derneğin adı pek geçmemektedir. Bununla beraber 1923 yılında, Derneğin varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.¹⁷

¹² Gazi M. Kemal: Nutuk (Vesika 155).

¹³ Dernek İstanbul'dan on aday göstermiştir: Celâlettin Arif, Hasan Ferit, Hâmit, Reşat Hikmet, Reşit Sâdi, Rauf Ahmet, Ahmet Selâhattin, Fuat Selim, Lûtfi, Fikri, Mişon Ventura (İkdam, 10 Aralık 1335 - 1919).

¹⁴ Bu iki aday, doğrudan doğruya Dernekçe gösterilmiş ve kazanmışlardır. (İkdam, 19 Ekim 1335).

¹⁵ Lûtfi Fikri Bey, bağımsız olarak da adaylığını koymuş, kazanmış ve istifa etmiştir. Celâlettin Arif Bey, Millî Kongrece tavsiye edilmiştir. Mişon Ventura, tüm partilerin adayı sayılmıştır.

¹⁶ Mebusan'ın 28 Şubat 1920 tarihli 15. toplantısında, Celâl Nuri Bey'in geçici bütçe görüşmelerindeki sözlerinden: "... Bu siyaset amele ile köylü aleyhindedir. Meselâ aġnam resminin cuppadan sekiz mîsline iblâġ'ı lâyhasına bilmem, Meclis-i Mebusan'da kurulmakta bulunan Çiftçi Grubu ne der? Memleketin çalışan insanların, o temiz ve dürüst ameleyi kurtaracak hiçbir kanun maddesine tesadûf edemiyoruz. Bakalım bu bütçeye İstanbul mebusu Numan Efendi ne diyecek?" (MMZC, D IV, Si 1, içt. 15, s. 184) — (Numan Efendi, Mebusan'a "amele namzedi" olarak seçilmişti).

¹⁷ İkdam (2 Ağustos 1923, s. 4) şu haberi vermiştir: "Heyet-i Merkeziye, Mentеше mebusu ve Yeni Gün gazetesi sahibi ve ser muharriri Yunus Nadî Beyin riyasetinde içtima ederek Derneğin genel durumunu, şubelerle olan yazışma ve ilişkilerini tetkik etmiş ve derhal hazırlıkta bulunulmasına karar verilmiştir. Bir kaç ay sonra, Ankara'daki rüesaya ve azaya bilgi verilecektir."

B. OSMANLI ÇİFTÇİLER DERNEĞİ'NE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Osmanlı Çiftçi Cemiyeti Nizamnamesi*

Cemiyetin Maksudı

Madde 1 — Merkezi Dersaadet'de bulunmak üzere "Osmanlı Çiftçi Cemiyeti" nâmiyla bir cemiyet teşekkül etmiştir.

Madde 2 — Çiftçi cemiyeti siyasetle katliyen meşgul olmayacak ancak meb'us intihabatında çiftçilerin hukukunu muhafaza ve müdafaaya çalışan zevatın muvaffakiyeti için muavenet ve zürraın terakkisine hadım kanunla tanzimi için Meclis-i Mebusan'a müracaat eyleyecektir.

Madde 3 — Cemiyet çiftçiliğin terakkisine ve fennin terakkiyat-ı âhiresine göre icra-yı ziraat edilmesine çalışacaktır.

Madde 4 — Bilumum mekteplerde ziraat derslerinin kabulü için teşebbüsât-ı lâzımada bulunacağı gibi müstaid ve çalışkan çiftçi evlâdlarının ziraat mekteplerine kayd ve kabulüne çalışacak ve bunlardan alı'ül-âlâ derecede çıkanlar cemiyet tarafından ikmâl-i tahsil için Avrupa'ya gönderilecektir.

Madde 5 — Bircümle çiftçilerin ve çiftçilerle münasebât-ı ticariyede bulunan erbab-ı ticaretin menafi' ve hukukunu muhafaza etmek üzere hin-i hacetde hükümet ve bilumum kumpanyalar nezdinde teşebbüsatda bulunarak vesait-i nakliyenin ehveniyeti ile yeni vesaitin testi için çalışılacaktır.

Madde 6 — Memleketimizde mevcut hezain-i tabiiyenin en ehemmiyetlisi olan ve fenn-i ziraiyede bir çok faidesi bulunan ormanlarımızın muhafazası herkesin bir vazife-i vatanperverânesi olduğu gerek risalelerle ve gerek konferanslarla köylülere bildirilecektir.

Madde 7 — Nehirlerin kabil-i seyr ü sefer bir hale getirilmesi ve arazının iska'sı için cedveller açılması hususuna çalışılacaktır.

Madde 8 — Mevcut çift hayvanatının ve elimizdeki tohumların ıslah-ı cinsi bilhassa nazar-ı dikkate alınacak ve bunun için de koşu, müsabaka ve sergiler tertibi ile kazananlara mükâfat verilecektir.

Madde 9 — Her sene şubat ve mart aylarında İstanbul'da umumi bir ziraat sergisi küşat edileceği gibi gerek Anadolu ve gerekse Ru-

* Kaynak: Osmanlı Çiftçi Cemiyeti Nizamnamesi, İkramiyeli Matbaa. İstanbul/1326.

meil'nin münasib mahallerinde her sene mahalli birer sergi açılacaktır.

Madde 10 — Merkez-i umuminin münasib bir binası bulunacak ve bu bina dahilinde rencberlerin topraklarını, mahsûlâtını ve satun alacakları gübreleri tahlil etmek için bir kimyahane-i zirai ve nebatatdaki bilcümle hastalıkların keşf ü tedavisini göstermek için bir ameliyathânesi ve keza bir kütüphane ile matbaası bulunacaktır.

Madde 11 — Himayesi altında çiftçilerin muamelât-ı ticariyesini kolaylatmak için (Türkiye Ziraat ve Ticaret Şirketi) nâmi ile bir anonim veya kooperatif şirketi tesis olunacaktır.

Madde 12 — Cemiyet çiftçilerin mahsûlâtının yüksek fiyatla satılması için dahilde ve hariçde mahreçler arayacaktır.

Madde 13 — Afâk-ı semaviye, harik, hayvanat, habbât için mevcud sigortadan rençberin istifadesi aranılacaktır.

Madde 14 — Sanayi'-i ziraiyenin terakkisi cemiyetin çalışacağı işlerden olduğu gibi köylerde ufak şirketler yapılması için nasihatler verilecek ve yardım edilecektir.

Madde 15 — Köylü kadınlardan arzu edenler İstanbul'a celb ve işeleri temin edilerek sütçülük, yağcılık, peynircilik, tavukçuluk, arıcılık, konservecilik vesair sanayi'-i ziraiye dersleri verilecektir.

Madde 16 — Bilumum büyük kasabalarda bulunan selh-hâne kâtilarıyla süprüntüler ve mecra-yı umumilerden gübre istihsâli için lâzım gelen tedabire müracaat olunacaktır.

Madde 17 — Vilâyatda tecrübe tarlalarıyla numüne çiftliklerinden lâyıkı cevhillle istifade edilmesi için gayret olunacak ve bu nafi' tesisatın bulunmadıkları yerlerde ihdâsına çalışılacaktır.

Madde 18 — Cemiyet Avrupa ziraatini tedkik etmek üzere her sene Avrupa'ya münâsib bir mevsimde çiftçilere mahsus bir seyahat tertib edecektir.

Madde 19 — Cemiyet her sene memleketimizin her tarafına bir hey'et i'zâmî ile tedkikat-ı ziraiyede bulunub her mahalledeki ziraat tatbikatıyla beraber dersler verilecektir.

Madde 20 — Cemiyetin münevvic-i efkârı olmak üzere haftalık Türkçe bir gazetesi ve on beş günde bir Rumca ve Ermenice ayrıca gazeteleri olacağı gibi (Osmanlı Çiftçi Cemiyetinin Kütübhanesi) nâmi tahtında ayrıca risâleler dahi neşr ve tevzi' olunacaktır.

Cemiyetin Suret-i Teşekkülü

Madde 21 — 20 yaşından dün olmayan ve bir cünha ile mahkûm veya hukuk-ı medeniyeden mahrum bulunmayan her Osmanlı aza-yı asliye veya aza-yı muavine nâmiyla cemiyete dahil olabilir.

Madde 22 — Ecânibden muhibb-i ziraat olanlar ve müntesibin-i ziraatden bulunanlar ve kendilerinin gösterecekleri arzu üzerine âzâ-yı muhabire nâmiyla kabul edilib mütalâalarını beyân edebilirler ise de reye iştirâk edemezler.

Madde 23 — Aza-yı asliye ve aza-yı muavine hisse-i iştirâk ve üç-

ret-i kaydiyeyi itaya mecbur olub aza-yı muhabire mecbur değildir.

Madde 24 — Cemiyete dahil olmak arzusunda hüvviyetini ve arzusunu bildirdikten sonra meclis-i idare tarafından kabûl edilecek ve dahil olanların isimleri sıra numerosuyla defter-i mahsusa kayd edilecektir.

Madde 25 — Kaydolunan azalar yüz kişiye ballıg olduktan sonra meclis-i idare intihab olunacaktır.

Madde 26 — Hisse-i iştirak ve duhûliye meclis-i idarenin küşâdından sonra tahsil olunacaktır.

Cemiyetin suret-i idaresi

Madde 27 — Laakal senede bir kerre ictima-i umumî vuku-bulacaksa hey'et-i umumîye meclis-i idarenin göstereceği lüzum üzerine suret-i fevkalâdede dahi toplanabilir.

Madde 28 — Vilâyatda bulunan ve ictima-i umumîye gelemeyen aza-yı asliye ya doğrudan doğruya rey-i tahriri ile veyahud azadan birisini tevkil etmek suretiyle intihabata iştirak edecekler.

Madde 29 — Meclis-i idare azaları ictima-i umumide üç sene için intihab olunacağından her sene sülûsü yeniden intihab olunacaktır. Meclis-i idareden çıkan azalar yeniden intihab olunabilir.

Madde 30 — Meclis-i idare azaları dokuz kişiden mürekkebirdir.

Madde 31 — Meclis-i idare azaları aralarında bir reis, iki reis-i sâni bir muhasebeci ve bir kâtib-i umumî intihab edeceklerdir.

Madde 32 — Meclis-i idare tarafından cemiyetin işlerini lâıyıkıyla görmek için muvazzaf idare memurları tayin edilecektir.

Madde 33 — Meclis-i idare azasından biri esbab-ı meşruaya binaen üç aydan ziyade devam edemeyeceği halde aza-yı asliye sıfatını muhafaza ederek meclis-i idareden istifa etmeğe mecburdur. Ve yerine en çok rey kazanmış olan zât intihab olunur.

Madde 34 — Reis ictimalara riyasetle intihabatı icra ve iktiza eden evrakı tasdik ve imza eder.

Madde 35 — Reisin bulunmadığı zamanlar reis-i sânilerden biri riyasete vekâlet edecektir.

Madde 36 — Muhasebeci her hafta idare memurlarının hesaplarını tedkik ve her ay nihayetinde meclis-i idareye verilmek üzere tertib edilen bilânçoıy tasdik edecektir.

Madde 37 — Kâtib-i umumî cemiyetin umur-ı tahririyesine ve muhaberatına nezaret edeceği halde hükümet nezdinde cemiyetin vekâletini ifa edecektir.

Madde 38 — Meclis-i idare her onbeş günde bir alenen ictima edecektir. Cemiyet azaları arzu ederse mütalâa beyân etmek ve lâkin reye iştirak etmemek şartıyla ictimada bulunabilirler.

Madde 39 — İdare memurları cemiyetin hâl ü iktisadiyesine ve görülecek hizmetlere göre tayin olunurlar. Bunlar içinde bir müdir, bir muhasebeci muavini ve bir kâtib bulunacaktır.

Madde 40 — Kâtib hey'et-i idarenin ictimalarında kâtib-i umumiye muavenet edüb cemiyetin muhaberatı ile meşgul olacaktır.

Madde 41 — Muhasebeci muavini azaların duhûlîyesini ve hassa-ı iştirâki ve cemiyetin sair varidatını toplar ve mesarifatını tediy eder. Kâtib ile cemiyetin hesap defterlerini tutar ve aylık ve senelik bilançoları tanzim eder. Muhasebeci muavini muteber bir kefil şahsı ibraz etmelidir.

Madde 42 — Cemiyetin kasasında üç bin guruşdan ziyade akçe bulunmayub fazlasını Osmanlı Bankasında cemiyetin nâmına açılan hesaba konulacaktır.

Madde 43 — Bankadan para almak için hey'et-i idarenin kararı reis ve muhasebecinin imzaları bulunmak şartdır.

Madde 44 — Meclis-i idarenin kararları ancak ekseriyetle verildiği halde makbûldür.

Madde 45 — Her ictima mukarreratının hülâsası defter-i mahsusuna kayd ve ictimada mevcut azalar tarafından imza edilecektir.

Şubeler

Madde 46 — Cemiyetin bir vilâyetde, sancakda veya kazada bulunan azalarının adedi elli kişiyi tecavüz ederse cemiyet nizamnâmesi-ne mutabık Osmanlı Çiftçi Cemiyetinin (.....) şubesini teşkil edüb varidatından mesarifat-ı mahalliye çıkdıktan sonra mütebâki meblâğ merkez-i umumiye gönderilecektir.

Cemiyetin Varidatı

Madde 47 — Cemiyete aza olacak zevat bir kerreye mahsus olmak üzere duhûliye nâmı ile en aşağı 10 guruş ve en ziyade yirmi lira ita edeceklerdir.

Madde 48 — Aza-yı asliye mahiye beş guruş olmak üzere makbuz mukabilinde bir hisse-i iştirâk verilecektir.

Madde 49 — Cemiyet memlekete ifa ettiği hizmetler nisbetinde hükümetden tahsisat talep eyleyecektir.

Madde 50 — Muhibb-i ziraat vatanperverler tarafından verilecek hibeler kabûl edilecektir.

Madde 51 — Cemiyet tarafından tertib edilecek koşular, sergiler ve talep edilecek gübre imtiyazları hasılat-ı safiyesi cemiyetin varidatından bulunacaktır.

Madde 52 — Cemiyetin gazeteleri ilânlarının getirdiği akçe ile alınacak komisyonlar cemiyetin varidatını teşkil edecektir.

Mesarifat

Madde 53 — Cemiyetin neşr edeceği mecmua ve kütüb-ü fenniye-nin mesârifi; memurin-i muvazzafanın maaşatı, daire-i merkezîyenin kirası ve mesarifat-ı sairesi, tertib edilecek seyahat-ı fenniye-nin yol

mesarifi; sergilerin ve koşuların mesarifat-ı ibtidaiyesiyle tevzi edilecek mükâfat, ziraat talebelerine verilecek akçe velhasıl diğer maddelerde de zikr edilen hidematın icrası için bircümle mesarifat cemiyet sandığından tesviye edilecektir.

Madde 54 — Memurların-ı muvazzafa evvelce kabul edilen bir bütçeye göre hareket edüb meclis-i idarenin kararı bulunmadıkça hiçbir yeni masrafa teşebbüs edemezler.

Madde 55 — Mesarifat çıkdıktan sonra hasılatın yüzde onu ihtiyat akçesi olarak cemiyetin sermayesine ilâve edilecek, mütebakisi sene-i âtiye bütçesine devr edilecektir.

Cemiyet Azalarının Menafi-i Hususiyesi

Madde 56 — Hisse-i iştirake mukabil umuman ziraatimizin terakîsi yolunda cemiyetin ifa eylediği hizmetten müstefid olacakları gibi cemiyetin gazetesi ve risalelerini meccanen alacaklar, cemiyetin tertib eylediği sergilerde ve koşularda duhuliyeye parası vermeyeceklerdir. Cemiyetin kütübhanesi, ameliyathâneleri kendilerine açık buluncak ve cemiyetin himayesi altında teşekkül edecek şirketlerden istifade edecektir.

Madde 57 — Bilumum azalar cemiyet vasıtasıyla satın alacakları makine, gübre, tohum ve saire üzerine cemiyetle akd-i mukaveleden ticarethâneler tarafından oldukça mühim tenzillât göreceklerrinden bu hususta da menfaatları olacaktır.

Madde 58 — Bilumum azalar cemiyet vasıtasıyla satacakları ve hayvanatda bir faide temin edecekler (Cemiyet bu işler için yalnız mesarifat-ı kalemiye nâmı ile cüzi bir komisyon alacaktır.)

Madde 59 — Cemiyete dahil olan azaya cemiyet tarafından matbu bir hüvviyet varakası verileceği gibi aza-yı asliyyeye cemiyetin armasını havi bir nişan dahil verilecektir.

İctima-ı Umumi ve Kontrol

Madde 60 — Hey'et-i umumiye cemiyetin senelik varidat ve mesarifat bütçesini münakaşa eder ve ortaya konulan meseleler hakkında mütalâasını beyân eyler.

Madde 61 — Her ictima-i umumide müzâkere olunacak maddeler meclis-i idare tarafından tayin olunur. Azadan her biri cemiyete bir veya birçok meselelerin mübahesesi teklif edilebilirse de teklifini ictima-ı umumiden bir an evvel reise bildirmeğe mecburdur. Bu meseleler meclis-i idarenin tertib eylediği meselelerden sonra sıra ile münakaşa edilir.

Madde 62 — İctima-ı umumi tercihan merkezdeki sergi-i umumiye tesadûf etdirilüb meselelerin ehemmiyetine göre birkaç gün devam etdirilecektir.

Madde 63 — İctima-ı umumide mühim meselelerin mütalâasını kolaylaştırmak için mütefennin âzadan ve sanatlarında şöhret kazan-

mış olan çiftçi azadan mürekkeb hususî komisyonlar intihab olunabileceği gibi üç azadan mürekkeb bir heyet muhasebecinin hesablarını kontrol edüb heyet-i umumiyede okunmak için bir lâyiha tanzim edecektir.

Madde 64 — Her ictima-ı umumide zabıt varakası bir defter-i mahsusaya kayd olunarak mevcut meclis-i idare azaları tarafından tasdik ve ictimada isbât-ı vücud eden azanın mîkdarı tasrih olunacaktır. İctima-ı umuminin mukarreratı cemiyetin gazetelerinde neşr olunacaktır.

Madde 65 — İşbu nizamnâme ahkâmı icab-ı hale göre hey'et-i umumiye tarafından tadil ve tebdil olunabilir.

BELGE 2

Osmanlı Çiftçiler Derneği Nizamname-i Esasisi*

Madde 1 — Çiftçilerin idari zirai, mali, adli, fenni, sıhhi velhasıl kâffe-i menfa-i esasiyelerini temin ve ahval-i içtimaiyelerini ıslâh ve bu maksadı vesait-i zatiyesile hariçte fırkası marifetile Meclisi teşriyyede ve azaları marifetile de mecalisi Umumiye ve idare ve belediye ve hey'et-i ihtiyariyede takip eylemek üzere "Osmanlı Çiftçiler Derneği" namile bir cemiyet-i fenniye, iktisadiye ve siyasiye teşekkül etmiştir.

Osmanlı Çiftçiler Derneğinin idari hususatta takip edeceği gayeler

Madde 2 — Tevsli mezuniyet usulünün esaslı bir surette tatbiki, mebusan usulü intihabiyesinin tadili, Belediyelerin müstakilen idaresi, memurinin bilmüsabaka bilmuhakeme azılleri ve muayyen bir talimatname ile vazifelerinin tayini ve salâhiyetlerinin beyanı ve hizmet-i askeriye müddetinin tenkisi, nevahi ve cemaat teşkilâtının tevsi ve teşmili, icabı hal ve maslahata göre bilcümle ıslâhatın icrası.

Derneğin zirai ve mali hususatta gayeleri

Madde 3 — Arazi kanunnamesinin çiftçilerin menafilini temin edecek surette tadili, navahi kaza ve sancak mekâtibi iptidaiye ve taliye programlarına ziraat ve ahlâk-ı umumiye dersleri idhali ve bunun mekteplerde amelî surette tatbiki, ve her nahiyeye seyyar ziraat muallimleri tayini ile köylüleri arazisinde fen dairesinde ameliyat-ı ziraiye icra ettirilmesi münasip yerlere ziraat damızlık ve hayvanat ve haşerat ve emraz-ı nebatîye lâboratuvarları tesisi, tecrübe istasyonları ihdası, mahsulât-ı ziraiyenin dolu, seylâp ve harika, ve hayvanatın emraz-ı sariyeye karşı sigortasını deruhde edecek şirketler teşkili, ihtiyacat-ı mahalliye ve çiftçilerin menafii gözetilmek üzere zürraa mahsus iktisat sandıkları tesisi ve orman kanununun tadilen ıslâhı, or-

* Kaynak: Çiftçiler Derneği Mecmuası 1335, Yıl III, Sayı 3-4.

manların sun'î surette teşçiri, mikyaset ve evzanın tevhidî ve alelû-mum mahsulât-ı ziraiyenin veznen alınıp satılmasını temin zmnında kanun vaz'ı, bataklıkların tebyisi ve arazının irva ve iskasını temin edecek kanun vaz'ı, kadaastro usulünün temin ve tatbiki ve alât-ı ziraiyenin vâsî bir surette tamim ve sureti istimalinin talimi, alât-ı ziraiye imal ve tamiri için müesseseler teşkilî, köyler arasında yollar ihdası ve köylerin turuk-u umumiyyeye raptı esbabının istikmalî, âşar ve sair arazi vergilerinin ve arazinin kuvve-i inbatîyesine göre sunufa taksimi ile maktu vergiye raptı, mahsulât borsaları ve ziraat sergileri ihdası ve ziraat odaları tesisi çarşı pazar ve panayır yerleri, hal-ler tesisi, her ilva merkezinde ziraat idadisi ve istidad-ı mahalliye göre birer ihtisas mektepleri küşadı, gülcülük, ipekçilik, sütçülük, arıcılık ve sair sanayî-i ziraiyenin temin-i terakkîsi maksadile seyyar ziraat mütehasısları tayinî, Ziraat Bankalarının hükümetten matlubu olan mebalîğın temini tahsilî ile ikrazatın bir usulü salimeye raptı, her nahiyede teavün sandıkları küşadı vergilerin çiftçileri sla-i halî ve mevasım nazarı dikkate alınarak cibayeti, mahsulât-ı ziraiye üzerine örfe mevzu vergilerin ilgası, her nahîye merkezinde altı dershanell iptidai mektepleri küşadı, köy bütçelerinin tanzimî ile mekteplerinin islah-ı mahsulât-ı ziraiye müzeleri tesisi, merkezde bir makine, kimya lâboratuvarları, rasathaneler tesisi.

Umur-ı Adliyyede gayeleri

Madde 4 — Seyyar nahîye sulh hâkimleri salâhiyetlerinin tevsiî or-man, mer'a arazi ve ziraî zarar ve ziyân davalarının müddetî kalile zarfında itmamı için kanun neşri.

Umur-ı Sıhhiyyede gayeleri

Madde 5 — Çiftçilerin "teksiri" ve inkiraz nüfusuna bâdi olan es-babın ref'î sıhhatlerinin temini hususunda şerait ve kavaid-i sıhhiye-nin temini, seyyar nahîye tabipleri ve küçük sıhhiye memurları ve baytar memurları, tayin-i hükümet tarafından her nahîyeye eczahane küşadı ve köylüye muavenet-i serîa-ı tibbiye icrası, frengî, sıtma ve emraz-ı sarîye ve sair hastalıklara karşı tedabir-i serîa ve müessire ittihazı. Köylü hanelerinin şerait-i sıhhiye dahilinde islahı ve badema teşkil edilecek köylerin muayyen plân dairesinde tesisi.

XX MAĞDURİN-İ SİYASİYE TEAVÜN CEMİYETİ

KURULUŞ YILI: 15 Şubat 1335 (1919).

KURULUŞ YERİ ve MERKEZİ: İstanbul, Hocapaşa hamamı yanında *İştirak gazetesi idarehanesi*¹.

KURUCULARI ve İLK YÖNETİM KURULU ÜYELERİ²: Reis: Hüs-nüfendizade Rüştü Bey, Kâtip: Asafpaşazade Cemal Bey, Kasadar: Mehmet Lâtif Efendi. Öteki üyeler: Sami, Osman Cemal Beyler, Şeyh Fuat Efendi.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

C EMİYET, 1908-1918 yılları arasında, İttihatçı hükümetler tarafından mahkûm edilen, memuriyetle uzaklaştırılan, azledilen kişilerin haklarını savunmak için kurulmuştur³. Bu bakımdan, Hürriyet ve İtilâf'a yakındır. Zaten, Sosyalist Partisinin yayın merkezinde çalışması, durumun kanıtıdır. 1919 Haziranında, Hürriyet ve İtilâf'ın iç çekişmeleri Mağdurin-i Siyasiyecileri de etkilemiştir. Yönetimci üyelerden bir kısmı istifa etmişlerdir⁴. Uzun sayılacak bir süre sonunda, Cemiyet yeniden canlanmış Mutedil Hürriyet ve İtilâf merkezinde yapılan toplantıda, yeni "idare heyeti" seçilmiştir⁵.

1919 yılından itibaren, Damat Ferit Paşa hükümetlerinin bu doğrultuda çeşitli önlemlere başvurduğu görülür. İttihatçı ya da öyle tanınan memurların azledilmesi⁶, Tashih-i Rütép (Rütbele-

¹ Bu adres Türkiye Sosyalist Partisi merkezidir, bk. s. 398.

² Hükümete sunulan aynı tarihli dilekçeden alınmıştır. Belge, sayın Avukat Metin Önel aracılığı ile sağlanmıştır.

³ Nizamnamenin 1. maddesi, bk. s. 377, Belge 2.

⁴ Alemdar, istifa gerekçesi olarak "azalardan bazılarının fevkalâde meşguliyetlerini" göstermiştir. (2 Haziran 1919, s. 2).

⁵ Yeni "idare heyeti:" Sami Bey (Şehremanetli muavini), Sami Bey (Dava Vekili), Refi Cevat (Ulunay) Bey (işinin çokluğundan istifa etmiştir), Kadri ve Hafız İsmail Efendiler (Mekteb-i Hukuk mezunlarından), Nuri Bey, Abdullah Ziyaettin Bey (Şeyhülislamlık dairesi müdürlerinden), Natık Paşa (İstanbul Muhafızı), Râdi Bey (Kadıköy Dairesi Belediye Müdürü) (Alemdar, 13 Eylül 1920, s. 2).

⁶ 1919 - 1920 Takvim Vekayi'leri, bu tür "azıllerin "tekaüde sevklerin"

rin düzeltilmesi) Kararnamesi⁷, Balkan Harbi ve Harb-i Umumi' ye sebep olanların ve sorumlularının yargılanması⁸ gibi girişimlerin bu Cemiyet'in eseri ya da baskısı sonucu olduğunu kabul etmek gerçeğe uymaz.

Cemiyetin Ankara'ya karşıt bir çalışma alanı içinde bulunduğu da açıktır.

Cemiyetin Sonu

Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyetinin ne zaman kapandığını bilmiyoruz. Mütareke olayları arasında eridiğini kabul etmek doğru olur.

ve "mağdur"ların "tâyinleriyle" doludur. Örneğin Sivas, Erzurum, Van, Diyarbekir, Konya valilerinin, Manavgat, Salihli, Soma, Alaşehir, Kütahya, Mentеше mutasarrıflarının, bu arada "Hudud-u Sıhhiye Müdüriyeti Umumiyesi Meclisi" azası Dr. Akil Muhtar Beyin azilleriyle ilgili İradeler için bk. TV, 17 Ağustos 1336 (1920), No: 3932 — Aynı tarihli gazetede İngiliz casusu Rahip Frew'ya 1. rütbeden Osmanî nişanı verildiği de yazılıdır.

⁷ Tashih-i Rütpe Kararnamesi (TV, 28 Ağustos 1336, No: 3490).

⁸ "Balkan harbi ve harb-i ahir müsebbip ve harekât-ı harbiye mesul-leri Divan-ıharbi için bir heyet-i tahkikiye teşkil hakkında Kararname" (TV, 31 Ağustos 1336, No: 3948).

MAĞDURIN-İ SIYASIYE TEAVÜN CEMİYETİNE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Mağdurin-î Siyasiye Teavün Cemiyeti Nizamnamesi*

Madde 1 — Hükümet-i İttihadiye tarafından İctihadat-ı hürriyet-pervaneleri çekilemiyerek bilâd-ı muhtelifeye nefy ve tagrib ve iclâ edilen mağdureyinden mürekkep ve onların terfiye ve ikdarına hâdim (Mağdurin-î Siyasiye Teavün Cemiyeti) namile siyasetle gayr-ı müştegi cemiyetî teşekkül etmiştir.

Madde 2 — Cemiyetin maksadı madde-i ülâda serd ve itan edildiği veçhile mağdurin-î siyasiyenin terfihî esbabının kavanın-î Osmaniye dairesinde temini sadedinde bezl mazeret eylemek ve ledelhace Hükümet-i seniye nezdinde teşebbüsât-ı lâzimedede bulunarak mağdurlar hukukunu aramaktır.

Madde 3 — Cemiyet ve Hey'et-i idaresi cemiyetler kanununa tebian bir reis ve beş azadan müteşekkildir.

Madde 4 — Cemiyetin hey'et-i faalesi de hey'et-i umumiyenin inzimamı rey'ile üç azadan ibarettir.

Madde 5 — Cemiyetin Nizamname-i dahilisi balâdaki mevadda münderic tafsilâtta müsteban olduğu veçhile mağdurinin terfih ve ikdarına gayretten ibarettir.

15/Şubat/335

Reis

Şeyhülislâm Hüseyin Hüsnü
efendizâde Rüştü Bey

15/Şubat/335

Kâtip

Cemal

Mehmet Lâtif

(Beyanname Sureti)

Dahliye Nezareti Cellesine

Hey'et-i İdare:

Reis — Şeyhül İslâm esbak, Hüseyin Hüsnüefendizâde Rüştü bey.

Kâtip — Müşir Asafpaşazade Cemal Bey.

İkametgâhı:

Beylerbeyi Rafetpaşa Köşkü

Gedikpaşa civarı.

* Kaynak: EGM Arşivi.

Kasadar - Mehmet Lâtif efendi.

Sultanselm'de Çırağhamza civarında Cebecibaşı mahallesinde Gümrük ketebesinden Osman Nuri beyin hanesinde.

Aza - Sami Bey

Unkapanı civarında Şecaattin mahallesinde çıkmaz sokakta.

Aza - Şeyh Fuat beyfendi.

Aksaray Kasap İlyas mahallesinde Bıkârbey tekkesi.

Aza - Osman Cemal Bey

Eyüpte Davudağa mahallesinde Çayır caddesinde No. 44.

Hey'et-i faale:

Hüseyin Hüsnü Efendi

Çengelköyde Pınar deresinde Tüccar Mehmet Tefik Beyin köşkünde.

Lütfi Efendi

Davutpaşa'da Çiftefurunda 6 numarada.

Hafız Salt Efendi.

Davutpaşa'da Sultañleşmesinde 12 numaralı hanede.

Efendim hazretleri:

Hükümet-i İttihadiye tarafından nefy ve tagrip ve iclâ' edilen mağdurin-i siyasiyenin terfih ve ikdarına hadim olmak ve siyasetle meşgul olmamak üzere İstanbul'da Babıâli caddesinde civarda Hocapaşa hamamı ittisalinde kâin İştirâk gazetesi idarehanesinde daire-i mahsusada (Mağdurin-i Siyasiye Teavün cemiyeti) nâmle teşekkül eden cemiyetimizin kanun-ı mahsusuna tevfikân iki adet tanzim edilen programı merbuten arz ve takdim olunmakla alelusul bir kıt'a ilmuhaber'in ita buyrulması zımında işbu beyanname takdim-i huzur-u nezaretpenahileri olub olbapta emruferman hazreti men-leh-ül-emindir.

Aza	Aza	Aza	Aza
Mütেকaldinden	Ş. Fuat	Hasan Hüsnü	Mehmet Lâtif
Osman Cemal			Mehmet Salt
15/Şubat/335		15/Şubat/335	Sami Lütfü
		Şeyhislâm Hüseyin Hüsnü efendizade	
		Rüştü	

BELGE 2

**Mağdurin-i Siyasiye Teavün
Cemiyeti Nizamnamesi**

Maksad-ı Teşekkülü

Madde 1 — Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti'nin esas ve maksad-ı teşekkülü; ilân-ı meşrutiyetten, yani 324 senesinden mütareke-

ye kadar İttihat ve Terakki komitesinin gayr-ı kanunî evamirine karşı geldiklerinden gerek mahkûmen ve gerek idareten teb'it edilenlerle memuriyetlerinden azil suretile senelerce açıkta kalanların Hükûmet-i seniye nezdinde hukuklarının muhafazası ile terfi ve iktisadına çalışmak ve her türlü vesait-i kanunîye müracaatla müsebbiplerinin enval-i menkule ve gayr-ı menkulelerini haczettirerek mağdurların zarar ve ziyanlarının tazminine çalışmaktır.

Mevad-ı Esasiye

Madde 2 — Siyaseten mahkûm veya teb'it edileceklerinden sureti kat'iyede emin olarak memalik-i ecnebiyeye firar edenler işbu firarlarının esbab-ı siyasiyeden olduğunu müteaddit şahitlerle ispat ettikleri ve hey'et-i idarece kanaat hasıl olduğu takdirde mağdurin-i siyasiyeden addolunurlar. Aksî takdirde mağduriyetleri kabul edilmez.

Madde 3 — Mağdurin-i siyasiyeden olup da gerek mahall-i menfasında, gerek memleketine avdetinde vefat edenlerin ailelerinin muhafaza-i hukuku cemiyetin vezâif-i esasiyesindedir.

Madde 4 — Bir cinayetle müttehim veya su'iahval ile müstehir olduklarından teb'it edilip de her nasılsa cemiyete dahil olmuş olanlar Cemiyetin hey'et-i idaresi tarafından hey'et-i umumîye'ye verilecek tahrir üzerine davet olunarak mevcut azanın ekseriyet-i ârâ kararile Cemiyetten terkin-i kaydı icra olunur.

Şerait-i Duhul

Madde 5 — 324 senesinden Mülharekeye kadar İttihatçılar tarafından esbab-ı siyasiyeden dolayı memuriyetinden azil veya teb'it veya mahkûm olan her Osmanlı programında münderiç kavait ve usule teb'iyet şartile Mağdurin-i Siyasiye Cemiyetine dahil olmak hakkını haiz olduğu gibi istediği zaman istifa etmek selâhiyetine dahi maliktir. Bir kimsenin Cemiyete dahil olması için Cemiyet efradından ikisinin delâleti ve memuriyetinden azil veya idareten teb'it veyahut mahkûm edildiğinde ikamet etmekte olduğu mahalle hey'et-i ihtiyariyesinin tasdiknamesi lâzım ve duhuliyeye ve şehriye olarak bir meblağ-ı muayyen itası şarttır. Şu kadarki; fakr-u hali mütehakkik olanlar şart-ı mezkûrdan müstesnadır.

Cemiyet namına vukubulacak vaziyet ve hibeler şer'i ve kanunî olmak üzere kabul edilecektir. Cemiyete teberruatta bulunanlar cemiyetten istifa veya infikâk ettiklerinde teberruatı istirdat edemezler.

Madde 6 — Cemiyete mensup efrattan hiç birinin gerek cemiyete ait mevad için memurin-i hükûmete müracaat ve gerek Cemiyet namına Hükûmetce tesis-i münasebet etmeğe hakkı yoktur. Öyle bir harekete cüret edenler bittetik hareket-i vakıa subut bulduğu takdirde hey'et-i idare azası aded-i mürettebinin sülûsan-ı ekseriyet kararı ile Cemiyetten ihraç ve matbuat ile ilân edilecektir. Cemiyetin nü-

fuzunu muamelât-ı şahsiyede istimal edenler veyahut Cemiyet namına iane veya para talep ve cem' edenler keza aynı hey'et kararile Cemiyetten ihraç edileceği gibi bunlar hakkında takibat-ı kanuniye icra edilecektir.

Teşkilât

Madde 7 — Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti merkezi İstanbul'da olacak ve taşra vesair hiç bir mahalde şubesi olmayacaktır.

Madde 8 — Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti siyasiyatla iştigal etmediğinden İttihatçılar tarafından siyaseten her ne suretle olursa olsun mağduriyetleri tahakkuk edenler mevcut her hangi bir fırka-yı siyasiyeye mensup olurlarsa olsunlar vuku-u müracaatlarında derhal Cemiyete kabul edilirler.

Madde 9 — Cemiyetin merkezinde bir reis ile 8 azadan mürekkep bir meclis-i idare bulunacaktır. Azadan biri kitabet, diğeri veznedarlık vazائفını deruhte edeceklerdir. Reis, kâtip ve veznedar rey-i hafi ile hey'et-i idare meyanından intihap olunurlar.

Madde 10 — Cemiyetin Merkez-i umumisine merbut ve her biri bir reis ile üç azadan mürekkep 'faale' ve 'tahkik' namile iki hey'et ile bir de muvazzaf tahsildar bulunacaktır. İşbu hey'etler reisleri kendi aralarında rey-i hafi ile intihap olunurlar.

Madde 11 — Hey'et-i faale ve hey'et-i tahkikiye azaları ile muvazzaf tahsildar, hey'et-i umumiyenin içtimasında mevcut azanın ekseriyeti ârâsi ile rey-i hafi ile ve bir sene müddetle intihap edilir.

Madde 12 — Cemiyetin hey'et-i umumiyesi her ayın son günü, hey'et-i idaresi haftada lâakal iki def'a, hey'et-i faale ile hey'et-i tahkikiyesi lâakal birer def'a cemiyetin merkezinde içtima ederler.

Hey'et-i idare göreceği lüzum üzerine fevkalâde olarak Hey'et-i Umumiye'yi içtimaa davet edebilir. Hey'et-i faale ve hey'et-i tahkikiye reisleri riyaset ettikleri hey'ete havale olunan işlerin neticesini nihayet bir hafta zarfında hey'et-i idare riyasetine tahriren bildirmeğe mecburdurlar. Aleddevam üç içtimada hazır bulunmayan aza müstafi ad-dolunurlar.

Hey'et-i İdare Vazaifi

Madde 13 — Cemiyette mukayyet mağdurinin terfih-i halleri için Hükümet ve devair-i saire nezdinde teşebbüsât ve takibat-ı kanuniyede bulunmak ve bunun için icrası lâzımgelen tedabir-i icabı hal ve zamana göre kararlaştırılmasının teminine çalışmak hey'et-i idarenin vazaif-i esasiesinden olduğu gibi cemiyetler kanununun 7'inci maddesi muclbince tutulması lâzımgelen defterleri kayıt ve zaptetmekle mükelleftir.

Madde 14 — Hey'et-i idare Cemiyete mensup efrat arasında mevcut olması lâzımgelen ittihad-ı efkârı ve hamiyet-i uhuvveti idame için esbab-ı lâzımye tevessül edecek ve her halde orada bilumum efradın nokta-i temas ittısakı olacaktır.

Madde 15 — Hey'et-i idare reisi esna-yı müzakeratta icra-yı riyaset, ruzname-i müzakeratı tanzim etmek ve cemiyetler kanununun 9'uncu maddesinde tatat ve beyan olunan muamelâtı ifa eylemek vazifesile mükellef ve ittihaz olunacak mukarreratın zabıt ve tahriri vazifesi de kâtibe ait bulunacaktır. İrat ve masarîfin evrak-ı müs-bitesile beraber tescil ve tanzimi veznedarın vazifesidir.

Madde 16 — Hey'et-i idare müzakeratı zabt defterine kaydolunur. Ve zeyri Reis ve hazirul meclis aza tarafından imza edilir. Cemiyetin mühürü müzakerat hitamında bir kutu derununa vazedilerek hey'et-i idare odasında hıfzedilir. Cemiyetin mühürü hiç bir suretle mesalih-i şahsiyede istimal edilemez.

Madde 17 — Muvazzaf tahsildar, Reis ve veznedarın imzalarını hâvi resmi makbuzları veznedardan muvakkat makbuz mukabili teslim alır. Ve paraları tahsilden sonra hey'et-i idarenin içtima günlerinde hey'et huzurunda veznedara bedellerini tediyе ederek muvakkat makbuzlarını istirdat eder. Veznedar her 15 günde bir, hey'et-i idareye varidat ve masarifat bilançosunu takdim eder.

Madde 18 — Veznedar masarîf-i mübreme için reisin müsaadesile ancak mahiye (yüz kuruş) kadar sarfa mezundur. Bundan fazlası için hey'et-i idare kararı elzemdir.

Madde 19 — Suret-i muntazamada akid-i içtima eden Hey'et-i umumiye umum aza-yı mukayyidenin hey'et-i mecmuası makamındadır. Aza-yı cemiyetin her biri aynı hukuka ve birer rey'e sahiptirler. Bazen hasbelicap taşraya azimet eden azalar; esna-yı müzakeratta kendilerine vekâlet etmek üzere tayin ettikleri arkadaşların esasısını hareketlerinden evvel şifahan ve tahriren hey'et-i idare riyasetine bildirmeğe mecburdurlar. Aksî suretle hareket edenlerin bırakacakları vekillerin reyleri makbul ve muteber olmadığı gibi bir azanın vekâlet suretile bir reyden fazla alması da caiz değildir.

Madde 20 — Fevkalâde içtimalarda gerek asaleten ve gerekse vekâleten nisab-ı ekseriyet hasıl olmadığı takdirde hey'et-i umumiye ikinci bir içtimaa davet edilir. Ve işbu içtimada aza-yı mukayyide mikdarı her ne olursa olsun meclis munakit addedilerek müzakerata ibtidar olunur. Birinci içtima ile ikinci içtima beynindeki müddet on günden dún ve on beş günden efzún olmayacağı gibi ikinci içtima gününden üç gün mukaddem cerait-i yevmiyeden lâakal ikisile ilân edilecektir.

Madde 21 — Hey'et-i umumiye; müessislerin rey'i de munzam olmak üzere aynı maksat takip etmek şartile işbu nizamnamenin tadil ve islahına veyahut tefsirine selâhiyettar hey'et-i idarenin doğrudan doğruya hak islah ve tefsiri yoktur.

Madde 22 — Efrad-ı cemiyetten biri veyahut bir kaç her ne sebebe mebnî olursa olsun evvelden hey'et-i idare ve bilâhara hey'et-i umumiye huzurunda izahat vermeksizin hey'et-i idare azalarının bir veya bir kaç aleyhinde hariçte propaganda yapmaktan menedilir. Hey'et-i umumiye huzurunda verdiği izahat makul ve makbul görüldüğü takdirde işbu azalar hey'et-i umumiye kararile hey'et-i idare-

den ihraç edilir. Efraddan her kim olursa olsun işbu maddeye muhalif harekette bulunduğu takdirde hey'et-i umumiyenin ekseriyet-i ârâ kararile cemiyetten ihraç edilir. Ve işbu ihraç kararı esbab-ı mucibesile gazetelerle ilân edilir.

9'uncu maddeye zeyildir:

Hey'et-i idare; her sene Eylül iptidasında hey'et-i umumiyenin ekseriyet-i ârâsile ve bir sene müddetle intihap olunur. İstifa veya süver-i saire ile münhal vukuunda bakiye müddetli ikmâl etmek üzere hey'et-i umumiye meyanından hey'et-i idarece tefrik ve intihap olunur.

12/Teş. Evvel./336

Mehmet Ali

XXI
TEÂLÎ-İ İSLÂM CEMİYETİ
(Eski Cemiyet-i Müderrisin)

KURULUŞ TARİHİ: 19 Şubat 1335 (1919)

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: *İstanbul, Süleymaniye Elmaruf mahallesi, Kirazlı Mescit sokağı, No. 17*

KURUCULARI VE YÖNETİCİLERİ (İDARE HEY'ET-İ)¹ Reis-i evvel: *İskilipli Hoca Âtîf Efendi (Darülhilâfet-i aliyye, İptida-i Dâhil Medresesi Müdür-i umumisi)*². Reis-i sâni: *Konyalı Hoca Atîf Efendi (Darülhilâfet-i aliyye Sahn Medresesi edebiyat-ı arabiye müderrisi)*³. Kâtib-i umumî: *Bergamalı Hoca Mehmet Zeki Efendi (Darülhilâfet-i aliyye Süleymaniye Medresesi Tarih-i Edyan müderrisi)*⁴. Öteki üyeler: (*Darülhilâfet-i aliyye'den*): *Erzincanlı Hasan Efendi (Tarih-i Umumi müderrisi), İstanbullu Şerefettin Efendi (Sahn Medresesi Edebiyat-ı Arabiye müderrisi), Manisalı Hayrettin Efendi (İptida-i Dâhil Medresesi İngilizce müderrisi), Tahirülmevlevî Bey (İptida-i Dâhil Medresesi Tarih-i Osmani müderrisi), Seydişehirli Hasan Fehmi Efendi (Sahn Medresesi Usul-ü Fıkh müderrisi), Kayserili Şemsettin Efendi (Nişantaşı Sultanisi Arabi muallimi).*

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Kuruluş Sorunları

BİLDİRİSİNDE de açıklandığı gibi, *Teâli-i İslâm Cemiyeti*, önce "Cemiyet-i Müderrisin" (Müderrisler derneği) olarak ku-

¹ Bu isimler, değiştirilen nizamnameden alınmıştır. (bk. s. 386, Belge 1).

² Âtîf Hoca'nın İslâmcılık akımı içindeki yeri için *İslâmcılık Cereyanı* kitabımıza bk., s. 171 - 175.

³ Darülhilâfe, (ya, da, Darülhilâfet-i aliyye) İstanbul'a halifenin oturduğu merkez olması bakımından, verilmiş isimlerden biridir. Medreseler, Osmanlı İmparatorluğunun öğretim ve eğitim kuruluşlarıdır. İptida-i dâhil, orta öğretime eşit bir kademesidir. Sahn medreseleri ise, yüksek öğretim kademesinin adıdır.

⁴ Müderris, Medrese öğretim üyesi anlamındadır ve çeşitli dereceleri vardır.

rulmuştur⁵. Her iki cemiyetin kurucuları da, hemen hemen aynı kişilerdir⁶.

Teâli-i İslâm Cemiyeti, kesin olarak hilâfetçidir. Bu amacını ve çalışma yöntemini Nizamnamesinde göstermiştir. (Bk. s. 386, Belge 1).

Cemiyet'in İslâmcı özelliği, onu milli olmaktan öte, "beynel-müslimin" (müslümanlararası) birlik ve kardeşlik, kısaca ümmetçilik amacına da yönelmiştir (Bk. s. 386, Belge 1).

Mütareke olayları içinde, çeşitli siyasal gelişmeler karşısındaki tutumunu, belgelerle ve demeçlerle açıklamıştır.

2. Örgütlenme ve Çalışma Sorunları

Cemiyet, İstanbul dışında, özellikle Anadolu'da azımsanamıyacak sayıda şube açmıştır⁷ ve Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın paralelinde, ona bağlı bir yan kuruluş gibi çalışmıştır.

Teâli-i İslâm'cular, Hürriyet ve İtilâf'ın iç çekişmelerinin çözümü bağlanmasında etkin rol oynamışlardır. Zâten, eski reisi *Mustafa Sabri Efendi*, Hürriyet ve İtilâf'ın kurucu ve liderlerindedir. (Bk. s. 264) Mütareke döneminde, en fazla kabine sayısına sahip Damat Ferit Paşa kabinelerinde Şeyhülislamlık yapmış, Sadr-ıazam'a vekâlet etmiştir. Tamamen siyasal bir kişi olarak, Miralay Sadık Bey'e karşı cephe alarak, Mutedil Hürriyet ve İtilâf hareketinin başına geçmiştir.

Fırka ile Teâli-i İslâm arasında bağlantıyı sağlayan Mustafa Sabri Efendi, çalışmalarını Cemiyet lokalinde sürdürmüştür ve Cemiyetçe savunulmuştur⁸.

Teâli-i İslâm'cular, örgütsel çalışma plânları yapmışlardır. Eğitimsel amaçları arasında, yeni medreseler ve okullar açmayı öngörmüşlerdir⁹. Sağlık hizmetleri düzenlemişlerdir¹⁰. Camilerde va-

⁵ "Cemiyet-i Müderrisin'in nizamnamesi için bk. *Alemdar*, 1919, Sayı 62 - 1373, s. 2.

⁶ Cemiyet-i Müderrisin'in kurucu ve yöneticileri: Tokatlı *Mustafa Sabri Efendi* (Reis-i evvel), İskillipli *Atıf Efendi* (Reis-i sâni), Ermenaklı *Saffet Efendi* (Kâtib-i Umumi), Azalar: *Eşrefefendi zâde Şevketi*, *Bedlüzzeiman Said* (Kürdi), *Düzceli Zâhit*, *Manisalı Mustafa*, *Seydişehirli Hasan Fehmi*, *Âsitaneli Abdullah*, *Sinoplu Mehmet Emin Efendiler* (*Alemdar*, 20 Şubat 1919).

⁷ Cemiyet'in bildirisine göre açılan şubeleri: Tekirdağı, Isparta, İskilip, Kastamonu, Çal, Manisa, Eskişehir, Bursa, Çorum, Ödemiş, Konya, Uşak, Merzifon, Çankırı, Yenişehir, Afyonkarahisar, Kütahya, Bolu (*Alemdar*, 24 Kânun-ı evvel 1919, s. 3).

⁸ *Alemdar*, 25 Teşrin-i sani 1919, s. 2.

⁹ *Alemdar*, 4 Ağustos 1919, s. 3.

¹⁰ Dr. *Kadri ve Vassaf Beylerin hasta muayene edecekleri haberi* (*Alemdar*, aynı sayı, s. 3).

azlar, ve öğüt verici konuşmalar programlamışlardır¹¹. **Yayın çalışmalarına da önem vermişlerdir**¹².

İlmiye sınıfının ünlü isimlerini toplamış olan Cemiyet, belirttiğimiz gibi, tamamen siyasal bir nitelik taşımıştır ve siyasal hayat içinde, Vahdettin ve Hürriyet ve İtilâf çizgisinde, dinsel bir baskı grubu niteliğiyle eyleme geçmiştir. Bu tutumunu belgelerle kanıtlamıştır.

Siyasal hayattaki yerinin doğal sonucu olarak, Teâli-i İslâm-cılar, İttihatçı ve Müdafaa-i Hukukçuların düşmanları olmuşlardır. Bu cepheleşmelerini iki "Beyanname" yayınlamışlardır.

Teâli-i İslâm'cılara göre, İttihat ve Terakki, "oniki yıl önce ortaya çıkmış bir "bid'at"tir (dinsel sapmadır). Bu fırka, Selânik dönmeleriyle, "aslı, nesli, mezhebi" belirsiz "türediler"den oluşmuştur. İttihatçılar, 31 Mart Olayı'nı çıkararak, Sultan Abdülhamid'i ve milleti aldatmışlardı. Yıldız Sarayını —Harem bölümü ile— Bulgar eşkıyasıyla beraber yağma etmişlerdir. Bundan halkın çoğunluğu sorumludur, çünkü İttihatçıları defetmemiştir. Teâli-i İslâm Cemiyeti bildirimlerinde İttihatçıları, çelişkili biçimde tanımlamışlardır: "Muharebe olur, harbi çıkarmıyan her sınıf halk kayba uğrar, cidden azalır, fakat İttihatçılar, sanki eskisinden fazla çoğalır. Bu hal gözbağcı İttihatçılara mahsus bir sihirdir".

İttihatçıları bu biçimde kamuoyuna tanıttıktan sonra, Teâli-i İslâm Cemiyeti, "Mustafa Kemal ve Kuva-yı Milliye maskaraları"nı, onların devamı saymışlardır. Bu "eşkiya"ların, Yunanlılar önünde kaçarken, kendilerine ne hakla "Kuva-yı Milliye" adını verdikleri sorulmalıdır. Teâli-i İslâm'cılar, ilk beyannamelerini, şu uyarı ile bitirmişlerdir: "*Allahını, Peygamberini ve Padişahını seven, bu tarafa gelsin*"¹³.

Bu tutumlarına rağmen, Teâli-i İslâm Cemiyetinin Konya şu-

¹¹ Alemdar, aynı sayı, s. 3.

¹² Kur'anı herekesiz okumak için bir elifbe (alfabe), ilm-i hal, İslâm Tarihi gibi üç tür kitabın baskıda olduğu bildirilmiştir (Alemdar, 24 Teşrin-i sani 1919, s. 3).

¹³ Cemiyetin her iki bildirisi "Anadolu'nun muhterem ve mâsum ahalisi! Teâli-i İslâm Cemiyeti'nin işbu beyannamesini nazarı dikkat ve ibretle okuyunuz!" başlıklı bir broşürde yayınlanmıştır. Broşürde, bildirilerden önce, 5 Nisan 1336 (1920) tarihli Vahdettin'in Hatt-ı Hümayunu, Damat Ferit hükümetinin beyannamesi ve Dürrizade'nin Fetvası da vardır. Biz bu fikirleri 1. Beyannameden özetledik. (Bu konuda bk. s. 387, 392, Belge 2 ve 3).

besi, 1920 T.B.M.M. seçimlerine katılmak istemiştir. Mustafa Kemal Paşa bunda bir sakınca görmemiştir¹⁴.

Cemiyetin ikinci bildirisi halkın ve köylülerin anlamakta çok zorluk çekeceği ağdalı bir üslupla yazılmıştır. Bu bildiriyle, Cemiyetin daha çok aydınlara ve bürokratlara yöneldiği görülmektedir. Bildiri, Meşrutiyet'in İslâmcılık akımına, bazı özellikler getirmektedir. Önce, İslâmın ılımlılıktan yana olduğu, tüm fikir akımlarının "ortasında" olduğu belirtilmektedir. İhtilâl, yalancı (kâzib) bir unvan ardındaki Kuva-yı Milliyeci bir yoldur.

Teâli-i İslâmcular, Yunanlılar dâhil olmak üzere, İngilizleri ön plânda tuttuğu için, İslâmcı görüşü Batı ile senteze bağlamışlardır. Galip silâhların arkasında câhilce bir cesaret değil, uygarlık dehası vardır. İslâmiyetle o dehâyı birleştirmek, bugünün en gerekli ödevidir. Bu bakımdan, hükümete itaat büyük görev-dir¹⁵.

Cemiyetin Sonu

1920 yılı sonrasında, Cemiyet'ten pek söz edilmemiştir. Mütarekenin siyasal dalgalanmaları arasında Teâli-i İslâm'cılar, ancak, Hürriyet ve İtilâf topluluğu içinde görülmüşlerdir.

Cumhuriyet'in üçüncü yılında (1925), Ankara İstiklâl Mahkemesi, başta reis olmak üzere, Cemiyet'in bir kısım üyelerini yargılamıştır. İskilipli Âtîf Hoca, idama mahkûm edilmiştir. Ötekî üyeler beraat etmişlerdir.

¹⁴ HTVD, No: 661.

¹⁵ Bu fikirler de ikinci beyanname'den özetlenmiştir. (Bk. s. 392, Belge 3).

B. TEÂLÎ-İ İSLÂM CEMİYETİ'NE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Cemiyet-i Müderrisin'in yeni ismi

Nizamnamenin değiştirilmiş şekli*

Madde 1 — Esâsat-ı İslâmiyeye mutekit zevattan mürekkep olmak üzere (Teâli-i İslâm Cemiyeti) unvanıyla bir cemiyet teşekkül etmiştir.

Madde 2 — Cemiyetin maksadı:

(a) Risâl-i adide ile hakayık-i deniyei müslümanların ruhlarına ifada, terbiye ve âdâb-ı islâmiyeyi tâlim, şair ve âsâr-ı islâmiyeyi muhafaza etmek.

(b) Ulûm-u şer'iyeye bihakkın vâkif ve fûnun-u saireden zamanın ihtiyacıyla mütenasip malûmatı haliz ve ahlâk-ı nebevîye ile mütehallik âlim-i dinî yetiştirmeye ve herkes için bilinmesi zarurî olan ulûm-u dinîye ve malûmat-ı sâire ile ahlâk-ı fâzıla-i islâmiyeyi efrad-ı müslimin meyanında neşrû tamime sarf-ı mesal eylemek.

(c) Beynelmüslimin revabıt-ı uhuvvetin takviyesiyle tesanüt ve tekâfül-ü içtimainin inkişafına çalışmak.

(d) Efrad-ı müslimin arasında ferdi ve içtimai teşebbûsat-ı iktisâdiyenin inkişafına sây-ü gayret etmek.

(h) Efrad-ı müslüminden işsiz olanlara kabiliyetlerine göre iş bulmaya çalışmak ve düçâr-ı zaruret olanlara mümkün mertebe yardım etmek.

(v) Küül, kumar, fuşş gibi efrad-ı sefalete, heyet-i içtimaiyeyi terreddi ve inhitata sevkeyleyen muzur şeylerin men'i esbabına tevesül etmektir.

Madde 3 — Cemiyet bilcümle muamelâtında ifrat ve tefritten mücanebetle mutedilâne bir meslek takip eder.

Madde 4 — Cemiyet kâffe-i hukukunu muhafaza ve istihdaf eylediği makasid-ı âliyei takip etmekle beraber fırkacılık âmâlîne hizmet etmeyecektir. Şu kadar ki efradın kanaatleri dairesinde fırak-ı siyasiyeye intisaplarında beis yoktur.

Yeni Hey'et-i İdare:

Reisievvel: Darülhilâfetülâliyye İptida-i dahil medresesi müdiri umumisi İskilipli Mehmet Âtîf Efendi,

* Kaynak: İkdâm, 25 Teşrin-i sanî 1335, s. 3.

Reis-i sâni: Darülhilâfetülalîyye Sahn medresesi edebiyat-ı arabiyye müderrisi Konyalı Abdullah Atıf Efendi,

Kâtib-i umumi: Darülhilâfetülalîyye Süleymaniye medresesi tarih-i edyan müderrisi Bergamalı Mehmet Zeki Efendi,

Aza: Darülhilâfetülalîyye iptida-i dâhil medresesi tarih-i umumi müderrisi Erzincanlı Hasan Efendi.

Aza: Darülhilâfetülalîyye sahn medresesi edebiyat-ı Arabiye müderrisi İstanbullu Şerefettin Efendi,

Aza: Darülhilâfetülalîyye iptida-i dahil medresesi İngilizce müderrisi Mânîsalı Hayrettin Efendi,

Aza: Darülhilâfetülalîyye iptida-i dahil medresesi tarihi Osmanî müderrisi Tahrülmevlevî Bey

Aza: Nişantaşı Sultanîsî Arabî muallimi Kayserilî Şemsettin Efendi,

Aza: Darülhilâfetülalîyye sahn medresesi usul-ü fikh müderrisi Seydişehri Hasan Fehmi Efendi.

BELGE 2

Teali-i İslâm Cemiyetinin Birinci Beyannamesi*

ANADOLU'

nun muhterem ve masum ahalsi!

TEALİ-İ İSLÂM

Cemiyetinin işbu beyannamesini nazarı dikkat ve ehenmiyetle okuyunuz!

Ey Anadolu'nun masum ve mazlum ahalsi!

Bir zamanlar ne kadar şen ve bahtiyar idiniz. Hemen hepimiz ço-
luğunuz ve çoğunuzun yanında, tarlalarınızın, bağlarınızın başı
ucunda, çiftinizle, çubuğunuzla uğraşıp vaktinizi hoş geçirmeye ça-
lışır idiniz. Bir müddetten beri size ne oldu? Niçin öyle boynunuz bü-
kük tıpkı bir yetim gibi mahzun duruyorsunuz? Hakkınız var. Çün-
kü kiminiz yerinizden yurdunuzdan malü menalinizden, kiminiz ço-
luğunuzdan çoğunuzdan oldunuz. Vaktiyle gürül gürül tüten ocak-

* Kaynak: TİTE Arşivi.

ların şimdî söndü ve her akşam tarladan gelirken keyifli keyifli türkü söyleyen babalarının ve yavrularının şimdî öldü. Acaba şu halin neden ileri geldiğini biliyor musunuz; şüphesiz ki bazıların bilirdi fakat içinizde bilmeyenler de bulunur. Bunun için cümlemizin yani aziz milletimizin ve mukaddes vatanımızın bir vakitten beri başına gelen belâların ve taundan beter olan âfetlerin esbabını size biraz anlatalım:

Oniki sene evvel "İttihat ve Terakki" namıyla memleketimizde bir bid'at çıktı. Selânik dönmeleriyle aslî nesli ve mezhep ve meşrebi belirsiz ecnası muhtelif türedilerden mürekkep olan bu cemiyet: istibdadı kaldıracak, meşrutiyet ve hürriyet getireceğiz, hükûmet ahalîye zulmetmeyecek, halk rahat edecek, devletlerin yanında kadrımız, itibarımız yükselecek diye bizi aldattılar. O zamanki padişahımız Sultan Hamid'i de aldattılar. Padişah ile millet baba evlât gibi birbirine ısınacak, yaklaşacak dediler. Arası çok geçmedi, iptida padişahı aldattıkları meydana çıktı. Bir "Otuzbir Mart" desisesiyle Sultan Hamid'i bigayrihak tahtından indirdiler ve sarayını Bulgar eşkiyasıyla birlikte yağma ettiler. Hatta bu eşkiya ile beraber harem-i hümayuna kadar girerek oradaki muhadderat-ı muhteremin üstünü başını aradılar, ziyetlerini soydular. Otuz bu kadar sene makam-ı hilâfet ve saltanatda bulunmuş bir padişahı zışanın kendine ve ailesine karşı reva gördükleri o hakaret bu denilerin nasıl cibilliyetsiz ve hayasız bir eşkiya çetesi olduklarını göstermişti; padişaha yaptıkları muameleden milletin başına neler getireceklerini anlamak güç bir şey değildi. Fakat biz o zaman anlayamadık, Cenabı Hak basiretimizi bağlamıştı. Yine "Otuzbir Mart" hadisesini bahane ederek Selânik'ten İstanbul'a gelen düzme Hareket Ordusu yani İttihat çetesi payitahttaki asker neferlerini, zavallı vatan kuzularını din hâdimleri olan talebe-i ulûmu, ulemayı sokak ortalarında süngülemişler ve birçok mazlumları darağacına asmışlar ve Fatih camii şerifine kurşun yağdırmışlardır. O vakalardan da bu heriflerin maksat ve mahiyetlerini anlamak lâzım gelirdi. Fakat yine anlayamadık. O günden sonra bu eşkiya devleti Osmaniyenin idaresini ellerine aldılar. Elleri geçirdikleri devlet ve saltanat-ı Osmaniyenin hududu Bağdat, Basra, Hicaz, Şam, Halem, Diyarbekir, Musul, Yemen, Erzurum, İzmir, Bosna, Arnavutluk, Edirne, Trablusgarp, Rumeli gibi büyük büyük vilâyetleri ve ülkeleri câmi idi. Sonra gaflet ve cehaletleri yüzünden iptida Trablusgarp gibi milyonlarca İslâm memleketini elden çıkardılar. Biraz sonra Arnavutluk'taki dinkardeşlerimize de fena muamele ederek Rumelinin kalesi mesabesinde olan o yerleri karıştırdılar, ateşe verdiler. Bu yüzden kendilerinin de mevkî sarsıldı. Arnavutların gayreti ile ve İstanbul'da çalışan mücahit ve muhalflerin muavenetiyle İttihatçılar devrildi. Gazi Muhtar Paşa ve Kâmil Paşa heyetleri hükûmete geçti. Fakat İttihatçılar el altından çalıştılar. Balkan Harbini ihdas ettiler ve Kâmil Paşa hükûmetini küçük düşürmek için bu muharebede Osmanlı ordusunun içine girerek Allahtan korkmadan ve vatana acımadan bin türlü yalan dolan, hile ve desiselerle İslâm as-

kerlerinin bozulması için çalıştılar. Daha sonra apaçık eşkiya gibi Babâlıylı bastılar, Harbiye nazırı Nâzım Paşa'yı ve sair bigünah devlet memurlarını öldürdüler. Ve tekrar hükûmete geçerek eski zulüm ve şiddetlerini kat kat ziyadesiyle tekrara başladılar. Mahmut Şevket Paşa hadisesi vesilesiyle yine darağaçlarını kurdular. Damad-ı Şehriyari Salih Paşa merhum ile beraber sürü sürü insanları astılar. Vapurlar dolusu binlerce halkı Sinob'a sürdüler. Sözde hürriyet verilen ahâlinin ve efrad-ı milletin ağızlarını kapadılar, kilitlediler. İstediklerini yaptılar ve bir kelime itiraz edeni boğdular, susturdular. Yapılan mebusan intihaplarında sopayla silâhla halkı tehdit ederek ve bazı yerlerde adam öldürerek milletin reyini cebren istediklerine verdirdiler, bu suretle intihab olunan mebuslar da milletin hukukunu müdafaa edecek yerde, İttihatçıların dalkavukluğunu yaptılar, hak ve hakikatı ketmettiler, millete söylemediler. Eğer millet, bu gibi intihap esnalarında biraz daha gayrete gelerek İttihatçılara karşı mücahede eden muhaliflerle elele verip de bu zorbaları vaktiyle başından defetmiş olsaydı bugünkü felâketlere maruz olmayacaktı. Maateessüf öyle zamanlarda yalnız muhalifler çalıştı, İttihatçıların cebir ve cevrine göğüs gerdi, fakat milletten hakkıyla yardım göremeyen o bir avuç erbab-ı hamiyet ve muhalefet ordununun bir kısım zabitanına istinad eden İttihatçılarla başa çıkamadı; kahroldu, perişan oldu ve o zavallılar vaktiyle İttihatçıların ne kadar muzır ve muhlık bir mahlûk olduğunu anlamak üzere her türlü belâlara maruz olurken beri tarafta milletin ekseriyeti seyirci gibi duruyor ve güya: bize dokunmayan yılan bin sene yaşasın der gibi aldırımıyordu. Harbi umumî ihdas olunup da harb ve açlık sebebiyle her evden bir ölü çıkmaya başladığı gün millet ve memleket vaktiyle İttihatçılarla çarpışan mücahitlere yardım etmemesini cezasını reyelayn müşahade etti, fakat iş şten geçmişti.

Filhakıka İttihat ve Terakkinin kıpkızıl cahil ve kanlı elleriyle, bütün dünya için bir tehlike olan o Harbi Umumiye istemeye istemeye sürüklendiğimiz zaman, millet ve memleketimiz için kıyamet kopmuştu. Bu muharebeye karışmayıp uzakta durmak eslem ve elzem iken Almanların teşviki ve Enver ve Talât gibi çılgınların delâletleriyle kendimizi öyle bir tehlike-i uzmaya ilka ettik; bütün dünya ve bütün âlem-i İslâm bizi ayıpladı, artık bizim işimiz daha o gün bitmişti. Koskoca saltanat-ı Osmaniye beş on serserinin keyif ve arzusunda fedâ edilmişti. Artık hudutta ve muhtelif cephelerde milyonlarca evlâd-ı vatan su yerine kırılıyordu. Halbuki bu kadar fedakârlığa rağmen İngiliz ve Fransız gibi muazzam ve muntazam devletlere karşı bu muharebede katiyen bizim için kazanmak ihtimali yoktu. Bir taraftan da meydan-ı harblerdeki zayıflığımız kadar ve belki daha fazla olarak ahali açlıktan ve sefaletten zayıflıyordu. Efrad-ı millet bu hal-i felâket ve sefalette kıvranıırken, biçare Anadolu yavruları anababa kuzuları kızgın çöllerde ve karlı dağlarda mihnet ve meşakkat altında aç ve susuz can verirken İttihatçılar İstanbul'da ve tehlikeden uzak yerlerde zevkü sefa ile vakit geçiriyor, istediği gibi yi-

yor, içiyor, yüz milyonlarca lira borca soktuğu hazine-i milletten, beytülmal-i müsliminden, nafaka-i masuminden para alıyor, zengin olmaya çalışıyor ve milletin halı pürmelâliyle adeta istihza ediyordu.

Çünkü bu herifler, bu hınçoğlu hinler memleketin başına kendi elleriyle getirdikleri her belâda, her muharebede âlemi ölüme teşvik etmek, halkı kırdırarak kendi canlarını beslemek ve evvelkinden daha zinde ve kuvvetli bir mevcudiyetle muharebenin sonuna çıkmak usulünü pek iyi biliyorlardı. Muharebe olur, harbi kendisi çıkarmayan her sınıf halk zayıfla uğrar, cidden azalır; fakat İttihatçılar sanki eskisinden fazla çoğalır. Bu hal gözbağcı İttihatçılara mahsus bir sıhirdir. Harbi umumiden evvelki İttihatçılarla sonrakiler arasında bir mukayese yaparsanız bu dakaika vakıf olursunuz. Bu sır ve sıhrın miftahını da, arzettiğimiz vechle başkalarını harbe ve ölüme sevk ederek kendileri geride yaygara ile vakit geçirmek ve tehlikeden kendilerine iltica ederek kul köle yazılanların adediyile kendi mevcudlarının adedini arttırmak usulünü maharetle idare etmelerinde aramalıdır. Nitekim bu defa da Anadolu'da Mustafa Kemal ve Kuva-yı Milliye maskaraları Yunan askerlerinin önünden namerdane bir surette kaçarken, zavallı saf ve gafil ahali ve askerden cem ettikleri kuvvetleri düşmanla harbe tutuşturarak ve "söz mevkinizde sebat edin, biz şu taraftan onların arkasını çevireceğiz" tarzında yalanlar ve hilelerle savuşup kaçarak zavallı neferlerimizi ve ahalimizi boşboşuna kırdırmak usulünü takip ediyorlar. Bıçare millet! bu yankesicilerin hilelerini, desiselerini hâlâ tamamen anlamamıştır. Yazık, bin kere yazık ki gerek harp içinde ve gerek mütarekeden sonra memleket bunların fitne ve fesadı uğruna milyonlarca evlâdını telef ediyor da Talât, Enver, Cemal, Mustafa Kemal ve sair gibi beş on şakinin vücudunu ortadan kaldırmak için icap eden küçük fedakârlığı göze alıramayarak memleketi ve kendilerini ebedi tehlikeden kurtarmak ve selâmete çıkarmak tarikini idrak edemedi ve hâlâ da edemiyor! Millet Meşrutiyeti kabul ettiği zaman bunun ahkâmını ve Kanun-ı Esasisini kendi muhafaza edecek ve hukukunu zorbalara ve yalancılara, dolandırıcılara kaptırmamak üzere kendisi olanca kuvvetiyle ve bütün azım ve dikkatiyle çalışacaktı: uyumayacak ve yaldızlı sözlere aldanmayacak, mazarrat ve menfaatini bihakkın takdir edecekti.

Halbuki millet hâlâ aldanyor, aldatılıyor, lüzumsuz yere girdiği ve mağlubiyetle çıktığı bir muharebenin ferdasında da aklını başına toplayamıyor! Kendisini hâlâ aldatmağa çalışan heriflere niçin diyemiyor ki: "Ey hainler, ey Allahtan korkmayan ve peygamberden haya etmeyen mahlûklar, muharebe ettiniz, başımızı bin türlü belâlara soktunuz, mağlup oldunuz, bizi de o yolda mahv ve perişan ettiniz, devletlere karşı "mağlûp olduk" dediniz mütareke imzaladınız, silâhlarımızı, boğazlarımızı, payitahtımızı teslim ettiniz. Şimdi neye tekrar, gücünüz yetmediğini ikrar ve imza ettiğiniz devletleri yeniden kırdırarak üzerimize husumet ve gazaplarını davet etmekten ve istilâ olunmayan bakiye-i memleketimizi de istilâ ettirmekten

başka bir faldesi olmayacak surette mecnunane hareketlere kalkışı-
yor ve bizi de eskisi gibi boşuboşuna kırdırıyorsunuz?!

İngilizleri kızdırdınız, üzerimize Yunanlıları musallat ettiler. Harbde mağlup olduktan sonra uslu oturmak ve mağlubiyetin neta-
yicine katlanarak telâfisini sabrû sükûn ve aklû tedbir daresinde
izale etmekten başka çare var mıdır? Yunanlılarla harbe tutuşu-
yor, sonra da bir taraftan kaçıyor ve bir taraftan şöyle mukavemet
ettik, böyle zayılat verdirdik gibi yalanlarla halkı iğfale çalışıyorusu-
nuz! Düşünmüyorsunuz ki Yunanlılara fazla zayılat verdirmek bile
bundan sonra bizim için hayırlı ve menfaatli bir şey olmaz: hudane-
gerde sizin yalanlarınızı şahit tutarak işgal ettiği memleketimizde:
"bu kadar kan döküm ve şöyle fedakârlık ettim, böyle emek çek-
tim" diyerek hakk-ı feth davasına kalkar! Hem sizler ey yalancı ve
deni şakiller! Kendi milletimize karşı ecnebi milletlerden hiçbirinin
yapmadığı şekavet ve şenatleri irtikâp edip dururken milleti, eşra-
fı memleketi, ulemayı asıp keserek mallarını yağma ederken kendi-
nize ne hakla, ne yüzle, ne utanmazlıkla Kuva-yı Milliye namını ve-
riyorsunuz? Milleti öldürerek, mahvederek hukuk-ı milleti müdafaa
edeceksiniz öyle mi? Utanmaz hainler, artık yetişir, yakamızı bira-
kın: Cenabı Hakk'ın gazap ve lâneti sizin üzerine olsun!"

Şimdi sulh imzalandı Kuva-yı Milliye belâsının tevlit ettiği mec-
buriyetle galip devletlere karşı yenîden taahhüt altına girdik. Dev-
letler şimdi bize: "Eğer Anadolu'da Kuva-yı Milliye isyanını devam
ettirir ve bastırmazsanız İstanbul'u da elinizden alacağız" diyorlar.
Kuva-yı Milliye eşkiyası ise İstanbul'u da elimizden çıkarmak ve
memlekete son hizmet şeklinde son ihanetlerini de yapmak için ça-
lışıyorlar.

Ey Anadolu'nun mazlum ve muhterem ahalsi!

İyi biliniz ve emin olunuz ki bu hal böyle devam edemez ve
memleketin her saçağına ve her bucağına sarmış olan bu ateş-i vah-
şet ve şekavet böyle sürüp gidemez! vaktimiz pek daraldı; ve bu âsî-
lerin, bağîlerin, şekavetlerinden, cinayetlerinden halk bunaldı kaldı.
Eğer bu ateşi kendi kendimize söndüremeyecek ve Anadolu'da asa-
yişi temin ile biçare vatandaşlarımıza refah ve huzur vermeyecek
olur ise galip devletler tarafından bildirildiği veçhile payitahtımız-
dan, sevgili İstanbul'umuzdan mahrum edileceğimiz gibi Anadolu'
nun da ecnebler tarafından istilâ olunacağı şüphesizdir. Binaena-
leyh bu bağîleri, bu âsîleri mümkün olduğu kadar az zaman zarfın-
da tedip ve tenkil etmek cümlemiz için bir farizedir. Balâda münde-
riç resmî ve kat'i vesikalardan anlayacağınız veçhile İstanbul ahalsi
ve hükümet-i merkezîye nasıl vahim ve elim dakikalar yaşamakta ol-
duğumuzu nazarı dikkate alarak kemal-i azmü ciddiyetle lâzım gelen
tedabire tevessül etmiş olduğunu size bildiririz; ve haber aldığımız
göre halife-i zîşanımız ve sevgili hakanımız efendimiz hazretlerinin
de âsîleri tedip etmek ve sizin rahatınızı ve saadetinizi temin eyle-
mek için cem edilecek kuvvetin başında olarak bizzat oralara gele-
ceklerini sizlere tebşir ederiz. Hazır olunuz! ve bu hainlerden, bu

canilerden vatani kurtarmak için size düşen vazifeyi ifada kusur etmeyiniz.

Ey kahraman askerler!

Harb senelerinde sizi cephe sürükleyen ve aç susuz süründüren ve din kardeşlerinizin, hemşehrilerinizin beyhude yere ölmelelerine sebebiyet veren birkaç kişi arasında Mustafa Kemal, Ali Fuat, Bekir Sami gibi zâlimler de var idi! İşte bu hainlerin harb cephesi haricinde kalmış olan efradı ailenize kanlı elleriyle ne kadar fecayil irtikâb etmiş olduklarını harbden avdetinizi müteakib gördünüz! Bugün yine o şakiler, bağilerdir ki elleri bir takım yetimlerin, dul kadınların kanlarına mülemma olduğu halde kalbgâhınıza soku-larak sizi mahvetmek ve evlâd ve ayalınızı yetim ve dul bırakmak ve servet ve saadetinizi külliye çalmak için şeytanın dahi hatırına gelmeyen hiyle ve desayisi irtikâb ediyorlar. Siz bu zalimlerin cinayetlerine daha ne kadar göz yumacaksınız? Elinize aldığınız fetva-i şerif ki Allahın emridir, okuduğunuz hatt-ı münif ki halifemizin, padişahımızın bir fermanıdır, siz Allahın emrine halifenin fermanına ittibaen bu canileri, bu katil canavarları daha ziyade yaşatmamakla memur ve mükellefsiniz. Şu alçaklar ve hempaları bu cinayetleri hep sizin sayenizde yapıyor; bunları vücudlarını külliye dünyadan kaldırmak beşeriyet için, müslümanlık için bir farz olmuştur.

Memleketin başına bu kadar felâket getirmiş olan bu hainler daha yaşatılacak mı? Siz daha ne kadar böyle gafletle bunların gayri meşru emirlerine ittiba edeceksiniz? Korkuyoruz ki sizin bu aklınız, bu gafletiniz körtükörüne hainlere itaatınız daha pek çok mescitlerimizi ve mabetlerimizi harab eyleyecektir!

Askerler! bu kadar uyuduğunuz artık yeter, bu zalimlere âlet olduğunuz artık kifayet eyler!

Padişahımız halifemiz efendimiz hazretlerinin merhamet ve şefkat kucağı size açılmıştır. Hepiniz koşunuz, geliniz dünya ve ahiret saadetini ihraz ediniz: işte size ihtar eyliyoruz, Allahını, peygamberini ve padişahını seven bu tarafa gelsin!

BELGE 3

Teali-i İslâm Cemiyeti'nin İkinci Beyannamesi

Vücut ve hayat demek lâsuuri veya şuuri diğer bir vazife ifası demek olduğu için hilkatte hiçbir mevcut, hiçbir uzuv yoktur ki bir vazifesi bulunmasın. Vazifesi hitam bulmuş ve aheng-i kâinatta kendisine hiçbir ihtiyaç kalmamış olan mevcudiyetler mahkûmu inkırazdırlar. Kâinatın en mühim bir tabakasını teşkil eden insanlarda ise bu hakikat daha bariz bir surette müncelidir. Fertler gibi sınıf, cemaat, millet, devlet mefhumlarının masadakı olan bütün cemiyetlerin dahi hayat ve bekaları ifasına namzet buldukları vazifenin kıymet ve ehemmiyetiyle mütenasibdir. Ruy-ı arz vazifesini bihakkin idrak ve icra eden insanlar demek olan erbab-ı salâha mev'uddur.

Yalnız mazinin mirasını istihlâk etmek, eslâf-ı ahyarın temasli-mesalleri olan hazain-i irsiyeyi tahlilhane-i teşehhîde eritmek sev-dasından başka emel taşımayanlar cihanın mastaba-i sefaletinde sür-rüne sürüne can verirler ve halefleri olmak bedbahtlığında bulunan-ların da ilelebed lânetlerine mazhar olurlar.

Binaenaleyh —gerek fert olsun gerek cemaat— insanlar, hayat ve bekaya istihkaklarını anlayabilmek için evveleminde icrasına müvek-kil olacakları bir vazifeyi idrak ve o vazifenin kıymet ve ehemmiye-tini daima muvazene ve muhakeme etmek mecburiyetindedirler.

Bugün devlet-i allye-i Osmanîye ve bünye-i hilâfeti seniye-i İslâmiye'nin hevlengiz bir tarraka-i dehşet füzud ile zelzeledâr oldu-ğunu görmekten mütevellit bir raşe ve irticac içinde kalan Osmanlılar şu hengâm-ı ızdırapta kendilerinin hikmet-i mevcudiyet ve bekaları olabilecek olan vazife-i medenîye ve siyasiyelerini güzelce idrak ve tesbit edemezlerse hudanegerde:

"İnne yeşa yezhebühüküm eyyühennas veyete biahirin"

hitab-ı kibriyasının piş-i celâlide eriyip gideceklerine kani olmalıdır-lar. Âlemde hukuk ve hürriyeti beşeriyenin kudsiyetini tesbit ede-rek hayat-ı insanîyede bir madelet-i fazıla-i içtimaiye ve yeryüzünde bir selâmet-i âmme-i şamile tesis etmek üzere doğmuş olan mühr-i münir-i İslâm gaye-i manevîyesine ermiş ve inkişafını ikmal ve it-mam etmiş değildir. Vazife-i İslâmî yalnız kılıç kullanmak zanne-denler çok yanlışlardır. İslâmın şu kimyahane-i hayatta daha bü-yük ve daha mukaddes vazifeleri vardır. İslâm dininin tebliğ ve tahmil eylediği gaye-i allyeye, salâh ve felâh-ı beşer emelinin tecelli-i kâmil ve şamiline pek ziyade ihtiyaç ve istidat göstermekte bulunan ve hayretengiz tekallübatıyla mesut bir muvazene-i içtimaiye peşinde koştuğu anlaşılan şu asr-ı inkılâpta istikbalin neşe-i muvafakiyetini ruhunda taşıyabilecek sevimli bir âmil-i medenî olmak vazifesiyle mükelleftir; ve bu vazifesini idrak edebilmek için bir hay-li esbaba da maliktir.

Malûm olmak lâzım geldiği vechile din-i İslâm her hususta itidal esasına müsteniddir. İslâm ümmeti vasattır: âlemde ne kadar efkâr ve mesalik-i mütehalife varsa her ikisinin kader-i müştereki olan had-i vasata ibtina eyler. İstikbalin ruy-i zeminde ne ulüvvü mutlak ne de gazez-i fesad takip etmeyen insanlara mevud olduğunu bilen İslâmın ifrat ve tefrit ile işi olamaz. İslâm ne ümidin mağruru ne de yelsin mağlubu olur.

İşte Osmanlılar bu vazife-i İslâmiye ve medenîlerini eda edebil-mek için evvel emirde vatanlarının selmü sükûnuna, anasırı fesad ve ihtilâlden tathiriyle birçok mesaf-i diniye ve medenîye iktihâmına her zamandan ziyade mecbur bulduklarını idrak eylemelidirler.

Bugün timsal-i hilâfet-i İslâmiye olan devlet-i allye-i Osmanîye'nin velvele-i izmihlâli ile dilhıraş olmak talihsizliğinde bulunuyorlarsa bunun sebebini herşeyden evvel vazifelerini idrak ve takip edeme-mekten mütevellit olan günahlarında aramak lâzım gelir.

Tarih bize gösteriyor ki, hicret-i seniye'nin altıncı ve yedinci asır-

larında hilâfet-i İslâmiye bir taraftan Cengizlerin diğer taraftan ehli salibin silâhı taaaruzu altında munkarız olmuştu. O zaman bu iki cereyanı muharib ahlâken, ilmen serveten hasılı medeniyeten İslâmın madununda idiler. O zaman müslümanlar arazilerinin vüsâti, anasır-ı maneviy ve tabiiyelerinin tenevvüü ile mütenasip bir idare-i muntazama, bir siyaset-i müterakkiye tatbik edecek derecede ifa-yı vazife edemediler. Tefevvuk-u medeniyeleri, sukut-u siyasiyelerine mani olamadı. Haşin ve gallız, mutaassıp ve müntakım iki tufanı istilânın hücumat-ı tahripkârisi önünde tarûmar oldular. Fakat bu galipler aynı zamanda müessese-i İslâmın ruh ve maneviyeti karşısında itiraf-ı mağlubiyetten de azade kalamadı. Mağlubiyet ve izmihlâlinden sonra bile rûçhan-ı manevisini kaybetmeyen İslâmın o sırada en büyük kusuru silâhına arız olan zaaftan neşet ettiği anlaşıldı. Bu esnada idi ki Osmanlılar bu silâhı tekeffül eden bir kahraman olarak zuhur ettiler. Beyza-i İslâmın müdafaası vazifesi devlet-i Osmaniyeye vücut veren bir hikmet-i hilkat oldu. Bu suretle Osmanlılar meydan-ı gazaya atıldılar, tarih-i beşere yeni bir karn ilâve ettiler! Hazreti peygamberin müslümanlara telkin buyurduğu mefkûre-i fütuhatin müntehası feth-i Kostantiniye idi. Müslümanların meva-idi mahsusa-i diniyesinden bulunan İstanbul'un fethi İslâmın vazife-i müsellehasını gayesine erişirmiş oluyordu. Vakta ki Selim-i evvel yediyile hilâfet-i İslâmiye emanet-i kübrası cayı selâmetini buldu, artık vazife-i İslâmiye cihad-ı asgardan cihad-ı ekbere yani kılıçtan kaleme intikal etmek lâzım geliyordu. Vazife-i İslâm muharebe meydanlarından ziyade medeniyet fezalarında taharri olunmak, kılıçlar nüfuzlarını kalemlere fikirlere tevdi eylemek iktiza ediyordu. Mütemediyen ıslahat-ı dahiliye ve tekemmülât-ı medeniyeye uğraşacak, afak ile enfüsün, ruhiyat ile cismaniyetin hemnisabı terakki olmasına itina edilerek dîn-i İslâmın gaye-i asliyesi olan ma-delet-i fazıla-i içtimaiyenin takririyile saadet-i beşeriyenin teminine sarf-ı makderet olunacak zaman gelmişti.

Vazifenin bu tahavvülü gereği gibi idrak olunamamış olmalı ki Osmanlılar bu güne kadar vazife-i müsellehanın dalma rûçhanı his-sini taşıyor gibi göründüler ve binnetice bir gün geldi ki âlem-i İslâm garbin sebk-i medeni ve siyasini kabul etmek mecburiyetinde kaldı. Bir iki asırdan beri mukadderat-ı devlet bu sebk-in taht-ı tesirinde çalkalandı durdu.

Nihayet üçyüz yirmidört inkılâbından sonra zimam-ı hükümeti ele alarak tal-i devlet ile oynamaya başlayanlar semend-i devleti büsbütün makûs bir hedefe sevk ettiler; İslâmı ruh ve maneviyet-i asliyesinden çıkarmak için vesait-i teşviş ve ihtilâle germi verdiler; gaye ve mekasid-i İslâmiyenin aleyhine dinamit yakıp bomba atmak istediler; ruh ve maneviyet-i İslâmı müdafaa için değil belki yıkıp yakmak için milleti harpten harbe sürüklediler; Harbi Umumiye de karıştılar; cihad ilânı müralligine kadar cüret gösterdiler ve memleketi bugünkü akibet-i ellimeye getirdiler; bütün mesalib-i mesuliyeti de duş-ı ümmete tahmil eylemek istediler; âlemde hak, namus, fazilet için ya-

şamak ve bu gayeye hizmet için ölmek şiarıyla tanınmış olan müslümanları bûleva-i mağlubiyetin yanında bir de şeyn-i ihtiras ve fesad ile şalbedâr etmek hiyanetini irtikâp ettiler.

Mütarekenin akdinden sonra devletin en zayıf ve en nazık zamanında da mevki-i iktidara gelen hükümetlere tali-i nâsazı mağlubiyetin icap ettiği tarz-ı siyaseti tatbik ettirmemek için her türlü mevani ve müşkülâtı ihdasa çalıştılar; düvel-i galbenin vatan ve milletimiz hakkında hüsn-ü temayülâtını isticlâp edebilecek teşebbûsâtı akılâne ve duredişâneye meydan bırakmamak ve bilâkis dünyayı aleyhimize ılgap etmek için çalıştılar! İzmir hadisesi üzerine hükümetin tuttuğu tarik-i siyasetin muvaffakiyetle semerebahş olmak emarelerini göstermeğe başladığı bir sırada, hükümet ile millet arasına sokulmak istediler; kuva-yı millîye ünvan-ı kâzibi altında hükümete karşı müziç müdahalâta ve vatani daha büyük felâketlere sürükleyecek bağıyü isyanlara kalkıştılar; vahdet-i milleti ihlâl eylediler; memleketi yeni baştan tahrip ettiler; dünyada görülmedik, işitilmedik fecayi ve mezalim ika eylediler; memlekete harici düşmanların yapmak istemeyeceği fenalıkları yaptılar; binnetice şerait-i sulhiyemizin fevkatasavvur bir şekle ifrağına sebep oldular!

Akıbet, devlet iki tehlikeli müthişenin birini ihtiyar etmek mecburiyet-i ellmesinde kaldı: ya muahedenameyi icbar ettiği birçok zayılat ve fedakârlıklara rağmen kabul ve imza ederek İstanbul ve makam-ı hilâfet ile beraber şecere-i devletin kökünü kurtarmak veya imzadan istinkâf ederek tehditlerini ikaa muktedir olan düvel-i muazzamaya karşı tekrar harb serrîştesi vererek devlet ve millet-i Osmanîyeyi el'iyazü billâh büsbütün imha ettirmek şıklarından birini ihtiyar etmek ıztırarında kalan hükümet-i Osmanîye şeriat-ı İslâmîyenin (ehven-i şerreyin ihtiyar olunur) kadesine tevfiikan imza kararını verdi ve elinden geldiği kadar tatbikine azmetti.

Bugün artık asla ıştıbah edilemeyecek mevattandır ki devlet ve milletin menfaat-ı hayatiyesi ve ilk vazifesi, kuva-yı bağıyenin fesadını izale ve memleketin asayişini temin ederek İslâmın icabat-ı haliye ve gaye-i ahlâkiyesiyle mütenasip muntazam ve müstakim bir idare tesisine çalışmak ve bu suretle mazinin hasarını tamir ve istikbalin ümidini tenmiye eylemek ve bundan sonra dide-i basiret ve intibahı açarak millet-i Osmanîye ve ümmet-i İslâmîyenin tekemmülâtı medenîyesine ve saadet-i içtimaiyesine hasr-ı emel ederek, aheng-i beşeriyet ve cemiyet-i milel içinde vazifesinas bir unsur-u faziletkâr olmaya uğraşmaktır.

Şunu iyi bilmek lâzım gelir ki bugünkü galip silâhların arkasında cesaret-i cahilâne değil deha-i medeniyet gizleniyor. Saadet-i Müslîmini temin etmek isteyenler o silâhlardan evvel o dehalarla hem'inan olmak lüzumunu hatırlarından çıkarmamak iktiza eder. İslâmîyetin kalb-i selimini ifsad etmeyen o dehaların sun'ü füsunkârıyla tezyin edebilmek, işte bugünkü vazifemizin en mübremi budur.

Bu vazifenin tatbikinden âlemde öyle bir muvazene-i içtimaiye, öyle bir medeniyet-i fadıla husule gelecektir ki beşeriyet mânâ-yı

saadeti o zaman idrak edecek ve bugün kabirleri hâk-i mezellekte kalmış olan şühedanın ervahı ancak o zaman şâdan olabilecektir.

Böyle bir azm ile istikbali deragaş edebilmek için, şeceresi tayyibe-i devletin urukunu muhafaza ve vatanın bakiyet-üs-süyufunu hüs-nü idare etmek ve âlemi medeniyetin müsafatını celbe çalışmak en âcil vazifemiz olacaktır.

Böyle bir zamanda en büyük âmil-i muvaffakiyet milletin seciye-i necibes ve şime-i diniyesi olabilir. Efrad-ı millet halifelerine, padişahlarına karşı şeran medyun buldukları vazife-i itaati her zamandan ziyade bugün ifa etmeli ve hükümet ile milletin ahengi temin olunmalıdır. Bugüne kadar hükümet maruz olduğu müşkülât içinde bağileri tedip etmek için icap eden vesaitin istihzarı ve teşebbüsatin icrası emrinde kendisinden ümid edilen muvaffakiyeti gösteremedi. Milletin üzerine bu bağilerin tasallutunu henüz izale edemedi.

Fakat sulhün imzasıyla büsbütün kesbi katiyet eden bu vazifenin mübremiyetinde artık tereddüte meydan kalmamıştır. Binaberin istihzar-ı vesait ile meşgul bulunan hükümet-i seniyenin ilk işaretinde kendisine zahir olmak için millet dahi ifa-yı vazife hissini duymalı ve ona göre hazırlanmalı ve erbab-ı bağının tenkili için hasbel istitaa ahdü misak eylemelidir. Vesselâm âlamen et tebeal Hüda.

BELGE 4

Cemiyet'in Bolşevikliği Yorumlayan Bildirisi*

Teâli-i İslâm Cemiyeti'nden

Müslümanlık ve Bolşevizm

Zaman-ı hâzırın erbab-ı tefekkürünü ve mukadderat-ı milletin hâl ve tanzimiyle alâkadar zimamdarlarını herşeyden ziyade işgâle şâyân olan Bolşevizm hakkında ebna-yı beşerin mühim bir kısmının nâzım-ı efkâr ve hissiyatı bulunan İslâmiyetin nokta-i nazarını tesbit ve ilân:

Emr bilmarûf neyha n-el-münkir

Vazifesıyla de mükellef olan cemiyetimizce vacibât-ı umurdan bulunduğu cihetle bu babdaki ahkâm-ı diniyeyi bilhassa Müslümanların ve cihanın enzar-ı ibtisarına arz ediyoruz:

İstinat ettiği nazariye-i esasiye ne olursa olsun tatbikat-ı efrad ve heyetin hakk-ı hayat ve hakk-ı temellükünü ihlâl suretinde tecelli ettikçe, Bolşeviklik ahkâm-ı İslâmiye ile hiçbir vech ve suretle tevfik kabûl etmeyecek derecede hal-ı tebâyün ve taarruzdadır.

* Kaynak: Alemdar, No. 427/2727, 17 Şubat 1336, s. 2.

İslâmiyetin edvar-ı mezhebesinden bugüne kadar hakk-ı temellük ve hayata taarruz demek olan gasb, sirkat, katl-i nûfûs, nehb ü garret, hattâ ismet gibi fezaylı nazar-ı İslâm'da dalma takbih edildiği ve zaman zaman zuhur-u yafta olan bu gibi ahval-i müessife Müslümanlarca ferdut ve meftun görüldüğü gibi kütüb-ü dinîyemiz de bu gibi cerâimin mürtekebilerine tatbik olunacak ahkâm-ı cezaiye ile mâl a mâldir.

XXII TÜRKİYE SOSYALİST FIRKASI¹

KURULUŞ YILI: 20 Şubat 1335 (1919)²

KURULUŞ YERİ ve MERKEZİ: İstanbul, Sirkeci Hocapaşa Hamam Sokağında daire-i mahsus.

KURUCU ve YÖNETİCİLERİ: Hüseyin Hilmi Bey (Reis), Mustafa Fazıl (Çun) Bey, (Kâtib-i Umûmi), Namık Hasan³, Mehmet Ali (Bilgişin) Bey, Hasan Sadi (Birkök) Bey, (Paris'te) Dr. Refik Nevzat Bey, Sadrettin Celâl (Antel) Bey, (Vanlı) Mustafa Kâzım (Kip) Bey, Suphi Nuri (İleri) Bey, Salih Reis (Hamallar Kâhyası), Çopur Rıza (Kiper) Bey, Rasim Şakir Bey (Aksaray Tramvay Deposu Müdürü), Dr. İhsan (Özgen) Bey, Mehmet Nurettin Bey.

¹ Bu parti hakkında, Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar 1908 - 1925 s. 70 - 83'te anlatılanlara ve anılan kaynaklara bakılabilir. Tunçay, iki karıştırma dışında, şimdiye kadar bilinenleri doğru olarak toplanmıştır. Mete Tunçay'ın 3. baskısı bu konuda geniş ve yeterli bir kaynakça vermiş olduğu için, bu eseri kaynak olarak gösterdiğimiz zaman başka eserler zikredilmeyecektir. Bunlar genel kaynakçadan izlenebilir. Burada Fırka yapısı ve eylemlerinin yalnızca ana çizgileri üzerinde durulacaktır.

² Kuruluş haberi basında verilmiştir. Bk. Alenidar 1335, sayı 66 - 1376, s. 2; Söz 1335, sayı 114, s. 2 programını yayınlamıştır. — Meslek (haftalık resimli gazete) Sosyalist Hilmi'nin 1335 yılının 1. günü Sosyalist Fırkası adıyla bir fırka kurduğunu "Amele hareketleri" başlıklı bir yazıda belirtmiştir. — (28 Nisan 1925) — İstanbul Valiliği, Dahiliye Vekâletinin 2/3/939 gün ve Ş. 1. B. 3: 10694 sayılı yazılarına karşılık olarak hazırladığı 27/4/939 gün ve 6733/7454 sayılı bir bildirimde ise, Mondros Mütarekesinden beri İstanbul'da teşekkül eden siyasi derneklerin listesini verirken, TSF'in 22 Şubat 1335'de kurulduğunu belirtmiştir. (Hüsnü Himmetoğlu, Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları, cilt II, s. 53 — Mete Tunçay, A.g.e., s. 70, not 91, s. 298, dipnot 9).

³ Namık Hasan Bey'in kuruculardan olduğu 1920 muaddel (değiştirilmiş) Nizamnamenin 33. maddesinde yazılıdır. (Bk. s. 421, Belge 4).

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. İstanbul'da İşçi Örgütleri ve Eylemleri

MÜTAREKE İstanbul'u, işçi eylemleri bakımından sessiz olmamıştır. Sendikal (sendika olmayan) nitelikteki işçi ve meslek örgütleri, zamanın koşullarına oranla, sayıca azımsanmaz. Sosyal hak istekleri ve grevler de, örgütlenmelere bağlı olarak etkindirler.

Mütareke dönemi işçi kesiminde, hemen her türden örgüte rastlanır. Doğrudan doğruya işçi örgütlerinin sayısı hayli kabardır.⁴ Bunların yanı sıra, lonca türü cemiyetler ve esnaf örgütleri de vardır.⁵

İşçi örgütlerinin yanı sıra toplayıcı yerli⁶ ve uluslararası federasyonlar da göz önünde tutulmalıdır.⁷

⁴ Bu konuda iki ayrı kaynak bize yararlı bilgi vermişlerdir. Bunlardan birisi, Mim Mim Grubu ajanının Ankara'ya gönderdiği "İstanbul İşçi ve Sosyalist Teşkilatları Halihazır Harekâtı" ile ilgili rapordur. 24 Ağustos 1338 (1922) tarihli bu rapor TITE arşivindedir. Bu raporun "Marksist açıdan" kalem alınışı Mete Tunçay'ın da dikkatini çekmiştir (Tunçay, A.g.e., s. 83, not 126) — İkinci kaynak, "Türkiye İşçi ve Sosyalist Fırkası" lideri Dr. Şefik Hüsnü'nün bir demecidir. Demecide "mesleki ve gayri siyasi" ve "siyasi" nitelikte olan örgütler ayırmıştır. Gayri siyasi olanlardan bir bölümü de örnek olarak verilmiştir. (İkdam, 29 Kânun-ı evvel - Aralık - 1335) — Üçüncü sayılabilecek bir kaynak da bu konuda yapılmış bir incelemedir: Oya Sencer, Türkiye'de İşçi Sınıfı, s. 264 - 265. Yazar, 1919 - 1923 yılları arasında kurulmuş olan cemiyetlerin bir listesini vermekle beraber, kaynak göstermemiştir.

⁵ TITE arşivindeki rapor (Bk. not 4), bu tür örgütlere örnek olarak Hamallar (7 - 8 kişi kadar), kayıkçılar (2 bin kişi kadar), mavnacılar (1.000 kişi kadar), ekmekçi ve fırıncı işçileri (4.000 kişi kadar), deniz tahmil ve tahliye işçileri (1100 Rum, 900 Türk işçi = 2000 kişi kadar) cemiyetlerini vermiştir.

⁶ Örneğin "Türkiye Sosyalist Birliği", Girişim halinde İşçi Konfederasyonu, Beynelmille İşçiler İttihadı, Türkiye İşçiler Derneği, Müstaklil Sosyalist Fırkası, Osmanlı Mürettepler Cemiyeti, Ermeni Sosyal Demokrat (Hınçak olacak) Fırkası (TITE arşivi, A.g. rapora göre).

⁷ TITE arşivi, A.g. raporda bazı örnekler verilmiştir: Beynelmille İşçiler İttihadı (Çoğunluğu Türk, pek azı Rum,) 400 kadar işçi İWW endüstriyel sistemine göre çalışmaktadır. 140 kadar merkez üyesinin çoğu Rumdur. Neos Antropos (yeni İnsan anlamına) adlı gazetesi vardır. Adresi: Galata, Mumhane Cad. Gümüş Halkalı Sok. Bu federasyon üç büyük sendikadan oluşmaktadır. Beynel-

Bu iklim içinde ortaya çıkmış olan sosyal nitelikli ve sosyalist partiler de vardır.⁸ Bunların içinde özellikle ikisi, işçi hareketlerini oluşturucu ve düzenleyici bir rol oynamışlardır: "Türkiye Sosyalist Fırkası" ve "Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası" (Bk. s. 493). Ekonomik alanın yabancı kontrolü altında bulunduğu işgal altındaki İstanbul ve yöresinde, bazı işçi dernekleri, tamamen azınlık işçilerinin elindedir.⁹ Ağırlığı önemli olmasa bile bu dönemde yabancı işçi sorunu da vardır.

İşçi-İşveren Diyalogları

İrili ufaklı bu örgütler, önce kendi kuruluşlarının işverenleriyle, zaman zaman sertleşen, diyaloglar kurmuşlardır. Şark Şimendiferleri, Tramvay Şirketi, Haliç Şirketi, Şirket-i Hayriye, İmalât-ı Harbiye'ye bağlı tersane fabrikaları gibi, özel ve kamu kurumlarını dar boğazlara iten işçi örgütleri ve siyasal partiler yalnız bırakılmamışlardır.

Bu şirket ve kurumların çalışmaları kamu düzenini ilgilendirdiği için, işgalci devletlerin komiserleri de işe karışmak zorunluluğunu duymuşlardır.

Otoritesi kalmadığı, kendisi de "ecnebi" kontrolünde olan, hükümetler de, bu eylemler karşısında kayıtsız kalmamışlardır ve bazı sorunlarla ilgilenmişlerdir.

Son olarak, işe, Mim Mim Grubu ajanları aracılığı ile, Ankara da karışmıştır ve eylemleri çok yakından izlemek gereğini duymuştur.

mil Deniz İşçileri İttihadı (1500 kadar üye, çoğunluğu Rum, 300 kadarı Türk); **Bina İnşaatı Beynelmillel İşçiler İttihat Sendikası** 2000'den fazla üyeli, 500 kadarı Rum, 9 şubesi var); **Beynelmillel Sanayi-i Hasebiye** (marangozluk) **İşçileri İttihadı** (çoğunluğu Rum, 250 kadar Türk üyesi vardır.)

⁸ Adı geçen iki büyük partiden başka, Sosyal Demokrat Fırkası, Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası, Müstakıl Amele Fırkası, Müstakıl Sosyalist Fırkası, Mesal Fırkası gibi fırkalardan söz edilmektedir. Bunların bazıları hakkında bilgi yoktur (TİTE arşivi, A.g. rapor 2, 3, 4. isimleri vermiştir).

⁹ Örneğin "Deniz Amele İşçileri Cemiyeti"nin idare heyeti: **Dimitri Sambos** (1. reis), **Anastas Vuzere** (2. reis), **Damiyanidi** (sandık amiri), **Ahmet Giridikos**, **Aleko Zagodas**, **Yorgi Vasil Ayvallyodi** (üye) efendiler — "Dersaadet Debbaghaneleri İntibah-ı Amele Cemiyeti" idare heyeti: **Tanaş Yanköylü** (1. reis), **Ali Efendi** (2. reis), **Kostantinidi Zahareyadis** (kâtib-i umumi), **Kemal Bohor** (kâtib-i hususi), **İshati Bloponsiyos** (veznedar) (BBA, Cemiyetler Dosyası).

Sendika Yasağı Ve Sonrası

Mütareke hükümetleri, sendika yasağını sürdürmüşlerdir. Örneğin, "Şark Şimendiferleri Memurin ve Amele Cemiyeti", tüzüğünde "sendika mahiyetinde (niteliğinde) olduğu anlaşıldığından", kurulmasına izin verilmemiştir¹⁰.

Yine, "Seyr-i Sefain Amele ve Müstahdemleri"nin, memur durumunda oldukları için, hükümete karşı istekte ve baskıda bulunamayacakları da kararlaştırılmıştır¹¹.

Lonca türü bazı cemiyetlerin kurulması da, hükümetçe, sınırlandırılmıştır. Örneğin "ancak hamal ve arabacı ve kayıkçı gibi üyeleri yoğun olan esnaf kategorileri için, İstanbul'da "Encümen-i Emanet" (Belediye Encümeni), taşralarda da belediye meclisleri kararıyla cemiyet kurma izni verileceği, bir tüzük değişikliği ile saptanmıştır¹².

Asıl sorun, işçi "meseleleriyle" uğraşacak uluslararası ilişkiler için özel bir devlet dairesi bulunmayışıdır. Tevfik Paşa hükümeti, 1908'den beri varolan bu boşluğun Dâhiliye Nezaretince doldurulmasını kararlaştırmıştır¹³.

İşçi (zamanın deyimiyle: *Amele*) eylemlerine hedef olan kurumlar, uyuşma girişimlerinden doğan zorluklar karşısında, alınmış bir taktiğe başvurmuşlardır. Kendilerine bağlı ve bağımlı örgütler kurmuşlardır.

"Amele Siyanet (koruma) Cemiyeti" bu amaçla kurulmuştur "Mesai Fırkası" da aynı girişim türündendir.

2. Türkiye Sosyalist Fırkasının Yeniden Kuruluşu

Osmanlı Sosyalist Fırkası kurucusu Hüseyin Hilmi Bey, 1919 yılı başında İstanbul'a döndüğü zaman bu ortamı bulmuştur¹⁴. Eski partisini de yeni adıyla 1919 yılı başında kurmuştur. *Türkiye Sosyalist Fırkası*, 1910-1913 yılları arasında faaliyet gösteren *Osmanlı Sosyalist Fırkası*'nın yeni bir ad, program, bildiri ve tüzükle ortaya çıkması niteliğindedir. Ancak yeni fırka, Osmanlı Sosyalist Fırkasından çok daha etkin bir siyasal güç, "amele" hareketinin gerçek egemeni olma durumunu kollamış-

¹⁰ Alemdar, 9 Mayıs 1337 (1921).

¹¹ Meclis-i Vükelâ Müzakeratına Mahsus Zabıtname, 11 Temmuz 1337 (1921) (BBA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, no. 221).

¹² TV, No: 4157, 9 Mayıs 1337 (1921) (Nizamname 3 Mayıs tarihlidir).

¹³ Meclis-i Vükelâ müzakeratına mahsus zabıtname, 19 Teşrin-i evvel 1338 (Aralık 1922) (BBA Meclis-i Vükelâ Mazbataları No. 224).

¹⁴ Mete Tunçay: Türkiye'de Sol Akımlar, 3. basım s. 66.

tır. Bu etkinliğin asıl gerçekleştiricisi, kuşkusuz Fırka lideri *Hilmi*'dir. "Sosyalist Hilmi" partisiyle bütünleşecektir. Ulaştığı geçici başarılarla güvenerek, partiyi kendi ismi ile bütünleştirecek, yapısına otokratik bir biçim verecektir.

Bu durum, parti içinde bir muhalefet yaratacak, Hilmi ve ekibi düşürülecektir. Hapisane dönüşü, hukuk yolu ile eski yerine yeniden dönen Hilmi Bey, siyasal hayat içindeki etkinliğini yitirecek ve parti, Mim Mim Grubu ajanının raporunda belirttiği gibi, "Hilminin etrafında bir masa ile iskemle" durumuna düşecektir¹⁵.

Fırka Hilmi'nin öldürülmesiyle tarihe karışacaktır. Durum tüzük değişiklikleriyle de anlaşılacaktır.

3. Program ve İdeoloji Sorunları.

1919 Martının ilk yarısında parti programı kamuoyuna sunulmuştur (Bk. s. 412, Belge 1) 28 Nisan - 22 Temmuz 1919 tarihleri arasında, parti organı olan günlük *İdrak* gazetesi programı yayınlamış¹⁶, programın yanı sıra "Fırkamızın Beyannamesi" başlıklı yazı da bu gazetenin ilk sayısında çıkmıştır. (Bk. s. 414, Belge 2). Fırkanın 1919 tarihli programı, 1910'dakinin izlerini taşımakla beraber, daha ayrıntılıdır.¹⁷

1919 Programı

20 Temmuz 1919'da partinin ilk kongresi yapılmış ve bir Dahili (iç) Nizamname kabul edilmiştir. (Bk. s. 415, Belge 3). Kongreden hemen sonra, Türkiye Sosyalist Fırkası temsilcilerinden bir grubun Amerikan Hey'et-i tarafından kabul edilmesi, fırkanın siyasal yaşamda ağırlık kazandığının bir kanıtı sayılabilir¹⁸.

Program ve tüzüğün kabul edilmesiyle fırka demokratik bir yapıya oturmuştur. Örneğin "Merkez-i Umumi" yedi üyeden oluşmaktadır ve "Umumi Kongre"ce seçilecektir. Yalnız bu kurul "müessislerden ibaret olacak ve ilk kongreye kadar mevkiini muhafaza edecektir." Bu programda kurulların görevleri ve sorum-

¹⁵ TİTE arşivi, A.g. rapor.

¹⁶ *İdrak*, 14 Mayıs - 1 Temmuz (17. ve 18. sayılar) arasında yayınına ara vermiş, "Üçüncü Ferit Paşa Kabinesi hakkında Siyasî Fırkaların kararını" yayınladığı 33. sayıdan sonra ise kapatılmıştır. *İdrak* fırkanın yayın organıdır (Mete Tunçay, A.g.e., s. 72 - A. Cerrah oğlu, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, s. 107).

¹⁷ Mete Tunçay, A.g.e., s. 70 - 73.

¹⁸ *Vakit*, 7 Ağustos 1335.

lulukları somut ve objektif kurallara bağlanmıştır. 1919 programı, demokratik yapılı bir sosyalist partiyi, yeni bir düzeni gerçekleştirme aracı olarak benimsemiştir. Tüzüğüne göre, T.S.F, "beynelmül sosyalist fırkasının bir cüzü" (parçası)dür. Bu da İkinci Enternasyonal'den başka bir örgüt değildir. Fırka, aşağıdan yukarı üç kademede örgütlenmiştir: şubeler, hey'et-i merkezîyeler (5 şubelik gruplar), Merkez-i Umumi. Kongre'ye gelince, her kademeden temsilcilerinden oluşmaktadır. Bu mekânizma içinde, bir reis-i umumi yoktur (Bk. s. 415, Belge 3).

1920 Değişikliği

31 Teşrin-i evvel 1336 (Ekim 1920) tarihli kongre tarafından; yukarıki 1919 Nizamnamesinde yapılan değişiklikler, parti içinde kişisel bir egemenliğin sağlandığını gösterir. (Bk. s. 431, Belge 7) Örneğin, 1. maddeye göre: "Fırka'nın unvanı (Türkiye Sosyalist Fırkası) olup, "müessis-i evveli (ilk kurucusu) "Hüseyin Hilmi Arkadaş", Fırkanın lâyenazil (azledilmez) ve daimi reisi-dir". Bu otokratik hükmü, 2. madde daha da perçinlemiş ve Fırkanın genel politikasını ve yönetimini düzenleme görev, yetki ve sorumluluğunu, beş yıllık bir süre ile "doğrudan doğruya" Fırka kurucularına bırakmıştır.

Otokrasi daha da arttırılmış, "Merkez-i Umumi"nin de yapısına yansıtılmıştır. Reis-i umumi, kâtip, kasadarla dört üyeden oluşan bu kurula, ayrıca ve beş yıllık süreyle "Hüseyin Hilmi ve Namık arkadaşlar tarafından tâyin edilecek ve değiştirilebilecek" yedi işçi üye de eklenmiştir. Böylece, Merkez-i Umumi, seçimle kurulmayan, şeflerin atamalarına bağlı en üst kademe haline getirilmiştir. Bu en üst kademe de, örgütün en küçük birimi olan "şube"lerden, en geniş kademesi olan kongreye kadar, denetleyici durumdadır. Daha doğrusu ve açıkçası "sosyalist Hilmi arkadaş", partinin tüm yapısına bir "amele diktatörü" gibi¹⁹ egemen kılınmıştır. Böylesine bir şef partisi aslında İkinci Enternasyonal'e de yabancı düşmüştür.

8 Mart 1338 (1922) kongresinde yapılan değişiklikler, kişisel egemenliğe son verme amacına dayandırılmıştır: Bundan böyle, "Fırkanın siyaset ve muamelât-ı umumiyesinin tanzim ve tedviri hususu ve bundan mütevellit mesuliyet ve salâhiyet yalnız Kongre'ye ait ve râcidir." (Madde 2)

Böylece, değişmez şef usulü tamamen ortadan kaldırılmıştır. Merkez-i Umumi'de toplanan yetkiler azaltılmıştır. Ve tüm ege-

¹⁹ Tarık Mümtaz Göztepe, *Vahidettin Mütareke Gayyasında*, s. 132.

menlik, kademe temsilcilerinden oluşan Kongre'de toplanmıştır. Ve bir açıklık daha getirilmiştir: "Fırkanın unvanı (Türkiye Sosyalist Fırkası) olup II. Enternasyonale merbuttur" (Madde 1). Yeni bir organ olarak kurulan "Hey'et-i Temsiliye" her şubeden seçilerek gönderilen temsilcilerden oluşacaktı (Madde 28) ve partiyi denetleyici yetkilere sahiptir (Madde 30). Ayrıca, Hey'et-i Temsiliye'nin "muvafakati olmadan grev ilan edilemeyecektir. (Bk. s. 421, Belge 4)

Hüseyin Hilmi ve takımı iş başından uzaklaştırılmıştır. Hilmi tutuklanmıştır.

T.S.F.'nin, asıl sorunları yapısal nitelikte olmuştur. İdeolojik plânda değişiklik ele alınmamıştır.

T.S.F. işçi isteklerini sık sık hükümete ilettiği için, hükümetler de bu tür sorunlarla ilgilenecek bir resmi daire olmadığını bildirmekteydiler. Bu nedenle, T.S.F., 1920 program değişikliğinde sorunu ele almıştır. Usta ve işçilerden oluşan Sulh Mahkemeleri ve bir "Amele Nezareti" (İşçi bakanlığı) kurulması bu bakanlık kurulmadığı takdirde, Nafia Nezareti'ne bağlı bir "kalem" oluşturulması T.S.F.'nin önerdiği bir çözümdür (Bk. s. 414)

4. Örgütlenme Sorunları

T.S.F.'nin İstanbul'da, Aksaray, Beşiktaş, Kadıköy, Ayvansaray, Marnacılar, Şişli, Tünel, Silahtarğa şubeleri, Yunan işgali öncesinde ve sırasında Eskişehir'de bir hey'et-i merkeziyesi ve İşçi adlı bir yayın organı, Edirne dolaylarında da örgütü olmuştur²⁰. 1910'daki Paris şubesi, Fırka yayınına göre, 1919'da da varlığını sürdürmüştür. Şubenin reisi Dr. *Refik Nevzat*'tır, "murahas-ı mes'ullüğünü"de (Vanlı) *Mustafa Kâzım* üstlenmiştir²¹. Bern Enternasyonal toplantısına, T.S.F. adına bu şube temsilci göndermiştir.

5. Çalışma Sorunları

T.S.F. ve Grevler

Mütareke dönemi, grev bakımından hayli hareketlidir.

Fırka da grevleri desteklemekle işe başlamıştır, sonra ken-

²⁰ Fırkanın eski üyelerinden **Rıza Kiper** ile 10 Temmuz 1948 tarihli konuşmamız notlarına ve **Kerim Sadı**'nın Mete Tunçay'a yazdığı 16 Ağustos tarihli mektuba göre. Ayrıca 18 Mart 1338 (1922) tarihli *Tevhid-i Efkâr*, bu İstanbul şubeleri hesaplarının incelendiğini bildirmektedir.

²¹ *İdrak* No: 18, 1 Temmuz 1335, s. 1 — Mete Tunçay, *Osmanlı yönetiminin son yıllarında (1909 - 1912) Selânik'te Yahudi Sosyalizmi. (Toplum ve Bilim, No. 3, Güz 1977).*

disi grev düzenleyici olmuştur. Örneğin, 1919 Temmuzunda Şirket-i Hayriye ateşçiler grevini, *İdrak* desteklemiş ve işçilerin haklarını elde etmeleri bakımından bundan daha etkin bir araç bulunmadığını belirtmiştir²². Bir yıl sonraki tramvay işçileri ve Debbâğhane grevinin düzenlenmesini üzerine almış, Hilmi ve partisi bu alanda büyük bir ün sağlamıştır²³.

Şirket, anlaşma olanağı bulamayınca, işe işgal komiserleri de karışmış, durum ancak Hilmi'ye yapılan parasal yardımlarla yatıştırılabilmektedir. Lidere "markalı bir otomobil" hediye edilmiş, fırka merkezi için de Divanyolunda bir bina tahsis edilmiştir²⁴. Hilmi Bey, İstanbul sokaklarında "Cemal Paşa edasıyla" gezmiştir²⁵.

İşçi Kuruluşlarıyla İlişki

Üne kavuşan fırkaya, büyük katılmalar başlamıştır. "Debbâğhaneler İntibah-ı Amele Cemiyeti" kendisini feshederek Fırka'

²² *İdrak*, 1 Temmuz 1335, s. 1.

²³ "Cağaloğlu'nda kiralanan fırka merkezi o kadar büyük bir istekli kalabalığı ile karşılaşmıştı ki, kayıt muamelesine sıra kâtipler ve yığın yığın defterler yetmiyordu." Tarık Mümtaz Göztepe, *Vahid-deddin Mütareke Gayyasında*, s. 133.

Başbakanlık Arşivi'ndeki Cemiyetler Dosyası'nda bulunan Debbâğhaneler İntibah-ı Amele Cemiyeti ile ilgili bir belgede, bu dernek "feshedilerek TSF'na kalbedilmiştir" kaydı bulunmaktadır.

31 Kânun-ı sani 1337 tarihli *Alemdar*, Haliç Şirketi amelelerinin partide kaydedildiklerini yazıyor. Yine Başbakanlık Arşivi'ndeki 13 Ağustos 1338 tarihli Meclis-i Vükelâ Müzakeratına Mahsus Zabıtname'de Seyri Sefain ve Şirket-i Hayriye memurün ve müstahdemlerinin, deniz işçilerinin yanısıra, TSF ile yakın ilişki içinde oldukları zikredilmektedir.

1 Nisan 1337 tarihli *Alemdar*'a göre, TSF 1920 grevi sonucu varılan anlaşmanın bazı hükümlerini yerine getirmeyen Tramvay Şirketi'ni Nafia Nezareti'ne protesto etmiştir. Aynı gazetenin 26 Nisan 1337 tarihli sayısında, Şirket-i Hayriye'nin 70 işçi çıkartmasını TSF'nin Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne şikâyetli ve firkanın kendi reyli alınmadan Şirket'in hiç kimseyi işten çıkaramayacağı iddiası yer almaktadır. TSF, ikinci bir protesto ile Tramvay Şirketi'nin 28 işçi çıkartmasını kınamıştır. (*Alemdar*, 27 Nisan 1337) TSF, işçi isteklerinin aşırı bulunması karşısında, yeni bir metalip listesi hazırlanacağını belirtmiştir. (*Alemdar*, 7 Haziran 1337).

"TSF tarafından Bahriye ve Ticaret Nezaretlerine verilen lâyhâ suretidir" başlıklı yazı için bak. *İkdam*, 25 Ağustos 1335.

²⁴ Tarık Mümtaz Göztepe, *A.g.c.*, s. 132 - 134.

²⁵ *Tevhid-i Efkâr*, "Kırmızı otomobil ile adeta bir Cemal Paşa hayatı sürmüş olan sabık Sosyalist Fırkası Reisi Hilmi Efendi'den" söz etmiştir. 14 Mart 1338, s. 3.

ya katılmıştır²⁶. Haliç Şirketi ameleleri de, istekleri üzerine, partiye kaydedilmişlerdir²⁷. Seyr-i Sefain müstahdemeleri, Deniz ameleleri, Şirket-i Hayriye Memurin ve müstahdemleri, Fırka ile yakın ilişki kurmuşlardır²⁸. Bu arada Haliç şirketinden 500 amele kaydedilmiştir.

T.S.F., işçilerin koruyuculuğunu, onların isteklerini hükümetlere iletmek ve kabul edilmiş olan dileklerin yerine getirilip getirilmediğini izleyerek yapmak istemiştir.

İstanbul'daki işçi isteklerinin fazla bulunmasından ötürü, çalışma ücretlerine ilişkin yeni bir istek listesinin Fırkaca hazırlanacağı bildirilmiştir²⁹. Bahriye ve Ticaret nezaretlerine verilmiş olan "lâyiha" da aynı konudadır³⁰.

1 Mayıs Gösterileri ve Mitingler

Fırkanın 1919 Nizamnamesinde Mayısın 1. günü amele ve çiftçi bayramı olarak kabul edildiği için, her yıl fırka üyelerinin buldukları yerlerde dinlenerek gösteriler yapmaları kabul edilmiştir (Madde 47) (Bk. s. 421)

Fırka, İstanbul'da 1921-1922 yılları 1 Mayıs gösterilerinde önemli rol oynamıştır.

1921 yılı 1 Mayıs'ı, işgal kuvvetlerince yasaklanmıştır. Fırka bu gösterilerin öncüsü olmuş ve İstanbul'un tüm işçilerine bir bildiri yayınlamıştır. Yasağa rağmen, işçiler bayrama katılmışlardır. T.S.F. merkezine kırmızı bayrak çekilmiştir³¹.

1922, 1 Mayıs'ı, Hilmi'siz kutlanmıştır. T.S.F.'nin rolünü az çok Türkiye "İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası" almıştır ve T.B.M.M. ne bir telgraf çekmiştir³². Toplantı, emperyalizme karşı, Anadolu'yu destekleyici eğilim taşımıştır³³. Bu günde, T.S.F.'ni Şakir Rasim

²⁶ BBA, Cemiyetler Dosyasındaki belgede "feshedilerek Türkiye Sosyalist Fırkasına kalbedilmiştir" kaydı vardır.

²⁷ Alemdar, 31 Kânun-ı sani 1921, s. 4.

²⁸ Meclis-i Vükelâ müzakeratına mahsus zabıtname 13 Ağustos 1338 (1922) (BBA, Meclis-i vükelâ Mazbatası no: 285/Ağustos 1338).

²⁹ Alemdar, 7 Haziran 1921, s. 3.

³⁰ Türkiye Sosyalist Fırkası tarafından Bahriye ve Ticaret Nezaretlerine verilen lâyiha suretidir (İkdam, 25 Ağustos 1335, s. 2).

³¹ Ahmet Seren, Türkiye İşçi Sınıfı ve Tarihte 1 Mayıslar (1906-1925) (Toplum ve Bilim, Mayıs 1977, Sayı 3, s. 388 - 389).

³² Ahmet Seren, A.g.e., yazı, s. 389 - 390.

³³ Bununla beraber Tevhid-i Efkâr, sansürün çıkardığı boş satırlarla, verdiği haberde, eleştirici bir anlatıma girişmiştir. (2 Mayıs 1338). Sadrettin Celâl Bey, yazdığı bir yazıda gazeteyi burjuvalıkla itham etmiştir. Tevhid-i Efkâr da, uzun bir cevap vermiştir (6 Mayıs 1338, s. 3).

"arkadaş" temsil etmiştir. *Sadrettin Celâl Bey*, Hürriyet-i Ebediye Tepesinde konuşmuştur³⁴.

Bu toplantılar dışında, T.S.F.'nin 1922 Nisanında, İstanbul'da Taksim'de miting yapma ve gösterilerle Kağıthane'ye gitme önerisi Büyük Britanya temsilcisi *General Harrington* tarafından, işgal rejimi dolayısıyla yasaklanmıştır. Fransız Generali, *Charpy* (Şarpi) ise, bu mitingin Kağıthane'de yapılabileceğini sosyalistlerin şehir içinde duraklamamaları koşuluna bağlamıştır³⁵.

Sosyalist Kuruluşlarla İlişki

T.S.F. İkinci Enternasyonal'e bağlı olduğunu ileri sürmekle, 1919 yılındanberi kurulmuş ve toplanmakta olan Üçüncü Enternasyonal (Komünist Enternasyonal = Komintern) dışında kalmış oluyordu. Zâten, Fırkanın yayın organı *İdrak*'ın Jaurès'e (Jores) daha 1910'da başlayan tutkusunun (Bk. C. I, s. 307) 1919 yılında da devam etmesi durumu kanıtlayıcıdır³⁶.

İkinci Enternasyonal'e bağlılığın ikinci bir kanıtı da, T.S.F. Paris Şubesinin, Enternasyonalce düzenlenmiş Bern ve Amsterdam (1919) kongreleriyle, temsilci göndererek, ilişki kurmak istemiş olmasıdır³⁷.

Fırka, "Pan Natikon" (Rus Amele Birliği) aracılığı ile, Yunan

³⁴ T.S.F. reisi *Şakir Rasim Bey* kısa bir konuşma yaparak "yaşasın sosyalistler, kahrolsun burjuva hürriyeti" demiştir. Hürriyet-i Ebediye Tepesinde *Sadrettin Celâl Bey*'in sözlerinden: "Meşrutiyet ilân edilir edilmez, kararmış gözlere nur, kalplere neşe, paslanmış dimağlara ferahlık gelmişti. Herkes artık adalet ve hürriyet güneşinin parladığını zannediyordu. Fakat bir müddet sonra halk koyun sürüsü gibi mezbahalara sevk edildi. Cephe gerisinde kalanlara ekmek yerine taş ve ot yedirildi. Arkadaşlar, müsavat vardır diyenlere inanmayınız, onlar yalan söylüyorlar. Açla tok, zenginle fakir müsavî olamaz" (Tevhid-i Efkâr, 2 Mayıs 1338).

³⁵ Bu haber, İstanbul'dan Fransa Dışişlerine gönderilen bir raporda verilmiştir. İstanbul'da, "generaller yönetim komitesi"nin 34. toplantısında (20 Nisan 1922), T.S.F.'nin mektubu okunmuştu. *General Harrington*, mektuba verilecek olumsuz yanıtın gerekçesi olarak, kentlin işgal altında bulunmasını önermiştir. *General Charpy* ise, bunun doğru olamayacağını söyleyerek, geçen yıl Venizelosçuların yaptıkları ve şehir trafiğini üç saat felce uğratan gösterileri hatırlatmış ve Taksim meydanının büyük bir kalabalığı alamayacağını bildirdiğini, buna karşılık Kağıthane'de toplanabileceklerini önermiştir. Fransız generalinin önerisi kabul edilmiştir. (AFE, Europe 1918 - 1929, Turquie, Vol. 41) — Fakat, *Tevhid-i Efkâr*, Kağıthane'ye de müsaade edilmediğini yazmıştır (2 Mayıs 1338).

³⁶ A. Cerrahoğlu, A.g.e., s. 107 - 119.

³⁷ *İdrak*, 1 Temmuz 1335 — *Mete Tunçay*, A.g.e., s. 54 ve not 106.

Komünist Partisi'nin İstanbul şubesi başkanı *Sarafim* ile ilişki kurmuştur.³⁸ Yine yöneticilerinin büyük bir kısmı *Yunanlı* olan "Beynelmilel Amele Birliği", *Hilmi*'nin otokratik yönetimini kınayıcı kararlar almıştır.³⁹

Fırka, Sosyalist Birliği⁴⁰ ile, hiçbir ilişkisi bulunmadığını, ba-sında ilân etmek gerekliliğini duymuştur⁴¹.

6. Siyasal Hayat ve 1919 Genel Seçimi

Bitmeyen İtilâfçı-İttihatçı kavgalarının egemen olduğu Mütareke siyasal hayatı içinde, Hilmi ve partisi de tercih ağırlıklarını Hürriyet ve İtilâf'tan yana koymuştur. Daha Birinci Damat Ferit kabinesi kurulduğu zaman, Fırka tutumunu basında ilân etmiştir ve "seçkin kişilerden kurulu" kabineye yardımcı olacağını belirtmiştir⁴². Hilmi'nin, İtilâfçılar grubu içinde *Mustafa Sabri Efendi* takımını tuttuğu da bellidir⁴³.

Fırkanın, 1919 genel seçimi karşısındaki tutumu da ilginçtir. Önce, Hürriyet ve İtilâf'la beraberliğin sonucu seçimlere katılmama kararı almıştır.⁴⁴ Fakat, Milli Kongre'de yapılan uzun ve tartışmalı bir toplantıda, kararını değiştirerek, hem Milli Kongre'ye temsilci gönderme, hem de seçime katılma kararını vermiştir⁴⁵.

Fırka, 1919 seçimine yalnız İstanbul'dan iki aday göstererek katılmıştır ve kazanamamıştır⁴⁶. İttihatçıları desteklemiş olan İstanbul, "Mesai Fırkası"nın adayı, Zeytinburnu fabrikası Tüfekçi ustabaşısı *Numan Usta*'yı seçmiştir. T.S.F.'na karşı kurduru-

³⁸ **Rıza Kiper** ile, belirlediğimiz konuşmaya göre — *Mete Tunçay A.g.e.*, s. 56 ve not 111.

³⁹ Bu toplantı kararları için bk. s. 433.

⁴⁰ Bu örgütle ilgili yeterli bilgiden yoksunuz.

⁴¹ **Vakit** gazetesi şu haberi vermiştir: "Türkiye Sosyalist Fırkasından: Türkiye Sosyalist Fırkasının "Sosyalist Birliği" ile hiçbir alakası kalmadığı ilan olunur" (7 Teşrin-i sani 1335 - 1919).

⁴² "Türkiye Sosyalist Fırkası, merkez-i umumi'si, vaziyet-i hazıra-i siyasiyeyi müzakere zımında dün içtima ederek, zevat-ı mümtazeden müteşekkil bulunan Hürriyet ve İtilâf Fırkası hükümetine müzaharet etmeye karar vermiştir. (*İkdam*, 6 Mart 1335 - 1919).

⁴³ **Mete Tunçay**'ın açıklamaları ilginçtir, (*A.g.e.*, s. 51 - 52. not 99).

⁴⁴ *İkdam*, 20 Teşrin-i evvel (Ekim) 1335, s. 4.

⁴⁵ *İkdam*, 24 Teşrin-i evvel 1335, s. 4 — İntihap tebliği için bk. *Alemdar* 1919, sayı: 318 - 2618).

⁴⁶ Her iki aday da, TSF'nin aydın kesimini simgelemekteydi. Galata'da Kalafatyerinde sâkin Dr. Refik Nevzat Bey, Erenköyü'nde Suadiye'de mukim Sadri Celâl Bey (*Alemdar*, 5 Kânun-ı evvel 1335) — *Mete Tunçay, A.g.e.*, s. 79., ve not 115.

lan bir Fırka adayının kazanması, *Hilmi* ve takımını çok kızdırmış, sert ve acı bir bildirinin yayınlanmasına neden olmuştur⁴⁷.

7. Anadolu ve T.S.F.

Hilmi'nin Hürriyet ve İtilâf dostluğu (İttihat ve Terakki düşmanlığı), Anadoluya karşı tutumunu etkilemiş midir? Eldeki belgelere göre, Mim Mim Grubu ajanları, onu adım adım izlemekteydiler. Hatta, Kara Vasıf Beyin, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir rapora göre, sosyalistleri elde etmek bile gerekiyordu⁴⁸.

Hilmi, İzmir'in işgalini, Fransız sosyalist partisinin (S. F. I. O) gazetesi "L'Humanite" (Lümanite) de protesto etirici yazılar çıkarttığı için övünmüştür. Bu alanda, 1 Mayıs gösterilerinden bazı gözlemler elde edilebilir. 1921 yılı gösterilerinde emperyalizme karşı bir tutum yoktur. Anadolu hareketi de sözkonusu edilmemiştir. 1922 yılı gösterilerinde, T.B.M.M. ordularının zaferleri bu sırada ve emperyalizm teması işlenmiştir. Fakat, *Hilmi* ve takımı iş başından uzaklaştırılmıştır.

8. T.S.F'na karşı engellemeler

Tramvay grevi sırasında gücünü kanıtlayan *Hilmi*'ye karşı, işveren kesimi bazı önlemlere başvurmuştur. Önce, *Hilmi*'yi doyurma yoluna gitmiştir. Sonra da, karşı kuruluşlar kurmayı başarmıştır.

Önce, Mesai Fırkası adlı, T.S.F.'na rakip bir parti kurulmuştur. Bu partinin adayı 1919 seçiminde kazanmıştır.

Sonra da, "Amele Siyanet (koruma) Cemiyeti" adıyla bir işçi cemiyeti kurdurulmuştur. Nafia Nezareti Müdür-i Umumi'si *Sırrı Bey*, *Alemdar* gazetesi muhabirine durumu kapalı şekilde anlatmıştır⁴⁹.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, hükümet de, sendika kurmayı önlemekle ve daha başka önlemlerle, işveren kesimi lehinde hareket etmiştir.

⁴⁷ *Alemdar*, No: 37 - 2675, s. 3.

⁴⁸ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, s. 211, Vesika 180.

⁴⁹ "Sual — Amele Siyanet Cemiyeti'nin şirketlerin bir dolabı olduğu hakkındaki iddia ve dereceye kadar doğrudur?" "Cevap — Bunun hakkında ne evet, ne de hayır diyebilirim. Nezaretin malûmatı yoktur." Muhabir, Şirket-i Hayriye Müdürü Ali Bey'in de bu konuda bilgisi olmadığını eklemiştir. (*Alemdar*, 2 Haziran 1937, s. 3) — *Alemdar*, durumu 4 Mayıs 1337 sayısında bildirmişti, s. 3.

T.S.F. liderinin bir "amele diktatörü" olarak hareket etmesi, sık sık grev şantajına başvurması üzerine, Tramvay Şirketi, grev kırıcı gruplar oluşturmuş ve işçiye karşı işçi yöntemine dayanarak tehdidi önlemiştir.

Grevci işçileri parasal bakımdan besleyemeyecek durumda olan T.S.F., Şirketin paraca tatmin ettiği grupların karşı eylemleriyle başedememiş ve yenilmiştir. Hilmi ile partisi yalnız, güçsüz ve "bir tabelâdan ibaret" kalmışlardır.

Tüm gücünü yitiren, bir zamanların ünlü sosyalist liderine, işgal makamlarınca da eski yakınlık ve saygınlık gösterilmemiştir. Hilmi, bu durumu ve üzüntüsünü İstanbul'daki "İtalyan Mümessilligine" acıklı bir üslûpla bildirmiştir⁵⁰.

9. Fırka'nın Sonu

Bu iniş çıkışlar arasında, T.S.F. yapısal bir güç ve direnç gösterememiştir. Fırka, liderinin kişisel zayıflıklarına ve tutkularına bağımlı kaldığı için bir kişilik kazanamamıştır. Gazetesi bir kaç kez kapatılmıştır. Kendisi sürgüne gönderilmiştir.

Asıl sorun, 1922 yılında ortaya çıkmıştır. Hilmi'nin Fırka reisliğinden uzaklaştırılmasından sonra, yeni bir idare heyeti⁵¹, bir de denetici kurul Hilmi döneminin hesaplarını incelemiştir. Hilmi'nin işçi aidatından "1500 lira kadar çaldığı" haberi yayılmıştır. Elindeki Şirket-i Hayriye senetlerine haciz konarak, alınacak paranın işçiye geri verilmesi için "Ticaret-i Bahriye Mahkemesi"nde dava açılmıştır. Yeni yönetim kurulu, Hilmi Efendi'nin düşürülmesi ve yiyiciliği hakkında Dahiliye Nezaretine uzun bir dilekçe vermiştir⁵².

Hilmi hakkında, ayrıca işçiyi greve teşvik ve elektrik kablolarını bozmaya girişmek suçundan ötürü mahkum edildiği ve Tunus'a sürüleceği gibi haberler çıkmıştır⁵³.

Bu haberlerin yayınlandığı günlerden bir kaç ay sonra, 15 Kasım 1922 gecesi, ünlü "İştirakçi Hilmi Efendi" Bozdoğan Kemeri önünde yanındaki arkadaşı tarafından tabancayla öldürülmüştür⁵⁴.

⁵⁰ Bu mektup TITE arşivindedir ve 9 Mayıs 1338 (1922) tarihlidir.

⁵¹ Mete Tunçay, A.g.e., s. 91 - 92 not 144.

⁵² Tevhit-i Efkâr, 14 Mart 1338, s. 3.

⁵³ Bosfor gazetesinden naklen (Tevhit-i Efkâr, 17 Mart 1338, s. 3).

⁵⁴ Bu ölümün bazı esrarlı yönleri hâlâ çözülmemiştir. Münir Süleyman Çapanoğlu da olayı yüzeysel bir kaç çizgi ile geçiştirmiştir. (A.g.e., s. 74 - 75) — Hüseyin Hilmi Bey, 15 Kasım 1922 gecesi, Boz-

Liderinin ölümü ve Anadolu'nun zaferleri, T.S.F'nin da sonu olmuştur.

doğan Kemerli önünde Kalkandelenli Haydar adında biri tarafından, atılan dört tabanca kurşunu ile vurulmuş ve hemen ölmüştür. (Tevhid-i Efkâr, 17 Teşrin-i sani 1922, s. 3). — Mete Tunçay, bu konuyla ilgili bilgiler vermiştir (A.g.e., s. 83) — Kuşkusuz bu kadar bilgi ile yetinilemez. Sorun bugün de —altmış üç yıl sonra— aydınlanmış değildir.

B. TÜRKİYE SOSYALİST FIRKASI'NA İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Programı*

Sosyalizm adem-i müsavat ve adaletsizliğe istinad eden cemiyet-i hâziranın teşkilât-ı esasîyesinde tebdilât ve tağyirat icra ederek o cemiyeti kabil-i tahammül bir hale ifrağ eylemek demektir.

Buna vasıl olmak için kabul ettiği metalibat-ı esasîye şunlardır:

- 1 — Vesait-i imal ve mübadelenin milli bir esasa irca ve ifrağı,
- 2 — Aynı gayeye çalışanlarla beynelmillel tevhid-i ef'al ve hareket etmek.

Sosyalist Fırkası metalibat-ı esasîyenin tahakkukuna intizaren ıslâhat-ı umumiye icrasını arzu eder.

SİYASİ

1 — Her türlü intihabatın bilâvasıta rey-i âm ve nisbi usul üzere icrası,

* Kaynak Söz, 10 Mart 1335. — Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Program ve Nizamname-i Dahillîsidir (İstanbul, 1919 ve 1920). (Belge bize Sayın Lütfü Erilçi ve Erol Şadi Erdinç tarafından sağlanmıştır).

Tevetoğlu'nun İdrak'ın 28 Nisan 1335 tarihli ilk sayısından aktardığı metinle (Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faalliyetler, s. 74-75) bu metin arasında bazı farklar vardır:

1. İdrak'teki haliyle Giriş bölümü iki değil üç madde olup, 1. madde "Hakimiyet-i avamın tesisi"dir; yukarıda 1. maddede 2., 2. maddede de 3'dür.

2. Yukarıdaki Giriş madde 2'de geçen "millî" İdrak'te "içtimâî" dir.

3. İdrak'teki Girişin son cümlesinde, "ıslahat-ı umumiye"den önce "âtideki" sözcüğü vardır.

4. İdrak'te Siyasi madde 4 "Mecburiyet-i askeriyenin lâğvıyla millî usulünün kabulü"dür ve bundan sonraki madde numaraları yürütülmektedir.

5. İdrak'te üçüncü bölüm başlığında "Himayesi" değil, "İdaresi" denilmektedir.

6. Yukarıdaki son fıkra İdrak'te yoktur.

Ancak, en azından elimizdeki iki ayrı Nizamname'yle birlikte üç kere basılan program, bütün bu noktalarda İdrak metnine değil, Söz metnine uygundur. Yalnızca 14'ten itibaren maddeler (fıkralar) değişik numaralanmıştır.

- 2 — Müddet-i intihabiyenin iki seneye tenzille meb'us adetlerinin tenkisi,
- 3 — Hürriyet-i matbuat ve hürriyet-i içtimâin temini,
- 4 — Beynelmîlel münaziünfih mesailin hakem vasıtasla rüyet ve tesviyesi,
- 5 — Din ve mezhebin bir mesele-i hususiye olarak telâkkisi,
- 6 — Bütün derecat-ı tahsilin meccanen ve cismanî olması,
- 7 — İdam cezasının lâgvile muhakimatın meccanen olması.

İKTİSADÎ

- 8 — İnsanların ihtiyacat-ı tabiiyesinden olan mevaddan alınan vergilerin lâgvile (resm-i müterakkinin) bilhassa verasette kabulü,
- 9 — İhtiyacat-ı mübremenin istihsal ve istihzarile uğraşan çiftçi, ve sair erbab-ı sây ve amelden alınacak vergilerin ref'i,
- 10 — Sefahat ve mükeyyifat ile gayr-ı kabili istifade servet-i müdahharelere alınan vergilerin tezyidi,
- 11 — Şimendifer, maden ocakları, bankalar, şirketler ve sair buna mümasil müessesat-ı iktisadiye ile bilûmum vesalt-i istihsaliye ve imaliyenin içtimâî bir hale ifrağı, yani Devlet tarafından idaresi.

SERMAYESİZ SINIFIN HİMAYESİ

- 12 — Sermayedar sınıfının zulmü altında ezilen küçük tacir, çiftçi, amele gibi fakir ve işçi sınıfının himayesini temin ve bu hususta lâzım gelen müessesatın teşkilile icap eden teşebbüsata tevessül edilmesi,
- 13 — Sanayide, ticarete, ziraatte sâyü ameli, kanunun himayesi tahtında intizama almak:

1 — Haftada bir gün istirahat, tâbir-i aherle amele istimâl [istihdam] edenler tarafından yedi gün zarfında altı günden fazla çalıştırılmamak,

2 — Sâyü amel müddetinin günde sekiz saate tahdid ve tenzili,

3 — On dört yaşından aşağı olan erkek ve on altı yaşından ufak kız çocuklarını çalıştırmaktan menetmek, rüşde balığ olanları yarım gün terbiye ve tahsillerile mütenasip olacak surette çalıştırmak.

4 — Gece çalıştırılmasının kadın ve çocuklar için men'i, gece sâyü amelinin suretil mutlakada lüzumuna ihtiyaç olmıyan bütün sanayide gece çalıştırılmasının men'i,

5 — Sınaat, ticaret ve ziraat amele esnafı ve belediyelerin iştirak ve ittihadile hadd-i asgarî yevmiyeyi teşkil eden birçok fiyatların tesbiti,

6 — Her ustaya gerek suret-i aherede amelenin yevmiyesinden bir şey tenzil etmek hakkının men'i ve ameliyathane ile Darüssınaaların nizamname-i hususilerine amelelerin müdahalesi.

7 — Ameliyathaneler, fabrikalar, tezgâhlar, maden ocakları ilâh gibi yerlerin hıfzıssıhha nokta-i nazarından şerait-i fizyolojiyi tahrif etmeyecek surette muhafazası ve Devletle amele sendikaları tarafından müntehap müfettişlerin taht-ı nezaretinde bulunması.

8 — Her nevi ticaret, ziraat ve sınaatta çalışan bütün yevmiyeciler için (prodomi) denilen usta ile amelelerden müntehap ve müteşekkil sulh mahkemelerinin tesisi ve bir amele nezareti teşkili, bu da olamadığı takdirde (Meşâgil ve Mesallih-i Amele) kalemi namile Nafia Nezaretine merbut bir kalem ihdası.

9 — Mahpusinin sâyü amellerinin rejli haline vaz'ı.

10 — Fiyat-ı sâyü ameli mahpusinin sendikaya dahil amelelere tediye edilen fiyat ve sâyü amele müsavi olmak üzere tesviyesi,

11 — Amelelerin tatil-i eşgal hak ve hürriyetinin muhafazası,

12 — Tabii ve iktisadi tehlikelere karşı teminat sigortaları yani içtimal şirketler tesisi etmek:

1 — Tatil-i eşgal, ihtiyarlık, malûliyet, kaza, hastalık zamanlarında bu gibi icabet-i hayatliye neticesi olan kazalara karşı ticaret, ziraat, sınaat erbab-ı sâyü amelin heyet-i mecmuasına tatbik edilmek üzere millet tarafından bir şirket-i içtimaliye-i teavüniye teşkil ve tesisi.

2 — Amelelerin yevmiyelerinden hiçbir akçe ahz olunmamak şartile iki misli sermayedaran ve ustalar, patronlar tarafından, bir sülûsü de Devlet tarafından ita edilmek üzere tekaüdiye sandıkları şirket-i içtimaliyesinin tesisi.

3 — Sâyü amel kavanininin teşkil ve ihdasile bu kavaninin bilâ tefrik bütün ameleye tatbiki.

4 — Şirket-i içtimaliye idaresinin işlerinde amelelerin iştirakile kontrol hakkına mâlik olmaları.

BELGE 2

Fırkanın Beyannamesi*

Bugün her yerde, veya hususiyle memleketimizde sefalet ve felâ-

* Kaynak: F. Tevetoğlu, Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler, s. 73-74 (İdrak'ın 28 Nisan 1335 tarihli ilk sayısından aktarılmıştır).

ket-i beşeriye o kadar tezayüd etmiştir ki, buna kat'i ve seri' bir çare bulmak lâzım geliyor.

Bu felâket-i içtimaiye, herşeyden evvel, cemiyet-i hazirenin kabûl ve tatbik ettiği usûl-ü mülkiyet ve şekl-i iktisadi'den mütevellittir. Biz bu kanaatle hareket ederek, adalet ve insaniyete mugayır olan hal-i hazır-ı iktisadiyi tashih tebdil etmek, ve ancak vesait-i imâl ve istihsali içtimâî bir hale irca suretiyle hayat-ı beşeri kabil-i tahammül bir hale ifrağ eylemek istiyoruz.

İnsanlar arasında müsavat-ı hakikiye tesis etmek, ve fakara-yı ahaliyi refah ve saadete iysal eylemek gibi bir fikr-i ulviyi ihtiva eden mesleğimiz aynı zamanda bir akide-i ahlâkiye ve siyasiyedir.

Din-i mübin-i İslâm da, sosyalizm esasatını sarahatan tesbit etmiş, Türk an'anâtı da bir çok sosyalist fikirleri muhtevi bulunmuştur.

Şimdiye kadar memleketimizde ihmal edilen bu meslek-i ulviyi ilâ etmek maksadıyla "Türkiye Sosyalist Fırkası" teşekkül etmiştir.

Faaliyetimizi, memleketin vaziyetini, muhitin icabatını, halkın zihniyet ve şahsiyetini kaale alarak tanzim ve tesbit ettik.

Programımızda mezkûr olan islâhat-ı umûmiyenin tahakkukuna şiddetle çalışarak, bilhassa, "Amele ve Mesalih Nezareti" ihdasıyla "İşsizlere iş bulmak" vazifesinin Hükümetçe kabûlüne gayret edeceğiz.

Fakat her şeyden evvel, memlekette, idare-i sâbika'nın tesis ettiği ihtikâr ve irtişâyı ortadan kaldırmak, idare-i devletin her sahasına adalet ve istikamet esaslarını yerleştirmek, saniyen hakikî bir devre-i adalet küşad ederek kahr-i tedmir politikası neticesi olarak icra edilen bircümle seyyiâtı itinâ ile tedkik; mes'ullerini şiddetle tecziye etmek lâzımdır.

Hususiyle Harb-i Umumi esnasında ihtiyâcât-ı mübremeden olan eşya fiyatlarını en denaatkârâne tedbirlerle yükselterek zavallı milletin servetini gasbeden ve bugün milyonlara mâlik olan muhtekirlerden emvâl-i milletin istirdâdı ve muhtaceyne tevzi iktiza eder.

Hulâsa, Fırkamız, işçi ve fakir halkın menafini düşünerek pek vahim bir şekil alan lâşe ve iskân hususlarının en âcil ve en muvafık tedbirlerle teminine, işçilerin ücret-i yevmiyelerinin tezyidiyle vesâit-i ma'îşetlerinin tehvinine çalışacak, ve bundan böyle her zulme, her gazâba, her irtişâya olanca mevcudiyetiyle mâni olacaktır.

BELGE 3

Türkiye Sosyalist Fırkası Nizamname-i Dahilisi

Madde 1 — Vesait-i istihsal ve mübadeleyi umumileştirmek, yani cemiyet-i sermayedararı bir cemiyet-i iştirakiyeye tebdil etmek gayesiyle teşekkül etmiş ve amele sınıfının vaziyet-i iktisadiye ve siya-

siyesini tanzim vazifesiyle mükellef bulunmuştur. Gerek gaye, gerek nokta-i nazar ve gerek istimal edeceği vesait cihetle Sosyalist Fırkası kati ve seri ıslahat icrasına taraftardır.

Madde 2 — Sosyalist Fırkasının Meclis-i Mebusandaki meb'usları diğer fırkalar mebuslarına karşı bir heyet-i müttehide halinde bulunacaklardır. Bu heyet-i müttehide (sermayedaran) sınıfının her türlü tahakkümünü hükümete karşı protesto ve bütçenin bılıcümle tahsisat-ı mesturesini red edecektir. Sosyalist meb'uslar, fırkanın izni olmadan müstakilen birgüna teşebbüsat-ı siyasiye ve hususiyede bulunamazlar. Meclis-i Mebusan'da hey'et-i müttehide, işçilerin hukuk ve hürriyet-i siyasiyelerini ve amele hayatını bir hâl-i mürefehiyete isâl edecek ve aynı zamanda mücadele-i sunufu teshil eyleyecek olan ıslahatın mevki-i fiile çıkmasına hasr-ı mesâli edecektir. Her meb'us gerek memleket dahilindeki efâlinde, gerek propaganda icrasında, hasılı sosyalizme ait her türlü harekâtında fırkanın kararlarına tâbi olacaklardır.

Madde 3 — Esas ve nazariyata ait münakaşat-ı matbuat her zaman hürriyet-i tamme halinde cereyan eder. Fakat bılıcümle sosyalist mürevvic-i efkârı olan gazeteler fırkanın mukarreratına katliyen tâbi olacaklardır.

Teşkilât

Madde 5 — Türkiye Sosyalist Fırkası bercevh-i âti kavaid-i esasiye üzerine teşekkül etmiştir. Memalik-i istihsaliye ve mübadelenin iştiraki, fakir ve bizzat çalışarak geçinen bılıcümle ahalinin muhafaza-i hukuku için teşkilât-ı siyasiye ve iktisadiye vücuda getirmek, hasılı sermaye-i hususiyeye ve münferide yerine sermaye-i umumiye ve müstereke tesis etmek.

Madde 6 — Fırkanın unvanı Türkiye Sosyalist Fırkası olup, Beynelmillel Sosyalist Fırkası'nın bir cüzüdür.

Madde 7 — Fırkanın bütün azaları fırkanın kavaid-i esasiyesini, programını, vaziyet-i siyasiyesini kabule mecburdurlar.

Merkez-i Umumi

Madde 8 — Merkez-i Umumi bir sene müddetle ifa-yı vazife etmek üzere iki murahhas, bir kâtib-i umumi, bir veznedar ve üç azayı daima ki, yedi azadan ibaret olup bunlar her sene içtimâ edecek umumi kongre tarafından intihap olunur. Merkez-i umumi evvelâ müessislerden ibaret olacak ve ilk Kongreye kadar mevkilini muhafaza edecektir.

Madde 9 — Hey'et-i İdare azaları diğer intihabatta da hey'et-i idareye dahil olabirler.

Merkez-i Umuminin Vazifesi

- 1 — Merkezin umurunu idare
- 2 — Taşralardaki şubelerin hatt-ı hareketlerini irae

- 3 — Azaları intihaba davet
- 4 — Amele Cemiyetlerinin grevlerini idare ve tanzim
- 5 — Merkeze yeni azalar kayd ve bazılarını tard
- 6 — Merkezin veznedarlık vazifesini deruhte edecek azanın kefalet-i kaviyeye raptı.
- 7 — Bilumum hey'et-i merkeziyeler ve şubeler beyinde intizam ve münasebet-i haseneyi idame, muamelât-ı umumiyelerini teftiş velhasıl kâffe-i muameât-ı vâkıanın hüsn-ü intizamını temin ve varidat ve masarihat-ı umumiyeyi tanzim.
- 8 — Beynelmillel Sosyalist Merkeziyle ve Ecnebi Sosyalist Fırkalarıyla tesis ve idame-i münasebet ve hareket
- 9 — Meclis-i Mebusan'daki sosyalist meb'uslarla münasebat-ı daimede bulunarak fırkanın makasıt ve metalibatını telkin etmek

Madde 10 — Merkez-i Umumi murahasaları vasıtasıyla bilcümle merakız ve furuk-u siyasiye ile müzakere etmek ve kongre akdinde muamelât-ı umumiyeden dolayı kongreye karşı mesul olmak mecburiyetindedir.

Madde 11 — Veznedar ve kâtip, hey'et-i idarenin kararı olmaksızın hiçbir akçe sarf ve mahale tahrirat yazmağa, yani muhabereye mezun değildirler. Sosyalizmin reis kabul etmeyeceğinden azadan herbiri aynı reye maliktirler.

Fırkanın parası, fırka namına bankaya tevdi edilip veznedar, kâtip ve hey'et-i idareden diğer bir azanın imzası olmadan bankadan hiçbir para alamayacaktır.

Madde 12 — Hey'et-i idare haftada bir gün, muayyen günlerde toplanacaktır. Fevkalâde içtimâlar evelden takarrür eder. Meşru mazeretlerin olmadığı halde, üç ayda beş defa gelmeyenler hey'et-i idareden müstafi addedilirler.

Madde 13 — Fırka, efkâr ve mesleğini neşretmek üzere bir, veya birkaç gazete neşredecektir.

Madde 14 — Bilcümle merakız ve şubatta istimal edilecek duhuliyeye varakaları ve muavenet pulları merkez-i umumi tarafından ita edilecektir.

Hey'et-i Merkeziyeler

Madde 15 — Beş şubenin içtimâıyla bir hey'et-i merkeziye teşekkül edebilir. Her hey'et-i merkeziye bir kâtip, ikisi murahas ve biri veznedar olmak üzere yedi azadan teşekkül eder. Hey'et-i merkeziyeler haftada lâakâl bir defa içtimâ ve şubelerine ait vezâif-i nizamiyeyi ifaya ve iktiza-yı hâlde içtimâ-ı umumi akdine ve sosyalizmin terakkisine gayret ve şubelerinin faaliyetine nezaret edecektir. Hey'et-i Merkeziye vezâifinden Merkez-i Umumiye karşı mesuldür.

Madde 16 — Hey'et-i Merkeziyeler Merkez-i Umumiden vuku bulacak tebligat ahkâmına tevfiik-i hareket etmeğe ve ihtiva ettiği şubeleri hiç olmazsa senede iki defa teftiş ve raporuna[nu] Mær-

kez-i Umumiye irsale ve şubeleri arasında muhabereye vesatet ve Merkez-i Umumiye irsalı icap edecek hisse-i nakdiyenin muntazaman irsaline velhasıl sosyalist fikrinin takviye ve idamesine ve sosyalistler beyninde idame-i ciddiyete ve nizamname ahkâmının harfiyen tatbikine gayret eylemek vazifesiyle mükelleftirler.

Şube Teşkilâtı

Madde 17 — Şube olmayan bir yerde beş kişi, Merkez-i Umumiden istihsal edecekleri müsaade üzerine o mahalde bir şube teşkil edebilecek ve şubenin biri kâtip biri veznedar olmak üzere beş kişiden ibaret bir hey'et-i idaresi olacaktır. Yeni teşekkül eden her şube mühür-ü resmisini Merkez-i Umumiden talep edecektir. Şubeler mensup oldukları Hey'et-i Merkeziyeye tâbidirler. Her mesele için Hey'et-i Merkeziye ile muhabere edip ancak hâl edilemeyen meseleler için Merkez-i Umumiye müracaat edebileceklerdir.

Madde 18 — Şubeler vakit vakit konferanslar tertibiyle amelinen tenvir-i efkârına, terakkiyat-ı ziralyeye, hıfzüssıhha, tehzib-i ah-lâk-ı umumiyyeye, belediye ve mebusan intihabatında hakkıyla ifayı hizmet ve nizamnamemiz veçhile harekete mecburdurlar.

Madde 19 — Hey'et-i idare haftada lâakal bir defa içtimâ ve şubelerine ait vezaif-i nizamiyeyi ifaya ve iktiza-yı hâlde içtimâ-ı umumî akdine ve sosyalizmin terakkisine çalışacaklar ve sosyalizm fikrine dair telkinat ve irşadatta bulunmak üzere köylere mürşitler göndereceklerdir.

Madde 20 — Merakiz ve şubat cem ve hıfz eyledikleri mebalîği içtimâ-ı umumîde verilecek kararlarla sosyalizm fikrine ait menafî ve makasida sarf edeceklerdir. Ancak varîdat ve masarifatin mevzu lehine sarf olunup olunmadığı nazar-ı dikkate alınacak ve suistimalâta asla meydan verilmeyecektir.

Madde 21 — Merkez-i Umumî dahil olduğu halde bilcümle merakiz ve şubeler şahıs namına akçe ikraz edemeyeceklerdir.

Madde 22 — Merakiz ve şubelerde, odacı, kahveci vesaire mutlaka fırka arkadaşlarından olmalıdır.

Madde 23 — Merakiz ve şubelerde kumar oynamak, sarhoş gelmek, vesair adab-ı umumiyyeye mugayır efâl katiyen memnudur.

Madde 24 — Merakiz veya şube arkadaşlarından biri, başka bir merkez veya şubeye nakil arzu eylediği halde hesabı görülerek hey'et-i idarenin vereceği memhur ilmühaberle başka bir merkez veya şubeye nakledebilir.

Madde 25 — Hey'et-i Merkeziye ile şubelere dahil olacakların ihtikâr ve sahtekârlık, emniyeti suistimal, sirkat, rüşvet, hiyanet gibi ahvâl ve efâl sahibi olmamalarına ve menafî-i şahsiyesine gayret fikrinde bulunmamalarına dikkat lâzımdır.

Madde 26 — Fırkaya dahil olacakların evvelâ fırkadaki sosyalistlerden birinin kefaletine ve hüsn-ü hâl şahadetnamesinin ahziyla defter-i mahsusuna kaydına ve kendisine numaralı bir defter itasına menuttur.

Madde 27 — Arkadaşların vücudu fırkaca muhterem ve kıymetli olduğundan her fert şahsen bir felâket ve mağduriyete maruz bulunduğu halde şube veya merkezden taleb-i muavenet etmek hakkını halzdir.

Şubeler ve merakız de teshil-i umuruna mecburdur.

Madde 28 — Arkadaşlardan herbiri sosyalizm fikrine ait kendisine tevdi olunacak vazifeyi mazeret-i makbulesi sabit olmadıkça ifaya mecburdur. Vezailten maada her hususta arkadaşlar arasında fark ve imtiyaz yoktur. Arkadaşlardan vefat edenlere muavenet etmek, bedel vefat defter-i mahsusuna kayd etmek ve ailesine de her türlü muavenet-i mahsusada bulunmak fırkanın vazife-i evvelyesidir.

Madde 29 — Merakız ve şubelerde mukayyet olup tatil-i eşgal esnasında vâki olacak ihanetten dolayı veya sendikaya eylediği zarardan nâşi tard edilen şahıs, merakız ve şubat-ı saireye katıyen intisap edemez; ancak beraat edenler fırkanın Merkez-i Umumi kararıyla tekrar alınabilirler.

Madde 30 — Fırkanın varidatı iki kısımdır: varidat-ı muntazama, varidat-ı gayri muntazama. Varidat-ı muntazama: duhuliyelerle, şehri tekasit ve ücretat.

Varidat-ı gayr-i muntazama: teşebbüsât-ı iktisadiye ve ticariyeden hasıl olan mebalîğ.

Madde 31 — Fırkanın meslek ve programını red veya varidatını sulstimal ve nizamname-i dahiliye tecavüz edenler fırkadan tard edilirler.

Madde 32 — Her aza hisse-i iştirakini tediye ettikten sonra merkez veya şubeden çekilmekte serbesttir.

Madde 33 — Âza-yı müntehave fırkaya hin-i kabulünde duhuliyeye namıyla arzu-yu vicdanisiyle fırka sandığına bir defalık olmak üzere en aşağı bir lira ve vakt-i hâline göre şehri (10) kuruştan aşağı olmamak üzere arzu ettikleri tahsisatı muntazaman tediye eyleyeceklerdir.

Madde 34 — Merakız ve şubeler icraatını merkez'in programına ve nizamname-i dahilisine tatbik ederler.

Madde 35 — Her merkez varidatının üçte birini Merkez-i Umumiye göndermeye mecbur olduğu gibi her şube de varidatının üçte birini kendi merkezlerine göndereceklerdir. Mütebakisini ihtiyaçları için alabilirler. Yalnız ahval-i fevkalâde tahaddüsünde Merkez-i Umumiden muavenet-i nakdiye talebinde bulunabilirler.

Kongre

Madde 36 — Fırka Kongresi fırka merkezinde ve Merkez-i Umuminin üç ay evvel alekser Eylül bidayetinde vuku bulacak daveti üzerine şubelerin iştirakiyle, her merkezden gönderilecek bir vekil-i murahhas fırka merkezi aza-yı dalmesiyle müçtemlan teşekkül eder. Ve bir mah zarfında ve icabında daha evvel fırkaya ait mukarrede-

rat-ı mühimme ittihaz olunur. Bir vekil ancak bir merkezln vekill olabilir. Vekil gönderemeyen meraklıze fırka Merkez-i Umumisinden müntehip vekil tayin kılınır. Meraklız, kendi vekil-i murahhaslarının mesarifini sendikalarından tesviye edilmek üzere takdir ve yedine de bir itimatname ve oranın ahval-i umumiyesine dair bir muntazam rapor ve bir sene zarfında Merkez-i Umumiye vaki olan irsalât-ı nakdiyesini meşur bir irsaliye varakası itâ eder.

Madde 37 — Kongrenin hln-i müzakeresinde sosyalist meb'uslardan rey-i hafi ile müntehap iki aza hazır bulunacaktır. Kongre azası yirmi yaşından dün olmayacaktır. Kongre fırka Merkez-i Umumisinden müntehap bir arkadaşa idare olunur. Bu arkadaşla baş murahhas namı verilir. Kongre kitabeti rey-i hafi ile bilintihap kongre azasından iki arkadaşla havale olunur.

Madde 38 — Her içtimâın nihayetinde, gelecek içtimâda müzakere olunacak mevad kararlaştırılarak ruzname-i müzakerat tertip olunur. Kongrede evvelâ fırka merkezlnin muamelât-ı umumiyesi raporu, ve hesabat-ı umumiyenin bütçesi tetkik olunur.

Sâniyen sene-yi âtiyyeye ait muamelât ve terakkiyat ve sendikaların ahvali tahkik kılınır. Sâlisen nizamname ihtiyaca göre tadil veya ilâve edilir. Rabian azadan her birinin getireceği lâyhalar, raporlar ve hesabat mevki-i müzakereye konulur. Ve icabına göre mukarrerat-ı âdilâne ittihaz edilir. Hâmisen fırkanın takip edeceği bir program tanzim ve tadil olunur. Sâdisen son içtimâda Merkez-i Umumisi azası bermucib-i nizam rey-i hafi ile tecdit ve intihap olunur. Ve mukarrerat-ı vâkıa defter-i mahsusuna kaydolunarak Merkez-i Umumide hıfz olunur ve cümle aza tarafından imza olunur.

Madde 39 — Her şube meraklı kongrelerine rey-i hafi ve ekseriyet-i ârâ ile bir murahhas gönderecektir. Merkezlerin beş murahhası o merkezin rey-i hafi ile tayin edeceği üç murahhas ile akd-i kongre ederek şubatin rapor ve irsaliye varakalarını tetkik ettikten sonra o merkezin rapor ve irsaliye varakalarını tahkik ederek bînetice hazırlayacağı rapor ve irsaliye varakasını rey-i kafi ile müntehap bir murahhas vasıtasıyla Merkez-i Umumiye Eylül bidayetinde gönderir.

Madde 40 — Her şube kendi merkezine ancak bir murahhas gönderir. Merkez-i Umumiye de her merkeze ancak bir murahhas izâm eder.

Madde 41 — Sosyalist meb'uslar kendilerinden iki meb'usu fırkanın Merkez-i Umumisi müzakeratında bulundurmağa mecburdurlar. Ledeliktiza bilcümle sosyalist mebuslar fırka Merkez-i Umumisinde müzakeratta bulunmağa mecburdurlar.

Madde 42 — Bîlcümle sosyalist meraklız ve şubeleri nizamnamenin hiçbir noktasını tagyır ve tahrif edemeyecekleri gibi ledelicap ikmal-i nevakısını Merkez-i Umumi [ye] kongre yerine bırakmak mecburiyetindedirler.

Madde 43 — Fırka Merkez-i Umumisinin muvazzaf üç müfettişi olacaktır. Bu müfettişler fırka Merkez-i Umumisinin aza-yı mev-

cudesi meyanında rey-i hafî ile intihap kılınır. Müfettişlerin tayin ve izamları Merkez-i Umumînin vazifesidir. İktiza-yı hale göre Merkez-i Umumi arzu ettiği arkadaşına vazife-i teftişyesini tevdi eder. Merkezler de, icabında hey'et-i idaresinden birini müfettiş tayin ederek şubelere gönderecektir.

Madde 44 — Arkadaşlardan nizamnameye muhalif, sosyalizm efkârına mugayır hareket edenlere, tenbih, takbih, terkin-i kayd gibi mücazaat icrasına fırka mecburdur.

Madde 45 — Arkadaşlardan biri diğeri hakkındaki şikâyetini şubede ise hey'et-i idareye merakizde ise yine hey'et-i idareye beyan eder. Hey'et-i idare bunu tetkik ederek tenbih, tahkik gibi mücazaatı eda eder. Terkin-i kayd ise fırka Merkez-i Umumîsinin tetkikatına menuttur.

Madde 46 — Hey'et-i idarelerden birinin mugayır-i kanun hareketi fırka Merkez-i Umumîsine ihbar olundukta Merkez-i Umumi derhal müfettişlerden birini izâmla tahkikat-ı amikada bulunduktan sonra hareket-i vâkiasına göre icabı icra eder.

Madde 47 — Mayısın birinci günü amele ve çiftçi bayramı olarak tanınmış olduğundan her sene umum aza-yı fırka buldukları mahal ve beldelerde istirahatla tezahüratta bulunurlar.

Belediye İntibahatı

Madde 48 — Şubelerin, daire-i intihabiyelerinde namzet tayini ve namzedin firkadan olması mecburidir. Namzedin her halükârda hüsn-ü hizmet ve derece-i liyakatı ve istikamet-i tabîi nazar-ı dikkate alınarak elyak kim ise onun bilâ tefrik-i cins ve mezhep intihap kılınması şarttır.

Belediye intihabatında her namzet fırkanın programını ilân edecek ve sosyalizm programı bulunduğu mahalde tatbîke gayret edeceğini alenen beyan edecektir.

BELGE 4

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Muaddel Nizamnamesidir

İşbu nizamname, 1335 senesi Temmuzunun yirminci günü İstanbul'da inikat eden kongrede tanzim ve kabul edilen nizamname-i dahillinin 1336 senesi Teşrin-i evvelinin 31'inci günü inikat eden kongre tarafından tâdil edilen suretidir.

Sosyalist Fırkası'nın Meclis-i Mebusan'daki mebusları diğeri firkalar mebuslarına karşı bir heyet-i müttehîde halinde bulunacaktır. Bu heyet-i müttehîde sermayedaran sınıfının her türlü tahakkümü-nü hükûmete karşı protesto ve bütçenin bilcümle tahsisat-ı mesturesini red edeceklerdir. Sosyalist mebuslar fırkanın izni olmaksızın

müstakilen birgüne teşebbüsât-ı siyasiye ve hususiyede bulunamazlar. Meclis-i Mebusan'da hey'et-i müttehede işçilerin hukuk ve hürriyet-i siyasilerini ve amele hayatını bir hal-i müreffehiyete isâl edecek ve aynı zamanda mücadelât-ı sunufu teshil eyleyecek olan ıslahatın mevki-i fiile çıkmasına hasr-ı mesâi edeceklerdir. Her mebus gerek memleket dahilindeki efâlinde ve gerek propaganda icrasında, hasılı sosyalizm ait her türlü harekâtında fırkanın kararlarına tâbi olacaklardır.

Madde 1 — Fırkanın unvanı "Türkiye Sosyalist Fırkası" olup müessis-i evveli Hüseyin Hilmi arkadaş fırkanın lâyenazil ve daimi reisidir.

Madde 2 — Fırkanın siyaset ve muamelât-ı umumiyesinin tanzim ve tedviri hususu ve bundan mütevellit mesuliyet beş sene müddet için doğrudan doğruya fırka müessislerine aittir. İşbu esas ile şube teşkilâtına ait mebhasın 14'üncü maddesi ve şube vezalfine ait mebhasın 23'üncü maddesi ve merkez-i umumî mebhasın [ın] 33'üncü maddesi dahi beş sene müddet için kabul edilmiştir. Ve bu müddet zarfında inikat edecek olan kongrelerin daire-i tetkik ve tâdilinden hariçtir.

Madde 3— Bundan gayri hususatın tebdil ve tâdili selâhiyeti yalnız kongreye ait ve râcidir.

2

"Umumi Esaslar"

Madde 4 — Fırkaya dahil olacak arkadaşların fırkanın program ve nizamname-i dahilisini kabul ve ahkâmına katiyen riayetli tahriren temin ve taahhüt etmeleri ve diğer bir fırka veya cemiyetle olan alâkalarını kat etmeleri lâzımdır.

Madde 5 — Bundan maada ihtikâr, sahtekârlık, emniyeti suistimal, sirkat, rüşvet, harp müşevvıklığı ve cinayet gibi ahvâl ve efâl sahibi olmayıp hüsnühâl ve fazilet erbabından olduğuna dair fırka azalarından birinin kefaleti haliz olmak, 3x5 kıtasında üç adet fotoğrafı takdim etmek şarttır.

Madde 6 — Bütün fırka azalarına asıl hüviyet varakaları yalnız merkez-i umumî tarafından ita edilir. Merkez-i umumînin mühr-ü resmîsini ve reis-i umumîsinin imzasını hâvi olmayan hüviyet varakaları sahtedir.

Madde 7 — Her aza arzu-yu vicdanisiyle ve istitaat-ı maliyesiyle mütenasip olmak üzere ve bir liradan dün olmamak üzere fırkaya hın-i kabulünde bir duhuliyeye ita eder. Ve yirmi kuruştan aşağı olmamak üzere bir mâhiye itasını taahhüt etmek mecburiyetindedir. Tekasid-ı şehriyesini üç ay mütemadiyen tediye etmeyenler fırkadan tard olunurlar.

Madde 8 — Fırkanın meslek ve programı ve nizamname-i dahilisi aleyhinde bulunanlar, varidatını suistimal edenler hemen fırkadan ihraç ve haklarında takibat-ı kanuniye icra olunur.

Madde 9 — Hey'et-i merkeziye ve şubelerde kumar oynamak, adab-ı umumiyye mugayir efâlde bulunmak katiyen memnu olduğu gibi odacı, kahveci vesairenin de fırka arkadaşlarından olmaları meşruttur.

Madde 10 — Arkadaşların vücudu fırkaca muhterem ve kıymet-tar bulunduğundan her arkadaş bir felâket veya mağduriyete maruz bulunduğu takdirde mensup olduğu şubeden taleb-i muavenet hak-kını haiz olduğu gibi bilmukabele şube veya hey'et-i merkeziyeler de böyle bir hâl vukuunda arkadaşların muavenetlerine şitap ve umurunu teshil etmek mecburiyetiyle mükelleftirler.

Madde 11 — Her arkadaş fırkaca kendisine tevdi edilen vazifeyi bitamamiha ifa etmekle mükelleftir. Fırkaya ve mesleğe hizmet-i bergüzidesi dokunmuş olan arkadaşlardan vefat edenlerin aileleri-ne, fırka maddî ve manevî muavenet ve himayesini katiyen esirge-meyecektir.

Madde 12 — Mayısın birinci günü amele ve çiftçi bayramı olarak tanınmış olduğundan her sene umum aza buldukları mahalde te-zahüratta bulunurlar.

3

"Şube Teşkilâtı"

Madde 13 — Şube olmayan bir yerde hadd-i asgarî beş kişi mer-kez-i umumînin müsaade ve muvaffakatiyle o mahalde bir şube teş-kil ve küşat edebilir. Her şube mühr-ü resmîsini merkez-i umumîden istihsal etmeğe mecburdur.

Madde 14 — Şube hey'et-i idaresi iki aza ile merkez-i umumî ta-rafından intihap veya tayin edilen bir reis, bir kâtip ve bir vezne-dardan mürekkeptir.

Madde 15 — Her şube ve hey'et-i merkeziyede hey'et-i faale ta-llimatnamesiyle vazifeleri tayin ve tasrih edilen birer hey'et-i faale vardır.

Madde 16 — Şube veznedarlarının kefalet-i kaviyeye rabtı ve mezkûr kefaletnamelerin serian merkez-i umumîye irsallî icap eder.

Madde 17 — Şube ve hey'et-i merkeziyelerin kasa mevcudu mik-tarı elli lirayı tecavüz ettiği takdirde işbu fazla meblâğ şeriat-i âti-ye tahtında bankaya tevdi edilir.

a) Şube veya hey'et-i merkeziye merkez-i umumîye karip bir ma-halde vâki ise elli lirayı mütecaviz meblâğ merkez-i umumî mühr-ü resmîsî ve reis-i umumî Hüseyin Hilmi arkadaşın imzası ve mezkûr şube mühr-ü resmîsî ve veznedarının imzasıyla bankaya tevdi ve icab-ı halde aynı mühür ve imzalarla ahz olunur. Şubat veznedar-larından birisinin herhangi bir suretle vuku-u infisalinde işbu meb-hasın ikinci, yani ondördüncü madde mucibinde reis, kâtip ve vez-nedarların tayini hakkı merkez-i umumî vezaifinden madut olmak-la, tayin edilecek yeni veznedarın imzası merkez-i umumî tarafın-

dan bankaya takdim ve bu takdim edilen yeni imza bankaca muteber olur.

b) Şube merkez-i umumiye baid bir mahalde vâki ise meblâğın bankaya tevdiî muamelesi o şube reis, kâtip ve veznedarının imzaları ve mezkûr şube mühür-ü resmîsi ile icra edilir. Ve aynı mühür ve imzalarla ve merkez-i umumînin muvaffakatiyle bankadan ahz olunur. O şube reis, kâtip ve veznedarından herhangi birinin veya üçünün hin-i tebdil ve infisallerinde yine işbu mebhasın ikinci, yani ondördüncü madde mucibince merkez-i umumî tarafından tayin olunacak yeni reis, kâtip ve veznedarın imzaları bankaya takdim ve işbu takdim edilen yeni imzalar bankaca muteber olur.

Madde 18 — Veznedar ve kâtip hey'et-i idarenin kararı olmaksızın hiçbir akçe sarf etmeye ve hiçbir mahale tahrirat yazmaya veya muhabereye mezun değildirler.

4

"Şube Vezâifî"

Madde 19 — Şubenin azalarının tenvir-i efkârına, terfih-i ahvaline, müdafaa-i hukukuna çalışacak, vakit vakit konferanslar tertibiyle mesleğin inkişaf ve tevsiline sâî olacaktır.

Madde 20 — Şubeler daire-i intihabiyeleri dahilinde meb'us ve belediye intihabatında fırkanın tayin edeceği bir namzedin muvafakiyetine gayret edeceklerdir.

Madde 21 — Şube hey'et-i idareleri lâakal haftada bir defa içtimâ eder ve ittihaz edilen mukarreratı defter-i mahsusuna kaydeder. Bu mukarrerat heyet-i idare azaları tarafından muntazam imza edilir. Şubeler her ay hülâsaten muamelât ve faaliyetlerini merkez-i umumiye barapor arzederler.

Madde 22 — Şubeler fırkaya girmek isteyen ve umumî esaslar bahsinin dördüncü ve beşinci maddelerindeki evsafı halz olan arkadaşları namzet telâkki ederek evvelâ muvakkat ve bir aylık bir hüviyet varakası ita eder ve namzedin 3-5 kitasında iki fotoğrafını ve muvazzah künyesini merkez-i umumiye ırsal eder. Merkez-i umumî mezkûr namzedin fırkaya kabulünü tasvip edip asıl hüviyet varakasını gönderdiği takdirde muvakkat hüviyet varakası namzetten istirdat edilir ve mezkûr arkadaşın üçüncü resmi şube azalarına mahsus deftere ılsak edilir.

Madde 23 — Vazifelerini hüsn-ü surette ifa edemeyen veya merkez-i umumî tarafından gönderilen müfettişlerin tetkikat ve teftişatı bu hususu müleyyit olan hey'et-i idareler dehal tebdil edilirler.

Madde 24 — Merkez-i umumînin siyaset ve muamelât-ı umumiyesine muhalif harekette bulunan şubeler merkez-i umumî kararıyla derhal sed ve emval-i menkule ve gayrimenkulesiyle kasa mevcudu merkez-i umumî tarafından müsadere edilir.

Madde 25 — Şubeler varidatlarının üçte birini mensup oldukları hey'et-i merkezîyeye ve hey'et-i merkezîyeler de merkez-i umu-

miye irsale mecbur olup artan mütebaki miktarın sülûsünü sarfa mezundurlar. Mütebaki meblâğı ihtiyaç akçesi olarak hıfz edeceklerdir.

Madde 26 — Merakiz ve şubata arkadaşlarından biri başka bir şube veya merkeze naklini arzu eylediği halde, hesabı görülerek, hey'et-i idarenin vereceği memhur bir vesika ile o şube veya merkeze nakleder.

Madde 27 — Şubeler, mesleğin terakki ve tealisi hususunda icra-yı harekette serbesttirler.

Madde 28 — Her şube hasta komisyonu talimatnamesi mucibince ve hastalık dolayısıyla çalışamayan azalarına muavenet-i lâzime ve nakdiyede bulunmak mecburiyetindedir.

5

Hey'et-i Merkeziye Tafsilatı

Madde 29 — Beş şube merkez-i umuminin inha ve tayiniyle, aralarında bir şubeyi hey'et-i merkeziye olarak telâkki ederler.

Madde 30 — Hey'et-i merkeziye olan şubenin hey'et-i idaresi merkez-i umumî tarafından intihap veya tayin edilen bir reis, bir kâtip, bir veznedar ile bunların intihap edecekleri dört azadan mürekkeptir.

Madde 31 — Hey'et-i merkeziyeler bundan gayri hususatta şubelerin evsaf, selâhiyet ve vezalfini haizdirler.

Madde 32 — Hey'et-i merkeziyeler kendilerine tâbi olan şubelerin faaliyetlerini tanzim ve teftiş ve bu hususta vücut eden veya tanzim edilen aylık raporları merkeze takdim ederler.

6

Merkez-i Umumi

Madde 33 — Merkez-i umuminin bir reis-i umumi, bir kâtip, bir kasadarla dört azadan müteşekkil olmak ve beş sene müddetle müessis Hüseyin Hilmi ve Namık arkadaşlar tarafından tayin ve tebdil edilmek ve ameleden olmak şartıyla yedi kişiden mürekkep bir hey'et-i idaresi ve hey'et-i idare tarafından tayin edilen oniki kişilik bir hey'et-i faalesi vardır.

Madde 34 — Bunlardan maada onbeş kişiden mürekkep bir hey'et-i ilmiye ile bir reis, bir kâtip ve bir kasadarla iki azadan mürekkep olmak üzere (hasta amele ve allelerine muavenet heyeti) namıyla diğer bir heyet vardır. Hey'et-i ilmiyenin vazifesi gazete ve risaleler neşri, konferanslar tertibi, elhasıl çalışan halk arasında sosyalizm fikrinin tamimi için icap eden vezalfi ifadan ibarettir. Hasta amele ve allelerine muavenet hey'etinin vazifesi hasta komisyonu talimatnamesinde musarrahtır. Hey'et-i ilmiye ve hasta komisyonu azaları hey'et-i idare tarafından tayin ve tebdil edilirler.

Madde 35 — İşbu dört heyet bir araya gelerek istişari bir mahiyetli haiz olan hey'et-i umumiye'yi teşkil ederler. Hey'et-i umumiye'yi içtimâa davet hey'et-i idarenin vazifesidir.

Madde 36 — Merkez-i umumî kasadarı hey'et-i idare azaları arasından hey'et-i idarenin ittifak-ı ârasiyla intihap ve tayin olunur.

Madde 37 — Fırkaya yeni azalar kayd ve bazılarını ihraç, şube ve hey'et-i merkeziyeler teşkil ve ihdas, şube ve hey'et-i merkeziyelerin hatt-ı hareketlerini irae ve idame, kongreyi içtimâa davet ve mebus namzetleri irae vesaire gibi hususat ile tatil-i esgale karar vermek hakkı ve bunun tanzim ve idaresi merkez-i umumî vezâlifinden maduttur.

Madde 38 — Merkez-i umumî şubat ve hey'at-ı merkezîye nezdinde muvakkat veya daimi birer murahhas bulundurulabilir. Murahhasların vazifesi şube veya hey'et-i merkeziyelerin muamelât ve harekâtını hüsnü suretle idare ve nizamname-i dahillî ahkâmının harfiyen tatbikini temin ve merkez-i umumî evamir ve tebligatının sûrat-ı ifa ve infazına nezaret ve sairedir.

7

Kongre

Madde 39 — Kongre senede bir defa ve alekser Eylül bidayetinde, ancak merkez-i umumî tarafından vuku bulacak davet üzerine her şubenin merkez-i umumiye göndereceği birer murahhasın içtimâıyla inikat eder.

Madde 40 — Bir murahhas ancak bir şubenin murahhası olabilir. Murahhas göndermeyen şubeler için merkez-i umumî bir vekil murahhas tayin edebilir.

Madde 41 — Şube murahhaslarının masarifi zarurîleri şube sandıkları tarafından tesviye edilerek, yedlerine birer itimatname ve oranın ahval-i umumiyesine dair muntazam bir rapor ve bir sene zarfında merkez-i umumiye vâki olan irsalâtı mübeyyin bir irsaliye varakası ita eder.

Madde 42 — Kongre içtimâatına fırka reis-i umumîsi riyaset ederek vazife-yi kitabati de mevcut aza ve murahhaslar arasından rey-i hafi ile intihap edilecek birisi ifa eder.

BELGE 5

Meclis-i Vükelâ Müzâkeratına
Mahsus Zabıtname*

Sıra Numerosu: 209

Zabıtname Tarihi:

21 Şevval 1340

18 Haziran 1338

Tebliğ Olunacağı Devair:

Nafia, Dahilliye, Ticaret ve Ziraat.

Tebliğ Tarihi: 20 Haziran 1338

* Kaynak: BBA-Meclis-i Vükelâ Mazbataları, No. 224, 19 Haziran 1338.

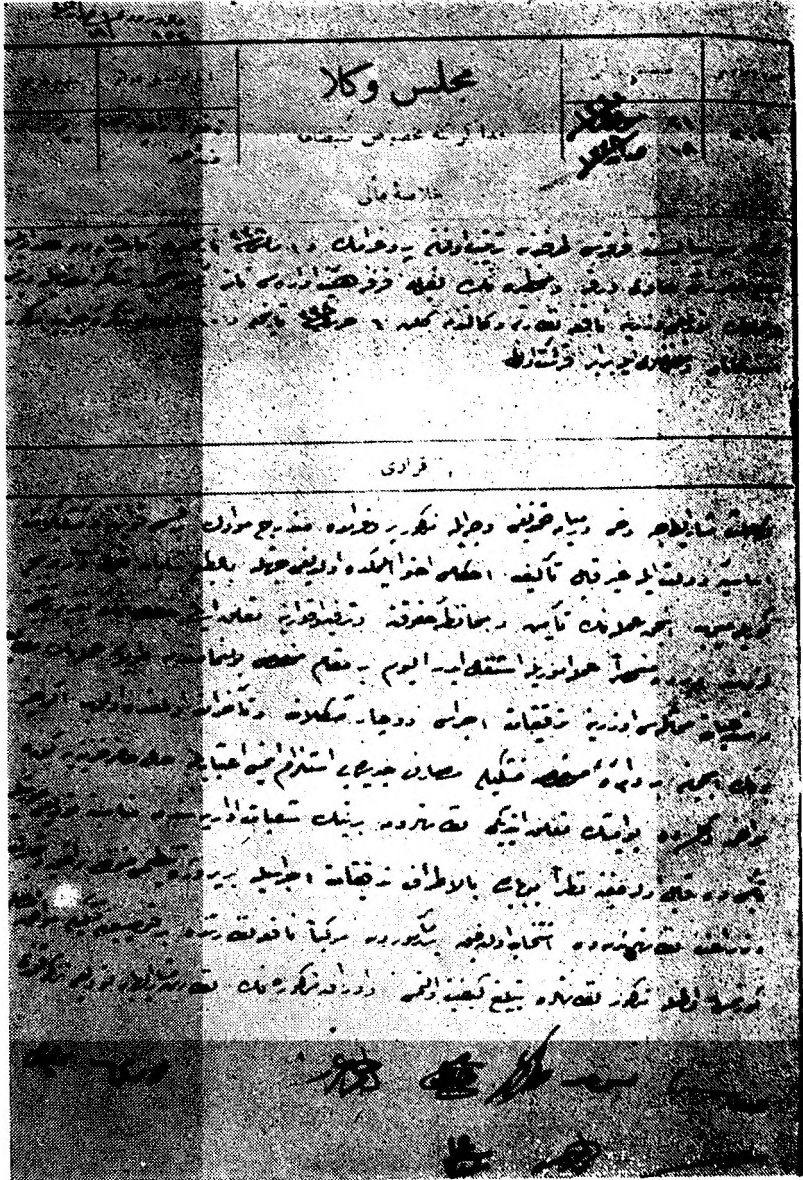
Hülâsa-i Meâli

Türkiye Sosyalist Fırkası tarafından tertib olunan programın ve 1 Mayıs 338 tarihinde Kâğıdhâne'de akd edilen miting mukarreratını havî varaka ve muhtıranın leffiyle fırka hey'et-i idaresi nâmina reis-i müntehab Şâkir imzasıyla verilen arzuhalin tevdi'i üzerine Nafia Nezareti Vekâletine gelen 6 Haziran 338 tarihli ve 10 numarolu tezkire-i cevabiye mezkûr isti'danâme ve meifunları ile beraber kiraat olundu.

Kararı

Vekâlet-i müşairileyhce dahi dermeyân kılındığı vechile mezkûr programda münderic mevadın bir kısmı kavanin ve teşkilât-ı esasiye-i devlet- ile gayr-i kabil-i telif ahkâmı ihtiva eylemekte olduğu cihetle bitabi şâyân-ı kabul ve tervic görülemeyüb ancak amelenin te'min ve muhafaza-i hukukuna ve terfih ve ikdarına taallûk eden hususatın takdir ve tensibini lüzumuna ve bir de münhasıran amele umuruyla işligâl eder eylevin bir makam-ı mahsus bulunmamasından dolayı amelenin metalib ve müstediyaı mûmâslesi üzerine tedkikat icrası düçâr-ı müşkilât ve tehhürât olmakda olub eğerçi bunun için bir daire-i mahsusa teşkil mesarif-i cedi-deyi istilzam etmesi itibarıyla hâl-i hâzır hazineye göre muvafık değilse de bu işin taallûk ettiği nezaretlerden birinin şubât-ı idariyesinden münâsibine tevdi'i suretiyle te'mini de kabil olacağına nazaran bu babda biletraf tedkikat icrasıyla bir proje tanzimi zımında Dahiliye ve Ticaret ve Ziraat Nezaretlerinden de intihab olunacak birer memurdan mürekkeben Nafia Nezaretinde bir komisyon teşkil muvafık-ı maslahat görünmüş olmağla mezkûr nezaretlere tebliğ-i keyfiyet olunması ve evrak-ı müzekkerenin nezaret-i müşairileyhaya tebliği tezekkür kılındı.

(Hey'et-i Vükelâ imzaları)

BELGE 6

Meclis-i Vükelâ Müzâkeratına
Mahsus Zabıtnâme*

Sıra Numerosu:

285

Zabıtnâme Tarihi:

19 Zilhicce 1340

13 Ağustos 1338

Tebliğ Olunduğu Devair:

Bahriye, Dahilliye, Ticaret

Tebliğ Tarihi:

15 Ağustos 1338

Hütlâsa-i Meâli

Seyr-i sefain idaresi amele ve mürettebâtından ma'ada memurin idaresinin de Türkiye Sosyalist Fırkası Seyr-i Sefain şubesine kaydedilmekde oldukları beyânıyla bu babda ne yolda muamele ifası lâzım geleceği istifsarını havf Bahriye Nezaretinin 29 Mayıs 1337 tarihli tezkeresinin beyân-ı mütalâa olunmak üzere Ticaret ve Maarif dairesinden tanzim olunan mazbata ve Hey'et-i Umumiye'den yazılan zeyiller kiraat olundu.

Kararı

Hey'et-i Umumiyenin zeyl-i âhirinde beyân olunduğu vechle Seyr-ü Sefain idaresi memurini memurin-i devletden oldukları cihetle mûmalleyhümün Türkiye Sosyalist Fırkası Seyr-i Sefain şubesine kaydedilmeleri caiz olmadığı gibi idare-i mezkûre tatil-i eşgâl kanununun birinci maddesinde beyân olunan ruhsatlı veya imtiyazlı şirketlerden dahil olmayub idare-i resmîye-i devletden maddud olmasına binaen mensubininin esasen tatil-i eşgâl hakkını haiz olmadıklarının nezaret-i müşarileyhaya ve Dahilliye Nezareti ve-kâletine tebliğ tezekkür kılındı.

(Hey'et-i Vükelâ imzaları)

* Kaynak: BBA-Meclis-i Vükelâ Mazbataları, No. 224, 13 Ağustos 1338.

تاریخ: ۱۹ جریه: ۱۹ جریه: ۱۹		مجلس وکلا مذاکره مخصوص تنظیم		شماره: ۱۹ ۱۹	شماره: ۱۹ ۱۹
		خلاصه مان		۱۹ ۱۹	۱۹ ۱۹
<p> این جلسه در روز ... ماه ... مورخه ... در ... ساعت ... در محل ... برگزار گردید. در این جلسه ... </p>					
قراری					
<p> هیئت ... در این جلسه ... تصمیمات ... اتخاذ نمود. این تصمیمات ... </p>					
<p> امضاء: ... تاریخ: ... </p>					

BELGE 7

Meclis-i Vükelâ Müzâkeratına
Mahsus Zabıt Varakasıdır*

Zabıtname Rakkamı: 520

Tarih:

Arabi: 16 Şevval 339

Rumi: 26 Eylül 1337

Hülâsa-i Meâli

Dahiliye Nezaretinin 15 Eylül 1337 tarihli ve 1655 numarolu tezkeresi okundu.

Kararı

Mezkûr tezkerede beyân olunduğu üzere Sosyalist Fırkasının mürevvic-i efkârı olarak Paris'de neşr ve Suriye Vilâyetine irsâl olunmakda bulunan "Beşeriyet" ünvanlı gazetenin münderecat-ı muzirrasına binaen memalik-i Osmaniyeye men'-i duhûlü muktazî görünmüştür. Dahiliye Nezaretine tebligat icrası tezekkür kılındı.

(Hey'et-i Vükelâ imzaları)

* Kaynak: BBA-Meclis-i Vükelâ Mazbataları, No. 157, 15 Eylül 1337.

157

جلیس و کلامه سر...

جلد و ورق	<p>حاضر بولنا به ذوات قائله اساسی</p>	طیبات	...
تخلص كتابی	

...

تاریخ جواله بی ...
 اوزاق و طبعی نورس ...
 عکده تلفظ ...

خودصه مالی

دعیه نقدی ۱۰ ... تاریخ ۱۶۵۰ ...

...

...

...

...

BELGE 8

Protestoname*

Bizler zirde vâzîülümza İstanbul amele teşkilâtı fırka ve cemiyetleri ve umum amele murahhasları işbu Haziranın 14'üncü Çarşamba günü saat yedide Galata'da Mumhane Caddesinde Beynelmillel Amele İttihadi Cemiyeti merkez-i idaresinde içtimâ ve âtiideki kararları ittihaz ettik.

1 — Memleketimizde elân tatbik edilen ve yirminci asır medeniyetinin ahkâmına muvafık olmayan kavanini protesto ediyoruz.

2 — Garptaki emsali misüllü bu asr-ı medeniyetin ahkâmına muvafık ve ameleye kendi menfaatlerini müdafaaya müsait teşkilât yapabilmelerini mümkün kılacak kavanin tedvinini talep ediyoruz.

3 — Türkiye Sosyalist Fırkası'na mensup olan amelenin serbesti-i tam ile intihap ettikleri delegelerin teşkil ettiği kongrenin kanuniyetini tasdik ve Hükümetin lâyenazil ve dalmi sıfatıyla Sosyalist Fırkası'na umum amelenin arzularına rağmen Hüseyin Hilmi Efendi nâm bir serseri mütereddiyi reis tayin etmek istemesindeki karar-ı gayrikanunî ve gayriâdilânesini kemal-i şiddetle protesto ederiz.

4 — Bu metalbat ve protestolarımızın muvaffakiyetle tetevvüc etmesi için umum dünya işçilerinin muavenetine müracaat eylemeğe karar verdik.

5 — İşbu içtimâa saat 9'da hitam verdik.

Türkiye Sosyalist
Fırkası müntehibi
(imza) (fırka mühürü)
İhsan¹

Mehmet Nuri²
Türkiye Sosyalist
Fırkası müntehib
veznedarı ve
kongre reisi (imza)

Beynelmillel Amele
İttihadi kâtib-i
umumisî (imza
okunamıyor)

Beynelmillel Amele
İttihadi hey'et-i
idaresinden
(imza) Kâzım³

Beynelmillel Amele
İttihadi hey'et-i
idare azasından
(imza) Asımakopulos⁴

Bâlâda imzaları olan çok arkadaş ["bu arkadaşlar" olmalı] murahhas tayin edilmişlerdir.

* Prof. A. Benningsen'in Dr. İhsan Özgen dosyasından alınmıştır. (Sayın Mete Tunçay tarafından sağlanmıştır).

¹ Dr. İhsan Özgen (Mete Tunçay, A.g.e., s. 518).

² 1925 Mayısındaki Aydınlik tevkifatında tutuklananlar arasındadır. bk. Cumhuriyet, 4 Haziran 1925.

³ Vanlı Kâzım: Mustafa Kâzım Kip (1884 - 1971).

⁴ Büyük Niko. (Nikolaos Asımakopulos). Gizli TKP leri gelenlerinden biri olarak Moskova'ya yerleşmiş ve orada ölmüştür.

BELGE 9

Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Beyannamesi*

Zeytinburnu Fabrikası ustabaşlarından Numan Efendi'nin, herkesin hayretini mucip olacak bir surette sosyalist sıfatıyla İstanbul mebusluğuna intihabı üzerine, Türkiye Sosyalist Fırkası Hey'et-i Merkeziye'si fevkalâde olarak içtima etmiş ve bu gayr-ı muntazır hâdise hakkında nokta-i nazarını bildirmek için âtidedeki beyannameyi neşre karar vermiştir:

1 — Mebusan intihabı gününe kadar Türkiye'de resmen teessüs etmiş ve muayyen bir programa malik iki fırka vardı ki bunlar da (Türkiye Sosyalist Fırkası) ve (Sosyal Demokrat) fırkaları idi: Türkiye Sosyalist Fırkası'nın İstanbul namzetleri ise isimleri gazetelerle ilân edilen Refik Nevzat ve Sadrettin Celâl arkadaşlar idi. Binaenaleyh ne Türkiye Sosyalist Fırkası'na ve ne de Sosyal Demokrat Fırkası'na dahil olmayan ustabaşı Numan Efendi'nin İstanbul meb'usu olarak intihabı bu fırkalar için bir muvaffakiyet teşkil edemez.

2 — Numan Efendi'nin İstanbul meb'usu olması memlekette sosyalizm cereyanı ve sunuf-u amele menafil nokta-i nazarından da bir muvaffakiyet teşkil edemez. Müntehib-i sânilerin kısım-ı azamının reylerini attıktan sonra son saatte telgrafla namzetliğini vaz'eden Numan Efendi gibi memleketçe hiç tanınmamış bir zâtın bir çok zevattan fazla rey alması insanı hayretlerde bırakacak garibelerdendir. Müntehib-i sânilerden yalnız onüç tanesinin amele ustası olmasına nazaran Numan Efendi'nin tabii ve hakiki müzahiri bu onüç müntehib-i sâni bulunmak icabederdi. Halbuki kendisi 135 rey almıştır. Binaenaleyh hiçbir siyasi fırkaya mensup olmadığını bizzat beyan eden Numan Usta'yı Meclis-i Mebusan'a gönderen kuvvet amele kuvveti ve sosyalizm teşkilâtı değildir. Öyle ise bu kuvvet nedir?

Müntehib-i sâniler ya bir program veyahut şahıs üzerine reylerini vermişlerdir. Siyasi programı nazar-ı dikkate almışlarsa her fırka şüphesiz, bizzat namzetliğini vaz'ettiği zevatın meb'us çıkmalarına çalışmıştır. Şu takdirde çıkan her sosyalist meb'usun tabiatıyla binlerce ameleyi temsil eden Türkiye Sosyalist Fırkası'nın veyahut Sosyal Demokrat Fırkası'nın namzedi olması lâzımgelirdi. Halbuki Numan Efendi hiçbir fırkanın namzedi değildi. Eğer müntehib-i sâniler; gazetelerin istedikleri gibi, siyasi programlardan sarf-ı nazar memleketçe muhterem ve kıymetli tanınmış sımalara rey vermeyi düşünmüşler ve mebuslar arasında bir de amele mümessil bulunmasına münasip görmüşlerse, Refik Nevzat gibi memleketçe ve Avrupaca namus ve irfani ile ve İttihat çetesine muhalefeti ile meşhur bir zâtı şahsı ve programını hiç tanımadıkları Numan Efendi'ye tercih eylemeleri icabederdi.

* Alemdar, 26 Kânun-ı evvel 1335, s. 3.

Her halde gayet açık bir surette şu hakikat anlaşılmalıdır ki memleketçe hiç tanınmayan, bilinmez hangi, makul sebebe mebni son saate kadar namzetliğini vaz'etmeyen ve hiçbir sosyalist fırkasına mensub olmayan zatı mebus yapan amele kuvveti, sosyalizm değildir. Belki diğer meb'usları çıkaran İttihat ve Terakki kuvvetidir. Mumalleyhin, bilinmez ne gibi fedakârlıklar mukabilinde kazandığı bu şahsî muvaffakiyeti memlekette amele sınıfının, sosyalist teşkilâtın bir muvaffakiyeti olarak göstermek alenen yalan söylemektir.

Diğer cihetten şu mühim nokta asla nazar-ı dikkatten kaçırılmamalıdır ki bir mebusun amele ustabaşısından olmasıyla mutlaka sosyalist olması, amele hukukunu müdafaa etmesi lâzımgelmez. Fakat amele sınıfına mensup olmayan Karl Marks, Tolstoy, Jaurès, Liebnicht gibi âlicenap şahsiyetler rahat ve saadetlerini, hayatlarını fakirlerin kurtulması, sosyalizmin tesisi için feda ederlerken diğer cihetten bizzat amele içinden çıkmış insanların yine amelenin zararına ve zenginlerin hesabına hareket ettikleri görülmüştür. Yani bir meb'usun ameleden olmasıyla mutlaka amele hukukunu müdafaa etmesi icabetmez. İşte bu nokta-i nazardan, bir sosyalist fırkasına mensup olmayan ve müntehib-i sânilere programını tanıtmak zahmetine katlanmıyan Numan Efendi'nin meb'usluğu sosyalizm cereyanı ve amele sınıfının menafii nokta-i nazarından bir muvaffakiyet teşkil etmez. Gazetelerin kısm-ı âzâminin kasdî bir surette hâsıl etmek istedikleri bu kanaati düzeltmek ve hakikatı meydana çıkartmak Türkiye Sosyalist Fırkası'nın borcudur. Sosyalist fırkalarının namzedi olmayan Numan Efendi'nin kim bilir nasıl fedakârlıklar mukabilinde sosyalist olmayan 135 müntehib-i sâninin müzaharetini kazanması her hakikî sosyalisti memnun değil, belki müteessir eder.

Biz Numan Efendi'nin tanımadığımız şahsını ve mazi-i siyasisini mevzu-u bahsetmek istemiyoruz. Eğer hakikaten sosyalizm prensiplerine sâdik bir arkadaşımız ise kendisine düşen en birinci vazife istifasını vermek suretiyle hatasını tamir etmesidir. Aksî takdirde müdafaa etmekle mükellef olduğu sosyalizmin en esaslı kanununu bizzat ayaklar altına almış olacaktır. Çünkü Fransa ve İngiltere'de olduğu kadar İtalya ve Japonya'da da sosyalistler intihabatta sermayedar fırkaların müzaharetini kabul etmeksizin yalnız kendi kuvvetlerine istinaden mevki-i mücadeleye atılırlar. Halbuki Numan Efendi'yi meb'us çıkaran kuvvet; vesika ekmekleri ile yüzlerce insanları öldürürken harp zenginleri, mirasyediler ve hırsız Nâzırlar için pastacı, şekerleme dükkânları açtıran, on senedir memleketi felâketten felâkete sürükleyen, sosyalizmin hasm-ı cânı mel'un bir çete teşkilâtıdır.

Sosyalist arkadaşlar!... Siz menhus İttihat ve Terakki'nin müdafaa vekilleri olan gazetelerin yalan sözlerine inanmayınız. Kuvvetlerini diğer partilerin zaaf ve infiradından İttihat ve Terakki bloku mevki-i iktidara tekrar gelmek için her şekil ve kıyafete girmekten çekinmiyor. On bir sene evvel İstanbul'da teşekkül Sosyalist Fırkası'nı kapatan ve müessislerini menfalara gönderen İttihat ve Terakki

bugün amele sınıfının menafilini müdafaa eder gibi görünüyor. Fakat yalan...

Mevki-i iktidara tekrar geçtiği zaman ilk yapacağı iş, hiç şüphe etmeyiniz, amele sınıfının, işçilerin kafasını ezmek, tıpkı eskiden olduğu gibi, bir avuç esafilî servetlere garketmek için bütün milleti soymak olacaktır.

Türkiye Sosyalist Fırkası ve sosyalist esaslarına sadık hiçbir vatandaş İttihat çetesinin müzahiri olamaz. Çünkü bir insan hak ile bâtili, hürriyetle esareti, soyulanlarla soyanları aynı zamanda müdafaa edemez.

XXIII
VAHDET-İ MİLLİYE HEYETİ
(Ahmet Rıza ve Girişimleri)

KURULUŞ YILI: 6 Mart 1919¹.

KURULUŞ YERİ ve MERKEZİ: *İstanbul, Binbirdirek*².

KURUCU ve YÖNETİCİLERİ³: Birinci Reis: *Ahmet Rıza Bey*, İkinci Reis: *Çürüksulu Mahmut Paşa (Eski Bahriye Nâzırı ve Âyan azası)*. Öteki üyeler: *Cevat Paşa (Sâbık Harbiye Nâzırı)*, *Nâbi Bey (Sâbık Hariciye Nâzırı)*, *Reşit Sadi Bey*, *Celâlettin Arif Bey (İstanbul Barosu Reisi)*, *Abdurrahman Şeref Bey (Sâbık Maarif Nâzırı)*.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. *Ahmet Rıza Bey'in Karizmatik Kişiliği*

KUŞKULU, intikamcı ve bölücü Mütareke kadrosu içinde, kişisel otoritelerine güvenerek birleştirici girişimlere yönelen aydın kesim insanları az olmamıştır. *Esat Paşa*'dan sonra *Ahmet Rıza Bey* de bu tür bir eylemin yürütücülüğünü üstlenecektir. Şu farkla ki, *Ahmet Rıza Bey* ünlü bir Jön Türktür ve 1908 kapısından *İstanbul*'a döner dönmez, vatan kurtarıcılarına özgü gösterilerle karşılanmıştır. İttihat ve Terakki'nin liderler katına alınmıştır.

İttihatçılar "şerefli mazisi" ile bütünleştirdikleri *Ahmet Rıza Bey*'i *İstanbul* mebusluğuna aday göstermişler, ve Meclis-i Mebusan Reisliğine getirmişlerdir. O da üç yıl bu yüksek mevkide

¹ Nizamname-i Esasîdeki tarihtir. Bk. s. 446, Belge 3. — *Ahmet Rıza Beyin Hâtıraları (Cumhuriyet, 17 Şubat 1950)*.

² *Ahmet Rıza Beyin hatıralarına göre, üyeler Âyan Meclisinde toplanmaktaydı. Yapılan baskılar ve Ahmet Rıza Beyin reislikten uzaklaştırılması sonucu, Binbirdirek'te bir yer tutulmuştur. Ahmet Rıza Bey, kesin bir adres vermiyor (Cumhuriyet, 7 Şubat 1950) — Ayrıca, sunuş dilekçesinde de adres görülmemektedir.*

³ Bu adlar da Nizamname-i Esasî'yi sunucu belgeden alınmıştır. Bu isimlere *Abdurrahman Şeref Beyi* de katmak gerekir.

İttihatçıları kollamıştır. 1912 yılında hakkında açılması istenen "tahkikat" önergesinde İttihatçılar gerekli yardımı göstermemişlerdir.

Ahmet Rıza Bey, İttihatçılarla sık sık anlaşmazlığa düşmüş, sonunda onlardan ayrılmıştır.

Ahmet Rıza Bey, 1911 yılı başında, Âyan, azalığına atanmıştır⁴. Bu tarihten, *Harb-i Umumi*'nin sonuna değin —özellikle savaş yıllarında— tek kişi olarak, güçlü bir muhalefet partisi gibi, İttihat ve Terakki'ye şiddetle karşı koymuştur.

Bu rolünü yakından izlemiş olan Vahidettin, Onu, Âyan Meclisi reisliğine atamıştır⁵. O da, yeni görevine, Vahdettin'le adalet çağının açıldığını belirten söyleviyle başlamıştır⁶. Görevini ilk kutlayan da Damat Ferit Paşa olmuştur.

Ne var ki, çok geçmeden, Ahmet Rıza Bey'in bükülmez tutumu, Saray'la arasını açmıştır. Ve Âyan reisliğinden alınmasında ısrar eden de, yine Damat Ferit Paşa olmuştur. Buna, Ahmet Rıza Bey'in sadr-ı azamlıkta, Damat Paşa'nın en ciddi rakibi sayılması da temel neden olmuştur⁷.

İlk Toplantılar

Ahmet Rıza Bey, Âyan reisliği statüsünden de yararlanarak ilk adımı 1919 yılı başında atmıştır (28 Ocak) ve çeşitli fırka ve dernek temsilcilerini toplantıya çağırmıştır. Toplantı Âyan Meclisi binasında yapılmıştır. Amaç, hem organik, hem de ideolo-

⁴ Tayin (atama) İrade-i Seniyyesi (Padişahın atama belgesi) 10 Kânun-ı sani 1327 (23 Ocak 1912) tarihlidir (MAZC, 1327 - 1328, D I, Sı 3, 1. İçt., s. 2).

⁵ Tayin İrade-i Seniyyesi için bk. MAZC 1334 - 1919, D. III, Sı 1, 5. İçt., s. 2.

⁶ Ahmet Rıza Beyin, açış ve teşekkür söylevinden: "..... Ve bir de zât-ı şahaneleri bu memlekette meşrutiyetin cidden tesisini, ahkâm-ı şeriyenin ve Kânun-ı esasi'nin yalanla, lâfla değil, fillen ve tamamen icra-yı tatbikini ferman buyurduklarından bu uğurda hayli uğraşmış bir emekdarı lütfen tahattür ve taltif etmekle de (hatırlayıp mükâfatlandırmakla da) meşrutiyete ve hürriyete muhabbetlerini izhar buyurmuş oluyorlar. Cülus-u hümayunlarıyla memleketimizde kanun ve adalet devri başladığına ben de tamamıyla kaniyim. Kani olmasaydım, bu makamın bana vermiş olduğu hukuk ve salâhiyeti vatanımın hayrına istimal edebileceğimden emin olmasaydım, böyle müşkül zamanda Âyan reisliğini kabul eylemezdim. Pâdişahımızın âmal-ı mülûkânelerine vâkifim. Lâkab-ı şahaneleri "El Gazi" olmayacaktır. Unvan-ı hümayunları: "Sultan Mehmet Vahidettin Han-ı âdil" olacaktır (MAZC, aynı tarihlil içtima, s. 5).

⁷ Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 199 - 202.

İkt. Organik alanda partiler *arası* ya da *üstü* ve sürekli bir topluluk kurulması isteniyordu. İdeolojik alanda ise, barış davası ve dış politika sorunlarında milli bir programa sahip olmak, savunma tezlerine katkıda bulunmak, "siyasal hayat hakkımızı muhafaza için" önlemler araştırılacaktı⁸.

Toplantıya, Hürriyet ve İtilâf dışında, çağırılan partilerin tümü katılmışlardır ve bazı kararlar da alınmıştır.

Önce, görüşmelerin sürdürülmesi kararlaştırılmıştır. Sonra da, organik bağlar araştırılmıştır. Her partiden bir delege olmak üzere, bir "encümen" (komisyon) kurulacak, "Mahkeme-i Kübra"-y-ı adalete (Yüce Tanrı Mahkemesi) karşı memleketi savunacak kişilere gerekli belgeler sağlanacaktır. Savunma ilkeleri, "eski devletler hukuku esaslarına göre değil, gelişen demokratik icaplara uygun olarak" hazırlanacaktır⁹.

Ahmet Rıza Bey'in Âyan Meclisindeki dairesinde kişiliğinin damgasını taşıyarak oluşan bu gruplaşma, önce de belirtildiği gibi, Mütareke'nin tek girişimi değildi. *Milli Kongre*, *Müdafaa-i Hukuk*'la diyalog kurarak gelişmekteydi. Bir yandan da, *Hürriyetperver Avam Fırkası*, aynı nitelikte bir çağrıda bulunmuştu (Bk. s. 73).

Ahmet Rıza Beyin, sürekli olarak, tartışma yaratıcı sorunlar içinde bulunması, yalnızca kişiliğine bağlı bu girişimin güven uyandırmasını önlemiştir¹⁰.

2. Vahdet-i Milliye Heyeti

Kendisine yapılan uyarıları da gözönüne alan Ahmet Rıza Bey, kişisellikten çıkarılmış bir girişime yönelerek, *Vahdet-i Milliye* (*Milli birlik* anlamına) *Heyeti*'ni kurmuştur. *Heyet* (*kurul* anlamına) tüzel kişiliğe sahip olması istenmeyen bir kuruluştur. Kendisini siyasal parti ve dernek saymadığını kamuoyuna bildirirken, barış yapılıp yapılmaz işlevinin de sona ereceğini belirtmiştir. Bu husus Nizamname-i Esasi'de açıkça göze çarpmaktadır (Bk. s. 449, Belge 3).

Ünlü Osmanlı bürokratlarının isimlerini içeren Heyet'in kuruluşu, saygı ve sevgi uyandırmıştır¹¹. Üyelerin ideolojik tutumlarına gelince, Ahmet Rıza Bey, durumu açıklamıştır: Hangi par-

⁸ Mütevakkıt, 29 Kânun-ı sani 1335.

¹⁰ Örneğin Vahidettin'e yaklaşılarak Âyan Meclisi reislğine atanması, teşekkür söylevi, Sadr-ı azamlığı söylentileri, Prens Sabahattin'le işbirliği yapabileceğini bildirmesi, Fransız işgal komutanı ile ilişkileri hatırlanabilir.

¹¹ İkdâm, 17 Mart 1919.

tiden olursa olsun, namuslu olmak ve İttihatçıların kötülüklerine bulaşmamış olmak üyelik için yeterliydi¹². Ahmet Rıza Bey, İttihatçıları, genel akıma uyararak, "namussuz" olmakla suçlamıyordu. Yargılamaların sonucunu bekliyordu.

Heyet'in otuzüç üyesi olmuştur ve bunlardan yalnız dördü eski İttihatçılardandır¹³.

Çalışma Sorunları

Kendisine örgütsel bir nitelik tanımadığı için, ülkede şubeler açma uğraşları yapmayan Heyet'in, özel bir yayın organı da olmamıştır. 1919 seçimine de, bu nedenle katılmamıştır. Yine aynı nedenle Milli Kongre içinde sürekli olarak yer almamıştır. Bu durumu *Beyanname*'sinde açıklamıştır (Bk. s. 446, Belge 2).

Bununla beraber, altı ayı aşkın kısa ömrü boyunca, *Vahdet-i Milliye Heyeti*, kendisinden sözettiren ve fikrine başvuru alan aktif bir siyasal rol oynayabilmiştir. Hemen eklemek gerekir ki, Heyet, yine de Ahmet Rıza Bey'le bütünleşmiş durumundan kurtulamamış, Âyan Reisi'nin atılğanlığında, eylemsel gücünü bulmuştur.

Kuruluşundan kısa bir süre sonra, İstanbul'daki yabancı devletlerin sorumlularına (ABD dahil), bir muhtıra vermiştir. Ahmet Rıza Bey'in imzasını taşıyan bu belgede, Wilson Prensiplerinin Osmanlı ülkesine, adaletli ve insafli olarak, uygulanması istenmiştir. Araplar için geniş bir "muhtariyet" önerilmiştir. Ayrıca, milletlerarası bir anket yapılması istenmiştir¹⁴.

Mr. Crane (Kreyn) başkanlığındaki Amerika hey'eti tarafından "Amerikan mandasını isteyip istemediği" konusundaki görüşü alınmak üzere çağırılan Heyet, mandaya taraftar olma-

¹² Ahmet Rıza Beyin hatıralarını notlayarak yayınlayan Halûk N. Şehsuvaroğlu, Heyet'in kurucu ve yöneticileri dışında, şu kişilerin de üye olduklarını belirtmiştir: Ahmet İzzet Paşa, Topçu Ferik Rıza Paşa, Birinci Ferik Hürşit Paşa, Celâlettin Muhtar Bey, Çürüksulu Ahmet Paşa, Rasathane Müdürü Fatın Efendi, Mabeyn eski Başkâtıblı Cevat Bey, Matbuat Cemiyet-i Reisi Mahmut Sadık Bey, eski Konya Valisi Celâl Bey, eski Divanliye meb'usu Ali Haydar Mithat Bey, eski büyükelçilerden Osman Nizami Paşa, eski Maarif Nâzırı Salt Bey, eski Dahilliye Nâzırı Mustafa Arif Bey, eski Nafia Nâzırı Ziya Paşa, eski Dâhiliye Müsteşarı Fuat Bey, eski Şeyhülislâm Hulusi Efendi, damat Hamdi Bey, Âyandan Halim Bey, eski Haricîye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey (Cumhuriyet, 17 Şubat 1950). — Yine bk. İkdâm, 17 Mart 1919.

¹³ Ahmet Rıza Beyin Hatıraları (No. 23, Cumhuriyet, 17 Şubat 1950)

¹⁴ Vakit, 7 Ağustos 1919.

dığını, reisinin ağzından bildirmiştir¹⁵. Amerika heyetine iki de muhtıra vermiştir¹⁶. İzmir'in işgali üzerine, Başkan Wilson'a protesto telgrafı çekilmiştir¹⁷.

Ahmet Rıza Bey, özellikle, işgal kuvvetleri komutanı Fransız General *Franchet d'Esperay* ile ilişki kurmuştur¹⁸.

Heyet, 1. Şura-yı Saltanat'a da katılmıştır. Ahmet Rıza Bey, Şura'nın sürekli olmasını ve meclise dönüştürülmesini, Wilson ilkelerinin uygulanmasını önermiştir¹⁹. İstanbul'daki yabancı devletler komiserlerine bir muhtıra da vermiştir²⁰.

3. İki "Tarafla" Diyaloglar

Damat Ferit Grubu ile İlişki

Ahmet Rıza Beyin, bütün gayretlerine karşın, Damat Ferit Paşa, *Vahdet-i Milliye Heyeti*'nin İttihatçı cephede olmadığına inanmamıştır.

Bu bakımdan, Anadolu hareketine muhalif dernekler ve partiler, Vahdet-i Milliye Heyeti'ni tutmamışlardır. Özellikle İngiliz Muhipler Cemiyeti Reisi Sait Molla'ya ve papas Frew (Fru)'ya, Kürdistan Teâli yöneticilerine göre, Ahmet Rıza Bey ve arkadaşlarını şüpheli ve izlenmesi gerekli kişiler olarak nitelenmişlerdir²¹.

¹⁵ Ahmet Rıza Beyin hatıralarına göre, Amerika heyetine Vahdet-i Milliye'yi temsil ederek giden üyeler: Çürüksulu Mahmut Paşa, Nâbi Bey, Reşit Bey ve Ahmet Rıza Bey (Cumhuriyet, 18 Şubat 1950).

¹⁶ Ahmet Rıza Beyin Hatıraları (Cumhuriyet, aynı sayı) — Vakit 7 Ağustos 1919.

¹⁷ Ahmet Rıza Bey'in Hatıraları, (Cumhuriyet, 18 Şubat 1950).

¹⁸ Nitekim kumandanı ziyaret etmiştir (İkdam, 2 Nisan 1919).

¹⁹ Ahmet Rıza Bey hatıralarında, Vahdetin'e sürekli bir Şura-yı Saltanat yanlısı olduğunu ve bu öneride bulunduğunu anlatır (Cumhuriyet, 19 Şubat 1950) — Ayrıca bk. Ali Fuat Türkgeldi. A.g.e., s. 168 — Tayyip Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, s. 95, 96 - 97 (Bu belgenin metni için bk. s. 250, Belge 4).

²⁰ Muhtıra'nın Fransızca metni; Ahmet Rıza Bey'in şu kitabındadır: *Echos de Turquie*, s. 23 - 26.

²¹ Bu durum, Gazi Mustafa Kemal Atatürk tarafından Nutuk'ta belirtilmiştir. Burada verilecek olan belgeler, bu eserden alınmıştır: Sait Molla'nın papaz Frew'ya gönderdiği 12 sayılı, 5.11.1919 tarihli mektuptan: "... Ahmet Rıza gibi, Klemanso ve Pişon'un, muhtelif rical-i siyasiyenin en samimi ve kadim dostluklarına mazhar olmuş zevâtin, Fransa'da mühim rol çevireceğinden ve efkârı (kamuoyunu), mâna-yı tamiyle (tam anlamıyla) celp ve cezbedeceğinden emin olunuz." — 6 sayılı ve 23/24.10.1919 tarihli mektuptan: "... Kendisinin (A. Rıza Bey'in) Fransa'ya geçmesi, bizce tehlikeli olup, bunu temin ediniz". (1934 baskısı, C. I, s. 212, 214).

Damat Ferit Paşa'nın, bu tutumu giderek sertleşmiştir²². Vahdet-i Milliye Heyeti toplantılarının, Âyan Meclisi salonunda toplanması kuşkuları arttırıcı olmuştur ve İngilizler her iki meclis salonlarını işgal etmek istemişlerdir²³. Zaten hükümet, Âyan Meclisi'nde yapılan toplantılardan haber almak için özel adamlar görevlendirmiştir.

Sonunda, Ahmet Rıza Bey tutuklanmıştır. Fakat, bir kaç saat sonra serbest bırakılmıştır. Olay sansürden ötürü basında yayınlanmamıştır²⁴. Vahidettin ve Damat Ferit Paşa, Vahdet-i Milliye'cilerin, tarafsız (İttihatçılara ve Müdafaa-i Hukukçulara düşman olma anlamına) olduklarını hiçbir suretle kabul etmemişlerdir.

Müdafaa-i Hukuk'la İlişki

Vahdet-i Milliye'ciler, Anadolu'da gelişen Kurtuluş hareketine karşı kayıtsız ve duygusuz kalmamışlardır. Ahmet Rıza Bey'in bu konuda, yerli ve yabancı gazetelere vermiş olduğu demeçlerde durum açıktır²⁵. Ayrıca, Çürüksulu Mahmut Paşa, Müdafaa-i Hukukçu sayılarak, tutuklanan Âyan üyeleri arasında olmuştur²⁶.

Heyet-i Temsiliye döneminde, hatta Sivas Kongresi öncesinde, *Ahmet Rıza Bey*'le ilişki kurulmuştur. *Mustafa Kemal Paşa*, bazı ünlü kişilere, bu arada *Ahmet Rıza Bey*'e, kongrenin gerekliliğini ve büyük isimlerin sorumluluklarını bildirmiştir²⁷. Ne var ki, Heyet-i Temsiliye, "sulh" konferansına gönderilecek kişiler

²² Nitekim, Abdurrahman Şeref Bey, Heyet üyesi olduğu için, vak'ânüvislik (resmi belgelere dayanarak olayları yazmak görevlisi) görevine son verilmiştir (Lütfi Simavi, *Sultan Reşat ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, s. 244).

²³ Ali Fuat Türkgeldi, *A.g.e.*, s. 199 - 202.

²⁴ Ahmet Rıza Bey, hatıralarında tutuklanmanın Damat Ferit Paşa ve Mustafa Sabri Efendi'nin isteği üzerine yapıldığını fakat korkudan iki saat sonra serbest bırakıldığını yazmıştır. (*Cumhuriyet*, 19 Şubat 1950).

²⁵ Örneğin, Fransız *Matin* (Maten) gazetesine verdiği demecin sonu sansür edilmiştir. Gazetecinin sorusuna verdiği cevapta, "... Millet'in çoğunluğu ile hükümetin Mustafa Kemal Paşa'nın hareket tarzını kabul ettiğini söylemek bile fazladır" (*İkdam*, 10 Teşrin-i sani 1335) — Yine Fransız *L'Oeuvre* (Lövr) gazetesine demeci için bk. *İkdam*, 22 Mart 1920). — *Temps* (Tan) gazetesine verdiği demekten Mustafa Kemal Paşa söz etmiştir (*Nutuk*, 1934 baskısı, C. I, s. 214).

²⁶ *İkdam*, 17 Mart 1335.

²⁷ Gazi M. Kemal, *A.g.e.*, s. 25.

arasında Ahmet Rıza Beyin bulunmasını istememiştir. Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'dan, Matbuat Cemiyeti Reisi (*Ebuzziya*) *Velit Beyce* verilen bu haberin doğru olup olmadığını sorarak, eğer böyleyse engellenmesini, aralarında Ahmet Rıza Beyin de bulunduğu bu kişilerin nitelik ve ün bakımından gereksiz olduklarını belirtmiştir²⁸.

Hey'et-i Temsiliye, İtalya'da bulunan Ahmet Rıza Beyi, milli hareketin amacını, yalnız Hey'et-i Temsiliye'nin bildirebileceğini başka bir "merci" (otorite) tanınmadığı konusunda uyarmıştır²⁹. Ahmet Rıza Bey Paris'te iken de, Hey'et-i Temsiliye, kendisiyle ilişki kurmuştur³⁰. Londra Konferansı hazırlıklarına da katıldığı bildirilmiştir³¹.

Fakat, Vahdet-i Milliye Heyeti'nin baş yöneticileriyle, Müdafaa-i Hukukçular arasında, milli kurtuluş felsefesi bakımından önemli farklar vardı. Çünkü, Ahmet Rıza Bey ve arkadaşları, Damat Ferit'çi olmamalarına rağmen, tam bağımsızlık amacını da benimsemiş değillerdi. Bu ayrılık, Ermenistan sorununda daha da derinleşiyordu.

Ahmet Rıza Bey'in imzasını taşıyan muhtıra açıkça bu durumu göstermiştir. Bu arada yine, Ahmet Rıza Beyin, Fransızca "Mavoix s'élève vers la France" (Sesim Fransa'ya Doğru Yükseliyor) başlıklı yazısı, *Wilson Prensipleri Cemiyeti* ile aynı doğrultuda —onlardan biraz daha yumuşak— bir yabancı eğiticiliği ve koruyuculuğu istemiştir. Şu farkla ki, *Ahmet Rıza Bey*, bu rolün, Amerika yerine, "Büyük Fransız Devriminin Fransa'sı" tarafından üstlenilmesini önermiştir³². Bu tür bir yaklaşım, *Ahmet Rıza Beyi*, Gazi Mustafa Kemal ekibinden hayli uzaklaştırıcı olmuştur³³.

²⁸ Hey'et-i Temsiliye Kararları, s. 20.

²⁹ Aynı Eser, s. 52.

³⁰ Gazi M. Kemal: A.g.e., 215.

³¹ Aynı Eser, C. I, s. 214 - 215.

³² "Ma voix s'élève vers la France" (Sesim Fransa'ya Doğru Yükseliyor) başlıklı yazısında, Ahmet Rıza Bey'in, Büyük Devrim'in Fransa'sından bekledikleri: "... Böylece Fransa, Türkiye'deki eğitici rolüne devam edecektir. Fransa'nın Doğu'daki gerçek yüceliği, savaşta değil, hüriyetçi fikirleri eken barışçı rolünde olmuştur... İşin esası, Osmanlı İmparatorluğunun bağımsızlığını tanımasıdır" (*Echos de Turquie*, s. 31, 32) — Durum, İngilizlerin de dikkatini çekmiştir (Bilâl N. Şimşir: *İngiliz Belgeleriyle Atatürk*, C. 1. 298). Yine İngiliz kaynaklarına göre, Çürüksulu Mahmut Paşa'ya yazdığı bir mektupta, Ahmet Rıza Bey, Fransa'nın Türkiye'ye karşı değişen tutumundan yakınmıştır (Aynı Eser, 333).

³³ Durum Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin sunduğu Amerikan yanlısı tez için de aynı olmuştur (Bk. s. 245).

Aynı şekilde, Cemiyet'in üyelerinden Çürüksulu Mahmut Paşa'nın, Ermenistan konusundaki ödücülüğü de, Müdafaa-i Hukukçuların protestosuyla karşılanmıştır³⁴.

Kuşkusuz, *Vahdet-i Milliye* cilerin tümü de Müdafaa-i Hukukçular tarafından eleştirilmiş değildir. Ne var ki, Ahmet Rıza Bey ve arkadaşlarının görüşleri, savaş sonrası koşullarına uymamışlardır. Milli Kurtuluş hareketinin ideolojisi vaktiyle Abdülhamit istibdadına karşı oluşan, soyut ve sistemsiz Jön Türk görüşlerinden çok farklı görünüyordu.

4. Heyet'in Sonu

İstanbul-Anadolu arasında, klâsik Osmanlı bürokratlarının çabaları, değişen dünya ve ülke koşulları içinde verimli olmamıştır. Hükümetçi cephenin baskısı, İttihatçılıkla damgalanmanın kuşkusu altında Heyet'in toplantılarına gelmez olmuşlardır³⁵.

"Hiçbir yumruk altında ezilmeyen adam" olarak nitelenen³⁶ Ahmet Rıza Bey Avrupa'ya hareket ederek orada çalışmaya karar verince (19 Eylül 1919) Heyet'in de sonu gelmiştir. Buna rağmen kendisinin zaman zaman girişimlerini Heyet'e iletmiş gazeteye, haberleri arasındadır³⁷.

Ahmet Rıza Bey İtalya ve İsviçre yoluyla Paris'e yerleşmiştir. Buradaki çalışmalarını Heyet'e mal etmeye olanak yoktur³⁸.

³⁴ Mahmut Paşa'nın İstanbul'da Fransızca çıkan *Bosphore* (Bosfor) gazetesine verdiği demeçte "Ermenilere, sınırlarda düzeltmeler yapılmasına razı oluruz" demesi üzerine Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa kendisine eleştirici bir mektup yazmıştır (*Nutuk*, aynı baskı, s. 220).

³⁵ Hatıralarında Ahmet Rıza Bey bu durumu belirtir ve dağılma nedeni olarak vurgular (*Cumhuriyet*, 1 Şubat 1950).

³⁶ Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 629.

³⁷ *İkdam*'ın bir haberi: "Etnos gazetesinin istihbaratına nazaran elyevm Paris'te bulunan Meclis-i Ayan reisi esbakı Ahmet Rıza Bey İstanbul'daki (Vahdet-i Milliye) heyetine Paris'te yaptığı teşebbüs hakkında uzun bir rapor göndermiştir. Ahmet Rıza Bey'in bu raporu, netice-i teşebbüs hakkında pek nakbînâne bir mahiyetli halzdir" (11 Kânun-ı sanî 1921).

³⁸ Heyet'in başarısızlığını Ahmet Rıza Bey'in siyasi tutumuna bağlayanlar da olmuştur. Örneğin "Sâbık Paris Başşehbenderi Lûtfî Bey'e göre, üzerinden atamadığı İttihatçılık en esaslı nedendir: "... Çünkü Ahmet Rıza Bey, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın riyasetinde bulunmadığından kendi başına (İttihad-ı Milli) namıyla bir fırka tesis etmiştir. Bu fırkada ise mutedil İttihatçıların bir ço-

Ahmet Rıza Bey Paris'te çok hareketlidir. İlişki ağını genişletmiştir. Roma toplantısına katılır³⁹. Bildiriler, demeçler, yayınlar. Avrupa ve Amerika'nın ünlü kişilerine mektuplar yazar, Mondros ve Sevr'den şikâyetçidir. Bunlarda değişiklik yapılmasını ister⁴⁰. Yeni ve ulusal bir devletin kuruluşu konusuna yabancıdır. Müdafaa-i Hukuk hareketini kuru sözcüklerle selâmlar⁴¹. Ve tarihsel rolü tamamlanmış bir emekli olarak⁴² Cumhuriyet rejiminin ön yıllarında hayata gözlerini kapar (1859 - 1930).

ğu mevcuttur. Demek ki fırkası eski İttihat ve Terakkî'nin devamı demektir. Hükümeti en fazla iğzabeden şey Ahmet Rıza Bey'in Âyan'daki vazifesini su-i istimal ederek hususi meclisler akdetmesi, müzakeratta bulunmasıdır. Zaten Talât ile aralarında geçen bir hâdiseden sarf-ı nazar kendisi daima Enver, Nâzım ve Bahattin Şakir'le pek iyi geçinmekteydi." (Alemdar, 5 Nisan 1335).

³⁹ Kongre, 1921 yılında Avrupa'da bulunan Osmanlı "ricali" tarafından, merkezli Cenevre'de olduğu belirtilen Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nce düzenlenmiştir. 1921 Ocak ayı başında Roma'da toplanmıştır. Katılanlar arasında bulunanlar: Talât Paşa (Cemiyet reisi), Cavit Bey, Çürüksulu Mahmut Paşa, Mahmut Muhtar Paşa, Vehip Paşa, Rüstem Bey, Câmî Bey, Hüseyin Hilmi Paşa. Amaç Sevr'de değişikliktir. İstanbul basınında kısa haberler çıkmıştır. Örneğin Peyam-ı Sabah ve Alemdar haberi Roma'da Müdafaa-i Hukuk-ı Osmanî Kongresi olarak yayınlamışlardır. — Ayrica bk. Halûk Y. Şehsuvaroğlu, Birinci Dünya Harbinden sonra Roma'da Toplanan Türk Kongresi (Akşam, 25 Şubat 1950).

⁴⁰ Klemanso'ya mektubu (Alemdar, 30 Temmuz 1919). Oeuvre gazetesine demeci (İkdam, 22 Mart 1920), Fransa Başbakanı Leyg'le görüşmesi (Alemdar, 5 Kânun-ı sani 1921), Le Temps gazetesine demeci (Nutuk, C. 1, s. 214) — Ahmet Rıza Bey'in Mütareke döneminde yayınladığı Fransızca iki eseri vardır: Echos de Turquie (Türkiye'den Yankılar) 1920'de çıkmıştır. Bu kitapta mektup, bildiri, makale olarak yazıları toplanmıştır. La Faillite Morale de la Politique Occidentale en Orient (Batı Politikasının Doğu'da Manevî İflası) başlıklı ikinci kitabı, 1922 yılında basılmıştır, tarihsel ve sosyolojik bir incelemedir.

⁴¹ Paris'te Matin gazetesine demecinden: "... Milletin ekseriyeti ile Mustafa Kemal Paşa'nın tarz-ı hareketini tasvibettiğini söylemek zaittir.

Gazetecinin sorusu — M. Kemal Paşa ne istiyor?

— Harici nokta-i nazardan ekseriyet teşkil ettiğimiz havalide, Türk hâkimiyetli. Dahili nokta-i nazardan da hissiyat-ı milliyeye mutabık bir hükümet. Buna elyevm (bugün) malikiz. Derhal intihap icrası ki buna da himmet ediliyor. Bu muavin (yardımcı) programa İtilâf da...". Haber burada sansür tarafından kesilmiştir (İkdam, 10 Teşrin-i sâni 1335).

⁴² İkdam'ın haberi: "Kendisine maaş tahsisi için Defterdarlığa müracaat etmiştir. Mebusan ve Âyan'a tarih-i intisabı tetkik edilmektedir" (18 Teşrin-i sâni 1923).

B. VAHDET-İ MİLLİYE HEYETİ'NE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Vahdet-i Milliye Heyet-i İdaresi*

Reis: Ahmet Rıza Bey (Meclis-i Ayan Reisi) Çengelköyü'nde köş-
künde.

Kâtib-i Umumi: Mahmut Paşa (Meclis-i Ayan birinci Reisveklili)
Kabataş'da Karayalı sokağında hanesinde.

Aza: Cevat Paşa (Esbak Harbiye Nazırı) Nişantaşı'nda Teşvikiye
mahallesinde.

Aza: Nabl Bey (Haricîye nazır esbakı) Beyoğlu'nda Sağ sokak No. 3.

Aza: Celâlettin Arif Bey (Baro Reisi) Beyoğlu'nda Suriye Çarşısın-
da 14 No.lu apartman.

Aza: Cemil Paşazade, Hamit Bey Gümüşsuyu Caddesinde 21 No.lu
hane.

Aza: Reşit Sadı Bey, Nişantaş'ında Teşvikiye mahallesinde Ser Kâ-
tıp hazreti şehriyarı ikametgâhı.

Vahdet-i Milliye Heyeti
Hey'et-i İdaresi
Kâtib-i umumi
Mahmut
1335

Aslına mutabaktır. 13/Mart/335

BELGE 2

Vahdet-i Milliye Heyeti Beyannamesi**

BEYANNAME

Hukuk-ı Beşer Beyannamesi'nin müvellidi olan Fransa İnkılâb-ı
Kebiri, ferdlerin hürriyetini istihsale matuf idi. Harb-i umumînin vü-

* Kaynak: İçişleri Bakanlığı Arşivi - (Ayrıca bk. Alemdar, 7 Mart
1335, s. 1).

** Bu belge ayrı olarak yayımlandığı gibi Hâdisat gazetesinde de
yayımlanmıştır (Sayı 72, 7 Mart 1335, s. 1).

cude getirdiği inkılâb ise, Wilson Prensiplerini tevliid ederek milletlerin hukuk-ı hâkimiyetini istihdaf ediyor. Bundan böyle her millet kendi mukadderatını kendisi tayin edecek, tarik-ı terakki ve temeddünde kabiliyetine göre serbestçe inkişaf hakkını halz olacaktır. Milletimizde olan şerefli bir mazinin bahşettiği hukuk-ı müktesebe ve tabliyyeye, saniyen bütün kuvvay-ı milliyeyi temsil ve milletin bilcümle hukukunu müdafaa ve menafi-i âliyesini muhafaza edecek bir teşkilât-ı milliyeye istinaden her halde mukadderatını bizatihi ve müstakillen tanzim etmek, serbesti-i feyiz ve inkişafını bu esasata göre temin eylemek hakkına maliktir. Binaenaleyh böyle bir devr-i tarihide hükümetin, ruh-u milletten ahzıkuvvet ederek, efkâr-ı umumiyyede mazhar-ı itimat olması, vatanın hal ve istikbaline ve nefi' ve zararına müteallik mesail-i mühimmede milletten istinare etmesi, milletin de bütün işleri hükümetten intizar ediyormuş gibi, görünerek hadd-i ma'rufu müteceviz bir vaz-ı mütevekkilâne almaması, elhasıl haysiyet ve izzet-i nefsinin ve hukukunu kemal-i azm-ü rezm ile müdafaa etmesi lâzım, bunun için de mülk-ü milletin menafilini siyanet edebilecek ve mukadderat-ı umumiyyemizi bizzat tanzim ve sevke kabiliyetli olduğumuzu gösterecek surette mücehhez bir teşkilât-ı milliyeye ihtiyacımız kat'îdir. Bu sayede hükümet bütün kuvvet ve selâhiyetini menabi-i meşruasından alan ve makam-ı celil-i hilalet ve saltanatın itimadiyle beraber milletin azmine ve efkâr ve âmâl-i umumiyyeye istinad eden bir hey'et şeklinde teecessüm eder. Ancak böyle bir hükümet dahile ve harice karşı ilka-i emniyet edebilir. Bu yapılmazsa vahdet-i milliyeye inkisama, bünye-i umumiyye zaafa uğramak tehlikesine maruzdur.

Bu teşkilâtın millet ve memleket namına faide hâsıl olabilmek için, şu dört senelik fecayı yüzünden millete sürülmeğe istenilen lekeyi temizlemek, bunlarda umum milletin medhaldar olmadığını, uğradığımız felâketler gibi yapılan fenalıkların da mes'uliyeti mütehakim ve mütegalib bir zümre-i kalileye ait bulunduğunu ıspat etmek lâzımdır. Bu ise mücrimlerin bittefrik mes'uliyet ve mücazaları tayin ve milletin beraat ve masumiyeti izhar edilmekle kaabil olur.

Umum efrad-ı millete şâmil olan tehlike, makam-ı saltanatın hukuk-ı âliye ve mukaddesesıyla beraber devletin hakk-ı beka ve istiklâlini de tehdid etmekte olduğundan devletimizin tamami-i mevcudiyeti ile kaim olan bu hukuku muhafaza zımında vücade getirilmesine teşebbüs edilen (Vahdet-i Milliye Heyeti) vatanın bütün zinde, faal, pâk ve nâfi evlâdını kendi etrafında müctemil göreceğine kaviiyen ümitvardır.

(Vahdet-i Milliye Heyeti) esasen memleketi bugün düşmüş olduğu vartadan kurtararak beka ve istiklâlimizi ve menafi-i âliyyemizi temin ve tatmin edecek bir sulh akdine çalışmak maksadıyla teessüs etmiş olduğundan sulhün akd ve tekarrürünü müteakib vazifesi hitam bulmuş olacaktır.

Şüphe yoktur ki, milletin masumiyeti adalete, fikr-i vazife ve mes'uliyete derece-i irtibat ve riayetle ile bir kat daha tezahür eder;

adaleti kendisi için bir namus ve haysiyet meselesi olarak tanıyan bir millet de cemiyet-i beşeriye içinde şerefli bir mevki istemeğe hak kazanır. Binaenaleyh gerek devlet ve milleti şu harb-i meş'uma sürükleyenlerin gerek tehcir ve taktik meselelerinin tenviri ile bunlarda mucib-i mes'uliyet ahvale cür'et edenlerin, bu myanda da sıfat-ı memuriyetlerini ve mevkillerinin nüfuzunu menafi-i hususiyye namına sui istimal ve ihtikâr muamelatına ictisar etmiş olanların en seri vesait-i kanuniyye ile cezalandırılmaları elzemdir.

(Vahdet-i Milliye Heyeti) bu maksada vüsul için, muhakematın daha seri surette icrasını ve divan-ı harb-i örfilerin en vâsi selâhiyetle ifa-i vazife etmelerini iltizam ve bu tetkikat ve takibatın sırf endişe-i adaletten doğmuş olmasına ve her gûna fikr-i kin ve ihtirastan masun bulunmasına itina edecektir.

Milletimiz cemiyet-i beşeriyede müterakki milletlerin mazhar olduğu muamele-i mütesaviyeden istifade edebilmek için ıslahat-ı müceddidâne esaslarının şimdiden tehlesi ve talebimiz üzerine celp ve selâhiyet-i vâsia ile techiz edilecek ecnebi mutahassısların inzılam-ı muavenetiyle ihtiyacat-ı memlekete ve icabat-ı asra muvafık teşkilâtın bir an evvel kabul ve tatbiki lâzım geleceği kanaat-i kaviiyesindedir.

Mesaib-i hâzireyi bâdi olan şey, bir zümre-i kalle ve mütegalibenin tecebbür ve tahakkümüdür. Milleti kahren ve kerhen harbe sürükleyen de bu zümre oldu. Her fırka-ı mütegalibe-i vahide hakkında mevcut olan bu ihtimal murakabe-i milliyeye tâbi bulunmayan her hükümet hakkında da vârid ve mürakabeden âzaâde kalmış hükümetlerin ellerindeki kuvveti sui istimal edegeldiklerine tarih-i âlem şahittir. Millet namına vazife-i murakabe-i ifa edecek bir hey'et mevcut olmadığı şu sırada fırka ihtilâfatı ve matbuat münazaatı, vaziyet-i umumiyeyi bir kat daha teşviş ederek hükümetin kuvveti ve milletin azim ve kaabiliyeti hakkında harıçte pek fena fikirler husule gelmesine sebep olabileceğinden (Vahdet-i Milliye Heyeti) memleket düşüncesinden başka bir düşünce, vatan gayesinden başka gaye tanımayan ve ilk ve son emeli selâmet-i memleket olan efrad-ı vatanın hissiyat-ı vatanperveranesine istinad ederek milletin hayatı fırka hayatından daha mühim ve mukaddes tutulmasına, fırka ihtilâfatının ve matbuat münakaşalarının bir fikir mücadelesi halinde kalmasına, milli kuvvetlerin yekdiğerinin tesirini ref' ve izaleye değil, bil'akis yekdiğerine müzaherete sarf olunmasına vesatet ve bu gayenin husulüne hasr-ı dikkat edecektir.

(Vahdet-i Milliye Heyeti) kanidir ki, fevkalâde olan şerait-i hâzire dairesinde idame-i mevcudiyet mecburiyetinde bulunan zayıf bir bünye-i siyasiyye her nevi tesirat-ı maraziyyeyi ahz-ü kabule müstaittir. Zaafımız ise memleket ve millet için büyük bir tehlikedir. Zaafıtan ve nüfuz-u manevî noksanından husule gelen bu tehlikeyi izale ve menabi-i milliyeye müstenid hakiki bir inzıbat tesis ve idame edecek kuvvet bir milletin bünyesinden ve azım ve iradesinden çıkmalıdır. Milletın bu azım ve iradesini telkin edeceği hükümet, halin ve

istikbalin icabettiği icraat ve tedabire, istihzarata hemen tevessül ile tesirat-ı maraziyyeyi akim bırakmağa muktedir olur. İşte bu kanaatla (Vahdet-i Milliye Heyeti) mülk-ü milletin hukuk ve menafi-i âliyesinin müdafaa ve muhafaza olunmasını ve bir seyyiat-i maziyenin hesapları haysiyet-i milliyeye muvafık surette temizlenmesini ve diğer taraftan işe buhranından, emniyet ve irzibatın noksanından, ahval-i maliye ve iktisadiyyeden mütevellid vaziyet-i elimeye çaresiz olacak ve idhalât ve ihracatı tanzim edecek tedabirin tesri' olunmasını, aynı zamanda umumiyetle milli işlerin ve istikbal hazırlıklarının hüsn-ü idare edilmesini ahz-ü âmâl addeder.

(Vahdet-i Milliye Heyeti) ictihad-ı siyasileri ne olursa olsun bu ulvi ve vatani emeller etrafında toplanacak olan vatandaşların iştirak ve himmetiyle şu müşkil zamanda vatan-ı mukaddese en nâfi ve zaruri hizmetlerin ifa edilebileceğine ümitvardır.

Milyonlarca efrada malik ve parlak bir tarihe sahip olan ve mütevall bir çok felâketlere rağmen daima İbraz-ı âsâr-ı hayat eden bir milletın hakkı hâkimiyeti imha edilemez.

Şerait-i Dühul

On altıncı Madde — (Vahdet-i Milliye Heyeti)ne dahil olmak için, aza-i hey'etden iki zat tarafından teklif ve Hey'et-i İdare tarafından kabul olunmak şarttır.

On yedinci Madde — Hey'et-i faaleye dahil olan zat şehri lâakai iki lira ita eder ve hariçten vuku bulacak muavenet-i nakdiyye kabul olunur.

(Bu iki madde nizamname-i dahiliden müstahreçtir.)

BELGE 3

“Vahdet-i Milliye Heyeti” Nizamname-i Esasisi Suretidir

Madde 1 — Mülk ve milletın hukuk ve menafi-i âliyesini muhafaza ve müdafaa ve memleketi düşmüş olduğu vartadan sahil-i selâmete isâl çarelerini taharri ve ihzar etmek üzere (Vahdet-i Milliye Heyeti) unvanla bir Hey'et-i Milliye teşkil olunmuştur.

Madde 2 — (Vahdet-i Milliye Hey'eti) maksadına vusul için Wilson prensiplerinin adaletle tatbikine istinat ederek kabiliyet-i milliyeyi izhara çalışarak ve kuvva-yı Milliyeyi cem' ve tevhit etmek üzere lâzımgelen ihzarat ve teşebbüsata bulunacaktır.

Madde 3 — Milletın cihan-ı medeniyet nazarında berat ve masuliyetini ve memlekette adaletın ve fikir vazife ve mesuliyetın teesüsünü göstermek üzere Devlet ve milletı şu harb-i meş'uma sürükle-

miş olanların ve tehcir ve taktik meselelerinin safahat-ı hakikiyesini tenvir ile bu bapta mucib-i mesuliyet ve mücazati mucib ahvalde buldukları tebeyyün edeceklerin ve sıfat-ı memuriyetlerini ve mevkiilerinin nüfuzunu menafi-i hususiye nâmına suiistimale ve ihtikâr işlerine cür'et etmiş bulunanların en seri vesait-i kanuniye ile cezalandırılmaları ve divan-ı harb-i örfilerin en vasi' selâhiyetle ifa-yi faaliyete ikdar edilmeleri heyetin cümle-i âmaliğindedir.

Madde 4 — (Vahdet-i Milliye Heyeti) Avrupa'lı ve Amerika'lı zevattan mürekkep ve muhtelit bir heyetin Anadolu dahilinde dolaşarak cihan efkâr-ı umumiyesini tenvir etmek üzere tetkikat ve tahkikatta bulunmasını iltimas edecektir.

Madde 5 — İaşe buhranından, emniyet ve inzibatın noksanından, emval-i maliye ve iktisadiyeden mütevellit vaziyet-i elimmeye bir çaresâz olacak ve ithalat ve ihracatı tanzim edecek tedabirin tesrii heyetin cümle-i âmaliğindedir.

Madde 6 — Memleketimizin muhtaç olduğu islahat-ı müteceddidâne esaslarının ve bu meyanda kendi talebimiz üzerine celp ve selâhiyet-i vasita ile teşhiz edilecek ecnebi mütehassısların inzılam-ı muavenetle ihtiyacat-ı hakikat ve icabat-ı asriyyeye muvafık teşkilâtın bir an evvel kabul ve tatbiki heyetin akdem makasidindedir.

3/Cemazly'ülevvel/1337

6/Mart/335

Vahdet-i Milliye Heyeti Hey'et-i İdaresi

Kâtib-i Umumi

Mehmet

6/Mart/1335

BELGE 4

Ahmet Rıza Bey'in Şura-yı Saltanat'taki Konuşması (26 Mayıs 1919)*

"Bu yüksek mecliste ilk sözüm bu Şura-yı Saltanat'ın daha büyük bir millî meclis şeklinde devamına müsaade buyurmalarını Pâdişahımızdan istirham ederim. Bugünkü ahval hakkında düşüncelerimi arz etmek için bâzi noktalara dair bilgi vermeye lüzum görüyorum. Sadr-ı azam Paşa üç dört devlet ile münasebetlerimiz hakkında mütalâa beyan buyurdular. Fakat ne dereceye kadar fikir teatisinde bulunulmuştur ve müzakerelerin neticesi nedir? Sulh Konferansına telsiz telgrafla da müracaat buyurduklarını bildiriyorlardı. Oradan alınan cevap nedir? Wilson Prensiplerinin 12. maddesi Türk ahalinin çoğunlukla meskûn oldukları yerlerde Türk hâkimiyetinin tanınacağı hakkında idi. Bu prensip bugün müzakerelerin

* Kaynak: M. Tayyib Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, C. I. s. 96 - 97 (Kısmen yazar tarafından sadeleştirilmiştir).

esasını teşkil ediyor mu? Yoksa bu prensipten vazgeçildi mi? Bizim hâkimiyetimizi tasdik eden ve müzakereye esas ittihaz edilmiş olan bu 12. maddenin hükmü kalmadı ise maalesef bu Şura-yı Saltanatın da diğer millî meclislerin de vereceği karar başka türlü olur. Bu hususta Hükümetin malûmatı var mıdır? Bir de ahalinin bazı yerlerde filân filân devletlerin yardımına müzaharetine başvurdukları işitiliyor. Milletın aslı haklarına taallük eden ve millet arasında fikirlerin dağılmasına sebep olan bu teşebbüslere karşı Hükümetin aldığı tedbirler nedir? Milletın yardımı isteniyor. Millet bugün, görüyor ve anlıyorsunuz ki, açık ve icrası kabil bir gayeye doğru ayrı ayrı değil birlik ve yekvücut olarak yürümek lüzumunu hissediyor. Bütün milletın emellerinin husul bulması ancak bu suretle kabildir. Padişahımız Hatt-ı Hümayunlarında kendileri için her türlü fedakârlığa amâde olduklarını beyan ve yeni kabineye son derece fedakârlıkla ve azimle hareket etmesini emir buyuruyorlar. Bu vaad ve tebşir buyurulan fedakârlıklar millet için büyük bir kuvvet ve büyük bir zahirdir. Ancak bunların derecesi acaba ne olacaktır?

"Yüksek Meclisın malûmudur ki, fedakârlık bir gaye değildir. Belli ve malûm olan bu gayeye ulaşmak üzere yapılacak şeylerin kılıdıdır. Evvelâ gaye bilinmeli. sonra istihsal için elimizdeki mali, iktisadî ve diğer, imkânların derecesi bilinmelidir. Bir takım ham hayaller uğrunda, Mısır'ın ve Kafkasya'nın fethi uğrunda verdiğimiz kurbanlar kâfidir. Hakkını müdafaa ve istihsal arzusunda bulunan milletın herşeyden kuvvetli olması lâzımgelir. Hükümetin elinde silâhı olduğunu biliyoruz. O halde milletın bugünkü kuvveti birlik halinde, ittifak halinde bulunmasındadır. Kuvvetini milletın ruhundan almayan, umumun zarar ve faydasına taallük eden işlerde, milletle müşavere ihtiyacını hissetmeyen bir hükümet zaaf ve âcizlikten kurtulamaz. Biz umumi bir kalp huzurunun temin olunmasını istiyoruz. Hükümet bu yolda çalışırsa gerek Padişahımızın gerek bütün milletın yaptığı fedakârlık bir dereceye kadar mahalline sarfedilmiş olur. Memleketlerimizi tamamen kurtarmak isteriz. Fakat, bu kabil değilse, hiç olmazsa, oradaki ahalinin haklarını korumak, onun iktisadî ve tasarrufî haklarını müdafaa eylemek çarelerini düşünmek lâzımgelir. Bu da Hükümetin düşüneceği mühim vazifelerdendir. Hükümet bu millî meclisi kendisine yardımcı görmez ve bu vazifeler ihmal edilirse o halde herkes hicare mecbur olur. Elim bir şekilde gördüğümüz tehcir ve kıtaller —eskisini söylemiyorum— bugün yeni gördüklerimiz bu defa başka yerlerde de meydana çıkar. Buna mani olmak için şimdiden teşebbüslerde bulunmak lâzımgelir. Bu gibi şeyler hakkında şimdiki vaziyet anlaşılmadıkça burada kat'i bir söz söylemek kabil olmaz. Maruzatım bundan ibarettir. Eğer Sadr-ı azam Paşa lütuf buyururlar da birkaç nokta hakkında bizl daha ziyade tenvir ederlerse verilecek reyler zannederim, daha ziyade bir esasa dayanmış olur."

XXIV
TÜRKİYE'DE ARNAVUT TEAVÜN CEMİYETİ
(Komitet İkolon -- Ne Turqi) (1)

KURULUŞ YILI: 15 Mart 1335 (1919)²

KURULUŞ YERİ ve MERKEZİ: *İstanbul, Yeni Postahane arkası
Türkiye hanı.*

KURUCU ve YÖNETİCİLER: (Müessis Merkez-i Umumi Azaları): (Reis) *Nezir Bey³, Kalkandelenli Hasan Hüseyin Bey, Selman Ulvi Bey, Mustafa Bey, Fatih ders-iâmlarından Cemalettin Efendi, Dr. İhsan Fevzi Bey, Hasan Haydar Bey, Piriştineli Hüseyin Fuat Bey.*

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

BALKAN savaşından ve Arnavutluğun bağımsızlığından altı yıl sonra böyle bir cemiyetin kuruluşuna rastlanması ilginçtir. Kuruluş dilekçesinde, (Bk. s. 454, Belge 1) Londra Konferansında Arnavutluk dışında bırakılan ülke kısımlarının Arnavutluğa katılması için gerekli girişimlerde bulunmak ve muhtaçlara yardım etmek için vücut bulduğu bildirildiğine göre (Bk. s. 455, Belge 2) İstanbul'un bunalımlı havasında neler yapabileceği düşünölmeye değer.

Bu konuda az bilgilere sahip olmakla beraber bazı noktalar üzerinde durulabilir. Önce Cemiyet'in Arnavutların yoğun olarak buldukları Hüdavendigâr (Bursa ve yöresi), Aydın, Edirne, Konya vilâyetleriyle yörelerinde ve İzmit, Eskişehir, Karesi sancaklarında şubeler açmak istediği fakat kendisine memurlar tarafından zorluk çıkarıldığı, bir şikâyetle bulunduğu anlaşılıyor⁴.

Ayrıca, İzmit mutasarrıfı, Talât Paşa'nın İzmit'teki Arnavut-

¹ Cemiyet'in resmî bir başvurusundaki Arnavutça ismidir.

² Dahiliye Nezareti'ne verilen dilekçedeki tarihtir.

³ Verdiği bir demette reis olduğu bildirilmiştir. (Bk. not. 6)

⁴ BBA, Cemiyetler Dosyası'ndaki şikâyet dilekçesinde (Tarihî okunamıştır).

lardan bir çete kurdurduğunu da, Dahiliye Nezareti'ne bildirmişti⁵.

Cemiyet'in (ya da Kulüb'ün) Müdafaa-i Hukuk hareketine karşı olduğu ve "Ankara'nın dolaplarına âlet olmayacağını" bildirmesiyle de anlaşılmaktadır⁶.

⁵ BBA, Cemiyetler Dosyası'ndaki 24 Mayıs 1335 tarihli yazıya göre, Talât Paşa bu işi Reji memurlarından, açıktan maaş verdiği Galip isimli biri aracılığı ile yaptırmıştır.

⁶ Alemdar Arnavut Kulübü Reisi Nezir Bey'in Rumca Etnos gazetesine verdiği şu kısa demeci yayınlamıştır: "Ankara'nın Yunanistan'a her türlü müşkülâtı ıka etmek istemesi tabiidir. Fakat Arnavutluk hiçbir zaman Ankara dolaplarına âlet olmayacaktır" (17 Mayıs 1921).

B. ARNAVUT KULÜBÜNE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Cemiyet'in Kuruluş Dilekçesi*

Dahiliye Nezaret-i Celilesine

Londra Konferansında Arnavutluk haricinde bırakılan aksam-ı memleketin Anavatan olan Arnavutluğa ilhakı için teşebbüsat-ı lazımede bulunmak ve muhtaceyne ifa-yı muavenet eylemek üzere "Türkiye'de Arnavut Teavün Cemiyeti" unvanı ile bir cemiyet tesis edilerek İstanbul'da Yeni Postahane arkasında Türkiye Hanında 35, 36,37 numaralı odalar merkez ittihaz olunmuştur. Nizamnamenin iki nüshası cemiyet mührü ile bittamim rapten takdim kılınmış olmakla usulen bir kıt'a ilmühaber itası istirham olunur efendim.

15 Mart 335

Pul Pul Pul

Mühür

(Dersaadette Arnavut
Teavün Cemiyeti)

Müessis merkez-i umumi
Azaları

Beşiktaş'ta Orta Bahçede Bak-
kal Sokağında 12 No.lu hanede
Kalkandelenli
Hasan Hüseyin

Hüseyin Hüsnü Cerrhanesinde
Emrazı Asabiye ve Akliye Mü-
tehasısı Dr. (Okunamadı)

Beylerbey'inde Debre Meb'usu
İsmail Paşa Yalısında
Selman Ulvi

Kadırga'da Silahtar Ağa Soka-
ğında 50 No. Hanede Mustafa

Küçükpazarda mukim ve Der-
saadetli Neş'et

Türkiye Hanında 42 No.da
Hüseyin

Fatih Ders-İamlarından
Cemalettin

Musul Hanında Dr. İhsan. Fevzi

Beşiktaş Akaretlerde 99 No.da
Hasan Haydar

Ayazpaşa'da Hacı Beşir Sokak-
ta 5 No'da Ferit

Kalkandelenli Tophanede sakin
Hasan Hüseyin

Priştineli Hüseyin Fuat

* Kaynak: İçişleri Bakanlığı Arşivi

BELGE 2

Türkiye'de Arnavut Teavün Cemiyeti'nin
Nizamnamesidir*

Madde 1 — Cemiyetin Merkezi Dersaadettedir. Cemiyetin gerek Dersaadette gerek Vilâyatta lüzum-u mîkdar şubesi olacaktır.

Madde 2 — Cemiyetin azasından olmak için evvelemirde bir miktar lane vermek ve şehri muntazaman bir meblağ itasının taahhüt etmek lâzımdır.

Madde 3 — Merkez-i Umumi azası Dersaadet azası ve şubeler heyet-i idare azası şubelerin bulunduğu mahallelerin azası tarafından rey-i hafî ile intihap olunur. Merkez-i Umumi 15 ve taşra heyet-i idareleri lâakal 5 azadan teşekkül eder.

Madde 4 — Şubeler Merkez-i Umumi ile daimi surette münasebât ve muhaberatta bulunacaklar ve Merkez-i Umuminin mukarreratını icra edeceklerdir.

Madde 5 — Cemiyetin şimdiki halde vazife-i asliyesi Londra Konferansında Arnavutluk haricinde bırakılan aksam-ı memleketin Anavatana ilhakı için kâffe-i teşebbüsâtı ifa etmektedir.

Madde 6 — Cemiyet her nerede olursa olsun Arnavutlar arasındaki rabîta-ı irkiye ve milliyeyi idame etmek ve muhtaceye her suretle ifa-yı muavenet eylemek vazife-i mühimmesi ile de mükelleftir.

Madde 7 — Cemiyet, Arnavutluğun menafi' ve hukukunu bihakkın müdafaa etmek için propaganda yapmak lâzım geldiğini ve memalik-i ecnebiyede propaganda yapmak ise paraya mütevakkıf olduğunu vatandaşlara izah ve hamiyet-i vatanperveraneyi tahrik ederek her vatandaşın azami derecede muaveneti-i nakdiye istihsal eylemeye fevkalâde bezli mesaf edeceklerdir.

15 Mart 335

Pul

Mühür

(Dersaadet Arnavut Teavün Cemiyeti)

* Kaynak: İçişleri Bakanlığı Arşivi (Bazı maddeler eksiktir).

XXV
LÂZ TEKÂMÛL-İ MİLLÎ CEMİYETİ

KURULUŞ YILI: 30 Mart 1919

KURULUŞ YERİ ve MERKEZİ: İstanbul

KURUCU ve YÖNETİCİLER: Büyük Hasan Paşazade Ahmet Bey, Hasan Fikri Bey, Mehmet Kadri Bey, Hüsnü Efendi, Fahri Efendi¹.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

BÖLGEÇİ bir görüş olarak "Lâz"lık, Meşrutiyet yıllarında da vardır. Örneğin, 1914 (1330) yılında "Lâz Talebe Cemiyeti" kurulmuştur². Fakat, "Lâz"lık, bölgeci olmakla beraber bölücü ve ayrılıkçı bir amaç olarak ortaya çıkarılmamıştır.

Durumu kanıtlayacak bir kuruluş "Lâz Tekâmül-ü Milli Cemiyeti"dir. Hayli uzun ve ayrıntılı "Nizamname-i Esasi"sinde, (Bk. s. 457, Belge 1). Cemiyet yalnızca bir hayır ve yardımlaşma kurumu olduğunu belirtmiştir (Örneğin Madde-i Esasi, madde 10). Merkezinin "şimdilik" Dersaadette (İstanbul'da) olduğunu da belirlemiştir (Madde 1).

Ne var ki, "saltanat-ı mübeccele-i İslâmiyenin bir İsviçre'si haline getirebilmek" amacı soyut kalmıştır (Madde-i Esasi, son sâtrlar). Bu bölgenin sınırları saptanmış değildir.

Cemiyet'in, örneğin "Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti" gibi (bk. s. 359-360), bir çeşit muhtariyet isteyen ve Anadolu hareketine —Hürriyet ve İtilâf uydusu olarak— muhalif bir amaç gütmeyen bir örgüt olduğu açıktır. Amacını, Osmanlı ülkesi içinde gerçekleştirmek istemiştir.

Lâz Tekâmül-ü Milli Cemiyeti'nin Mütarekenin dağdağalı ortamında etkin bir rol oynadığına tanık olmuyoruz.

¹ Bu kişilerin meslekleriyle ilgili bilgilerden yoksunuz.

² Cemiyetin kuruluşunu bildiren "İlmühaber" (dilekçe) 2 Nisan 1330 (1914)te verilmiştir. İstanbul Vilâyeti Tahrifat Müdüriyeti'nin, tasdiki 10 Nisan 1330 tarihlidir (BBA, Cemiyetler Dosyası).

B. LÂZ TEKÂMÛL-İ MİLLÎ CEMİYETİ'NE İLİŞKİN BELGE

Lâz Tekamül-i Milli Cemiyet-i Hayriyesi Nizamnâme-i Esasisi*

Madde 1 — Şimdilik merkezi Dersaadet'de olmak üzere bu kerre "Lâz Tekâmül-ü Milli Cemiyet-i Hayriyesi" nâmıyla bir cemiyet teşkil olunmuştur.

Madde 2 — Cemiyet-i hayriyenin maksad-ı teşekkülü ile gâye-i âmâlî bervech-i zir madde-i esasisinde mündericidir.

Madde-i Esasi — Ale-i-umum semeresiz kalan münferid mesai ve gayret ve himmetlere taraf taraf umumi ve ictimai bir şekli ve kuvvetli bir cereyan verilmedikçe vadi-i temeddün ve tekâmülde terakkiyatın mümkün olamayacağı kanaatli bütün vuzuhıyla bir kat'iyet-i riyaziye şeklinde tebarüz etmesine binaen teşebbüsât-ı nafia ve gayret-i hususiye-i tekâmülperverânesiyle ihtiyacat-ı hazıra ve müstakbele-i asriye ve medeniyeye tevfikân kemalât-ı zatiye ve ictimaiye ile tekâmüle saf, hadim-i insaniyet bir cemiyet-i hayriyedir. Adüvv-i ekber-i beşeriyet olan cehaletle daimi mücadele ve bu düşman-ı bîaman-ı insaniyete galebe-i tammeyi te'min için esasat-ı ulviye ve fezail ve kemâlât-ı âliyye-i İslâmiyenin temami-i inkişâf ve ibrazı, ve müsmir ve nafi ve ciddi bir tahsil ve terbiye ile maarifin en küçük kariyelere kadar neşr ü teşmili hüner ve marifetin tergib ve teşvikî, ümran ve terakkiyatın husulü esbabının teşhîl ve tesri'. Cenab-ı Hakkın mebzulenülf ve ihsan buyurduğu ormanlar ve madenlerimizden ve beyhude yere akıp gitmekte olan lâtif ve dilrûba derelerimizin bîpâyân kuvvetlerinden istifade ile memleketimizin ziya-ı elektrik ve nûr-u medeniyetle tenvirî, ihtiyacât-ı asriyeye göre zükûr ve inâsa mahsus mükemmel ana mektepleriyle, ibtidai, rüşdi, sultanî mektebler, darüleytamlar ve kabiliyet-i mahalliyyeye göre muhtelif darülsina'alar, kütübhaneler, eczahaneler, hastahaneler, sanatoryumlar, oteller, sinemalar, fabrikalar, küşâdı; cevami ve mesacid-i şerifelerimizle kabristanlarımızın şân ve şeref-i İslâmiyete lâyık bir surette ta'mir ve termim ve tertibiyle yâr ü ağıyara karşı daima hüsn-i muhafazası, mütehasıs, muktedir ve kıymetdâr muallimler, mürebbiler celbi, anonim kooperatif şirketler, ticarethâneler, bahrl kumpanyalar, aile, iktisad, teavün, tasarruf sandıkları ve ale-i tedric bankalar tesis; ticaret ve sanayinin tevsi'i, menabî-i servet-i tabiiye-i mahalliyyenin keşf ü taharrisiyle anlardan âzâmî istifadenin temini, mey-

* Kaynak: Hoover Institute Arşivi (California, ABD). (Çok uzun olan Nizamname'nin bazı maddeleri verilmiştir).

valarımızın ıslâh-ı cins ve teksiriyle sanayi'-i ziralyenin ihyası, ihtiyacata göre evlâd-ı vatandan şu'abat-ı muhtelif-i fenniyyede müte-hassis muallimler, mürebbiler, doktorlar, eczacılar hastabakıcılar, mühendisler, sanatkârlar yetiştirilmesi, tahsil-i ibtidai mecburiyetinin tamam-ı tatbiki, kesb-i ihtisas etmek üzere talebelerimiz meyanında en güzide ve müstaidlerinden Avrupa'nın muhtelif mahallerine l'zamı, gerek haricde ve gerek dahilde tahsilde olanların daimi nezaret ve muhakabe altında bulundurulması talebelerimizin daimi bir sıyanet ve sahabet altında alınması ve bilhassa muhit-i allevi haricinde tahsil mecburiyetinde kalmış bulunanların toplu bir halde ve hususî bir mektebde müctemian muntazam ve medenî bir hayat geçirebilmeleri esbabının istikmâli, terbiye-i diniye, milliyeye, fikriye ve medeniyenin menşe' ve masdarı olan kadınlık ve valdeliği ihtiyacat-ı asriyeye nazaran ilâ maksadıyla hassaten kız çocuklarımızın tahsil ve terbiyelerine fevkalâde itina ile diyanet hasebiyle ve zaruriyet-i medeniyet-i hazıra ve müstakbele göre yetiştirilmesi, alel-ittilâk kadınlığın her türlü sefalet ve âfât-ı ictimaiyeden vikayesi, vefiyat ve telefât esbabının tedkikiyle illel ve emraz-ı mahalliye ve sariye ile fakr ü zarurettten bilumum fukara-yı ahali, etfal ve nisvanın evvel-be-evvel tercihan yetim çocukların dul ve bîkes kadınların himaye ve sahabetleriyle nesl ve ırkın ıslahı, tezayid-i nüfûs esbabının ilmi ve feeni bir suretde istikmâli, izdivaçlar için tabii ve sıhhi bir sinn ü hadd tayin ve kabûlü on sekiz yaşından dün olan genc delikanlıların amele ve işçilik etmek üzere memalik-i ecnebiyeye adem-i azimetleri hakkında tedabir-i mani'a-i mahalliye ittihazı ve bu tarik ile haricden sirayet etmekde olan bir takım emraz-ı ahlâkiye ve ictimaiye ile illel ve eskamın men' ve tedavisiyle gençliğin muhafazası ve ahlâk-ı umumiyenin tasfiye ve ilâsı, salka-i cehaletin bazı şahsî ve hususî bürudet, husumet, münâferet, agraz, münakesat, şıkkak, nifak, intikam ve müfsid-i ahlâk ve ictimaiyat olan atalet, be-taat, ibtilâ-yı işret ve bilumum vatandaşlarımız arasında ve muhit-i memleketimizden külliye def' ve izalesiyle uhuvvet-i mütekâmile-i diniye ve vahdet-i münciye-i milliyenin yekdil ve yekvücüd olarak temami-i istikmâli çârelerinin taharri ve tatbiki ve cümle vatandaşlarımız arasında ailevi bir samimiyet temini ve umumî bir hürmet ve muhabbet-i müteakble kalbiye ihyası, cihan-ı medeniyete karşı izzet ve veکار-ı millinin ilm ü irfan ve fazilet ve kemâlât ile tekviye ve ilâsı misillü umumun hayr ve menfaat ve saadet ve selâmetini zâmin ve kâfil olacak hususat-ı aile-i ictimaiyeyi istihdaf ve iştigâl ile bir şah-ı râh-ı teavün ve itilâ küşâdı ve tarik-ı tekâmül ve temeddünde her manâsıyla müstaid olan memleketimizin tevfiyat-ı celile-i subhaniyeye istinaden ulüvv-i azm ü gayret ve himmetlerle müstakilen âlem-i medeniyet ve şarkın bir güzâr-ı marifeti ve saltanat-ı mübeccele-i İslâmiyenin bir İsviçresi haline getirebilmek gâye ve mefkûresini ta'mim ve bu esas kemâl-i ciddiyet ve samimiyetle vaz' ve takib ile manzume-i mütekâmiyele-i medeniyeye saflarında manâ-yı medenisiyle insanca ve mesudâne yaşamak hakkını temin ve istikmâle daima gayretten ibarettir.

Madde 3 — Madde-i esaside teşrih olunan esasat dairesinde tekâmül ve inkişâf ve itilâ arzularımıza mani' ve hail olabilecek ve hukuk-ı meşrua-i millîye ve vataniyemizle menafi'-i mübeccele-i umumiye ve hususiyemizl ızrar ve haleldâr edebilecek ve bizi tarîk-i itilâ ve medeniyette geri bırakabilecek esbab ve mani' ve avamil ve müesserât ve mehalikden bilvücûh mevcudiyetimizin temami-i siyanetiyle hürriyet-i muazzeze-i ictimaiye ve insaniyemizl istikmâl ve muhafazası bütün varlığı ile cemiyetin dalma ehemmi ve akdes vazifesidir.

Madde 4 — İlä-yı sevlîye-i irfan-ı millete hadim olmak üzere asâr-ı nafîa telif ve elsi-ne-i muhtelif-e-i ecnebiyeden asâr-ı müfide tercümesiyle tab' ve tevzi'i ve meslek-i uivisini istihdafen gazeteler, risail-i mevkuteler neşri azâ-yı mütehasşisa tarafından ahad ve avam-ı nasın anlayabileceği lisanlarla taraf taraf en ücra köylere varıncaya kadar sıhhi, ahlâki, ictimai, ilmi, fenni sınaî, zirai mevîzeler itası ve ve umur-u nafîa-i saire ile berrî ve bahri ticaretlere aid malûmatlar hakkında konferanslar tertibi suretiyle efkâr ve ezhan-ı umumiyenin irşad ve tenvirî, müfid, fenni ve sınaî sinemalarla terbiye ve malûmat-ı fikriyenin tenmiye ve inkişâfı gibi esaslar üzerinde çalışılacaktır.

Madde 5 — Cemiyet, âtiyen lüzûm gördüğü yerlerde merakız, şubat küşâdıyla bu meyanda bir merkez-i umumi noktası intihab edecekdir.

Madde 6 — Cemiyet, maksad-ı teşekkül ve gâyesini mu'lin olan madde-i esasisinde izah ve ta'dad ettiği hususatın her biri için icabında mütehasşislardan komisyonlar teşkil ile ayrıca bir talimatnâme yapacaktır. Ve bir de nizamnâme-i dahilî vücûda getirecektir.

XXVI MİLLÎ AHRAR FIRKASI

KURULUŞ YILI: 4 Mayıs 1919¹.

KURULUŞ YER VE MERKEZİ: İstanbul,

KURUCULARI VE "HEY'ET-İ SİYASİYE" ÜYELERİ: Câmî Bey (Esbak Fizan Mebusu)² (Kâtib-i Umumi)³, Asaf Muammer Bey (Kütayis) (Söz gazetesi sermuharriri), Agâh Mazlum Bey (Dava vekillerinden), İsmail Suphi Bey (Soysalhoğlu) (Söz gazetesi sahibi), Bekir Sami Bey (Sabık valilerden), Tevfik Hamdi Bey (mütakaidin-i askeriyeden), Refik İsmail Bey (Dava vekillerinden), Süleyman Nüzhet Bey (Eshab-ı emlakten), Şakir Bey (Sarıca) (Tüccardan), Abdülhak Şinasi Bey (Hisar) (Eshab-ı emlakten), Mahir Sait Bey (Eski Ankara Meb'usu), Mehmet Refik Bey (Mühendis ve muallim)⁴.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Kuruluş ve Örgütlenme

MİLLÎ Ahrar Fırkası sınırlı bir entellektüel grubu tarafından kurulmuş olan küçük bir kadro partisidir. Kuruluş tarihine göre, parlamento dışında oluşmuştur ve seçimlere katılmayı amaçlamıştır.

¹ Fırka Beyanname ve Programının altında bu tarih vardır. (Bk. Belge 1, 2, s. 464, 465). Emniyet Genel Müdürlüğü arşivinde Fırka ile ilgili belgedeyse, bu tarih 21 Mayıs olarak gözükmüyor.

² Câmî (Baykurt) Bey (1873 - 1949) 1896'da Erkân-ı harp (kurmay) subayıdır. 1908 Mebusan'ında Fizan Meb'usudur. 1918 - 1919'da İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesidir. T.B.M.M.'de Aydın meb'usudur. 1921'de Ankara'nın Roma temsilcisidir. Emeklilik döneminde gazetecilik ve çevirmenlik yapmıştır. Halide Edip Hanım, Câmî Bey'in biyografisine ilişkin bilgiler vermiştir (Türk'ün Ateşle İmtihanı, s. 63 not 1, 64, 65, 72 vd.).

³ Program altındaki isimlerdir (Bk. s. 471, Belge 5). "Nizamname-i Dahili"nin 4. maddesine göre, Fırka'nın İstanbul'da bir "Heyet-i Siyasiye"si kurulacaktır. 5. maddeye göre de, bu heyet, kongrenin toplanmasına değin, kuruculardan oluşacaktır. Fırka'nın reisi yoktur. Başkanlık görevi, alfabetik sıraya göre yerine getirilir (madde 10). Bu belge de verilmiştir, (bk. s. 468, Belge 3).

⁴ Bu zâtın Darülfünun öğretim üyesi olduğu da belirtilmiştir.

Kurucuları, Meşrutiyet siyasal hayatının karşıt akımlarını temsil etmekteydiler. Bu grup içinde "Hürriyet ve İtilâf Fırkası" kurucularından (Mahir Sait Bey gibi), "Sulh ve Selâmet-i Osmaniye" ve "İttihat ve Terakki Cemiyeti"nden istifa edenler vardır.

Adına göre, her ne kadar, eski Ahrar Fırkası'nın yeniden canlandırılması sayılmışsa da⁵ ve kurucuları arasında ilk Ahrarcı'lardan birinin (Mahir Sait Bey) bulunmasına rağmen —organik bir ilişkiden— Mütareke koşulları içinde, sözetmeye olanak yoktur. Bununla beraber, programında, "adem-i merkezîyet ve meslek-i içtimai" görüşünü savunmuş olması, ideolojik bir bağlantı sayılabilir⁶.

Nizamnamesine göre de, küçük fırka, büyük bir istek peşindedir. Taşrada "muhabirlikler" kurulmasını öngörmüştür⁷. Bu örgütlenme gerçekleştirilememiştir. İzmir'de bir şubesi bulunduğu havadisini doğru çıkmamıştır⁸.

"Söz" ve "Tarık" gazeteleri, kendisine öz yayın organları derecesinde yakınlık göstermişlerdir. Fırka'nın kuruluşu ve çalışmaları, bir kısım basında olumlu bir ilgi ile karşılanmıştır⁹.

2. Fırka'nın Çalışmaları

Büyük bir siyasal parti imişçesine hareket eden Millî Ahrar Fırkası'nın tutumundaki ilk belirli görüntü, İttihat ve Terakki'ye karşı olmaktadır.

Fırka, Millî Kongre ve partilerarası öteki girişimlere ilgi göstermiştir.

Fırka'nın, siyasal tutumu, Kâtib-i Umumi'si Câmî Bey tarafından, Amerika heyetine açıklanmıştır: Fırka, minimalist "nasyonalist" olduğunu ilân etmiştir. Wilson Prensipleri, Türkler hakkında da uygulanmalı ve Türkler kendi sınırları içinde bırakılmalıdır. Cemiyet-i Akvam'a dayanan milletlerarası kuruluşlar, "Habsburg ve Romanof entrikalarına" son vermelidirler. Türkiye'de "ecnebi ve gayri müslimlere karşı" bir düşmanlık yoktur "Türk meselesi asıl" (temel), Ermeni meselesi "*fer'idir*" (ikincil). Kendi sınırları içinde, çoğunluğa sahip oldukları yer-

⁵ *Tarık*, 13 Eylül 1335 — *Alemdar* 1334 No: 8/1318, 174/1574

⁶ Program, madde 2, 4. (Zâten, tümü dört maddeden oluşan programın, dokuz fıkralık 4. maddesi bu konuyu içermiştir).

⁷ Nizamname-i Dahillî, madde 4.

⁸ *Söz*, haberi İzmir gazetelerinden aktarmıştır (15 Eylül 1335).

⁹ *Millî Ahrar Fırkası* (İmzasız yazı) (*Yeni gazete*, Sayı 85 - 131, s. 1) — *M.S., Fırkalar Hakkında* (başyazı) (*Yeni Gazete*, sayı 218 - 1782) — *Millî Ahrar Fırkası* (İmzasız başyazı) (*İkdam*, 11 Temmuz 1335).

lerde ,Ermenilere bağımsızlık tanınabilir. Ayrıca, ülkeye, Anglo Sakson yönetim ve eğitim usulleri "ithal" edilmelidir¹⁰. Fırka Şura-yı Saltanat'a çağrılmış ve fikrini bildirmiştir. (Bk. s. Belge 4)¹¹.

Fırka, sınırlı milliyetçilik ilkesinin, gereği, Anadolu'da gelişen Müdafaa-i Hukuk hareketine yakınlık göstermiştir¹². İstanbul'daki gizli cemiyetlerle ilişki kurmamıştır. Fakat, Câmi Bey İzmir'e giderek, Vali Nurettin Paşa ile, şehrin savunmasını görüşmüştür. Bu yoldan, "İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti"nin kuruluşuna yardımcı olduğu belirtilmiştir¹³. Bununla beraber Anadolu hareketi Fırka'ya yakınlık göstermemiştir¹⁴.

Fırka, 1919 seçimine, Ahali İktisat Fırkası ile anlaşarak katılmıştır ve yalnız İstanbul'dan aday listesi düzenlemiştir¹⁵. Fakat, bu liste kazanamamıştır. Lütfi Fikri Bey'in İstanbul meb'usu seçilmesi Fırka'nın başarısı olmamıştır. Çünkü bu isim başka listelerde de yer almıştır.

Fırka listesinde görülen adaylardan kimileri, daha sonra —1920 seçiminde— T.B.M.M.'ne seçileceklerdir (Câmi, İsmail Suphi, Bekir Sami, Celâlettin Arif Beyler gibi). Bu seçim de Milli Ahrar'ın başarısı sayılamaz.

Mütareke'nin dedikodu dumanları arasında, Ankara'nın İstanbul'daki yandaşları Fırka'yı Milli Türk Fırkasıyla birleştirmek istemişler ve ele geçirdiklerini bildirmişlerdir¹⁶.

¹⁰ Câmi Bey'in, Kemal Mithat Bey'le davet edildiği Amerika Elçiliğindeki konuşması için bk. İkdâm ve Tanın, 1 Ağustos 1335).

¹¹ Konuşma kısadır ve Refik Bey tarafından yapılmıştır (M. Tayyib Gökbiğın, Milli Mücadele Başlarken, s. 117 - 118).

¹² Mahir Sait Bey, İkdâm yazarına verdiği demeçte durumu doğrulamış, örnek olarak Bekir Sami Bey'i göstermiştir (11 Teşrin-i evvel 1335).

¹³ Sayın Asaf Muammer Kütayis'le yaptığımız konuşmadan.

¹⁴ Harbiye Nâzırı Cemal Paşa'nın, Sivas'ta K.O. 3 Komutanlığına telgrafından: "... Milli Türk kezza bizim. Milli Ahrar'ı yıkıyoruz. Milli Kongre de yola gelecek" (Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Vesika 183).

¹⁵ Ortak aday listesindeki Milli Ahrar'cılar: Kemal Mithat, Asaf Muammer, Câmi, Reşat Hikmet Beyler. Ahali İktisat'çı aday Falk Nüzhet Bey, Sosyalist aday: Dr. Refik Nevzat Bey. Bağımsız adaylar: Prens Sabahattin, Lütfi Fikri, Celâlettin Arif, Rauf Ahmet, Ahmet Selâhattin Beyler.

¹⁶ İkdâm, 25 Eylül 1335 Ayrıca 14 sayılı not.

3. Fırka'nın Sonu

Millî Ahrar'cılar arasında ayrılıklar başgöstermiştir¹⁷. Kimi üyelerin Fırka'nın dağılmasını istemelerine karşılık, kimileri de Mütareke iklimi içinde devam etmekten yana olmuşlardır. Bu nedenle 1919 seçiminin İttihatçı bir meclis yarattığını vurgulayıcı bildiri yazılamamıştır¹⁸.

Sonunda, bildiri yazılmış, Meclis'in hemen feshi ile memlekete daha hayırlı bir Meclis'i oluşturacak yeni seçimlere geçilmesi savunulmuştur¹⁹.

Fırka da dağılmıştır.

¹⁷ Asaf Muammer Bey, yaptığımız konuşmada bu durumu vurgulamıştır.

¹⁸ Alemdar, 3 Kânun-ı sani 1336.

¹⁹ Alemdar, 5 Kânun-ı sani 1336.

B. MİLLÎ AHRAR FIRKASI'NA İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Milli Ahrar Fırkası Programı*

1 — (Milli Ahrar Fırkası) saltanat-ı Meşruta-i Osmaniyenin müdafidir.

2 — Fırka, kuvva-i milliyemizi dahilde teksif, israftan muhafaza, refah ve tekâmül-ü içtimaimizi teshil, devamlı bir sulh devri temin maksadına matuf hayat-ı umumiye ve hususîyye ıslahatına, medeniyet-i hâzireyi bilâ tereddüt kabul ve tatbik çalışacaktır. Avâmil-i tanzimiyye Anglo-Sakson menabilinden ahz edilecektir.

3 — Fırka, siyaset-i hariciyyede devlet-i Osmaniyeyi fütühat emellerinden uzak bir unsur-u sulh ve müsalemet olarak idareyi dustur edinmiştir.

4 — Fırkanın siyaset-i dahiliyyede başlıca umdeleri şunlardır:

a — İdare-i mülkiyyede merkezi bir idare yerine mahalli idarelerin tesisi ve merkezi ve mahalli selâhiyetlerin tefrik ve tahdidı,

b — Belediyelerin temami-i istiklâli, merkezde ve vilâyatta ekaliyetlerin hukukunu temsil-i nisbi usulüyle muhafaza,

c — Şimdiye kadar memlekete memur ve müstehlik yetiştiren usulü terbiye ve ta'limin terkiyle teşebbüs-ü şahsiyi inkişaf ettiren terbiye usulünün ikamesi, mekâtib-i iptidaiyyeden başlayarak bîlümle müessesat-ı terbiye ve ta'limin bu gayeye göre tedricen ıslahına ve Darülfünunun istiklâl-i ilmîsinin teminine çalışılması,

d — Bûdçede gayri müsmir masariften tevakkil ve tasarruf ve bilhassa köylüyü ezen ağır vergilerin tahfifi, aşar ve ağnam vergilerinin mahallerine göre, alettedriç tebdil ve tadil ve usul-ü cibayetin ıslahı,

h — Adliyyede usul ve kavaninin ihtiyacat-ı memleket dairesinde tadil ve ikmalî, refah ve istiklâli temin edilmiş hükkâm sınıfı ihdası,

v — Zabitanın tes'rien tensiki, asayiş-i umumiyyeye müteallik mesallin merkeze ve asayiş-i mahalliye müteallik mesallin mahallî idarelere tevdi,

z — Araziye sahip ve kuvva-i kâfiye-i teşebbüsîyye ile mücehhez zürra' sınıfının tekâmülüne hizmetle beraber bu gayenin teminine kadar zürraa ve sınıyil ziraiyyeye muavenet, arazi-i emiriyye üzerindeki şahsî hukuk-ı tasarrufiyeyi tevsi edecek surette kavaninin tadil ve zürra' bankalarının arazi üzerindeki hukuk-ı millîye-i ta-

* Kaynak: Milli Ahrar Fırkası, Beyanname, Program, Nizamname-i Dahili, İstanbul 1335.

sarrufiye-yi yedd-i ahire geçirebilmelerine mani-i kuyuda raptı,

h — Hizmet-i askeriyenin gençliğe en az zaman kaybettirecek, hazne-i devlete en az tesir edecek bir surette ve mîllet-i mücavere-nin alacağı vaz, ve tertibe nazaran kaabil olduğu kadar şeklen ve miktaren asgarî bir hale ircaı,

t — Evkafın cemaat-ı İslâmiyenin menafi-i maddiyye ve mane-viyyesine bihakkin hâdim olacak müstakil bir şekle irca ve islâhı.

4 Mayıs 1919

(Kurucular listesi için bk. s. 571)

BELGE 2

Millî Ahrar Fırkası Beyannamesi

Cümlenin malumudur ki dört senedir cihan-ı medeniyeti sarsan demir ve ateş fırtınası milletler mücadelesi şekline münceş oldu. Bütün milletler varlık haklarını, millî hudutlarını bâriz hutut ile tevsik ve tersim etmektedirler. İmparatorluğumuz dahilindeki muhtelif anasır-ı milliyeyi tazyik altında ittihad veya mukabil tavizlerle bir fırka içinde itilâf ettirmek siyasetlerinin ba'dettecrûbe iflâs ettiği bu milliyet devrinde bizim de ancak icthad-ı esasî siyasetine müstenit millî bir fırka teşkil eylemekliğimiz tabii ve zamanın da icabıdır. Fırkamız Türkiye dahilindeki millî ekalliyetlerin de minel-kadim cemaat hayatına müstenid bulunan mümasil teşkilât siyasiyelerini bir hak olarak kabul ve bu hakkı imhaya matuf siyaseti şiddetle red eder.

(İttihat ve Terakki) milliyet ve ittihad-ı İslâm harekâtını meczederek mekasid-i mahsusa takip etti. Yekdiğerine zid olan bu iki siyasetli hudud-u Osmanî haricinde fütuhâtçüyane aletler olarak kullanılmak istedi. Bu suretle on dokuzuncu asrın tevlid etmiş olduğu milliyet ceryanının Osmanlı İmparatorluğuna hülulü ile başlayan hareket-i fikriyyeyi müfrit ve muzir bir şekle koydu. Milletimiz fazla nüfusu iskân edecek yeni arazi veya masnuatını sevke edecek mahreçler tedariki ihtiyacında değildi. Fütuhâtçüyane siyaset son asırlarda mukadderat-ı devlete hâkim olan ve on seneden beri (İttihat ve Terakki) Cemiyeti'nin de rûkn-ü aslisini teşkil eden sınıf-ı memurinin ve hususen seyfiyye ve kalemiyye aksamının zade-i emelleri idi. (Millî Ahrar) Fırkası haricte ve dahilde kuvva-i milliyenin israfını mucip sergüzeştçüyane ve tegallüphârâne siyasete mani, içtimaî, iktisadî, fikrî sahalarda milletimizin i'tilâsını teshile matuf müsalemetkârâne ve hududumuz dahiline münhasır millî siyaset taraftarıdır.

Fırkamız, umumî sulh kongresinin in'ikadına tekaddüm eden şu an-ı mühimmede sekenesinin ekseriyet-i azımesi Türklerden mürekkep Asya'daki memalik-i Osmanîye'yi ve beş asırdan beri mukadderat-ı milliyemize hâkim pay-ı taht-ı saltanat olan İstanbul ile Rumell'ndeki aksam-ı mütemmimemeyi muhtevi vatanımızın bir küll-ü gayri menfek bulunduğunu esas olarak enzar-ı âleme vaz eder ve

memleketimizin taksimi müsalemet-i umumiyye için en tehlikeli bir hata-yı siyasi olacağını cihan-ı medeniyete ilân eyler.

Büyük bir inkişaf-ı sınıaye mazhar olarak azım müstemlekât-ı sulh ve sükûn içinde idame endişesinde bulunan ve bilmukabele müstemlekât edinmek ihtiyacında olan büyük milletlerin dev endam müsaraları esnasında Türkiye'nin Cermen siyasetinde reha vü necat ümit edilerek Kayzer'in ordularına nev'ima pişdâr yapılması fâhiş bir hata-yı siyasi idi. Memleketimizde menafi-i azime sahibi düvel-i muazzama-i garbiyyenin yirminci asrın bidayetinden beri ihmal ve Rusya'ya feda ettikleri fikir ve hissinin yerleşmesi de Türkiye'yi hatalı yola sevk eden esbabındandır. Esasen zürra' ve kâfi toprağa malik olan milletimiz kuvvasını memleket içinde teksif ederek medit bir sulh ve mesai devri teminine çalışabilmesi için, hatt-ı üstüvââ denizlerine çıkmak üzere Osmanlı topraklarından geçmek isteyen şimaldeki fütuhatçı milletlere karşı düvel-i garbiyye ile menafi-i müttekabile esasına müstenit hulus ve samimiyyet dairesinde muhadenet idame eylemesi icab ederdi. Çok teessûf olunur ki bu hakikati anlamış Türk münevverlerinin Avrupa'yı kanlı müsaraya sevkeden ihtilâf-ı beynelmilel esnasında reiskârda bulunmamaları esbab-ı ânifenin de inzimamiyle memleketi feci bir yola sevk etmiş, mamafih istikbalen de şimalden gelecek tehlikelere karşı siyaset-i hariciyyemizde bu muhadenetin yegâne umde olduğuna elyevm herkesçe kanaat hasıl olmuştur.

Müsallih-i dahiliyyeye gelince: (İttihat ve Terakki) rüesasının on senelik devre-i Meşrutiyette mecalis-i teşri'yyeyi de alet ederek makam-ı saltanat-ı uzmanın kuvvetinden keyfi istifadeye müsait bir fırsat bulmaları devlet için ne derece vahim neticeler vermişse bundan mütevellid aksülamelin memleket dahilinde cidale sebep olacak şekle ifrai da istikbal-i millimiz için o kadar meş'um olabilir. Demokrat milletlerin galebesiyle nihayet bulan harb-i umumünün milel-i mütemeddine hayat-ı fikriyyesinde yeni bir devrenin mebdel olması ve garbî Avrupa ile temasımız daha sıkı bir şekil almakla ceryan-ı fikriyi hudutlarda tevkif imkânı olamaması da derpiş edilerek memleketimizi elim sarsıntılara maruz bırakmayacak ve bütün kuvva-i milliyeyi mütevazinen makam-ı saltanat-ı uzma etrafında cemmedecek bir tarz-ı siyasete tevessül icabeder.

Şimdiye kadar çok kereler Türkiye idare-i dahiliyye mekanizmasına hükümet eliyle tatbik edilen zahiri ve şekli islahata rağmen memlekette asırlardan beri devam eden müzmin buhranın izalesine muvaffakiyyet hasıl olamamıştır. Tanzimat devrinden beri birtakım makasid-i siyasiyye ile memlekete idhal edilmek istenilen islahat da maatteessûf hep merkeziyyet-i idareyi takviyye, bürokrasiyi tevsî, kuvva-i milliyeyi mefluç etmekten başka bir netice veremedi. Buhranı takviyye ve teşdid etti. Buhrana nihayet vermek, ferdin müstakillen cidâl-i hayata müstaid olacak bir dereceye ilâsına matuf tedrici bir usul-ü merkeziyyet aleyhinde kuvva-i mahalliyyeyi tenmiye gagesine müteveccih idâri bir tebeddül icrasıyla kaabil olacak-

tı. Şimdiye kadar teminine çalışılmayan bu gayeye sür'atle vüsl için halen avamil-i tanzimiye-i hariciyyeye müracaat ihtiyacı tahakkuk etmiştir. Bu mülâhazat derpiş ve muhtelif içtimai teşekküllerin vücude getirdiği medeni millet enmuzeçleri dür-ü diraz tetkik olunduktan sonra Türkiye'de bilcümle idare, talim-ü terbiyye müessesatımıza Anglo-Sakson usullerini selâhiyettar ellerle idhal edecek vesaitte tevessül edilmekle ve ihtiyaç tatmin edilebileceğine fırkamızca iman-ı kâmil hasıl olmuştur. Binaenaleyh Fırka cemiyetin infıradı tekâmülünün neticesi olan ferdi siyasi hürriyetin husulüne kadar bilcümle kavanininin bu gayeden mülhem olmasını talep eder.

Fırkamız balâdaki islahat-ı esasıyye hutut-u umumıyyesinden sonra mesail-i müs'taceleyi nazar-ı dikkate arz eder:

Harb-i umumıyyeye iştirak eden milletlerin hayat-ı iktisadiyye ve içtimaiyyelerinde hükümferma olan buhranlar mağlup milletlerde anıf bir şekil ve suret almış, hayat-ı siyasiyyelerini sarsmıştır. Bu meyanda Osmanlı İmparatorluğu asırlardan beri sahne-i fecayil olduğu buhranların en elimini yaşıyor. Bu acıklı halde memleketimizi tehdit eden mesalb de kapımızda beklemektedir. Bir taraftan küçük emlak sahibi zürra-ı anasırdan mürekkep milletimizi milel-i mücavereyi sarsan içtimai ve iktisadi sârsâr-ı ihtilâlin her ne şekilde olursa olsun sirayetine karşı muhafazaya mecburuz. Diğer taraftan milel-i galibe ile aramızda muhaddes davanın esna-yı hallinde istikbalen zürra' sınıfını tarlası üzerindeki amele haline getirebilecek surette sermaye istilâlarına mani olmak, bu suretle istikbalen milletimizi anarşiye düşmekten muhafaza eylemek en mühim bir vazifemizdir.

Milletimizin ihtilâf-ı beynelmilelden en az zararlı çıkabilmesi için hariçte hukukumuzu müdafaaya kadir ve dahilde umumun itimadına lâyık kuvvetli bir hükümetin vücudü ve idare makinesinin her türlü şahsî ve siyasi mülâhazat bertaraf edilerek en namuslu ve ehliyetli ellerde bulunması icabeder. İttihat hükümetinin memurları devleti komiteciliğe idhal etmesiyle başlayan bu an-ı hâtirnákte hükümetli kabiliyetli dirayetli memurlarının bir kısmından mahrum bırakılmış olması kadar şayan-ı tessüf bir hal olamaz. Fırkamız hükümet makinesinin âcilen tanzimini lüzumuna her şeyden ziyade ehemmiyet vermekte ve memur intihabında mensubiyet-i siyasiyye vâhimesini bertaraf ederek ancak şahsî kaabiliyet ihtisas ve istikameti nazar-ı dikkate almaktadır.

(Millî Ahrar) fırkası akaid-i siyasiyesini bir kaç madde ile hüllâsa ve gayet mütekâsif bir program neşrediyor. Fırka biltercih bugünün âcıl ihtiyacatıyla yani hariçte en müsait bir sulh ihzar, dahilde ammenin itimadını celp ve sükün-u dahilıyyi temin eyleyecek ve harb-i umumide Türkiye'yi yanlış yola sevk, kuvvasını yabancıların kârına israf, katli-i nüfus ve nehb ve gâret cinayetlerini irtikâp edenleri takip meseleleriyle müsta'celen meşgul olacak kuvvetli bir hükümette müzaheret ve umumî mufassal programını ferda-yı sulhte neşredecektir. Ancak siyasi ve idari hataları, cinayetleri ve aletderecat

mes'uliyetleri takipte her türlü intikam fikirlerinden, komitecilik gayretlerinden tebrie edlerek şahsî mes'uliyet esasını kabul ve kimsenin hasebiyet ve mensubiyetten dolayı rencide edilmemesini lâzime-i adalet olarak ilân eder.

Beyannameye va'z-ı imza eden fırka müessisleri efkâr ve nazariyat-ı siyasiyelerine iştirak eden bilcümle vatandaşları tevhid-i mesaiye davet ederler, ancak memuriyetçilik için hazırlanmış bulunanlarımızın fırkaları mansıb ve maîşet teminine alet ve vasıta ittihaz eylemeleri, her şeyin şimdiye kadar hükümet kuvvetiyle başarıldığı bu memlekette fırkacıların da memurları kendilerine mal edinmeğe çalışmaları, bu hallerin idare-i dahiliyyede husule getirdiği tezebzüb ve teşevvüş sınıf-ı memurinin bu sebeple ferdaya adem-i itimatları hususatını derpîş ederek Milli Ahrar Fırkası'nın müntesiplerine memuriyet vaad etmeyeceğini ve memurîni azası meyanına kabul edemeyeceğini ilân ederler.

On seneden beri sureten fırka-ı siyasiyye ve hakikatte bir cemiyet, bir cemiyet-i hafiye-i ihtilâliyye halinde kalarak merkez-i umumî azaları, kulüpleri, murahhas-ı mes'ulleri vasıtasıyla merkezde ve vilâyatta âmmevi iz'âç, her an hükümete müdahale, memleketi felâkete sevk etmiş ve edecek olan tarz-ı siyaset ve faaliyeti fırkamız şiddetle takbih eyley ve hükümet-i sâbika zamanında bu kabil faaliyetlere iştirak etmiş olanlarla teşrik-i mesal edemez. Fırka gayri mes'ul eller vasıtasıyla hükümete müdahaleden tevakkıyi esas ittihaz etmiş ve ancak kavaninin tanzim ve tamamı-i tatbikinin mürakabesini meclis-i millîdeki mümessilleri vasıtasıyla ifa etmeği gaye edinmiştir.

4 Mayıs 1919

BELGE 3

Nizamname-i Dahili

Aza

1 — Hukuk-ı medeniyyesine sahip, fırkanın programını kabul eden her millettaş fırkaya aza olabilir. Kayıt muamelesi İstanbul'da Hey'et-i idarece taşrada muhabirlerce ifa olunur.

2 — Azanın vazifesi, memleketin halâs ve itilâsı için programda münderiç harekât-ı içtimaiyye ve iktisadiyyeyi teşci ve idare, intihabatta fırka namzetlerinin ihraz-ı ekseriyyet etmesine gayret ve hayrihâh zevatı teberruata teşviktir. Kendileri münasip miktarda dühuliyeye ve âdat-ı seneviyye vermekle mükelleftir.

3 — Fırka azası selâhiyetleri haricinde fırka namına hod-serane ef'al ve harekâtta bulunur ve hükümete müdahale ederlerse hey'et-i idaremiz kararıyla fırkadan ihraç olunurlar.

Teşkilât

4 — Millî Ahrar Fırkası, İstanbul'da bir hey'et-i siyasiyye ile hey'et-i idare ve taşrada muhabirlerle intihabat encümnenleri bulunduracak, nazariyyat ve efkâr-ı siyasiyyesini bunlarla neşir ve tamim edecektir.

Hey'et-i Siyasiyye

5 — Hey'et-i Siyasiyye kongrenin içtimainına kadar müesseselerden ibarettir. Kongrenin içtimainından sonra fırkanın mecalis-i teşriyye azası ile müesseseler hey'et-i mezkûreyi teşkil edecektir.

6 — Hey'et-i siyasiyyenin vazifesi, programın müdafaası, fırka azasının hükûmete iştiraki ve intihabatta namzedler iraesî, mesele-i mühimme-i siyasiyye zuhurunda karar ittihazıdır.

7 — Hey'et-i siyasiyye, evkat-ı muayyenede içtima edeceği gibi, gerek hey'et-i idare tarafından vâki olacak davet ve gerek azasından beş zatın talebi üzerine fevkalâde olarak da içtima edebilecektir.

8 — Hey'et-i siyasiyye, aza-i mürettebesinin ekseriyetiyle müzakereye ibtidar ve ekseriyet-i ârâ ile ita-i karar eder. Hey'et-i idarenin tebdilî lüzumuna kaani olursa, bu baktaki kararını aza-i mürettebenin sülûsan ekseriyet-i ârâsiyle verecektir.

Hey'et-i İdare

9 — Hey'et-i idare, biri kâtib-i umumî unvanını haiz olmak üzere beş zattan mürekkeptir. Evkat-ı muayyenede içtima ve ekseriyet-i ârâ ile ita-i karar eder.

10 — Hey'etlerin içtimainında vazife-i riyaset hûruf-u heca sırasıyla ifa edilir.

11 — Hey'et-i idarenin vazifesi, fırka nazariyyat ve efkâr-ı siyasiyyenin neşri, muhabirler tedariki, memlekette ıslahat-ı içtimaiyye ve iktisadiyyeye pişeva olacak şirketler ve cemiyetler teşekkülü teşci, mevcut mümâsil teşkilât ile temas temin ve idamesi zamanında intihabat encümnenleri teşkili, fırka masarif-i zarurîyesi için azadan ve hayrihahlardan dühuliyeye, âidât ve teberruat namıyla alınacak meballîğin kabulü ve hüsn-ü istimalinin temini, hasılı fırkanın bilcümle umur-ü muamelâtıyla iştigaldir.

12 — Fırkanın hariçle münasebeti hey'et-i idare kararlarına istinaden kâtib-i umumî tarafından idare olunacaktır. Diğer aza fırkanın mühürü ve kâtib-i umumînin imzasını hâvi bir vekâletnameyi haiz olmadıkça fırka namına beyannatta ve temaslarda bulunamayacaklardır. Aksi takdirde vuku bulacak faaliyet azanın şahıslarına âit ve racidir.

Muhabirler

13 — Muhabirler, fırkanın taşradaki yegâne selâhiyettar azasıdır. Vazifeleri fırka nazariyyat ve efkâr-ı siyasiyyesinin mahallerin-

de neşir ve tamimî fırkaya taraftarlar kazanılması, bunlarla ahval-i mahalliyye hakkında ve fırkanın içtimai programına tevfiikan vücude getirilecek harekât-ı içtimaiyye ve iktisadiyyeye dair hey'et-i idareye muntazaman malumat itası ve zamanında teşekkül edecek intihabât encümenlerinin faalliyetine iştiraktır.

İntihabât Encümenleri

14 — İntihabât encümenleri merkezde ve taşrada hey'et-i idarenin ve muhabirlerin iştirakiyle intihabât esnasında teşkil olunacak ve hey'et-i siyasiyyenin mahallî zümrelerle bilâistişare irae edeceği fırka namzedlerinin intihab edilmeleri için çalışacak ve intihabın hitamında tatil-i faalliyet eyleyeceklerdir.

Kongre

15 — Kongre, hey'et-i siyasiyye ile intihabât encümenlerinin buldukları mahallerden gönderilecek mümessillerden teşekkül eder. Mümessiller intihabât encümenlerinin havze-i faalliyetleri dahilindeki fırka azasının addi nisbetinde intihap ve izam olunur. Azası miktarı yüz kişiye kadar olan mahallerden bir mümessil, yüzden ziyade azaya malik olan mahallerden her yüz aza ve küsüratı için birer mümessil olmak üzere aza nisbetinde mümessil gönderilir.

16 — Kongre mecalis-i teşri'iyyenin küşadından evvel hey'et-i idarenin daveti üzerine in'ikad eder. Hutut-u esasîyesine hâlel gelmemek üzere programın tatbikatına müteferri mevaddın müzakere ve tesbiti, mesall-i umumîyye hakkında kararlar ittihâzı ve nizamname-i dahilinin tadili Kongre'nin vazifesidir.

BELGE 4

Şura-yı Saltanat'ta Millî Ahrar adına Refik Bey tarafından yapılan konuşma*

"Refik Bey — Mütareke'yi müteakıp yapılan işgallere ilâve olarak Anadolu'nun bir çok kısmı son haftalar zarfında İtalyan ve Yunan kıtaları tarafından işgal edildi. Bâbiâli'ye verilen notalarda mütareke mukavelenamesinin yedinci maddesi hükümlerine tevfiikan vaki olacakmış gibi gösterilen ve gün geçtikçe, genişlik, şiddet ve açıklık peyda eden bu işgallerin hakikî mahiyeti ilhaktan başka birşey değildir. Damat Ferit Paşa kabînesinin istifasını mucip olan ve kısmen de kendi kusurundan doğan bu elim ve facialarla dolu halî ikinci

* Kaynak: M. Tayyib Gökbilgin, Millî Mücadele Başlarken, C. II, s. 117.- 118 (yazar tarafından kısmen sadeleştirilmiştir).

Damat Ferit Paşa kabinesinin, 19 Mayıs tarihli Hatt-ı Hümayun'da ferman buyurulduğu üzere, "Hukuk-ı devlet ve milletin mahfuziyetinin tamamlığı" şekline getirilebileceğine kaani değiliz... Edirne'yi de içine alan Trakya'nın ve Arabistan hududundan Karadeniz'e kadar uzanan bütün Anadolu'nun, Hükümetin notasından maada bir yerde vücudu olmayan, Ermenistan değil yalnız Ermenilerin çoğunluk teşkil ettiği mahallere geniş idari muhtariyet bahşolunmak şartıyla doğrudan doğruya padişahın hakimiyetleri altında kalmak şekli, galip İtlâf devletlerinin kabul ve ilân eylediği Wilson prensiplerinin metni ve ruhu dairesinde, mülki ve milli birliği sağlamaya çalışan yeni Türkiye için, bir ve tek idari vekâlet teminine hemen girişmek, yeni hükümet için bir umde, bir farize olmalıdır. Binaenaleyh evvel-i emirde kanunun aslı heyeti yerine ahvalin ağırlığı icaplarına uygun ve umumun güvenini haiz bir hükümetin vakit geçirmeksizin vazife ifasına davet buyurulmasını Padişahımızdan talep ve istida ederiz."

BELGE 5

Kurucular Listesi

Program altında yazılı isimler:

Câmi Bey (Baykurt, Esbak Fızan Meb'usu) (Kâtib-i Umumi), Asaf Muammer (Kütayıs) (Söz gazetesi muharriri), Ağâh Mazlum Bey (Dava vekili), İsmail Suphi Bey (Soysallıoğlu, Söz gazetesi sahibi), Bekir Sami Bey (Sabık Valilerden), Tevfik Hamdi Bey (mütেকaidin-i Askeriyeden), Refik İsmail Bey (Dava vekili), Süleyman Nüzhet Bey (Eshab-ı emlakten), Şakir Bey (Sarıca, tüccardan), Abdülhak Şinası Bey (Hisar, eshab-ı emlakten), Mahir Salt Bey (eski Ankara meb'usu), Mehmet Refik Bey (mühendis ve muallım).

XXVII
İNGİLİZ MUHİPLER CEMİYETİ
(The Friends of England Association)

KURULUŞ YILI: 20 Mayıs 1919¹.

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: İstanbul, Beyoğlu, Mis Sokağı, Romanya Sefarethanesi karşısı² 1920'deki adres: Cağaloğlu'nda Hasan Fehmi Paşa konağı.

İLK KURUCU VE YÖNETİCİLER³ Fahri Reisler: Eski vezirlerden Memduh Paşa, Şehremini Cemil Paşa, Damad-ı hazret-i şehriyâri Ahmet Zülkefil Paşa, Mahkeme-i Temyiz reisi Ali Rüşdi Efendi, Kâmil Paşazâde Abdullah Efendi, 5. Kolordu Kumandanı (Kiraz) Hamdi Paşa. Daimi Reis: Kâmil Paşazâde Şevket Bey. Reis-i Sâni: Sâbık Şura-yı Devlet azası Sait Molla Bey. Reis Vekili: Enver Bey (Erkânıkarbiye Miralaylığından mütekait). Daimi azalar: Sadrettin Bey (Sabık Tahran Sefiri), Safiyettin Bey (Milli İktisat Bankası Müdürü)⁴ Ressam Ahmet Paşa (Bahriye Feriklerinden), Abdullah Zühtü Bey (muharrir), Nebil Ziya Bey (Umum Şirketler Komiseri), Nazif Süruri Efendi (Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi sabık reisi), Mahrukizâde Cafer Bey (Sabık Bombay Başşehbenderi), Emin Bey (Kurena-yı sabıkadan), Ahmet Rifat Bey (Sadr-ı azam Halil Paşazâde), Nüzhet Paşa (Mersin Mutasarrıflığından mütekait), Halit Bey (Ma-

¹ Bu tarih, Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivinden alınmıştır.

² İlk merkez adresi, "İstanbul, Sıhhiye Müdüriyeti karşısı"dır. Daha sonra, 1919 Eylül ayı sonunda, İkdâm'ın verdiği habere göre, Merkez-i Umumi bu adrese taşınmıştır (25 Eylül 1335). Adres 1920 kongresinde değişmiştir.

³ 1919 yılı yönetim kurulunu oluşturan bu isimleri, kitabımızın ilk baskısında Sabah gazetesinden almıştık (28 Eylül 1335). Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivinde, Cemiyet'le ilgili resmî fişte de aynı isimler vardır. 1920 ve 1921 yılları yöneticilerinin adları ayrıca gösterilmiştir. (Bk. s. 478, not. 27).

⁴ Kurucular arasında, yüksek memur ve ekonomik alanda görevliler bulunması ilginçtir. Cemiyet'in kurucular grubu yalnızca, entellektüellerden oluşmuş değildir. Örneğin, Milli İktisat Bankası, İngilizlerin ilgilendikleri bir kurumdur. Netekim senetlerinin çok büyük bir kısmı British Trade Corporation tarafından satın alınmıştır. (İkdâm, 26 Şubat 1335, s. 2). Bu arada, yönetici kadronun başında Sait Molla gibi, bir din adamının bulunduğu da unutulmamalıdır.

liye Nezareti sabık veznedarı)⁵ Muhasip aza: *Vahi Bey (Maarif Nezareti sabık Muhasebe Müdürü)*⁶.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

OSMANLI İmparatorluğu üzerinde uzun süre vesayet kurmuş olan İngiltere, Mütareke döneminde de, İstanbul'da her bakımdan faaldir. Bir yandan İttihatçı avına çıkmıştır. Öte yandan Yunan ordularını Anadolu içlerine sürmektedir. Bu arada, kamuoyu oluşturmak amacıyla Türk yandaşlar aramaktadır.

Türklerle daha 1876'da ortak dernek kurma girişimlerine geçmiş olan İngilizler "Mesail-i Şarkıye Cemiyeti"ni (Eastern Question Association) kurmuşlardır⁷.

1919 yılında "İngiliz Muhipler (ya da Muhipleri) Cemiyeti" kurulmuştur. Mütareke'nin hükümetçi kadrosundaki isimler bu cemiyette de vardır.

1922 yılının Şubat'ında devletin resmi gazetesinde "Muhacirini İslamiye için İngiliz Muavenet (yardım) Cemiyeti'nin bir ilânına rastlanır⁸.

Bu bir kaç örnek içinde en önemlisi İngiliz Muhipler Cemiyeti'dir.

1. Kuruluş ve İdeoloji Sorunları

"İngiliz Muhipler (dostlar) Cemiyeti", (ya da kısaca Muhipler'i), Mütareke döneminde İngiliz çıkarlarına araç olarak planlanmıştır. Ne bir kültür, ne de bir hayır derneğidir. Osmanlı devletinin can çekişme sürecinde tamamen özel bir yeri vardır. İngiliz parasıyla, İngiliz kontrolü altında İngiliz politikasının

⁶ Sabah'ın listesindeki bu isim, E.G.M.A.'de, Vehbi olarak görülmüyor.

⁵ Bu isim, Sabah gazetesinin verdiği listede vardır. Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivindeki listedeyse görülmemektedir.

⁷ Cemiyet'in adı yanlış çevrilmiştir. "Mesele-i Şarkıye" (Şark Meselesi) olarak çevrilmesi daha doğru olurdu. Cemiyet'in İstanbul'da ve Londra'da olmak üzere çift adresi vardır. İki maddelik kısa programı ilginçtir. Cemiyetin çalışmaları hakkında bilgilerimiz yoktur. 1876'da kurulduğuna göre, Yeni Osmanlılar döneminin son kısmında yer alır. Başkanı Frederic Harrison, Auguste Comte'cu ve Ahmet Rıza Bey'in dostudur. (Ernest Edmondson Ramsaur, *The Young Turks*, s. 90). İngiliz - Türk cemiyetçiliğinin bir örneği olarak Cemiyet'in programı fotokopisiyle beraber verilmiştir (Bk. s. 484, Belge 1).

⁸ TV, Sayı 4396, 21 Şubat 1338, s. 3.

savunuculuğunu üstlenmiş Türkler tarafından kurulmuştur.

Cemiyet'in görüntüdeki amacı, Osmanlı İmparatorluğu ve halifeliği ile Büyük Britanya İmparatorluğu (Commonwealth) arasındaki geleneksel dostluğun sürdürülmesidir. İngiliz "kavmi necibinin" (yüce milletin) dostluğunun *hayati* önemini hiçe sayarak hükümeti ele geçiren "serseriler" (İttihat ve Terakki kastediliyor), "Harb-i Umumi"ye girerek bu dostluğa dört yıllık kanlı bir ara vermişlerdi. Cemiyet bu açığı kapatacaktır (Program giriş bölümü, Bk. s. 486, Belge 2). Ayrıca, Büyük Britanya egemenliği altında yaşayan milyonlarca müslümanla Halife arasındaki zayıflamış bağlar da güçlendirilecektir. Ne var ki, özellikle Hintli seçkinlerin, Türkleri öven ve İngiliz politikasını yeren tutumları Cemiyet'in kuruluşuna etkin durumdadır. Hele "sabah namazında İstanbul'daki Halife için dua edip, öğleyin de onun askerleriyle savaşmak" çelişkisi bu etkinliği artırıcı niteliktedir⁹.

Cemiyet, ayrıca Türkleri İngilizlere ve öteki uygar devletlere, onları da Türklere tanıtmaya görevini de yüklenmiştir.

Bu nedenle Cemiyet'in örgütlenmesine özel bir titizlik gösterilmiştir. Önce biri Osmanlı ve müslüman (*Sait Molla*), öteki İngiliz ve hıristiyan (*Rahip Frew = Fru*) iki din adamına kuruculuk ve yöneticilik görevi verilmiştir.

Papaz Frew, İngiliz haberalma örgütünün (Intelligence Service) İstanbul örgütü başındadır. Kendisine Padişah tarafından nişan verilmiştir. İngilizlerin direktiflerini, parasal yardımları onun kanalıyla Cemiyet'e aktarılmıştır.

Sait Molla'ya gelince, adı Cemiyet'le bütünleşen bu kişi, İstanbul Hükümeti kadrosu içindedir. Şura-yı Devlet azalığından Adalet müsteşarlığına getirilmiştir¹⁰. Yine Divan-ı harplerde

⁹ Örneğin Paris Barış Konseyi'nin (On'lar Konseyi) Osmanlı temsilcilerine verdiği ağır ve suçlayıcı memorandum'u eleştiren şu kitaba bk. Şeyh Müsir Hüseyin Kıydavi, *İslâma Çekilen Kılıç yahut Alemdâran-ı İslâmın Müdafaası* (Tüm kitap bu konuya ayrılmıştır).

¹⁰ Sait Molla'nın biyografisi hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Adliye müsteşarlığına atanması 8 Nisan 1920 tarihinde (Peyam-ı Sabah, 9 Nisan 1920). Bu görevde sekiz ay kadar kaldıktan sonra istifa ettiği bildirilmiştir. Alemdar "affedildiği" (görev dışı bırakıldığı) haberini verir (1 Teşrin-i sâni 1920). Bir gün sonra Adliye Nezareti açıklama yaparak, Sait Molla'nın istifaname vermeden kendi isteğiyle ayrıldığını ve "hasbelvacı" (gerekli görüldüğü için) görevinden ayrıldığı bildirilir (Alemdar, 3 Teşrin-i sâni 1920). Biyografisi bakımından ilginç bir haber de, 2250 İngiliz lirasına sigortalı olan evinin, ayrıca 12000 İngiliz lirasına sigortalı

"müstantik hâkim"liğine (sorgu yargıçlığına) tayin edilmiştir¹¹.

Cemiyet'in ideolojisi birbiriyle çok sıkı ilişkiler içinde olan bu iki din adamının işbirliği ile geliştirilmektedir.

Sait Molla'nın, Anadolu'daki belediye reislerine tek tek çektiği telgraflarda, açıkça ilân ettiği biricik kurtuluş yolu İngiliz mandası (mandat) ve koruyuculuğudur¹².

Bu görüş İngiliz Muhipleri'ni Hürriyet ve İtilâf'la kader ortaklığına götürmüştür ve Muhipler'le İtilâfçılar arasında bir çeşit bütünleşme yaratmıştır. (Bk. s. 293). Osmanlı devletinin de alnyazısını saptayıcı bu ortaklığın belirlediği üçüncü bir ana çizgi de doğal olarak yoğun bir İttihat ve Terakki — Müdafaa-i Hukuk düşmanlığıdır¹³.

İttihatçıların Cemiyet'i ezmek istediklerine ilişkin suçlamalar resmi İngiliz belgelerinde yaygındır¹⁴. Ayrıca Sait Molla ekibi Mahmut Şevket Paşa'nın katillerinden *Çerkes Hikmet*'le, Adapazarı'nda ilişki kurmuş ve onu Anadolu hareketine karşı silâhlı eyleme geçirmiştir¹⁵. Müdafaa-i Hukuk'a karşı asıl eylemciliği, İstanbul Hükümeti Hürriyet ve İtilâf'la birlikte üstlendiği için, Muhipler de bu tutumdan hisselerine düşeni almışlardır.

Cemiyet ve Basın

İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin gazetesi *İstanbul*'dur. (Önce-

şyalarıyla beraber yandığı (Tevhid-i Efkâr, 22 Temmuz 1922), daha sonra da evin kardeşi Şura-yı Devlet eski azası tarafından yakıldığının saptanışdır. Mesut Beyin ömür boyu kürek, Sait Molla'nın da on yıl kürek cezalarına çarptırıldığı ve sigorta parasını alarak kaçtığı haberi de verilmiştir (İkdam, 4 Eylül 1923).

¹¹ Sait Molla'nın bu görevine tayin iradesi 23 Mart 1335 tarihlidir (TV, Sayı 3509, 30 Mart 1335).

¹² Sait Molla'nın İngiliz koruyuculuğunu öven bir yazısı için bk. İstanbul 15 Eylül 1920 — Ayrıca İngiliz (İşgal) Yüksek Komiserliğine verdiği bir yazıda da bu görüşünü belirtmiştir. (Bilâl N. Şimşir, İngiliz Belgelerinde Atatürk, C. III, Belge 266, s. 610-613).

¹³ 12 sayılı notta verilmiş olan ikinci belgede, Sait Molla Damat Ferit Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya gönderdiğini bildirir ve İzzet, Tevfik, Ali Rıza, Sallh Paşalar aleyhinde bulunur. Bu açıklamalarına kendi ideolojik görüşlerini (kurtuluş çarelerini) de ekler. Kendisinin ve "dostlarının" Türkiye'de uygulamayı kararlaştırdıkları politikanın üç ana çizgisini de bildirir: "1 — Memleketin gerçek eğitim ve bilgisine uygun bir hükümet şekline sahip olması; 2 — Memleketi zarar getirmekten başka bir işe yaramayan panis-lamcı ve panturancı akımları yok etmek; 3 — Her hal ve kârda İngiliz uygarlığından yararlanmak" (Bilâl N. Şimşir, Aynı cilt, s. 613).

¹⁴ Bilâl N. Şimşir, A.g.e., C. I, (İngiliz Haftalık İstihbarat raporu), s. 284.

¹⁵ Gazi Mustafa Kemal, Nutuk, Vesika 174 (1927 baskısı).

leri *Yeni İstanbul*, sonra da *Türkçe İstanbul* adıyla çıkmıştır). Başlığının altında Cemiyetin İngilizce adı vardır (*The Friends of England Association*). İttihatçı grubun gazeteleri de (*Mes'uliyet, Sabah, Peyam-ı Sabah*) Muhipler'e sürekli dostluk göstermişlerdir. Ankara'da çıkan *Mefkûre* gazetesi, Cemiyet şubesinin açılacağını müjde olarak vermiştir¹⁶.

Türkçe İstanbul'un başyazarı Sait Molla Fransız gizli haber alma örgütünün dikkatini çekecek derecede özelliklere sahip görünmüştür¹⁷. Sait Molla, Damat Ferit Paşa'nın zayıf durumundan yararlanarak bir kaç sayılık *Dersaadet* gazetesini¹⁸ çıkarmıştır. Sansür, bu alanda kurtarıcı rol oynamıştır. Bu arada beraberliği bozacak kadar olmasa da, Sait Molla - Ali Kemal Bey arasındaki polemik dikkati çekicidir¹⁹. Yine *Türkçe İstanbul*'un Sosyalist Fırkası'nın organı *İdrak*'in bildirisini bastığı için kapatılmış olması da ilginçtir.

İç yapı sorunları

İngiliz Muhipler Cemiyeti, Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın uza-

¹⁶ Ankara'da çıkan *Mefkûre* gazetesi başyazısını Cemiyet'e ayırmıştır ve kuruluşunu "müjde" olarak vermiştir (11 Ağustos 1335 sayısı). Selim Sarıbey, Kıraz Hamdi Paşa'nın Bandırma ve yöresinde Cemiyetli örgütlendirme girişimlerinden söz etmektedir (*İstiklâl Harbinde Mudurnu - Bolu - Düzce*, s. 21).

¹⁷ Fransız istihbaratınca hazırlanan raporda (5 Şubat 1919, sayı 144) *İstanbul* gazetesi için "İngilizci" (anglophile) eğilimleri çok açık (affiché) denmektedir. Gazete boyutlarının meslekdaşlarına oranla iki kat büyük olduğu ve 11 Ocak sayısında İngiltere Kraliçesinin portresinin yayınlandığı, kendilerini İstanbul'da karşılayamamış olmanın üzüntüsü belirtildiği yazılıdır. Sait Molla, İngilizler Türkçe gazetelere yardım ederlerse bunun memleketin hayrına olacağını, fakat kendisine hiçbir yardım yapılmadığını belirtmiştir (Bk. s. 492, Belge 5).

¹⁸ Tarık Mümtaz Göztepe, *Vahidettin Mütareke Gayyasında*, s. 362 - 363.

¹⁹ Ali Kemal Bey'in, Muhipler Cemiyeti'ni Alman dostluk yurdu'na benzetmesi, Sait Molla'yı kızdırmıştır. *Alemdar* gazetesiyle verdiği cevaptan: "... Cemiyetimizin bugüne kadar ne kabine teşkilâtında ve ne de resmî ve siyasî hususlarda asla reyî ve karışması olmayarak, siyasetten uzak ve programına sâdik kaldığını, şu halde özel çıkar sağlanmasını, görevleri dışında bu gibi işlere karışanlarda ve ötedenberi özel çıkar sağlamanın yolunu bilenlerde aramak gerekeceğini Ali Kemal Bey'le matbaacı Boyacıoğlu Mihran Efendi'ye bildirmeyi öncelikle gerekli görürüm. İngiliz Muhipler Cemiyeti Reisi Sait (25 Eylül 1920). (Bu tarihte Sait Molla, henüz Adliye Müsteşarı değildir.)"

nabildiği yerlerde şube açma yoluna gitmiştir. Cemiyet'in İstanbul "kulübü" merasimle açılmıştır²⁰. "Mim Mim grubu" raporlarına göre, yalnız İstanbul'da Cemiyet'in yirmiden fazla şubesi vardır²¹. İstanbul dışında, örneğin Tortum şubesinin açılışını bildiren haber ilginçtir. Yine, özellikle Anadolu'daki şubelerinin sayısı az olmamıştır²². Cemiyet'in 50.000 üyesi olduğu belirtilmiştir.

Cemiyet örgütünün ilginç bir yönü, üyeler arasında kadınların da bulunabileceğinin öngörülmüş olmasıdır. Dönemin başka derneklerinde rastlanmayan bu durum, uygulama planına çıkarılmış ve Cemiyet'in kadın üyeler kolu kurulmuştur²³.

Sait Molla, *Times* gazetesinde, Türkler lehinde yazılarıyla tanınmış *Theodor Morrison*'dan da, Cemiyet'e üye olmasını istemiştir, yazar, Molla ile işbirliği yapmayı, barışın imzalanmasından sonraya ertelemiştir. Bununla beraber bazı İngiliz yazarlarının dostluğu sağlanmıştır²⁴.

²⁰ 18 Ağustos 1920'de, Cağaloğlu'nda Hasan Fehmi Paşa konağında açılmıştır. Açılış söylevinde, İngiliz dostluğu övülmüş, Türk-İngiliz ticaretinin geliştirilmesine çalışılacağı belirtilmiştir (19 Ağustos 1920, s. 3).

²¹ TİTE arşivi, 39 sayılı dosya içinde incelediğimiz çeşitli belgelere ve özellikle *Mim Mim* grubu istihbarat raporlarına göre bu şubelerin adları; Fatih, Beylerbeyi, Üsküdar, Kızıltoprak (Feneryolu), Paşabahçe, Büyükdere, Ortaköy, Beşiktaş, Unkapanı, Eyüpsultan, Şehremini, Pangaltı, Kocamustafapaşa, Kadıköy, Tophane, Kumkapı, Haydarpaşa — Ayrıca, Cağaloğlu şubesinin açılış merasimi için bk. *Alemdar* (1335, No: 605 - 2905).

²² Gottard Jaeschke 18 Eylül 1919 gününün haberleri arasında 50.000 üye notunu verir (*Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, 1970, s. 65) — Örgütlenme konusunda yeterli bilgiden yoksunuz. Ancak bazı gazete haberleri yararlı olmaktadır. Örneğin Ankara'da çıkan *Mefkûre* gazetesinin, başyazısını Cemiyet'in açılacak şubesine ayırdığını belirtmiştik. (Bk. s. 476, not 16). Aynı gazete Cemiyetin resmen açıldığını ve İstanbul'daki Cemiyetin şubesi olduğunu bildirmiştir. Kurucu olarak da şu isimleri vermiştir: **Dr. Ömer Vasfi (Reis), Dr. Muhittin Celâl (Kâtib-i Umumi), Tüccardan Arapzade Ziya, Dr. Âdil, Dr. Osman Yaşar, Matbaa Müdürü Nihat** (25 Ağustos 1335 sayısı) — Tortum'da ahalinin "Kemal-i hararetle Cemiyet'e dehâlet ve iştiraki" haberi verilmiştir (*İkdam*, 29 Mayıs 1919) — **Ali Fuat Paşa'nın İsmail Hâmi Bey'e anlattığına göre Eskişehir Valisi Muhittin Paşa'nın İstanbul'a giderek Sait Molla ile teması sonucu, bu kentte bir şube açma girişimi olmuştur (Sivas Kongresi Tutanakları, s. 69).**

²³ İsimleri saptanabilen kadın üyeler: Belkıs Ömer, Seher Nüzhet, Ayşe Celile, Fatma Cevdet, Melek, Nadire Cemal, Nesibe Ziya, Nalme Cemal (TİTE arşivi, dosya 39).

²⁴ *İkdam*, 28 Temmuz 1919 — Sait Molla *Alemdar* yazarına verdiği

Cemiyet'in örgütlenmesinde, giderek değişiklikler yapılmıştır. Önce mühür değiştirilerek, Cemiyet'in hem Türkçe, hem İngilizce adını belirtilici biçime sokulmuştur²⁵. "Hüviyet varakaları" (kimlik kartları) da değiştirilmiş ve yeni mühürle donatılan yeni kartlar verilmiştir. Eski varakaların kullanılmaması bildirilmiştir²⁶.

1921 yılında, "Nizamname"de değişiklik yapılması kararlaştırılmıştır. Buna göre, tüm İstanbul şubeleri kapatılacak, üyelerin tümü İstanbul merkez kuruluna bağlanarak, kendilerine fotoğraflı kimlik kartları verilecektir²⁷.

Kongreler

Mütarekenin siyasal dernekleri arasında, İngiliz Muhipler Cemiyeti, hem en fazla kongre yapan, hem de en uzun ömürlü olanlarındandır.

İlk kongre, 1920 Temmuzunda yapılmıştır. İstanbul ve yöresindeki şubeler temsilcileri, oybirliği ile idare heyeti'ni yenilemişlerdir. Eski üyelerden bir kısmı değiştirilmiştir²⁸. Daha sonra

bir demeçte Theodor Morrison'a bağlanan bu şarttan söz etmemiştir. Ayrıca Londra Cemiyet-i İslâmiye Reisi "arkadaşımız" dediği Marmadock Picthall, Ağa Han, Emir Ali, Yakub Hasan, Amiral Sir Edmond, Kapiten Bennet gibi kişilerin lehimizdeki eğilimleri ve destekleri sağlayıcı olduklarını bildirmiştir. Yine Lord Balfour'un "teveccühkâr" tutumunu da belirtmiştir. Lloyd George'a gelince, bu kişinin tutumunu tarafsız kalma zorunluluğuna bağlamıştır. Ve yine Cemiyet'in İngiltere'den "muavenet" (yardım) görmediğini sözlerine eklemiştir (Alemdar, 17 Kânun-ı sâni 1336, s. 3).

²⁵ İstanbul Kulübününün 23 Ağustos 1920 toplantısında alınan karar (Alemdar, 25 Ağustos 1920).

²⁶ Alemdar, 5 Nisan 1921, s. 4.

²⁷ Alemdar, 19 Ağustos 1920.

²⁸ Bu kurula seçilenler: Fahrî (Onursal) Reis: Kâmil Paşazade Şevket (Ziraat Bankası Umum Müdürü), Reis-i evvel. (1. Reis): Adliye Müsteşarı Sait Molla Bey, Fahrî reis-i sâni (2. Reis): Erkân-ı harb-ı Bahriye Reisi Enver Bey, Fahrî azalar: Şerif Sadettin Paşa, Rüştü Efendi (Adliye Nazırı), Aristîdi Paşa (Âyan reis-i sânisî), Azaryan Efendi (Âyandan), Ali Kemal Bey (sâbık Dahilliye Nazırı), Mehmet Ali Bey (eski Dahilliye Nazırı), (Kiraz) Hamdi Paşa, Arifi Bey (Mahkeme-i Cınayet Reisi), Abdullah Bey (İstanbul Valisi), Falk Bey (Sabık Kurenadan), Cevat Bey (İstinaf Müddei-umumîsi), Hoca Ahmet Rasim Avni Efendi (Darülhikme azası). **Daimî azalar:** Rıza Tefvik Bey (Âyandan, Şura-yı Devlet sabık reisi), Vasfi Efendi (Âyan Reis Vekili), Refik Halit Bey (Posta Teig-

yapılan bir ara toplantısında (23 Ağustos 1920), İngilizci eğilim yeni kararlara bağlanmıştır²⁹.

Hürriyet ve İtilâf içindeki hizipleşme,, *Muhipler*'i de parçalamıştır. Sait Molla'ya karşı harekete geçen *Miralay Sâdık* — İsmail Bey (Gümölcineli) grubu, 9 Eylül 1337 (1921) tarihinde Şehzadebaşı'nda topladığı bir kongrede, "idare heyetini" düşürek, yeni bir kurul seçmişlerdir³⁰.

Mutedil Hürriyet ve İtilâf grubuna dayanan *Mustafa Sabri* — *Sait Molla* takımı da, 6 Ekim 1921'de yaptıkları bir kongrede, Şehzadebaşı kongresi "fâsit" (hileli) sayılmıştır. Son toplantı, Pera Palas Oteli salonlarında ve noter huzurunda yapılarak, yeni bir yönetim kurulu seçilmiştir³¹.

raf Umum Müdürü). Nâzım Paşa (sabık Selânik Valisi), Reşit Bey (sabık Kurenadan), Safiyettin Bey (sabık İşkodra Valisi), Salim Paşa (Şehremini vekili), Hafız İsmail Efendi (Darülhikme azası), Leon Bey (eski Cemiyet-i Rüşumiye azasından), Nebil Bey (Şirketler Komiseri). Ahmet Rifat Bey, Hoca Münir Efendi (Medresetülkuzat Müdürü). Sermet Bey (Bahriye Miralaylığından mütekalt). Müfettiş: Abdi Bey (Beykoz ve Paşabahçe şubesi reisi) (Alemdar, 17 Temmuz 1920).

²⁹ Alınan kararlar: 1 — İngilizce öğretiminin mekteplerde kabulü ve Galatasaray Sultanisi (İltesi) derecesinde bir mektebi sultani teşkili ile İngilizce öğretim yapması ve mekteplerde okutulup din kurallarımıza aykırı olan kitaplarla İttihat ve Terakki'yi öven ve İngiliz düşmanlığını içeren kitapların değiştirilmesi hususlarının hükümete bildirilmesi; 2 — Cemiyetin bir kaç aydan beri kullanılmayan Türkçe yazılı mührü değiştirilerek, Türkçe ve İngilizce olarak kazılan mührün kullanılması; 3 — Bu ana kadar verilen kimlik kartlarının biçim ve içeriği düzeltilip değiştirilerek, eski kimlik kartlarının tamamen değiştirilmesi ve Heyet-i İdare kararı ile yeni mührüyle mühürlenmiş sertifikaların verilmesi (Alemdar, 25 Ağustos 1920, s. 3).

³⁰ Yeni Yönetim Kurulu üyelerinden belli başlıları: Miralay Sadık, Gümölcineli İsmail, Hoca Vasfi Efendi, Hoca Râsim Avni Efendi, Mısırlı Kaptan Lûtfi (Londra Cemiyet-i İslâmiye azasından), Şebinkarahisar meb'usu Feyzi Bey, Evranoszade Sami Bey, Beyoğlu eski mutasarrıfı Sadullah Bey (TİTE, Saffet İmzalı ve 10.9.1337 tarihli Mîm Mîm Grubu tezkeresi).

³¹ Reis-i fahrî: Sabık Şeyhülislâm Mustafa Sabri Efendi (36), Reis-i sânil fahrî: Kâmil Paşazade Şevket Bey (36), Reis-i daimî: Sait Molla Bey (39), Meclis-i İdare azaları: Rıza Tefvîk Bey (38), Ali Rüştü Efendi (36), Hâfız İsmail Efendi (Darülhikme azası) (32), Salim Paşa (30), Miralay Sermet Bey (28), Ahmet Rifat Bey (26), Safiyettin Bey (26), Cemal Bey (eski Dahiliye Nazırı) (25), Emin Paşa (Sabık Merkez Kumandanı), (24), Nemlizade Besim Bey (tüccardan) (20), İbrahim Paşa, Etfal Hastahanesi Sertabibi) (17). Heyet-i adule azaları: Hasan Fehmi Efendi (sabık Mahkeme-i

3. Cemiyet'in Eylemleri

1919 Seçimi

Cemiyet, yine İtilâfçıların ve özellikle Damat Ferit Paşa'nın izinde olarak, 1919 seçimlerini boykot etmiştir. Bir siyasal parti olmadığı halde, "serbest bir intihap olamayacağı için", şimdilik intihabata iştirakı muvafık-ı hal" görmemiş ve şubelerine bu yolda tebligatta" bulunduğunu basında ilân etmiştir³². Yine Kadıköy şubesi, 1919 seçimi hakkında hazırladığı protestoyu "şehremanetine" vermiştir³³.

"Himaye-i Vatan Cemiyeti"

Muhipler'le *İtilâfçı*'ların işbirliği, ortak dernekler kurulmasında da görülmüştür. Bu dernek, İstanbul'da, her iki tarafın Şehremini şubelerince girişilmiş bir eylem birliğinin sonucudur. Kurucuların başında Şehremini Hürriyet ve İtilâf Şubesi reisi imam Hâfız Halit Efendi ile, aynı semtin İngiliz Muhipleri Şubesi reisi Halis Efendi vardır. Toplantılar, imam efendinin görevli bulunduğu İbrahim Çavuş camiindeki "heyet-i ihtiyariye" odasında yapılmaktadır. Cemiyetin çalışmaları hakkında hemen hiç bilgimiz yoktur³⁴.

Bu türde kurulan başka bir siyasal cemiyet te, *İlâ-yı Vatan Cemiyeti* olmuştur.

Ayrıca *Tarikat-ı Selâhiye* gibi derneklerin kurulmasında da Hürriyet ve İtilâf'ın rolü olduğu açıktır.

Hemen belirtilmesi gereken bir olgu şudur ki, İstanbul Hükümeti doğrultusunda —ve Anadolu aleyhinde— kurulmuş olan "cemiyet"ler ve "fırkalar"ın hemen tümünün yönetim kurullarında, aynı kişilere rastlanmaktadır. Örneğin *Sait Molla*, İngi-

Temyiz azası), Cevdet Molla Bey (sabık Meşihat Müsteşarı), Avukat Reşit Bey (sabık İstinaf Cünha Mahkemesi reisi), Avukat Ekrem Bey (sabık Beyoğlu Sulh hakimi), Avukat İsmail Efendi (sabık Beykoz hakimi), Avukat Kâmuran Bey, Abdî Bey (sabık merkez memurlarından), Avukat Hoca Emin Efendi, Avukat Hafız Sami Bey (TİTE Arşivi, dosya 39).

³² Seçime katılmama nedenleri, Cemiyet'in siyasal nitelikte olmadığına dayandırılmış, sonra da seçim güvenliği ve özgürlüğünün sağlanamayacağı olarak gösterilmiştir (Alemdar, 9 Teşrin-i sani 1335, s. 2).

³³ Alemdar, 18 Teşrin-i sani 1335, s. 1.

³⁴ Bu bilgiler de, İstanbul'daki Mîm Mîm grubu ajanlarının raporlarından alınmıştır (TİTE, dosya 39).

liz Muhipleri, İla-yı Vatan cemiyetlerinin ve Hürriyet ve İtlâf Fırkası'nın kurucularındandır.

4. Muhipler ve Müdafaa-i Hukuk

İngiliz Muhipler Cemiyeti Anadolu hareketinin doğarken boğulmasını amaçladığı için, Müdafaa-i Hukukçular tarafından daha Sivas Kongresinden itibaren yakından izlenmiştir.

Kongrede, Amerikan mandası yandaşlarından olan *İsmail Hâmi Bey*, manda isteğinin açıkça ilân edilmemesini önermiştir. Neden olarak da İngilizlerce haber alınarak engelleme yoluna gidebileceğini göstermiştir.

Hâmi Bey'in ilginç bir açıklaması da, İngilizlerin haber alma kanallarından birinin Muhipler Cemiyeti olduğunu ortaya koymuş olmasıdır. *Hâmi Bey*'e göre, Dahiliye Nazırı *Âdil Bey*'in koruyuculuğunda bulunan Cemiyet "resmi bir teşekkül gibi hareket etmekte" ve bol para harcamaktadır³⁵. *Âdil Bey*'in bu tür hareketi Müdafaa-i Hukuk cephesinde de bilinmektedir³⁶.

Mustafa Kemal Paşa'nın açıklamaları da aydınlatıcıdır: İngilizler *Âdil Bey*'e 150.000, Konya Valisi *Cemal Bey*'e 200.000 lira vermişlerdir. Ankara Valisine belki daha fazla para vermişlerdir³⁷. *Sait Molla* para aldığını kabul etmemektedir.

Mustafa Kemal Paşa İngiliz Muhipler Cemiyeti'ni özellikle izlemiştir. "Kadınlarımızın bile bu cemiyete alınmalarının, mebuslarımızı etkileyeceği" bildirilmiştir³⁸. Bu konuda "tamim"i, Cemiyeti nasıl izlediğinin bir kanıtıdır³⁹. Ayrıca, *Sait Molla*'nın, *Mahmut Şevket Paşa*'nın katillerinden *Çerkez Hikmet*'in nasıl yararlanmaya kalkıştığını belirten de o olmuştur.

Heyet-i Temsiliye, özellikle İstanbul'daki *M.M. (Mim Mim)* grubu aracılığıyla, İngiliz Muhipleri'ni kontrol altına alma adına sahne sahne olmuştur. *Sait Molla*'nın *Papas Frew*'ya yazdığı mektuplar ele geçirilmiştir. (Belge olarak verilmiştir, Bk. s. 492). Bu yoldan, Ankara yakınlarında, Türkçeyi iyi bilen bir yabancı'nın bulunduğu saptanmıştır ve 20. Kolordu Kumandanı vekili *Mahmut Bey*'e, gerekli önlemleri alması bildirilmiştir⁴⁰.

³⁵ Sivas Kongresi Tutanakları, s. 68, 69.

³⁶ Kâzım Özalp, Millî Mücadele, C. I, s. 50 — Halide Edip (Adivar), Türkün Ateşle İmtihanı, s. 55 - 56.

³⁷ Bilâl N. Şimşir, A.g.e., C. 1, s. 171.

³⁸ Gazi Mustafa Kemal, A.g.e., Vesika 156 (16/17.10.1335) (1927 basması).

³⁹ Aynı Eser, Aynı Vesika 156.

⁴⁰ Hey'et-i Temsiliye Kararları, s. 46.

Heyet-i Temsiliye, Sait Molla'nın yazdığı mektupların yayınlanarak kamuoyunda sergilenmesini, buna karşılık Mustafa Kemal Paşa'nın Papas Frew'ya yazdığı mektubun, teşkilâtçıların ele geçmemeleri amacıyla yayınlanmamasını karara bağlamıştır⁴¹.

Heyet-i Temsiliye, İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin eylemlerini önlemeyi çok önemli saymıştır. Bu tutumun en ilginç kanıtı Muhipler Cemiyeti'nin "kapu kapu dolaşarak ahaliye kâğıt mühürletmesine mani olunması'nın, Amasya Protokollerine bir madde olarak konulmasıdır⁴².

Miralay İsmet (İnönü) Bey, Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı bir mektupta, *Muhipler*'in "İngiliz mandasını isteriz" diye halktan imza toplattığını bildirmişti⁴³.

Bu cemiyetin ne denli zararlı olduğunu Mustafa Kemal Paşa, henüz Meclis reisi bile seçilmeden, T.B.M.M.'de verdiği ilk söylevde vurgulamıştır⁴⁴. Ve daha sonra, *Nutuk*'ta, Sait Molla ile Frew'un nasıl çalıştıklarını, ayrıntılarıyla anlatmıştır⁴⁵.

Yine, Papas Frew'un, İstanbul'da İngiliz gizli haberalma örgütünün yöneticisi olduğu Dr. Nihat Reşat Bey'e bildirilmiştir. Papas Frew'nun, aynı yıl Türkiye barışıyla ilgilendiği de Ankara'nın gözünden kaçmamıştır. (Bk. s. 490, Belge 4).

Cemiyet'in Sonu

İngiliz Muhipler Cemiyeti, İngilizlerin, Türk bağımsızlık hareketiyle kurdukları diyalogun gerilimlerine bağımlı olarak var-

⁴¹ Aynı Eser, s. 58.

⁴² Gazi Mustafa Kemal, A.g.e., s. 177 (1938 baskısı) — Gottard Jaesche, A.g.e., 36. (23 Mayıs bölümü).

⁴³ İstiklâl Harbi Gazetesi (Ömer Sami Coşar) (13 Ağustos 1919, s. 2).

⁴⁴ T.B.M.M.'ni açış söylevinden: "Bu sıralarda idi ki, umum belediye reislerine Dersaadet'te İngiliz Muhipleri Cemiyeti teşekkül ettiği ve her tarafta bu cemiyete iştirak ile İngiltere müzaheretinin talebedilmesi lüzumu hakkında Sait Molla imzasıyla bir telgraf geldi. Bu meselede Hükümetin alâkasının derecesini anlamak için Sadrazam olan Ferid Paşa'dan keyfiyetli istilâm ettim, hiçbir cevap alamadım. Kendisinin eşhas-ı mechule tarafından böyle gayrı muttarit ve muhtelif siyasi maceralara teveccühündeki teşebbüsâtın azim felâketlere sebep olacağını takdir eden millet, Said Molla'nın tebliğine sem'i itibar etmedi" (T.B.M.M.Z.Ç., C. 1, s. 9) — Gottard Jaeschke, A.g.e., s. 38 — İsmet Paşa'nın (İnönü) Cemiyet hakkındaki fikri için bk. Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 59 - 60.

⁴⁵ *Nutuk*'ta Sait Molla ve eylemleriyle ilgili pasajlar için bk. s. 216, 235, 278. Papas Frew'ya ilişkin pasajlar için bk. s. 5, 27, 181, 205, 209, 216, 287. İngiliz Muhipler Cemiyeti ile ilgili noktalar için bk. s. 5, 19, 27, 181, 185, 189, 205 — 206, 209 — 211 (1938 baskısı).

olabilmıştır. Gittikçe gelişen zaferler karşısında ve tarihsel yerini bulan bir İstanbul içinde Cemiyet, İngiliz desteği sürebildiği kadar yaşayabilmıştır. 1922'de, Müdafaa-i Hukuk muhaliflerinin kaçış kargaşasında, *Muhipler* de kurtuluş çaresi aramışlardır. *Sait Molla*, Romanya'ya kaçmış ve yurt dışında ölmüştür. Üyelerden bir kısmı, Ankara İstiklâl Mahkemesince çeşitli cezalara mahkûm edilmiştir. Bir kısmı da yüzellilikler listesinde yer almışlardır.

B. İNGİLİZ MUHİPLER CEMİYETİ'NE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Mesail-i Şarkıye Cemiyeti

(Eastern Question Association)

Tarih-i Te'sisi: 1876

Reisi: Mister Frederic Harris

Reis-i Sâniler: Damad Ferid Paşa Hazretleri, Earl of Carlyle, Bishop of Birmingham, Lord Havrisham, Amiral Fremontel, Mister Johnny Luin Heyl, Luleyn Davis, Hasan Sabri Beyefendi hazretleri, Said Beyefendi hazretleri, Lord Avbury, Seyyid Emir Ali, Profesör Vambéry.

İngilizce Kâtip ve mukayyidi: A. Robinson, 3 Plowden Buildings, LONDON, E.C.

Türkçe Fahri Kâtibi: Tal'at Bey - Bahriye Mektebi - Büyükkada - Dersaadet.

Cemiyetin Mekasıdı

1 — Hükümetin umur-u dahiliyesine müdahale etmeksizin Osmanlı meşrutiyet tarafdaranının izdiyad-ı kuvvet ve nüfûzuna çalışmak

2 — Serbesti-i edyan ile kanun karşısında insanlar arasında meşrut olan müsâvat, beşeriyet-i müctemianın en mühim esaslarını teşkil ettiğiinden şehrah-ı terakkide Osmanlı milletine zâhir olmaları için bilcümle hürriyetperver hükûmatın samumiyet, hüsn-i niyet ve muhadenetini celb ve temine Türkiye'nin şerait-i ictimaiyesini ta'dil ve ıslâha ve servetini teksire çalışan efkâr-ı terakki ve teâliye muhtol-makdır.

Azalık İçün Müracaat

Efendim,

Türkiye'de meşrutiyetperverânın pek sadık bir muhibbi olduğumdan, hiçbir gûna şerait-i maliye ile mukayyed olmamak ve katib-i umumiye tahriren müracaatlı her zaman infikâk edebilmek hakkını muhafaza etmek şartıyla Mesail-i Şarkıye Cemiyeti'ne aza olarak kaydımı rica ederim.

İsim Mahall-i Müracaat
Posta Adresi Mr. EDWARD ATKIN
Hüvviyet 3 Plowden Buildings
Tarih London. E.C.

İhtar — Cemiyete duhûl için ne esna-yı duhûlde ve ne de mevku-ten hiçbir şey te'diye edilmeyecektir. Cemiyetin bilcümle mesarifati teberruat ile tesviye olunur.

• **Eastern Question Association** •

(Kıbrıs Cemiyeti)

EASTERN QUESTION ASSOCIATION

رئیس: مستر فریدریک هارپس

رئیس نائب: داماد فرید پاشا حضرتلی، نزل اول قارلین، شوم اول، منام اول، هاوریشام، امیرال فرمیشله، مستر نیوانس، لوی هیل، لوی دایر، سیر

سیریك اندی حضرتلی، سیدیك اندی حضرتلی، لورد آوری، سید امیر علی، پروفیسور سیر ادون بیرس، پروفیسور مارغولپوت، احمد مفیدك، پروفیسور اداوارد براون

الکلیزجه کاتب و مقیدی: آر. وینسون، 3, Plowden Buildings, LONDON, E. C.

ترکیجه فخری کاتبی: طلعت بك - بحریه مکتبی، بیوک آطه - دوسمادیت

جَمِیَّتْ مَقاصِدِی

۱ - حکومتک امور داخلهته، مداخله ایتمکدن قشاقا مشروطیت طرفدارانک آزادی قوت و غرضه جالشق ۲ - سیرسی ادیل ایله قانون قارشوسنده اسائل اولمندن و جودی مشروط اولان مساوات، بقرت جتمهک الگ مهم اسائلری تشکیل ایتمکدن شهراه رفیده قشاقا مکتبه شهر اوللری ایچون ایله حریت برور حکومتک صمیمیت، حسن نیت و محاذقن جلب و نامیه ترکیهک شرایط اجناسیهسی تمذیل و اصلاحه و نروشی تکثیره چالیشان افکارترش و تمایزه سین اولتدر.

امضالنج ایچون صورت مراجعت

اقدام

ترکیهک مشروطیت و برانک يك صادق بریحی اولدیمندن، هیچ برکونا شرایط مالی ایله مقید اولماق و کاتب عمومی به تحریراً مراجعتله هر زمان اسهکلا ایتمه بیلیمک حقنی محافظه ایتمک شرطیه مسائل شرقیه جمیته اعضا اولارق قیدیمی رجا ایدرم.

عمل مراجعت

Mr. EDWARD ATKIN,
3, Plowden Buildings
LONDON, E. C.

پوسته آدرسی

مهریت

تاریخ

جمیته دخول ایچون به انای مقررله و هود موقوفاً هیچ زنی تأویه ایتمه بیلیمک جمیتهک ایله مسالنی برطانیله شوره اولتدر.

Handwritten signature

BELGE 2

İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin Beyanname ve Programı*

İngiliz Muhipleri Cemiyetinin maksad-ı teşekkülünü izah eden beyannamesiyle programı berveç-i âti aynen neşrolunur.

Zeyr-i idaresinde milyonlarca ehl-i İslâm bulunan İngiltere Devleti muazzamasıyla Hilâfet ve Saltanat-ı Seniye beyninde asırlardan beri berdevam olan muhadenet-i samimiyenin idame ve takviyesi, menafi-i İslâmiyenin ehemmi olduğu halde hükümeti yedd-i gaspına geçiren serseriler tarafından bu anane-yi kadimeye ve menafi-i İslâmiyeye mugayır bir siyaseti sakime takip olunarak İngiltere Devlet-i Fahimesiyle ve kezalik dost-u kadimimiz olan Fransa ve Amerikan ve İtalya hükûmat-ı muazzaması aleyhine Hükümet-i Osmanliyenin harbe sürüklenmesi hascebiyle bürüdet husu'üne sebebiyet verilmesine ve arzusu hilâfında cebren harbe sevkolunan millet-i İslâmiyenin kadim dostları hususen İngiliz kavm-i necibi hakkındaki muhalasat ve muhadeneti kat'iyyen tagyir etmeyip hissiyat-ı İslâmiye kemafissabık berdevam bulunmasına binaen iki millet beynindeki medvedet ve muhadenet-i kadimenin teyit ve takviyesi ve İngiltere Devleti fahimesinin muaveneti hayrihahanesiyle Memallik-i Osmanliyenin temin ve vahdet-i hukuku için "İngiliz Muhipler Cemiyeti" namıyla bir cemiyet teşekkül etmiştir. Cemiyet-i mezkûre münhasıran ihtisat-ı milliyeyi temsile sâidir.

İngiliz kavm-i necibi hakkındaki muhabbetini izhar ve cemiyetin maksadına iştirak etmek arzusunda bulunanlar cemiyete dahil olabilirler. Yalnız harb-i meşuma ve esna-yı harpta irtikâp olunan fecayle sebep olanlar kabul olunmaz.

Program

1 — Zeyr-i idaresinde milyonlarca nüfus-u İslâmiye bulunan İngiltere Devlet-i fahmiesiyle Hilâfet ve Saltanatı câmi' Devlet-i Osmanliye beyninde minelkadim mevcut olan revabıt ve muhadenetin teyit ve takviyesi ve sallinin istihsali için merkezi İstanbul'da olmak üzere "İngiliz Muhipleri Cemiyeti" teşekkül etmiştir.

2 — Bu gayeye vusul için cemiyet, iki milletin menafi-i mütekaablesini telif ve tanzım edecek esbaba tevessül edecektir.

3 — Mille-i mütemeddinenin, alhusus İngiliz kavm-i necibinin ilmi, edebi, içtimai, iktisadi terakkiyatından Osmanlıları müstefit edecek ve Osmanlıları da İngilizlere vesair mille-i mütemeddineye tanıttacak neşriyat ve tesisata hizmet eyleyecektir.

4 — Beşeriyetin muhibb-i şefikî, medeniyet-i hakikiyenin samimi

* Bu vesikanın kurucular tarafından hazırlanan ilk taslağı için bk. M. Şükrü Hanioğlu, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul, 1981, s. 303-4.

hâdimi ve Osmanlıların hayrihahı olan bilcümle akvamın Osmanlılar hakkındaki malûmatını tevsi' ve Osmanlıları yakından tanıtmaktan yahut ilkaat-ı garazkâraneden tahaddüs eden zehapları izahat ve delâil ile tashih için icabeden teşebbüsatta bulunulacaktır.

5 — Cemiyetin maksadını tasvip edenler cemiyete dahil olabılırler. Harp ve harp facialarına sebep olanlar kabul olunmaz.

BELGE 3

İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin Nizamname-i Dahilisi*

Madde 1 — İngiliz Muhipleri Cemiyeti programında muharrer makasada iştirak ve cemiyete duhul edenlerden müteşekkildir.

Madde 2 — Cemiyetin merkezi İstanbuldur.

Madde 3 — İstanbul'da ve vilayatta cemiyetin şubeleri bulunacaktır.

Madde 4 — Müessisler ilk meclis-i idarenin azası tabiiyesindedir.

Hey'et-i İdare

Madde 5 — Hey'et-i idare ilk seneye mahsus olmak üzere cemiyetin müessisleri tarafından intihap olunan bir reis ile 12 azadan mürekkeptir. Şu kadar ki reylerinden istifade olunacak zevat-ı mümtaze ve muhteremenin hey'et-i idare kararıyla fahri reis ve azalıklar intihabı caizdir.

Madde 6 — Reis ve azalıklara intihap olunacak zevatın memleketce maruf ve vatanla alakaları olmaları meşruttur.

Madde 7 — Hey'et-i idare rüesa ve azasının nisfı her sene berveçh-i atı tebdil olunur:

İstanbul ve vilayat şubelerinden intihap olunacak ikişer zat her sene Haziranın birinci günü İstanbul'da biliçtima rüesa ve azanın nisfı kira ile ihraç ve yerlerine münasiplerini intihap ederler. Bu suretle ihraç olunan zevatın yeniden intihabı caizdir.

Şubelerde tayin olunacak ikişer zatın mahallerinde yahut İstanbul'da bulunan ve cemiyete kayıt edilmiş olan zevattan intihabı mücazdır. İntihabatın icrasına kadar inhilal edecek reis ve azalıklara hey'et-i idarece münasipleri intihap olunur.

Madde 8 — Cemiyete müteallik her türlü mukarrerat hey'et-i idarece ittihaz olunur. Gerek müessislerin gerek zevat-ı sairenin mukarrerat ve muamelata hiç bir suretle müdahaleye selahiyetleri yoktur.

Madde 9 — Hey'et-i idarenin mukarreratı ekseriyet-i mutlaka ile ittihaz olunur. Tesavî-i ârâ halinde reisin bulunduğu tarafın rey tercih edilir. Gerek rüesa gerek aza hey'et-i idarenin kararına iktiran etmedikçe bir gûna teşebbüsât ve icraatta bulunamazlar.

* Kaynak: İngiliz Muhipleri Cemiyeti, Dersaadet, Hilal Matbaası, 1335.

Hey'et-i Faale

Madde 10 — Hey'et-i faale bir reis ve reis-i sani ile lüzumu kadar azadan mürekkeptir.

Madde 11 — Hey'et-i faale rüesasıyle azasının intihap ve tayını ve ledel iktiza tebdil ve adetlerinin icabı maslahata göre teztit yahut tenkisi hey'et-i idareye aittir.

Madde 12 — Hey'et-i faale hey'et-i idarece havale olunacak hususat hakkında tetkikat-ı lazıme icrasıyle vaki olacak mülahazatı havi raporlar tanzim ve hey'et-i idarenin mukarreratını icra ederler.

Madde 13 — Gerek tetkikat gerek icraatın istilzam ettiği ihtisaslara göre hey'et-i faale azası beyinlerinde vaki olacak intihabat ile lüzumu kadar şubeye ayrılırlar.

Madde 14 — Her şubeye tefrik olunan aza içlerinden birini ekseriyet-i ârâ ile reis intihap ederler.

Hanımlara Mahsus Hey'et-i Faale

Madde 15 — Hanımlara mahsus diğeri bir hey'et-i faale vardır.

Madde 16 — Hanımlar hey'et-i faalesi hey'et-i idarece intihap olunacak bir reise ve bir reis-i saniye ile 15 azadan mürekkeptir. Şu kadar ki bu hey'et tarafından ekseriyet-i mutlaka ile intihap olunacak hanımefendilerin fahri reis ve aza sıfatıyla hey'ete duhulleri calıdır.

Madde 17 — Hanımlar hey'et-i faalesinin nısfı her sene hazıranın birinde beyinlerin de çekilecek kura ile ihraç olunur. Azayı mütebakliye çıkanların yerlerine münasıplerini ekseriyet-i ârâ ile intihap ederler. Kura ile çıkanların tekrar intihabı calıdır.

Madde 18 — Hanımlar hey'et-i faalesi 12'nci, 13'ncü, 14'üncü maddeler ahkamına tevfiyat ifa-yı vazife ederler.

Hey'et-i Muavene

Madde 19 — Bir müdür bir başkatip bir muhasebeci bir veznedar ile lüzumu kadar katipten ibarettir.

Madde 20 — Hey'et-i muavenenin intihabı ve ledel icap tebdil-i hey'et-i idareye aittir.

Madde 21 — Hey'et-i muavene umur-u tahririye ve hesabiye ve idariye ile meşgul olacak ve vezaifin suret-i ifası hey'et-i idarece tayın olunacaktır.

İstanbul ve Vilâyat Şubeleri

Madde 22 — İstanbul'da icabeden mahallerde ve taşralarda vilâyet ve liva ve kaza ve nahiye merkezlerinde cemiyetin şubeleri bulunabilir.

Madde 23 — Her şube bir reis ile 5 azadan mürekkeptir.

Madde 24 — Reis ile aza cemiyete kayıt olunanların ekseriyeti tarafından intihap edilir. 70 zatın intihaba iştiraki kafidir.

Madde 25 — Şube reisi ile azasının nısfı şube mıntakası dahilinde

mukim ve cemiyete dahil zevat tarafından 7'nci madde ahkamına tev-fikan her sene kura ile tadil olunur.

Madde 26 — Şubelerin vezaifi İstanbul'daki hey'et-i idarenin mukarreratını tatbik ve cemiyete dahil olacak zevatı kayıt ve vaki olacak metalebatı tahriren işar etmekten ibarettir.

Madde 27 — İstanbul'daki hey'et-i idarenin mukarreratı vilayât şubelerine tebliğ olunur. Bunlar liva şubelerine anlar da kazalara ka-zadakiler de nahıye şubelerine tebliğ ederler.

Şubelerin mülâhazatı nahiyelerden kazalara, kazalardan livalara, livalardan velayat şubesine ve bunlar tarafından İstanbul'daki hey'et-i idareye iş'ar olunur. Mutavassıt şubece tasvip olunmıyan mülâhazat fevkindeki şubeye yazılmaz.

Madde 28 — İstanbul'daki şubeler doğrudan doğruya hey'et-i ida-re ile muhabere ederler.

Madde 29 — Her mahalde hanımlara mahsus başkaca birer şube tesis olunabilir.

Cemiyetin Varidatı

Madde 30 — Cemiyetin varidatı kayıt olunacak zevat tarafından zaruri el-ihiyar olan masarife karşılık ve bir defaya mahsus olmak üzere matbu makbuz mukabilinde verilecek 5'er kuruştan ve kezalik makbuz mukabilinde vaki olacak ianat ve teberruattan neşredilecek gazete ve kitap ve resail ve tertip olunacak eğlenceler hasılatından ibarettir. Vakitleri müsalt olmayanlardan para alınmaz.

Madde 31 — Makbuzat sarfiyat hey'et-i idarece ittihaz olunacak usule tev-fikan icra ve muhasebeci ve veznedar taraflarından müşte-reken tutulacak defatire günü gününe muntazaman kayıt olunur.

Madde 32 — Mehuzat mukabilinde muhasebeci ve veznedar mü-hür ve imzaları ile cemiyetin mühürü resmisini havi matbu birer mak-buz itası sarfiyat için de bayilerden senedat-ı muntazama ahzı mec-buridir.

Madde 33 — Makbuzat ve sarfiyat hey'et-i idarece tayin edilen müfettişler marifetiyle her ay tetkik ve tasdik olunur.

Madde 34 — Yedinci maddede muharrer olduğu veçhile her sene hazırlarda intihabat için İstanbul'da içtima edecek zevat tarafından intihap edilecek 5 müfettiş şubat nihayetine kadar olan bir sene ev-velki hesabatı tetkik ve tasdik ederler.

Madde 35 — 34'üncü maddede bahsolunan müfettişler tarafından tasdik edilecek bir senelik hesabatın hülasası tarih-i tasdikten itiba-ren nihayet bir ay zarfında İstanbul'da gazetelerle neşredilecektir.

Madde 36 — Kendilerine cemiyet nam ve hesabına bir vazife tev-di olunacaklara kısım ve şöhret ve sıfat ve sanatlarını tevdi edilecek vazifenin mahiyetini ve müddeti devamını mübeyyin ve cemiyetin damgasıyla hey'et-i idarenin mühür-ü resmisi ve hey'et-i idare reisi-nin imzasını havi bir vesika-ı mahsus verilecektir.

Böyle bir vesikayı hamıl olmyanların cemiyet nam ve hesabına hiç bir ifade ve müracaatta bulunmağa ve ianat ve teberrüatı kabza selahiyetleri yoktur.

BELGE 4

**Ankara'nın Paris Temsilciliğinden Rahip Frew
Hakkında Londra'ya Gönderilen Yazı***

488

**Nihad Reşad Beyle
Muhabere****Londra'da
Nihad Reşad Beyefendi'ye**

Hamid Bey'den ahiren almış olduğum bir mektubda İstanbul'da İngiliz teşkilât-ı hafiyesi müdiri Rahib Fru'nun bu tarihte bizim sulhumüzle alakadar görünmeğe başladığı bildirilmekte ve mümalleyhin münâsib suretle eşkâli münâsib görülmekte olduğunun İngiltere'de propagandamızın tevslî maksad-ı zahirisi ile mümalleyh Rahib Fru tarafından isimleri verilen iki zât ile görüşülmesi muvafık olacağını dermeyan eylemektedir. Rahib Fru'ya karşı, bu hususta tavsiyesi vechile hareket ediyor gibi görünmek mucib-i menfaatimiz olabileceğinden adresleri melfuf iki zât ile tensib edilecek tarzda te'sis-i münâsib olunmasını ve bu babdaki teşebbüsâtımızdan malûmat verilmesini rica ederim efendim.

* Kaynak: Paris Büyükelçiliği Arşivi. D. 370.

۶۸۸

لایحه

نهاد - شاد لایحه انجمن

لا یاری
۱۵۶۱

گام بگذارند اضماعاً اعمد انجمن و مقتضایه انجمن بوده انکار فکیرات
فقیه همسری - اصل نمونک بودیم در نزد صحنه علانته
کودکانه باشد که در حق مصداقها را که به صفتها و اشیای
است و در این میان در این میان در این میان در این میان
کامل است تا به حدی که استقامت در این میان در این میان
ایستادگی است و در این میان در این میان در این میان
نموده است که در این میان در این میان در این میان
این لایحه را که در این میان در این میان در این میان
الحیث بود که در این میان در این میان در این میان
که در این میان در این میان در این میان در این میان
ذات این لایحه است که در این میان در این میان در این میان
بوده که در این میان در این میان در این میان در این میان

۶۸۸

۱۵۶۱

BELGE 5

İngiliz Muhipler Cemiyeti ile İlgili Bir
Fransız İstihbarat Yazısı*

STAT MAJOR GENERAL

Ière Section

le 5 Février 1919

144

I N F O R M A T I O N

SECRET

- Constantinople du 14 Janvier -

PRESSE - "TURKUVI".

Le journal turc "İSTANBUL" aux tendances anglophiles ostensiblement affichées, par sa manchette en anglais et qui paraît en un format deux fois plus grand que ses confrères, a publié, le 11 courant, un portrait de la famille royale Britannique, avec un regret de ne pouvoir la saluer à Constantinople, et ainsi qu'un acte, avoué de ses sympathies et de ses désirs, ainsi conçus:

"On dit que les tendances anglophiles de mes articles sont la contre partie de certains intérêts. Mes confrères doivent être sûrs que si les Anglais viennent en aide à des journaux turcs, il est indubitable que c'est pour le salut de notre pays. Malheureusement, moi, je n'ai obtenu aucun secours de ce genre. Si quelqu'un de mes collègues en a été favorisé, j'en suis fort aise. Quant à mes sympathies anglophiles, c'est une tradition politique. Je suis persuadé que notre patrie ne peut assurer son existence qu'avec le concours britannique. Cette persuasion et cette anglophilie sont si fortes que, malgré la mode des études allemandes durant la guerre, je n'ai fait apprendre à mes enfants que la religion et l'Anglais.

La femme d'un homme haut placé venue à mon bureau pour me confier le soutien d'un procès de 40.000 Litqs a vu qu'en ce grand temps de guerre et alors que les Allemands couraient de victoire en victoire, je n'ai pas failli un instant à mes sympathies pour l'Angleterre.

Est-ce que j'avais alors intérêt à agir ainsi ? Mais je ne critique pas; car dans ce pays, le temps de parler et d'écrire sans cupidité est oublié. La preuve en est dans les listes de fonds secrets."

Signé: SAİD MOLLA.

-!-!-!-!-!-!-!-!

* Kaynak: Paris Büyükelçiliği Arşivi.

XXVIII

TÜRKİYE İŞÇİ VE ÇİFTÇİ SOSYALİST FIRKASI

KURULUŞ YILI: 22 Eylül 1335 (1919)¹

KURULUŞ YERİ ve MERKEZİ: İstanbul, Babıâli Caddesi Çiftçi Kütüphanesi.

KURUCU ve YÖNETİCİLERİ: Almanya'daki Kurucular²: Mehmet Vehbi (Sarıdal), Vedat Nedim (Tör), Ali Nizami (Nizametin Âli Sav), Ethem Nejat, Mustafa Nermi, (Arap) İsmail Hakkı, Sadık Âhi (Mehmet Eti), İlhami Nafiz (Pamir), Mümtaz Fazlı (Taylan), Nurullah Esat (Sümer), Namık İsmail (Yeğenoğlu), Lemi Nihat Beyler. İstanbul'daki Kurucular³: Ahmet Akif⁴, Dr. Şefik Hüsnü (Deymer) ve Berlin'deki kurucu grup. Namık İsmail Bey reis, Dr. Şefik Hüsnü Bey de kâtib-i umumi olmuştur.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Kuruluş Sorunları

Almanya Dosyası

TÜRKİYE İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası (T.İ.Ç.S.F.) kurucularını, Mütareke İstanbulu'nun ötesinde, Dünya Savaşı'nın yenilgi ağrılarını çeken Berlin'de aramak gerekir.

¹ Bu tarih, "Yoldaş Defteri" içinde partinin nizamnamesi altındaki tarihtir (Bk. s. 500, Belge 1). 1919 seçimi, 18 Aralık'ta yapılmıştır. Fırka Kâtib-i Umumisi Dr. Şefik Hüsnü, seçimden onbeş gün sonra verdiği demeçte "kuruluş ilmühaberinin seçimden bir gün önce verildiğini" söylemiştir (İkdam, 29 Kânun-ı evvel 1335) — Mete Tunçay, Türkiye'de Sol Akımlar (3. baskı, s. 298), (Doç. Dr. Mete Tunçay'ın eseri geniş bir kaynakçaya dayandığı için daha fazla kaynak göstermek gereksiz kalmaktadır. Bunlar genel kaynakçada görülecektir).

² Bu isimler için bk. Tarık (20 Teşrin-i sani ve 20 Temmuz 1335) — Mete Tunçay, A.g.e., 2. baskı, s. 294 ve not 2 — Vedat Nedim Tör, Yıllar Böyle Geçti, s. 9 — Ayrıca TİTE arşivinde, 24 Ağustos 1338 tarihli, el yazısı bir raporda, aynı durum belirtilmiştir.

³ Mete Tunçay, A.g.e., s. 294.

⁴ Mete Tunçay'a göre, Ahmet Akif Bey'in kütüphanesini Fırka'ya merkez adresi olarak vermekten gayri hiçbir ilişkisi olmamıştır (Aynı Eser, s. 306, not 17).

İttihatçı liderlerin de gurbet yaşamını sürdürdükleri Berlin. ihtilâl çalkantılarıyla sarsılmaktadır. *Spartakist*'lerin bu bunalmalar içinde etkileri büyük olmuştur.

Berlin'de. Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey'in başkanlığında bir Türk Kulübü vardır. Almanya'da öğretimde olan gençler burada tanışarak gruplaşmaktadırlar.

Bunlardan yedi sekiz genç, "Mustafa Kemal'e yardım elini uzatan tek devlet olarak gördükleri Sovyetler Birliği'nin dayandığı ideolojinin etkisi altında "Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası"nı kurmuşlardır⁵. Türk Klübünde heyecanlı tartışmalar yapmakta, konferanslar düzenlemektedirler.

İstanbul Uygulamaları

Böylece, dışardan içeri, bir örgütlenme plânına sahip bu gençleri, Atatürk'ün Samsun'a çıktığı gün, Akdeniz vapuru da Haydarpaşa'ya çıkarmıştır.

Alman kültürüyle dolu, genç yaşta bir dünya savaşının bunalmalarını ve kaynayan bir Avrupa'yı tanımış olan bu grup, Berlin plânını, Mütareke ikliminin boğucu havası içinde uygulama düzeyine geçirmişlerdir.

İlk kuruluş başvurusu 1919 Temmuzuna rastlar. Dâhiliye Nazırı (Âdil Bey) bu "müracaatı" hoş karşılamamıştır. İkinci başvuru, Dâhiliye Nazırı Şerif Paşa tarafından incelenmekte olduğu cevabını almıştır.

Fırka kendisini kurulmuş sayarak, 1919 Eylül'ünün son haftasında, çalışmaya başlamıştır⁶.

Türkiye "İşçi ve Çiftçi Fırkası", bir sözcük eklenmesiyle "Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası" olarak siyasal yaşamında ilk adımı atmıştır.

2. Kuruluş ve İdeoloji Sorunları

Yol Ayrımları

TİÇSF'nin siyasal yaşamı 1919 Eylül'ü ile, İstanbul'un işgal günü olan 18 Mart 1920 arasında gelişmiştir.

⁵ Partinin adında "Sosyalist" sözcüğünün bulunmayışı ilginçtir.

⁶ Bu bakımdan, partinin kuruluş tarihi olarak verdiğimiz tarih (22 Eylül 1919) fiili bir nitelik taşıyor. Dr. Şefik Hüsnü'nün demecinde belirttiği gibi, Fırka 17 Aralık'ta yasallık kazanmıştır (bk. not 1).

Bu son tarihte, Parlamento da basıldığı için, üyeler ilk yol ayrımıyla karşılaşmışlardır. Bir kısmı Anadolu'ya geçmiştir. Bir kısmı da İstanbul'da çalışmalarını sürdürmeye karar vermiştir.

İkinci yol ayrımı ideolojiktir. İstanbul'da kalanlar, 3. Enternasyonal'e bağlı gizli Türkiye Komünist Partisiyle bütünleşmişler ve bu partinin "yer altı teşkilâtının yer üstündeki bir uzantısı" olarak TİÇSF'ni çalıştırmışlardır⁷. Bazı üyeler, bu tutuma karşı koymak için direnmişlerdir. Vedat Nedim (Tör), Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Hüsrev (Tökin), Burhan Asaf (Belge), Moskova'nın kayıtsız şartsız emrinde olmayı reddetmişlerdir. Komintern temsilcisi Dr. Şefik Hüsnü ile çatışmışlardır. Ve partiden çekilmişlerdir⁸. Durum, yargılama sırasında açıklanmıştır⁹.

Bu kadar kısa bir zamanda, böylesine çekişmeli bir gelişimin Fırka'nın örgütlenmesini engellediği kabul edilebilir.

TİÇSF Mütarekenin iki etkin sosyalist partisinden birisidir. Kendisini T.S.F.'dan ayıran ilk fark, bir aydınlar partisi oluşu ve Marksist - Leninist, 3. Enternasyonal'e bağlanmış olmasıdır. Ya da bağlanmak istemesidir. Oysa, T.S.F. 2. Enternasyonal'e bağlı olduğunu resmen Nizamnamesine koymuştur (Bk. s. 502, Belge 2)

TİÇSF, Meşrutiyet yılları boyunca işlenmiş Osmanlı Sosyalizminden farklı bir ideoloji getirmek istemiştir. Farklılık nedenlerinin başında, Osmanlı sosyalizminin, 2. Enternasyonal döneminde, demokratik ve parlamenter bir rejim içinde oluşması gelir. Gerçi 1917 Rus devriminin, Osmanlı parlamentosunda ve bazı İttihatçı meb'uslar üzerinde etkisi olmuştur fakat etkilenme, bu alan dışına yayılmamıştır. Savaş bitip, Osmanlı bozgunu başlayınca, TİÇSF'li gençler, yalnızca Marksçı değil, aynı zamanda Leninci bir gözle kurtuluş reçetesi arama çabasına girişmişlerdir. Böylece, yeni bir sosyalizm (ve de devrim) anlayışı ortaya çıkmıştır. Yeni ideolojik anlayış, eskiye oranla değişik yöntem ve eylem ilkelerini de, doğal olarak, beraber getirmiştir.

3. Eylem sorunları

TİÇSF, Mütareke döneminde, çeşitli alanlarda kendisini göstermiş olan, bir partidir ve bu dönemin özelliklerini taşıyan bir kuruluş sayılmalıdır.

⁷ Mete Tunçay: A.g.e., s. 308.

⁸ Vedat Nedim Tör, A.g.e., s. 10 - 11.

⁹ Aynı Eser, s. 10.

Yayın ve Propaganda

Fırkanın varlığı, yayın çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır. İlk bakışta, TİÇSF'nın kurucuları "Kurtuluş" dergisinde toplanmış bir yazı ailesi olarak görünürler. "Kurtuluş" İstanbul'da da yayına devam etmiştir, parlâmentonun dağıtılmasından sonra, o da kapatılmıştır¹⁰.

TİÇSF'lular, Anadolu ve İstanbul'a bölününce, İstanbul'dakiler "Aydınlık" dergisinde toplanmışlardır. Bu yazı ailesine T.S.F.'ndan Sadrettin Celâl Bey gibi yeni elemanlar da katılmışlardır. "Aydınlık" bir bakıma da, gizli Türkiye Komünist Partisi'nin "legal organı" sayılmıştır¹¹. Anadoludaysa, Türkiye Halk İştirakçiyun Fırkasının kurucuları "Yeni Hayat" dergisinin kadrosunu oluşturmaktaydılar¹². Fırka, genel sekreteri en önemli işçi ve çiftçi merkezi olan Eskişehir'de "İşçi" gazetesinin yayınlanmakta olduğunu da belirtmiştir¹³.

Komünist Enternasyolce ağır eleştirilere hedef olan "Aydınlık" çılar, daha sonra, halka ve köylüye hitap etmeyi amaçlayan "Orak Çekiç" dergisini 1924 yılında çıkarmıştır¹⁴.

Birleştirici Girişimler

T.S.F.'nin aksine, Fırka sosyal nitelikli ve sosyalist kuruluşları birleştirme girişimlerinde bulunmuştur. Bunların hayli kabarıklık sayıda olduğunu kamuoyuna açıklamıştır¹⁵. Fakat 1919 genel seçimi öncesinde amaçladığı ortak cepheyi kuramamıştır.

¹⁰ Rasih Nuri İleri, **Kurtuluş** (yazar Fırka'nın basın ve yayın alanını önsözünde ayrıntılı olarak ele almıştır) — Mete Tunçay, **Kurtuluş'un Berlin ve İstanbul'daki gelişmelerini izlemiştir** (A.g.e., 194-198).

¹¹ Mete Tunçay, A.g.e., s. 308.

¹² Aynı Eser, s. 311.

¹³ Dr. Şefik Hüsnü Bey'in demecinden (İkdam, 29 Kânun-ı evvel 1335).

¹⁴ Aynı demec.

¹⁵ Dr. Şefik Hüsnü, demecinde İstanbul'daki işçi örgütlerini, ikiye ayırmıştır ve örnekler vermiştir: "Mesleki ve gayri siyasi olanlar: Osmanlı San'atkâran Cemiyeti, Temin-i İstikbal Sandığı, Müret-tibin-i Osmanî Cemiyeti, Şimendifer Amele Cemiyeti, Ekmekçiler Amele Cemiyeti, Kayıkçılar - Salapuryacılar - Mavunacılar, Arabacılar, Hamallar Cemiyeti, Türkiye İşçi Derneği (Dr'a göre en yeni ve en şuurlu örgüt) — "Siyasi" olanlar: Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, Demokrat Sosyalistler (Sosyal Demokratlar olacak), Türkiye Sosyalist Fırkası (İkdam, aynı sayı).

Bu başarısızlık üzerine "Türkiye İşçi (ya da İşçiler) Derneği" ni kurmuştur¹⁶. Seçimlerde bu kuruluştan yarar ummuştur.

Fırka, Türkiye İşçiler Derneği'nin 1922'de, İstanbul'daki sosyalist kuruluşları bir cephede birleştirme girişimini yinelemiştir. Başarılı olamamıştır¹⁷. Fırka, Dernek'le "sıkı ve samimi" ilişki kurmuştur. Ayrıca "Çiftçi Alım Satım Dernekleri" de kurmak istegindedir¹⁸.

1919 Seçimleri

Fırka, 1919 seçimlerinde de hareketli olmuştur. İlginç olan, Fırkanın genel seçimlere katılma gerekçesidir. "Kâtib-i Umumi" Dr. Şefik Hüsnü Bey'e göre, Fırka için seçim ve seçim kampanyası bir propaganda idi. Çünkü, Fırka kuruluş il mühaberini İstanbul seçiminden bir gün önce almıştı.¹⁹

Fırkanın seçim öncesi ilk eylemi, kuşkusuz, 23 Ekim 1919 tarihinde düzenlemiş olduğu "amele" toplantısıdır. Toplantının başındaki yankısı hayli büyük olmuştur. Çünkü, "İkdam"a göre, bu toplantıda "amele, amele lisaniyla söylenen sözleri dinlemiş ve kendi hayatıyla alakadar olunduğunu duymuştur. Buna da içtimaa iştirak edenlerde görülen heyecan en büyük şahittir"²⁰. Toplantıda işçi temsilcileri ateşli söylevler vermişlerdir²¹. Savaş

¹⁶ Dernek ve yasal kurucularıyla ilgili bilgilerimiz yetersiz. Yönetim merkezi olarak "Kasımpaşa Tomruk'taki idarehane"den sözedilmiştir (İkdam, 12 Kânun-ı evvel 1335. s. 4).

¹⁷ Mete Tunçay: A.g.e., s. 311 - 312.

¹⁸ Dr. Şefik Hüsnü Bey'in demecinden (İkdam, aynı sayı).

¹⁹ Mete Tunçay: A.g.e., s. 299.

²⁰ İkdam, 25 Teşrin-i evvel 1335, s. 3.

²¹ Tophane fabrikası ustabaşlarından Süleyman Efendi'nin konuşmasından: "... İmalât-ı Harbiye'de binlerce amelenin erken para istediniz diye döve döve kemiklerini kırdılar. Ya meb'us intihap etmek isteseydik neler yapmazlardı. Öldürürlerdi. Biliniz ki, biz bu memlekette çalışıyoruz" — Ahırkapı fabrikası ustalarından Osman Efendi'nin konuşmasından: "... Dünyada görülmemiş bir harp hendekleri insan leşleriyle doldurdu. Fakat sermayedarlar evlerinde rahat oturdu... Harp kazanılsaydı, sen ne kazanacaktın, onların cebi dolacaktı... Bunların hepsine tahammül ettiniz, ister misiniz bundan sonra kadınlarınız fahişe olsun, çocuklarınız sokakta kalsın (istemeyiz sadaları). Birleşiniz" (İkdam, 24 Teşrin-i evvel 1335).

aleyhinde konuşmalar yapılmıştır²². Toplantıda önemli kararlar alınmıştır²³.

Fırka, seçimlerden önce, bu tür bir hava yaratmaya çalışırken, bir yandan da adaylarını seçme yoluna gitmiştir. Basına gönderdiği bir yazıda, seçim kampanyasına katılma nedenini, başka fırkaların adayları arasında "işçi ve çiftçi haklarını savunacak kimseleri görmediklerine" bağlamıştır²⁴. Ve, İstanbul'daki 300.000'ni aşkın işçinin üç mebus çıkarmasını istemiştir²⁵.

Fırka, eldeki bilgiye göre, dört aday göstermiştir²⁶. Ve kazanmamıştır²⁷. Daha geç bir tarihte, Lütfi Fikri Beyin, İstanbul mebusluğundan istifasından ötürü 1920 yılında yapılmış olan ara seçim oyları ele geçmiş "Kurtuluş" gazetesi sahibi Mehmet Vehbi Beyin kazandığı çok sonra anlaşılmıştır²⁸.

²² Berlin Darülfünun talebesinden İhsan Râif Bey'in konuşmasından: "... Türk milleti harp istiyor dediler. Irak'ın kumlarında, Çanakkale'de, Kafkas'ın dağ tepelerinde ameleyle öldürdüler. Niçün? Elimize bir silâh verdiler. İşte düşmanın dediler. Amele sen düşmanını tanı. Senin düşmanın Rum, İngiliz, Fransız değildir. Dünyada senin düşmanın sermaye sahipleridir. Dünyada iki sınıf halk vardır. Biri amele, biri onun kanlı gömleklerini zenginliği için satan kimsedir" (İkdam, aynı sayı).

²³ İkdam, 25 Teşrin-i evvel 1335, s. 3.

²⁴ İkdam, 21 Teşrin-i evvel 1335.

²⁵ İkdam, 29 Teşrin-i evvel 1335.

²⁶ Edhem Nejat, Mehmet Vehbi Beyler ve Tophane fabrikasından Süleyman Usta (Alemdar, 5 Kânun-ı evvel 1335). Bu isimlerden Vehbi Bey'in, İstanbul adayı olduğu açıktır (İstanbul Namzedi Mehmet Vehbi Hakkında, Vakıf 10 Kanun-ı sani 1919). Dr. Mete Tunçay, Ethem Nejad'ın Eskişehir, Süleyman Usta'nın da Niğde adayı olduklarını belirtiyor (A.g.e., s. 305) — Üç aday dışında, Alaybeyzade Sait Abdülbaki Bey'in Çorum'dan adaylığını koyduğunu İkdam haber vermiştir (27 Teşrin-i evvel 1335, s. 3).

²⁷ Kazanmama nedenlerini, Dr. Şefik Hüsnü, kuruluş izninin geç alınmasına dayandırmış, seçimin fırka için bir propaganda olduğunu belirtmiştir (İkdam, 29 Kânun-ı evvel 1335) — İkdam'da çıkan başka bir yazıda (26 Teşrin-i evvel 1335, s. 3), durumun nedeni Fırka'nın seçim için geç kaldığı ve örgütlenemediği gösterilmiştir.

²⁸ Reşat Hikmet Beyin ölümü, Fuat Selim Beyin de istifası üzerine, ara seçim yapılmıştır. Meclisin basılıp sonra da dağıtılması üzerine, kullanılan oylar sandık içinde kalmış ve sayılmamıştır. 1923 yılında yapılan T.B.M.M. genel seçimi dolayısıyla, üç yıl sonra ele alınan sandık açılarak, oylar sayılmıştır. İkinci seçmen tam sayısı üzerinden (488), 313'ünün oylamaya katıldığı saptanmıştır. Sonuçlara gelince: Sâbık Evkaf Müsteşarı Münir Bey (175), Kurtuluş gazetesi müdürü Mehmet Vehbi Bey (160), Mabeyn Başkâtibi Cevat Bey (61), Aynızade Hasan Tahsin Bey (53) oy almışlardır. (İkdam,

Anadolu ile ilişki

T.S.F.'nin tamamen aksine, TİÇSF, Damat Ferit politikasına karşıdır ve emperyalizmle savaştığı için T.B.M.M. Hükümetinden yana olmuştur. Bu tutumunu, 1 Mayıs 1922 gösterilerinde, Dr. Şefik Hüsnü imzalı telgrafında açıkça belirtmiştir²⁹.

Fırkanın Sonu

TİÇSF'nin gizli Komünist Partisiyle hareket etmesi, 1922'den 1927 yılına kadarki sert gelişmeler içinde yazgısını saptamıştır.

1923 yılında yapılan ilk tutuklamada, aralarında Fırka üyeleri de bulunan yirmi kişi yargılanmış³⁰, fakat Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun İstanbul'da uygulanıp uygulanmayacağı kararsızlığı dolayısıyla beraat etmişlerdir³¹.

Aynı yıl *Nâzım Hikmet ve Şevket Süreyya Beyler*, "Aydınlık" dergisi ailesine katılmışlardır³².

Fırka 1924 yılında feshedilmiştir³³.

TİÇSF'liler, bir süre daha "Aydınlık" ve "Orak Çekiç" dergilerinde çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

1925 yılı, Şeyh Sait isyanıyla beraber Takrir-i Sükün kanunu da getirilmiş, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıyla muhalefet susturulmuş, çok partili rejim de kapanmıştır.

"Aydınlık" ve "Orak Çekiç" dergileri 1925 yılında kapatılmıştır³⁴.

Ankara İstiklâl Mahkemesi, 38 kişiyi çeşitli cezalara çarptırmıştır³⁵. Dr. Şefik Hüsnü, Nâzım Hikmet, Hasan Âli Beyler, 1925'te yurt dışına kaçmışlardır³⁶.

TİÇSF Kurucularının büyük bir bölümü tek parti bürokrasisi ile kaynaşmışlardır.

1 Temmuz 1923, s. 2) — Dr. Mete Tunçay, A.g.e., s. 305. Bu sonuca göre, eğer son Osmanlı parlamentosu devam etseydi, TİÇSF adayı Mehmet Vehbi Bey, İstanbul mebusu olarak parlamento'ya girmiş olacaktı.

²⁹ Ahmet Seren, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Tarihte 1 Mayıslar (1906 - 1925)*, s. 400 - 401.

³⁰ Tutuklananların isimleri için bk. Fethi Tevetoğlu, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s. 94 - 95 — Dr. Mete Tunçay, A.g.e., s. 326 not 42.

³¹ *İkdam*, 9, 13, 23, 31 Ağustos 1923.

³² Mete Tunçay, A.g.e., s. 355 - 356.

³³ Fethi Tevetoğlu, A.g.e., s. 113.

³⁴ Mete Tunçay, A.g.e., s. 358 not 69, 366.

³⁵ *Cumhuriyet*, 12 Ağustos 1925 — Mete Tunçay, A.g.e., s. 372.

³⁶ *Cumhuriyet*, Nâzım Hikmet Beyin taka ile Rusya'ya kaçtığını, babası Hikmet Beyin serbest bırakıldığını yazmıştır (22 Temmuz 1925)

**B. TÜRKİYE İŞÇİ VE ÇİFTÇİ SOSYALİST
FIRKASINA İLİŞKİN BELGELER**

BELGE 1

**TÜRKİYE İŞÇİ VE ÇİFTÇİ
SOSYALİST PARTİSİ***

Yoldaş Defteri

Şubesi:
Sayı:

* Kaynak: İşçileri Bakanlığı Arşivi.

Fotoğraf
yeri

Adı ve şöhret :
Meslek ve Sanat :
Doğduğu yıl, ay ve gün :
Partiye girdiği Ta. :

Duhuliyesi alınmıştır.

BELGE 2

**Merkezi Dersaadette Olmak Üzere Teşekkül Eden
Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi'nin
Teşkilâtına Dair Nizamname***

Madde 1 — İlimi Sosyalizm esaslarına göre Türkiye işçi ve çiftçilerinin siyasi, iktisadi hukuk ve menfaatlerini siyanet ve müdafaa için "Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisi" unvanile bir siyasi parti teşkil edilmiştir.

2 — Parti nizamatını kabul eden herkes şubelerden birine kayıt olunarak aza olur.

3 — Parti şubelerine dahil olan her azaya bir aza defteri verilir ve şubedeki aza defterine kayıt olunur.

4 — Parti şubelerine dahil olan her aza nizamname ile muayyen olan duhuliyeye ve taksitlerini muntazaman tediye eder ve partinin bütün teşkilât ve müessesatında nizamnameler ile muayyen olan hukuku ihraz eyler.

5 — Parti esasından hiç biri parti kongresinin müsaade-i mahsusası olmaksızın umum parti idare heyetinin parti merkez murakabe komisyonunun ve partinin defterlerini, evrakını görmek, suretlerini veya hulâsalarını almak veya parti nukut ve emvâlinin hâl ve miktarlarına dair malûmat istemek hakkına malik değildir. Ancak parti kongresinde murahaslar parti defterlerini tetkik edebilirler.

Partinin Teşkilâtı

Madde 6 — **Parti Şubeleri:**

Her intihap dairesinde bir parti şubesi teşkil edilir. Bu intihap dairesinde mukim olanlar mezkûr şubeye dahil olurlar. Bir mahâl, müteaddit intihap daireslerini ihtiva ederse veyahut bir intihap dairesinde müteaddit mahâller bulunursa parti şubeleri teaddüt edebilir.

7 — Parti şubelerinin kendi hususi dahili nizamnameleri olacaktır. Fakat bu hususi nizamnameler partinin nizamname-i esasisine ve esas prensiplerine muhalif ahkâmı ihtiva edemez. İdare heyetinden alınacak bir vesika ile bir şubeden diğer şubeye nakil kayıt ettirmek kabildir.

8 — Yeni teşkil edilen her şube tarih-i teşekkülünden itibaren bir hafta zarfında kendi nizamnamesini ve teşkil olunan şube idare heyetini Umum parti idare heyetine bildirecektir.

9 — Parti şubelerince azadan alınacak duhuliyeye ve taksitlerin miktarını tâyin hakkı o şubelerin merbut olduğu şubeler birliği idare heyetine aittir. Her hâlde alınacak aylık taksitler erkekler için beş kuruştan ve kadınlar için de yüz paradan az olmayacaktır.

10 — Partinin siyaset ve tarz-ı faaliyeti ve parti nizamatı hakkında şubelerin kendiliğinden mukarrerat ittihazına ve bu babda be-

* Kaynak: İşçileri Bakanlığı Arşivi

yannameler neşrine selâhiyetleri yoktur. Yalnız her şube parti kongresine gönderdiği murahhasları vasıtasile ve her aza da bizzat verecekleri takrirler ile bu babdaki fikir ve mütalâalarını izhar ederler.

11 — Parti şubelerinin varidatından yüzde yirmisi Umum parti idare hey'eti merkez kasasına gönderilecektir. Umum parti idare hey'eti bu yüzde yirmiyi şubeler birliği idare hey'etinin muvafakatiyle daha aşağı bir nisbete tenzili edebilir.

Madde 12 — Şubeler Birliği:

Bir İntihap dairesindeki müteaddit şubeler bir birlik vücuda getirirler. Şubeler birliğinin ayrıca nizamnamesi olacaktır.

13 — Şubeler birliği idare hey'eti şubeler veyahut şubelerle Umum parti idare hey'eti arasındaki muhaberata tavassut eder, şubelerin faaliyet ve muâmelâtını murakabe, hesabatını teftiş ve bu babda umum parti idare hey'etine raporlar gönderir ve şubeler birliği umumî içtimalarını idare eder.

Umum Parti İdare Hey'eti

14 — Umum parti idare hey'eti iki reis, bir kâtip, bir kasadar ve üç azadan mürekkeptir. Bir sene müddetle ifa-yi vazife eylemek üzere parti kongresinde ifa olunur. (İlk kongrenin in'ikadına kadar bu vazife müessisler tarafından İntihap olunur). Eski idare hey'eti azasının yeniden İntihabı calzdir. İntihap rey-i hafi ile olur. İntihap olunmak için içtimada mevcut azanın âdi ekseriyetini ihraz lâzımdır. Bir aza için bu âdi ekseriyet hasıl olamaz en ziyade rey alan iki kişi arasında yeniden İntihap yapılır. Tesavi-i ârâ halinde kur'a çekilir. Umum parti idare hey'eti İntihap olunduktan sonra teşekkülü ve tarz-ı faaliyet hakkında partinin vesait-i neşriyesile beyanatta bulunacaktır.

15 — Umum parti idare hey'eti azasından biri hitam-ı müddetten evvel çekilirse yerine parti merkez murakabe komisyonu tarafından diğer bir aza İntihap olunur.

16 — Umum parti idare hey'eti azasına tahsisat verilebilir. Bunun miktarı parti kongresinde tâyin olunur.

17 — Partinin mevcut meballiğini Umum parti idare hey'eti tasarruf eder. Ve bu hususta parti kongresine hesap verir.

18 — Umum parti idare hey'etinin başlıca vazifeleri şunlardır:

1) Parti kongresinde tâyin olunacak esaslar dairesinde parti siyasetini tanzim ve sevk etmek.

2) Umum parti muamelâtını idare etmek.

3) Âdi veya fevkalâde parti kongresine murahhasları davet etmek diğer bütün siyasi fırkalar ve müesseseler ile münasebetini tâyin ve idare etmek.

5) Bütün şubelerin faaliyet ve muamelâtını murakabe etmek ve onlar arasında âhenk ve insicam teessüsünü temin eylemek.

6) İşçi ve çiftçi yardım dernekleri gibi iktisadi teşkilâtla partinin münasebetini tâyin ve idare etmek.

7) Partinin vesait-i neşriyesini murakabe altında bulundurmak.

8) Beynelmilel sosyalist teşkilâtına iştirâk ve diğer milletlerin Sosyalist partleriyle tesis-i münasebet eylemek.

Umum parti idare hey'eti partiye taalluk eden mühim mesail-i hâl ve bir karara raptetmeden evvel bu babda parti şubeleri ve şubeler birliği idare hey'etlerini veya onların gönderecekleri murahhasları istima eder.

19 — Millet Meclisi, Belediye, Vilâyet ve Nahiye meclisleri intihaplarında namzetler tâyin olunurken parti şubeleri arasında vukua gelecek ihtilâfları hâl ve bu babda kat'i bir karar ittihazı selâhiyeti Umum parti idare hey'etine aittir.

Merkez Parti Murakabe Komisyonu

20 — Merkez parti murakabe komisyonu rey-i hafi ve ekseriyet-ı adiyeye ile parti kongresinde intihap olunur. Dokuz azadan mürekkeptir. Müddet-i vazifesi bir senedir. Senede lâakal dört defa murakabe vazifesini ifa edecektir.

21 — Parti merkez murakabe komisyonunun vazaif-i esasiyesi şunlardır:

- 1) Umum parti idare hey'etini murakabe etmek.
- 2) Umum parti idare hey'eti aleyhindeki şikâyatı istima ve telâki etmek.
- 3) Parti kongresine takrir ve rapor vermek.

Merkez murakabe komisyonuna vakı olacak müracaatlar tahriren merkez murakabe komisyonu reisine tevdi olunur.

22 — Umum parti idare hey'etinin veyahut parti merkez murakabe komisyonunun teklifleri üzerine bunların müştereken içtimaları da caizdir.

23 — Umum parti idare hey'eti veyahut parti merkez murakabe komisyonu azası partiyi ve parti azasını taahhüt altına alacak muamelât ve ukudat-ı hukukiyede bulunamazlar. Kezalk parti azasından hiç biri umum parti idare hey'et-i veyahut parti merkez murakabe komisyonu ile vakı olan mikavelâta istinaden parti veya parti azası üzerinde bir hak sahibi olamaz.

Parti Kongresi

24 — Parti kongresi Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Partisinin en büyük mümessildir.

25 — Parti kongresine dahil olan şunlardır:

- 1) Parti şubesinden gönderilen murahhaslar.

(Şube azalarının miktarı hakkında Umum parti idare hey'etine gönderilmiş olan senelik rapordaki muharrer adet-i aza şubece gönderilecek murahhasların miktarını tâyin hususunda esas ittihaz olunur ve umum parti idare hey'eti tarafından şubelere bildirilir.)

100'e kadar azası olan şubeler için bir murahhas

1000'e » » » » » iki »

3000'e » » » » » üç »

3000'den fazla » » » » dört »

(Müteaddit murahhas gönderecek şubeler için en az bir kadın murahhas gönderilecektir).

2) Millet Meclisine dahil aza için iki murahhas.

3) Millet Meclisine dahil diğer aza yalnız rey-i istişariye sahip olarak bulunurlar.

4) Umum parti idare hey'eti azası.

5) Parti merkez murakabe komisyonu azası.

6) Umum parti idare hey'eti tarafından bilhassa davet olunarak mesail-i mahsusa ve mühimme için izahat verecek olan aza rey-i istişariye maliktir.

7) Parti müesseseleri namına Umum parti idare hey'eti tarafından davet olunan aza rey-i istişariye maliktir.

26 — Parti kongresinin evvelemerde murahhasların intihap mazbataları tetkik ve kabul olunur. Kongre kendi reis ve kâtiplerini intihap ve kat'i ruznamesini taayyün ve tanzim eder. Kongrece verilecek mukarreratta içtimalarda hazır bulunan ve rey hakkına malik olan azanın âdi ekseriyeti kâfidir.

27 — Senede bir defa parti kongresi inikad eder. Bir Mayıstan otuzbir Nisan'a kadar bir sene parti senesidir. Bir sene evvelki parti kongresinde gelecek kongrenin zaman ve mahall-i içtimaî taayyün olunmamış olursa veya muayyen olan zaman ve mahâlde içtima gayrimümkün bulunursa umum parti idare hey'eti parti merkez murakabe komisyonu ile beraber kongrenin zaman ve mahall-i içtimasını tâyin eder.

28 — Kongre Umum parti idare heyeti tarafından davet edilir. İçtima günü lâakal dört hafta evvel muvakkat ruzname ile birlikte parti gazetelerinde münasip fasılalarla üç defa ilân edilir.

29 — Kongrede okunacak takrirler umum parti heyetine irsâl edilir. Parti şubeleri her sene 15 Nisana kadar umum parti idare heyetine bir rapor göndereceklerdir. Bu rapor umum parti idare heyetinin bir sual varakası üzerine verilecek; parti için yapılan propagandanın tarzı ve netayici, parti şubesine dahil olan azanın miktarı ve hasıl olan varıdatın yekünü ve şubeye terkolunan hasılatın sureti sarfı dercedilecektir.

Kongrenin Başlıca Vazifeleri

30 — Kongrenin başlıca vazifeleri şunlardır:

1) Umum parti idare heyetile parti merkez murakabe komisyonunun ve Millet Meclisine dahil parti azasının faaliyetleri hakkında verilecek takrirleri kabul etmek.

2) Umum parti idare heyeti ve parti merkez murakabe komisyonunu yeniden intihap etmek.

3) Umum parti idare heyetine bir mahal tayin etmek.

4) Vesait-i neşriye komisyonunu intihap etmek.

5) Parti nizamât ve teşkilâtına ve bütün parti mesalline dair kararlar vermek.

- 6) Kongreye verilen takrirler hakkında kararlar vermek.
7) Partinin siyaset ve vaziyetini tayin edecek esasları kararlaştırmak.

Fevkalâde Kongre

- 31 — Fevkalade kongre ahval-i âtiyede toplanır:
1) Umum parti idare heyetinin ittifakla verdiği kararla.
2) Parti merkez murakabe komisyonunun ittifakla verdiği kararla.
3) Lâakal 10 şube idare heyetlerinin birlikte verdikleri takrir üzerine.

Eğer umum parti idare heyeti fevkalade kongre talebini kabul ve is'aktan imtina ederse takrir verenler tarafından kongre bizzat davet olunur.

32 — Fevkalade kongrenin mahal ve yevmi içtimalı ve muvakkat ruznamesi lâakal 14 gün evvel parti vesait-i neşriyesinden münasip vasıtalarla üç defa ilân olunacaktır. Partiye dahil olan azanın bu hususta verecekleri takrirler lâakal beş gün evvel parti vesait-i neşriyesile ilân edilir. Adı kongreye müteallik ahkâm, fevkalâde kongre hakkında da muteberdir.

Parti Vesait-i Neşriyesi

33 — Partinin vesaiti neşriyesi olmak üzere gazete risallı mevku-te, eserler neşrolunacaktır.

34 — Parti vesait-i neşriyesinin mesleği, vaziyet ve idareleri için yedi kişilik bir vesait-i neşriye komisyonu teşkil olunacaktır. Bu komisyon kongrede intihap olunur.

35 — Vesait-i neşriye komisyonu umum parti idare heyetinin nezaret ve murakabesi altında çalışır. Vesait-i neşriye komisyonu ile Umum parti idare heyeti arasında zuhur eden ihtilâf umum parti idare heyeti vesait-i neşriye komisyonu ve parti merkez murakabe komisyonu taraflarından intihap olunan birer kişiden mürekkep encümen-i mahsusta hâl olunur.

Partiden Çıkış

36 — Partiye dahil olan aza aylık taksitlerini tamamen tediye ile partiden ayrılabilir.

37 — Partinin umumî esaslarına muhalefet eden, kongreden verilen kararlara, parti umum idare heyetinin ve şube idare heyetlerinin mukarreratına muhalefetle partiyi ızrar eden ve ahlak ve namusa muğayir ef'âl ve harekâтта bulunan aza partiden ihraç olunur.

38 — Bir azanın ihracına karar itası parti şubeleri idare heyetlerine aittir. İhraç kararı idare heyetlerinin ekseriyet sülûsan azasıy-

le verilir. İhraç kararı aleyhinde dört hafta zarfında umum parti idare heyeti nezdinde şikâyet edilebilir. Bu takdirde bir hakem heyeti teşkil olunur. Hakem heyeti yedi kişiden mürekkeptir. Üç aza ihracına karar verilen aza tarafından tayin olunur. Hakem heyeti reisini umum parti idare heyeti intihap eder. Dört hafta geçtiği halde şikâyet edilmemiş olursa bir daha şikâyet iddiası mesmu olmaz.

39 — Hakem heyeti kararı parti vesait-i neşriyesinde ilân olunur. Bu karar aleyhinde de parti kongresinde itiraz olunabilir.

40 — Şube idare heyetleri tarafından muvakkat ihraç, takdir ve ihtar ve tembih kararları da verilebilir. Ve bir aza aleyhinde kararlar verilmeden bir tahkik komisyonu da teşkil olunabilir.

41 — Vefat, istifa, ihraç hallerinden çıkan aza partiye, umum parti idare heyetine, parti merkez murakabe komisyonuna, parti şube heyetlerine karşı haiz olduğu azalık sıfat ve hukukunu izaa eder.

Tekrar Kabul

42 — İhraç edilmiş olan bir azanın tekrar kabulünü talep ve teklif şube idare heyetlerine vâki olabilir. Bu hususta bir karar verilmeden evvel evvelce ihraç kararını vermiş olan şube idare heyeti istima olunur. Tekrar kabul edildiği halde ihraç kararını veren idare heyetinin veya yeniden kabul ve talep teklifinin reddi halinde talep ve teklif edenin kongrede itiraza hakkı vardır. Bu babdaki itirazname umum parti idare heyetine verilir. Ve parti vesait-i neşriyesile ilân olunur.

Nizamât Ve Teşkilâtın Tadili, Tebdili Veya Feshi

43 — Parti nizamnamelerile teşkilâtında ve parti programında yapılacak tadillât ancak kongre tarafından vaki olabilir. Ve bu babda verilen bir karar kongreye dahil olan murahhasların sülûsan-ı ekseriyetli arası olmadıkça muteber olamaz. Tâdil ve tebdili müteallik takrirler kongrenin içtimaından dört hafta evvel ve fevkalâde kongrede iki hafta evvel umum parti idare heyetine tevdi ve irsâl olunur.

44 — Kongrede verilen kararın yine o kongrede tâdil ve tebdil veya feshi için kongreye dahil azanın muvafakat-ı arası lâzımdır.

Millet Meclisinde Parti Birliği

45 — Millet Meclisine dahil olan parti azaları bir birlik teşkil ederler. Millet Meclisi'nde parti birliğinin ayrıca dahilî nizamnamesi olacaktır. Her hâlde Millet Meclisi'ne dahil olan parti azaları parti kongresinin mukarreratını ve umum parti idare heyetinin bu mukarrerat ve parti esasat ve nizamâtı dairesindeki icraatına muhalefet edemez.

BELGE 3

Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'nin Beyannamesi

Türkiye İşçi ve Köylü ve Orta Halli Halk Kitlelerine

Arkadaşlar!

(Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi) ilk defa 1335 intibahatından evvel, sizin hukukunuzu müdafaa etmek üzere meydan-ı mücadelede atılmıştı. O zamana kadar memleketimizde orta halli ve fakirlerin, bir kelime ile ezilenlerin, ayaklar altında çiğnenen menfaatlerini himaye vazifesini deruhte eden hiç bir siyasi teşkilât vücut bulmamıştı. Pek ulvi ve insanî gayeler takip eden partimiz, bir mevcudiyet-i resmîye ihraz etmeden evvel, bin türlü müşkilâta maruz kalmıştı, ferdi saltanat makamını işgal eden kara Sultan'ın vezirleri, hakiki hâkimiyet-i milliyeyi istihdaf eden siyasi akaidimizden kuşkulananak teşekkülümüze mani olmak istemişlerdi. Nihayet azmımız galip gelerek ruhsat-ı resmîyeyi istihsal ile intihap faaliyetlerine atılabilmiştik. Zayıfların haklarını tanımak hususundaki gayret ve faaliyetlerimiz, aranızdan bir çoklarını partiye rapt etmişti. Bu teveccühünüzü intihabatta reylerinizi namzetlerimize vermek suretiyle izhar etmiştiniz.

Fakat sizin mukadderatımızla oynayanlar, bunca senelerden beri sizi menfaatlerine ve ihtiraslarına âlet gibi kullananlar, millet ve memleketi karanlık ve feci bir vaziyete düşürmüşlerdi. Bu keşmekeş içinde, bir taraftan ölüm ihtilâçlariyle kıvranan Osmanlı İmparatorluğunun yıkılma uğultuları ortalığı sararken, ötede akur bir düşmanın tasalluduna uğrayan Anadolu'da, milletin en zinde unsurları derin bir iman ve sebatkâr bir azim ile milli varlığımızın temelini kurmaya çabalıyorlardı.

Bu şerait altında, on altı Mart 336 tarihinde, milli davayı boğmak için, can çekişen hânedân hükümetiyle anlaşan İngiliz ordusu İstanbul'umuzu bilfiil işgal ve Meclis-i Millî'yi seddetmişti. Bu matemengiz hadise ile başlayan meş'um devrede, milletin en pâk ve en mümtaz efradiyle beraber size rehberlik etmekle iftihar eden partimiz azaları da, Ferid hükümetinin takibat ve tazyikatına maruz kalmıştı. Parti Hey'et-i İdaresi, milletimizin mevcudiyetine sulkast edenlerin dahili ve harici bir hiyanet çenberi içine aldıkları İstanbul'da, mücadeleye devam ile kuvvetlerimizi israf etmekten ise tahdid-i faaliyet etmeyi, selâmet-i milliye namına daha müreccah bulmuştu. Bu sayede birçok şuurlu arkadaşlarınızın Anadolu'da istiklâl milli mücadelesine iştirak etmeleri imkânı hazırlanmış oluyordu. Nitekim ameleden ve münevverlerden, sizin teşkil ettiğiniz mazlum sı-

nıfların müdafaasıyla iştihar etmiş müteaddit parti azaları millî mücadelede cephesinde ahz-ı mevki edebilmişlerdi.

Arkadaşlar! Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'nin size karşı deruhte etmiş olduğu vazifeleri ne suretle ifa ettiğini kısaca hatırlatmayı fâideden hall görmedik. Bugün göğsümüzü gere gere kaydettiğimiz bu mazi, ne gibi emeller beslediğimizi, millî kurtuluşumuzu ne şekilde idrak ettiğimizi göstermek ve bundan sonraki hatt-ı hareketimizi tenvir etmek itibarıyla pek büyük bir ehemmiyeti halizdir. Kazanılan istiklâl ve millî mevcudiyet haklarımızdan azami istifadenin temini ve siyasi inkılabımızın irtica kuvvetlerine karşı şiddetle müdafaası ve siyasi inkılabımızın irtica kuvvetlerine karşı şiddetle müdafaası ve derinleştirilmesi mevzu-u bahis olduğu halde önümüzde açılan imar ve icraat devresinde de üzerimize pek güç vazifeler terettüp ettiğini şiddetle his etmekteyiz. Bundan evvel olduğu gibi sizin yine kat'i müzaharetinize mazhar olursak ve kesif kiteller halinde bize iltihak ederseniz, iktisadî inkişafımız nisbetinde münferiden müdafaası kesb-i müşkilât edecek hukuk ve menafimizi teşkilâtımızın kuvvetiyle korumamız mümkün olacaktır.

Arkadaşlar, ciddi bir tarzda faaliyete başlamak zamanının hulûl ettiğini takdir eden partimizin İstanbul'da mevcut azaları, 15 Nisan 339 tarihinde akdettikleri içtimada, menfaatleri müsterek olan işçi ve çiftçilerin ve bütün yoksul ve orta hallilerin siyasi hakları, ancak siyasi kuvvetli bir parti tarafından edilebileceğini takdir ederek muvakkat bir hey'et-i idare intihap etmiş ve sizi tesanüt ve teşrik-i mesaiye davet etmeğe karar vermişlerdir. Muvakkat hey'et-i idare, bütün parti işlerini tanzim ederek yakın bir vadede umumî ve resmî kongreyi davet etmekle tavzif edilmiştir.

Şimdiden hey'etimiz, İşçi ve Çiftçi Partisi'nin hal-i hazır için asgari program olarak kabul ettiği esasat ve şiarları hülâsaten tesbit ve size arz etmeği muvafık bulmuştur.

1 — 1 Teşrin-i sani 338 tarihinde Büyük Millet Meclisi'nin, mütefikan verdiği kararıyla tahakkuk eden siyasi inkılâp esasatı, ferdi saltanatın ilgası, hâkimiyetin bilâ kayd-ü şart millete âdiyeti hukuk-ı hâkimiyet ve hükümranının hakiki millet mümessillerinden mürekkep Meclis-i Milli'nin şahsiyet-i inaneviyesinde mündemiç bulunması esas umdemizdir, ve partimiz bu esasatı her türlü münakaşanın fevkinde tutulması icabeden lâyetegayyer düsturlar gibi telâkki ettiğini ve tebdil ve tağyir teşebbüslerine karşı hiçbir fedakârlıktan çekinmeyerek mücadele edeceğini efkâr-ı umumiyeye ilân eder.

2 — Meclis-i milli azalarının on sekiz yaşını müteceviz kadın ve erkek bütün efrad-ı millet tarafından doğrudan doğruya rey-i hafi ile intihap edilmesine ve temsil-i nisbî usulünün tatbikine taraftarız.

3 — Âşarın ve işçi ve köylüyü ve orta halli halkı ezen mevcut temettu vergilerinin ilgasıyla, men'bai ne olursa olsun tekmlil irad yekünüyle mebsuten mütenasib ve mütezayit bir tek irad vergisi isti-

fasını ve senevi beş yüz liraya kadar olan iradın bu vergiden istisnasını arzu ederiz.

4 — Reji ve alelumum inhisarların ilgasıyla, yalnız devletin bizzat inhisar vaz'ına hakkı olmasını ve şimdiden ticaret-i haricîyenin devlet inhisarı usulü ile idare olunmasını muvafık buluyoruz.

5 — İktisat Vekâletinin, devletin idare edeceği sanayi, ticaret ve sair-i nakliyyeyi bir fabrikacı zihniyetiyle idare eden bir iktisadî müessesese haline ifraı lâzımdır.

6 — Ziraatta, ticarete ve sanayide kooperatiflerin teşekkülüne devletin yardım etmesini iktisadî inkişafımızın en mühim şartlarından biri telâkki ederiz.

7 — Amele ve köylü derneklerinin ve dernek birliklerinin bilâ kayd-ü şart teşekkül ve inkişaf imkânına mazhar olması ve grev hakkının mahfuziyeti müstacelen halledilmesi icabeden mesaldendir.

8 — İş gününün sekiz saat olarak tahdidî, gece işinin iki misli addi, kadın ve çocuk işçinin ciddi bir tarzda himayesi ve on dört yaşımdan dün olup hafif işlerde istihdam edilen çocukların işleticiler tarafından günün muayyen saatlarında tahsil ettirilmesi ve bu saatların iş saatları misillü ücrete tabi olması, eyyam-ı resmîyenin ücret verilmek suretiyle tatil gibi işçi grubunun İktisat Kongresinde müdafaa ettiği hayati noktaların mesal kanununa ithal olunmasına gayret edeceğiz.

9 — İşçi nümayişlerinin ve halk tezahüratının ihlâlî hâkimiyet-i millîyye ile gayri kaabili tevfiq olduğundan, bunların serbest-i tam halinde cereyanlarının teminini isteriz.

10 — Memur ve muallimlere dernek teşkili hakkının tanınması bir zarurettir.

11 — İptidai tahsilinin meccanîyet ve mecburiyeti usulünün bilfiil tatbiki icabeder.

12 — Muvazzafiyet-i askerîyye devresî tenkis ve mühim bir kısmı, genç işçi ve köylülerin tahsil ve terbiye-i içtimaiyyesine hasrolunmalı, ve ordu, tahsilden mahrum kalmış olanlar için bir mektep yerine geçmelidir.

13 — Eytam ve eramil ve malûlin maaşları malşet bahasıyle mütenasip miktarlara iblâğ olunmalı, ve Darülacezelerin ve hastahanelerin teksiri suretiyle fıkaranın meccanen tedavi ve takviyesi temin olunmalıdır.

14 — Bircümle memurların azıl ve nasbı mesaili ve hukuk-ı siyasiyelerinden istifadeleri hususu salım bir usul dahilinde hal ve tesviye edilmelidir.

15 — Derebeylik bakayası olan ve köyleri feci bir tarzda yağma ve garet eden mütegalibenin ferdi teşebbüslerle memleket aşayışını ihlâl etmelerine meydan bırakmayacak bir şekilde, usul-ü inzibat islah edilmelidir.

16 — Milletın hakiki mümessilleri doğrudan doğruya halkın inhihap ettikleri vekiller olduğuna nazaran, Millet Meclisi intihabatı-

nın her türlü tesirattan ve resmi müdahalelerden azade olarak icra edilmesi icabeder.

Arkadaşlar! Bu esasat dahilinde çalışmayı kabul ediyorsanız hemen partiye dahil olunuz ve tanıdıklarınızı da irşad ve tenvir ile beraber getiriniz.

TÜRKİYE İŞÇİ VE ÇİFTÇİ
SOSYALİST PARTİSİ
Muvakkat Hey'et-i İdaresi

XXIX TÜRK TEÂLİ CEMİYETİ

KURULUŞ YILI: *Teşrin-i evvel (Ekim) 1335 (1919)*¹.

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: *İstanbul*².

KURUCU VE YÖNETİCİLERİ³ *Kuleli Mekteb-i Askerisi eski ri-yaziye muallimi Binbaşı Mustafa, Mühendishanei Berr-i hümayun muallimlerinden Binbaşı Ali, İşkodra Merkebi Askerisi eski muallimlerinden yüzbaşı Ahmet Şadi.*

YÖNETİCİLER:⁴ *Fahri reis Rasih Efendi (İlä-yı Vatan Cemiyeti ikinci reisi) Ermenaklı Saffet Hoca (Reis Vekili)*⁵, *Gazi Osman Paşazade Kemal Paşa*⁶, *Sait Bey.*

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

OSMANLI İmparatorluğundaki etnik kitleler adına kurulan "teâli" ve "teavün" (yücelme ve yardımlaşma) isimli örgütlere paralel olarak kurulmuş olan bu cemiyetle ilgili çok az şey biliyoruz. Basında ara sıra sözü edilen cemiyetin⁷, gelişmeleri, bu bakımdan izlenememiştir⁸.

¹ *İkdam*, 26 Teşrin-i evvel 1335 (1919), s. 3.

² Tam adresi bulamadık.

³ *İkdam*, aynı sayı.

⁴ İlä-yı Vatan reisi Yahya Adnan Paşa'nın, Azerbaycan İstanbul Başkonsolosuna 10 Eylül 1337 (1921) tarihli yazısından (TİTE arşivi. Dosya 39, belge No: 14337).

⁵ Alemdar yazarı Ermanaklı Saffet Efendi'nin demecini bildirirken, yöneticiler kurulu içindeki bu görevini belirtmektedir (Alemdar, 19 Temmuz 1336, s. 2).

⁶ Rasih Efendi'den sonra reis olmuştur (TİTE, aynı belge).

⁷ *Alemdar*, 26 Eylül 1920, s. 3.

⁸ Ermenaklı Saffet Efendi'ye göre Cemiyet içinde bulunduğu ortamda düzenli toplantı yapamamaktadır (Alemdar, 19 Temmuz 1336, s. 2).

B. TÜRK TEÂLİ CEMİYETİ'NE İLİŞKİN BELGE

BELGE 1

Türk Teâlî Cemiyeti'nin Umum Şubeleriyle Bütün Türk Kardeşlerine Beyannamesi*

Top ve tüfek sustuktan ve yüce vatanımızda, yurdumuzda, barışıklık borusu çalmaya başladıktan sonra her Türk ve Müslüman kendi iş ve gücüyle ve Türklüğün yükselmesi ile uğraşması gerektir.

Şimdiye kadar Türk olmadıkları halde Türk milletinin başına geçerek kendilerini öz türk gösteren ve Türk'ün malını, ırzını, canını yokeden, çocukları öksüz, kadınları dul, evleri yoksul bırakan ve bunu kendisine iş güç edinerek çeşit çeşit ad ve lâkaplar takınarak ortaya çıkan ve her gün Türkleri aldatan hainlere aldanmayınız. Türk milleti böyle çok kara günler görmüş geçirmiştir. Böyle günlerde Peygamber postunda oturan ulu padişahlarının taç ve tahtı etrafında güçlü ve kuvvetli olarak toplanmış ve kendilerini selâmete çıkarmıştır. Şu zamanda tarihten ibret alalım. Süslü ve yaldızlı lâflarla ortalığı velveleye veren, Arnavudu Türk'ten, Arabı Türk'ten, Kürdü Türk'ten ve arada kalan Çerkesi bu defa Türk'ten ayırmaya çalışan ve bugünkü ahvalin zuhuruna sebebiyet veren (Kuva-yı Milliye) adından istifade eden ve Moskof ilindeki Bolşevîğin kafasını taşıyanlar gibi yersiz yurtsuz serserileri eski zamanlarda pâdişahlarımız birer birer tepelediler ve milletin gayretine güvenerek milleti kurtardılar. Analarımızın evlâtları olduğumuzu unutmayalım. Hükümet gemisini kayalara çarpırtırmayalım. Aslı nesli belirsiz kimselere ecdadımızın yadigârı olan bağırı deşik vatanımızı batırtırmayalım. Ey Türk ve Müslüman kardeş, seni aldatmak isteyen, hamiyetten, dinden, milliyetten bahsedene sor. Sen necisin? Çiftin, çubuğun, öküzün, tarlan var mı? Nerelisin? Hangi köydensin? Anlasın ki bunlar şeytan gibi koğulmuş ve seni de memleketinden koğdurtmaya, öldürtmeye ve en nihayet malını, parayı soymaya gelmiş yersiz yurtsuz Türk olmayan yabancılardır. Bunlara kanma ve aldanma, iffalata kapılma, fakat hiçbir zaman âtil ve bâtil dahi kalma. Fikrinde daima bir nokta bulunsun, yerin yurdun, ocağın bucağın hep Türk'tür. Ve bunlar ancak Türk neslinin elinde yükselecek ve kurtulacaktır. Bilmiyerek şu toprağa ihanet etme. Hilâfet ve saltanata bağlanmaktan ayrılma. Ağır başlı ol. Ağır başlı olarak hakkını istemekten çekinme.

* Kaynak: Alemdar, 1 Nisan 1336, s. 4.

XXX

OSMANLI MUSEVİLERİ İNTİHAP CEMİYETİ

KURULUŞ YILI: *Teşrin-i evvel (Ekim) 1919*¹.

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: *İstanbul*².

KURUCU VE YÖNETİCİLER³: *Buhur Ebu İshak, Selim Gürcü, Jozef Pardo, Aron Kafe, Samuel Lui, Dr. Jak Amon, Refik Habib Beyler.*

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

MUSEVİLER daha 1876 yılında Osmanlı seçimleri içindeki haklarının yitirilmemesini istemişlerdir. İkinci Meşrutiyet dönemi içinde siyonizm hareketini parlamentoda reddetmişler ve muhalefet saflarına geçmemişlerdir. Filistin sorunu daha çok dış baskılar ortamı içinde geliştirilmiştir.

Mütareke döneminde ilk kez Museviler arasında siyonizm konusunda bir ayrılık ortaya çıkmıştır. Siyonist grubun başını *Nesim Ruso* ekibi çekmiştir ve Hahambaşı *Hayim Naum Efendi*'ye cephe almıştır⁴.

İlk sürüşme 1919 seçimi dolayısıyla çıkmıştır. Balat Musevileri seçime katılmak istemişler, Balat'taki *Miyanbol* sinagoguna bu konuda bir konferans verilmesi için başvurmuşlardır. Konferans öncesinde *El Judio* gazetesi sahibi David Elnekave Efendi'nin kürsüye çıkarak yapmaya başladığı katılma aleyhinde konuşması hazır bulunanlarca kesilir ve kürsüden indirilir⁵.

Bazı gazeteler musevilerin seçime katılmadıklarını ileri sürmüşlerdir (örneğin *Alemdar*). Buna karşılık bazı gazeteler de *Mışon Ventura Efendi*'nin seçilmesiyle, katılmanın varolduğunu ileri sürmüşlerdir⁶.

Seçim sonrasında Hahamhane ile Hükümet arasında sürüş-

^{1 2 3} Bu bilgiler, EGM arşivinde, cemiyete ait fişten alınmıştır.

⁴ Bu konuda C. 1 de daha ayrıntılı açıklama vardır, bk. s. 561.

⁵ Haberi *Alemdar* vermiştir (17 Teşrin-i sâni 1335, s. 1).

⁶ *Alemdar*, 22 Kânun-ı evvel 1335, s. 2.

meler olmuştur⁷, Hahambaşının istifasını bu durumla ilişkili saymak mümkündür⁸.

Cemiyet, geçiciliğinden ötürü fazla devam etmemiştir⁹.

⁷ Hahambaşı, dağıttığı "Musevi Meclis-i Millisi"ni yeniden oluşturma ve seçim kararı alınca, seçime yabancı uyruklu Musevilerin katılması da istenmiştir. Hükümet bu kararın geçersiz olduğunu ve hiçbir "emsale" (daha önceki bir uygulamaya) dayandırılmayacağını bildirmiştir. Hahambaşının ısrar ve istifa edeceği söylenmiştir. (Alemdar, 21 ve 24 Mart 1336).

⁸ Hahambaşı Hayım Naum Efendi'nin istifası hükümetçe kabul edilmiş ve Hahambaşı vekâletine Edirne Hahambaşısı Becerano Efendi ruhanî ve cismanî meclisler tarafından seçilmiştir (Alemdar, 29 Nisan 1336).

⁹ EGM arşivi, Cemiyet'le ilgili fişte şu bilgi de vardır: "335 yılında faaliyete geçmesini isteyen bu Cemiyet teşçil edilmiştir. Hiçbir faaliyeti yoktur."

B. OSMANLI MUSEVİLERİ İNTİHAP CEMİYETİ'NE İLİŞKİN BELGE

BELGE 1

Osmanlı Musevileri İntihap Cemiyeti Nizamnamesidir*

Madde 1 — Dersaadet ve taşralarda Meclis-i Mebusan intihabına iştirak taraftarı olan Musevilerin işbu intihabatta ârâsını tevhit ederek menafi-i milliyeyi muhafaza ve müdafaa edecek zevatın mebusluğa intihabını temin için kavanin-i mevzua dairesinde sarf-ı mesai eylemek ve bu hususta fırka-i siyasiye mümessilleriyle münasebatta bulunmak üzere **Osmanlı Musevileri İntihap Cemiyeti** namıyla bir cemiyet teşkil olunmuştur.

Madde 2 — Cemiyetin merkezi Dersaadettedir. Taşralarda Musevilerin kesretli bulunduğu mahallerde dahi şubeleri bulunacaktır.

Madde 3 — Cemiyetin azası iki sınıf olup, birisi aza-yı tabiiye diğeri aza-yı ammedir. İntihaba iştirak etmek taraftarı olan bilcümle Museviler cemiyetin aza-yı tabiiyesindedir.

Madde 4 — Aza-yı amme cemiyetin nizam ve programını kabul ile beraber tatbikine bilfiil sarf-ı mesai edecek olan azadır.

Madde 5 — Merkez-i umumî İstanbul müntehib-i sani ve meb'us namzetlerini tayin ve ilân ve intihabatı icabeden mahallerde müteşekkil şubeler vasıtasıyla bilfiil idare edeceği gibi taşra şubelerinden ve hatta namzetlerini sual ve gönderilecek namzet listelerini tetkik ve tasdik edecektir.

Madde 6 — Mevcut siyasi fırkalarla müzakereye girişmek ve itilâf akteylemek Merkez-i Umumiye aittir.

Madde 7 — Merkez-i Umumi intihabat işlerinde maksad-ı milliyi temin için her türlü teşebbüsata iptidar ve alelicap fırka-i siyasiye ile itilâf ederek netayıcine dair şubata tebligat icra ve ahkâm-ı mukarreratı takip ve intac ile mükelleftir.

Madde 8 — Şubat hey'et-i idaresi marifetiyle idare olunacak ve Merkez-i Umumiden verilecek talimat dairesinde müntehib-i sani ve meb'us intihabi hususunda sarfı mesai eylliyecektir.

* Kaynak: EGM arşivi.

Madde 9 — Merkez-i Umumi Dersaadette Cemiyete dahil bulunan azanın içtimaiyle aralarında rey-i hafi ve ekseriyetle intihap edecekleri zevattan teşekkül eder. Ve heyetçe biri reis olup, diğeri reis-i sani ve bir kâtib-i umumi tayin olunur.

Madde 10 — Şuabat heyeti idareleri 3 kişiden mürekkep olacak ve her şubede bulunan ve cemiyete mukayyet olan aza-yı ammenin içtimai ile aralarında rey-i hafi ve ekseriyetle intihap tayin edilecektir.

İdare Heyeti:

Buhur Ebu İsak Bey

Selim Gürcü Bey

Jozef Pardo

Aron Kafe

Samuel Lui

Dr. Jak Amon

Refik Habib

XXXI
OSMANLI İLÂ-Yİ VATAN CEMİYETİ

KURULUŞ YILI: 19 Teşrin-i sâni 1335 (19 Kasım 1919)¹.

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: İstanbul, Taşkasap Selçuk Sultan Mahallesi No: 190².

KURUCU VE YÖNETİCİLERİ³: Reis-i evvel: *Mekke-i Mükerre-me esbak emiri Şerif Abdülmuttalip hafidi (torunu) Yahya Adnan Paşa*, Reis-i sâni: *Mülga Meclis-i Kebir-i Maarif azalarından Rasih Efendi*. Umumi ve Mes'ul Kâtip: *Şeyhülislâm merhum Hüseyin Efendizade İbrahim Rüştü Molla*. Muhasip aza: *Bebek karyesi eşrafından Mehmet Sait Efendi*. Öteki üyeler: *Tahir Bey (Şura-yı Devlet sabık azalarından)*, *Halil Refik Efendi (sabık kadı)*, *Sâmi Bey (Ticaret ve Ziraat Nezareti Mümeyyiz-i evvelerinden)*, *Ahmet Muhtar Efendi (Şair Ziya Paşa torunu)*, *Vâ-muk Fâsih Bey (Cezair-i Bahrisefit sabık mektupçusu, İleri gazetesi yazarı)*, *İsmail Efendi (Cidde sabık kadısı)*, *Yusuf Ziya Efendi (Ulemeden)*.

HEYET-İ FAALE (AKTİF YÖNETİCİLER)⁴: *Bekir Fahri Bey (Reis)*, *Topçu Binbaşı Çopur Hakkı Bey (Başmuavin)*, *Suvari binbaşı Âsım Bey (Muavin)*, *Şerif Hüseyin Bey (Kâtip)*, *Muhittin Efendi (Muavin)*, *Damat Kemalettin Paşa*, *Binbaşı Mustafa Bey*, *Serkomser Zeynel Bey*, *Refik*, *Hasan*, *Otelci İsmail Efendiler*, *Rüştü Molla*⁵.

¹ Bu tarih, Dahiliye Nezâretine sunulan 18 Teşrin-i sâni (Kasım) 1919 tarihli bildirden alınmıştır. (Belge sayın avukat Metin Önel'un yardımıyla sağlanmıştır).

² Resmî belgelerde bu adres görülmektedir. Fakat, Tarık Mümtaz Göztepe'ye göre, gerçek adres İstanbul, Sehzadebaşı'ndaki Letafet apartmanının üst katıdır (Vahidettin, Mütareke Gayyasında, s. 368).

³ 1 Sayılı notta sunulan bildiri ve programın altında bu isimler vardır. Fırkanın Talimat-ı Esasîyesi için (Bk. s. 524, Belge 1).

⁴ 2.17.1337 (1921) tarihli tutanağa göre (Belge, TİTE, a.g. dosyası).

⁵ İbrahim Rüştü Molla, 1925'te tutuklanmış ve İstiklâl Mahkemesinde yargılanmıştır (Hilâllahmer, 3 Temmuz 1925).

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

İLÂ-YI Vatan ("Yurdu yüceltme" anlamına) Cemiyeti, İstanbul Hükümeti'ni destekleyici bir dernektir. Gizli bir dernek değildir. Mebusan'ın kapatılmasından ve partilerin siyaset sahnesinden çekilmelerinden sonra aktif bir siyasi kuvvet olarak ortaya çıkmış olması ilginçtir. 1919 Kasımında kurulmuş olmakla beraber, ikinci başkanı Rasih Efendi'ye, resmi makamlarca hemen eyleme geçmemesi ve sabretmesi öğütlenmişti. İlä-yı Vatan'cılar, 1921 yılının ikinci yarısında eylemlerini arttırmışlardır.

İdeolojisini açıklama bakımından Cemiyet'in çeşitli belgeleri vardır. "Talimat-ı Esasiyesi" ve başlangıcındaki bildirisi, "Nizamname-i Dahili"si bunların basında gelir. Ayrıca, Ankara'nın İstanbul'daki ajanlarının, bu arada Azerbaycan İstanbul Başkonsolosu Mehmet Hâşim Bey'in, T.B.M.M. Hükümeti'ni Cemiyet'in çalışmalarından "haberdar eden" raporları da, İlä-yı Vatan'cılarının eğilimlerini ve eylemlerini anlamamıza yardımcı olmuşlardır⁶.

İlä-yı Vatan Cemiyeti, Hürriyet ve İtilâf Fırkası içindeki karışıklıktan yararlanarak kurulmuştur. Zamanın yazarlarına göre, dernek olmaktan çok, "yeni bir fırka"dır. Başında, resmi başkan olarak görünen *Yahya Adnan Paşa*, ikinci plânda kalmıştır. İşleri elinde tutan asıl girişimci *Kiraz Hamdi Paşa*'dır⁷.

Vahidettin ve Damat Ferit, İttifakçıların iç çekişmelerinden tedirgin oldukları için, *Nigehbancılara* benzer bir derneğin kurulmasını olumlu karşılamışlardır. Padişahın emriyle, saray hazinesine ait Letafet apartimanının üst katı Cemiyete ayrılmıştır⁸. Cemiyet ileri gelenlerine Vahideddin, kendi parasından yüz, yüzellişer lira aylık vermiştir. Padişahın bu cömert ilgisine karşılık olmak üzere, Kiraz Hamdi Paşa, kabarıklık bir üye sayı-

⁶ Bu belgelerin tıtmü **TİTE**, a.g. dosyadadır.

⁷ "... Alabildiğine lâubali ve sefahata meyyal olan bu zata Sultan Vahideddin para yetiştirmekten usanmış...", "... Kiraz Hamdi Paşa, padişahın kendisinden yüz çevirdiğini ve kesenin ağzını kapadığını görünce işte böyle bir sihirbaz kılığına girmiş, bir taraftan başına Şerif Yahya Adnan Paşa'yı geçirdiği İlä-yı Vatan Fırkası ile Saray'ı avlamağa muvaffak olduğu gibi, bir taraftan da ellne koca bir defter alarak uzaktan yakından tanıdığı ne kadar kalburüstü ahabları varsa bu deftere isimlerini yazmağa ve sahiplerinin haberi olmadan **Tarikat-ı Salâhiyye** isimli gizli ihtilâl ve din komitesine aza yazmağa başlamıştı" (Tarık Mümtaz Göztepe, A.g.e., s. 369 - 370).

⁸ 2 sayılı nottaki durumu, **Mim Mim** Grubu ajanlarının Ankara'ya gönderdikleri gizli raporları da, doğrulamaktadır (**TİTE**, A.g. dosya, örneğin, 9.9.1337 (1921) tarihli mektup).

sı göstermek için, kayıt defterini ünlü isimlerle doldurmuştur⁹.

Her ne kadar, Yahya Adnan Paşa, ikinci plânda kalmışsa da, İngilizlerden, Mekke emirliğine atanmasını beklediği belirtilmiştir. Bu "tayin", Şerif Hüseyin'le İngilizlerin bozulan ilişkilerine karşılık olarak düşünülmüştür¹⁰.

Örgütlenme ve Eylem Sorunları

Cemiyet'e hükümet tarafından verilen ilmuhaberde "şubesi yoktur" kaydı vardır. Özel bir yayın organına da sahip olmuştur.

İlâ-yı Vatan Cemiyeti'nin, Padişahçı cephede ve Müdafaa-i Hukuk'un tamamen karşısında yerini aldığı çok açıktır. Cemiyet, haklı olarak belirtildiği gibi, bir siyasal parti ağırlığı ile çalışmıştır.

Cemiyet'in asıl özelliği, gizli olarak örgütlediği Tarik-i Salâh (ya da Tarikat-ı Salâhiye) Cemiyeti ile beraber çalışmış olmasıdır.

İlâ-yı Vatancılar, 1921 yılının tek yönlü siyasal hayatı içinde, partileri birleştirici bir rol oynamak istegindeydiler. "Fırka"ların "rüesası" (liderleri) daha sonra, Tarikat-ı Salâhiye'ye alınacaklar, muhalif muvafık, "büyük bir kitle-i inkılâp" (bir devrimci kütle) hazırlanacaktı. İlâ-yı Vatan, böylesine bir ödevi gerçekleştirmek istemiştir. Yahya Adnan Paşa, Azerbaycan başkonsolosuna gönderdiği bir yazıda, İstanbul'da, adlarından pek az söz edilen dernekleri belirtmiştir. Ve bunları değerlendirmiştir¹². Bunlar arasında "ruhsat elde edememiş olan" "Anadolu Cemiyeti" de vardır¹³.

⁹ Daha sonra, İstiklâl Mahkemesinde yargılanan kişiler, örneğin tarihçi Ahmet Refik Bey, bu durumu ifadelerinde belirtmiştir. — Bk. Tarık Mümtaz Göztepe, A.g.e., s. 369 - 370.

¹⁰ TİTE, aynı dosya, 14284 sayılı Mim Mım Grubu ajanı raporuna göre.

¹¹ Cemiyet'in Talimat-ı Esasiye'sinde ideolojik tutumu ayrıntılı olarak açıklanmıştır (Bk. s. 524).

¹² Cemiyetin 28 Teşrin-1 sâni 1337 tarihli bildirisine ilişkin bilgiler veren gizli rapordan (TİTE, A.g. dosya, 14277 sayılı belge).

¹³ Cemiyetin adı "Anadolulular Cemiyeti" de olabilir. Yahya Adnan Paşa'nın "ruhsat elde edemediği"ni belirtmesine uymakla beraber, kurucusu olarak bildirdiği "Bolu eşrafından Rifat Bey" bu açıklamaya uymamaktadır. 1337 (1921) yılında hükümete başvuru dilekçesi hakkında Tefvik Paşa hükümetinin açıklaması ve kararı: "Anadolulular Cemiyeti unvanı ile bir cemiyet teşkili istid'asını havı Sıvas eşrafından Halit ve refiki (arkadaşı) imzalarıyla Dahilliye Nezaretine verilen arz-ı hal ve merbutu nizamname-i dahilî Nezareti müşare-

Bu birleşme, doğal olarak, Ankara'ya karşı oluşturulacaktı. Amaç da "Anadolu bağilerine (eşkıyalarına) karşı galebe (yengi)" sağlanmasıydı¹⁴.

Bir Mütareke örgütü niteliği ile, İlä-yi Vatanlılar, yabancı devletlere karşı olan tutumlarını sık sık kamuoyuna duyurmak olasılığını bulmuşlardır. Cemiyet, en yetkili yöneticilerinin açıklamalarına göre ve kesin olarak "İngilizcidir". O kadar ki, kendi lokalinde yapılan Sait Molla'yı düşürme toplantısında, İngiliz bayrağı ayakta selâlanmıştır. Ve amaca da erişilerek, İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne "Mollasız" yeni bir yönetim kurulu seçilmiştir¹⁵.

Cemiyet, barışın, ancak İngilizler aracılığı ile yapılabileceği kanısında olmuştur. "Kemalist hükümete yaklaştıkları için" de, Fransa ve İtalya kınanmıştır¹⁶. Bazı üyeler, örneğin Gözlüklü Sait Bey, "İngiliz Farmasonları Cemiyeti" İstanbul şubesi ikinci reisliğine seçilmiştir¹⁷.

İngiliz politikasının bir sonucu olarak, Cemiyet, Yunanlılarla işbirliğine de girişmiştir. Yunanlıların, T.B.M.M.'ne karşı, Anadolu'da kurmak istedikleri kukla bir meclisin hazırlık konuşmalarına katılmışlardır. Amaç, "Kuva-yi Milliyeyi sukut ettirmek" (düşürmek)ti¹⁸.

Cemiyetin Araplarla da ilişkisi olmuştur. Şerif Yahya Adnan Paşa, Hicaz Kralı Hüseyin'in Vahideddin'in halifelliğini tanıya-

yülhanın bu baptaki mütalâasıyla beraber okundu." Cemiyet'in "ecza-i memalik-i Osmaniyeye'den bir kıt'a-i mühimme ahalisinin aksam-ı salreden tefriki mutazammın" olması, ve 2. ve 3. maddeleriyle "vezaif-i ve muamelât-ı hükümete müdahaleye salâhiyet bahşeden bir takım ahkâm-ı hâvi olması" mahzurlu bulunduğu için başvuru kabul edilmemiştir (Belgenin fotokopisi için bk. s. 530. Bu konuda bilgi için Belge 2'ye de bakılmalıdır) (BBA, BEO, Siyasî Kısım, Dosya, 27).

¹⁴ Ankara ajanı olarak çalışan Azerbaycan başkonsolosu Mehmet Hâşim Bey, Yahya Adnan Paşa'ya, ortada var olan bazı fırka ve cemiyetlerin adlarını, çalışmalarını güçlerini ve bunları ele geçirme olanağını sormuştur. Yahya Adnan Paşa, 1337 (1921) yılı Eylül'ündeki cemiyetleri şöyle sıralamıştır 1 — Anadolu Cemiyeti: resmî ruhsat elde edememişti, kurucularından, "Bolu eşrafından" Rifat Bey, İlä-yi Vatan üyesidir, 2 — Hâkimiyet-i Fikriye Cemiyeti: Yüksekokul mezunlarıncı kurulmuştur, uyardırda bulunulmuştur. 3 — Zabitan Cemiyeti, 4 — İstanbul Cemiyeti, 5 — Türk Teâli Cemiyeti (TİTE, A.g. dosya, 14327 sayılı belge).

¹⁵ TİTE, A.g. dosya, 14325 ve 14326 sayılı belgeler.

¹⁶ TİTE, A.g. dosya, 14277 sayılı belge.

¹⁷ TİTE, Aynı belge.

¹⁸ TİTE, A.g. dosya, 14327 sayılı belge.

cağını, oğlu Emir Faysal'ın da, babasının bu kararına katılacağına belirtmiştir¹⁹.

Arnavutlara gelince, Cemiyet, Bektaşî babalarıyla da ilişki kurmuş ve Cemiyet'e katılmalarını kısmen sağlamıştır²⁰.

İlâ-yı Vatancılardan bir özellikleri de, İstanbul'daki Azerbaycan başkonsolosu ile kurdukları bağlantıdır. Başkonsolos *Mehmet Hâşim Bey*'le yazışmalarında, onu da Cemiyete almak istedikleri açıktır. Ne var ki, Başkonsolos, T.B.M.M. Hükümeti'nin ajanı olarak çalışmayı, Cemiyetin eğilim ve eylemlerini Ankara'ya bildirmeyi yeğ tutmuştur²¹.

İlâ-yı Vatancılardan, siyasal olayların da tamamen içinde oldukları açıktır. Hürriyet ve İtilâf'la ilişkileri pek sıcak olmamıştır. İkiye ayrılan Fırka karşısında üstün bir görünüm verilmeye çalışan Cemiyet, Mustafa Sabri ve Zeynelâbidin Efendileri tutmamıştır. Bununla beraber, İtilâfçılarla birlikte hareket etme zorunluğu vardır: Ali Kemal Beyle ilişki bu açıdan ele alınabilir²².

Ayrıca, kabinenin kendileriyle birleşmesini²³ isteyen İlâ-yı Vatancılar, İstanbul'daki "dört bin İstihatçının" Cemiyet'in atılımlarıyla "temizleneceğini", bazı şartlarla hükümete katılabileceklerini belirtmişlerdir²⁴.

İlâ-yı Vatan Cemiyeti, belirttiğimiz gibi, kendi doğrultusunda aktif bir rol oynamıştır. Bu bakımdan, ünlü isimlerin bulunduğu "heyet-i idare"si yanında, daha dinamik üyelerden kurulu "heyet-i faale"si vardır. Reisi de *Bekir Fahri Bey*'dir²⁵.

Çeşitli toplantılarına önemli kişiler çağırılmışlardır.

Bu toplantılarda, üye ödentilerinin (aidat) toplanması ve gelir sağlanması gibi kararlar da alınmıştır²⁶. İngilizlerin böyle bir kararı nasıl karşıladıkları bilinmemektedir.

Yahya Adnan Paşa'ya göre, İlâ-yı Vatan Cemiyeti, iki kısma ayrılmıştır: Siyasi ve hayri kısımlar. Hayri (hayır işleri) kısmında emekliler, sivil asker yüksek dereceli memurlar bulunmuştur²⁷.

¹⁹ TITE, A.g. dosya, 14284 sayılı belge.

²⁰ TITE, A.g. dosya, 14272 sayılı belge.

²¹ TITE, Aynı belge.

²² TITE, A.g. dosya, 14294 sayılı belge. (Bu dosyada başkonsolosun, İstanbul İstihbarat Zabiti ile beraber imzaladığı bir hayli rapor vardır).

²³ TITE, A.g. dosya, 14277 sayılı belge.

²⁴ TITE, A.g. dosya, 14284 sayılı belge.

²⁵ TITE, A.g. dosya, 14331 sayılı belge.

²⁶ TITE, A.g. dosya, 14277 sayılı belge.

²⁷ TITE, Aynı belge.

Bütün bu iç ve dış politika tutumları arasında, İlä-yı Vatan'cılarının nasıl bir Osmanlı devleti düşündüklerini saptamak da ilginçtir. İlä-yı Vatancılar, "meşrutiyetçi" bir saltanattan yana değildirler. Çünkü, meşrutiyet rejimi "din ve şeriata mugayir bulunduğundan, hilâfet makamını yüceltmek ve güçlendirmek gerekir"²⁸. Zaten, Cemiyetin "Talimat-ı Esasiye"sinde de, meşrutiyetten bahis de yoktur²⁹. (Bk. s. 525, madde 11, Belge 1).

Cemiyetin Sonu

Saray, Cemiyet'te istediğini bulamayınca, İlä-yı Vatan'cılar desteksiz kalmışlardır. Fakat, gizli *Tarik-i Salâh Cemiyeti*'ni bir uzantısı ve yan kuruluşu olarak devam ettirmişlerdir. Daha sonra ve Cumhuriyet rejimi içinde, Tarik-i Salâh'çılar İstiklâl Mahkemesinde yargılanınca, İlä-yı Vatan'cılarının bir kısmı da sorguya çekilmişlerdir, bazıları da çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Yöneticilerden bazıları yurtdışına kaçmıştır.

²⁸ TITE, A.g. dosya, 14327 sayılı belge.

²⁹ TITE, A.g. dosya, 14331 sayılı belge.

B. İLÂ-Yİ VATAN CEMİYETİ'NE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Osmanlı İlä-yi Vatan Cemiyeti Talimatı Esasiesidir*

Madde 1 — Hukuk-ı Mukaddese-i Hazret-i Hülâfetpenahiye riayet ve hülâfet-i İslamiyenin tezyid-i şân ve şerefine gayret oluna-çağı gibi Hükümet-i Seniyenin icraat-ı âdillanesine herbâr-ı müzaheret edilecektir;

Madde 2 — Bilumum edyana, mukaddesata, mutekedâta, teamül ve âdata bervech-i şer'i şerif riayetkâr olmak ve hiç bir milletin, bir unsurun, bir kavmin, bir şahsın milliyetine, kavmiyetine, şahsiyetine hâlel ve nakayis iras edecek bilcümle ahval ve akval ve harekâta katıyyen meydan vermemek ve her an ve her zaman menafi-i devlet ve milletin vaziyetini müstelzım tedabir-i makule-i ceddiye kemal-i ihtimam ve fart-i ittiba ile tevessül ve ibtidar edilmek Cemiyetimizin âmâlından bulunmaktadır;

Madde 3 — Cemiyetimiz, dinî, ilmî, idarî, siyasi ve içtimai her türlü tedabire, müessir avamla evvel Allah mütenebbih-i muvaffakiyet olacak esbab-ı maddiye ve maneviyeye dikkat ve itina ve ihtimam ile tevessüllerde bulunacak ve memleketin felâket-i hazıradan tahliyesine veya giriftar olduğu mesalib-i alalkaderül imkân tehvine gecip ve gündüzlü çalışmayı akdem-i vezaif bilecek ve Cenab-ı Haktan veçhen mi-nel vücuh kat'ı ümidli lâıyk ve calz görmeyecek varı ümidin sevk ve tesiri ile ve muhabbet ve icbarı ile meydan-ı mesaiye atılacak ve kendisine meslekdaş, şerik-i mesai bulabilmek arzusu ile hemişe çalışacak, uğraşacak dındaşlarına ve evlad-ı memleketi mütemadiyen irşada, ikaza, intibaha, mekârim-i ahlâka celp ve davet edecektir.

Madde 4 — Efkâr-ı Cihanda ve alehusus memalik-i Osmaniyede mutavattın ve mevcut bulunan dındaş ve bilumum vatandaşlarla hüsn-ü imtizaç ve muşeretin teminine alelkaderül imkân istitaate çalışacaktır.

Madde 5 — Mağdur ve muhtaç, fakir, bîkes eşhasa bilatefrik-i cins-ü mezhep muavenet-i lâzime-i insaniyetkâranede bulunmak ta-

* Kaynak: İçişleri Bakanlığı Arşivi.

bilî olmakla beraber zükur ve inâs, eytam ve eramîl ve muhtacının refah ve saadetlerini intaç edecek sırf sanayi ve ticaret ve ziraat gibi hıdebatın dahi bittaharri tehiyye edilerek bunlara itası zımnında ayrıca bir encümen-i daimî teşkil kılınacaktır.

Madde 6 — Cem' ve idhar edilecek ve eshâb-ı seniyye taraflarından teberru olunacak nukut ve servet hasren menafi-i mülk ve millete sarfedilmek suretiyle şirketler, fabrikalar, mektepler, darüssi-naalar, dokumahaneler ve sair inşaat ve ihtiraat-ı nafia meydana getirilmekle ihtiyacat-ı vataniyenin ne suretle def ve tehvin edildiği efkâr-ı nâsa vaz ve indelhace mudilere irae ve ispat edilecektir;

Madde 7 — Mezruatın, ticaretin, maarifin, her türlü mahsulât-ı dahiliyenin ıslah ve tevsine ve terakki ve tezyidine ve malzeme-i fenniyenin billihzar tamimi menafie mütemadiyen himmet ve gayret edilecektir;

Madde 8 — Ticaret, teali-i irfan, mekârim-i ahlâk, tahsil, teshül-i izdıvaç, tekâsür-i nesfil ve ıslâh-ı cins ve tezyid-ü müvessi-i usul ve adab-ı muâşeret usul ve adab-ı musahabe ve bunlara mümasil lezazimat-ı medeniye ve fezail-i beşeriyenin kemalini ihzar ve ikmal-i cedidemiz vasıtasıyla ve vesail-i münasebe-i saire ile hemîşe bezli mukadderat olunacaktır.

Madde 9 — Hıfzıshıha-i umumiye enzar-ı dikkatten dür ve mehçur edilmemek şartıyla taklil-i nesil ve nüfus-u müstelzim ilel-ü esbabının deff-ü ref' ve tehvinine çalışılacağı gibi fuhşiyat ve muzur-ı sıhha mevaddın terk ve takliline de sarf-ı himmet olunacak ve cemiyetimiz vaızları ve ceraid vesatetiyle şu makasıd-ı mühimmenin temini uğrunda halkı irşat ve ikazdan hiç bir zaman hâli kalmıyacaklardır.

Madde 10 — Maksadımız beşeriyete ve selamet-i memlekete hizmet olduğu cihetle mesleğimiz sadakat ve iştirak azminde ve sevalik-i ahval-i şevaib ve ârazdan musarra bulunan her zat cemiyetimize kayıt ve kabul olunabilecektir.

Şekl-i Hükümet

Madde 11 — Cemiyetimizin mesleği ikinci maddede tasrih kıldığı veçhile bilumum edyanın teânül ve âdâtına bir nehîh-i şer'i şerif riayet olunduğu ve anasır-ı muhtelifeden mürekkep milletimizin seviyesi dahi nazar-ı dikkat ve itibara alınarak eşkâl-i hükümetten muhafazakârlık tarz-ı idaresini bütün maneviyat ve meşhudat ile amik tetkikatımız neticesi kabul eylediğimizden zât-ı akdes-i hıllâfetpenahî etrafında toplanmak ve bu esasta meşrutiyet-i meşruayı tarsin eylemektir.

Suret-i İdare-i Evkaf

Madde 12 — Nezâret-i Evkaf'a ait umurun ahkam-ı şer'lye veçhile temin-i idaresi zımnında iktiza eden tedabir-i âliye Hükümet-i Seniyyenin inzar-ı isafına arz edilecektir.

İdare-i Maarif

Madde 13 — Maarifin teali ve millet-i Osmanînin tenevvürü için Cemiyetimiz derece-i taliye ve âliyye takdimen tahsil-i iptidaiînin taminiyi esas olarak kabul eylemiş ve evlâd-i memleketin tahsil-i iptidaiîyi ikmal edecekleri müddet zarfında ahkâm-ı esasîye-i dinî-yeleri mehma imkân ihata edebilmeleri esasına hassaten itina edecektir.

Siyaset-i İktisadiye

Madde 14 — Memleketin servet-i tabiiye ve umranının tezyidini icap ettirecek bilcümle esbaba tevessül ve milletî teşebbüsât-ı şahsiyyeye teşvik ve maadin ve ormanların işletilmesi, fabrika ve imalathaneler küşadı, zürranın gayretinden mütevellit gayeden fazla nasıbedarı menfaat olması için nümune mükâtip ve tarlalarının tezyidi, alât-ı ziraiye celp ve tevzi ve bu hususa alâkadar ziraat bank ve odalarından mütevellit fevaldîn taksiri zımnında bezl-i mukadderet eylemek ve muamelât-ı ticariyeden tablatiyle husule gelecek rekabetten Osmanlı Tacirlerini mutazarrır eylyecek ahvale mümanaat etmek ve ihtikârın deff-ül ref'i esbabını ihzar ve ikmal ve ipka için gayret-i tamme-i fiiliye gösterilecektir.

Siyaset-i Maliye

Madde 15 — Siyaset-i Maliyede Cemiyetimizin mesleği siyaset-i hariciyemize merbut olup ona memleketimiz hudud-u tabiiyesi tayın; ol suretle bütçe ve ihtiyacatımız tahakkuk eylemeksizin ita-yı fikir-i âtiye-i garibe muallaktır.

Siyaset-i Dahiliye

Madde 16 — Bu talimat-ı esasîyede münderic mevad siyaset-i dahiliyemiz esasatını teşkil eylemektedir.

Siyaset-i Hariciye

Madde 17 — Umur-ı hariciye hususat-ı mühimmesinde Hükümet-i Osmaniyemizce her devletle hoş geçinmek kazîye-i mutena behasını cemiyetimiz esasülesas makasit ittihaz ederek makam-ı hilafet-i kübra-yı İslâmiye ve saltanat-ı azîme-i Osmaniyemize inba olacak hükümet veya hükümetlerle temin-i hüsn-i rabta ve münasebete hükümetimizi muvaffak edinceye değin bi-izn-illah-i tealâ çalışılacaktır.

İntihab-ı Mebusan

Madde 18 — Devlet-i ebedmüddet-i Osmaniyemizin mevki-i coğrafi ve vaziyet-i siyasiyesi harb-i mazaiki dolayısıyla henüz tayın ve tavzih eylemediğine binaen cemiyetimiz eşkal-i intihabattan birini tayın ve tevcihte zaman-ı müsait hulûlüne değin talik-i keyfiyete

mecbur kalmış ve ol sebepten dolayı programımızı kabul ve ahkâmını infaz eyliyecek bir hükümetin makam-ı iktidara geleceği zamana kadar hükümet-i hâzıra canibinden ilâm ve ilân olunacak şekil-ü intihabın kabulü tabii bulunmuştur.

Cemiyetimiz Teşkilâtı

Madde 19 — Merkez-i umumisi İstanbul'da olacak müesseseyn ve hey'et-i idareleri 7 kişiye ballıg olmak şartıyla her mahalde cemiyetler kanunu ahkâmına tevfikân şüabat teşkil kılınabilecektir.

Cemiyetimize duhul her mucib-i şer'i şerif ve kanun-ı münif reşit olmak esas olduğu gibi mevadd-ı sâlifede beyan kılındığı veçhile ah-lâk-ı halide sahibi bulunduğunu ve mutlaka bir gayesi olmayıp selâmet ve saadet-i evlad-i memleket emrinde içtihadat-ı programa muvafık olduğu hey'et-i idare ve faalenin tedkik ve tahkiki neticesi ekseriyetin tasdikine iktiran eylemek suretiyle mümkün olabileceği şayan-ı kayıttır.

Madde 20 — Merkez-i Umumi hey'et-i idaresi aza-yı tabiisi 5 müessis dahil dahil olduğu halde bir reis, bir reis-i sâni, bir kâtib-i mesul ve bir muavini, bir veznedar ve 6 aza olmak üzere 11 kişiden ibaret bulunacağı ve her mesele için karar hey'et-i idarenin ekseriyetiyle tevakkı kılınabilecektir.

Taşra ve Dersaadet şüabatına gelince: Efradın kesretine göre bir reis, bir kâtip, bir veznedar ve 4 aza olmak üzere 7 zata ve nihayet aded-i aza 8'e iblağ kılınmak şartıyla 11 kişiye kadar terfi edebilir.

Madde 21 — Her sene-i arabiye ibtidası merkezi bir kongre inikat edecek ve o kongreye bütün şüabattan sülûsan-ı ekseriyetle müntehap 2 ve efradı 100 kişiyi mütecaviz şüabattan 5'e kadar murahas gönderilebilecektir.

Madde 22 — Cemiyetimiz müessisi madde-i sabıkada beyan kılındığı veçhile hey'et-i idareye suret-i daimede dahil bulunup andan mütebaki aza her sene-i arabiye iptidasında merkez-i umumice icraatını tetkik ve hesabatını tasdik zımında davet ve içtima-i tabii olan kongre hey'et-i umumiyesince müceddeden intihab ve şüabat dahil hey'et-i umumiyelerinden istihsal eyliyecekleri karar-ı ekseriyetle intihap ve neticesini merkeze izbar edeceklerdir.

Madde 23 — Hey'et-i idare rey-i hafi ile intihap kılınır. Gaye ve vazifeleri program ahkâmını tamimde muvaffakiyetleridir.

Madde 24 — Cemiyetimizin maksad-ı hayrı mirsad-ı tehzib-i ah-lâk, teali-i irfan ve bunları temine kâfi fevaid-i maddiye ve maneviyenin neşr-i tamimi olup husul-ü maksad-ı feyziyei ehemmiyette hakkile irşadatta bulunacak ve bu maksadın husulü için merkez-i umumi rüesa veya mutemetleri şüabat ile temasta ve teftişatta bulunacak ve memleket muhtac-ül hizmetimizi felâketten tahlis ve refahı esbabının istikmaline bezl-i mesâi eyliyeceklerdir.

Madde 25 — Hey'et-i idarede rüesa ruznameyi tanzim ve müzakeratın hüsn-ü suretle cereyanını temin ve katip dahil müzakeratı zapt ve muta kararları defter-i mahsusuna kayıt eyler. Veznedara ge-

lince varıdat ve masarifatın tanzim ve teşçili ile meşgul olup her hafta nihayetinde o hafta için cetvel hesabı bittanzim hey'et-i idareye tevdi mecbur ve hey'et-i idare de bittetkik kabul eyler.

Madde 26 — Hey'et-i idarenin haftada akalen bir defa içtima eylemesi emr-ü mutlak olup ihtiyaç zuhurunda içtima için aza-yı kiramı davet rüesanın hukuku cümlesindedir.

Bu davete lâkayıt kalan azanın billâ özürü şer'i birbirini müteakip iki defa içtimaa adem-i icabetle cemiyetimizden istifa etmiş nazarıyla bakılacağı şayan-i kayıt ve izahtır ki bu mah ahkâmı tema miyle şubatta da cari ve derakap merkez-i umumi'ye bildirmeye mecbur olacaklardır.

Zirde vaziyülümza 5 zat Cemiyetin müessisi olup bu cemiyet baki ve mevcut oldukça müessislik hukuk ve şerefini müşar ve mümalleyhim daima muhafaza edeceklerdir. Vematetullahültevfik.

18 Teşrin-i sani 335

Bebek karyesi eşra-
fından müessis ve
veznedar ve aza
Mehmet Sait

Şurâ-yı Devlet aza-
yı Sabıkasından aza
ve müessis **Tahir**

Mülga Meclis-i Ke-
bir-i Maarif azasın-
dan reis-i sani ve
müessis **Rasih**

Emir-i Mekke-i Mü-
kerreme Abdülmüt-
talıp merhumun ha-
fidi İlä-yı Vatan
Cemiyeti reis-i evve-
li **Yahya Adnan**

Kazayı sabıkadan
aza **Halil Refik**

Ticaret ve Ziraat
Nezaret-i Mümey-
yız-i evvellerinden
aza **Sami**

İleri Gazetesi Hey'
et-i tahririyesinde
Cezair-i Bahriselit
mektubi muavin aza
Vamık Fasih

Sabık Cüdde kadı-yı
esbakı aza **İsmail**

Kâtib-i umumi-i
mesul ve müessis ve
aza şeyhülislam
merhum Hasan Hüs-
nü efendizade İbra-
him **Rüşti**

Ulemadan aza **Yu-
suf Ziya**

Şair Ziya Paşa Ha-
fidi aza **Ahmet Muh-
tar**

MÜHÜR

15 Teşrin-i sani 335

BELGE 2

Anadolulular Cemiyeti'ne İlişkin
Meclis-i Vükelâ Kararı*Meclis-i Vükelâ
Müzâkeratına Mahsus Zabıtnâme

Sıra Numerosu: 293
Zabıtnâme Tarihi:
26 Zilhicce 1340
20 Ağustos 1338

Tebliğ Olunduğu Devair: Dahiliye
Tebliğ Tarihi: 22 Ağustos 38

Hulâsa-i Meâli

Sivas eşrafından Halid Efendi ve rüfekası tarafından Anadolu Cemiyeti ünvanıyla teşkil-i isti'da edilmiş olan cemiyetin ünvanıyla nizamnâmesinde münderic bazı mevadın Kanun-ı Esasî ahkâmına muhalif ve umur-ı hükûmete müdahaleyi mutazammın olmasına binaen müracaat-ı vakıanın reddi hakkında sebk eden karar ve iş' ar üzerine âhiren cemiyet-i mezkûre müessisleri tarafından verilen aynı ünvan altında ve fakat nizamnâme-i esasisinde bazı ta'dilât ic-rası suretiyle cemiyet-i mezkurenin teşkiline müsaade itası tekrar isti'da olunduğuna ve bazı ifadata dair Dahiliye Nezareti vekâletin-den varid olan tezkere kıraat olundu.

Kararı

Esbabı evvelce izah edilmiş olduğu vechile aynı ünvan tahtında bir cemiyet teşkili muvafık görülmediğinin vekâlet-i müşarileyhaya cevaben tebliği tezekkür kılındı.

(Hey'et-i Vükelâ imzaları)

* Kaynak: BBA-Meclis-i Vükelâ Mazbataları, No: 224, 20 Ağustos 1338

تاریخ و نام کمیسیون

تاریخ و نام کمیسیون	تاریخ و نام کمیسیون	مجلس وکلا مذاکره مخصوص تنظیمه	مجلس وکلا	تاریخ و نام کمیسیون
۲۰۰۰	۲۰۰۰		۲۰۰۰	۲۰۰۰

خلاصه مطالب

سراسر آنقدر عالی است در فقهی طرفه اما طریقی جمعی خرابی تشکیلاتی است که اولاً جمعی
 خرابی فقهی نامیده شد. در بعضی موارد قانوناً سماحاً مخالف و امور حکومتی مداخله
 اولاً باید مراجعت و تقدیم روی قضیه چه این قرار است از زیر اثر جمعی مذکوره مؤسسه
 طرفه در وجه بیان شده چه خرابی آنقدر فقط فقهی ناماً اساسیست. بعضی تقدیماتی است که
 جمعی مذکوره تشکیلاتی است که اولاً جمعی مذکوره و در واقع فقهی و قانونی است

قراری

اسباب اولی اینها را باید اولاً جمعی مذکوره و در واقع فقهی و در جمعی تشکیلاتی مؤسسه کوردریکه مملکت است. اینها
 هر یک از اینها را ذکر نمودی

اسک
 مصفا
 لاری
 مجلس

XXXII
MİLLÎ TÜRK FIRKASI

KURULUŞ YILI: 9 Kânun-ı evvel 1335 (1919).

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: İstanbul, Mahmutpaşa İfham gazetesini¹ idarehanesi.

KURUCU VE YÖNETİCİLERİ: Ahmet Ferit (Tek) Bey (sabık Kütahya meb'usu), Şair (Hacı) Mehmet Emin (Yurdakul) Bey (Sabık Musul meb'usu), Ahmet Hikmet Bey (Hariciyeci ve yazar), Zühdü (İnhan) Bey (İktisat müderrisi), Akçoraoğlu Yusuf Bey (Siyasi Tarih muallimi), İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) Bey (Darülfünun müderrisi), Mehmet Emin (Erişirgil) Bey (Mualim).

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Kuruluş ve İdeoloji Sorunları

FIRKA, bir bakıma Milli Meşrutiyet Fırkası'nı ve Türkçülük akımını (Bk. C. I, s. 10-11), Mütareke'nin işgalci ve kozmopolit iklimi içinde sürdürmek amacındadır². 1919 seçiminden kısa

¹ İfham, 10 Kânun-ı evvel 1919.

² Osmanlı parlamentosunun 3. döneminde Musul meb'usu olan (Hacı) Mehmet Emin Bey, daha o zaman "millî şair"dir. 1918 (1334) yılında, ateşli milliyetçiliği Mebusan Meclisinde bir özellik taşımıştır. 1918 maarif (millî eğitim) bütçesinde romantiktir: "... Şairler, kendi milletlerine, ölmez ruhunu ancak altın sazlarında çaldıkları millî şarkılarla vermişler; Miçkiyeviç'ler, kendi mazlûm ve esir milletlerine, yine ölmez hürriyet ve istiklâl aşkını, uzattıkları altın kadehlerle sunmuşlardır... Bugünkü medeniyet, bütün örsleri üzerinde yalnız ve yalnız kılıç ve zincir doğuyor" (MMZC 1334, III devre, 59. İct., 4, s. 1009) — Kimi zaman da tarihsel gelişmeyi dile getirir: "... Türk milliyetperverliğine gelince: Efendiler, bir çok senelerin karanlık ve meş'um gecelerinden beri, Rum vatandaşlarımız, eski manastırların vâzilerinden, mekteplerin muallimlerinden millî ilhamları almışlar... Ermeni vatandaşlarımız, Hırımyanlarıyla, Nersesleriyle, Kamer Gaytabalarıyla millî ateşi yakmışlar, Hayik'in ev-

bir süre önce kurulmuştur. Ne var ki, bir kısım gazeteler ve çevrelerce "ölü doğmuş" ve yasal bakımdan kurulmuş olmadığı ileri sürülmüştür³.

Bununla beraber Fırka seçim öncesi çalışmalarına ve seçimlere katılmış ve adından sözettirmiştir. Milli Kongre'deki partilerle anlaşamamıştır⁴. Bağımsız bir listeye girdiği seçimlerde, adaylarından birisi —Dr. Abdülhak Adnan (Adivar) seçilebilmiştir⁵. Bu da henüz kurulmuş —fakat milliyetçi ideolojide— bir partinin, Mütareke İskanbul'unda meb'us çıkabilmesi, kozmopolit bir çoğulculuğa sahip olan "pây-ıtahtın" eğilimini saptamak bakımından anlamlı bir olaydır.

Fırka, İstanbul merkezi dışında, hiçbir şube açamamıştır. Yayın organı *İfham* gazetesidir.

2. Müdafaa-i Hukuk'la İlişki

Fırka Milli Kongre'ye Ahmet Hikmet ve Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Beyleri delege olarak göndermiştir. Anadolu hareketine karşı sert bir dil kullanılması kararına uymadığı için, öteki kuruluşlarla arası açılmıştır. Seçim sonuçlarını alkışladığı için de, Hürriyet ve İtilâf çevresince ağır şekilde eleştirilmiştir. Bu suçlamalar özellikle Mahir Sait Bey tarafından yapılmıştır.

lâtlarını Ararat dağlarına hülyalı nazarlarla baktırıyorlardı. Arap kardeşlerimiz, cahilliyet devirlerinde Kâbe duvarlarına asılan şir-lerindeki milli hissiyatı kuvvetlendirmişler. ... Arnavut kardeşlerimiz, Şemsettin Samileriyle, Mahmut Hayret'leriyle, Abdülleriyle, Naim Fraşeri'leriyle, milli cemiyetlerini kurmuşlar, Tomor dağlarına İskendernâme epopelerinin şarkısını söylettiriyorlardı. Buna karşı, elbette Türk, kayıtsız kalamazdı. Ve nitekim kalmadı. ... O da mâzinin karanlıkları içersinden, harabelerinden, âlimlerinin çıkardığı definelerde tarihini aradı, hayatını öğrendi... O da iman etti ki; milliyetin sunduğu kevser âb-ı hayattır. Bundan içen milletler, asırların kasırgaları, tâun ve vebaları karşısında daima kendilerini korurlar. Şu halde, Türk de hür ve mutlu yaşamak ve ölmez olmak istedi. O da Sillogos'ların, Hınçak'ların, El Müntediül-edebi'lerin, Başkim'lerin karşısında, kendine milli bir ocak yaptı ve ırkını yükseltmek istedi. Bununla beraber, efendiler, O san'at, bilim ve sosyal bir alandan dışarıya çıkmadı" (MMZC 1334 - 1918, D. III, Si 5, 24. içt., s. 241) — (11 Aralık 1918 birleşimi).

³ Mahir Sait Bey'e göre, bu fırka "resmen müteşekkil" değildir. Çünkü milliyet esası ve ismi ile ortaya atılmıştır. Durum Cemiyetler Kanunu'nun 4. maddesine aykırıdır (Alemdar, 24 Teşrin-1 sâni 1335, s. 5).

⁴ Fırka beyanname'sinde durumu açıklamıştır (İfham 1335, Sayı 130, s. 1 — İkdam 1335, Sayı 8155, s. 1).

⁵ Dr. Adnan Bey 235 oyla seçilmiştir.

Fırka, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Müdafaa-i Hukuk akımını ve direnme merkezinin Anadolu'da kurulmasını kesinlikle benimsemiştir⁶.

3. *Fırka'nın Sonu*

Mebusan'ın basılmasından ve feshedilmesinden sonra, Fırka İstanbul'da çalışamaz duruma gelmiştir. Zaten Müdafaa-i Hukuk ajanlarının etkisi altına girmiştir. Kurucu ve yöneticilerinden bir kısmı T.B.M.M.'ne katılmışlardır (örneğin Ahmet Ferit, Dr. Adnan, Hamdullah Suphi Beyler).

⁶ Sayın (ve rahmetli) Profesör Zühdü İnhan'la 24 Temmuz 1951 tarihli konuşmamız notlarına göre.

B. MİLLÎ TÜRK FIRKASI'NA İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Millî Türk Fırkasının Programı*

Madde 1 — Türk Devleti'nin selâmeti emperyalist temayülleri reddeder. Demokrat olmak iddiasında bulunan hükümetlerd milliyet esası dairesinde itilâf etmektedir.

Madde 2 — Wilson Prensiplerinin milliyetten kastedtiği manaya dayanarak vahdet ve tamamîyetimizi müdafaa eylemek lâzımdır.

Binaenaleyh Fırka milliyet prensibini muasır telâkkiye göre anlar ve emperyalist (istilâcı) efkârdan kat'iyen uzak olarak Osmanlı İmparatorluğunun Türk veya Türk lisan ve âdâtile melûf Müslümanların ekseriyetini haiz olan kısmında sakin ahâlinin kendi iradesile kendi mukadderatına hâkim olabilmesi için çalışır.

Madde 3 — Millî Türk Fırkası Türk tâbirinden ırk tefrik etmez. Türk lisan ve terbiye ve hissiyatle melûf olanların heyet-i mecmuasını kaseder.

Madde 4 — Türk milletinin anasır-ı asliyesinden biri de İslâmiyettir. Fırka Türkün birliğini ve hukukunu müdafaa ederken İslâmiyetin ve Türkiye'de sakin müslümanların hukunu da müdafaa eylediğine kanıdır.

Madde 5 — Milliyet prensibine nazaran milletler parçalanamaz. Fırka (Türkiye) denilen Türk veya Türk medeniyetini kabul eyemiş Müslüman ekseriyetle meskûn kıt'anın tamamîyet-i mülkiyesinin temin edilmesini kat'iyetle talep eder.

Madde 6 — Milliyet prensibi diğer milletlerin hukukunu tanımayı istilzam eylediği için Fırka Türk memleketinde kalacak olan gayr-ı Türk ekalliyetlerin siyasi ve medenî bilcümle hukukuna Türklerle mütesaviyen mazhar olmalarını umde-i esasiye olarak kabul eyedikten başka, gayr-ı müslimlerin Devlet vahdet ve istiklâlini ihlâl etmemek şartle milletçe inkişâflarına azami derecede müzaheret ve muavenette bulunmayı da vazife bilir.

Madde 7 — Milliyet prensibine nazaran milletler kendi irade ettikleri hâkimiyetten gayrisine tabiyete mecbur kılınamaz. Binaenaleyh Fırka Türk Devletinin istiklâl-i siyasisinin teminini ayrıca taleb eder. Bununla beraber milletin kendi kendini idare etmek hususundaki iradesini tamamen mahfuz kalmak şartıyla Türk Devletinin

* İfham (10 Kânun-ı evvel 1335).

asrın ihtiyacına tevfikân deruhte edeceği vezâif-i medeniyeyi başarabilmesi için medeniyet-i garbiyenin tekâmülât-ı ilmiye ve idariyesinden istifade etmeği de faydalı addeder.

Madde 8 — Millî Türk Fırkası Türk Devletinin şekli-i hükümetini Kanun-ı Esaside musarrâh olduğu veçhile meşruti bir padişahlık "monarşi" olarak muhafazaya taraftardır.

Madde 9 — Millî Türk Fırkası irade-i âmmenin lâykile tezahürünü temin edecek teşebbüsât ve tedabirde bulunmağı vazife addeder. Ve hukuk-ı intihâbiyenin tesri-i tekâmülüne taraftardır.

Madde 10 — Fırka bir taraftan beynelmilel sosyalizm fikirlerinin inkişafını ve istikbalde dünya iktisadiyatının alacağı şekli düşünecek, diğer cihetten Türk milletinin ahval-i içtimaiye ve ruhiyesini ve hal-i hazırdaki ihtiyacını nazara alarak Devlet kuvvetini ferdi sâ-y yanında bir âmil-i iktisadi olarak kabul eder. Binaenaleyh Türk hükümetinin ferdin hayat-ı iktisadiyesinde nâzım-ı icraat, mürebbi vazifelerini ifa eylemesini talep ve ona göre kavanin vazetmesini arzu eder. Bunun için büyük iktisadi ve umranî teşebbüslere millî veya beledi bir mahiyet verilmesi ve umumun istifadesine hâdim müessatın imkân mertebesinde Devletin elinde bulunması ve bilûmum sâ-y erbabını memnun edecek içtimai müesseselerin ihdas edilmesi lâzımdır.

Madde 11 — Fırka mevcut buhran-ı iktisadinin bu esas dairesinde halli çârelerini aramak lüzumuna kanidir. Binaenaleyh işsiz kalan efrad, bilhassa harb-ı zailin tesirile vasıta-ı maişet bulamıyan vatandaşlara çalışacak zemin göstermeyi Devletin vazifesi cümlesinden addeder ve açıkta kalacak askerî ve mülkî memurların memleketin imarı muktazi mahallerinde yerleştirilerek ziraat ve ticaret edebilmelerinin teminile beraber yerli halkın gerek talimi ve gerek ziraat ve sanat vesaitile tenviri için bunlardan istifade edilmesine ve yetim bîkeslerin bilâhare maişetlerini kazanacak vasıtaya mazhar kılınmaları için lâzım gelen tedabirin ittihazına ait kavanin ve nizamât vaz'ını hükümetten talebeder.

Madde 12 — Türkiye'nin hayat-ı müstakbelesi nokta-ı nazarından istiklâl-i malî ve iktisadiye nailiyet-i elzemdîr. Binaenaleyh Millî Türk Fırkası Türkiye'nin ticaret-ı dahiliye, hariciye ve umur-ı iktisadiyesinde tamamen istiklâlîc sahip olarak bu hususta câri olan hukuk-ı medenyeden istifade edilmesini talebeder.

Madde 13 — Millî Türk Fırkası, Türkiye'nin, hudutları dahilinde sakin ahaliye nisbeten hissesine düşecek borçlarını alacaklılarıyla bilittilâf namuskârane ödemeği taahhüt taraftardır.

Madde 14 — Millî Türk Fırkası Türkiye'nin Cemiyet-i Akvama en yakın bir zamanda diğer akvamla hukukça müsavi olarak girmesi için teşebbüsât-ı lâzımede bulunulmasını talep eylyecektir.

XXXIII TÜRK – FRANSTZ MUHİPLERİ CEMİYETİ

KURULUŞ YILI: 15 *Kânun-ı evvel* 1335 (1919).

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: *İstanbul, Galata, Adalet Han, Kat 2, 12-13-14 numaralı daireler.*

KURUCU VE YÖNETİCİLERİ: *Mahami Ahmet Vefik Bey (Müdü), Süleyman Nazif Bey (Kâtib-i Umumi), Reşat Fuat Bey, Celâleddin Arif Bey¹*

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Sorunun "Evveliyatı"

TÜRK-Fransız ortak dernekçiliğinin pek eski bir geçmişi yoktur. Bununla beraber, başarıya ulaşamamış bir kaç girişimden sözedilebilir.

İlk girişim Mart 1330 (1914) tarihlidir. Cemal Paşa'nın "Türk-Fransız Cemiyeti" olarak adlandırdığı bu kuruluşta kendisinin ve Mabeyn-i Hümayun Başkâtibi Halit Ziya (Uşaklıgil) Beyin öncülükleri olmuştur². Cemiyet'in kuruluş ve çalışmalarına ilişkin bilgiler çok yetersizdir. Bununla beraber, Mütareke döneminde Cemiyet yeniden harekete geçirilmek istenmiştir ve Paris'teki Fransız azalar da seçilmiştir³.

¹ Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk*, Vesika 219.

² Tanin'e göre (22 Mart 1914) "Türkiye Fransız Cemiyeti"nin kurucusu Cemal Paşa'dır. Reis Halit Ziya (Uşaklıgil) Bey'dir. Amacı, iki ülke arasındaki dostluğu arttırmaktır. İkinci reis Düyun-u Umumiye Meclis-i İdare reisi Mösyö dola Bollinger'dir. Fransız "muamelâtı" Kâtib-i Umumi'si Düyun-u Umumiye Mektupçusu Vahit Bey'dir. Veznedarı da "Bank-ı Osmanî"de Esham ve Senedat Kalemî müdürü Mösyö Büssi'dir. Cemal Paşa, *Hatıralar*'ında durumu anlatır: "... Nihayet "Fransa-Türkiye Dostluk Cemiyeti" adıyla İstanbul ve Paris'te karşılıklı umumi merkezleri bulunan bir cemiyetin teşkiline dahi teşebbüs ederek bu teşebbüste muvaffak oldum. Bu cemiyet İstanbul'da benim ve Paris'te eski Hariciye Nâzırı Mösyö Cruppl'nin reisiği altında bulunacaktı" (s. 114 - 115).

³ *Alemdar*'ın (4 Temmuz 1335) verdiği habere göre Cemiyet "Türkiye - Fransa Muahadenet (dostluk) Cemiyeti" adını taşımakta ve

Mütareke döneminde "Türk - Fransız Muhipleri Cemiyeti" daha sonra da "millî ve vefakâr dost" "Pierre Loti Cemiyeti" (1920) kurulmuşlardır.

2. Türk - Fransız Muhipleri Cemiyeti

Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı göre istek, savaş koşullarının etkisi altında Fransızlardan gelmiştir⁴.

Cemiyetin amacı, nizamnamesine göre (bk. s. 538, belge 1) "an'anevi" (geleneksel) bir dostluğun canlandırılması ve sürdürülmesi olacaktır. Bir çeşit fikir kulübü tasarlanmış, "pây-ı taht" dışında örgütlenmesi de öngörülmüştür.

Cemiyet'in kuruluş yılında yasal işlemlerini tamamlamadığı resmi kayıtlardan anlaşılmaktadır⁵.

Bir yıl sonra, Cemiyet'in kuruluş izni alındığı ve üye kaydına başlandığı ilân edilmişse de⁶, kuruluş kâğıt üzerinde kalmıştır.

"Harpten evvel Türkiye'deki Alman entrikasının önünü almak maksadıyla Paris'te ve Dersaadet'te" kurulmuştur. İstanbul Kâtib-i Umumi'si Düyun-u Umumiye Mektupçusu Vahit Bey'dir. Paris'teki yönetim kurulu'na gelince, Reis Mösyö Krepi (Meb'us ve sabık Hariciye Nâzırı); 1. Reis yardımcısı Georges Leygues (Bahriye Nâzırı); 2. Reis yardımcısı Mösyö Lantiac (Senato 2. Başkanı); Üyeler: Dr. Deleris, Pierre Loti, Claude Farrère (Fransız Akademisi üyeleri). Paris Kâtib-i Umumi'si Dr. Lûtfî Bey'dir. Veznedar: Mösyö Ferrier (Banka direktörlerinden); Kâtipler: Mösyö Vernado ve Deschamps (isimler Osmanlıca yazıldığı için bazılarını okunduğu gibi yazabildik).

⁴ Mustafa Kemal Paşa'ya göre "Fransız Muhipler Cemiyeti" Fransızların Celâlettin Arif Bey'den böyle bir cemiyetin kurulmasını istemeleriyle kurulma yoluna gidilmiştir. Celâlettin Arif Bey'in yanıtı olumlu olmuşsa da, "mesele muallâkta kalmıştır" (Nutuk, Vesika 219) (1927 baskısı). Gottard Jaeschke: *İstiklâl Savaşı Kronolojisi*, s. 82 (31 Aralık).

⁵ EGM arşivindeki kayıtlara göre Cemiyet "tesçilsiz" olduğu için faaliyete geçememiştir.

⁶ Alemdar'daki (10 Şubat 1336, s. 2) ilân:

"Türk Fransız Muhipleri Cemiyeti - Merkez-i İdaresi Galata'da Adalet hanında 2 katta 12, 13, 14 numaralı daire olup Türk - Fransız iki kadim dost milletlerarasında an'anevi meveddet ve muhalesetli temdit ve ihya maksadıyla ve Türk - Fransız Muhipleri namıyla teşkil kılınan Cemiyet'in ilm-i haberi istihsal ve aza kaydına mübaşeret edilmiştir."

B. TÜRK ve FRANSIZ MUHIPLERİ CEMIYETİ'NE İLİŞKİN BELGE

BELGE 1

Türk - Fransız Muhipler Cemiyeti'nin Nizamnamesi

Madde 1 — Türk ve Fransız, iki kadim dost milletler arasında an'anevi müveddet ve muhaleseti tecdit ve ihya ve sıkı bir temas muhafazasıyla her iki milleti yakından yekdiğerine tanıtmak maksadıyla Türk ve Fransız Muhipleri namıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.

Madde 2 — Merkez-i idaresi payitaht-ı saltanat-ı seniye olup gerek dahil-i şehirde ve gerek taşralarda meskur nâm ve unvanla şubeler küşad edecek olan cemiyetin elyevm merkezi ikametli (Galata'da Adalet Hanında ikinci katta 12, 13, 14 numaralı odalardır).

Madde 3 — Türk - Fransız Muhipleri Cemiyeti'nin siyasiyat ile asla alâkası ve fırak-ı muhtelif-i siyasiye ile hiç bir tealluk ve münasebeti yoktur.

Madde 4 — Cemiyete duhul ve huruç serbesttir. Fakat kayd-ı kabul olunacak azanın bir fırka-i siyasiye ile alâkadar bulunmaması meşruttur.

Madde 5 — Cemiyete dahil olacak zevatın 20 yaşını ikmal etmiş erbab-ı tefekkürden olması meşruttur.

Madde 6 — Cemiyete duhul talebinde bulunanların evsaf-ı matlubeyi haiz oldukları 3 aza canibinden tekeffül ve tasdik edildikten sonra hey'et-i idarece ittifak veya ekseriyeti ârá ile red ve kabulüne karar ita olunur.

Madde 7 — Dahil olan zevat hin-i duhulünde yalnız bir defaya mahsus olmak üzere 5 lira tediye ve itasıyla mükelleftir.

Madde 8 — Dahil olacak azanın her vakit Cemiyetten istifa etmek hakkı mahfuzdur. Şu kadar ki müstafî azanın tekrar kabulü caiz değildir.

Madde 9 — Cemiyete dahil olan azanın fırka-i siyasiyeden birine intisap edebilmesi evvelemlerde Cemiyetten istifa etmesine mütevakıftır.

Madde 10 — Kablel istifa bir fırka-i siyasiyeye intisap ettiği hey'et-i idare nazarında sabit olan azanın Cemiyetten alâkası kat ve keyfiyet ilân olunur.

Madde 11 — Gerek İstanbul'da ve gerek taşrada şube küşadı hey'et-i merkeziyenin tensip ve mufakatına vabestedir.

Madde 12 — Hey'et-i idare müdür ve kâtib-i umumi ile beraber 7 azadan ibarettir. Müdürün mazeretinde Kâtib-i Umumi ve Kâtib-i Umuminin mazeretinde Müdür yekdiğerlerine vekalet eder.

Madde 13 — Hey'et-i idare müessislerinden Müdür mahami Ahmet Vefik Bey ile Kâtib-i Umumi mahami Lâtif Beylerden biri hazır bulunmadıkça teşekkül edemez.

Madde 14 — Onüçüncü madde muharrer Müdür ve Kâtib-i Umuminin müddetleri bir defaya mahsus olmak üzere 5 seneden ibarettir.

Madde 15 — Senede bir defa hey'et-i umumiye akd-i içtima eder. İşbu içtima-i umumide vilâyattaki şubat dahi birer aza intihap ve İstanbul'daki merkez-i umumi'ye göndermek suretiyle müzakerata iştirak edebilirler. Müzakerat alenidir. Aza-yı umumiyenin nisfından bir fazlası isbat-ı vücut eylediği takdirde içtima-ı umumi in'kad edilmiş addolunarak müzakerata mübaşeret olunur ve itihaz olunacak mukarreratın makbul ve mamulünbih olması için ittifak veya ekseriyet-i ârânın husulü kâfidir. Haftada bir defa âdiyen içtima mecburl olup 7 azadan ibarettir. İşbu azanın esamisi berveçli âtidir.

Madde 16 — İşbu hey'et-i idare 3 sene için intihap edilir. İntihabat hafiyen ve fakat tayin-i esami ile icra olunur. En ziyade rey-alan aza-yı müessise sırasıyle biri cemiyetin Müdüriyetini ve diğeri Kâtib-i Umumiliğini ifa eder.

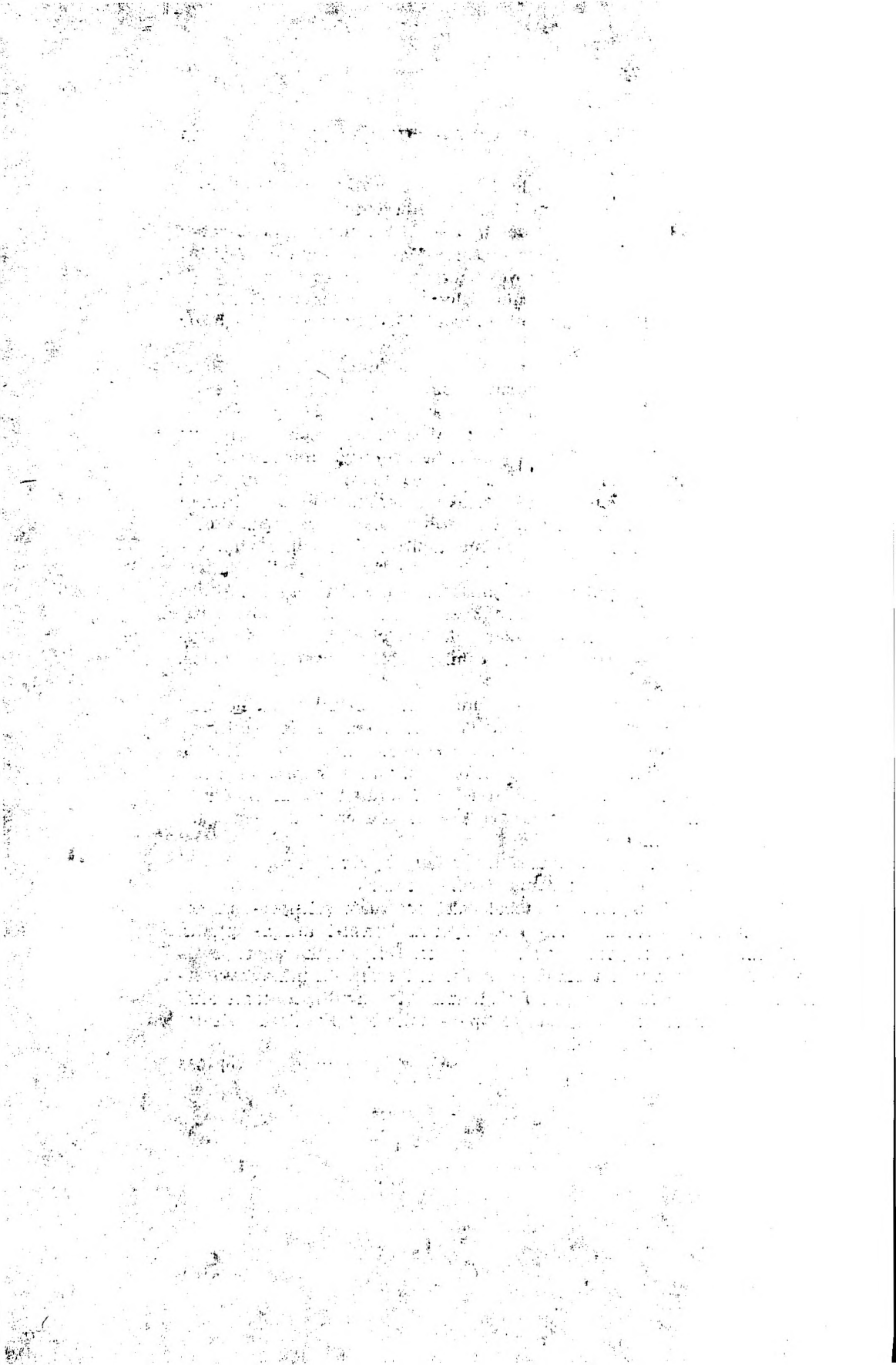
Madde 17 — Müdür ve Kâtib-i Umuminin birinin huzuru ile hey'et-i idare tarafından karar verilmedikçe bir muamele icra edilemez.

Madde 18 — Hey'et-i idare-i merkeziyenin her nevi muhaberat ve muamelatı müdürün gaybubetinde Kâtib-i Umuminin imza ve cemiyetin mühür-ü resmi ile cereyan eder. Mühür-ü resmi müdürün nezdinde mahfuz olup mühürsüz evrak ve muharrerat katiiyen makbul ve muteber olmaz.

Madde 19 — Cemiyetin idaresince münasip görülecek zevat Cemiyetin riyaset-i evveli ve sânisini intihap edilir.

Madde 20 — Cemiyetin vuku bulacak teberruatı şahsiyet-i maneviyesi namına kabul muamele-i resmiyesini temsil-i tamme iptadır.

Madde 21 — Cemiyetin maksat ve gayesi fikr-i muhaveneti tevsik ve tevsil etmekten ibaret olmasına nazaran mesaisinin mufavvakiyetle tetevvüç edebilmesi ve efkâr-ı umumiyeyle tenvir için konferanslar müsamereler ve seyahatlar tertip ve muhtelif lisanlarda risaleler ve gazeteler neşreder.

1920

- XXXIV. *Makedonyalılar Cemiyeti*
XXXV. *Piyer Loti Cemiyeti*
XXXVI. *Hukuk-ı Osmani Nigehban Cemiyeti*
XXXVII. *Müsalemet İttifakı*
XXXVIII. *Amele Fırkası*
XXXIX. *Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti*
XL. *Türkiye Zürra Fırkası*

XXXIV MAKEDONYALILAR CEMİYETİ

KURULUŞ YILI: 10 Kânun-ı sâni 1336 (1920)¹.
KURULUŞ YILI VE MERKEZİ: İstanbul, Katırcıoğlu Han, No: 42.
KURUCU VE YÖNETİCİLERİ: Tahsin Bey, Süleyman Kâni Bey², Celâl Derviş Bey, Kavalalı İbrahim Paşazade Hüseyin Bey, Nâzım Bey, Kohen Efendi, Nafiz Bey.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

C EMİYET, Balkan ve Birinci Dünya Savaşları sonunda, göçe zorunlu tutulan Makedonyalıların memleketlerine geri dönmeleri, mal ve mülklerinin savunulması amacıyla kurulmuştur (Bk. s. 545, Belge 1). Makedonya doğumlu ve bu bölgede oturanlar, Cemiyet'in doğal üyeleri sayılmıştır.

Makedonyalılar Cemiyeti, 1919 seçimlerinden sonra, Meclis-i Mebusan'ın toplandığı ve İstanbul'da hürriyetçi bir havanın estiği sırada kurulmuştur. Varlık gösterememiş, örgütlenememiştir.

Bu dönemde dikkati çeken çalışmalar, Cemiyet'in, Kâtib-i Umumi Süleyman Kâni imzalı bildiriyle Trakya'daki "mezalimi" protesto etmiş olmasıdır⁴.

Cemiyet'in Gelişmeleri ve Sonu

Mütareke döneminde terkedilmiş bir durumda olan Cemiyet'in bazı kurucuları, Lozan Andlaşmasının imzalanması üzerine harekete geçmişlerdir.

¹ Nizamname-i Dahilî altındaki tarihtir.

² Kuruluştaki adresi saptanamamıştır. Bu sonraki adresidir (İkdam, 15 Kânun-ı sâni 1920).

³ Süleyman Kâni Kepenek (1881 - 1955), Sivas ve İstanbul eski valilerindedir. Hayatı ve çalışmaları için bk. Meşhur Vâlller (İçişleri Bakanlığı yayını, s. 601 - 615).

⁴ AFE, Europe 1918 - 1929, Turquie Vol, 54, Makedonyalıların Protestosu (23 Ekim 1922).

1923 Ağustosunda, "Şarki Makedonya Mübadele Cemiyeti" kurulmuştur. Kurucular, Serez ve Drama sancaklarının İstanbul'da bulunan "muhacirlerini" temsil etmektedirler. Amaçları "mübadele meselesini" izlemektir⁵.

Cemiyet basında kendisinden sık sık söz ettirmektedir. Kurucuları hayli hareketlidirler⁶.

Bir süre sonra Cemiyet "Mübadele Cemiyeti" adlı kuruluşla birleşme kararı almıştır ve yeni bir nizamname yapılmıştır⁷. İlk kongrede yeni yönetim kurulu oluşturulmuştur⁸. Üyeler arasında 1919 kurucularından iki kişi vardır (*Celâl Derviş ve Kavalalı Hüseyin Beyler*).

Cemiyet yeni gelişmeler içinde varlığını yitirmiştir.

⁵ *İkdam*, 2 Ağustos 1923.

⁶ Cemiyetin ne gibi işlerle meşgul olacağı hakkında açıklama ve yöneticilerin yüksek makamlar katındaki girişimleri (*İkdam*, 7 ve 8 Ağustos 1923).

⁷ Nizamname 19 Eylül 1339 (1923) tarihinde resmî makamlara sunulmuştur (*İkdam*, 1 Ekim 1923).

⁸ Üyeler: Selânikli Müftüzade İhsan, Hüsnü, Celâl Derviş, Kavalalı Hüseyin, Dramalı Salih, Yusuf Ziya, Serezli Esat, Servet, Hulûsi, Yanyalı Mahmut Ağâh, Sezai, Yenişehirli Necip.

B. MAKEDONYALILAR CEMİYETİ'NE İLİŞKİN BELGE

BELGE 1

Makedonyalılar Cemiyeti Nizamname-i Dahilisidir*

Madde 1 — Makedonyalıların hukuk-ı siyasiye ve içtimaiye ve iktisadiyesini muhafaza eylemek ve Balkan ve Umumi Harpleri müteakip hicrete mecbur olan Makedonyalıları müreffehen memleketlerine iade ve bunların oradaki emlak ve emvalinin tasarrufatını temin etmek maksadile teşkil edilmiş olan Makedonyalılar Cemiyeti'nde gerek Makedonya'da mütevellit ve mukim ve gerek Makedonya'da haiz-i menafi olan ahali aza-yı tabiyeden madut olup bunlar cemiyetin hey'et-i umumiyesine dahil olurlar.

Madde 2 — Cemiyetin aza-yı faalesi birinci maddede gösterilen ahalden umur-ı cemiyetle iştigal etmek üzere müessislerce kayıt ve intihap olunanlardır. İşbu aza-yı faale-i mukayyedenin hey'et-i mecmuası cemiyetin hey'et-i umumiyesini teşkil eder. Mukadderat-ı cemiyetli tanzim eden işbu hey'et-i umumiyedir.

Madde 3 — Umur ve muamelât-ı cemiyetin tedviri hey'et-i idareye muhavveldir. Hey'et-i idare 11 azadan mürekkeptir.

Madde 4 — Hey'et-i idareyi teşkil eden 11 azayı birinci sene için müessisler intihap eyler. Birinci senenin hitamından sonra her sene hey'et-i umumiye bılıçtına yeniden bir hey'et-i idare intihap eder.

Madde 5 — Hey'et-i idare üç şubeye inkisam eder. 1 — İçtimaiyat, 2 — İktisadiyat, 3 — Neşriyat. Her şube hey'et-i idare meyanından tefrik edilen azadan tereküp eder.

Madde 6 — Cemiyetin Kâtib-i Umumilik vazifesi içtimaiyat şubesi azası meyanından tefrik edilen zat tarafından ifa olunur. Kâtib-i Umumi cemiyeti temsil eder. Kâtib-i Umumi cemiyetin diğer şubelerinin müzakeratında dahil sahib-i rey olarak hazır bulunur.

Madde 7 — Cemiyetin teşkilâtına dair kâffe-i umur ve muamelat-ı içtimaiyat şubesinde; muamelat-ı maliye ve hesabiyesi iktisadiyat şubesinde; makasid-ı cemiyet hakkındaki her türlü propaganda ve hususat-ı müteferriha neşriyat şubesinde ifa olunur.

Madde 8 — Şubeler kendilerine alt mesalide müstakilen ittihaz-ı

* Kaynak: EGM Arşivi.

karar eyler. Şubeler arasında ihtilâf zuhurunda hey'et-i idarece hall-i mesele edlir.

Madde 9 — Gerek hey'et-i idare ve gerek şubeler içtimatına içtimâi idare etmek üzere rey-i hafi ile o içtimaa mahsus olmak üzere bir reis intihap olunur.

Madde 10 — Cemiyet maksadına vusulu teminen bütümle memalik-i mütemeddinede şubeler ve merakız küşat eder.

(Cemiyetin varidat ve masarifatı)

Madde 11 — Cemiyetin varidatı aza tarafından verilecek mâhiyeler ile teberruat ve ianat ve konser vesaire hasılatından ibarettir.

Madde 12 — Şubelerce verilecek kararlara tevfiikan sarfiyat, iktisadiyat şubesinde icra kılınacaktır.

Madde 13 — Cemiyetin bütçe ve bilânçosu hey'et-i idare tarafından tanzim ve her sene hey'et-i umümiyeye arz olunur.

10 Kânun-ı sani 336

XXXV
PİYER LOTİ CEMİYETİ

KURULUŞ YILI: 10 Kânun-ı sâni 1336 (1920)¹.

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: *İstanbul, Matbuat Cemiyeti*².

KURUCU VE YÖNETİCİLERİ (MÜTEŞEBBİS HEYET)³: *Veliâhd Abdülmecit Efendi (Fahri Reis)*⁴, *Abdülhak Hamit (Tarhan) Bey (Reis) Ahmet İhsan (Tokgöz) Bey (Servet-i Fünun mecmuası ve matbaası sahibi)*⁵, *Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey (Türk Ocağı umumi reisi, yazar), Ebüzziyazade Velid Bey (Tasvir-i Efkâr gazetesi sahibi), Kâzım Şinasi (Dersan) Bey (Akşam gazetesi sahibi), Süleyman Nazif Bey (eski valilerden yazar), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey (yazar), Yahya Kemal (Beyatlı) Bey (şair, yazar), Arif Bey, Bedri Nedim Bey ve Mösyö Kiçner*⁶.

¹ *Tasvir-i Efkâr*, 11 Kânun-ı sâni 1336 (1920), s. 4 — Yine bk. s. 553, Belge 1.

² Cemiyet'in merkezi saptanamadı. Matbuat Cemiyet'inde yapılan toplantılarda kurulmuş olduğunu düşünerek bu adres verilmiştir. Bu merkez Servet-i Fünun idarehanesi de olabilir. — Bir toplantı çağrısı için bk. *Tasvir-i Efkâr*, 15 Kânun-ı sâni 1920, s. 1.

³ *Tasvir-i Efkâr*, 11 Kânun-ı sâni 1336 — Ayrıca şu eserlere de bk. Tarık Mümtaz Göztepe, *Vahideddin Mütareke Gayyasında*, s. 238 - 420. Orhan Koloğlu, *La Campagne de Pierre Loti En Faveur de la Turquie Pendant la Guerre d'Independance* (Bağımsızlık Savaşı Döneminde Pierre Loti'nin Türkiye Lehindeki Kampanyası). Bu inceleme 1981 yılında Atatürk'ün 100. doğum yıldönümü dolayısıyla yayınlanan şu ortak eserdir: *La Turquie et la France à l'Epoque d'Atatürk*, (s. 57 - 73). Sayın Koloğlu'nun incelemesinde 81 Türk aydını tarafından Pierre Loti'ye gönderilmiş olan mektup da vardır. Bu listede, daha geç bir tarihte kurulan Cemiyet'in üyeleri de bulunmaktadır. Bugün için Cemiyet'in yönetici kadrosunu oluşturan isimleri tam olarak saptama olanağı pek azdır.

⁴ *İkdam*'ın bir haberine göre Vahdettin de reisiği kabul etmiştir (15 Kânun-ı sâni 1920 — *Tasvir-i Efkâr*, 15 Kânun-ı sâni 1920, s. 1.

⁵ Reis'in bulunmadığı toplantıları yönetmektedir. İkinci reis dururumundadır.

⁶ Fas Sipahî Alayı bölük emînlerinden Mösyö Kiçner (Osmanlıca yazılışdır) Cemiyet'e yazdığı bir mektupta, Fransız olmakla beraber "Türklerin teşkil eyledikleri bu cemiyete" katılmak istediğini

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

CEMİYET, ünlü yazar ve romancı *Piyer Loti* (Pierre Loti)'nin' Cadını taşımakta, Türk-Fransız diyalogu içinde yerini almıştır ve tam anlamıyla bir mütareke dönemi kuruluşudur. Bu niteliği ile, galip ve işgalci devletlerin Osmanlı devletini yoketmeyi kararlaştırdıkları günlerde Türklerin içlerini —sert suçlamalarla— dökmelerini sağlamıştır. Sonra da, sade görünüşlü bir edebiyat ve dostluk derneği olarak kalmamış, kendisini saran koşullar içinde siyasallaşmış ve bir baskı grubu durumuna gelmiştir.

Piyer Loti adı, kurtuluş ve kurtarıcı arayan değişik siyasal cephelelerdeki Türk aydınlarının adeta oybirliği ile sarıldıkları —belki de tek— ortak güvence olmuştur. Çünkü ünlü Fransız yazarı, İstanbul kadar Ankara'nın da sevgi ve saygısını kazanmıştır.

Piyer Loti'ye bağlılık 93 savaşıyla yaşattır, çünkü İstanbul'a o zaman gelmiş ve ülkeyi tanımıştır⁷. Uzun bir süre sonra 1913 yılında yeniden geldiği zaman büyük törenlerle karşılanmış, padişah tarafından kabul edilmiştir⁸. "Azade Muharriri" Türk kamuoyuna övgü dolu yazılarla tanıtılmıştır⁹. 1919 yılında İstanbul Darülfunun Edebiyat Fakültesi "Müderresler Meclisi"nce oybirliği ile *Piyer Loti*'ye fahri (onursal) müderrislik verilmiş ve

bildirmiş ve "hisse-i iştirak" (katılma payı) olarak elli kuruş göndermiştir (*Tasvir-i Efkâr*, 15 Kânun-ı sâni 1920, s. 1). Kuruluşun bu aşamasında bu kişinin de "müteşebbis heyet"ten sayılması mümkündür.

⁷ Asıl ismi **Julien Viaud** (Jülyen Viyo) olan **Pierre Loti** (1950 - 1923) Fransızlar tarafından pek özgün sayılmayan bir romancıdır. Aynı zamanda ısrarlı ve sert bir polemikçi ve fikir savaşı olan Loti hayli "muhafazkâr"dır ve bir "Şark tutkunu" ya da "âşıkı"dır. Şark'ta ve özellikle İslâm dininde ve yaşam biçiminde doyurucu bir huzur bulduğu açıktır. Türk yazarları onun bu yönünü çok iyi anlamışlardır. Çok verimli olan yazarın Türkleri ve Türkiye'yi ilgilendiren eserleri şunlardır: *Aziyade* (1879), *Les Désenchantés* (1906), *La Turquie Agonisante* (1913), *La Mort de Notre Chère France en Orient* (1920). Loti'nin büyük bölümü Türklerin savunmasını konu edinen ve kendi hükümetlerini suçlayan bir çok makalesi de vardır. — Bu konuda **Hamdullah Suphi Bey**'in bir değerlendirmesi için bk. *Dağ Yolu*, 2. Kitap, s. 36.

⁸ Süleyman Nazif, *Hitabe*, s. 5.

⁹ Örneğin bu seyahatin resimleri için bk. *Resimli Kitap C. 8, Sayı 48*, s. 897 - 900.

¹⁰ Bir örnek olarak bk. *Salname-i Servet-i Fünun*, 2. sene, 1326 (1910) sene-i rumlyesi, s. 186 - 188.

kendisine telgrafla bildirilmiştir¹¹. Bu arada bazı hayal kırıklıkları da olmamış değildir¹².

1. *Kuruluş ve Çalışma Sorunları: "Ezmek Yenmek Değildir"*

Cemiyet'in kurulmasından önce ilginç bir olayı anımsamak gerekir. O da 81 Türk aydınının Loti'ye gönderdikleri içten bir mektuptur¹³. (Bk. s. 555, Belge 2).

Cemiyet 1921 yılı başında (10 Ocak günü) Matbuat Cemiyeti'nde, Ahmet İhsan (Tokgöz) Bey'in başkanlığında yapılan bir toplantı sonucu kurulmuştur. Kuruluşu Hamdullah Suphi Bey alkışlar arasında ilân etmiştir¹⁴. Sonraki bir toplantıda Pierre Loti'nin eserlerinin Türkçeye çevrilmesi kararlaştırılmıştır.

Cemiyet'in amacı, herşeyden evvel, bu isim altında birleşmiş Türk aydınlarının beraberliğini canlı ve sürekli tutmaktır.

Cemiyet'in en önemli "faaliyeti" kuruluşundan kısa bir süre sonra İstanbul Darülfünun'u konferans salonunda düzenlediği Piyer Loti günüdür (23 Ocak 1920). Çok hareketli ve heyecanlı bir hava içinde geçen "ihtifal" programında, yerli yabancı davetlileri¹⁵ en çok etkileyen "Batarya ile Ateş" yazarı Süleyman

¹¹ Alemdar, 11 Nisan 1335 (1919).

¹² Halit Ziya Uşaklıgil, aynı zamanda Baş Mabeyincidir ve Saray'a kabul edilen Pierre Loti hakkında şu izlenimleri edinmiştir. "... O gün sarayda görünce bu korku tahakkuk etti. Onu boyunun kısıklığını saklamak için yüksek ökçelerle, benzinin uçukluğunu örtmek için bir kadın gibi boyalarla görünce bu garip ve gülünç kıyafet bende eserlerinden alınan meftunâne hazzın üzerine bir sis perdesi olmasın diye hemen kaçtım" (Kırk Yıl, C. III, s. 76).

¹³ Mektubun aslı (ve Türkçesi) için bk. Tasvir-i Efkâr (29 Haziran 1919) — Fransızca metni için Pierre Loti'nin şu kitabındadır: *La Mort de Notre Chère France en Orient*, s. 87 - 89 — Orhan Koloğlu imzacıların adlarını mesleklerine göre ayırarak vermektedir (A. g.e., s. 70 - 73).

¹⁴ Kuruluş toplantısı için bk. Tasvir-i Efkâr, 11 Kânun-ı sâni 1920. s. 4 — Daha geç bir tarihte Hamdullah Suphi Bey, bu toplantıda Refi Cevat (Ulunay) Beyle arasında çıkan bir olayı hatırlatacaktır, A.g.e., s. 36 - 37 — Gottard Jäeschke, *İstiklâl Savaşı Kronolojisi*, s. 84 (10 Ocak).

¹⁵ *Tasvir-i Efkâr* muhabirine göre "konferansta kimler vardı?" "Ortadaki maroken kanapede Veliâhd hazretleri, sol taraflarındaki koltukta şehzade-i civanbaht Şerafettin Efendi, arka sırada: Damad-ı hazreti şehriyari Zülkadir Paşa, Ayan azasından Damat Halit Paşa, Çürüksulu Mahmut ve Ahmet Paşa'lar, Ayan'dan Ziya

Nazif Bey'in, konuşması olmuştur. Hiç kimsenin türünü "tayin edemeyeceği", dinleyicileri büyüleyen bir sesle konuşan Süleyman Nazif Bey, sanki "bütün dünyanın karşısına dikilmiştir"¹⁶. Velihaht Abdülmecit Efendi ağlamıştır. O gün "Piyer Loti günü" ilân edilmiştir¹⁷. Konferansta kabarık bir yardım parası toplanmıştır. Gazeteler Fransız romancının övgüleriyle doludur¹⁸.

Duygusal tepkiler hızla siyasallaşmış, yabancı temsilciler oturdukları yerde olanları yadırgamışlardır. Ali Rıza Paşa kabinesinin durumu daha da nazikleşmiştir.

Ankara İle İlişki

Ankara ile diyalog, doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa aracılığı ile kurulmuştur. Paşa anma gününe telgrafla davet edilmiş ve çok olumlu bir yanıt vermiştir. Loti'ye gösterilen ilgiyi bir "kadirşinaslık" görevi saymıştır¹⁹. Loti de Bekir Sami

Paşa, sabık murahhas-ı askeri Pertev Paşa, Seryaver-i hazret-i padişahi Miralay Naci Bey, Stockholm sefir-i sâbıkı Cevat Bey, Hicaz vali-i esbakı Ahmet Nedim Bey, Mebusan'dan Hacı (İsim atanmış), Hamdullah Suphi ve Muvaffak Beyler, Reşat Fuat Bey, Duyun-ı Umumiye Mektupçusu Hamid Bey, Udeba-yı Osmanîye'den Ali Ekrem Bey, Fransız Sefareti Baş Tercümanı, bir kaç Fransız zabiti ve ezcümle Kolonel Mougın (Mujen), matbuat-ı Osmanîye erkân ve mütehayyızanı, Halide Edip Hanım, Amerikan muharrirlerinden Miss Cecil (Sesil) Poryan (24 Kânun-ı sâni 1920, s. 1 - 2).

¹⁶ Tarık Mümtaz Göztepe, A.g.e., s. 239 — Orhan Koloğlu, A.g.e., s. 67 (Bu incelemede Cemiyet'ten söz edilmemektedir) — Anma gününün haberlerini veren gazetelerde iki nedenle bu konuşma metni verilmemiştir. Konuşma hem uzundur hem de bazı bölümleri sansür edilmiştir. Nitekim Pierre Loti de ancak bazı bölümleri verebilmiştir. (A.g.e., 125 - 144). Daha geç bir tarihte Ahmet İhsan Bey'in girişimiyle konuşma aynen basılmıştır (Süleyman Nazif, *Hıtabe*, 1338 sene-i hicriyesi Cemadü-ül ulasının guresine müsadif 1920 sene-i milâdiyesi Kânun-ı sânisinin 23. Cuma günü Dersaadet Darülfünunun konferans salonunda muhibb-i millimiz Piyer Loti'yi tebçilen iradedilmiştir) (tarihsiz).

¹⁷ 24 Kânun-ı sâni tarihli gazetelerin çoğu o günü belirlemek için kırmızı başlıklı olarak çıkmışlardır.

¹⁸ Örneğin Tasvir-i Efkâr'daki yazılar: *Piyer Loti ve Fransa* (başyazı) Ruşen Eşref, *Piyer Loti'de Türk Aşkı* — Yahya Kemal, *O ve Biz* — *Udeba ve Muharrirrimizin Fikir ve İhtisasları*.

¹⁹ "Ankara 16 Kânun-ı sâni 1336 — Davetnâme-i âlileri ayın onunda vürut etmiş olduğundan aynı günde akdolunan içtimalarda bulunmak imkânı hâsıl olmadığını kemal-i teessürle arzederim. Muhterem Piyer Loti'ye karşı kadirşinaslığın derece-i şumulünü gösteren bu teşebbüslerde muvaffakiyetlerinizi temenni ve takdim-i ihtiramat eylerim" (*İkdam*, 15 Kânun-ı sâni 1920).

Bey'e çektiği telgrafta "*Ankara kahramanlarına*" en sıcak sevgisini iletmiştir²⁰.

Bir kaç ay sonra, Piyer Loti'nin İstanbul'dayken kaldığı eve övücü bir levha konmuştur²¹. Teberrular yüksek sayılara ulaşmıştır²². Amerika'daki Türkler de bu akıma katılmışlardır²³.

Müdafaa-i Hukuk cephesinde Fransız romancının etki alanı genişlemiş, örneğin "*Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*" Konya şubesi Merkez Heyeti kendisine çektiği telgrafta genelleyen duyguları belirtmiştir. Bir Fransız gazetesi de İstanbul kadınlarının bildirisini sütunlarına geçirmiştir²⁴.

Gittikçe artan yakınlık T.B.M.M. tarafından sürdürülmüş, örneğin kendisine yerli üretimden bir armağan verilmesi önerilmiştir²⁵. Hediye edilen halı bir heyet tarafından götürülmüş,

²⁰ *Echo de l'Islam*, 25 Mart 1921 — Yine Fransızca olarak yayımlanmış olan şu incelememize bk. *La France et le Français Dans La Vie Politique et Universitaire Turque* (Türkiye'nin Siyasal ve Üniversite Hayatı İçinde Fransa ve Fransızca) (Not 3'deki kolektif eser içinde, s. 172).

²¹ 18 Temmuz 1336'da oturmuş olduğu eve konulan plaka: "Türklerin saadet ve felâket zamanlarında necip ve sadık dostu Fransa Encümen-i Dânişi azasından Piyer Loti 1328 tarihinde bu evde ikamet etmiştir." (Alemdar, 19 Temmuz 1336).

²² Konferansta toplanan teberrular gittikçe artmış ve 53.600 kuruşa yükselmiştir (Alemdar, 28, 29, 30 Kânun-ı sâni 1336).

²³ Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C. II, s. 51.

²⁴ "Servet-i Fünun matbaasında Pierre Loti Cemiyetine necip bir his ve aşk ile mağdur ve mazlum Türklüğü hakiki Fransız faziletine has bir surette bir an müdafaadan fâriğ olmayan asil Pierre Loti'ye umum Konya hanımlarının hissiyat-ı minnetdarisinin iblağ buyurulmasını istirham ederiz.

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti
Konya Hey'et-i Merkeziyesi

Reisesi

Reise-i sânisî

Kevser

Şerife"

(Alemdar, 9 Şubat 1336).

²⁵ Sivas meb'usu Rasim Bey tarafından verilen önerge: "Riyaset-i Celileye — Ötedenberi necip ve müstesna ruh ve lisanıyla Türk mezasını terennüm eden ve bilhassa mütarekeden sonra Avrupa'da hak ve hakikat namına dava-yı millimizin müdafaasına gazetelerdeki silsile-i makalâtıyla ıktifa etmiyerek ayrıca kitaplar yazmak suretiyle de vakf-ı hayat ve mevcudiyet eyliyen Fransa câzım-ı rical ve üdebasından Mösyö Piyer Loti'ye Paris mümessilimizin azimetli vesilsizle Türk milletinin selâm ve şükranını ve Meclis-i Âli namına mamulât-ı mahalliyeden münasip bir hediyenin isalini arz ve teklif ederim — Sivas Meb'usu Rasim" (Hay-hay sesleri) (TBMMZC, C. 14, s. 12).

Loti hasta olduğu için kendisiyle görüşülememiştir²⁶. Cumhuriyetin ilân edildiği yıl Piyer Loti ölmüştür.

2. Cemiyet'in Sonu

Çok kritik bir dönemde kurulmuş olan Cemiyet siyasal gerilimlerin etkisinde kalmıştır. İçeriği milliyetçi ve Müdafaa-i Hukukçu Meclis-i Mebusan açılmıştır ve Türklere yeni bir moral kazandırılmıştır. Bu durum iki ay kadar sürmüş, Meclis basılmış ve geniş bir sürgün olayı başlamıştır.

Piyer Loti Cemiyeti bu iki uç arasında yer alır. Süleyman Nazif Bey'in de aralarında bulunduğu Cemiyet üyeleri Malta sürgünleri arasındadır.

Cemiyet'in sonu böyle başlamıştır²⁷.

1922'de İstanbul'u, başka bir Fransız yazarı, adı Piyer Loti'ye eş olarak tutulan *Klod Farer* (Claude Farrère) ziyaret edecek, Ankara ile o da ilişki kuracak, Gazi tarafından kabul edilecektir. Piyer Loti kadar Türklere bağlı ve birleştirici olamayan, onun kadar yazı düellosu yapamıyan Klod Farer'i de Ankara'lılar ve İstanbullular, yaklaşan kurtuluş günlerinin heyecanlı ortamı içinde büyük gösterilerle karşılayacaklardır. Ne var ki, o, Piyer Loti'nin yerini tutamayacaktır²⁸.

²⁶ T.B.M.M.'nin hediyeyi sunuş mektubunu Orhan Koloğlu yayınlamıştır. (A.g.e., s. 69). Heyet Piyer Loti ile görüşmemiş, sekreteri **Jean Berger** yanıtı şöyle iletmiştir: "... Gözlerine yaş getirecek raddelerde kendisini mütehassis eden bu yeni ve en yüksek eser-i teveccüh muvacehesinde size nasıl teşekkür etmeli? Hiç olmazsa bu teşekkürler kendi elinden çıkmış olmalıydı. Eyvah ki, artık bu kadar bir sevinçten mahrumdur. Bu dakikada pek hastadır. Muazzez vatanınız lehinde girişmeye mecbur kaldığı bütün Avrupa'nın tahkirleri, istihzaları ve alçaklıkları yüzünden ölgün bir hale gelmiş olduğundan artık bitaptır ve kendisini mazur görmenizi rica ediyor. Fakat Türk milletinin gayr-ı münkatil ve nâkabil-i zeval surette (sürekli ve sonsuz) göstermek lütfunda bulunduğu dostluk iztirabatına (acılarına) bir sükunetbahş (sakinleştirici) olmuştur" (*Tevhid-i Efkâr*, 14 Mart 1338 - 1922).

²⁷ Cemiyet birinci kuruluş yıldönümünde Piyer Loti *Servet-i Fünun* tarafından anılacaktır. Matbuat Cemiyeti, Piyer Loti Cemiyeti, İstanbul Darülfünun Hukuk Talebe Cemiyeti, Yardımcı Hanımlar Cemiyeti, Müslüman Tüccar Cemiyeti gibi kuruluşların izlenimleri de yayınlanmıştır (Sayı 1467, 3 Şubat 1337, 122). Fakat Cemiyet'in yalnızca ismi kalmıştır.

²⁸ **Claude Farrère**'in ziyaret haberleri ve ayrıntıları için bk. (*Tevhid-i Efkâr*, 5, 6, 7, 8 Haziran 1338).

B. PİYER LOTİ CEMİYETİ'NE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Piyer Loti Cemiyeti Bildirisi ve Nizamname Esasları*

Piyer Loti Cemiyeti, 10 Kanûn-ı sâni 1336.

Memleketimizin Fedakâr müdafii Piyer Loti'nin nâmını ta'ziz ve tekrim hepimize borçdur.

Piyer Loti

Hakiki büyük adamlar haksızlığın fitri düşmanıdırlar. Gözlerinde adlın ve hayrın nuru, kollarında hakkın ilâhî kudreti ile onlar her zaman, her yerde zulme karşı kükrerler. Onların yüksek sesleri iftiraların, tezvîrlerin, korkunç gayz ü garazların ve soğuk yılan ısıltılarının üstünde gazablı bir gök gibi gürlür.

İşte büyük müdafilmiz «Piyer Loti» insanlığın varlığıyla, iftihar edeceği necib müstesnaların biridir.

O, bizim, hakiki manâsıyla kırk yıllık âşinamız ve en karanlık günlerimizde hazarlarının teselli döken nurunu gönüllerimizde, ellerinin cesaret veren nevazışını omuzlarımızda hissettiğimiz vefakâr dostumuzdur.

O, seyahatlerinin ve tetkiklerinin ve hepsine rehber olan büyük zekâsındaki nüfûzun sayesinde Balkanlar'ın ve Küçük Asya'nın necib ve mazlûm milletinin ruhunu tanıdı ve onu sevdi. Avrupa'nın, melez Beyoğlu muhitinin iftiralarını dinleyerek ve kurun-i vustafî kanaatlerin kin ve taassubla lekeli gözlüğü arkasından görerek tanıdım zannettiği zavallı Türk'ün hakiki siması, yalnız bu hallerden sıyrılarak bizim âlemimize saf ve samimi bir nazarla bakan birkaç büyük adama gönderdi. Onların en büyüğü, en meşhuru ve sevgisinde en sebatlısı "Piyer Loti"dir.

Kulakları ezanla çanı aynı hiss ile işiten, gözleri fesle şapkayı aynı gören bu büyük insan, kuvvetli hak sananların bize yaptığı gad-

* Kaynak: Piyer Loti Cemiyeti (Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası, İstanbul 1336). (Dr. Şükrü Hanloğlu tarafından sağlanmıştır).

dar hücumların hepsinde kaleminin muhib silâhıyla mücehhez olarak yanımdaydı. Birkaç kerre daha kuvvetli hasımlar önünde dalma tarihe şaşkınlık veren kahramanlık mucizeleri yaratıldıktan sonra nihayet zebun olan ordularımızın büyük demdârı o idi. Ve artık top ve tüfek susup, siyasetin sivri ve hilekâr dill konuşmağa başladığı vakitler daima o, kaleminden çıkan güllerle düşman saflarını dövdü.

Balkan muharebesinde bizden kopma dört küçük devlet, bizlı gafil avlayıp boğazımıza sarıldığı zaman bütün Avrupa, Asya'ya sürülüşümüzün şenliklerini yaparken, ırzları hetk edilmiş kadınlarımızın, kızlarımızın, evleri, tarlaları, malları yıkılmış, yakılmış ve yağma edilmiş ihtiyarlarımızın, gençlerimizin öksüz bırakılmış çocuklarımızın teşkil ettiği tüyleri ürperten feci' muhaceret kafilelerinin fotoğrafları medeni milletlerin resimli gazetelerini süslerken, dalma onun sesi, kın ile sağır kulaklara yıldırım gibi indi.

Edirne'yi Sultan Murad'ın sevgili paytahtını kurtardığımız zaman onun kalbi heyecanla sevindi. Nihayet ıztırar ile sürüklendiğimiz cihan harbinde düşmanlarımıza karşı bile gösterdiğimiz insanî hareketleri o gördü ve ilân etti. Bugün beş asırlık paytahtımızı, Türk milletinin ve müslüman ümmetinin aşkının mihrakı, sanatının ma'kesi ve şân-ı hakimiyetinin timsâli olan mukaddes şehrimizi vaktiyle limanından çıkan donanmalar Akdeniz'de sükün ve asayiş karakolluğu eden saraylardan verilen iradelerle altıtuğlu serdarlarının arkasında, askerlerinin nazarları havada, atlarının nalları yerde, şimşek çakan ordular mağlûb milletlerin imdadına koşan hükümrân İstanbul'u silâhsız ellerimizden almağa uğraşırken yine yalnız o haykırıyor!

"Piyer Loti"yi sevmek bizim için bir vatan borcudur. Dostlarını sevmeyi bilmeyenler düşmanlarını sevmeyi de bilmezler ve öylelerini bekleyen ebedî bir hüsrandır.

Piyer Loti Cemiyeti'nin Nizamnamesi'nden başlıca maddeler:

Madde 3 — Cemiyet'in maksadı Türkleri müdafaa eden Piyer Loti'ye şükran-ı milliyi izhar etmek için eserlerini intihab olunacak muktedir muharrirler vasıtasıyla Türkçeye nakl ettirmek ve ileride teemmül ve takdir edilecek bir şekilde hatırasını te'yid eylemektir.

Madde 5 — ...Daimi âzâ bir def'ada cemiyete elli lira teberru' edenlerdir. Âmil âzâ cemiyete elli guruş vererek kaydolunan ve Piyer Loti Cemiyeti tarafından haşrolunacak ve her cildi elli guruşa satılacak eserlerinin her birinden lâakal bir daneyi intişarında bedelini tesviye ederek almağı taahhüdedenlerdir.

Madde 32 — Def'aten yirmi lira veren zatlar Piyer Loti'nin tercüme olunacak külliyatını tamamen iştirâ' etmiş olur ve cemiyetin bir sene zarfında tertib edeceği her nev' konferans, müsamere ve salreye iştirak hakkını iktisâb eder.

BELGE 2

Monsieur Pierre Loti'ye Mektup*

(5 Haziran 1919)

"Bütün Türk münevverler nâmına sizin o kadar sevdiğiniz ve tabii şiddetlerine karşı müdafaa ettiğiniz felâketdide milletimizin hissiyat-ı minnetkârisini arzederiz. Avrupa münevveranının azim bir ckseryeti Türklerin niûmtaz hasletlerine vâkıf değilken siz onu anladınız ve takdir ettiniz.

Hayır, milletler hükümetlerinin cinayetlerinden mes'ul olamazlar. Sız bu gayrı kabil-i itiraz hakikate nüfuz eden büyük zekâlardan birisiniz. Muazırı zarar vermeyecek bir hale getirmek kâfidir. Fakat orada tevakkuf etmelidir. Ezmek muzaffer olmak demek değildir. İnsaniyet şimdiye kadar çok kan kaybetti. Artık bundan sonra toprak üstünde bir devr-i sulh açılmalıdır. Fakat meclislerdeki, müzakerelerdeki sulh gibi değil. Türkiye'de olduğu gibi galip, mağlup diğer memleketlerde pek çok kimseler ağladı. Ve hâlâ ağlıyorlar. Şark ıztırap geldiği ve beklediği kadar Garp'taki dostlarından ümidini kesmemiştir."

Belge Altındaki İmzalar**

Gazeteciler ve Yazarlar:

Abdullah Cevdet (Sihhiye Umum Müdürü, İçtihat Dergisi müdürü ve sahibi)

Sait Molla (Türkçe İstanbul gazetesi başyazarı ve sahibi)

Falih Rifkı (Akşam gazetesi yazarı)

Velid Ebuzziya (Tasvir-i Efkâr gazetesi başyazarı)

Behçet Kâmi (Memleket gazetesi yazarı)

Nail Reşit (Zaman gazetesi yazarı)

Selâhattin (Zaman gazetesi yazarı)

Ahmed Hilali (Sabah gazetesi başyazarı)

Mehmet Nâzım (Tercüman-ı Hakikat gazetesi başyazarı)

Ahmet Sâki (Âti gazetesi başyazarı, avukat)

Mahmut Sadık (Yeni Gazete yazarı)

Mehmet Asım (Us) (Vakit gazetesi başyazarı)

Abdullah Zühtü (Yeni Gazete siyasi kısım müdürü)

Suphâ (İsmail, Soysallıoğlu) (Söz gazetesi başyazarı)

H. Sadettin (Şehbal dergisi başyazarı)

Rauf Ahmed, (İstiklâl gazetesi başyazarı)

* Kaynak: Tasvir-i Efkâr, 20 Haziran 1919, s. 1 — Orhan Koloğlu, La Campagne de Pierre Loti (La Turquie et la France à l'Époque d'Atatürk kitabı içinde s. 68) mektubun Fransızca metni. Türkçe ve Fransızca metinler arasında fark vardır.

** Kaynak: Tevhid-i Efkâr, 16 Haziran 1919 — Orhan Koloğlu, Aynı Eser, s. 70 - 73.

Refik Halit (Karay) (PTT Umum Müdürü)

Ahmet Refik (Altınay), (İstanbul Darülfünun'u tarih müderrisi)

Hüseyin Rahmi (Gürpınar), (Romancı)

Yüksek Memurlar

Ahmet Ragıp, Düyun-u Umumiye İdaresinde Komserlik Müdürü

Hayrettin, Hariciye Nezareti Arşiv Müdürü

Yusuf Ziya, İstanbul Ticaret Mahkemesi Reisi

Fuat Şemsi, Orta Tedrisat Müdürü

İsmail Hakkı, Yüksek Tedrisat Müdürü

Reşat Fuat, Diplomat

S. Fuat, Maarif Nezareti Umumi Müfettişi

Ali Reşat, Maarif Nezareti Müsteşarı

Selim Sırrı, Yüksek Muallim Mektebi Müdürü

Dr. Cemil (Topuzlu), İstanbul Şehremini

Mehmet Ali, Şura-yı Devlet azası

**Dr. Ekrem Hayrı, İstanbul Sıhhiye Müdüriyet-i Umumisi Müdür-
lerinden**

Dr. Zeki, Sıhhiye Müdir-i Umumisi

Fahrettin Hayri, Siyasi İşler Müdürü

Hamdi Paşa (Belki de Kiraz Hamdi Paşa)

Faik Âli, Diyar-ıbekir Umumi Valisi

B. Fahrettin, Büyükelçi

Hüsamettin, Müttekalt gemi sülvarisi

M. Mithat, Erzurum Umumi Valisi

İ. Hakkı, Şura-yı Devlet azası

Ziya, Şura-yı Devlet azası

İzzettin, İstanbul hâkimlerinden

Muammer, Tefeyyüz mektebi müdiri

Dr. Zeki Hakkı Paşa, Ordu müfettişi

H. Şadan, Şura-yı Devlet azası

H. Adil, Kadastro Umum Müdürü

Ş. Berki, Sâbık Vali

Ali Kâmi, PTT Nezareti Hususi Kalem Müdürü

Siyaset Adamları

Gümülcineli İsmail, Hürriyet ve İtilâf Fırkası lider kesiminden

Keçecizade İzzet Paşa, Âyan azası

Ahmet Ferit (Tek), Sâbık Nazır

Miralay M. Sadık, Hürriyet ve İtilâf Fırkası Reisi

İsmail Hakkı Paşa, Sulh ve Selâmet Fırkası Reisi

Abdülhak Hamit (Tarhan), ünlü şair

M. Reşit, Sâbık Hariciye Nâzırı

Câmi (Baykurt), eski meb'us

Serbest Meslek Mensupları

Refik, Avukat

Agâh, Avukat

Sedat Nuri, Mühendis, ressam

M. Şükrü.

Dr. Haydar, Operatör

Abdurrahman Arif, Avukat

Muzaffer, Baytar

Aziz Mahmut Çorluluzade

Mustafa Şehzade Halepli

Ömer Faruk Çakırbeyzade

Yusuf Nuri

Mahir Sait, Eski meb'us

Müfide Ferit (İnzalar arasındaki tek kadın)

Üniversite Mensupları

Prof. Dr. Asaf

Ahmet Selahattin, İstanbul Hukuk Fakültesi Reisi

Dr. Neşet Ömer, İstanbul Tıp Fakültesinde Profesör

Yusuf Şerif, Darülfünun Müderrisi

Refik, Darülfünun Müderrisi

M. Zühdü, İstanbul Hukuk Fakültesinde Müderris

Prof. Dr. Rifat Hüsamettin

Prof. Dr. Kerim Sebati

Dr. Tevfik Salim (Paşa), İstanbul Tıp Fakültesinde Profesör

Prof. Refik, Osmanlı Bakteriyoloji Enstitüsü Müdürü

Dr. Kadri Raşit, İstanbul Tıp Fakültesinde Müderris

Dr. Şükrü, Emekli Profesör

XXXVI
HUKUK-I OSMANÎ NİĞEBAN CEMİYETİ

KURULUŞ YILI: 25 Haziran 1920¹.

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: İstanbul².

KURUCU VE YÖNETİCİLERİ: Nizamettin Bey³.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

HAKKINDA gayet az bilgiye sahip olduğumuz bu cemiyetin milliyetçiliği bölücülük olarak kabul eden programında Osmanlı bir görüş egemendir (Bk. s. 559, Belge 1).

Cemiyetin adı, Nigehban-ı Askerî Cemiyetine benzediği için, askeri makamların başvurusu üzerine çalışması yasaklanmıştır⁴.

^{1 2 3} Bu bilgiler, EGM (Emniyet Genel Müdürlüğü) arşivinden alınmıştır. Cemiyete ait fişte, daha başka bilgi yoktur.

⁴ EGM arşivine göre.

B. HUKUK-I OSMANİ NİGEHBAN CEMİYETİ'NE İLİŞKİN BELGE

BELGE 1

Hukuk-ı Osmaniye Nigehban Cemiyeti Umumî Programıdır

Madde 1 — Asri, unsuri, içtimai tegallübat-ı günagünün muhtl bulunan Asya-yı Sağira: Şark ve garp, şimal ve cenuptan fevt fevt gelen muhtelifülrk ve'lcins insan kütlelerinin mütemadl çarpışmaları ve mağlupların gitgide tenakus ve ifnası neticesinde bugünkü vaziyetl iktisap etmiştir.

Türk Hakanı Süleyman Şah bin Kaya Alp ahfadı himmet-i bergüzidesi, mevcut anasırın teşrik-i mesaisiyle bu camlayı kütle-i vahide şeklinde ve Osmanlı nâm ve rûbecceli tahtında cem eyleyip anasır-ı muhtelifenin tevhid-i mesal ve âmâl-i camla-yı Osmanliyenin nitekim tealisini ve sekenenin emnüemanetini temin eylemiştir.

Son zamanlarda serzide-i zuhur olan milliyet fikirleri vakayı-i müessifenin saha ara-yı hudusuna sebab-i bigane olup ferdi teşebbüsât hiç bir zaman içtimai tekemmülata mazdar olmayacağından mülk-ü mukaddesimizin hayat-ı haliye ve müstakbele-i siyasiyesinde anasır-ı mevcude-i osmaninin husus-u müstakbele-i nazarı emân-ı basiretten dür tutulmamalıdır. Binaenaleyh efkâr-ı mesrûdeden anlaşıldığı üzere küçük birer kütle halinde milliyet fikriyle içtima eden heyetlerin münferit bir hakk-ı siyasiyeye teşahüb ve malikiyetlerine imkân olmadığı cihetle (Hukuk-ı Osmani Nigehban Cemiyeti) işbu esası kabul ederek Osmanlı namının cedden haiz bir sınıf ve her cins halkı bir camla halinde hayat-ı müstakbele ve haliyeyi siyasiyede mazide olduğu misillu kemakân âlâkadar olarak kabul eder.

Madde 2 — Cemiyet: Bilâtefrikl cins ve mezhep Osmanlıların terakkiyat-ı zuberludan kemal-i derece-i istifadesi esbabının istikmaline her an sarf-ı mesal ile mükelleftir.

Madde 3 — Cemiyetin lüzum hissedildikçe küşad edilecek olan şubattan maada bir merkez-i umumisi olup işbu merkez-i umumin siyaset-i memleketle müteveggil ve hayat-ı müstakbele-i inhitat ve tegallübatın vikâye esabına sai bir heyet-i idaresi mevcut olup azası nizamname-i dahilisine tevfikân intihap ve tayin olunur.

Madde 4 — Cemiyet nur-u maariften yegan yegan bütün taba-i Osmaninin istifadesi imkânı ile nesl-i âtinin tenvir-i fikir ve hayatına hadım esasatı en kısa ve muciz bir surette kabul ve işbu esasat dairesinde hizmet ile mükelleftir.

Madde 5 — Hayat-ı ziraiyenin son usul-ü medeniyeye dairesinde tanzimi ile ahalinin mümkün mertebe az emek sarfı ile semerat-ı nafiyayı kesre derketmesine çalışacaktır.

Madde 6 — Hayat-ı ticariye ve iktisadiyenin tanzim ve tensikli ile iktisadi bir devre-i inkişafın ihzarına keza sarfı mahasil-ı gayret eylemekle cemiyetin mensubeyn ve azası mükellef ve vazifedardırlar.

Madde 7 — İntizam-ı tam, hukukta müsavat-ı hakikiye, serbesti-i sayüamel, serbesti-i inkişaf ve ticaret, hürriyet-i şahsiyeye hürmet, temin-i refah-ı umumî cemiyetin desatir-i esassiyesindedir.

Madde 8 — İdare edenlere vazifenin ulviyet ve hukuk-ı eşhasın kutsiyetini ve tamamen hiss-i mesuliyeti tallım ederek hukuk-ı şahsiyenin hareket-ı gayri kanuniye, ihmal ve terahi ile ziyana meydan vermemek ve mahaza vakar ve haysiyet-i hükümeti muhafaza, cfradın dahi memurini devlete karşı muhabbet ve hürmetini temin eylemek cemiyetin netice-i âmâlidir.

Madde 9 — Bu esas ile sarf-ı teâli-yi meslek zımnında mesaide bulunmak ve siyaset-i umumiye ile iştigâl etmemek üzere meslek nâmına müteşekkîl şubabatı da mevcut olup işbu şubabat mesleklerinin teâli ve inkişafı için ilmi ve fennî mübahesatta bulunarak tenvir-i efkar eylemekle mükelleftirler.

XXXVII
MÜSALEMET İTTİFAKI
(Ve Lûtfi Fikri Bey)

KURULUŞ YILI: *Haziran 1336 (1920)*¹.

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: *İstanbul, Bâb-ıâli Caddesi, Orhan Bey Hanı, No: 18*².

KURUCU VE YÖNETİCİLERİ:³ *Lûtfi Fikri Bey (Sâbık Dersim meb'usu), İsmail Hakkı Paşa (Sâbık Amasya meb'usu), Sıtkı Bey (Sâbık Adliye Nazırı), Asaf Muammer Bey (Yazar), Tevfik Paşa (Mütekait Miralay), Hasan Bey (Sâbık Trabzon meb'usu), Hurşit Paşa (Birinci Ferik), Reşit Bey (İkinci Mabeyincilerden), Sermet Bey (Mütekait Miralay), Sait Bey (Esbak Maarif Nazırı), Rodoslu Şevket Bey, Murtaza Bey (Tüccardan).*

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Kuruluş Sorunları

“MÜSALEMET İttifakı” (*Barişıklık Birliği anlamına*), İstanbul’da çoğulcu bir hayatın söndüğü bir dönemde kurulmuştur. Meclis kapatılmıştır İstanbul-Ankara arası gergindir. Damat Ferit Paşa grubu Sevr hazırlıklarını hızlandırmaktadır. T.B.M.M. açılalı üç ay olmuştur ve özellikle Doğu cephesinde başarılar kazanmıştır.

Ahmet Rıza Bey’in “Vahdet-i Milliye Heyeti”ndeki rolüne koşut olarak Lûtfi Fikri Bey de (1872-1934) kendi adıyla özdeşleşecek “İttifak”ı kurmuştur. Fakat koşullar hayli değişiktir.

Lûtfi Fikri Bey, 1919 genel seçiminde İstanbul’dan meb’us seçilmiştir. Hayli eleştiri ve baskı altında kalınca⁴, seçimi yetersiz

¹ İşgalci devletlerin başbakanlarına, 5 Aralık 1920’de gönderilen bir muhtıradaki İttifak’ın “geçen yaz” kurulmuş olduğu yazılıdır (Bk. s. 570, Belge 2). İttifak’ın nizamnamesi de Alemdar’ın 23 Haziran 1920 tarihli sayısında yayımlanmıştır (Bk. s. 568, Belge 1). Böylece İttifak’ın 1920 Haziran sonu kurulduğu sonucuna varılabilir.

² Alemdar, 23 Haziran 1920.

⁴ Örneğin Refi Cevat (Ulunay) Bey’in “Lûtfi Fikri Beyefendiye” baş-

bularak istifa etmiştir⁵. İstanbul avukatları, onu Baro reisi seçmişlerdir⁶.

Lütfi Fikri Bey kabarcık bir geçmişe ve birikime dayanarak bu işe girişmiştir. İkinci Meşrutiyet yıllarında İttihat ve Terakki karşısında çığlaşan muhalefetten gelmektedir. Ünlü bir hatip, alaycı bir eleştiri ustasıdır ve çoğulcu bir siyasal hayatın ürettiği bir parlamenterdir. Hürriyet ve İtilâf kurucularındandır. Saltanat rejimine tutuculuk derecesinde bağlıdır⁷.

Bu özellikleriyle 1920 yılında, yeniden değişik bir siyaset sahnesine çıkmıştır. İstanbul'la Ankara arasında barışçıl bir diyalog kurmak istegindedir. O da Ahmet Rıza Bey misali, (Bk. s. 437), Vahidettin'i övmekle işe başlayacak⁸ ve bir süre sonra da girişimini kamuoyuna açıklayarak tepki bekleyecektir⁹. "Müsalet İttifakı" nizamnamesinden de kolayca anlaşılacağı gibi,

lıkl yazısından: "... Hiçbir şeye değişmek istemediğim vaziyetimi bir mevkle feda edecek olursam emin olunuz ki aynı talie uğramam, hiç olmazsa vaaz için söyleyecek söz hatırıma gelmezse kürsüden inmek hatırımdan çıkmaz efendim" (Alemdar, 20 Kânun-ı evvel 1335). Ayrıca Lütfi Fikri Bey'e beş imzalı bir mektup için bk. Alemdar, 21 Kânun-ı evvel 1335 — Darülfünun'luların Lütfi Fikri Bey'e teşekkürü: "... Nam-ı âlilerini, zümre-i mebuseye mensubiyetle (bilinen bir gruba bağlılık) şâibedar olan (lekelenmiş) esami listesinde görmeye tahammül edememek hususunda ibraz buyurduğunuz taassub-u vatanperverane bizleri lebriz-i min-ü sürur etmiştir" (Alemdar, 27 Kânun-ı evvel 1335).

⁵ İstifa nedeni olarak, 1919 seçimini ciddi bulmadığını Numan Usta gibi kimselerin seçilmesiyle kanıtlayarak, Ankara İstiklâl Mahkemesindeki ifadelerinde açıklamıştır (Cumhuriyet, 1 Ağustos 1925, s. 3).

⁶ Bu görevde 1925 yılına değin kalmıştır. Atatürk Ankara Hukuk Mektebini açarken verdiği söylevde (5.11.1925) bu durumdan yakınmıştır (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II, s. 242 — Tarık Zafer Tunaya, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku, (1969 baskısı, s. 142, not 1). Bu görevinden 13 Haziran 1925'te istifa etmek zorunda kalmıştır. 20 Haziran'da da tutuklanmıştır (Cumhuriyet, 14 ve 21 Haziran 1925) — Yine bk. Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması, s. 172, not 68.

⁷ Münim Mustafa Pekselek, Osmanlı Parlamentosunda Ünlü bir Milletvekili (Milliyet, 29 Eylül 1973) — Tarık Zafer Tunaya, Lütfi Fikri Bey (İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa kitabı içinde, s. 183 - 191).

⁸ "Vatanımı seven ve aynı zamanda hem bilen hem tarihini okuyan her Osmanlı zât-ı hümayunlarını ilk Meşrutiyet padişahı... bir padişah olmak üzere selâmlamayı bir vazife edinmelidir" Vahidettin'e göndermiş olduğu "arıza"yı Lütfi Sımavi Bey tam metin halinde yayımlanmıştır (Sultan Mehmet Reşat Han'ın ve Selefinin Sarayında Gördüklerim, s. 156 - 160).

⁹ Müsalet İttifakı (Alemdar, 2 Haziran 1336).

siyasal niteliğe sahiptir. Fakat bir siyasal parti değildir (Bk. s. 568, Belge 1).

2. Amaç ve Yapı Sorunları

Amacı, galip devletlerce, "sulh şartlarının son ve kat'i şeklinde bize bildirileceği ana kadar", vatandaşlar arasında, bir görüş birliğini sağlamak ve türdeşlik yaratmaktır (madde 1).

Lütfi Fikri Bey'e göre, amacı gerçekleştirmek için bir yandan İstanbul (merkezdeki hükümet) ile bir yandan da hem pâyi-taht (başkent İstanbul) hem de vilâyetler ahalişi ile ilişki kurulacaktır. Bu yoldan da, görüşler, birleştirilmiş olacaktır (madde 2).

Alemdar'ın haberine göre, "İttifak" sözcüğü Fransızca "Lig" (Ligue) karşılığı olarak alınmıştır¹⁰. Barış koşullarında uyuşma sağlamakla görevli bu birleşme, bir dernek olmadığı gibi sürekli de olmayacaktır. Bir "İdare Meclisi ile temsil edilecek ve amacın gerçekleştiğine karar verilmesi halinde, dağılabileceği gibi başka bir derneğe de dönüştürülebilecektir (Madde 3, 4, 10).

İttifak, her Osmanlıya açıktır. Herhangi bir parti üyesi olmak, İttifak'a katılmaya engel sayılmamaktadır. Aynı zamanda, İstanbul'daki günlük gazeteler, İdare Meclisi'ne birer temsilci ile katılabileceklerdir. Taşra gazeteleri için İdare Meclisi'nin özel kararı gerekir (Madde 11). Siyasal partiler de, kitle halinde, İttifak'a üye olabilirler ve İdare Meclisinde ikiye temsilci bulundurma hakkına sahip bulunabileceklerdir (Madde 13).

İttifak'ın çalışmalarıyla ilgili bilgilerden yoksunuz. İlginç girişimlerinden biri "İtilaf devletleri başvekillerine — Georges Leygues (Leyg), Lloyd George, Giolitti (Colitti)'ye — gönderdiği "muhtıra"dır (Bk. s. 570, Belge 2).

Muhtıra'ya göre, Müsalemet İttifakı'nın olumlu çalışmaları sonucu İstanbul'da İttifak'ın programına uygun bir hükümet kurulmuştur (Tevfik Paşa kabinesi kastedilmektedir). Galip devletler örtülü olarak durumu kabul etmişlerdir. Anadolu'yla konuşmalar başlamıştır. İttifakçılar, bu arada Trakya hakkında galip devletlerden, Sevr Andlaşmasında yapılabilecek değişikliğin "Türk milletinin ruhu üzerinde en iyi tesir yapacak" bir hareket olmasını istemektedirler. Bunun gerçekleşmesi halinde, İstanbul'da kurulacak bir merkez hükümetinin "en uzak yerlere varıncaya kadar" Anadolu'yu durultacağını da düşünmektedirler. Sonraki fikirler sansürde kalmıştır.

¹⁰ Alemdar, 23 Haziran 1920.

3. *Lütfi Fikri Bey ve Ankara*

İstanbul - Ankara diyalogunu kurmak vaadi ile siyaset sahnesine atılan İttifak'ın, bu zor işte ne denli başarılı olduğunu kestirmek kolay değildir. Asıl sorun, ilk plânda görünen Lütfi Fikri Bey'in, Anadolu'ya karşı olumsuz bir süreklilik içinde gelişen tutumuna bağlı kalmıştır. Bu nedenle gelişmeleri Cumhuriyet rejimi içinde izlemek zorunluluğu vardır.

Lütfi Fikri Bey, T.B.M.M. hükümetine ve reisi Mustafa Kemal Paşa'ya hiçbir suretle ısınmamıştır. Müdafaa-i Hukukçuların karşısına Saltanatın ve halifeliğin savunucusu olarak çıkacaktır ve çoğu kez Ankara'yı klâsik Anayasa Hukuku bilgisinden yoksun sayacaktır. Hatta hayatı boyunca savaştığı İttihatçıları, Müdafaa-i Hukukçulara tercih edecektir¹¹. Lütfi Fikri - Ankara diyalogu, ufak duralamalar bir yana şiddetini arttıran bir tırmanma boyunca gelişmiştir.

Refet Paşa'ya Cevap

İlk çatışma, İstanbul'u teslim almaya gelen, (19 Ekim 1922) T.B.M.M. Hükümeti'nin temsilcisi Refet Paşa'nın, Darülfünunda verdiği bir söylevden çıkmıştır. Refet Paşa, çeşitli konuşmalarında olduğu gibi, özellikle bu konuşmasında, pâdişah'la Reiscumhur arasındaki tek farkın seçim olduğunu, bunca dert arasında bir de devlet reisliği derdini memleketin başına sarmaya gerek olmadığını belirtmiştir ve kesinlikle bir meclis hükümetinden yana olduğunu söylemiştir¹². Lütfi Fikri Bey de, cevap olarak yayınladığı bir kitapçıkta, Paşa'yı da, Ankara'yı da Anayasa Hukuku bilmemezlikle suçlamış ve T.B.M.M.'nin de —Meşrutiyetteki gibi— bir gün "evet efendimci" olabileceğini yazmıştır¹³.

Düello, Ankara'yı da öfkelen-dirmiş ve polemige karıştırmıştır. Ankara gazeteleri, İstanbul'da Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun

¹¹ Ankara İstiklâl Mahkemesinde açıklanan hatıra defterinden (Cumhuriyet 30 Temmuz 1925).

¹² **Renin** (Tanin kapatıldığı zaman yerine çıkan gazetelerin adlarından biri), 22 Teşrin-i evvel (Ekim) 1922, s. 1 — **Tevhid-i Efkâr**, 6 Teşrin-i Sâni 1922 — Ayrıca şu makalemize bk. "Refet Paşa İstanbul'da" (Cumhuriyet, 19 Ekim 1977) — yine şu kitabımız **İslâmcılık Cereyanı**, s. 157 - 158.

¹³ Lütfi Fikri: **Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kuva Mesaili**, s. 9 - 12.

uygulanmasını istemişlerdir¹⁴. Fakat herhangi bir yargılama olmamıştır.

İstiklâl Mahkemesinde

Lütfi Fikri Bey, iki kez, Ankara tarafından İstiklâl Mahkemesinde yargılanmıştır.

İlk yargılanma, Ağa Han'ın mektubundan ötürü olmuştur. (5 Aralık 1923). Bu mektubu yayınlayan gazetecilerle beraber¹⁵, Lütfi Fikri Bey de tutuklanmıştır. Tutuklanma nedeni Halife'ye, Ankara'ya karşı direnmesini öğütleyen, bir yazısı nedeniyle olmuştur¹⁶.

Lütfi Fikri Bey'in yargılanması, daha önce bitirilmiş ve beş yıl kürek cezasına çarptırılmıştır. Öteki gazeteciler beraat etmiştir¹⁷.

Lütfi Fikri Bey, T.B.M.M.'ne, affedilmesi için bir dilekçeyle başvurmuştur¹⁸. Sert tartışmalar sonucu, cezası özel bir kanunla affedilmiştir¹⁹.

¹⁴ Yeni Gün'ün başyazısı "Fesat Ocağı"ndan: "... T.B.M.M.'nin kan dosyaları içinde ittihaz ettiği yüce mukarreratı (yüce kararları), tenkit ve muhakeme salâhiyetinden mahrum yegâne bir yer varsa o da İstanbul'dur. Orada T.B.M.M. mukarreratına itiraz etmek isteyenlerin derhal Hıyanet-i Vatanîye cürmüyle takip edilerek kafalarının koparılmasını isteriz" (11 Teşrin-i sâni 1922) — Ayrıca bk. Hâkimiyeti millîye'nin başyazısı: Ukalâlık (12 Teşrin-i sâni 1922) — Her iki yazı Tevhid-i Efkâr tarafından da yayınlanmıştır. (15, 17 Teşrin-i sâni 1922).

¹⁵ Tutuklanan gazetecilerden bazıları: Tanin başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın, Tevhid-i Efkâr başyazarı Ebuzziyade Velid, İkdâm başyazarı Ahmet Cevdet. (İkdâm 11 Kânun-ı evvel — Aralık 1923) — yine bk. Ayın Tarihi (Ocak 1924, Sayı 5, s. 289 - 472).

¹⁶ Tarık Zafer Tunaya: İslâmcılık Cereyanı, s. 154 - 158 — Mete Tunçay, A.g.e., s. 81 - 82.

¹⁷ 19 Aralık 1922 tarihinde tutuklanan Lütfi Fikri Bey, 27 Aralık'ta 5 sene muvakkat kürek cezasına çarptırılmıştır. Yargılanma ayrıntıları için bk. Milli Nevsal 1924, s. 314 - 324 — Ayın Tarihi (Aralık 1923, sayı 4, s. 128).

¹⁸ Lütfi Bey, T.B.M.M.'den telgrafla affını istemiştir. İkinci bir telgrafla da cezanın affı ve yasaklanmış hakların (hukuk-ı memnua) geri verilmesini "istid'a" eylemiştir. (Her iki telgrafın metinleri için bk. T.B.M.M.Z.C., 2. İntihap devresi, 2. İntihap senesi, 5. cilt, 99. içt. 11.2.1340 (1924), 1 celse, s. 761) — Mete Tunçay, A.g.e., s. 172.

¹⁹ "İstanbul İstiklâl Mahkemesince muhtelif cezalara mahkûm edilen Lütfi Fikri Beyle Hafız İbrahim Efendi ve Ali Osman Kâhya'nın aflarına dair kanun" (kabul tarihi: 13.2.1924, No: 412) (Bulmaç, s. 300 — T.B.M.M.Z.C., s. 772, (aynı tarihli celse).

Lütfi Fikri Bey, Halk Fırkası (CHF)'nin kuruluşunu ve ideolojisini açıklıyordu. Fakat muhalif kalmayı tercih ediyordu. Saltanatın ve hilâfetin kaldırılmasına karşıydı²⁰. Tüm devrimci oluşlar, bir zamanların ateşli ve yıkıcı muhalefet ustasını ürkütüyor ve sinirlendiriyordu. Bu bakımdan, Mustafa Kemal Paşa grubuna, 2. grupla ilişki kurmuş ve "Meşrutiyet Fırkası" nizamname taslağını göndermiştir²¹. Bu değişmez tutumu, onu, ikinci kez (1925 Temmuzunda), İstiklâl Mahkemesine götürmüştür. Ankara'da, Tarikat-i Salâhiyeciler'le beraber yargılanmıştır²². (Bk. s. 581). Hatıra defterleri kamuoyuna açıklanmıştır. Kardeşinin yazdığı mektuplar okunmuştur²³. Soruna, Gazi Mustafa Kemal Paşa karışmıştır²⁴. Yıpratıcı bir yargılama sonunda be-
raat etmiştir²⁵.

Yaşamının kalan kısmını avukatlık yaparak geçirmiştir. Bu arada, en yetenekli yargıcı ödüllendirici bir de tesis kurmuştur²⁶. Tedavi için gittiği Paris'te 1934 yılında ölmüştür. Père Lachaise (Perlaşez) mezarlığına defnedilmiş, naaşı, bir süre sonra (1934'te) İstanbul'a getirilmiştir²⁷.

4. İttifak'ın Sonu

Mütarekenin karma karışık ortamı içinde kurduğu "Müsalemet İttifakı"nı geride bırakarak, kişisel yolunu sürdüren Lütfi

²⁰ Not 11'deki, alaycı broşüründen bir yıl sonra, Lütfi Fikri Bey, çok daha ılımlı bir ikinci broşür yayımlamıştır. (Meşrutiyet ve Cumhuriyet, 1340). Bu broşürde "Mustafa Kemal Paşa ve rüfekasını (arkadaşlarını)" öğmüştür. Halk Fırkası'nın da, Cumhuriyetçi bir parti olacağını belirtmiştir.

²¹ Meşrutiyet ve Cumhuriyet, s. 39 - 40.

²² Lütfi Fikri Bey, çok partili bir rejim içinde, Meşrutiyetçi bir partinin kurulmasına etken olmak istemiştir. 2. Grup'la ilişki kurmasını da, Ankara İstiklâl Mahkemesinde, bu grubu meşrutiyete eğilimli bulmasına bağlamıştır (Cumhuriyet, 27 Temmuz 1925) — yine bk. Ergün Aybars, İstiklâl Mahkemeleri (1923 - 1927), s. 260 - 270.

²³ Örneğin Cumhuriyet 25, 26 Temmuz 1925 — Ağbeyi Müncl Bey'in mektupları ayrıca yayınlanmıştır (Cumhuriyet, 30 Temmuz 1925, s. 4).

²⁴ Reiscumhur'un İstiklâl Mahkemesine gönderdiği tezkere metni için bk. s. 571, Belge 3.

²⁵ Karar 15 Ağustos 1925 günü verilmiştir. (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1925, s. 1).

²⁶ Münim Mustafa Pekselek, Lütfi Fikri'nin Vasiyetnamesi İstanbul Baro Dergisi 1934, s. 4455 - 4458).

²⁷ Cenazeyi İstanbul'a yakın arkadaşı Sayın Münim Mustafa Pekselek getirmiştir (kendisiyle yaptığımız 13 Ocak 1978 tarihli konuşmamıza göre).

Fikri Bey, her zaman bir meşrutiyetçi ve saltanatçı kalmıştır. Muhalefet, kendisine yakıştırdığı değişmez tutumu bu olmuştur²⁸. Sosyal tabanlı bir rejimle, özellikle Cumhuriyet'le hiçbir şekilde uyşamamış, allerji duyduğu Cumhuriyetçilerle savaşma yolunu tercih etmiştir. Onun uzağı görürlüğü, Meşrutiyet'in bittiği yerde, çoktan son bulmuştu.

²⁸ Tarık Zafer Tunaya: Lûtfî Fikri Bey (A.g. makale).

B. MÜSALEMET İTTİFAKINA İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

MÜSALEMET İTTİFAKI*

Lütfi Fikri Bey'in Teşebbüsâtı ve Netice

Lütfi Fikri Bey tarafından bir (İttifak-Lig) vücude getirmek üzere bazı teşebbüsât icra edilmekte olduğu malumdur. İstihbaratımıza nazaran bu mesai muvaffakiyetle neticelenmiş ve lâzım gelen muamele-i kanunîyesi de ikmal edilmiştir. Cemiyetin merkez-i idaresi Babıâli caddesinde Orhan Bey hanında 18 No.lu dairedir. (Müsalemet İttifakı) ismini alan bu cemiyetin hey'et-i idare azaları berveçhi âtidir:

Dersim meb'usu esbaki Lütfi Fikri Bey, Amasya meb'us-u sabıkı İsmail Hakkı Paşa, Adliye Nazırı esbaki İsmail Sıtkı Bey, muharririnden Asaf Muammer Bey, Mirliyalıktan mütekeait Tevfik Paşa, Trabzon meb'us-u sabıkı Hasan Bey, Birinci Ferik Hürşit Paşa, Esbak İkinci Mabeyinci Reşit Bey, Erkân-ı Harbiye Mirliyalığından mütekeait Sermet Paşa, Maarif Nazır-ı esbaki Sait Bey, Rodoslu Şevket Bey, Tüccardan Murtaza Bey.

(MÜSALEMET İTTİFAKI) NİZAMNAMESİ

Maksad-ı Tesis

Madde 1 — İttifak, sulh meselesinde her ne yapılacaksa bunun bir vifak ve muhalâsat-ı tamme içinde milletçe müttefikân yapılmasını temin etmek istediğinden şerait-i sulhiyyenin son ve kat'i şeklinde bize tebliği anına kadar bilcümle efrad-ı milletin bu babtaki nokta-i nazarları arasında bir vahdet ve tecanüs-ü tâm hüslûle getirmeğe çalışacaktır.

Madde 2 — İttifak, madde-i sabıkada mevzu ve maksadı temin etmek için meşru ve mebzul bilcümle vesait-i iknâliyyeye müracaat edecek ve mütemadiyen bir taraftan hükümet-i merkeziye ile, diğer taraftan payitaht ve vilâyat ahâlisıyla temaslarda bulunarak her birinin sulh meselesindeki tarz-ı telâkkisi hakkında diğerlerini tenvire ve arada tebayün ve tehalûf-ü efkâr mevcut ise bunları izaleye gayret edecektir.

* Kaynak: Alemdar, 23 Haziran 1920.

Müddet-i Devam

Madde 3 — Maksad-ı teessüs, buhran-ı sulhün memlekete hadd-i asgarî zararlar izalesini teminden ibaret oluşuna nazaran ittifak, sulhün tahririne kadar muhafaza-i mevcudiyet edecektir. Ondandan sonrası için (10) ncu madde dairesinde vuku bulacak bir ictima kararıyla başka bir cemiyet haline ifrag edilebilir.

Teşkilât

Madde 4 — İttifakın atideki imzaları muharrer olan on iki müessisle (13 ve 11) inci maddeler ahkâmınca ne adette olursa olsun onlara itihak edecek azadan mürekkep bir meclis-i idaresi olacaktır.

Meclis-i idare azası ilk ictimalarında ârâ-yı hafiyeye ve ekseriyet-i izafiyeye ile içlerinden birinci reislige ve bir diğerini ikinci reislige ve bir üçüncüyü de vekil-i idari namıyla ittifakın muamelât-ı ruzmerresinin tedbir ve tahsini vazifesine intihap ederler.

Madde 5 — İttifakın devamı müddetince meclis-i idarenin aza-yı müessesesi arasında münhal vuku bulursa meclisce ârâ-yı hafiyeye ile ve ekseriyet-i izafiyeye ile aza-yı ittifaktan bir münasibi oraya intihap olunur.

Madde 6 — Aza-yı müessesenin ekseriyeti hazır bulunmadıkça meclis-i idarenin ictimai muteber değildir. Mukarrerat, ictimaa iştirak eden azanın ekseriyet-i mutlakası reyile tekarrür eder. Meclis-i idare, lâakal haftada bir def'a ictima ederek ehemmiyetlerine mebnî vekil-i idari tarafından muhtac-ı müzakere görülmüş olan hususat hakkında ittihaz-ı karar eder.

Madde 7 — Yirmi yaşından yukarı her Osmanlı bizzat veya tahriren müracaatla ittifaka aza olarak kayıt ve kabul olunur. İttifaka dühul her Osmanlı için bir hakk-ı mutlak olup, ancak ana dahil olanlardan biri aleyhinde sul şöhret veyahut daha ağır bir sebepten dolayı müddeiyat vâki olursa kendisinin ittifakta muhafaza olup olunmamasına müddei ve müddelaleyh taraflarından ittifak azası meyanından irae olunacak birer hakemle vekil-i idariden mürekkep üç kişilik bir komisyonun ekseriyet-i mutlakasıyla suret-i kat'iyye ve nihaiyyede karar verilir.

Madde 8 — Dahil olacak zevattan ittifakın masarif-i zaruriyesine hâdim olmak üzere ilm-ü haber mukabilinde elli kuruş dühuliyeye alınır.

Madde 9 — İttifak'ın merkezi İstanbul'dadır. Taşra ahalisinden ittifaka dahil olmak isteyenler tahrirer vekil-i idariye müracaat ederler. Bu gibi müracaatlar hakkında meclis-i idarece her mahalînin idare-i hususiyesi nazar-ı dikkate alınmak suretiyle ittihaz-ı karar olunur. Bu bapta icap eden talimat-ı mahsus mahalline gönderilir.

Madde 10 — İcap ettikçe paytahtın elveyim maruz bulunduğu ahval-i istisnaiyenin müsaadesi nisbetinde ittifakın bütün azası meclis-i idare tarafından ictima-i umumi halinde davet olunacaktır. Mec-

lis-i idare reisinin riyaseti altında vuku bulacak olan bu gibi ihtimalarda meclis-i idarenin faaliyet-i mesbukası hakkında ita-yı malumat edilecek ve ehemmiyet-i mahsusasına mebni meclis-i idarenin ictimaat-ı umumiyyeye arzına lüzum gördüğü hususat hakkında ittihaz-ı karar olunacaktır.

Mevadd-ı Şetta

Madde 11 — İstanbul'da intişar eden yevmi gazetelerden ittifaka dahil olanların ittifak meclis-i idaresinde azay-ı saire gibi hakk-ı dahil malik birer mümessil bulundurmağa hakkı olacaktır. Taşra gazeteleri hakkında (9) uncu maddenin ruhu dairesinde meclis-i idarece ayrıca karar ittihaz olunacaktır.

Madde 12 — Sulh-ü ittifak, fırkalar haricinde müstacel ve muayyen bir maksad-ı vatanperveri için husûl bulmuş bir toplanmadan ibaret olduğundan ittifaka dahil olmak keyfiyeti evvelden bir fırka-i siyasiyeye girmek hususları ile gayri kaabili telif değildir.

Madde 13 — Fırka-i siyasiye kitle halinde yani fırka mevcudiyet-i resmîyesiyle ittifaka iştirak etmek istedikleri halde her fırka ittifak meclis-i idaresinde hakk-ı rey malik ikışer mümessil bulundurabilecektir.

BELGE 2

İtilâf Devletleri Başvekillerine Gönderilen Muhtıra Sureti

"MÜSALEMET İTTİFAKI'NIN MUHTIRASI"

Ahiren "Müsalemet-i ittifak" hey'et-i idaresi tarafından İngiltere Başvekilli Mister (Loyd Corc), Fransa Başvekilli Mösyö (Jorj Leyg) ve İtalya Başvekilli Mösyö (Colitti)ye suretini âtide dercettiğimiz muhtıra gönderilmiştir:

"Zirde vazüyüllmza Müsalemet İttifakı'nın hey'et-i idaresini teşkil eden bizler zat-ı âlllerine âtideki hususatın arz ve beyanıyla kesb-i fahr-ü şeref eyeriz.

Müsalemet-i ittifak geçen yaz sulhün teminine ve Anadolu'nun teskinile paytaht ve vilâyat arasında hal-i tabînin avdeti esbabının istikmaline çalışmak için teşekkül etmişti. O vakittenberi vuku bulan salmızden meyus ve müşteki değiliz. Çünkü ittifakımıza hâkim olan efkâr ve âmâl etrafında o kadar müsmir propaganda icrasına muvaffak olduk ki, âkibet İstanbul'da —hattâ düvel-i muazzamanın zımnı muvafakatlerinin inzımanı— tamamen Müsalemet İttifakı'nın programı dairesinde bir hükümet yani Anadolu ile müsalemeti netice-i âmâl edinen bir hükümet-i merkeziye husûl buldu.

Ahval-i şerait-i hâzire dairesinde Anadolu'yla elyevm başlamış olan müzakeratın hüsn-ü suretle neticelenmesi ne derece mümkün olabl-

leceği hakkında kat'î hiç bir şey söylenemez. Fakat bu muhtıra zîrinde imzası olan bizler zatiâllilerinin kemal-i hürmetle şu nokta hakkında düvel-i muazzama canibinden Sevr Muahedesi'nin tadili suretinde zâhîr olan bir eser-i lütuf ve nüvaziş kadar Türk milletinin ruhu üzerinde hüsn-ü tesir hâsıl edecek hiç bir şey tasavvur olunamaz.

Böyle muvafık bir şart ve halin husulünde ihtiyaç-ı asr ve zamanın icap ettireceği bir surette yani azımkâr, istediğini bilir, düşünceleri yeni olarak İstanbul'da teşekkül edecek bir hükümet-i merkeziye için Anadolu'yu teskin etmek ve böylece vilâyatı en uzak yerlerine varıncaya kadar merkezin emr-ü nüfuzuna münkar kılmak pek kolay olur.

.....
Bu kısımlar sansür edilmiştir.

Zât-ı âlllerinin şu hakir muhtıramızı lütfen nazar-ı dikkate alacakları ümîdi içinde en hâs ve hürmetkâr hissiyatımızı arz ve iblâğa müsaraaat ederiz."

27 Teşrin-i sani 1920
İstanbul'da, Müsalemet İttifakı Hey'et-i İdaresi
(İmzalar)

BELGE 3

Reis-icumhurun İstiklâl Mahkemesine Gönderdiği Tezkere*

İstiklâl Mahkemesine mevdu (verilmiş) olanlar meyanında Lûtfî Fikri Bey'in safahat-ı muhakemesini (yargılama aşamalarını) gazetelerde mütalâa eyledim.

Mumailleyhin efkârımız ve hatt-ı hareketimizden esas itibarıyla farklı olan bir takım müllâhazat ve tenkidatına bu vesile ile muttali oldum. Kanuni yollarla milletın tezahür eden irade-i kat'iyesi (kesin iradesi) teşkilât-ı devlet ve usul-ü idare hakkında Lûtfî Fikri Bey'in efkâr-ı hususiyesine tevafuk etmeyen tecelliyat-ı nihaiyesini (en son belirttilerini) göstermiştir. Şahsımın bertaraf edilmesi (ortadan kaidirilmesi) tahminatına ve bu tahminatın (tahminlerin) neticesi olmak üzere derpiş ettiği tasavvuratına karşı mahiyet-i hakikiyesi müsait dahi olsa, şahsen bir iddia dermeyan etmeye mütemail değilim. Binaenaleyh gerek efkâr-ı siyasiyemize gerek şahsımıza karşı olan vaziyetinden dolayı eğer âli mahkemece başka bir zeminde esbab-ı ittihamiye (suçlama nedenleri) mevcut değilse, mahkeme-i aliyyelerinin müsamaahasını isticlabederim.

Reis-icumhur Gazi M. Kemal

* Kaynak: Cumhuriyet, 16 Ağustos 1923.

XXXVIII AMELE FIRKASI

KURULUŞ YILI: 11 Ağustos 1336 (1920)¹.

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: *İstanbul*.

KURUCULARI VE YÖNETİCİLERİ²: *Amiralzâde Cemal Hüsnü, Dava vekili Râdi, emekli memurlardan Mehmet Behçet ve Haydar, kömür müteahhidi Mehmet Kâmil, Hüsnü Paşazâde Seyit Bilâl, Kömür kâtibi Ali Haydar Beyler, Vanlı Mehmet Baba, Mehmet Ali Ağa*³.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

MECLİS-İ Mebusan'ın feshinden sonra, çok bunalımlı ve cansız bir siyasal hayat içinde kurulan fırka, çalışmamış ve örgütlenememiştir⁴. Programı, gayet basit bir işçi haklarını koruma ilkesinde toplanmıştır⁵. Kurucuları ve yöneticileri arasında çok az işçi vardır.

¹ Nizamname-i Esasî altındaki tarihtir (Bk. s. 573, Belge 1).

² Bu isimler kurucuların hükümete sunduğu Nizamname-i Esasî altında vardır. (Bk. s. 573, Belge 1). Sayın Metin Önel'un yardımıyla elde edilmiştir.

³ Emniyet Genel Müdürlüğü arşivindeki fişte, kurucuların adları: **Dr. Fethi Bey (Reis), Mehmet Bey (Murahas-i Mesul), İhsan Bey (Muhasip), Avni Bey (Kâtib-i Umumi)**.

⁴ EGM arşivindeki fişe göre, fırka teşkil bile edilmemiştir.

⁵ Nizamname-i Esasî madde 1, (Bk. s. 573, Belge 1).

B. AMELE FIRKASI'NA İLİŞKİN BELGE

BELGE 1

Amele Fırkası Nizamname-i Esasisi'dir*

1336 — 1920

"Fırkanın İsmi ve Maksad-ı Teşekkülü"

1 — Sây-i zatisiyle temin-i hayat eden amelenin refah ve saadetini temin, amele ile sermayedar arasındaki münasebatı tanzim, hasta düşen ameleyi tedavi, sakat ve alil olanları terfi ve kimsesiz kalan amele evlâdını tahsil ettirmek için amele sandıkları tesis etmek ve merkez-i umumisi Dersaadette olmak, memalik-i şahanenin her tarafında ve bilhassa amele hayatı teksif olan Ereğli havza-i fehliyezi ve daha sair bilâdında şubeler küşat eylemek üzere amele fırkası namile bir fırka teşkil olunmuştur.

"Fırkaya Duhul"

2 — Fırkanın gayesini şar edinen ve Cemiyetler Kanununun tâyin eylediği evsafı haiz olan her Osmanlı fırkaya dahil olabilir, şu kadar ki: Fırkaya dahil olanların memur olmaması, serbest meslek ve mesai erbabından bulunması şarttır. Memuriyet kabul eden fırka aza ve efradı firkadan müstafi addolunurlar. Yalnız mebusan bu kayıttan müstesnadır.

3 — İkinci maddede musarrah şeraiti haiz olan her Osmanlı fırkaya dahil olurken fırkanın gayesini istihsâl uğrunda çalışacağını ve şehri itası lâzımgelen âdatı muntazaman tediye edeceğini taahhüt edecek ve firkadan istifası halinde o seneye ait olan taahhüdatı temamen itaya mecbur olacaktır.

"Merkez-i Umumi Teşkilâtı"

4 — Merkez-i umumi kongre tarafından müntehip ilâveten memuriyet olarak Müdiriyet-i umumiye uhdesinde bulunacak bir reisle sekiz azadan müteşekkildir. İlk sene için heyet-i idareyi müessislerle müessisler tarafından intihap olunacak zevat teşkil edecektir.

5 — Merkez-i umumi nezdinde Müdir-i umumi tarafından idare

* Kaynak: E.G.M. arşivi

edilecek Muhasebe, Muhabere, Muâmelât-ı umumiye namile üç kalem teşkilâtı olacaktır.

6 — Hey'et-i idare kararı ekseriyetle ittihaz ve reis tarafından icra olunur.

"Fırkanın Nev'i Azası"

7 — Fırkanın fahri, daimi, muâvin namile üç nevi azası olacaktır.

- a) Fırkanın terakki ve taâlisi için nakden muâvenet ve teberruatta bulunanlar aza-yi fahriye.
- b) Fırkanın müessileri ile bilfiil fırkada çalışanlar aza-yı daimi.
- c) Fırkada mukayyet amele azası muâvenedir.

"Şubeler Teşkilâtı"

8 — Fırkanın maksat ve gayesini istihdaf edinen ve Cemiyetler kanununda musarrah evsafı haiz bulunan dört aza bir reisdan mürekkep olmak üzere beş zat Şube hey'et-i idaresini teşkil ve merkez-i umumiyyeye arz ederek istihşâl edecekleri mezuniyet üzerine şube tesis ve teşkil ederler. Beldenin cesametine göre şubât adedi tahallif ve taaddüd eyler.

9 — Her şube doğrudan doğruya merkez-i umumiye merbut olup birinin diğerine hakk-ı rüçhanı yoktur. Her şube merkez-i umumile reis'e muhabere eder, alacağı emre göre hareket eyler.

"Kongre"

10 — Fırkanın şubât kongreleri tarafından müntehibülkesir, fırkanın müessisleri ve merkez-i umumî hey'et-i idaresi azaları ile reis ve müdür-i umumî ve fırkaya mensup Esnaf cemiyetleri taraflarından müntehip birer murahhasları huzuriyle bir sene Kânun-ı sanî iptidâsında Dersaadette umumî kongresi içtima edecek mecmu murahhasların nisfından bir fazlası ile kongre inikad ve icra-yı müzakerat eyleyecektir.

11 — Kongrenin inikadında hey'et-i idare zaman-ı idaresine ait muamelât hakkında bir rapor kıraat ve fırkanın kudreti maliye ve ahval-i hisabiyesine müteallik bir bilânço-yu kongreye arz ederek tetkik ve tasdik ettirecektir.

12 — Kongre fırkanın geçen seneye ait muâmelatını tetkik ve tasdik ve sene-i âtiyede yapılması lâzımgelen hususâtı takdir ve tesbit ve hey'et-i idare-i cedideyi intihap ettikten sonra dağılacaktır.

"Şubât Kongreleri"

13 — Her şube hey'et-i idaresi şubeye mensup efrat ve azasının ekseriyetile merkez-i umumî kongresinden iki ay mukaddem kongresini içtimaa davet ederek şube muamelât-ı idariye ve hesabiyesini muallak bir rapuru kıraat ve tasdik ettirdikten sonra bera-yı tasvip merkez-i umumiye gönderir ve merkez-i umumî kongresi için iki aza intihap eyler.

"Fırkanın Varidatı"

14 — Fırkanın varidatını fırkaya dahil olacakların ita edecekleri duhulliyeye ile âdat-ı şehriye ve aza-yı fahriyesi taraflarından vukubulacak teberrüat-ı nakdiye, şubat varidat-ı umumiyelerinden merkeze gönderilecek nukud teşkil eder. Duhulliyeye yüz, âdat-ı şehriye elli kuruştur.

15 — Fırkanın umur-ı hesabiyesini tedvir, varidatını ahzükabz etmek ve hey'et-i idare kararile mansup müdür-i umuminin ita emrine iktiran eden sarfıyatı icra eylemek üzere müdür-i umumî tarafından mansup muamelât-ı idariye ve hesabiyeden mes'ûl bir muhasıp, veznedar ve lüzümü kadar tahsildarı bulunacaktır.

"Fırkanın Muamelât-ı Umumiyesi"

16 — Fırkanın umur ve muâmelât-ı idariye ve hesabiyeye ve tahriyeesini tedvir edecek memurun ve müstahdemnin miktar-ı maaşatını hey'et-i idare takdir ve tesbit eyledikten sonra memurini müdür-i umumî tayin eder ve icabında azleyler.

17 — Fırkanın meslek-i esasisine mugayir hareket eden, rüfeka-yı mesalsi arasında tefrika ve nifak ihdasına çalışan fırka mensupları haklarında hey'et-i idare kararile birinci defasında tevbih, ikinci defasında tart muâmelesi yapılır.

18 — Hey'et-i idarenin tasvip ve tasdikine arz olunmak üzere müdür-i umumî tarafından bir nizamname-i dahili tanzim olunacak ve kararı badelistihsal tatbik olunacaktır.

19 — İşbu nizamname-i esasi ahkâmı ancak kongre mukarretai ile tâdil olunabilir.

"Fırkanın Müessisleri"

20 — Fırkanın müessisleri Amiralzâde Cemal Hüsnü, Dava Vekili Radî, Dava Vekili Server Hayrettin, memurun-i sabıkadan Mehmet Behçet, memurun-i sabıkadan Haydar, kömür müteahhitlerinden Mehmet Kâmil, Hüsnü paşazâde Seyit Bîlâl, kömür kâtiplerinden Ali Haydar beyler ile Vanlı Mehmet Baba ve Mehmet Ali ağalardan ibarettir.

11 Ağustos 336

XXXIX
TARİKAT-I SALÂHIYE CEMİYETİ
(ve Distolcular)

KURULUŞ YILI: 19 Eylül 1920¹.

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: *İstanbul, İlä-yı Vatan Cemiyeti lokali*².

KURUCU VE YÖNETİCİLERİ: İlk reis: (Kiraz) Hamdi Paşa. Hürriyet ve İtilâfçı İlä-yı Vatan'cı üyeler: Arap Âsım Bey, İsmet Bey (Kiraz Hamdi Paşa'nın eski yâveri), Kemal Bey (Yeniköy sâbık Belediye Müdürü), Ahmet Râsim Avni hoca. Öteki üyeler: Distolcu Osman Dâver ve Nuri Bey, Zambaoğlu Hırstaki, Ertuğrul Şâkir, Tefvik Hamdi Bey, sâbık Yüzbaşı Nihat Bey, Romanyalı Halil Bey, Hacı Ali Nâkil Bey.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Kuruluş Sorunları

TARİKAT-I Salâhiye Cemiyeti gizli ve ihtilâlcî bir örgüt olarak, İlä-yı Vatan Cemiyeti'nin fiilli yöneticisi, örgütleyicisi Kiraz Hamdi Paşa tarafından kurulmuştur. (Bk. s. 519). Hayli gürültü ve dedikodu yaratmış olan bu kuruluş olayının ortaya çıkış nedenlerini, yalnızca Mütareke döneminde aramak, bizi yeterli sonuçlara götürmez. Bir kez, cemiyetin bu dönemdeki çalışmaları yoğun değildir. Sonra da, cemiyet, Cumhuriyet rejimi içinde, 1925 yılının ortalarına değin çeşitli olaylar ortasında-

¹ TİTE'ndeki gizli bir rapora göre bu tarih, "İlk içtima" günü olan 15 Kasım olarak gösterilmiştir. Gizli bir rapora göre (Dosya 39). Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce yapılan demecelerde bu tarih 6 Mart 1920 olarak gösterilmiştir (Cumhuriyet, 13 Temmuz 1925).

² Cemiyet, gizli olduğu için, merkezinin de kurucu cemiyet'in resmî ve yasal merkezi olduğu kabul edilmelidir. Asıl kurucular kaçtıktan sonra, 1925 yılında verilen ifadelerde, eylemci grubun Beyazıt'ta Kemaliyelî İbrahim'in kahvesinde toplandıkları sık sık söylenmiştir. Mahkeme reisi Ali Bey (Çetinkaya), bir demecinde durumu belirtmiştir (Cumhuriyet, 16 Temmuz 1925).

dır. Bu bakımdan Cemiyet'in gelişmelerini yakından izleyebilmek için, yöntende değişiklik yapılarak, Cumhuriyetin ilk dönemine (1925 yılına) kadar gidilecektir.

Cemiyet'in özelliklerine Mütareke döneminin entrika kesimi açısından bakılınca tablo şudur: *Tarikat-ı Selâhiye* (*Tarik-i Salâh* da denmektedir) adlı bir gizli dernek, *Kiraz Hamdi Paşa'nın* yeni bir "oyunudur". Bu kişi eline geçirdiği deftere, Vahidettin'den parasal yardım koparmak amacıyla, istediği tanınmış isimleri doldurmuş, onlara Cemiyet nizamnamesine göre unvanlar vermiştir. Başarılı da olmuştur. Vahidettin Paşa'yı kendi yaverliğine atamıştır³.

Fakat, Cemiyet üyeliğine seçildiklerinden haberi olmayan bir çok insan tutuklanarak yargılanmıştır. Büyük kısmı zor günler geçirdikten sonra, beraat etmişlerdir.

Cemiyet'e ilişkin bilgilerin büyük kısmını, yargılanma dosyalarından izlenebilir. Çünkü, İstiklâl Mahkemelerinin yargılama sistemine uygun olarak, sanıklara yalnızca belirli konuda değil, çok daha eskileri araştırıcı sorular sorulmuştur. Bu bakımdan, adı geçen ifadelerin kaynaklık değeri yüksektir⁴.

2. Örgütlenme ve İçyapı Sorunları

Kiraz Hamdi Paşa, girişimini açıklarken amacını da açıklar: İslâm dünyasının kurtuluşuna çalışacak "siyasi İslâm farmasonluğu" niteliğinde bir örgütün kurulması⁵. Bu yoldan İttihat ve Terakki'nin, masonlukla bütünleştirilen gizliliği, özel töreli ve yeminli kapalılığı taklit edilmek istenmiştir. Kısaca, yeni bir yeraltı örgütünün temeli atılmıştır. İzmir, Antalya ve "Şark vilâyetlerinde" şubeler açılmıştır⁶.

Tarikat-ı Salâhiye'nin en önemli yapısal özelliği gizli ve kapalı olmasıdır. Cemiyet'e giriş sınırlıdır. Sınırlılığın uygulanmasına da Hamdi Paşa kendi kendini memur etmiştir. İste-

³ Tarık Mümtaz Göztepe: *Vahidettin Mütareke Gayyasında*, s. 369

⁴ Ne yazık ki, İstiklâl Mahkemelerinin tutanakları hâlâ yayınlanmış değildir. Bu nedenle, biz Cemiyet üyelerinin yargılanmalarıyla ilgili gelişmeleri, sürekli olarak, *Cumhuriyet* gazetesinden izledik. Bu arada *İkdam*, *Vatan*, *Hilâliahmer* gazetelerine de baktık.

⁵ Özellikle, tarihçi *Ahmet Refik Bey*, ifadelerinde bu durumu belirtmiştir (*Cumhuriyet*, 13 Temmuz 1925, s. 3) — *Muzaffer Gökman*, *Tarihi Sevdiren Adam*, *Ahmet Refik Altınay*, s. 125 - 126.

⁶ "Hüküm metninden" (*Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1925, s. 1).

diklerini alarak, istemediklerini geride bırakma yetkisini kendi kendisine vermiştir⁷.

Yapısal Özellikler

Gizli ve kapalı bu cemiyetin ikinci özelliği de yapısının tari-katçı bir düzene uydurulmasıdır. Bu yapı üçlüdür.

Nizamname'ye göre, Cemiyet üyeliği üç sınıf'a ayrılmıştır:

- 1 — *Salâh-ı hal sınıfı* (*Hâdim, Mürşit, Sâi*'lerden oluşur);
- 2 — *Salâh-ı nefis sınıfı* (*Kaşif, Vâkif, Arif*'lerden oluşur. 3 — *Salâh-ı Tam Sınıfı* (*Muallim, muhakkik, Mürşit*'lerden oluşur)⁸

Kategorilerin kapsadığı her derecenin kendine özgü ödevleri vardır. En yüksek derece, İslâm Halifesine (Vahidettin'e) aittir. Ayrıca öteki müslüman devlet başkanları da unutulmamıştır⁹.

Üyelerin sınıflandırılmasına koşut olarak Cemiyet'in eylem "mekânı" (çalışma yerleri) de üç kategoriye ayrılmıştır: *Zâviye, Dergâh, Âsitane* (İstanbul'un eski adlarından biri). Cemiyet'in merkezi Âsitane'dir ve bu kentte üç kurul vardır: *Hey'et-i İrşadiye, Hey'et-i Faale, Hey'et-i Murahhasa*.

Hey'et-i İrşadiye'de (yol gösterici kurul) seçkin din adamları vardır. *Hey'et-i Faale*'de (yönetici ve eylemleri saptayıcı kurul) ünlü bilim adamları, tarihçiler, yazarlar ve doktorlar bulunacaktır. *Hey'et-i Murahhasa*'da (temsilciler kurulu) müslüman ülkeleri *Dergâh*'larından atanmış ve seçilmiş kişiler vardır.

Üst yönetici kahroda, *Üçler, Yediler, Kırklar* olarak adlandırılmış kademe ve derecelenmeler vardır. Hiyerarşi böyle tamamlanır¹⁰.

⁷ Ayrıca elimizde, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü arşivinde bulduğumuz, 24 Kânun-ı sâni 1337 (Ocak 1921) günlü bir üyeler listesi vardır. Belge olarak verdiğimiz bu listedeki (Bk. s. 591, Belge 2) isimleri kontrol edebilecek durumda değiliz. Liste, Ankara'ya, İstanbul'daki M.M. ajanı tarafından gönderilmiştir. Yargılananlardan bazı kişilerin adları bu listede yoktur (Örneğin İbrahim Rüşdü, Ahmet Rasım Avnl, Ertuğrul Şakir, Osman Dâver, Nuri Nihat bunlar arasındadır).

⁸ Cemiyetin yapısal niteliğine ilişkin bilgiler, zaman zaman basında yer almıştır. Mahkeme reisi Ali Bey, demecinde duruma değinmiştir (bk. not 2). Ayrıca, müddeiumumi (savcı), Necip Ali Bey'in "İddianamesinde", konu daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır (*Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1925, s. 2).

⁹ Vahidettin'e verilen pâyeye *Kutbülâzam*'dır. İslâm devlet başkanlarına ise *Rüknüldin* pâyesi uygun görülmüştür.

¹⁰ Ali Bey'in (Çetinkaya) bir demecinde, bu sorular kamuoyuna duyurulmuştur: "1 — İslâmiyeti sever misiniz? 2 — Hilafete sadık

Asitâne'nin kongresi altı ayda bir toplanır.

Cemiyet'e üye kabulü özel törenlerle düzenlenmiştir. Girecek-
lere çeşitli sorular sorulur¹¹. Eski üyeler başlarından geçen ye-
min olayını gizli duruşmalarda anlatmışlardır¹².

Bu törenlerle Cemiyet'e 40 üye alınmıştır.

Eylemler ve Sorunlar

Tarikat-ı Salâhiye'nin amacı, önce de belirtildiği gibi, aşama-
lıdır: Osmanlı ülkesinden taşarak İslâm dünyasını içine alan
bir kalkındırma ve kurtarma politikasıdır. Bu amaçla, önce İt-
tihat ve Terakki, sonra Müdafaa-i Hukuk, ve en sonunda da Tür-
kiye Cumhuriyetine muhalif ve yıkıcı bir yöntem izlenecektir.¹³

Hilâfet Ordusu düzenleneceği haberi bu maksatla yayılmış-
tır. Bu arada, Kiraz Hamdi Paşa'nın Dağıstan Gürcülerinden
oluşacak bir tümen kurulması için, *General Halilof'a* başvurdu-
ğu da, yargılama sırasında, ortaya çıkmıştır¹⁴.

Bu aşamaların tümüne ait eylemler saptanmıştır.

Vahidettin ve Şehzade Selim Efendi ile ilişki kurulmuştur.

Çerkes Etem ve kardeşinin yönetiminde, Yunanistan'ın ko-
ruyuculuğunda suikastçı bir ihtilâl cemiyeti ile eylem birliğine
geçilmiştir. "Anadolu İhtilâl Komitesi" adlı bu gizli dernek, Mi-
dilli adasında kurulmuştur ve Anadolu'ya çıkarmalar düzenle-

mısınız? 3 — Dinsizlerle uğraşacak mısınız? 4 — Saltanat tacını
ve tahtını savunacak mısınız?" (Cumhuriyet, 11 Temmuz 1925, s. 2).

¹¹ Hafız Nef'i Efendi, memleketin yüksek çıkarlarına dokunur düşünce-
siyle gizli celse istemiş. isteği kabul edilmiştir (Cumhuriyet, 17
Temmuz 1925) — Ali Sait Efendi, başından geçen içki âlemlerini ye-
min töreninin ayrıntılarını anlatmıştır (Cumhuriyet, 26 Temmuz
1925, s. 2). Cumhuriyet gazetesinde, bu konu ile ilgili bir karika-
tür ve yazı vardır (22 Temmuz 1925, s. 1 - 2).

¹² Hâfız Nef'i Efendi'nin ifadesine göre, bu kurulların bazı üyeleri
bellidir. Örneğin, Üçler'de Kiraz Hamdi, İsa Ruhi, Ahmet Refik
Beyler; Kırklar'da Seyyit Yusuf, Seyyit Ali Haydar, Hüseyin Ke-
malettin, İsmail Hakkı, İsmet, Bafıralı Celâl, Agabela, İtilâfçı Hâ-
fız Ömer, Şevket Mehmet, Hüsnü, Hâfız İsmail Hakkı, Binbaşı
Muhtar, Sakallı Rıfkı, Mehmet Şerif, Sami, Halil Rifat, Akif, Meh-
met Fahrettin, Şeyh Râmız, Şeyh Faik, Sabri, Seyyit Galip Beyler
ve Yahya Adnan Paşa vardır (Cumhuriyet, 20 Temmuz 1925, s. 3)

¹³ Bu tutum, bütün ifade ve "İfşaat"ta açıkça görülmektedir. Örneğin
Ahmet Refik Bey'in ifadesi (bk. not 25).

¹⁴ Dağıstanlı General Halilof, ifadesinde, Kiraz Hamdi Paşa'nın, bu
iş için kendisine 300.000 lira teklif ettiğini açıklamıştır (Cumhuri-
yet, 15 Temmuz 1925, s. 1).

miştir¹⁵. Kuşçubaşı Hacı Sami Bey de bu cemiyettedir ve bir çıkarma girişiminde ölmüştür¹⁶. Ankara İstiklâl Mahkemesi bu bağlantıları saptamıştır. Fakat sorun bugün de tartışmalıdır.

Cemiyet'in ayrıca, Vahdettin'in özel doktoru *Reşat Paşa*'nın öldürülmesi olayında da parmağı olduğu, aynı mahkemece ileri sürülmüştür¹⁷.

Asıl üzerinde durulan konu, Cemiyet'in İstanbul'daki eylemlerini Anadolu'da yayması ve yabancı kurumlarla işbirliği yaparak kamuoyunu Padişahın dönüşüne alıştırmak ve "Şark isyanının" genişlemesinde oynadığı roldür. Cemiyet yabancı memurlara sunulmak üzere bir "harekât haritası" da hazırlamıştır¹⁸.

Gerçek yöneticiler Bükreş'e kaçmışlardır. Kaldıkları otelde, bir yandan suikast ve ihtilâl plânları hazırlanırken, öte yandan da "hilâfet kabinesi" kurdukları bildirilmiştir.

İstanbul'da Beyazıt'ta *Kemaliyeli İbrahim*'in kahvesinde toplanan grup¹⁹, Romanya'dakilerle Romanya vapurlarının personeli aracılığı ile haberleşebilmişlerdir.

Tarikat-ı Salâhiyeci'ler İslâm dünyası ile temasını iki yönden sürdürme yoluna gitmiştir. Önce, Köstence, İskeçe, Selânik, Atina, San Remo, İskenderiye, Halep, Bağdat ve Hindistan'a tem-

¹⁵ Elimizde, Paris Büyükelçiliğinde bulduğumuz yılı belli olmayan bir belgeden bu kısa bilgileri edindik.

¹⁶ Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, s. 195 - 199. (Hacı Sami Bey Kuşçubaşı Eşref Bey'in kardeşidir).

¹⁷ *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1925 — İstiklâl Mahkemesince verilen de- meçlere göre, ceset çıkarılmış, intihar değil, cinayet olduğu anlaşılmış ve rapor mahkemeye gönderilmiştir (*Cumhuriyet*, 30 Ağustos 1925) — Ali Bey'e göre, kurşunun bir başka kişi tarafından, bir metro mesafeden atıldığı anlaşılmıştır (*Cumhuriyet*, 1 Eylül 1925, s. 3) — Bu bilgileri, Tarık Mümtaz Göztepe'nin açıklamalarıyla karşılaştırmak gerekir (A.g.e. s. 143, 187).

¹⁸ Bu haritaya göre, Cumhuriyet hükümetine karşı iki cephe açılacaktır. 1. Cephe, Kemali, İzoli, Siverek hattı ve Fırat'ın doğu yönüdür. 2. Cephe, Yozgat - Kayseri hattı ve Kızılıрмаğın doğusundaki yerlerdir. Kuvvetler burada toplandıktan sonra, hedef Ankara olmalıdır. Halep, karargâh olacaktır. 1 sayılı sevk (yollama) noktası Urfa, hedef de İzoli geçidi olacaktır. 2 sayılı sevk noktası Reselayn'dır. Burada toplanan büyük kuvvet, Siverek üzerinden Diyarbakir'e yollanacaktır. (Hüküm metninde, haritanın, dosyada 507 sayılı olduğu belirtilmiştir. Yukarıki ayrıntılar da bu metindedir) (*Cumhuriyet*, 16 Ağustos 1925, s. 2).

¹⁹ Bu grubu oluşturan kişilerin isimleri ve fotoğrafları basında yer almıştır (*Cumhuriyet*, 7, 8, 9, 10, 11 Ağustos 1925, s. 1).

silciler gönderilmiştir ve şubeler açılmıştır²⁰. Örneğin *Şerif Zeydi Hindistan'a* yollanmıştır²¹.

İslâm dünyası için ikinci bir plânlama daha da ilginçtir ve *Şerif Hüseyin'i* tahtından uzaklaştırma projesine dayandırılmıştır. Böylece "İttihad-ı Arap" (Arap Birliği) oluşturulacak, halifelik de güçlendirilecektir. Yahya Adnan Paşa başkanlığında bu amaçla *Şürefa* (Şerifler) kongresi toplanmıştır²².

Cumhuriyet Rejimi İçindeki Uzantı: Distol'cüler

Cemiyet'in gizli çalışmaları 1925 yılında, Şeyh Sait isyanları döneminde ortaya çıkarılmıştır. Bu sırada Anadolu'da "Distol" adında bir hayvan hastalıkları ilâcını tanıtan gezgin satıcılar görülmüştür. İlk olarak *Osman Dâver* isimli bir satıcı, şüphe üzerine, Konya çevresinde yakalanmıştır. Araştırma sonucu bu kişinin üzerinde çıkan mektuplar bir gizli komite hesabına çalıştıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu komitenin *Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti olduğu* ve Doğu'daki hareketlerle ilişkisi bulunduğu saptanmıştır²³.

Olaya Ankara İstiklâl Mahkemesi elkoymuş ve geniş çaplı tutuklamalar başlamıştır²⁴.

Bu arada, üç ünlü kişi de tutuklanmıştır. Tarihçi Ahmet Refik Bey (Altınay), *Kiraz Hamdi Paşa'nın* kendisine Cemiyet nizamnamesini göstererek kurucu üyelik önerdiğini, fakat reddettiğini söylemiştir. *Ahmet Refik Bey*, Cemiyet'e "*Mücadele-i Milliye* aleyhinde olduğu için girdiği" savını kesinlikle reddetmiştir ve beraat etmiştir²⁵.

²⁰ Ali Bey'in demecinden (bk. not 2) — Ayrıca Hüküm metninden (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1925, s. 1).

²¹ Ali Nâkil Efendi'nin ifadesinden (Cumhuriyet, 7 Temmuz 1925, s. 2).

²² Ali Nâkil Efendi'nin ifadesine göre, bu toplantıya Erzurum mebuusu Hüseyin Avni, Kara Vasıf, Kara Kemal, eski Hıcaz Polis Müdürü Refik Beylerle, Mersinli Cemal Paşa da katılmışlardır (Cumhuriyet, 7 Temmuz 1925, s. 2) — Emir Mesut da ifadesinde, durumu doğrulamıştır (Cumhuriyet, 8 Temmuz 1925, s. 2).

²³ Özellikle, "İddianame"de bu duruma kesinlik kazandırılmıştır (Cumhuriyet, 9 Ağustos 1925).

²⁴ Bu kişilerin adları için bk. not 12.

²⁵ Reis Ali Bey, cemiyetin millî mücadele aleyhinde kurulmuş bir teşkilât olduğunu söyleyince, Ahmet Refik Bey'in cevabı: "... Şüphesiz efendim, öyle gördüm ve çekildim... Darülfünunda ve mekteplerde gençlere yenilik telkin ettim. Eğer bu gibi cemiyetlere in-

Ünlü İslâm hukuku uzmanı *Aksekili Ahmet Hamdi Hoca* da Cemiyet'ten habersiz olduğunu bildirmiştir. O da beraat etmiştir²⁶.

Lütfi Fikri Bey'in yargılanması çok daha değişik olmuş ve Meşrutiyet parlamenterleri siyasal hayatını bu mahkemede tamamlamıştır²⁷. Bu onun ikinci kez İstiklâl Mahkemesi karşısına çıkması olmuştur ve bu sefer kendisinden, Meşrutiyet hayatının hesabı sorulmuştur. Kendi deyimi ile ancak "polis marifetiyle güneş gören" hatıra defterindeki ve özel belgelerdeki fikirler ve olaylar kamuoyu önüne dökülmüştür²⁸. Tarikat-ı Salâhiye ile hiçbir ilgisi açıkça ortaya çıkmamasına karşın, mahkeme "hak ve memleketin istikmal ve selâmeti nazarından" saptamak istemiş²⁹ kendisinin mânen mahkûm olduğunu belirtmiştir. Re-

tisabım varsa, beni derhal asmalısınız" — (Cumhuriyet, 13 Temmuz 1925, s. 2) — Savcının iddianamesinden: "... Müverrih (tarihçi) Ahmet Refik Bey ise, Tarikat-ı Salâhiye'nin kurucuları arasında ismi vardır. Tarikat-ı Salâhiye'nin maksat ve gayesi ma'lumdur. Müverrih Ahmet Refik Bey, şimdiye kadarki yayınlarıyla hânedan-ı saltanat ve saltanatların yapmış oldukları fenalıkları bütün memlekete, bütün gençliğe telkin ve kamuoyuna yayınlayan büyük bir simadır. Binaenaleyh bunlarla hiçbir zaman işbirliğine gireceğine ihtimal vermediğimden Ahmet Refik Bey hakkında bir diyeceğim yoktur" (Cumhuriyet, 11 Ağustos 1925, s. 2). — Ayrıca bk. Muzaffer Gökman A.g.e., s. 124 - 126.

²⁶ Savcının beraat isteği üzerine, reis, Hamdi Efendi'ye şu sözleri söylemiştir: "Mahkeme kurulu, memleketin sizden yararlanacağına inanıyor. Şu şartla ki, inkılâbın bugünkü esaslarına en ufak bir uygunsuzluk yapmamalısınız. Durumunuz ve gençliğiniz bakımından bilhassa tevhid-i tedrisat (öğretim birliği) kanununun kabulünden sonra daha vatani hizmetlerde bulunabilirdiniz. Ve bulunabilirsiniz. Bu bakımdan beraatinize karar verildi" (Cumhuriyet, 19 Temmuz 1925, s. 2).

²⁷ Lütfi Fikri Bey'in ilk duruşması, 25 Temmuz 1925 celsesinde başlamıştır. Bu celsenin ayrıntıları Cumhuriyet'in 1 Ağustos 1925 tarihli sayısında verilmiştir. — Doç Dr. Ergün Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri* (1923 - 1927, s. 260 - 270).

²⁸ 26 Temmuz tarihli duruşmada okunmuş olan ağabeyi Münici Bey'in mektubu ve hatıra defterindeki sayfalar tam metin olarak (Cumhuriyet'in 30 Temmuz 1925 sayısında (s. 4) yayınlanmıştır.

²⁹ Mahkeme heyeti ile Lütfi Fikri Bey'in diyalogundan bir tablo: "Reis — Bütün kanaatlerinizi tespit etmişizdir. Bugünkü durumu vücade getiren unsurları ve etkenleri fena zihniyetle öldürmek istiyorsunuz. Bunu ispat edebilmek için zihniyetinizi gösteren hatıratınıza gelyoruz. Gerçil 339 (1923) yazmışsınız. Fakat memleket kurtulduğu zaman dahi Lütfi Fikri'nin memleket hakkındaki düşüncelerini millet bilsin. Lütfi Fikri Bey — Buyurdu-

is-icumhur Mustafa Kemal Paşa'nın aracılığı ile beraat ettirilmiş³⁰. Bu "dava" Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinin —özellikle Hürriyet ve İtilâf'ın— Cumhuriyet tarafından yargılanması olmuştur³¹. Bir bakıma Vahidettin de yargılanmıştır³².

Mahkeme³³ aydınlanmak amacıyla Marsilya, Bükreş, Kıbrıs ve Halep'e memurlar göndermiş ve "istinabe suretiyle" ifadeler alınmıştır³⁴.

Cemiyet'in Sonu

Zamanının pek önemsemediği Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti,

günuz hatıraların mânevi mesuliyetini kabule hazırım, çünkü yazmışımdır. Bunlar benim eserlerimdir. Fakat şu elinizdeki hatıralar ilk defa polis marifeti ile güneş görmüştür. Bu benim hazım-ı dimağımdır (kafamın içidir). Bu benim kafamdır. Yani kafamdaki fikirlerle o sayfaları geçmiş sözler arasında hiç fark yoktur.

Reis — Okuyalım da millet görsün ve hakikatı anlasın.

Lütfi Fikri Bey — Hay hay efendim. Arzu buyurursanız millet de görsün, öğrensün.

Reis — Biz sizi aynı zamanda mânevi muhakeme karşısında bulunduruyoruz.

Lütfi Fikri Bey — Hazırım efendim. (Cumhuriyet, 1 Ağustos 1975).

³⁰ Karar metninde Lütfi Fikri Bey'e ilişkin satırlar: "... Lütfi Fikri Bey'in fesat tarikatı ve Tarikat-ı Salâhiye ile alâka ve münasebeti kanıtlanmamış olup, evinin araştırılmasında elde edilen evrak ve yazılı belgeler gerçe hakkında ayrıca kovuşturmayı gerektiriyorsa da, sözü edilen belgeler ve yazılarda özellikle kişiliği söz konusu edilen Reiscumhur hazretleri, mahkememize gönderdikleri özel tezkereyle bu alandaki kişisel haklarından tamamen vazgeçtiklerini bildirmekte olduklarından mumaileyhin (L. Fikri Bey'in) beraatine..." (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1915, s. 2) — Aynı sayıda, Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın mahkemeye gönderdiği mektup metni vardır. (Bk. s. 571, Belge 3).

³¹ Savcı'nın "İddianame"sinden: "... Mütarekeyi müteakip memleket maatteessüf Hürriyet ve İtilâf Fırkasının eline geçti" (Cumhuriyet, 9 Ağustos 1925, s. 2).

³² İddianame'den: "... Bilâhare Vahidettin, tehlikeye düşen taç ve saltanatı kurtarmak için, milletin vicdan ve mukaddesatından istifade etmek istedi. Tarikat-ı Salâhiye, bu istekten doğdu" (Cumhuriyet, 9 Ağustos 1925, s. 2) — Hüküm'den: "... Vahdettin ve erkân-ı hiyaneti (hain adamları) ... dinsel duygulardan istifade edebilmek ve dini bir kere daha meş'um siyasi emellerine âlet eylemek kasdıyle Tarikat-ı Salâhiye adı altında bir cemiyeti hafiye (gizli cemiyet) kurmuşlardır" (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1925, s. 1).

³³ Mahkeme Heyeti şu mebuslardan oluşmuştur: Ali Bey (Çetinkaya) (Reis); Reşit Galip ve Kılıç Ali Beyler (aza); Necip Ali (Küçük) Bey (müddelümüf).

³⁴ Ali Bey'in demecinden (bk. not 2).

Cumhuriyet rejimi ve Doğu'daki ayaklanmaların ortamı içinde gündeme getirilmiştir.

Mütareke kinleriyle yüklü bu yeraltı girişimi, kendisini ortaya çıkaran koşulların dışında, Cumhuriyet rejimine tamamen ters ve karşıt bir sistemin sorumluluğu altında ezilmiştir.

İstanbul'da toplanan eylemci grup olayların hızlı gelişmesi içinde çok küçük kalmıştır.

Bir yanda "Şark İstiklâl Mahkemesi" gazetecileri yargılanırken³⁵, "Ankara İstiklâl Mahkemesi" de Tarikat-ı Sâhiye'cilerin onbirini idama³⁶, ağır hapis cezalarına mahkum etmiştir³⁷. Beraat edenlerin sayısı da az olmamıştır³⁸. Mahkeme Tarikat-ı Salâhiye'cileri yabancı haberalma örgütleri ile işbirliği yapmakla suçlamıştır³⁹.

Kurucusu İlä-yı Vatan Cemiyeti'nden daha fazla yaşamış olan Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti, bu gelişmeler içinde tarihe gömülmüştür.

³⁵ 1925 Ağustosunun ikinci haftasında yargılanan gazeteciler: **Velid Ebuzziya** (Tevhid-i Efkâr), **Eşref Edip** (Sebilürreşad), **Sadri Edhem** (Ertem) ve **Fevzi Lûtfi** (Karaosmanoğlu) (Son Telgraf), **Abdülkadir Kemali** (Tok Söz), **Ahmed Emin** (Yalman) ve **Ahmed Şükrü** (Prof. Esmer) (Vatan), **Suphi Nuri** (İleri) (Son Telgraf ve İleri), **İsmail Müştak** (Mayakon) (İstiklâl), **Gündüz Müştak** (Sayha). **Abdülkadir Kemali Bey** dışında, tümü beraat etmişlerdir. **Kemali Bey**, Ankara İstiklâl Mahkemesine sevk edilmiştir (Aydın Tarihi, C. 2, Sayı 5, Kânun-ı sâni 1924, s. 289 - 472) — Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, 1923 - 1927, s. 187 - 198.

³⁶ İdama mahkûm edilenler: **Sâbık Yüzbaşı Nihat**, **Arap Âsım**, **Sâbık Yaver Dârendeli İsmet**, **Distolcu Osman Dâver**, **Zambaoglu Hristaki**, **Ertuğrul Şâkir**, **Tevfik Hamdi**, **Romanyalı Halil**, **Hacı Ali Nâkil**, **sâbık Yeniköy Belediye Müdürü Kemal Beyler** (Cumhuriyet, 16 Ağustos 1925, s. 1). İdam hükümleri 16 Ağustos günü infaz edilmiştir (Cumhuriyet, 17 Ağustos 1925). Hükümlülerin bir grup fotoğrafı ve sehpaların fotoğrafı için bk. Cumhuriyet, 15, 18 Ağustos 1925, s. 1.

³⁷ 5, 15, 15 yıl kürek hapsine mahkûm edilenler için bk. Cumhuriyet, 16 Ağustos 1925, s. 2.

³⁸ Beraat edenler: **Emir Mesut**, **Kaymakam Enver**, **Sabık Ticaret Nezareti Müsteşarı Mehmet Ali**, **Distolcu İhsan**, **kahveci İbrahim**, **Ahmet Refik**, **Lûtfi Fikri**, **Aksekili Ahmet Hamdi**, **Çerkes Ahmet**, **Tahsin**, **Bekir Fahri**, **Çerkes Hikmet**, **Hasan Kemalettin**, **Şeyhettin**, **Şemsettin**, **Hoca Ahmet Şirânî**, **Abdüllâtif**, **Ali Galıp**, **Abdullah**, **Hoca Fâni**, **Çerkes Kâmil**, **Mevlût Lûtfi**, **Misallidîs**, **Ali**, **Çerkes Nazım Paşa**, **General Halilof**, **Mustafa Fevzi**, **Seyyit Hâşim**, **Binbaşı Ahmet bin Ali**, **Gürcü Aslan**, **Samsunlu Ahmet**, **Harbiye ketebesinden Salâhattin**, **Suyolcu Saim**, **İsa Ruhi Paşa**, **Feyzullah**, **Hâfız Nef'i**, **Feridun** (Cumhuriyet, aynı sayı, s. 2).

³⁹ Hüküm metninde, durum açıkça okunmaktadır (Cumhuriyet, aynı sayı, s. 1).

B. TARİKAT-I SALÂHİYE CEMİYETİNE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Cemiyet Nizamnamesinden Bazı Bölümler*

Muamele-i Tes'idiye

Tarık'a dahil olacak zevat rehber (delil) vasıtası ile gözleri kapalı olduğu halde kefilî ile beraber zaviyeye getirilir. Bir odada bîcümle müzeyyenattan tecrid edilerek abdest aldırılır, elbisesi üstüne bir ehram sarılır ki buna "ehrama girmek" denilir. Başu açık olarak zaviye heyetinin bulunduğu "mahfel-i mukaddes" denilen salonun öntüne getirilir ve kapiya bir kere vurulur.

Meydancı "kimdir o" der. Rehber de yanındaki harıcı ile "ben geldim" der. Meydancı da "harıcı ne istiyor" suallini iradeder. Telkînatta tebean bu kere **Tarık'a** girecek zat "selâmet isterim" cevabını verir.

Meydancı da "O halde buyurunuz" diyerek kapıyı açar. Bir tarafında rehber ve diğer tarafında kefil olduğu halde gözleri kapalı harıcı ile beraber "mahfel-i mukaddes" denilen salona girerler. Harıcı "Essalâm-ı aleyhûm ya ehl-i islâm" der ve doğruca Şeyh'in öntüne giderler ve ayakta dururlar. Şeyh bu harıcıdan **Tarık'a** duhul için bir veçhile tazyik görüp görmediğini sorar, "Hayır" cevabını aldıktan sonra tahkikat varakasındaki sualleri tekrar eder¹ ve tamamen aynı cevapları aldıktan sonra din-i islâm ve ehl-i iman hakkındaki fikir ve mütalâasını ve arzularını ve bu dine mensup olanlar için ne gibi fedakârlıklarda bulunabileceğini, iman ve İslâmın şartlarını sorar ve "selâmet isterim" cümlesinden ne demek istediğini istilâm eyler. Muvafık cevaplar aldıktan sonra önünde bulunan masa üzerindeki tabak derununda mevzu toprağa harıcının sağ elini ve onun

* Kaynak: TITE Arşivinden gönderilmiş olan metinden alınmıştır. Noktalı yerlerin siliği olduğu için okunamadığı belirtilmiştir. Ayrıca bu metinde bir hayli yanlış da vardır. Uzmanların da yardımı ile ortaya çıkan çok uzun olan bu metin asıl metinden aldığımız bölümleri içermektedir. Asıl metni TITE Arşivinde bulamadığımız için bir karşılaşma yapmak olanağı da gerçekleşmedi.

¹ Bk. s. 590.

mukabilinde bulunan tabaktaki suyun içine sol elni sokturur ve "toprakdan hâsıl oldunuz yine şüphesiz toprak olacaksınız, çünkü Kur'an-ı azımüşşanda [ve halâk'al-insanemin salsâlin ke'l-fahharil] ve [Kema bedükün Teudun] âyetli kerimeleri vardır.. Ve [Caalna min külluşey'in hay] emr-i rabbaniyesi ile maddiyatımız itibarı ile topraktan ve sudan vücut bulduk, yine de asla rücu edeceğiz. İşte şu toprak ile su arasında ahz-ı mevki eden bu kitab-ı mübin bu Kur'an-ı kerimdir ki insanları dünya ve ahirette mes'ut ve müreffeh kılacağını ve ebediyete kavuşturacağını vaad ve temin etmiştir. Bu münci-i hakikiye bu nâsîh-ı emine dört el ile sarılmalıyız. Çünkü Cenab-ı Hak bu kitab-ı mübin için [Elif, lâm, mim zâlık el kitab Lâreybefih] ferman-ı ilâhisi ile Kitab-ı kerimin reyb ve kemattan beri hak ve sevab ile müncell olduğunu beyan buyuruyor" deyip haricinin gözleri açılır ve âtideki ahdi ifa ve yemini icra eyler. Bu esnada bütün hüzzar ayakta dururlar.

Kefil, Harici, Rehber (delil)

Suret-i Tahlif'e Vasiyetname*

Hayy ve kayyum olan Cenab-ı Rabbül'âleminin ism-i celâline ve ve nâm-ı ilâhisi ile kâsem ederim ki müslim, mü'min ve muvahhidim. İslâmiyetin bilcümle evamir-i esasîyesine mutî, ve münkadim ve ol veçhile katılacağım. Din-i İslâmın neşri ve ehl-i imanın teâlisi ve kuvvetlenmesi ve istiklâl ve hürriyeti ve saadet ve refahı uğrunda isâr-ı mal ve hayat eyliyeceğim. İslâmın muktesit ve çalışkan bir uzvu olacağım. Zâllimin, sefihîn, hainîn mürtekib ve menfaatpe-restin sahabe-i ilm-ü fazl ve kemâlin ve erbâb-ı sâ-y ve hüner ve bilhassa mazlumların muîni ve dostu olacağım. Eğer Tarîk'in mukaddesini fâşedersem, ketm-i esrar eylemezsem, yeminimde hânis olursam kanım ehl-i İslâm'a helâl olsun, her nevi mücazat ve ukubata razıyım. Şahsımca tül-ü emelim yoktur. Bu andan itibaren (elyle ehramı tutarak)

Sağ oldukça libasım, budur ölsem kefenim.

Bütün emellerim İslâmın tealisi, terakkîsi, salâh kesbetmesidir. Hatta bu maksada mebnidir ki Tarîk-i Salâh'a intisabediyorum ... Tarîk'ime sâdık kalacağıma yemin ederim

Vallahî Billâhî.

Şeyh'n "Bu vasiyetnameyi imza eder mısınız" sualine, harici de bilâtereddüt "evet imza ederim" der. İmza eyler veya mühürler.

Badelîmza Şeyh vasiyetnameyi hüzzara okur ve gösterir. 'Şahit mısınız" der, hüzzarın kâffesi birden "Şahidiz" dedikten sonra Şeyh "Bir mümin ve muvahhid ve müslim sözünde sebat eder, İslâmın tealisi için sâ-y-ü amelde bulunur. Ahdında vefa gösterir. Tarîk'ini muhafazada azim ve irade sahibi olur. O halde bu vasiyet-

* Cemiyet'e yeni alınan üyenin andıçme törenindeki yemin metni.

nameyi saklamağa lüzum ve bu tekeffüle ihtiyaç yoktur Vasiyetnameyi yakıyorum" diyerek vasiyet kâğıdını yakar ve hazır-ı bilmeçlis "..... nın hâdim-i Tarik olarak kabulünü teklif ediyorum, kabul eder misiniz" sualini iradeyle. Bütün hüzzar "Kabul ettik" dedikten sonra Şeyh de "O halde ben de kabul ettim" der ve ayın-ı Tarikat icra olunur.

Eğer birkaç haricinin birden, muamele-i tesidiyesi yapılmak lâzım gelirse her biri tarif ettiğimiz veçhile ayrı ayrı mahfel-i mukaddes'e kabul olunarak vasiyetnameleri ihrak edildikten sonra cümlesi hazır olduğu halde ayın-ı Tarikat icra olunur ve her biri için ayrı ayrı icra olunmaz. Nihayetinde okunan duaya ayrıca üç kere Tarikat'a zâta "Amin" dedirttikten sonra mumailayhin bilmesi, lâzımgelen sırr-ı Tarik ile işaretler öğretilir. İşaretler bunlardır:

1 — Selâm işareti, 2 — Muarefe işareti, 3 — İstimdat işareti. Dem ve muarefe işaretleri zaviyeye dühul için mubassıra da verilir, badehu alâmet teslim olunur. Bu kerre de Şeyh bülend âvazile karar-ı âtiyi tebliğ eyer:

"Emanet-i Tarikat'e hiyanet ... ihanet eden, vazife-i mevduasını ifa etmeyen tard ve tel'in olunur, sırrı fâşeden imha olunur. Kürre-i arz sükkânı bir buçuk milyar tahmin edilmekte olduğu ve bunun (460) milyonu Nasrani, (12) milyonu Musevi ve (670) milyonu putperest, (400) milyonu İslâm olduğu anlaşıldıktan sonra, iktisaden (400) milyonluk bir kitlenin bir milyar yüz milyon nüfusa galebe etmesi ve hiç olmazsa mahfuz ve emin kalması için ne derece faaliyet ve gayret gösterilmesi icabedeceği tarif ve tavzih edilmelidir. İslâmın kurtarılması için emel-i salih ve sây-ı vefir ile mukayyet olmak ve israfattan mücanebet etmek lâzımgeldiği güzelce tefhim edilmelidir."

Ondan sonra tebrik merasimi yapılarak ve bir tercüman okunacak "Alâmet-i El Ehîd" verilir. Tarik-i Salâh'ın iki türlü icazetname ve bir de icazetnamesi vardır. Adedi 40 olan müessisin hazeratına verilen icazetnameler kırk adet olarak basılmış ve kendilerine verilmiştir. Onların ikinci nüshaları yoktur ve olmayacaktır. Mürşit ve Şeyh pâyesini ikraz edenlere verilen icazetnameler ise Âsitanece tanzim olunur.

Uhuvetname ise Tarik'a giren zâta verilir, bir de pâyesi yükselen zevata her payeye mahsus olarak tanzim edilen "Rıf'at Varakası" verilir. Bunların kâffesine icazetname de denlebilir.

Tarik-i Salâh'a Kimler Dâhil Olabilir ve Bu Tarik'a Mensup Suleha Nasıl Olmalıdır*

1 — "Lâillâhe İllallah Muhammeden Resulullah" diyen her müslim hangi ırk ve cins ve mezhepten olursa olsun Tarik-i Salâh'a girebilir. İçtilhad-ı mezahip ve ihtilâf-ı ırk nazara dikkate alınmaz.

* Maddeler tüm olarak değil, kısmen alınmıştır.

"Helâku Ümmeti Alâ Yediy El ulemâ - elcühelâ" hadis-i şerifinde bahsolunan sıfattan ehl-i İslâmı kurtarmak lâzımdır.

2 — Tarik'a girecek zâtın su-i ahlâktan münezze olması ve kesret-i kelâma müptelâ olmaması yalan ve mübalâgalı söz söylememesi, maskara ve müstehzi ve müsrif olmaması, her halde hüsn-i hal erbabından olması şâyan-ı arzudur. Ancak maksad ve hayr-ı **Tarik** bu evsaf haricinde olanları ıslâh etmek olduğundan o gibiler dahi **Tarik'a** kabul edilirler. Fakat daima teftiş ve tarassut altında bulundurulur, sırr-ı **Tarikat** öğretilmez, işaretler öğretilmez.

3 — Din-i İslâmı seven ve hürmet eden ve neşrine çalışan, kuvvetlendirilmesine gayret eden her müslim-i sâlih **Tarikat-ı Salâhiye'** nin en muazzez evlâdıdır. Turuk-u âliye-i saireye mensup olan suleha kendi **tarikat-ı kadimelerine** müdavim olmak üzere **Tarik-ı Salâh'a** da intisabedebilir. **Tarik-i Salâh** bünye-i İslâmiyeyi tarsin ve takviye etmek gibi bir maksadı takip emel-i yegânesi ile hareket etmektedir. Bünya binaberin bu suretle maddiyata itina sayesinde mâneviyatta kesb-i kuvvet ve meknet etmiş olur.

4 — **Tarik-i Salâh'a** haric-i aslilerle fevkalâde mahremâne görüşenleri ve casusluk etmesi muhtemel olanları vevlki âbid ve zâhid olsun kabul etmemelidir. Meğer ki teminat-ı kaviyye altına alına.

5 — **Tarik-i Salâh'a** delilsiz, kefilsiz girilemez. Girildikten sonra bir daha çıkılmaz. **Tarikat-ı Salâhiye** veya **Tarik-i Salâh'ın** gaye ve maksadı beynelislâm tesis-i münasebet ve muvasala ve muhabere ve refah ve adl-ü nasafet ve tevsi-i malûmat ve san'at ve tamim-i fikr-i iktisat ve ticaret ve müdafaa-i hukuk-ı ibad velhasıl çâr aktar-ı âlemde neşr-i din-i Muhammedi ve tamim-i medeniyet-i İslâmiye ile vahdet-i fikir ve içtihat ve takviye ve teksir-i nüfuz ve nüfus-ı İslâmiye olup "İnnema El Müminune İhve" âyet-i kerimesine iktida edenlerin azaldığı bu zamanda işbu emr-i celil-i rabbanînin mevki-i tatbika bütün mânası ile, bütün samimiyet-i mâneviyesi ile koymaya çalışacaktır ve temin ve idamesini taht-ı vücubda görmektedir. Bunun için amme-i müslimin'in ferdî ve içtimai muamelât-ı ruzmerresini bir murakabe-i daime-i müşfikada bulundurmamak maksadı ile bir "şebeke-i teftişliye teşkilâtına" lüzum görülmektedir. Bu şebeke-i heyetin "zabıta-i ahlâkiye" ve "irşad-ı müslimin" gibi namlardan birisini alması muvafıktır. Zâten meslek-i tasavvufun telkin ve tamim-i mânevisine **Üçler, Yediler, Kırklar** isimleri altında mânevi vazifeler deruhte eden rical-i gayıpların vücudu mutasavvıfa bildirmektedir. "Eddünya mezraat-i ahira" olduğuna binaen, âlem-i mânanın şu kabil teşkil-i ahiretin mezraası olan dünyada dahi aynen kabul ve tatbikini âlem-i mânanın kudret-i lâyutlîsinden istifaza etmek nokta-i nazarından pek elzemdir. Binaberin **Tarik-i Salâh'ta** vücudu elzem olan bir **Gavsi-i Âzam'a** muavenette bulunmak ve evami ve nevahiyi tebliğe ve bütün icraatı teftişe ihtimam etmek üzere **Üçler** ve **Yediler** ve **Kırklar** namında üç muhtelif heyetin teşkiline ihtiyaç vardır. Bunlara "Rical El Galb" yahut "Süeda" denir.

Gavs'in ufulü takdirinde Üçler'den birinin **Gavs** intihabını Üçler yapabilecektir. Üçler'den birinin noksanı halinde Yediler'den birinin Üçler'e terfii hakkı Yediler'e aittir. Yediler dahi noksanını Kırklar'dan alır.

Bu suretle teşkil edilen "Hey'et-i Teftişîye-i Mahfiye"lerin en mühim meşâgilinden birini mecal-i vildanda kesret-i nüfus ve ehemmiyet-i iktisadiye ve medenîyesine göre zâviyeler küşadı ve teşkilât icrası olacaktır ki bu zâviyeler oradaki ehl-i İslâmın mahall-i telâki ve tearüfü ve tarsin-i meveddet ve muhabbeti olacağı gibi o diyara varan her hangi bir ihvan-ı dinin de melce-i ismeti ve penah-ı şefkat ve himayeti bulunacaktır. Bu zâviyeler pek nâfiz ve dalmî nezaret altında bütün ihvanı bulunduracak ilmen, ebeden, ahlâken, iktisaden bunların inkişafına ve mesudiyetine itina edeceklerdir.

..... Bu itina-yı mahsus sayesinde "Kâde El fakrû yekun kufran" emrinin haber verdiği ve hadd-ı zâtında ahlâk-ı İslâmiyeyle esassından sarsıp mahvetmek ihtimaline binaen pek tehlikeli gösterilen küfrü mucip fakr-ı meskenetten İslâmiyet vikaye edilmiş bulunacaktır.

Fakat vazifelerde ciddiyet, ketumiyet, vekar, muhabbet, samimiyet gibi fezail-i insaniyenin mebzulen mevcudiyetini temin için **Gavs** Üçleri, Yedileri ve Kırkları, Kırklar da salâh-ı tam ashabını tanıyacaklar yani mafevkler maiyetlerini tamamen tanıyabilecekleri halde madunlar yalnız bir derece mafevkleri tanımış olacaklardır.

Gavs'in imzası	(Mehdi)	yahut 59
Üçler'in imzası	(Hâdi)	yahut 20
Yediler'in imzası	(Mansur)	yahut 336
Kırklar'ın imzası	(Nâsır)	yahut 341'dir.

Bunlar yukarda söylendiği veçhile sileda-yı **Tarikat** olup şebeke-i teftişîye'yi teşkil ederler.

Tarikat'ın Şayân-ı Arzu Gördüğü Hususat

"İnnemal ağmalü binniyat" — vesile-i teabbüd veya bizzat ma-bud olmamak şartı ile dinî, tarihi, coğrafi resim ve fotoğraflara müsaade edilir. İslâma hizmet eden Seyyid-ül kavmlerin resimleri muhafaza olunur. Âlem-i İslâma tanıtılır. **Tarik-i Salâh** sulehanın **Efendi** ve **Bey** ve **Paşa** gibi unvanlarını daire-i **Tarikat** dahilinde hazf ile sadece ve samimiyetle isim zikri ile iktifayı tercih eyler. Her salih ailesi ismini taşımağa itina eyler. Meselâ **Gaffari** ailesinden **Ali efendinin** mahdumu **Hüseyin Bey Tarik'a** dühul etse beyn-el ihvan ismi bu veçhile zikrolunur (**Hüseyin Ali Gaffari**). Ehl-i beyt-i **Resul'den** olan sadat ve şürefa bundan müstesnadırlar. **Âyin-i Tarik'te** ve sonra musikiden istifade olunabilir. Resaletpenah **Efendimiz** "Erlhna bihe ya Bilâl" buyurmakla güzel sesin ve bilkiyas musikinin gıda-yı ruh olduğunu işrab buyurmuşlardır. Bunun için **Tarik'in**

bir de marşı vardır. İdamın ilgası, sefaletin tehvini, bikeslere yardım cemiyet-i hayriyeler teşkil, her memlekette ve bilhassa burada "Fırka-i İslâhiye" teşkiline himmet eder. Fırka-i İslâhiye'nin asri medeni, dini, insani programı mevcuttur.

Köylerde mektepler küşadına, şehirlerde teksirine sarf-ı makderet eyler. Yazmak ve okumak bilenlerin bilmeyenlere öğretmesini teşvik eyler, bâzı tedabir icra eder, dahil-i Tarık olan ümmilere zâviyelerde yazmak ve okumak öğretir. "Men aferelisan kavm emine mekrehum" hadis-i şerifine tebaan öğrenmelerine himmet olunur. Suleha sây-ü ameale sevk olunur. İktisadiyatta her ırka galebeye son derece gayret eder. Tarikat her şeye agâh olmağa taraftardır. Bu hususta her teşebbüste bulunur ve tedbir ittihaz eyler. Mısyon teşkilâtına müşabih teşkilâta muhaderet eyler. Nâşir-i dinler sevkeder. Hey'et-i irşadiyeler, nâsıhalar vücude getirir, keşşâflar yetiştirir. "Salâh-ı Ümmet" namı ile her memlekette o memleketin lisanı üzerine gazeteler neşrettirir.

Tenbih-i Mühim

Her programı tâdil ederse Tarık'te ciddiyet kalmaz, ihtilâf zuhur eder. Tebdilât icrasından hazer etmelidir. Aynen tatbik edilse ne saadet. Tamamı ile tatbik ve icra edilen noksan ve gayr-ı muntazam bir program, hiç yapılmayan ve her gün değiştirilen muntazam programlara müreccahtır. Vesselâm Ala men tabü elhüda".

Varaka-i tahkikiye sureti

Sualler

İsminiz nedir pederinizin ve valdenizin isimleri nedir.
 Allenizin unvanı nedir.
 Mahal ve tarih-i velâdetinizi bildiriniz.
 Nerede sakınsınız.
 Kangı mezhepdensiniz.
 Kangı ırka mensubsunuz.
 Mükeyyefiyattan kangısına meyyalsınız.
 Kangı mekteb veya Medresede okuyorsunuz yahut ikmal-i tahsil ettiniz.
 İslâmı sever misiniz ve ilâ-i kelimetullah için çalışabilir misiniz.
 Ne gibi bir maksadla Tarık'a girmek istiyorsunuz.
 Borcunuz var mıdır.
 Hasta mısınız ve hiç hasta oldunuz mu.
 Cessur musunuz.
 Seyahatı sever misiniz.
 Mütalâa ve tettebbudan hazzeder misiniz.
 Sözüünüzde sabit misiniz.
 Sır saklayabilir misiniz.
 Kangı meslekte iyi çalışabilirsiniz.

Cevapları

Makulâtı kabul eder mısınız.

Menfaat-i şahsiyenizi menfaat-i umumiyeye feda edebilir mısınız.

İnsanlara muavenetten zevk alır mısınız.

Cevaplarınızın doğru olduğunu imza eder mısınız.

BELGE 2

Suleha-ı Ümmet*

İlk Tabaka

	Numara
1 — Ahmet Hamdi	115
2 — Ahmet Fakiye	248
3 — Davud Vehbi Haydari	038
4 — Seyit Abdülvahhab	195
5 — Şerif Zeyid	611
6 — Şerif Haşim	836
7 — Tefvik Hamdi	658
8 — Feyzullâh	956
9 — Feridun	350
10 — Mehmet Şükrü	622
11 — Asım	201
12 — Mehmet Mikâil Halilof	112
13 — Lutfi Fevzi	232
14 — Mehmet Emin Ravendzî	193
15 — İsa Ruhi	374
16 — Seyit Yusuf Zafari	230
17 — Ahmet Refik	443
18 — Seyit Ali Haydar Zafari	406
19 — Hasan Kemalettin	294
20 — İsmail Hakkı	330
21 — İsmet	600
22 — Celâl Bafravi	2033
23 — Ağa Bala	3005
24 — Hafız Ömer	1299
25 — Şevket	0726
26 — Mehmet Hüsnü	0220
27 — Hafız İsmail Hakkı	1319
28 — Ahmet Muhtar Binbaşı	1294
29 — Sıtkı	0204

* T-K imzalı, İstanbul'daki Mim Mim Grubu ajanının Ankara'ya gönderdiği 20 Kânun-ı evvel 1338 tarihli listedir ve Tarık-i Salâh'a girmiş olan belli başlı isimleri bildirmektedir (TITE arşivi, No: 14290).

30 — Elif Rifki	0501
31 — Mehmet Şerif	0680
32 — Mehmet Sami	0203
33 — Halil Rifat Hüseyin	1420
35 — Akif	0171
36 — Mehmet Fahrettin Tevfik	1663
37 — Şeyh Ramız	0358
38 — Hayri	820
39 — Mehmet Tevfik Baba	694
40 — Şerif Yahya Adnan	803

Sulaha-i Ümmet

1 — Şeyh Falk	500
2 — Salt Ali	275
3 — Mesina Dava Vekili	151
4 — Rifki İşkembeci	390
5 — Mehmet Refik	— 3 482
6 — İbrahim	— 4 259
7 — Rifat	— 5 750
8 — Saffet	— 6 576
9 — Ziya	— 7 811

Balâda ilk tabaka Kırklardan müspet olup Üçler ve Yediler de bu Kırklar içinden müntahaptır. Üçler ve Yediler geçen sene bildirilmiş ve yalnız esamileri hıfzolunmamış idi. Her nasılsa bu esamiyi ay-nen almağa muvaffak olduk. Nezdimde icap ettikçe vazife vermek veya birlik hareket etmek üzere almak zevat dahilinde doğru çizgi ve rakamlarla işaret edilen kendimle beraber yedi kişi müstesna olmak üzere cümlesi Tarık-i mezkûr ve sair muhalif guruplarda çalışanlar-dır ve bundan sonra alacakları efradı peyderpey elde edildikçe ita olunacaktır. Başka gizli bir şeyleri kalmamıştır.

24 Kânun-ı Sani

İmza

BELGE 3

TEZKERE*

Reşadetli Faziletli Tevfik Baba Efendi Hazretlerine

(Mahremdir)

Hazreti Erenler!

Malumu mürsîdaneleri olduğu üzere 19 Eylül 37 tarihine müsadif Pazartesi günü Dergâh-ı Mualla'ya gidilecek ve ihya-yı yevm olu-nacaktır. Bu gün şeyh Tevfik efendi dahil gelerek görüşüldü. Yevm-i

* Mim Mim Grubu ajanı tarafından Ankara'ya bildirilen Tezkere (TITE arşivi).

mezkurda beraberce azimet için saat on ikiye kadar sizi merkezde bekleyeceğim. Tevfik efendi de bekleyecek.

Baki baka-yı teveccühat ve devam-ı sıhhat ve safa-yı mürşidane-leri niyaz ve desti mübareklerinizi bus ile hatmi kelâm eylerim Allah Eyvallah.

Bendei bâb bai Bismillah
1. Rifki

17 Eylül 337

34

XL TÜRKİYE ZÜRRA FIRKASI

KURULUŞ YILI: *Teşrin-i sâni (Kasım) 1336 (1920)*¹.

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: *İstanbul*.

KURUCU VE YÖNETİCİLERİ²: Kâtib-i Umumi: *Cevat Rüştü Bey (Halkalı Ziraat Mektebi Âlisi eski ikinci müdürü)*³, *Şükrü Bey (Kastamonu eski meb'usu)*, *Yahya Sezai Bey (Çanakkale eski meb'usu)*⁴ *Abdülaziz Mecdi Efendi (Karesi eski meb'usu)*⁵.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

MÜTAREKENİN siyasal hayatı içine çok geç doğmuş olan Fırka, ayrıntılı sayılabilecek bir programa sahiptir (Bk. s. 595, Belge 1). Fakat çalışmamış ve örgütlenememiştir. Yayın organı "Yeni Ziraat Gazetesi"dir.

Fırka'nın kayda değer çalışması, "Kâtib-i Umumi" *Cevat Rüştü Bey*'in, 1921 yılında, Sofya'da toplanan Ziraatçiler Kongresine katılmış olmasıdır⁶.

Fırkanın Sonu

Kuruluş ortamının koşullarından ötürü, çalışma olanağı bulamayan Fırka'nın, kapatıldığı ya da kendini feshettiği konularında resmî bir belgeye rastlanmamıştır. Zürra Fırkası'nın Mütareke iklimi içinde kendini yitirdiği düşünülebilir.

¹ Bu tarih, belge olarak verdiğimiz Fırka Nizamnamesi altında yazılıdır. (Bk. s. 598, Belge 2). Emniyet Genel Müdürlüğü arşivindeki Fırkaya ait fişte ise 30 Teşrin-i sâni tarihi vardır. Biz, sayın Avukat **Metin Önel** aracılığı ile, İçişleri Bakanlığı Arşivinden aldığımız Nizamname suretine daha çok inanıyoruz.

² Nizamname altındaki isimlerdir.

³ *Cevat Rüştü Bey*'in aynı zamanda "Académie des Sciences" (Bilimler Akademisi) öğretim üyesi olduğu belirtilmiştir. Kendisinin "Kâtib-i Umumi" (genel sekreter) olduğu da İstanbul'da Fransızca yayınlanan "Economiste d'Orient" dergisi bildirmiştir (No: 28, 5 Mart 1921, s. 79).

⁴ **Zürra Fırkası Hakkında Yahya Sezai Beyle Mülakat** (İkdam, 21 Teşrin-i sâni 1920).

⁵ **İkdam** şu isimlere de yer vermektedir. Sâbık Kastamonu meb'usu **Şükrü Bey**, Sâbık Bolu Meb'usu **Nuhzade Mehmet Efendi**, mütahassıslardan **Yaşar ve Ahmet Tevfik** (15 Teşrin-i sâni 1920, s. 2).

⁶ **İkdam** gazetesi, kongrede alınan kararların özetini de vermiştir. (22 Şubat 1921, s. 2) — **Economiste d'Orient**, Fırka'dan "Le Parti Agraire Turc" olarak söz etmiş ve kongre haberini vermiştir (Aynı sayı s. 79).

B. TÜRKİYE ZÜRRA FIRKASI'NA İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Türkiye Zürra Fırkası'nın Her Seneki Kongresinde İcab Eden Ta'dilât İcra Kılınmak Üzere Kaleme Alınmış Olan Programdır*

Mevad-ı Umumiye

- Yeni ihtiyac ile mütenâsib bir intihab-ı mebûsan Kanunu tanzimi.
- Kavanın-ı adliyenin çiftçilerin hukuk ve menafî'ini muhafaza edecek surette ve basit bir şekilde ta'dili.
- Seyyar sulh hakimleri teşkilâtı vücûda getirilmesi esbabına tevessül edilmesi.
- Tevsl'-i mezuniyet usûlünün tatbikine sarf-ı mesaf edilmesi.
- Teşkil-i nevaht kanununun bir an evvel tanzimi ve bu kanunun şühûr ve kasabât belediyelerine dahi teşmilli.

Mevad-ı Hususiye

Mevad-ı hususiye, idari, iktisadi, sıhhi, ilmi, sınaî gibi müteaddid nıkâtı ihtiva eder.

Esasat-ı İdariye

- Hakk-ı tasarruf-u arazinin halelden vikayesi ve istimlâk kanununun bu emniyeyi hasıl edecek surette yeniden tedkik ve ta'dil edilmesi.
- Mülki, askerî, adli, ilmi, bilumum memurından açıkda kalanların ziraatle iştilal etmek isteyenlerine her türlü teshilât ve muavenatin ifası.
- Âşâr vergisine âcilen bir şekli-i âdil verilmesi.
- Arazi vergisinin lâğvı.

* Kaynak, Türkiye Zürra Fırkası Program, (Teşebbüs Matbaası, Ahmet Hamdi Şürekâsı: 1336)

- Ağnâm vergisinin taklili.
- Arazi münazaatının tasrı' ve teshil-i halli asayişin te'mini.
- Hayvan sirkatinin men'i ve hey'et-i umumiyesi bir köy zabıtası teşkil edebilmek üzere, köy, orman ve beklci ve korucuları hey'etlerinin ihdası.
- Tütün rejisinin ilgasıyla tütünün rûsûm-u istihlâkiyeye rabtının iltizam edilmesi.
- Aralarındaki münâsebat-ı mahsusaya nazaran umur-u ziraiye ve baytariye ile orman işlerinde ziraat nezaretinin fenni ve ilmi iş-tişari bir hey'etli mevkiinde bulunmak ve bu üç şu'beye müteallik muamelât ve mesaiyi murakabe selâhiyetini haiz olmak üzere bir meclis-i âli-i ziraat teşkilî.
- Ormanların harikten ve kat'iyat-ı gayr-ı fenniye ile tahribden muhafazası ve harab olmuş çalılıkların yeniden yetiştirilmesi vesailinin te'mini ve kereste imalının himayesi ve tevsi'i zımında icab eden kanunların tanzimi.
- Arazi kanunnâmesinin hin-i ta'dilinde arazinin hakk-ı rakabesinin zürra'a terk ve tahsisi iltizam olunmakla beraber harbin bi-dayetinden itibaren on beş sene nihayetine kadar zer' olunmayan arazinin müstehakk-ı tapu olamayacağına dair bir kanun vaz'ı.
- Mahsûlât-ı ziraiye üzerine örfen mevzu' vergilerin ilgası.
- Köylü hanelerinin ve hayvanat ahırlarının şerait-i sıhhiye dahilinde ıslahı ve ba'dema teşkil edilecek köylerin muayyen bir plân dahilinde te'sisi.
- Orman memurlarının tezyidi.
- Koyun, keçi, kara sığır, at cinslerinin teksir ve ıslahı, ve bu maksada göre haralar teşkil ve meşherler ihdası.
- Nehirlere, göllere, ormanlara, bataklıklara aid teşebbûsât-ı nafianın mahallerine mezuniyet-i vasia itası suretiyle teshil ve tesri-i icrası.
- Meyva ağaçlarıyla yabancı ağaçların teksiri esasına hizmet edebilmek kasdıyla münâsib yerlerde fidanlık tesisi.
- Ziraatın terakkiyat-ı hazırasını alât ve edevat-ı muntevvia-i ziraiyenin tatbikat amelîyesini mahallerinde müşahede etmek üzere kurra ve kasaba ağniya-yı halkından her sene memalik-i ecnebiyeye seyahat kafileleri tertibine delâlet edilmesi.

Esasat-ı İktisadiye

- Mahsulat-ı arzîye-i dahiliyenin himayesi.
- Ziraat kooperatif şirketleri vücûda getirilmesi.
- Memleketin birkaç yerinde alât-ı ziraiye fabrikaları ve birçok mahallerinde depolar, tamirhaneler te'sis olunması.
- Ziraat Bankası'nın tevsi'-i muamelâtı ve bu babdaki kanunun sür'atle çıkarılması, maliye nezaretinde matlubu olan mebalîğ-i külliyyenin te'min-i isti'fası.
- Ücûrat-ı nakliyenin tehvini, şimendüfer tarifelerinin tadili,

— Hasılât-ı ziraiyenin sevkinde sür'at ve suhuleti mucib olacak tedabirin ittihazı.

— İcab eden mahallerde dar hatlı şimendüferler yapılması ve mevcut şose yollarının tamir olunması. Ve bu yolların mümkün olduğu kadar teksiriyle beraber otomobil ve kamyonların dahi işleme-sine salih genişlikde vücûda getirilmesi.

— Köyler arasında yollar inşasıyla bunların tarik-i umumiyeye rabt olunması çârelerinin istihsâli.

— Her nev' hasılât-ı arzıyeye mahrecler bulmak ziraate ve sanayi'-i ziraiyeye taallük eden işlerde hükümet ile köylüler arasında vasıta-ı irtibat olmak, zirai şirketlerin ve teavün cemiyetlerinin tesisine çalışmak, ziraat-ı fen memurlarının mesailerinde müzaheret ve çiftçilerin dermeyan edecekleri mütalebatı hükümete iblâğ ve tekâmülât-ı ziraiyeden halkı vaktiyle haberdar etmek ve bilhassa faideli usûllerin ziraat-ı mihanikiye âlâtının tamimine çalışmak gibi şeylerle iştilal etmek üzere ziraat odaları ve eskiden müesses ziraat odalarının aynı maksada hadim bir hale ifrağı.

— Başlıca yerlerde ziraat borsaları vücûda getirilmesi.

— İcab eden kaza ve nahiye merkezlerinde ziraat pazarları açılması.

— Köy sandıkları ve teavün cemiyetleri vasıtasıyla ve mümkün olduğu suretde hükümetce de muavenet-i nakdiyede bulunmak üzere hasılât-ı arzıye ve bilhassa çift hayvanatı için sigortalar yapılması.

— Evzan ve ekyâlin tevhidine çalışılması.

Esasat-ı Sıhhiye

— İlel-i sariye ve müstevliyyeye karşı ve bilhassa frengi ile humma-yı mürzegiye karşı tedabir-i müessire ittihazı.

— Nevahiye tayin olunacak seyyar tabibler ve küçük sıhhiye memurları ve eczacılarla sıhhat-i umumiyenin vikayesine çalışılması.

— Liva ve kaza merkezlerinde hastahaneler, eczahaneler küşâd olunması ve buraiarda lüzümü kadar tabibler ve köylere varıncaya kadar her yerde mektebli kabeleler bulundurulması. Kabelelik edeceklerin buldukları mahallerden kabele mekteplerine celbiyle tahsil ettirildikten sonra geldikleri yerlere gönderilmesi.

Esasat-ı Ameliye

— Ziraat ve orman tedrisatının daha ciddi ve ihtiyaca muvafık tarzda temin ve ıslahı.

— Mekteb-i ibtidaiye ve taliye programlarına da ziraat ve ahlâk dersleri ilâvesi.

— Başlıca mevki'lerde bağcılık, bahçivanlık, sütçülük, peynircilik, konservencilik, tavukçuluk, arıcılık gibi sanayi'-i ziraiyede mütehas-

sıs yetiştirilmek üzere ameli ihtisas mektepleri tesisi ve bunlar için ind-el-icab memalik-i ecnebiyeden mütehasşıs lar celbi.

— Köy mekteplerine ziraatte az çok mütehasşıs muallimler yetiştirilmesi ve darümuallimin programlarının buna göre tensik edilmesi.

— Çiftçilere, köylülere okumak, yazmak öğretilmesinin son derece de iltizam edilmesi, sade lisanla yazılmış risalelerle çiftçiler arasında malûmat-ı ziraiyenin temin-i intişarı.

Esasat-ı Sinalye

— Her nev' sanayi-ı ziraiyenin teşvik ve himaye edilmesi.

— İpek, zeytinyağı, tereyağı, peynir, şeker, bal, pekmez, nişasta, ispirto, pamuk gibi mevad istihsalâtının teksiri.

— Halı, bez, şayak, dokuma gibi sanayi' ve el işlerinin inkişâfına hadım olacak tedabirden olmak üzere müsabakalar, mükâfatlar ihdası ve bilhassa sanayi'-i mahalliye mamûlâtına mahrecler tedarik.

— Dere ve nehir yataklarının dolması yüzünden ileri gelen ve mezru'atın mahvına badi olan feyzanların bertaraf edilmesi maksadıyla icab eden ameliyat-ı miyahiyeye teşebbüs edilmesi.

— Memleketimizin şerait-i iklimiyesine göre eska ameliyatının derkâr olan menafi'-i âzimesi temin edilebilmek üzere nehir ve göl sularında vasi' mikyasda istifade olunmak çârelerinin taharri olunması.

Mevad-ı Müzeyyelc

— Harbin netayic-i meş'umesinden olan yetim ve bakes kalan köylü çocuklarının himaye edilmesi.

— İaşe-i umumiye için çiftçilerden alınan zehair ve sairenin tesviye-i bedelâtı.

— Esna-yı harbde çiftçi ve köylülerin tahrib edilen mebanisinin tazmin-i bedelâtı için teşebbüsât icrası.

Türkiye Zürra Fırkası

BELGE 2

Türkiye Zürra Fırkası Nizamnamesi

1 — "Türkiye Zürra Fırkası" unvanile bir fırka teşekkül etmiştir.

2 — Fırkanın senede bir defa kongresi olacak Payitahtta ve taşralarda teşkilâtı bulunacaktır.

3 — Kongre Ziraat Fırkasına mensup meb'uslar ve Payitahttaki idare heyeti ile taşralardaki şubattan müddet-i muayyenesi zarfında gelebilecek birer azadan tereküp edebilecektir. Ve Meclis-i milli-

nin her seneki içtimalı esnasında senede bir kere olmak üzere Payitahtta tecemmu edip firkanın programını, nizamnamesini, nazar-ı dikkattan geçirecek ve bilumum muamelât ve hesabatını tetkik ile firkanın takvyesini ve tekemmülünü temin ve merkez hey'et-i idare azasının kısmen veya tamamen ibka veya tebdil eleyecektir. Ancak müessesler tarafından intihap olunan ilk hey'et-i idare azasının birinci kongrede kur'a ile olmak üzere ancak nısfı değiştirilebilir.

4 — Gerek ameli ve gerek nazari olarak umur-u ziraatla veya sanyai-ziraiye ile veyahut sahib-i arazi olan her fert kabulüne talikan firkanın mensubu tablisi addolunur.

5 — Firkanın mebusları ya erbab-ı ziraattan veyahut eshab-ı araziden yahut da ziraat mütehasıslarından intihap olunur.

6 — Payitahttaki hey'et-i idare yediden on ikiye kadar azadan mürekkeptir. Bunun iki sülûsü erbab-ı ziraat veya eshab-ı araziden ve bir sülûsü dersaadette teşekkül eden ve neşriyat-ı ilmiyesle firkanın ahaliye malûmat-ı ziraiye itası hakkındaki âmâline hizmet edecek olan "Ziraat cemiyeti"nin hey'et-i fenniyesi meyanındaki veyahut haricteki ziraat mütehasıslarından intihap edilecektir. Bu meclis aralarında bir reis, bir kâtip, bir veznedar intihap edip ayda lâakal bir defa içtima ile firkanın bilumum hususat-ı idareye ve hesabiyesini rüyet ve esna-yi içtimada reis mazeretine binaen isbatı vücut edemediği surette azadan biri vekâlet eder. Tesavi-i ârâda reis iki reyli halzdir. Bir reis ile azadan üçü mevcut olunca müzakerat icra ve mukarrerat ittihaz olunabilir.

7 — Vilâyet ve liiva merkezlerindeki hey'et-i idareler altından dokuza kadar azadan mürekkeptir. Kendi intihaplarile içlerinden biri reislik biri kâtiplik biri veznedarlık vazifesini ifa eder.

8 — Kaza ve nahıye ve kariyelerdeki meclis-i idareler üçer azadan mürekkeptir. Biri riyaset, biri kitabet, biri de veznedarlık vazifesini ifa eder.

9 — Her hey'et-i idarenin mercii mafevkindeki heyet idarelerdir.

10 — Vilâyet ve liiva merkezlerindeki hey'et-i idarelerin azası erbab-ı ziraat veya eshab-ı araziden ve mevcut olduğu surette ziraat mütehasıslarından ve kaza ve nahıye merkezlerle kariyelerdeki hey'et-i idareler sırf erbab-ı ziraat ve eshab-ı araziden veyahut ziraatla meşgul veya sahib-i arz hey'et-i ihtiyariyeden intihap olunur.

11 — Taşralardaki hey'et-i idareler azası senede bir tebeddül eder evvelki hey'et idare azasını tamamen veya kısmen intihabi caizdir.

12 — Firka mensubini ihtiyari olarak şehri laakal yüz para aıdat itasile kendisine ve memlekete hizmetten çekinmeyecektir.

13 — Her hey'et-i idarenin taht-ı emrinde münasip miktar ücretle birer veya ikişer tahsildar bulunacaktır.

14 — Hey'et-i idarelerdeki sarfiyat-ı acile-i cüz'ıye ve masarif-i saire heyetin kararile ifa olunur ve ilk celsede hey'ete tasdik ettirmek üzere reis tarafından icra olunur.

15 — Taşralardaki hey'et-i idarelerin adı, zürra meclisidir.

16 — Hey'et-i idareler masarîf-ı şehriyelerinden artan mebalîği Bankalarda hıfz ile icabında oradan alıp sarf edecektir.

17 — İlk kongrenin inkadına kadar işbu nizamname ve programın icab-ı hale göre bazı mevadının tadili veya yeniden mevad ilâvesi müesseslerin teşkil eylediği ilk hey'et-i idare-i merkezîyenin selâhiyeti dahilindedir. Şu kadarki işbu tadilât ve ilâvattan derhal Hükûmete itası malûmat olunacaktır. Şu kadarki işbu tadilât veya ilâvat hey'et-i idarenin sülûsan-ı ekseriyet-i ârâsile yapılabilecektir.

3/Teşrin-İsânî/336

1921

- XLI. İnkışaf-ı İctimai Cemiyeti**
XLII. Şark-ı Karip Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti
XLIII. Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti
XLIV. Müstakil Sosyalist Fırkası

XLI İNKİŞAF-I İÇTİMAÎ CEMİYETİ

KURULUŞ YILI: 12 Kânun-ı sâni (Ocak) 1337 (Ocak 1921)¹.
KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: İstanbul, Babıâli Caddesi, Orhan Bey Hanı, No: 18².
KURUCU VE YONETİCİLERİ: Feridun Bey, Ali Kemal Bey, Baki Kâşif Bey, Nusret Bey, Muzaffer Bey, Tefvik Hayrettin Bey, Saffet Zeki Bey, Osman Nuri Bey, Celâl Bey, Cafer Bey³.

A. MÛTAREKE ORTAMI İÇİNDE

CEMİYETE ilişkin bilgilerimiz çok azdır. Gayet kısa programına göre amaçları arasında, Prens Sabahattin Bey'in Meslekçilik akımına özgü "teşebbüs-ü şahsî" (kişisel girişim) ilkesi belirgindir. Bu arada "adem-i merkezîyet" (yerinden yönetim) ilkesinin zamanın koşullarına uymadığı için konmadığı düşünülebilir. Ayrıca, askerın politikaya karışmaması ilkesi de programda yer almıştır (Bk. s. 605, Belge 2).

Kurucu ve yöneticiler arasında Ali Kemal Bey'in de ismi bulunmasından, Cemiyetin Hürriyet ve İtilâf'a yakın, İttihatçı ve giderek Müdafaa-i Hukuka muhalif bir tutumda olduğunu anlamak mümkündür.

Cemiyetin çalışmalarından olduğu kadar, sonu hakkında da bilgi yoktur⁴.

^{1 2 3} Program ve nizamname altındaki ek yazıya göre — Ayrıca EGM arşivindeki fişte de aynı isimler vardır. Bu isimlerin çoğu tektir. Bu bakımdan siyasal eğilimlerin saptanması zordur.

⁴ EGM arşivinde böyle bir kayıt vardır.

B. İNKIŞAF-I İÇTİMAİ CEMİYETİ'NE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

İnkişaf-ı İctimai Cemiyetinin Nizamname-i Esasisi*

Madde 1 — Programında muayyen gayeleri temin etmek maksadıyla Dersaadette (İnkişaf-ı İctimai) namıyla bir Cemiyet vucude getirilmiştir.

Madde 2 — İşbu Cemiyete 20 yaşında her Osmanlı dahil olabilir. Duhul için azadan iki zatın meclis-i idareye tavsiye ve şahadet etmesi kâfidir. Azadan kimseyi tanımayan doğrudan doğruya merkez-i idareye müracaat eyler.

Madde 3 — Cemiyetin 10 kişilik bir meclis-i idaresi vardır. Meclis-i idarenin reisi kendi meyanından bir sene müddetle intihap olunur. Cemiyetin mesalihini idarede reise muavenet eden bir de kâtib-i umumisi vardır ki aynı zamanda bir sene müddetle müntehiptir. Hey'et-i idare, meclis reisi ve kâtib-i umumi ile kasadardan mürekkeptir.

Madde 4 — Teşekkülün sene-i devriyesinde Dersaadet ve taşra subelerinden bir vali 3 murahhas olmak üzere Dersaadette bir kongre aktolunur. Ve bir senelik mesal hey'et-i idarece bildirilir. Meclis-i idare azası kongre aza-yı tabiiyesidir.

Madde 5 — Kongre bir meclis-i idare intihab ederki bu da hey'et-i idareyi tayin eyler. Hey'et-i sabıka, dalma kabil-i intihaptır.

Madde 6 — Program ve nizamnamenin tadili kongrenin sülûsan-ı ekseriyeti kararıyla mümkündür. Meclis-i idarece karar ekseriyetle verilir.

Madde 7 — Aza hin-i duhulünde 100 kuruş duhuliyeye verir, mahiyeye 50 kuruş ita eder, Cemiyetin varidatı işbu meballigle teberruattan ibarettir.

Madde 8 — Cemiyetin bir mecmuası olacaktır. Bunun temin-i intişarını meclis-i idare müzakere ve takrir eder.

* Kaynak: İçişleri Bakanlığı Arşivi.

Madde 9 — Azanın ihtiyacı için dahilli kooperatif teşkilâtı da yapılacaktır.

Madde 10 — Azanın herbiri şubesi vasıtasıyla meclis-i idareye teklifat yapar.

Madde 11 — Cemiyet azasından lâakal 10 zat sakin oldukları mıntaka itibariyle bir şube teşkil ederler.

Madde 12 — Cemiyetin programına ittibaa mugayirinde ısrar edenler meclis-i idare kararıyle ihraç olunur.

Madde 13 — Şubeler meclis-i idarenin masarifât-ı zaruriyesine ve teşebbüsât-ı lazimesine sarfedilmek üzere varidatının üçte birini merkez-i idareye gönderecektir. Meclis-i idare, kongreye hesap ver-meye mecburdur.

Madde 14 — Meclis-i ve heyet-i idare cemiyetin mesaisi için esas-lar ihzar ve ledelicap şubelere sorarak teşebbüsâtına başlar.

Madde 15 — (İnkışaf-ı İçtimai) Cemiyeti'nin küşadededeceği teşeb-hüs-ü şahsî müesseseleri (İnkışaf-ı içtimai) namını taşıyacaklardır.

BELGE 2

İnkışaf-ı İçtimai Cemiyeti'nin Programıdır

1 — Hey'et-i içtimaiyede müstahsillerini teksire ve istihsali tezyi-de hizmet etmek;

2 — Hükümetin bu gayeye hadım olmasını temine çalışmak;

3 — Millette efrad-ı hükümetçilik fikrinin izalesiyle askerliğin müdafaa-i memleketten ibaret kalmasına uğraşmak;

4 — Millette teşebbüs-ü şahsiye mani olan fikir ve hisleri maddi misallerle refetmek;

5 — Hukuk-ı esasıye-i milleti müdafaa ve fikir hürriyeti inkışaf ettirmek;

6 — Köylülerin hakkına sahip olmasına çalışmak;

7 — Gençliğin hey'et-i içtimaiyemizde bir unsur-u müfid olmasına müzaheret etmek.

12 İkinci Kânun 337'de teşekkül etmiş, merkez-i idaresi Babıâli Caddesinde Orhan Bey Hanı'nda 18 no.'dadır.

Kurucuları: Feridun Bey, Ali Kemal Bey, Baki Kaşif Bey, Nusret Bey, Muzaffer Bey, Tevfik Hayrettin Bey, Saffet Zeki Bey, Osman Nuri Bey, Celal Bey ve Cafer Bey'den ibarettir.

XLII

ŞARK-I KARİB ÇERKESLERİ TEMİN-İ HUKUK CEMİYETİ

KURULUŞ YILI: 24 Teşrin-i evvel 1337 (Ekim 1921)¹.

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: İzmir².

KURUCU VE YÖNETİCİ KURULU (HEY'ET-İ FAALE)³: Talustan Bey (Adapazarı), Çöle İbrahim Bey, Çiyo Kâzım Bey (İzmit), Bağ Osman Bey (Hendek), Maan Ali Bey, Hamte Ahmet Bey (Düzce), Maan Şirin Bey (Kandıra ve Karasu), Maan Yakup Bey (Yalova ve Karamürsel), Bağ Rıfat Bey (Bilecik), Bağ Kâmil Bey (Eskişehir), Çöle Arslan Bey (Geyve), Harunürreşit Efendi (Bursa), Ancuk İsa Nuri Bey (Biga), Lampezi Yakup Efendi, Siha Komit Hafız Sait Efendi (Gönen), Şahabil Hasan Bey (Erdek), Neçoko Hasan Bey, Brau Sait Bey, Berzek Tahir Bey (Bandırma), Bezağog Sait Bey (Balıkesir), Pesevo Reşit Bey (Manisa), Kovaca Hüseyin Bey (Aydın), Açoğit Sami Bey (Kütahya).

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

ÇERKES Cemiyetleri, Meşrutiyet genelinde, 1908'den itibaren çıkmış kuruluşlardır. Bunlar arasında, kıdem bakımından "Çerkes Teavün (yardımlaşma) Cemiyeti" başta gelir⁴. Buna

¹ Kongre bildirisi altında iki tarih vardır: 11 Teşrin-i evvel 1921 ve 24 Teşrin-i evvel 1337. Bir kısım yayımlarda 24 Teşrin-i evvel tarihi kabul edilmiştir. Nitekim Prof. Gotthard Jaeshke son olarak bu tarihi vermiştir (Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi, 1970 baskısı, s. 164).

² Adres tam olarak bulunamamıştır.

³ Kongreye katılan delegeler arasından seçilmişlerdir. Bildiri altında kurucu olarak görülmektedirler (Bk. s. 610, Belge 1).

⁴ Cemiyet Talimatnamesinin 1. maddesi: "Kanun-ı esasi ve usul-ü meşveret ve meşrutiyetin idame-i mer'iyyeti ve Çerkeslerin maarif ve ticaret ve ziraatçe temin-i terakkiyatı ve âdât-ı meşrua ve müstahsene-i kavmiyelerinin muhafazası gibi makasid-i hayriyeye hiz-

"Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti" de eklenebilir⁵.

Çerkes derneklerinin tümü, muhtariyet (özerklik) ve bağımsızlık yanlısı olmamışlardır. Osmanlı kadrosu içinde kalarak Çerkeslerin daha refahlı bir düzeye ulaşmaları amacını gütmüşlerdir. Örneğin Çerkes Teavün (yardımlaşma) Cemiyeti, "Şark-ı Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti"ne tepki göstermiştir⁶. Aynı tepki bir kısım Abaza'lardan da gelmiştir⁷. Suriye (Şam) Çerkesleri de bu doğrultuda olmuşlardır⁸. İstanbul'da Fuad Paşa başkanlığında toplanan Çerkes kongresi Mustafa Kemal Paşa'ya bağlılığını bildirmiştir⁹.

1. Kuruluş Ve İdeoloji Sorunları

"Şark-ı Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti (Yakın Doğu Çerkeslerinin Haklarını Sağlama Derneği) bunalım kargaşası içinde, kendisinden söz ettirmekle beraber, kısa ömürlü olmuştur.

Cemiyet, İzmir ve yöresini işgal altında tutan Yunan ordusunun koruyuculuğu altında *kurdurulmuştur*. Kurucuları, İzmir'de toplanmış olan Çerkes kongresi delegeleri arasından seçilmiştir (24 Ekim 1921). Delegelerin temsil ettikleri bölgeler ilginçtir.

Kongre "beyannamesi" (Bk. s. 610, Belge 1), Çerkesler için izlenecek politikayı saptamıştır. Buna göre: 1921 yılında Anadolu'daki Çerkeslerin toplam sayısı yaklaşık iki milyondur. Oysa, altı milyonu bulması gerekirdi. Bu çoğalmayışın nedeni ve sorumlusu Osmanlıların (Türklerin) kötü idaresidir. Çerkes milletini açıkça yok olmaya sürükleyen son neden de İttihatçıların Türkçülük akımı ve zorla Türkleştirme politikasıdır. Çerkesler Harb-i Umumi'ye zorla sokulmuşlardır. "Anadolu ihtilalcilerine de" zorla katılmışlar ve "Mustafa Kemal'in sultanlık tahtına" baskı altında destek edilmişlerdir. Kemalistlerin "gayri insani (insanca olmayan) hareketlerini ve sakim (çok kötü) siyasetlerini yakından görüp anlayınca" pişmanlık duyarak geri

met etmek ve merkezi İstanbul olmak üzere Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti namıyla bir cemiyet teşkil olunmuştur" (Lütfi Erişçi tarafından verilmiş olan nota göre).

⁵ Çerkes İttihat ve Teavün Cemiyeti Beyannamesi (tarıhsız).

⁶ Nizamnamesi verilmiştir. Bk. s. 614, Belge 2

⁷ Çekilen telgraf metni için bk. T.B.M.M.Z.C., C. 9, s. 375 - 376.

⁸ 6 maddelik bildiri için bk. Tasvir-i Efkâr, 7 Eylül 1922.

⁹ Gotthard Jaeshke'ye göre (Türk İstiklâl Savaşı Kronolojisi, s. 159. 1970 baskısı) kongre 12 Ağustos 1921'de toplanmıştır.

dönmüşlerdir. Bâb-ıâli'de Kemalistler birleşince, Çerkesler kendilerine kurtuluş vaadeden ve bu tutumlarını kanıtlayan Yunan ordusuna katılmayı "hayati ve milli" çıkarlarına uygun bulmuşlardır. Çünkü "yüce Yunan hükümeti" (Yunan Hükümet-i fahimesi), uluslararası "medenî ve insani" niteliklere sahiptir. Kongre, bu yöndeki kararlarını bildiriye eklemiştir. (Bk. s. 610, Belge 1).

Anadolu Hareketine Karşı Gelişmeler

Bu politik tutum T.B.M.M. Hükümetine karşı iç ve dış, iki yönlü olumsuz aşamalara uygun düşmektedir.

Önce Yunanlıların Ege (İyonya) ve Karadeniz (Pontus) bölgelerinde kurmak istedikleri devlet girişimlerine destekçi ve koştur. Sonra da Müdafaa-i Hukuk hareketine karşı çıkarılmış olan iç isyanlar tablosu içinde asıl yerini almaktadır. Bu isyanların çoğunluğu Çerkeslerin yerleşik sayıldıkları Bolu - Adapazarı - Bandırma - Balıkesir - Kütahya yörelerinde patlak vermişlerdir¹⁰.

Bu durumun baş nedeni, İngiltere'nin Marmara'nın doğusunda "iki ufak tampon bölgeye ihtiyacı"ndan doğmaktadır¹¹.

Cemiyet'in, İzmir kongresinin ürünü olması da, zamanlamanın dönemin koşullarına bağlandığını gösterir. Bu yoldan Çerkeslerin muhtariyeti Yunan garantisi ve koruyuculuğu altına alınmış olmaktadır. Bu bakımdan Cemiyet'in meşruluğu ve yasalılığı da ilk ve tek olarak, Yunan hükümetince tanınmıştır. Yunan orduları İngiltere çıkarlarının da emrinde olduğuna göre, Çerkesler bir alt emperyalizm "himayesine" sokulmuş oluyorlardı.

Nitekim İngilizler bu muhtariyetin coğrafi (ya da jeopolitik) sınırlarını önermişlerdir¹².

Olayların ardındaki güçler açığa çıkınca "iç" olarak nitelenen isyanların, dışa bağlılık derecesi de aydınlanmıştır.

Çerkes sorunu gelişmeye devam edecektir.

¹⁰ Ahmet Mumcu, *Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*, s. 67 - 68 (İç isyanların tablosu verilmektedir). Ayrıca bk. Kâzım Özalp, *Millî Mücadele*, s. 69 - 70.

¹¹ Ahmet Mumcu, *Aynı Eser*, s. 66.

¹² Sir Horace Rumbold, bu konudaki bir raporunu İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na göndermiştir. Buna göre, Çerkeslerin Karadeniz kıyısında toplanması ve kendilerine bu bölgede (İngiliz himayesi altında) özerklik verilmesi öngörülmektedir. (Gotthard Jaeschke, *A.g.e.*, s. 169).

Bu gelişmelerin Anzavur ve Çerkes Ethem olaylarını kapsayıp kapsamadıkları üzerinde durulabilir. Gerçi isyan hareketlerinin bazılarında Cemiyet kurucularının önderlik ettikleri görülmektedir¹³. Ne var ki Anzavur ve Ethem eylemlerini Cemiyet'in ideolojisi açısından ele almak gerçeklere uygun düşmeyecektir. Anzavur'un "Kuva-yı İnzibatiye"si (ya da Teşkilât-ı Ahmediye'si) İşgalci güçlerin emrinde, Anadolu Hareketi'ne karşı Padişahın sindirme politikasını temsil etmiştir. Bir Çerkeslik davası sayılamaz.

Çerkes Ethem eylemlerine gelince, Müdafaa-i Hukuk'çular arası bir iç çatışmanın sonucu olmuşlardır. Çerkes Ethem'in ve kuvvetlerinin Yunanlılara katılması da, Cemiyetçe güdülen Çerkes sorununa bağlanamaz.

2. Cemiyet'in Sonu

Bir yandan Wilson Prensipleri'nin uygulanmasını, bir yandan da İngiliz - Yunan uyduluğunu istemek Cemiyet'i çelişki içine itmiştir. Zaten Cemiyet'in saptadığı politika tüm Çerkeslerce kabul edilmiş değildir. T.B.M.M. Hükümeti'ne karşı politikası onu siyasal hayattan silmiştir.

¹³ Örneğin Düzce İsyanının önderi Maan Ali'dir (Rüknü Özkök, Millî Mücadele Başlarken, Düzce - Bolu İsyanları, s. 246).

B. ÇERKES CEMİYETLERİNE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Çerkes Milletinin Düvel-i Muazzama ve Âlem-i İnsaniyet ve Medeniyete Umumî Beyannamesi*

Elyevm Yunan işgali askerisi altında bulunan Garbî Anadolu yani Balıkesir, Bandırma, Erdek, Günan, Biga, Kirmastî, Mihaliç, Bursa, İnegöl, Yenişehir, Aydın, Manisa, İzmir, Eskişehir, Kütahya, Afyon-karahisar ile İzmit, Adapazar, Hendek, Düzce, Bolu ve havallisi Çerkes ahalisinin biz zirde vazitülmiza salahiyettar mürahhasları ve Yunan hükümetince musaddak Şark-ı karip Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti" müessisleri; Harb-i umumî neticesinde düvel-i Muazzama kabul ve ilân edilen milliyet prensibiyle teayyün eden Hukuk-ı milliyesine istinaden İzmir'de kongre halinde bilicltima ekalliyet halindeki milletlerin hukukunu deruhte ve düvel-i mağlubeye kabul ettirmeği teahhüt eden Düvel-i Muazzama-ı İtlâfiye ve müşarikle-riyle bilhassa Yunan hükümet-i fahimesine Çerkeslerin iltica eylediğini beyanla metalibi milliyesinin isafını rica eyler.

Anadolu'da elyevm mukim bulunan Çerkesler; sıhate karip hesapla iki milyon raddesindedir. Çerkesler; lisan, adat, hissiyat ve medeniyet itibarıyla ananat-ı milliyesini muhafaza ve idame edegelmişlerdir. Çünkü Tarih-i kadimin Şark'ta ve Yunanistan'da kaydeylediği medeniyetlerin cümlesinde "Rees Kafkasın validi" olan Çerkesler bir unsur amil olduğu gibi asr-ı hazırın medeniyeti âliyesini tesis eden ırk-ı Ebyez'in ve "Ari"ların mümtaz ailesinden oldukları İngiliz, Fransız, Alman, Rus ve Yunan müverrihlerinin tarihi eserleriyle sabittir.

Çerkeslerin hükümet-ı Arabiyenin inkırazı üzerine makarrı Mısır-ülkahire olmak üzere umum Arabistan ve Şimalî Afrika ve Suriye'ye şamil olarak tesis eyledikleri hükümetin üç asır kadalı payıdar olduğu ve milli yurdları olan Kafkasya'da cumhuriyet şeklinde haliz oldukları idarî ve siyasi istiklâli, Rus istilâsına karşı tehlikede görünce merhum Şeyh Şamil'in idare ve kumandasında her gûna vasait-i har-

* Kaynak: Çerkes milletinin Düvel-i Muazzama ve Âlem-i İnsaniyet ve Medeniyete Umumî Beyannamesi (İzmir 1337) (Türkçe, Fransızca ve Rumca yayımlanmıştır).

biye ile mücehhez Rus İmparatorluğuna karşı yirmi sene mütemadiyen mücahedat-ı şecianesi maruf ve müselleme ememdir.

Merhum müşarünleyhin işbu mücahedatı Rusların tefevvuk-u azımı karşısında bizzarure maatteessüf akim kalınca Rus Çarlığının amâl-i mahsusa-i temsiliyesinden bihakkin şüphe eden üç milyondan ibaret olan Şimali ve Garbi Kafkas çerkeslerinden iki milyon miktarındaki nüfusu (O zamanki Babıâli'nin izhar eylediği siyanetkâr davete tebaiyetle) peyderpey Türkiye'ye hicret eylediği ve Şimali Kafkasya'da kalan bir milyon nüfusun tekessürle bu güne kadar üç milyona balığ olduğu Rus istatistikleriyle sabittir.

Bu hesapca Türkiye'ye hicret eden iki milyon Çerkes nüfusunun şimdiye kadar üç misli tezaufu altı milyona balığ olması lazım gelirken maatteessüf bu gün iki milyona karip bulunmaktadır alel ve esbabına gellince; pek aşikâr bir hakikat olduğu vechile Osmanlı hükümetinin gayr-i kabili inkâr olan su-i idaresi neticesinden mütevellit gavall ve mesaibe kurban edilmek yüzünden Çerkesler dört milyon nüfustan mahrum kalmışlardır.

Kaldı ki on üç sene evvel meşrutiyet idarenin ilân-ı üzerine rüşd-ü siyasiden mahrum ve ancak Türkçülük ve Turancılık hissiyatıyla meşbu olan ve tarihte misli görülmemiş bir surette anasır-ı saire-i Osmanliyeyle tethiş politikasıyla Türkleştirmek siyaset-i sakimesini takip eden Türk zimamdarının siyaseti Türk olmayan bilcümle anasırın emniyet-i hayatiye ve milliyelerini selbetmekle Çerkeslerde de "sırf emel-i tahaffuz ile" muhik bir hiss-i şikâyet ve iftirak uyardırılmış ve binnetice Çerkesler bu mazalim-i mütevaliyeden istihlâs maksad-ı âlisiyle bir gaye-i milli tayinine ve millicilerin alenen Çerkes milletini mahve kıyam etmesinden naşi anlarda silahla müdafaa ve mübareze mecbur kalmışlardır.

Bu yüzden Çerkesler binlerce değerli evladını ebediye galp etti, Emval ve hayvanatı nehib ve garet ve köyleri ihrak edildi. Velhasıl Çerkeslik telâfisi gayr-i kabil maddi ve manevî hasarat ve ziyat-ı müthişeye giriftâr olmakla beraber bu mücahedesinde nakabil-i tezelzül bir azm ile sebat etmiş ve elyevm etmekte bulunmuşlardır.

Gerçi Çerkesler gerek kumandan ve gerek nefer sıfatıyla harb-i umumiyeye iştirak etmediler değil; fakat bu iştirak mîllet-i saire misillu fiili, emel-i hissi olmaktan ziyade kerhi ve kanunî idi. Mamafih mütarekeyi müteakıp Çerkeslerin bir kısm-ı kalili Anadolu ihtilâlcilerine (pür galat hiss ile) iltihak etmiş ve nevüma Mustafa Kemal'in taht-ı saltanatını tesise medar olacak harakât-ı fiiliyede bulunmuş iseler de Kemalistlerin gayr-i insanî harakâtını ve sakim siyasetlerini anlar dahi yakinen görüp anlayınca —rucuu' mucip muhuru azim olmayacak— bir müddet-i kalile zarfında Çerkeslik amâli dairesine nadimen avdet etmişlerdir.

Bilhassa Çerkesler; Makam-ı hilâfete merbutiyet-i maneviyeleri bâki olduğu halde Babıâli'nin Kemalistlerle birleştiğini ve bunca fedakârlığına rağmen Çerkesliği tamamen ihmal ettiğini saklamağa lüzum görmedikten sonra Çerkeslik muhik ve tabii bir kararla ken-

disine halâs ve necat vâid eden ve bunu manatık-ı işgaliyesinde fiilen isbat eden Yunan ordusuna iltihak etmeği menafi-i hayatiye ve milliyesi iktizasından addetmiştir. (Netekim daha evvel Arnavud ve Garp akvam-ı necibesinin de Türklere iltihak ve infikâkle ecnebi halâskârlara aynı saik ve endişe ile iltihak ve temayül ettiklerine şüphe yoktur) Bundan sonra bir buçuk sene devam eden mücadele esnasında Çerkesler; müslim ve gayr-ı müslim binlerce nüfus-u masume-yi millicilerin katliâmından kurtarılması itibariyle şayan-ı tezkâr hizmetini memduhada bulunmuşlardır.

Yunan hükümet-i fahimesi beynelmilel halz olduğu evsaf-ı medeniye ve insaniyesi icabı olarak dini farkı nazarı itibara almaksızın Ermeni ve bilhassa Rum muhacirleriyle mütesaviyen ve belki fazlasıyla Çerkes muhacir ve mültecileri hakkında alaka göstererek emr-ül işe ve iskânlarını müreffeh temin etmiştir.

Yunan hükümet-i fahimesi Anadolu'ya ayak bastığı tarihten itibaren daire-i işgali askerisine dahilolan manatıkta meskûn Çerkes ahalisine, Kemalistlerin mazalim ve tazyiki üzerine arz-ı dehalet edenlere, harben esir aldığı milletdaşlarımıza istisnaen ve teveccüh-kârane hüsn-ü kabul ve muamele ve ibraz-ı itimad ve sahabet eylemesi hassattan bir lisan-ı minnet ve şükranla yad ve tezkâra sezadır.

Binaenaleyh bu muamelat-ı cemile ve samimiye, Çerkeslerin Anadolu'da kabiliyat-ı medeniyeyi halz ve istihlâsa layık bir millet olduğu ve Anadolu'daki Rum unsuruyla Çerkeslerin tekabül eden menafi-i hayatiye ve hukuk-ı siyasiyelerinin mütesaviyen himaye ve sıyanet edilmesi lâzım geldiği kanaatından naşi olduğu Çerkesler kaviyen ümit ve temenni etmek ister.

Tafsilât-ı maruzadan maksat:

A — Milli çehremizi göstermek

B — Anadolu'da akvam-ı mütemeddinenin inzar-ı dikkatini celbe layık bir Çerkes milletinin yaşadığını bildirmek,

C — (Üçyüz senedenberi mütemadi bir surette hükümler olan su-i idare yüzünden vadi-i inkıza yuvarlanan ve asri ve medeni bir idare tesis kabiliyetinden mahrum, dahilen ve haricen Şark-ı karıpte ve dolayısıyla Avrupa'da bir unsur-u şurîş ve harp bulunan Osmanlı hükümeti ve ilân-ı meşrutiyetle anın yerine kaim olarak Osmanlılığın inhilâlüne bâdi olan müfrit Türkçülerin siyaset-i meşumesi Anadolu sahasında Türkten gayrı bir milletin hakk-ı hayatını tanınamakta ısrar eylediği âlem-i medeniyetçe gayr-ı kabill inkâr bir hakikat olmakla) bundan böyle Çerkeslerin Şark-ı karıpte Türk idare-i meşumesinden tahlisıyla Yunan himayesi altında bir unsur-u sulh ve mesalemet olarak yaşamaları esbabının temini arzusunun izhar ve temenniden ibarettir.

Binaenaleyh; düvel-i muazzama-i itilâfiye ve müşarıklerince millî olan metalib-i âtiyemizin kabul ve tervicini kongremiz rica ve asar-ı fiiliyesine sabırsızlıkla intizar eylediğini zat-ı asilânelerine arzile kesbi şeref eyler.

1 — Beyneddüvel kabul ve ilân edilüp muamedat-ı sabıka-i sul-

hiyeye ithal edildiği gibi şark-ı karıp masaliha-i âtiyesine de ithali kavriyyen memul olan akalliyet halindeki milletlerin hukuk ve menafî siyasilelerini temin ve tatmin edecek olan madde ahkâmının bilumum Çerkeslere de teşmill.

2 — Çerkes milleti, Anadolu'da her vechile kendisiyle hembal ve menafî-i müteakble ile halzi irtibat bulunduğu Rum unsuruyla hukuku mütesaviye dairesinde tevhdî mukadderata ragıp bulunduğu-na binaen terakki ve inkişafatı milliyesini kendisinde kuvvetle ümit ettiği Yunan hükümet-i medeniyesinin himaye-i filiyesine ithali.

3 — Çerkes milletinin evvela Halife ve Bab-ıâlinin ve bilâhare menafî-i milliyeye ve hayatiye sevkiyle giriştiği bu mübareze yüzünden duçar olduğu bilcümle zarar ve ziyanlarının âkid-i sulh olacak Türk hükümetinden tazmini esbabının temini.

4 — Sulh konferansında balâdaki metalib-i milliyemize muarız zuhurunda delâli ve izahat-ı mukniayı dermeyan etmek ve müdafaat-ı muktaziyede bulunmak üzere konferans meclis-i âlîsınca salâhiyettar mürahaslarımızın davet buyrulması.

Binaenaleyh matalib-i mesrudenin terviç ve kabulü hususunda muzaheret ve muavenet-i medeniyeyi evvelen düvel-i muazzama-i itilâfiyeden; saniyen Yunan devlet-i fahimesinden, salisen alem-i insaniyet ve medeniyetten rica ve intizar eylediğini ve bundan böyle amâl-i milliyesinin husulüne hadim teşkilât-ı siyasiye ve ictimaiyeyi yapmak, Çerkeslerin ananât ve ihtiyacat-ı milliyeye, diniye ve medeniyeleri dairesinde temin ve terakki ve inkişafatı esasatını teemmül ve ihzar eylemek ve hükûmat ve meclis-i âliye ile tesis irtibat ile indelhace salâhiyettar mürahaslar göndermek ve teşebbusat-ı slyasiyeyi ifa ve evrak-ı lazımayı tanzim ve imzaya ve hukuk-ı milliyesinin mütevakkıf olduğu umur ve hususatın takip ve intacına kongremiz kendi azası meyanından tefrik ve intihap eylediği heyet-i daimi-i faaleyi teşkil eden ve mukaddema Yunan hükümetince resmen tanınmış olan "Şark-ı karıp Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyetini" tevkil ile ictimama nihayet verdiğini arz vesilesiyle tazimat-ı mahsusasını takdim eyler ve Minellâh Elttevfik.

24 Teşrin-i evvel sene 337

11 Teşrin-i evvel sene 1921

— Adapazar mürahası	Bag Talustan Bey
— İzmit »	Çule İbrahim Bey
— İzmit »	Çiyo Kâzım Bey
— Hendek »	Bag Osman Bey
— Düzce »	Maan Ali Bey
— Düzce »	Hamete Ahmet Bey
— Kandıra ve Karasu	Maan Şirin Bey
— Yalova - Karamürsel	Ancuk Yakup Bey
— Bilecik mürahası	Bag Rifat Bey
— Eskişehir »	Bag Kâmil Bey
— Geyve »	Çule Arslan Bey

— Bursa	›	Harunelreşit Efendi
— Biga	›	Ancuk İsâ Nuri Bey
— Gönen	›	Lampeç Yakup Efendi
— Gönen	›	Saha komit Hafız Salt Efendi
— Erdek	›	Şahabel Hasan Bey
— Bandırma	›	Neçoku Hasan Bey
— Bandırma	›	Brau Salt Bey
— Bandırma	›	Berzek Tahir Bey
— Balıkesir	›	Bazadoğ Salt Bey
— Manisa	›	Pasavv Reşit Bey
— Aydın	›	Kavaca Hüseyin Bey
— Kütahya	›	Açofit Sami Bey

BELGE 2

**Çerkes Kadınları Teavün
Cemiyeti Nizamname-i Esasisi***

1

Maksad-ı Teşekkül

Madde 1 — Merkezî İstanbul'da olmak ve bilâhare icap eden mahallerde şubeler küşâd edilmek üzere "Çerkes Kadınlar Teavün Cemiyeti" namıyla bir cemiyet teşekkül etmiştir.

Madde 2 — Cemiyetin maksadı Çerkeslerden muhtac-ı muavenet olanlara yardım etmek kız ve erkek çocuklarını te'sis edeceği darüleytamlar, mektebler ve darülsınaalarda himaye ve aynı zamanda terbiye-i milliyeyi tamim etmektir.

Madde 3 — Te'sis edecek darüleytamlarla mekteblerde tedrisat Türkçe ve Çerkesçe olacağı gibi ecnebi lisanları dahil talim ettirilecektir.

Madde 4 — Darülsınaalarda dokumacılık, terzilik, nakış ve gümüş işleri öğretilerek sanayi-i milliyeyi ihya ve hem de kadın ve erkeklerden zaruret ve sefalette kalanları say-ı zâtı ile sefaletten kurtarmak ve teşebbüs-ü şahsiyi tamim etmektir.

Madde 5 — Cemiyet maksada vüsül için konserler, konferanslar, müsamereler tertib, gazeteler, risaleler, kitaplar neşr ve kütüphane tesis edecek kütüphane umuma güşâde bulunacaktır.

Madde 6 — Cemiyet birinci maddede zikr olunduğu vechile taşralarda şubeler küşâd eyleyeceği gibi imkân hasıl olunca ibtidai mektebler de açacaktır.

* Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti Nizamname-i Esasisi, İstanbul, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1335.

Madde 7 — Cemiyetin varidatı aza taahhüdatı, konser, müsamerre, tenezzühler ve her nev' teberruat ve küşâd edeceği piyango ve sergi hasılatıdır. İcabında temin-i varidat için akar ve emlak alabilir.

Madde 8 — Cemiyet aza-yı faale ve tabiiyeden müteşekkildir. Asgari yirmi guruşdan taahhüdat-ı şehriyede bulunan her zat cemiyetin azasıdır.

2

Teşkilât

Madde 9 — Cemiyetin umuru yedi icab ederse on iki hanımdan mürekkeb diyana (Çerkesce anamız demektir) hey'et-i yâni bir hey'et-i merkeziye ile keza yedi veyahud on iki hanımdan mürekkeb bir hey'et-i idare tarafından tedvir edilecektir.

Madde 10 — Her iki hey'et cemiyet azasından müteşekkil kongre tarafından rey-i hâfi ile intihab edilecektir. Hey'et-i umumiye tarafından intihab edilen bu hey'etler yine rey-i hafi ile her heyet için birer reis, birer reis-i saniye birer kâtib intihab edecekler ve hey'et-i idareye intihab edilen kâtib, cemiyetin kâtib-i mes'ulü olacak ve hey'et-i idarede müntehib bir veznedar bulunacak ve bu hey'etler bir sene müddetle ifa-yı vazife edecekler. Bu hey'etler sene-i âtiyede intihab olunmak hakkına malikdir.

3

Vezâif

Madde 11 — Hey'et-i idare cemiyetin hey'et-i icraiyesi olub lâal haftada bir def'a ictima' ederek cemiyetin umuruyla işğal edecektir. Reisnin göstereceği lüzum veya kâtib-i mes'ulden vuku'bulacak davet üzerine daha sık ictima' edebilir. Üç defa bilâmazeret gelmeyen aza müstafi addedilerek derhal bir diğeri intihab edilir.

Madde 12 — Diyana hey'et-i cemiyet nizamnâmesinin nıgehbanı ve cemiyetin nâzımıdır. On beş günde bir ictima' ederek hey'et-i idare misillü cemiyetin tedvir-i umuruna nezaret ve müzaheret edecektir. Lüzümünde daha sık ictima' eder. Üç def'e bilâmazeret gelmeyen azayı müstafi addederek yerine bir diğeri intihab eder.

Madde 13 — Cemiyetin bilumum muharreratı cemiyetin mühr-ü resmisi ile temhîr edilecek ve mühr-ü resminin başında kâtib-i mes'ulün imzası bulunacaktır.

Madde 14 — Cemiyetin hükümete karşı murahhası hey'et-i idare reisesi ile kâtib-i mes'ulüdür.

Madde 15 — Cemiyetin sarfiyatı hey'et-i idare kararı ile ve kâtib-i mes'ulün imzası ile icra edilecektir.

Madde 16 — Cemiyetin umur-u hesabiyesinden hey'et-i idare rei-

sesi ile kâtib-i mes'ul ve veznedardan mürekkeb kasa hey'eti, hey'et-i idareye karşı mes'ul olduğu gibi hey'et-i idare azası da diyana hey'etine, diyana hey'eti de kongre hey'etine karşı mes'uldür.

Madde 17 — Her sene nihayetinde hey'et-i idareden vuku'bulacak da'vet üzerine akdedilen kongre cemiyetin hesaplarını tedkik ve sene-i âtiye bûdcesini tertib ve tasdik edecektir.

Madde 18 — Cemiyet ind-el-lüzûm muvazzaf memurlar istihdam edebilecektir.

Madde 19 — Cemiyet bilumum taahhûdat ve teberruata mukabil makbuzlar ita edecektir.

Zeyl: Lüzumunda kongre kararı ile nizamnâme ta'dil veya tebdil edilebilir.

Dahilliyeye Nazaret-i Celilesinin 18 Mayıs 335 tarih ve 102 numarolu ilm ü haberiyle teessüs etmiştir.

BELGE 3

Beyannamenin Fransızca, Rumca,
Osmanlıca Başlığı

APPEL

de la Nation Circassienne

AUX GRANDES PUISSANCES

&

A L'HUMANITÉ CIVILISÉE

ΕΚΚΛΗΣΙΣ

ΤΟΥ ΚΙΡΚΑΣΙΑΝΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΜΕΓΑΛΑΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ

ΚΑΙ

ΤΗΝ ΠΕΠΟΛΙΤΙΣΜΕΝΗΝ ΑΝΘΡΩΠΟΤΗΤΑ

ΣΜΥΡΝΗ

چرکس ملتک دول معظمه
و عالم انسانیت و مدنیتہ
عمومی بیاننامہ سی

BELGE 4

Beyannamenin Rumca Metninin Son Sayfası
ve Kurucuların Adları

κῶν, τῆς ὑπογραφῆς καὶ ἐπιδόσεως παντὸς ἀναγκαιοῦντος ἐγ-
γράφου, καὶ τῆς πράξεως καὶ διεκπεραιώσεως παντὸς ἐν γένει
ὅ,τι θὰ ἀπῆτων τὰ ἔθνικὰ μας συμφέροντα, εἰς τὸ «Σωματεῖον
πρὸς προστασίαν τῶν Κιρκασίων τῆς Ἑγγῆς Ἀνατολῆς» ἀπο-
τελούμενον ἀπὸ μᾶλλον τῆς ἡμετέρας συνελεύσεως καὶ ἀπαρτίζον
τὸ διπνεκὲς ἐκτελεστικὸν αὐτῆς ὄργανον.

Δέξασθε, Ἐξοχώτατε, τὴν διαβεβαίωσιν τῆς βαυτατικῆς
ὑπολήψεώς μας.

Ἐν Σμύρνῃ τῇ 11)24 Ὀκτωβρίου 1921

- Ὁ Πληρεξούσιος Ἀδᾶ Παζάρ καὶ Πρόεδρος
τῆς Συνελεύσεως ΜΠΑΓ ΤΑΛΟΥΣΤΑΝ βένης
- » Ἀδᾶ Παζάρ καὶ Γενικός
 - » Γραμμ. τῆς Συνελ. ΙΣΜΑΗΛ ΧΑΚΗ »
 - » Νικομηδείας ΤΣΟΥΛΑ ΙΜΠΡΑΧΗΜ »
 - » » ΤΣΟΥΓ ΚΙΑΖΗΜ »
 - » Χεντέκ ΜΠΑΓ ΟΣΜΑΝ »
 - » Δουζτσας ΜΑΓΑΝ ΑΛΗ »
 - » » ΧΑΜΤΑ ΑΧΜΕΤ »
 - » Κάντρας Καρασιού ΜΑΑΝ ΣΙΡΗ »
 - » Γιάλοδας Καρα-
μουσαλ ΕΝΤΖΟΚ ΓΙΑΚΟΥΠΗ »
 - » Μπιλετζίκ ΜΠΑΓ ΡΙΦΑΤ »
 - » Προύσσας ΧΑΡΟΥΝ-ΕΛ-ΡΕΣΙΤ ἔφεν.
 - » Ἐπικὴ Σεχὴ ΜΠΑΓ ΚΙΑΜΗΑ βένης
 - » Κιουτάχειας ΣΑΜΗ »
 - » Μπίγας ΑΝΤΖΟΥΚΙΣΑ ΝΟΥΡΗ »
 - » Γκιονέν ΑΑΜΠΑΖ ΓΙΑΚΟΥΠΗ ἔφεν.
 - » » ΓΚΕΤΣ ΑΠΤΟΥΛΑΛΧ
 - » » ΣΧΑΚΟΥΜΙΤ ΧΑΦΙΖ ΣΑ.Ι.Δ ἔφεν.
 - » Ἀρτάκης ΣΧΑΠΛΗ ΧΑΣΑΝ βένης
 - » Πανόρμου ΝΕΤΖΟΥΚ ΧΑΣΑΝ »
 - » » ΠΡΑΟ ΣΑ.Ι.Δ »
 - » » ΜΠΕΡΖΕΚ ΤΑΧΗΡ »
 - » Μπαλουκεσέρ ΜΠΕΖΑΝΤΟΥΚ ΣΑ.Ι.Τ »
 - » Μαγεπσίας ΨΕΓΟΥ ΡΕΣΙΤ »
 - » Γκέιβε ΤΣΟΥΛΕΜΠΕΣΛΕΝ »
 - » Ἀιδινίου ΚΟΑΤΖΕ ΧΟΥΣΕ.Ι.Ν »

Beyannamenin Osmanlıca Metninin Son Sayfası ve Kurucuların Adları

۳ — چركس ملتنيك اولا خليفه و باب عالينك و بالاخره منافع مليه و حيايه سوقيه كيريشديكي بومبارزه يوزندن دوچار اولديني باجله ضرر و زيانلرينك عاقد صلح اوله چي تورك حكومتندن تضيبي اسبانك تاميني .

۴ — صلح قونفرانسنده بالاده كي مطالب مليه مزه . معارض ظهورنده دلائل و ايضاحات مقنعه ي درميان ايتك و مدافعات مقنضيه ده بولونغي اوزره قونفرانس مجلس عاليه صلحيتدار مرخصلرنيك دعوت بيورلسي .

بناء عليه مطالب مسروده نك ترويج و قبولي خصوصنده مظاهرت و معاونت مدنيه ي اولاً دول منظمه اثلافيه دن ؛ ثانياً يونان ديك فتيحه سندن . ثالثاً عالم انسانيت و مدنيتدن رجا و انتظار ايلديكيني و بوندن بويله امال مليه سنك حصوله خادم تشكيلات سياسي و اجتماعيه ي ياپقي ، چركسلك عنفات و احتياجات مليه ، دينيه و مدنيه لري دائره سنده تايمين و ترق و انكشافلري اساساتي تأمل و احضار ايله مك و حكومات و مجالس عاليه ايله تأسيس ارتباط ايله عندالحاجه صلاحيتدار مرخصلر كوندرك و تشيقات سياسي ي ايفا و اوراق لازمه ي تنظيم و امضايه و حقوق مليه سنك متوقف اولديني امور و خصوصاً نك تعقيب و انتاجنه قونفره سز كندى اعضاسي مياستدن تفريق و انتخاب ايلديكي هيئت دائمه فعاله ي تشكيل ايدن و مقدهما يونان حكومتنجه رسماً طامنش اولان « شرق قريب چركسلى تايمين . حقوق جمعيتي » نوكيل ايله اجتماعنه نهايت و برديكيني عرض و سييله سييله تعظيمات مخصوصه سني تقديم ايلر و من الله التوفيق

۲۴ ل تشرين اول سنه ۱۳۲۷

۱۱ ل تشرين اول سنه ۱۹۲۱

بروسه مرخصى	هارون الرشيد افندي	آطه يازارى مرخصى	باغ مالوستان بك
بيغا	آنجوق عيسى نوري بك	چوله ابراهيم	پرميت
كونان	لامپه طبعوب افندي	چبو كاظم	«
«	صه قوميط حانظ سعيد	باغ عثمان	خندك
اردك	شهابل حسن بك	ممان على	دوزجه
باندره	نه چوقو حسن	حامنه احمد	«
«	برائو سعيد	ممان شيرين	قندره و قره صو
«	بروك طاھر	آنجوق بعقوب	يالوه قره مرسل
باليكسر	بظه دوغ سعيد	باغ رفعت	پيله جك
مفنيسا	پصه و رشيد	باغ كامل	اسكيشير
آيدين	فواجه حسين	چوله آرسلان	كيوه
كوناهيه	آچو فيط ساي		

BELGE 6

**Beyannamenin Fransızca Metninin Son Sayfası ve
Kurucuların Adları**

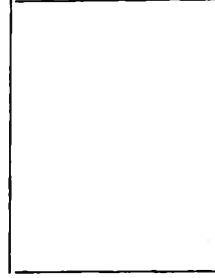
Le Délégué d'Ada-Bazar et président de l'Assemblée	Bag Tatoustar bey
Le Délégué d'Ada-Bazar, Secrétaire Gén. de l'Assemblée	Ismail Haki
Le Délégué d'Ismit	Tsoutia Ibrahim bey
» » d'Ismit	Tsoug Kiazim bey
» » de Hendek	Bag Osman bey
» » de Doudjés	Maan Ali bey
» » de Doudjés	Hamta Ahmed bey
» » de Cantra et Carassou	Maan Stri bey
» » de Yalova, Caramoursal	Hentchoc Yacoub
» » de Biledjik	Bag Rifat bey
» » de Brousse	Haroun-el-Rassid effendi
» » d'Eski Chéhir	Bag Kiamil bey
» » de Kioutahia	Sami bey
» » de Bigas	Atohok Isa Nouri bey
» » de Gionen	Lampas Yacoub effendi
» » de Gionen	Gestch Abdoullah
» » de Gionen	Shacoumit Hafouz Said effendi
» » d'Artaki	Shapli Hassan bey
» » de Panderma	Hetsonc Hassan bey
» » de Panderma	Brao Said bey
» » de Panderma	Bertchek Tahir bey
» » de Baloukesser	Bezantouk Said bey
» » de Magnésie	Pséou Ressid bey
» » de Géivé	Tsoulembsen bey
» » d'Aidin	Gotsa Hussein bey

BELGE 7

Şark-ı Karib Çerkesleri
Temin-i Hukuk Cemiyeti
Hüviyet Varakası (Kimlik kartı)

(Türkçe ve Rumca)

Numero
İsim ve Şöhretli
Sınnı
Pederinin ismi
Allesi
Meslek ve san'atı
Mahall-i ikameti
Cemiyet'teki mevki ve vazifesi

Balâdaki fotoğraf ve hüviyet sahibi usulen
Cemiyetimizce mukayyet ve maruf olduğu tasdik kılındı.

Kâtib-i Mes'ul

Reis

**ΣΩΜΑΤΕΙΟΝ
ΠΡΟΣ ΕΞΑΣΦΑΛΙΣΙΝ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΝ
ΤΩΝ ΚΙΡΚΑΣΙΩΝ ΤΗΣ ΕΓΓΥΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ
ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΟΣ**

ΑΡΙΘ.

Όνοματεπώνυμον

Ηλικία

Όνομα πατρός

Επάγγελμα

Κατοικία

Ίδιότης του έν τῷ Σωματείῳ

Βεβαιούται ὅτι ὁ ἀνωτέρω, οὐτινος ἡ ταυτότης καὶ ἡ φωτογραφία ὡς ἀνω δεκνυται τυγχάνει ἐγγεγραμμένος έν τῷ ἡμετέρῳ Σωματείῳ.

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Ο Γ. ΓΡΑΜΜΑΤΕΥΣ

شَرِيفُ قَرْنَبِ چَرَكْسَاڤَر

نومرو تَأْمِينِ حَقُوقِ جَمْعِيَّتِي

هويت ورقدي

اسم و شهرتی

سنی

پدرینک اسمی

عائله سی

مسلك و صنعتی

عمل اقامتی

جمعیتده کی موقع و وظیفه سی

بالاده کی فوٹو غراف و هويت صاحبی

اصولاً جمعیت مزجه مقید و معروف اولدینی تصدیق قلندی .

رئیس

کاتب مسؤل

BELGE 8

**Şark-ı Karib Çerkesleri
Temin-i Hukuk Cemiyeti
(Aidat Makbuzu)**

Kasa Numerosu

Yevmiye Numerosu:

Sıra Numerosu

..... için

..... **Kuruş** para alınmıştır. / 133

Sandık Emni

.....
Sıra Numarası

.....
Kısaltma Numarası

.....
Kuruluş Yılı

.....
Adı

.....
Mevzuat

.....
Ticari Sicil No

.....
1

.....
Sıra Numarası

.....
Kuruluş Yılı

.....
Adı

.....
Ticari Sicil No

.....
1

.....
Kısaltma Numarası

.....
Kuruluş Yılı

.....
Sıra Numarası

.....
Adı

.....
Ticari Sicil No

.....
Kısaltma Numarası

.....
Kuruluş Yılı

XLIII

CEMİYET-İ AKVAM'A MÜZAHARET CEMİYETİ

KURULUŞ YILI: 27 Nisan 1338 (1922)¹.

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: İstanbul².

KURUCU VE YÖNETİCİLERİ³: Çürüksulu Mahmut Paşa (Reis), Dr. Besim Ömer Paşa (1. Reis Vekili), Hasan Tahsin (Aynı) Bey (2. Reis Vekili), Muslihittin Âdil Bey (Kâtib-i Umumi), Hayrettin Nedim Bey (Muhasip), Ebul'ula (Mardin) Bey (Darülfünun Müderrisi), Cemil (Bilsel) Bey (Darülfünun Müderrisi). Öteki üyeler: Ahmet İhsan Bey, İsmail Hakkı Bey (Baltacıoğlu), Ahmet Reşit Bey, Edhem Bey, Cavit Bey, Cemal Bey, Hamdi Bey, Reşit Saffet (Atabinen) Bey, Zühtü Bey, Selma Hanım, Sadettin Bey, Suphi Ziya Bey, Dr. Akil Muhtar Bey, Abdurrahman Şeref Bey, Mehmet Ali Tevfik Bey, Nezihe Hanım, Nusret Bey, Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) Bey.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

1. Kuruluş Sorunları

CEMİYET-i Akvam'a Müzaheret (Milletler Cemiyetini Destekleme) Cemiyeti, Büyük Taarruzun zafere ulaşmasından sonra Tevfik Paşa hükümetinin isteği üzerine, kurulmuştur⁴. Kurucuları yüksek düzeydeki "erbab-ı fazl ve irfan"dan bürokratlar ve yazarlardır.

¹ Resmî makamlara sunulan Cemiyet Nizamnamesinin altındaki tarihtir (Bk. s. 627, Belge 1).

² Açık adresle ilgili bir bilgimiz yoktur.

³ Hukuk-ı Düvel müderrisi (Devletler Umumi Hukuku Profesörü) Cemil (Bilsel) Bey tarafından yazılan Cemiyetin 5 sayılı yayını: Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti, arka kapağında bu isimler vardır.

⁴ Meclis-i Vükelâ Müzakeratına Mahsus Zabıtname, 7 Kânun-ı evvel 1337, sıra No. 451: "Bahsedilen cemiyetin Darülfünun müderrislerinden ve cemiyat-ı mevcude erbab-ı fazl-ü irfanından teşkiline ve Murahhasların bunlar meyanından ve evsaf-ı lâzimeyi haiz zevattan intihabına tevessül edilmek üzere tezkire-i mezkure ile melfufunun Maarif Nezaretine irsali tezekkür kılındı" (Bk. s. 634, Belge 4).

Cemiyet, saltanatın henüz kaldırılmadığı bir dönemde, "memleketi" tanıtmak ve lehte propaganda yapmak için dışa dönük çalışmalar yapacağını ilân etmiştir. Fakat, İstanbul - Ankara ikiliği sürdüğüne göre, Cemiyetin hangi devleti temsil edeceği çözümlenmiş bir sorun değildi.

Cemiyet, giderlerine karşılık, hükümetten para yardımı almıştır⁵. Cenevre Konferansında izleyeceği yol, hükümette konuşulmuştur⁶.

Ankara'nın, Cemiyet hakkında, olumlu bir kanıya sahip olup olmadığını belirleyici belgelerden yoksunuz. Ne var ki, kurucu ve yöneticiler arasında, T.B.M.M.'ne karşı elemanlar yer almamıştır. Zaten, 1922 yılının bu döneminde, böylesine bir durum olanaksızdı. Olsa olsa, Ankara, Cemiyet'in reisi Çürüksulu Mahmut Paşa üzerinde durabilirdi⁷. Nitekim, M. Kemal Paşa, Mahmut Paşa'nın, Ermenilere karşı sınırlarda ödün verilmesiyle ilgili demecini eleştirmişti⁸. Bununla beraber, İngiliz Muhipleri önderi Sait Molla, Mahmut Paşa'dan yakınmıştır⁹.

2. Çalışma Sorunları

Cemiyet, kısa sürede, bazı çalışmalar yapmıştır¹⁰.

İlk olarak, hükümetin de isteği ile, Prag'da toplanan (Haziran 1922) Milletler Cemiyeti'ni destekleyici cemiyetler birliği altıncı konferansına katılmıştır. Cemiyetin delegeleri *Mehmet Cemil (Bilsel)* ve *Edhem* beylerdir. Delegeler konferansta, birliğe kabul için, özellikle, Yunan propagandasına karşı koymuşlardır.

Cemiyet, yedinci konferans programını hazırlamakla görevli Budapeşte konferansına da katılmıştır. *Mahmut Paşa*, *Asım Turgut* ve *Cemil Beyler* tarafından temsil edilmiştir.

Cemiyetin Sonu

Bu konuda yeterli bilgi yoktur. T.B.M.M. Hükümetinin Saltanatı ilga etmesi ve İstanbul'a egemen olması üzerine Cemiyet'in adı duyulmaz olmuştur.

^{5 6} Meclis-i Vükelâ Müzakeratına Mahsus Zabıtname, 14 Mayıs 1338, sayı 160 ve 10 Eylül 1338, sayı 331 belgeler (Bk. s. 630, 632, Belge 2 ve 3).

⁷ Bk. s. 442 - 443.

^{8 9} Gazi M. Kemal: *Nutuk*, s. 211, 220 ve Vesika 196.

¹⁰ Not 3'de gösterilen yayın.

B. CEMİYET-İ AKVAM'A MÜZAHERET CEMİYETİ'NE İLİŞKİN BELGELER

BELGE 1

Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti Nizamnamesi

Unvan Ve Gayesi

Madde 1 — "Cemiyet-i Akvama Müzaheret Cemiyeti" unvanı ile bir cemiyet teşekkül etmiştir.

Madde 2 — Cemiyetin maksadı:

Evvela — Beynelmillel İştirak-ı mesainin inkişafı ve milletlere sulh ve mesalemetin temini esasları üzerine müesses olan Cemiyet-i Akvamın idame-i faaliyetine müzaheret etmek,

Sanıyen — İşbu umdelerin tatbikat sahasında adilane esaslar dairesinde inkişafına ve cemiyet-i akvama alemişşümül bir mahiyet verebilmek üzere bu esasların beynelhalk intişarına ve kabulüne çalışmaktır,

Salısen — Memleketimizin Cemiyet-i Akvama dühulü için garp efkar-ı umumiyesini ihzar etmek,

Rabian — Ekalliyetler hukukundan memalik-i mütejaviredeki İslam ahalinin istifadelerinin temin-i emrinde sarfı mesai eylemek,

Hamisen — Millî ve iktisadî inkişafımızda istiklâl ve serbesti-i tammeye mazhar olmamız esbabını istikmal eylemek,

Sadısen — Memleketimiz hakkında Avrupa'da intişar eden yanlış fikirleri tashih ve aleyhimizde işae edilen akval ve efal-i müdellilen red ve cerh eylemek,

Sablan — Cemiyet-i Akvam'da her devletin aynı hukuk vezaifî haliz olmasını temine çalışmak,

Safian — Cemiyet-i Akvam'a daha büyük bir nüfuz ve şümül verebilmek üzere Cemiyete dahil olmak isteyen her devletin bu yeni teşkilâta bihakkin duhulü esasını müdafaa etmek,

Madde 3 — Cemiyetin Millî sahadaki vazifesi:

Evvela — Dinen ve ırkan ve emelen müttehit ve yekdiğerine karşı hürmet-i müteakabile ve fedakarlık hisleri ile meşbu ve hukuk-ı ırkiye ve içtimayeleriyle şerait-i muhitelerine tamamen riayetkâr Osmanlı İslâm ekseriyetiyle meskûn bulunan aksam-ı vatanın hey'et-i

umumiyesi hakikaten veya hükmen hiç bir sebeble tefriki kabul bir küll olduğunu müdafaa eylemek,

Saniyen — Hukuk-ı Düvel kavaid-i umumiyesine ve hakimiyet mefhumu ile kabil-i telif olmamak itibariyle Cemiyet-i Akvamın umdelerine mugayireti aşikar bulunan teahhüdattan maada bilumum teahhüdat ahkamina hürmet ve riayet eylemek,

Salisen — Bu esaslar dairesinde hukuk-ı milliyenin müdafaasında hükümete ve Cemiyet-i Akvam'daki mümessillerimize zahir olmak.

Madde 4 — Cemiyetin beynelmil sahada vazifesi memalik-i ecnebiyedeki camiyat-ı mümasile ile teşriki mesal etmek ve Cemiyet-i Akvama müteallik mesalinin tetkikine iştirak ile bunların halline muavenet eylemektir. Bu itibarla cemiyet, kendini Cemiyet-i Akvam'a müzaheret cemiyetleri ittihadı ve beynelmil sulh cemiyetleri ittihadıyla beynelmil sulh kalemi azasından addeyler.

Madde 5 — Mevad-ı salifede muharrer makasudın temini ve vezaifin ifası emrinde cemiyetin vesalt-i muhazarat ve neşriyat ile kongrelerdeki murahhaslardan ibarettir.

Madde 6 — Cemiyete aza olabilmek için, 20 yaşını ikmal etmiş olmak ve mevki-i içtimai sahibi bulunmak şarttır. Kadınlar da aynı şeraitle azalığı ihraz edebilirler.

Madde 7 — Aza olabilmek için hey'et-i idareye müracaat edilmek şarttır.

Madde 8 — Aza bir hisse-i nakdiye ita eder. Bu hisse 3 taksitte istifa edilmek üzere senevi 3 liradan ibarettir.

Madde 9 — Azalık sıfatı evvela istifa ile, saniyen bir senelik teahhüdâtını bilâmazeret adem-i ifadan dolayı heyet-i idare kararıyla, salisen cemiyetin gayesine münafi ahvallerden dolayı hey'et-i umumiyenin kararıyla zail olur.

Madde 10 — Herhangi bir sebeble azalık sıfatını kayıp edenlerin cemiyetin emval ve tasarrufatı üzerinde hiç bir hakları yoktur.

Teşkilât

Madde 11 — Cemiyetin uzuvları 4 şekilde temsil eder. Hey'et-i umumiye, hey'et-i idare, Encümenler ve murahhaslar.

Madde 12 — Hey'et-i umumiye bilumum azadan mürekkeben teşekkül eder ve Mayıs zarfında hey'et-i idarece tayin ve ilân olunacak bir günde alelade içtima eder.

Madde 13 — Hey'et-i umumiye inikad edebilmek için İstanbul'da bulunan azanın laakal nisfı hazır bulunmak şarttır. Bu miktar aza hazır bulunmadığı takdirde bir hafta sonra Hey'et-i umumiye bir ikinci içtimaa davet olunur. Bu defa mevcudun miktarı ne olursa olsun hey'et-i umumiye teşekkül etmiş addolunur.

Madde 14 — Hey'et-i umumiyenin vazifesi, evvelâ: Hey'et-i idare raporuyla bir senelik bilânçoynu tetkik ve sene-yi âtiye bütçesini kabul eylemek; saniyen: hey'et-i idareye yeni aza intihap eylemek; salisen: azadan lâakal 15 zat tarafından teklif edilen ve cemiyetin

daire-yi tetkiki dahilinde bulunan hususatı tezekkür eylemek; rablan: fahri reis ve aza intihap eylemek;

Madde 15 — Hey'et-i idarenin kararı üzerine hey'et-i umumiye fevkalâde olarak dahil inikad eder.

Madde 16 — Fevkalade içtimalarda ruznameye ithal edilmeyen mevad müzakere olunamaz.

Madde 17 — Hey'et-i idare, aza meyanından iki sene için rey-i hafî ile intihap edilen 22 zattan terekkülüp eder. Müddetleri, hitam bulan azanın tekrar intihapları caizdir. Ancak ilk iki sene için hey'et-i idare azası müessisler ile müessisler tarafından bilittifak intihabedilecek 15 zattan ibarettir.

Madde 18 — Hey'et-i idarenin vazifesi: Evvelâ —hey'et-i umumiyeyle içtinaa davet ve ruzname-i müzakeratı ihzar eylemek, saniyen— muhtelif encümen azalarını intihap etmek; salisen —beynelmîlel hey'et-i ittihadîyeye verilecek iştirak tahsisatını tayin eylemek; rablan— kongrelere murahhas intihap etmek; hamisen —müzaheret cemiyetleri ittihadına her 3 senede bir izam edilecek murahhasları tayin eylemek; sadisen— cemiyetin gayesi ve vazifesi dahilinde olan umur-u ifa eylemek; sabian — tahsilatı ve sarfiyatı icra ve muhaberatı idare etmek.

Madde 19 — Hey'et-i idare her sene bidayetinde bir senelik icraat raporunu ve bilânçosunu hey'et-i umumiyeye arzeyler.

Madde 20 — Vuku bulacak teberruatın kabulüne hey'et-i idare karar verir.

Madde 21 — Hey'et-i idare ayda laakal 2 defa inikad eder.

Madde 22 — Cemiyetin muvazzaf katibi ve müstahdem-in-i sairesi hey'et-i idarece intihap olunur.

Madde 23 — Daimi encümenler cemiyetin gayelerini temine hadim ve mütehassıs zevattan mürekkep heyetlerdir ki bunlar cemiyet azası meyanından hey'et-i idarece tefrik olunur. Encümenlerin adedi ve azasının miktarı ihtiyaca göre hey'et-i idarece takdir ve tesbit edilir.

Madde 24 — Murahhaslar, kongrelere memur edilen zevat olup bunlar hey'et-i idarece tefrik ve takip edecekleri hatt-ı hareketde hey'et-i mezkurece tayin olunur.

Umur-ı Maliye

Madde 25 — Cemiyetin varidatı: Evvelâ —azanın vereceği hisas-ı nakdiyeden; saniyen— teberruattan; salisen— neşrolunacak kütüb ve risall hasılatından; rabian —varidat-ı müteferrikadan ibarettir.

Madde 26 — Cemiyetin nukudu hey'et-i idare canibinden bir banka tevdi olunur. Hey'et-i idare kasasından 100 liradan fazla nukud bulunduramaz.

Mevadd-ı Müteferrika

Madde 27 — Cemiyetin hükümet, nezdinde ve kaffe-i muamelat-ı

kanuniyede murahhas hey'et-i idare reisidir. Hey'et-i idare, ilk iki sene için reis ve iki reis vekilini ve katib-i umumisini ve muhasibini müessisler meyanından tefrik ve intihap eyler.

Madde 28 — İşbu nizamnamenin tadilî hey'et-i umumiyenin sü-lûsan-ı ekseriyetiyle vereceği karara mütevakıftır.

Madde 29 — Cemiyetin reshi hey'et-i umumiyece verilecek karar ile olabilir. Bu takdirde cemiyetin bilumum düyunatı tesviye edildikten sonra baki kalacak emvali Hilal-i Ahmere terkedilir.

27 Nisan 338

Kâtib-i Umumi
Muslihiddin Adil

BELGE 2

Meclis-i Vükelâ Müzâkerâtına Mahsus Zabıtname

Sıra Numerosu: 160
16 Ramazan 1340
14 Mayıs 1338

Tebliğ Olunduğu Devair: Maliye
Tebliğ Tarihi: 15 Mayıs 338

Hülâsa-i Meâl

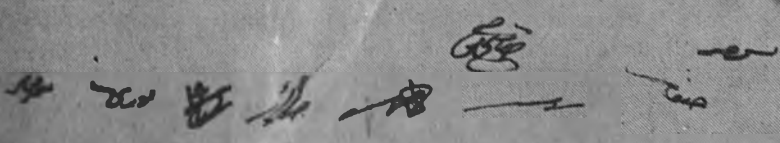
(Boştur)

Kararı

İstanbul'da teşkil olunan Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyetinin mesarif-i zarurîyesine karşılık olmak üzere hazine-i celile mesarif-i gayr-i melhuz tertibinden bin lira itası hususunun Maliye Nezaretine tebliği tezekkür kılındı.

(Hey'et-i Vükelâ İmzaları)

مجلس اولی و دوام
۷۷۹

تاریخ اجلاس	تاریخ اولی و دوام	مجلس و کلا	شماره اجلاس	مردودهای
۱۵	۱۵	مذاکرات مخصوص ضبط نامه	۱۶	۱۶
تلاشنامه				
قراری				
<p>استانداره تشکیل ارباب جمعیت افراد معتمدین و جمعیتهای عارفان و غیره که قاضی خود از طرف ارباب و غیره جمعیتهای در محله ترتیب یافته را اعمام معتمدین و غیره نیز یافته شد قندی</p>				
				

BELGE 3

**Meclis-i Vükelâ
Müzâkerâtına Mahsus Zabıtnâme**

Sıra Numerosu: 331
17 Muharrem 1341
10 Eylül 1338

Tebliğ Edildiği Devair: Hariciye
Tebliğ Tarihi: 11 Eylül 338

Hülfâsa-i Meâli

Cenevre'de ictima'-i senevisini akdedecek olan Cemiyet-i Akvam'a müzahir cemiyetler ittihadının Prag konferansında tezekkür edilen ekalliyetler meselesi hey'et-i umumiyesiyle Cemiyet-i Akvam'a tevdi' edildiği gibi Ermeni yurdu mes'elesi de devletlerce cemiyet-i mezkûreye havale edilmiş olmak itibarıyla her iki meselenin bu sene hey'et-i umumiyede mevzu'bahs ve müzâkere edileceği ve henüz faaliyete giren Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti kitabet daire-sini tenvir için onunla temasa tevessül olunduğu gibi hey'et-i azasına tevzi' için de bir muhtıra ihzar edilmekte bulunduğu beyânıyla hey'etin müddet-i in'ikadında Cenevre'de muzakerat-ı câriyeyi takib edebilecek ve mümkün olduğu kadar aza-yı cemiyetle biltemas te'sis-i münasebata ve kendilerini bize mütedair mesall hakkında bizzat tenvire çalışabilecek bir iki zatın bulundurulması lüzumu Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti reisi Mahmud Paşa tarafından iş'ar olduğunu mutazammın Hariciye Nezaretininin 26 Ağustos 1338 tarihli tezkeresi okundu.

Kararı

Suret-i iş'ar muvafık görüldüğünden ona göre ifa-yı muktezasının Nezaret-i Müşarileyhaya havalesi tezekkür kılındı.

(Hey'et-i Vükelâ İmzaları)

تاریخ: ۱۱/۱۲/۱۳۲۸

تاریخ: ۱۱/۱۲/۱۳۲۸	مجلس وکلا	شماره: ۱۷	تاریخ: ۱۱/۱۲/۱۳۲۸
موضوع: خاصه	مجلس وکلا	شماره: ۱۷	تاریخ: ۱۱/۱۲/۱۳۲۸

مجلس وکلا

جلسه اول

مجموعه ده اجتماع - نویسی خود را به وزارت عدلیه جمعیت اقوام مذکور در جدول اول و بعد از این تاریخ قریباً پنجاه نفر را به
 اقلیت و عدلیه نویسی جمعیت اقوام تودیع ایالتی که از این بودی در عدلیه جمعیت مذکور به
 حواله ایالتی اول و اعتباری عراقی سند مذکور به جمعیت امیریه در موضوع بحث و مذاکره ای بر یکدیگر و هنوز فعالیت
 گروه جمعیت اقوام مذکور جمعیت کثرت و از این نویسی گروه از کلاً تمامه تودیع ایالتی که جمعیت اعضا
 تودیع ایالتی در برخطه اعم از ایالتی که بودند نیز باید جمعیت عدلیه و انفا و ده گروه و مذاکرات جاری
 قضیه ای به بیاد جمعیت و حکم ایالتی قدر اعضای جمعیت با اناس تأسیس مناسباته و کذا همی به تمامه
 حقه بالذات نویسه هائیکه بیاد جمعیت بر اینک زمانه بودند ایالتی که جمعیت اقوامه مذکور جمعیت
 محمود با طرفه استعاره بودند نیز تنظیم جاریه نظر در ۲۶ اشکالاً تأیید کرده / او نویسی .

قراری

حکم استعاره کورندیکه اما کوره ایضاً مقصودست نفع در سایر ایالتی عدلیه نویسی

نویس: ...

... / ...

... / ...

BELGE 4

**Meclis-i Vükelâ
Müzâkerâtına Mahsus Zabıtname**

Sıra Numerosu: 451
7 Rebiy'ülâhır 1340
7 Kânun-ı evvel 1337

Tebliğ Olunduğu Devair: Maarif
Tebliğ Tarihi: 10 Kânun-ı evvel 337

Hülâsa-i Meâli

Cemiyet-i Akvam'a hadim cemiyetler ittihadının kariben Prag'da vuku'bulacak ictimaında düşmanlarımız tarafından aleyhimize ika' edilecek tezvîratın redd ü tekzibini temin üzere tarafımızdan bir yahud iki murahhasın katıyyen lüzum-u iştiraki ve millî bir Türk cemiyetinin suret-i ihdâsıyla ictima-i veche iştiraki hakkında Bern Sefaret-i Seniyesinden alınan tahriratın sureti gönderildiğini mutazammın Hariciye Nezaretinin 27 Teşrin-i sâni 337 tarihli tezkeresi melfufuyla okundu.

Kararı

Bahsedilen cemiyetin Darülfünûn müderrislerinden ve cemiyat-ı mevcude erbab-ı fazıl ve irfanından teşkiline ve murahhasların bunlar meyanından ve evsaf-ı lâzımayı halz zevatdan intihabına tevesül edilmek üzere tezkere-i mezkûre ile melfufunun Maarif Nezaretine irsâli tezekkür kılındı.

(Hey'et-i Vükelâ İmzaları)

XLIV MÜSTAKİL SOSYALİST FIRKASI

KURULUŞ YILI: 12 Haziran 1338 (1922)¹.

KURULUŞ YERİ VE MERKEZİ: *İstanbul, Beyazıt Tramvay Caddesi, Türkiye Kıraathanesi üstünde*².

KURUCU VE YÖNETİCİLERİ: (Heyet-i İdare): *Mehmet Nurettin (Reis), Dr. İhsan (Özgen)*.

A. MÜTAREKE ORTAMI İÇİNDE

TÜRKİYE Sosyalist Fırkası'nın son kongresinde H. Hilmi'yi devirerek yönetime seçilmiş olanların, bu kararın hükümetçe tanınmaması üzerine, Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ayrılarak, Tramvay işçilerinin desteğiyle kurdukları bu partiye ilişkin bilgiler yetersizdir³.

Fırka Beşiktaş'ta ve Aksaray'da şubeler açmıştır. Üye sayısının bin kadar olduğu belirtilmiştir⁴.

Fırka'nın, Mütareke döneminin son bulduğu, T.B.M.M. Hükümeti'nin de zafer kazandığı bir dönemde kurulmuş olması dikkat çekicidir.

Fırka liderinin daha sonra Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın *Aydınlık* kesimine katıldığı anlaşılmıştır. Fırka terkedilmiş durumda kalmıştır.

¹ Hükümete sunulan program altındaki tarihtir. (Bk. s. 637, Belge 1).

² TİTE arşivindeki 24 Ağustos 1922 tarihli rapora göre.

³ Nitekim Dr. Mete Tunçay, A.g.e., 2. basımında da (1978), ve bu kitabın ilk baskısından yirmi altı yıl sonra da ayrıntılı bilgilerimiz pek artmış sayılamaz.

⁴ 2 sayılı nottaki rapordan.

⁵ Mete Tunçay, A.g.e., s. 82 - 83, 91 - 92.

B. MÜSTAKİL SOSYALİST FIRKASI'NA İLİŞKİN BELGE

BELGE 1

Müstakil Sosyalist Fırkası'nın Nizamnamesidir*

Madde 1 — Fırkanın unvanı "Müstakil Sosyalist Fırkası" olup 12/ Haziran/338 tarihinde teşkil edilmiştir.

Madde 2 — Fırkanın gaye-i teşkili fırkaya dahil olan erbab-ı mesalinin sayûâmele müteallik hukukunu mevzuat-ı kanuniyeye tevfi-kan müdafaa etmektir.

Esasat-ı Umumiye

Madde 3 — Fırkaya dahil olacakı zevatın tâbiyet-i Osmaniyeyi haliz olması ve harp müşevviklerinden bulunmadığına ve sahtekârlık, emniyeti sulistimal, cinayet gibi ef'al sahibi olmadığına dair fırka azalarından birinin kefaletini ibraz etmesi muktezidir.

Madde 4 — Merkez-i umumi azaya hüviyet varakaları tevzi eder. Ve bu varakalar hey'et-i idare reisinin veya onun tevkil edeceği bir azanın imzasını havi olacaktır.

Madde 5 — Her aza esna-yi kayıta bir liradan aşağı olmamak üzere bir duhuliye ita eder. Ve şehri kazancının yüzde ikisi nisbetinde bir şehriye ita eder.

Madde 6 — Fırkanın nizamname-i esasiyesi ahkâmına mugayir harekâta bulunan aza hey'et-i umumiyenin ekseriyet-i ârâsile Fırkadan ihraç olunur.

Madde 7 — Fırkanın gayesi zaten insaniyetperverane olduğundan fırkanın sıa-i maliyesi müsaade ederse mağdur ve muhtaç arkadaşlara merkez-i umumi hey'et-i idaresinin nezareti altında içtimâ edecek şube hey'et-i idareleri ekseriyet-i ârâ muavenet edilir.

Madde 8 — Mayısın birinci günü Fırkaya dahil olan erbab-ı mesal memleketin ihtiyacatını tazyik etmeyecek ve kavanın ve nizammat-ı mevzua ahkâmına mugayir olmayacak şekil ve surette amele bayramını tes'it ederler.

* Kaynak: İçişleri Bakanlığı Arşivi (Sayın Metin Önel'un aracılığı ile sağlanmıştır).

Şube Teşkilâtı

Madde 9 — On arkadaşın iştirakile bir şube teşkil ve kûşat edilebilir.

Madde 10 — Şubeler idare heyetleri birer reis, birer kâtip, birer veznedar ile ikişer azadan mürekkeptir. Her şubede mevcut aza her sene Mayıs evasıtında içtima ederek şubelerine ait hey'et-i idare azalarını intihap ve tayin ve keyfiyetli merkez-i umumiyyeye bildirirler. Şube hey'et-i idarelerinin müddetleri birer senedir.

Madde 11 — Şubeler Fırkanın gayesinin tahakkuku için sarf-ı me-sâl ile mükelleftirler.

Madde 12 — İntihabat esnasında Belediye veya Meclis-i umumi azalıklarına Fırka namzetlerinin intihap edilmesi için hadd-i azami gayretlerini sarf edeceklerdir.

Madde 13 — Şubeler kayıt olunan arkadaşların hüviyet varakalarının itası için merkez-i umumiyyeye rapor gönderirler.

Madde 14 — Şubeler varidatlarının üçte birini merkez-i umumiyyeye irsal ederler.

Madde 15 — Fırka hasta ve alil arkadaşları ve ailelerini tedavi için lüzum gördüğü her şubede birer muavenet komisyonu teşkil ve buna muvaffakiyetli halinde talimatnamesini bera-yi tasdik Hükümet-i seniyyeye takdim eder.

Madde 16 — Şube hey'et-i idareleri şube umur-u idariyesinde istihdam etmek üzere maaşlı kâtip tayin edebilirler. Fakat bu tayin merkez-i umumi heyet idaresi tarafından tasdik edilmelidir.

Merkez-i Umumi

Madde 17 — Merkez-i umuminin bir reis, bir kâtip, bir veznedar ve iki azadan mürekkep bir hey'et-i idaresi vardır. Tesavi-i ârâ vukuunda reisin olduğu tarafın kararı muteberdir. Bu heyet her sene Mayısın evasıtında Kongre tarafından intihap olunur. Ve bir sene ifa-yi vazife eyler.

Madde 18 — Merkez-i Umumi hey'et-i idaresi ledellcap şube hey'et-i idarelerinin de iştirakile biliçtimâ ve ekseriyet-i ârâ ile bir şube sed edebilir. Mesdud şubenin emvali bu emlâkin ne olacağına dair bir karar-ı kat'i ittihaz etmeye selâhiyettar olan senevi kongrenin kararına talikan hıfzedilir.

Madde 19 — Merkez-i Umumi hey'et-i idaresi reisi fırkayı temsil eder.

Madde 20 — Hey'et-i idare reisi fırkaya ait umum deavi ve umuru takip için vekil tayin etmeye selâhiyettardır.

Madde 21 — Merkez-i Umumi hey'et-i idaresinden birisinin infisali vukuunda mütebâki azalar şube hey'et-i idarelerini de içtimâa davet ve munfasıl azanın yerine bir diğerini ekseriyet-i ârâ ile intihap ederler.

Madde 22 — Şubelerce nizamname hilâfında muamelât veya sui-

istimalat vukuunda Merkez-i Umumi şubelere müfettiş gönderebilir.

Madde 23 — Şubeler sulstimal vukuunda meclis-i idarelerinin müttefikan ita edecekleri karar ile merkez-i umuminin hesaplarını kontrol edebilirler.

Madde 24 — Kongre senede bir defa Mayıs evasıtında her şube azasının bilintihap Merkez-i Umumiye'ye gönderecekleri murahasaların içtimaille inikat eder. Fakat ahval-i fevkalâde vukuunda Merkez-i Umumi hey'et-i idaresi kongreyi içtimâa davet edebilir. Grev ahval-i fevkalâdeden ıraduttur. Fırkanın teşekkülünden iki ay sonra kongre biliçtima hey'et-i idare-i muvakkatayı ibka veya tebdil eder.

Madde 25 — Şubeler mevcut azalarının her (250)'si için birer murahas intihap ederler. Ve yedlerine birer itimatname ile mufassal bir ahval-i umumiye raporu tevdi ederler.

Madde 26 — Kongre içtimâına reis ve kâtip mevcut azalar ve murahaslar arasından rey-i hafi ile intihap edilir.

Madde 27 — Fırkanın siyaset ve muamelât-ı umumiyesinin nâzım kongredir.

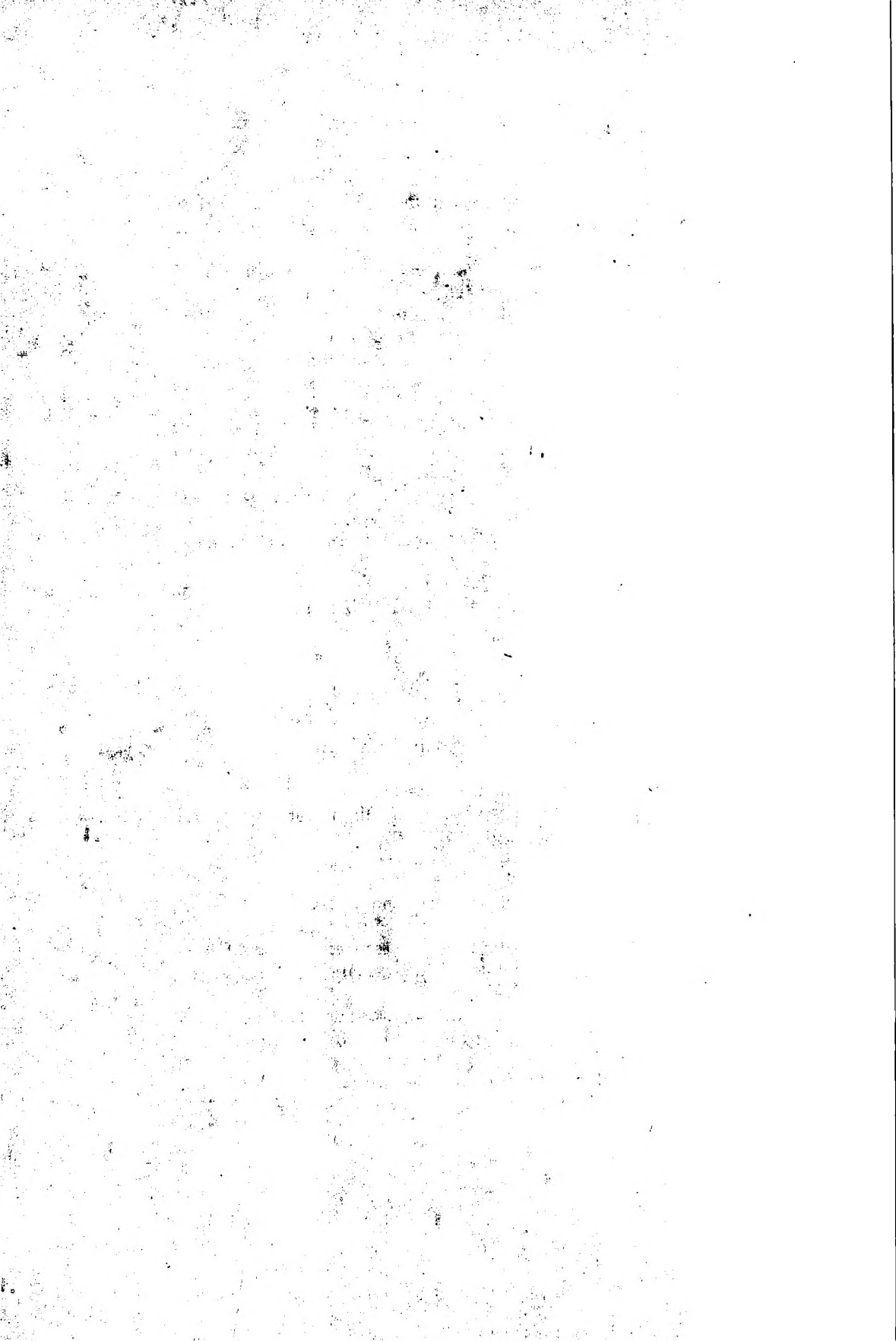
Siyasi programımıza dahil olan teminat

Madde

- 1 Her türlü sansürün ilgası
- 2 Tecavüzi harplere Mebuslar vasıtasile mani olmak
- 3 Hürriyet-i içtimâın temini
- 4 Tahsilin meccani ve tahsil-i iptidainin mecburi olması
- 5 Muhakematın meccani olması
- 6 İntihabatın reyîâm ve nisbî usul üzerine icrası.
- 7 Zaruri ihtiyacat-ı beşerîye mevadından alınan vergilerin lağvı
- 8 Verasetten rüsum ahzı
- 9 Darülaceze ve Sanatoryumlar küşadı
- 10 Haftada 24 saat istirahat
- 11 Çalışma müddetinin günde sekiz geceden 5 saata tenzili
- 12 Sınn-î rüşte ballğ olmiyan çocukların çalışmaktan men'i
- 13 Hapishanelerin islâhı ve hapishaneyi tesisten maksat tehzip olup imha olmadığından tehzip-i ahlâk edenlerin tahliye-i sebili.

2 Kuruşluk pul üzerinde 12/Haziran/338 tarihile parti mühürü ve imza vardır.

(Yirmi yedi maddeden ibaret olan işbu nizamname dosyasında mahfuz olan aslına mutabıktır.)

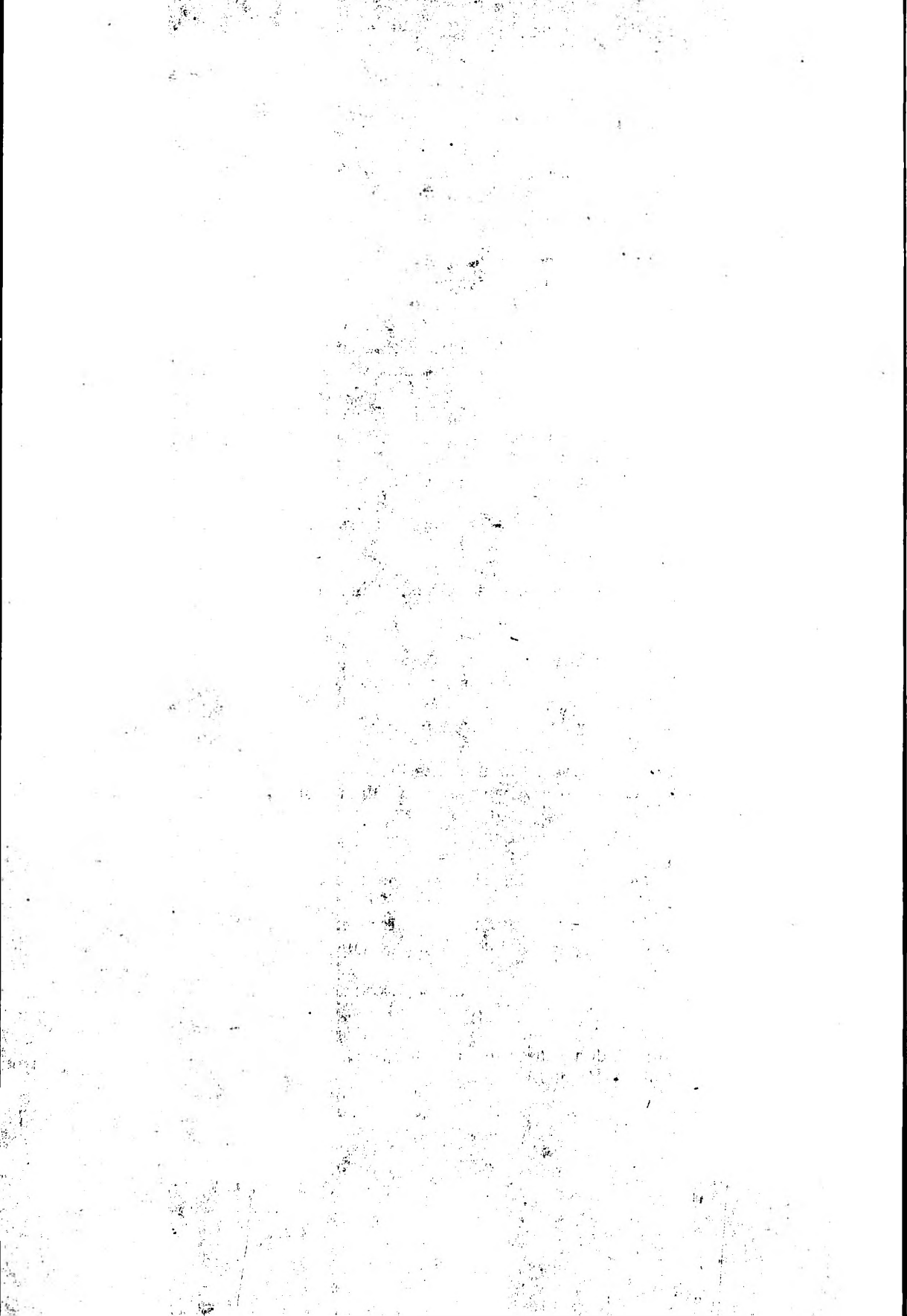
BU CİLDİN HAZIRLANMASINDA YARDIMCI OLANLAR¹
(Soyadı sırasına göre düzenlenmiştir.)

Dündar AKÜNAL,
Selim BABAN,
Şükrü BABAN(*),
Sermet BAYKURT(*),
Ali BAYRAMOĞLU,
Zihni BETİL(*),
Orhan BİRGİT,
Ali Fuat CEBESOY(*),
Münir Süleyman ÇAPAN(*),
Sevtap DEMİRCİ,
Cevat DURSUNOĞLU(*),
Erol Şadi ERDİNÇ,
Nihat ERİM(*),
Lütfü EROĞLU (ERİŞÇİ)(*),
Mehmet Ali FESÇİOĞLU(*),
Kemal Zeki GENÇOSMAN(*),
Turgut GÖLE,
Şükrü HANİOĞLU,
Birsen HEKİMOĞLU,
Selim İLKİN
Arı İNAN,
Hasan Esat IŞIK,

Enver Ziya KARAL(*),
Ersin KALAYCIOĞLU,
Reşat KAYNAR,
Lütfi Arif KENBER(*),
Orhan KOLOĞLU,
Cemil OKTAY,
Rauf ORBAY(*),
Adnan ÖZYALÇINER,
Münim Mustafa PEKSELEK(*),
Salman QUDAH,
Sennur SEZER,
Mukadder SEZGİN,
Erol SİMAVİ,
Tevfik Fikret SILAY(*),
Fevzi ŞAYEB,
Neşat TAHİROĞLU,
Halil TASLAK,
Satvet Lütfi TOZAN(*),
Vedat Nedim TÖR(*),
Mete TUNÇAY,
Gül TURAN,
Hakkı Tarık US(*).

¹ Bu kitabın gerek birinci basısında, gerek bu serinin birinci cildinde bize yardımcı olan dostlarımızı hiçbir zaman unutmuyoruz ve şükranla anıyoruz. Bu isimler özellikle ikinci ciltle ilgilidir.

* İşaretiler hayatta değildirler.

KAYNAKÇA

A. ESERLER, ETÜDLER, BROŞÜRLER ve YAZI DİZİLERİ

- ABADAN Yavuz, Türk İnkılabı Tarihi (İstanbul, 1942).
- ABDURRAHMAN Şeref, Tarih Muhasebeleri (İstanbul, 1339).
- AÇIKSÖZCÜ Hüsnü, İstiklâl Harbinde Kastamonu (Kastamonu, 1933)
- ADIVAR Halide Edip, Türkün Ateşle İmtihanı (İstanbul Baskısı, 1962).
- AHMAD Feroz, İttihat ve Terakki (1908 - 1914) (Çev. Nuran Ülken, İstanbul, 1971, 2. Baskı).
- AHMET Rıza, Echos de Turquie (Paris, 1920).
La Faillite Morale de la Politique Occidentale en Orient (Paris, 1922).
- AHMET Emin (Yalman), Teceddüt Fırkası (Mütevakkıt, 28 Ocak 1919).
- AKŞİN Sina, 100 Soruda Jön Türkler ve İttihat ve Terakki (İstanbul, 1980).
İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele (İstanbul, 1976).
- AKYÜZ Yahya, Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919 - 1922 (Ankara, 1975).
- ALİ Kemal, Ömrüm (İstanbul, 1985).
- AŞKUN Vehbi Cem, Sivas Kongresi (İstanbul, 1963).
- ATATÜRK Mustafa Kemal, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (İstanbul, 1945, 1952, 1954).
Nutuk (1927. 1934 basımları).
- BACH Thal Jean, Chronologie des Relations Internationales de 1870 à Nos Jours (Paris, 1957).
- BAYAR Celâl, Ben de Yazdım (İstanbul, 1965, 1972).
- BAYUR Hikmet, Sadrazam Kâmil Paşa'nın Siyasi Hayatı (Ankara, 1954).
Türk İnkılabı Tarihi (Ankara, 1952, 1983).
- BİLSEL M. C., Lozan, Cilt I (İstanbul, 1933).
Cemiyet-ı Akvam'a Müzaheret Cemiyeti (İstanbul, 1339).
- BLAU Joyce, Le Problème Kurde (Bruxelles, 1963).
- CAVİT Beyin Hatıraları (Türk Tarih Kurumu'ndaki henüz yayınlanmamış manuskriptler).
- CEMAL Paşa, Hatıralar (İstanbul, 1959).

- CERRAHOĞLU A.**, Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı (İstanbul, 1975).
- COŞAR Ömer Sami**, Milli Mücadele Basını (İstanbul, tarihsiz).
- ÇERKES** Milletinin Düvel-i Muazzama ve Alem-i İnsanîyet ve Medeniyete Umumi Beyannamesi (İzmir, 1921).
- DANIŞMEND İsmail Hâmi**, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi (İstanbul, 1961).
- DEMETRIUS Georgiades**, La Régénération de la Turquie est-elle possible? (İstanbul, 1911).
- DUROSELLE J. B.**, Histoire Diplomatique de 1919 à Nos Jours (Paris, 1971).
- DURSUNOĞLU Cevat**, Milli Mücadelede Erzurum (Ankara, 1946).
- EDMOND Chazel**, Zamane Türkleri (Çev. Refik Nevzat - C. Zeki (Paris, 1898).
- EMRE Ahmet Cevat**, İki Neslin Tarihi (İstanbul, 1960).
- ERİM Nihat**, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Ankara, 1953).
- ERTÜRK Hüsamettin**, İki Devrin Perde Arkası (İstanbul, 1969).
- GOLOĞLU Mahmut**, Sivas Kongresi (Ankara, 1968).
Üçüncü Cumhuriyet (Ankara, 1970).
- GÖKBİLGİN M. Tayyip**, Milli Mücadele Başlarken (Ankara, 1959, 1965).
- GÖKMAN Muzaffer**, Tarihi Sevdiren Adam, Ahmet Refik Altınay (İstanbul, 1969).
- GÖZTEPE Tarık Mümtaz**, Vahideddin Mütareke Gayyasında (İstanbul, 1969).
Osmanoğullarının Son Padişahı Vahideddin Gurbet Ceheneminde (İstanbul, 1968).
- GÜRKAN Kâzım İsmail**, Darülfünun Grevi (İstanbul, 1971).
- GÜVEN Zühtü**, Anzavur İsyanı (İstanbul, 1948).
- HANIOĞLU M. Şükrü**, Bir Siyasal Düşünür Olarak Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi (İstanbul, 1981).
- HEYET-İ Temsiliye Kararları** (Sayın Erol Şadi Erdinç'in özel olarak düzenlediği fotokopiler).
- ŞEYH Kıydvai**, Türkiye İslâm İmparatorluğunun İstikbalı (Londra, 1921).
İslâma Çekilen Kılıç Yahut Alemdaran-ı İslâmı Müdafaa (Londra, 1921).
- HİSTOİRE** de 1871 à 1971 les faits, Cilt II.
- İÇ Ayaklanmalar**, (Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi). (Ankara, 1972)
- İĞDEMİR Uluğ**, Biga Ayaklanması ve Anzavur Olayları (Ankara, 1973).
Heyet-i Temsiliye Tutanakları (Ankara, 1976).
- İLERİ Rasih Nuri**, Kurtuluş.
- İLKİN Selim** (ve Tekell İlhan), Ali İnsan (İloğlu) Bey ve Temsilli Mesleki Program (Birinci Taslak) (Tarihsiz).

- İNAL** İbnülemin Mahmut Kemal, Osmanlı Devletinde Son Sadrazamlar (İstanbul, 1940 - 51).
- JAESCHKE** Gotthard, Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Ankara, 1970).
- Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri (Ankara, 1971).
- KÂMİL** Paşa (Sadr-ı Esbak), Tarih-i Siyasi-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye (İstanbul, 1911).
- Kâmil Paşa'nın Ayan Reisi Sait Paşa'ya Cevapları, (Konstantiniyye, 1911, 2. Baskı, 1328).
- Hatırat (Konstantiniyye, 1913).
- KARABEKİR** Kâzım, İstiklâl Harbimiz (İstanbul, 1960).
- KARACAN** Ali Naci, Lozan Konferansı ve İsmet Paşa (Ankara, 1941, 1. Baskı).
- KOLOĞLU** Orhan, La Campagne de Pierre Loti en Faveur de la Turquie Pendont la Guerre d'Indépendance ("La Turquie Et La France à l'Epoque d'Atatürk" kitabı içinde) (Paris, 1981).
- KOZANOĞLU** Zeynel, Anıt Adam (İzmir, 1972).
- KUNERALP** Zeki, Sadece Diplomat (İstanbul, 1981).
- KUTSCHERA** Kris, Le Mouvement National Kurde (Paris 1979)
- LANDMAN** J. (ve Wender Herbert), World Since 1914 (New York, 1955, 9. Baskı).
- LOTİ** Pierre, La Turquie Agonisante (Paris, 1913).
- La Mort de Notre Chère France en Orient (Paris, 1920).
- LOZAN** Barış Konferansı Tutanaklar, Belgeler, (Çev. Prof. Seha L. Meray) (Takım I. Cilt 1. Kitap 1, Ankara, 1969).
- LÜTFİ** Fikri, Hükümdarlık Karşısında Milliyet ve Mesuliyet ve Tefrik-i Kuva Mesaili (İstanbul, 1338).
- Meşrutiyet ve Cumhuriyet (İstanbul, 1340).
- LÜTFİ** Simavi, Sultan Mehmet Reşat Hân'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (İstanbul, 1340, eski harflerle).
- MAHMUT** Şevket Paşa ve Esbab-ı İstifası (Yazar ismi yok) (İstanbul, 1330).
- MEHMET** Memduh (Esbak Dahiliye Nazırı), Esvat-ı Sudur, (İzmir, 1328).
- MEHMET** Salâhaddin, Bildiklerim (Mısır El Kahire, 1918).
- MEMORANDUM** Sur la situation des Kurdes et leurs Revendications (1925, Hâkimiyet-i Milliye gazetesindeki metin) (Cumhuriyet, 28 Haziran 1925).
- MENTEŞE** Halil, Halil Menteşe'nin Hatıraları (Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan yazı dizisi) (13.10.1946 - 11.12.1946).
- MERAY** L. Seha (ve Olcay Osman), Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Ankara, 1977).
- Sevr Andlaşmasına Doğru (Ankara, 1980).
- MESHUR** Valiler (İçişleri Bakanlığı Yayını, Ankara 1969).
- MUMCU** Ahmet, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi (Ankara, 1971).

- MUZAFFER** Muhittin, Vahdettin'in İhanetleri ve Fırası (İstanbul, 1922).
- MÜCAHİD-İ** Hürriyet Mahmut Şevket Paşa ve Hareket Ordusu. (Mir'at-ı Sicill-i Memurin Heyet-i Tahririyesi Tarafından Yayınlanmıştır, İstanbul, 1911).
- OLCAY** Osman (Bk. Meray L. Seha).
- ÖNELÇİN** Hasan Adnan, Trakya Basını (İstanbul, 1972).
- ÖZAL** Kâzım, Milli Mücadele (Ankara, 1971, 1972).
- ÖZKÖK** Rüknu, Milli Mücadele Başlarken, Düzce - Bolu İsyancıları (1970 Karacan Armağanı) (İstanbul, 1971).
- PAKALIN** M. Zeki, Son Sadr-ı azamlar ve Başvekiller (İstanbul 1942, 1944, 1948).
- PINON** René, L'Europe et l'Empire Ottoman (Paris, 1908).
La Question de Macédoine et des Balkans ("Les Questions Actuelles de Politique Etrangère en Europe" kitabı içinde (Paris, 1911).
- PİYER** Loti'nin Mektupları (Çev. Abdullah Niyazi) (İstanbul, tarihsiz).
- RAMBOUT** Lucien, Les Kurdes et le Droit (Paris, 1947).
- RAMSAUR** Jr., Ernest Edmondson, The Young Turks (New Jersey, 1957).
- RESİMLİ** Osmanlı Tarihi (İskit ve Güven Yayıncılık, İstanbul, 1957, 1963).
- SAİT** Paşa (Mehmet), Sadr-ı sâbık Sait Paşa'nın gazetelerde neşrettiği Mektupların Suretidir (İstanbul, 1908).
Gazeteci Lisansı (İstanbul, 1911).
Sait Paşa'nın Kâmil Paşa'nın Hatıratına Cevapları (İstanbul, 1327).
Sait Paşa'nın Hatıratı (Dersaadet, 1912).
- SAİT** Halim ve Talât Paşa Kabinelerinin Divan-ı Âlî'ye Sevkları Hakkında Divaniye Mebusu Fuat Bey Merhum Tarafından Verilen Takrir Üzerine Bera-yı Tahkikat Kur'a İsabet eden BEŞİNCİ ŞUBE Tarafından İcra Olunan Tahkikat ve Zaptedilen İfadâtı Muhtevîdir (İstanbul 1334, 1918) (Meclis-i Mebusan tarafından yayınlanmıştır).
- SARİBEY** Selim, İstiklâl Savaşında Mudurnu, Bolu, Düzce (Aydın, 1943).
- SARICA** Murat, Siyasal Tarih (İstanbul, 1980).
- SEKBAN** Şükrü Mehmet (Dr.), Kürt Meselesi (Ankara, 1979).
- SELEK** Sabahattin, Anadolu İntilâlı (İstanbul, 1968).
- SEREN** Ahmet, Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Tarihte 1 Mayıslar 1901 - 1925 (Yurt ve Dünya sayı 3, 1977).
- ŞADİLLİ** Vedat, Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyancılar (Ankara, 1980).
- TANRIÖVER** Hamdullah Suphi, Dağ Yolu (Ankara, 1921, İstanbul, 1931).
- TEKELİ** İlhan (Bk. İlkin Selim).

- TÖR Vedat Nedim**, Yıllar Böyle Geçti (İstanbul, 1976).
- TUNÇAY Mete**, Türkiye'de Sol Akımlar (İstanbul, 1978, 3. Baskı).
- TUNAYA Tarık Zafer**, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisinden Ayrı Bası) (İstanbul, 1958).
- Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku** (İstanbul, 1965, 1975 2. ve 3. baskılar).
- Osmanlı İmparatorluğundan Türkiye Büyük Millet Meclisi Rejimine Geçiş** (Ord. Prof. Muammer Raşit Seviğ'e Armağandan ayrı bası) (İstanbul, 1956).
- İslamcılık Cereyanı** (İstanbul, 1962).
- İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa** (İstanbul, 1979).
- TÜRKİYE Cumhuriyetinde Ayaklanmalar** (Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı) (Ankara, 1972).
- ULAGAY Osman**, Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı (İstanbul, 1974, 1. Baskı).
- UMAR Bilge**, İzmir'de Yunanlıların Son Günleri (Ankara, 1974).
- UNAT Falk Reşit**, Amasya Protokolleri (1946)
- URAN Hilmi**, Hatıralarım (Ankara, 1959).
- US Asım**, Gördüklerim. Duyduklarım, Duygularım (İstanbul 1964, 1966).
- UŞAKLIĞİL Halit Ziya**, Kırk Yıl (İstanbul, 1969).
- VIENNOT J.P.**, Le Mouvement National Kurde (Bu başlık değiştirilecektir. Bk. Kurtschera Kris).
- WENDER Herbert** (Bk. Landman J.).
- YALÇIN Hüseyin Cahit**, 10 Yılın Hikâyesi 1908 - 1918 (Yazarın ilk yazı dizisi Yedigün dergisinde yayınlanmıştır (3.7.1935, C. V Sayı 121 - C. X. Sayı 250).
- Meşrutiyet Hatıraları** (Fikir Hareketleri dergisinde yayımlanmıştır. (28.2.1935, Sayı 71 - 5.2.1938).
- Meşrutiyet Devri ve Sonrası** (Halkçı gazetesinde yayınlanan dizil 13.6.1954 - 31.12.1954).
- YALMAN Ahmet Emin**, Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim C. I (İstanbul, 1970).
- ZİHNİ (Paşa)**, Meclis-i Âyan Reisi Sait Paşa Hazretlerinin Hatıralarında Münderic Bazı Mevadda Âyan'dan Zihni Paşa'nın Cevabı (İstanbul, 1911).
- ZÜRCHER Eric Jan**, The Unionist Factor (Leiden 1984).

B. MAKALELER

- AHALİ İktisat Fırkasının Nokta-i Nazarı** (Vakit, 7 Ağustos 1919).
- ALİ Kemal**, Kanun-ı Esasî Müzakereleri (Peyam-ı Sabah, 17 Kânun-ı evvel 1921).
- Meşrutiyet ve Milliyet** (Peyam-ı Sabah, 18 Kânun-ı evvel 1921).
- Ankara'da Fıkr-i Muhalefet** (Peyam-ı Sabah, 20 Mayıs 1921).

- BAYUR** Hikmet, Yeni Bulunan Bir Belge Dolayısıyla (TTK, Belleten, Ocak 1966, Cilt XXX, No: 17).
Yeni Bulunmuş Bazı Belgelerin Işığında Kâmil Paşa'nın Siyasal Durumu (TTK Belleten, No: 137, Ocak 1971, Cilt XXXV).
- BEGİ** Memduh Selim, Kürt Kulübünde Bir Muhasebe (Jin, 1919, sayı: 21).
- BİR** Mübareze Münasebetiyle (İkdam, 4 Temmuz 1919).
- CELÂL** Nuri (İleri), (İleri sayı 298, 300).
- CEMAL**, Teşkilât-ı Esasiye Kanunu (Alemdar, 30 Mart 1921).
- CUMHURİYET'İN** İsmi, Şekli ve Kuvveti (Hâkimiyet-i Milliyeye, 15 Kânun-ı evvel 1923).
- DECAIX** Robert, Questions pour la Guerre et pour la Paix (Asie Française Sayı 173, Mayıs - Eylül 1918).
- DILLON** J. P. L'Europe Nouvelle'deki Yorumları (Sayı 1, 12 Ocak 1918).
- EVKAF** Nâzırı Hamdi Efendi ile Mülâkat (İkdam, 4 Temmuz 1919).
- FESAT** Ocağı (Yeni Gün, 11 Teşrin-i sâni 1922).
- İHSAN** Nuri, Wilson Prensipleri ve Kürtler (Jin 1919, Sayı 15).
- İSMAİL** Hâmi, Temelsiz Bir Bina (Minber 1918, Sayı 38).
- İSMAİL** Suphi, İtilâf İsteyenler İtilâfın Şartını Hazırlamaladırlar (Söz, 24 Kânun-ı sâni 1919).
Yeni Heyet-i Vükelâ, Hürriyet ve İtilâf Fırkası İktidara Geçti (Söz, 4 Mart 1919).
- KARAY** (Bk. Refik Halit)
- M. S.**, Fırkalar Hakkında (Yeni Gazete 1919, Sayı 218).
- MAHİR** Sait, Milli Kongre'de Neler Oldu? (Alemdar, 29 Teşrin-i sâni 1335).
Meşrutiyet ve Muhalefet (Alemdar, 29 Mart 1921).
Saltanat-ı Meşruta (Alemdar, 7 Haziran 1921).
Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Neden Vazedildi? (Alemdar, 9 Nisan 1921).
- MAHUT** Eşil Lâyıhası (Tasvir-i Efkâr, 10 Temmuz 1919).
- MİLLÎ** Ahrar Fırkası (İkdam, 11 Temmuz 1919).
- MİLLÎ** Ahrar Fırkası (Yeni Gazete, 1335, Sayı 131).
- MİRALAY** Sadık Bey'le Mülâkat (İkdam, 10 Mayıs 1919).
- MUHAFAZAKÂRAN** Fırkası'nın Teşkilî Münasebetiyle (Sebilürreşat, sayı 441, 18 Eylül 1919).
- MUSTAFA** Kemal Nasıl Yaşıyor? (Alemdar, 13 Ağustos 1920).
- MUSTAFA** Sabri, Makam-ı Hilâfet ve Ankara Meclisi (Alemdar, 12 Şubat 1921).
- MÜSALEMET** İttifakı (Alemdar, 2 Haziran 1921).
- LE** Parti Agraire Turc (Economiste d'Orient, 5 Mart 1921).
- PEKSELEK** Münim Mustafa, Osmanlı Parlamentosunda Ünlü Bir Milletvekilli (Milliyet, 29 Eylül 1973).
Lütfî Fikri'nin Vasıyetnamesi (İstanbul Baro Dergisi, 1934).
- REFİ** Cevat, Ooh! (Alemdar, 22 Kânun-ı evvel 1918).

- İngilizleri İstiyoruz (Alemdar, 1919 Sayı 149 - 1459).
 Hürriyet ve İtilâf Köprüsü (Alemdar, 25 Haziran 1919).
 İki Büyük Söz (Alemdar, 5 Temmuz 1919).
 Millî Kongre'ye İthaf (Alemdar, 7 Teşrin-i sâni 1335).
 Evvelki Geceki İçtima (Alemdar, 2 Haziran 1920).
 Talât ve Enver Paşa Hazeratı (Alemdar, 30 Teşrin-i sâni 1920).
 Ferdîyet - Ferdîyet (Alemdar, 16 Teşrin-i sâni 1920).
 Zâde Fit Tanbur-i Nağme-tün Uhra (Alemdar, 5 Temmuz 1919).
 Tevfik Paşa'nın Beyanatı (Alemdar, 19 Ağustos 1919).
 Amerika mı İngiltere mi? (Alemdar, 1 Ağustos 1919).
 İngiltere Seni Unutmadık (Alemdar, 7 Temmuz 1919).
 Ermeniler (Alemdar, 3 Teşrin-i evvel 1920).
 Hakkaniyetle Düşünürsek (Alemdar 1919, Sayı 95 - 1405).
 Milliyet Cereyanı Münasebetiyle (Alemdar 1335, Sayı 91 - 1401).
 Reha-yı Vatan (Alemdar, 9 Şubat 1920).
 Dâvamızı İstinâf Ediyoruz (Alemdar, 23 Mayıs 1920).
 Venizelos ve Ayrı Yunan Devleti (Alemdar, 17 Mayıs 1920).
 Yunanistan'a Yeni Bir Selâhiyet (Alemdar, 13 Ağustos 1920).
REFİK Hallî (Karay), Gittiler (Zaman, 4 Teşrin-i sâni 1918).
 Hürriyet ve İtilâf'ın Galebesi (Alemdar, 1919, Sayı 369 - 2669).
 Hürriyet ve İtilâf'ın Fazilleti (Alemdar, 1919, Sayı 437 - 2727).
 Hürriyet ve İtilâf (Alemdar, 20 Kânun-ı evvel 1918).
 Kaçanların Macerası (Alemdar, 1920, Sayı 426 - 2726).
RIZA Tevfik, Son Anadolu Vukuatı ve Hakiki Türkler (Alemdar, 11 Temmuz 1920).
RUMBEOĞLU Fahrettin, Bir Safha-i Siyaset (Sabah, 30 Kânun-ı evvel 1921).
RUŞEN Eşref (Ünaydın), Piyer Loti'de Türk Aşkı (Tasvir-i Efkâr, 23 Kânun-ı sâni 1920).
ŞİMŞİR Bîlâl, İngiliz Belgelerinde Atatürk, 1919 - 1938 (T.T.K., Ankara, 1973, 1979).
 Malta Sürgünleri (İstanbul, 1976).
TUNAYA Tarık Zafer, Refet Paşa İstanbul'da (Cumhuriyet, 19 Ekim 1977).
UKALALIK (Hâkimiyet-i Milliye, 12 Teşrin-i sâni 1922).
VELİT Ebüzziya, Piyer Loti ve Fransa (Tasvir-i Efkâr, 23 Kânun-ı sâni 1920).
YAHYA Kemal (Beyathı), O ve Biz (Tasvir-i Efkâr, 23 Kânun-ı sâni 1920).
ZEYNELÂBİDİN (Konyalı), Bir İzah (Alemdar, 28 Haziran 1920).
ZÜRRA Fırkası Hakkında Yahya Sezal Bey'le Mülâkat (İkdam, 10 Eylül 1920).

C. DÖNEMLİ YAYINLAR

Ansiklopedik Yayınlar ve Yıllıklar

AYIN Tarihi.

AYLIK Ansiklopedi.

ENCYCLOPAEDIA of Social Sciences

İNÖNÜ Ansiklopedisi

İSLÂM Ansiklopedisi (Türkçe ve İngilizce basımları)

MUSAVVER Muhit-ül Maarif

İZAHLI Osmanlı Tarihi Kronolojisi (İ.H. Dânişmend, 1. baskı)

MİLLÎ Nevsal (1338, 1340)

MUSAVVER Salname-i Servet-i Fünun (1327, 1328, 1329)

NEVSAL-İ Osmanî (1325)

SOSYALİST Kültür Ansiklopedisi (May Yayınları, İstanbul 1980)

TAHŞİYELİ Kavanin (Serkis Karakoç)

TANZİMAT'TAN Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (İletişim Yayıncılık, İstanbul 1985)

TÜRK Meşhurları (İbrahim, Alâeddin Gövsa) (İstanbul 1946)

TÜRK ve Dünya Ünlüleri Ansiklopedisi (Anadolu Yayıncılık, 1983, 1984)

Tutanaklar ve Resmî Yayınlar

DÜSTUR (Tertib-i Sâni)

HEYET-İ Temsiliye Tutanakları (Uluğ İğdemir)

MECLİS-İ Âyan Zabıt Ceridesi (MAZC)

MECLİS-İ Mebusan Zabıt Ceridesi (MMZC)

MECLİS-İ Mebusan (Başkitabet tarafından tanzim edilen yıllıklar)

MECLİS-İ Vükela Müzakeratına Mahsus Zabıtnameler

8 MART Sene 335 tarihli İdare-i Seniyye-i Hazret-i Pâdişahi ile teşekkül eden **Divan-ı** harb-i **Örfi** muhakematı Zabıt Ceridesi (Takvim-i Vekayî'e ilâve olarak yayımlanmıştır. Bu zabıtların bir kısmı şu kitapta da vardır: **Tarihî Muhakeme** (İstanbul, 1919).

SIVAS Kongresi Tutanaklar (Ankara, TTK 1969)

TAKVİM-İ Vekayî (1908, 1922)

TEMSİLCİLER Meclisi Tutanak Dergisi (1961)

TÜRKİYE Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

TÜRKİYE Büyük Millet Meclisi 1. Devre Albümü

Dergiler

Asle Française

Belgelerle Türk Tarihi

Belleten (TTK)

Birikim

Büyük Mecmua

Çiftçiler Derneği Mecmuası

Edebiyat-ı Umumiye Mecmuası

Fikir Hareketleri

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Hukuk Fakültesi Mecmuası (İ.Ü.)

İçtihat

(L')Illustration	Sebilürreşad
İslâm Mecmuası	Sırat-ı Müstakim
İstanbul Barosu Mecmuası	Siyasi İlimler Mecmuası
İştirak	Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (A.Ü.)
Jin	Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası
Küçük Mecmua	Tarih Dünyası
Kürdistan Mecmuası	Tarih ve Toplum
Manana	Türk Yılı
Méchoroutlette	Türk Yurdu
Millet	Yedigün
Mimar Sinan	Yurt ve Dünya
Resimli Kitap	
Resimli Tarih Mecmuası	

Gazeteler

Akşam	Memleket
Alemdar	Mesuliyet
Âti	Milliyet
Azâd	Minber
Beşeriyet	Official U.S. Bulletin
Cumhuriyet (Özel Ziya Gökalp eki)	Peyam-ı Sabah
Echo de l'Islam	Renin
Economiste d'Orient	Sabah
Etnos	Senin
Halk	Söz
Halkçı	Tanın
Hâdisat	Tanzimat
Hâkimiyet-i Milliye	Tassih-i Efkâr
Hilâl-i Ahmer	Tasvir-i Efkâr
İdrak	Tercüman-ı Hakikat
İfham	Tevhid-i Efkâr
İkdam	Vakit
İstanbul	Vatan
İstiklâl Harbi Gazetesi	Yeni Gazete
Mefkûre	Yeni Gün
Meslek	Yeni Tanin
	Zaman

D. ARŞİV BELGELERİ

- Başbakanlık Arşivi (BBA) (Özellikle Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO, Siyasî Kısım)
- Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivi (EGM)
- Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivleri (AFE) (Archives du Ministère des Affaires Etrangères)

Hoover Institution (Palo Alto, California)

İçişleri Bakanlığı Arşivi

İngiltere Devlet Arşivi (PRO) (Public Record Office)

T.C. Londra Büyükelçiliği Arşivi (LBA)

T.C. Paris Büyükelçiliği Arşivi (PBA)

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

Türk Tarih Kurumu Arşivi (TTK)

LİSTELER

I

KİTAPTA YER ALAN SİYASAL PARTİLER VE KURULUŞLARIN ZAMANSAL TABLOSU*

1. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti	1908	Selânik
2. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası	1918	İstanbul
3. Radikal Avam Fırkası	1918	İstanbul
4. Selâmet-i Amme Heyeti	1918	İstanbul
5. Teceddüt Fırkası	1918	İstanbul
6. Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti	1918	İstanbul
7. Milli Türk Cemiyeti	1918	İstanbul
8. Milli Kongre	1918	İstanbul
9. Ahali İktisat Fırkası	1918	İstanbul
10. Selâmet-i Osmaniye Fırkası	1918	İstanbul
11. Kürdistan Taâli Cemiyeti	1918	İstanbul
12. Sosyal Demokrat Fırkası	1918	İstanbul
13. Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası	1919	İstanbul
14. Wilson Prensipleri Cemiyeti	1919	İstanbul
15. Hürriyet ve İttîfâk Fırkası	1919	İstanbul (1911 İstanbul)
16. Osmanlı Mesal Fırkası	1919	İstanbul
17. Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi	1919	İstanbul
18. Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet Cemiyeti	1919	İstanbul
19. Osmanlı Çiftçiler Derneği	1919	İstanbul
20. Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti	1919	İstanbul
21. Teâli-i İslâm Cemiyeti	1919	İstanbul
22. Türkiye Sosyalist Fırkası	1919	İstanbul
23. Vahdet-i Millîye Heyeti	1919	İstanbul
24. Türkiye'de Arnavut Teavün Cemiyeti	1919	İstanbul
25. Lâz Tekâmül-i Millî Cemiyeti	1919	İstanbul
26. Millî Ahrar Fırkası	1919	İstanbul
27. İngiliz Muhipler Cemiyeti	1919	İstanbul

* Bu tabloya yalnızca incelenmiş olan parti ve kuruluşlar konmuştur. Bu parti ve kuruluşlar ve kısaca değinilmiş olanlar yine Genel Dizin'de alfabetik düzenle verilmiştir.

28. Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası	1919	İstanbul
29. Türk Teâlî Cemiyeti	1919	İstanbul
30. Osmanlı Musevileri İntihap Cemiyeti	1919	İstanbul
31. Osmanlı İlä-yı Vatan Cemiyeti	1919	İstanbul
32. Millî Türk Fırkası	1919	İstanbul
33. Türk - Fransız Muhipleri Cemiyeti	1919	İstanbul
34. Makedonyalılar Cemiyeti	1920	İstanbul
35. Piyer Loti Cemiyeti	1920	İstanbul
36. Hukuk-ı Osmanî Nigehban Cemiyeti	1920	İstanbul
37. Müsalemet İttifakı	1920-1919	İstanbul
38. Amele Fırkası	1920-1919	İstanbul
39. Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti	1920-1919	İstanbul
40. Türkiye Zürra Fırkası	1920-1919	İstanbul
41. İnkışaf-ı İçtimai Cemiyeti	1921	İstanbul
42. Şark-ı Karib Çerkesleri Teavün Cemiyeti	1921	İstanbul
43. Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti	1922	İstanbul
44. Müstakıl Sosyalist Fırkası	1922	İstanbul

II

KİTAPTA YER ALAN BELGELERİN LİSTESİ

Mütareke Dönemine İlişkin Belgeler

1. Mütareke dönemi kabineleri listesi 37
2. 1. Damat Ferit Paşa kabinesini ilân eden Hatt-ı Hümayun (Belgenin fotokopisi) 37- 38
- 2a. Kabinenin listesi (Belgenin fotokopisi) 38- 39
3. Sonuncu Tevfik Paşa kabinesi için yayımlanan program (Belgenin fotokopisi) 40- 42
4. İşgal kuvvetleri komutanı General Harington'un Türk gizli örgütleriyle ilgili yazısı üzerine kabinenin kararı (Belgenin fotokopisi) 43-45
5. Anadolu'daki örgütlenmeyi İttihatçılık ve bolşeviklikle suçlayıcı bir şifre telgraf (Belgenin fotokopisi) 46- 47

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti

1. Fırka'nın mallarına elkonulmasını öngören Meclis-i Vükela kararı (Belgenin fotokopisi) 55- 56
- 1a, 1b. Aynı konuda Sadaret yazıları (Belgenin fotokopileri) 57- 59
2. Gazeteci Refi Cevat (Ulunay) Bey'in İttihat ve Terakki'den tazminat isteğini belirleyen Meclis-i Vükela kararı (Belgenin fotokopisi) 60- 61
3. Talât Paşa'nın son kongredeki nutku 60
- 3a. Nutkun Celâl Bayar tarafından yayınlanan metni 62- 65
- 3b. Aynı nutkun Ahmet Emin Yalman tarafından yayınlanan metni 65- 69
4. Said Halim ve Talât Paşa kabinelerinin Divan-ı Ali'ye sevk hakkında Divaniye meb'usu Fuat Bey'in önergesi 69- 70

Osmanlı Hürriyetperveran Avam Fırkası

1. Fırka'nın kuruluş dilekçesi 75
2. Fırka'nın Programı 75- 82
3. Fırka'nın Nizamnamesi 82- 84

Radikal Avam Fırkası

1. Kuruluş belgesi	86
2. Fırka'nın Nizamnamesi	86- 88

Selâmet-i Amme Heyeti

1. Kuruluş belgesi	91
2. Fırka'nın Nizamname-i Esası'si	91- 92

Teceddüt Fırkası

1. Fırka'nın Programı	103-114
2. Fırka'nın Nizamnamesi	114-123
3. Meclis-i Mebusan Grup Nizamnamesi	123-125
4. Umumi Merkez'in Hükümetçe işgali üzerine ilk içtima-
daki Karar	125
5. Ayan Meclisi'nin Fırka'nın malvarlığına ilişkin yazısı
(Belgenin fotokopisi)	125-126
6. Aynı konuya ilişkin Sadaret yazısı (Belgenin Fotoko-
pisi)	127-128
7. Aynı konuda Divan-ı Harb-i Örfi kararı (Belgenin Fo-
tokopisi)	129
8. Fırka'nın kapatılmasından sonraki muhaberat defte-
rinden bir sayfa (Belgenin fotokopisi)	129-131
9. Fırka yönetimine Maraş Heyet-i Merkeziyesine yazılan
yazı (Belgenin fotokopisi)	131-133
10. Fırka'nın feshine ilişkin Meclis-i Vükelâ yazısı (Bel-
genin fotokopisi)	134-135
10a. Teshi bildiren Sadaret yazısı (Belgenin fotokopisi)	135-137
11. Feshi bildiren Emniyet-i Umumiye Müdürlüğünün ya-
zısı (Belgenin fotokopisi)	136-137

Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti

1. Dâhiliye Nezaretine verilen kuruluş dilekçesi	141-142
2. Semiyet'in Nizamnamesi	142-143

Milli Türk Cemiyeti

1. Cemiyetin başvuru belgesi ve bildirisi	145-149

Milli Kongre

1. Milli Kongre Beyannamesi	155-156
2. Milli Kongre Programı	156-157
3. Şura-yı Saltanatta yapılan konuşma metni	157-158
4. Müdafaa-i Hukukçulara çekilen telgraf	158
5. Müdafaa-i Hukukçuların yanıtı	159-160

Ahali İktisat Fırkası

1. Fırka Programı	163-180
2. İktisadî duruma ilişkin Fırka bildirisi	180-182

Selâmet-i Osmaniye Fırkası

1. Fırka'nın Beyannamesi	184-185

Kürdistan Teâli Cemiyeti

1. Cemiyet'in Nizamnamesi	205-208
2. Cemiyet'in Nizamname-i Dahili'si	208-212
3. Kürdistan Cemiyeti Nizamnamesi	213-214
4. Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti Talimnamesi	214-215
5. Şeyh Mahmud'un bir yazısı (Belgenin fotokopisi)	215-216
6. Uçaktan atılan Taha imzalı bildiri (Belgenin fotokopisi)	217-218
7. 6. Ordu Kumandanlığının bir yazısı (Belgenin fotokopisi)	219-220
8. Güney bölgesine ilişkin Orduya bir yazı (Belgenin fotokopisi)	221-222
9. Cemiyet'le ilgili Meclis-i Vükelâ kararı (Belgenin fotokopisi)	223-227
10. İngiltere hükümetinden Kürtlere bildiri (Belgenin fotokopisi)	228-229

Sosyal Demokrat Fırkası

1. Kuruluş başvurusu	232
2. Sosyal Demokrat Fırkası programı	232-234

Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırkası

1. Fırka Programı	242-243
2. Ferit Paşa'nın Şura-yı Saltanattaki konuşması	243
3. Fırka reisinin beyanâtı	243-244

Wilson Prensipleri Cemiyeti

1. Kuruluş dilekçesi	249
2. Cemiyet-in Nizamname-i Esasi'si	249-250
3. Halide Edip Hanım'ın Mustafa Kemal Paşa'ya mektubu	250-253
4. J. Duparc'ın raporunda sunuş yazısı (Fransızca metin fotokopisi)	254
4a. Clémenceau'ya yazılan mektup (çeviri ve fotokopi)	255-256
4b. Wilson'a yazılan mektup (çeviri ve fotokopi)	257-263

Hürriyet ve İtilâf Fırkası

1. Damat Ferit Paşa kabinesine verilen muhtıra	307

2. Ali Rıza Paşa kabinesine verilen ikinci muhtıra	307-309
3. Aynı kabineye verilen üçüncü muhtıra	309-311
4. Fırka'nın bildirisi	311-314
5. 1919 seçimlerine ilişkin Fırka bildirisi	314-316
6. Fırka'nın Teşekkürü	316
7. Fırka adına Şura-yı Saltanat'ta yapılan konuşma	317-318
8. Miralay Sadık Bey'in bildirisi	318-320
9. Reis-i Umumi'nin bildirisi	320-322
10. Mutedil Hürriyet ve İtlâf Fırkası'nın bildirisi	322-324
11. Mutedil Hürriyet ve İtlâf Fırkası'na ilişkin Şura-yı Devlet Kararı (Belgenin fotokopisi)	324-326
12. "Eşil Projesi" ile ilgili Tasvir-i Efkâr'ın başyazısı	327-329

Osmanlı Mesai Fırkası

1. Fırka'nın Nizamname-i Dahillisi	331-333
2. Fırka'nın Programı	333-336

Nıgdebân Cemiyet-i Askeriyesi

1. Cemiyet'in Programı	346-347
2. Cemiyet'in Arıza'sı	348
3. Harbiye Nâzırı'na yazı	348-349
4. Cemiyet'in "Millet'e beyannamesi"	350-351
5. Fransız gizli istihbarat raporu (Çeviri ve fotokopî)	352-358

Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkezîyet Cemiyeti

1. Cemiyet'in bildirisi	360-362
2. Cemiyet'in Hürriyet ve İtlâf'la birleştiğini bildiren yazı	362
3. Mustafa Kemal Paşa'nın Trabzon Valiliği'ne yazısı	362-363
4. Trabzon Valiliği'nin yanıtı	363

Osmanlı Çiftçiler Derneği

1. Cemiyet'in Nizamnamesi	367-372
2. Cemiyet'in Nizamname-i Esasî'si	372-373

Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti

1. Cemiyet'in Nizamnamesi	376-377
2. Cemiyet'in Nizamnamesi	377-381

Teâli-i İslâm Cemiyeti

1. Cemiyet Nizamnamesi (değiştirilmiş şekli)	386-387
2. Cemiyet'in ilk bildirisi	387-392
3. Cemiyet'in ikinci bildirisi	392-396
4. Cemiyet'in bolşevikliği yorumlayan bildirisi	396-397

Türkiye Sosyalist Fırkası

1. Fırka'nın Programı	412-414
2. Fırka'nın bildirisi	414-415
3. Fırka'nın Nizamname-i Dahili'si	415-421
4. Fırka'nın değiştirilmiş Nizamnamesi	421-426
5. Fırka mtlingine ilişkin Meclis-i Vükelâ kararı (Belgenin fotokopisi)	426-428
6. Seyr-i Sefain İdaresi işçileri ile ilgili Meclis-i Vükelâ kararı (Belgenin fotokopisi)	429-430
7. Beşeriyet gazetesıyla ilgili Meclis-i Vükelâ kararı (Belgenin fotokopisi)	431-432
8. Protesto bildirisi	433
9. Fırka'nın bildirisi	434-436

Vahdet-i Millîye Heyeti

1. Vahdet-i Millîye yöneticilerini gösteren yazı	446
2. Heyet'in Beyanname'si	446-449
3. Heyet'in Nizamname-i Esasî'si	449-450
4. Ahmet Rıza Bey'in Şura-yı Saltanat'taki konuşması	450

Türkiye'de Arnavut Teavün Cemiyeti

1. Kuruluş dilekçesi	454
2. Cemiyet'in Nizamnamesi	455

Lâz Tekâmül-i Millî Cemiyeti

1. Cemiyet'in Nizamname-i Esasî'si	457-459
--	---------

Millî Ahrar Fırkası

1. Fırka'nın Programı	464-465
2. Fırka'nın Beyannamesi	465-470
3. Fırka'nın Nizamname-i Dahili'si	468-470
4. Şura-yı Saltanat'ta Fırka adına yapılan konuşma	470-471
5. Kurucular listesi	471

İngiliz Muhipler Cemiyeti

1. Mesalî-i Şarkîye Cemiyeti'ne ilişkin belge (Belgenin fotokopisi)	484-485
2. Cemiyet'in bildiri ve programı	486-487
3. Cemiyet'in Nizamname-i Dahili'si	487-489
4. Rahîp Frew ile ilgili Paris Temsilciliği yazısı (Belgenin fotokopisi)	490-491
5. Cemiyet'le ilgili bir Fransız istihbarat yazısı (Belgenin fotokopisi)	492

Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası

1. Yoldaş Defteri ve	500
Yoldaş Defteri'nin üye kimliği sayfası	501
2. Fırka'nın Nizamnamesi	502-508
3. Fırka'nın bildirisi	508-511

Türk Teali Cemiyeti

1. Cemiyet'in Bildirisi	613

Osmanlı Musevileri İntihap Cemiyeti

1. Cemiyet'in Nizamnamesi	516-517

Osmanlı İlä-yı Vatan Cemiyeti

1. Cemiyet'in Talimat-ı Esasîyesi	524
2. Anadolulular Cemiyeti'ne ilişkin Meclis-i Vükela kararı
(Belgenin fotokopisi)	529-530

Millî Türk Fırkası

1. Fırka'nın Programı	534-536

Türk - Fransız Muhipleri Cemiyeti

1. Cemiyet'in Nizamnamesi	538

1920

Makedonyahlar Cemiyeti

1. Cemiyet'in Nizamname-i Dahilî'si	545-546

Piyer Loti Cemiyeti

1. Cemiyet'in bildirisi ve Nizamname Esasları	553-554
2. Monsieur Pierre Loti'ye Mektup ve altındaki imzalar	555-557

Hukuk-ı Osmanî Nigehban Cemiyeti

1. Cemiyet'in Umumî Programı	559-560

Müsâlemet İttifakı

1. Kurucular listesi ve Nizamname	563-570
2. İtilâf Devletleri Başvekillerine gönderilen Muhtıra metni	570-571
3. Reîsicumhurun İstiklâl Mahkemesine gönderdiği tezkere	571

Amele Fırkası

1. Fırka'nın Nizamname-i Esası'sı 573

Tarikat-ı Salâhiye Cemiyeti

1. Cemiyet Nizamnamesinden bazı bölümler 585-590
 2. Süleha-i Ümmet listesi 591-592
 3. Tevfik Baba'ya yazılan tezkere 592-593

Türkiye Zürra Fırkası

1. Fırka'nın Programı 595-598
 2. Fırka'nın Nizamnamesi 598

1921

İnkışaf-ı İctimai Cemiyeti

1. Cemiyet'in Nizamname-i Esası'sı 604-605
 2. Cemiyet'in Programı 605

Şark-ı Karlıb Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti

1. Cemiyet'in Umumi Beyannamesi 610-614
 2. Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti Nizamname-i Esası'sı 614-616
 3. Beyanname'nin Fransızca, Rumca, Osmanlıca başlıkları (fotokopileri) 616-617
 4. Rumca metnin son sayfası (fotokopi) 618
 5. Osmanlıca metnin son sayfası (klîşe) 619
 6. Fransızca metnin son sayfası (klîşe) 620
 7. Kimlik kartı ve kapağı (klîşe) 621
 8. Aidat makbuzu 623

Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti

1. Cemiyet'in Nizamnamesi 627-630
 2. Cemiyet'e mali yardımla ilgili Meclis-i Vükelâ kararı (Belgenin fotokopisi) 630-631
 3. Cemiyet'le ilgili Meclis-i Vükelâ kararı (Belgenin fotokopisi) 632-633
 4. Cemiyet'le ilgili Meclis-i Vükelâ kararı (Belgenin fotokopisi) 635

Müstakil Sosyalist Fırkası

1. Fırka'nın Nizamnamesi 637-639

DİZİNLER

I

GENEL DİZİN*

- A**
- Abaza'lar : 607.
- Académie des Sciences : 594 n. 2.
- Action Française (Gazete) : 281 n. 74.
- Açoflit Sami B. : 606, 614.
- Adalet (Gazete) : 278.
- Adana : 189 n. 15, 251.
- Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti : 12.
- Adana Teâli Cemiyeti : 189 n. 15.
- Adem-i Merkeziyet : 603.
- Afganistan : 53.
- Ahali İktisat Fırkası : 12, 50, 152, 156, 158, 159, 161-182, 269 n. 20, 292 n. 111, 462.
- Ahrar Fırkası : 461.
- Akşam (Gazete) : 97, 245, 547, 555.
- Alâmet-i El Ahid : 587.
- Alaşehir Kongresi : 375 n. 6, 287.
- Alemdar (Gazete) : 52 n. 5, 53 n. 7, 197 n. 43, 231, 269, 271, 277, 288, 290 n. 103, 292, 294 n. 119, 297, 298, 330, 337, 349, 352, 360, 365 n. 7, 374 n. 4, 405 n. 23, 409, 445 n. 39, 453 n. 9, 474 n. 20, 476 n. 19, 477 n. 24, 514, 536 n. 3, 561 n. 2.
- Almanach Hachette (Haşet) : 9 n. 12.
- Almancılık : 291.
- Almanlar (Almanya) : 4, 17 n. 35, 23, 25, 53, 62, 63, 64, 66, 67, 139, 266, 288 n. 94, 389, 493, 537, 610.
- Alt Emperyalizm : 16.
- Amasya : 282, 311, 561.
- Amasya Görüşmeleri : 201.
- Amasya Protokolleri : 13, 482.
- Amele Fırkası : 542, 572-575.
- Amele Nezareti : 404.
- Amele Siyanet Cemiyeti : 401, 409.
- Amele ve Mesalh Nezareti : 415.
- Amerikalılar (ABD) : 27, 32, 69, 192, 193 n. 26, 245, 246, 250, 252, 257, 258, 259, 295, 296, 327, 402, 440, 445, 450, 462 n. 1, 486, 551.
- Amerika Heyeti : 440, 441, 461.
- Amerika Talebeleri Mezunin Cemiyeti : 156.
- Amerikan Mandası : 440, 481.
- Amsterdam : 407.
- Anadolu : 6, 7, 9, 11 n. 16, 20 n. 47, 25, 30, 31 n. 81, 35, 46, 52, 151, 187 n. 7, 189, 190, 197, 214, 224, 240, 241, 245, 248, 273, 277 n. 62, 282, 287, 289 n. 99, 293, 297, 298, 303, 305, 307, 309, 321, 340, 342, 348, 383, 387, 389, 391, 450, 462, 471, 475, 480, 496, 521, 563, 571, 579, 607, 610, 612.
- Anadolu Cemiyeti : 17 n. 32.
- Anadolu (Anadolulular) Cemiyeti : 521 n. 14, 528.
- Anadolu Hareketi : 151, 190, 456,

* Dizin hayli geniş tutulmakla beraber, hemen her sayfada geçen sözcükler (İstanbul gibi) alınmamıştır.

- 462, 475, 481, 532.
 Anadolu İhtilâlcileri : 607, 611.
 Anadolu İhtilâl Komitesi : 579.
 Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti : 551.
 Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti : 14, 158, 159, 293.
 Anglo Sakson Yöntemi : 462, 467.
 Ankara : 9, 25, 238 n. 7, 276, 281, 283, 287 n. 94, 288, 289, 293, 297, 303, 342, 343, 366, 453, 460, 471, 481, 482, 490, 519, 521, 522, 548, 552, 560, 561, 562, 564, 565, 578, 591, 626.
 Ankara Andlaşması : 32.
 Ankara Devleti : 215.
 Ankara Hukuk Mektebi : 562.
 Ankara Hükümeti : 188 n. 12, 290 n. 104.
 Ankara İstiklâl Mahkemesi : 95, 196 n. 42, 345, 385, 483, 562 n. 5, 564 n. 11, 565, 576 n. 11, 577, 581, 582, 584 n. 35.
 Ankara Yârânı : 287 n. 94.
 Araplar (Arap Ülkeleri) : 29, 31, 189, 194 n. 29, 197, 440, 471, 513, 521.
 Arappınarı : 192 n. 23, 219.
 Ararat : 532 n. 2.
 Arnavutlar : 143, 194 n. 29, 388, 452-455, 513, 522, 532 n. 2, 612.
 Âsiler : 304.
 Âsitane : 579, 587.
 Asri Kadın Cemiyeti : 156.
 Âti (Gazete) : 60, 94, 245, 340, 353, 555.
 Avam Kamarası : 23 n. 58.
 Avrupa : 252, 285, 291, 368, 434, 450, 466.
 Avrupa Medeniyeti : 289 n. 99.
 Avusturya : 63, 66.
 Avusturya - Macaristan : 4, 62.
 Âyan Meclisi (Meclis-i Âyan) : 9, 11, 13, 15, 16, 18 n. 39, 20, 24 n. 60, 29, 62, 65, 76, 82, 83, 92, 100, 105, 122, 125, 160, 186, 193 n. 37, 194, 196, 267, 268, 269, 278, 281 n. 73, 288 n. 95, 319, 321, 364, 418 n. 28, 437, 438, 439, 440, 442, 445 n. 43, 446.
 Aydın : 296, 452.
 Aydınlik (Dergi) : 433 n. 2, 496, 636.
 Ayyıldız Cemiyeti : 349.
 Azerbaycan : 290 n. 14, 519, 520, 522.
- B**
- Bâb-ıâli : 243, 276, 319, 364, 470, 608, 611.
 Bâb-ıâli Hadîsesi (Baskını) : 320, 389.
 Bağdat : 204 n. 75, 217.
 Bağiler : 304, 394, 396.
 Bakû Doğu Halkları Kongresi : 53.
 Balıkesir : 274 n. 47, 292.
 Balıkesir Kongresi : 270.
 Balkan Harbi (Balkan Savaşları) : 31, 65, 388, 452, 543, 545.
 Balkanlar : 553.
 Bandırma : 278, 343, 476 n. 16.
 Bank-ı Osmanî : 536 n. 2.
 Barış (Sulh) Konferansı : 5, 6, 28, 29, 30, 255, 256, 277, 442, 450.
 Barış Konseyi (Paris) : 21 n. 50.
 Baro (İstanbul) : 365 n. 8, 446, 562.
 Basmacılar : 53.
 Başkım : 532.
 Batı Emperyalizmi : 29, 30, 31, 193, 197.
 Batılılaşma : 240.
 Bekirağa Bölüğü : 24 n. 62.
 Bektaşiler : 522.
 Berlin : 53, 63, 443, 494.
 Berlin Türk Kulübü : 494.
 Bern : 404, 407, 634.
 Beşeriyet (Gazete) : 431.
 Beynelmillel Amele Birliği : 408.
 Beynelmillel Amele İttihadı Cemiyeti : 433.

- Beynelmîlî Deniz İşçileri İttihadı : 399, 400 n. 7.
 Beynelmîlî İşçiler İttihadı : 399 n. 7.
 Beynelmîlî Sanayi-i Hâşebiye İşçileri İttihadı : 400 n. 7.
 Beynelmîlî Sosyalist Fırkası : 403, 416.
 Beyoğlu Matbuat Kulübü : 73 n. 11.
 1876 Seçimi : 514.
 1919 Genel Seçimi : 9, 35, 151, 152, 278, 314, 434, 462, 463, 480, 514, 516, 531, 543.
 1920 Seçimi : 385.
 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu : 288, 289 n. 98.
 Bina İnşaatı Beynelmîlî İşçiler İttihat Sendikası : 400 n. 7.
 1 Mayıs Gösterileri (T.S.F.) : 406, 407, 409.
 Birinci Osman (dretnot) : 66.
 Birinci Şura-yı Saltanat : 11, 12, 13, 17 n. 32, 30, 151, 157, 279, 317, 321.
 Bishop of Birmingham : 484, 485.
 Boğazlar : 17, 26 n. 69, 63, 240.
 Boğazlayan : 54, 297, 299.
 Bolşevikler : 16, 29, 46, 53, 287 n. 94, 353, 396, 513.
 Bolu : 383 n. 7, 520 n. 13, 521 n. 14.
 Bosphore (Gazete) : 298 n. 136, 444 n. 34.
 Bozkır : 299, 308.
 Brest - Litovsk : 139.
 Bulgaristan (Bulgarlar) : 5, 63, 66, 69, 271 n. 28, 384.
 Bursa : 292, 300, 340, 342, 383 n. 7, 452.
 Bükreş : 63, 583.
 Büyük Fransız Devrimi (Fransız İnkılab-ı Kebiri) : 443, 446.
 Büyük Taarruz : 625.
- C**
- C.H.P. : 306.
- Cağdamard (Gazete) : 196 n. 40.
 Cava : 306.
 Cemiyet-i Ahmedîye : 297.
 Cemiyet-i Akvam : 461, 535, 627, 632, 634.
 Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti : 625-635.
 Cemiyet-i Hayriye-i Nisvanîye : 156.
 Cemiyet-i Muhammediye : 344.
 Cemiyet-i Müderrisin : 382, 383 n. 6, 386.
 Cemiyet-i Rûsumîye : 479 n. 28.
 Cenevre (Konferansı) : 445 n. 39, 626, 632.
 Central Islamic Society : 33 n. 86.
 Cercle d'Orient (Serklî Doryan) : 276, 364 n. 1.
 Cermen Siyaseti : 466.
 Chrysantemum : 25 n. 65.
 Cinalî Komite : 293.
 Comanité Dupleix : 32.
 Commonwealth : 473.
 Consell des Dix (Bk. On'lar Konseyi).
 Crane (Kreyn) : 440.
 Cumhuriyet (Gazete) : 577 n. 4, 579 n. 11, 582 n. 26.
 Cumhuriyet Rejimi : 8, 200, 445, 523, 564, 567, 577; 579, 583, 584.
 Cyrius : 281 n. 74.
- Ç**
- Çabacur (Çapakcur) : 353.
 Çanakkale : 340, 350, 594.
 Çarlık Rusya : 4, 63, 64, 66, 67, 139, 340, 350, 594, 611.
 Çerkes İttihad ve Teavün Cemiyeti : 607 n. 4.
 Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti : 607, 614-616.
 Çerkes Kongresi : 607.
 Çerkes Teavün Cemiyeti : 606, 607.
 Çerkesler : 193 n. 27, 299, 343, 606 - 625.

- Çiftçiler Derneği (Osmanlı) : 153,
156, 236, 292 n. 111, 293, 364
n. 1, 364-373.
Çiftçiler Derneği Mecmuası : 364
n. 4, 365.
Çiftçi Grubu (Mebusan'da) : 366
n. 16.

D

- Darülfünun : 11 n. 57, 89, 150, 152,
301, 302, 303, 364, 460 n. 4, 531,
548, 549, 552 n. 27, 562, 564,
581 n. 25, 625, 634.
Darülfünun Edebiyat Medresesi :
301.
Darülhikme : (Bk. Darülhikmet-i
İslâmiye.)
Darülhikmet-i İslâmiye : 15 n. 27,
38, 270 n. 25, 322, 478 n. 28.
Darülhilâfet-i aliyye : 382, 386, 387.
Darülmualimat Cemiyeti : 156.
Darülmualimînîler Mezunları Ce-
miyeti : 156.
Debbağhaneler İntibah-ı Amele
Cemiyeti : 405.
Demokrat Parti : 85.
Deniz Amele İşçileri Cemiyeti : 400
n. 9.
Dersaadet (Gazete) : 476.
Dersim : 201, 561.
Divan-ı Âlî : 28, 69, 70.
Divan-ı harbi Örfî : 14, 22, 54, 95
n. 13, 100, 120, 126, 151, 299,
300, 344, 345 n. 23, 337 n. 2,
474.
Distol (Distolcular) : 581.
Diyar-ı Bekir : 189, 223, 224, 243,
375 n. 6, 388, 556.
Donanma Cemiyeti : 156, 314.
Düello : 196.
Düşenbe : 53.
Düyun-ı Umumiye : 536 n. 2, 556.
Düzce İsyanı : 609.

E

- Earl of Carlyle : 484, 485.
Eastern Question Association : 484,
485.
Echo de l'Islam (Gazete) : 21 n. 50.
Economiste d'Orient (Gazete) :
594 n. 3.
Edirne : 154, 278, 353, 452, 471.
Edirne Hahamhanesi : 515.
Egypt : 305.
Ekim İntilâli (1917) : 3.
Ekmekçiler Amele Cemiyeti : 496
n. 15.
El Gazi : 438.
El Judlo (Gazete) : 514.
El Müntedi-ül edebi : 532 n. 2.
Emperyalizm : 287 n. 84, 251, 406,
409.
Encümen-i Dâniş : 551 n. 21.
Enosis : 31.
Enternasyonal : 230.
Ermeniler : 6, 24 n. 61, 26, 29, 53,
54, 68, 100, 143, 189, 190 n. 17,
196, 197 n. 45, 228, 252, 253,
277 n. 62, 327, 368, 399 n. 6,
444, 461, 531 n. 2, 626, 632.
Ermeni Patrikhanesi : 200.
Erzurum : 68, 189 n. 14, 194, 269,
270, 295, 327, 375 n. 6, 388.
Eskişehir : 365 n. 11, 404, 452.
Essex Hall : 33 n. 85.
Esirgeme Derneği : 156.
Eşil Fîânı : 29, 295, 296, 327-329.
Etnos (Gazete) : 453 n. 9, 444 n. 37.

F

- Fas Sipahi Alayı : 547 n. 6.
Ferda (Gazete) : 189 n. 15, 278.
Fırka-i İslâhiye : 590.
Filipin : 252.
Filistin Cephesi : 348, 351.
Fizan : 460.
Foreign Office : 198.
Franchet d'Esperey (Franşe Depe-
re) : 266.
Fransa (Fransızlar) : 4, 5, 21 n. 50,
32, 62, 64, 67, 139, 187, n. 10,

- 195, 246, 251, 255, 266, 269, 281,
284 n. 80, 285, 294, 333 n. 5, 352,
389, 435, 439 n. 10, 441, 476,
486, 536-539, 547, 548, 549, 550,
551, 563, 610.
Fransa - Türkiye Dostluk Cemiyeti : 536 n. 2.
Fransız Akademisi : 537.
Fransız Muhipler Cemiyeti : 536 -
539.
Fransız Sosyalist Partisi (S.F.İ.O.) :
409.
Füzuli : 302 n. 156.

G

- Galatasaray Sultanisi : 283 n. 80.
Galatasaraylılar Yurdu : 156.
Gavsi-i Âzam : 588.
Goeben (Bk. Yavuz)
Grevler (T.S.F.) : 404-405.

H

- Habsburg : 461.
Hahamhane : 153, 514, 515.
Hâkimiyet-i Fikriye Cemiyeti :
521 n. 14.
Hâkimiyet-i Milliye (Gazete) : 202
n. 67, 293 n. 115, 565 n. 14.
Hakkâri : 186.
Halâskâr Zabitan Grubu : 337 n. 5,
340, 341.
Halâskâr-ı Vatan : 353.
Halep : 95, 580 n. 18.
Haliç Şirketi : 405 n. 23, 406.
Halk Fırkası (CHF) : 566.
Halk Hükümeti : 287 n. 94.
Halk Şuralar Fırkası : 53.
Harb-i Umumi (1. Dünya Savaşı) :
3, 4, 21, 26, 29, 34, 53, 64, 66,
97, 238, 289 n. 98, 317, 330, 348,
389, 390, 415, 438, 446, 449,
467, 474, 543, 545, 598, 607, 610.
Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlisi : 594.
Hareket Ordusu : 388.
Hecibanlı Aşireti : 138.
Heyet-i Temsiliye : 13, 16, 26, 153,

- 158, 159, 160, 199, 200, 201, 248,
342, 359, 442, 443, 482.
Hınçak : 399 n. 6, 532 n. 2.
Hiyanet-i Vatanîye Kanunu : 564.
Hicaz : 581 n. 22.
Hilâfet-i İslâmiye (Hilâfet, Halli-
fe) : 393, 474, 513, 521, 524, 525,
564, 565, 578, 579, 611.
Hilâl-i Ahmer Cemiyeti : 140 ve
n. 10, 301 n. 152, 314, 630.
Hilâl-i Ahmer (Gazete) : 577 n. 4.
Himaye (protectorat) : 6.
Himaye-i Eftal Cemiyeti : 156.
Hindistan (Hintliler) : 17, 25, 33
n. 85, 188 n. 12, 288 n. 95, 318.
Hudud-ı Milliye : 201
Hukuk Talebe Cemiyeti : 552 n. 27.
Hukuk-ı Beşer (Gazete) : 240.
Hukuk-ı Beşer Beyannamesi : 446.
Hukuk-ı Osmanî Nigehban Cemi-
yeti : 542, 558-560.
Hüdavendigâr (Vilâyet) : 300, 321.
Hüddam El Kâbe : 33.
Hükümet Teavünleri : 314.
Hürriyet ve İttilâf Fırkası : 3, 4,
12, 34, 35, 52, 89, 90, 97 n. 18,
140, 150, 152, 154, 190, 191, 204,
236, 238, 241, 243, 265-329, 338,
340, 341, 342, 343, 353, 359, 360,
362, 374, 383, 384, 408, 439,
456, 461, 475, 480, 481, 519,
522, 532, 556, 562, 575, 583.
Hürriyetperver Avam Fırkası : 35,
85, 101, 134, 136, 156, 239, 439.

I

- Irak : 64, 350.
İslâhat (Gazete) : 278.
Isparta : 383 n. 7.

İ

- İçtihat (Dergi) : 555.
İçtihat Evi : 186.
İdrak (Gazete) : 402, 405, 412 n.*
476.
İfham (Gazete) : 531.
İkdam (Gazete) : 23 n. 39, 94 n. 11,

- 100 n. 23, 231 n. 11, 238 n. 10,
241 n. 19, n. 23; 245, 267, 269,
303, 364, 444 n. 37, 445 n. 43,
472 n. 2, 505 n. 15, 577 n. 4.
- İkinci Enternasyonal : 403, 404,
407, 495.
- İkinci Şura-yı Saltanat (Bk. Şu-
ra-yı Saltanat)
- İkinci Grup : 566.
- İlä-yı Vatan Cemiyeti (Bk. Os-
manlı İlä-yı Vatan Cemiyeti) :
- İleri (Gazete) : 197 n. 43, 528, 584
n. 35.
- İmranlı (İmranîye) : 202 n. 65.
- İnas Darülfünun Cemiyeti : 156.
- İnebolu : 25, 139.
- İngiliz Farmasonları Cemiyeti :
521.
- İngiliz Kavm-i Necibi : 474, 486.
- İngiliz Mandası : 475.
- İngiliz Muhipler Cemiyeti : 97
n. 14, 138 n. 7, 190, 338, 441,
472-492, 521.
- İngiliz - Yunan Uyduluğu : 609.
- İngilizcilik : 266, 267, 293, 294, 295,
353, 375 n. 6, 382, 520.
- İngiltere (İngilizler, B. Britanya) :
4, 6, 8, 16, 17, 21 n. 51, 22,
n. 53, 23, 24, 25, 31 n. 81, 32,
62, 64, 65, 66, 67, 139, 186, 187
n. 10, 191, 193, 197, 198, 199,
200, 217, 223, 224, 228, 236, 246,
251, 273, 279, 283, 284 n. 4,
286, 291, 297, 298, 304, 305, 343,
385, 388, 397, 407, 435, 442, 443
n. 52, 473, 474, 481, 486, 608,
610.
- İnkışaf-ı İçtimai Cemiyeti : 602,
603-605.
- Intelligence Service : 474.
- Interregnum : 7.
- İntihab-ı Mebusan Kararnamesi .
13, 269 n. 22, 309.
- İran : 353.
- İrşâd (Gazete) : 278.
- İskenderiye : 305.
- İskendername : 532 n. 2.
- İslâm Cemiyet-i Merkezîyesi : 33.
- İslâm Farmasonluğu : 577.
- İslâm Kadınları Çalıştırma Derne-
ği : 156.
- İslâmcılık : 383, 385.
- İspat-ı Sanayi-i Nefise Cemiyeti :
156.
- İstanbul - Ankara Diyalogu : 9,
564.
- İstanbul Cemiyeti : 521 n. 14.
- İstanbul Hükümeti : 3, 4, 10, 26,
27, 33, 34, 35, 189, 200, 273,
283, 293, 294, 303 n. 166, 475.
- İstanbul Mitingleri : 24.
- İstanbul Üniversitesi : 337.
- İstihlâk-ı Millî Kadınlar Cemiyeti
ti : 156.
- İstiklâl (Gazete) : 12 n. 18, 555,
584 n. 35.
- İstiklâl Harbi Gazetesi : 32, 278
n. 68.
- İstiklâl Savaşı : 276, 285, 293.
- İstiklâl-i Tam : 288 n. 94.
- İstiklâl Mahkemesi : 518 n. 5, 520
n. 9, 523, 566, 571, 580 n. 17.
- İsviçre : 269.
- İsyancılar : 293.
- İşçi Gazetesi : 496.
- İşkodra : 321, 479 n. 28.
- İtalya (İtalyanlar) : 4, 23 n. 56, 31
n. 81, 32, 251, 306, 410, 435,
443, 444, 470, 486.
- İtibar-ı Millî Bankası : 96.
- İtilâfçı-İngiliz İşbirliği : 300.
- İtilâfçı-İttihatçı Çatışması : 408.
- İttihad-ı İslâm : 465.
- İttihat Çetesi : 434, 436.
- İttihat ve Terakkî (İttihatçılık, İt-
tihatçılar) : 6, 7, 9, 12, 22, 23, 26,
29, 34, 35, 46, 50, 51-70, 72, 73,
74, 85, 89, 92, 93, 94, 96, 96, 97,
98, 100, 101, 125, 128, 129, 131,
134, 136, 158, 159, 196 n. 38,
238, 239 n. 11, 241, 253, 266,
277, 278, 279, 280, 283, 285, 287,
288, 289 n. 97, 291, 292, 300, 307.

- 309, 312, 313, 315, 338, 349, 353, 359, 364, 365, 366, 374, 376, 377, 378, 379, 384, 388, 389, 390, 409, 435, 437, 438, 444, 445 n. 38, 461, 463, 465, 466, 475, 479, 494, 522, 562, 579, 607.
- IWW Sistemi : 399 n. 7.
- İyonya Devleti : 31, 608.
- İzmir : 11, 17, 24 n. 62, 27 n. 70, 31, 97, 131, 183, 238, 240 n. 18, 251, 280, 297, 309, 409, 461, 607, 608, 610.
- İzmir İstiklâl Mahkemesi : 92.
- İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti : 460 n. 1.
- İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti : 462.
- İzmir'in İşgali : 441.
- J**
- Jamanak (Gazete) : 190 n. 17.
- Japonya : 435.
- Jin (Dergi) : 187 n. 7, 190.
- Jön Türk : 6, 437.
- Journal d'Orient (Jurnal Doryan) (Gazete) : 195 n. 37, 196, 243, 273 n. 28, 296, 297 n. 134.
- K**
- Kabataş Teavün Cemiyeti : 156.
- Kadıköy Hanımlar Müdafaa-i Milliyeye Merkezi : 156.
- Kadınları Çalıştırma Cemiyeti : 156.
- Kafkas Cephesi : 350.
- Kafkasya : 24 n. 61, 67, 353, 451, 611.
- Kanun-ı Esasi : 7, 10, 38, 41, 72 n. 5, 75, 76, 86, 108, 287, 288 n. 97, 313, 319, 333, 361, 529, 606 n. 4.
- Kanun-ı Medeni : 110.
- Kapitalizm : 287 n. 94.
- Kapitülasyon : 251, 333.
- Karabiga : 343, 344.
- Karadeniz Vak'ası : 66, 67.
- Karesi : 364, 452.
- Karlsbad : 285.
- Kastamonu : 278, 383 n. 7.
- Kayıkçılar, Salapuryacılar, Mavnacılar, Arabacılar, Hamallar Cemiyeti : 496.
- Kayzer : 466.
- Kemaller : 293.
- Kemalistler : 23, 521, 607, 608, 611, 612.
- Kerkan Aşireti : 192 n. 23.
- Kıbrıs : 240, 583.
- Kırklar : 578, 579 n. 12, 588, 589, 592.
- Kızıl Hançer Cemiyeti : 297, 342, 343, 344, 345.
- Killiyalılar Cemiyeti : 12 n. 18.
- Kirmanşah : 215.
- Koçkiri İsyanı : 190, 202.
- Komintern : 407, 495.
- Komiteler İkolon-Ne Turqi : 452.
- Komünist Enternasyonal : 407, 496.
- Komünistler : 287, 290 n. 104.
- Kongo Hükümeti : 328.
- Konya : 27 n. 73, 224, 241 n. 19, 296, 340, 342, 365 n. 11, 375 n. 6, 383, 452, 481, 551, 581.
- Kostantiniye : 394.
- Köylü (Gazete) : 278.
- Kurtuluş (Dergi) : 496.
- Kutb'ülâzam : 64, 578 n. 9.
- Kuva-yı Gayri Milliye : 285.
- Kuva-yı İnzibatiye : 10, 15 n. 26, 342, 345, 609.
- Kuva-yı Milliye : 10, 14, 26, 191 n. 19, 271 n. 29, 277, 278, 281, 284 n. 82, 287, 293, 300, 309, 384, 390, 391, 392, 513, 521.
- Kuva-yı Milliye Eşkiyası : 391.
- Kuva-yı Milliye Haydutları : 289 n. 99.
- Kuvve-i Bağıye-i Mevhume : 282.
- Kürdistan (Dergi) : 187 n. 7.
- Kürdistan Cemiyeti : 188.
- Kürdistan Teâli Cemiyeti : 50, 186, 225, 267, 292, 300, 364, 441.

Kürt Kadınlar Cemiyeti : 188.
 Kürt Kulübü : 189.
 Kürt Milli Fırkası : 188.
 Kürt Neşr-i Maarif Cemiyeti : 188,
 214.
 Kürdistan (Kürtler) : 6, 143, 186,
 187, 188, 189, 193 n. 27, 225,
 228, 292, 298, 327, 353, 513.
 Kütahya : 375 n. 6, 383 n. 7.

L

L'Humanité (Gazete) : 409.
 L'Oeuvre (Gazete) : 445 n. 40.
 Lâz Talebe Cemiyeti : 454-457.
 Lâz Tekâmül-i Milli Cemiyeti :
 236.
 Lâzistan (Lâzlar) : 193 n. 27, 363,
 456.
 Lâzistan Tahlisi Cemiyeti : 360.
 Le Gardien (Gazete) : 339.
 Le Parti Agraire Turc : 594 n. 6.
 Le Temps : 442 n. 25.
 Ligue (Lig) : 563, 568.
 Ligue Wilsonienne : 245.
 Londra : 27 n. 70, 33, 65, 66, 294.
 Londra Cemiyet-i İslâmiyesi : 479
 n. 30.
 Londra Konferansı : 203 n. 74, 443,
 452, 454, 455, 490.
 Lordlar Kamarası : 304.
 Lozan Andlaşması : 19 n. 39, 25, 31
 n. 81, 53, 199, 543.

M

Mağdurin-i Siyasiye Teavün Ce-
 miyeti : 236, 374-381.
 Mahamiler Cemiyeti (Baro) : 156.
 Mahfel-i Mukaddes : 585.
 Mahkeme-i Kübra : 439.
 Makedonya : 543.
 Makedonyalılar Cemiyeti : 542,
 n. 4.
 Makedonyalılar Cemiyeti : 542
 543-546.
 Malatya : 200, 306 n. 175.
 Malaya : 8.
 Malta (ve sürgünleri) : 9, 14, 21

n. 49, 23, 24 n. 60 n. 62; 25, 95,
 154, 266, 549, 552.
 Mamuret-ülaziz : 189, 365 n. 8.
 Manda (Mandat, Mandate) : 6,
 240, 247 n. 9, 251, 252, 279,
 294, 295, 481.
 Marksizm - Leninizm : 3, 495.
 Matbaa-i Osmaniye : 273.
 Matbuat Cemiyeti : 156, 440 n. 12,
 443.
 Matin (Gazete) : 442 n. 25, 445
 n. 40.
 Mazurya (Masurie) : 64.
 Meclis-i Âli : 11.
 Meclis-i Hilâfet : 16, 290.
 Meclis-i Kebir-i Maarif : 518, 528.
 Meclis-i Mebusan : 9, 10, 11, 14,
 22, 23, 25, 51, 52, 62, 65, 68,
 70, 71-72, 76, 82, 83, 94 n. 11,
 100 n. 26, 101, 105, 122, 123,
 125, 154, 196, 241, 279, 366, 416,
 421, 434, 437, 545 n. 43, 460
 n. 2, 531 n. 2, 533, 543, 561,
 562, 572.
 Meclis-i Müessisan : 319.
 Meclis-i Umumi (Osmanlı Parla-
 mentosu) : 10, 14, 16, 41, 98,
 102, 106, 193, 241, 290, 531
 n. 1.
 Medresetülkuzat : 479 n. 28.
 Mefkûre (Gazete) : 476.
 Mekke Emirliği : 520.
 Mekke-i Mükerreme : 518, 528.
 Mekteb-i Hukuk : 374 n. 5.
 Memleket (Gazete) : 555.
 Menton : 285, 306.
 Mesal Fırkası : 400 n. 8, 408, 409.
 Mesall-i Şarkiyeye Cemiyeti : 473,
 484, 485.
 Meslek (Gazete) : 398 n. 2.
 Meslek-i İçtimai : 461.
 Mesuliyet (Gazete) : 277, 476.
 Meşagil ve Mesall-i Amele Kale-
 mi : 414.
 Meşrutiyet Fırkası : 566.
 Mezopotamya (Elcezire) (Petro-

- 10) : 187 n. 10, 197.
 Mısır : 240, 306, 451.
 Midilli (Breslau) : 63, 67.
 Mikro Asya : 16.
 Milletler Cemiyeti : 626.
 Milli Ahrar Fırkası : 12, 150, 152, 158, 159, 230 n. 5, 236 n. 111, 460-471.
 Milli Aşireti : 192 n. 23.
 Milli Blok : 291.
 Milli Devlet : 287.
 Milli Hususi Mektepler Cemiyeti : 156.
 Milli İktisat Bankası : 472.
 Milli Kantariye Şirketi : 291.
 Milli Kongre : 35, 102, 125, 150-160, 239, 248 n. 13, 311, 365, 408, 439, 440, 461, 532.
 Milli Kurtuluş Hareketi : 9, 26, 444.
 Milli Meşrutiyet Fırkası : 531.
 Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti : 150, 151, 156.
 Milli Türk Cemiyeti : 50, 144-149, 156.
 Milli Türk Fırkası : 153, 154, 236, 292 n. 111, 462, 531-535.
 Mim Mim Grubu : 342, 399, 402, 477, 480, 481, 519, 578, 591.
 Minber (Gazete) : 71, 72 n. 6-7, 73, 94.
 Misak-ı Milli Beyannamesi : 9, 14, 198, 200, 201, 203 n. 75.
 Miyanbol (Sinagog) : 514.
 Mondros (Mudros) (Mütarekename) : 3, 4, 6, 22, 23, 27, 31, 51, 53, 144, 284 n. 82, 364, 398 n. 2, 445.
 Monteclon : 267.
 Moskof : 289 n. 97, 573.
 Moskova : 287 n. 94, 288, 433 n. 4, 495.
 Muallimler Cemiyeti : 156.
 Mudurnu : 97 n. 18, 278.
 Muhacceret-i İslâmiye İçin İngiliz Muavenet Cemiyeti : 273.
 Muhadenet-i Fıkriye Cemiyeti : 304.
 Muhafazakâr Fırka : 270.
 Musevi Meclis-i Millisi : 514 n. 7.
 Museviler : 514-517.
 Musiki Muhipleri Hanımlar Cemiyeti : 156.
 Musul : 197 n. 45, 199, 202, 203, 217, 223, 388, 531.
 Müdafaa-ı Hukuk : 7, 9, 13, 14, 15, 16, 20, 23, 25, 26, 30, 33, 34, 36, 52, 90 n. 7, 152, 153, 154, 158, 159, 198, 199, 200, 204, 241, 266, 267, 269, 273, 277, 280, 281, 285, 287, 289, 290, 293, 294, 297, 304, 342, 343, 359, 360 n. 6, 366, 384, 439, 442, 443, 445, 453, 462, 475, 483, 533, 552, 564, 579, 603, 608, 609.
 Müsâlemet İttifakı : 542, 561-571.
 Müslüman Tüccar Cemiyeti : 552 n. 27.
 Müstakıl Sosyalist Fırkası : 636 - 639.
 Mutedil Hürriyet Ve İtilâf Fırkası : 271, 273, 322-324, 383.
 Mutedil Hürriyetperveran Fırkası : 237 n. 2.
 Mutediller - Müfritler : 290.
 Müdafaa-ı Hukuk-ı Millîye Cemiyeti : 144, 145, 150, 156.
 Müdafaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti : 156.
 Müdafaa-ı Millîye : 307, 348, 350.
 Müdafaa-ı Millîye Cemiyeti : 74, 314.
 Mühendisler Cemiyeti : 34.
 Mülkiye Baytar Mektebi : 365.
 Mürettibin-i Osmaniye Cemiyeti : 496.
 Müsâlemet İttifakı : 35.
 Müstakıl Amele Fırkası : 400 n. 8.
 Müstakıl Sosyalist Fırkası : 399 n. 8, 400 n. 8.
 Mütakaiddin-i Askeriye Cemiyeti : 341.

N

- Necat ve İtlâ Cemiyeti : 342, 344.
 Neos Antropos Gaz. : 399 n. 7.
 Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi :
 236, 337-358.
 Nigehbancılar : 519.
 Nuruosmaniye : 245, 249, 337.

O

- Ocakçılar : 288 n. 96
 Of : 359, 360 n. 6, 363.
 Official US Bulletin : 4 n. 1.
 On'lar Konseyi (Conseil des Dix) :
 6, 281.
 Opinion (Gazete) : 282 n. 81.
 Orak Çekiç (Gazete) : 496.
 Osmanlı - Alman İttifakı : 4.
 Osmanlı Bankası : 368.
 Osmanlı Çiftçi Cemiyeti : 368.
 Osmanlı Çiftçi Cemiyeti Kütüphanesi : 368.
 Osmanlı Çiftçiler Derneği (Bk. Çiftçiler Derneği)
 Osmanlı Demokrat Fırkası : 138 n. 8.
 Osmanlı Hürriyet ve İtlâf Fırkası :
 (Bk. Hürriyet ve İtlâf Fırkası)
 Osmanlı Hürriyet ve İtlâf Fırkası
 Paris Merkez-i Umumisi : 195 n. 38.
 Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası : 10, 12, 50, 51, 52, 84.
 Osmanlı İhtiyat Zabitan Cemiyeti : 341.
 Osmanlı İlä-yı Vatan Cemiyeti :
 236, 480, 481, 518, 530, 531, 575, 584.
 Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti (Bk. İttihat ve Terakki)
 Osmanlı Mesai Fırkası : 236, 330 - 336.
 Osmanlı Musevileri İttihap Cemiyeti : 236, 514-517.
 Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti : 445 n. 38.

- Osmanlı Mürettepler Cemiyeti :
 399 n. 6.
 Osmanlı San'atkarlar Cemiyeti :
 496 n. 15.
 Osmanlı Sosyalist Fırkası : 401.
 Osmanlı Sosyalizmi : 495.
 Osmanlı Sulh ve Selâmet Cemiyeti : 50, 138-143, 150 n. 2, 3; 183.
 Osmanlı Parlamentosu (Bk. Meclis-i Umumi)
 31 Mart Olayı : 383.

P

- Paix et Libération : 278 n. 62.
 Pan Natikon : 407.
 Paris : 2, 6, 28, 65, 153, 196, 201, 240, 267, 296, 319, 364, 404, 407, 431, 444, 445, 536 n. 2, 566, 580.
 Patrikhane : 251.
 Père Lachaise : 566.
 Peyam-ı Sabah (Gazete) : 6 n. 5, 277, 445 n. 39.
 Piyer Loti Cemiyeti : 542, 547-557.
 Pontos (Pontus) Devleti : 31, 360, 608.
 Princess Ena : 22.
 Pulverista : 21.

R

- R.A.F. (İngiliz Hava Kuvvetleri) :
 203.
 Radikal Avam Fırkası : 10, 12, 50, 52, 85-88, 156, 239 n. 14.
 Renin (Gazete) : 564 n. 12.
 Ressamlar Cemiyeti : 156.
 Reşat (dretnot) : 66.
 Rif'at Varakası : 587.
 Richelleu (Rışlyö) : 318, 319.
 Robert Koleji : 249.
 Roma : 53, 445, 460 n. 1.
 Romanof : 461.
 Romanya : 63, 67, 305, 306 n. 175, 481.
 Rum mebuslar : 100, 101.

Rum Okulları : 303.
 Rum Patrikhanesi : 153.
 Rumlar : 6, 26, 29, 31, 100, 101, 143,
 368, 399 n. 4, 531 n. 2, 610, 612.
 Rum Amele Birliği (Bk. Pan Nati-
 kon)
 Rus İhtilâli : 64, 230.
 Ruslar : 353, 610, 612.
 Ryan : 273 n. 41, 284 n. 84, 305.

S

Sabah (Gazete) : 138, 194 n. 33,
 249, 278, 296 n. 123, 472 n. 3,
 473 n. 5, 555.
 Saint Germain Andlaşması : 5
 n. 4.
 Salâh-ı hal sınıfı : 578.
 Salâh-ı nefis sınıfı : 578.
 Salâh-ı tam sınıfı : 578,
 Saltanatın Kaldırılması : 3.
 Samsun : 343.
 San Remo : 286, 306.
 San'atkâran Cemiyeti : 156.
 Saray (Yıldız, Padişah) : 11 n. 17,
 12, 17 n. 32, 24 n. 61, 25, 384,
 438, 519, 549 n. 12.
 Sayha (Gazete) : 584 n. 35.
 Sebillürreşad (Dergi) : 365 n. 8,
 584 n. 35.
 Selâmet-i Amme Heyeti : 12, 35,
 50, 89-91, 140.
 Selâmet-i Amme Komitesi : 90.
 Selâmet-i Milliye Cemiyeti : 360
 n. 6.
 Selâmet-i Osmaniye Cemiyeti :
 156, 461.
 Selâmet-i Osmaniye Fırkası : 50,
 150 n. 2, 3; 183-185, 237.
 Selânik : 288, 289 n. 98, 353, 388,
 404 n. 21, 479 n. 28.
 Serkl Doryan (Bk. Cercle d'Orient)
 Servet-i Fünun (Dergi) : 551 n. 24,
 547.
 Sevr (Sèvres) Andlaşması : 3, 6,
 10, 18, 19, 23, 26, 27, 28, 29,
 30, 31, 32, 34, 152, 191, 197,
 198, 199, 247, 266, 279, 293, 294,
 303, 304, 445, 561, 563.
 Seyr-i Sefain İdaresi : 401, 429.
 Sırbistan (Sırpalar) : 66, 67, 271
 n. 28.
 Sillogos : 532 n. 2.
 Sina Cephesi : 350.
 Sinop : 292, 389.
 Siyonizm : 514.
 Sivas : 375 n. 6, 520 n. 13, 529, 543
 n. 3.
 Sivas Kongresi : 188 n. 11, 190, 247,
 248 n. 13, 253, 256, 296, 342,
 442, 481.
 Sivastopol : 53.
 Sofya : 63, 67, 594.
 Son Telgraf (Gazete) : 584 n. 35.
 Sosyal Demokrat Fırkası : 12, 50,
 153, 230-234, 269 n. 20, 400 n. 8,
 434.
 Sosyal Demokratlar : 496.
 Sosyalist Birliği : 152, 158, 159, 408.
 Sosyalizm : 231 n. 6, 434, 435, 462
 n. 15, 494 n. 5, 496, 535.
 Soutenor : 25 n. 65.
 Sovyetler Birliği (S.S.C.B.) : 3, 53,
 290 n. 14, 494.
 Söz (Gazete) : 93 n. 6, 94, 140 n. 9,
 183, 247, 398, 460, 461 n. 8, 555.
 Spa Konferansı : 170.
 Spartakist'ler : 494.
 Stamboul (Gazete) : 100 n. 23.
 Suleha-i Ümmet : 591, 592.
 Sulh ve Selâmet (Gazete) : 90.
 Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Ce-
 miyeti : 237-244.
 Sulh ve Selâmet-i Osmaniye Fırka-
 sı : 12, 73 n. 11, 140, 158, 159,
 183, 231, 237-244, 269, 315, 365,
 556.
 Sulh Konferansı (Bk. Barış Konfe-
 ransı)
 Suriye : 27 n. 70, 32, 95, 251, 252,
 306, 431, 607, 610.
 Süleymanîye : 203, 219.

Ş

Şam : 286 n. 89, 299, 388, 607.

- Şark İstiklâl Mahkemesi : 186, 584.
 Şark Meselesi : 252, 304, 473 n. 7.
 Şark Şimendiferleri Memurın ve Amele Cemiyeti : 401.
 Şark-ı Karıb Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti : 602, 606-625.
 Şarkî Makedonya Mübadele Cemiyeti : 544.
 Şehbal (Gazete) : 555.
 Şehzadebaşı : 273, 274.
 Şerif Paşa-Boğos Nubar Anlaşması : 193, 194, 196 n. 40.
 Şeyh Ramiz : 592.
 Şeyh Salt İsyanları : 186 n. 3, 581.
 Şeyh Şamil : 610.
 Şimendifer Amele Cemiyeti : 496.
 Şirket-i Hayriye : 405, 409 n. 49, 410.
 Şura-yı Devlet : 89, 106, 186, 275, 474, 475 n. 19, 518, 528.
 Şura-yı Milli : 157.
 Şura-yı Saltanat : 18, 20, 30, 243, 270, 278, 279, 441, 450, 462, 470.
 Şürefa Kongresi : 581.
- T**
- Tahriri (Yazılı) Kongre : 270, 293, 295.
 Takvim-i Vekayi : 11 n. 17, 17 n. 33, 269 n. 18, 300, 377 n. 8.
 Talebe-i Ulum Cemiyeti : 302.
 Tanin (Gazete) : 536 n. 2, 564 n. 12.
 Tanzimat : 466.
 Tarık (Gazete) : 183, 461.
 Tarikat-ı Selâhiye Cemiyeti : 138 n. 5, 480, 520, 523, 542, 566, 576-593.
 Tasvir-i Efkâr (Gazete) : 285 n. 87, 276, 301, 327, 340, 344, 352, 547, 550 n. 15, 555.
 Teâlî-i İslâm Cemiyeti : 17 n. 32, 236, 273, 382-397.
 Teceddüt Fırkası : 10, 12, 52, 71, 73, 74, 92-137, 156, 239 n. 14.
 Tecemmüat : 108.
 Teemmin (Gazete) : 278.
 Tehcir ve Taktik : 313.
 Temin-i İstikbal Sandığı : 496 n. 15.
 Tercüman (Gazete) : 97.
 Tercüman-ı Hakikat (Gazete) : 555.
 Teşebbüs-ü Şahsi : 603.
 Teşkilât-ı Ahmediye : 342, 609.
 Teşkilât-ı Mahsusa : 240 n. 18, 291 n. 109, 300, 340.
 Teşkilât-ı Milliye : 26, 30.
 Tevhid-i Efkâr (Gazete) : 11, 404 n. 20, 405 n. 25, 406 n. 33, 565 n. 14, 584 n. 35.
 Tevhid-i Tedrisat Kanunu : 582 n. 26.
 The British Trade Corp. : 472 n. 4.
 The Friends of England Association : 472.
 The Near East (Dergi) : 23 n. 59.
 The Times (Gazete) : 477.
 Tıp Mezunin Cemiyeti : 156.
 Ticaret Mekteb-i İnas Cemiyeti : 156.
 Toksöz (Gazete) : 584 n. 35.
 Tomor : 532 n. 2.
 Trablusgarp : 388.
 Trabzon : 251, 274 n. 48, 278, 322, 343, 359, 360 n. 6, 361, 362, 363, 561.
 Trabzon Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti : 12, 360 n. 16.
 Trabzon ve Havallisi Adem-i Merkezîyet Cemiyeti : 236, 267, 269 n. 20, 359-363, 456.
 Trakya : 11 n. 16, 27 n. 70, 52, 151, 251, 471, 563.
 Trakya Mezallimi : 543.
 Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti : 12, 92, 156.
 Tramvay Grevi : 409.
 Tramvay Şirketi : 405, 410.
 Trianon Andlaşması : 5 n. 4.
 Turkish Wilsonian League : 245.
 Türediler : 293.

Türk Fransız Muhipleri Cemiyeti :
236, 536-539.
Türk Hürriyetperver Fırkası : 240
n. 15.
Türk İmparatorluğu : 258.
Türk Meselesi : 252.
Türk Ocağı : 156, 547.
Türk Teâli Cemiyeti : 236, 521
n. 14.
Türk Wilsoncular : 246, 247, 257.
Türkçe İstanbul (Gazete) : 476,
575.
Türkçülük (Turancılık) : 198, 288
n. 95, 300, 531, 607, 611.
Türkistan : 53.
Türkiye Büyük Millet Meclisi
(T.B.M.M.) : 7, 8, 15, 17 n. 32,
18, 20, 25, 90, 102, 198, 200,
201, 202, 203, 290, 292, 296, 299,
305, 342, 345, 366, 385, 406, 460
n. 1, 462, 482, 519, 521, 522, 533,
551, 552 n. 26, 561, 564, 565,
608, 609, 626, 627, 636.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hü-
kümeti (T.B.M.M. Hükümeti) :
273, 277 n. 62, 289, 303, 305.
Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası :
496.
Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası : 400
n. 8.
Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fır-
kası : 236, 399 n. 4, 493-512,
636.
Türkiye İşçiler Derneği : 399 n. 6,
496 n. 15.
Türkiye Komünist Partisi (Gizli) :
433, 495, 496.
Türkiye Mesai Fırkası : 292 n. 111.
Türkiye Sosyalist Birliği : 399 n. 6.
Türkiye Sosyalist Fırkası : 236,
374 n. 1, 399-436, 476, 636.
Türkiye Ziraat ve Tic. Şirketi : 368.
Türkiye Zürra Fırkası : 542, 594 -
600.
Türkiye'de Arnavut Teavün Cemi-
yeti : 236, 452-454.

U

Uluslararası İstanbul Devleti : 26
n. 68.

Ü

Üçler : 578, 578 n. 12, 588, 589, 592.
Üçüncü Dünya : 3
Üçüncü Enternasyonal : 407, 495.
Üsküdar Bıçkı Yurdu : 156.

V

Vahdet-i Milliye Heyeti : 12, 35,
236, 240, 437-451, 561.
Vahdettin-Damat Ferit İkili :
278.
Vakit (Gazete) : 27 n. 70, 97, 408
n. 41, 555.
Van : 189 n. 14, 203 n. 74, 223, 295,
327, 375 n. 6.
Vatan (Gazete) : 577 n. 4, 584 n. 35.
Vaucresson : 267, 286.
Versailles (Versay) Andlaşması :
5 n. 4.
Versay (Bk. Versailles)
Vilâyat-ı Şarkîye Cemiyeti : 156.
Vilâyat-ı Şarkîye Müdafaa-ı Hu-
kuk Cemiyeti : 12, 98, 190, 363.

W

Washington : 365 n. 8.
Waterloo : 298.
Wilson Prensipleri : 5, 27, 90, 189,
198, 231, 232, 236, 240, 440, 447,
450, 461, 534, 609.
Wilson Prensipleri Cemiyeti : 245 -
263, 443.

Y

Yahudi Sosyalizmi : 404 n. 21.
Yanya Kulübü : 96.
Yardımcı Hanımlar Cemiyeti : 552
n. 27.
Yavuz (Goeben) : 63, 67.
Yediler : 578, 588, 589, 592.
Yemen : 199, 385, 388, 390, 391,
404.

- Yeni Gazete : 555.
Yeni Gün (Gazete) : 12 n. 18, 97,
366 n. 17, 565 n. 14.
Yeni Hayat (Dergi) : 496.
Yeni İstanbul (Gazete) : 138, 140,
141, 476.
Yeni Osmanlılar : 473 n. 7.
Yeni Ziraat Gazetesi : 594.
Yıldırım Kıtaatı : 192 n. 23.
Yıldız (Bk. Saray)
Yıldız Yağması : 299 n. 145.
Yoldaş Defteri : 493.
Yunan Komünist Partisi : 407-408.
Yunanistan (Yunanlılar) : 11 n. 16,
16, 17 n. 32, 20 n. 44, 27, 32,
66, 271 n. 28, 285 n. 87, 290
n. 102, 296, 301 n. 153, 305, 306
n. 175, 383, 408, 453, 470, 472,
521, 579, 608, 612, 626.
Yüzellilikler : 31 n. 81, 345, 483.
- Z**
- Zabitan Cemiyeti : 521 n. 14.
Zafer (Gazete) : 278.
Zaman (Gazete) : 94, 239 n. 12,
245, 555.
Zeytinburnu Fabrikası : 408, 434.
Ziraat Bankası : 373, 596.
Ziraat Cemiyeti : 599.
Zuhuriye : 293.

II

KİŞİ ADLARI DİZİNİ*

A

- A. Bennigsen : 439
A. Robinson : 484, 485
Abanoszade Hüseyin : 363
Abbas Halim Paşa : 23 n. 56
Abdi : 479, n. 28, 480 n. 31
Abdullah : 478 n. 28, 584 n. 38
Abdullah Bey (Muallim) : 230, 232, 241 n. 19
Abdullah Ef. (Kâmil Paşazade) : 472
Abdullah Azmi : 100
Abdullah Cevdet (Dr) : 186, 190, 214, 555
Abdullah Ziyaeddin : 274, 374 n. 5
Abdullah Zühtü : 472, 555
Abdurrahman (Maliye) : 354
Abdurrahman Arif : 557
Abdurrahman Bedirhan : 215
Abdurrahman Şeref : 18 n. 39, 20 n. 44, 150, 473 n. 3, 442 n. 22, 625
Abdül : 532 n. 2
Abdülaziz Mecdi (Tolun) : 193 n. 27, 594
Abdülhak Adnan (Adıvar, Dr) : 532, 533
Abdülhak Hâmit (Tarhan) : 19 n. 39, 547, 556
Abdülhak Şinasi (Hisar) : 460, 471
Abdülhamit (İkinci) : 277, 388, 444
Abdülkadir Kemali : 584 n. 35
Abdülkerim (Siirt) : 202 n. 67
Abdüllâtif : 584 n. 38
Abdülmecit Ef. (Veliâhd) : 8, 11, 12 n. 19, 547, 549
Abdülmuttalp : 518, 528
Abdürrahim Rahmi (Hâkkarîli) : 187 n. 7
Abidin (Dr.) (Lâzistan) : 203 n. 71 n. 71
Abuk Ahmet Paşa : 192 n. 24, 225
Açıksözcü Hüsnü : 365 n. 8
Açofit Sami : 606, 614
Âdil (Dahilliye N.) : 15 n. 27, 19 n. 39, 192 n. 23, 194, 287, 477 n. 22, 481, 494
Âdil (Malta) : 25 n. 66
Ağa Bala : 591
Ağa Han : 33 n. 85, 478 n. 24

* Dizin ilk adlara göre düzenlenmiştir. Bu dönemde soyadı zorunluluğu bulunmaması bunun asıl nedenidir. Bu bakımdan soyadı olanları da bu düzenleme içine aldık. Soyadları ayrıca belirtilmiştir. Bazı isimler aynı olduğu için birbirinden ayrılmasına yardımcı olmak amacıyla parantez arasında kısaca ayırıcı işaretler koyduk. (O, İl. V = Osmanlı İlä-yı Vatan) gibi... Okuyucu bu kolaylıktan yararlanarak ilgili sayfaya başvurabilecektir. Önsöz'de de belirttiğimiz ve 1. ciltte de uyguladığımız gibi, kişi adları dizini aynı zamanda Osmanlı aydınları dizini'dir. Ve çok azı bugün hayatta olan ilginç yaşam tabloları bu dizinlerde izlenebilir.

- Ağâh Mazlûm : 470, 471, 556
 Ağabela : 79 n. 12
 Ahmet (Malta) : 23 n. 57
 Ahmet Ağayef (Ağaoğlu) : 22
 n. 54, 23 n. 50, 190
 Ahmet Âkif : 493
 Ahmet Anzavur : 14, 271, 297, 298,
 342, 344, 609
 Ahmet bin Ali : 584 n. 38
 Ahmet Cevat (Emre) : 151 n. 8
 Ahmet Cevdet : 23 n. 11, 565 n. 15
 Ahmet Emin (Yalman) : 22 n. 52,
 25 n. 66, 60, 93 n. 6, 152, 248
 n. 13, 584 n. 35
 Ahmet Falk (Kaltakkıran) : 22,
 n. 55
 Ahmet Fakih : 591
 Ahmet Ferit (Tek) : 23 n. 56, 192,
 531, 533, 556
 Ahmet Gırdikos : 400 n. 9
 Ahmet Hamdi Bey (Konya) : 93
 Ahmet Hamdi Ef. : 274 n. 47
 Ahmet Hikmet : 531, 532
 Ahmet Hilâlî : 555
 Ahmet İhsan (Tokgöz) : 547, 549,
 625
 Ahmet İzzet Paşa : 4, 9, 10, 18
 n. 39, 37, 71, 72, 98, 99, 440
 n. 12, 475 n. 13
 Ahmet Kadri (Pehlivan) : 271
 n. 28
 Ahmet Muhtar (Trabzon) : 194
 n. 31
 Ahmet Muhtar : 518, 528
 Ahmet Naim (Babanzade) : 15
 n. 27, 16, 194, 196 n. 40
 Ahmet Nedim : 550 n. 15
 Ahmet Nesimli : 23 n. 56
 Ahmet Paşa : 472
 Ahmet Ragıp : 556
 Ahmet Rasim : 97
 Ahmet Rasim Avni (hoca) : 270
 n. 25, 478 n. 28, 479 n. 30, 576,
 578 n. 7
 Ahmet Refik (Altınay) : 270 n. 25,
 271, 322, 520 n. 9, 556, 577 n. 5,
 579 n. 12, 581, 582 n. 25, 591
 Ahmet Reşit : 18, 19, 26 n. 68, 625
 Ahmet Rıfat (Halil Paşazade) :
 472, 479, n. 28
 Ahmet Rıza Bey : 11, 24 n. 60, 29,
 73, 85, 239, 282, 437-451, 473
 n. 7, 561, 562
 Ahmet Fâkih : 555
 Ahmet Selâhattin : 150, 366 n. 13,
 462, 557
 Ahmet Şirânî (Hoca) : 584 n. 38
 Ahmet Şükrü (Esmer, Prof.) : 584
 n. 35
 Ahmet Şükrü : 22 n. 54, 23 n. 56
 Ahmet Tefvik : 594 n. 5
 Ahmet Tefvik Paşa : 9, 10, 16, 18
 n. 37, 39, 40, 41, 57, 73, 94, 98,
 99, 100, 101, 129, 189, 269, 276,
 281, 283, 285 n. 87, 291, 294, 295,
 304, 339, 342, 365, 401, 495
 n. 13, 520 n. 13, 561, 563, 625
 Ahmet Vefik : 536, 539
 Akçoraoglu Yusuf : 531
 Ahmet Zülkefil Paşa : 472
 Akif : 579 n. 12, 592
 Akil Muhtar (Dr) : 375, n. 6, 625
 Aksekilli Ahmet Hamdi : 584 n. 38,
 582, 591
 Aleko Zagodas : 400 n. 9
 Ali (Ş. Hayiye) : 409
 Ali (Soy) : 400 n. 9
 Ali Cenani : 12 n. 18, 22 n. 55
 Ali (Çetinkaya) : 22 n. 55, 576 n. 2,
 578 n. 8, 580, 581 n. 20, 583
 n. 3, 584 n. 38
 Ali Ekrem : 550 n. 15
 Ali Fethi (Okyar) : 10, 23 n. 56,
 71, 73, 74, 75, 97
 Ali Fuat Paşa (Cebesoy) : 153, 392,
 477 n. 22
 Ali Fuat (Türkgeldi) : 12 n. 19, 28
 n. 76, 284 n. 82
 Ali Haydar : 364, 572, 575
 Ali Haydar Mithat : 440 n. 12
 Ali Galip : 584 n. 38
 Ali Galip (Kayseri) : 186, 306
 n. 175
 Ali İhsan (İloğlu) : 92, 93, 95 n. 13

- Ali İhsan Paşa (Sabis) : 23 n. 57,
192 n. 23
- Ali Kâmi (Akyüz) : 556
- Ali Kemal : 38, 134, 138, 140, 141,
186, 245, 264, 268, 270 n. 25,
271, 276 n. 57, 278, 281, 287
n. 94, 288 n. 94, 294, 295, 296,
300, 301, 302 n. 154, 321, 327,
476 n. 19, 478 n. 28, 522, 603,
605
- Ali Münif : 22 n. 54
- Ali Nâkil (Hacı) : 576, 581 n. 21,
584 n. 36
- Ali Nizami (Bk. Nizamettin Ali)
- Ali Osman Kâhya : 565 n. 19
- Ali Refik Paşa : 19 n. 39
- Ali Reşat : 303, 556
- Ali Rıza : 364, 365 n. 8
- Ali Rıza Ef. : 19 n. 39
- Ali Rıza Paşa : 9, 13, 18 n. 39, 37,
189, 240 n. 14, 241, 249, 280,
282, 307, 308, 475 n. 13, 550
- Ali Rüştü B. : 273 n. 38
- Ali Rüştü Ef. : 18 n. 38, 472, 479
n. 31
- Ali Sabri : 33
- Ali Sait Ef. : 579 n. 11
- Ali Şükrü (Trabzon) : 194 n. 31
- Ali Vasfi Ef. : 292 n. 113
- Alişan : 190
- Alişir : 202 n. 65
- Amiral Frementel : 484, 485
- Amiralzade Cemal Hüsnü : 267
n. 9, 572, 575
- Anastas Vuzere : 400 n. 9
- Ancuk İsa Nuri : 606, 614
- Aram Ef. : 11 n. 18, 19 n. 39
- Arap Âsım : 576
- Arapzade Ziya : 477 n. 22
- Arif : 250, 547
- Arifi : 478 n. 28
- Arif Paşa : 138, 140, 141, 196
- Aristidi Paşa : 18 n. 39, 478 n. 28
- Arnold Wilson (General) : 188 n. 12
- Aron Kafe : 514, 517
- Arvasızade Ahmet Şefik : 187 n. 7
- Asaf (Hakkâri) : 194 n. 31
- Asaf (Dr. Prof.) : 557
- Asaf Muammer (Kütayıs) : 89, 91,
273, 460, 471, 462 n. 13, 463
n. 17, 561, 568
- Asafpaşazade Cemal : 374
- Âsitaneli Abdullah Ef. : 383 n. 6
- Âsım : 92 n. 3
- Asım : 276 n. 57, 518, 591
- Asım Us : 101 n. 28
- Ata Ef. (Ders-iâm) : 270 n. 25, 271
n. 28
- Atatürk (Bk. Mustafa Kemal Paşa,
Gazi)
- Auguste Comte : 473 n. 7
- Avbury (Lord) : 484, 485
- Avni : 572 n. 3
- Avni Paşa : 38, 192 n. 23, 24, 255
- Avni Ali : 330
- Ayşe Celle : 477 n. 23
- Âzâde : 548
- Azaryan Ef. : 19 n. 39, 478 n. 28
- Azız (Babanzade) : 85, 86, 88, 186
- Azız Mahmut (Çorluluzade) : 557

B

- B. Fahrettin : 556
- Bafıralı Celâl : 579
- Bağ Kâmil : 606, 613
- Bağ Osman : 606, 613
- Bağ Rıfat : 606, 613
- Bahattin : 274 n. 48
- Bahattin Şakır (Dr.) : 53, 96 n. 15,
445 n. 38
- Bâki Kâşif : 603, 605
- Balfour (Lord) : 478 n. 24
- Basribeyzade Şevki : 274 n. 47
- Basramyan Ef. : 100, 101 n. 24, 26,
301, 302 n. 155
- Battalzade Hulûsi Ef. : 198 n. 14
- Bayramzade Zekâi Ef. : 274 n. 47
- Baytar Nuri : 190
- Becerano Ef. (Haham) : 515 n. 8
- Bedirhani : 300
- Bedirhanzade Emin Âli : 85, 86, 88,
198, 200, 214, 250, 270 n. 25,
322
- Bedrettin (Malta) : 23 n. 57

Bedri : 53
 Bedri Nedim : 547
 Behçet Kâmi : 555
 Bekir Fahri : 518, 584 n. 18
 Bekir Sami : 290, 299, 343, 392, 460,
 462, 471, 522, 550
 Bekir Sami (Amasya) : 194 n. 31
 Belkıs Ömer : 477 n. 23
 Rennet (Kapiten) : 478 n. 24
 Bergamalı M. Zeki Ef. : 382, 387
 Berzek Tahir : 606, 614
 Berzencizade Abdülvahit : 187 n. 7
 Besim : 359, 362
 Besim (Kastamonu) : 90 n. 7
 Besim Ömer Paşa : 150, 625
 Bezadok Salt : 606, 614
 Bilâl Şimşir : 21 n. 50, 22 n. 52
 Boğos Nubar : 193, 194, 196
 Bohor Ef. : 19 n. 39
 Bolinyer : 536 n. 2
 Bolton : 188 n. 11
 Boyacıoğlu Mihdan : 476 n. 19
 Bratianu : 63
 Brau Salt : 606, 614
 Buhur Ebu İshak : 514, 517
 Burhan Esaf (Belge) : 495
 Büyük Hasan Paşazade Ahmet : 456
 Büssi : 536 n. 2

C

Câfer : 603, 605
 Câfer Tayyar Paşa : 153 n. 14
 Calthorpe (Amiral) : 4, 21, 197,
 294, 266
 Câmî (Baykurt) : 12 n. 18, 150,
 237, 253, 445 n. 39, 460, 461,
 471, 556
 Cavit Bey : 53, 64, 67, 291, 445
 n. 39, 625
 Cecil Poyran : 550 n. 15
 Celâl : 603, 605
 Celâl (Yzb.) : 337, 344
 Celâl (Bayar) : 60, 62, 92
 Celâl (Genç) : 194 n. 31
 Celâl (Vall) : 440 n. 12
 Celâl Bafravi : 591
 Celâl Derviş : 543, 544

Celâl Nuri (İleri) : 32 n. 55, 25
 n. 66, 94, 194 n. 29, 196, 197
 n. 43, 245, 354, 366 n. 16
 Celâlettin Arif : 193 n. 29, 365
 n. 8, 366, 437, 446, 462, 536
 Celâlettin Muhtar : 245, 249, 440
 n. 12
 Celâlettin Paşa : 364
 Cemal : 625
 Cemal (Mağd. S.) : 376
 Cemal (Vall) : 138, 140, 141, 481
 Cemal Azmi : 53
 Cemal (Dahiliye N.) : 274, 306
 n. 175, 321
 Cemal Ef. : 230, 232
 Cemal Paşa (Bahriye N.) : 9, 29,
 53, 405, 536
 Cemal Paşa (Harbiye N.) : 46, 154
 n. 22, 342, 443, 462 n. 14
 Cemalettin Ef. : 452, 454
 Cemil Alpay : 230, 232
 Cemil Elsebuki : 230, 232
 Cemil Molla : 276 n. 56
 Cemil Paşa (Topuzlu) : 18 n. 38,
 287, 472
 Cenap Şehabettin : 301, 302 n. 154,
 303 n. 163
 Cernin (Kont) : 67
 Cerrah Mehmet Ef. : 238 n. 7
 Cevat : 440 n. 12, 478 n. 28, 530
 n. 15
 Cevat (Gazeteci) : 245
 Cevat Paşa (Harbiye N.) : 239, 342,
 349, 354, 437, 446
 Cevat Paşa : 21 n. 50
 Cevat Rüştü : 594
 Cevdet (13. K. O.) : 200 n. 58
 Cevdet Molla : 480 n. 31
 Charpy (Şarpi, Gl.) : 407
 Clarke : 188 n. 11
 Claude Farrère : 32, 537 n. 2, 552
 Clémenceau (Klemanso, Georges) :
 6, 245, 246, 255, 256, 269, 285
 n. 85, 320, 441 n. 21, 445 n. 40
 Cruppi : 536 n. 2
 Curzon (Körzın, Lord) : 24, 202, 203
 n. 73, 273, 340

Ç

- Çapanoğlu Edip : 297
 Çapanoğlu Celâl : 297
 Çerkes Ahmet : 584 n. 38
 Çerkes Ethem : 609
 Çerkes Hikmet : 475, 481, 584 n. 38
 Çerkes Kâmil : 584 n. 38
 Çerkes Nazmi Paşa : 584 n. 38
 Çerkes Ziya : 140 n. 9
 Çiçerin : 288 n. 94
 Çiftçizade Ömer Ef. : 36 n. 8
 Çiyo Kâzım : 606, 613
 Çopur İsmail Hakkı : 337, 341, 344, 518
 Çule Arslan : 606, 613
 Çulhazade Kadri : 363
 Çürüksulu Ahmet Paşa : 550 n. 15
 Çürüksulu Mahmut Paşa : 11, 15 n. 28, 67, 437, 440 n. 12, 441, 442, 444, 445 n. 39, 446, 550 n. 15, 625, 626

D

- Damat Ferit Paşa : 9, 10, 11, 12, 13, 14, 17 n. 22, 18 n. 38, 19, 20, 24, 26 n. 69, 27 n. 73, 28, 29, 30, 37, 39, 60, 72, 74, 96, 98, 99, 101, 102, 134, 152, 189 n. 13, 198, 238, 266, 267, 269, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 280, 281, 283, 284, 285, 286, 291, 293, 294, 296, 298, 303, 317, 319, 320, 341, 343, 383, 384 n. 13, 438, 440 n. 12, 441, 442, 443, 451, 470, 475 n. 13, 476, 480, 482, 484, 561.
 Damat Halil Paşa : 550 n. 15
 Damat Kemalettin : 518.
 Damat Salih Paşa : 140 n. 9, 389.
 Damyanıdı : 400 n. 9.
 Dârendeli İsmet : 584 n. 36.
 David Elnekave : 514.
 Davud Vehbi Haydari : 591.
 Deleris (Dr) : 537 n. 2.
 Demirci Efe : 296.
 Derviş Kaptanzade Necati : 359.

- Deschamps : 537 n. 2.
 Dikran Barsamiyan : 93.
 Dilber Ef. : 19 n. 39.
 Dillon, E. J. : 5 n. 2.
 Dimitri Sambos : 400 n. 9.
 Distolcu Osman Dâver : (Bk. Osman Dâver).
 Distolcu İhsan : 584 n. 28.
 Dramalı Salih : 544 n. 8.
 Driver, J. E. : 188 n. 11.
 Dürrizade Abdullah Ef. : 18 n. 38.
 Düzceli Zâhit Ef. : 383 n. 6.

E

- Ebubekir Hâzım (Tepeyran) : 241 n. 19, 299 n. 145.
 Ebul'ula Mardin : 625.
 Ebüzziya Tevfik : 443.
 Ebüzziyazade Velit : 276, 547, 555, 565 n. 14, 584 n. 35.
 Edhem : 365 n. 8.
 Edhem B. : 18 n. 38, 38, 89, 91, 296.
 Edhem (Menemenli) : 625, 626.
 Edmond (Amiral) : 478 n. 24.
 Edmonds, C. J. : 188 n. 11.
 Edward Atkin : 484, 485.
 Efe Sami : 271 n. 28.
 Ekrem : 480 n. 31.
 Elif Refke : 592.
 Elphinston (Colonel) : 188 n. 11.
 Emanoel Karasu : 291, 300 n. 149.
 Emin : 472.
 Emin Âil : 478 n. 24.
 Emin Âil Bedirhanzade (Bk. Bedirhanzade Emin Âil).
 Emin Ef. (Hoca) : 480 n. 31.
 Emin Feyzi : 187 n. 7.
 Emin Vedat B. : 274 n. 47.
 Emir Faysal : 204 n. 75, 522.
 Emir Mesut : 581, 584 n. 38.
 Enis Avni (Aka Gündüz) : 25 n. 66.
 Enver : 472, 478 n. 28, 584 n. 38.
 Enver Behnan Şapolyo : 360 n. 5.

Enver Paşa : 9, 29, 62, 64, 287, 298,
349, 389, 390, 445 n. 38.
Ermenaklı Saffet Ef. : 383 n. 6.
Erol Şadi Erdinç : 412 not. *
Ersin Kalaycıoğlu : 257.
Ertuğrul Şakir : 576, 578 n. 7, 584
n. 36.
Erzincanlı Hasan Ef. : 382, 387.
Esat (Dr) (H.İ.) : 297.
Esat (Trabzon) : 359.
Esat Paşa (D. harp) : 299 n. 145.
Esat Paşa (Dr. Işık) : 150, 151,
152 n. 10, 153, 154, 248 n. 13,
437.
Eşil (Dr. Proje) : 295, 296.
Eşref (Trabzon) : 194 n. 31.
Eşref Edip : 365 n. 8, 584 n. 35.
Eşrefendizade Şevketi Ef. : 383
n. 6.
Ethem Nejat : 493.
Evranozade Sami B. : 270 n. 25,
322, 327, 479 n. 30.

F

F. Berho (Dr) : 187 n. 7.
Fahrettin Hayri : 556.
Fahrettin (Rumbeyoğlu) : 18
n. 38, 31 n. 81.
Fahri : 478 n. 28.
Falk : 478 n. 28.
Falk (Kaltakkıran) : 22 n. 56, 92,
93.
Falk (Malta) : 23 n. 57, 25 n. 67.
Faik Ahmet Barutçu : 359.
Faik Âli : 200, 224, 556.
Faik Şemsettin : 138, 140, 141.
Fahh Rifki Atay : 24 n. 62, 100
n. 25, 555.
Fâni (Hoca) : 584 n. 38.
Fatın : 89, 91.
Fatın Ef. : 440 n. 12.
Fatma Cevdet : 477 n. 23.
Fazıl Arif : 92.
Fazıl Ef. : 183, 237, 241 n. 19.
Fehmi (Sıirt) : 202 n. 67.
Feridun : 584 n. 38, 591, 603, 605.

Feridun Bey (Div. harp) : 22 n. 53.
Ferit Paşa (Topçu Ferik) : 12
n. 18, 138, 140, 150, 183, 237, 238
n. 9, 10; 240 n. 16, 241 n. 10,
243, 296, 364.
Ferit Paşa (Vall) : 353.
Ferrier : 537 n. 2.
Fethi (Dr) : 572 n. 3.
Fethi Tevetoğlu : 412 not.*
Fettah (Kaymakam) : 337, 344.
Fevzi Çakmak : 200 n. 65.
Fevzi Lutfi (Karaosmanoğlu) :
584 n. 35.
Feyzi (İng. M.) : 479 n. 30.
Feyzi (Malta) : 23 n. 57.
Fezullah : 584 n. 38, 591.
Franchet D'Esperay (Gl) : 441.
Frederic Harrison : 473 n. 7.
Frew (Rahip) : 298, 375 n. 6, 441,
474, 481, 482, 490.
Fuat (Dahiliye M.) : 440 n. 12.
Fuat (Divaniye) : 69, 70, 140 n. 9.
Fuat Hulusi (Demirelli) : 71, 75.
Fuat Selim B. : 366 n. 13.
Fuat Paşa : 270 n. 25, 322.
Fuat Paşa (Ferik) : 19 n. 39.
Fuat Paşa (Topçu Ferik) : 19 n. 39.
Fuat Paşa (Müşir) : 18 n. 39.
Fuat Şemsi : 556.
Fuat Şükrü (Dilbilien) : 138, 140,
141.

G

Gaffurzade Abdülkerim : 221.
Gaffurzade Ahmet : 221.
Gaffurzade Cevdet : 221.
Gaffurzade Resul : 221.
Gaffurzade Salih : 221.
Galatalı Şevket (Miralay) : 154
n. 21, 343.
Galip : 274 n. 48.
Galip Bahtiyar : 92.
Galip Kemali : 243.
Galip Paşa (Ferik) : 19 n. 39.
Gani (Malta) : 23 n. 57.

- Gazapzade Muharrem Ef. : 274
n. 47.
- Gazi (Bk. M. Kemal Paşa)
- Gazi Ahmet Muhtar Paşa : 388.
- General Hallof (Dağıstanlı) : 579,
584 n. 38.
- Giolltti (Colitti) : 563.
- Gıridzâde Muhittin : 274 n. 47.
- Gotthard Jaeshke : 21 n. 50, 22
n. 52, 360 n. 8, 606 n. 1.
- Gökbilgin, Tayyip : 13 n. 21.
- Gözlüklü Sait : 521.
- Greenhouse : 188 n. 11.
- Grigori (Gregory) : 228.
- Guadief : 67.
- Gümölcineli İsmail : 150, 270
n. 25, 271 n. 28, 273, 292, 300,
301, 305, 306 n. 175, 321, 324,
479 n. 30, 556.
- Gündüz Müştak : 584 n. 35.
- Gürcü Aslan : 584 n. 38.
- H**
- H. Adil (P. Loti) : 556.
- H. Memduh : 330.
- H. Sadettin : 555.
- H. Şadan : 556.
- Hacı Adil : 23 n. 56.
- Hacı Ali Hafızzade Mehmet Sa-
lih : 363.
- Hacı Osman Ef. : 364.
- Hacı Şükrü : 296.
- Haçık Ef. (kuyumcu) : 95.
- Hâdi Paşa : 15 n. 27, 19 n. 39, 20.
- Hafız Halit Ef. : 480.
- Hafız İbrahim Ef. : 565 n. 19.
- Hafız İsmail Ef. : 270 n. 25, 322,
374 n. 5.
- Hafız İsmail Hakkı Ef. : 479 n. 28,
591.
- Hafız Mehmet : 95.
- Hafız Nef'i Ef. : 579 n. 11, 584
n. 38.
- Hafız Ömer Ef. : 591.
- Hafız Sait Ef. : 377.
- Hafız Sami : 480 n. 31.
- Hakkı Ef. : 140 n. 9.
- Hakkı Halit : 278 n. 2, 288 n. 94.
- Hakkı Tarık Us : 238 n. 8.
- Halet (Erzincan) : 71, 75.
- Halide Edip (Adivar) : 150, 154
n. 22, 245, 247, 248, 249, 250,
253, 460 n. 1, 500 n. 15.
- Halil (Erzincan) : 194 n. 31.
- Halil (Kürd. T. C.) : 193 n. 26.
- Halil (Menteşe) : 22 n. 54, 23
n. 56, 62, 63, 64, 67.
- Halil (Müd. Huk.) : 202 n. 67.
- Halil Hayalî Ef. : 215.
- Halil Nimetullah : 144, 145.
- Halil Rami : 250.
- Halil Rıfat (Tarık S.) : 579 n. 12.
- Halil Rıfat Paşa : 270 n. 25, 322.
- Halil Rıfat Hüseyin : 592.
- Halim : 440 n. 12.
- Halis Ef. : 480.
- Halit (İng. Muh.) : 472.
- Halit Ef. (O. İl. V.) : 520 n. 13,
529.
- Halit Fahri : 144, 145.
- Halit Pş. (SDF) : 230, 231 n. 6.
- Halit Ziyâ (Uşaklıgil) : 536, 549
n. 12.
- Hallacyan Ef. : 53.
- Halûk N. Şehsuvaroğlu : 440.
- Hamamcı Mahmut : 297.
- Hamdi (C. Akv. M.) : 625.
- Hamdi (Miralay) : 232.
- Hamdi (O.Ç.D.) : 365 n. 11.
- Hamdi (Siirt) : 202 n. 67.
- Hamdi Ef. : 19 n. 39.
- Hamdi Paşa (Ferik) : 15 n. 27, 19
n. 39, 556.
- Hamdullah Emin Paşa : 364.
- Hamdullah Suphi (Tanrıöver) :
494, 532, 547, 548 n. 7, 549, 550
n. 15.
- Hamid : 490.
- Hamid (Düy. U.) : 550 n. 15.
- Hamit (Ankara Müm.) : 16 n. 32.
- Hamit (Cemil Paşazade) : 446.
- Hamit (Dahilliye M.) : 150.
- Hamit (H.İ.) : 276 n. 57.
- Hâmit (O.Ç.D.) : 366.

- Hamit Şakır (Dr) : 187 n. 7.
 Hamilton, A.A. : 188 n. 11.
 Hamde Ahmet : 606, 613.
 Hamza : 187 n. 7.
 Hamza (Sırt) : 202 n. 67.
 Harlington (General) : 43, 305, 407.
 Harputlu Remzi B. : 270 n. 25, 322.
 Harunnürreşit Ef. : 606, 614.
 Hasan : 561, 568.
 Hasan Ef. : 518.
 Hasan Fehmi Ef. : 479 n. 31.
 Hasan Fehmi Paşa : 477 n. 20.
 Hasan Ferit : 366 n. 12, 398.
 Hasan Fikri : 456.
 Hasan Hicabi : 183.
 Hasan Kemalettin : 584 n. 38.
 Hasan Muslihittin : 330.
 Hasan Rıza (Dr) : 12 n. 18, 231, 232.
 Hasan Sabri : 484, 485.
 Hasan Şevki : 140 n. 9.
 Hasan Tahsin (Aynı) : 625.
 Hasan Tahsin Recep (Bk. Osman Nevres).
 Hasıp Bey : 364.
 Hatıpzade Emin Ef. : 363.
 Havrışham (Lord) : 484, 485.
 Hay (Yzb.) : 188 n. 11.
 Haydar (Amele F.) : 572, 575.
 Haydar (Kürd. T.C.) : 190, 202 n. 65.
 Haydar (O.Ç.D.) : 365 n. 11.
 Haydar (Tarık. S.) : 576.
 Haydarizade İbrahim Ef. : 192, 194 n. 31, 225.
 Hayık : 531 n. 2.
 Hayım Naum Ef. (Hahambaşı) : 514, 515.
 Hayrettin : 556.
 Hayrettin (Prens) : 270 n. 25, 271 321.
 Hayrettin Nedim : 625.
 Hayri : 592.
 Hayri Ef. : 24 n. 60.
 Heyzanizade Kemal Fevzi : 187 n. 7.
 Hıfzı Teyfik (Gönensay) : 144, 145.
 Hırımyan : 531 n. 2.
 Hikmet (Babanzade) : 92, 186.
 Hindenburg : 64.
 Hohler : 28 n. 76.
 Horace Rumbold (Sir) : 608 n. 12.
 Howard Reed : 284 n. 12.
 Hoynerzade Hikmet : 221.
 Hulûsi : 544 n. 8.
 Hulûsi Ef. : 440 n. 12.
 Hurşit Paşa : 157, 440 n. 12, 561, 568.
 Hüdavendigâr : 452.
 Hüsamettin (Kaptan) : 556.
 Hüsamettin Ertürk : 291 n. 109.
 Hüseyin : 249.
 Hüseyin (Avni, Ulaş) : 90 n. 7, 193 n. 27, 194 n. 31, 200 n. 65, 581 n. 22.
 Hüseyin Cahit (Yalçın) : 23 n. 56, 565 n. 15.
 Hüseyin Dâniş : 301, 302 n. 154.
 Hüseyin Hakkı : 237.
 Hüseyin Hilmi (Sosy.) : 398, 401, 402, 405, 406, 408, 409, 410, 411, 422, 423, 433, 436.
 Hüseyin Hilmi Paşa : 445 n. 39.
 Hüseyin Hulûsi : 245.
 Hüseyin Hüsnü : 364, 365 n. 8.
 Hüseyin Hüsnüfendizade Rüşti Bey : 376.
 Hüseyin Kadri : 71, 72 n. 4, 73, 75.
 Hüseyin Kemalettin : 579 n. 12.
 Hüseyin Rahmi (Gürpınar) : 556.
 Hüseyin Rauf (Orbay) : 14 n. 25, 22 n. 55, 199 n. 5, 203 n. 75.
 Hüseyin Şükrü (Baban) : 186, 189 n. 13, 193 n. 26, 277 n. 62.
 Hüseyin Tosun : 22 n. 54.
 Hüsnü (M. Kongre) : 151, 157.
 Hüsnü (Maked. C.) : 544 n. 8.
 Hüsnü (Tarık. S.) : 579 n. 12.
 H. Hüsnü Paşa (İ.T.) : 92, 100, 126.
- İ
- İ. Hakkı : 556.
 İbnül Emin Mahmut Kemal

- (İnal) : 284 n. 82, 285 n. 88, 286 n. 89.
 İbrahim Bey : 24 n. 60.
 İbrahim (SDF) : 230, 232, 236 n. 10.
 İbrahim Paşa : 479 n. 31.
 İbrahim Hakkı Paşa : 65, 66.
 İbrahim Kavur : 232 not.**
 İbrahim Rüşdü Molla : 518, 578 n. 7.
 İbrahim Saip : 23 n. 56.
 İbrahim Vehbi Ef. : 274 n. 47.
 İlhamî Nafiz (Pamir) : 493.
 İlhan Tekeli : 93 n. 5.
 İhsan (Dr. Özgen) : 398, 433, 636.
 İhsan (Amele F.) : 572 n. 3.
 İhsan (O. Mesai F.) : 330.
 İhsan Fevzi : 452, 454.
 İlyas Sami : 22 n. 55.
 İrfan : 365 n. 8.
 İsa Ruhi Paşa : 364, 579 n. 12, 584 n. 38, 591.
 İshatî Bolponsiyos : 400 n. 9.
 İskillipli Atıf Hoca : 382, 383 n. 6, 385, 386.
 İsmail (O. Mes. F.) : 330.
 İsmail (Miriliva) : 342 n. 12.
 İsmail Paşa : 232.
 İsmail Asaf Han : 189 n. 15.
 İsmail Canbolat : 23 n. 56, 65, 92, 93.
 İsmail Cenani : 365 n. 8.
 İsmail Ef. : 518, 528.
 İsmail Hakkı : 95.
 İsmail Hakkı (Baltacıoğlu) : 531, 625.
 İsmail Hakkı (P. Loti) : 556, 579 n. 12, 591.
 İsmail Hakkı Paşa (Amasya) : 183, 237, 561, 568.
 İsmail Hâmi (Dânişmend) : 247 n. 8, 477 n. 22, 481.
 İsmail Husrev (Tökin) : 495.
 İsmail Kemal : 24 n. 60.
 İsmail Mehdi Ef. : 480 n. 31.
 İsmail Müstak (Mayakon) : 584 n. 35.
 İsmail Sıtkı : 568.
 İsmail Suphi (Soysalloğlu) : 46, 183, 237, 240, 280, 460, 462, 471, 555.
 İsmet (Darendeli) : 591.
 İsmet (Tarık S.) : 576, 579 n. 12.
 İsmet Paşa (İnönü) : 199 n. 55, 202, 203 n. 73.
 İşkenceci Âdil : 306 n. 175.
 İstanbullu Şerefettin Ef. : 382, 387.
 İtilâfçı Hâfız Ömer : 579 n. 12.
 İvon Vensan (Yvonne Vincent) : 297, n. 134.
 İzzet : 344 n. 23.
 İzzet B. (Evkaf) : 354.
 İzzet Fuat Pş. : 15 n. 27, 19 n. 39.
 İzzettin : 556.
- I**
- İsfahani : 33.
- J**
- Jacques Dupare : 246.
 Jak Amon (Dr) : 514, 517.
 Jardine : 188 n. 11.
 Jaurés (Jores, Jean) : 407, 435.
 Jean Berger : 552 n. 26.
 Johnny Luin Heyl : 484, 485.
 Jozef Pardo : 514, 517.
 Julien Viaud (Bk. Pierre Loti)
 Jusserand : 5 n. 1.
- K**
- Kadızaade M. Şevki : 187 n. 7.
 Kadri (Alemdar) : 197 n. 43, 374 n. 5.
 Kadri (Dr.). (Teal. İsl. C.) : 383 n. 10.
 Kadri Raşit (Anday, Dr. Paşa) : 557.
 Kalkandelenli Hasan Hüseyin : 452, 454.
 Kalkandelenli Haydar : 411 n. 54.
 Kamer Gaytaba : 431 n. 2.
 Kâmil Paşa : 241 n. 19, 388.

- Kâmil Bedirhan** : 215.
Kâmrân Bedirhan : 186 n. 7, 197, 198.
Kâmurân Bey : 480.
Kaptan Lütflî (Mısırlı) : 479 n. 30.
Kara Kemal : 22 n. 54, 23 n. 57, 291, 581 n. 22.
Kara Vasıf : 22 n. 55, 282, 311, 581 n. 22.
Karl Marx (Karl Marks) : 435.
Kasım (Cemil Paşazade) : 189 n. 14.
Kavaklı Mustafa : 140 n. 9.
Kavalalı Hüseyin : 544.
Kavalalı İbrahim : 543.
Kayserili Şemsettin Ef. : 382.
Kazazade Hüseyin : 363.
Kâzım (SDF) : 230, 231 n. 6, 232.
Kâzım (Yzb.) : 140 n. 9.
Kâzım Cevherli : 306 n. 175.
Kâzım Karabekir Paşa : 360 n. 5.
Kâzım Paşa (Müşir) : 19 n. 39.
Kâzım Şınaslı (Dersan) : 547.
Keçecizade İzzet Fuat Paşa : 281, 556.
Kel Abdullah Ağa : 305.
Kemal (Yeniköy) : 301, 576, 584 n. 36.
Kemal Bey (Boğazlayan) : 54.
Kemal Bohor : 400 n. 9.
Kemal Mîdhat (Mîthat Kemal) : 271, 278 n. 62, 462 n. 10, 15.
Kemal Şenkil (Gelibolulu) : 337 n. 3.
Kemal Temti : 238 n. 7.
Kemal Zekî Gençosman : 17 n. 33.
Kemaliyeli İbrahim : 576, 584 n. 38.
Kerim Sadi : 404 n. 20.
Kerim Sebati (Dr. Prof.) : 557.
Kevser : 551 n. 24.
Klçner (Lord Kitchner) : 547.
Kıraz Hamdi Paşa : 97 n. 18, 306 n. 75, 337, 472, 478 n. 28, 519, 556, 577, 579, 581.
Kılıç Ali : 583 n. 33.
Klemanso (Bk. Clémenceau)
Koçkırılı Mustafa Paşa : 190.
Kohen : 543.
Konyalı Abdullah Atıf Hoca : 383, 387.
Kostaki Vayani : 15 n. 27.
Kovaca Hüseyin : 606, 614.
Köprücü Salih : 140.
Köse Muhittin : 338.
Kudret Hâki : 183, 237.
Kuşçubaşı Eşref : 579 n. 16.
Kuşçubaşı Hacı Sami : 580.
Kürdzade Ahmet Ramiz : 215.
Kühlmaun (Von) : 67.
- L**
- Lampezyakup Efendi** : 606, 614.
Lâtif : 539.
Lav Reşit : 187 n. 7.
Lawrence (T.-E., Colonel) : 188.
Lebip B. (Dr) : 230, 232.
Lees : 188 n. 11.
Lemi Nihat : 493.
Lenin (V. İliç Uliyanov) : 288 n. 94.
Leon Bey : 479 n. 28.
Leon Remzi : 299 n. 145.
Leygues (George) (Jorj Legy) : 445 n. 40, 537, 563.
Liebnecht (Karl) : 435.
Lloyd George (Loyd Corc) : 23 n. 58, 24, 27 n. 70, 32, 187 n. 10, 194 n. 45, 203 n. 72, 478 n. 24, 563.
Luleyn Davis : 484, 485.
Lütflî (Dr) : 444 n. 38, 537.
Lütflî Fevzi : 591.
Lütflî Fikri Bey : 35, 197 n. 42, 241 n. 19, 283 n. 79, 300, 306, 366, 462, 561, 562, 563, 564, 565, 567, 568, 582, 584 n. 38.
Lütflî Sımavî : 24 n. 61, 231, 284 n. 82, 562 n. 8.
Lütfü Erişçi (Eroğlu) : 412 not. *

M

- M. Mithat : 556.
M. Reşit : 556.
M. Şemsettin (Günaltay) : 51, 92, 93.
M. Şükrü : 557.
M. Zühdü : 557.
Maan Ali : 69 n. 13, 343, 606, 613.
Maan Şirin : 606, 613.
Maan Yakup : 606, 613.
Macit (Malta) : 23 n. 57.
Mahir Salt : 270 n. 25, 271, 278 n. 62, 281 n. 73, 289 n. 98, 321, 460, 461, 471, 532 n. 3, 557.
Mahmut (Kolordu K.) : 28 n. 77, 481.
Mahmut Goloğlu : 203 n. 73.
Mahmut Hayret : 532 n. 2.
Mahmut Kâmil Paşa : 22 n. 54, 23 n. 57.
Mahmut Muhtar Paşa : 304, 445, n. 39.
Mahmut Sadık : 89, 91, 94, 245, 440 n. 12.
Mahmut Sami (Miralay) : 215.
Mahmut Şevket Paşa : 60, 65, 140, 389, 475, 481.
Mahrukızade Câfer : 472.
Manisalı Hayrettin Efendi : 382, 387.
Manisalı Mustafa Efendi : 383 n. 6.
Marmadock Picthal : 478 n. 24.
Mavrokordato : 92, 100.
Mavroyani : 19 n. 39.
Mazhar Müfit (Kansu) : 194 n. 31.
Mazlûm : 85, 86, 88.
Mecid : 365 n. 8.
Mehmet Mihri : 187 n. 7.
Mehmed Refik (M. Ahrar) : 237, 460, 471.
Mehmet (Amele F.) : 572 n. 3.
Mehmet Efendi (Genç) : 215.
Mehmet (O.Ç.D.) : 365 n. 8.
Mehmet (Tarık S.) : 579 n. 12.
Mehmet (Vahd. M.) : 450.
Mehmet Ali : 38, 89, 91, 140 n. 9, 271, 272 n. 32, 273 n. 38, 274 n. 32, 306 n. 175, 364.
Mehmet Ali (Bilgişin, Prof.) : 398.
Mehmet Ali (Mülâzım) : 345 n. 25.
Mehmet Ali (Şur. Devl) : 556, 584 n. 38.
Mehmet Ali Ağa (Amele F.) : 572, 575.
Mehmet Ali Fesçioğlu : 183 n. 1, 240 n. 16, 237.
Mehmet Ali Kasım : 237.
Mehmet Ali Tevfik : 625.
Mehmet Arif : 138, 140, 141.
Mehmet Asım (Us) : 555.
Mehmet Behçet : 572, 575.
Mehmet Cemil (Bilsel, Prof.) : 625, 626.
Mehmet Cevdet : 189 n. 14.
Mehmet Emin (Erişirgil) : 531.
Mehmet Emin (Yurdakul) : 51, 531.
Mehmet Emin Paşa : 364.
Mehmet Emin Ravendizi : 591.
Mehmet Esat (S.D.F.) : 230.
Mehmet Falk : 85, 86, 88.
Mehmet Falk Efendi (Diyarbakir) : 215.
Mehmet Fahrettin : 579 n. 12.
Mehmet Fahrettin Tevfik : 592.
Mehmet Galip (Vali) : 359, 363.
Mehmet Hâşım B. : 519, 522.
Mehmet Hüsnü : 591.
Mehmet Kadri : 456.
Mehmet Kâmil : 359, 512, 575.
Mehmet Lâtif : 374, 376, 377.
Mehmet Mahfi : 364.
Mehmet Münif (Van) : 194 n. 31.
Mehmet Nâzım : 555.
Mehmet Nurettin (T.S.F.) : 398, 433, 636.
Mehmet Nuri (Kadiasker) : 19 n. 39.
Mehmet Nuri (O.Ç.D.) : 365 n. 8.
Mehmet Reşat : 18 n. 38.
Mehmet Sadı : 144, 145.
Mehmet Sait (S.D.F.) : 232.

- Mehmet Sait Ef. : 518, 528.
 Mehmet Sait Paşa (Bahriye N.) : 18 n. 38.
 Mehmet Sami : 592.
 Mehmet Selim Begi : 191 n. 22.
 Mehmet Şeref (Aykut) : 22 n. 55, n. 56, 25 n. 67.
 Mehmet Şerif (Tarık S.) : 579 n. 12, 592.
 Mehmet Şerif Paşa : 28 n. 74.
 Mehmet Şevki Paşa : 353.
 Mehmet Tevfik Baba (Tarık S.) : 592.
 Mehmet Tevfik Efendi : 19 n. 39, 274 n. 47.
 Mehmet Vehbi (Bolak) : 90 n. 7.
 Mehmet Vehbi (Sarıdal) : 493.
 Mehmet Vehbi : 365 n. 8.
 Melek : 477 n. 23.
 Memduh (Malta) : 23 n. 57.
 Memduh Paşa : 472.
 Mesut : 475 n. 10.
 Mete Tunçay : 398 n. 10, 399 n. 4, 404 n. 20, 408 n. 43, 433 not*, 493 n. 1, 4; 496 n. 10, 636 n. 3.
 Metin Önel : 249, 374 n. 2, 572 n. 2, 594, 637 n. 1.
 Mevlâna Muhammed Abdülbâri : 33 n. 86.
 Mevlânzade Rifat : 85, 86, 88, 306 n. 175.
 Mevlevî Şevket All : 33 n. 86.
 Mevlût Lutfl : 276 n. 57, 584 n. 38.
 Mıgırdıç Çaylak : 298.
 Miçkiyeviç : 531 n. 2.
 Mihran Ef. : 278.
 Millerand (Alexandre) : 187 n. 10.
 Mir Seyfettinzade Hüseyin Avni : 215.
 Miralay Sadık : 12 n. 18, 239, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 275, 279, 281, 293, 295, 304, 305, 306 n. 175, 317, 318, 320, 321, 479 n. 30, 556.
 Misalidis : 584 n. 38.
 Mişon Ventura : 366 n. 13.
 Mithat Bedirhanzade : 215.
 Mithat Kemal (Mithat Paşa torunu) : 270 n. 25, 322.
 Mithat Şükrü (Bleda) : 22 n. 54, 23 n. 56, 25 n. 66, 54, 95, 96 n. 15.
 Mougin (Kolonel) : 550 n. 15.
 Muammer (Malta) : 23 n. 57, 25 n. 66.
 Muammer (P. Lotl) : 556.
 Muhip Bey : 140 n. 9.
 Muhittin (Birgen) : 92, 93.
 Muhittin Celâl (Dr.) : 477 n. 22.
 Muhittin Efendi : 518.
 Muhittin Nâmi : 186.
 Muhittin Paşa : 272 n. 32.
 Muhsin Paşa (Ferik) : 19 n. 39.
 Muhsinpaşazade Edhem : 359.
 Muhtar (Şeyhülislâmzade) : 276 n. 56.
 Muhtar (Tarık S.) : 579 n. 2.
 Muradhan Zade Ziya : 363.
 Murtaza : 568.
 Musa Kâzım Ef. : 344 n. 23.
 Muslihittin Âdil (Taylan, Prof.) : 625, 626.
 Mustafa (Arnavut) : 452, 454.
 Mustafa (O. İl. V.) : 518.
 Mustafa (Mülâzım) : 344.
 Mustafa Arif (Deymer) : 89, 91, 440 n. 12.
 Mustafa Asım Ef. : 15 n. 27, 19 n. 39.
 Mustafa Ef. (Âyan) : 15 n. 27, 19 n. 39.
 Mustafa Fazıl (Çun) (T.S.F.) : 398.
 Mustafa Fevzi (Tarık S.) : 584 n. 38.
 Mustafa Fevzi Ef. (Teced. F.) : 92, 93.
 Mustafa Hilmi Paşa : 340, 362.
 Mustafa Hulusi : 364.
 Mustafa Kemal (Dava Vekili) : 138.
 Mustafa Kemal (Nigehban C.) : 351.
 Mustafa Kemal Paşa (Gazi, Ata-

- türk) : 8 n. 8, 9, 10, 13, 14
 n. 25, 23 n. 58, 27 n. 77, 94, 153,
 154, 160, 198, 200, 201, 202, 203
 n. 73, 247 n. 9, 250, 290, 297,
 298, 299, 302 n. 160, 304, 337
 n. 2, 342, 359, 362, 363, 384, 390,
 392, 441 n. 21, 442 n. 25, 443,
 444 n. 35, 445 n. 40, 475, 481,
 482, 494, 533, 537, 550, 552, 562
 n. 6, 564, 566, 571, 583, 607,
 627.
- Mustafa Münif Paşa : 364.
 Mustafa Nâtik Paşa : 274, 341, 374
 n. 5.
 Mustafa Nurl Paşa : 19 n. 39.
 Mustafa Paşa (Kürt, Nemrut) :
 291, 299, 352.
 Mustafa Reşit Paşa : 73, 99.
 Mustafa Sabri Efendi (Şeyhülis-
 lâm) : 15 n. 27, 16, 17 n. 18
 n. 39, 19 n. 42, 38, 267, 268,
 269, 269 n. 16, 271, 272 n. 32,
 275, 281, 290, 306 n. 175, 318,
 319, 324, 340, 353, 364, 383, 409,
 442 n. 24, 522.
 Mustafa Şehzade Halepli : 557.
 Muvaffak : 530 n. 15.
 Muzaffer : 557, 561, 603, 605.
 Muzaffer Gökman : 577 n. 5.
 Müfide Ferit (Tek) : 557.
 Müfit (Kırşehir) : 138.
 Müfit (O.Ç.D.) : 365 n. 11.
 Mümtaz (Bnb.) : 140.
 Mümtaz Fazlı (Taylan) : 493.
 Mümtaz Paşa : 153 n. 14.
 Müncl : 566 n. 23, 582 n. 28.
 Münim Mustafa Pekselek : 566
 n. 27.
 Münir Efendi : 479 n. 28.
 Mürşit : 578.
 Müşfik Selâmi : 365 n. 8.
- N**
- Nâbi : 437, 441 n. 15, 446.
 Naci : 530 n. 15.
 Nadire Cemal : 477 n. 23.
 Nâfiz : 140 n. 9.
 Nail Reşit : 555.
 Naim Fraşeri : 532 n. 2.
 Naim Cemal : 477 n. 23.
 Naip Servet : 144, 145.
 Namık Hasan : 398 n. 3.
 Namık İsmail (Yeğenoğlu) : 493.
 Napolyon (Napoléon Bonaparte) :
 298.
 Nasip (Siirt) : 202 n. 67.
 Nâzım (Dr.) : 53, 95, 96 n. 16, 445
 n. 38.
 Nâzım (Maked. C.) : 543.
 Nâzım (O.Ç.D.) : 364.
 Nâzım Paşa : 140 n. 9.
 Nâzım Paşa (Harbiye N.) : 389, 479
 n. 28.
 Nazif Süruri : 472.
 Nazmi : 140 n. 9.
 Nazmi Nuri : 359, 363.
 Nebil : 479 n. 28.
 Nebil Ziya : 472.
 Nebizade Hamdi : 203 n. 71.
 Necip Ali (Küçüka) : 578 n. 8, 583
 n. 33.
 Necmettin Hüseyin Ef. : 186 n. 7,
 197 n. 43.
 Necmettin Molla (Kocataş) : 53.
 Necmettin Sadık (Sadak) : 245.
 Necmi (Malta) : 23 n. 57.
 Neçoko Hasan : 606, 614.
 Nef'i : 276 n. 57.
 Nemlizade Besim : 479 n. 31.
 Nemlizade Mustafa Efendi : 274
 n. 47.
 Nemlizade Sabri : 363.
 Nerses : 531 n. 2.
 Nesibe Ziya : 477 n. 23.
 Nesim Ruso : 514.
 Neşet Ömer (İrdelp, Dr.) : 557.
 Nevres (Bnb.) : 337, 338 n. 5.
 Nevres (Nigehb. C.) : 353.
 Nevzat (Malta) : 23 n. 57.
 Nezihe : 625.
 Nezir : 452, 453, 454.
 Nihat : 578 n. 7.
 Nihat (Yzb.) : 584 n. 36.
 Nihat Erim : 303.

Nihat Reşat (Belger, Dr.) : 482.
 Nikola II (Çar) : 297.
 Nikolaidis Efendi : 11.
 Nikolaos Asmakopulos (Büyük Ni-
 ko) : 433.
 Nizamettin : 558.
 Nizamettin Ali (Sav) : 493.
 Nizamettin Efendi (Şehzade) : 306
 n. 175.
 Noël (Major) : 188 n. 11, 197, 198
 n. 23.
 Novil (Major) : 186 n. 3, 188 n. 11,
 189 n. 14.
 Nuhzade Mehmet Efendi : 594
 n. 5.
 Numan Usta : 22 n. 55, 25 n. 66,
 330, 366 n. 16, 408, 434, 435.
 Nurettin : 364.
 Nurettin Kalkandelen : 155.
 Nurettin Paşa : 462.
 Nuri : 576, 578 n. 7.
 Nurl (H. İ.) : 291.
 Nurl (Mağd. S.) : 374 n. 5.
 Nuri Dersimi : 202 n. 65.
 Nuri Paşa (Müşir) : 19 n. 39, 364.
 Nurullah Esat (Sümer) : 493.
 Nurullah Perkev : 208.
 Nusret (İnk. İkt.) : 603, 605.
 Nusret (C. Akv. M.) : 625.
 Nusret (H. İ.) : 54, 299, 300.
 Nusret (Siirt) : 202 n. 67.
 Nüzhet Paşa : 472.

O

Orhan Koloğlu : 547, 552.
 Orfanıdi : 93, 100, 101 n. 27.
 Osman Cemal : 374, 377.
 Osman Dâver (Distolcu) : 576, 578
 n. 7, 581, 585 n. 36.
 Osman Gazi : 20 n. 43.
 Osman Kadri (Muş) : 200 n. 55.
 Osman Nevres (Hasan Tahsin) :
 237, 238 n. 7, 240 n. 18.
 Osman Nizami Paşa : 440 n. 12.
 Osman Nuri (Muallim) (SDF) :
 230, 232.

Osman Nuri (İnk. İkt.) : 603, 605.
 Osman Olcay : 187 n. 8, 194 n. 45.
 Osman Paşa (Müşir) : 18 n. 39.
 Osman Rıfat Paşa : 18 n. 38.
 Osman Yaşar (Dr) : 477 n. 22.

Ö

Ömer Faruk Çakırbezyade : 557.
 Ömer Fevzi Ef. : 12 n. 18, 270 n. 25,
 273, 321.
 Ömer Fevzi B. : 150.
 Ömer Sami Coşar : 152 n. 10, 268
 n. 15, 482.
 Ömer Şevki : 92 n. 3.
 Ömer Rüştü Paşa (Müşir) : 18
 n. 39.
 Ömer Vasfi (Dr) : 477 n. 22.

P

Panayot : 274 n. 47.
 Papulas : 301 n. 153.
 Paşazade Hüseyin : 543.
 Pellé (General) : 21 n. 50.
 Pertev Paşa : 550 n. 15.
 Pesevo Reşit : 606, 614.
 Pichon (Pişon) : 195 n. 39, 441
 n. 21.
 Pierre Loti (Jülien Vlaud) : 32,
 537, 547 n. 3, 548, 549, 550, 551,
 552, 553, 554, 555, 584 n. 7.
 Postacı Kenan : 140 n. 9.
 Priştineli Hüseyin Fuat : 452, 454.

R

Râdi : 374 n. 5, 572, 575.
 Radoslavov : 63.
 Ragıp : 85, 86, 88, 238 n. 7.
 Ragıp Nurettin (Ege) : 245.
 Rahmi : 23 n. 56.
 Rahmi (Aslan) : 92.
 Rahmi (Köken) : 92, 93.
 Râmiz Bey : 96 n. 14.
 Rasih Efendi : 519.
 Rasih Nuri İleri : 496 n. 10.
 Rasim : 551 n. 25.

Rasim Şakir : 398.
 Râşit : 365 n. 8.
 Rauf Ahmet : 12 n. 18, 366 n. 13, 555.
 Rauf Orbay : Bkz. Hüseyn Rauf Orbay.
 Rauf Paşa : 15 n. 27.
 Rawlinson (Colonel) : 25.
 Recep Paşa : 306 n. 175, 338, 341 n. 9.
 Refet (Şur. Salt.) : 18 n. 39.
 Refet Paşa (Bele) : 564.
 Refi Cevat (Ulunay) : 54, 60, 152 n. 13, 197 n. 43, 271, 277, 278 n. 62, 280, 283 n. 79, 294, 296, 300, 374 n. 5, 549 n. 14, 561 n. 4.
 Refik (Mabeynci) : 353, 354.
 Refik (Milli Ah.) : 462 n. 11, 470.
 Refik (Nigehb.) : 337, 340.
 Refik (Prof.) : 556, 557.
 Refik Efendi (İl. V.) : 518, 528.
 Refik Habib : 514, 517.
 Refik Halit (Karay) : 245, 249, 266, 283 n. 79, 360, 478 n. 28, 556.
 Refik İsmail : 460, 471.
 Refik Nevzat (Dr.) : 398, 404, 408 n. 46, 434, 462 n. 15.
 Reşat Fuat : 89, 91, 536, 550 n. 15, 556.
 Reşat Halis : 283 n. 80.
 Reşat Hikmet : 253, 366, 440 n. 12, 462 n. 13.
 Reşat Kaynar : 125.
 Reşit (O.S.S.) : 140 n. 9, 240 n. 15, 281 n. 73.
 Reşit (Müs. İtt.) : 561, 568.
 Reşit (Vahd. Mil.) : 441 n. 15.
 Reşit Bey (İng. Muh.) : 479 n. 28, 480.
 Reşit Galip : 583 n. 33.
 Reşit Paşa : 92.
 Reşit Sadi : 366 n. 13, 437, 446.
 Reşit Saffet (Atabinen) : 625.
 Rıfat (O. İl. V.) : 520 n. 13, 521 n. 14.
 Rıfat Efendi (Malta) : 25 n. 66.

Rıfat Hüsamettin (Prof. Dr.) : 557.
 Rıfki (Gümüşhane) : 194 n. 31.
 Rıza İzzet : 144, 145.
 Rıza Kiper (Çopur) : 398, 404 n. 20.
 Rıza Nur (Dr.) : 14, 193 n. 27, 279.
 Rıza Paşa (Topçu Ferik) : 18 n. 39, 19, 20 n. 44, n. 45; 440 n. 12.
 Rıza Tevfik (Bölükbaşı, Filozof) : 15, 19 n. 39, 270 n. 25, 272 n. 32, 281, 288, 301, 302 n. 154, 304, 306, 321, 354, 364, 478 n. 28, 479 n. 31.
 Richelieu (Rişlyö) : 269.
 Rodoslu Şevket : 561, 568.
 Romanyalı Halil : 576, 584 n. 36.
 Rüküldin : 578 n. 9.
 Rüstem (O.Ç.D.) : 365 n. 8, 445 n. 39.
 Rüstem (M. Kongre) : 151.
 Rüşühi (Dr.) : 53, 95.
 Rüştü : 270 n. 25, 271, 321.
 Rüştü Ef. (H. İ.) : 478 n. 28.

S

S. Fuat : 556.
 Sabahattin (Prens) : 16, 139, 140, 241 n. 19, 274, 439 n. 10, 462 n. 10, 462 n. 15, 603.
 Sabahattin Selek : 6 n. 5.
 Sabit (Malta) : 23 n. 57.
 Sabri (Tarık S.) : 579 n. 12.
 Sabri (Toprak) : 92, 93, 100.
 Sadettin : 625.
 Sadrettin (İng. Muh.) : 472.
 Sadrettin Celâl (Antel) : 398, 407, 408 n. 46, 434, 496.
 Sadri Edhem (Ertem) : 584 n. 35.
 Sadullah : 479 n. 30.
 Safa : 241 n. 19.
 Saffet Zeki : 603, 605.
 Safiyettin : 270 n. 25, 274, 321, 472, 479 n. 28.
 Said-i Kürdi (Nursi, Bediüzzaman) : 215, 383 n. 6.
 Salt : 241 n. 19.

- Sait (Mes. Ş.) : 484, 485.
 Sait (Müs. İt.) : 561, 568.
 Sait (V. Mill.) : 440 n. 12.
 Sait Halim Paşa : 22 n. 52, n. 53;
 23 n. 56, 53, 62, 63, 67, 69, 70.
 Sait Molla : 138, 141, 270 n. 25, 271,
 306 n. 175, 441, 472 - 492, 521,
 555.
 Sait Paşa (Mehmed) : 353.
 Sakallı Rıfkı : 579 n. 12.
 Selâhattin (O.S.S.) : 138, 140, 141.
 Selâhattin (P. Loti) : 555.
 Selâhattin (Tarık. S.) : 584 n. 38.
 Salâh Cimcoz : 23 n. 56.
 Salih (Hulusi) Paşa : 9, 13, 18
 n. 39, 280, 282, 283, 311, 475
 n. 13.
 Salih Reis : 398.
 Salim (S.D.P.) : 230.
 Salim Efendi : 232.
 Salim Paşa : 272 n. 32, 479 n. 28.
 Sami (Dava Vekili) : 374 n. 5, 377.
 Sami (Dr.) : 71.
 Sami (Tarık. S.) : 241 n. 19.
 Sami Bey (O. İl. V.) : 518, 528.
 Samih Rifat : 241 n. 19.
 Samsunlu Ahmet : 534 n. 38.
 Samuel Lui : 514, 517.
 Sarafim : 408.
 Sason Efendi : 93.
 Satvet Lutfi (Tozan) : 138, 139,
 140.
 Sedat Nuri (İleri) : 557.
 Seher Nûzhet : 477 n. 23.
 Selâhattin (O.Ç.D.) : 365 n. 11.
 Selânikli Müftüzade İhsan : 544
 n. 8.
 Selim Gürcü : 514, 517.
 Selim İlkin : 93 n. 5.
 Selim Sarıbey : 476 n. 16.
 Selim Sırrı (Tarcan) : 556.
 Selma : 625.
 Selman Ulvi : 452, 454.
 Serezli Esat : 544 n. 8.
 Sermet (Miralay) : 479 n. 28, 561.
 Sermet Paşa : 241 n. 19, 568.
 Servet (M. Kongre) : 150.
 Servet (Maked. C.) : 544 n. 8.
 Seydişehri Hasan Fehmi Ef. : 382,
 383 n. 6, 387.
 Seyfullah (Erzurum) : 215.
 Seyit : 330.
 Seyit Abdülvahhab : 591.
 Seyit Bilâl : 572, 575.
 Seyit Yusuf : 579 n. 12.
 Seyyit (İ.T.) : 93.
 Seyyit Abdülkadir : 16, 19, 38, 186,
 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200,
 202 n. 65, 270 n. 25, 271,
 321, 364.
 Seyyit Ali (Kaptan) : 230, 232.
 Seyyit Ali Haydar : 579 n. 12.
 Seyyit Burhanettin (Malta) : 25
 n. 66.
 Seyyit Emir Ali : 484, 485.
 Seyyit Haşım : 584 n. 38.
 Seyyit Paşa (Mirliva) : 22 n. 32.
 Seyyit Taha (Basravi) : 192, 200,
 215, 217.
 Sezal : 544 n. 8.
 Sıha Komit Hafız Sait Ef. : 606,
 614.
 Sırrı (İzmit) : 202 n. 76.
 Sırrı (T.S.F.) : 409.
 Sıtkı (İ.T.) : 38.
 Sıtkı (Müs. İ.) : 561.
 Sıtkı (Sırt) : 202 n. 67.
 Sıtkı (Tarık S.) : 591.
 Simko : 192 n. 23.
 Sina Akşin : 7 n. 6.
 Souchon (Amiral) : 63, 67,
 n. 6.
 Soane (Major) : 188 n. 11.
 Souchon (Amiral) : 63, 67.
 Sultan Murad (Hüdavendigâr) :
 554.
 Sultan Reşat : 284 n. 82.
 Suphi Nuri (İleri) : 398, 584 n. 35.
 Suphi Paşa : 337 n. 3, 338.
 Suphi Ziya : 625.
 Suyolcu Salm : 584 n. 38.
 Süleyman : 322.
 Süleyman Kâni (Kepenek) : 543.
 Süleyman Nazif : 12 n. 18, 25 n. 66.

190, 276 n. 56, 536, 547, 549, 552.
 Süleyman Necatî (Erzurum) : 194 n. 31.
 Süleyman Nüzhet : 460, 471.
 Süleyman Paşa : 364.
 Süleyman Sudî : 359.
 Süleyman Şah : 559.
 Süleyman Şefik Paşa : 306 n. 175.

Ş

Ş. Berki : 556.
 Şadillili Vedat : 187 n. 7.
 Şah İsmail : 343.
 Şahabil Hasan : 606, 614.
 Şakir (Sarıca) : 460, 471.
 Şakir (Yozgat) : 71, 75.
 Şakir Paşa (Ferik) : 19 n. 39.
 Şakir Paşa (Müşir) : 38.
 Şakir Rasim : 406, 407 n. 34.
 Şatırzade Hasan Hicabî : 359, 362.
 Şefik (Beyazıt) : 194 n. 31.
 Şefik Hüsnü (Deymer) : 399 n. 1, 493, 494, 495, 496 n. 15.
 Şehsuvarzade Hacı Osman : 138, 238 n. 7.
 Şehzade Selim Ef. : 579.
 Şehzade Şerafettin Ef. : 530 n. 15.
 Şemsettin (O.Ç.D.) : 365 n. 8.
 Şemsettin (Tarik. S.) : 584 n. 38.
 Şemsettin Sami : 532 n. 2.
 Şerif Abdülmuttalip : 138, 518.
 Şerif Hâşim : 591.
 Şerif Hüseyin : 518, 520, 521, 581.
 Şerif Paşa (Dahil. N.) : 494.
 Şerif Paşa (Kürt T. C.) : 193, 194, 195 - 197, 204, 240.
 Şerif Sadettin Paşa : 27 n. 48, 272 n. 32, 324, 478 n. 28.
 Şerif Yusuf Zafari : 591.
 Şerif Zeyid : 581, 591.
 Şerife : 551 n. 24.
 Şevket : 579 n. 12, 591.
 Şevket (Kâmil Paşazade) : 472, 478 n. 28, 479 n. 31.
 Şevket Süreyya (Aydemir) : 495.

Şevket Turgut Paşa : 268, 300.
 Şeyh Faik : 579 n. 12.
 Şeyh Fuat Efendi : 374, 377.
 Şeyh Mahmut Elberzenci : 186, 188, 200, 201, 215.
 Şeyh Müşir Hüseyin Kıdvai : 32 n. 84, 33 n. 85.
 Şeyh Ömer : 270 n. 25, 271 n. 28, 322.
 Şeyh Ramiz : 579 n. 12.
 Şeyh Recep : 298.
 Şeyh Saffet Ef. : 365 n. 8.
 Şeyh Salt : 300.
 Şeyhettin : 584 n. 38.
 Şükrü (Kastamonu) : 594.
 Şükrü (Malta) : 23 n. 57.
 Şükrü (Nigeh. C.) : 359.
 Şükrü (Prof. Dr.) : 557.
 Şükrü Baban : (Bk. Hüseyin Şükrü Baban)
 Şükrü Hanoğlu : 190 n. 17, 191 n. 22, 553 not. *
 Şükrü Mehmet Sekban (Dr.) : 186, 193 n. 126.

T

Tahir Ef. : 518, 528.
 Tahirülmevlevi : 382, 387.
 Tahsin (Filibeli) : 338, 344.
 Tahsin (Maked. C.) : 543.
 Tahsin (Tarik S.) : 584 n. 38.
 Tahsin (Uzer) : 23 n. 57.
 Tahsin (Yozgat) : 71, 75.
 Tahsin Kâmil Paşa (Kalkandelenli) : 297.
 Talât : 484, 485.
 Talât Paşa : 9, 51, 53, 60, 62, 65, 69, 70, 140 n. 9, 287, 389, 390, 445 n. 38 n. 39; 452, 453 n. 8.
 Talustan : 606, 613.
 Tanaş Yanköylü : 400 n. 9.
 Tarık Mümtaz Göztepe : 8 n. 8, 11 n. 17, 284 n. 84, 302 n. 155, 304 n. 170, 306, 337 n. 2, 341, 353, 518 n. 2, 580 n. 17.

Tayyar Paşa : 337, 341 n. 9, 345 n. 25.
 Tayyib Gökbilgin : 360 n. 5.
 Tevfik (Ayan) : 15 n. 27, 19 n. 39, 38.
 Tevfik (Suv. Yzb.) : 140 n. 9.
 Tevfik (Van) : 215.
 Tevfik Hamdi : 460, 471, 576, 584 n. 36, 591.
 Tevfik Hayrettin : 603, 605.
 Tevfik Nevzat : 138, 140, 141.
 Tevfik Paşa (Mirliva) : 568.
 Tevfik Rüştü (Aras) : 92, 93.
 Tevfik Salım (Sağlam) Paşa : 557.
 Theodor Morrison : 476 n. 24, 477.
 Tolstoi : 435.
 Topal Tevfik : 140 n. 9.
 Toygarzade Nâşit : 138.
 Trabzonlu Süleyman : 270 n. 25.
 Troçki : 288 n. 94.

U

Ulagay, Osman : 27 n. 72.
 Ubeydullah Efendi : 23 n. 56.

Ü

Üsküdarlı Mehmet Kemal : 297.

V

Vahdettin : 7, 8, 10, 11, 12, 13 n. 22, 18, 19, 20 n. 45, 24, 26, 28, 38, 65, 98, 231, 278, 283, 284 n. 82, 285, 286 n. 89, 340, 365, 384, 438, 439, 440, 441, 442, 451, 519, 521, 562 n. 8, 577, 578, 579, 583.
 Vahi Bey : 472.
 Vahidettin (İşçi) : 330.
 Vahit : 537 n. 2.
 Vambéry (A.) : 84, 485.
 Vanlı Kâzım (Mustafa, Kıp) : 433 n. 3.
 Vanlı Mehmet Baba : 572, 575.
 Vanlı M. Selim Begi : 187 n. 7.
 Vasfi Ef. : 15 n. 27, n. 29, 16, 18, 19 n. 38, n. 39, 270 n. 25, 272

n. 52, 273, 274, 295, 304, 321, 364, 478 n. 28, 479 n. 30.
 Vasif (Wilson P.) : 253.
 Vassaf (Dr.) : 383 n. 10.
 Vedat Nedim (Tör) : 493, 495.
 Velit Ebüzziya : (Bk. Ebüzziyazade Velit)
 Vehip Paşa : 306 n. 175, 445 n. 39.
 Venizelos : 407 n. 35.
 Vernado : 537 n. 2.
 Vick (Miralay) : 283 n. 80.
 Viranyan Serkis : 274 n. 47.

W

Wilson (Woodrow) : 151, 245, 246, 255, 258, 441.

Y

Yahya Adnan Paşa : 138, 237, 518, 519, 520, 521, 522, 528, 579 n. 12, 581, 592.
 Yahya Akyüz : 5 n. 2.
 Yahya Kemal (Beyatlı) : 303, 547.
 Yahya Sezai : 594.
 Yakup Hasan : 478 n. 24.
 Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) : 547, 625.
 Yakup Usta : 338.
 Yanko Efendi : 274 n. 47.
 Yanyalı Mahmut Ağah : 544 n. 8.
 Yaşar : 594 n. 5.
 Yavuz Abadan : 247 n. 9.
 Yemlekizade Azız : 187 n. 7.
 Yenışehirli Necip : 544 n. 8.
 Yorgaki Efendi : 230, 232.
 Yorgı Vasil Ayvaliyodi : 400 n. 9.
 Yunus Nadi (Abaloğlu) : 12 n. 18, 92, 93, 248, 366 n. 17.
 Yusuf : 330.
 Yusuf (Miralay) : 342 n. 12.
 Yusuf Ali : 33.
 Yusuf İzzettin Paşa : 16.
 Yusuf Mazhar Bey : 364.
 Yusuf Nuri : 537.
 Yusuf Şerif : 557.

- Yusuf Ziya (Maked. C.) : 544
n. 8, 556.
- Yusuf Ziya (M. Kongre) : 150, 270
n. 25, 321.
- Yusuf Ziya Efendi (O. İl. V.) : 518,
528.
- Yusuf Ziya (Bitlis) : 203 n. 70.
- Z**
- Zambakoğlu Hıristaki : 576, 584
n. 36.
- Zeki (Dr.) (P. Loti) : 556.
- Zeki (S.S.O.) : 240 n. 34.
- Zeki Ef. (S.O.F.) : 183.
- Zeki Paşa (Ferik) : 19 n. 39, 364.
- Zeki Paşa (Müşir) : 19 n. 39.
- Zeki (Kadirbeyoğlu) : 194 n. 31.
- Zeki Hakkı Paşa (Dr.) : 556.
- Zeki Kunalalp : 300 n. 151.
- Zeynel : 518.
- Zeynel Âbidin Efendi : 12 n. 18, 15
n. 27, 19 n. 39, 89, 272 n. 32,
n. 37, 279, 296, 324, 340, 354,
522.
- Zihni (Erzurum) : 194 n. 31.
- Ziya : 556.
- Ziya Gökalp : 23 n. 56, 190, 300.
- Ziya Paşa : 299 n. 145, 354, 440
n. 12, 550 n. 15.
- Ziya Paşa (Şair) : 518, 528.
- Zühtü (Teced. F.) : 97 n. 18.
- Zühdü (İnhan) : 531, 533 n. 6.
- Zühtü : 625.
- Zülkadir Paşa (Damat) : 550 n. 15.

93 TUN

"Siyasal partiler tarihi, bir ülkenin iktidarlarının, muhalefetlerinin, hürriyetlerinin, kısaca uygarlığının tarihidir. Siyasal parti, yapısal bakımdan diğer kurum ve kuruluşlardan ayrılır. Örgütlenmesi, disiplini, üyeleri, seçmenler ve seçtiği kişiler üzerindeki etkisi, gücünü halktan almış olması, siyasal anlaşmazlıklarda, yine halkı en yüksek hakem olarak benimsemesi bu farklılığın başlıca nedenlerini oluşturur. Bu bakımdan, siyasal partiler, kişilerin ve toplumların en gizli yanlarına kadar gider. Onların güçlerini ve güçsüzlüklerini oluşturan 'malzemeleri', duyguları, fikirleri, tutkuları, çıkarları, gelenek ve töreleri, geçmişe bağlılık ve geleceğe olan özlemlerini bir araya getirip eylemleştirir. Siyasal partilerin kullandığı bu olağüstü 'harç', yapılarının ideolojik niteliğini de saptar. Parti, bütün bu malzemeyi sıraya koyar, siyasal hayatı tümüyle kapsar; etkilenir ve etkiler..."

... diyen Prof. Tank Zafer Tunaya, ikinci cildini sunduğumuz bu geniş kapsamlı incelemede, yakın tarihimizin Mütareke Dönemi'nin siyasal yapısını ve örgütlenmesini nesnel bir bakış açısından değerlendirerek ortaya koyuyor.

Tümü 6 ciltte (İkinci Meşrutiyet Dönemi / Mütareke Dönemi / İttihat ve Terakki / Müdafaa-i Hukuk Dönemi / Cumhuriyet Rejimi I, 1923-1960 / Cumhuriyet Rejimi II, 1960-1980) tamamlanacak **Siyasal Partiler Tarihi**, sunduğu belgelerle 20. Yüzyıl Türk Siyasal hayatını incelemek isteyenlerin vazgeçemeyecekleri bir başvuru kitabı niteliğini taşıyor.

2.500 TL
D. H. D. V. 0000